

Γιάννης Παπαδόπουλος

Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ (19ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ-1923):
ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ ΚΑΙ Η
ΑΛΥΤΡΩΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Διδακτορική Διατριβή

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Αθήνα 2008

Πίνακας Περιεχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις των Ελληνοαμερικανών.....	6
Προβληματική της έρευνας.....	12
Δομή της εργασίας.....	24
Πηγές της εργασίας.....	26
Ευχαριστίες.....	28
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ.....	30
ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΩΝ	
ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ.....	30
Τα αίτια της μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες από την Ελλάδα και	
την Οθωμανική Αυτοκρατορία.....	30
Ίδρυση και κοινωνική δομή των ελληνικών κοινοτήτων.....	47
Οι κοινότητες της Νέας Αγγλίας και των βορειοανατολικών πολιτειών.....	54
Massachussets.....	54
Boston.....	54
Lowell.....	54
New Hampshire.....	55
Manchester.....	55
Nashua.....	56
New York.....	56
New York City.....	56
Pennsylvania.....	58
Philadelphia.....	58
Pittsburgh.....	59
Maryland.....	59
Baltimore.....	59
Virginia.....	60
Norfolk.....	60
Washington, D. C.....	60
Οι κοινότητες των νοτίων πολιτειών.....	60
Tennessee.....	60
Nashville.....	60
Memphis.....	60
Georgia.....	61
Atlanta.....	61
Savannah.....	61
Louisiana.....	62
New Orleans	62
Texas.....	62
Dallas.....	62
Houston.....	62
Galveston.....	63
Florida.....	63
Tarpon Springs.....	63
Pensacola	63
Οι κοινότητες των κεντρικών πολιτειών.....	64
Ohio.....	64
Canton.....	64
Akron.....	65
Illinois.....	65
Chicago.....	65
Michigan.....	69
Detroit.....	69
Missouri.....	70

Saint Louis.....	70
Kansas City.....	70
Nebraska.....	71
Omaha.....	71
Οι κοινότητες των κεντροδυτικών πολιτειών.....	71
Utah.....	72
Salt Lake City.....	72
Colorado.....	73
Pueblo.....	73
Denver.....	73
Οι κοινότητες των δυτικών πολιτειών.....	74
California.....	74
San Francisco.....	74
Oakland.....	76
Sacramento.....	76
Los Angeles	76
Washington.....	77
Seattle.....	77
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	78
Κεφάλαιο 1.....	78
Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗ ΣΚΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.....	78
Η ανάδυση των Ηνωμένων Πολιτειών ως υπερδύναμης.....	82
α. Η εκβιομηχάνιση και η παρουσία των Ηνωμένων Πολιτειών στη διεθνή σκηνή.....	82
β. Η μετανάστευση και οι ξενοφοβικές τάσεις στην αμερικανική κοινωνία	94
γ. Η Προοδευτική Κίνηση.....	101
δ. Η δράση των ιεραποστόλων και οι εμπορικές σχέσεις των ΗΠΑ με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.....	109
ε. Οι διπλωματικές σχέσεις των ΗΠΑ με την Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία.....	119
Η διαδικασία της συγκρότησης των ελληνικών κοινοτήτων στις ΗΠΑ και η ανάδυση των αντίπαλων ηγετικών ομάδων	124
α. Οι έμποροι της ελληνικής παροικίας της Νέας Υόρκης.....	124
β. Η έριδα στην κοινότητα της Νέας Υόρκης.....	130
γ. Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 και η δραστηριοποίηση των Ελλήνων της Αμερικής ως εκπροσώπων του αλυτρωτισμού	142
δ. Οι απαρχές της διαμόρφωσης μιας ελληνοαμερικανικής ιδεολογίας από τον Σόλωνα Βλαστό.....	152
ε. Η ίδρυση της Πανελληνίου Ενώσεως και η μετατροπή της κοινοτικής διαμάχης της Νέας Υόρκης σε σύγκρουση για τη σχέση των μεταναστών με την Ελλάδα.....	160
Ελληνόφωνοι, αλβανόφωνοι και σλαβόφωνοι ορθόδοξοι: Το πρόβλημα των Βαλκανίων στις Ηνωμένες Πολιτείες	186
α. Από τις ορθόδοξες παροικίες στις εθνικές κοινότητες.....	193
β. Η κοινότητα της Βοστώνης και το αλβανικό ζήτημα.....	201
γ. Οι αλβανόφωνοι της Αμερικής και η προοπτική της ελληνοαλβανικής συνεργασίας.....	207
δ. Το Μακεδονικό Ζήτημα στις Ηνωμένες Πολιτείες.....	223
Συμπεράσματα.....	227
Κεφάλαιο 2.....	232
ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ.....	232
Η πολιτική κατάσταση στις Ηνωμένες Πολιτείες.....	233
Οι ελληνικές κοινότητες της Αμερικής στην αρχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.....	237

α. Οι Έλληνες μετανάστες και η πρόκληση του εξαμερικανισμού.....	242
β. Η αντιμετώπιση των μεταναστών από την ελληνική κυβέρνηση.....	249
γ. Η Πανελλήνιος Ένωσις και η Ελληνοαμερικανική Εθνική Ένωσις	253
δ. Οι ηγετικές ομάδες των ελληνικών κοινοτήτων σε αναζήτηση νομιμοποίησης από την ελληνική κυβέρνηση και το Οικουμενικό Πατριαρχείο και το διακύβευμα της ελληνικής συμμετοχής στον πόλεμο	263
ε. Η Μεγάλη Ιδέα και τα όρια της ελληνικότητας	277
στ. Η ένταξη των Ρωμιών μεταναστών στο σώμα των Αλύτρωτων Ελλήνων	283
Συμπεράσματα.....	290
Κεφάλαιο 3.....	292
ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗ ΜΕΓΓΕΝΗ ΤΟΥ ΑΛΥΤΡΩΤΙΣΜΟΥ.....	292
Οι Ηνωμένες Πολιτείες κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τα τελευταία έτη της προεδρίας του Wilson.....	293
Η ανάγκη συγκρότησης της ελληνικής προπαγάνδας στις Ηνωμένες Πολιτείες.....	301
Οι φορείς της ελληνικής προπαγάνδας στις Ηνωμένες Πολιτείες	311
α. Ο Αμερικανο-ελληνικός Σύνδεσμος (American Hellenic Society).....	312
β. Η Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση Αμερικής και η Κεντρική Επιτροπή Αλυτρώτων.....	314
Η Ελλάδα και η υπό συγκρότηση αγγλοσαξονική Οικουμένη.....	323
α. Η προοπτική της ένωσης της ορθόδοξης με την αγγλικανική εκκλησία και η συγκρότηση της χριστιανικής διεθνούς ως αντίβαρο στην κομμουνιστική διεθνή.....	331
β. Η επίδρασή του Αμερικανικού Συμβουλίου Ιεραποστολών Εξωτερικού (American Board of Commissioners for Foreign Missions-ABCFM) στη διαμόρφωση της αμερικανικής στάσης στα ζητήματα των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής.....	339
γ. Το ζήτημα της Δυτικής Θράκης.....	347
δ. Η πρόταση για ένα πολυεθνικό Οθωμανικό κράτος και οι πιέσεις για τριχοτόμηση της Μικράς Ασίας.....	355
Ο αλυτρωτισμός ως διακύβευμα στο εσωτερικό των ελληνικών κοινοτήτων της Αμερικής.....	371
α. Η αντίδραση των φορέων της ελληνικής προπαγάνδας στο ενδεχόμενο αμερικανικής εμπλοκής στην Εγγύς Ανατολή	371
β. Το ζήτημα της Κωνσταντινουπόλεως ως διακύβευμα πατριωτισμού και κομματικής αντιπαράθεσης.....	380
γ. Οι ηγεσίες των Ποντίων και η κοινοτική διαμάχη.....	386
δ. Το ζήτημα των Δωδεκανήσων και της Κύπρου	393
Οι ελληνικές κοινότητες μεταξύ της Ελλάδας και της Αμερικής.....	397
Συμπεράσματα.....	409
Κεφάλαιο 4.....	412
Η ΑΥΤΟΝΟΜΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ.....	412
Η επάνοδος των ΗΠΑ στην απομονωτική πολιτική.....	412
Η στάση των Ηνωμένων Πολιτειών στην Εγγύς Ανατολή κατά την προεδρεία του Warren Harding	424
α. Η πολιτική των Ρεπουμπλικανών στο Ανατολικό Ζήτημα.....	424
β. Η αμερικανική στάση κατά τη συνδιάσκεψη της Λωζάννης.....	435
γ. Οι παρατάξεις των Ελλήνων της Αμερικής κατά τον Μικρασιατικό Πόλεμο.....	450
δ. Ο ελληνοτουρκικός ανταγωνισμός για τον ρόλο του προκεχωρημένου φυλακίου της Δύσης.....	458
ε. Η μετάλλαξη της ελληνικής προπαγάνδας στις Ηνωμένες Πολιτείες από φορέα αλυτρωτισμού σε όργανο προάσπισης της ελληνικότητας των Νέων Χωρών.....	470

Η αυτονόμηση των Ελλήνων της Αμερικής.....	477
α. Η Αρχιεπισκοπή Αμερικής από όργανο ελέγχου του ελληνικού κράτους σε σύμβολο της ελληνοαμερικανικής εθνοτικότητας.....	477
β. Η συγκρότηση των ελληνοαμερικανικών οργανώσεων.....	492
Συμπεράσματα.....	518
Γενικά Συμπεράσματα.....	521
Πίνακες	531
Πίνακας 1.....	531
Πίνακας 2.....	532
Πίνακας 3.....	533
Χάρτες.....	538
ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	550
Αρχεία.....	550
Ελλάδα.....	550
Αρχείο του Πατριάρχη Μελέτιου Μεταξάκη στη Βικελαία Βιβλιοθήκη Ηρακλείου (ΑΜΜ).....	550
Αρχείο Ίωνα Δραγούμη στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών (ΑΙΔ).....	550
Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΙΑΥΕ).....	550
Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.....	556
Έγγραφα του Αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών (State Department Papers).....	556
United States Department of the Interior, National Park Service, Ellis Island Oral History Project.....	557
Αρχείο Ελληνορθόδοξης Αρχιεπισκοπής Αμερικής (ΑΑΑ).....	558
Τουρκία.....	558
Πρωθυπουργικό Αρχείο της Κωνσταντινούπολης (Başbakanlık Arşivi-BBA)	558
Τύπος.....	560
Ελληνόφωνα έντυπα Αμερικής.....	560
Αγγλόφωνα έντυπα Αμερικής.....	560
Αυτοτελείς Μελέτες και Άρθρα.....	561
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία.....	561
Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία.....	576

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις των Ελληνοαμερικανών

Οι Ελληνοαμερικανοί έχουν αποτελέσει το αντικείμενο αρκετών μελετών κυρίως απογόνων των μεταναστών. Οι μελέτες αυτές ωστόσο αποτελούν περισσότερο μια απόπειρα ερμηνείας του παρελθόντος στο πλαίσιο της κυρίαρχης κατά περίοδο ιδεολογίας, παρά μια προσπάθεια κατανόησης των ποικίλων δυναμικών της περιόδου της μετανάστευσης στο πρώτο τέταρτο του εικοστού αιώνα. Συνήθως οι γενικές ιστορίες που αφορούν την ελληνοαμερικανική κοινότητα επικεντρώνονται στην πορεία της κοινωνικής ανόδου, η οποία θεωρείται πάντα δεδομένη, των Ελληνοαμερικανών στο πλαίσιο του αμερικανικού ονείρου. Παράλληλα, δεδομένη θεωρείται επίσης, από τους Ελληνοαμερικανούς κυρίως μελετητές, η ύπαρξη μιας “ουσίας” του Ελληνισμού την οποία φυσικά τω τρόπω συμμερίζεται το σύνολο των μεταναστών και η οποία απολύτως ταυτίζεται με τις κυρίαρχες αμερικανικές κοινωνικές αξίες, έτσι όπως αυτές ορίστηκαν μετά τον Α’ Παγκόσμιο Πόλεμο: ατομισμός, θρησκευτικότητα και αντικομμουνισμός. Η ταύτιση αξιών ελληνισμού-αμερικανισμού ως ερμηνευτικό εργαλείο της ιστορίας της ελληνοαμερικανικής κοινότητας θα λέγαμε ότι συνιστά την απάντηση των απογόνων των μεταναστών στο ρατσισμό που αντιμετώπισαν οι Έλληνες μετανάστες μέχρι το Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο. Είναι αρκετά γνωστό ότι τόσο η αμερικανική κοινή γνώμη όσο και ορισμένοι κοινωνικοί επιστήμονες θεωρούσαν τους Έλληνες κατώτερη φυλετική ομάδα, αμφισβητούμενης λευκότητας. Ο κοινωνιολόγος Henry Pratt Fairchild υποστήριζε, το 1913, ότι “αν ο Έλληνας αποδειχθεί άνδρας, αποκτήσει πλούτο και πλυθεί καλά ίσως γίνει αποδεκτός ως Αμερικανός σε μία ή δύο γενιές”¹. Εντούτοις, ακόμη και όταν οι μετανάστες

1 Henry Pratt Fairchild, *Greek Immigration to the United States*, Νιου Χέιβεν Κονέκτικατ 1911: 236-7.

ήταν μορφωμένοι, δεν έπιναν και είχαν ηθικές αρχές², οι Αμερικανοί, όπως επισημαίνει την ίδια σχεδόν με τον Fairchild εποχή ο δικηγόρος Σεραφείμ Κανούτας, δεν επιθυμούσαν να έχουν κοινωνικές επαφές μαζί τους. Δεν είναι κατά συνέπεια τυχαίο ότι οι πρώτοι Ελληνοαμερικανοί μελετητές στη δεύτερη δεκαετία του εικοστού αιώνα προσπάθησαν με τις μελέτες τους περισσότερο να εμπεδώσουν στους μετανάστες την πεποίθηση, ότι έπρεπε να αγωνιστούν για να γίνουν αποδεκτοί από τους Αμερικανούς, παρά να μελετήσουν την ίδια την ιστορία των μεταναστών³.

Το άγχος της απόδειξης της νομιμοφροσύνης των Ελληνοαμερικανών στα αμερικανικά πολιτικά ιδεώδη αποτελεί και το υπόβαθρο των περισσότερων μελετών που γράφτηκαν από μετανάστες δεύτερης γενιάς κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Ο Theodore Saloutos, ο οποίος ανήκε στη γενιά των “Αμερικανών ελληνικής καταγωγής”, επέμεινε ιδιαίτερα στην κοινωνική άνοδο του συνόλου των μεταναστών⁴. Κατά τον Saloutos η συμβατότητα του εγγενούς ελληνικού ατομισμού με το αμερικανικό πνεύμα, όπως είχε παρατηρήσει και σαράντα χρόνια νωρίτερα ο Ιωάννης Ξενίδης, διευκόλυνε σημαντικά την αφομοίωση των μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία. Ακόμη και στη δεκαετία του '80 ο κοινωνιολόγος Charles Moskos τόνιζε ότι ο συντηρητισμός (conservative ethos) αποτέλεσε ένα διαχρονικό χαρακτηριστικό των Ελληνοαμερικανών οι οποίοι έμειναν πιστοί στις παραδοσιακές ελληνικές αξίες -τη σημασία της οικογένειας, τη σκληρή εργασία, τον ατομισμό- και αδιαφόρησαν για την “αντικαπιταλιστική, σοσιαλιστική ιδεολογία η οποία διαδόθηκε στην Ελλάδα μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση”⁵. Η μελέτη του Saloutos αποσκοπούσε να παρουσιάσει τους Ελληνοαμερικανούς ως “«διεθνικά υποκείμενα» τα οποία μπορούσαν και όφειλαν να παίζουν ρόλο στη μεταπολεμική σχέση των Ηνωμένων Πολιτειών με

2 Σεραφείμ Κανούτας, *Ο Ελληνισμός εν Αμερική*, Σικάγο 1918: 312.

3 John P. Xenides, *The Greeks in America*, Νέα Υόρκη 1922: 50, 87, 102.

4 Theodore Saloutos, *The Greeks in the United States*, Καίημπριτζ Μασσαχουσέτης 1964.

5 Charles C. Moskos, *Greek Americans, Struggle and Success*, Νιου Μπρόνκγουικ Νιου Τζέρσι 1989: 106-7.

την Ελλάδα»⁶.

Η απόπειρα ωστόσο της μελέτης των Ελλήνων μεταναστών υπό το φως της εμπέδωσης στην ελληνοαμερικανική κοινότητα ενός μονοσήμαντου, «συντηρητικού ήθους» δεν μπορεί να καλύψει εντελώς άλλες διαστάσεις της δυναμικής των μεταναστών, οι οποίες επισημάνθηκαν ήδη από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και αντιπαρατέθηκαν στο σχήμα της καθολικής κοινωνικής ανόδου και επιτυχίας. Έτσι στην αρχή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ο Αλέξανδρος Κρίκος, μέλος του σοσιαλιστικού κόμματος της Αμερικής και συγγραφέας μιας από τις πρώτες μελέτες για τη θέση των Ελλήνων μεταναστών στην Αμερική, έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην εκμετάλλευση των Ελλήνων εργατών από τους Έλληνες καταστηματαρχες και, όπως ο ίδιος πάντα υποστήριξε⁷, σε αυτήν κατεξοχήν την εκμετάλλευση οφειλόταν η επιβίωση των ελληνικών καταστημάτων. Όπως φαίνεται λοιπόν από τον Κρίκο, αλλά και από άλλες σύγχρονες του μαρτυρίες, στις αρχές του 20ου αιώνα ο ρόλος και οι αξίες των Ελλήνων μεταναστών δεν ήταν δεδομένες. Εντούτοις, μέχρι τη δεκαετία του '80 η μελέτη των Ελλήνων της Αμερικής υποτασσόταν στο κυρίαρχο σχήμα της ενιαίας «ελληνοαμερικανικής νομιμοφροσύνης», που δέσποζε στην ιστοριογραφία και δεν επέτρεπε εναλλακτικές προσεγγίσεις.

Πρώτος ο Dan Georgakas, ιστορικός του εργατικού κινήματος των Ελλήνων στην Αμερική, αμφισβήτησε την καθολική ισχύ του σχήματος της κοινωνικής ανόδου και της αφομοίωσης του Saloutos και του Moskos και έδωσε έμφαση στους Έλληνες εργάτες και τη συμμετοχή τους στο συνδικαλιστικό κίνημα⁸. Οι νεότερες μελέτες λοιπόν άρχισαν να αποκαλύπτουν όψεις της ιστορίας των Ελλήνων της Αμερικής, όπως τη συμμετοχή στο εργατικό κίνημα

6 Ioanna Laliotou, *Transatlantic Subjects. Acts of Migration and Cultures of Transnationalism between Greece and America*, Σικάγο και Λονδίνο 2004: 191.

7 Αλέξανδρος Κρίκος, *Η Θέσις του Ελληνισμού εν Αμερική, Ελληνισμός-Αμερικανική Κοινωνία-Κατεύθυνσις αυτού*, Αθήνα, 1915: 42.

8 Dan Georgakas, *Greeks at Work in America* Νέα Υόρκη 1992. Για μια συνολική παρουσίαση της διαμάχης του Charles Moskos και του Dan Georgakas βλ. Λίνα Βεντούρα, «Μεταπολεμικές Προσεγγίσεις στην Ελληνική Μετανάστευση», *Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας, Ιστοριογραφία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Πρακτικά, τ. Β'*, Αθήνα 2004: 264-6.

και τη σημασία της έννοιας της “λευκότητας”, τις οποίες αποσιώπησαν ή αγνόησαν οι παραδοσιακοί ιστορικοί της ελληνοαμερικανικής κοινότητας. Σύμφωνα λοιπόν με τις πρόσφατες μελέτες, ο ελληνοαμερικανισμός δεν αποτελούσε ουσία ενός ενιαίου υποκειμένου –των Ελληνοαμερικανών- αλλά ιδεολόγημα που άρχισε να καλλιεργείται από τις ηγετικές ομάδες μετά το τέλος του Α’ Παγκοσμίου Πολέμου, ως μέσο άμυνας στο ξενοφοβικό και αντικομμουνιστικό κλίμα το οποίο επικρατούσε στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η προβολή της οικονομικής επιτυχίας, ως κυρίαρχου χαρακτηριστικού των Ελληνοαμερικανών, ήταν γι αυτούς το αποτελεσματικό όπλο εναντίον της ταύτισης στον κυρίαρχο λόγο των μεταναστών εργατών με τους μη λευκούς⁹.

Έτσι, όπως προτείνει ο Γιώργος Αναγνώστου, μετά τον Α’ Παγκόσμιο Πόλεμο τα μέλη της μεσοαστικής ελληνοαμερικανικής τάξης, η οποία ενισχύθηκε μετά τον Α’ Παγκόσμιο Πόλεμο “επαναδιαπραγματεύτηκαν το παρελθόν τους, προσαρμόζοντάς το στις επιταγές του ρατσιστικού και ρεπουμπλικανικού εθνικισμού”¹⁰. Στην ουσία “μετέτρεψαν το ταξικό τους συμφέρον σε εθνολογικό συμφέρον και η ιδεολογία την οποία ανέπτυξαν και ανήγαγαν σε ουσία μιας ελληνοαμερικανικής κοινότητας χρησίμευσε κυρίως ως μέσο αποκλεισμού των κατώτερων τάξεων”¹¹. Το πολιτισμικό περιεχόμενο της ελληνικής εθνοτικότητας¹² (ethnicity) αποτέλεσε έναν κανόνα που χρησιμοποιήθηκε ώστε να περιγράψει τα όρια της ομάδας και να εξασφαλίσει τη διαίωνισή της στην αμερικανική κοινωνία. Είναι πιθανό να ισχύει, και για τους Έλληνες μετανάστες, ο ισχυρισμός του Werner Sollors ότι “η ενίσχυση της εθνοτικής περιχαράκωσης και της πειθαρχίας όλων των μεταναστών στις αξίες των ομάδων που διεκδικούν ηγετικό ρόλο στο πλαίσιο μιας συγκροτημένης με ενιαίο πολιτισμικό και πολιτικό ρόλο εθνοτικής ομάδας, στρέφεται ακριβώς

9 Yiorgos Anagnostou, “Model Americans, Quintessential Greeks: Ethnic Success and Assimilation in Diaspora”, *Diaspora*, 12, Μάρτιος 2003: 299.

10 Στο ίδιο: 300.

11 Στο ίδιο: 301.

12 Για την απόδοση του όρου ethnicity στα ελληνικά βλ. Αντώνης Λιάκος, *Πως στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο*, Αθήνα 2005: 67.

εναντίον κυρίως εκείνων των μεταναστών των οποίων η συμπεριφορά θεωρείται περιθωριακή ή μη συμβατή με τις αρχές της ομάδας”¹³. Οι νεώτεροι ερευνητές στις μελέτες τους ανέδειξαν τη μεταναστευτική εμπειρία ως πορεία, το αποτέλεσμα της οποίας ήταν ιστορικό διακύβευμα και όχι προσαρμογή της ουσίας του ελληνισμού σε ένα νέο περιβάλλον. Όπως επισημαίνει και η Ιωάννα Λαλιώτου τα “μεταναστευτικά υποκείμενα διαμορφώθηκαν ως αποτέλεσμα της επαφής των μεταναστών με τις πολιτιστικές παραδόσεις, τα φυλετικά στερεότυπα και τις λειτουργίες κοινωνικής ενσωμάτωσης τόσο στη χώρα προέλευσης όσο και στη χώρα υποδοχής”¹⁴. Άλλωστε στο πλαίσιο των διασπορικών σπουδών υπάρχει η τάση να εξετάζεται η μεταναστευτική εμπειρία σε σχέση τόσο με τα κράτη-κοινωνίες αποστολής όσο και τα κράτη υποδοχής¹⁵.

Όπως φάνηκε από την παραπάνω σύντομη αναφορά στην κεντρική προβληματική των μελετών για την ελληνοαμερικανική κοινότητα, μόνο αρκετά πρόσφατα ανέκυψε το ερώτημα του κατά πόσο ήταν δεδομένη μια ενιαία από την αρχή ελληνοαμερικανική ιδεολογία, όπως αυτή προβλήθηκε από τους παλιότερους μελετητές ή συγκροτήθηκε “καταστασιακά μέσα από τη συνείδηση του ορίου και την οργάνωση της διαφοράς”¹⁶. Ξεκινώντας την έρευνά μου διαπίστωσα την απουσία μιας σύγχρονης ιστορικής μελέτης για τις διάσπαρτες ελληνικές κοινότητες τις Αμερικής πριν από τη συγκρότηση μιας ενιαιοποιημένης ελληνοαμερικανικής ιδεολογίας, όπως αυτή εκφράστηκε με τις ενέργειες των ηγετικών ομάδων, την ίδρυση της Αρχιεπισκοπής Αμερικής και των μεγάλων ελληνοαμερικανικών οργανώσεων στην τρίτη δεκαετία του εικοστού αιώνα. Ακολουθώντας λοιπόν τα πορίσματα των νεώτερων ιστορικών στέκομαι κριτικά απέναντι στις παλαιότερες μελέτες, που περιέγραφαν τα

13 Werner Sollors, “Theory of American Ethnicity, or: “? S Ethnic?/Ti and American/Ti, De or United (W) States S S1 and Theor?””, *American Quarterly*, τ. 33, αρ. 3. 1981: 274.

14 Laliotou, ο.π.: 11.

15 Λίνα Βεντούρα, “Διασπορά, Παγκοσμιοποίηση και Συλλογικότητες”, *Σύγχρονα Θέματα*, 92, Ιανουάριος-Μάρτιος 2006: 34.

16 Λιάκος, ο.π.: 69-70.

πρώτα χρόνια της ελληνικής μετανάστευσης στην Αμερική ως το δύσκολο προοίμιο μιας ενιαίας εξ υπαρχής ομάδας με δεδομένα χαρακτηριστικά, της οποίας η πορεία προς τη μεταπολεμική “αξιοπρέπεια” ήταν προδιαγεγραμμένη από τις αρχέγονες αξίες που κουβαλούσε. Στο πλαίσιο λοιπόν του προβληματισμού που αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια, προσπάθησα να εντάξω τη μελέτη μου, εξετάζοντας τη μεταναστευτική εμπειρία στο πλαίσιο που ορίζουν οι εξελίξεις, τόσο στη χώρα προέλευσης όσο και στη χώρα υποδοχής. Με ενδιαφέρει να μελετήσω τη διαδικασία της συγκρότησης της ελληνοαμερικανικής ιδεολογίας, στην οποία συνέβαλλαν καταλυτικά οι ιστορικές ανακατατάξεις του πρώτου τετάρτου του εικοστού αιώνα, και το πολιτικό κοινωνικό και ιδεολογικό υπόβαθρο, τόσο στην Ελλάδα και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, απ’ όπου προέρχονταν οι μετανάστες, όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες όπου εγκαταστάθηκαν. Στη συνέχεια θα παρουσιάσω την προβληματική της έρευνας.

Προβληματική της έρευνας

Η έρευνά μου επιδίωξε να φωτίσει τις διαδικασίες, οι οποίες οδήγησαν στη συγκρότηση της ελληνοαμερικανικής εθνοτικής ιδεολογίας στο πρώτο τέταρτο του εικοστού αιώνα, με κύριο άξονα την ιδεολογική διαμόρφωση των ηγετικών ομάδων των Ελλήνων της Αμερικής στο πλαίσιο της αλυτρωτικής πολιτικής της Ελλάδας και της ενσωμάτωσης των μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία.

Η ανάδυση των Ηνωμένων Πολιτειών ως παγκόσμιας δύναμης, στο πρώτο τέταρτο του 20ου αιώνα επέβαλλε στην ελληνική και την οθωμανική κυβέρνηση να υπολογίσει τους Αμερικανούς ως παράγοντες στο ανατολικό ζήτημα. Συγχρόνως στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα ξεκίνησε το ρεύμα μαζικής μετανάστευσης προς τις ΗΠΑ, τόσο από την Ελλάδα όσο και από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τόσο οι Έλληνες όσο και οι Οθωμανοί διπλωμάτες στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίοι είχαν ως κύρια ενασχόληση να προσεταιρισθούν την αμερικανική κυβέρνηση και την κοινή γνώμη υπέρ των θέσεων των χωρών τους, δεν μπορούσαν παρά να ενδιαφερθούν για τη συγκέντρωση μεταναστών από τις χώρες που εκπροσωπούσαν.

Αρχικά σκόπευα να εστιάσω τη μελέτη μου αποκλειστικά στους ορθόδοξους χριστιανούς μετανάστες από τη Μικρά Ασία στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ενώ όμως στις αγγελίες του ελληνικού τύπου της Αμερικής εμφανίζονται αρκετοί μικρασιατικοί σύλλογοι, οι πληροφορίες που είναι διαθέσιμες είναι επαρκείς μόνο για μια χαρτογράφηση των εγκαταστάσεων των Μικρασιατών σε διάφορες πόλεις των Ηνωμένων Πολιτειών. Οι Έλληνες διπλωμάτες, σύμφωνα με τις εκθέσεις τους που φυλάσσονται στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών – ΙΑΥΕ, επιδίωκαν να προσεταιρισθούν τους “καταγομένους εκ της Αλυτρώτου Ελλάδος”, και ιδιαίτερα τους σλαβόφωνους και τους αλβανόφωνους από τις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από την άλλη οι Οθωμανοί διπλωμάτες, όπως

φαίνεται από τις εκθέσεις τους που φυλάσσονται στο Πρωθυπουργικό Αρχείο της Κωνσταντινούπολης (Başbakanlık Arşivi-BBA), είχαν ως κύριο στόχο να παρακολουθούν την εθνικιστική δράση των μεταναστών. Το ενδιαφέρον τόσο των Οθωμανών όσο και των Ελλήνων διπλωματών για τους μετανάστες, αλλά κυρίως η διαφορετική στάση απέναντι στην πολιτική δράση τους, αποτελούσε ένα πεδίο το οποίο δεν είχε ως τώρα μελετηθεί και με οδήγησε στον επαναπροσανατολισμό της έρευνας.

Αξιοποιώντας τις εκθέσεις των Ελλήνων και των Οθωμανών διπλωματών επιδίωξα να μελετήσω τους μετανάστες σε σχέση με την ιστορική πραγματικότητα του χώρου προέλευσής τους, ο οποίος ούτε ενιαίος ούτε ομοιογενής ήταν. Είναι εύλογο το ερώτημα, στο πλαίσιο ποιας διαδικασίας και υπό ποιες προϋποθέσεις άνθρωποι με διαφορετικό πολιτισμικό, μορφωτικό και κοινωνικό υπόβαθρο, με προέλευση από τις επαρχίες της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αντιμετωπίστηκαν ως μέρος του ελληνισμού. Αυτή η ένταξη σε ποιο βαθμό αποσιώπησε ή εξουδετέρωσε την πολιτισμική ποικιλομορφία στο εσωτερικό των κοινοτήτων των μεταναστών, τις τοπικιστικές διαφορές και κυρίως τις σχέσεις μεταξύ ατόμων και ομάδων που ως μόνο συνεκτικό κρίκο είχαν την ορθόδοξη θρησκεία; Πόσο σαφή και δεδομένα εξ αρχής ήταν για παράδειγμα τα όρια μεταξύ των Ελλήνων μεταναστών και των «εθνικών τους εχθρών» -Βούλγαρων και Αλβανών- που είχαν μεταναστεύσει στις Ηνωμένες Πολιτείες και ποιες οι σχέσεις τους με τους υπόλοιπους ορθόδοξους χριστιανούς, Ρώσους και Άραβες; Πέρα όμως από αυτό, ακόμη και μεταξύ των Ελλήνων υπηκόων και των ελληνόφωνων Ρωμιών πόσο ήταν δεδομένο ότι προϋπήρχε ένα κοινό συμβολικό σύστημα αναφοράς, το οποίο αποτέλεσε συνεκτικό στοιχείο των μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες;

Κάποιοι μελετητές έχουν παρατηρήσει ότι οι μετανάστες, όταν φτάνουν στον τόπο προορισμού τους, αρχικά εντάσσονται σε δίκτυα τα οποία

αναπαράγονται κυρίως μέσω συγγενικών, τοπικών ή επαγγελματικών δεσμών και σχέσεων πατρωνείας (relational mode of identification - ταύτιση μέσω σχέσεων)¹⁷. Στη συνέχεια όμως η μεταναστευτική εμπειρία έχει ως αποτέλεσμα να αποκτήσει προοδευτικά μεγαλύτερη σημασία η ταύτιση μέσω της ένταξης σε ομάδες, οι οποίες κατηγοριοποιούνται με βάση κάποιο συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, όπως η φυλή, η κοινωνική τάξη, η εθνοτική και εθνική ένταξη, η γλώσσα και η υπηκοότητα (categorical mode of identification – κατηγορική ταύτιση). Σταδιακά, χωρίς να εκλείπουν οι ταυτίσεις μέσω σχέσεων, οι κατηγορικές ταυτίσεις αρχίζουν να αποκτούν μεγαλύτερη σημασία για τα “μεταναστευτικά υποκείμενα”¹⁸. Αυτές οι κατηγορικές ταυτίσεις δεν χρησιμεύουν μόνο ως τρόποι σύλληψης του παρόντος αλλά και ως απόπειρες καθορισμού του μέλλοντος¹⁹, και άρα προσδιορίζουν τη θέση των υποκειμένων τόσο στο παρόν όσο και στο μέλλον. Έτσι, είναι ενδιαφέρον να μελετηθεί πως μια εθνική κατηγορική ταύτιση μπορεί να μετατραπεί σε εθνοτική, αλλάζοντας το πλαίσιο αναφοράς από την εθνικιστική ιδεολογία της χώρας προέλευσης στην εθνικιστική ιδεολογία της χώρας υποδοχής, ώστε να συντελέσει στην ένταξη των μεταναστών. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, το ερώτημα που τέθηκε είναι μέσα από ποιες διαδικασίες εμπεδώθηκαν ή όχι οι διαφορετικές κατηγορικές ταυτίσεις στους ορθόδοξους χριστιανούς μετανάστες από την Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία στις Ηνωμένες Πολιτείες, και με ποιο τρόπο αξιοποιήθηκε η έννοια της ελληνικότητας αρχικά σε ένα εθνικό και στη συνέχεια σε ένα εθνοτικό πλαίσιο.

Όπως έχει επισημανθεί από τους μελετητές του μεταναστευτικού φαινομένου, οι χώρες αποστολής, συχνά, επιδιώκουν να αξιοποιήσουν τους μετανάστες για να προωθήσουν τους στόχους της εξωτερικής τους πολιτικής, επικαλούμενες την αγάπη τους για την πατρίδα και το αίσθημα καθήκοντος

17 Rogers Brubaker, *Ethnicity without Groups*, Καίμπριτζ Μασσαχουσέτης και Λονδίνο 2004: 41.

18 Στο ίδιο: 42. Για την έννοια των μεταναστευτικών υποκειμένων βλ. Laliotou, ο.π.: 11.

19 Stephen Reicher - Nick Hopkins, *Self and the Nation: Categorization, Contestation and Mobilization*, Λονδίνο 2001: 48.

προς αυτή²⁰. Η μετανάστευση δίνει την ευκαιρία στα εθνικά κράτη να επαναπροσδιορίσουν την εμβέλεια τους με την ανάπτυξη διεθνικών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών δεσμών με την ομογένειά τους²¹. Ιδιαίτερα κατά τον 19ο αιώνα οπότε τα εθνικά κράτη, ενώ προσπαθούσαν να συγκροτηθούν, έβλεπαν να μεταναστεύει ο πληθυσμός τους, η ανάπτυξη δεσμών με την ομογένεια αποτέλεσε σημαντικό στόχο²². Μπορεί κανείς να υποθέσει ότι το ελληνικό κράτος ενδιαφερόταν κυρίως να εξασφαλίσει συνεχή ροή προσόδων από τους μετανάστες, να τους κινητοποιήσει πολιτικά ελέγχοντας ταυτόχρονα όποια πολιτική δραστηριότητα αντίπαλων εθνικισμών και να εξασφαλίσει μέσω των μεταναστών την προώθηση των ελληνικών θέσεων, που στη δεδομένη ιστορική περίοδο κυριαρχούνταν από τον αλυτρωτισμό. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα, με ποιο τρόπο το ελληνικό κράτος επιδίωξε να αξιοποιήσει την παρουσία των μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες στο πλαίσιο της αλυτρωτικής πολιτικής του, ποιους φορείς αξιοποίησε για να ασκήσει πιέσεις στην αμερικανική κυβέρνηση και την κοινή γνώμη, και πως και αν επηρέασε η παρουσία των μεταναστών την αμερικανική πολιτική στο ανατολικό ζήτημα. Εκ των πραγμάτων, αυτό ανοίγει το ζήτημα των φορέων που επιδιώκουν να κινητοποιήσουν άτομα που έχουν μεταναστεύσει, κυρίως, για οικονομικούς λόγους σε ένα πολιτικό πρόταγμα.

Σύμφωνα με τους κοινωνικούς ερευνητές, η ικανότητα να πείσει κάποιος μια ομάδα ανθρώπων να αντιληφθούν τους εαυτούς τους ως μέλη μιας δεδομένης κοινότητας είναι απαραίτητη για να δραστηριοποιηθούν, ώστε να πραγματώσουν ένα ιδεολογικό πρόταγμα. Οι επιτηδευματίες ταυτότητας (*entrepreneurs of identity*), αφενός ορίζουν το περιεχόμενο των κατηγορικών ταυτίσεων, και αφετέρου επιβάλλουν σε μια δεδομένη ομάδα μορφές

20 Eva Østergaard-Nielsen, *International Migration and Sending Countries, Perceptions, Policies and Transnational Relations*, Μπαϊζινστοκ Χάμσαϊρ 2003: 4.

21 Στο ίδιο: 4.

22 Nancy L. Green – François Weil, *Citoyenneté et Emigration, Les politiques du départ*, Παρίσι 2006: 11.

κινητοποίησης για την πραγμάτωση ενός ιδεατού μέλλοντος, το οποίο να φαντάζει τόσο αυτονόητο ώστε να μην μπορεί να προσβληθεί από αντίπαλες απόψεις²³. Τα άτομα αυτά επιδιώκουν να παρουσιαστούν ως εκφραστές της φωνής του έθνους και να προωθήσουν ένα συγκεκριμένο πολιτικό πρόταγμα ώστε να αποκτήσουν δύναμη και να ασκήσουν επιρροή²⁴. Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, θα προσπαθήσω καταρχάς να εντοπίσω τον τρόπο με τον οποίο οι ηγετικές ομάδες των Ελλήνων της Αμερικής μπορεί να συγκεκριμενοποίησαν και να αξιοποίησαν την έννοια της “ελληνικότητας” για να συσπειρώσουν τους μετανάστες, έτσι ώστε να οριοθετήσουν ένα χώρο εξουσίας και να νομιμοποιήσουν την επιρροή τους. Η έρευνά μου εξετάζει πως αυτές τους οι ενέργειες οδήγησαν σε εθνικές ή εθνοτικές συσσωματώσεις και στη διαμόρφωση μια καινούριας ελληνοαμερικανικής ιδεολογίας. Η μελέτη μου περιγράφει μια διαδικασία σε δύο χρονικά στάδια. Αρχικά εξετάζω πως οι ηγετικές ομάδες των μεταναστών και οι οργανώσεις, τις οποίες συγκρότησαν αυτόνομα ή με την παρότρυνση του ελληνικού κράτους, αξιοποίησαν τις εθνικές κατηγορίες. Στη συνέχεια αναλύω πως, ως αποτέλεσμα της ανόδου της ξеноφοβίας αλλά και της αλλαγής της κοινωνικής δομής των κοινοτήτων, μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, αναδύθηκαν νέες ηγετικές ομάδες οι οποίες επιδίωξαν να περιγράψουν μια ελληνοαμερικανική εθνοτικότητα ενταγμένη στο αμερικανικό έθνος. Πως δηλαδή οι μετανάστες, ως αποτέλεσμα ιστορικών εξελίξεων, αρχικά υπέστησαν μια διαδικασία εθνικοποίησης και στη συνέχεια εθνοτικοποίησης, υπό την επιρροή αρχικά του ελληνικού και στη συνέχεια του αμερικανικού εθνικισμού. Τελικά μέσα από ποια διαδικασία και σε ποιο πλαίσιο χρησιμοποιήθηκαν οι εθνοτικές κατηγορίες, ώστε να ερμηνεύσουν προβλήματα και δυσχέρειες, να αρθρώσουν συγγένειες και δεσμούς, να ορίσουν συλλογικότητες και κοινότητες, να πλαισιώσουν αφηγήσεις και αυτοκατανοήσεις²⁵;

23 Reicher – Hopkins, *ο.π.*: 49.

24 Ξένια Χρυσόχδου, *Πολυπολιτισμική Πραγματικότητα. Οι κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας*, Αθήνα 2005: 256.

25 Brubaker, *ο.π.*: 25.

Για να απαντήσω σε αυτά τα ερωτήματα είναι απαραίτητο, να μελετήσω την επιρροή των «δύο εθνικών κέντρων του Ελληνισμού», της Ελλάδας και του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, στη συγκρότηση, τη νομιμοποίηση και την εξέλιξη των ηγετικών ομάδων, καθώς και των πολιτικών οργανώσεων που ιδρύθηκαν στην Αμερική για τη συσπείρωση των μεταναστών.

Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι οι διαθέσιμες πηγές (ο ελληνόγλωσσος και αγγλόγλωσσος τύπος της Αμερικής, οι εκθέσεις των Ελλήνων και των Οθωμανών διπλωματών) δεν δίνουν πληροφορίες για το ποσοστό της κινητοποίησης των μεταναστών, και το μέγεθος της συμμετοχής στις διάφορες οργανώσεις που διατύπωναν τα ιδεολογικά προτάγματα, με άλλα λόγια της απήχρησής τους στους μετανάστες. Κατά συνέπεια η ανάλυση που επιχειρώ αφορά τον ιδεολογικό χαρακτήρα των λόγων (discourses), που τα εθνικά κέντρα και οι ηγετικές ομάδες εξέφρασαν.

Οι προηγούμενοι μελετητές αναφέρθηκαν στην αξιοποίηση των ελληνικών οργανώσεων στις Ηνωμένες Πολιτείες από την ελληνική κυβέρνηση. Ωστόσο η εμφάνιση τους πολύ λίγο μελετήθηκε στο πλαίσιο της διαδικασίας συγκρότησης της ελληνοαμερικανικής ιδεολογίας, και της προσπάθειας αφενός του ελληνικού κράτους να προωθήσει τις θέσεις του στην Αμερική, και αφετέρου των ηγετικών ομάδων των Ελλήνων της Αμερικής να εδραιώσουν, μέσω της εθνικής ιδεολογίας και παίρνοντας νομιμοποίηση από το ελληνικό κράτος, τη θέση τους στους μετανάστες. Για να μελετήσω αυτά τα στοιχεία εστίασα στην ίδρυση των ελληνικών οργανώσεων, στις συγκρούσεις μεταξύ των ηγετικών ομάδων και στην ίδρυση της Αρχιεπισκοπής Αμερικής, και ενέταξα αυτή την έρευνα στο θεωρητικό προβληματισμό για τη χρήση των κατηγορικών ταυτίσεων από τους επιτηδευματίες ταυτότητας. Παρακάτω παρουσιάζω πως συγκεκριμενοποιούνται τα ερευνητικά ερωτήματα στην υπό εξέταση περίοδο.

Η πρώτη οργάνωση η οποία επιδίωξε να συσπειρώσει τους Έλληνες της Αμερικής, η *Πανελλήνιος Ένωσις*, συγκροτήθηκε με παρέμβαση του ελληνικού

κράτους στην πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα με στόχο τον έλεγχο των μεταναστών και την προώθηση μιας ενιαίας εθνικής ιδεολογίας. Η σημασία της *Πανελληνίου Ενώσεως*, για τη συγκρότηση των Ελλήνων μεταναστών, έχει σχεδόν αποσιωπηθεί στη σχετική βιβλιογραφία. Όπου και όταν υπάρχουν αναφορές, αυτές είναι μονοδιάστατες και περιορισμένες. Για παράδειγμα, ο Σεραφείμ Κανούτας έκανε μια πολύ μικρή αναφορά στην *Πανελλήνιο Ένωσι*, επισημαίνοντας απλώς την παρεκτροπή της από σωματείο βοήθειας των μεταναστών σε όργανο εξυπηρέτησης ιδιοτελών συμφερόντων²⁶. Ο Μπάμπης Μαλαφούρης, από την άλλη, αναφέρθηκε πολύ συνοπτικά στον σημαντικό ρόλο της οργάνωσης κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα²⁷, ενώ ο Theodore Saloutos περιορίστηκε στην αμφισβητούμενη συνεισφορά της για την αποστολή εθελοντών κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους²⁸.

Σε ό,τι με αφορά ωστόσο, θεώρησα ότι η *Πανελλήνιος Ένωσις* αποτελεί το πρώτο σημαντικό επίπεδο στη διαδικασία συγκρότησης των Ελληνοαμερικανών, ως νοερού συλλογικού υποκειμένου, και μάλιστα στο πλαίσιο μιας ιστορικής πραγματικότητας πολύ ρευστής, τόσο για την Ελλάδα όσο και για τις Ηνωμένες Πολιτείες. Λόγω της σημασίας της οργάνωσης, που αποκαλύπτουν τόσο οι αρχειακές μαρτυρίες όσο και τα άρθρα στον τύπο, θεώρησα ότι χρειάζεται να αφιερώσω περισσότερη προσοχή στη μελέτη της ίδρυσης της *Πανελληνίου Ενώσεως*, προκειμένου να εντοπίσω και να παρακολουθήσω τις πολυπλοκότητες, τις αντιφάσεις, τη συνθετότητα αλλά και την ολοκλήρωση –στο βαθμό που ολοκληρώνεται– αυτής της διαδικασίας. Έτσι ενδιαφέρομαι, από τη μια μεριά, για την ιδεολογία και την πολιτική της *Ενώσεως* σε σχέση με την πολιτική (πολιτικές) του ελληνικού κράτους αλλά και του αμερικανικού. Από την άλλη μεριά, με απασχολεί πως η υιοθέτηση και η διακίνηση της ιδεολογίας της *Πανελληνίου Ενώσεως* συνέβαλλε στην ενίσχυση προϋπαρχουσών διαιρέσεων στο πλαίσιο των κοινοτήτων. Τέλος, από

26 Κανούτας, *ο.π.*: 218-9.

27 Μπάμπης Μαλαφούρης, *Έλληνες της Αμερικής 1528-1948*, Νέα Υόρκη 1948: 194-6.

28 Saloutos, *ο.π.*: 77.

τη στιγμή που πρόκειται για την πρώτη ελληνική οργάνωση παναμερικανικής εμβέλειας, αναρωτιέμαι σε ποιο βαθμό αυτή συνέβαλλε στην ομογενοποίηση των μεταναστών από διαφορετικές περιοχές της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς και στην καλλιέργεια μιας ενιαίας αντίληψης της ελληνικότητας, και σε ποιο βαθμό αποτέλεσε τον φορέα για την εκδήλωση συγκρούσεων μεταξύ αντίπαλων ηγετικών ομάδων, δηλαδή ανταγωνιστικών επιτηδευματιών ταυτότητας.

Οι μέχρι τώρα μελέτες αναφέρθηκαν αόριστα στην παρακμή της *Ενώσεως* μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Ποια ήταν η δράση της *Πανελληνίου Ενώσεως* μετά τη φάση της ακμής της και, κυρίως, σε ποιο βαθμό η ηγεσία της διατήρησε την επιρροή της στις ελληνικές κοινότητες κατά τα επόμενα χρόνια; Αν πράγματι η *Ένωσις* αποτέλεσε την αφορμή έντονων αντιπαράθεσεων στο εσωτερικό των κοινοτήτων, σε ποιο βαθμό η διαμάχη μεταξύ Φιλελεύθερων (Βενιζελικών) και Νομοταγών (Αντιβενιζελικών) η οποία ξέσπασε με αφορμή τον Διχασμό στην Ελλάδα συνέχισε τη διαμάχη μεταξύ οπαδών και αντιπάλων της *Πανελληνίου Ενώσεως*; Με αυτό το σκεπτικό θεώρησα αναγκαίο να παρακολουθήσω τη διαδικασία συγκρότησης του ιδεολογικού στίγματος τόσο της μιας όσο και της άλλης παράταξης στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης που ήδη είχε ξεσπάσει γύρω από την *Πανελλήνιο Ένωσι*. Η έντονη ιδεολογική σύγκρουση ανάμεσα στους Φιλελεύθερους και τους Νομοταγείς, με διακύβευμα τη συμμετοχή ή όχι της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, έτσι όπως αυτή εκδηλώθηκε κυρίως μέσα από τον Τύπο, με υποχρέωσε να διευρύνω το πεδίο έρευνας.

Οι ελληνόφωνες εφημερίδες λοιπόν, κατεξοχήν αυτές παναμερικανικής εμβέλειας (*Ατλαντίδα* και *Εθνικός Κήρυκας*), συνιστούν τη σημαντικότερη πηγή άντλησης πληροφοριών, όχι μόνο για τη σύγκρουση των ηγετικών ομάδων των Ελλήνων της Αμερικής, αλλά και για τη σταδιακή συγκρότηση της ελληνοαμερικανικής ιδεολογίας. Στον βαθμό όμως που δεν υπήρχε ακόμη

νομιμοποιημένη ηγεσία των Ελλήνων της Αμερικής, επομένως η ηγετική ομάδα δεν ήταν δεδομένη, οι εφημερίδες *Ατλαντίδα* και *Εθνικός Κήρυκας* αποτέλεσαν το προνομιακό πεδίο για μεγάλο χρονικό διάστημα έκφρασης των αντίπαλων ομάδων. Στην παρούσα μελέτη λοιπόν με απασχόλησε η ταύτιση των αντίπαλων εφημερίδων της *Ατλαντίδας* με τον βασιλιά Κωνσταντίνο και του *Εθνικού Κήρυκα* με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ως μέρος της σύγκρουσης για την ηγεσία των Ελλήνων της Αμερικής. Εξετάζω λοιπόν πως, μέσω των εφημερίδων, οι αντίπαλες παρατάξεις προώθησαν την έννοια της ελληνικότητας η οποία εδραίωνε καλύτερα την εξουσία τους και αποδυνάμωνε ιδεολογικά τους αντιπάλους τους.

Η σύγκρουση των ηγετικών ομάδων εντάθηκε με τη συμμετοχή των Ηνωμένων Πολιτειών στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, η οποία ενίσχυσε τη σημασία των μεταναστών για την ελληνική κυβέρνηση, καθώς αυτή επιθυμούσε να τους αξιοποιήσει ως γέφυρα με την αμερικανική κοινή γνώμη και την κυβέρνηση. Επειδή η *Πανελλήνιος Ένωσις* δεν κατάφερε να συγκροτήσει μια ενιαία ομάδα πίεσης, η ελληνική κυβέρνηση προώθησε την ίδρυση μια σειρά οργανώσεων, με κυριότερη την *Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση*, για να προπαγανδίσουν τις ελληνικές θέσεις. Σε ό,τι με αφορά εξέτασα τη δράση τέτοιων “αλυτρωτικών οργανώσεων” στην Αμερική από δύο απόψεις: πρώτον, κατά πόσο ήταν επιτυχής η παρέμβαση της ελληνικής κυβέρνησης ώστε να συγκροτήσει μια ενιαία ομάδα πίεσης και αν τελικά αυτή η ομάδα κατάφερε να επηρεάσει την αμερικανική κυβέρνηση υπέρ των ελληνικών θέσεων, και δεύτερον κατά πόσο οι ηγετικές ομάδες των Ελλήνων της Αμερικής προσπάθησαν να αξιοποιήσουν την περίσταση περισσότερο για να εξοντώσουν τους αντιπάλους τους, παρά για να προβάλλουν τις ελληνικές θέσεις.

Είναι γνωστό ότι η κινητοποίηση των μεταναστών υπέρ διαφόρων ευρωπαϊκών εθνικισμών ενέτεινε το ξενοφοβικό κλίμα που επικρατούσε μεταπολεμικά στην Αμερική. Η αμερικανική κυβέρνηση και οι παράγοντες

διαμόρφωσης της κοινής γνώμης προέβαλλαν τον κίνδυνο από την παρουσία ομάδων, οι οποίες ταυτίζονταν με κάποια χώρα του Παλαιού Κόσμου. Έτσι, ειδικά μετά την συμμετοχή των Ηνωμένων Πολιτειών στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, εκδηλώθηκε συστηματική προσπάθεια εξαμερικανισμού των μεταναστών, ο οποίος συνίστατο στη ρήξη των δεσμών με τον τόπο καταγωγής τους και την εκδήλωση συμμόρφωσης προς τα προτάγματα του αμερικανικού εθνικισμού. Είναι, νομίζω, εύλογο το ερώτημα, κατά πόσο η συγκρότηση μιας ελληνικής μεσοαστικής τάξης στην Αμερική, την οποία επισήμαναν οι ιστορικοί της ελληνοαμερικανικής κοινότητας μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, οδήγησε τις ηγετικές ομάδες στην αναζήτηση νομιμοποίησης από το αμερικανικό πολιτικό σύστημα. Ο Αλέξανδρος Κρίκος είχε προβλέψει ότι “σύντομα οι έμποροι θα εξαμερικανίζονταν για να προοδεύσουν”²⁹. Πόσο λοιπόν οι ανερχόμενες τάξεις των Ελλήνων συνέβαλαν στο πέραςμα, από την αντίληψη ότι οι μετανάστες αποτελούσαν τμήμα του ελληνισμού, στην αντίληψη ότι οι Έλληνες της Αμερικής απάρτιζαν μια συγκροτημένη ελληνική αλλά εξαμερικανισμένη εθνοτική ομάδα; Μήπως, όπως και στην περίπτωση άλλων εθνοτικών ομάδων, συγκροτήθηκε στην Αμερική μια νέα ιδεολογία η οποία σταδιακά υποκατέστησε τις τοπικές ταυτότητες των μεταναστών και προσπάθησε να επιβάλλει ένα κοινό συμβολικό σύστημα, επανερμηνεύοντας στοιχεία της προϋπάρχουσας κουλτούρας των μεταναστών³⁰. Η εξαφάνιση της *Πανελληνίου Ενώσεως*, μετά το 1924 είναι πιθανό να απηχεί την αυτονόμηση των μεταναστών και την μεταβολή της σχέσης των ηγετικών ομάδων των Ελλήνων της Αμερικής με το ελληνικό κράτος. Άλλωστε μόνο στις αρχές της τρίτης δεκαετίας του εικοστού αιώνα, πιθανόν ως αποτέλεσμα της ενδυνάμωσης της ελληνοαμερικανικής μεσοαστικής τάξης, συγκροτήθηκαν δύο μεγάλες ελληνοαμερικανικές οργανώσεις, η ΑΗΕΡΑ και η GAPA, οι οποίες είχαν ως χώρο αναφοράς τις Ηνωμένες Πολιτείες.

29 Στο ίδιο: 206-7.

30 Kathleen Neils Conzen, David A. Gerber, Ewa Morawska, George E. Pozzetta, and Rudolph J. Vecoli, "The Invention of Ethnicity: Perspective from the U.S.A.", *Journal of American Ethnic History*, αρ. 12, Φθινόπωρο 1992: 23.

Στο πλαίσιο αυτό που ορίζουν ο ελληνικός αλυτρωτισμός και το πρόταγμα του εξαμερικανισμού πρέπει να εξεταστεί η διοικητική συγκρότηση της ορθόδοξης εκκλησίας στην Αμερική. Είναι γνωστό ότι το 1918 επισκέφθηκε τις Ηνωμένες Πολιτείες ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Μελέτιος Μεταξάκης με στόχο, όπως ο Theodore Saloutos αναφέρει, την ενίσχυση της αλυτρωτικής προπαγάνδας και την οργάνωση της επισκοπής Αμερικής³¹. Το 1908 το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως είχε παραχωρήσει την εποπτεία των “εκκλησιών της διασποράς” στην Εκκλησία της Ελλάδας. Γιατί, όμως, η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε, με δέκα χρόνια καθυστέρηση, να διορίσει επίσκοπο Αμερικής όπως προέβλεπε ο Πατριαρχικός Τόμος του 1908; Σε ποιο βαθμό η απόφαση αυτή συνδεόταν με το ξενοφοβικό κλίμα, το οποίο επικράτησε στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τη διάρκεια του Α’ Παγκοσμίου Πολέμου και τα προσκόμματα τα οποία προέβαλλε η αμερικανική κυβέρνηση στη λειτουργία των εθνοτικών οργανώσεων, και σε ποιο βαθμό με την προσπάθεια του Ελευθέριου Βενιζέλου να αξιοποιήσει την εκκλησία για να επηρεάσει την αμερικανική εξωτερική πολιτική;

Η επίσκεψη του Μελέτιου Μεταξάκη στην Αμερική και κυρίως ο διορισμός από το ελληνικό κράτος συνοδικού επιτρόπου, θεωρήθηκε στη μελέτη μου το σημείο τομής για τη συγκρότηση της ελληνοαμερικανικής εθνοτικής ομάδας, καθώς για πρώτη φορά οργανώθηκε θεσμικά ένας πόλος συνένωσης των ελληνικών κοινοτήτων-ενοριών. Αξίζει να αναρωτηθεί κανείς, αν η θεσμική οργάνωση της ελληνορθόδοξης εκκλησίας της Αμερικής παρέμεινε υπό τον έλεγχο του ελληνικού κράτους ή αν ενίσχυσε μια δυναμική αυτονόμησης στο πλαίσιο του εξαμερικανισμού; Το 1922 ο πατριάρχης Μελέτιος Μεταξάκης, ήρε τον τόμο του 1908 και ανακήρυξε την υπαγόμενη στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Αρχιεπισκοπή Αμερικής. Ο Theodore Saloutos πίστευε ότι η εξάρτηση τελικά της Αρχιεπισκοπής Αμερικής από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και όχι από την

31 Saloutos, *ο.π.*: 172, 281-3.

Εκκλησία της Ελλάδας δήλωνε την απομάκρυνση από τον ελληνικό εθνικισμό³². Θεωρούσε μάλιστα ότι η οικουμενικότητα που εξέφραζε το Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης επέτρεψε στην Αρχιεπισκοπή Αμερικής να εκφράσει μια εξαμερικανισμένη εκδοχή της ορθοδοξίας, συμβατή με την υπό διαμόρφωση ταυτότητα των Ελληνοαμερικανών³³. Με βάση τα παραπάνω, αξίζει να ερευνηθεί αν η Αρχιεπισκοπή Αμερικής αποτέλεσε τον καθοριστικό φορέα στη διαδικασία εθνοτικοποίησης των μεταναστών.

Με δεδομένα τα παραπάνω, τα ερωτήματα της παρούσας μελέτης εξειδικεύονται ως εξής: στο πλαίσιο της αλυτρωτικής πολιτικής του ελληνικού κράτους την περίοδο 1890-1923, όπου εκτυλίσσεται το μαζικό ρεύμα μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες, με ενδιαφέρει να μελετήσω α. πως διαμορφώνονται οι ηγετικές ομάδες των μεταναστών και πως συγκροτούν ιδεολογικά προτάγματα β. σε ποιες φάσεις και πως οι ηγετικές ομάδες αποτελούν διαμεσολαβητές μεταξύ του ελληνικού κράτους και των μεταναστών, και πότε μεταξύ του αμερικανικού κράτους και των μεταναστών καθώς και με ποια στόχευση, γ. πως και σε ποια φάση διεξάγονται οι μεταξύ τους συγκρούσεις νομιμοποίησης με την επίκληση του εθνικού, και πως και σε ποια φάση με την επίκληση του του εθνοτικού συμφέροντος, δ. ποιοι είναι οι παράγοντες που συντελούν στη διεκδίκηση αρχικά μιας εθνικής και στη συνέχεια μιας εθνοτικής ιδεολογίας.

32 Saloutos, *ο.π.*: 107.

33 Στο *ίδιο*: 110.

Δομή της εργασίας

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη: στο πρώτο παρουσιάζεται το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο και στο δεύτερο οι πολιτικές, κοινωνικές και ιδεολογικές εξελίξεις από το 1890 ως το 1924.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας, ως εισαγωγή, θα εξετάσω τα αίτια της μετανάστευσης από την Ελλάδα, την Οθωμανική Αυτοκρατορία, την Κρήτη και την Κύπρο και θα παρουσιάσω την ταξική συγκρότηση και τις επαγγελματικές ασχολίες των Ελλήνων, ώστε να διαφανεί η ταξική δομή των κοινοτήτων. Το δεύτερο μέρος αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο θα παρουσιάσω τη συγκρότηση των πρώτων ελληνικών κοινοτήτων. Θα προσπαθήσω να δείξω πως συγκροτήθηκαν αντίπαλες παρατάξεις στο εσωτερικό τους και ποιο ήταν το ιδεολογικό τους στίγμα και το κοινωνικό τους υπόβαθρο. Θα ασχοληθώ με την επίδραση της “προοδευτικής κίνησης”, η οποία ήταν ένα ιδεολογικό και πολιτικό κίνημα στην Αμερική, στη συγκρότηση μιας ελληνοαμερικανικής ιδεολογίας από τον Σόλωνα Βλαστό και με την προσπάθεια του ελληνικού κράτους να ομογενοποιήσει μέσω της Πανελληνίου Ενώσεως τους ορθόδοξους μετανάστες από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Συγχρόνως θα παρουσιάσω την προσπάθεια των αντιπάλων εθνικισμών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης να προσεταιρισθούν τους μετανάστες, φαινόμενα που απασχόλησαν περιφερειακά τις προηγούμενες μελέτες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα εξετάσω τη μεταβατική περίοδο από την αρχή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη μέχρι την συμμετοχή της Αμερικής στη σύρραξη στο πλευρό της Αντάντ. Θα αναφερθώ στο πως η ηγεσία της Πανελληνίου Ενώσεως αποτέλεσε την ηγεσία των Βενιζελικών της Αμερικής, και θα προσπαθήσω να ερμηνεύσω γενικότερα την ταύτιση των παρατάξεων των Ελλήνων της Αμερικής με τα ελληνικά πολιτικά κόμματα στο

πλαίσιο της αναζήτησης νομιμοποίησης των ηγετών τους. Θα εξετάσω επίσης τη σύγκρουση στο εσωτερικό των κοινοτήτων για τα όρια της ελληνικότητας και το διακύβευμα του περιεχομένου της Μεγάλης Ιδέας.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα παρουσιάσω τη συγκρότηση των μηχανισμών της ελληνικής αλυτρωτικής προπαγάνδας στις Ηνωμένες Πολιτείες και την αναβάθμιση της σημασίας των Ελλήνων της Αμερικής για το ελληνικό κράτος, λόγω της ενεργής ανάμειξης του προέδρου Wilson στον καθορισμό του μεταπολεμικού εδαφικού καθεστώτος. Θα εξετάσω τις διϊστάμενες θέσεις των Αμερικανών για την Εγγύς Ανατολή, και την προσπάθεια του Βενιζέλου να παρουσιάσει την Ελλάδα ως παράγοντα ανάσχεσης της κομμουνιστικής απειλής στο πλαίσιο μιας “Αγγλοσαξονικής Οικουμένης”. Παράλληλα θα παρουσιάσω τον τρόπο που οι αντίπαλες παρατάξεις των Ελλήνων της Αμερικής αξιοποίησαν τον αλυτρωτισμό στο πλαίσιο της μεταξύ τους σύγκρουσης.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα προσπαθήσω να ερμηνεύσω την μεταβολή της αμερικανικής πολιτικής στην Εγγύς Ανατολή και τις επιπτώσεις από την εγκατάλειψη της υποστήριξης προς την Ελλάδα και την Αρμενία, καθώς και την προσέγγιση των Αμερικανών με τους Κεμαλικούς, λόγω του ανταγωνισμού με τις Ευρωπαϊκές δυνάμεις για τον έλεγχο των πετρελαίων της Εγγύς Ανατολής. Παράλληλα θα εξετάσω τη συμβολή της ίδρυσης της Ελληνορθόδοξης Αρχιεπισκοπής Αμερικής και των ελληνοαμερικανικών οργανώσεων στη συγκρότηση μιας ελληνοαμερικανικής ηγεσίας. Τέλος θα παρουσιάσω τη στροφή της ελληνικής προπαγάνδας στις Ηνωμένες Πολιτείες από τον αλυτρωτισμό στην υπεράσπιση του μεταπολεμικού εδαφικού καθεστώτος και την προβολή της ελληνικότητας των Νέων Χωρών.

Πηγές της εργασίας

Η μελέτη μου στηρίχθηκε σε υλικό από επτά αρχεία: το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών (ΙΑΥΕ), το Πρωθυπουργικό Αρχείο της Κωνσταντινούπολης (Başbakanlık Arşivi-BBA), το Αρχείο του Πανεπιστημίου του Βοσπόρου (πρώην Robert College), το Αρχείο του Αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών (State Department Papers), το Αρχείο του Πατριάρχη Μελέτιου Μεταξάκη στη Βικελαία Βιβλιοθήκη Ηρακλείου (AMM), το Αρχείο του Ίωνα Δραγούμη στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών (ΑΙΔ) και το Αρχείο της Ελληνορθόδοξης Αρχιεπισκοπής Αμερικής (AAA). Στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών μελέτησα τους φακέλους των προξενείων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που αφορούσαν στη μετανάστευση και τη λειτουργία των κοινοτήτων, τους φακέλλους των προξενείων της Αμερικής καθώς και της Κεντρικής Υπηρεσίας σχετικά με τις σχέσεις της Ελλάδας με τις Ηνωμένες Πολιτείες στην περίοδο 1880-1927. Στο Πρωθυπουργικό Αρχείο της Κωνσταντινούπολης μελέτησα τους φακέλλους για τις σχέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τους Οθωμανούς μετανάστες στην Αμερική στην περίοδο 1848-1914, καθώς τα έγγραφα από την περίοδο μετά την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου δεν ήταν διαθέσιμα στους ερευνητές. Στο αρχείο του Πανεπιστημίου του Βοσπόρου είχα την ευκαιρία να μελετήσω αρχειακό υλικό και εκδόσεις του Αμερικανικού Συμβουλίου Ιεραποστολών Εξωτερικού (American Board of Commissioners for Foreign Missions). Στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Princeton μελέτησα σε ηλεκτρονική μορφή τα έγγραφα του Αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών από το 1880 ως το 1927, τα οποία αφορούσαν στις σχέσεις των Ηνωμένων Πολιτειών με την Ελλάδα, την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά και τις υπόλοιπες χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Από το Αρχείο του Πατριάρχη Μελέτιου Μεταξάκη στη Βικελαία Βιβλιοθήκη Ηρακλείου είδα έγγραφα σχετικά με τη δράση του στις Ηνωμένες Πολιτείες

στην περίοδο 1920-1922. Από το Αρχείο του Ίωνα Δραγούμη μελέτησα έγγραφα για τις σχέσεις των Ελλήνων με τους Αλβανούς πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους. Στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής Αμερικής μελέτησα έγγραφα σχετικά με την ίδρυση της Συνοδικής Επιτροπείας Αμερικής και τις συγκρούσεις σε επιμέρους κοινότητες από το 1918 μέχρι το 1930.

Πέρα από το αρχειακό υλικό, αποδελτίωσα συστηματικά τα δημοσιεύματα των δύο μεγαλύτερων ελληνόφωνων εφημερίδων της Αμερικής της Ατλαντίδας και του Εθνικού Κήρυκα από το 1894 ως το 1927, οι οποίες βρίσκονται στη βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων και άρθρα των *New York Times* και των *Los Angeles Times* για τις ελληνικές κοινότητες της Αμερικής από το ηλεκτρονικό αρχείο των εφημερίδων, στο οποίο είχα πρόσβαση στη βιβλιοθήκη των πανεπιστημίων Princeton και UCLA. Μεμονωμένα άρθρα των υπολοίπων ελληνικών εφημερίδων της Αμερικής, που δεν υπάρχουν στη Βιβλιοθήκη της Βουλής, βρήκα στους σχετικούς φακέλους του Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών.

Ευχαριστίες

Ένα κείμενο είναι περισσότερο αποτέλεσμα του περιβάλλοντος στο οποίο κυοφορήθηκε, παρά αποκλειστικά της εργασίας του συγγραφέα. Θα ήθελα λοιπόν να ευχαριστήσω καταρχάς την επόπτριά μου Σία Αναγνωστοπούλου επειδή είχε την προθυμία να διαβάσει, να σχολιάσει και να διορθώσει το κείμενό μου περισσότερες από μία φορές. Οι υποδείξεις της ήταν ουσιαστικές για τη διαμόρφωση της εργασίας μου. Προ πάντων όμως την ευχαριστώ για το κουράγιο που μου έδινε καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής της διατριβής μου. Ευχαριστώ επίσης ιδιαίτερα την Λίνα Βεντούρα για το ενδιαφέρον της για τη δουλειά μου και τις καίριες παρατηρήσεις της για τη δομή και το περιεχόμενο του κειμένου. Της είμαι υποχρεωμένος για την προθυμία της να ασχοληθεί ουσιαστικά με την εργασία μου, ακόμη και σε περιόδους ανάπαυσης. Ευχαριστώ ακόμα τον Στέφανο Παπαγεωργίου για το ενδιαφέρον για την έρευνά και τα ενθαρρυντικά σχόλια του.

Εκτός από τα μέλη της επιτροπής της διατριβής μου ευχαριστώ τον Αλέξανδρο Κιτροέφ για την ενθάρρυνσή και τις συμβουλές του στα πρώτα στάδια της έρευνας, τον Dan Georgakas για τις πληροφορίες που μου διέθεσε και τον Γιώργο Αναγνώστου που με βοήθησε να κατανοήσω τη διαδικασία συγκρότησης της ελληνοαμερικανικής ιδεολογίας μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η εργασία αυτή δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς τη συμβολή μιας σειράς ιδρυμάτων. Ευχαριστώ το Τμήμα Ελληνικών Σπουδών και τη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Princeton, και ιδιαιτέρως τον καθηγητή Δημήτρη Γόντικα, επειδή μου επέτρεψαν, χάρη σε ένα Library Research Grant, να κάνω τη βασική βιβλιογραφική έρευνα στην Αμερική. Χωρίς την παραμονή μου αυτή στην Αμερική η παρούσα εργασία θα ήταν πολύ ελλιπέστερη. Η χρηματοδότηση της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών, στο πλαίσιο του Aegean Exchange Programme, μου έδωσε την ευκαιρία να ολοκληρώσω την

έρευνα στο Πρωθυπουργικό Αρχείο της Κωνσταντινούπολης (Başbakanlık Arşivi-BBA) και το Αρχείο του Πανεπιστημίου του Βοσπόρου. Ευχαριστώ επίσης την κυρία Νίκη Καλέ, υπεύθυνη του Αρχείου της Αρχιεπισκοπής Αμερικής, για τη βοήθειά της, τον πλούτο των πληροφοριών για την ιστορία της Αρχιεπισκοπής που μοιράστηκε μαζί μου, και την άδειά της να μελετήσω τα αρχεία των ελληνικών κοινοτήτων της Αμερικής.

Μια σειρά ανθρώπων μου συμπαραστάθηκαν με ποικίλους τρόπους. Ευχαριστώ τη Σεβαστή Τρουμπέτα για τη βοήθειά της στο θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας και την ενθάρρυνσή της, την Ξένια Χρυσόχου για τις σημαντικές μεθοδολογικές υποδείξεις και την προθυμία της να διαβάσει τμήματα της διατριβής και την Αμαλία Ατσαλάκη γιατί είχε το κουράγιο να κάνει τη γλωσσική επιμέλεια στο τελικό κείμενο. Ευχαριστώ επίσης την Πηνελόπη Στάθη για την ενθάρρυνσή της να μελετήσω, τη δραστηριότητα των Αμερικανών ιεραποστόλων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Πανδώρα Δημανοπούλου μου διέθεσε αδημοσίευτα έγγραφα από το Αρχείο του Μελέτιου Μεταξάκη στη Βικελαία Βιβλιοθήκη Ηρακλείου και ο Μιχάλης Καλιακάτσος κείμενα και επιστολές από το αρχείο του Ίωνα Δραγούμη στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών. Ευχαριστώ, επίσης, τη Μαρία Ηλιού για την εγκάρδια υποδοχή στον Νέο Κόσμο και το υλικό που μου διέθεσε από την έρευνά της στο Αρχείο του Ellis Island³⁴. Ευχαριστώ τέλος όλους τους φίλους για τη συμπαράσταση και την ανοχή της παρατεταμένης απουσίας μου.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους γονείς μου, Σεβαστή και Γιώργο, καθώς επίσης τον Κωνσταντίνο και τη Μάϊρα γιατί χωρίς την αγάπη και την ουσιαστική στήριξη τους δεν θα είχα καταφέρει να ολοκληρώσω την εργασία.

³⁴ Το υλικό αυτό διατέθηκε, μέσω της μη κερδοσκοπικής εταιρείας *Πρωτέας* που σκοπό έχει τη διάσωση αρχειακού υλικού από την Ελλάδα και το εξωτερικό σε σχέση με την ελληνική ιστορία, με τη σύμφωνη άδεια του Αρχείου του Μουσείου του Ellis Island.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ

Τα αίτια της μετανάστευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες από την Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία

Οι αλλαγές στην κοινωνική και εθνική δομή της κεντρικής και νότιας Ευρώπης καθώς και των χωρών της Μεσογείου σε συνδυασμό με την εκβιομηχάνιση των Ηνωμένων Πολιτειών κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα ώθησαν ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού στην υπερατλαντική μετανάστευση³⁵. Ο χρόνος έναρξης του μεγάλου μεταναστευτικού κύματος από την Ελλάδα και οι περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν οι μετανάστες στις Ηνωμένες Πολιτείες σχετίζονταν με τις ανάγκες της αμερικανικής οικονομίας³⁶. Ύπήρχαν ορισμένα πολιτικοοικονομικά αίτια που άγγιζαν το σύνολο των κατοίκων της ανατολικής Μεσογείου και άλλα που επηρέασαν μικρότερες γεωγραφικές ενότητες. Στο Βασίλειο της Ελλάδας ως γενικοί παράγοντες ώθησης του φαινομένου της μετανάστευσης αναφέρονται: α. η οικονομική κρίση που έπληξε τις αγροτικές περιοχές και η υπερχρέωση των αγροτών στους τοκογλύφους, β. η κακοδιοίκηση και η επιβολή υψηλής φορολογίας που έπληττε τα χαμηλά εισοδήματα³⁷, γ. η δράση περιοδεύοντων ταξιδιωτικών πρακτόρων των ατμοπλοϊκών εταιρειών οι οποίοι διαφήμιζαν τις δυνατότητες εύκολου πλουτισμού που παρείχαν οι Ηνωμένες

35 Ως μετανάστης για τις ελληνικές αρχές οριζόταν “ο πολίτης μεταβαίνων εις χώρας έξω της Ευρωπαϊκής Ηπείρου κειμένης πέραν της διώρυγος του Σουέζ και του πορθμού της Γιβραλτάρης και ταξιδεύων εν τρίτη θέσει ή εν θέσει, ην το επί των μεταναστεύσεων γραφείον ήθελεν εξομοιώση τη τρίτη”, *Η εξ Ελλάδος Μετανάστευσις*, η Έκθεσις της Επιτροπής της Βουλής και η Σχετική Πρότασις Νόμου, Αθήνα 1906: 29.

36 Dan Georgakas, “The America beyond Ellis Island”, *Greek American Families: Traditions and Transformations*, Νέα Υόρκη 1999: 17-8.

37 Ανδρέας Ι. Βλάχος, “Διάλεξις περί του εν Αμερική ελληνισμού από εμπορικής, κοινωνικής και εθνικής απόψεως”, *Ελληνισμός, μηνιαία εθνική επιθεώρησις*, Έτος ΙΒ', Τεύχος 138-9, Μάιος-Ιούνιος 1909: 272, “η απελπισία και η απόγνωσις, εις ην περιήλθεν ο ελληνικός λαός ένεκεν οικονομικής σήψεως, κοινωνικής διαφθοράς και πολιτικής κακοδαιμονίας προυκάλεσαν το ακατάσχετον ρεύμα της εις Αμερικήν μεταναστεύσεως [...] η εις Αμερικήν μετανάστευσις είναι λαϊκή εξέγερσις”.

Πολιτείες³⁸. Και στη μελέτη του σχεδίου νόμου για τη μετανάστευση του Εμμανουήλ Ρέπουλη ως αίτια της μετανάστευσης δίνονται η “πλημμελής οικονομική οργάνωσις της κοινωνίας διά το πλημμελές του εκπαιδευτικού συστήματος και της πολιτικής και κοινωνικής ανατροφής· έλλειψις επαρκών επιστημονικών εξ ενός, χρηματικών εξ άλλου κεφαλαίων προς ανάπτυξιν των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας· η εκ της τοιαύτης καταστάσεως παραχθείσα τοκογλυφία· δυσφορία εξ ελλείψεων εν τη δημοσία ασφαλεία και δικαιοσύνη”³⁹. Πέρα από τα οικονομικά αίτια πολλοί μετανάστευαν για να αποφύγουν τη στρατιωτική θητεία⁴⁰. Η αποφυγή της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας και για τους χριστιανούς χωρίς δυνατότητα καταβολής αντισηκώματος μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων ήταν, σύμφωνα με τις σύγχρονες πηγές, η σημαντικότερη αιτία μετανάστευσης για τους χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁴¹. Η μετανάστευση των χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εντάθηκε ιδίως μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων. Η άφιξη μεγάλου αριθμού προσφύγων από τη Μακεδονία συνέβαλλε

38 ΙΑΥΕ, Φ. Β12.1/1902, Επιστολή του προξένου Μασσαλίας προς τον Υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Ζαΐμη, αρ. πρωτ. 07567, 29 Μαΐου 1902, “Αι ατμοπλοϊκαί εταιρείαι της Μεσογείου πληρώνουσι προμηθείας εις τους προμηθεύοντας μετανάστας δι’ Αμερικήν [...] Οι μεσίται ούτοι έχουσι πράκτορας διατρέχοντας τα χωρία και πόλεις της Ιταλίας και υποσχόμενοι εργασίαν και άνετον βίον εις Αμερικήν, ωθούσι προς μετανάστευσιν”. ΙΑΥΕ, Φ. Α12.1/1888, Επιστολή του άμισθου Έλληνα προξένου στη Νέα Υόρκη Δημήτριου Μπόττωση προς τον Υπουργό Εξωτερικών Στέφανο Δραγούμη, αρ. πρωτ. 07945, 13 Ιουλίου 1888. “Οι δυστυχείς μετανάσται έρμαια γενόμενοι των πρακτόρων των ενταύθα ατμοπλοϊκών εταιρειών και των εδώ οδηγών, οίτινες έτι μάλλον συντελλούσιν εις την ταλαιπωρίαν των χάριν ιδίας κερδοσκοπίας”. Σύμφωνα με το σχέδιο νόμου της επιτροπής της Βουλής του 1906 για τη μετανάστευση θα απαγορευόταν “εις πάντα εργολάβον μεταναστεύσεως και τους αντιπροσώπους και υπαλλήλους αυτού να διεγείρουν την μετανάστευσιν διά δημοσιεύσεων”, *Η εξ Ελλάδος Μετανάστευσις, ο.π.:* 37. Βλ. και Κουρτούμη-Χαντζή, *ο.π.:* 234-5, 244-5. Βλ. επίσης Εμμανουήλ Ρέπουλη, *Μελέτη Σχεδίου Νόμου περί Μεταναστεύσεως*, Αθήνα 1912: 57. Βλ. επίσης Ellis Island Archive, αρ. πρωτ. AKRF-91, Αφήγηση Ευτέρπης Μπούκη Δουκάκη, η οποία μετανάστευσε από τη Λάρισα το 1913 σε ηλικία 9 ετών.

39 Ρέπουλης, *ο.π.:* 6.

40 Στο ίδιο: 81. Ellis Island Archive, αρ. πρωτ. DP-39, Αφήγηση Γεώργιου Μονέζη από τη Χίο, ο οποίος μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1922 σε ηλικία 10 ετών. Ellis Island Archive, αρ. πρωτ. AKRF-70, Αφήγηση Γκαμπριέλ Ντασά από τη Θεσσαλονίκη ο οποίος μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1920 σε ηλικία 18 ετών. EI-378, Αφήγηση Άγγελου Κοτσίδα από την Πλησάνη Θεσπρωτίας ο οποίος μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1920 σε ηλικία 20 ετών.

41 *Πανελλήνιος*, 13 Ιανουάριου 1911, Επιστολή του φοιτητή της Νομικής Σωτηρίου Νικολάου, “τα παιδιά της μεγάλης, της σκληρωμένης Ελλάδας, φεύγουν την Τουρκικήν θητείαν και την Τουρκικήν βαρβαρότητα και έρχονται εδώ ζητούντα την προκοπήν και την ευδοκίμησιν”. Αν και σύμφωνα με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ οι χριστιανοί ήταν υπόχρεοι στρατιωτικής θητείας ως ίσοι προς τους μουσουλμάνους, είχαν το δικαίωμα να εξαγοράζουν τη θητεία τους καταβάλλοντας ένα ειδικό φόρο (badal askeri). Με την επανάσταση των Νεοτούρκων το δικαίωμα αυτό καταργήθηκε.

στην όξυνση των σχέσεων των χριστιανών με τους μουσουλμάνους και αξιοποιήθηκε από τους Νεοτούρκους ως μέσο πίεσης προς τους Ρωμιούς με στόχο να τους εξαναγκάσουν να εγκαταλείψουν τον τόπο τους⁴². Είναι αναγκαίο, ωστόσο, να εξεταστεί το ζήτημα και σε μικρότερη κλίμακα καθώς οι αιτίες είχαν διαφορετική βαρύτητα ανάλογα με την περιοχή προέλευσης των μεταναστών και την υπό εξέταση εθνοτική ομάδα⁴³. Η πρώτη σοβαρή έρευνα για τα αίτια της μετανάστευσης από επιμέρους περιοχές έγινε το 1911 από τον Εμμανουήλ Ρέπουλη αλλά η πρώτη επιστημονική μελέτη του ζητήματος της μετανάστευσης έγινε το 1917 στο πλαίσιο του σεμιναρίου Δημόσιας Οικονομίας του καθηγητή της Νομικής Ανδρέα Ανδρεάδη. Οι μελέτες δεν καλύπτουν όλες τις επαρχίες της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά παρουσιάζουν ορισμένους κοινούς “παράγοντες ώθησης” του μεταναστευτικού φαινομένου. Οι πληροφορίες αυτές συμφωνούν και με τις εκθέσεις των Ελλήνων προξένων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Το μαζικό κύμα της μετανάστευσης ξεκίνησε από το Βασίλειο της Ελλάδας στις αρχές της τελευταίας δεκαετίας του 19ου αιώνα. Οι πρώτοι μετανάστες αναχώρησαν για τις Ηνωμένες Πολιτείες από τις επαρχίες Κυνουρίας, Λακεδαιμόνος και Επιδαύρου Λιμηράς για να αντιμετωπίσουν τη “μεγάλη ένδεια” που επικρατούσε στον τόπο τους⁴⁴. Πολλοί μετανάστες ήλπιζαν ότι στην Αμερική θα απαλλάσσονταν από τον φόβο των χωροφυλάκων και των φόρων⁴⁵. Το 1912 ο αριθμός των μεταναστών από τη Λακωνία στις Ηνωμένες Πολιτείες ανερχόταν σε 17.500 άτομα⁴⁶.

Οι κάτοικοι της Αρκαδίας παρακινήθηκαν από τους κατοίκους της

42 Ellis Island Archive, Αφήγηση Σοφίας Φεργή, γενν. στο Πλατιανό Προύσας της Μικράς Ασίας.

43 Είναι κατά συνέπεια αναγκαίο να εξετάσει κανείς τις συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή που αντιστοιχεί στη διοικητική οικονομική ομάδα των οθωμανικών σαντζακίων και των καζάδων ή στην περίπτωση της Ελλάδας, των νομών και των επαρχιών.

44 ΙΑΥΕ, Φ. Α12.1/1891, Έπιστολή του Έλληνα προξένου στη Νέα Υόρκη Δημήτριου Μπόταση προς τον Υπουργό Εξωτερικών Λέοντα Δεληγιώργη, αρ. πρωτ. 06562, 30 Μαΐου/11 Ιουνίου 1891, “Εις τινάς των επαρχιών τούτων, ένεκα της πληθύος των μεταναστευσάντων, μόνον οι γέροντες και αι γυναίκες έμειναν εν τω τόπω”.

45 Κουρτούμη-Χαντζή, *ο.π.*: 92.

46 Ρέπουλης, *ο.π.*: 143.

Λακωνίας για να μεταναστεύσουν στην Αμερική. Η μετανάστευση ξεκίνησε το 1892 και εντάθηκε μετά το 1900. Το βασικό κίνητρο για τη μετανάστευση από την Τρίπολη ήταν η ανάγκη αποπληρωμής των χρεών προς τους τοκογλύφους αλλά και η δράση των πρακτόρων των ναυτιλιακών εταιρειών, οι οποίοι εξεθείαζαν τις δυνατότητες πλουτισμού που παρείχε η Αμερική⁴⁷. Στην επαρχία Τεγέας ένα επιπλέον κίνητρο για μετανάστευση ήταν οι συχνές καταστροφές της αγροτικής παραγωγής λόγω έλλειψης αντιπλημμυρικών έργων και αποξηραντικών έργων⁴⁸. Η μετανάστευση παράλληλα συνέβαλλε στη μείωση της εγκληματικότητας επειδή “όλοι οι ταραξίαι και οι κακοποιοί ή μετηνάστευσαν, ή επηρεάσθησαν εκ του ρεύματος και της κινήσεως ταύτης”⁴⁹.

Το μεταναστευτικό κύμα από την Αχαΐα ξεκίνησε από το 1889 και εντάθηκε μετά το 1899⁵⁰. Οι περισσότεροι μετανάστες κατάγονταν από την επαρχία Καλαβρύτων. Στην αύξηση της μετανάστευσης συνέβαλε το γεγονός ότι η Πάτρα ήταν το κύριο λιμάνι αναχώρησης των μεταναστών⁵¹. Οι μετανάστες από την Αχαΐα δεν ήταν άποροι αλλά συνήθως μικροκτηματίες οι οποίοι υποθήκευαν τα κτήματά τους στους ταξιδιωτικούς πράκτορες και τους τοκογλύφους για να εξασφαλίσουν το εισιτήριο⁵².

Η μετανάστευση από την Κορινθία ξεκίνησε το 1899 ως αποτέλεσμα των πιέσεων που υπέστησαν οι αγρότες μετά τη σταφιδική κρίση. Η πτώση των εξαγωγών οδήγησε στην υπερχρέωση των αγροτών σε τοκογλύφους. Οι ταξιδιωτικοί πράκτορες εκμεταλλεύτηκαν τον φόβο των αγροτών ότι θα χάσουν

47 Θεόδωρος Γ. Μηνόπουλος, “Μετανάστευσις εκ του δήμου Τριπόλεως”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις, Φροντιστήριο Δευτεροετών Φοιτητών Δημοσίας Οικονομίας και Στατιστικής Πανεπιστημίου Αθηνών*, Αθήνα 1917. Από την Τρίπολη αναχωρούσαν κάθε χρόνο μέχρι το 1900, 80-100 άτομα και μετά το 1900, 130-150 άτομα τα οποία αντιστοιχούσαν σε ποσοστό 1% του πληθυσμού.

48 Ιωάννης Δημητρακόπουλος, “Η μετανάστευσις εν Τεγέα”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 84-85, 92. Από την Τεγέα από το 1890 έως το 1910 αναχώρησαν 1500 άνδρες και 500 γυναίκες σε σύνολο 7.500 κατοίκων.

49 Ρέπουλης, ο.π.: 142.

50 Δημήτριος Σ. Δογάνης, “Η μετανάστευσις εν τη επαρχία Πατρών”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 66, 75. Από την Πάτρα κάθε χρόνο αναχωρούσαν 800-1000 άτομα που αντιστοιχούσαν σε 1 μέχρι 1,30% των 83.000 κατοίκων της πόλης. Ιωάννης Γ. Σπηλιωτόπουλος, “Η μετανάστευσις εν τη επαρχία Καλαβρύτων”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 104. Από τα Καλάβρυτα μεταξύ του 1903 και του 1912 μετανάστευσε στην Αμερική το 16% του πληθυσμού.

51 Στο ίδιο: 67.

52 Στο ίδιο: 69-70. Ρέπουλης, ο.π.: 154. Laliotou, ο.π.: 61.

τα κτήματά τους, λόγω αδυναμίας αποπληρωμής των χρεών, για να τους ενθαρρύνουν να μεταναστεύσουν⁵³.

Στα Επτάνησα η αύξηση της φορολογίας μετά την ενσωμάτωση στο ελληνικό βασίλειο προκάλεσε ένα πρώτο μεταναστευτικό κύμα πριν τα τέλη του 19ου αιώνα⁵⁴. Η κατάσταση επιδεινώθηκε στη δεκαετία του 1890 λόγω της σταφιδικής κρίσης που έπληξε και την Κεφαλλονιά⁵⁵. Η γενικευμένη οικονομική κρίση προκάλεσε την έξοδο των αγροτών προς τις Ηνωμένες Πολιτείες ενώ οι ευπορώτεροι, μετανάστευσαν στην Αίγυπτο, τη Ρουμανία, τη Ρωσία, την Αφρική, τις Ινδίες και την Κίνα όπου μπορούσαν να ασχοληθούν με το εμπόριο⁵⁶. Συνολικά περίπου 20.000 Κεφαλλονίτες μετανάστευσαν στις πρώτες δύο δεκαετίες του εικοστού αιώνα⁵⁷. Οι κάτοικοι της Ζακύνθου, αντίθετα από τους Κεφαλλονίτες, μετανάστευαν κυρίως για να ξεφύγουν από το καθεστώς δουλοπαροικίας των αγροτών και να αποπληρώσουν τα χρέη προς τους τοκογλύφους⁵⁸. Και στα Επτάνησα όμως δεν ήταν μικρή η συμβολή των ταξιδιωτικών πρακτόρων στην ενθάρρυνση των κατοίκων να μεταναστεύσουν στην Αμερική⁵⁹.

Ο νομός Αιτωλοακαρνανίας δεν είχε πληγεί από τη σταφιδική κρίση και η αγροτική παραγωγή ήταν ικανοποιητική. Ειδικά στα πεδινά της επαρχίας Τριχωνίδας, η παραγωγή καπνού εξασφάλιζε στους αγρότες ικανοποιητικό εισόδημα. Το μεταναστευτικό κύμα όμως ξεκίνησε κυρίως λόγω της επιθυμίας ορισμένων για γρήγορο πλουτισμό⁶⁰. Αντίθετα οι κάτοικοι των ορεινών δήμων

53 Δημήτριος Κ. Ράπτης, “Περί μεταναστεύσεως εν τη επαρχία Κορινθίας”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 108.

54 Γρηγόριος Α. Μηλιαρέσης, “Η μετανάστευσις εν τη επαρχία Ληξουρίου του νομού Κεφαλληνίας”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 203-4.

55 Γεράσιμος Χ. Κατάνης, “Η μετανάστευσις εν τη επαρχία Κραναίας Κεφαλληνίας”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 196-7. Ρέπουλης, ο.π.: 146. Janeen Arnold Costa, “The History of Migration and Political Economy in Rural Greece: A Case Study”, *Journal of Modern Greek Studies*, τ. 6, αρ. 2, Οκτώβριος 1988: 173.

56 Γρηγόριος Α. Μηλιαρέσης, ο.π.: 206.

57 Arnold Costa, ο.π.: 173.

58 Θεόδωρος Γ. Μηνόπουλος, “Μετανάστευσις εκ της Ζακύνθου”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 208 Από το 1900 ως το 1910 περίπου μετανάστευσε στην Αμερική περίπου το 10% του πληθυσμού της Ζακύνθου.

59 Στο ίδιο.

60 Γεώργιος Επ. Παπαγιάννης, “Η μετανάστευσις εν Αγρινίω και εν τη επαρχία Τριχωνίας”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 114.

της επαρχίας μετανάστευαν λόγω των αγροτικών χρεών και της εγκατάλειψης της κτηνοτροφίας που προκάλεσαν οι ζωοκλοπές⁶¹. Η μεταναστευτική κίνηση ήταν έντονη από τις επαρχίες Ευρυτανίας και Ναυπακτίας⁶². Στην επαρχία Ευρυτανίας, η έλλειψη οδικού δικτύου δεν είχε επιτρέψει τον εκχρηματισμό της παραγωγής και την ανάπτυξη της υλοτομίας προκαλώντας ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα ένα κύμα μετανάστευσης προς την Κωνσταντινούπολη πριν ξεκινήσει η μετανάστευση προς την Αμερική⁶³.

Η κύρια αιτία μετανάστευσης από τον νομό Αττικής και Βοιωτίας ήταν η αποφυγή της στράτευσης και οι οικονομικοί λόγοι έρχονταν σε δεύτερη μοίρα⁶⁴. Από τους δήμους Θίσβης, Μεγάρων, Θεσπειών, Τανάγρας και Διστομίων το 1911 είχαν μεταναστεύσει τα δύο τρίτα των στρατευσίμων⁶⁵.

Οι κάτοικοι του νομού Φθιώτιδας και Φωκίδας συνήθιζαν να μεταναστεύουν σε κοντινούς νομούς κατά τους χειμερινούς μήνες για να συμπληρώσουν το εισόδημά τους. Η υπερχρέωση των αγροτών στους τοκογλύφους, η οποία εντάθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα ήταν η κύρια αιτία του μεταναστευτικού ρεύματος προς την Αμερική⁶⁶. Ως το 1912 είχαν μεταναστεύσει στις Ηνωμένες Πολιτείες 6.183 άτομα τα οποία αντιπροσώπευαν το 1/25 του συνολικού πληθυσμού του νομού⁶⁷.

Η κύρια αιτία μετανάστευσης από τη Θεσσαλία ήταν η προοδευτική επιδείνωση των συνθηκών ζωής των αγροτών που εργάζονταν στα τσιφλίκια μετά την ενσωμάτωση στην Ελλάδα. Την κατάσταση επιδείνωσε η αδιαφορία, τόσο από τους ιδιοκτήτες των τσιφλικιών όσο και από το ελληνικό κράτος, για την κατασκευή αποστραγγιστικών και εγγειοβελτιωτικών έργων και η επιβολή

61 Στο ίδιο: 115-117.

62 Ρέπουλης, ο.π.: 145.

63 Δημήτριος Γ. Τσαούσης, “Η μετανάστευσις εν τη επαρχία Ευρυτανίας”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 182-4.

64 Ρέπουλης, ο.π.: 82.

65 Στο ίδιο: 82.

66 Αγαπητός Χαρίλαος Καλπούζος, “Περί μεταναστεύσεως εν των δήμω Μυονίας του νομού Φθιωτιδοφωκίδος”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 132-3.

67 Ρέπουλης, ο.π.: 146-7.

της αυξημένης έμμεσης φορολογίας⁶⁸.

Σε ό,τι αφορά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ως το 1896 λόγω του φόβου δημογραφικής αιμορραγίας ίσχυε απαγόρευση μετανάστευσης. Ένας επιπλέον λόγος, όμως, ήταν ο φόβος δυσφήμισης του Υψηλού Κράτους και περιορισμού του κύρους του από τη συσσώρευση εξαθλιωμένων ζητιάνων στις πόλεις της Αμερικής⁶⁹. Οι υποψήφιοι μετανάστες για να ξεπεράσουν την απαγόρευση αναχωρούσαν εφοδιασμένοι με το «πιστοποιητικό ταξιδιού» (mürur tezkeresi), έγγραφο για τις εσωτερικές μετακινήσεις, το οποίο χρησιμοποιούσαν για να εκδώσουν κανονικό διαβατήριο στα προξενεία των λιμανιών μετεπιβίβασης για την Αμερική όπως τη Νάπολη, τη Γένοβα, τη Μασσαλία⁷⁰. Ο αριθμός των μεταναστών από τις οθωμανικές επαρχίες άρχισε σταδιακά να αυξάνεται από το 1904 ως το 1907. Στις σχετικά ομοιογενείς ομάδες των αστών εμπόρων και των μεταναστών από το βασίλειο της Ελλάδας, προστέθηκαν οι Ρωμιοί. Αν και ο εθνικιστικός λόγος έχει φτάσει στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Αυτοκρατορίας, η πλειονότητα των μεταναστών αυτών κατά την άφιξή τους στην Αμερική ταυτίζονται μόνο με τη νοερή κοινότητα του ποιμνίου του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης⁷¹.

Είναι πολύ δύσκολο, όπως σημείωναν και οι Έλληνες διπλωμάτες, να προσδιορίσουμε τον ακριβή αριθμό όσων μετανάστευαν από την Ήπειρο, την

68 Νικόλαος Κ. Έξαρχος, “Η μετανάστευσις εκ του του δήμου Παραληθαίων Τρικχάλων εις Αμερικήν”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 148-9.

69 Kemal H. Karpat, “The Ottoman Emigration to America, 1860-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, 17, 1985: 186. ΙΑΥΕ, Φ. Α 12.1/1890, Διακοίνωση του Οθωμανικού Υπουργείου Εξωτερικών στην Ελληνική Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, αρ. πρωτ. 08561, 17 Ιουλίου 1890,

70 Στο ίδιο: “Les autorités Ottomans refusant de délivrer aux individus ne pouvant justifier de leurs moyens de subsistance des passeports pour l'étranger, le stratagème auquel ils recourent pour tromper leur vigilance consiste à obtenir une feuille de route pour une autre localité de l'Empire et à se faire donner par les compagnies de navigation les billets soit pour l'Amérique, soit pour l'Europe d'où ils poursuivent leur voyage vers le Nouveau Monde”.

71 “Τούτοι εδώ οι χωριάτες μιλάνε μια γλώσσα που την καταλαβαίνουν κι οι Σέρβοι κι οι Βουργάροι. [...] Εμάς τους Ρωμιούς μας δέχονται με κάποια συμπαθητικιά περιέργεια, μόνο και μόνο γιατί είμαστε οι γνήσιοι υποταχτικοί του Πατρίκ, δηλαδή του Οικουμενικού Πατριάρχη. Η ιδέα του Πατριαρχείου απλώνεται ακόμα, τυλιγμένη μέσα σε μια μυστικοπάθεια πολύ παράξενη, πάνου σε τούτον τον απλοϊκό χριστιανικό κόσμο. [...] Μολαταύτα δε θέλουν να 'ναι μήτε Μπουλγκάρ μήτε Σροπ (= Σέρβοι) μήτε Γκροτς (= Έλληνες). Μονάχα Μακεντών ορτοντόξ”, Στρατής Μυριβήλης, *Η ζωή εν τάφω*, Αθήνα 1993 (ανατύπωση της Β έκδοσης, Αθήνα, 1930): 304-305.

Αλβανία, τη Μακεδονία, τη Θράκη, την Ανατολική Ρωμυλία και τη Μικρά Ασία⁷². Όσοι μετανάστες χρησιμοποιούσαν την Ελλάδα ως ενδιάμεσο σταθμό καταγράφονταν ως προερχόμενοι από την Ελλάδα⁷³. Η Ατλαντίδα το 1901 ανέφερε ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες ζούσαν 5.000 Έλληνες από την Οθωμανική Αυτοκρατορία⁷⁴. Από τα στατιστικά στοιχεία της Επιτροπής Μεταναστεύσεως των Ηνωμένων Πολιτειών προκύπτει ότι στο διάστημα 1899-1910 στο σύνολο των 216.962 Ελλήνων τη φυλή οι οποίοι καταγράφηκαν από τις αμερικανικές αρχές 172.794 άτομα (ποσοστό 79,6%) προέρχονταν από το ελληνικό κράτος, ενώ οι υπόλοιποι 44.168 (ποσοστό 20,4%) από την Ευρωπαϊκή και την Ασιατική Τουρκία⁷⁵. Στο συνολικό διάστημα 1899-1924 σε σύνολο 500.463 Ελλήνων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι 102.476 (20,4%) προέρχονταν από την Ευρωπαϊκή και την Ασιατική Τουρκία⁷⁶. Το 1913, έτος αιχμής της μετανάστευσης από την Οθωμανική Αυτοκρατορία έφτασαν στην Αμερική 38.083 άτομα, από τα οποία 14.566 ήταν Έλληνες, 8.224 Σύριοι και 7.811 Αρμένιοι⁷⁷.

Από τις περιοχές της σημερινής ελληνικής Ηπείρου (Βιλαέτιο

72 ΙΑΥΕ, Φ. Β12.1/1907, Έκθεση του Έλληνα προξένου στη Φιλαδέλφεια S. Ecmilegargee, αρ. πρωτ. 09826, 11 Ιουλίου 1907, "It is very difficult to give a reliable report upon these subjects because many of the Greeks who come to this country do not settle permanently in any one place but move about from state to state. They are very much scattered over the country and over the cities in which they reside and a very large number of them are not Hellenic subjects, but subjects of Turkey. There may be twelve or fifteen hundred so-called Greeks in Philadelphia, but possibly not more than three hundred are Hellenic subjects".

73 ΙΑΥΕ, Φ. Β12.1/1908, Επιστολή του Έλληνα προξένου στη Νέα Υόρκη Δημήτριου Μπόττωση προς τον Υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Γ. Σκουζέ, αρ. πρωτ. 16397, 16/29 Οκτωβρίου 1907, "Τον αριθμόν των αφικνουμένων Ελλήνων γνωρίζω άπαξ του μηνός εκ του στατιστικού γραφείου της Αμερικανικής Κυβερνήσεως, αλλά και οι αριθμοί ούτοι εισίν λίαν εσφαλμένοι, διότι εκτός των εκ του Ελληνικού Βασιλείου Μεταναστών, άπαντες σχεδός οι εκ της Ευρωπαϊκής και Ασιατικής Τουρκίας καταγόμενοι, οι εκ Μακεδονίας, Ανατολικής Ρωμυλίας, Θράκης, Σμύρνης και των εν τω Αιγαίω νήσων του Οθωμανικού Κράτους προερχόμενοι εξ Ελληνικών Λιμένων, ονομάζουσι εαυτούς Έλληνας εις το Γραφείον της μεταναστεύσεως, αν και οι πλείστοι εξ αυτών εισίν Οθωμανοί Υπήκοοι. Η διευκρίνησις της ιθαγενείας αυτών καθίσταται ως εκ τούτου αδύνατος. Τον εν Νέα Υόρκη Ελληνικόν πληθυσμόν υπολογίζω εκ μεν του Ελληνικού Βασιλείου εις 6.000 εκ δε του Οθωμανικού Κράτους εις 4.000".

74 Ατλαντίς, 4 Ιανουαρίου 1901.

75 61st Congress, Third Session, 1910-1911, Senate Document No 747, τ. 1, "Emigration Conditions in Greece", *Abstracts of Reports of the Immigration Commission with Conclusions, Recommendations and Views of the Minority, Dillingham Commission Reports* Ουάσιγκτων 1911: 408. Thirteen Census Population – 1910, τ. 3: 216-7. Αναφέρεται στο Τριανταφυλλιά Ν. Κουρτούμη-Χαντζή, *Η Ελληνική Μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες και η Πολιτική της Ελλάδας (1890-1924)*, Ανέκδοτη Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1999: 53.

76 Στο ίδιο: 53.

77 Στο ίδιο: 152.

Ιωαννίνων: σαντζάκια Πρέβεζας και Ιωαννίνων) μετανάστευαν περισσότεροι Εβραίοι παρά χριστιανοί. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι οι χριστιανοί ήταν συντηρητικοί μικροϊδιοκτήτες ενώ οι Εβραίοι των Ιωαννίνων ήταν σε χειρότερη οικονομική κατάσταση και υφίσταντο την εχθρότητα τόσο των χριστιανών όσο και των μουσουλμάνων συντοπιτών τους⁷⁸. Αρκετοί κάτοικοι της Θεσπρωτίας, λόγω της μικρής απόδοσης της αγροτικής παραγωγής, μετανάστευαν στην Κωνσταντινούπολη από τα μέσα του 19ου αιώνα. Στις αρχές του 20ου αιώνα άρχισε το ρεύμα της μετανάστευσης από τη Θεσπρωτία στις Ηνωμένες Πολιτείες⁷⁹. Ένας μικρός αριθμός αλβανόφωνων ορθοδόξων μετανάστευσε από τη σημερινή κεντρική Αλβανία (Βιλαέτιο Ιωαννίνων: σαντζάκιο Βερατίου και Βιλαέτιο Σκόδρας: σαντζάκιο Δυρραχίου)⁸⁰.

Οι δυτικές περιοχές της ευρύτερης Μακεδονίας (Βιλαέτιο Μοναστηρίου: σαντζάκια Μοναστηρίου, Κορυτσάς, Σερβίων) βρίσκονται στο δρόμο που συνδέει τη νότια Βαλκανική με την Κεντρική Ευρώπη⁸¹. Λόγω των εμπορικών συναλλαγών με την Αυστροουγγαρία μετά τη συνθήκη του Πασάροβιτς (1718) άρχισε η συγκρότηση παροικιών εμπόρων και ειδικευμένων τεχνιτών σε πόλεις της επικράτειας των Αψβούργων⁸². Από τις αρχές του 19ου αιώνα ξεκίνησαν οι εποχικές μετακινήσεις τεχνιτών σε άλλες περιοχές των ευρωπαϊκών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και μετά το Συνέδριο του Βερολίνου του 1878 στα ανεξάρτητα κράτη της Βόρειας Βαλκανικής⁸³. Παράλληλα κάποιοι αγρότες επέλεξαν τη μόνιμη μετεγκατάσταση στη Βουλγαρική Ηγεμονία ή το Ελληνικό Βασίλειο μετά την παραχώρηση της Θεσσαλίας και την αναχώρηση των 2/3 του μουσουλμανικού πληθυσμού. Οι μετακινήσεις αυτές δεν υπήρξαν ωστόσο

78 Βασίλειος Αυδής, “Η μετανάστευσις εν τη επαρχία Ιωαννίνων”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 362-3

79 Ellis Island Archive, αρ. πρωτ. EI-379, Αφήγηση του Κωνσταντίνου Μόσχου, ο οποίος μετανάστευσε από τη Φοινίκη Φιλιάτων στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1916 σε ηλικία 16 ετών.

80 ΙΑΥΕ, Φ. Β44/1910, Έκθεση του Έλληνα υποπροξένου στο Δυρράχιο Γεώργιου Αδαμίδη, αρ. πρωτ. 321, 26 Μαρτίου 1910.

81 ΙΑΥΕ, Φ. Β44/1910, Έκθεση του Έλληνα προξένου στο Μοναστήρι Κωνσταντίνου Δημαρά, αρ. πρωτ. 269, 12 Μαρτίου 1910. Αναφέρει ότι οι μετανάστες κατάγονταν από 100 τουλάχιστον χωριά της Δυτικής Μακεδονίας.

82 Όλγα Κατσαρδής-Hering, “Η Ελληνική Διασπορά, το εμπόριο ως γενικευμένη εθνική εξειδίκευση”, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 1, Αθήνα 2003: 91.

83 Η εποχική αυτή μετοικεσία ονομαζόταν στα σλαβικά *gurbechistvo*. Nikolai G Altankov., *The Bulgarian-Americans*, Πάλο Άλτο Καλιφόρνια 1979: 2.

μαζικές. Από τη δεκαετία του 1890 και ως τους Βαλκανικούς πολέμους η περιοχή γνώρισε οικονομική κρίση που οφειλόταν εν μέρει στην αδυναμία διάθεσης της αγροτικής παραγωγής λόγω ανταγωνισμού των τιμών από τους εμπόρους της Θεσσαλονίκης και έλλειψης ανεπτυγμένων μεθόδων καλλιέργειας⁸⁴. Η βασική όμως αιτία της μαζικής μετανάστευσης ήταν η κατάσταση που επικρατούσε στην ύπαιθρο λόγω του Μακεδονικού Αγώνα⁸⁵. Οι συχνές επιθέσεις των αντιπάλων συμμοριών και τα εκτεταμένα αντίποινα του Οθωμανικού στρατού κατά των αμάχων μετά την αποτυχημένη επανάσταση του Ίλιντεν το 1903 ανάγκασαν πολλούς αγρότες να μεταναστεύσουν⁸⁶. Ιδιαίτερο ρόλο έπαιξε και στη Μακεδονία η δράση των ταξιδιωτικών πρακτόρων οι οποίοι έπειθαν τους αγρότες να υποθηκεύσουν τις περιουσίες του έναντι του τιμήματος του εισιτηρίου⁸⁷. Μια ειδική κατηγορία μεταναστών αποτέλεσαν οι γουναράδες της Καστοριάς, οι οποίοι μετοίκησαν αρκετά νωρίς στη Νέα Υόρκη όπου ανοίγονταν δυνατότητες για να επεκτείνουν τις εργασίες τους. Μετά το τέλος του Μακεδονικού Αγώνα και την Επανάσταση των Νεοτούρκων βασική αιτία της μετανάστευσης και από τη Μακεδονία ήταν η απροθυμία των χριστιανών να υπηρετήσουν στον οθωμανικό στρατό⁸⁸.

Οι Ελληνομακεδόνες στην πλειονότητά τους εγκαταστάθηκαν σε πόλεις της Ανατολικής Ακτής. Οι καταγόμενοι από τη Νάουσα συγκεντρώθηκαν στη Νέα Υόρκη, από την Κοζάνη στη Νέα Υόρκη, το Manchester και τη Nassua, New Hampshire, από τα Σέρβια στο Manchester, New Hampshire, από τον Βελβενδό στη Φιλαδέλφεια, Pennsylvania⁸⁹, από την Καστοριά στη Νέα Υόρκη και το Lowell, Massachussets⁹⁰.

84 Basil C.Gounaris, "Emigration from Macedonia in the Early Twentieth Century", *Journal of Modern Greek Studies*, 7, 1989: 136.

85 Στο ίδιο, σ. 137.

86 Νικόλαος Γ. Ζωγράφος, "Μετανάστευσις εκ του δήμου Γιαννιτσών", *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 322-3. Altankov, ο.π.: 2.

87 Albanian Historical Society of Massachussets, *The Albanian Struggle in the Old World and the New*, Βοστώνη, 1939: 8.

88 *Ατλάντις*, 16 Μαρτίου 1912.

89 ΙΑΥΕ, Φ. Β.44/1910, Έκθεση του Μητροπολίτη Σερβίων και Κοζάνης, επισυνάπτεται σε αναφορά του προξένου Ελασσώνας Κωνσταντίνου Ντάσσου, αρ. πρωτ. 16955, 7 Οκτωβρίου 1910.

90 ΙΑΥΕ, Φ. Β.12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο Lowell Γεώργιου Γκουζούλη, αρ. πρωτ. 11462, 10 Αυγούστου 1907.

Οι Βουλγαρομακεδόνες προωθήθηκαν στις κεντρικές πολιτείες όπου εργάστηκαν ως εργάτες στις βιομηχανίες. Οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν στο Granite City, Illinois και το Fort City και το Gary, Indiana⁹¹.

Το κύμα της μαζικής μετανάστευσης άγγιξε την Κεντρική Μακεδονία (Βιλαέτιο Θεσσαλονίκης: σαντζάκιο Θεσσαλονίκης) το 1909, όταν επιβλήθηκε η καθολική στρατιωτική θητεία μετά το κίνημα των Νεοτούρκων. Στην αύξηση των αναχωρήσεων συνέβαλλε και η ενθάρρυνση από μετανάστες που επέστρεφαν και διακήρυσσαν τις δυνατότητες πλουτισμού που παρείχε η εργασία στις Ηνωμένες Πολιτείες⁹².

Από την ανατολική Μακεδονία (Βιλαέτιο Θεσσαλονίκης: σαντζάκιο Σερρών, Δράμας) η μετανάστευση ήταν σχεδόν μηδενική καθώς η καλλιέργεια και η επεξεργασία των καπνών απασχολούσε πολλές χιλιάδες εργατών, οι οποίοι αμείβονταν επαρκώς για να ενδώσουν στις προοπτικές απασχόλησης στην Αμερική⁹³. Μετά το 1907 σημειώθηκε μόνο μια πληθυσμιακή κίνηση κυρίως προς τη βουλγαρική ηγεμονία λόγω της δράσης των ελληνικών ενόπλων σωμάτων⁹⁴.

Μικρή ήταν και η μετανάστευση από την περιοχή της Δυτικής Θράκης (Σαντζάκιο Γκιουμουλτζίνας). Αναχώρησαν κυρίως εξαρχικοί αγρότες από τον καζά του Αχή Τσελεμπή στη σημερινή Βουλγαρία και ορισμένοι που είχαν μετακινηθεί αρχικά στην Ξάνθη από την περιοχή της Καστοριάς⁹⁵. Σημαντικότερη ήταν η μεταναστευτική κίνηση από ορισμένες περιοχές της Ανατολικής Θράκης⁹⁶ (Βιλαέτιο Αδριανούπολης: σαντζάκιο Αδριανούπολης,

91 ΙΑΥΕ, Φ. Β.44/1910, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λάμπρου Κορομηλά, αρ. πρωτ. 1949, 21 Ιουνίου 1910. Ο Κορομηλάς υποστηρίζει ότι οι Έλληνες μετανάστες απέφευγαν τις πόλεις αυτές λόγω της παρουσίας των Βουλγάρων, αυτό όμως δεν επιβεβαιώνεται από τις στατιστικές.

92 Gounaris, ο.π.: 138.

93 ΙΑΥΕ, Φ. Β.44/1910, Έκθεση του Έλληνα προξένου στην Καβάλα Ευθύμιου Καβαλλιεράτου, αρ. πρωτ. 806, 2 Μαΐου 1910.

94 Στο ίδιο.

95 ΙΑΥΕ, Φ. Β.44/1910, Έκθεση του Έλληνα προξένου στην Ξάνθη, αρ. πρωτ. 608, 17 Απριλίου 1910.

96 ΙΑΥΕ, Φ. Β.44/1910, Έκθεση του Έλληνα προξένου στην Αδριανούπολη Λέοντα Ματλή, αρ. πρωτ. 1812, 5 Ιουλίου 1910.

Σαράντα Εκκλησιών, Καλλιπόλεως, ανεξάρτητο σαντζάκιο Τσατάλτζας). Η απουσία σημαντικού αριθμού χριστιανών μεταναστών από την Ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη ερμηνεύεται επίσης από το γεγονός ότι η πλειονότητα του πληθυσμού ήταν μουσουλμάνοι. Και από τη Θράκη το κύμα μετανάστευσης ξεκίνησε μετά την επιβολή της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας των χριστιανών⁹⁷.

Οι λόγοι για τη μετανάστευση από την Ανατολική Ρωμυλία ήταν πολιτικοί. Η επαρχία ήταν νομικά τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μετά το 1885 όμως η διοίκηση της ανατέθηκε στον ηγεμόνα της Βουλγαρίας. Το 1906 οι οργανωμένες επιθέσεις εναντίον των Ελλήνων κατοίκων της επαρχίας είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία προσφυγικού κύματος προς την Οθωμανική Θράκη αλλά και το Βασίλειο της Ελλάδας. Ένα μέρος των προσφύγων αυτών μετανάστευσαν στην Αμερική μέσω της Ελλάδας⁹⁸.

Από τα μέσα του 19ου αιώνα άρχισε η κίνηση των κατοίκων των Δωδεκανήσων προς την Αίγυπτο. Σε αυτή την κίνηση συνετέλεσε το τέλος της ιστιοφόρου ναυτιλίας και οι δυνατότητες εργασίας που δημιουργήθηκαν μετά τη διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ. Από το 1905 ξεκίνησε η αθρόα μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες⁹⁹.

Η μετανάστευση από τα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου δεν είχε τόσο οικονομικά αίτια και γνώρισε μεγάλες διαστάσεις μετά την επιβολή της υποχρεωτικής στράτευσης¹⁰⁰. Συνέβαλλε βέβαια και η διάδοση του “μεταναστευτικού πνεύματος”, της προβολής των δυνατοτήτων πλουτισμού

⁹⁷ Στο ίδιο.

⁹⁸ ΙΑΥΕ, Φ. Β12.1/1908, Επιστολή του Έλληνα προξένου στη Νέα Υόρκη Δημήτριου Μπότση προς τον Υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Γ. Σκουζέ, αρ. πρωτ. 16397, 3 Νοεμβρίου 1907,

⁹⁹ ΙΑΥΕ, Φ. Β12.1/1907, Έκθεση του Έλληνα προξένου στη Ρόδο Α. Ν. Νικολούδη, αρ. πρωτ. 01368, 26 Ιανουαρίου 1907, “Αθρόαι οι μεταναστεύσεις ήρξαντο από δύο ετών εκ των νήσων δι’ Αμερικήν, ο δε γυναικείος πληθυσμός ετράπη προς την Αίγυπτον κατά τας ακριβείς πληροφορίες ας μέχρι τούδε έλαβον. Μεταξύ των νήσων πρωτεύει η Ικαρία. Ο λόγος της μεταναστεύσεως είναι η ανεπάρκεια των τοπικών μέσων υπό πάσας τας επόψεις”.

¹⁰⁰ ΙΑΥΕ, Φ. 113.1.1/1912, Έκθεση του Έλληνα προξένου στη Χίο, αρ. πρωτ. 007,692, 6 Μαρτίου 1912, “το σπουδαιότερον, είναι η στρατολογία, ήτις εφυγάδευσε και φυγαδεύει καθ’εκάστην την ζωτικότεραν ικμάδα αυτού, το εύρωστον και εύελπι στοιχείον αυτής, τους μέλλοντας πολίτας και οικογενειάρχας καταστήσασα χωρία ολόκληρα έρημα και νεκρά πάσης κινήσεως και ζωής”.

στις Ηνωμένες Πολιτείες. Είναι αξιοσημείωτο ότι από το 1912 αυξήθηκε και η γυναικεία μετανάστευση. Η μετακίνηση αποκτούσε έτσι μόνιμο χαρακτήρα και άρχισε να γίνεται αισθητή η έλλειψη εργατικών χεριών¹⁰¹.

Στη Μικρά Ασία μετά τα μέσα του 19ου αιώνα σημειώθηκαν σημαντικές πληθυσμιακές ανακατατάξεις. Μετά το 1862 ξεκίνησε η εγκατάσταση στη Μικρά Ασία μουσουλμάνων προσφύγων από τη Ρωσική Αυτοκρατορία τη Βοσνία και την Κρήτη, στους οποίους παραχωρήθηκε ένα ποσοστό των κρατικών γαιών. Η εγκατάσταση τους, η οποία αποσκοπούσε να ενισχύσει και την παρουσία του μουσουλμανικού στοιχείου, σε συνδυασμό με τις προϋπάρχουσες αντίξοες συνθήκες ώθησε ένα μέρος του χριστιανικού πληθυσμού να μετακινηθεί προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της Αυτοκρατορίας. Η κατασκευή οδικών αξόνων και η επέκταση του δικτύου των σιδηροδρόμων ευνόησαν την εγκατάσταση γεωργών, μικρεμπόρων και βιοτεχνών στους νέους συγκοινωνιακούς κόμβους προς τα Άδανα, τη Μερσίνα, την Αμισό (Σαμφούντα), την Τραπεζούντα, την Ποντοηράκλεια (Ζόγκουλντακ), τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη¹⁰². Στις μεγάλες αυτές πόλεις των παραλίων εγκαταστάθηκε το μεγαλύτερο μέρος των εσωτερικών μεταναστών, οι οποίοι απασχολήθηκαν συνήθως σε χαμηλά αμειβόμενα επαγγέλματα, ως αχθοφόροι και ανειδίκευτοι εργάτες. Αποτέλεσαν έτσι το «προλεταριάτο» του τόπου υποδοχής τους¹⁰³. Ορισμένοι ενισχύοντας τους ήδη εγκατεστημένους πυρήνες συντοπιτών τους εντάχθηκαν στις συντεχνίες που ήλεγχαν το εμπόριο ορισμένων ειδών διατροφής ενώ συγκριτικά λίγοι κατάφεραν να αναρριχηθούν κοινωνικά¹⁰⁴. Η συσσώρευση τους, ωστόσο στα μεγάλα λιμάνια σε συνδυασμό με την παρακμή ορισμένων παραδοσιακών επαγγελμάτων, λόγω της εκβιομηχάνισης και του καπιταλιστικού μετασχηματισμού οδήγησε σε αύξηση

101 ΙΑΥΕ, Φ. 57.3.1/1912, Έκθεση του Έλληνα προξένου στη Μυτιλήνη Νικολάου Καρατζά, αρ. πρωτ. 022,718, 21 Ιουλίου 1912.

102 Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι-1919, Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα 1997: 234-235.

103 Στο ίδιο: 236-237

104 Stefo Benlisoy, "İstanbul'da Yaşayan Nevşehirli Ortodokslar Tarafından Kurulan, Papa Yeorgios nam Cemiyet-i İslahiyyesi", *Tarih ve Toplum*, Αύγουστος, 2003: 35.

της ανεργίας στα μεγάλα αστικά κέντρα μετά το 1880¹⁰⁵.

Σύμφωνα με αμερικανική έρευνα το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία κατάγονταν από το εσωτερικό της Μικράς Ασίας και τη Συρία¹⁰⁶. Στο ποσοστό αυτό βέβαια συμπεριλαμβάνονται οι Αρμένιοι, και οι Άραβες. Το γεγονός αυτό αποδίδεται κατ'αυτούς στην οικονομική δυσανεξία των περιοχών αυτών αλλά και την πολιτική αστάθεια¹⁰⁷. Για τους Ρωμιούς ειδικότερα που δραστηριοποιούνταν ως έμποροι η περιοριστική νομοθεσία και οι αυξημένοι και ασύμμετροι φόροι ήταν ένα επιπλέον κίνητρο για να μεταναστεύσουν¹⁰⁸.

Από τα μέσα του 19ου αιώνα και ειδικά μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1878 ξεκίνησε η μαζική έξοδος των κατοίκων του Πόντου προς τις ρωσικές επαρχίες του Καυκάσου και της βόρειας ακτής της Μαύρης Θάλασσας¹⁰⁹. Το κύμα μετανάστευσης των χριστιανών όμως εντάθηκε ιδιαίτερα μετά το 1910, λόγω της επιβολής της υποχρεωτικής στράτευσης¹¹⁰. Πέρα από τα πολιτικά και οικονομικά αίτια της μετανάστευσης ίσως κάποιο ρόλο έπαιξε και η προβολή του αμερικανικού τρόπου ζωής από τους ιεραποστόλους αλλά και από τους ταξιδιωτικούς πράκτορες που περιόδευαν τις επαρχίες του εσωτερικού¹¹¹. Εξάλλου η μεγάλη αύξηση της εισόδου Μικρασιατών στις ΗΠΑ

105 Karpas, ο.π.: 177-178. Την ίδια περίοδο μιας επιδημίας φυλλοξέρας κατέστρεψε τις αμπελοκαλλιέργειες ενώ λόγω μιας ασθένειας που έπληξε τους μεταξοσκώληκες κατέρρευσε η σηροτροφία.

106 Leland James Gordon, *American Relations with Turkey 1830-1930, An Economic Interpretation*, Φιλαδέλφεια 1932: 300.

107 Στο ίδιο: 304.

108 Στο ίδιο: 307.

109 Νικόλαος Δ. Παπαμιχαήλ, "Αι εν τω Ευξείνω Πόντω αποικίαι των Μιλησίων, η Σινώπη το πάλαι και νυν", *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 405-6.

110 ΙΑΥΕ, Φ. Β53/, Έκθεση του Έλληνα προξένου στην Τραπεζούντα Μιχαήλ Σεληνιάδη, αρ. πρωτ. 2412, 10 Δεκεμβρίου 1911. Gordon, ο.π.: 306.

111 Ο Εμμανουήλ Τσαλίκιογλου, *Η Καππαδοκική Μετανάστευσις*, χειρόγραφο στο ΚΜΣ: 78 σημειώνει ότι στην μετανάστευση προς την Αμερική συμμετείχαν σε μεγάλο ποσοστό οι διαμαρτυρούμενοι. Στις προθέσεις των ιεραποστόλων ήταν αντίθετα οι μαθητές των σχολείων να παραμείνουν στις εστίες τους και να μην αναγκαστούν να μεταναστεύσουν. George E. White, *Adventuring with Anatolia College*, Γκρίνελλ Αϊόβα 1934: 26. Επισημαίνει όμως ότι πολλοί μαθητές μετανάστευσαν στην Αμερική όπου βρήκαν ανοιχτές πόρτες, εργάστηκαν σκληρά, έκαναν ανώτερες σπουδές ή αξιοποίησαν τις γνώσεις τους σε υψηλές επαγγελματικές θέσεις καθώς εάν έμεναν δεν είχαν καμιά πιθανότητα να σταδιοδρομήσουν ενώ ακόμη και η φυσική επιβίωσή τους δεν ήταν δεδομένη», Στο ίδιο σ. 47. Και στη Μικρά Ασία οι ταξιδιωτικοί πράκτορες δάνειζαν στους υποψήφιους μετανάστες το ποσό του εισιτηρίου έναντι υποθήκης της κτηματικής περιουσίας τους. Gordon, ο.π.: 302.

σημειώθηκε μετά τα μέσα της πρώτης δεκαετίας του εικοστού αιώνα. Τότε οι Ηνωμένες Πολιτείες έγιναν ο πρώτος εισαγωγέας καπνών από την περιοχή της Σαμφούντας και λειτούργησαν στη Νέα Υόρκη και τη Φιλαδέλφεια δέκα περίπου εργοστάσια κατασκευής των λεγομένων τουρκικών τσιγάρων¹¹².

Η Κρήτη και η Κύπρος αν και αποτελούσαν τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπάγονταν σε ειδικό καθεστώς. Η Κρήτη αποτελούσε αυτόνομη πολιτεία ενώ η διοίκηση της Κύπρου είχε παραχωρηθεί από την Υψηλή Πύλη στη Μεγάλη Βρετανία. Η μετανάστευση από τα δύο νησιά ήταν αποτέλεσμα των ειδικών διοικητικών συνθηκών που επικρατούσαν εκεί στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα.

Η παρατεταμένη έκρυθμη κατάσταση μετά τα μέσα του 19ου αιώνα στην Κρήτη και οι συχνές επαναστάσεις είχαν ως αποτέλεσμα τη μετακίνηση τόσο χριστιανών όσο και μουσουλμάνων προς άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την Ελλάδα. Ειδικά μετά το 1898 και την αποχώρηση του οθωμανικού στρατού εντάθηκε η έξοδος των Τουρκοκρητικών, ένα μέρος των οποίων μετανάστευσε στην Αμερική. Το ρεύμα της μετανάστευσης των Ελλήνων της Κρήτης προς τις Ηνωμένες Πολιτείες ξεκίνησε από το 1900 αλλά εντάθηκε μετά το 1909¹¹³. Προκλήθηκε κυρίως ως αποτέλεσμα της αύξησης του πληθυσμού και της αδυναμίας των αγροτών να επιβιώσουν λόγω των πρωτόγονων συνθηκών καλλιέργειας¹¹⁴.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία παραχώρησε το 1878 τη διοίκηση της Κύπρου στη Βρετανία έναντι καταβολής ετησίου φόρου. Η επιβολή του φόρου αυτού επιδείνωσε την οικονομική κατάσταση των γεωργών της Κύπρου, τα

112 Κανούτας, ο.π.: 147. Gordon, ο.π.: 86, 299, θεωρεί τα χαμηλά ημερομίσθια των καπνεργατών ως μία από τις αιτίες της μετανάστευσης και αναφέρει ότι η εισαγωγή των τουρκικών τσιγάρων στην αμερικανική αγορά ήταν μια από τις κύριες αιτίες για την αύξηση της κατανάλωσης τσιγάρων στις ΗΠΑ. Πρβλ. και *Εθνικός Κήρυξ* 19 Δεκεμβρίου 1924.

113 Μίνως Ν. Παλιεράκης, "Γενική Επισκόπησης της εκ Κρήτης εις Αμερικανικήν μετανάστευσεω ιδίως κατά τα έτη 1900-9", *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 244-5, 251-2.

114 Μιχαήλ Εμμ. Παπαγιαννάκης, *Η μετανάστευσις εν Κρήτη και ιδίως εν τω νομώ Χανίων*, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 233-4.

εισοδήματα των οποίων ήταν ήδη χαμηλά¹¹⁵. Η εκμετάλλευση των αγροτών από τους τοκογλύφους σε συνδυασμό με την αδιαφορία της αποικιακής κυβέρνησης για τη βελτίωση της υποδομής ήταν η βασική αιτία της μετανάστευσης¹¹⁶. Η έξοδος ξεκίνησε στα τέλη του 19ου αιώνα από την επαρχία Πάφου, επεκτάθηκε το 1911 στην Καρπασία και το 1916 στην επαρχία Λευκωσίας¹¹⁷. Οι πρώτοι μετανάστες κατευθύνθηκαν κυρίως στην Αίγυπτο ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες μετανάστευσαν κυρίως όσοι έφυγαν μετά το 1911¹¹⁸.

Πέρα από τους παραπάνω παράγοντες «ώθησης» του υπερατλαντικού μεταναστευτικού ρεύματος οι σύγχρονες με τη μετανάστευση μαρτυρίες δίνουν έμφαση και στη σημασία του φαντασιακού στην απόφαση της, έστω προσωρινής, εγκατάλειψης του τόπου καταγωγής¹¹⁹. Πολλοί ήδη επισήμαιναν από τις αρχές του αιώνα ότι δεν μετανάστευαν οι φτωχότεροι, καθώς το κόστος του ταξιδιού ήταν αρκετά υψηλό και το ποσό που συναποκόμιζαν οι Έλληνες, όπως καταγράφεται στα αρχεία της υπηρεσίας μετανάστευσης των Ηνωμένων Πολιτειών, ήταν μεγαλύτερο από αυτό που έφεραν μετανάστες από άλλες χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Χωρίς, λοιπόν, να παραγνωρίζουμε τα οικονομικά αίτια αυτής της πληθυσμιακής κίνησης πρέπει να συνυπολογίσουμε ότι η κίνηση αυτή έλαβε μαζικές διαστάσεις, όπως ήδη οι σύγχρονοι είχαν συνειδητοποιήσει, λόγω της “δίψας απόνου πλουτισμού, ήτις προκαλεί τον πυρετόν, τον οποίον τρέφει η μίμησις και υψώνει εις παραφροσύνην η φαντασία”¹²⁰. Το φαινόμενο της εποχικής μετακίνησης ή και της παραμονής για κάποια χρόνια σε κάποιο από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα δεν ήταν πρωτόγνωρο σε πολλές επαρχίες, και στην πλειονότητά τους όσοι αναχωρούσαν για τις Ηνωμένες Πολιτείες δεν είχαν αρχικά ως πρόθεση να εγκατασταθούν μόνιμα εκεί. Αυτή η διαπίστωση είναι σημαντική για να

115 Νικόλαος Γ. Σάντης, “Η μετανάστευσις εν τη νήσω Κύπρω”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 411.

116 Στο ίδιο: 419.

117 Στο ίδιο: 411.

118 Στο ίδιο: 412.

119 Nikos Papastergiadis, *The Turbulence of Migration, Globalization, Deterritorialization and Hybridity*, Καίημπριτζ 2000: 36-37, 47-48.

120 *Ατλαντίς*, 6 Απριλίου 1900. Laliotou, ο.π.: 54.

κατανοήσουμε την αλλαγή που επήλθε σταδιακά στη στάση των μεταναστών απέναντι στη χώρα προέλευσης τους και τα πολιτικά τεκταινόμενα του Παλαιού Κόσμου.

Ίδρυση και κοινωνική δομή των ελληνικών κοινοτήτων¹²¹

Σύμφωνα με τα δεδομένα της απογραφής του 1910 κατοικούσαν στις ΗΠΑ 111.249 μετανάστες με τόπο γεννήσεως την Ελλάδα¹²², ενώ σύμφωνα με μια έρευνα του 1915 ο συνολικός ελληνικός πληθυσμός ανερχόταν σε 220.000 περίπου¹²³. Ο αριθμός αυτός συμφωνεί με τα στοιχεία της απογραφής του 1920 η οποία κατέγραψε στις Ηνωμένες Πολιτείες 228.055 Έλληνες¹²⁴. Όπως συνάγεται από τα στοιχεία της απογραφής πάνω από τους μισούς μετανάστες έφτασαν μετά το 1910. Μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων, ειδικότερα, εντάθηκε το μεταναστευτικό κύμα τόσο από το διευρυμένο Βασίλειο της Ελλάδας όσο και από την Ανατολική Θράκη και τη Μικρά Ασία λόγω του προσφυγικού ρεύματος που προκάλεσαν οι διωγμοί των χριστιανικών πληθυσμών¹²⁵.

Το μεγαλύτερο μέρος των μεταναστών ήταν συγκεντρωμένο στις πολιτείες της Νέας Υόρκης (32.000), του Ιλλινόις (Illinois) (30.000), της Μασσαχουσέτης (Massachusetts) (30.000), της Πενσυλβανίας (Pennsylvania) (17.000), της Γιούτα (Utah) (12.000) και του Μισούρι (Missouri) (8.000)¹²⁶. Η συγκέντρωση αυτή σχετιζόταν με τις δυνατότητες απασχόλησης σε κάθε περιοχή. Στο βορειοανατολικό τμήμα των Ηνωμένων Πολιτειών οι Έλληνες απασχολούνταν κυρίως σε κλωστήρια, υποδηματοποιεία, σιδηρουργεία και

121 Στο κείμενο χρησιμοποιώ την ελληνική ονομασία των γνωστότερων πόλεων ενώ για τις υπόλοιπες διατήρησα την αγγλική μορφή του ονόματος.

122 Paul Koken – Theodore N. Constant – Seraphim G. Canoutas, *A History of the Greeks in the America*, Άνν Άρμπορ Μίσιγκαν 1995: 176. Στον αριθμό αυτό δεν συμπεριλαμβάνονταν όσοι είχαν μεταναστεύσει από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

123 Κρίκος, ο.π.: 8. Ο συγγραφέας επισήμανε ότι 1/3 των μεταναστών επέστρεψαν στην Ελλάδα.

124 Koken - Constant - Canoutas, ο.π.: 176. Στον αριθμό αυτό περιλαμβάνονται και όσοι ήρθαν από κάποια περιοχή εκτός Ελλάδος καθώς το 1920 καταγράφηκε και η ομιλουμένη γλώσσα του μετανάστη.

125 ΙΑΥΕ, Φ. Β45/1915, Τηλεγράφημα του νομάρχη Θεσσαλονίκης Γεωργίου Δαραλέξη προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 32656, 26 Σεπτεμβρίου 1915. Μόνο το 1913 καταχωρήθηκαν από τις μεταναστευτικές αρχές 138.644 αφίξεις από την Ελλάδα. Δεν γνωρίζουμε αν στον αριθμό αυτό συμπεριλαμβάνονται και όσοι επέστρεψαν για να πολεμήσουν στους Βαλκανικούς Πολέμους και επανέκαμπταν στην Αμερική. Η προσάρτηση πάντως της Μακεδονίας στην Ελλάδα συνοδεύτηκε και από ένα μεταναστευτικό ρεύμα από την περιοχή της Φλώρινας.

126 Κρίκος, ο.π.: 8. ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, 1 Μαρτίου 1914. Η εκτίμηση του Κρίκος συμφωνεί με αυτή του Στέφανου Κιουζέ-Πεζά ο οποίος δίνει συνολικά για τις πέντε πολιτείες της Νέας Αγγλίας συνολικό πληθυσμό 40.000.

βυρσοδεφεία. Στο βορειοδυτικό εργάζονταν κυρίως στην κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών και στα ορυχεία, στις μεταλλουργικές και ξυλουργικές επιχειρήσεις. Στις Νοτιοανατολικές πολιτείες κυριαρχούσαν οι φυτείες βαμβακιού και στις Νοτιοδυτικές η καλλιέργεια οπωροκηπευτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων. Οι Έλληνες δεν εγκαταστάθηκαν στο Νότο σε μεγάλους αριθμούς, πριν τις αρχές του 20ου αιώνα, λόγω των χαμηλότερων ημερομισθίων, της πληθώρας Αφροαμερικανών και Μεξικανών εργατών και της έλλειψης μεγάλων έργων και τακτικής εργασίας¹²⁷. Σε αντίθεση με τους μετανάστες από άλλες εθντικές ομάδες η συντριπτική πλειονότητα των Ελλήνων δεν επιθυμούσε να ασχοληθεί με τη γεωργία η οποία ήταν πιο προσοδοφόρα από τις εργασίες που εξασφάλιζαν στα αστικά κέντρα¹²⁸.

Στα μέσα της πρώτης δεκαετίας του εικοστού αιώνα άρχισε να συγκροτείται στις πόλεις των νοτίων πολιτειών μια τάξη Ελλήνων μικροεπιχειρηματιών. Ο Έλληνας επιτετραμμένος Λάμπρος Κορομηλάς επεσήμανε το 1908 ότι ένα ποσοστό των ομογενών “εκ της ελευθέρας και της υποδούλου χώρας” έχουν καταφέρει να ανέλθουν κοινωνικά. Πέρα από ορισμένους επιστήμονες, σε αυτούς συγκαταλέγονται όσοι είχαν καλύτερη μόρφωση, ήταν ειδικευμένοι τεχνίτες ή κατάφεραν να αποκτήσουν κάποια ειδίκευση μετά την άφιξή τους στην Αμερική και μιλούσαν αγγλικά. Σύμφωνα με τον Εμμανουήλ Ρέπουλη “πολλοί εις χιλιάδας ανερχόμενοι, διανύσαντες μακρά έτη βίου εν στερήσεσιν, εν διδακτική πείρα κατώρθωσαν να ιδρύσωσιν ιδίας εργασίας εμπορίου, μικρών βιομηχανιών και κερδοφόρων επαγγελματιών, οίον εισαγωγής ελληνικών προϊόντων, κατασκευής σιγαρέτων, υποδηματοκαθαριστηρίων, ξενοδοχείων (Restaurants), ζαχαροπλαστείων, ανθοπωλείων, οπωροπωλείων κλπ”¹²⁹. Η κοινωνικά ανερχόμενη αυτή ομάδα προσπαθούσε να αποστασιοποιηθεί από τη μάζα των ανειδίκευτων εργατών

127 Κρίκος, *ο.π.*: 12.

128 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, αρ. πρωτ. 10143, Έκθεση του Έλληνα υποπροξένου στο Nashville, Tennessee Π. Παναγιωτόπουλου, 19 Ιουνίου 1907.

129 Ρέπουλης, *ο.π.*: 102.

και τους περιφρονούσε χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν επιδίωκε να τους εκμεταλλευτεί οικονομικά¹³⁰. Η ομάδα αυτή σε ένα μεγάλο ποσοστό απαρτιζόταν από Ρωμιούς. Σε αναφορά του Προξένου στον Άγιο Φραγκίσκο αναφέρεται ότι “Έλληνες καταγόμενοι ως επί το πλείστον εκ διαφόρων μερών της υποδούλου Ελλάδος (Τουρκομερίται) ευδοκιμούντες κάλλιον των εκ της ελευθέρας Ελλάδος, εις όλας εν γένει τας επιχειρήσεις, εργατικοί, τίμιοι και ειλικρινείς, δεν δίδουσιν ουδαμώς αφορμάς προς τους Αμερικανούς να κακολογώσιν αυτούς.”¹³¹. Οι έμποροι αυτοί όμως δεν διέθεταν τα αναγκαία κεφάλαια για να αναπτύξουν την επιχείρησή τους και να ανταγωνιστούν τις μεγάλες εταιρείες¹³². Οι ανερχόμενοι αστοί αποτελούσαν “πολλοστημόριον του όλου αριθμού, οι λοιποί μόλις αποζώσιν, ή πεινώσιν”¹³³. Η συντριπτική πλειονότητα εντούτοις των μεταναστών παρέμειναν εργάτες ή υπάλληλοι. Συνολικά 50-60 χιλιάδες εργάζονταν στις βιομηχανίες των Βορειοανατολικών πολιτειών, 35.000 στις Κεντρικές και Δυτικές πολιτείες (8-10.000 στα ανθρακωρυχεία και άλλα μεταλλουργεία, 1.500-2.000 στα ξυλουργεία, και 13-15.000 στην κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών). Στο σύνολο της χώρας περίπου 60-70.000 ήταν υπάλληλοι σε ξενοδοχεία, ζαχαροπλαστεία, οπωροπωλεία και στιλβωτήρια (4-5.000)¹³⁴. Ο αριθμός των ελληνικής ιδιοκτησίας εμπορικών καταστημάτων, εστιατορίων, ξενοδοχείων και κέντρων

130 ΙΑΥΕ, Φ.Β12/1908, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτον Λάμπρου Κορομηλά προς τον Υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Σκουζέ, αρ. πρωτ. 06484, 12/25 Μαρτίου 1908, “Η τάξις αύτη των μεταναστών είνε πάντοτε έτοιμη να συνεισφέρει υπέρ της Εκκλησίας, υπέρ φιλανθρωπικών ή εθνικών σκοπών, αυτή είναι η παρασύρουσα τους άλλους διά του παραδείγματός της. Κατά δυστυχίαν, όταν δεν τοις τρώγη η φιλοδοξία, όταν δεν επιδιώκουσι προεδρίαν ή ταμειακά αξιώματα ή όταν δεν εκμεταλλεύονται ενίοτε το πλήθος των αγραμμάτων, οι προηγούμενοι ούτοι μετανάσται αποφεύγουσι κατά το δυνατόν την προς αυτό συγχρότισιν. Τινές έχουσι διά τους εν εσχάτει πορώσει ζώντας Έλληνας το αυτό ακριβώς αίσθημα απεχθείας όπερ έχουσι και οι Αμερικανοί. Άλλοι ίστανται νυν μακράν, αντιληφθέντες ότι είναι απολύτως αδύνατον να συνεννοηθώσι προς ανιάτως αξέστους ανθρώπους και ν’ αποκομίσωσι εκ της ενεργού εις τα κοινά αναμίζεως άλλο τι ή ύβρεις και αχαριστίαν”.

131 ΙΑΥΕ, Φ. Β12.1/1907, Έκθεση του Έλληνα προξένου στον Άγιο Φραγκίσκο, αρ. πρωτ. 12522, 31 Αυγούστου 1907, “Το τρίτον τούτο κέντρον απαρτίζεται από τους λεγομένους Sportmans, ήτοι από καταστηματάρχας Ξενοδοχείων φαγητού, εργαζομένους με Αμερικανούς και οίτινες απολαμβάνουσι πλειότερον ή εις τα άλλα κέντρα, ως και από Ζαχαροπλάστας και πολλούς άλλους Οπωροπώλας, το κέντρον τούτο κείται παρά τη οδώ Fillmore, υπάρχει εν μόνον Καφενείον Ελληνικόν όπερ εργάζεται επικερδώς”.

132 Στο ίδιο.

133 Ρέπουλης, ο.π.: 102.

134 Κρίκος, ο.π.: 13.

αναφυχής κατά την περίοδο αυτή ανερχόταν από 6.000¹³⁵. Σύμφωνα και με μια άλλη μελέτη το 1911 σε σύνολο 160.000 μεταναστών 130.000 ήταν “άτεχνοι εργάται μετατοπιζόμενοι όπου υπάρχει ζήτησις εργατικών χειρών”, 8-10.000 “μικροκαταστηματάρχαι” ιδιοκτήτες 10.000 καταστημάτων και 20.000 υπάλληλοι στα ελληνικά καταστήματα¹³⁶. Ορισμένοι συγγραφείς κυρίως Ελληνοαμερικανοί τόσο σύγχρονοι του μεγάλου κύματος της μετανάστευσης όσο και δεύτερης γενιάς, προσπάθησαν να περιορίσουν το ποσοστό των εργατών με σκοπό να προβάλουν το επιχειρηματικό πνεύμα των μεταναστών¹³⁷. Ορισμένοι μάλιστα ανέβαζαν τον αριθμό των ελληνικής ιδιοκτησίας καταστημάτων σε 60.000¹³⁸. Σε ένα μεγάλο ποσοστό η προβολή της επιτυχίας και της γρήγορης κοινωνικής ανόδου της πλειονότητας των Ελλήνων, ακόμη και στην πρώτη φάση μέχρι το 1922, σχετίζεται με την προσπάθεια αποβολής της τραυματικής εμπειρίας της εγκατάστασης και της κακής υποδοχής από τον ντόπιο πληθυσμό¹³⁹.

Η συντριπτική πλειονότητα των Ελλήνων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες την πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα ήταν ανύπαντροι άνδρες οι οποίοι προέρχονταν από αγροτικές περιοχές¹⁴⁰. Σύμφωνα με την απογραφή των Ηνωμένων Πολιτειών του 1910 σε σύνολο 101.282 κατοίκων με τόπο γέννησης την Ελλάδα 93.447 (ποσοστό 92,2%) ήταν άνδρες και 7.835 γυναίκες (ποσοστό 7,8%)¹⁴¹. Κατά μέσο όρο το ένα τέταρτο ήταν αναλφάβητοι ενώ οι

135 Στο ίδιο: 41.

136 Ιάσων Γεωργακόπουλος - Επαμεινώνδας Παπαχελάς, “Ο Έλλην μετανάστης εν Αμερική”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 7-8.

137 Για μια ανάλυση των διαφορετικών προσεγγίσεων βλ. Alexandros Kitroeff, “The Moskos-Georgakas Debate”, *Journal of Hellenic Diaspora*, τ. 14, αρ. 1-2, 1987: 73-77. Επίσης ο Καίσαρ Μαυράτσας στη διατριβή του ανέλυσε την επιχειρηματικότητα (entrepreneurialism) των Ελληνοαμερικανών της Βοστώνης. Caesar V. Mavratsas, *Ethnic entrepreneurialism, social mobility, and embourgeoisement. The formation and intergenerational evolution of Greek-American economic culture*, Ανέκδοτη Διδακτορική Διατριβή, Boston University, 1993.

138 *Eastern and Western Review* τ. VIII, αρ. 9, Ιανουάριος 1916: 1.

139 Fairchild, ο.π.: 144. Αναφέρεται στις αντιλήψεις των Αμερικανών της πόλης του Lowell για τους Έλληνες.

140 Στο ίδιο: 251. Το 1900 έφτασαν από την Ελλάδα στις ΗΠΑ 3.665 άνδρες και 118 γυναίκες, το 1901 5.754 άνδρες και 165 γυναίκες, το 1902 7.854 άνδρες και 261 γυναίκες, το 1903 13.885 άνδρες και 491 γυναίκες, το 1904 12.106 άνδρες και 519 γυναίκες, το 1905 11.586 άνδρες και 558 γυναίκες, το 1907 44.647 άνδρες και 1.636 γυναίκες, το 1908 26.972 άνδρες και 1.836 γυναίκες και το 1909 18, 738 άνδρες και 1.524 γυναίκες.

141 Koken - Constant - Canoutas, ο.π.: 179.

περισσότεροι και μετά από μεγάλο διάστημα παραμονής στην Αμερική δεν κατάφεραν να μάθουν αγγλικά¹⁴².

Η παρουσία μιας συμπαγούς μάζας εργατών, η πλειονότητα των οποίων δεν μιλούσαν αγγλικά είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας παρασιτικής τάξης μεσαζόντων οι οποίοι έβρισκαν εργασία στους μετανάστες και στη συνέχεια ζητούσαν προμήθεια (χρήματα ή ποτά) για να μην απολυθούν¹⁴³. Οι μετανάστες ήταν απολύτως εξαρτημένοι από τους μεσάζοντες αυτούς, οι οποίοι λόγω της γνώσης της αγγλικής αποκαλούνταν “γλωσσάδες”, όχι μόνο για την εύρεση εργασίας αλλά και για την επικοινωνία με τις αρχές¹⁴⁴. Λόγω της άγνοιας των νόμων και των συνθηκών της ζωής στις φτωχές συνοικίες, πολύ συχνά, βρίσκονταν κατηγορούμενοι για μικρά ή μεγαλύτερα παραπτώματα και αναγκάζονταν να πληρώσουν αδρά τους μεταφραστές για να εξασφαλίσουν την υπεράσπισή τους στο δικαστήριο¹⁴⁵. Συχνά οι μεσάζοντες αυτοί κατάφεραν, λόγω της εξουσίας που ασκούσαν στους μετανάστες, να ηγούνται των ελληνικών κοινοτήτων ή των εθνοτοπικών συλλόγων ή ακόμη και να διορίζονται άμισθοι Έλληνες πρόξενοι στις μικρότερες πόλεις. Ο Έλληνας πρόξενος στο Lowell όταν προσπάθησε να παρέμβει για να σταματήσει τις πρακτικές αυτές δέχθηκε την επίθεση του προέδρου του Συλλόγου Καστοριέων

142 Fairchild, ο.π.: 255. Το 1900 το ποσοστό των αναλφάβητων Ελλήνων που έφτασαν στις ΗΠΑ ήταν 15,3%, το 1901 23,6%, το 1902 27,4, το 1903 25,4, το 1904 22,4, το 1905 21,9, το 1906 22,7, το 1907 30%, το 1908 27,6%. Βλ. και Ρέπουλης, ο.π.: 108.

143 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο Lowell Γεωργίου Γκουζούλη, αρ. πρωτ. 11462, 10 Αυγούστου 1907.

144 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο San Francisco, αρ. πρωτ. 12522, 31 Αυγούστου 1907, “Οι δε Έλληνες διερμηνείς (οι κοινώς λεγόμενοι γλωσσάδες) έναν και μόνον σκοπόν έχοντες, εις ουδένα επάγγελμα επιδίδονται παρά πως και τίνι τρόπω να εξαπατήσουν τον Έλληνα εργάτην ως και τον επαγγελματίαν, διά διαφόρων ψευδών υποσχέσεων, ότι είναι εις θέσιν δήθεν να παρέξουν προς αυτούς πάσαν συνδρομήν εις το μέλλον δι’ οιανδήποτε εργασίαν. Εξαπατούντες ούτως αυτούς διά ψευδών υποσχέσεων, λαμβάνουσι παρ’ αυτών διάφορα χρηματικά ποσά και ζώσιν εις βάρος των ατυχών τούτων υπάρξεων δίδοντες ούτως αφορμάς προς τους Αμερικανούς ινα κακολογώσιν ημάς ότι δεν ήμεθα απόγονοι των Αρχαίων Ελλήνων”.

145 Στο ίδιο, “πωλούντες εις τας οδούς γλυκίσματα και οπώρας, γενόμενοι οι τελευταίοι αντικείμενο χλεύης των Αμερικανών, υβριζόμενοι, λοιδωρούμενοι και πολλάκις συλλαμβανόμενοι παρά των αστυνομικών οργάνων και δίκην κακούργων ριπτόμενοι εις τας ανηλίδους και υγράς φυλακάς, ότι δήθεν εγένοντο παραβάται των αστυνομικών διατάξεων, και τοιαύτα επεισόδια καθ’ εκάστην λαμβάνουσιν χώραν επί τω λόγω ότι μη γνωρίζοντες την αγγλικήν γλώσσαν, δεν δύνανται να απολογηθώσιν ενώπιον των Δικαστηρίων διά τας αποδιδόμενας προς αυτούς κατηγορίας και οίτινες προς υπεράσπισίν των προσκαλούν Έλληνας διερμηνείς, οίτινες συνεννοούμενοι μετά των δικηγόρων υπερασπίσεως των κατηγορουμένων απογομνώνουσι αυτούς μέχρι του τελευταίου οβολού και ούτως απαλλάσσονται της δήθεν αποδιδομένης κατηγορίας”. Βλ. επίσης, Ατλαντίς, 15 Ιανουαρίου 1909.

και αναγκάστηκε να ζητήσει την παρέμβαση της αστυνομίας¹⁴⁶.

Ένα δεύτερο κοινωνικό πρόβλημα των ελληνικών παροικιών ήταν η εκμετάλλευση παιδιών τα οποία έφερναν εργατομεσίτες από την Ελλάδα υποδουόμενοι συχνά τους συγγενείς τους¹⁴⁷. Οι γονείς με την προσδοκία του κέρδους ή λόγω της ανέχειας “ενοικιάζαν” τα παιδιά τους στους πράκτορες¹⁴⁸. Στο Σικάγο οι Έλληνες καταστηματάρχες απασχολούσαν 1000 ανηλίκους ως υπαλλήλους σε ζαχαροπλαστεία, οπωροπωλεία και κυρίως στιλβωτήρια. Τα παιδιά αυτά υποχρεώνονταν να εργάζονται 15 με 18 ώρες την ημέρα, υποσιτίζονταν και διέμεναν σε ανθυγιεινούς χώρους μέσα στα καταστήματα¹⁴⁹. Και στις νότιες πολιτείες πολλοί Έλληνες επιχειρηματίες και κυρίως ιδιοκτήτες στιλβωτηρίων εκμεταλλεύονταν παιδιά από την Ελλάδα στα οποία δεν παρείχαν ούτε ικανοποιητικές συνθήκες διαβίωσης, ούτε επαρκή μισθό αλλά ούτε τη δυνατότητα να μορφωθούν. Οι ιδιοκτήτες με την απομύζηση των ανηλίκων εξοικονομούσαν χρήματα για το υψηλό ενοίκιο που κατέβαλλαν στα κεντρικά καταστήματα¹⁵⁰. Χρειάστηκε η παρέμβαση των αμερικανικών αρχών

146 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο Lowell Γεωργίου Γκουζούλη, αρ. πρωτ. 11462, 10 Αυγούστου 1907.

147 Στο ίδιο, “παιδιά και κοράσια μικρότερας ηλικίας των 18 ετών κατέστησαν το πρόβλημα και ο κίνδυνος των παροικιών από ηθικήν και σωματικήν έποψιν. Ηθικώς μεν υπό τας αθλίας συνθήκας του οικογενειακού εδώ βίου, αν είναι δυνατόν ούτων να κληθή ο ζώδης συναγελασμός, ευκόλως διαφθείρονται, σωματικώς δε ένεκα των ανθυγιεινών συνθηκών βίου και εργασίας καθ'εκάστην επαυξάνωσι την λεγεώνα των φθισικών”. Έκθεση του Έλληνα προξένου Γεωργίου Γκουζούλη, ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, αρ. πρωτ. 11462, 10 Αυγούστου 1907. Βλ. σχετικά Αλέξανδρος Κιτροφέ, “Η Νέα Διασπορά. Α' Η Μετανάστευση στις ΗΠΑ”, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 5, Αθήνα 2003: 367.

148 ΙΑΥΕ, Φ. 55.3/1912, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο Σικάγο Νικολάου Σαλόπουλου, Αρ. πρωτ. 13778, 8 Απριλίου 1912, “δέον να θεωρηθή η διά δολίων και απατηλών μέσων πρόκλησις εντεύθεν της μεταναστεύσεως των ανηλίκων προς κερδοσκοπίαν, διά την οποίαν βαρείαν υπέχουσιν ευθύνην οι γονείς αυτών. Εκ της ετησίας εκθέσεως του Γραφείου της μεταναστεύσεως του οικονομικού έτους 1911 παραθέτω μίαν περίπτωσιν εκ των πολλών αφορώσαν την εισαγωγήν Ελληνοπαιδων κατόπιν προσυμφωνίας και προς τον προφανή σκοπόν εκμεταλλεύσεως. Εις Ελληνόπαις επωλήθη υπό του πατρός του προς τινα Βασίλειον Νικολάου έχοντα στιλβωτήριο εις Έεστον Πενσυλβανίας. Ο Νικολάου έχει αδελφόν εν Ελλάδι επαγγελλόμενον τον τοκιστήν, ούτος δε έπεισε τον Δημήτριον Κουρτζαμπάλην να στείλῃ εις την Αμερικήν τον μικρόν υιόν του με την συμφωνίαν να εργασθή επί εν έτος εις το στιλβωτήριο του αδελφού του. Το ταξείδιον δεν κοστίζει περυσσότερον των 60 δολλαρίων εξ ου προκύπτει ότι ο Ελληνόπαις ούτος θα ειργάζετο επί εν έτος προς 17 σενς την ημέραν. Εις τον ελληνοπαιδα τούτον εδόθη υπόσχεσις ότι θα ειργάζετο εις εύκολον εργασίαν και εδόθη η οδηγία να δηλώσῃ ότι ωνομάζετο Δημήτριος Νικολάου και ότι μετέβαινε προς συνάντησιν του αδελφού του. Υπό τας αυτάς περιστάσεις ο Βασίλειος Νικολάου έφερεν εις Αμερικήν τέσσαρας άλλους Ελληνοπαιδας. Εισήχθη εις δίκην. Βλ. επίσης *Η εξ Ελλάδος Μετανάστευσις, ο.π.:* 19.

149 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο Σικάγο Νικολάου Σαλόπουλου, Αρ. πρωτ. 12962, 10 Σεπτεμβρίου 1907.

150 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα υποπροξένου στο Nashville, Tennessee Π. Παναγιωτόπουλου, αρ. πρωτ. 10143, 19 Ιουνίου 1907, “Την μετανάστευσιν των ανηλίκων θεωρούμεν λίαν επιζήμιον δι'αυτούς και διά το κράτος διότι παρατηρούμεν ότι μετά

για να υποχρεωθούν οι ιδιοκτήτες των καταστημάτων να περιορίσουν τις εργάσιμες ώρες, να τους παρέχουν υγιεινή κατοικία και τροφή, να πληρώνουν τακτικά τους ίδιους αντί να στέλνουν όποτε επιθυμούσαν χρήματα στους γονείς τους και να τους επιτρέπουν να φοιτούν σε νυχτερινά σχολεία¹⁵¹. Ο Έλληνας πρόξενος στο Lowell πρότεινε ως μόνο μέσο αντιμετώπισης της εκμετάλλευσης της παιδικής εργασίας την αυστηρή απαγόρευση της εισόδου στη χώρα ανηλίκων και την απαγόρευση εξόδου από την Ελλάδα χωρίς επικυρωμένο τακτικό διαβατήριο καθώς οι δήμοι εξέδιδαν πλαστά πιστοποιητικά ηλικίας¹⁵².

Η εκμετάλλευση όμως δεν περιοριζόταν στα παιδιά αλλά και στους ενήλικες υπαλλήλους των Ελλήνων καταστηματάρχων οι οποίοι “είναι οι πρώτοι εκμεταλλευταί του ατυχούς μετανάστου [...] προσλαμβάνοντες αυτούς διάπατηλών μέσων εις τας εργασίας αυτών, είτα δε μισθοδοτούντες αυτούς γλισχρότατα και τρέφοντες κάκιστα”¹⁵³. Οι καταστηματάρχες πολλές φορές εκμεταλλεόμενοι την άγνοια της αγγλικής από τους υπαλλήλους, τους απειλούσαν ότι για μικρά παραπτώματα θα τους καταγγείλουν στις αρχές. Έτσι όταν επισκέπτονταν οι επιθεωρητές εργασίας τα καταστήματα οι υπάλληλοι δεν διαμαρτύρονταν για τις συνθήκες εργασίας και την εκμετάλλευση που υφίσταντο¹⁵⁴.

Η κοινωνική δομή των ελληνικών παροικιών και οι σχέσεις εξάρτησης που υπήρχαν εξηγεί σε μεγάλο βαθμό τόσο τις συγκρούσεις που αναπτύσσονταν για τον έλεγχο των κοινοτήτων όσο και τη θέση τους στην ευρύτερη διαμάχη που διαίρεσε την ελληνική κοινότητα της Αμερικής ως το

παρέλευσιν ολίγων ετών από της ενταύθα αφίξεώς των μήτε Έλληνες τα φρονήματα είναι μήτε Αμερικανοί λογίζωνται, και ολίγοι ή μάλλον εξαιρέσεις προοδεύουσιν. Το πλείστον εξ αυτών εργάζωνται ως υποδηματοκαθαρισταί και εκμεταλεύονται παρά των προϊσταμένων αυτών οίτινες διατηρώσιν επί των κεντρικότερων οδών υποδηματοκαθαριστήρια πληρώνοντες μεγάλα ενοίκια και μικρούς μισθούς”.

151 Στο ίδιο.

152 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1904, Ατυπόγραφη έκθεση.

153 Ιάσων Γεωργακόπουλος - Έπαμεινώνδας Παπαχελάς, “Ο έλλην μετανάστης εν Αμερική”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 8.

154 Βασίλειος Β. Μελάς – Λέανδρος Α. Μελάς, “Αντίδρασις κατά της ελληνικής μεταναστεύσεως εις Αμερικήν”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 46.

τέλος του Μικρασιατικού Πολέμου.

Οι κοινότητες της Νέας Αγγλίας και των βορειοανατολικών πολιτειών

Massachussets

Boston

Στη Βοστώνη κατοικούσαν το 1900 1300 Έλληνες¹⁵⁵, το 1914 περίπου 3.000 Έλληνες¹⁵⁶ ενώ το 1918 ο αριθμός τους είχε αυξηθεί σε 5.000¹⁵⁷ ή κατά μια άλλη εκτίμηση σε 4.000¹⁵⁸. Παράλληλα σύμφωνα με τον Οθωμανό πρόξενο το 1914 στο σύνολο της πολιτείας της Μασαχουσέτης διέμεναν 50.000 Οθωμανοί υπήκοοι: Τούρκοι, Κούρδοι, Άραβες, Αλβανοί, Ρωμιοί και Αρμένιοι¹⁵⁹. Από αυτούς οι περισσότεροι ήταν εργάτες και μόνο μια μειονότητα ήταν έμποροι¹⁶⁰. Οι Τούρκοι και οι Κούρδοι σε αντίθεση με τους άλλους Οθωμανούς υπηκόους δεν είχαν πολιτική δραστηριότητα¹⁶¹. Καμιά πηγή δεν αναφέρει τον αριθμό των Οθωμανών Ελλήνων. Η ελληνική παροικία της Βοστώνης, αν και δεν ήταν από τις μεγαλύτερες στις Ηνωμένες Πολιτείες, ξεχώριζε για το υψηλό μορφωτικό επίπεδο μεγάλου μέρους των μελών της, λόγω της διαμονής στην πόλη πολλών φοιτητών και αποφοίτων του πανεπιστημίου του Harvard¹⁶². Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1899 με τη συμβολή του Μιχαήλ Αναγνωστόπουλου διευθυντή της σχολής Perkins για τους τυφλούς¹⁶³.

Lowell

Η βιομηχανική πόλη του Lowell κοντά στη Βοστώνη προσείλκυσε

155 *Η εξ Ελλάδος Μετανάστευσις*, ο.π.: 7.

156 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, Προξενείον Βοστώνης, αρ. πρωτ. 25041, 11 Ιουνίου 1920.

157 Κανούτας, ο.π.: 194.

158 ΑΑΑ, Κοινότητα Βοστώνης, Επιστολή του Γραφείου της Ελληνικής Κοινότητας Βοστώνης (Hellenic Association of Boston) προς τον Μητροπολίτη Αθηνών Μελέτιο Μεταξάκη, 30 Σεπτεμβρίου 1918.

159 ΒΒΑ, ΗΡ.ΣΥΣ., Έκθεση του οθωμανού προξένου στη Βοστώνη Αβραάμ Φαρόκι, αρ. πρωτ. 27.99.42, 6 Ιανουαρίου 1914.

160 Στο ίδιο.

161 Στο ίδιο.

162 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, Προξενείον Βοστώνης, αρ. πρωτ. 25041, 11 Ιουνίου 1920.

163 Κανούτας, ο.π.: 194.

μεγάλο αριθμό μεταναστών λόγω των δυνατοτήτων απασχόλησης στα κλωστήρια, τα υποδηματοποιεία, τα βυρσοδεφεία και στα σιδηρουργεία που προσέφερε¹⁶⁴. Από τους 100.000 κατοίκους της μόνο οι μισοί είχαν ως μητρική γλώσσα τα αγγλικά στις αρχές του αιώνα. Το 1900 κατοικούσαν στην πόλη 3.207 Έλληνες¹⁶⁵, το 1905 2.020 Έλληνες από τους οποίους 1.694 ήταν άνδρες και 326 γυναίκες. Ο αριθμός τους αυξήθηκε σε 10.000 το 1910 και 15.000 το 1920¹⁶⁶. Η ελληνική παροικία το 1910 περιελάμβανε 7.000 άνδρες άνω των 14 ετών, 2.000 γυναίκες άνω των 14 ετών και 500 παιδιά κάτω των 14 ετών¹⁶⁷. Το Lowell ήταν η πόλη με τη μεγαλύτερη αναλογία Ελλήνων (10%) στο συνολικό πληθυσμό και συγχρόνως με ένα από τα μεγαλύτερα ποσοστά βιομηχανικών εργατών. Ο Έλληνας πρόξενος εκτιμούσε το 1908 ότι από τους 7.000 Έλληνες οι 3.000 (στους οποίους περιλαμβανόταν το σύνολο των γυναικών) εργάζονταν στα βαμβακοκλωστήρια, 2.000 στα βυρσοδεφεία, τα υποδηματοποιεία και τα σιδηρουργεία και οι υπόλοιποι σε εμπορικά καταστήματα που εξυπηρετούσαν την ελληνική παροικία¹⁶⁸. Η πλειονότητα των πρώτων μεταναστών καταγόταν από τη Λακωνία και ειδικότερα τη Μάνη αλλά σταδιακά εισέρρευσαν μετανάστες και από την Αρκαδία, την Ηλεία, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Το 1908 από τους 8.000 Έλληνες μετανάστες 2.000 είχαν έλθει από τη Μακεδονία¹⁶⁹. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1894¹⁷⁰.

New Hampshire

Manchester

Στο Manchester το 1907 κατοικούσαν 2.000 Έλληνες μετανάστες, από τους οποίους οι 1.500 ήταν Μακεδόνες¹⁷¹. Το 1914 ο αριθμός των Ελλήνων είχε

164 Nicholas V. Karas, *The Greek Triangle of the Acre then and now*, Λόουελλ 1984: 2.

165 *Η εξ Ελλάδος Μετανάστευσις*, ο.π.: 7.

166 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, Προξενείον Βοστώνης, αρ. πρωτ. 25041, 11 Ιουνίου 1920.

167 Fairchild, ο.π.: 133.

168 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο Lowell Γεωργίου Γκουζούλη, αρ. πρωτ. 11462, 10 Αυγούστου 1907.

169 Στο ίδιο.

170 Σεραφείμ Κανούτας, ο.π.: 192.

171 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο Lowell Γεωργίου

ανέλθει σε 5.000, στην πλειονότητα τους καταγόμενοι από τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία. Σε αυτούς περιλαμβάνονταν 200 Βαλαάδες (ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι από τα Γρεβενά) και 150 αλβανόφωνοι από την επαρχία Κορυτσάς¹⁷². Οι περισσότεροι εργάζονταν στα υφαντουργεία και τα υποδηματοποιεία και οι υπόλοιποι είχαν ανοίξει παντοπωλεία, εστιατόρια, καφενεία, ραφεία¹⁷³. Η ελληνική κοινότητα συστήθηκε το 1906¹⁷⁴.

Nashua

Στη Nashua το 1907 κατοικούσαν 1300 Έλληνες μετανάστες, από τους οποίους οι 1000 ήταν Μακεδόνες¹⁷⁵. Οι περισσότεροι εργάζονταν στα κλωστήρια. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1907¹⁷⁶.

New York

New York City

Το 1900 ο ελληνικός πληθυσμός της Νέας Υόρκης ήταν 5.310 άτομα¹⁷⁷ και το 1907 ανερχόταν σε 10.000 άτομα, από τα οποία 6.000 είχαν έλθει από το Βασίλειο της Ελλάδας και 4.000 από το Οθωμανικό Κράτος¹⁷⁸. Στον πληθυσμό αυτό περιλαμβάνονταν 170-180 οικογένειες.

Στο Manhattan υπήρχαν κυρίως τέσσερα ελληνικά κέντρα¹⁷⁹. Το πρώτο βρισκόταν στο ανατολικό τμήμα της Κάτω Πόλης (Lower East Side) μεταξύ των οδών Catherine και Pearl, κατά μήκος των οδών Roosevelt και Oliver με

Γκουζούλη, αρ. πρωτ. 11462, 10 Αυγούστου 1907.

172 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, Προξενείον Βοστώνης, αρ. πρωτ. 25041, 1 Μαρτίου 1914.

173 Στο ίδιο. Ellis Island Archive, αρ. πρωτ. EI-572, Αφήγηση Μαρίας Δέτσιου Σπανού, από την Τσαριτσάνη Λάρισσας η οποία μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1915 σε ηλικία 14 ετών.

174 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, Προξενείον Βοστώνης, αρ. πρωτ. 25041, 1 Μαρτίου 1914.

175 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο Lowell Γεωργίου Γκουζούλη, αρ. πρωτ. 11462, 10 Αυγούστου 1907.

176 Ατλαντίς, 20 Ιουλίου 1915.

177 Η εξ Ελλάδος Μετανάστευσις, ο.π.: 7.

178 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στη Νέα Υόρκη Δημήτριου Μπότаса, αρ. πρωτ. 16397, 16/29 Οκτωβρίου 1907.

179 Βλ. χάρτη αρ. 4.

κέντρο την οδό Madison¹⁸⁰. Στην περιοχή αυτή, η οποία είχε πιο έντονο ελληνικό χαρακτήρα, κατοικούσαν οι νεοφερμένοι και οι φτωχότεροι Έλληνες, κυρίως οι πλανόδιοι έμποροι αλλά και πολλοί Ρωμανιώτες Εβραίοι¹⁸¹. Το δεύτερο κέντρο βρισκόταν στη διασταύρωση της 6ης λεωφόρου με την 13η οδό, συγκέντρωνε κυρίως μικροεπαγγελματίες οι οποίοι ήταν πιο εξαμερικανισμένοι¹⁸². Το τρίτο κέντρο βρισκόταν στην 13η οδό μεταξύ της 2ης και της 3ης λεωφόρου, αλλά ήταν μόνο ζώνη κατοικίας και δεν συγκέντρωνε ελληνικά καταστήματα¹⁸³. Το τέταρτο κέντρο βρισκόταν στην περιοχή του Chelsea στο ύψος της 28ης και της 35ης οδού, μεταξύ της 6ης και της 8ης λεωφόρου. Στην περιοχή κατοικούσαν πιο εύποροι Έλληνες και μετά το 1911 οι περισσότεροι Μικρασιάτες, οι οποίοι το 1918 ίδρυσαν εκεί την εκκλησία του Αγίου Ελευθερίου¹⁸⁴. Σταδιακά άρχισαν να συγκεντρώνονται Έλληνες στο Brooklyn και το Staten Island. Το 1917 στο Brooklyn κατοικούσαν 300 ελληνικές οικογένειες και συνολικά 3.000 Έλληνες¹⁸⁵.

Οι Έλληνες της Νέας Υόρκης κατείχαν 150 ζαχαροπλαστεία τα οποία απασχολούσαν 900 υπαλλήλους και εργάτες, 100 ανθοπωλεία τα οποία απασχολούσαν περίπου 500 άτομα, 300 “ελληνικά εστιατόρια του λαού” τα οποία απασχολούσαν περίπου 1500 υπαλλήλους και υπηρέτες, 25 καπνεργοστάσια τα οποία απασχολούσαν 200 εργάτες (ενώ άλλοι 800 Έλληνες εργάζονταν σε αμερικανικής ιδιοκτησίας καπνεργοστάσια), 200 οπωροπωλεία, 25 παντοπωλεία, 25 καφενεία, 20 κουρεία, 10 εμπορικά ρούχων, 5 αρτοποιεία, 6 ξυλουργεία, 6 ζυθοπωλεία, 4 σιδηρουργεία, 2 πλυντήρια, 6 ταξιδιωτικά πρακτορεία και μεσιτικά γραφεία, 2 τυπογραφεία και 100 στιλβωτήρια τα

180 Fairchild, *ο.π.*: 148.

181 Ellis Island Archive, αρ. πρωτ. EI-174, Συνέντευξη της Μαίρης Απανομίτη από τις Αφέτες Μαγνησίας η οποία μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1916 σε ηλικία 14 ετών. Ellis Island Archive, αρ. πρωτ. AKRF-70, Συνέντευξη του Γκαμπριέλ Ντασά από τη Θεσσαλονίκη Μαγνησίας ο οποίος μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1920 σε ηλικία 18 ετών.

182 Fairchild, *ο.π.*: 149.

183 Στο ίδιο: 148.

184 Saloutos, *ο.π.*: 136. Ellis Island Archive, αρ. πρωτ. AKRF-86, Συνέντευξη της Μαριάνθης Δημήτρη Χλέτσου από τη Λήμνο η οποία μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1910 σε ηλικία 15 ετών.

185 AAA, Κοινότητα Αγίου Κωνσταντίνου Brooklyn, Επιστολή του Διοικητικού Συμβουλίου προς την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδας, 15 Οκτωβρίου 1917.

οποία απασχολούσαν 500 άτομα, ως επί το πλείστον παιδιά¹⁸⁶. Υπήρχαν επίσης τουλάχιστον 1500 πλανόδιοι οπωροπώλες, οι οποίοι πλήρωναν κάθε χρόνο στο Δημαρχείο 5 δολλάρια για άδεια. Η ελληνική παροικία επίσης περιελάμβανε 20 δικηγόρους και 7 γιατρούς. Επίσης σε αμερικανικά και γαλλικά ξενοδοχεία και εστιατόρια εργάζονταν 1500 μετανάστες, οι περισσότεροι από την “δούλη Ελλάδα”¹⁸⁷.

Στις αρχές του εικοστού αιώνα λειτουργούσαν μόνο τρεις μεγάλες ελληνικής ιδιοκτησίας εμπορικές εταιρείες των αδελφών Ράλλη, των Αδελφών Λιβιεράτου και των Αδελφών Καρακαντά, οι οποίες όμως δεν εμπορεύονταν ελληνικά προϊόντα. Το *Πρακτορείο της Ελληνικής Σταφιδικής Εταιρείας* (*The Greek Currant Company*) εισήγε κορινθιακή σταφίδα και παράλληλα υπήρχαν ακόμη 20 εταιρείες, οι οποίες συνέβαλλαν στην αύξηση των ελληνικών εξαγωγών στις Ηνωμένες Πολιτείες εισάγοντας ελαιόλαδο, μαύρες ελιές, τυρί, σαπούνι, σύκα, κορινθιακή σταφίδα, πάστα, σφουγγάρια, λουκούμια, βούτυρο, κρασιά και κονιάκ.

Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1892 και λειτουργούσαν 30 εθνοτοπικοί σύλλογοι.

Pennsylvania

Philadelphia

Στη Φιλαδέλφεια κατοικούσαν το 1904 200 περίπου Έλληνες 5 από τους οποίους είχαν οικογένειες¹⁸⁸ και το 1907 1200-1500 Έλληνες, από τους οποίους μόνο 300 ήταν Έλληνες υπήκοοι¹⁸⁹. Το 1912 ο αριθμός τους είχε αυξηθεί σε 2.000¹⁹⁰. Στη Φιλαδέλφεια λειτουργούσε το καπνεργοστάσιο των αδελφών Στεφάνου από την Ήπειρο που απασχολούσε περίπου 150 Έλληνες

186 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στη Νέα Υόρκη Δημήτριου Μπόττση, αρ. πρωτ. 16397, 16/29 Οκτωβρίου 1907.

187 Στο ίδιο.

188 Ellis Island Archive, αρ. πρωτ. AKRF-85, Συνέντευξη του Παναγιώτη Χλέτσου από τη Λήμνο ο οποίος μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1904 σε ηλικία 15 ετών.

189 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στη Φιλαδέλφεια Emile Gargee, αρ. πρωτ. 09826, 11 Ιουλίου 1907.

190 ΙΑΥΕ, Φ. 57.3.1/1912, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στη Φιλαδέλφεια Αριστοτέλη Τσάκωνα, αρ. πρωτ. 021437, 2 Ιουλίου 1912.

εργάτες, οι περισσότεροι από τους οποίους δεν ήταν Έλληνες υπήκοοι¹⁹¹. Από τους υπόλοιπους μετανάστες 80 περίπου ήταν ιδιοκτήτες καταστημάτων, κυρίως ζαχαροπλαστείων, πολλοί ήταν πλανόδιοι έμποροι ή στιλβωτές ενώ υπήρχε και ένας Έλληνας γιατρός¹⁹². Η ελληνική κοινότητα της Φιλαδέλφειας ιδρύθηκε το 1901¹⁹³.

Pittsburgh

Στην πόλη του Pittsburgh το 1907 κατοικούσαν περίπου 3-4.000 Έλληνες οι οποίοι στην πλειονότητά τους εργάζονταν ως εργάτες στις βιομηχανίες¹⁹⁴. Στην πόλη επίσης λειτουργούσαν 150 ελληνικά καταστήματα, τα περισσότερα εστιατόρια¹⁹⁵. Υπήρχαν επίσης λίγοι φοιτητές της νομικής και της ιατρικής¹⁹⁶. Στο Pittsburgh επίσης ο Νικόλαος Μάνος εξέδιδε την εβδομαδιαία εφημερίδα *Εθνική Ένωση*¹⁹⁷. Σε διάφορες πόλεις της πολιτείας της Pennsylvania κατοικούσαν ακόμη 2.000, οι οποίοι εργάζονταν περιστασιακά κυρίως στην κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1903¹⁹⁸.

Maryland

Baltimore

Στη Βαλτιμόρη το 1907 κατοικούσαν 600 Έλληνες. Είχαν στην κατοχή τους 50 περίπου καταστήματα, κυρίως ζαχαροπλαστεία και στιλβωτήρια¹⁹⁹. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1905²⁰⁰.

191 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στη Φιλαδέλφεια Emile Gargee, αρ. πρωτ. 09826, 11 Ιουλίου 1907.

192 ΙΑΥΕ, Φ. 57.3.1/1912, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στη Φιλαδέλφεια Αριστοτέλη Τσάκωνα, αρ. πρωτ. 021437, 2 Ιουλίου 1912.

193 Στο ίδιο.

194 Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στη Φιλαδέλφεια Emile Gargee, ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, αρ. πρωτ. 09826, 11 Ιουλίου 1907.

195 ΙΑΥΕ, Φ. 57.3.1/1912, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στη Φιλαδέλφεια Αριστοτέλη Τσάκωνα, αρ. πρωτ. 021437, 2 Ιουλίου 1912.

196 Στο ίδιο.

197 Στο ίδιο.

198 Κανούτας, ο.π.: 194.

199 ΙΑΥΕ, Φ. 57.3.1/1912, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στη Φιλαδέλφεια Αριστοτέλη Τσάκωνα, αρ. πρωτ. 021437, 2 Ιουλίου 1912.

200 Ατλαντίς, 20 Αυγούστου 1915.

Virginia

Norfolk

Στο Norfolk το 1907 κατοικούσαν 300 Έλληνες, οι οποίοι κατείχαν 30 καταστήματα²⁰¹. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1911²⁰².

Washington, D. C.

Στην Ουάσιγκτων, το 1907 κατοικούσαν 550 Έλληνες, οι οποίοι κατείχαν 75 επιχειρήσεις, κυρίως ζαχαροπλαστεία, στιλβωτήρια και ξενοδοχεία²⁰³. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1905²⁰⁴.

Οι κοινότητες των νοτίων πολιτειών

Tennessee

Nashville

Στο Nashville κατοικούσαν το 1907 350 Έλληνες, από τους οποίους 2 ήταν μικροβιομήχανοι και μικροκτηματίες, 22 ιδιοκτήτες ζαχαροπλαστείων, εστιατορίων, οπωροπωλείων και στιλβωτηρίων, και οι υπόλοιποι υπάλληλοι στους παραπάνω καταστηματαρχες και εργάτες σε σιδηροδρομικές γραμμές. Στο σύνολο 12 ήταν παντρεμένοι, από τους οποίους 2 με ξένες συζύγους. Είχαν ιδρύσει σύλλογο αλλά δεν διέθεταν εκκλησία γιατί δεν μπορούσαν να συντηρήσουν ιερέα και συμφώνησαν με τη γειτονική παροικία του Memphis να ζητήσουν από την Ιερά Σύνοδο την αποστολή ιερέα για να εξυπηρετεί και τις δύο παροικίες²⁰⁵.

Memphis

Το 1907 στο Memphis και τα περίχωρα κατοικούσαν περίπου 350

201 ΙΑΥΕ, Φ. 57.3.1/1912, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στη Φιλαδέλφεια Αριστοτέλη Τσάκωνα, αρ. πρωτ. 021437, 2 Ιουλίου 1912.

202 *Ατλαντίς*, 3 Σεπτεμβρίου 1915.

203 ΙΑΥΕ, Φ. 57.3.1/1912, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στη Φιλαδέλφεια Αριστοτέλη Τσάκωνα, αρ. πρωτ. 021437, 2 Ιουλίου 1912.

204 Κανούτας, *ο.π.*: 201.

205 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του Έλληνα υποπροξένου στο Nashville, Tennessee Π. Παναγιωτόπουλου, αρ. πρωτ. 10143, 19 Ιουνίου 1907.

Έλληνες, από τους οποίους 3 ήταν μικροβιομήχανοι και μικροκτηματίες, 3 γεωργοί, 30 ιδιοκτήτες ζαχαροπλαστειών, εστιατορίων, οπωροπωλείων και στιλβωτηρίων και οι υπόλοιποι υπάλληλοι στα ελληνικά καταστήματα. Στο σύνολο 10 ήταν παντρεμένοι με ελληνίδες²⁰⁶. Η ελληνική εκκλησία λειτούργησε το 1908 αλλά ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1915²⁰⁷.

Georgia

Atlanta

Στην Ατλάντα και τα περίχωρα κατοικούσαν το 1907 περίπου 475 Έλληνες, από τους οποίους 3 ήταν μικροβιομήχανοι, 3 μικροκτηματίες και γεωργοί, περίπου 45 ιδιοκτήτες ζαχαροπλαστειών, εστιατορίων, οπωροπωλείων και στιλβωτηρίων και οι υπόλοιποι υπάλληλοι στα ελληνικά καταστήματα και σε διάφορες άλλες εργασίες. Από αυτούς 14 ήταν παντρεμένοι με ελληνίδες και 1 με σύζυγο ξένης εθνικότητας. Το 1914 οι Έλληνες είχαν αυξηθεί σε 1000²⁰⁸. Η κοινότητα ιδρύθηκε το 1905²⁰⁹.

Savannah

Στη Savannah και τα περίχωρα κατοικούσαν το 1907 περίπου 425 Έλληνες, από τους οποίους 4 ήταν μικροβιομήχανοι, 45 ιδιοκτήτες ζαχαροπλαστειών, εστιατορίων, οπωροπωλείων, ιχθυοπωλείων και στιλβωτηρίων και οι υπόλοιποι υπάλληλοι στα ελληνικά καταστήματα και σε διάφορες άλλες εργασίες²¹⁰. Από αυτούς 21 ήταν παντρεμένοι με ελληνίδες και 4 με σύζυγο ξένης εθνικότητας²¹¹. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1907²¹².

206 Στο ίδιο.

207 Ατλαντίς, 8 Δεκεμβρίου 1915.

208 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, 1 Μαρτίου 1914.

209 Ατλαντίς, 7 Οκτωβρίου 1915.

210 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του Έλληνα υποπροξένου στο Nashville, Tennessee Π.

Παναγιωτόπουλου, αρ. πρωτ. 10143, 19 Ιουνίου 1907.

211 Στο ίδιο.

212 Ατλαντίς, 18 Σεπτεμβρίου 1915.

Louisiana

New Orleans

Στη Νέα Ορλεάνη και τα περίχωρα κατοικούσαν το 1907 περίπου 325 Έλληνες, από τους οποίους 3 ήταν μικροβιομήχανοι, 2 μικροκτηματίες και γεωργοί, 25 ιδιοκτήτες ζαχαροπλαστείων, εστιατορίων, οπωροπωλείων, ιχθυοπωλείων και στιλβωτηρίων και οι υπόλοιποι υπάλληλοι στα ελληνικά καταστήματα και σε διάφορες άλλες εργασίες. Από αυτούς 7 ήταν παντρεμένοι με ελληνίδες και 4 με σύζυγο ξένης εθνικότητας. Στο σύνολο της πολιτείας της Louisiana το 1914 κατοικούσαν 1000 Έλληνες²¹³. Η ελληνική κοινότητα της Νέας Ορλεάνης διατηρούσε την αρχαιότερη ιδιόκτητη ορθόδοξη εκκλησία στην Αμερική, η οποία οικοδομήθηκε το 1864²¹⁴.

Texas

Dallas

Στο Dallas και τα περίχωρα κατοικούσαν το 1907 περίπου 175 Έλληνες, από τους οποίους 15 ήταν ιδιοκτήτες ζαχαροπλαστείων, εστιατορίων, οπωροπωλείων και στιλβωτηρίων και οι υπόλοιποι υπάλληλοι στα ελληνικά καταστήματα και σε διάφορες άλλες εργασίες. Από αυτούς 4 ήταν παντρεμένοι με ελληνίδες και 1 με σύζυγο ξένης εθνικότητας²¹⁵. Το 1915 ο αριθμός τους είχε αυξηθεί σε 400 και στην παροιμία υπήρχαν 75 οικογένειες²¹⁶. Η ελληνική κοινότητα διατηρούσε ιδιόκτητη εκκλησία, η οποία αγοράστηκε το 1917²¹⁷.

Houston

Στο Houston και τα περίχωρα κατοικούσαν το 1907 περίπου 200 Έλληνες από τους οποίους 30 ήταν ιδιοκτήτες ζαχαροπλαστείων, εστιατορίων, οπωροπωλείων και στιλβωτηρίων και οι υπόλοιποι υπάλληλοι στα ελληνικά

213 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, 1 Μαρτίου 1914.

214 Κανούτας, ο.π.: 161.

215 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του Έλληνα υποπροξένου στο Nashville, Tennessee Π.

Παναγιωτόπουλου, αρ. πρωτ. 10143, 19 Ιουνίου 1907.

216 James Patrick McGuire, *The Greek Texans*, Σαν Αντόνιο 1974: 13.

217 Στο ίδιο: 13.

καταστήματα και σε διάφορες άλλες εργασίες²¹⁸. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1910 αλλά η ελληνική εκκλησία λειτούργησε το 1917²¹⁹.

Galveston

Στο Galveston και τα περίχωρα κατοικούσαν περίπου 200 Έλληνες, από τους οποίους 18 ήταν ιδιοκτήτες ζαχαροπλαστείων, εστιατορίων, οπωροπωλείων και στιλβωτηρίων και οι υπόλοιποι υπάλληλοι στα ελληνικά καταστήματα και σε διάφορες άλλες εργασίες²²⁰. Οι Έλληνες διατηρούσαν από το 1895 κοινή εκκλησία με τους Σέρβους, τους Ρώσους και τους Άραβες ορθόδοξους²²¹.

Florida

Tarpon Springs

Η πόλη του Tarpon Springs, κέντρο της σπογγαλιείας στον κόλπο του Μεξικού, ξεκίνησε να αναπτύσσεται κατά τον ισπανοαμερικανικό πόλεμο του 1898 όταν κατέφυγαν εκεί τα αμερικανικά σπογγαλιευτικά για να μην καταστραφούν από τον ισπανικό στόλο²²². Ο Γιάννης Κόκκορης και οι αδελφοί του ήταν οι πρώτοι Έλληνες σπογγαλιείς που εγκαταστάθηκαν στην πόλη το 1902. Το 1905 ο ελληνικός πληθυσμός είχε φτάσει τα 500 άτομα και το 1907 τα 700²²³. Οι περισσότεροι κατάγονταν από την Κάλυμνο, τη Σύμη και τη Χάλκη. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1908 και είχε στην κατοχή της ιδιόκτητη εκκλησία²²⁴.

Pensacola

Στην Pensacola και τα περίχωρα κατοικούσαν περίπου 450 Έλληνες, από τους οποίους 30 ήταν ιδιοκτήτες αλιευτικών σκαφών, 20 ήταν ιδιοκτήτες

218 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του Έλληνα υποπροξένου στο Nashville, Tennessee Π. Παναγιωτόπουλου, αρ. πρωτ. 10143, 19 Ιουνίου 1907.

219 McGuire, ο.π.: 13

220 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του Έλληνα υποπροξένου στο Nashville, Tennessee Π. Παναγιωτόπουλου, αρ. πρωτ. 10143, 19 Ιουνίου 1907.

221 McGuire, ο.π.: 5.

222 Buxbaum, ο.π.: 33.

223 Στο ίδιο, 34, 43, 50.

224 Ατλαντίς, 27 Σεπτεμβρίου 1915.

ζαχαροπλαστείων, εστιατορίων, οπωροπωλείων, ιχθυοπωλείων και στιλβωτηρίων και οι υπόλοιποι υπάλληλοι στα ελληνικά καταστήματα και σε διάφορες άλλες εργασίες²²⁵. Από αυτούς 20 ήταν παντρεμένοι με ελληνίδες και 4 με σύζυγο ξένης εθνικότητας²²⁶.

Εκτός από τους παραπάνω στις κωμοπόλεις των Νοτίων Πολιτειών Tennessee, Kentucky, North Carolina, South Carolina, Georgia, Florida, Alabama, Mississippi, Louisiana, Arkansas και Texas κατοικούσαν περίπου 1800 ακόμη Έλληνες που διατηρούσαν καταστήματα, ήταν υπάλληλοι και εργάζονταν σε σιδηροδρομικές γραμμές.

Οι κοινότητες των κεντρικών πολιτειών

Ohio

Canton

Οι Έλληνες συνέρρευσαν στο Canton λόγω της δυνατότητας απασχόλησης στις χαλυβουργίες. Ο ελληνικός πληθυσμός το 1918 ανερχόταν σε 5.000 άτομα και περιελάμβανε 60 οικογένειες²²⁷. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1913, αλλά το 1917 οι Πόντιοι ίδρυσαν την κοινότητα της Αγίας Τριάδας εξαιτίας των προσβολών που υφίσταντο από τους Κρητικούς και τους Πελοποννήσιους²²⁸. Οι Πόντιοι κατοικούσαν σε χωριστή συνοικία στο βορειοανατολικό κομμάτι της πόλης. Ο ιερέας της κοινότητας της Αγίας Τριάδας ανέφερε το 1918 πληθυσμό 1500 ατόμων²²⁹, ο πρόεδρος της

225 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα υποπροξένου στο Nashville, Tennessee Π. Παναγιωτόπουλου, αρ. πρωτ. 10143, 19 Ιουνίου 1907.

226 Στο ίδιο.

227 ΑΑΑ, Κοινότητα Αγίου Χαραλάμπους Canton Ohio, Επιστολή του Διοικητικού Συμβουλίου της κοινότητας Αγίου Χαραλάμπους προς τον Μητροπολίτη Αθηνών Μελέτιο Μεταξάκη, 27 Σεπτεμβρίου 1918.

228 Επιστολή του προέδρου της κοινότητας Canton Ιωάννη Μαχαιρίδη, *Εθνικός Κήρυξ*, 14 Μαΐου 1919.

229 Ο ιερέας της ενορίας της Αγίας Τριάδας Λεωνίδας Αδαμάκος αναφέρει “1500 και επέκεινα ψυχάς...άπαντες σχεδόν Μικρασιάτες”, ΑΑΑ, Κοινότητα Αγίας Τριάδας Canton Ohio, Επιστολή του Διοικητικού Συμβουλίου της κοινότητας Αγίας Τριάδας προς τον Μητροπολίτη Αθηνών Μελέτιο Μεταξάκη, 26 Σεπτεμβρίου 1918.

κοινότητας το 1919 υποστήριζε ότι η κοινότητα είχε πληθυσμό 2.000 ατόμων²³⁰, ενώ το Οικουμενικό Πατριαρχείο το 1920 μνημόνευε μόνο 300 άτομα²³¹. Η κοινότητα της Αγίας Τριάδας κατά την ίδρυση της περιελάμβανε μόνο 5 ή 6 οικογένειες²³².

Akron

Η πλειονότητα των Ελλήνων του Akron εργαζόταν στο εργοστάσιο ελαστικών της Goodyear. Το 1914 οι Έλληνες ήταν 100 άτομα²³³ και το 1917 είχαν ανέλθει σε 3.000 άτομα²³⁴. Ο ελληνικός πληθυσμός περιελάμβανε 6-8 οικογένειες το 1914²³⁵ και 70 οικογένειες το 1917²³⁶. Η κοινότητα ιδρύθηκε το 1914.

Illinois

Chicago

Στο Σικάγο υπήρχε από το 1872 μια μικρή παροικία Ελλήνων ναυτικών από τα νησιά του Αιγαίου, οι οποίοι εργάζονταν σε ακτοπλοϊκά σκάφη στη λίμνη Michigan²³⁷. Οι πρώτοι Έλληνες μαζί με τους ορθόδοξους Σλαύους συνέπηξαν την αγαθοεργή “Γραικοσλαυική Αδελφότητα” με σκοπό την ίδρυση ορθόδοξου ναού²³⁸. Για ένα διάστημα λειτούργησε σε ενοικιασμένη αίθουσα ορθόδοξη εκκλησία με Ρώσο ή Σέρβο ιερέα που γνώριζε και την ελληνική. Λόγω διαφωνιών όμως οι Έλληνες αποχώρησαν και ίδρυσαν καθαρά ελληνική

230 Επιστολή του προέδρου της κοινότητας Canton Ιωάννη Μαχαιρίδη, *Εθνικός Κήρυξ*, 14 Μαΐου 1919. Ο Νικόλαος Κυριακίδης, *Εθνική Οδοιπορία στην Αμερική*, Αθήνα 1924: 206, δίνει τον ίδιο αριθμό.

231 Το Οικουμενικό Πατριαρχείο μνημονεύει μόνο 300 Ποντίους στο Canton, *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 44, 1920: 93.

232 AAA, Κοινότητα Αγίας Τριάδας Canton Ohio, Η ίδρυσις και η Ιστορία αυτής, 29 Αυγούστου 1936.

233 AAA, Κοινότητα Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Akron Ohio, Ιστορία της Κοινότητας.

234 AAA, Κοινότητα Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Akron Ohio, Επιστολή του Διοικητικού Συμβουλίου της Κοινότητας προς τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Μελέτιο, αρ. πρωτ. 169, 1917.

235 AAA, Κοινότητα Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Akron Ohio, Ιστορία της Κοινότητας.

236 AAA, Κοινότητα Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Akron Ohio, Επιστολή του Διοικητικού Συμβουλίου της Κοινότητας προς τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Μελέτιο, αρ. πρωτ. 169, 1917.

237 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο Σικάγο Νικολάου

Σαλόπουλου, Αρ. πρωτ. 12962, 10 Σεπτεμβρίου 1907.

238 Σεραφείμ Κανούτας, *Ελληνοαμερικανικός Οδηγός*, Νέα Υόρκη, 1909: 199. (Στο εξής η συντομογραφία Κανούτας, ο.π. αναφέρεται στο βιβλίο *ο Ελληνισμός εν Αμερική*)

αδελφότητα η οποία μετακαλούσε μια φορά τον χρόνο τον Έλληνα εφημέριο του Αγίου Φραγκίσκου Καλλίνικο Κανελλά²³⁹. Με την έναρξη της μαζικής μετανάστευσης στις αρχές της δεκαετίας του 1890 άρχισαν να συρρέουν στο Σικάγο Έλληνες οι οποίοι προέρχονταν από τη Λακωνία. Η πρώτη ελληνική παροικία αποτελείτο μόνο από τέσσερις οικογένειες Ελλήνων μεταναστών που ήλθαν με τις συζύγους τους και τέσσερις Ελλήνων ναυτικών παντρεμένων με Ιρλανδές, ενώ οι υπόλοιποι μετανάστες ήταν άγαμοι²⁴⁰. Το 1892 ακολουθώντας το παράδειγμα των Ελλήνων της Νέας Υόρκης η αδελφότητα Λυκούργος του Σικάγου ζήτησε από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδας την αποστολή ιερέα. Η Ιερά Σύνοδος διόρισε τον Παναγιώτη Φιαμπόλη από την Ιθάκη, ο οποίος ανέλαβε καθήκοντα στη νεόδημητη εκκλησία του Ευαγγελισμού. Ο Φιαμπόλης, ο πρώτος Έλληνας αγγλομαθής ιερέας στην Αμερική, αντιπροσώπευσε μαζί με τον Μητροπολίτη Ζακύνθου Διονύσιο Λιάτα την Εκκλησία της Ελλάδας στο Παγκοσμίο Θρησκευτικό Συνέδριο που έλαβε χώρα στο Σικάγο με ευκαιρία τη διοργάνωση το 1892 της Παγκόσμιας Εκθέσεως²⁴¹. Τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της εκκλησίας δεν προέκυψαν συγκρούσεις όπως συνέβη στη Νέα Υόρκη. Κατά το 1894-5 όμως σημειώθηκε αύξηση του αριθμού των μεταναστών από την Τεγέα και τη Γορτυνία της Αρκαδίας. Η προσπάθεια κάποιων από τους Λάκωνες που αποτελούσαν το διοικητικό συμβούλιο της αδελφότητας Λυκούργος να επιβάλουν φόρο στους Αρκάδες της οδού Halsted προκάλεσε τη διάσπαση της ελληνικής κοινότητας και την ίδρυση της αρκαδικής αδελφότητας *Μαντίνεια*²⁴². Μετά τον πόλεμο του 1897 οι εθελοντές από την Αρκαδία έφεραν στο Σικάγο ένα συντοπίτη τους ιερέα και ίδρυσαν την ενορία της Αγίας Τριάδας, η οποία ήταν η δεύτερη (μετά από αυτή της Νέας Ορλεάνης) που κατείχε ιδιόκτητη εκκλησία²⁴³. Η τοπικιστική αυτή διαμάχη οδήγησε, όπως και στη Νέα Υόρκη, στη συχνή αλλαγή ιερέων και

239 Κανούτας, *ο.π.*: 185.

240 Στο ίδιο, 184.

241 Στο ίδιο, 186.

242 Holy Trinity Church, *Forty Years of Greek Life in Chicago, 1897-1937*, Σικάγο 1937: 19-22.

243 Kourvetaris, *ο.π.*: 50.

σε προσφυγές στα αμερικανικά δικαστήρια²⁴⁴. Λόγω της μεγάλης αύξησης του αριθμού των Ελλήνων και της μεγάλης έκτασης της πόλης τελικά κατά τη δεύτερη δεκαετία του εικοστού αιώνα λειτουργούσαν τρεις εκκλησίες, αντίστοιχα στο νότιο, το δυτικό και το βόρειο τμήμα του Σικάγου.

Το 1900 ζούσαν 1.493 Έλληνες στο Σικάγο²⁴⁵ ή κατά μια άλλη μάλλον ορθότερη εκτίμηση 6.930 Έλληνες²⁴⁶, το 1904 7.500, και το 1909 15.000, από τους οποίους 3.000 παρέμεναν εκεί τον χειμώνα και μετακινούνταν στις κεντροδυτικές πολιτείες την άνοιξη²⁴⁷. Οι γυναίκες ήταν μόνο 700-800 και τα παιδιά 200²⁴⁸. Το 1914 ο ελληνικός πληθυσμός του Σικάγου ανερχόταν σε 30.000²⁴⁹. Οι περισσότεροι Έλληνες μετανάστες αρχικά εργάστηκαν ως πλανόδιοι οπωροπώλες εκτοπίζοντας από τη δραστηριότητα αυτή τους Ιταλούς²⁵⁰. Η ταξική δομή της κοινότητας μεταβλήθηκε όταν ορισμένοι κατάφεραν να αγοράσουν καταστήματα. Οι Έλληνες καταστηματάρχες το 1904 ήρθαν σε σύγκρουση, ως μέλη του Συλλόγου Οπωροπωλών (Grocers Association), με όσους συνέχιζαν να είναι πλανόδιοι²⁵¹. Οι πλανόδιοι πωλητές εξάλλου λόγω της άγνοιας των αμερικανικών νόμων συχνά έπεφταν θύματα αστυνομικών, οι οποίοι τους αποσπούσαν χρήματα για να μην τους συλλάβουν²⁵². Όταν το 1909 η δημοτική αρχή αποφάσισε να αυξήσει το ετήσιο τέλος των πλανόδιων πωλητών από \$25 σε \$200 οι Έλληνες θεώρησαν ότι αποτελούσε διάκριση σε βάρος τους. Με αφορμή το γεγονός αυτό πολλοί παρακινήθηκαν να αποκτήσουν την αμερικανική υπηκοότητα για να μπορούν να προασπίσουν τα δικαιώματά τους²⁵³.

Συνολικά οι μισοί περίπου από τους πρώτους μετανάστες ασχολούνταν

244 Κανούτας, *Ο Ελληνισμός εν Αμερική*, ο.π.: 187.

245 Fairchild, ο.π.: 123.

246 *Η εξ Ελλάδος Μετανάστευσις*, ο.π.: 7.

247 Fairchild, ο.π.: 123.

248 *Στο ίδιο*, 125.

249 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, 1 Μαρτίου 1914.

250 *Chicago Tribune*, 7 Απριλίου 1895. Grace Abbott, "A Study of the Greeks in Chicago", *American Journal of Sociology*, τ. 15, αρ. 3, Νοέμβριος 1909.

251 Copan, ο.π.: 95.

252 *Ελληνικός Αστήρ*, 25 Σεπτεμβρίου 1908.

253 *Λοξίας*, 21 Μαΐου και 15 Οκτωβρίου 1910.

με το εμπόριο ή ήταν υπάλληλοι σε ελληνικά καταστήματα ενώ οι υπόλοιποι ήταν εργάτες σε εργοστάσια. Όπως προκύπτει από την έκθεση του Έλληνα προξένου στα μέσα του 1907 λειτουργούσαν 350 οπωροπωλεία και ζαχαροπλαστεία, 200 εστιατόρια, 40 ζυθοπωλεία, 40 στιλβωτήρια, 30 παντοπωλεία, 22 κουρεία, 10 ανθοπωλεία, 6 καταστήματα εισαγωγής ελληνικών προϊόντων, 6 αρτοποιεία και 3 εργοστάσια κατασκευής τσιγάρων²⁵⁴. Από τους 9.422 Έλληνες 4.500 ήταν εργάτες εργοστασίων, 2.000 πλανώδιοι οπωροπώλες, 450 ιδιοκτήτες οπωροπωλείων και ζαχαροπλαστείων, 200 ιδιοκτήτες εστιατορίων, 40 ιδιοκτήτες ζυθοπωλείων, 1.000 υπηρέτες ζαχαροπλαστείων και οπωροπωλείων, 600 υπηρέτες εστιατορίων, 40 ιδιοκτήτες στιλβωτηρίων, 250 στιλβωτές υποδημάτων, 30 ιδιοκτήτες παντοπωλείων, 60 υπηρέτες παντοπωλείων, 10 ιδιοκτήτες ανθοπωλείων, 20 υπηρέτες ανθοπωλείων, 22 ιδιοκτήτες κουρείων, 40 κουρείς, 100 υπηρέτες ζυθοπωλείων και 50 οδηγοί τροχιοδρόμων²⁵⁵. Η αύξηση του αριθμού των “λαϊκών εστιατορίων” οδήγησε σε σημαντική μείωση των κερδών.

Στο δυτικό τμήμα του Σικάγου, όπου υπήρχε η ελληνική συνοικία, λειτουργούσε το Hull House, ένα από τα πρώτα ιδιωτικά κέντρα παροχής υπηρεσιών στις φτωχές συνοικίες (settlement houses). Η διευθύντριά του Hull House πρωτοπόρος της Προοδευτικής κίνησης Jane Addams, αγωνίστηκε για την εξάλειψη της παιδικής εργασίας και τη βελτίωση των συνθηκών υγιεινής στις φτωχές συνοικίες του Σικάγου²⁵⁶. Σε αντίθεση με την περιφρόνηση προς την κουλτούρα των μεταναστών η Jane Addams παρείχε στους Έλληνες μετανάστες του Σικάγου ένα χώρο για να προβάλλουν την πολιτιστική τους ιδιαιτερότητα²⁵⁷. Παράλληλα φέρνοντας τους σε επαφή με την κουλτούρα των

254 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο Σικάγο Νικολάου Σαλόπουλου, Αρ. πρωτ. 12962, 10 Σεπτεμβρίου 1907.

255 Στο ίδιο.

256 Jane Addams, *Twenty Years At Hull House with Autobiographical Notes* Νέα Υόρκη 1910: 202.

257 Στο ίδιο: 257, “A huge Hellenic meeting held at Hull-House, in which the achievements of the classic period were set forth both in Greek and English by scholars of well-known repute, brought us into a new sense of fellowship with all our Greek neighbors. As the mayor of Chicago was seated upon the right hand of the dignified senior priest of the Greek Church and they were greeted alternately in the national hymns of America and Greece, one felt a curious sense of the possibility of transplanting to new and crude Chicago some of the

άλλων εθνοτικών ομάδων και την ιστορία της εκβιομηχάνισης τους διευκόλυνε να ενταχθούν την αμερικανική κοινωνία και να αποκτήσουν πολιτική συνείδηση²⁵⁸.

Η ελληνική κοινότητα του Σικάγου, λόγω του μεγέθους της και των κοινωνικών οσμώσεων που αναπτύχθηκαν, έχει ιδιαίτερη σημασία. Εξαιτίας όμως κυρίως της απόστασής της από τον Ατλαντικό και την Ουάσιγκτων δεν κατάφερε να γίνει το πολιτικό κέντρο της των Ελλήνων της Αμερικής παρά την έντονη δραστηριότητα κατά την πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα.

Michigan

Detroit

Το Detroit γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη κατά τη δεκαετία του 1910 λόγω της συγκέντρωσης των αυτοκινητοβιομηχανιών, με κυριότερη την Ford. Το 1909 είχαν εγκατασταθεί στην πόλη 1196 Έλληνες²⁵⁹. Οι Έλληνες του Detroit είχαν το 1911 3 σφαιριστήρια, 12 εστιατόρια, 14 στιλβωτήρια, 4 ζαχαροπλαστεία, 3 καφεενεία, 2 οπωροπωλεία και 1 ξενοδοχείο²⁶⁰. Το 1914 είχαν αυξηθεί σε 8.000²⁶¹. Το 1920 κατοικούσαν στην πόλη 10.000 Έλληνες, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν βιομηχανικοί εργάτες²⁶².

traditions of Athens itself, so deeply cherished in the hearts of this group of citizens”.

258 Στο ίδιο: 238, “We found in the immediate neighborhood at least four varieties of these most primitive methods of spinning and three distinct variations of the same spindle in connection with wheels. It was possible to put these seven into historic sequence and order and to connect the whole with the present method of factory spinning. The same thing was done for weaving, and on every Saturday evening a little exhibit was made of these various forms of labor in the textile industry. Within one room a Syrian woman, a Greek, an Italian, a Russian, and an Irish woman enabled even the most casual observer to see that there is no break in orderly evolution if we look at history from the industrial standpoint; that industry develops similarly and peacefully year by year among the workers of each nation, heedless of differences in language, religion, and political experiences. And then we grew ambitious and arranged lectures upon industrial history. I remember that after an interesting lecture upon the industrial revolution in England and a portrayal of the appalling conditions throughout the weaving districts of the north, which resulted from the hasty gathering of the weavers into the new towns”. Βλ. επίσης Ellis Island Archive, αρ. πρωτ. AKRF-106, Συνέντευξη της Αναστασίας Καλογαράδου Αργιανά από την Κεφαλλονιά η οποία μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1914 σε ηλικία 9 ετών.

259 Marios Christou Stephanides, “Detroit’s Greek Community”, *Ethnic Groups in the City: Culture, Institutions and Power*, Λέξινγκτον Μασσαχουσέτης 1971: 116. Stavros K. Frangos, *Greeks in Michigan*, Ηστ Λάνσινγκ Μίσιγκαν, 2004: 26.

260 Σερραφείμ Κανούτας, *Ελληνοαμερικανικός Οδηγός*, Νέα Υόρκη, 1911: 450-1.

261 Charilaos G. Lagoudakis, “Greece and Michigan”, *Michigan History Magazine*, 14, 1930: 24.

262 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Μιχαήλ Τσαμαδού, Προξενείον Δετρόιτ, αρ. πρωτ. 25146, 9 Ιουνίου 1920.

Missouri

Saint Louis

Το δεύτερο κέντρο με μεγάλη συγκέντρωση μεταναστών, στις κεντρικές πολιτείες, στην πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα ήταν το Saint Louis όπου κατοικούσαν 1000 Έλληνες. Το 1914 οι μόνιμοι Έλληνες κάτοικοι του Saint Louis είχαν αυξηθεί σε 2.000 στους οποίους προστίθεντο τον χειμώνα άλλοι 3-4.000 που εργάζονταν στην ύπαιθρο ενώ το σύνολο των Ελλήνων της πολιτείας ανερχόταν σε 8.000²⁶³. Το 1920 οι Έλληνες του Saint Louis είχαν φτάσει τους 10.000²⁶⁴. Το 1907 σε σύνολο 1000 Ελλήνων 100 ήταν ιδιοκτήτες οπωροπωλείων με ζαχαρωτά, παντοπωλείων, καφενείων και στιλβωτηρίων, 3 ήταν ιδιοκτήτες ζυθοπωλείων και 5 κουρείων²⁶⁵. Συνολικά 350 Έλληνες απασχολούνταν ως υπάλληλοι στα ελληνικά καταστήματα, 50 εργάζονταν σε αμερικανικής ιδιοκτησίας ξενοδοχεία ενώ οι υπόλοιποι εργάζονταν σε εργοστάσια²⁶⁶. Σε μικρότερες πόλεις της πολιτείας οι Έλληνες είχαν στην κατοχή τους 150 καταστήματα ενώ περίπου 2-4.000 μετακινούνταν συνεχώς και δούλευαν περιστασιακά σε εργοστάσια και την κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών. Το σύνολο των μεταναστών της πολιτείας μέχρι το 1907 ήταν ανύπαντροι²⁶⁷.

Kansas City

Το Kansas City ήταν χωρισμένο σε δύο τμήματα, στο ανατολικό που υπαγόταν στην πολιτεία του Missouri και στο δυτικό που υπαγόταν στην πολιτεία του Kansas. Το 1914 κατοικούσαν στο ανατολικό τμήμα της πόλεως 2.000 Έλληνες, στην πλειονότητά τους εργάτες, στους οποίους προστίθεντο τον χειμώνα άλλοι 2-3.000 εργάτες που εργάζονταν στην κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών²⁶⁸. Στο δυτικό τμήμα της πόλεως κατοικούσαν

263 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, 1 Μαρτίου 1914.

264 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Μιχαήλ Τσαμαδού, Προξενείον Αγίου Λουδοβίκου, αρ. πρωτ. 1106, 11 Ιουνίου 1920.

265 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1907, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο Saint Louis Δημητρίου Γιαννόπουλου, Αρ. πρωτ. 11930, 17 Αυγούστου 1907.

266 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο Σικάγο Νικολάου Σαλόπουλου, Αρ. πρωτ. 12962, 10 Σεπτεμβρίου 1907.

267 Στο ίδιο.

268 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών

Αλβανομακεδόνες που εργάζονταν στα σφαγεία²⁶⁹. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1908²⁷⁰.

Nebraska

Omaha

Η Omaha χρησίμευε τον χειμώνα ως καταφύγιο πολλών Ελλήνων εργατών που απασχολούνταν στις σιδηροδρομικές γραμμές της Union Pacific, επειδή η πόλη ήταν συγκοινωνιακός κόμβος²⁷¹. Τα λίγα ελληνικά καταστήματα είχαν σημαντικά κέρδη επειδή απευθύνονταν σε Αμερικανούς κυρίως πελάτες, πολλά εντούτοις καταστράφηκαν κατά το πογκρόμ που έλαβε χώρα το 1909 μετά από φόνο αστυνομικού από Έλληνα²⁷². Η κοινότητα ιδρύθηκε το 1908²⁷³.

Οι κοινότητες των κεντροδυτικών πολιτειών

Στις πολιτείες Utah και Idaho, μέχρι το 1902 ζούσαν μόλις 50 Έλληνες αλλά μέχρι το 1907 στην πολιτεία της Utah είχαν μεταναστεύσει 4.000 περίπου Έλληνες, στην πολιτεία του Idaho 2.500 και στην πολιτεία της Montana 60²⁷⁴. Στο σύνολο του πληθυσμού των παραπάνω πολιτειών υπήρχαν μόνο 10 ελληνικές οικογένειες²⁷⁵. Εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις όλοι ήταν εργάτες στα χρυσωρυχεία, τα ανθρακωρυχεία, τις σιδηροδρομικές γραμμές και τα εργοστάσια. Λόγω των εργασιακών συνθηκών κάθε χρόνο ακρωτηριάζονταν ή σκοτώνονταν, σύμφωνα με τις επίσημες στατιστικές, περίπου 75 Έλληνες εργάτες²⁷⁶. Όπως και στις ανατολικές πολιτείες πολλοί έπεφταν θύματα των

του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, Επίσκεψις της ελληνικής παροικίας Kansas City, 1 Μαρτίου 1914.

269 Στο ίδιο.

270 Κανούτας, ο.π.: 202

271 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, Προξενείον Όμαχα, 1 Μαρτίου 1914.

272 Laliotou, ο.π.: 185. *Los Angeles Times*, 22 Φεβρουαρίου 1909.

273 Κανούτας, ο.π.: 202

274 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1907, Έκθεση του άμισθου Έλληνα υποπροξένου στο Butte, Montana John R. Russel, αρ. πρωτ. 10268, 21 Ιουλίου 1907. ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1907, Έκθεση του Νικόλαου Π. Σταθάκου, προέδρου της κοινότητας Salt Lake City, Utah, 3 Ιουλίου 1907.

275 Στο ίδιο.

276 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1907, Έκθεση του Νικόλαου Π. Σταθάκου, προέδρου της κοινότητας Salt Lake City, Utah, 3 Ιουλίου 1907.

Ελλήνων διερμηνέων και εργατομεσιτών οι οποίοι έπαιρναν μεσιτεία από κάθε εργάτη τόσο για να προσληφθούν όσο και για να παραμείνουν στην εργασία²⁷⁷. Όσοι εργάζονταν στις σιδηροδρομικές γραμμές έμεναν σε σκηνές ή βαγόνια και αναγκάζονταν να αγοράζουν τις προμήθειές τους από τα παντοπωλεία των διερμηνέων ενώ όσοι εργάζονταν στα ορυχεία έμεναν σε σπίτια που τους παραχωρούσε η εταιρεία.

Οι ελληνικές επιχειρήσεις περιορίζονταν σε 12 παντοπωλεία, 10 Ζυθοπωλεία, 6 αρτοποιεία, 3 ζαχαροπλαστεία, 15 εστιατόρια, 20 στιλβωτήρια, 6 καφενεία, 1 πρακτορείο εισιτηρίων και τραπεζιτικό γραφείο και εφημερίδα και απασχολούσαν συνολικά 200 άτομα²⁷⁸. Στα μέσα του 1907 κάποιοι εργάτες ίδρυσαν την Castro Grecian Mining Co., την πρώτη ελληνική μεταλλευτική εταιρεία.

Utah

Salt Lake City

Λόγω του κλίματος και της θέσης του το Salt Lake City ήταν, πέρα από πρωτεύουσα της πολιτείας Utah, και το κέντρο των πολιτειών Idaho, Colorado, Nevada και Wyoming, όπως και η έδρα των διαφόρων μεταλλευτικών και σιδηροδρομικών εταιρειών. Για τους λόγους αυτούς για τους Έλληνες των κεντροδυτικών πολιτειών ήταν η “Πρωτεύουσά των”²⁷⁹. Η ελληνική κοινότητα του Salt Lake City ιδρύθηκε το 1905 ενώ στην πόλη ιδρύθηκαν το 1907 δύο σύλλογοι ο «Κανάρης», σωματείο με αποκλειστικό στόχο τη συλλογή εισφορών υπέρ του ελληνικού στόλου και ο “Πανελλήνιος Σύλλογος Αλληλοβοηθείας”²⁸⁰. Σε αντίθεση με τις κοινότητες της ανατολικής ακτής η κοινότητα του Salt Lake City τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της δεν αντιμετώπισε εσωτερικές συγκρούσεις.

²⁷⁷ Στο ίδιο.

²⁷⁸ Στο ίδιο.

²⁷⁹ Στο ίδιο.

²⁸⁰ Στο ίδιο.

Colorado

Pueblo

Το 1920 κατοικούσαν στο Pueblo 800 Έλληνες από τους οποίους 40 ήταν παντρεμένοι και υπήρχαν 150 παιδιά σχολικής ηλικίας. Η πόλη ήταν έδρα της χαλυβουργίας *Colorado Fuel and Iron Company* και οι περισσότεροι Έλληνες μετανάστες ήταν βιομηχανικοί εργάτες²⁸¹. Ορισμένοι είχαν ανοίξει παντοπωλεία, ξενοδοχεία και αρτοποιεία με ελληνική πελατεία. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1905²⁸².

Denver

Οι πρώτοι Έλληνες μετανάστες έφτασαν το 1896 αλλά μόνο μετά το 1900 άρχισαν να συρρέουν στην περιοχή²⁸³. Το 1910 σύμφωνα με την επίσημη απογραφή κατοικούσαν στο Denver 240 Έλληνες, ο πραγματικός αριθμός πρέπει να ήταν όμως μεγαλύτερος καθώς δεν συμπεριελάμβανε όσους ήταν περιπλανώμενοι και δεν είχαν μόνιμη απασχόληση²⁸⁴. Το 1915 λειτουργούσαν 5 ελληνικά εστιατόρια και 14 καφεενεία²⁸⁵. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1906. Κοινότητα σχηματίστηκε και στο Trinidad αλλά δεν είχε εκκλησία ή μόνιμο ιερέα²⁸⁶. Στην περιοχή κατοικούσαν και Βούλγαροι οι οποίοι εργάζονταν κυρίως στα ανθρακωρυχεία²⁸⁷.

281 ΙΑΥΕ, Φ. 48.4/1921, Έκθεση του δικηγόρου Νικολάου Καλογερά αρ. πρωτ. 26291, 20 Αυγούστου 1920.

282 Κανούτας, ο.π.: 201.

283 Patterson, ο.π.: 24.

284 Department of Commerce, Bureau of the Census, *Census of the United States Taken in the Year 1910, Report by State Supplement, Statistics for Colorado*, Ουάσιγκτον, 1914: 592. Ζήσης Παπανικόλας, *Αμοιρολόιτος, ο Λούις Τίκας και η σφαγή στο Λάντλοου*, Αθήνα 2002: 55.

285 Patterson, ο.π.: 36.

286 ΙΑΥΕ, Φ. 48.4/1921, Έκθεση του δικηγόρου Νικολάου Καλογερά αρ. πρωτ. 26291, 20 Αυγούστου 1920.

287 Στο ίδιο.

Οι κοινότητες των δυτικών πολιτειών

California

San Francisco

Το 1865 ιδρύθηκε στο Άγιο Φραγκίσκο η Ελληνο-ρωσο-σλαβονική Αδελφότητα με πρωτοβουλία του Ρώσου και του Έλληνα προξένου. Η αδελφότητα προχώρησε στην αγορά μιας εκκλησίας και ζήτησε από την Ιερά Σύνοδο της Ρωσικής εκκλησίας να στείλει ιερέα. Όπως και στη Νέα Ορλεάνη επειδή η παροικία ήταν μεικτή η λειτουργία γινόταν στα ελληνικά και τα σλαβονικά²⁸⁸. Το 1900 ζούσαν στην πόλη 2.727 Έλληνες²⁸⁹. Η μαζική συρροή Ελλήνων μεταναστών στην πόλη ξεκίνησε, όμως, μετά το 1906. Ο σεισμός και την πυρκαγιά του 1906 κατέστρεψε τα τρία τέταρτα της πόλης του Αγίου Φραγκίσκου. Οι ανάγκες σε εργατικό δυναμικό κατά την ανοικοδόμηση προκάλεσε την εισροή 8.000 Ελλήνων οι οποίοι αρχικά εργάστηκαν στην εκκαθάριση των ερειπίων²⁹⁰. Ο αριθμός των μόνιμων Ελλήνων κατοίκων παρέμεινε σταθερός μέχρι το 1920²⁹¹. Από αυτούς 3-4.000 εργάστηκαν στην αποκατάσταση των γραμμών του τραμ, 2-2.500 προσλήφθηκαν στο ναυπηγείο και σε εργοστάσια. Παράλληλα έφτασαν στην πόλη και Έλληνες επιχειρηματίες, οι οποίοι άνοιξαν ζυθοεστιατόρια, ξενοδοχεία, παντοπωλεία, καφενεία και εμπορικά καταστήματα για να εξυπηρετήσουν τους Έλληνες εργάτες ενώ κάποιοι έγιναν πλανόδιοι έμποροι φρούτων και γλυκών.

Οι Έλληνες του Αγίου Φραγκίσκου ανάλογα με τις ασχολίες και την κοινωνική τους θέση ήταν συγκεντρωμένοι σε τρία κέντρα:

Στο πρώτο κέντρο μεταξύ της 3ης και της 4ης οδού ήταν συγκεντρωμένα τα περισσότερα ελληνικά καταστήματα. Τα καφενεία και τα ζυθοπωλεία ήταν εντούτοις κακόφημα και οι Έλληνες που έμεναν στην περιοχή

288 Thomas E. Fidzgerald, *The Orthodox Church*, Ουέστπορτ Κονέκτικατ 1995: 24.

289 *Η εξ Ελλάδος Μετανάστευσις*, ο.π.: 7.

290 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο San Francisco, αρ. πρωτ. 12522, 31 Αυγούστου 1907.

291 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Μιχαήλ Τσαμαδού, Προξενείον Αγίου Φραγκίσκου, 20 Μαρτίου 1920.

προκαλούσαν άσχημη εντύπωση τόσο στους Αμερικανούς όσο και στους καλύτερα αποκατεστημένους Έλληνες. Στην περιοχή λειτουργούσαν 13 ζυθεστιατόρια, 10 καφενεία, 5 παντοπωλεία, 5 αρτοποιεία, 4 ξενοδοχεία, 2 εμπορικά καταστήματα, 8 κουρεία, 1 καπνοπωλείον και βιβλιοπωλείον και 2 ραφεία τα οποία είχαν αποκλειστικά ελληνική πελατεία. Υπήρχαν επίσης 5 εστιατόρια, 7 οπωροπωλεία, 7 κουρεία και 3 στιλβωτήρια καθώς και 3 ελληνικά γραφεία γιατρών που είχαν αμερικανική πελατεία²⁹².

Στο δεύτερο κέντρο στην άκρη της πόλης πάνω από το ναυπηγείο (The Union Iron Works Co) είχαν συγκεντρωθεί κατά βάση οι Έλληνες εργάτες, που κατοικούσαν σε περίπου 150 ξύλινα παραπήγματα τα οποία είχαν κατασκευάσει οι ίδιοι. Οι Έλληνες εργάτες προκειμένου να εξασφαλίσουν ικανοποιητικά ημερομίσθια επιδίδονταν στις σκληρότερες εργασίες. Πολλοί έχαναν τη ζωή τους σε εργατικά ατυχήματα, πολλοί άλλοι ακρωτηριάζονταν και άλλοι προσβάλλονταν από ανίατες ασθένειες επειδή δεν τηρούσαν, για να κάνουν οικονομία, στοιχειώδεις κανόνες υγιεινής²⁹³. Στην περιοχή λειτουργούσαν 2 παντοπωλεία, 2 ζυθοπωλεία, 1 αρτοποιείο και 2 κουρεία, με ελληνική πελατεία. Οι ιδιοκτήτες των καταστημάτων αυτών είχαν εμπειρία της εργασίας που ασκούσαν από την Ελλάδα και φρόντιζαν για την καλή φήμη των επιχειρήσεών τους²⁹⁴.

Στο τρίτο κέντρο στην οδό Fillmore ήταν εγκατεστημένοι οι καλύτερα αποκατεστημένοι Έλληνες ιδιοκτήτες ξενοδοχείων, εστιατορίων, ζαχαροπλαστείων και οπωροπωλείων με αμερικανική πελατεία ενώ λειτουργούσε ένα μόνο ελληνικό καφενείο. Στο κέντρο αυτό κατοικούσαν κυρίως Ρωμιοί οι οποίοι, σε αντίθεση με πολλούς Έλληνες υπηκόους, είχαν κερδίσει την εκτίμηση των Αμερικανών²⁹⁵. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το

292 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο San Francisco, αρ. πρωτ. 12522, 31 Αυγούστου 1907.

293 Στο ίδιο.

294 Στο ίδιο.

295 Στο ίδιο, “Ένταύθα ενδιαίτωνται Έλληνες καταγόμενοι ως επί το πλείστον εκ διαφόρων μερών της υποδούλου Ελλάδος (Τουρκομερίται) ευδοκιμούντες κάλλιον των εκ της ελευθέρας Ελλάδος, εις όλας εν γένει τας επιχειρήσεις, εργατικοί, τίμιοι και ειλικρινείς, δεν δίδουσιν ουδαμώς αφορμάς προς τους Αμερικανούς να κακολογώσιν αυτούς”.

Oakland

Στη γειτονική αυτή πόλη του Αγίου Φραγκίσκου υπήρχαν το 1907 378 Έλληνες μετανάστες, οι οποίοι στην πλειονότητά τους εργάζονταν στο σιδηροδρομικό σταθμό της εταιρείας Southern pacific Co. ως καθαριστές και ως εργάτες εργοστασίων.

Οι Έλληνες είχαν ανοίξει 3 καφενεία, 2 παντοπωλεία, 2 αρτοποιεία και ένα ξενοδοχείο φαγητού, τα οποία εργάζονταν αποκλειστικά με Έλληνες μετανάστες, 8 ξενοδοχεία φαγητού, 5 ζαχαροπλαστεία, 10 οπωροπωλεία, 2 ανθοπωλεία, 6 στιλβωτήρια με αμερικανική πελατεία. Υπήρχαν επίσης 20 πλανόδιοι έμποροι²⁹⁷.

Sacramento

Στο Σακραμέντο, διοικητική πρωτεύουσα της Καλιφόρνιας, υπήρχαν το 1907 100 Έλληνες οι οποίοι ασχολούνταν κυρίως με την αλιεία στον ποταμό Sacramento. Λειτουργούσαν επίσης 1 καφενείο, 1 παντοπωλείο και 1 ζυθοπωλείο, τα οποία είχαν ελληνική πελατεία, καθώς και 4 ξενοδοχεία, 4 εστιατόρια, 4 Οπωροπωλεία και 3 στιλβωτήρια, τα οποία εργάζονταν με αμερικανική πελατεία²⁹⁸.

Los Angeles

Στο Λος Άντζελες το 1907 ζούσαν 430 Έλληνες, οι οποίοι σε αντίθεση με τους μετανάστες των άλλων πόλεων της Καλιφόρνιας είχαν σταθερή διαμονή και απασχόληση²⁹⁹. Είχαν στην κατοχή τους 2 ζυθεστιατόρια, 2 καφενεία, 4 παντοπωλεία και 1 αρτοποιείο, με ελληνική πελατεία καθώς και 8 εστιατόρια, 15 ζαχαροπλαστεία, 2 ανθοπωλεία και 60 στιλβωτήρια με αμερικανική πελατεία. Υπήρχαν επίσης 85 πλανόδιοι οπωροπώλες και

296 Κανούτας, ο.π.: 194.

297 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του άμισθου Έλληνα προξένου στο San Francisco, αρ. πρωτ. 12522, 31 Αυγούστου 1907.

298 Στο ίδιο.

299 Στο ίδιο.

λαχανοπώλες³⁰⁰. Το 1921 κατοικούσαν στην πόλη 2.000 Έλληνες³⁰¹. Η ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε το 1908³⁰².

Στην υπόλοιπη Καλιφόρνια υπήρχαν περίπου 800 Έλληνες οι οποίοι διατηρούσαν επιχειρήσεις με αμερικανική πελατεία.

Washington

Seattle

Το 1920 στο Seattle κατοικούσαν 1750 Έλληνες ενώ στο σύνολο των βορειοδυτικών πολιτειών Washington, Oregon, Montana, Idaho και Alaska 15.000³⁰³. Στην πόλη είχε την έδρα της η ελληνικής ιδιοκτησίας αλιευτική εταιρεία Marathon Fishing and Packing Company που δραστηριοποιείτο στην Αλάσκα³⁰⁴.

³⁰⁰ Στο ίδιο.

³⁰¹ *Los Angeles Times*, 7 Νοεμβρίου 1921.

³⁰² Κανούτσας, ο.π.: 202.

³⁰³ ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Μιχαήλ Τσαμαδού, Προξενείον Seattle, 15 Μαρτίου 1920.

³⁰⁴ ΙΑΥΕ, Φ. 48.4/1921, Έκθεση του άμισθου προξένου Seattle Χρήστου Λιλιόπουλου, 1/14 Οκτωβρίου 1920.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Κεφάλαιο 1

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗ ΣΚΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζονται τα γεγονότα από το 1890 όπου ξεκινά το πρώτο μαζικό κύμα μεταναστών από την Ελλάδα προς τις Ηνωμένες Πολιτείες ως την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Στην περίοδο αυτή οι μετανάστες αντιμετώπιζαν τη μετοικεσία τους ως προσωρινή και αισθάνονταν ότι τους αφορούν περισσότερο τα τεκταινόμενα στην χώρα καταγωγής παρά στη χώρα υποδοχής τους. Στην περίοδο αυτή εκδόθηκε και η εφημερίδα *Ατλαντίς*, ο εκδότης της οποίας Σόλων Βλαστός προσπάθησε να ηγηθεί των μεταναστών και να αποτελέσει τον αντιπρόσωπό τους απέναντι στις αρχές του Βασιλείου της Ελλάδας.

Η έμφαση δίνεται σε δύο χρονικά σημεία στο πλαίσιο της συγκεκριμένης περιόδου: α) τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και β) το χρονικό διάστημα από το 1907 ως το 1913.

Ο πόλεμος του 1897 αποτέλεσε την αφετηρία εθνικοποίησης των μεταναστών. Αναχώρησαν μαζικά εθελοντές για να καταταγούν στον ελληνικό στρατό και οι ελληνικές κοινότητες κινητοποιήθηκαν για να κερδίσουν την υποστήριξη της κοινής γνώμης και κυρίως της θρησκευτικής και πολιτικής ηγεσίας σε τοπικό και ομοσπονδιακό επίπεδο. Για πρώτη φορά οι υπό συγκρότηση ηγετικές ομάδες των μεταναστών, σε τοπικό επίπεδο και χωρίς κεντρική καθοδήγηση και διεύθυνση, συνειδητοποίησαν ότι μπορούν να αποτελέσουν μια δύναμη πίεσης στις Ηνωμένες Πολιτείες υπέρ της Ελλάδας.

Το 1907 αυξήθηκε κατακόρυφα ο αριθμός των μεταναστών από την

Οθωμανική Αυτοκρατορία παρότι οι ΗΠΑ γνώριζαν μια μεγάλη οικονομική κρίση³⁰⁵. Την ίδια χρονιά η διαπίστευση Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων εξέφρασε το αυξανόμενο ενδιαφέρον της ελληνικής κυβέρνησης για την παρουσία και τη δράση των αποδήμων Ελλήνων αλλά και των Ρωμιών. Συγχρόνως ιδρύθηκε η Πανελλήνιος Ένωσις με σκοπό τον έλεγχο των μεταναστών από το ελληνικό κράτος και την αποφυγή της αφομοίωσής τους. Τα παραπάνω γεγονότα καθόρισαν την εξέλιξη των ελληνικών κοινοτήτων των Ηνωμένων Πολιτειών μέχρι το τέλος του μικρασιατικού πολέμου.

Τα αρχειακά έγγραφα αλλά και τα άρθρα των ελληνικών εφημερίδων που εκδίδονταν στις Ηνωμένες Πολιτείες παρουσιάζουν την ρευστότητα που χαρακτηρίζει τις επιμέρους ομάδες των Ρωμιών μεταναστών στην πρώτη φάση της εγκατάστασής τους. Πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-13 η εθνική ένταξη των μελών των διαφόρων χριστιανικών εθνοτικών ομάδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν ήταν ούτε δεδομένη ούτε μόνιμη, αντίθετα με ό,τι παρουσιάζεται στην παραδοσιακή ιστοριογραφία των διαφόρων βαλκανικών κρατών. Οι διπλωμάτες και οι έμποροι που κατάγονταν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία συχνά δεν αντιλαμβάνονταν την ελληνικότητά τους με τον ίδιο τρόπο ή σύμφωνα με τις επιθυμίες των πολιτικών του Ελληνικού Βασιλείου. Τα οικονομικά τους συμφέροντα και κατά συνέπεια η πολιτική τους ένταξη δεν συμβάδιζε με τα αιτήματα του ελληνικού εθνικισμού. Η ιδεολογία του “ελληνοοθωμανισμού” ήταν ισχυρή στην ομάδα αυτή, τουλάχιστον ως το 1911³⁰⁶. Οι μετανάστες εξάλλου πριν έλθουν στην Αμερική αισθάνονταν μέλη

305 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Επιστολή του άμισθου Έλληνα προξένου στη Νέα Υόρκη Δημήτριου Μπότση, αρ. πρωτ. 3633, 12 Μαρτίου 1907, “Η εξ Ελλάδος μετανάστευσις κατά το παρελθόν έτος έφθασεν εις τον καταπληκτικόν αριθμόν των 28.126, ήτοι ήτο σχεδόν διπλάσια της του προηγούμενου έτους 1905. Είναι αληθές ότι εις τας εξ Ελλάδος προελεύσεις συμπεριλαμβάνεται μέγας αριθμός Ελληνομακεδόνων, Θρακών και Ελλήνων εκ της Ανατολικής Ρωμυλίας, της Μικράς Ασίας και των νήσων του Αιγαίου, αλλ’οπωσδήποτε αι εκ του ελληνικού βασιλείου προελεύσεις υπερβαίνουν τας 20.000”. Στα έγγραφα της μεταναστευτικής υπηρεσίας των ΗΠΑ χρησιμοποιούνται οι όροι Ευρωπαϊκή και Ασιατική Τουρκία (Turkey in Europe και Turkey in Asia).

306 Αναγνωστοπούλου, ο.π.: 303-307. Ελληνοοθωμανισμός ήταν η ιδεολογία, με εκφραστή τους Ρωμιούς μεγαλοαστούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία εκδηλώθηκε μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και την διακήρυξη της ισότητας των μη μουσουλμάνων. Αναγνωρίζοντας τη νομιμότητα της οθωμανικής εξουσίας και διαπιστώνοντας τις οικονομικές δυνατότητες που διανοίγονταν διεκδίκησε την ελληνοποίηση του μιλλέτ των Ρωμιών και τη μεγαλύτερη συμμετοχή του στις πολιτικές υποθέσεις της Αυτοκρατορίας.

του “μιλλέτ των Ρωμιών” υπό τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και της κοινότητας του τόπου καταγωγής τους. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ή το ελληνικό κράτος, ως νοερές κοινότητες, δεν αποτελούσαν σημείο αναφοράς και συναισθηματικής ταύτισης όπως συμβαίνει με τους πολίτες ενός εθνικού κράτους.

Η θρησκευτική αυτή ταυτότητα, ωστόσο, παράλληλα με την ένταξη τους στην αμερικανική κοινωνία μετασχηματίστηκε σε εθνική και πολιτική. Μέσω του μετασχηματισμού αυτού και την καλλιέργεια της αλυτρωτικής ιδεολογίας από τους φορείς της εθνικιστικής ιδεολογίας σε κάθε κοινότητα και τους πράκτορες του κάθε εθνικού κέντρου, εφόσον υπήρχε, και στην Αμερική, όπως και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η αρχικά ενιαία ομάδα των Ρωμιών διαιρέθηκε σε Έλληνες, Αλβανούς και Βούλγαρους. Στην πρώτη αυτή περίοδο οι μετανάστες βρίσκονταν υπό τη διπλή παρακολούθηση και των δύο κρατών που προσπάθησαν να τους κάνουν φορείς του πολιτικού προτάγματος που προέβαλλαν. Στη περίοδο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ως αποτέλεσμα της αλυτρωτικής πολιτικής του ελληνικού βασιλείου, των πολιτικών εξελίξεων στην Ελλάδα, των ωσμώνσεων στο εσωτερικό των ελληνικών κοινοτήτων, και της πολιτικής κατάστασης στις Ηνωμένες Πολιτείες οι μετανάστες χωρίστηκαν σε Φιλελεύθερους (Βενιζελικούς) και Νομιμόφρονες (Βασιλόφρονες). Η εξέλιξη αυτή, και η ένταξη στη μία ή την άλλη ομάδα των διαμορφωτών της κοινής γνώμης και των επικεφαλής των τοπικών κοινοτήτων δεν μπορεί εντούτοις να ερμηνευθεί μόνο με βάση τις τρέχουσες εξελίξεις στην ελληνική πολιτική σκηνή. Είναι αποτέλεσμα της σταδιακής συγκρότησης δύο παρατάξεων στις Ηνωμένες Πολιτείες: της ελίτ που συγκροτήθηκε με την υποστήριξη του ελληνικού κράτους και ενσωμάτωσε τους εμπόρους που είχαν εγκατασταθεί στα μέσα του 19ου αιώνα και της αστικής τάξης των μεταναστών με επικεφαλής τον Σόλωνα Βλαστό, εκδότη της Ατλαντίδας η οποία υποστήριζε την αυτονομία των Ελλήνων της Αμερικής και την ενσωμάτωσή τους στην αμερικανική κοινωνία. Το ιδεολογικό επίχρισμα που απέκτησαν οι παρατάξεις αυτές κατά

τον Διχασμό στην Ελλάδα δεν αναιρεί τον τοπικό χαρακτήρα της μεταξύ τους σύγκρουσης. Στις Ηνωμένες Πολιτείες δεν υπήρξε διάκριση ενοριών και ελληνικών κοινοτήτων, όπως στις παροικίες άλλων χωρών (π.χ. την Αίγυπτο ή τον Καναδά). Οι επιμέρους κοινότητες συγκροτήθηκαν με σημείο αναφοράς τις εκκλησίες και η Αρχιεπισκοπή Αμερικής ακόμη και σήμερα ακολουθεί την οργάνωση του μιλλέτ των Ρωμιών με κεφαλή τον αρχιεπίσκοπο που προΐσταται της κληρικολαϊκής συνέλευσης. Είναι απαραίτητη, κατά συνέπεια, η μελέτη αφενός της αντιπαράθεσης της Εκκλησίας της Ελλάδας, του Οικουμενικού Πατριαρχείου αλλά και της Ρωσικής Εκκλησίας για τον έλεγχο των εκκλησιών της Διασποράς και αφετέρου της σύγκρουσης των υπό διαμόρφωση παρατάξεων και εθνικών κοινοτήτων στο πλαίσιο των κοινοτήτων.

Η ανάπτυξη των Ηνωμένων Πολιτειών ως υπερδύναμης

α. Η εκβιομηχάνιση και η παρουσία των Ηνωμένων Πολιτειών στη διεθνή σκηνή

Η περίοδος από τις αρχές της δεκαετίας του 1890 ως το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου χαρακτηρίστηκε από την έντονη εκβιομηχάνιση και την ανάπτυξη των Ηνωμένων Πολιτειών ως παγκόσμιας δύναμης. Η οικονομική ανάπτυξη και η ανάγκη ανειδίκευτων εργατών στον βιομηχανικό τομέα ήταν σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη για τη μαζική μετανάστευση από τη Νότια και την Ανατολική Ευρώπη. Παράλληλα η αστικοποίηση και τα έντονα κοινωνικά προβλήματα που προκάλεσαν τόσο η αλλαγή στην οικονομική βάση όσο και η συμβίωση ποικίλων εθνοτικών ομάδων οδήγησαν στη διαμόρφωση ενός ισχυρού μεταρρυθμιστικού ρεύματος που επικράτησε να αποκαλείται Προοδευτική Κίνηση (Progressive Movement). Η ισχύς του ρεύματος αυτού και η ισχυρή επίδρασή του στην αμερικανική πολιτική έδωσε στην περίοδο την επωνυμία “Περίοδος του Προοδευτισμού”.

Από το 1889 η βιομηχανία αντικατέστησε την αγροτική παραγωγή ως κυρίαρχος τομέας της οικονομίας. Το 1900 αντιπροσώπευε πάνω από το μισό του ΑΕΠ ενώ η αγροτική παραγωγή μόλις το ένα τρίτο³⁰⁷. Η οικονομική αυτή μεταβολή σε συμβολικό επίπεδο ανέτρεψε το όνειρο του Thomas Jefferson και του Abraham Lincoln να αποτελέσουν οι Ηνωμένες Πολιτείες μια κοινωνία ίσων πολιτών η οποία θα εγγυάτο τη δυνατότητα κοινωνικής ανόδου³⁰⁸. Η ιδεολογία αυτή για την ισορροπία του δημοκρατικού πολιτεύματος κατέρρευσε κάτω από την αυξανόμενη ισχύ των μεγαλοβιομηχάνων κατά την προεδρεία του Mc Kinley. Το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα το ζήτημα της μεταλλικής βάσης του νομίσματος αποτέλεσε βασικό διακύβευμα της πολιτικής διαμάχης.

307 Jean-Michel Lacroix, *Histoire des Etats Unis*, Παρίσι 2006: 276

308 Walter A. McDougal, *Freedom just around the corner, A new American History 1585-1828*, Νέα Υόρκη 2004: 366.

Οι αγρότες και οι ιδιοκτήτες ορυχείων αργύρου υποστήριζαν την υιοθέτηση του αργυρού κανόνα ενώ οι χρηματοοικονομικοί κύκλοι των ανατολικών πολιτειών και η ομοσπονδιακή κυβέρνηση επέμεναν στον χρυσό κανόνα³⁰⁹.

Η βιομηχανική ανάπτυξη που μετέτρεψε τις Ηνωμένες Πολιτείες σε μεγάλη δύναμη στα τέλη του 19ου αιώνα οφειλόταν σε πολλαπλά αίτια: α. την εκμετάλλευση των άφθονων φυσικών πόρων, πολλοί από τους οποίους ανακαλύφθηκαν μετά το 1850, β. την ανάπτυξη της κεφαλαιοκρατικής αγοράς χάρη στον ισχυρό τραπεζικό τομέα, γ. την αύξηση της παραγωγικότητας που διευκόλυνε η τεχνική πρόοδος, δ. τη μαζική παραγωγή, απότοκο της εκμηχάνισης και της επανάστασης στην εργασία, ε. τη διευκόλυνση της μεταποιητικής βιομηχανίας την οποία διευκόλυνε ένα αποτελεσματικό σύστημα μεταφορών, ε. τη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς και την αφθονία του εργατικού δυναμικού³¹⁰. Το 1894 το συνολικό προϊόν της αμερικανικής βιομηχανίας ήταν ίσο με αυτό της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας μαζί. Στα επόμενα τριάντα χρόνια η αμερικανική βιομηχανική παραγωγή τριπλασιάστηκε και στις αρχές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου οι Ηνωμένες Πολιτείες παρήγγαν πάνω από το ένα τρίτο των παγκόσμιων βιομηχανικών αγαθών³¹¹. Η μεταβολή στην οικονομική βάση και οι σαρωτικές κοινωνικές αλλαγές που επέφερε σταδιακά οδήγησαν στη δημιουργία κινήματων διαμαρτυρίας τόσο από τους περιθωριοποιημένους αγρότες όσο και από τους πολλαπλασιαζόμενους εργάτες των αστικών κέντρων.

Οι παραπάνω κοινωνικοοικονομικές αλλαγές οδήγησαν στο τελευταίο τέταρτο του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα στη συγκρότηση του αμερικανικού εργατικού κινήματος. Η περίοδος χαρακτηρίστηκε από διαδοχικές απεργίες με αιτήματα την αύξηση των μισθών, τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και κυρίως την καθιέρωση του οκτάωρου. Στις αρχές της δεκαετίας του 1880 εντούτοις, πάνω από τις μισές απεργίες δεν κηρύσσονταν

309 Lacroix, *ο.π.*: 275.

310 Στο ίδιο: 351.

311 Alfred D. Chandler Jr., "The Role of Business in the United States: A Historical Survey", *Daedalus*, 98, Χειμώνας 1969: 27.

από οργανωμένα συνδικάτα, ενώ ακόμη και το 1900 το ένα τρίτο των απεργιών δεν ήταν αποτέλεσμα συνδικαλιστικής δράσης³¹². Ο κοινωνικός περίγυρος, ωστόσο, δεν αντιμετώπιζε τις πρώτες απεργίες ως ανατρεπτική δράση συντεχνιακού χαρακτήρα και οι απεργοί λόγω της γενικευμένης αντιπάθειας προς τις μεγάλες ανώνυμες εταιρείες είχαν την έμμεση ή άμεση υποστήριξη όλων των επαγγελματικών ομάδων³¹³. Γνωστότερη απεργία ήταν αυτή του 1886 στο Σικάγο αλλά μεγαλύτερη επίδραση στην εξέλιξη του εργατικού κινήματος άσκησε η απεργία των εργατών της χαλυβουργίας του Andrew Carnegie στο Homestead, Pennsylvania το 1892 και κυρίως των εργατών των εργοστασίων βαγονιών Pullman Palace Car το 1894. Η απεργία του 1894 έλαβε μεγάλες διαστάσεις όταν αποφάσισε να συμμετάσχει το συνδικάτο των εργατών σιδηροδρόμων (American Railway Union) και τελικά ο πρόεδρος Cleveland βασιζόμενος στον νόμο για την αντιμετώπιση των “τραστ” (Sherman Antitrust Act) έστειλε την εθνοφυλακή για να σπάσει την απεργία και διέταξε τη σύλληψη του συνδικαλιστή Eugene Debs³¹⁴. Παρά τη δυναμική που δημιουργήσαν οι απεργίες, οι εθνικές διαφορές και οι τοπικές εξαρτήσεις δεν επέτρεψαν τη διαμόρφωση ισχυρής ταξικής συνείδησης, η οποία θα αποτελούσε τη βάση της συγκρότησης μιας ισχυρής πανεργατικής ομοσπονδίας. Ως αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας προέκυψε μια “θραυσματική ταξική συνείδηση” (segmented class conscience), δημιουργήθηκαν δηλαδή πολιτικές και συνδικαλιστικές δομές στο πλαίσιο κάθε εθνικής ομάδας³¹⁵. Αυτό σε ένα βαθμό συνδεόταν και με την αντιμετώπιση των μεταναστών από πολλά αμερικανικά συνδικάτα και την απουσία της έννοιας της ταξικής πάλης από το πρόγραμμά τους. Χαρακτηριστικά η *Αμερικανική Εργατική Ομοσπονδία* (*American Federation of Labour*) που ίδρυσε ο Samuel

312 Walter Licht, *Industrializing America*, Βαλτιμόρη 1995: 167.

313 Στο ίδιο: 168.

314 Mark C. Carnes – John A. Garraty, *The American Nation, A History of the United States since 1865*, Νέα Υόρκη 2006: 499.

315 James R. Barrett, “Americanization from the Bottom Up: Immigration and the Remaking of the Working Class in the United States, 1880-1930”, *Journal of American History*, τ. 79, αρ. 3, *Discovering America: A Special Issue*, Δεκέμβριος 1992: 999.

Gompers το 1886 δεν δεχόταν ως μέλη τους Αφροαμερικανούς, τις γυναίκες και τους νεοαφιχθέντες μετανάστες και δεν αμφισβητούσε το κυρίαρχο καπιταλιστικό σύστημα³¹⁶. Τα πρώτα συνδικάτα χαρακτηρίστηκαν ως θεσμός που προσέφερε περιορισμένα πλεονεκτήματα στους λευκούς Αμερικανούς έναντι της στήριξής τους στη διατήρηση του καθεστώτος των φυλετικών διακρίσεων και της υποδεέστερης θέσης των γυναικών³¹⁷. Μόνο το 1905 ιδρύθηκε το πρώτο ανοιχτά αντικαπιταλιστικό παναμερικανικό εργατικό σωματείο, οι *Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου* (*Industrial Workers of the World*) κυρίως από εργάτες των υφαντουργείων των ανατολικών πολιτειών και μεταλλωρύχους των δυτικών πολιτειών³¹⁸.

Σε αντίθεση με τους εργάτες, η αγροτική τάξη της Αμερικής, στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, διακρίθηκε για την οργανωτικότητά και τη συμμετοχή της σε μαζικά κινήματα³¹⁹. Το 1867 οι δυσανεσθημένοι αγρότες συγκρότησαν την οργάνωση *Εθνικός Οίκος Νοικοκυραίων* (*National Grange of the Patrons of Husbandry*), η οποία κατάφερε να αποκτήσει στα επόμενα χρόνια ισχύ σε αρκετές νότιες και δυτικές πολιτείες. Κύριο επίτευγμά της ήταν η υιοθέτηση ανώτερης τιμής για τη μεταφορά των αγροτικών προϊόντων από τις εταιρείες των σιδηροδρόμων³²⁰. Η αντίδραση των αγροτικών στρωμάτων εκδηλώθηκε εντονότερα στις βουλευτικές εκλογές του 1890, οπότε οι Ρεπουμπλικανοί έχασαν τον έλεγχο του Κογκρέσου στο οποίο κυριάρχησαν οι Δημοκρατικοί με ισχυρή παρουσία των μελών του νεοπαγούς Λαϊκιστικού Κόμματος (*Peoples Party*)³²¹. Το νέο κόμμα υποστήριζε τη γενίκευση της μυστικής ψηφοφορίας, την απευθείας εκλογή των γερουσιαστών, την υιοθέτηση της “λαϊκής πρωτοβουλίας” και των δημοψηφισμάτων, την επιβολή φόρου ανάλογου με το ύψος του εισοδήματος, την υιοθέτηση του αργυρού κανόνα, την

316 Licht, *ο.π.*: 180.

317 David Roediger, *The Wages of Whiteness*, Νέα Υόρκη 2007: 148 κεξ.

318 Lacroix, *ο.π.*: 308.

319 Στο ίδιο: 301.

320 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 494.

321 Lawrence Goodwyn, *The Populist Moment: A Short History of the Agrarian Revolt in America*, Νέα Υόρκη 1978: 190.

εθνικοποίηση των μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών, την χορήγηση κρατικών δανείων στους αγρότες και την υιοθέτηση της οκτάωρης εργασίας³²². Παράλληλα με τα μεταρρυθμιστικά μέτρα όμως εξέφραζε μια ξενοφοβική τάση. Έτσι ενώ υποστήριζε τα πολιτικά δικαιώματα των Αφροαμερικανών, εισηγείτο τον περιορισμό της μετανάστευσης και δεν απέδιδε τις οικονομικές και κοινωνικές αδικίες συνολικά στο καπιταλιστικό σύστημα αλλά ειδικά στους κεφαλαιοκράτες Εβραίους των ανατολικών πολιτειών³²³. Το 1890 η βουλή ψήφισε τον πρώτο αντιμονοπωλιακό νόμο (Sherman Antitrust Act) με σκοπό να προστατευθεί ο ελεύθερος ανταγωνισμός, είναι όμως σημαντικό ότι η διατύπωση του νόμου για το δικαίωμα του συνεταιρισμού επέτρεπε στην κυβέρνηση να παρέμβει για τη διάλυση και εργατικών συνδικάτων³²⁴.

Στις προεδρικές εκλογές του 1892 ο Ρεπουμπλικανός Benjamin Harrison απέτυχε να επανεκλεγεί σε μεγάλο βαθμό λόγω της αντίδρασης που προκάλεσε η αιματηρή καταστολή της απεργίας στα χαλυβουργεία του Carnegie στο Homestead, Pennsylvania και η διάλυση του εργατικού συνδικάτου. Εξελέγη ο Δημοκρατικός Grover Cleveland ενώ ο υποψήφιος του Λαϊκιστικού Κόμματος συγκέντρωσε 1 εκατομμύριο ψήφους που αντιστοιχούσαν σε ένα ποσοστό 8% του εκλογικού σώματος κυρίως στις αγροτικές μεσοδυτικές πολιτείες και στις περιοχές των ορυχείων. Το 1893 η παγκόσμια οικονομική κρίση έπληξε και την αμερικανική οικονομία προκαλώντας απότομη πτώση των τιμών, μαζικές χρεωκοπίες επιχειρήσεων, ερήμωση της υπαίθρου και μαζική ανεργία³²⁵. Ο φόβος για την ανεπάρκεια αποθεμάτων χρυσού στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο επιδείνωσε την κρίση. Μέσα σε ένα χρόνο η ανεργία έφτασε στο 20% και οι άνεργοι οργάνωσαν πορεία προς την Ουάσιγκτων η οποία κατέληξε σε μαζικές συλλήψεις³²⁶. Παρά την ένταση της κρίσης και τον ορατό κίνδυνο αποσταθεροποίησης ο πρόεδρος

322 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 561.

323 Lacroix, *ο.π.*: 273.

324 Στο ίδιο: 273.

325 Francis G. Couvares e.a. ed., “The Progressive Movement”, *Interpretations of American History, Patterns and Perspectives*, Νέα Υόρκη 2000: 178.

326 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 564.

Cleveland δήλωσε ότι η οικονομική στήριξη του λαού δεν περιλαμβανόταν στις ευθύνες της κυβέρνησης. Στις εκλογές του 1896 το λαϊκιστικό κόμμα στήριξε τον υποψήφιο των Δημοκρατικών William Jennings Bryan ο οποίος κατέβηκε στις εκλογές με βασικό σύνθημα την καθιέρωση του διμεταλλισμού. Οι αγρότες ήλπιζαν ότι η πληθωριστική κυκλοφορία αργυρού νομίσματος θα διευκόλυνε την αποπληρωμή των χρεών τους³²⁷. Η συμμαχία των εργατών της Ανατολής και των αγροτών της Δύσης και του Νότου στην οποία στήριζαν τις ελπίδες τους οι Δημοκρατικοί και οι Λαϊκιστές δεν τελεσφόρησε. Έτσι ο Ρεπουμπλικανός υποψήφιος William McKinley εξελέγη κεφαλαιοποιώντας το φόβο των κεφαλαιοκρατών για το οικονομικό πρόγραμμα των Δημοκρατικών και την αντίδραση των μεταναστών στα ξενοφοβικά συνθήματα του Λαϊκισμού. Ο McKinley κέρδισε και την ψήφο των εργατών των βορειοανατολικών πολιτειών επειδή ως κυβερνήτης του Ohio είχε υποστηρίξει το δικαίωμα συμμετοχής των εργατών στα συνδικάτα και την ανάγκη κρατικής μεσολάβησης στις διαμάχες μεταξύ εργατών και εργοδοτών. Παράλληλα για να τονώσει την εγχώρια παραγωγή πρότεινε την υιοθέτηση υψηλών εισαγωγικών δασμών στα βιομηχανικά προϊόντα³²⁸. Η εκλογή του McKinley αποτέλεσε καμπή γιατί ο νέος πρόεδρος λόγω της ισχυρής προσωπικότητάς του ξεκίνησε την ενίσχυση του προεδρικού θεσμού έναντι του Κογκρέσου, η οποία χαρακτήρισε το πολιτικό σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα. Η προεδρεία του McKinley συνέπεσε με την έξοδο από την οικονομική κρίση και τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Η ανακάλυψη μεγάλων κοιτασμάτων χρυσού στην Αφρική και το Yukon του Καναδά επέτρεψε τελικά την υιοθέτηση του χρυσού κανόνα το 1900 (Gold Standard Act) δίνοντας λύση στο πρόβλημα της μεταλλικής βάσης του νομίσματος³²⁹.

Η τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα σηματοδότησε την ανάδυση των Ηνωμένων Πολιτειών ως υπερδύναμης και τη γένεση της ιμπεριαλιστικής

327 Goodwyn, *ο.π.*: 269.

328 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 566-7.

329 Lacroix, *ο.π.*: 275.

εξωτερικής πολιτικής. Σύμφωνα με μία άποψη η πολιτική αυτή ήταν αποτέλεσμα συνειδητής επιλογής της αμερικανικής κυβέρνησης και των μεγάλων εταιρειών με στόχο να ξεπεράσουν την οικονομική κρίση του 1893-96 αξιοποιώντας τις δυνατότητες που προσέφεραν οι αγορές της Καραϊβικής και των χωρών της ανατολικής Ασίας³³⁰. Πολλοί ωστόσο υποστήριξαν ότι ο υπό συγκρότηση αμερικανικός ιμπεριαλισμός ήταν περισσότερο εκδήλωση της αυτοπεποίθησης της αμερικανικής άρχουσας τάξης, η οποία συνδυάζοντας την πίστη στην ανωτερότητα της αγγλοσαξονικής φυλής με μια μεσσιανική χριστιανική αντίληψη θεωρούσε ότι ήταν ηθικό χρέος της να διαδώσει στον κόσμο το πνεύμα της ελευθερίας και της δημοκρατίας³³¹. Ο αμερικανικός ιμπεριαλισμός, κατά συνέπεια, ήταν πρωτίστως εκδήλωση μιας ιδεολογικής παρόρμησης και στη συνέχεια ωρίμασε μέσα από τη φιλοδοξία για οικονομική επέκταση³³².

Η αμερικανική μεσολάβηση στη συνοριακή διαφορά μεταξύ της Βενεζουέλας και της Βρετανίας στην περιοχή της βρετανικής Γουιάνας το 1895 αποτέλεσε την αφορμή για να αναγνωριστεί η αμερικανική ισχύς ως υπολογίσιμος παράγοντας του διεθνούς συστήματος αλλά παράλληλα έθεσε και τις βάσεις για την αμερικανοβρετανική φιλία³³³. Το 1896 η επανάσταση στην Κούβα κατά της Ισπανικής κυριαρχίας αποτέλεσε την αφορμή για την κατάληψη εδαφών έξω από τις ηπειρωτικές Ηνωμένες Πολιτείες. Ο αντιαποικιακός αγώνας των Κουβανών προκάλεσε τη συμπάθεια της αμερικανικής κοινής γνώμης παραπέμποντας στον Αγώνα της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας. Ο αμερικανικός τύπος υιοθέτησε φιλοπόλεμη στάση καλώντας τον πρόεδρο McKinley να παρέμβει για να βοηθήσει τους επαναστάτες³³⁴. Ο McKinley, στα πρώτα δύο χρόνια της θητείας του, υιοθέτησε συμβιβαστική

330 Walter Lafeber, "That 'Splendid Little War' in Historical Perspective", *Texas Quarterly* 11, 1968, 91.

331 Michael H. Hunt, *Ideology and U.S. Foreign Policy*, Νιου Χαίηβεν 1987.

332 Julius W. Pratt, *America's Colonial Experiment: How the United States Gained, Governed, and in Part Gave Away a Colonial Empire*, Νέα Υόρκη 1950.

333 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 609.

334 Gerald F. Linderman, *The Mirror of War. American Society and the Spanish American War*, Άνν Άρμπορ Μίσιγκαν 1974.

πολιτική. Το 1898 όμως διέρρευσε στον τύπο η αλληλογραφία του ισπανού πρεσβευτή στην Ουάσιγκτον η οποία περιείχε υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς για τον Αμερικανό πρόεδρο και τις μεσολαβητικές προσπάθειές του. Όταν, λίγο αργότερα, βυθίστηκε το αμερικανικό πολεμικό Maine σταθμευμένο στο λιμάνι της Αβάνας, αν και δεν αποδείχτηκε δολιοφθορά, η κοινή γνώμη επέβαλε την κήρυξη πολέμου στην Ισπανία και πολλοί νεαροί ευπόρων οικογενειών με επικεφαλής τον μετέπειτα πρόεδρο Theodore Roosevelt κατατάχθηκαν εθελοντές.

Η Ισπανία ηττήθηκε σε διάστημα τριών μηνών και με τη συνθήκη των Παρισίων αναγνώρισε την ανεξαρτησία της Κούβας και παραχώρησε στις Ηνωμένες Πολιτείες τις Φιλιππίνες, τη νήσο Guam στον Ειρηνικό και το Puerto Rico στην Καραϊβική. Την ίδια χρονιά η αμερικανική κυβέρνηση, κάμπτοντας τις αντιδράσεις της Γερουσίας, προσάρτησε και τη Χαβάη. Το 1900 οι Ηνωμένες Πολιτείες αναγνώρισαν την ανεξαρτησία της Κούβας διατηρώντας το δικαίωμα στρατιωτικής παρέμβασης και κατοχής ναυτικών βάσεων, προσάρτησαν όμως τις Φιλιππίνες. Ο ηγέτης του επαναστατικού κινήματος των Φιλιππίνων Emilio Aguinaldo δεν δέχτηκε την προσάρτησή τους στις ΗΠΑ. Η εξέγερση, όμως, εναντίον της αμερικανικής κατοχής καταπνίγηκε από τον αμερικανικό στρατό και οι βιαιοπραγίες κατά των αμάχων προκάλεσαν κατακραυγή στις Ηνωμένες Πολιτείες³³⁵. Σε αντίθεση προς τις ευρωπαϊκές δυνάμεις οι Ηνωμένες Πολιτείες ενθάρρυναν τη συμμετοχή των ιθαγενών στη διοίκηση και σταδιακά παραχώρησαν αυτοκυβέρνηση στις νέες κτήσεις τους. Η κατάληψη των Φιλιππίνων, σε κάθε περίπτωση, μετέβαλε τις Ηνωμένες Πολιτείες σε αποικιοκρατική δύναμη και έδωσε την αφορμή στον Rudyard Kipling να καλέσει τους Αμερικανούς να αναλάβουν το “χρέος του λευκού ανθρώπου” και να συνεργαστούν με την “αδελφή Αγγλία” που είχε πλέον κουραστεί από τις ευθύνες της Αυτοκρατορίας³³⁶.

335 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 616.

336 Lacroix, *ο.π.*: 339.

Η επεκτατική πολιτική δεν είχε εντούτοις καθολική αποδοχή. Το 1898 με πρωτοβουλία Δημοκρατικών και Ρεπουμπλικανών πολιτικών από τις βόρειες και τις ανατολικές πολιτείες συγκροτήθηκε η *Αντιιμπεριαλιστική Ένωση* (*Antiimperialist League*) στην οποία συμμετείχαν ο William Jennings Bryan, ο Grover Cleveland, ο Andrew Carnegie, ο συνδικαλιστής Samuel Gompers, ο Mark Twain και ο William James³³⁷. Όσοι αντιτίθεντο στην επεκτατική πολιτική δήλωναν ότι ο “ιμπεριαλισμός αποσκοπούσε στην αύξηση των υλικών κερδών των επενδυτών και των εμπορών σε βάρος του δημοσίου συμφέροντος και στην απομάκρυνση της προσοχής του λαού από τα εσωτερικά προβλήματα με σκοπό να αποδυναμώσει τα κινήματα που επιδίωκαν την κοινωνική αλλαγή”. Παράλληλα κατηγορούσαν “τους πολιτικούς οι οποίοι ελέγχοντας τα σχολεία, και όπου είναι αναγκαίο τις εκκλησίες, επιβάλλουν τον ιμπεριαλισμό με τον μανδύα του πατριωτισμού”³³⁸.

Δεν ήταν εντούτοις τόσο η ισχύς του αντιιμπεριαλιστικού ρεύματος όσο πρακτικές σκέψεις που οδήγησαν την αμερικανική κυβέρνηση να εγκαταλείψει την πολιτική απόκτησης αποικιών. Η τραυματική εμπειρία της εξέγερσης των Φιλιππίνων, το αυξημένο κόστος της κατοχής και η απροθυμία του Κογκρέσου να συναινέσει σε προσαρτήσεις υπερπόντιων εδαφών, ειδικά στο βαθμό που κατοικούνταν από “κατωτερες φυλετικά” ομάδες, οδήγησαν στην υιοθέτηση πιο ήπιων μορφών επέκτασης της αμερικανικής επιρροής. Την αφορμή έδωσε το 1899 ο αγώνας των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων και της Ιαπωνίας να διανείμουν σε ζώνες επιρροής την Κίνα. Τότε ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών John Hay διατύπωσε την πολιτική της “Ανοικτής Θύρας” (Open Door Policy) με την οποία διεκδικούσε την ελευθερία των υπηκόων όλων των χωρών να εμπορεύονται χωρίς να εμποδίζονται από την ύπαρξη εκχωρήσεων ή προτιμησιακών καθεστώτων. Η πολιτική αυτή φιλοδοξούσε να εξασφαλίσει στους Αμερικανούς όλα τα πλεονεκτήματα της οικονομικής επέκτασης χωρίς

337 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 615.

338 John A. Hobson - James Pott and Co., *Imperialism, A Study*, Νέα Υόρκη 1902, Μέρος II, Κεφάλαιο VII, II.

να τους επιβαρύνει με τα βάρη της διατήρησης αποικιών³³⁹. Η απαίτηση όμως των Ηνωμένων Πολιτειών για οικονομική επιρροή οδήγησε αναπόφευκτα στην άσκηση πολιτικού ελέγχου τόσο στις Φιλιππίνες όσο και στα κράτη της Λατινικής Αμερικής. Οι στρατιωτικές και πολιτικές παρεμβάσεις των Ηνωμένων Πολιτειών και η εγκαθίδρυση δικτατορικών καθεστώτων δεν συμφωνούσαν με τα ιδεώδη που διακήρυσσαν οι αμερικανικές κυβερνήσεις³⁴⁰.

Ο McKinley επανεξελέγη το 1900, επικρατώντας και πάλι του William Jennings Bryan, με αντιπρόεδρο τον Theodore Roosevelt, ο οποίος τον διαδέχθηκε στην προεδρία όταν δολοφονήθηκε ένα χρόνο αργότερα. Ο Roosevelt, κεκηρυγμένος οπαδός του επεκτατισμού, υιοθέτησε μια πολιτική ενεργητικής παρουσίας των Ηνωμένων Πολιτειών στη διεθνή σκηνή και στο όνομα της διάδοσης της ελευθερίας και της δημοκρατίας πολλαπλασίασε τις αμερικανικές διπλωματικές πρωτοβουλίες διεθνώς και τις στρατιωτικές επεμβάσεις στη Λατινική Αμερική. Το 1901 με τη συμφωνία Hay-Pauncefote η Μεγάλη Βρετανία αναγνώρισε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα ασκούσαν αποκλειστικό έλεγχο σε όποια διώρυγα διανοιγόταν στην Κεντρική Αμερική. Οι Ηνωμένες Πολιτείες στη συνέχεια ενθάρρυναν την εξέγερση στον Παναμά, και αφού αναγνώρισαν μονομερώς την ανεξαρτησία του, ενοικίασαν την περιοχή της μελλοντικής διώρυγας³⁴¹. Συγχρόνως οι Ηνωμένες Πολιτείες, αξιοποιώντας το δικαίωμα που τους παρείχε το σύνταγμα της Κούβας, ενοικίασαν το 1903 την περιοχή του κόλπου του Guantanamo με στόχο να ελέγχει ο αμερικανικός στόλος αποτελεσματικότερα την περιοχή της Καραϊβικής³⁴². Τόσο με στρατιωτικές παρεμβάσεις όταν θεωρούσαν ότι απειλείτο η πολιτική σταθερότητα όσο και με τη διοργάνωση Παναμερικανικών Συνδιασκέψεων οι Ηνωμένες Πολιτείες προσπάθησαν να αναγνωριστούν στο εξής από τις υπόλοιπες χώρες ως ηγέτιδα δύναμη της Ηπείρου.

339 Thomas McCormick, *The China Market: America's Quest for Informal Empire*, Σικάγο 1967: 194.

340 William Appleman Williams, *The Tragedy of American Diplomacy*, Νέα Υόρκη 1972: 59.

341 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 609.

342 Στο ίδιο: 624.

Στο διεθνές πεδίο ο Roosevelt το 1904 εξέφρασε το δόγμα της υποχρέωσης των Μεγάλων Δυνάμεων, και εν προκειμένω των Ηνωμένων Πολιτειών, “να ασκούν, παρά τη θέλησή τους, τον ρόλο μιας παγκόσμιας αστυνομίας” (Roosevelt Corollary to the Monroe Doctrine)³⁴³. Ο Roosevelt επικράτησε έναντι του συντηρητικού Δημοκρατικού υποψηφίου Alton B. Parker στις εκλογές του 1904, δεσμευόμενος προκαταβολικά ότι δεν θα επιδιώξει μια τρίτη θητεία. Κατά τη δεύτερη θητεία του η αμερικανική παρουσία έγινε πιο έντονη στη διεθνή σκηνή. Ο Roosevelt μεσολάβησε για τη σύναψη ειρήνης μεταξύ της Ιαπωνίας και της Ρωσίας το 1905 ευνοώντας τις ιαπωνικές βλέψεις. Με τη στάση αυτή ήλπιζε να περιορίσει τη ρωσική επέκταση στην Κίνα και να χρησιμοποιήσει την Ιαπωνία ως πράκτορα των αμερικανικών συμφερόντων στην Ανατολική Ασία³⁴⁴. Για να καταστήσει περισσότερο αισθητή των αμερικανική παρουσία στο παγκόσμιο προσκήνιο το 1906, έστειλε εκπροσώπους στη συνδιάσκεψη της Algeciras, η οποία συγκλήθηκε για να ρυθμίσει την γαλλογερμανική διαφορά στο ζήτημα του Μαρόκου, και το 1907 στη Διεθνή Συνδιάσκεψη της Χάγης³⁴⁵. Το 1908 οι Ηνωμένες Πολιτείες υπέγραψαν με την Ιαπωνία το σύμφωνο Root-Takahira που εγγυάτο την ανεξαρτησία της Κίνας και το status quo στον Ειρηνικό, και αναγνώριζε αφενός το δικαίωμα παρέμβασης των Ιαπώνων στη Μαντζουρία και αφετέρου την αμερικανική κυριαρχία στις Φιλιππίνες.

Στις εκλογές του 1908 ο Roosevelt δεν έθεσε υποψηφιότητα και υποστήριξε την υποψηφιότητα του Υπουργού πολέμου William Howard Taft, που νίκησε τον Δημοκρατικό William Jennings Bryan ο οποίος έθεσε για τρίτη φορά υποψηφιότητα και εξελέγη πρόεδρος. Ο Taft, λιγότερο φιλοπόλεμος από τον Roosevelt, αντικατέστησε στην εξωτερική πολιτική τη διπλωματία της κανονιοφόρου με την προώθηση της οικονομικής κυριαρχίας των Ηνωμένων Πολιτειών μέσω επενδύσεων και δανείων. Ο Wilson, που τον διαδέχτηκε το

343 Lacroix, *ο.π.*: 341.

344 McCormick, *ο.π.*: 194.

345 Lacroix, *ο.π.*: 341.

1912, στην περίοδο της πρώτης θητείας του συνέχισε την πολιτική άσκησης ελέγχου στη Λατινική Αμερική αλλά κυρίως μετά την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου προσπάθησε να διατηρήσει την ουδετερότητα των Ηνωμένων Πολιτειών και να μεσολαβήσει με στόχο τη σύναψη μιας “ειρήνης χωρίς νικητές”.

β. Η μετανάστευση και οι ξενοφοβικές τάσεις στην αμερικανική κοινωνία

Έχει επικρατήσει η άποψη ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι ένα έθνος μεταναστών. Εντούτοις, οι διάφορες ομάδες οι οποίες εγκαταστάθηκαν διαδοχικά στην Αμερική αντιμετώπισαν συχνά τη δυσπιστία ή ακόμη και την ανοιχτή εχθρότητα όσων είχαν έρθει παλιότερα. Οι “ξένοι” θεωρήθηκαν επικίνδυνοι ως φορείς επικίνδυνων θρησκευτικών ή πολιτικών ιδεολογιών και πολιτισμικών πρακτικών και σε περιόδους κρίσεως μετατράπηκαν σε αποδιοπομπαίους τράγους³⁴⁶. Οι προοπτικές της ενσωμάτωσης και του αποκλεισμού αποτέλεσαν δύο αντίρροπες δυναμικές σε όλη τη διάρκεια της αμερικανικής ιστορίας.

Οι 13 αποικίες, οι οποίες αποτέλεσαν τον πυρήνα των Ηνωμένων Πολιτειών από τις αρχές του 17ου αιώνα, προσέλκυσαν ετερόκλητες ομάδες, αποίκων, μέχρι τις αρχές του 18ου αιώνα εντούτοις η πλειονότητα του πληθυσμού καταγόταν από τη Μεγάλη Βρετανία και την Ιρλανδία. Η μαζική άφιξη Γερμανών στην Πενσιλβανία, η οποία ξεκίνησε στη δεύτερη δεκαετία του 18ου αιώνα, προκάλεσε αντιδράσεις για την αλλοίωση του χαρακτήρα του πληθυσμού και αποτέλεσε την αφετηρία του προβληματισμού για τη δυνατότητα ενσωμάτωσης των ξένων³⁴⁷.

Στο τέλος του Αμερικανικού Πολέμου της Ανεξαρτησίας εκφράστηκε για πρώτη φορά η άποψη ότι οι μετανάστες που εγκαθίσταντο στην Αμερική “χωνεύονταν σε μία νέα φυλή η οποία επρόκειτο να επιφέρει μεγάλες αλλαγές στον κόσμο”³⁴⁸. Οι Ευρωπαίοι μετανάστες θα έπρεπε να εγκαταλείψουν πεπαλαιωμένες προλήψεις και να διαρρήξουν τους δεσμούς με τον τόπο καταγωγής τους για να συμμετάσχουν στη συγκρότηση της νέας

³⁴⁶ Richard Kearney, *Ξένοι, Θεοί και Τέρατα*, Αθήνα 2006: 146.

³⁴⁷ McDougal, ο.π.: 138. Daniel J. Tichenor, *Dividing Lines. The Politics of Immigration Control in America*, Πρίνστον και Οξφόρδη 2002: 50.

³⁴⁸ Hector St. John de Crèvecoeur, *Letters of an American Farmer*, 1782, Νέα Υόρκη 1963: 70, “Here individuals of all nations are melted into a new race of men, whose labours and prosperity will one day cause great changes to the world”

υπερατλαντικής δημοκρατίας. Από την αρχή όμως η αποδοχή των μεταναστών συνδέθηκε με το κριτήριο της φυλής, εφόσον το αμερικανικό σύνταγμα προέβλεπε ότι μόνο οι λευκοί άνδρες είχαν πολιτικά δικαιώματα. Παρά την επιμονή πολλών Αμερικανών ιστορικών για την ιδιαιτερότητα των Ηνωμένων Πολιτειών, η θέση των ιθαγενών και των σκλάβων στις Ηνωμένες Πολιτείες δεν διέφερε από αυτή στις αποικίες των ευρωπαϊκών δυνάμεων³⁴⁹. Σε αντίθεση με τις ευρωπαϊκές χώρες, στις Ηνωμένες Πολιτείες κατοικούσαν συμπαγείς ομάδες Αφροαμερικανών και Αμερινδιάνων. Η υιοθέτηση κατά συνέπεια του φυλετικού κριτηρίου επρόκειτο να έχει έντονες επιπτώσεις στην πολιτική και κοινωνική εξέλιξη του νέου κράτους. Το ζήτημα δεν αφορούσε όμως μόνο τους ιθαγενείς και τους σκλάβους. Προοδευτικά ο ορισμός της λευκότητας μετατράπηκε σε κριτήριο αποκλεισμού όσων μεταναστών δεν ανταποκρίνονταν στα μεταβαλλόμενες κοινωνικές αξίες των κυρίαρχων στρωμάτων. Από την αρχή, παρά τις ειλικρινείς προθέσεις των οπαδών του διαφωτισμού που συνέταξαν το αμερικανικό σύνταγμα, μια μερίδα των κυρίαρχων στρωμάτων δεν φάνηκε διατεθειμένη να δεχθεί την ενσωμάτωση των μεταναστών. Κατά τη συζήτηση στη συντακτική συνέλευση κάποιοι εκπρόσωποι προέβαλλαν τον κίνδυνο από την ενδεχόμενη συρροή “Τούρκων ή Βρετανών νομοταγών”, οι οποίοι θα μπορούσαν με τη δημογραφική τους παρουσία να ανατρέψουν την κοινωνική ισορροπία³⁵⁰. Κατά τη δεκαετία του 1790 εκδηλώθηκε με αφορμή τη γαλλική επανάσταση το πρώτο ξενοφοβικό κύμα. Το Κογκρέσο ψήφισε το 1898 τον *Νόμο σχετικά με τους Ξένους*³⁵¹ (*Act concerning Aliens*) και τον νόμο *Περί Υποκινήσεως Στάσεως*³⁵² (*An Act for the Punishment of Certain Crimes against the United States (Sedition Act)*). Ο πρώτος επέτρεπε την απέλαση των ξένων που θεωρούνταν επικίνδυνοι για τη “δημόσια ασφάλεια και την κοινωνική ηρεμία” ενώ ο δεύτερος ποινικοποιούσε την εκδήλωση αντίθεσης στις πράξεις της

349 Christopher Alan Bayly, *The Birth of the Modern World, 1780-1914*, Οξφόρδη 2004: 470.

350 McDougal, *ο.π.*: 313.

351 *A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774 – 1875 Statutes at Large*, 5th Congress, 2nd Session, Βοστώνη 1845-67: 570.

352 Στο ίδιο: 596.

ομοσπονδιακής διοίκησης με πράξεις ή δημοσιεύσεις³⁵³. Οι παραπάνω νόμοι παραβίαζαν τη Χάρτα των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (*Bill of Rights*) η οποία συνόδευε το σύνταγμα και δεν εφαρμόστηκαν τελικά. Η ψήφισή τους όμως έδειξε ότι το πολιτικό σύστημα, παρά τις φιλελεύθερες διακηρύξεις, δεν ήταν διατεθειμένο να δεχθεί την διάδοση ιδεών που αντιμετωπίζονταν ως ανατρεπτικές σε περιόδους κρίσεως.

Μεταξύ του 1820 και του 1915 πάνω από 50 εκατομμύρια μετανάστες έφτασαν στις Ηνωμένες Πολιτείες. Εντούτοις μέχρι το 1900 όλοι οι Αμερικανοί πρόεδροι ήταν απόγονοι των Βρετανών αποίκων. Οι εύπορες οικογένειες με καταγωγή από τη βόρεια Ευρώπη άρχισαν να γίνονται αποδεκτές ως μέλη της άρχουσας τάξης στα μέσα του 19ου αιώνα και ο Theodor Roosevelt θεωρήθηκε ο πρώτος μη αγγλοσασξονικής καταγωγής πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών, αν και η οικογένειά του είχε εγκατασταθεί στη χώρα τον 18ο αιώνα³⁵⁴. Μεταξύ του 1845 και του 1860, εξαιτίας του λιμού που έπληξε την Ιρλανδία, πάνω από ενάμισυ εκατομμύριο Ιρλανδοί έφτασαν στις Ηνωμένες Πολιτείες³⁵⁵. Η μαζική εγκατάσταση των φτωχών καθολικών Ιρλανδών αντιμετωπίστηκε ως απειλή τόσο από την προτεσταντική άρχουσα τάξη όσο και από τους εργάτες των αστικών κέντρων. Οι Ιρλανδοί θεωρήθηκαν όργανα του παπισμού, φορείς επαναστατικών ιδεών και υπεύθυνοι για τη διάδοση του αλκοολισμού και της διαφθοράς³⁵⁶. Αντίθετα η μαζική μετανάστευση Γερμανών την ίδια περίοδο δεν προκάλεσε ανάλογες αντιδράσεις. Από το 1840 άρχισε να διαδίδεται η άποψη ότι οι δημοκρατικοί θεσμοί των Ηνωμένων Πολιτειών ήταν αποτέλεσμα της φυλετικής υπεροχής των Αγγλοσασξόνων³⁵⁷. Οι Γερμανοί εμπλούτιζαν το πρακτικό πνεύμα των Βρετανών αποίκων με την ικανότητά τους για αφηρημένη σκέψη, η οποία επρόκειτο να αποτελέσει φραγμό σε οποιαδήποτε

353 Jacques Portes, *Etats-Unis, une histoire à deux visages*, Παρίσι 2003: 38. Walter A. McDougal, *ο.π.*: 363.

354 Portes, *ο.π.*: 70.

355 Cecil Woodham-Smith, *The Great Hunger; Ireland 1845-1849*, Νέα Υόρκη 1962: 206-7.

356 Thomas J. Curran, "Assimilation and Nativism", *International Migration Digest*, τ. 3, αρ. 1, Άνοιξη 1966: 17-8.

357 Lacroix, *ο.π.*: 177.

απόπειρα παραβίασης του συντάγματος³⁵⁸. Οι Γερμανοί και οι Σκανδιναυοί, κατά συνέπεια, σε αντίθεση προς τους Κέλτες Ιρλανδούς, δεν απειλούσαν με εκφυλισμό την αμερικανική κοινωνία και το πολιτικό σύστημα.

Η βιομηχανική ανάπτυξη αύξησε τις ανάγκες για εργατικό δυναμικό και αποτέλεσε τη βασική αιτία για την αύξηση του αριθμού των μεταναστών μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου. Μεταξύ του 1866 και του 1915 περίπου 25 εκατομμύρια ξένοι εισήλθαν στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η βιομηχανική ανάπτυξη εντούτοις δεν αρκεί για να ερμηνεύσει τη μαζική είσοδο μεταναστών. Η ναυπήγηση το 1858 του βρετανικού πλοίου Μέγας Ανατολικός (Great Eastern), χωρητικότητας 19.000 τόνων, εγκαινίασε μια νέα περίοδο στα υπερατλαντικά ταξίδια. Αν και οι περισσότεροι μετανάστες ταξίδευαν σε τρίτη θέση, η εμφάνιση των ατμόπλοιων κατέστησε το υπερατλαντικό ταξίδι γρήγορο και ασφαλές³⁵⁹. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των μεγάλων ατμοπλοϊκών εταιρειών όπως η Cunard, η North German Lines, η Holland America και η Austro-American συνέβαλε στον περιορισμό του κόστους του εισιτηρίου, ενώ ο πολλαπλασιασμός των διαφημίσεων είχε ως αποτέλεσμα την μεγαλύτερη αύξηση του αριθμού των επιβατών³⁶⁰.

Η νέα μετανάστευση ήταν κατά βάση αποτέλεσμα των παραγόντων “ώθησης” και έλξης (push and pull). Η βελτίωση των συγκοινωνιών προκάλεσε απρόσμενες αναταραχές σε πολλές ευρωπαϊκές οικονομίες. Φθηνό σιτάρι από τις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Ρωσία και άλλες περιοχές του κόσμου πλημμύρισε τις ευρωπαϊκές αγορές πλήττοντας τα αγροτικά εισοδήματα. Εξάλλου η σταδιακή εκμηχάνιση της αγροτικής παραγωγής στη Δυτική Ευρώπη έπληξε με τη σειρά της τους αγρότες της Κεντρικής και Νότιας Ευρώπης. Η κρίση στον αγροτικό τομέα σε συνδυασμό με τη μεγάλη αύξηση του πληθυσμού αποτέλεσαν βασικούς παράγοντες ενίσχυσης του μεταναστευτικού ρεύματος³⁶¹.

358 Georges A. Dobbert, “German Americans between New and Old Fatherland, 1870-1914”, *American Quarterly*, τ. 19, αρ. 4, χειμώνας 1967: 668.

359 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 509.

360 Thomas Archdeacon, *Becoming American, An Ethnic History*, Νέα Υόρκη, 1983: 117.

361 Στο ίδιο: 117.

Κατά τόπους θρησκευτικοί και πολιτικοί παράγοντες μπορεί να συνέβαλαν στην αύξηση της μετανάστευσης αλλά η κύρια αιτία παρέμεινε η επιθυμία κοινωνικής ανόδου η οποία δεν ήταν εφικτή στον τόπο καταγωγής. Αν και ένα μεγάλο ποσοστό των μεταναστών ασχολούνταν και στις Ηνωμένες Πολιτείες με τη γεωργία, σταδιακά η βιομηχανία άρχισε να απορροφά ένα μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστών. Το 1870 το ένα τρίτο των βιομηχανικών εργατών δεν είχαν γεννηθεί στην Αμερική. Το ποσοστό των ξένων εργατών στις αρχές του 20ου αιώνα είχε ξεπεράσει το 50% του συνόλου³⁶². Οι περισσότεροι από τους νέους μετανάστες αποβιβάζονταν στο λιμάνι της Νέας Υόρκης. Μέχρι το 1882 δεν υπήρχε κανένας περιορισμός στην είσοδο των Ευρωπαίων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το 1882 υιοθετήθηκε η απαγόρευση εισόδου στους εγκληματίες, στα άτομα που έπασχαν από διανοητική καθυστέρηση και σε όσους θα μπορούσαν να καταστούν “δημόσιο βάρος”³⁶³.

Από τις αρχές του μεταναστευτικού ρεύματος ιδιωτικά πρακτορεία, φιλανθρωπικού ή εμπορικού χαρακτήρα, λειτουργούσαν ως γραφεία ευρέσεως εργασίας. Μέχρι την ψήφιση το 1885 του νόμου για προσυμφωνημένη εργασία μεταναστών (Foram Act) πολλές εταιρείες έφεραν μετανάστες οι οποίοι ήταν υποχρεωμένοι να εργαστούν σε αυτές μέχρι να ξεπληρώσουν το κόστος του εισιτηρίου³⁶⁴. Το σύστημα αυτό ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένο μεταξύ των Ιταλών, των Αυστριακών, των Βούλγαρων, των Ελλήνων και των Μεξικανών. Οι αποκαλούμενοι πάτρονες (padrones) λειτουργούσαν ως εργατομεσίτες και εκμεταλλεύονταν την άγνοια της αγγλικής γλώσσας και της αμερικανικής νομοθεσίας από τους μετανάστες για να τους υποχρεώνουν να εργάζονται έναντι πολύ χαμηλών αποδοχών. Η ψήφιση του νόμου δεν εξαφάνισε την πατρονεία αλλά σταδιακά οδήγησε στη μετάλλαξη του συστήματος και τη δημιουργία ενός δικτύου που εκμεταλλευόταν τους εργάτες που ήδη

362 Στο ίδιο: 133.

363 Tichenor, *ο.π.*: 69.

364 Archdeacon, *ο.π.*: 144.

βρίσκονταν στην Αμερική³⁶⁵.

Μετά το 1880 η αύξηση του ρυθμού εκβιομηχάνισης είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό της μετανάστευσης από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Από τους 789.000 μετανάστες οι οποίοι εισήλθαν στις Ηνωμένες Πολιτείες 350.000 κατάγονταν από τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γερμανία, 32.000 από την Ιταλία και 17.000 από τη Ρωσία. Το 1907, έτος που γνώρισε κατακόρυφη αύξηση ο αριθμός των μεταναστών, φτάνοντας το 1.285.000, λιγότεροι από τους μισούς προέρχονταν από την Βρετανία ή τη Γερμανία ενώ ο αριθμός όσων κατάγονταν από τη Ρωσία και την Ιταλία αυξήθηκε έντεκα φορές σε σχέση με το 1880. Μέχρι το 1880 μόνο 200.000 άτομα είχαν μεταναστεύσει από την Κεντρική και τη Νότια Ευρώπη ενώ από το 1880 ως το 1910 ο αριθμός είχε ανέλθει σε 8.4 εκατομμύρια³⁶⁶.

Οι νέοι μετανάστες, όπως και οι Ιρλανδοί και οι Γερμανοί στα μέσα του 19ου αιώνα, ήταν στην πλειονότητά τους αγρότες. Διακρίνονταν από ένα έντονο τοπικισμό και ήταν συνήθως ανύπαντροι άντρες οι οποίοι αντιμετώπιζαν τη μετοικεσία τους ως προσωρινή. Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, οι συγκρούσεις στο εσωτερικό των εθνοτικών ομάδων και η αδιαφορία των μεταναστών για την αμερικανική κοινωνία συνέβαλλαν στην καλλιέργεια της εχθρότητας πολλών Αμερικανών. Σύμφωνα με το πόρισμα της επιτροπής Dillingham οι νέοι μετανάστες στερούνταν των δεξιοτήτων των παλιότερων, είχαν μεταναστεύσει για οικονομικούς λόγους και όχι λόγω πίστης στα αμερικανικά πολιτικά ιδεώδη και αντιμετώπιζαν την παραμονή τους στην Αμερική ως προσωρινή³⁶⁷. Από τη δεκαετία του 1880 κοινωνικοί λειτουργοί, οικονομολόγοι και θρησκευτικοί ηγέτες έθεσαν το ζήτημα του περιορισμού της μετανάστευσης. Δεν ήταν εντούτοις μόνο τα έντονα κοινωνικά προβλήματα που προκάλεσαν τη συγκρότηση του μετώπου για τον περιορισμό της

365 Saloutos, *ο.π.*: 48-57.

366 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 510.

367 Archdeacon, *ο.π.*: 163.

μετανάστευσης αλλά κυρίως η διάδοση των ιδεών περί φυλετικής καθαρότητας. Η νεοπαγής επιστήμη της γενετικής συνέβαλλε στη χρήση επιστημονικοφανών επιχειρημάτων για την απόδοση των δυσκολιών προσαρμογής των μεταναστών σε φυλετικά χαρακτηριστικά³⁶⁸. Σε μεγάλο ποσοστό εξάλλου οι επικριτές των “νέων μεταναστών” χρησιμοποιούσαν επιχειρήματα που είχαν υποστηριχθεί και στα μέσα του 19ου αιώνα για τους Γερμανούς και τους Ιρλανδούς.

Πέρα από τα μέλη της άρχουσας τάξης και αρκετοί εκπρόσωποι του ανερχόμενου συνδικαλιστικού κινήματος επιδίωκαν τη θέσπιση περιορισμών στην είσοδο νέων μεταναστών. Οι νέοι μετανάστες ήταν διατεθειμένοι να εργαστούν για πολύ χαμηλά ημερομίσθια και να ζήσουν σε ανθυγιεινά καταλύματα. Με τις περιορισμένες απαιτήσεις τους έπλητταν τη διαπραγματευτική ικανότητα των συνδικάτων απέναντι στους εργοδότες ενώ συχνά προσλαμβάνονταν ως απεργοσπάστες³⁶⁹. Από την άλλη πολλοί συντηρητικοί δεν άργησαν να αντιμετωπίσουν τους νέους μετανάστες ως φορείς ανατρεπτικών ιδεών οι οποίοι απειλούσαν το κυρίαρχο κοινωνικό σύστημα. Το 1897 το Κογκρέσο ψήφισε νόμο για τον αποκλεισμό των αναλφάβητων μεταναστών αλλά ο πρόεδρος Grover Cleveland άσκησε βέτο υποστηρίζοντας μεταξύ άλλων ότι δεν θα εμπόδιζε την είσοδο των ανατρεπτικών στοιχείων αλλά των φιλήσυχων εργατών³⁷⁰. Μόνο μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία ο φόβος των μεταναστών ως φορέων ανατροπής οδήγησε στην ψήφιση περιοριστικής νομοθεσίας.

368 Tichenor, *ο.π.*: 140-1.

369 Στο ίδιο: 118-9.

370 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 512. Archdeacon, *ο.π.*: 163.

γ. Η Προοδευτική Κίνηση

Η αλματώδης εκβιομηχάνιση, η ένταση του μεταναστευτικού φαινομένου, η πληθυσμιακή έκρηξη των αστικών κέντρων και η κατακόρυφη αύξηση του χαμηλά αμειβόμενου εργατικού δυναμικού προκάλεσε έντονα κοινωνικά προβλήματα. Μετά την αποτυχία του Λαϊκιστικού Κόμματος στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα εκδηλώθηκε η μεταρρυθμιστική κίνηση των Προοδευτικών, οι οποίοι επιχείρησαν να τροποποιήσουν την κλασσική φιλελεύθερη θεωρία, ώστε να αντιμετωπίσουν την περιπλοκότητα της σύγχρονης τους βιομηχανικής κοινωνίας. Δύο από τα θέματα που τους απασχόλησαν ήταν η μεγάλη συγκέντρωση εξουσίας και πλούτου στα χέρια ενός σχετικά μικρού αριθμού βιομηχάνων και τραπεζιτών και η αντιμετώπιση των επιπτώσεων της “Νέας Μετανάστευσης” στις αρχές του εικοστού αιώνα.

Κατά την πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα αυξήθηκε ο ρυθμός των συγχωνεύσεων και εξαγορών ομοειδών επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα από το 1897 ως το 1904 ο αριθμός των μεγάλων επιχειρήσεων να μειωθεί από 4.227 σε 257³⁷¹. Το 1882 η Standard Oil επινόησε το σύστημα του τραστ που υποκαθιστούσε τη συγχώνευση των εταιρειών με την ανταλλαγή μετοχών³⁷². Προοδευτικά τα τραστ δεν συνένωναν μόνο εταιρείες ενός κλάδου αλλά ήλεγχαν κάθετα το σύνολο της παραγωγής και διάθεσης από την προμήθεια των πρώτων υλών μέχρι τη διάθεση του τελικού προϊόντος. Έτσι συγκροτήθηκαν όμιλοι, όπως η U.S. Steel, μέσω της εξαγοράς από τον τραπεζικό όμιλο της J. P. Morgan της χαλυβουργίας του Carnegie και των εταιρειών των οχτώ σημαντικότερων ανταγωνιστών του, καθώς και ορυχείων και σιδηροδρομικών εταιρειών, και η Standard Oil του John Rockefeller που ήλεγχε την πετρελαϊκή βιομηχανία³⁷³.

371 Jennifer Burns, “The Progressive Era”, *American History from the Civil War to the Present* Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Μπέρκλεϋ Καλιφόρνια 2006.

372 Όταν το 1889 η πολιτεία του New Jersey επέτρεψε να κατέχει μία εταιρεία μετοχές μεγάλου αριθμού άλλων συγκροτήθηκαν εταιρείες ομπρέλες (holding company) που διαχειρίζονταν τις μετοχές συνόλου εταιρειών. Βλ. Chandler Jr., *ο.π.*: 29.

373 Lacroix, *ο.π.*: 287-8

Πολλοί θεωρούσαν ότι η μονοπωλιακή συγκέντρωση των κεφαλαίων εγκυμονούσε κινδύνους για τη δημοκρατική διακυβέρνηση. Οι Προοδευτικοί προσπάθησαν να επινοήσουν νέες μεθόδους που ενώ θα εγγυούνταν την ελευθερία του εμπορίου θα προστάτευαν τα δικαιώματα των εργαζομένων και την αυτονομία του πολιτικού συστήματος σε μια κοινωνία που κυριαρχείτο από πανίσχυρες οικονομικά και πολιτικά μεγάλες εταιρείες (corporations) και παραδοσιακούς διεφθαρμένους τοπικούς πολιτικούς μηχανισμούς. Η Προοδευτική Κίνηση δεν αποτέλεσε ένα συνεκτικό κίνημα αλλά μια σειρά από τοπικές συμμαχίες μεταρρυθμιστών με διαφορετικό υπόβαθρο και προτεραιότητες, σε δημοτικό, πολιτειακό ή εθνικό επίπεδο. Οι Προοδευτικοί επιδίωκαν σε πολιτικό επίπεδο την υιοθέτηση των πρωτοβουλιών των πολιτών, των δημοψηφισμάτων και της δυνατότητας ανάκλησης των αιρετών αρχών, καθώς και την αντικατάσταση των διεφθαρμένων μηχανισμών που ήλεγχαν τους δήμους. Στον οικονομικό τομέα υποστήριζαν τον κρατικό έλεγχο των μονοπωλιακών πρακτικών των μεγάλων επιχειρήσεων και του τραπεζικού συστήματος. Παράλληλα ήταν υπέρ της ποτοαπαγόρευσης, της καθιέρωσης κατώτατου μισθού και ανώτατου ορίου ωρών εργασίας, της απαγόρευσης της παιδικής εργασίας και της καθιέρωσης κανονισμών υγιεινής³⁷⁴. Εκστρατεύοντας εναντίον των “Συμφερόντων” και των “Τραστ”, ορισμένοι Προοδευτικοί άρχισαν να επεξεργάζονται μια Αμερικανική θεωρία του κορπορατισμού η οποία προϋπέθετε την ύπαρξη ενός ισχυρού κρατικού μηχανισμού ο οποίος θα ρύθμιζε τις corporations και θα βοηθούσε τους εργάτες και τους αγρότες να οργανωθούν και να προβάλλουν τα αιτήματά τους. Άλλοι Προοδευτικοί βρήκαν ελκυστική την αγγλική θεωρία του συντεχνιακού σοσιαλισμού (guild socialism), που έθετε ως προτεραιότητα την ενίσχυση των συνδικάτων διατηρώντας περιορισμένη την κρατική παρέμβαση³⁷⁵.

Τα αστικά κέντρα, των οποίων ο πληθυσμός αυξήθηκε κατακόρυφα

³⁷⁴ Couvares e.a. ed., ο.π.: 178.

³⁷⁵ Gary Gerstle, “The Protean Character of American Liberalism”, *The American Historical Review*, τ. 99, αρ. 4, Οκτώβριος 1994: 1049.

λόγω της βιομηχανικής δραστηριότητας και της μετανάστευσης ενσάρκωναν για τους προοδευτικούς τη σαφέστερη απόδειξη της αποτυχίας του κρατικού μηχανισμού. Οι άσχημες συνθήκες υγιεινής των φτωχών συνοικιών που αποτελούσαν πηγή επιδημιών, η ανύπαρκτη κοινωνική μέριμνα για τους νεοαφιχθέντες μετανάστες, η διάδοση του αλκοολισμού και ο έλεγχος των δήμων από πολιτικούς μηχανισμούς (machines) και διεφθαρμένους κομματάρχες που συνδέονταν με το οργανωμένο έγκλημα (bosses) συγκέντρωσαν τα πυρά της Προοδευτικής Κίνησης. Η επίθεση όμως στους πολιτικούς μηχανισμούς πήγαζε, κατά μία άποψη, από τη διάθεση των εκπροσώπων της μέσης και ανώτερης αστικής τάξης να εισαγάγουν μια ηθική τεχνοκρατική διαχείριση περιορίζοντας την πολιτική δύναμη των χαμηλότερων κοινωνικά στρωμάτων³⁷⁶.

Πολλοί Προοδευτικοί πίστευαν ότι προϋπόθεση για την επιτυχία οποιασδήποτε οικονομικής μεταρρύθμισης ήταν ένα παράλληλο πρόγραμμα ηθικής ανανέωσης. Η έμφαση στην ηθική εξέφραζε την προτεσταντική πίστη που τους είχαν εμφυσήσει στην παιδική τους ηλικία. Ακόμη και αυτοί που είχαν απομακρυνθεί από την επίσημη θρησκεία μοιράζονταν την πεποίθηση ότι η κοινωνία θα επωφελείτο από συστηματικές και κοσμικές εκστρατείες για ηθική βελτίωση³⁷⁷. Αν και η μέριμνα των Προοδευτικών για την ατομική συμπεριφορά και την ηθική είχε μια κατασταλτική όψη, παράλληλα διεύρυνε την έννοια της μεταρρύθμισης ώστε να μην περιορίζεται σε ζητήματα πολιτικής οικονομίας. Οι γυναίκες κινητοποιήθηκαν για να διεκδικήσουν παράλληλα με το δικαίωμα ψήφου την καθιέρωση επιδομάτων ανεργίας και επιδομάτων μητρότητας, καθώς και την απαγόρευση της παιδικής εργασίας, και έθεσαν το ζήτημα της καθιέρωσης κοινωνικής ασφάλισης για όλο τον πληθυσμό³⁷⁸. Καθώς

376 Samuel P. Hays, "The Politics of Reform in Municipal Government in the Progressive Era", *Pacific Northwest Quarterly*, 55, Οκτώβριος 1964: 163.

377 Robert M. Crunden, *Ministers of Reform: The Progressives' Achievements in American Civilization, 1889-1920*, Νέα Υόρκη 1982. Αναφέρεται στο Gerstle, ο.π.: 1050.

378 Kathryn Kish Sklar, "The Historical Foundation of Women's Power in the the Creation of the American Welfare State, 1880-1920" in *Interpretations of American History, Patterns and Perspectives*, Νέα Υόρκη 2000: 220-1.

οι Προοδευτικοί δεν αποτελούσαν ομοιογενή ομάδα τα παραπάνω ζητήματα προκάλεσαν έντονες συγκρούσεις όταν κλήθηκαν να μεταφράσουν τις ηθικές ευαισθησίες τους σε πολιτικό πρόγραμμα. Πέρα από τους φιλελεύθερους των αστικών κέντρων, περιελάμβαναν στις τάξεις τους τον William Jennings Bryan, τον William La Follette και άλλους υποστηρικτές της αγροτικής μεταρρύθμισης, διαδόχους των Λαϊκιστών (Populists), Δημοκρατικούς του Νότου όπως ο Josephus Daniels που υποστήριζαν την ψήφιση νόμων εναντίον των corporations και τη διατήρηση του φυλετικού διαχωρισμού και Ρεπουμπλικανούς που ανήκαν στην ανώτερη τάξη όπως ο Theodore Roosevelt³⁷⁹. Ο συνδυασμός κρίκος όλων των παραπάνω ήταν η πεποίθηση ότι η αναζωογόνηση της δημοκρατίας ήταν συνάρτηση εξίσου της ηθικής αναγέννησης και της οικονομικής μεταρρύθμισης. Στο πλαίσιο του προβληματισμού τους για την εξέλιξη του πολιτικού συστήματος οι Προοδευτικοί ασχολήθηκαν με το ζήτημα των νέων μεταναστών οι οποίοι αποτελούσαν ένα μεγάλο μέρος του βιομηχανικού προλεταριάτου των αστικών κέντρων και επρόκειτο να πολιτογραφηθούν Αμερικανοί. Το πρόβλημα της ενσωμάτωσής τους στην αμερικανική κοινωνία δεν μπορούσε να λυθεί μόνο με την εύρεση ικανοποιητικής απασχόλησης και τη συμμετοχή στα αγαθά του αμερικανικού καπιταλισμού³⁸⁰. Οι μετανάστες θα έπρεπε να εξαμερικανιστούν, να μεταμορφωθούν πολιτιστικά και ηθικά από ξένοι σε Αμερικανούς πολίτες, και να αποκτήσουν την αίσθηση ότι ανήκουν στο αμερικανικό έθνος στο οποίο οφείλουν νομιμοφροσύνη³⁸¹.

Διέφερε εντούτοις η έννοια που έδιναν στον εξαμερικανισμό. Οι πιο Δεξιοί Προοδευτικοί όπως ο Theodore Roosevelt δεν έκρυβαν την περιφρόνησή τους για τις εθνοτικές κουλτούρες των μεταναστών ή την επιθυμία τους να τους επιβάλουν τα ανώτερα Αγγλοσαξονικά ήθη, δεν απέκλειαν όμως τη συμμετοχή των καταγόμενων από τη Νότια και την Ανατολική Ευρώπη, των

379 Gerstle, *ο.π.*: 1051.

380 Στο ίδιο: 1050.

381 Mathew Frye Jacobson, *Barbarian Vertues, The United States encounters Foreign Peoples at home and abroad, 1876-1917*, Νέα Υόρκη 2000: 210-3.

καθολικών ή των εβραίων στο αμερικανικό έθνος³⁸². Ο Theodore Roosevelt υποστήριζε την απέλαση όσων μεταναστών μετά από παραμονή κάποιων χρόνων στην Αμερική δεν είχαν μάθει αγγλικά και επισήμαινε τον κίνδυνο από τη συγκρότηση εθνοτικών σωματείων που εξυπηρετούσαν τους στόχους ξένων κυβερνήσεων³⁸³. Οι Αριστεροί Προοδευτικοί, και ιδίως όσοι μέσω της εργασίας σε settlement houses και σχολεία είχαν αποκτήσει προσωπική αντίληψη της κουλτούρας των μεταναστών, υιοθέτησαν μια τελείως διαφορετική προσέγγιση. Η Jane Addams, η Emily Balch, ο John Dewey, ο Lewis Brandeis και άλλοι αντιμετώπιζαν τις κληρονομίες του Παλιού Κόσμου ως πολιτισμικούς θησαυρούς πολύ σημαντικούς για να καταστραφούν. Ως εκ τούτου υποστήριζαν ότι αυτές οι κληρονομίες θα έπρεπε να διατηρηθούν ή να ενσωματωθούν σε ένα κοσμοπολίτικο Αμερικανικό εθνικισμό³⁸⁴.

Κατά την περίοδο αυτή ουσιαστικά ξεκίνησε το κίνημα για την πολιτική ισότητα των Αφροαμερικανών με την ίδρυση της Εθνικής Ένωσης για την Πρόοδο των Εγχρώμων (*National Association for the Advancement of Colored People-NAACP*) το 1910. Τα πρώτα αιτήματα για την πολυπολιτισμικότητα επίσης ανάγονται στην περίοδο αυτή. Για πρώτη φορά στην περίοδο του Προοδευτισμού η σεξουαλικότητα, το φύλο, η φυλή και η εθνικότητα έγιναν αντικείμενο έντονης αντιπαράθεσης οδηγώντας σε μεταρρυθμίσεις³⁸⁵.

Η ανάρρηση του Theodore Roosevelt στο προεδρικό αξίωμα αποτέλεσε

382 Gary Gerstle, "Theodore Roosevelt and the Divided Character of American Nationalism", *The Journal of American History*, τ. 86, αρ. 3, The Nation and Beyond: Transnational Perspectives in United States History: A special Issue, Δεκέμβριος 1999: 1296.

383 Philip Davis, *Immigration and Americanization*, Βοστώνη 1920: 655, Λόγος του Theodore Roosevelt στο παράρτημα της Νέας Υόρκης της καθολικής οργάνωσης *Ιππότες του Κολόμβου* (*Knights of Columbus*) στις 12 Οκτωβρίου 1915, "No man can be a good citizen if he is not at least in the process of learning to speak the language of his fellow-citizens. And an alien who remains here without learning to speak English for more than a certain number of years should at the end of that time be treated as having refused to take the preliminary steps necessary to complete Americanization and should be deported. But there should be no denial or limitation of the alien's opportunity to work, to own property, and to take advantage of his civic opportunities [...] If we leave the immigrant to be helped by representatives of foreign governments, by foreign societies, by a press and institutions conducted in a foreign language and in the interest of a foreign government, and if we permit the immigrant to exist as alien groups, each group sundered from the rest of the citizens of the country, we shall store up for ourselves bitter trouble in the future".

384 Gary Gerstle, "The Protean Character of American Liberalism", *The American Historical Review*, τ. 99, αρ. 4, Οκτώβριος 1994: 1051.

385 Στο ίδιο: 1044.

την αφετηρία για την υιοθέτηση προοδευτικών μεταρρυθμίσεων και την εφαρμογή σε ομοσπονδιακό επίπεδο πολλών ιδεών που ήδη είχαν εφαρμοστεί σε πολιτειακό επίπεδο από τους κυβερνήτες της California Hiram Johnson, του Wisconsin Robert La Follette, της Νέας Υόρκης Theodore Roosevelt και Charles Evans Hughes, του New Jersey Woodrow Wilson και του Texas Charles A. Culberson³⁸⁶. Ο Roosevelt εφάρμοσε τον αντιμονοπωλιακό νόμο του 1890 (Sherman Act) και συγκρότησε ειδικό γραφείο (Corporations Bureau) στο Υπουργείο Εμπορίου για να ελέγχει-διώκει τους παραβάτες. Με νόμους του 1903 (Elkins Act) και του 1906 (Hepburn Act) υποχρέωσε τις εταιρείες των σιδηροδρόμων να περικόψουν τα μεταφορικά τέλη που περιόριζαν σημαντικά το ποσοστό κέρδους των αγροτών. Με τον *Νόμο για την Καθαρότητα των Τροφίμων και των Φαρμάκων* (Pure Food and Drug Act) του 1906 το κράτος εγγυήθηκε τον υγειονομικό έλεγχο της ποιότητας των τροφίμων και των συστατικών των φαρμακευτικών σκευασμάτων³⁸⁷. Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση έθεσε ως προτεραιότητα την προστασία του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων από την ανεξέλεγκτη εκμετάλλευση με τη σύσταση νέων εθνικών πάρκων, την θέσπιση της υποχρεωτικής αναδάσωσης και την παροχή διευκολύνσεων στους αγρότες με τη συστηματοποίηση των αρδεύσεων στις κεντρικές και δυτικές πολιτείες που πλήττονταν από την ξηρασία και την αποξήρανση των ελών. Στον εργασιακό τομέα το 1903 το κράτος παρενέβη για πρώτη φορά ως μεσολαβητής υποχρεώνοντας την εργοδοσία να δεχθεί αύξηση 10% των μισθών και την καθιέρωση του εννεαώρου για να τερματιστεί η μακρόχρονη απεργία των ανθρακωρύχων της Pennsylvania ανατρέποντας την προηγούμενη παράδοση της απόλυτης κρατικής στήριξης των κεφαλαιοκρατών στις εργατικές διαμάχες³⁸⁸. Στα επόμενα χρόνια το κράτος διεκδίκησε ουσιαστικό ρόλο στη ρύθμιση των συνθηκών εργασίας με σκοπό να προλαμβάνονται οι κοινωνικές ταραχές. Ο William Howard Taft συνέχισε την

386 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 581.

387 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 591.

388 Lacroix, *ο.π.*: 327.

ίδια πορεία χωρίς όμως την ενεργητικότητα και την αφοσίωση του Roosevelt, προκαλώντας τη συγκρότηση στο Κογκρέσο της κοινοβουλευτικής ομάδας των Προοδευτικών με πρωτεργάτες τον Robert La Follette, τον George Norris και τον Hiram Johnson. Στη διάρκεια της προεδρίας του ωστόσο με δικαστική απόφαση διατάχθηκε το 1911 η διάλυση της Standard Oil του New Jersey και της American Tobacco Company ως εφαρμογή της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας³⁸⁹.

Στις προεδρικές εκλογές του 1912 ο Theodore Roosevelt επιδίωξε να είναι εκ νέου υποψήφιος του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος. Όταν όμως έχασε στις προκριματικές εκλογές από τον William Howard Taft έθεσε υποψηφιότητα με την υποστήριξη του Προοδευτικού Κόμματος. Οι Δημοκρατικοί επέλεξαν ως υποψήφιο τον Woodrow Wilson ενώ έθεσε υποψηφιότητα και ο αρχηγός του Σοσιαλιστικού Κόμματος Eugene W. Debs. Η προεδρική εκλογή του 1912 είναι πολύ σημαντική για την αντιπαράθεση δύο εκδοχών του Προοδευτισμού στο ζήτημα της αντιμετώπισης των τραστ. Ο Roosevelt με σύνθημα τον “Νέο Εθνικισμό” (New Nationalism) δεν αντιπαράτιθετο στις μεγάλες επιχειρήσεις και τα τραστ αλλά απαιτούσε τον έλεγχό τους από την κεντρική κυβέρνηση ώστε να μην τίθεται σε κίνδυνο το εθνικό συμφέρον. Συγχρόνως πρότεινε την υιοθέτηση του οχτάωρου, του κατώτατου μισθού, της καταβολής αποζημιώσεων σε περίπτωση εργατικών ατυχημάτων, την κατάργηση της παιδικής εργασίας και τη χορήγηση του δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες³⁹⁰. Ο Wilson αντίθετα με προμετωπίδα τη “Νέα Ελευθερία” υποστήριζε ότι το κράτος έπρεπε να μην επιτρέπει τη συγκρότηση μονοπωλίων με στόχο να προστατεύει την απρόσκοπτη ανάπτυξη της ελεύθερης επιχειρηματικότητας και της ισότητας των ευκαιριών. Παράλληλα υιοθέτησε τις ιδέες του Λαϊκιστικού Κόμματος για την οργάνωση δημοψηφισμάτων και τη γενίκευση των προκριματικών εκλογών ώστε να είναι οι πολιτικοί υπό τον πιο άμεσο έλεγχο του εκλογικού σώματος.

389 Στο ίδιο: 328.

390 Gary Gerstle “Theodore Roosevelt ...”, ο.π.: 1303.

Η διάσπαση των ψήφων του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος επέτρεψε την εκλογή του Wilson με δεύτερο τον Roosevelt ενώ και ο Debbs απέσπασε ένα εκατομμύριο ψήφους (6% του συνόλου).

Η πρώτη προεδρία του Wilson χαρακτηρίστηκε από τη λήψη μέτρων για την αύξηση του κρατικού ελέγχου στην οικονομία. Ο Wilson προώθησε το 1913 τη συνταγματική μεταρρύθμιση με την οποία καθιερώθηκε ο φόρος εισοδήματος (16th Amendment) και παράλληλα μείωσε τους εισαγωγικούς δασμούς αλλάζοντας τη βάση των εσόδων της ομοσπονδιακής κυβέρνησης. Την ίδια χρονιά επανίδρυσε την Κεντρική Τράπεζα (Federal Reserve Act) που είχε καταργήσει το 1836 ο πρόεδρος Andrew Jackson. Το 1914 με την ψήφιση του νόμου για την Ομοσπονδιακή Επιτροπή Εμπορίου (Federal Trade Commission Act) και του νόμου για τον έλεγχο των τραστών (Clayton Antitrust Act) η αμερικανική κυβέρνηση προσπάθησε να ελέγξει τις μονοπωλιακές πρακτικές. Στο επίπεδο των πολιτικών μεταρρυθμίσεων το 1913 καθιερώθηκε η εκλογή των γερουσιαστών απευθείας από το λαό και όχι από τα νομοθετικά σώματα των πολιτειών, όπως ίσχυε έως τότε (17th Amendment).³⁹¹

Η Προοδευτική Κίνηση δεν έλυσε όλα τα κοινωνικά προβλήματα των Ηνωμένων Πολιτειών. Οι μεσοαστοί και μεγαλοαστοί που ηγούνται της κίνησης δεν φιλοδοξούσαν να προβούν σε ριζικές τομές αλλά να προωθήσουν μεταρρυθμίσεις που θεωρούσαν αναγκαίες ώστε να προλάβουν κοινωνικές εντάσεις. Έτσι, ενώ οι συντηρητικοί διακήρυσσαν ότι τα μέτρα της ομοσπονδιακής κυβέρνησης έπλητταν την ελεύθερη επιχειρηματική δραστηριότητα, οι σοσιαλιστές θεώρησαν ότι οι μεταρρυθμίσεις ήταν ανεπαρκείς. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και τα επαναστατικά κινήματα που ξέσπασαν στην Ευρώπη στάθηκαν αφορμή για να δοκιμαστεί τόσο η αποτελεσματικότητα των μεταρρυθμίσεων όσο και η ανοχή της κυβέρνησης σε ιδέες που θεωρούνταν απειλητικές για την κοινωνική τάξη.

391 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 596.

δ. Η δράση των ιεραποστόλων και οι εμπορικές σχέσεις των ΗΠΑ με την
Οθωμανική Αυτοκρατορία

Οι επαφές ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τις ΗΠΑ ξεκίνησαν στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Οι σχέσεις αυτές που άσκησαν σημαντική επίδραση στο μετασχηματισμό των παραδοσιακών κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν περιορίζονταν στις εμπορικές συναλλαγές αλλά συμπεριελάμβαναν την ιεραποστολική, ανθρωπιστική και εκπαιδευτική δραστηριότητα του Αμερικανικού Συμβουλίου Ιεραποστολών Εξωτερικού (*American Board of Commissioners for Foreign Missions-ABCFM*). Οι Αμερικανοί έμποροι και οι ιεραπόστολοι αν και ξεκινούσαν από διαφορετικές αφετηρίες καλλιέργησαν κατά τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου μια σχέση αλληλοτροφοδότησης καθώς εξέφραζαν την προοδευτική αύξηση του ενδιαφέροντος των ΗΠΑ για τον χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η εγκατάστασή των ιεραποστόλων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε σαν αρχικό στόχο τον προσηλυτισμό των μουσουλμάνων. Όταν αυτό αποδείχθηκε, τουλάχιστον άμεσα, μη πραγματοποιήσιμο η προτεραιότητα δόθηκε στον εκσυγχρονισμό των ανατολικών εκκλησιών³⁹². Οι ιεραπόστολοι ήλπιζαν να προωθήσουν το αίτημα της «Προτεσταντικής Αναβίωσης» του 19^{ου} αιώνα για τη συγκρότηση κοινοτήτων συνειδητών χριστιανών που ακολουθούσαν το ευαγγέλιο ως οδηγό ζωής³⁹³. Οι ιεραπόστολοι θεώρησαν ως προϋπόθεση για τη προώθηση των ιδεών της μεταρρύθμισης την ίδρυση συγχρόνων εκπαιδευτηρίων. Η παιδεία αποτελούσε θεμέλιο του συστήματος των προτεσταντικών αξιών αφού, πέρα από μέσο για την ηθική και υλική πρόοδο, αποτελούσε όχημα για τη διάδοση του Θείου Λόγου³⁹⁴. Αντίθετα από

392 Hans-Lukas Kieser, *Der Verpasste Friede, Mission, Ethnie und Staat in den Ostprovinzen der Türkei, 1839-1938*, Ζυρίχη 2000: 51.

393 E.D.G. Prime, *Forty Years in the Turkish Empire or Memoirs of Rev. William Goodell* Νέα Υόρκη 1883: 22.

394 Frank Andrews Stone, *Academies for Anatolia, A study of the Rationale, Program and Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board in Turkey: 1830-1980*, Νέα Υόρκη 1984: 21.

την έμφαση των Ανατολικών Εκκλησιών στο τελετουργικό οι Διαμαρτυρόμενοι έδιναν προτεραιότητα στην ατομική προσέγγιση των ευαγγελικών κειμένων³⁹⁵. Για την παραμέληση των ηθικών επιταγών του ευαγγελίου και την άσχημη πνευματική κατάσταση του κλήρου αποκαλούσαν μάλιστα τους Ορθόδοξους και τους Αρμένιους “κατ’όνομα χριστιανούς” (nominal christians)³⁹⁶.

Οι πρώτες απόπειρες για την εισαγωγή των ιδεών της μεταρρύθμισης στον ορθόδοξο πληθυσμό της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης δεν είχαν την αναμενόμενη επιτυχία και το American Board αποφάσισε τη διακοπή της ιεραποστολής στους Έλληνες δίνοντας στο εξής έμφαση στον προσηλυτισμό των Αρμενίων³⁹⁷. Αρχικά ο στόχος ήταν η καλλιέργεια των ιδεών της μεταρρύθμισης στους κόλπους των παραδοσιακών θρησκευτικών κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η αντίδραση όμως των θρησκευτικών λειτουργών και οι διωγμοί που δέχθηκαν όσοι είχαν αποδεχθεί τις ιδέες των ιεραποστόλων οδήγησε στη συγκρότηση, με παρέμβαση του πρεσβευτή της Βρετανίας Στράτφορντ Κάννινγκ, του προτεσταντικού μιλλέτ το 1848³⁹⁸. Η αμερικανική κυβέρνηση στη συγκεκριμένη φάση δεν έδειξε το δέον, για τους ιεραποστόλους, ενδιαφέρον. Με αφορμή τα γεγονότα αυτά εκδηλώθηκε και η πρώτη αντιπαράθεση των Κογκρεσιοναλιστών ιεραποστόλων με την Επισκοπιανή Εκκλησία. Ο εκπρόσωπος των επισκοπιανών στην Κωνσταντινούπολη Horatio Southgate υποστήριξε την αρμενική ιεραρχία και ξεκίνησε ένα πόλεμο μέσω της δημοσίευσης φυλλαδίων κατά του ABCFM³⁹⁹. Η αντιπαράθεση αυτή συνεχίστηκε για ένα αιώνα και κορυφώθηκε κατά τη μικρασιατική εκστρατεία με κύριο στόχο την άσκηση επιρροής στη διαμόρφωση της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής απέναντι στην οθωμανική Αυτοκρατορία.

395 Eli Smith, *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia including a journey through Asia Minor and into Georgia and Persia with a visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, Βοστώνη και Νέα Υόρκη 1833: 331.

396 Στο ίδιο: 334.

397 Prime, ο.π.: 297.

398 Harrison Gray Otis Dwight, *Christianity in Turkey, A narrative of the Protestant Reformation in the Armenian Church*, Λονδίνο 1854: 332-4.

399 James A. Field, *America and the Mediterranean World, 1776-1882* Πρίνστον 1969: 200.

Το 1868 ιδρύθηκε η πρώτη ρωμαίικη προτεσταντική κοινότητα του Πόντου. Ενώ προϋπήρχε ιεραποστολικός σταθμός στην Τραπεζούντα είναι χαρακτηριστικό ότι οι κοινότητες, που συγκροτήθηκαν εν μέσω πολύ έντονων αντιδράσεων των ορθοδόξων, είχαν μεγαλύτερη πυκνότητα γύρω από τους ιεραποστολικούς σταθμούς και τα κολλέγια της Μερτζιφούντας στον Δυτικό Πόντο και της Μουταλάσκης (Ταλάς) τις στην Ανατολική Καππαδοκίας⁴⁰⁰. Οι δυο περιοχές συνδέονταν με την «οδό της Βαγδάτης», την βασική οδική και στη συνέχεια σιδηροδρομική αρτηρία που συνέδεε το λιμάνι της Σαμφούντας στον Εύξεινο Πόντο με τη Μεσόγειο περνώντας από την Τοκάτη, την Καισάρεια, και τα Άδανα και συνέχιζε μέσω της Βόρειας Συρίας και της Μεσοποταμίας ως τον Περσικό Κόλπο⁴⁰¹. Οι ορθόδοξοι πληθυσμοί του Δυτικού Πόντου ήταν στην πλειοψηφία τους τουρκόφωνοι και είχαν μεταναστεύσει είτε από την Καππαδοκία είτε από την περιοχή της Αργυρούπολης (Γκιουμουσχανέ). Ήδη κατά τη δεκαετία του 1840 οι ίδιοι οι ιεραπόστολοι ευνοούσαν την αυτονομία και την αυτοδιαχείριση των ευαγγελικών κοινοτήτων και την εκλογή ικανών ποιμένων από τα μέλη των κοινοτήτων⁴⁰². Οι ιδρυτές των κοινοτήτων ήταν ντόπιοι και ίδιοι οι προσήλυτοι εξέφραζαν τη στροφή τους με τους όρους που παρουσιάζουν και οι ίδιοι οι ιεραπόστολοι την έναρξη της αναβίωσης (revival) στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ως μια αφορμή για τη δραστηριοποίηση της σκέψης στη σφαίρα της θρησκευτικής βιώσεως σε μια εποχή που έλειπε εντελώς η πνευματική πρωτοβουλία προς την κατεύθυνση της θρησκευτικής αναμορφώσεως στην Ορθόδοξη εκκλησία⁴⁰³. Στο μέτρο που σε μεγάλο βαθμό στην ίδρυση των κοινοτήτων του Πόντου πρωτοστάτησαν οι

400 Κωνσταντία Κισκήρα, "Προτεστάντες Ιεραπόστολοι στην καθ' ημάς Ανατολή, 1819-1914: Η δράση της American Board", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τ. 12, Αθήνα 1997-8: 104.

401 State Department Papers, Division of Near East Affairs, Report of September 13 1919: 13. Τη σημασία του λιμανιού και της περιοχής της Σαμφούντας για το εμπόριο των ΗΠΑ επισημαίνει και σε έκθεσή του ο πρόξενος Ralph Chesbrough τον Σεπτέμβριο του 1919. Στα πλεονεκτήματα του συγκαταλέγει την πλούσια ενδοχώρα με τις εμπορικές δυνατότητες που παρέχει, τον όγκο των εξαγωγών καπνού στις ΗΠΑ, και την ύπαρξη πιο προοδευτικών και παραγωγικών κατοίκων σε σχέση με την Τραπεζούντα.

402 Prime, ο.π.: 322, "Οι εκκλησίες αυτές δεν είναι δικές μας αλλά δικές τους. Δεν τις ελέγχουμε. Δεν σχηματίστηκαν ακολουθώντας το πρότυπο κάποιας από τις εκκλησίες μας της Αμερικής. Πρότυπο μας ήταν η Καινή Διαθήκη".

403 Ιωάννης Αγαπίδης, *Ελληνικά Ευαγγελικά Κοινότητες του Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1948.

έμποροι ίσως αυτή οφειλόταν –εν μέρει- τουλάχιστον σε μια άνοδο της αστικής τάξης που επιθυμούσε να συγκροτήσει μια εκκλησία υπό τον έλεγχό της και με τους δικούς της όρους⁴⁰⁴. Οι προτεσταντικές κοινότητες απαλλάσσονταν από τον έλεγχο της ορθόδοξης ιεραρχίας και ενίσχυαν τον τοπικό χαρακτήρα υιοθετώντας την τουρκική στις τελετές. Η παρουσία προτεσταντικών κολλεγίων στις περιοχές αυτές με τις δυνατότητες για παροχή σύγχρονης παιδείας και γνώσεων λογιστικής συνέβαλλε σημαντικά στη διάδοση των προτεσταντικών ιδεών⁴⁰⁵.

Η ίδρυση των ιεραποστολικών σταθμών δεν συνδεόταν άμεσα με την επέκταση του αμερικανικού εμπορίου. Η κάθε ιεραποστολή ωστόσο αποτελούσε μια προθήκη όπου προβαλλόταν η αμερικανική προσέγγιση της ζωής, τόσο της επίγειας όσο και της μετέπειτα. Οι προτεστάντες ιεραπόστολοι προέβαλλαν την αξία της εργασίας, την ανάγκη βελτίωσης της θέσης των γυναικών δίνοντας προτεραιότητα στην ίδρυση σχολείων θηλέων, την αξία της μόρφωσης, την τιμιότητα και τη σημασία της τεχνολογίας. Η πιο σημαντική συμβολή ήταν στην καλλιέργεια της πεποίθησης ότι πρόοδος προς το τέλος των αιώνων μπορούσε να επιταχυνθεί με την ατομική συμβολή, η πίστη στην ιδέα της προόδου⁴⁰⁶. Σε μια στατική κοινωνία όπου η κοινότητα λειτουργούσε με βάση την παράδοση και οι ιερείς καλλιεργούσαν την πεποίθηση ότι η σωτηρία θα ήταν αποτέλεσμα της δικής τους μεσολάβησης και όχι της προσπάθειας των πιστών, η αντίληψη ότι η αλλαγή είναι εφικτή, ότι η μόρφωση μπορεί να βοηθήσει το παιδί, ο προσηλυτισμός τον ενήλικο και η επιστήμη το περιβάλλον

⁴⁰⁴ R.L. Montgomery, “Indonesia: Many islands – multiple responses: using social identity theory and rational choice theory to understand the diffusion of religion”, paper presented at the Annual Meeting of the Religious Research Association, Βοστώνη 1999: 15. Σε περιπτώσεις επαφής μελών μιας παραδοσιακής κοινότητας με φορείς νεωτερικών ιδεών συμβαίνει συχνά τα μέλη των ελίτ να μεταβάλλουν ένα στοιχείο της κοινωνικής τους ταυτότητας, όπως τη θρησκεία για να αποκτήσουν μεγαλύτερο κύρος ή να βελτιώσουν την κοινωνική τους θέση.

⁴⁰⁵ George E. White, *Adventuring with Anatolia College*, Γκρίνελλ Αϊόβα 1934: 32, “Οι μισοί περίπου από τους μαθητές μας προέρχονταν από οικογένειες επιχειρηματιών και οι ίδιοι σταδιοδρομούσαν ως επιχειρηματίες μετά την αποφοίτησή τους”. Στο ίδιο: 43 “η αγορά της περιοχής είχε αυξήσει τη δραστηριότητά της λόγω του κολλεγίου”. Στο ίδιο: 63 “η μεγαλύτερη εμπορική εταιρεία της περιοχής εξεδήλωσε ενδιαφέρον να προσλάβει το σύνολο των αποφοίτων μας”. Κωνσταντία Κισήρα, “Τα Αμερικανικά Κολλέγια της Μικράς Ασίας”, *Πρακτικά ΙΕ’ Πανελληνίου Ιστορικού Συνέδριου*, Θεσσαλονίκη 1995: 243.

⁴⁰⁶ Prime, ο.π.: 274.

είχε επαναστατικές επιπτώσεις⁴⁰⁷. Ο τρόπος ζωής των ιεραποστόλων και ο εξοπλισμός των σπιτιών τους αποτελούσαν την απεικόνιση της προόδου, διευρύνοντας την αγορά βιοτεχνικών και βιομηχανικών προϊόντων. Σύμφωνα με τους ιεραποστόλους “όσοι δεν διαβάζουν τη Βίβλο ζουν σε σκοτεινές τρώγλες ενώ τα σπίτια των αναγνωστών της Βίβλου είναι εξοπλισμένα με καρέκλες, τραπέζια, βιβλία και βιβλιοθήκες, αμερικάνικα ρολόγια και υαλοπίνακες στα παράθυρα”. “Η πρώτη κίνηση του προσήλυτου είναι να ζητήσει καθαρά ρούχα και καλύτερη στέγαση. Τα καθαρά ρούχα συνεπάγονται την εισαγωγή υφασμάτων και η καλύτερη κατοικία απαιτεί την εισαγωγή ενός μεγάλου όγκου βιομηχανικών προϊόντων. Οι φυλές που αποδέχονται τον χριστιανισμό αυτόματα αυξάνουν τις εισαγωγές τους”⁴⁰⁸. Ο γενικός γραμματέας του ABCFM James Barton παρέθετε τη δήλωση του προξένου των ΗΠΑ στο Harput, Thomas H. Norton «Κανένα άλλο μέσο δεν μπορεί να εγγυηθεί καλύτερα την μελλοντική εμπορική υπεροχή των ΗΠΑ στην Τουρκία από την εισαγωγή Αμερικανών δασκάλων, αμερικανικών εκπαιδευτικών εφαρμογών, βιβλίων μεθόδων και ιδεωδών»⁴⁰⁹. Τη σημασία της ιεραποστολικής δραστηριότητας για την εμπορική διείσδυση των ΗΠΑ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αναγνώριζαν και οι κατά τόπους πρόξενοι⁴¹⁰.

Οι εμπορικές επαφές μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ξεκίνησαν το 1785. Καθώς μέχρι το 1811 δεν είχε υπογραφεί εμπορική συμφωνία οι Αμερικανοί έμποροι εμπορεύονταν υπό την

407 Field, *ο.π.*: 186.

408 Daniel Bliss, “Commerce and Missions” *Encyclopedia of Missions και Annual Report of the American Board*, 1876: 15-21.

409 James L. Barton, *Daybreak in Turkey* Βοστώνη 1908: 170. Στο ίδιο βιβλίο ο Barton αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο στις αλλαγές στη βιοτεχνία και την αγροτική παραγωγή που προκάλεσε η ιεραποστολική δραστηριότητα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

410 State Department Papers, Monthly Consular and Trade Reports, αρ. 283, Απρίλιος, 1904: 97. Το 1906 και ο ίδιος ο Norton στην περιοδική έκθεσή του προς το State Department εξέφρασε την άποψη ότι “η διάδοση της αμερικανικής εκπαίδευσης τα πενήντα χρόνια που προηγήθηκαν συνέβαλλε αρκετά στην προετοιμασία του δρόμου για την αμερικανική εμπορική διείσδυση [...] πάνω απ’ όλα επέβαλλε την πίστη στην ακεραιότητα των Αμερικανών επιχειρηματιών”. State Department Papers, Monthly Consular and Trade Reports, αρ. 350, Νοέμβριος, 1909: 30. Ο πρόξενος των ΗΠΑ στην Κωνσταντινούπολη το 1909 ανέφερε ότι “το Robert College ασκεί ισχυρή επίδραση στην αύξηση των αμερικανικών εξαγωγών προς την Τουρκία καθώς οι απόφοιτοί του στις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες ευνοούν τα αμερικανικά προϊόντα”.

αιγίδα της βρετανικής Levant Company. Τότε βάσει ενός ειδικού διακανονισμού το αμερικανικό εμπόριο τέθηκε στην ίδια βάση με το γαλλικό. Η συμφωνία αυτή ίσχυσε ως το 1830, οπότε υπογράφηκε η συνθήκη μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των ΗΠΑ⁴¹¹. Τα κυριότερα προϊόντα που εισήγαν αρχικά οι Ηνωμένες Πολιτείες από την Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν όπιο, φρούτα, ξηροί καρποί, ασήμι, ακατέργαστο μαλλί και δέρματα ενώ εξήγαν βαμβακερά υφάσματα και ρούμι⁴¹².

Ο ρόλος των εκπροσώπων του ABCFM ήταν ιδιαίτερα σημαντικός καθώς παρείχαν στους Αμερικανούς διπλωμάτες πληροφορίες για τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τις εμπορικές δυνατότητες που ανοίγονταν. Το 1832 ο εκπρόσωπος των ΗΠΑ αρχιπλοίαρχος Porter υπέβαλλε στο State Department ένα εκτενές υπόμνημα για το εμπόριο που διεξαγόταν από την Περσία προς την Τραπεζούντα βασισμένο στις πληροφορίες που του παρέσχε ο H.G.O. Dwight⁴¹³. Ο ιδρυτής του Robert College, Cyrus Hamlin, ταξίδεψε στη Μακεδονία για να εξετάσει τις δυνατότητες εκμετάλλευσης ενός νέου ορυχείου εκφράζοντας την επιθυμία «να συμβάλει με οιονδήποτε τρόπο στην εκμετάλλευση αγνοημένων πλουτοπαραγωγικών πηγών»⁴¹⁴. Τον Ιανουάριο του 1844 ο πλοίαρχος Henry Harry έλαβε εντολές να προχωρήσει σε μια αποστολή στη Μαύρη Θάλασσα και να ερευνήσει τις δυνατότητες που παρείχε η περιοχή για την ανάπτυξη του εμπορίου και την εγκατάσταση προξενικών αρχών. Του απαγορεύθηκε όμως τελικά η είσοδος στη Μαύρη Θάλασσα⁴¹⁵. Μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα το εμπόριο των ΗΠΑ με τη Μικρά Ασία διεξαγόταν αποκλειστικά μέσω του λιμανιού της Σμύρνης αλλά υπήρχε ενδιαφέρον για τη χρήση των λιμένων του Πόντου. Το κύριο ενδιαφέρον των Αμερικανών στην περίοδο πριν τον Εμφύλιο

411 Field, *ο.π.*: 150.

412 Gordon, *ο.π.*: 49.

413 Field, *ο.π.*: 188. State Department Papers, Despatches, Turkey: Porter to Secretary of State, 18 Ιουνίου 1832, 6 Αυγούστου 1835.

414 Στο ίδιο: 190.

415 Στο ίδιο: 98. State Department Papers, Despatches, Turkey: Carr to Secretary of State, 17 Ιουλίου 1844, 27 Σεπτεμβρίου 1844.

πόλεμο μεταξύ των Βορείων και των Νοτίων (1861-1865) ήταν η αύξηση των εξαγωγών αμερικανικών προϊόντων και κυρίως του βαμβακιού.

Μετά το τέλος του Αμερικανικού Εμφυλίου ο όγκος του εμπορίου γνώρισε άνοδο ως το 1886, οπότε παρατηρήθηκε μια κάμψη στις εμπορικές συναλλαγές. Στα εξαγόμενα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία προϊόντα προστέθηκαν, την περίοδο αυτή, οι ρίζες γλυκύρριζας από την κοιλάδα του Μαιάνδρου και τα χαλιά, ενώ αυξήθηκε ο όγκος των εξαγωγών και στα υπόλοιπα προϊόντα. Παράλληλα σταδιακά ξεκίνησαν οι εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων πετρελαίου και όπλων από την Αμερική⁴¹⁶. Το 1876 οι ΗΠΑ ήταν ο τρίτος εμπορικός εταίρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε όγκο εξαγωγών αλλά έκτος σε όγκο εισαγωγών⁴¹⁷. Το 1892 οι ΗΠΑ όμως είχαν πέσει στη δέκατη θέση σε όγκο εισαγωγών και στη δέκατη τρίτη σε όγκο εξαγωγών.

Τις αμερικάνικες προσπάθειες για εμπορική διείσδυση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία προσπάθησε να αξιοποιήσει το ABCFM. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι ιεραπόστολοι χρησιμοποιούσαν εμπορικές στατιστικές που αποδείκνυαν την αύξηση των συναλλαγών για να εξασφαλίσουν ιδιωτικές επιδοτήσεις και κρατική πολιτική υποστήριξη⁴¹⁸. Εντούτοις δεν δίσταζαν να κατακρίνουν την εξαγωγή «επιβλαβών» προϊόντων όπως το ρούμι, ένα από τα βασικά προϊόντα που εξήγγαν οι ΗΠΑ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, και το μονομερές ενδιαφέρον της αμερικανικής κυβέρνησης για τα εμπορικά ζητήματα⁴¹⁹.

Η αύξηση του ενδιαφέροντος της αμερικανικής κυβέρνησης για την επιρροή της στην Εγγύς Ανατολή διαφάνηκε από τη στάση της σε δύο μεγάλες κρίσεις όπου τέθηκαν σε κίνδυνο τα κτίρια και οι εκπρόσωποι του ABCFM.

416 Çağrı Erhan, "Main Trends in Ottoman-American Relations", *Turkish-American Relations, Past, Present, Future*, Λονδίνο 2004: 7. Field, *ο.π.*: 312.

417 Gordon, *ο.π.*: 53.

418 Gustav Warneck, *Modern Missions and Culture*, Εδιμβούργο 1883. James S. Dennis, *Christian Missions and Social Progress*, Νέα Υόρκη 1898-1906.

419 Cyrus Hamlin, *Among the Turks*, Νέα Υόρκη 1881: 156, 432 όπου αναφέρει με αφορμή μια αίτηση για έκδοση οικοδομικής άδειας ότι «καθώς δεν επρόκειτο για ζήτημα εμπορικού ενδιαφέροντος δεν περίμενε καμιά υποστήριξη από τον Αμερικανό επιτετραμμένο, ενώ εάν το αίτημα αφορούσε ένα φορτίο με ρούμι θα λάμβανε κάθε δυνατή υποστήριξη».

Όταν ξέσπασαν οι εθνοτικές ταραχές στο Λίβανο το 1845 η κυβέρνηση των ΗΠΑ έστειλε ένα πλοίο του πολεμικού στόλου της Μεσογείου να σταθμεύσει απλώς στη Βηρυτό προκαλώντας τις διαμαρτυρίες των ιεραποστόλων για το πλήγμα που θα υφίστατο το αμερικανικό γόητρο⁴²⁰. Αντίθετα, όταν κατά τις σφαγές των Αρμενίων το 1896 προκλήθηκαν καταστροφές στην περιουσία των ιεραποστολών, κατέφυγε στην διπλωματία των κανονιοφόρων για να πετύχει την απόδοση αποζημίωσης.

Στις αρχές του εικοστού αιώνα οι συνθήκες είχαν ωριμάσει για την άσκηση πιο επιθετικής εμπορικής πολιτικής των ΗΠΑ⁴²¹. Το αμερικανικό κεφάλαιο, έχοντας εξαντλήσει τις ευκαιρίες οικονομικής επέκτασης που παρείχαν οι κεντρικές και δυτικές πολιτείες των ΗΠΑ, αναζήτησε διέξοδο στην εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η νέα πολιτική ήταν εν μέρει επιτυχής κατά την περίοδο πριν το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ο οποίος διέκοψε την αμερικανική εμπορική διείσδυση. Στο διάστημα αυτό οι ΗΠΑ ήταν ανάμεσα στους βασικούς εισαγωγείς τουρκικών καπνών από την περιοχή του δυτικού Πόντου⁴²². Η αμερικανική διείσδυση συνάντησε την αντίθεση των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Δύο μεγάλα προσκόμματα για την αμερικανική οικονομική δραστηριότητα ήταν η έλλειψη απευθείας συγκοινωνίας ως το 1907 μεταξύ των ΗΠΑ και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η απουσία παραρτημάτων αμερικανικών πιστωτικών ιδρυμάτων που θα διευκόλυναν τη ροή κεφαλαίων⁴²³. Οι υποψήφιοι επενδυτές επισήμαιναν την αξιοποίηση των τραπεζών και των ναυτιλιακών εταιρειών των ευρωπαϊκών δυνάμεων ως εθνικών μέσων των επιμέρους κρατών

420 Field, *ο.π.*: 210, State Department Papers, Squadron Letters: Smith to Secretary Of Navy, 19 April 1845, 11 September 1845. Όπως ανέφερε ο ιεραπόστολος Eli Smith σε μια επιστολή του στο Υπουργείο Ναυτικών «Πρέπει να γνωρίζουν ότι είμαστε ισχυρή χώρα. Και δεν υπάρχει άλλος τρόπος να τους το διδάξουμε πέρα από να τους κάνουμε να το αισθανθούν».

421 FRUS, 1909: 14. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Taft σε μήνυμά του προς το Κογκρέσο στις 7 Δεκεμβρίου 1909 ανέφερε ότι το γόητρο των ΗΠΑ στην Τουρκία ανέβηκε “μέσω της ειρηνικής επίδρασης των αμερικανικών σχολείων, πανεπιστημίων και ιεραποστολών. Μπορούμε πλέον να διεκδικήσουμε μεγαλύτερο μερίδιο του εμπορίου της Εγγύς Ανατολής καθώς οι συνθήκες είναι πλέον ευνοϊκότερες παρά ποτέ στο παρελθόν”.

422 Στο ίδιο: 83

423 Gordon, *ο.π.*: 145.

και τη συνειδητή προσπάθεια παρακώλυσης των Αμερικανών κεφαλαιούχων⁴²⁴. Στην περίοδο πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο εκδηλώθηκε έμπρακτα η αντιπαράθεση μεταξύ της πολιτικής καθορισμού ζωνών επιρροής, ως προκρίμματος, και ενός ενδεχόμενου διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της πολιτικής της Ανοιχτής Θύρας που πρέσβευαν οι ΗΠΑ. Η σημαντικότερη προσπάθεια αμερικανικής διείσδυσης στη Μικρά Ασία με την υποστήριξη της οθωμανικής κυβέρνησης ήταν το "Σχέδιο Chester"⁴²⁵. Προέβλεπε την κατασκευή μιας σιδηροδρομικής γραμμής μεταξύ της Σουλείμανίγιας στο σημερινό Βόρειο Ιράκ και της Σεβάστειας μέσω της Μοσούλης, του Κιρκούκ και του Χαρπούτ με διακλαδώσεις προς τον κόλπο της Αλεξανδρέττας και το Βαν και προοπτική επέκτασης προς τη Σαμφούντα. Οι εταιρείες που συμμετείχαν στην κοινοπραξία αποκτούσαν το δικαίωμα εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου σε βάθος 24 μιλίων εκατέρωθεν της σιδηροδρομικής γραμμής. Το σχέδιο συνάντησε την αντίδραση των Γερμανών γιατί θεώρησαν ότι συγκρούεται με τα δικαιώματα που παρείχε η σύμβαση κατασκευής του σιδηροδρόμου της Βαγδάτης. Η Αμερικανική Κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να δεχθεί μελλοντικά ακόμη και την άρση του καθεστώτος των διομολογήσεων προκειμένου να εγκριθεί η σύμβαση⁴²⁶. Τελικά, ενώ διαφαίνονταν ενδείξεις κύρωσης της σύμβασης από την οθωμανική κυβέρνηση η κοινοπραξία απέσυρε την προσφορά της. Το σχέδιο επανήλθε κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων της Λωζάννης.

Παρά το ενδιαφέρον των εμπορικών και των βιομηχανικών παραγόντων οι ιεραποστολές αποτελούσαν τη σημαντικότερη επένδυση του αμερικανικού κεφαλαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία⁴²⁷. Ως την υπογραφή της

⁴²⁴ State Department Papers, Commercial Relations of the United States with Foreign Countries, 1862-1903, 1895-1896: 177. Ο Αμερικανός πρόξενος στη Σμύρνη υποστηρίζει ότι η βασική αιτία για των περιορισμό των εξαγωγών των ΗΠΑ είναι τα τέλη που επέβαλλαν στα αμερικανικά εμπορεύματα οι βρετανικές ναυτιλιακές εταιρείες.

⁴²⁵ Gordon, *ο.π.*: 258 και *Εθνικός Κήρυξ*, 6 Μαΐου 1923: 10.

⁴²⁶ Στο ίδιο: 262.

⁴²⁷ Field, *ο.π.*: 176. Ήδη κατά τη δεκαετία του 1820 ο προϋπολογισμός του ABCFM ανερχόταν σε 85.000 \$ για να φτάσει πριν τα μέσα του 19ου αιώνα στις 250.000\$. Οι εισαγωγές για την κάλυψη των αναγκών των ιεραποστολών ανήλθαν το 1929 σε 1.000.000\$. Τα λειτουργικά έξοδα του ABCFM στα 110 χρόνια της λειτουργίας του ανήλθαν σε

αμερικανοτουρκικής συνθήκης του 1930 το σύνολο των εξόδων για την κάλυψη των αναγκών των φιλανθρωπικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων ξεπερνούσε την επένδυση εμπορικών κεφαλαίων⁴²⁸. Το ενδιαφέρον για την Εγγύς Ανατολή που κορυφώθηκε κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα δεν κατέληξε στην επιβολή άμεσου αμερικανικού πολιτικού ελέγχου στην περιοχή. Τα ανθρωπιστικά και θρησκευτικά επιχειρήματα των ιεραποστόλων και το ενδιαφέρον για την αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της ανατολικής Μικράς Ασίας και του Καυκάσου των οικονομικών παραγόντων δεν κατάφεραν να ανατρέψουν το κύμα του απομονωτισμού που ακολούθησε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι ανταλλαγές συνέβαλαν εντούτοις σημαντικά στην ωρίμανση των εθνικών κινημάτων τόσο των Ελλήνων και των Αρμενίων όσο και των ίδιων των Τούρκων.

13.000.000\$. Τα έξοδα της Αμερικανικής Βιβλικής Εταιρείας έφτασαν τα 3.000.000\$. Ο προϋπολογισμός των τριών προτεσταντικών κολλεγίων που λειτουργούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία έφτασε τα 10.000.000\$. Από το 1915 τα έξοδα της YMCA (XAN) έφταναν ετησίως το 1.000.000\$. Από το 1919 ως το 1923 που διέκοψε τη δραστηριότητα της στην Τουρκία τα έξοδα της American Commission for Relief in the Near East (αρχικά American Committee for Armenian and Syrian Relief) έφτασαν τα 40.000.000\$ και του αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού από το 1911 ως το 1923 τα 14.000.000\$. Συνολικά στα 110 χρόνια της παρουσίας τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι εκπαιδευτικές και φιλανθρωπικές δραστηριότητες των αμερικανικών οργανώσεων αντιπροσώπευαν μια επένδυση πάνω από 80.000.000\$. American Missionary and Philanthropic Enterprises in Turkey, ed. Foreign Policy Association, January 5, 1927.

⁴²⁸ Gordon, *ο.π.*: 246.

ε. Οι διπλωματικές σχέσεις των ΗΠΑ με την Ελλάδα και την
Οθωμανική Αυτοκρατορία

Οι συνομιλίες για τη σύναψη της πρώτης αμερικανοτουρκικής συνθήκης είχαν ξεκινήσει το 1810 αλλά καθυστέρησαν λόγω της ελληνικής επανάστασης και του κύματος φιλελληνισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες⁴²⁹. Η κοινή γνώμη δεν θα ανεχόταν την υπογραφή συνθήκης με τους “εχθρούς της χριστιανοσύνης”. Ο σουλτάνος Μαχμούντ Β’ (1808-1839) μετά τη ναυμαχία του Ναυαρίνου πίστεψε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες μπορούσαν να τον βοηθήσουν να αντικαταστήσει τον οθωμανικό στόλο. Σε αντάλλαγμα για την εμπορική συνθήκη και την παραχώρησή άδειας εισόδου των αμερικανικών πλοίων στη Μαύρη Θάλασσα ζήτησε την παραχώρηση πολεμικών πλοίων και ναυπηγικής ξυλείας⁴³⁰. Στην τελική συνθήκη υπήρχε ένα μυστικό άρθρο που εγγυάτο την ικανοποίηση των παραπάνω αιτημάτων από την αμερικανική κυβέρνηση. Αν και το άρθρο απορρίφθηκε από τη Γερουσία τελικά η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατάφερε να προμηθευτεί τα πλοία και να προσλάβει Αμερικανούς ναυπηγούς. Αντιστοίχως οι Ηνωμένες Πολιτείες με τη συνθήκη αυτή εξασφάλισαν την ισότιμη αντιμετώπισή τους στην Κωνσταντινούπολη και την εκπροσώπησή τους στην Υψηλή Πύλη⁴³¹. Η άνοδος στον θρόνο του Αμπντούλ Μετζίτ σήμανε την αύξηση της Βρετανικής επιρροής όμως δεν σταμάτησε την ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών με τις Ηνωμένες Πολιτείες⁴³².

Ο πρώτος πρόξενος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Βοστώνη διορίστηκε το 1845. Το ενδιαφέρον για την ίδρυση Οθωμανικής Πρεσβείας στις Ηνωμένες Πολιτείες εκδηλώθηκε για πρώτη φορά το 1851. Ο Οθωμανός πρεσβευτής στο Παρίσι επισήμανε την ανάπτυξη των Ηνωμένων Πολιτειών και την άνοδό τους σε πρώτη ναυτική δύναμη του κόσμου. Όπως και είκοσι χρόνια

429 Field, *ο.π.*: 147.

430 Στο *ίδιο*: 148.

431 Στο *ίδιο*: 150.

432 Στο *ίδιο*: 174.

νωρίτερα προέβαλε τη σημασία της ναυτικής στήριξης των Αμερικανών ως αντίβαρο σε περίπτωση επίθεσης από κάποια ευρωπαϊκή δύναμη. Η εμφάνιση των ατμόπλοιων εκμηδένισε τις αποστάσεις μεταξύ των δύο ακτών του Ατλαντικού και η ναυτική παρουσία των Ηνωμένων Πολιτειών στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου γινόταν πιο αισθητή, γεγονός που επέβαλλε την εκπροσώπηση της Υψηλής Πύλης στην Ουάσιγκτον. Το επιχείρημα για την ανάγκη προώθησης των εξαγωγών από την Ασιατική Τουρκία ερχόταν σε δεύτερη μοίρα. Το σημαντικότερο ήταν σε περίπτωση σύρραξης να μπορεί η Αυτοκρατορία να υπολογίζει στη στήριξη του “έθνους που είναι το πιο ανεξάρτητο και έχει εξασφαλισμένο ένα λαμπρό μέλλον”⁴³³.

Η παραχώρηση από την οθωμανική κυβέρνηση ασύλου στους επαναστάτες μετά την κατάπνιξη του κύματος των επαναστάσεων του 1848 δημιούργησε στην αμερικανική κοινή γνώμη ένα κύμα συμπάθειας για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου ο Αμερικανός επιτετραμμένος στην Κωνσταντινούπολη εξέφρασε την “καθολική επιθυμία του αμερικανικού λαού για τη διατήρηση της Αυτοκρατορίας που τόσο συχνά προσέφερε άσυλο στους εξόριστους αγωνιστές της ελευθερίας”⁴³⁴. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε και την πρώτη αφορμή για την εκδήλωση της διαφοράς πολιτικής στάσης μεταξύ των προτεσταντικών εκκλησιών. Οι κογκρεγκασιοναλιστές, οι οποίοι ήλεγχαν το ABCFM, φοβούνταν ότι μια ενδεχόμενη ρωσική νίκη θα ενίσχυε το ορθόδοξο και το αρμενικό πατριαρχείο και θα είχε ως αποτέλεσμα την εκδίωξη των ιεραποστόλων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αντίθετα οι επισκοπιανοί και όσοι είχαν γαλουχηθεί με τις ιστορίες για τις σφαγές των Ελλήνων εύχονταν τη “νίκη των χριστιανικών δυνάμεων εναντίον των μουσουλμάνων Τούρκων”⁴³⁵. Το 1858 οι Οθωμανοί διόρισαν πρόξενο και στην Ουάσιγκτον. Την ίδια χρονιά ο αντιναύαρχος

433 BBA, HR.SYS., Υπόμνημα του οθωμανού πρεσβευτή στο Παρίσι προς τον Υπουργό Εξωτερικών Ααλή πασά για την ανάγκη ίδρυσης πρεσβείας στις Ηνωμένες Πολιτείες, αρ. πρωτ. 68.1, 1851.

434 FRUS, 1853, Επιστολές του Αμερικανού επιτετραμμένου Brown προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 10 Μαρτίου 1853, 25 Μαΐου 1853, 20 Ιουνίου 1853, 25 Ιουνίου 1853.

435 Field, ο.π.: 244.

Μεχμέτ πασάς επισκέφθηκε τις ΗΠΑ για να μεριμνήσει για τη ναυπήγηση ενός σκάφους για το αυτοκρατορικό ναυτικό⁴³⁶. Η μεταστροφή του κλίματος υπέρ της Αυτοκρατορίας εκδηλώθηκε κατά το επίσημο δείπνο που δόθηκε προς τιμήν του στη Βοστώνη. Στην προσφώνησή του ο πρώην υπουργός Εξωτερικών, ένας από τους θερμότερους φιλέλληνες κατά την ελληνική επανάσταση, αντιπαρέβαλε την άσχημη κατάσταση της ελεύθερης Ελλάδας με την τάξη και την οργάνωση που επικρατούσε επί οθωμανικής κυριαρχίας⁴³⁷. Ο ενθουσιασμός των Αμερικανών για τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ είχε ανατρέψει την αντίληψη ότι η Αυτοκρατορία ήταν δεσποτικό κράτος. Μετά το τέλος του Εμφυλίου ωστόσο, σταδιακά στις διπλωματικές εκθέσεις των Αμερικανών επιτετραμμένων η συμπάθεια για το οθωμανικό κράτος εξασθένησε⁴³⁸. Η επιφυλακτική στάση των Ηνωμένων Πολιτειών προς τις ευρωπαϊκές δυνάμεις και κυρίως την Βρετανία δεν αρκούσε πλέον για να δικαιολογήσει την ταύτιση συμφερόντων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η εικόνα του Τούρκου ως καταπιεστή των χριστιανών επανήλθε και η ευρωπαϊκή επιθετικότητα κατά των κτήσεών του θεωρήθηκε δικαιολογημένη. Κύρια αιτία για την μεταστροφή αυτή στάθηκε η Κρητική Επανάσταση του 1866. Αν και το φιλελληνικό πνεύμα είχε υποχωρήσει, ως αποτέλεσμα των ανταποκρίσεων από την μετεπαναστατική Ελλάδα και των διώξεων κατά του ιεραποστόλου Jonas King, οι αναφορές του Αμερικανού προξένου Stillman από την Κρήτη για τις αγριότητες κατά των αμάχων κινητοποίησαν ένα μέρος της κοινής γνώμης⁴³⁹. Η επαναστατική επιτροπή των Κρητικών έστειλε έκκληση στον Αμερικανό πρόεδρο για να συμβάλει στην ένωση του νησιού με την Ελλάδα και ο υπουργός Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών έδωσε εντολή στον επιτετραμμένο στην Κωνσταντινούπολη να κάνει ό,τι ήταν δυνατό για να ανακουφίσει τα βάσανα των Κρητικών⁴⁴⁰. Λόγω της πολιτικής αυτής οι

436 Στο ίδιο: 254.

437 *New York Times*, 8-27 Μαρτίου 1858, *New York Herald*, 7-12 Μαρτίου, 27 Μαΐου 1858.

438 Field, ο.π.: 309.

439 William James Stillman, *The Autobiography of a Journalist*, Βοστώνη και Νέα Υόρκη 1901: 57. Erhan, ο.π.: 11.

440 Howard R. Marraro, *American Opinion on the Unification of Italy, 1846-1861*, Νέα Υόρκη 1969:

οθωμανικές αρχές της Κρήτης δεν επέτρεψαν τελικά σε αμερικανικά πλοία να απομακρύνουν από το νησί τους αμάχους και δημιουργήθηκε ένταση⁴⁴¹. Η βρετανική κυβέρνηση θορυβήθηκε, πάντως, από το αμερικανικό ενδιαφέρον επειδή κυκλοφορούσε έντονα η φήμη ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες επιδίωκαν να εξασφαλίσουν τον κόλπο της Σούδας ως ναυτική βάση για τον αμερικανικό στόλο της Μεσογείου⁴⁴². Η, έστω έμμεση, εμπλοκή των Ηνωμένων Πολιτειών στο κρητικό ζήτημα οδήγησε στην αποστολή του πρώτου Έλληνα και οθωμανού επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων, του Αλέξανδρου Ραγκαβή και του Μπλάκη μπέη αντίστοιχα, με σκοπό να ελέγχουν τη ροή πληροφοριών για το Ανατολικό Ζήτημα στις αμερικάνικες εφημερίδες⁴⁴³. Η αμερικανική κυβέρνηση διόρισε το 1868 ως επιτετραμμένο στην Αθήνα τον Charles K. Tuckerman⁴⁴⁴. Το κύριο ενδιαφέρον των Οθωμανών διπλωματών ήταν η εικόνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Αμερικανικό Τύπο και ειδικότερα η απήχηση του Αρμενικού ζητήματος και η δραστηριότητα των Αρμενίων επαναστατών στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι συχνές επιθέσεις του αμερικανικού τύπου κατά της Οθωμανικής κυβέρνησης και ειδικότερα η παρουσίαση του Αβδούλ Χαμήτ ως αιμοσταγούς τυράννου οδήγησαν σε συχνά διαβήματα στο Αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών. Με δυσκολία κατάφερε η Οθωμανική Πρεσβεία να δημοσιευθούν κάποια θετικά άρθρα και να κερδίσει την υποστήριξη των διευθυντών κάποιων εφημερίδων⁴⁴⁵. Πέρα από την προπαγανδιστική δραστηριότητα οι Οθωμανοί πρέσβεις μεριμνούσαν για τη συλλογή πληροφοριών για ενδεχόμενη ελληνορωσική στρατιωτική συνεργασία⁴⁴⁶. Από τη

212.

441 Arthur J. May, "Crete and the United States, 1866-1869", *Journal of Modern History*, τ. 16, αρ. 4, Δεκέμβριος 1944: 290. Erhan, ο.π.: 11.

442 Στο ίδιο: 286.

443 Παρότι όμως η Οθωμανική Αυτοκρατορία διατήρησε τη διπλωματική της εκπροσώπηση το Βασίλειο της Ελλάδας, μετά την αναχώρηση του Ραγκαβή, έκλεισε την πρεσβεία στην Ουάσιγκτων και το Κογκρέσο αποφάσισε το 1879 να κλείσει την πρεσβεία στην Αθήνα.

444 May, ο.π.: 291.

445 BBA, HR.SYS., Έκθεση προς τον Υπουργό Εξωτερικών Τεουφίκ πασά, αρ. πρωτ. 65.9845, 18 Ιουλίου 1899. Οι *New York Times* έγραψαν εγκωμιαστικό άρθρο για τον εορτασμό της 4ης Ιουλίου από την Οθωμανική Πρεσβεία και ο διευθυντής της *New York Journal* διαβεβαίωσε τον πρεσβευτή ότι στο εξής η εφημερίδα θα αποφύγει τις επιθέσεις στην "Τουρκία".

446 BBA, HR.SYS., Επιστολή του οθωμανού πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Γρηγορίου Αριστάρχη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Σαφβέτ πασά, αρ. πρωτ. 57.15, 15 Μαΐου 1877. Η υπεροψία των Οθωμανών διπλωματών απέναντι στους εκπροσώπους του ελληνικού κράτους είναι έκδηλη. Αναφερόμενος σε διάλεξη του Δημήτριου Μπότσα για το Ανατολικό Ζήτημα ο

μεριά τους οι Έλληνες διπλωμάτες προσπαθούσαν να ενημερωθούν για τις παραγγελίες πολεμικού υλικού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁴⁴⁷.

Ο φόβος της Οθωμανικής κυβέρνησης για την εικόνα της Αυτοκρατορίας στις Ηνωμένες Πολιτείες εντάθηκε μετά το 1890 όταν σχηματίστηκε η ελληνική κοινότητα της Νέας Υόρκης. Οι Έλληνες των Ηνωμένων Πολιτειών προέβαλλαν στην αμερικανική κοινή γνώμη την ελληνική αλυτρωτική ιδεολογία και ενίσχυσαν τις δυνάμεις που επέκριναν κάθε προσπάθεια της αμερικανικής κυβέρνησης να προσεγγίσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το γεγονός ότι μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους οι Οθωμανοί διπλωμάτες στις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν σε ένα μεγάλο ποσοστό Ρωμιοί οι οποίοι δεν ασπάζονταν την εθνικιστική ιδεολογία των Ελλήνων μεταναστών αποτέλεσε αφορμή να τεθεί το ζήτημα των ορίων και του περιεχομένου της ελληνικότητας⁴⁴⁸. Η αντιπαράθεση των Ελλήνων μεταναστών με τους Ρωμιούς διπλωμάτες και τους εκπροσώπους του ελληνικού παροικιακού κεφαλαίου στο Ανατολικό ζήτημα αποτέλεσε μία από τις βασικές αιτίες της διαμάχης που κυριάρχησε στις ελληνικές κοινότητες της Αμερικής από την ίδρυσή τους στα τέλη του 19ου αιώνα ως τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Αριστάρχης σημειώνει απαξιωτικά ότι τα αρνητικά του σχόλια θα είχαν βάρος αν ήταν διπλωμάτης καριέρας και όχι ένας μισθοσυντηρητος.

447 BBA, HR.SYS., Επιστολή του οθωμανού πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Γρηγορίου Αριστάρχη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Σαφβέτ πασά, αρ. πρωτ. 45.5, 29 Απριλίου 1874. Ο Αριστάρχης περιγράφει την προσπάθεια του Μπότσα πασά παράλληλα με τις έρευνες Ρώσων πρακτόρων να του αποσπάσει πληροφορίες για την ποσότητα των όπλων που έχει παραγγείλει η Υψηλή Πύλη στις Ηνωμένες Πολιτείες. Του απάντησε ότι “η Οθωμανική Αυτοκρατορία, ακολουθεί το παράδειγμα όλων των κρατών της Ευρώπης που ανανεώνουν συνεχώς τον οπλισμό τους και ακολουθούν τις τεχνολογικές καινοτομίες”.

448 Κανούτας, ο.π.: 223. Ρωμιοί ήταν οι πρεσβευτές στην Ουάσιγκτων Γρηγόριος Αριστάρχης (1873-1882) και Αλέξανδρος Μαυρογένης (1887-1895), ο επιτετραμμένος και από το 1887 πρόξενος στη Νέα Υόρκη Ξενοφών Μπαλτατζής, ο πρόξενος στη Νέα Υόρκη Οικιάδης και ο πρόξενος στη Βοστώνη Ιωσήφ Γιατζιτζής.

Η διαδικασία της συγκρότησης των ελληνικών κοινοτήτων στις ΗΠΑ και η ανάπτυξη των αντίπαλων ηγετικών ομάδων

α. Οι έμποροι της ελληνικής παροικίας της Νέας Υόρκης

Η ανάπτυξη των πρώτων ελληνικών εμπορικών οίκων στην Αμερική ήταν αποτέλεσμα της απότομης αύξησης της εξαγωγής βαμβακιού από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ενώ μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα οι Ηνωμένες Πολιτείες εξήγαν στη Μεγάλη Βρετανία κυρίως μαλλί που επεξεργάζονταν τα βρετανικά εριουργεία του Yorkshire, στο τρίτο τέταρτο του αιώνα το βαμβάκι που επεξεργάζονταν τα κλωστήρια του Manchester και άλλων κοινοτήτων του Lancashire αποτέλεσε το πρώτο σε όγκο εξαγωγίμο προϊόν. Βρετανοί έμποροι στο Liverpool που ήλεγχαν τη διακίνηση βαμβακερών του Lancashire και την εισαγωγή βαμβακιού αρχικά από τις ΗΠΑ και στη συνέχεια από την Αίγυπτο και την Ινδία οργάνωσαν την Cotton Supply Association⁴⁴⁹.

Την ίδια περίοδο έμποροι με καταγωγή από τη Χίο άνοιξαν εμπορικά καταστήματα στο Λονδίνο, το Liverpool και το Manchester, τα οποία ασχολούνταν με τη διακίνηση αγαθών προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, δραστηριότητα που ήλεγχε στο παρελθόν η Levant Company. Η γνώση τους των αγορών της Μέσης Ανατολής τους επέτρεψε να διακινήσουν με επιτυχία τα προϊόντα των βρετανικών κλωστηρίων και να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους στην Ινδία και την Αίγυπτο⁴⁵⁰. Η ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών με τις Ηνωμένες Πολιτείες έδωσε στους Έλληνες εμπόρους της Βρετανίας το έναυσμα να ιδρύσουν παραρτήματα των εταιρειών τους στην Αμερική. Η αύξηση των εξαγωγών και η μετατροπή της Νέας Υόρκης σε κύριο εξαγωγικό λιμάνι των Ηνωμένων Πολιτειών τους οδήγησε να καταστήσουν τη Νέα Υόρκη κέντρο των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων στην Αμερική⁴⁵¹. Τα

449 George Macaulay Trevelyan, *English Social History*, Λονδίνο 1942: 389-90, 559.

450 Elijah Helm, "The British Cotton Industry", *British Industries*, ed. William James Ashley, Λονδίνο 1907: 82. Κανούτας, *ο.π.*: 31, 100-102. Contopoulos, *ο.π.*: 40.

451 *New York Times*, 20 Οκτωβρίου 1855, "The Greeks have establishments at Constantinople,

ελληνικά καταστήματα στη Νέα Υόρκη ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο δημητριακών, αλεύρων και βαμβακιού και σταδιακά άνοιξαν υποκαταστήματα στη Νέα Ορλεάνη, τα οποία ασχολούνταν αποκλειστικά με την εξαγωγή βαμβακιού στο Λίβερπουλ και την εισαγωγή καφέδων από τη Βραζιλία⁴⁵².

Πρώτος ο εμπορικός οίκος των Αδελφών Ράλλη, με έδρα το Λονδίνο, άνοιξε το 1846 υποκατάστημα στη Νέα Υόρκη. Κατά τα πρώτα χρόνια διευθυντής του υποκαταστήματος ήταν ο Λεωνίδας Πρασσακάκης, ο οποίος και χρημάτισε και πρόξενος της Ελλάδας μέχρι το 1856, οπότε και επέστρεψε οριστικά στην Ευρώπη. Τη διεύθυνση του υποκαταστήματος ανέλαβε μέχρι το 1867 ο Δημήτριος Ν. Μπότασης, ο οποίος ανέλαβε και τα καθήκοντα του Έλληνα προξένου στη Νέα Υόρκη. Στη συνέχεια τη διεύθυνση του καταστήματος ανέλαβαν διαδοχικά οι αδελφοί Θεόδωρος Π⁴⁵³, και Αντώνιος Π⁴⁵⁴, Ράλλης. Οι αδελφοί Μπότασης, ο Ιωάννης Ν. και ο Δημήτριος Ν., ήταν εξαγωγείς βαμβακιού στη Νέα Ορλεάνη καθώς και φίλοι και συνεργάτες ενός άλλου επίσης μεγαλέμπορου βαμβακιού στη Νέα Ορλεάνη, του Νικόλαου Μαρίνου Μπενάκη. Οι οικογένειες Ράλλη, Μπότασης και Μπενάκη συνδέονταν τόσο με φιλικούς όσο και με επαγγελματικούς δεσμούς. Αντιπροσώπευαν τις εταιρείες τους σε διάφορες πόλεις του αμερικανικού νότου και εργάζονταν ο

Smyrna, Syra, Broussa, Techeran, Odessa, Galatz, Braila, Vienna, Marseilles, Trieste, Alexandria, Liverpool, Manchester, St. Petersburg, New-York, New-Orleans, Rio de Janeiro, Calcutta and many points of the globe; and while on the one hand they supply Western Europe with the seeds, grain, silk, fruits, drugs, spices of the East, they supply the East with the manufactures of England and Continental Europe, with coal, iron, hardware and coffee, with tea, indigo etc; in fact, form the main link of civilization between Asia and Europe by controlling the main springs of commerce”.

452 Κανούτας, ο.π.: 1918: 101

453 Contopoulos, ο.π.: 35. Ο Θεόδωρος γεννήθηκε στο Λονδίνο το 1849 και μετοίκησε στη Νέα Υόρκη το 1875. Το 1882 παντρεύτηκε την Blanche de Lussan. Σε ηλικία 35 ετών, εξελέγη μέλος του διοικητικού συμβουλίου του επιμελητηρίου βαμβακιού της Νέας Υόρκης (New York Cotton Exchange), θέση που διατήρησε ως το 1888. Ο Θεόδωρος Ράλλης επίσης διετέλεσε μέλος της οικονομικής επιτροπής του επιμελητηρίου κατά τα έτη 1886-88 και 1891-97. Την ίδια περίοδο διετέλεσε μέλος του New York Produce Exchange. Ήταν επίσης μέλος του Consolidated Stock Exchange. Η σύζυγός του ήταν επικεφαλής των φιλανθρωπικών δραστηριοτήτων κατά τη διάρκεια του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897. Τον Αύγουστο του 1899 επέστρεψε στο Λονδίνο για να αναλάβει τη διεύθυνση του κεντρικού καταστήματος της επιχείρησης ενώ ο Αντώνιος Π. Ράλλης και ο Παύλος Σ. Γαλάτης παρέμειναν για να διευθύνουν το υποκατάστημα της Νέας Υόρκης. Πέθανε στο Λονδίνο στις 2 Ιανουαρίου 1916.

454 Στο ίδιο: 36. Ο Αντώνιος Π. Ράλλης, αδελφός του Θεοδώρου γεννήθηκε επίσης στο Λονδίνο το 1852 και πήγε στη Νέα Υόρκη λίγο μετά το γάμο του με την Δέσποινα Ζήφου το 1884. Μαζί με τον αδελφό του πρωτοστάτησαν στην ίδρυση της πρώτης ελληνικής εκκλησίας, της Αγίας Τριάδας, το 1892. Διηγήθηκε το κατάστημα των Αδελφών Ράλλη μέχρι τον θάνατό του στο New Canaan, Connecticut, στις 2 Αυγούστου 1916.

έναν στην επιχείρηση του άλλου χωρίς ωστόσο να αναπτυχθεί ποτέ μεταξύ τους μια σχέση υπαλληλίας⁴⁵⁵.

Το παράδειγμα των Αδελφών Ράλλη ακολούθησαν και άλλοι Έλληνες που εμπορεύονταν τότε στην Αγγλία. Η δεύτερη πιο σημαντική ελληνική εταιρεία ήταν η Φακύρη και Σια. Ιδρύθηκε το 1855 και οι ιδρυτές της ήταν γενικοί εισαγωγείς, εξαγωγείς και παραγγελιοδότες. Η εταιρεία, αν και ξεκίνησε ως εισαγωγέας ελληνικής σταφίδας, κατέληξε να εμπορεύεται σιτάρι, αλεύρι και βαμβάκι. Διέθετε υποκατάστημα στην Πάτρα ενώ η έδρα της ήταν στο Λονδίνο. Οι κύριοι συνεταίροι ήταν οι Ανδρέας και Νικόλαος Φακύρης, που έμεναν στο Λονδίνο, και ο Νικόλαος Γούναρης, ο οποίος διηύθυνε το υποκατάστημα της Νέας Υόρκης. Ο Θεόδωρος Φακύρης (1843-1896) μετοίκησε στη Νέα Υόρκη από την Πάτρα για να εργαστεί στο υποκατάστημα της εταιρείας και με τη μεγάλη ανάπτυξη του εμπορίου βαμβακιού επεξέτεινε τις δραστηριότητές του και εξήγαγε βαμβάκι στην Αγγλία και την υπόλοιπη Ευρώπη⁴⁵⁶. Σταδιακά και άλλοι εμπορικοί οίκοι άνοιξαν υποκαταστήματα ή ανέθεσαν την αντιπροσώπευσή τους σε κάποιον εγκατεστημένο στη Νέα Υόρκη έμπορο. Σε διάστημα λίγων ετών τα ελληνικά καταστήματα ξεπέρασαν τα είκοσι⁴⁵⁷. Οι Έλληνες έμποροι εντάχθηκαν στην υψηλή κοινωνία της Νέας Υόρκης και έγιναν μέλη των Λεσχών όπου σύχναζαν τα μέλη της⁴⁵⁸. Αντίθετα όμως από τους Αμερικανούς επιχειρηματίες η ισχύς τους εδραζόταν περισσότερο στην εμπορική τους αξιοπιστία παρά στα μεγάλα κεφάλαια που

⁴⁵⁵ Στο ίδιο: 34.

⁴⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 35. Ο Θεόδωρος Φακύρης ήταν ιδρυτικό μέλος του New York Cotton Exchange το 1870. Ο ζήλος του να προωθήσει τη δραστηριότητα του χρηματιστηρίου και οι προσπάθειές του να επεκτείνει τις δραστηριότητές του είχαν ως αποτέλεσμα την εκλογή του στο διοικητικό συμβούλιο από το 1870 ως το 1872 και το 1875. Το 1875 επίσης συμμετείχε στην οικονομική επιτροπή του χρηματιστηρίου, γεγονός που μαρτυρεί το ειδικό βάρος που διέθετε στην αγορά. Ήταν επίσης μέλος του χρηματιστηρίου βαμβακιού του Λίβερπουλ. Ήταν επίσης ανάμεσα στους πρωτεργάτες της ίδρυσης της ελληνικής ορθόδοξης εκκλησίας της Αγίας Τριάδας.

⁴⁵⁷ *New York Times*, 20 Οκτωβρίου 1855.

⁴⁵⁸ Contopoulos, ο.π.: 37. Ο Θεόδωρος Π. και ο Ευστάθιος Ράλλης, ο Παντελής Υ. Φακύρης, ο Παύλος Σ. Γαλάτης και ο Ευστάθιος Καλβοκορέσης ήταν μέλη των λεσχών *Riding* και *Manhattan*. Ο Ιωάννης Ε. Ράλλης και ο Μιλτιάδης Ψιάκης έγιναν μέλη της Λέσχης της Νέας Υόρκης (*New York Club*) το 1867, ο Π. Α. Φακύρης το 1877, ο Θεόδωρος Π. Ράλλης και ο Παντελής Υπατίου Φακύρης το 1883 και ο Ε. Α. Φακύρης το 1893.

διέθεταν⁴⁵⁹.

Μετά το τέλος του Αμερικανικού Εμφυλίου Πολέμου (1865) ξεκίνησε η παρακμή των ελληνικών εμπορικών οίκων στην Αμερική. Ήταν κυρίως αποτέλεσμα της κάθετης συγκέντρωσης των κεφαλαίων, η οποία οδήγησε στον περιορισμό των μεταπρατικών επιχειρήσεων⁴⁶⁰. Συνέβαλε επίσης ο περιορισμός των εξαγωγών πρώτων υλών από τις Ηνωμένες Πολιτείες προς την Ευρώπη. Οι εξαγωγές σιτηρών από τις Ηνωμένες Πολιτείες μειώθηκαν, μεταξύ του 1870 και του 1910, λόγω του ανταγωνισμού από την Αργεντινή, την Αυστραλία, τον Καναδά, τη Ρουμανία και τη Ρωσία. Οι εξαγωγές βαμβακιού επίσης περιορίστηκαν σημαντικά λόγω της ανάπτυξης της καλλιέργειας βαμβακιού στην Αίγυπτο, την Ινδία, τη Βραζιλία, την Κίνα, το Μεξικό, το Περού, τη Ρωσία και το Σουδάν. Οι οικογένειες των Ράλλη, Μπενάκη, Χωρέμη, Σακελλαρίδη, Ζερβουδάκη, Γαλάτη, Ζιζίνια και Καλβοκορέση μετέφεραν τα κεφάλαια που είχαν επενδύσει στον Αμερικανικό νότο στις φυτείες βαμβακιού της Αιγύπτου⁴⁶¹. Αυτό δεν απέκλεισε την ίδρυση και νέων εμπορικών οίκων από Έλληνες. Μετά το 1870 εγκαταστάθηκαν στη Νέα Υόρκη οι εταιρείες των Αδελφών Λιβιεράτου και Καρακαντά οι οποίες ασχολήθηκαν κυρίως με την εισαγωγή καφέ από την Αραβία. Μόνο όμως το υποκατάστημα των Αδελφών Ράλλη, που είχε περιοριστεί στη διακίνηση ινδικών προϊόντων, διατηρήθηκε ως το 1962.

Στα τέλη του 19ου αιώνα τέλος συγκροτήθηκε στην Αμερική η τελευταία ομάδα αστών Ελλήνων παροίκων, οι έμποροι και βιομήχανοι καπνών και δευτερευόντως ζαχαρωτών. Οι επιχειρήσεις αυτές ήταν αρχικά μικρές αλλά μετά τον Ισπανοαμερικανικό Πόλεμο του 1898 απεκόμισαν σημαντικά κέρδη και ανέδειξαν τους ιδιοκτήτες τους σε μια διετία από φτωχούς εργάτες σε

459 *New York Times*, 20 Οκτωβρίου 1855, “their strength lies more in the moral confidence they have inspired in European bankers, than in their own financial resources; their existence hangs on the preservation of that confidence [...] Greek bottoms are not popular with the underwriters, who refuse to insure them except at very high promises”.

460 Βλ. παραπάνω, Η εκβιομηχάνιση και η παρουσία των Ηνωμένων Πολιτειών στη διεθνή σκηνή.

461 Κανούτας, ο.π.: 10.

πλούσιους επιχειρηματίες⁴⁶². Κατά το 1895-9 λειτουργούσαν στη Νέα Υόρκη περίπου δέκα ελληνικής ιδιοκτησίας εργοστάσια κατασκευής των λεγομένων τουρκικών ή αιγυπτιακών τσιγάρων. Τα σημαντικότερα ήταν του Αναργύρου, των αδελφών Νοταρά, Βάλβη και Κοντόπουλου, των αδελφών Παυλίδου, των αδελφών Βαρώνη, των αδελφών Κονταξοπούλου. Την ίδια περίοδο έγινε απόπειρα να ιδρυθεί επαγγελματικός σύνδεσμος μεταξύ των ιδιοκτητών, δεν είχε όμως αποτέλεσμα. Εκτός από τα καπνεργοστάσια της Νέας Υόρκης ιδρύθηκαν και από ένα στη Βοστώνη από τον Τσανακλή και στη Φιλαδέλφεια από τους αδελφούς Στεφάνου. Η μακροβιότερη εντούτοις εταιρεία εισαγωγής τουρκικών καπνών ήταν η Standard Commercial Tobacco Company την οποία ίδρυσαν οι αδελφοί Σάββας και Ευρυπίδης Κεχαγιάς⁴⁶³ το 1912.

Σημαντικότερη μορφή της νεώτερης γενιάς των παροίκων ήταν ο Σόλων Βλαστός. Όταν έφτασε το 1873 στην Αμερική απασχολήθηκε αρχικά στην παραγωγή ζαχαρωτών. Το 1876 λόγω της εταιρείας ζαχαρωτών αντιμετώπισε οικονομικά και νομικά προβλήματα. Μεταξύ του 1881 και του 1887 συνεταιρίστηκε με τον αδελφό του Δημήτριο σε μια εταιρεία που δραστηριοποιείτο στις ναυτιλιακές επιχειρήσεις και την εξαγωγή σιτηρών. Ήταν επίσης από τους πρωτοπόρους στην εξαγωγή αμερικανικού πετρελαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία⁴⁶⁴. Δεν κατάφερε να ανταποκριθεί στις οικονομικές του υποχρεώσεις λόγω μεγάλων ανοιγμάτων και το 1887 αναγκάστηκε να αποσυρθεί από το εμπορικό επιμελητήριο της Νέας Υόρκης.

⁴⁶² Κανούτας, ο.π.: 147

⁴⁶³ Ο Ευρυπίδης Κεχαγιάς γεννήθηκε στα Κοτύωρα (Ordu) του Πόντου. Η οικογένειά του μετακόμισε στην Κωνσταντινούπολη όταν ακόμη ήταν παιδί. Σπούδασε στη Σορβόννη και μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες με τον αδελφό του Σάββα. Αρχικά εργάστηκε ως σερβιτόρος, κατάφερε όμως να συγκεντρώσει ένα σημαντικό κεφάλαιο από τη μεταπώληση καπνού στα καπνεργοστάσια. Το 1912 ίδρυσε με τον αδελφό του την Standard Commercial Tobacco Company. Η εταιρεία αναπτύχθηκε γρήγορα και έφτασε να εισάγει το 50% των τουρκικών καπνών. Μετά το τέλος του πολέμου αγόρασε ένα καπνεργοστάσιο στο Αμβούργο και εισήγε την καλλιέργεια του καπνού στην Κορέα σε συνεργασία με μια ιαπωνική εταιρεία. Αν και η εταιρεία του επλήγη από την οικονομική κρίση του 1929 κατάφερε να ανακάμψει και συνεχίζει να λειτουργεί ως σήμερα. Το 1927 απέκτησε την ιδιοκτησία του *Εθνικού Κήρυκα*. Διετέλεσε πρόεδρος της κοινότητας του Ευαγγελισμού στη Νέα Υόρκη και μέλος του διοικητικού συμβουλίου της *Ελληνοαμερικανικής Εθνικής Ένωσης* (Greek American National Union). Ήταν επίσης από τους κυρίους χρηματοδότες του Κολλεγίου Αθηνών.

⁴⁶⁴ *New York Times* 30 Σεπτεμβρίου 1927.

Οι εμπορικές του δραστηριότητες δεν στέφθηκαν με την επιτυχία των οικογενειών της προηγούμενης γενιάς. Λόγω της εμπορικής του αποτυχίας και των δικαστικών καταδικών του για εξαπάτηση και κατάχρηση που ακολούθησαν τα μέλη της ελληνικής εμπορικής κοινότητας τον αντιμετώπισαν με περιφρόνηση⁴⁶⁵. Το 1894 εξέδωσε την εφημερίδα *Ατλαντίς*. Η *Ατλαντίδα*, αποτέλεσε τη μεγαλύτερή του οικονομική επιτυχία και στις αρχές του 20ου αιώνα ήταν η πιο επιτυχημένη ελληνική επιχείρηση στις Ηνωμένες Πολιτείες μετά τους εμπορικούς οίκους των οικογενειών Ράλλη και Φακίρη⁴⁶⁶.

465 ΙΑΥΕ, Φ.Α.5.8/1894, Έκθεση του Προξένου στη Νέα Υόρκη Δημήτριου Μπότση, 26/8 Ιουλίου 1894.

466 Κρίκος, *ο.π.*: 53.

β. Η έριδα στην κοινότητα της Νέας Υόρκης

Η ελληνική κοινότητα Νέας Υόρκης ήταν η πρώτη που ιδρύθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες και λόγω του μεγέθους της αποτέλεσε το επίκεντρο των κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων στην Ελληνική Κοινότητα της Αμερικής. Σε αυτό συνέβαλε και η προνομιακή θέση της Νέας Υόρκης ως λιμάνι εισόδου για τους περισσότερους μετανάστες και μεγαλύτερο οικονομικό κέντρο της Αμερικής. Όταν ξεκίνησε το μεταναστευτικό κύμα στα τέλη της δεκαετίας του 1880 υπήρχε ήδη στη Νέα Υόρκη η μικρή παροικία των μεγαλοαστών εμπόρων. Οι έμποροι και οι εκπρόσωποι των μεταναστών συγκρούστηκαν το 1893, ένα χρόνο μετά την ίδρυση της κοινότητας, με διακύβευμα τόσο τον έλεγχο της κοινότητας όσο και την εκπροσώπηση του ελληνικού κράτους στην Αμερική. Σταδιακά οι ομάδες συμφερόντων που συγκροτήθηκαν με αφορμή την τοπική διαμάχη στη Νέα Υόρκη μετατράπηκαν σε δύο “κόμματα”⁴⁶⁷, με διαφορετική στάση στο ζήτημα της θέσης των μεταναστών απέναντι στο ελληνικό κράτος και των όρων της ενσωμάτωσής τους στην αμερικανική κοινωνία. Η εξέταση της διαίρεσης της παροικίας της Νέας Υόρκης είναι κατά συνέπεια σημαντική για την κατανόηση της σύγκρουσης στις ελληνικές κοινότητες της Αμερικής, η οποία κορυφώθηκε με αφορμή τον Διχασμό στην Ελλάδα.

Οι πρώτες προσπάθειες για την ίδρυση ορθόδοξης εκκλησίας στη Νέα Υόρκη ξεκίνησαν μετά την εγκατάσταση των πρώτων Ελλήνων εμπόρων στην πόλη. Τον Οκτώβριο του 1864 ο Δημήτριος Μπότασης, ως πρόξενος του Βασιλείου της Ελλάδος, ζήτησε από τον Αγάπιο Χοντσαρένκο, Ουκρανό

⁴⁶⁷ Ο Κανούτας, ο.π.: 220-222 κάνει λόγο για “κομματισμό” και “κομματικές μερίδες” για να περιγράψει τόσο τις παρατάξεις των οπαδών και των αντιπάλων της Πανελληνίου Ενώσεως όσο και των Φιλελευθέρων και των Νομοταγών. Η Ατλαντίδα επίσης χρησιμοποιεί τον όρο για να περιγράψει τις αντίπαλες παρατάξεις στις κοινότητες. *Ατλαντίς*, 1 Φεβρουαρίου 1916, “Στο Manchester N.H. οι ιερείς είναι υποχρεωμένοι να βαδίζουν στο πεζοδρόμιο του κεντρικού δρόμου όπου βρίσκονται τα ελληνικά καταστήματα του κόμματός τους”. Βλ. επίσης ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Λυσίμαχου Καυταντζόγλου στον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, αρ. πρωτ. 12721, 16 Μαΐου 1911, “οι διευθύνοντες εννοούσι να χωρίσωσι τους Έλληνες της Αμερικής εις ενωτικούς και μη, εχθρόν δε θεωρούσι τον κηρύττοντα ότι διά την Ελληνικήν Κυβέρνησιν Έλληνες μόνον υπάρχουσιν ουχί δε κόμματα”. *Ατλαντίς*, 4 Ιουνίου 1919, “Εκ Youngstown Oh. Η κοινότης διαιρεμένη εις δύο κόμματα”.

ιεραπόστολο, να ιερουργεί στην ελληνική παροικία της Νέας Υόρκης⁴⁶⁸. Ο Ιωάννης Ράλλης πρότεινε την ίδρυση ελληνικής ορθόδοξης εκκλησίας στη Νέα Υόρκη το 1865, αλλά οι προσπάθειές του δεν στέφθηκαν από επιτυχία⁴⁶⁹. Την ίδια χρονιά όμως μαζί με τον Νικόλαο Μπενάκη, τον Δημήτριο και τον Ιωάννη Μπόταση συνεισέφεραν τα κεφάλαια και το χώρο για την οικοδόμηση της ορθόδοξης εκκλησίας της Αγίας Τριάδας στη Νέα Ορλεάνη όπου διορίστηκε ιερέας ο Χοντσαρένκο⁴⁷⁰. Πριν την έναρξη της μαζικής μετανάστευσης η ανάγκη ορθόδοξου θρησκευτικού λειτουργού στη Νέα Υόρκη ήταν περιορισμένη στο βαθμό που πολλοί γάμοι ήταν μεικτοί και πολλές τελετές λάμβαναν χώρα στην εκκλησία της Νέας Ορλεάνης, όπου οι έμποροι διέθεταν υποκαταστήματα⁴⁷¹.

Από το 1865 ως το 1870 δεν υπήρχε ορθόδοξος ιερέας στη Νέα Υόρκη. Το 1870 η ιεραποστολή Βορείου Αμερικής της Ρωσικής Ορθόδοξης Εκκλησίας ίδρυσε το ελληνορωσικό παρεκκλήσιο, όπου η λειτουργία γινόταν στη σλαβωνική και την αγγλική. Στην εκκλησία συγκεντρώνονταν όλοι οι ορθόδοξοι της πόλεως, Έλληνες, Σύροι, Ρουμάνοι και Σλαύοι. Από το 1870 ως το 1892, οι Έλληνες χρησιμοποιούσαν τις υπηρεσίες των Ρώσων κληρικών για τις θρησκευτικές τους ανάγκες. Ένα από τα μεγαλύτερα εμπόδια για την ίδρυση ελληνόφωνων ορθοδόξων εκκλησιών στη Νέα Υόρκη αποτελούσε ο πολιτειακός νόμος του 1871, ο οποίος παρείχε στον Ρώσο πρόξενο δικαίωμα εποπτείας επί όλων των ορθοδόξων εκκλησιών της πολιτείας⁴⁷². Ο νόμος έγινε πιο αυστηρός το 1891, όταν εισήχθη η πρόνοια ότι ο πρόξενος και ο ειδικός απεσταλμένος του Ρώσου επιτετραμμένου θα αποτελούσαν την επιτροπή κάθε ορθόδοξης εκκλησίας⁴⁷³. Οι νόμοι αυτοί, σε ένα βαθμό, καθυστέρησαν την ίδρυση

468 Ο Κανούτας, ο.π.: 162-3, διακρίνει τις κοινότητες “αι ανά τας διαφόρους πόλεις πολυπληθέστεραι, συνήθως, Ελληνικαί παροικίαι, αι διατηρούσαι ορθόδοξον Ελληνικήν εκκλησίαν και εφημέριον” από τις παροικίες “μικρότεροι ελληνικοί συνοικισμοί ή ομάδες άνευ εκκλησίας”. Επισημαίνει, ωστόσο, ότι καθώς λόγω διαφωνιών ιδρύονται σε μία πόλη περισσότερες κοινότητες, ο όρος παροικία μπορεί επίσης να περιγράφει το σύνολο των Ελλήνων κατοίκων μιας πόλεως.

469 Βασίλειος Ζούστης, *Ο εν Αμερική Ελληνισμός και η Δράσις Αυτού*, Νέα Υόρκη 1954: 53.

470 Στο ίδιο: 43. Σεραφείμ Κανούτας, ο.π.: 161.

471 Contopoulos, ο.π.: 47.

472 *Laws of the State of New York* 1871, Chapter 12: 14. Ζήσιμος Τυπάλδος Οικονόμος, *Η δράσις ως εφημερίου της εν Νέα Υόρκη ελληνικής εκκλησίας*, Αργοστόλι 1907: 36.

473 *Laws of the State of New York* 1895, Chapter 723, Article III: 468-99, “A certificate of incorporation is of an unincorporated Christian Orthodox Catholic Church of the Eastern

ελληνόφωνων ορθοδόξων εκκλησιών στη Νέα Υόρκη. Οι πρώτες εκκλησίες λειτουργούσαν ως ιδιωτικά σωματεία ανεξάρτητα από κάθε ανώτερη αρχή, γεγονός που αποτέλεσε τη βασική αιτία για τις συχνές κοινοτικές έριδες. Μόνο μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση άλλαξε το καθεστώς και επιτράπηκε η λειτουργία θεσμικά ορθοδόξων εκκλησιών για κάθε εθνοτική ομάδα.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1880 ξεκίνησε το ρεύμα της μαζικής μετανάστευσης από το Βασίλειο της Ελλάδας στις Ηνωμένες Πολιτείες και ο ελληνικός πληθυσμός της Νέας Υόρκης από τα μέσα της δεκαετίας του 1890 ανερχόταν σε περίπου 500 άτομα. Η εγκατάσταση των μεταναστών είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή του χαρακτήρα της ελληνικής εμπορικής παροικίας. Το 1891 οι μετανάστες ήδη αποτελούσαν την πλειοψηφία της ελληνικής παροικίας της πόλης. Οι επαφές τους, όμως, με τον κύκλο των εμπόρων ήταν περιορισμένες. Ουσιαστικά περιοριζόνταν στην από κοινού παρακολούθηση της λειτουργίας στην εκκλησία. Οι έμποροι δεν προσλάμβαναν μετανάστες. Απασχολούσαν μόνο συγγενείς ή μέλη άλλων εμπορικών οικογενειών αν και λόγω των ενδογαμιών οι δύο έννοιες έτειναν να ταυτίζονται. Ο Σόλων Βλαστός, ο οποίος δεν κατάφερε να γίνει δεκτός στον κλειστό αυτό κύκλο, έγινε ηγέτης της συνεχώς διευρυνόμενης ομάδας των μεταναστών. Η αυξανόμενη μετανάστευση του έδωσε τη δυνατότητα να ικανοποιήσει τόσο την προσωπική του φιλοδοξία για προβολή όσο και μια ευκαιρία για οικονομική επιτυχία. Η έκδοση της Ατλαντίδας και η ανάληψη της εκπροσώπησης της Τράπεζας Αθηνών και της Εθνικής Τράπεζας, μέσω των οποίων στέλνονταν τα εμβάσματα των μεταναστών, αποτέλεσαν τις πιο επιτυχείς επιχειρηματικές του δραστηριότητες⁴⁷⁴. Οι μετανάστες, με κύριο εκπρόσωπο τον Σόλωνα Βλαστό, σταδιακά αμφισβήτησαν τη δεσπόζουσα θέση των εμπόρων στις υποθέσεις της

Confession shall be executed and acknowledged by the envoy extraordinary and minister plenipotentiary, and the consul general of Russia to the United States [...] the envoy extraordinary and the minister plenipotentiary and the consul general of Russia [...] by virtue of office, be the trustees of every incorporated Christian Orthodox Catholic Church of the Eastern Confession in this State”.

⁴⁷⁴ *New York Times*, 20 Απριλίου 1897.

κοινότητας προκαλώντας την πρώτη φάση της διαίρεσης που κυριάρχησε στην Ελληνική Κοινότητα της Αμερικής ως το 1930 περίπου⁴⁷⁵.

Το 1891 επισκέφθηκε τη Νέα Υόρκη ο πρίγκιπας Γεώργιος, δευτερότοκος γιος του βασιλιά Γεωργίου Α' της Ελλάδας. Η επίσκεψη προκάλεσε το ενδιαφέρον του τύπου της Νέας Υόρκης και συνήγειρε την ομάδα των περίπου 500 μεταναστών που είχαν ήδη εγκατασταθεί εκεί⁴⁷⁶. Η επίσημη υποδοχή ήταν ενδεικτική της αλλαγής που άρχισε να συντελείται στη σύνθεση της κοινότητας. Ήταν παρόντες οι αδελφοί Αντώνιος και Θεόδωρος Π. Ράλλης, ο Ιωάννης Κ. Μάξιμος, και Κωνσταντίνος Μενέλας από τους εμπόρους, ο Δημήτριος Βλαστός, ο Έλληνας και ο Ρώσος πρόξενος, και εκπρόσωποι των μεταναστών. Στο επίσημο δείπνο που παρέθεσε προς τιμήν του η ελληνική παροικία (Greek Colony Dinner) την επομένη μέρα, παρέστησαν μόνο 24 επίλεκτοι έμποροι⁴⁷⁷. Δεν προσκλήθηκαν οι αδελφοί Σόλων και Δημήτριος Βλαστός ούτε εκπρόσωποι των μεταναστών, οι οποίοι περίμεναν για να αποχαιρετήσουν τον πρίγκιπα κατά την αναχώρησή του για την Ελλάδα μετά το δείπνο στο λιμάνι. Η αντίδραση στην κλειστή εκδήλωση που οργανώθηκε από τους εμπόρους καταγράφηκε στον τύπο της Νέας Υόρκης⁴⁷⁸.

Ο πατριωτικός ενθουσιασμός που προκάλεσε η επίσκεψη του πρίγκιπα και οι παραινέσεις του στους Έλληνες της παροικίας είχαν ως αποτέλεσμα να ιδρυθεί η *Ελληνική Αδελφότης Αθηνά* με πρόεδρο τον Σόλωνα Βλαστό και στόχο να παράσχει βοήθεια στους μετανάστες και να ενισχύσει την ελληνική

⁴⁷⁵ Ανάλογες διαμάχες με κοινωνικό υπόβαθρο ανέκυψαν και σε άλλες ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού. Στην Αλεξάνδρεια οι κατώτερες τάξεις δεν είχαν δικαίωμα συμμετοχής στην κοινότητα η οποία ήταν υπό τον έλεγχο των εμπόρων. Βλ. ΙΑΥΕ, Φ. 92.1.3/1911, Έκθεση του προξένου Αλεξανδρείας Χρήστου Μητσόπουλου, αρ. πρωτ. 1295, 21 Μαρτίου 1911. Σύγκρουση για τον έλεγχο της κοινότητας ανέκυψε και στις Βρυξέλλες μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο όταν οι έμποροι της παροικίας ενοχλήθηκαν από τη μαζική προσέλευση των μεταναστών στην εκκλησία της παροικίας. Βλ. Λίνα Βεντούρα, *Έλληνες Μετανάστες στο Βέλγιο*, Αθήνα, 1999: 118.

⁴⁷⁶ *New York Times* 1, 2, 3, Ιουλίου 1891.

⁴⁷⁷ Contopoulos, ο.π.: 70. Συμμετείχαν μεταξύ άλλων οι αδελφοί Θεόδωρος και Αντώνιος Π. Ράλλης, ο Παντελής Φακύρης, ο Παύλος Γαλάτης, ο Κωνσταντίνος Μενέλας, ο Κωνσταντίνος Ψωμάδης, ο Παύλος Νεγρεπόντης. *New York Daily Tribune* 3 Ιουλίου 1891, *The Sun* 3 Ιουλίου 1891, *The World* 3 Ιουλίου 1891.

⁴⁷⁸ Contopoulos, ο.π.: 70. "the dinner should have been a subscription affair, open to any Greek who desired to attend" αναφέρεται χαρακτηριστικά *The Sun* 4 Ιουλίου 1891.

συνείδηση αλλά παράλληλα να τους ενθαρρύνει να γίνουν Αμερικανοί πολίτες⁴⁷⁹. Στο Διοικητικό Συμβούλιο κυριαρχούσαν οι εκπρόσωποι των μεταναστών⁴⁸⁰. Ήταν οι πιο επιτυχημένοι ιδιοκτήτες ξενοδοχείων, εστιατορίων, ανθοπωλείων, εργοστασίων ζαχαρωτών ή καπνεργοστασίων⁴⁸¹. Η μεγάλη μάζα των μεταναστών δεν έδειχνε κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη ίδρυση εκκλησίας⁴⁸². Τα μέλη έβλεπαν τη συμμετοχή τους στην αδελφότητα ως απόδειξη κοινωνικής ανόδου. Η ανάγκη του κλήρου για τους περισσότερους κατέστη αναγκαία λόγω της αύξησης των θανάτων των μεταναστών και επίσης της άφιξης στην Αμερική γυναικών. Μόλις συγκεντρώθηκε ικανό ποσό από τις εισφορές των μελών, αποφασίστηκε να ιδρυθεί εκκλησία. Το σωματείο ζήτησε το 1892 από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος το διορισμό ιερέα. Το ίδιο έτος η Ιερά Σύνοδος έστειλε τον Παΐσιο Φερεντίνο ως πρώτο εφημέριο της ελληνικής κοινότητας. Η διοίκηση του ναού της “Αγίας Τριάδας”, που εγκαταστάθηκε στο κτίριο της γερμανικής ευαγγελικής εκκλησίας στη γωνία της 53ης οδού και της 9ης λεωφόρου, ανατέθηκε σε επιτροπή αποτελούμενη από μέλη του διοικητικού συμβουλίου του σωματείου Αθηνά και ορισμένους εμπόρους. Η προεδρία ανατέθηκε στον Παντελή Φακύρη, διευθυντή του καταστήματος των αδελφών Ράλλη. Γρήγορα, όμως, αναπτύχθηκαν αντιζηλίες και έριδες μεταξύ της επιτροπής της εκκλησίας και του διοικητικού συμβουλίου του σωματείου Αθηνά. Το σωματείο Αθηνά έγραψε το 1893 στον Οικουμενικό Πατριάρχη Νεόφυτο ζητώντας την αποστολή ιερέως από το Πατριαρχείο. Ο Πατριάρχης, αγνοώντας την ύπαρξη και δεύτερου ιερέα, διόρισε στη Νέα Υόρκη τον αρχιμανδρίτη Καλλίνικο Διλβέη, ιερέα της ελληνικής εκκλησίας της Μασσαλίας. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των δύο κοινοτήτων

479 *New York Times* 23 Ιουλίου 1891, “The society’s object is to aid needy Greeks who emigrate to this country, and to bring about naturalization as soon as the law permits. The Athena will also aim to strengthen the Greek feeling among its members and to promote fellowship and social intercourse”.

480 Κανούτας, ο.π.: 164, “εχρημάτισαν εξ’υπαμοιβής οι Ν. Κατεχάκης, Γ. Γιάτρας, Ι. Πουλίδης, Ι. Μπενέκος, Απ. Ρίγκας, Μ. Κωνσταντινίδης, Ι. Παπαδόπουλος, Ν. Φλέσσας, Ν. Λασκαρόπουλος, Α. Τριανταφυλλίδης, Κοσμάς Τσαλαμάγκος, Γ. Βάρδης, Γ. Γενοβέζος, Ι. Γιαγκόπουλος και άλλοι τινές”.

481 *Ατλαντίς*, 27 Απριλίου 1895, 10 Αυγούστου 1895.

482 Contopoulos, ο.π.: 70. 117.

επεκτάθηκε και στους ιερείς. Το γεγονός ότι το Πατριαρχείο έσπευσε να στείλει ιερέα σηματοδοτεί την έναρξη του ανταγωνισμού για τον έλεγχο των εκκλησιών της διασποράς που κορυφώθηκε κατά τον Μικρασιατικό Πόλεμο. Οι σύγχρονοι είχαν ήδη επισημάνει ότι το Πατριαρχείο μάλλον συνειδητά ενεπλάκη στη διαμάχη των δύο κοινοτήτων για να επιβεβαιώσει την εξουσία του επί των εκκλησιών της Αμερικής⁴⁸³. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως βέβαια υποστήριζε ότι λειτουργούσε στο πλαίσιο των κανονικών διατάξεων αφού, σύμφωνα με τις αποφάσεις της Δ' Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας, κάθε χώρα εκτός των ορίων καθορισμένης περιφέρειας υπάγεται στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Η νέα εκκλησία λειτούργησε στο ισόγειο του κτιρίου της εκκλησίας των Βαπτιστών στη Washington square κοντά στην ελληνική συνοικία, τονίζοντας την αποστασιοποίηση από την εκκλησία των εμπόρων του βορείου τμήματος της πόλεως⁴⁸⁴.

Ο ανταγωνισμός μεταξύ της ομάδας της “Αγίας Τριάδας” και της “Ευαγγελίστριας” κράτησε δύο χρόνια και οδήγησε στην εξάντληση των εκκλησιαστικών ταμείων και των δύο ναών. Τον Μαρτίο του 1894 ο αρχιμανδρίτης Φερεντίνος παραιτήθηκε από την “Αγία Τριάδα” και επέστρεψε στην Ελλάδα ενώ ο αρχιμανδρίτης Διλβέης ανέλαβε ιερατικά καθήκοντα στο Lowell, Massachussets. Μετά την παραίτηση του Φερεντίνου, η επιτροπή της Αγίας Τριάδας αποτάθηκε στην Ιερά Σύνοδο των Αθηνών ζητώντας άλλο εφημέριο. Πράγματι, τον Ιούνιο του 1894 έφτασε στη Νέα Υόρκη ο αρχιμανδρίτης Αγαθόδωρος Παπαγεωργόπουλος. Με πρωτοβουλία του άρχισε να ωριμάζει η ιδέα για την απόκτηση ιδιόκτητου ναού. Τον Δεκέμβριο του 1900 πραγματοποιήθηκε στην “Αγία Τριάδα” μια συγκέντρωση με σκοπό τη

483 Κανούτας, ο.π.: 166. Ορισμένοι αμφισβητούν την ειλικρίνεια του ισχυρισμού του Πατριαρχείου ότι αγνοούσε την ύπαρξη άλλου ιερέα. Στη διαφωνία βέβαια συνέβαλλε το γεγονός ότι οι μετανάστες αναλόγως του τόπου καταγωγής τους υπάγονταν πριν μεταναστεύσουν στην Αμερική στην Εκκλησία της Ελλάδας ή το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

484 *New York Times* 8 Ιανουαρίου 1894, “This congregation composed of some 400 Greeks belonging to the down-town colony of this nationality [...] the first Greek church is attended chiefly by the uptown colony of Greeks, and did not fully meet the wants of those who live at the lower end of the city”. Πρβλ. *New York Times* 6 Ιανουαρίου, 18 Νοεμβρίου 1895. Την ίδια περίοδο ιδρύθηκε και μια συρορθόδοξη εκκλησία όπου παρακολουθούσαν τη λειτουργία τόσο ελληνόφωνοι όσο και σλαβόφωνοι μετανάστες.

συμφιλίωση και την ενοποίηση των κοινοτήτων⁴⁸⁵. Πέρα από την οικονομική στενότητα, το σημαντικότερο πρόβλημα που αντιμετώπιζε η κοινότητα ήταν η μικρή προσέλευση στη λειτουργία. Από τους 6000 περίπου Έλληνες της Νέας Υόρκης μόνο 45 ήταν εγγεγραμμένοι στην ενορία και υπήρχε αντίδραση, κυρίως από τους μετανάστες, για τον τρόπο άσκησης των καθηκόντων του από τον αιδεσιμότατο Παπαγεωργόπουλο⁴⁸⁶. Οι μετανάστες διαμαρτύρονταν επειδή συνέβαλλαν οικονομικά στην κοινότητα περισσότερο απ'όσο οι εύποροι. Οι έμποροι απέκρουσαν την κατηγορία ως αβάσιμη και κατηγόρησαν τους μετανάστες ότι δεν συμμετέχουν στις δραστηριότητες της ενορίας και της κοινότητας. Συγκροτήθηκε τελικά μια έκτακτη επιτροπή, αποκλειστικά από μέλη της ομάδας των μεταναστών, για να συγκεντρώσει κεφάλαια και να φροντίσει για την εγγραφή νέων μελών⁴⁸⁷. Παρά τις δυσκολίες που αύξησε η παραίτηση του Παπαγεωργόπουλου, η έκτακτη επιτροπή προσπάθησε να αναδιοργανώσει την κοινότητα και πέτυχε να εγγράψει νέα μέλη και να συλλέξει κεφάλαια υπέρ της εκκλησίας⁴⁸⁸.

Ο αρχισυντάκτης της Ατλαντίδας, Σωκράτης Ξανθάκης, υποστήριξε την ανασύνταξη της κοινότητας με ενισχυμένη συμμετοχή των λαϊκών και τόνισε την ανάγκη για την αποστολή επισκόπου για τις εκκλησίες της Αμερικής είτε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο είτε από την Εκκλησία της Ελλάδος⁴⁸⁹. Παράλληλα επέκρινε την Εκκλησία της Ελλάδος επειδή οι ιερείς που έστειλε ως τότε στον Νέο Κόσμο ήταν ανίκανοι να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες των μεταναστών σε μια ανεπτυγμένη αστική κοινωνία⁴⁹⁰. Η Ατλαντίδα επαίνεσε τη

485 Ατλαντίς, 4 Δεκεμβρίου 1900. Συμμετείχαν ο Δημήτριος Μπότασης, ο Αντώνιος Π. Ράλλης, ο Παντελής Ράλλης, ο Αλέξανδρος Ευαγγελίδης και ο αιδεσιμότατος Παπαγεωργόπουλος.

486 Στο ίδιο.

487 Contopoulos, ο.π.: 127. Μέλη της επιτροπής αυτής ήταν οι Λουκάτος, Πουλίδης, Μπομπολίν, Τραγίδης, Δρίβας, Πάτρας, Λύρας, Βλαχος, Γιαννόπουλος, Λέκκας, Τόμπρος, Μινεκάκης και Κατεχάκης.

488 Ατλαντίς, 30 Απριλίου 1901. Στη σύνθεσή της συμμετείχαν πλέον οι Δ. Τρυφόρος, Ν. Δοτοράτων, Γ. Δρίβας, Ι. Λογοθέτης, Ι. Ζαχαρίας, Ι. Μπομπολίν, Μ. Ν. Κατριβάν, Κωνσταντίνος Αλεξάνδρου, Ιωάννης Πουλίδης, Γεώργιος Τραγίδης, Δημήτριος Πολυμήτης, Κωνσταντίνος Γαλανόπουλος, Ιωάννης Μπούρας, Δημήτριος Βαρώνης, Πέτρος Μηνεκάκης, Ιωάννης Χατζηνικόλας, Κωνσταντίνος Τσερώνης, Χρήστος Σταυριανόπουλος, Νικόλας Κουμαντάρας και Γεώργιος Καλαμάς. Όλοι οι παραπάνω εκπροσωπούσαν την ομάδα των ανερχόμενων μεταναστών.

489 Ατλαντίς, 7 Δεκεμβρίου 1900.

490 Στο ίδιο.

δράση της επιτροπής και την αύξηση του αριθμού των μελών της κοινότητας, επισήμανε, ωστόσο, ότι θα έπρεπε να οριστούν σύντομα εκλογές για την ανάδειξη κανονικής επιτροπής και ότι ήταν ανάγκη να αποφευχθεί ο φατριασμός και να δοθεί έμφαση στη συνοχή της κοινότητας⁴⁹¹. Στις εκλογές που διεξήχθησαν το 1901 εξελέγη μια ενδεκαμελής επιτροπή από τα 1415 εγγεγραμμένα μέλη της κοινότητας⁴⁹². Και στη νέα επιτροπή κυριαρχούσαν οι ανερχόμενοι ανθοπώλες, καπνοβιομήχανοι και παραγωγοί ζαχαρωτών⁴⁹³. Επίτιμος πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου εξελέγη ο πρόξενος Δημήτριος Μπότασης⁴⁹⁴. Η νέα επιτροπή μερίμνησε για την αγορά χώρου στο κοιμητήριο του Maspeth στο Long Island για την ταφή των Ελλήνων.

Η διαμάχη συνεχίστηκε και μετά τις εκλογές. Άλλοι έγραφαν στο Πατριαρχείο ζητώντας την αποστολή ιερέα και άλλοι στην Εκκλησία της Ελλάδος. Το 1903 στάλθηκε από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, μετά από παρέμβαση του Ιωάννη Μπόταση, αδελφού του προξένου, ο καθηγητής Ζήσιμος Τυπάλδος ο οποίος χειροτονήθηκε ιερέας για να σταλεί στην Αμερική⁴⁹⁵. Ούτε αυτός κατάφερε να κατασιγάσει τα πάθη και μετά από μικρό διάστημα άρχισαν να εκφράζονται παράπονα και εναντίον του. Ο ανταγωνισμός της Ατλαντίδας και της βραχύβιας εφημερίδας *Θερμοπύλαι* έφερε σε δύσκολη θέση τον ιερέα⁴⁹⁶. Αυτό έγινε αιτία να ψυχρανθούν και οι σχέσεις του Τυπάλδου με τον Δημήτριο Μπόταση. Η επιτροπή της εκκλησίας ζήτησε από την Ιερά Σύνοδο την ανάκληση του Τυπάλδου αλλά η Ιερά Σύνοδος αρνήθηκε να συναινέσει καθώς δεν θεωρούσε τους προβαλλόμενους λόγους ως επαρκείς⁴⁹⁷. Τον Δεκέμβριο του 1904 έφθασε στη Νέα Υόρκη ο αιδεσιμότατος Μεθόδιος Κουρκουλής, ο οποίος με υπόδειξη του πατριάρχη Ιωακείμ Γ' είχε διοριστεί εφημέριος στην κοινότητα Pittsburgh. Είχε αποκτήσει, εντούτοις,

491 *Ατλαντίς*, 10, 14 και 17 Μαΐου 1901.

492 *Ατλαντίς*, 21 Μαΐου 1901.

493 *Ατλαντίς*, 28 Μαΐου 1901.

494 *Ατλαντίς*, 4 Ιουνίου 1901. Από τους επιτρόπους εξελέγη πρόεδρος ο Γεώργιος Τραγίδης, γραμματέας ο Σταύρος Βισβίνης, και ταμίας ο Νικόλαος Λέλης.

495 Τυπάλδος, *ο.π.*: 8-9.

496 Στο ίδιο: 17-8.

497 Στο ίδιο: 37.

φήμη και στην Αμερική ως ιεροκήρυκας της θρησκευτικής αδελφότητας “Ευσέβεια” στη Σμύρνη. Για τον λόγο αυτό η επιτροπή του ναού της “Αγίας Τριάδας” απέλυσε τον Τυπάλδο και πέτυχε από το Πατριαρχείο να διοριστεί τελικά ο Κουρκουλής στην Νέα Υόρκη⁴⁹⁸. Για μια ακόμη φορά αξιοποιήθηκε το επιχείρημα της δικαιοδοσίας του Πατριαρχείου για να νομιμοποιηθεί η πρόσληψη του Κουρκουλή, ως επαναφορά της εκκλησιαστικής τάξης⁴⁹⁹. Παρά τις αντεγκλήσεις που συνόδευσαν την εκλογή του ο Κουρκουλής, λόγω της ρητορικής του δεινότητας και των οργανωτικών του ικανοτήτων, κατάφερε να γίνει το κέντρο της κοινωνικής ζωής της κοινότητας. Επί της θητείας του απέκτησε και η ενορία της “Αγίας Τριάδας” ιδιόκτητο ναό⁵⁰⁰.

Το βασικό πρόβλημα της ελληνικής κοινότητας Νέας Υόρκης μετά την αναδιοργάνωσή της ήταν οι προσπάθειες του Ρώσου αρχιεπισκόπου Πλάτωνα να την θέσει υπό τον έλεγχό του. Οι αναφορές της Ατλαντίδας στον κίνδυνο του πανσλαβισμού πέρα από την κατάσταση στη Μακεδονία αναφέρονταν και στην κατάσταση στον Νέο Κόσμο. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω και η οργάνωση της ελληνικής κοινότητας έγινε με τρόπο που να αποκλείει νομικά τις δυνητικές παρεμβάσεις της ρωσικής εκκλησίας⁵⁰¹. Το κτίριο της ελληνικής εκκλησίας αγοράστηκε από σωματείο με μέλη τρεις επιτρόπους της εκκλησίας⁵⁰². Τη μεγάλη Παρασκευή του 1904, όμως, εμφανίστηκε ο Ρώσος επίσκοπος και διεκδίκησε την κυριότητα της εκκλησίας. Μόνο το γεγονός ότι η εκκλησία δεν ανήκε στην ορθόδοξη ενορία της Αγίας Τριάδας αλλά σε ιδιώτες απέτρεψε την εξέλιξη αυτή. Η κοινότητα για να αντιμετωπίσει την κατάσταση συγκρότησε επιτροπή από τον ιερέα Μεθόδιο Κουρκουλή, τον επίτροπο Κωνσταντίνο Γαλανόπουλο και τον Σόλωνα Βλαστό με νομικούς συμβούλους την εταιρεία Marks & Mark η οποία πέτυχε τελικά την αναγνώριση της

498 Κανούτας, ο.π.: 169.

499 Ατλαντίς, 15 Ιανουαρίου 1905, επιστολή Δ. Σπήλιου.

500 Ευθυμίου, ο.π.: 75.

501 Ατλαντίς, 26 Απριλίου 1901, 17 Απριλίου 1909. Μαρία Σαραντοπούλου Οικονομίδου, *Οι Έλληνες της Αμερικής όπως τους είδα*, Αθήνα, 1916: 151 κεξ.

502 Ζούστης, ο.π.: 91-92. Οι επίτροποι ήταν οι: Πέτρος Μηνεκάκης, Κυριακούλης Τσικλάκος και Κωνσταντίνος Βλάχος.

εκκλησίας της Αγίας Τριάδας ως ανεξάρτητης θρησκευτικής κοινότητας με το καθεστώς της Ελληνικής Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Στο καταστατικό που αποδέχθηκε η Πολιτεία της Νέας Υόρκης διακρινόταν σαφώς η “Ελληνική Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία της Νέας Υόρκης” (The Hellenic Eastern Orthodox Church of New York) από την “Εκκλησία της Ελλάδος” και την “Εκκλησία της Ρωσίας”, οι οποίες από κοινού μοιράζονταν τον τίτλο Greek Church of the Eastern Confession⁵⁰³. Η αναγνώριση αυτή αποτέλεσε προηγούμενο και για τις υπόλοιπες εκκλησίες της πολιτείας της Νέας Υόρκης⁵⁰⁴. Το ιδιόρρυθμο ωστόσο αυτό νομικό καθεστώς των κοινοτήτων δυσχέρανε στη συνέχεια την επιβολή ελέγχου από μια κεντρική εκκλησιαστική αρχή και διευκόλυνε τη μεταφορά στο πεδίο των ενοριών των πολιτικών διαμαχών που δίχασαν τους Έλληνες της Αμερικής από την αρχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και μέχρι την αρχή της δεκαετίας του ’30⁵⁰⁵.

Η ηρεμία στο πλαίσιο της κοινότητας διατηρήθηκε μέχρι το 1907. Ο Κουρκουλής είχε καταφέρει να κερδίσει την στήριξη και των δύο μερίδων της κοινότητας. Η Ατλαντίδα τον προέβαλλε σε κάθε περίπτωση ως πρότυπο μορφωμένου ιερωμένου και αυτός ανταπέδιδε τις φιλοφρονήσεις του Βλαστού⁵⁰⁶. Επέσυρε, ως εκ τούτου, την αντιζηλία των εκδοτών των άλλων εφημερίδων της Νέας Υόρκης, των *Θερμοπυλών* και της *Σημαίας*, οι οποίοι θεώρησαν ότι κάνει προβολή του ανταγωνιστή τους⁵⁰⁷.

Το 1907 η κατάσταση μεταξύ των δύο μερίδων της κοινότητας εκτραχύνθηκε και πάλι. Οι αποτυχόντες στις εκλογές του 1903, εκπρόσωποι της ομάδας που υποστήριζε ο Σόλων Βλαστός, ζήτησαν από το Διοικητικό

503 Στο ίδιο: 58-59, 93. Laws of the State of New York, 1905, II, Chapter 749, 2120. Alexander Doumouras, “Greek Orthodox Communities in America before World War I”, *St. Vladimir’s Seminary Quarterly*, XI, 1967.

504 Η δεύτερη ελληνική εκκλησία που ιδρύθηκε στη Νέα Υόρκη, του “Ευαγγελισμού” ακολούθησε την ίδια νομική διαδικασία, Ζούστης, *ο.π.*: 74.

505 Όπως αναφέρει ο Βασίλειος Ευθυμίου, *ο.π.*: 75 “η ελληνική κοινότης δεν ήτο ανεγνωρισμένη ως ανεξάρτητον νομικόν πρόσωπον, αλλ’ ήτο κτήμα των διαφόρων επιτρόπων [...] τοιούτο κατέστησε τον βίον του ιερέως αβίωτον διότι εθεωρείτο υπάλληλος των επιτρόπων”.

506 *Ατλαντίς*, 30 Απριλίου 1905 και 15 Απριλίου 1906.

507 *Κανούτας*, *ο.π.*: 172.

Συμβούλιο λογοδοσία για τα πεπραγμένα και νέες εκλογές. Το πρώτο προβλεπόταν από τον νόμο της Πολιτείας της Νέας Υόρκης. Εκλογές όμως δεν ήταν δυνατό να γίνουν αμέσως, καθώς το καταστατικό προέβλεπε ότι οι εκλογές θα γίνονται στο τέλος της θητείας των συμβούλων, δηλαδή το 1908. Ξεκίνησαν, όμως, οι προεκλογικές προετοιμασίες. Αποφασίστηκε να εκλεγεί εννεαμελής συντακτική επιτροπή για να ετοιμάσει το νέο καταστατικό. Την επιτροπή αυτή θα υποδείκνυε η αντιπροσωπεία των 15 σωματείων που υπήρχαν τότε στη Νέα Υόρκη. Εξελέγη επίσης ελεγκτική επιτροπή με δύο μέλη από κάθε μερίδα και έναν ουδέτερο. Αρχηγός της μιας μερίδας ήταν ο Κωνσταντίνος Γαλανόπουλος, πρόεδρος της κοινότητας και υποψήφιος για επανεκλογή, και της αντιπολίτευσης, στηριζόμενος από την ομάδα Βλαστού, τους συλλόγους ζαχαροπλαστών και ανθοπωλών, ο Ιωάννης Κούνες. Η διοικούσα την κοινότητα παράταξη χρησιμοποίησε αρχικά ως δημοσιογραφικό όργανο τη *Σημαία* του Κωνσταντίνου Φασσουλαρίδη, αλλά επειδή την βρήκε ανεπαρκή προέβη στην ίδρυση νέας μετοχικής εφημερίδας, της *Πανελληνίου*, υπό τη διεύθυνση του Σωκράτη Ξανθάκη, πρώην αρχισυντάκτη της *Ατλαντίδας*. Στις εκλογές η ομάδα Γαλανόπουλου επικράτησε και πάλι⁵⁰⁸. Η αντιπολίτευση αμφισβήτησε το κύρος των εκλογών και η κοινότητα διχάστηκε. Η μειοψηφία ίδρυσε την εκκλησία του “Ευαγγελισμού” και προσκάλεσε ως εφημέριο από το Lowell, Mass. τον Νικόλαο Λάζαρη, ανεψιό εξ αγχιστείας του Μητροπολίτη Αθηνών Θεοκλήτου⁵⁰⁹.

Μετά την παραχώρηση της κηδεμονίας των εκκλησιών της Αμερικής στην Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδας ο Μητροπολίτης Αθηνών Θεόκλητος παρενέβη υπέρ του ανηψιού του αιδεσιμότατου Ν. Λάζαρη.

508 Κατά σειρά εξελέγησαν οι Κωνσταντίνος Γαλανόπουλος (πρόεδρος), Γεώργιος Καλογεράς (αντιπρόεδρος), Σεραφείμ Κανούτας (Γραμματέας), Πέτρος Μηνιακάκης (Ταμίας) και σύμβουλοι οι: Κωνσταντίνος Αλεξάνδρου, Κωνσταντίνος Βλάχος, Γεώργιος Κοσμοτάς, Γεώργιος Καραγιάννης, Δημήτριος Καρράς, Σαράντης Καλαμάς, Κυριακούλης Τσικλάκος. Βασίλειος Ευθυμίου, *ο.π.*: 82-83.

509 Ο Σεραφείμ Κανούτας, *ο.π.*: 175, σε αντίθεση με τον Κοντόπουλο και τον Ευθυμίου αναφέρει ότι η εκκλησία του Ευαγγελισμού υφίστατο με εφημέριο τον Λεωνίδα Αδαμάκο. Αυτός την παραχώρησε στους αποχωρήσαντες από την Αγία Τριάδα με την υπόσχεση ότι θα προσλαμβάνονταν ως συνεφημέριος από τον Λάζαρη αλλά αυτός δεν τον δέχτηκε επειδή δεν διέθετε κανονικό διορισμό.

Επιχείρησε να παύσει τον Μ. Κουρκουλή και τον διέταξε να επιστρέψει στον τόπο καταγωγής του, τη Μυτιλήνη. Δημιουργήθηκε μεγάλη αναταραχή στην παροικία και η Ιερά Σύνοδος για να δικαιολογήσει την απόφασή της επιφόρτισε τον Αρχιμανδρίτη Πηγέα που βρισκόταν στο Σικάγο να διενεργήσει ανακρίσεις. Η επιτροπή της “Αγίας Τριάδας” έστειλε έγγραφο διαμαρτυρίας κατά της συνοδικής απόφασης στον βασιλιά Γεώργιο⁵¹⁰, την κυβέρνηση και τον Αθηναϊκό τύπο.

Καθώς οι Έλληνες της Νέας Υόρκης ανέρχονταν σε 15.000 μπορούσε να δικαιολογηθεί η λειτουργία και δεύτερης εκκλησίας. Η επιτροπή του “Ευαγγελισμού” αναγνωρίστηκε από την Πολιτεία της Νέας Υόρκης στις 10 Απριλίου 1909 ως “Greek Orthodox Community of New York”⁵¹¹. Η κοινότητα αυτή υποστηριζόταν από την Ατλαντίδα του Σόλωνα Βλαστού ενώ η “Αγία Τριάδα” από την Πανελλήνιο του Σωκράτη Ξανθάκη.

Το ρήγμα δεν μπορούσε να γεφυρωθεί αλλά το 1910 με πρωτοβουλία μελών της κοινότητας της “Αγίας Τριάδας” και την υποστήριξη του Βλαστού ιδρύθηκε στο Bronx το “Ελληνοαμερικανικό Εκπαιδευτήριο” το πρώτο ελληνικό εκπαιδευτικό ίδρυμα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το 1911 συγκροτήθηκε εφορεία με πρόεδρο τον καπνοβιομήχανο Μιλτιάδη Μελαχροινό και τελικά το σχολείο λειτούργησε το 1912⁵¹². Πρώτος πρόεδρος του σχολείου διορίστηκε ο Βασίλειος Δουγιουντζής από το Ανδρονίκιο της Καισάρειας⁵¹³.

510 Ευθυμίου, ο.π: 84. Στην αναφορά προς τον βασιλιά με 1.500 υπογραφές αναφερόταν μεταξύ άλλων ότι “Έχομεν απόφασιν να κλείσωμεν μάλλον την Εκκλησίαν και να διαλύσωμεν την Κοινότητα, παρά να υποκύψωμεν εις μίαν τοιαύτην πρωτοφανή ύβριν και εξευτελισμόν”.

511 Μέλη της επιτροπής ήταν οι: Ιωάννης Κούνες, πρόεδρος του συλλόγου ζαχαροπλαστών (πρόεδρος), Ν. Χριστάκος (ταμίας), Μενέλαος Κωνσταντινίδης (γραμματέας) σύμβουλοι οι: Εμμανουήλ Δημακης, Ιωάννης Γραμματάκης, Δημήτριος Καρλάφτης, Χρήστος Καράμπελας.

512 Ευθυμίου, ο.π: 87. Μέλη της εφορείας ήταν οι: Κωνσταντίνος Καρούσος, γιατρός, Βασίλειος Δουγιουντζής, καπνέμπορος, Αντώνιος Δήμου, έμπορος γουναρικών, Μιχαήλ Λίτσας, πράκτορας της Εθνικής Ατμοπλοϊκής Εταιρείας, Ιωάννης Περδίκης, ζαχαροπλάστης, Κ. Γάτος, εισαγωγέας Ελληνικών προϊόντων, Κωνσταντίνος Ριτσοτάκης, πρόεδρος των ζαχαροπλαστών, Σ. Ευστρατιάδης, έμπορος, Δ. Κούμouλος, πρώην πρόεδρος των ζαχαροπλαστών και Νικόλαος Λέλης, ανθοπώλης. Αργότερα προστέθηκαν στην επιτροπή και οι ιερείς Μεθόδιος Κουρκουλής και Νικόλαος Λάζαρης, καθώς και ο Ι. Νικολάου, σε αντικατάσταση του Κ. Γάτου που επέστρεψε στην Ελλάδα.

513 Στις 19 Οκτωβρίου 1912 σε επιστολή του Βασιλείου Δουγιουντζή στον Αυγουστίνο Συναδινό, πρόεδρο της Πανελληνίου Ενώσεως, αναγγέλθηκε ότι “Θεία συνάρσει ευχαρίστον θέσιν ν’αναγγείλωμεν υμίν ότι από της 23ης Σεπτεμβρίου ήρξατο λειτούργουν το εν Νέα Υόρκη Ελληνοαμερικανικόν Εκπαιδευτήριον, έχον εις τους

γ. Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 και η δραστηριοποίηση των Ελλήνων της Αμερικής ως εκπροσώπων του αλυτρωτισμού

Η κρητική εξέγερση του 1896 και ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 αποτέλεσαν το δεύτερο κρίσιμο σημείο στη σύγκρουση ανάμεσα στην ομάδα των μεγαλοαστών εμπόρων και των μεταναστών υπό την ηγεσία του Σόλωνα Βλαστού, εκπροσώπου εκτός των άλλων της Εθνικής Εταιρείας στην Αμερική⁵¹⁴. Αν και οι δύο παρατάξεις υποστήριζαν το αίτημα για την ενσωμάτωση της Κρήτης στην Ελλάδα, οι έμποροι ήταν υπέρ της τήρησης μιας συγκρατημένης στάσης ώστε να μην έλθει η Ελλάδα σε αντιπαράθεση με τις Μεγάλες Δυνάμεις, ενώ ο Σόλων Βλαστός μέσα από τις στήλες της Ατλαντίδας προέβαλλε την ανάγκη τήρησης επιθετικής πολιτικής από την ελληνική κυβέρνηση. Ενώ οι έμποροι μερίμνησαν για τη συγκέντρωση χρημάτων για την περίθαλψη των προσφύγων ο Σόλων Βλαστός διενεργούσε έρανο μεταξύ των μεταναστών για την ενίσχυση των επαναστατών. Ο Δημήτριος Μπότασης σε εκτενές άρθρο του προσπάθησε να αντικρούσει την άποψη για την ανάγκη διατήρησης της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να προβάλλει την ανάγκη ενσωμάτωσης στην Ελλάδα των επαρχιών που κατοικούνταν από Έλληνες. Παράλληλα, στο άρθρο του διεκτραγωδούσε την κατάσταση των Κρητών και απέδιδε τις συχνές επαναστάσεις, οι οποίες ξεσπούσαν παρά τις παραινήσεις του ελληνικού κράτους, στην αδιαφορία της Υψηλής Πύλης να εφαρμόσει τις κατά καιρούς προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις⁵¹⁵. Ουσιαστικά παρουσίαζε την κρίση ως επιβεβλημένη από τις συνθήκες και όχι ως αποτέλεσμα της επιθυμίας της Ελλάδας να αποσταθεροποιήσει το διεθνές σύστημα. Η Ατλαντίδα, από την άλλη, προέβαλλε την ανάγκη ενεργής στήριξης

κόλπους του υπέρ τους 125 μαθητάς και μαθητρίας. Το ίδρυμα είναι ανεγνωρισμένον υπό της Πολιτείας της Νέας Υόρκης ως φιланθρωπικόν, χαίρον τα δικαιώματα των ομοίων τοιούτων Αμερικανικών [...] όθεν παρακαλούμεν υμάς, ίνα χρώμενος του δικαιώματος όπερ χορηγεί υμίν το καταστατικόν της Πανελληνίου Ενώσεως προς υποστήριξιν υλικήν των κοινοτικών σχολείων [...] παρέχητε πίστωσιν ανάλογον υπέρ αυτού”.

514 BBA, HR.SYS., Επιστολή του οθωμανού πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Μουσταφά μπέη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Τεουφίκ πασά, αρ. πρωτ. 70.2., 1 Μαΐου 1897.

515 Demetrius N. Botassi and Sir Charles W. Dilke, “The Uprising of Greece”, *North American Review*, CLXIV, Απρίλιος 1897. *Wall Street Journal* 10 και 21 Απριλίου 1897.

του κρητικού αγώνα από το ελληνικό κράτος και τη σημασία του να πάψει η Ελλάδα να υποτάσσει το εθνικό της πρόγραμμα στις δεσμεύσεις που τις επέβαλλαν οι Μεγάλες Δυνάμεις. Η Εθνική Εταιρεία είχε αναπτύξει ένα δίκτυο και μεταξύ των μεταναστών για τη συλλογή χρημάτων με σκοπό την αγορά πυρομαχικών και ο Σόλων Βλαστός, ως εκπρόσωπος της εξέφραζε την επιδοκιμασία του για τη δράση της⁵¹⁶. Έτσι ξεκίνησε έρανο για την ενίσχυση των αγωνιστών και των οικογένειών τους και δήλωσε ότι επρόκειτο να συγκεντρώσει κεφάλαια για να χρηματοδοτήσει την αποστολή εκστρατευτικού σώματος στην Κρήτη⁵¹⁷. Ο Βλαστός δήλωσε στη *New York Daily Tribune*, ότι οι μετανάστες ήταν έτοιμοι να διαθέσουν και την τελευταία δεκάρα των οικονομιών τους και την ίδια τους τη ζωή και προανήγγειλε ότι ένας ενδεχόμενος ελληνοτουρκικός πόλεμος είναι αναπόφευκτο να επεκταθεί στη Μακεδονία και τη Μικρά Ασία⁵¹⁸.

Η διαμάχη μεταξύ της ομάδας των εμπόρων και των μεταναστών οξύνθηκε μέσα από δημόσιες αντεγκλήσεις και αμοιβαίες καταδίκες των ηγετών των δύο παρατάξεων σε μαζικές συγκεντρώσεις. Ο Βλαστός οργάνωσε συλλαλητήριο των μεταναστών στο οποίο καταδικάστηκε ο Δημήτριος Μπότασης ως ανίκανος να ασκεί τα καθήκοντα του προξένου της Ελλάδας και υιοθετήθηκε ψήφισμα προς τον βασιλιά και την κυβέρνηση που ζητούσε την απομάκρυνσή του. Του προσήπτε ότι δεν κατάφερε να οργανώσει τη δωρεάν μετακίνηση των εφέδρων και τον καλούσε να δημοσιεύσει κατάλογο των εισφορών των εράνων⁵¹⁹. Ο Βλαστός πήρε την πρωτοβουλία να κανονίσει με τη ναυτιλιακή εταιρεία Παπαγιάννη στο Λονδίνο για τη μεταφορά των

516 *New York Times*, 21 Απριλίου 1897, *Ατλαντίς*, 3 Μαρτίου, 16 Απριλίου και 18 Ιουνίου 1897. Για την οργάνωση και τη δράση της Εθνικής Εταιρείας βλ. Θάνος Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική από την Ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, Αθήνα 1997: 76-8.

517 *Ατλαντίς*, 23 και 30 Μαΐου και 27 Ιουνίου 1896. BBA, HR.SYS., Επιστολή του οθωμανού πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Αλέξανδρου Μαυρογένη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Τεουφίκ πασά, αρ. πρωτ. 65.60, 31 Ιουλίου 1896, Ο Μαυρογένης αναφέρει ότι οι δηλώσεις του Βλαστού για χρηματοδότηση στρατιωτικού σώματος που θα αποβιβαστεί στην Κρήτη προκάλεσαν το γέλιο των Αμερικανών και τον κατηγορεί ότι εκμεταλεύεται την κρητική εξέγερση για ίδιον όφελος.

518 *New York Daily Tribune* 16 Φεβρουαρίου 1897.

519 *Ατλαντίς*, 12 και 18 Μαρτίου 1897.

επιστράτων και των εθελοντών στην Ελλάδα. Ο πρόξενος, όταν του ζητήθηκε να σχολιάσει τις κατηγορίες για κατάχρηση των χρημάτων που του αποδόθηκαν, δήλωσε ότι τα χρήματα που είχαν συγκεντρωθεί θα διατίθεντο για περίθαλψη των προσφύγων. Υποστήριξε ότι αρνήθηκε να δημοσιεύσει τον κατάλογο των εισφορών στην Ατλαντίδα επειδή, “η φυλλάδα αυτή είναι τόσο χυδαία που δεν επιθυμεί να έχει καμία σχέση μαζί της”⁵²⁰. Ο αιδεσιμότατος Παπαγεωργόπουλος με τη σειρά του δήλωσε ότι ο Σόλων Βλαστός “είναι κακεντρεχής επειδή δεν διαθέτει κανένα κύρος στις εμπορικές συναλλαγές, την πολιτική και την κοινωνία και ως εκ τούτου δεν χαίρει εκτίμησης από τον Πρόξενο και τους άλλους ευυπόληπτους Έλληνες”. Προσέθεσε ότι “οι συμμετέχοντες στο συλλαλητήριο ήταν κατά βάση πλανόδιοι πωλητές και αδαείς Έλληνες” οι οποίοι δεν ήταν σε θέση να γνωρίζουν την περιπλοκότητα των διπλωματικών και οικονομικών όψεων της κρίσης”⁵²¹. Ο Δημήτριος Μπότσης συγκάλεσε με τη σειρά του, ως αντίπραξη, συλλαλητήριο στο Chickering Hall. Η εκδήλωση αυτή αποσκοπούσε να ανατρέψει την αρνητική εικόνα που έδωσε ο Βλαστός για την άρχουσα τάξη του Βασιλείου της Ελλάδας και εμμέσως για την ελίτ των Ελλήνων εμπόρων που ήλεγχε την κοινότητα της Αγίας Τριάδας. Επίσημως στόχος της εκδήλωσης ήταν να “διαφωτίσει τον αμερικανικό λαό για την κατάσταση των προσφύγων της Κρήτης και να δείξει στην Ελλάδα ότι οι Αμερικανοί συμπάσχουν με τον αγώνα των Ελλήνων, τον επικροτούν και προσεύχονται για την ευόδωσή του”⁵²². Προήδρευσε ο Seth Low και μίλησαν ο Abraham S. Hewitt, ο Theodore Roosevelt και άλλοι σημαίνοντες παράγοντες της Νέας Υόρκης⁵²³. Διερμηνέας ήταν ο γνωστός διευθυντής του Ινστιτούτου Perkins για την εκπαίδευση των τυφλών Μιχαήλ Αναγνωστόπουλος (Michael Anagnos) ο οποίος άσκησε δριμεία κριτική στον Βλαστό επειδή προσέβαλε τον Έλληνα πρόξενο και προσπάθησε

520 *The Evening Post*, 11 Μαρτίου 1897.

521 *The Evening Post*, 11 Μαρτίου 1897.

522 *New York Daily Tribune* 13 Μαρτίου 1897.

523 *New York Times* 13 Μαρτίου 1897.

να διαιρέσει τους Έλληνες της Νέας Υόρκης⁵²⁴. Αποφασίστηκε η σύσταση “Επιτροπής Περίθαλψης Κρητών” (Cretan Relief Fund Committee) με πρόεδρο τον James T. Woodward, πρόεδρο της Hannover National Bank, και αντιπροέδρους τους Strong, δήμαρχο της Νέας Υόρκης, Abraham S. Hewitt, πρώην δήμαρχο της Νέας Υόρκης, Charles A. Dana, William C. Whitney, George J. Gould, Alexander E. Orr, William E. Dodge, τον στρατηγό di Cislola και τον τραπεζίτη J. P. Morgan⁵²⁵. Από ελληνικής πλευράς στην επιτροπή συμμετείχαν ο ιερέας της Αγίας Τριάδας Παπαγεωργόπουλος, ο Δημήτριος Μπότασης, και οι σύζυγοι του Παύλου Γαλάτη, του Θεοδώρου Π. Ράλλη, του Αντωνίου Ράλλη, του Παντία Ράλλη, του Παντελή Φακύρη και του Θωμά Ζιζίνια, των εμπόρων που συμμετείχαν στο επιμελητήριο βαμβακιού⁵²⁶. Ο Βλαστός ανέλαβε με τη σειρά του την πρωτοβουλία να ιδρυθεί το American National Fund in Aid of the Greek Red Cross, του οποίου ανέλαβε γραμματέας με πρόεδρο την κόμησσα Cora di Brazzi⁵²⁷.

Στις 21 Απριλίου 1897 ο Βλαστός οργάνωσε ένα ακόμη συλλαλητήριο στο Webster Hall με αντικείμενο τη συγκέντρωση χρημάτων. Οι μετανάστες επιτέθηκαν στους εμπόρους, ρωτώντας “γιατί ζητάμε βοήθεια από τους Αμερικάνους τη στιγμή που οι πλούσιοι Έλληνες δεν μας βοηθάνε”. Η προσπάθεια του αιδεσιμότατου Παπαγεωργόπουλου να κατευνάσει τα πνεύματα όξυνε περισσότερο την κατάσταση. Έγινε τελικά έρανος μεταξύ των παρόντων για να συγκεντρωθούν χρήματα για τα εισιτήρια των εφένδρων. Δεν παρέλειψαν, ωστόσο, να ευχαριστήσουν τις αμερικανικές εφημερίδες για την υποστήριξη τους στην Ελλάδα⁵²⁸. Χαρακτηριστικό του κλίματος που επικρατούσε είναι ότι όταν μεσούσης της κρίσης έφτασαν τρεις Έλληνες μετανάστες οι οποίοι δεν κατατάχθηκαν στον ελληνικό στρατό, το πλήθος τους

524 *New York Daily Tribune* 13 Μαρτίου 1897. Στους ομιλητές περιλαμβάνονταν και ο Ι. Μ. Ροδοκανάκης, έμπορος και πρώην πρόξενος της Ελλάδας στη Βοστώνη.

525 *The World* 13 Μαρτίου 1897.

526 *New York Daily Tribune* 12 Μαρτίου 1897.

527 *New York Daily Tribune* 25 Απριλίου 1897.

528 *New York Times* 21 Απριλίου 1897.

διαπόμπευσε στην ελληνική συνοικία, κοντά στο λιμάνι και τελικά αναγκάστηκαν να ζητήσουν καταφύγιο στο Ellis Island⁵²⁹.

Οι περισσότερες εφημερίδες της Νέας Υόρκης, υποστήριξαν την Ελλάδα κατά τη διάρκεια του πολέμου. Οι *New York Times* προσπάθησαν να τηρήσουν ουδέτερη στάση⁵³⁰. Οι εκδότες του *The World* ανέφεραν ότι “η ελληνική απόβαση στην Κρήτη επ’ ουδενί δεν μπορούσε να χαρακτηριστεί εισβολή αλλά επρόκειτο απλώς για ενίσχυση του αγώνα των συμπατριωτών τους που αγωνίζονται ενάντια στην σκληρότερη καταπίεση”⁵³¹. Η *New York Daily Tribune* εξέφρασε τη συμπαραστάσή της στον αγώνα των Ελλήνων και επήνεσε τη Γερουσία για το ψήφισμα με το οποίο εξέφραζε την ενθάρρυνσή της στον αγώνα των Ελλήνων για την ολοκλήρωση της εθνικής τους απελευθέρωσης⁵³². Σε κύριο άρθρο με τον τίτλο, “Η Ελλάδα, η Κρήτη και το Ανατολικό ζήτημα” οι εκδότες της *Sun* εξέφρασαν την πεποίθηση ότι “η απόβαση του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος αποτέλεσε τον θρίαμβο των Κρητών επαναστατών” επισημαίνοντας ότι “το Ανατολικό ζήτημα μπορεί να λυθεί με πρωτοβουλία των ίδιων των υποδούλων λαών”⁵³³. Την ίδια στάση κράτησε και η *New York Herald* η οποία επισήμαινε ότι “η Ελλάδα κέρδισε τη συμπάθεια του κόσμου λόγω της τόλμης που επέδειξε”. Η εφημερίδα δεν παρέλειψε να επικρίνει την πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων και τον ανταγωνισμό τους για τον έλεγχο των πλουτοπαραγωγικών πηγών της Μέσης Ανατολής⁵³⁴. Η *Brooklyn Daily Eagle* εκδήλωσε την υποστήριξή της στον Αγώνα της Ελλάδας και της Κρήτης αλλά επισήμανε ότι θα έπρεπε να έχουν καταβληθεί μεγαλύτερες διπλωματικές προσπάθειες για να αποφευχθεί η αιματοχυσία⁵³⁵. Και οι *Los Angeles Times* επισήμαιναν ότι, όπως η μικρή Ιαπωνία κατατρόπωσε την Κίνα, αν οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν υποστήριζαν την Τουρκία θα ήταν εύκολο να την νικήσει η

529 *New York Daily Tribune* 22 Απριλίου 1897.

530 *New York Times* 10, 14, 16 Φεβρουαρίου και 9 Μαρτίου 1897.

531 *The World* 18 Φεβρουαρίου 1897.

532 *New York Daily Tribune* 21 Φεβρουαρίου 1897.

533 *The Sun*, 26 Φεβρουαρίου 1897.

534 *New York Herald*, 3 Μαρτίου 1897.

535 *Brooklyn Daily Eagle*, 11 Μαρτίου 1897.

Ελλάδα⁵³⁶. Για να αντισταθμίσει την αρνητική επίδραση στην κοινή γνώμη, ο Αλέξανδρος Μαυρογένης πέτυχε μέσω δωροδοκίας ή άλλων πιέσεων τη δημοσίευση άρθρου στη *New York Herald* στο οποίο καταδικάζονται οι Έλληνες και Ελληνοάγγλοι δημοσιογράφοι (υπονοώντας μεταξύ άλλων τον Stillman και τον Γεννάδιο) και ιεραπόστολοι που δημιούργησαν ψευδή εικόνα για τους Οθωμανούς και καλλιέργησαν τον μύθο για σφαγές στη Βουλγαρία, την Αρμενία και την Κρήτη⁵³⁷.

Τη συμπάθεια του τύπου συμμερίζονταν οι δημοτικές και πολιτειακές αρχές και οι προτεσταντικές εκκλησίες. Το νομοθετικό σώμα της πολιτείας της Νέας Υόρκης υιοθέτησε ομόφωνα ψήφισμα με το οποίοι “εξέφραζε τη συμπάθειά του στους Χριστιανούς Έλληνες και τον αγώνα τους να αντισταθούν στις μουσουλμανικές ορδές και καλούσε την κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών να παρέμβει διπλωματικά υπέρ τους”⁵³⁸

Ο προτεσταντικός κλήρος πρωτοστάτησε στην καλλιέργεια ευνοϊκού κλίματος στην κοινή γνώμη. Στις εκκλησίες διαβάστηκε μήνυμα που συνέταξαν οι πρόεδροι των σημαντικότερων πατριωτικών και θρησκευτικών γυναικείων οργανώσεων⁵³⁹ και η πρόεδρος του αμερικανικού ερυθρού σταυρού Clara Barton έκανε θερμή έκκληση για τη συγκέντρωση χρημάτων υπέρ των προσφύγων⁵⁴⁰. Ο αιδεσιμότατος John D. Peters στο κήρυγμά του στην επισκοπιανή εκκλησία του Αγίου Μιχαήλ είπε ότι “ο Θεός θα βοηθήσει την ηρωική μικρή χώρα στον απελπισμένο άνισο αγώνα της να απελευθερώσει τους σκλαβωμένους συμπατριώτες της στην Κρήτη, την Ήπειρο και τη Μακεδονία [...] οι Αμερικανοί ως χριστιανοί οφείλουν στους Έλληνες και σε κάθε καταπιεσμένο έθνος που προσπαθεί να αποτινάξει τα δεσμά της σκλαβιάς τη

536 *Los Angeles Times*, 7 Μαρτίου 1897.

537 BBA, HR.SYS., Επιστολή του οθωμανού πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Μουσταφά μπέη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Τσουφίκ πασά, αρ. πρωτ. 65.67, 25 Αυγούστου 1896.

538 *New York Daily Tribune* 25 Απριλίου 1897. *New York Times*, 25 Απριλίου 1897. *Evening Telegram*, 24 Απριλίου 1897. *Brooklyn Daily Eagle*, 22 Απριλίου 1897.

539 Women's Christian Temperance Union, Daughters of the American Revolution, W.C.T.U., Mothers' Congress,

540 *New York Daily Tribune* 8 Μαΐου 1897.

συμπάθεια, τη βοήθεια και τις προσευχές τους”⁵⁴¹. Ο αιδεσιμότατος Dr. Robert S. MacArthur στο κήρυγμα του στην εκκλησία των Βαπτιστών επίσης υποστήριξε τον αγώνα των “Χριστιανών Κρητικών απέναντι στην Τουρκική μισαλλοδοξία” και κάλεσε τους πιστούς να προσευχηθούν για τη νίκη του ελληνικού στρατού⁵⁴².

Η κήρυξη του ελληνοτουρκικού πολέμου προκάλεσε έντονο προβληματισμό και στους Αρμένιους και τους Σύριους μετανάστες της Νέας Υόρκης. Η Αρμενική κοινότητα της Νέας Υόρκης διαιρέθηκε σε αυτούς που επιθυμούσαν να συγκροτήσουν ένα εθελοντικό σώμα για να πολεμήσουν στη Θεσσαλία και σε αυτούς που υποστήριζαν τη μυστική αποστολή όπλων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και περίμεναν την αναγγελία της πρώτης νίκης του ελληνικού στρατού για να κηρύξουν επανάσταση στα αρμενικά βιλαέτια⁵⁴³. Οι Σύριοι ορθόδοξοι παρακολουθούσαν με μεγάλο ενδιαφέρον τα γεγονότα του πολέμου. Μόνο λίγοι όμως εξέφρασαν την επιθυμία να καταταγούν ως εθελοντές. Σε αντίθεση με τους Αρμένιους οι Σύριοι φοβόνταν ότι η ενεργή υποστήριξη των Ελλήνων θα είχε επιπτώσεις στις οικογένειές τους στην Οθωμανική επικράτεια⁵⁴⁴.

Ο ενθουσιασμός των Ελλήνων για τον πόλεμο ήταν ανάλογος και στο Σικάγο⁵⁴⁵. Καθώς η κοινότητα αποτελείτο μόνο από μετανάστες δεν υπήρξαν οι εντάσεις που παρατηρήθηκαν στη Νέα Υόρκη⁵⁴⁶. Μόλις ανακοινώθηκε η εξέγερση στην Κρήτη ο ιερέας της κοινότητας του Σικάγου άρχισε να παρακινεί τους μετανάστες να επιστρέφουν για να καταταγούν στον ελληνικό στρατό⁵⁴⁷. Παράλληλα οι ηγέτες της κοινότητας κινητοποιήθηκαν για να κερδίσουν την υποστήριξη της κοινής γνώμης. Η πρώτη αυτή πρόσκληση δεν

541 *New York Times*, 26 Απριλίου 1897.

542 *New York Herald*, 26 Απριλίου 1897. *New York Times*, 26 Απριλίου 1897.

543 *New York Herald*, BBA, HR.SYS., Επιστολή του οθωμανού πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Μουσταφά μπέη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Τεουφίκ πασά, αρ. πρωτ. 70.2., 1 Μαΐου 1897

544 Στο ίδιο.

545 *Los Angeles Times*, 16 Φεβρουαρίου 1897.

546 BBA, HR.SYS., Έκθεση του οθωμανού προξένου στο Σικάγο Χακή μπέη προς τον πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Μουσταφά μπέη, αρ. πρωτ. 70.3, 1 Μαΐου 1897.

547 *Los Angeles Times*, 8 Μαρτίου 1897.

είχε μεγάλη απήχηση λόγω της ναυτικής επίδειξης των μεγάλων δυνάμεων. Μόλις όμως ανακοινώθηκε η απόβαση του ελληνικού σώματος στο νησί άρχισε η συλλογή χρημάτων από την “Αδελφότητα Λυκούργος” και 250 εθελοντές ετοιμάστηκαν να αναχωρήσουν για την Ελλάδα⁵⁴⁸. Την παραμονή της αναχώρησής τους ο αιδεσιμότατος Φιαμπόλης ευλόγησε τη σημαία τους και εκφώνησε ένα θερμό πατριωτικό λόγο. Ο διευθυντής του παραρτήματος της Εθνικής Εταιρείας δήλωσε ότι διέθετε 1.500 δολάρια για τα εισιτήρια των εφέδρων. Στην κινητοποίηση πρωτοστάτησαν, εκτός από τους ιερείς, οι Έλληνες φοιτητές. Παρά τον θόρυβο, όμως, που προκαλούσαν στον αμερικανικό τύπο οι ιθύνοντες της ελληνικής κοινότητας και οι φιλέλληνες, η μεγάλη μάζα του πληθυσμού παρέμενε αδιάφορη στην ελληνοτουρκική σύρραξη. Οι μόνοι που έδειχναν ενθουσιασμό και συνέδραμαν οικονομικά ήταν οι φιλελεύθεροι προτεστάντες ιερωμένοι και οι καθηγητές και φοιτητές του Πανεπιστημίου του Σικάγου. Ακόμη και μεταξύ των Ελλήνων ο ενθουσιασμός δεν ήταν πάντοτε ειλικρινής. Ορισμένοι πλανόδιοι πωλητές ήλπιζαν ότι η κατάταξη τους θα δημιουργούσε ένα κύμα συμπάθειας, το οποίο θα εξαργύρωναν η σύζυγος και τα παιδιά τους που θα ανελάμβαναν την επιχείρησή τους⁵⁴⁹. Στις 29 Απριλίου πραγματοποιήθηκε συλλαλητήριο στο Central Music Hall, υπό την προεδρία του δημάρχου του Σικάγου. Ο Οθωμανός πρόξενος προέβη σε διάβημα διαμαρτυρίας, υποστηρίζοντας ότι η συμμετοχή του αποτελεί παραβίαση της Αμερικανικής ουδετερότητας στη σύρραξη. Ο δήμαρχος του απάντησε ότι θα συμμετείχε στην φιλελληνική εκδήλωση ως απλός πολίτης⁵⁵⁰. Οι εκπρόσωποι της ελληνικής κοινότητας προσπάθησαν να κερδίσουν την υποστήριξη των Αρμενίων. Η αρμενική κοινότητα, όμως, αν και ήταν ευμενώς διακείμενη έναντι των Ελλήνων δεν εξέφρασε αρχικά έμπρακτα την υποστήριξή της⁵⁵¹. Ο Οθωμανός πρέσβης θεώρησε ότι αυτή η αντίδραση οφειλόταν στην αδιαφορία

548 BBA, HR.SYS., Έκθεση του οθωμανού προξένου στο Σικάγο Χακή μπέη προς τον πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Μουσταφά μπέη, αρ. πρωτ. 70.3, 1 Μαΐου 1897: 3. Οι Έλληνες δήλωσαν ψευδώς ότι αναχώρησαν 500 εθελοντές και συνελέγησαν 20.000 δολάρια.

549 Στο ίδιο: 6.

550 Στο ίδιο.

551 Στο ίδιο.

που έδειξαν οι Έλληνες κατά τις σφαγές των Αρμενίων του 1894-5, ή σε ζηλοφθονία επειδή “η αντίπαλη κοινότητα κατάφερε να κερδίσει τη συμπάθεια ορισμένων Αμερικανών”. Δεν απέκλεισε, όμως, την πιθανότητα να ενισχύουν κρυφά οι Αρμένιοι τους Έλληνες. Στην εκδήλωση της 29ης Απριλίου συμμετείχαν και δύο εκπρόσωποι του αρμενικού κόμματος Χιντσακτσουτιούν, ενώ τέσσερις Αρμένιοι κατετάγησαν εθελοντές στο ελληνικό σώμα. Η προσέλευση στο συλλαλητήριο ήταν μειωμένη, παρά τη διαφήμιση του γεγονότος στις εφημερίδες του Σικάγου. Ίσως σε αυτό συνέβαλε και η αναγγελία της υποχώρησης του ελληνικού στρατού. Η συγκέντρωση δεν απέδωσε τελικά τα κεφάλαια που ανέμεναν οι οργανωτές, με αποτέλεσμα να αναβληθεί και η αναχώρηση των εθελοντών.

Με την ανακοίνωση της άτακτης υποχώρησης του ελληνικού στρατού ο Σόλων Βλαστός στο κύριο άρθρο του προέβη σε μετωπική επίθεση στον βασιλιά Γεώργιο Α' αλλά και το σύνολο της δυναστείας⁵⁵². Ο τύπος της Νέας Υόρκης μετέφερε την οργή του ελληνικού λαού εναντίον της βασιλικής οικογένειας⁵⁵³. Ο Σόλων Βλαστός δήλωσε ότι “το δημοκρατικό συναίσθημα είναι πολύ ισχυρό στην Ελλάδα και ήρθε το τέλος της δυναστείας”⁵⁵⁴. Ο αμερικανικός τύπος στο σημείο αυτό αναπαρήγαγε την κριτική που γινόταν στην Ελλάδα. Επαινούσε τον ηρωισμό των Ελλήνων στρατιωτών αλλά καταδίκαιζε τους πολιτικούς, τους ανώτερους αξιωματικούς, το Γενικό Επιτελείο και την Αυλή “που λόγω άγνοιας, δειλίας ή προδοσίας μετέτρεψαν τον εφικτό θρίαμβο σε ήττα”⁵⁵⁵. Ο Georges Horton, πρόξενος τότε των Ηνωμένων Πολιτειών στην Αθήνα, έκανε με τη σειρά του έκκληση για αποστολή βοήθειας καθώς με την υποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Θεσσαλία 100.000 πρόσφυγες είχαν διασκορπιστεί σε όλη την Ελλάδα⁵⁵⁶.

Η Ατλαντίδα συνέχισε να είναι ο εκφραστής του αντιμοναρχικού

552 *Ατλαντίς*, 30 Απριλίου 1897.

553 *New York Daily Tribune* 3, 4 και 14 Μαΐου 1897. *The Sun*, 4 Μαΐου 1897.

554 *New York Herald*, 29 Απριλίου 1897.

555 *New York Daily Tribune* 29 Μαΐου 1897.

556 *New York Times* 26 Απριλίου και 16 Σεπτεμβρίου 1897.

συναισθήματος στην Αμερική εξαπολύοντας συχνές επιθέσεις εναντίον της δυναστείας και του ελληνικού πολιτικού συστήματος⁵⁵⁷. Η στάση αυτή δεν ήταν, αποκλειστικά, απόρροια της ήττας στον πόλεμο του 1897 αλλά και της ματαίωσης, μετά από παρέμβαση του Μπότση της παρασημοφόρησης του ένα χρόνο νωρίτερα. Σε πρωτοσέλιδο άρθρο η *Ατλαντίδα* κατηγορούσε τον βασιλιά Γεώργιο Α' ότι ενδιαφερόταν περισσότερο για τις προοπτικές της τιμής του σταριού στο Chicago Board of Trade παρά για την απελευθέρωση της Κρήτης και της Μακεδονίας, οι οποίες απαιτούσαν την οργάνωση και τον εφοδιασμό του στρατού⁵⁵⁸. Κατά τον Βλαστό ο βασιλιάς και η οικογένειά του στέκονταν εμπόδια στην εκπλήρωση των εθνικών ιδεωδών και της Μεγάλης Ιδέας επειδή λειτουργούσαν απλώς ως όργανο της "Ευρωπαϊκής Συναυλίας" (Concert Européen des Puissances), των Μεγάλων Δυνάμεων. Η *Ατλαντίδα* χαιρέτισε την ανάθεση της πρωθυπουργίας στον Δημήτριο Ράλλη, συμμαθητή του Σόλωνα Βλαστού, ως τη μόνη λύση που θα οδηγούσε στη σωτηρία του έθνους⁵⁵⁹.

Ο πόλεμος του 1897 ήρθε να υπογραμμίσει την επίδραση της αλυτρωτικής ιδεολογίας, όπως εκφραζόταν από την Εθνική Εταιρεία, στους μετανάστες από το Βασίλειο της Ελλάδος. Συνεισέφεραν οικονομικά αλλά και έσπευσαν να καταταγούν στον ελληνικό στρατό όπως θα κάνουν και κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Οι εύποροι και μορφωμένοι Έλληνες της παροικίας της Νέας Υόρκης, αν και συμμερίζονταν την προσήλωση στη Μεγάλη Ιδέα, ευνοούσαν την προσεκτική πολιτική και τη συγκρατημένη στάση της δυναστείας απέναντι σε πολεμικές περιπέτειες⁵⁶⁰.

557 *Ατλαντίς*, 25 Μαΐου 1897.

558 *Ατλαντίς*, 11 Απριλίου 1896.

559 *Ατλαντίς*, 30 Απριλίου και 16 Ιουλίου 1897.

560 Contopoulos, *ο.π.*: 106.

δ. Οι απαρχές της διαμόρφωσης μιας ελληνοαμερικανικής ιδεολογίας από τον
Σόλωνα Βλαστό

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο Σόλων Βλαστός, μέχρι την έναρξη του μεταναστευτικού ρεύματος, είχε μια σειρά οικονομικών αποτυχιών και οι εμπορικές επιχειρήσεις που ίδρυσε χρεοκόπησαν. Κύρια επιδίωξη του Σόλωνα Βλαστού από το 1894 ήταν να συσπειρώσει μέσω της Ατλαντίδας, της εφημερίδας που εξέδωσε, τους Έλληνες μετανάστες και να αναγορευθεί σε εκπρόσωπο τους έναντι των Αμερικανών, σε ρόλο ανταγωνιστικό του προξένου της Ελλάδας στη Νέα Υόρκη Δημήτριου Μπότση. Ο Βλαστός εντάσσεται έτσι σε μια κατηγορία ατόμων, τα οποία “επειδή δεν έχουν στη χώρα υποδοχής την οικονομική ανέλιξη που επιδιώκουν, διεκδικούν καλύτερες κοινωνικές σχέσεις με την οικονομική υποστήριξη της κοινότητάς τους”⁵⁶¹. Σε αντίθεση προς τους κοσμοπολίτες αστούς της ελληνικής παροικίας και τους προδότες Ρωμιούς Οθωμανούς διπλωμάτες, προέβαλλε τον εαυτό του ως εκπρόσωπο των μεταναστών και εκφραστή της εθνικής ιδέας.

Από τις αρμενικές σφαγές του 1894 ως τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, οι Ρωμιοί Οθωμανοί διπλωμάτες στις εκθέσεις τους διαμαρτύρονταν για την κριτική της Ατλαντίδας και πρότειναν την απαγόρευση της κυκλοφορίας της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία⁵⁶². Ο Βλαστός θεωρούσε αδιανόητο ότι ένας “Έλληνας” όπως ο Οθωμανός πρεσβευτής Αλέξανδρος Μαυρογένης⁵⁶³ μπορούσε

561 Λίνα Βεντούρα, *Μετανάστευση και Έθνος, Μετασχηματισμοί στις Συλλογικότητες και τις Κοινωνικές Σχέσεις*, Αθήνα 1994: 94-5.

562 BBA, HR.SYS., Έπιστολή του οθωμανού πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Αλέξανδρου Μαυρογένη προς το Οθωμανικό Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 65.41, 17 Απριλίου 1896. Δεν ήλθαν όμως όλοι οι Ρωμιοί διπλωμάτες σε σύγκρουση με τον Βλαστό. Βλ. BBA, HR.SYS., Έπιστολή του Αλέξανδρου Μαυρογένη προς το Οθωμανικό Υπουργείο Εξωτερικών αρ. πρωτ. 65.63, 18 Αυγούστου 1896. Ο Μαυρογένης κατηγορούσε τον Οικιάδη μπέη πρόξενο στη Νέα Υόρκη ότι αντί να παρακολουθεί τον Βλαστό, όπως του είχε ζητήσει, είχε συνάψει φιλικές σχέσεις μαζί του και είχε προσλάβει τη Δήμητρα Βακκά η οποία έγραφε στην Ατλαντίδα άρθρα εναντίον του Οθωμανικού κράτους ως δασκάλα των παιδιών του. Επισήμαινε μάλιστα ότι θα έπρεπε να του γίνει σύσταση να είναι στο μέλλον πιο προσεκτικός με τους εχθρούς της Αυτοκρατορίας (nos ennemis). Για τη συγγραφική δραστηριότητα της Δήμητρας Βακκά βλ. Γιώργος Καλογεράς, *Εθνοτικές Γεωγραφίες, κοινωνικο-πολιτισμικές ταυτίσεις μιας μετανάστευσης*, Αθήνα 2007: 74-98.

563 Ο Αλέξανδρος Μαυρογένης ήταν γιος του Σπυρίδωνα Μαυρογένη αρχιάτρου του σουλτάνου Αβδούλ Χαμήτ β' και γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1848. Διατέλεσε διαδοχικά ακόλουθος στην πρεσβεία του Βερολίνου, ιδιαίτερος γραμματέας του σουλτάνου, επιτετραμμένος στη Σερβία και την Ισπανία, πληρεξούσιος υπουργός πρεσβευτής στην Ουάσιγκτων, μέλος του Οθωμανικού Συμβουλίου του Κράτους και ηγεμόνας της Σάμου

να εκπροσωπεί και να υπερασπίζεται τους δολοφόνους του πατριάρχη Γρηγορίου Ε' και την κυβέρνηση που διέπραξε τις σφαγές της Χίου, της Κρήτης, της Βουλγαρίας και της Αρμενίας⁵⁶⁴. Ο Μαυρογένης αντίθετα εξέφραζε στις εκθέσεις του την απορία του για την αυτονόητη ένταξή του στο σώμα των Ελλήνων⁵⁶⁵. Αντιπαρέθετε μάλιστα τον σεβασμό που έχαιρε ο εμπορικός οίκος των αδελφών Ράλλη με την αναξιοπιστία του Βλαστού και του φίλου του Ιωάννη Γεννάδιου παρά τον ζήλο τους για τον “πανελληνισμό”⁵⁶⁶. Ως επιχειρήματα κατά του Βλαστού χρησιμοποιούσε τις εμπλοκές με τη Δικαιοσύνη και κατά του Γεννάδιου την απόλυσή του από τους αδελφούς Ράλλη, όταν δημοσίευσε ένα φυλλάδιο υπέρ της Κρητικής Εξέγερσης του 1866 και την απομάκρυνση από την ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο επειδή προσέβαλε τον Χαρίλαο Τρικούπη⁵⁶⁷. Η κριτική του Μαυρογένη στον Βλαστό και τον Γεννάδιο διαφοροποιείται από αυτήν του Δημήτριου Μπότση μόνο στο σκέλος της εθνικιστικής δράσης. Συμφωνούσε όμως στο γεγονός ότι ο Βλαστός και ο Γεννάδιος ηγούνταν των Ελλήνων μεταναστών και είχαν έλθει σε σύγκρουση με τους κοσμοπολίτες Έλληνες εμπόρους⁵⁶⁸.

Η στάση αυτή του Σόλωνα Βλαστού εντασσόταν στη συνειδητή προσπάθεια να αξιοποιήσει τον εθνικισμό ώστε να αναγορευθεί σε ηγέτη της ελληνικής κοινότητας της Νέας Υόρκης. Αυτό διαφαίνεται τόσο στην οργάνωση

(1901). Μετά την επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη του απονεμήθηκε ο τίτλος του πασά-βεζύρη, ανέλαβε πρεσβευτής στη Βιέννη και τελικά μετά το κίνημα των Νεοτούρκων εξελέγη γερουσιαστής. Selim Derngil, *Η Καλά Προστατευμένη Επικράτεια, Ιδεολογία και Νομιμοποίηση της Εξουσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1878-1909)*, Μετάφραση-Επιμέλεια-Σχολιασμός Στέφανος Παπαγεωργίου, Αθήνα 2003: 434-5.

564 Ατλαντίς, 24 Νοεμβρίου 1894. *New York Times* 3 Δεκεμβρίου 1894.

565 BBA, HR.SYS., Έπιστολή του οθωμανού πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Αλέξανδρου Μαυρογένη προς το Οθωμανικό Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 2739.10, 12 Απριλίου 1894, αρ. πρωτ. 64.34, 14 Οκτωβρίου 1895, αρ. πρωτ. 65.63, 18 Αυγούστου 1896.

566 BBA, HR.SYS., Έπιστολή του οθωμανού πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Αλέξανδρου Μαυρογένη προς το Οθωμανικό Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 65.41, 17 Απριλίου 1896.

567 BBA, HR.SYS., Έπιστολή του Αλέξανδρου Μαυρογένη προς το Οθωμανικό Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 65.60, 31 Ιουλίου 1896. Ο Μαυρογένης χρησιμοποιεί τον όρο “energumène hellène” για τον Γεννάδιο ενώ αντίθετα χαρακτηρίζει τον εμπορικό οίκο των αδελφών Ράλλη ως “Maison hautement respectée”.

568 ΙΑΥΕ, Φ. Α5/1894, Έπιστολή του άμισθου Έλληνα προξένου στη Νέα Υόρκη Δημήτριο Μπότση προς τον πρωθυπουργό Χαρίλαο Τρικούπη, 26/8 Ιουλίου 1894, “Ο κύριος Γεννάδιος συνωδεύθη μέχρι του ατμοπλοίου υπό του Βλαστού και ημισείας δωδεκάδος οπωροπωλών, οίτινες αποτελούσι το Προεδρείον του Συλλόγου του Βλαστού. Ουδείς των Ράλληδων κλπ της υψηλής κοινωνίας τον επλησίασε, διότι αφ'ότου ούτος εγένετο επιστήθιος του Βλαστού φίλος, μεθ' ου ούτοι ουδεμίαν έχουσι σχέσιν ή καν χαιρετισμόν, ο κ. Γεννάδιος απώλεσε και την υπόληψιν και την φιλίαν των”.

της κοινότητας της Ευαγγελίστριας όσο και στις πρωτοβουλίες του για τη διοργάνωση εράνων και τον εορτασμό της εθνικής εορτής της 25ης Μαρτίου. Το 1893 πραγματοποιήθηκε ο πρώτος επίσημος εορτασμός της 25ης Μαρτίου στη Νέα Υόρκη. Ο Βλαστός ζήτησε από τον δήμαρχο να υψωθεί η ελληνική σημαία στο δημαρχείο επισημαίνοντας ότι “και στην Ακρόπολη της Αθήνας κάθε 4η Ιουλίου υψώνεται η αστερόεσσα ως υπόμνηση της ευγνωμοσύνης των Ελλήνων στον αμερικανικό λαό για τη συμπαράστασή του στον αγώνα της Ανεξαρτησίας”⁵⁶⁹. Οι Έλληνες μετανάστες με επικεφαλής τον Σόλωνα Βλαστό αλλά χωρίς την παρουσία των εμπόρων οργάνωσαν παρέλαση από την ελληνική συνοικία στο λιμάνι κατά μήκος της λεωφόρου του Broadway και της 5ης λεωφόρου η οποία κατέληξε στην ελληνική εκκλησία όπου τελέστηκε δοξολογία⁵⁷⁰. Το 1894 ο τύπος περιέγραψε τις τελετές που έλαβαν χώρα με την ευκαιρία της 25ης Μαρτίου επισημαίνοντας ότι στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας η δοξολογία τελέστηκε παρουσία του προξένου Δημητρίου Μπόττση και των σημεινόντων Ελλήνων της πόλης, ενώ το σωματείο Αθηνά τέλεσε δοξολογία στην εκκλησία της “Ευαγγελίστριας” όπου εκφώνησε λόγο ο Σόλων Βλαστός⁵⁷¹. Μέχρι την ήττα της Ελλάδας το 1897 ήταν οπαδός της άμεσης αντιπαράθεσης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μετά τον πόλεμο όμως βαθμιαία η πολιτική στάση του Βλαστού μεταβλήθηκε. Όταν το 1898 ο Δημήτριος Ράλλης επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη και έγινε δεκτός από τον Αβδούλ Χαμίντ υποστήριξε ότι η ελληνοτουρκική προσέγγιση είναι άκαιρη⁵⁷². Καθώς όμως άρχισε να ισχυροποιείται η βουλγαρική επιρροή στη Μακεδονία προέβαλλε ότι, “ουχί ο Τούρκος αλλά ο Σλαύος είναι ο εχθρός του ελληνισμού”⁵⁷³ και ότι “εν τω βίω των εθνών μίση αιώνια δεν υφίστανται, η δε θρησκεία κατά τους σημερινούς χρόνους διαδραματίζει μέρος δευτερεύον εν τη

569 *New York Times* 6 Απριλίου 1893, “On the Acropolis of Athens above the noble ruins of Parthenon, every Fourth of July the Stars and Stripes float as a remembrance of the debt of Greece to America”.

570 *New York Times* 7 Απριλίου 1893.

571 *New York Times* 9 Απριλίου 1894.

572 *Ατλαντίς*, 26 Αυγούστου 1898.

573 *Ατλαντίς*, 23 Μαρτίου 1900. Πρβλ. και *Ατλαντίς*, 7 Απριλίου 1899.

πολιτική των εθνών”⁵⁷⁴. Η αντισλαβική στάση του Βλαστού δεν εξέφραζε μόνο το φόβο για την βουλγαρική παρουσία στη Μακεδονία αλλά συμβάδιζε και με την αμερικανική προσπάθεια να ανασχέσει την ρωσική επιρροή στην Κίνα μέσω της ενίσχυσης της Ιαπωνίας. Συνέχιζε όμως να εκφράζει την απαξίωση του για την άρχουσα τάξη του Ελληνικού Βασιλείου, η ανικανότητα της οποίας ήταν υπεύθυνη για τα προβλήματα της χώρας⁵⁷⁵.

Η φιλοδοξία του όμως δεν περιοριζόταν στην κατάκτηση της ηγεσίας των Ελλήνων της Αμερικής αλλά σε αναγόρευσή του σε μεσολαβητή μεταξύ των μεταναστών, του ελληνικού κράτους και της αμερικανικής κυβέρνησης. Με αφορμή τους σεισμούς του 1894 με επίκεντρο τη Θήβα ο Βλαστός σε επιστολές του στους *New York Times* θύμισε τις φιλελληνικές εκδηλώσεις του αμερικανικού λαού κατά το παρελθόν για να ζητήσει την αποστολή βοήθειας στους πληγέντες⁵⁷⁶. Την ίδια μέρα δημοσιεύτηκε και επιστολή του Δημήτριου Μπότσα με την οποία ευχαριστούσε τον αμερικανικό λαό για την ανταπόκρισή του στην έκκληση για βοήθεια⁵⁷⁷. Στις 7 Ιουλίου του ίδιου χρόνου, ο Βλαστός οργάνωσε μια εκδήλωση κοινού εορτασμού της ελληνικής και της αμερικανικής επανάστασης⁵⁷⁸. Με την ευκαιρία αυτή αναφέρθηκε σε άρθρο του στα δύο εθνικά κινήματα ως παράλληλους αγώνες για την ελευθερία. Η αμερικανική επανάσταση, αγώνας εναντίον του “βρετανικού δεσποτισμού” και των “γερμανικών μισθοφορικών στρατευμάτων”, αποτέλεσε παράδειγμα για τους Έλληνες. Δεν παρέλειψε επίσης με την ευκαιρία να αναφερθεί στον συνεχιζόμενο Οθωμανικό ζυγό των επαρχιών της Κρήτης, της Ηπείρου και της Μακεδονίας⁵⁷⁹. Όταν ξέσπασε η επανάσταση στην Κούβα υποστήριξε με επιστολές του στον αμερικανικό τύπο τους επαναστάτες αντιμετωπίζοντας την Κούβα ως περίπτωση αντίστοιχη της Κρήτης⁵⁸⁰.

574 *Ατλαντίς*, 20 Οκτωβρίου 1899.

575 *Ατλαντίς*, 4 Δεκεμβρίου 1900. Την ίδια χρονιά είχε εμφανιστεί στην *Ατλαντίδα* η στήλη “Εκ της ελληνικής Ανατολής” με νέα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

576 *New York Times*, 29 Απριλίου 1894.

577 *New York Herald*, 29 Απριλίου 1894.

578 *Ατλαντίς*, 10 Ιουλίου 1895.

579 *Ατλαντίς*, 6 Ιουλίου 1895.

580 BBA, HR.SYS., Έπιστολή του Αλέξανδρου Μαυρογένη προς το Οθωμανικό Υπουργείο

Η παραβολή των αγώνων για την ελευθερία των Ελλήνων και των Αμερικανών πέρα από την προσπάθεια προβολής των ελληνικών διεκδικήσεων συνέβαλαν στην εξοικείωση των Ελλήνων μεταναστών με την αμερικανική ιστορία. Ενώ η στάση του απέναντι στα τεκταινόμενα στην Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα δεν παρέμενε σταθερή, η προβολή της ανάγκης ενσωμάτωσής των μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία σταδιακά αναγορεύθηκε σε κύριο άξονα της ιδεολογίας του. Από την αρχή προέβαλλε την ανάγκη απόκτησης της αμερικανικής υπηκοότητας και η Ατλαντίδα αποτέλεσε ένα μέσο ενημέρωσής τους για το πολιτικό σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών και τις αρχές του⁵⁸¹. Το 1911 η πλειονότητα των 2.000 Ελλήνων της Νέας Υόρκης που είχαν πάρει την αμερικανική υπηκοότητα, ίσως ως αποτέλεσμα της επιρροής της Ατλαντίδας, ήταν οπαδοί του ρεπουμπλικανικού κόμματος και είχαν συστήσει μάλιστα και ρεπουμπλικανικό πολιτικό σύλλογο⁵⁸². Αντίθετα οι Δημοκρατικοί και ο πολιτικός σύλλογός τους Tammany organization δεν φαίνεται να διέθεταν μεγάλο ρεύμα υποστήριξης μεταξύ των Ελλήνων⁵⁸³.

Ακολουθώντας τις απόψεις των Προοδευτικών για την ανάγκη εξυγίανσης της αναποτελεσματικής δημοτικής διοίκησης ο Βλαστός στηλίτευε την διαφθορά και την κυριαρχία των κομματαρχών (bossism) των Δημοκρατικών⁵⁸⁴. Για τον λόγο αυτό επέκρινε ανοιχτά την πολιτική οργάνωση των Δημοκρατικών, το Tammany Hall, που προήγε τις πελατειακές σχέσεις με τους πολιτικούς⁵⁸⁵. Παρομοίασε χαρακτηριστικά την εκλογή του δημοκρατικού υποψηφίου Robert Van Wyck με την εκλογή του Θεόδωρου Δηλιγιάννη που

Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 65.55, 24 Ιουνίου 1896. Ο Μαυρογένης αναφέρεται σε επιστολή του Βλαστού στη *New York Herald*.

581 Σε μια σειρά άρθρων με τίτλο “Αι Ηνωμένοι Πολιτείας κυβερνώνται από τον Πατριωτισμόν”, παρουσίασε τις βασικές αρχές του συντάγματος. *Ατλαντίς*, 4 Μαΐου 1896, 22 Οκτωβρίου και 19 Νοεμβρίου 1897, 26 Σεπτεμβρίου και 2 και 26 Οκτωβρίου 1900. Ο Σόλων Βλαστός για τον ίδιο λόγο έγραψε και μια *Ιστορία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής*.

582 Fairchild, ο.π.: 152.

583 Ο Τηλέμαχος Τιμαγένης, βέβαια, είχε συστήσει το 1895-6 τη “Δημοκρατική Λέσχη” (Democratic Club), και ισχυριζόταν ότι είχε 70 μέλη, ελληνικής καταγωγής Αμερικανούς πολίτες. Ο Σεραφείμ Κανούτας όμως, ο.π.: 213 αμφισβητεί αν υπήρχαν 7 πολιτογραφημένοι Έλληνες στη Νέα Υόρκη εκείνη την περίοδο.

584 Contopoulos, ο.π.: 141.

585 Στο ίδιο: 140.

έφερε ξανά την αστάθεια στην πολιτική και οικονομική ζωή της Ελλάδας⁵⁸⁶.

Στις προεδρικές εκλογές του 1896 ο Βλαστός υποστήριξε την υποψηφιότητα του William McKinley καθώς είχε την πιο σταθερή βάση και ξεκάθαρους στόχους⁵⁸⁷. Αναγνώριζε ότι τα δύο κόμματα δεν είχαν ουσιαστικές διαφορές στα θεμελιώδη ζητήματα του συντάγματος και της ελεύθερης οικονομίας. Οι Δημοκρατικοί υστερούσαν, όμως, καθώς ήταν διασπασμένοι σε φατρίες για προσωπικούς λόγους και το ζήτημα της νομισματικής πολιτικής. Η εκλογή του Δημοκρατικού William James Bryan, κατά τον Βλαστό, θα αποτελούσε κίνδυνο για την αμερικανική οικονομία λόγω της υποστήριξής του στον αργυρό κανόνα⁵⁸⁸. Κάλεσε ανοιχτά λοιπόν τους Έλληνες που είχαν πάρει αμερικανική υπηκοότητα να ψηφίσουν τους “Συμπολιτειακούς” οι οποίοι εγγυόνταν την υπεύθυνη διαχείριση των υποθέσεων της χώρας⁵⁸⁹. Η Ατλαντίδα πανηγύρισε τη νίκη των Ρεπουμπλικανών ως νίκη των αξιών της προόδου και της σταθερότητας. Υποστήριξε τον MacKinley και στις εκλογές του 1900, δημοσιεύοντας καθημερινά άρθρα για να δείξει την υπεροχή του προγράμματός του. Παρότι είχε υποστηρίξει την επανάσταση της Κούβας και είχε ενθαρρύνει τους Έλληνες να καταταγούν στον Αμερικανικό στρατό κατά τον ισπανοαμερικανικό πόλεμο, διατηρούσε τις επιφυλάξεις του για τις αποικιακές και ιμπεριαλιστικές επιχειρήσεις των Ηνωμένων Πολιτειών⁵⁹⁰. Θεωρούσε ότι η υπερπόντια οικονομική και εδαφική επέκταση των Ηνωμένων Πολιτειών δεν ήταν συμβατή με την αμερικανική πολιτική παράδοση⁵⁹¹.

Μετά τη δολοφονία του McKinley υποστήριξε τον διάδοχό του Theodore Roosevelt, ως προοδευτικό και φίλα διακείμενο απέναντι στους μετανάστες⁵⁹². Το γεγονός ότι ο Roosevelt ήταν ο ιθύνων της ιμπεριαλιστικής πολιτικής με την οποία διαφωνούσε ο Βλαστός δεν είχε τόση βαρύτητα όσο η

586 Στο ίδιο: 140.

587 Στο ίδιο: 141.

588 Ατλαντίς, 17 και 31 Οκτωβρίου 1896.

589 Ατλαντίς, 7 Νοεμβρίου 1896.

590 Contopoulos, ο.π.: 139.

591 Ατλαντίς, 5, 16, 19, 22 Οκτωβρίου 1900.

592 Ατλαντίς, 26, 28 Οκτωβρίου, 2, 7 Νοεμβρίου 1904.

αντίθεσή του προς την άποψη πολλών υποστηρικτών της ψήφισης περιοριστικής μεταναστευτικής νομοθεσίας οι οποίοι θεωρούσαν τους καταγόμενους από τη Νότια και την Ανατολική Ευρώπη ως φυλετικά κατώτερους.

Το 1908 υποστήριξε τον διάδοχο του Roosevelt, Howard Taft ως τον λογικό συνεχιστή της προηγούμενης πολιτικής. Σε άρθρο μετά την εκλογική του νίκη υπογράμμισε ότι ο λαός επιθυμεί ηρεμία, ειρήνη, εμπορική, αγροτική και βιομηχανική ανάπτυξη και δεν πείθεται από τα λεγόμενα δημαγωγών και ψευδοπατριωτών. Η πολιτική του “Square Deal” που πρώτος εξέφρασε ο Theodore Roosevelt που επιδίωκε την προστασία των ασθενέστερων στρωμάτων, χωρίς να αντιτίθεται στη δημιουργία των τραστ, εφόσον δεν παρενέβαιναν στην πολιτική, ταυτιζόταν με τις αρχές της εφημερίδας⁵⁹³. Οι εκλογές του 1912 συνέπεσαν με τους Βαλκανικούς πολέμους, με αποτέλεσμα ως θέμα να έλθουν σε δεύτερη μοίρα. Η διάσπαση της ρεπουμπλικανικής παράταξης λόγω της υποψηφιότητας του Roosevelt ως ανεξαρτήτου υποψηφίου συγχρόνως με αυτή του Taft είχε ως αποτέλεσμα τη νίκη του δημοκρατικού Woodrow Wilson. Η Ατλαντίδα αν και υποστήριξε τον Roosevelt προεκλογικά ως ηγέτη του λαϊκού κινήματος εξέφρασε τη νομιμοφροσύνη της στον νέο πρόεδρο και τις ευχές της να συμβάλει στην πρόοδο των Ηνωμένων Πολιτειών⁵⁹⁴.

Η απήχηση του Σόλωνα Βλαστού οφειλόταν στο γεγονός ότι εξέφρασε την πικρία των μεταναστών και την οργή απέναντι στην πλουτοκρατία, την ξενόδοουλη δυναστεία και το διεφθαρμένο κατεστημένο που απομυζούσαν τη χώρα αναγκάζοντας τους να ξενιτευτούν. Μέχρι το κίνημα στο Γουδί σταθερή πολιτική της Ατλαντίδας ήταν η αρεστή και επιθυμητή στους μετανάστες κριτική του κατεστημένου που κυβερνούσε την Ελλάδα και η αέναη επίκληση

593 Ατλαντίς, 26 Σεπτεμβρίου, 23, 24 Οκτωβρίου, 2, 3, 4 Νοεμβρίου 1908. Contopoulos, ο.π.: 139.

594 Ατλαντίς, 5, 6 Νοεμβρίου 1912.

των ιδανικών της φυλής. Ο Βλαστός ήταν γνήσιος εκφραστής της μικροαστικής ιδεολογίας με την εμμονή στις προβαλλόμενες ως παραδοσιακές αξίες του λαού⁵⁹⁵. Παράλληλα, εκφράζοντας τις διαμαρτυρίες των μεταναστών, αντιτάχθηκε στην ασυδοσία και την εκμετάλλευση τους από τους πάτρωνες (padrones) και τους εργάτομεσίτες. Ήταν επόμενο να ασπαστεί τις απόψεις των Προοδευτικών (progressives), οι οποίοι υποστήριζαν την προστασία των ασθενεστερών τάξεων από την ασυδοσία και την εκμετάλλευση⁵⁹⁶. Φρόντισε να καταδικάσει τις πρώτες σοσιαλιστικές ομάδες και να προτρέψει τους Έλληνες να μην εξαπατηθούν από τις επαγγελίες τους. Με αφορμή την ίδρυση της “αδελφότητα αλληλοβοηθείας σιγαροποιών” σχολίασε επιδοκιμαστικά ότι απαγορεύεται η εγγραφή όσων είναι Εβραίοι και μέλη των εργατικών συνδικάτων (unions)⁵⁹⁷.

595 Robert Ezra Park, *The Immigrant Press and its control*, Νέα Υόρκη 1922: 69. Αν και απευθυνόταν κυρίως στο κοινό των μεταναστών χρησιμοποιούσε την καθαρεύουσα ίσως ως ενοποιητικό στοιχείο που υπερέβαινε τις τοπικές ιδιαιτερότητες.

596 Samuel T. Cooke, “The Greeks in the United States”, *Eastern and Western Review*, III, Νοέμβριος 1910: 3.

597 *Ατλαντίς*, 28 Ιουλίου 1899. Ο Fairchild ο.π.: 209 υποστήριξε ότι δεν υπήρχαν Έλληνες που να διαπνέονται από μαρξιστικές σοσιαλιστικές αρχές.

ε. Η ίδρυση της Πανελληνίου Ενώσεως και η μετατροπή της κοινοτικής διαμάχης της Νέας Υόρκης σε σύγκρουση για τη σχέση των μεταναστών με την Ελλάδα

Η αύξηση του μεταναστευτικού ρεύματος στα τέλη του 19ου αιώνα και τις αρχές του εικοστού αντιμετωπίστηκε αρχικά από τις ελληνικές κυβερνήσεις με θετικό βλέμμα λόγω της σημασίας των εμβασμάτων των μεταναστών για την ελληνική οικονομία και της ελπίδας ότι με την παλιννόστησή τους οι Έλληνες μετανάστες θα αποτελούσαν φορείς εκσυγχρονισμού. Οι μετανάστες θεωρούνταν προσωρινοί απόδημοι οι οποίοι “αφομοιούνται προς εαυτούς κατά τε τους τύπους και την ουσίαν τον πολιτισμόν, εν μέσω του οποίου διαβιούσιν, επανερχόμενοι ανυψούσι το επίπεδον του παρ’ημίν αφομοιωθέντος συγχρόνου πολιτισμού”⁵⁹⁸. Σταδιακά η μετανάστευση άρχισε να αντιμετωπίζεται ως κίνδυνος λόγω της αραίωσης του πληθυσμού σε πολλές επαρχίες, της μείωσης του εργατικού δυναμικού και του περιορισμού του αριθμού των στρατευσίμων⁵⁹⁹. Ήταν έντονος ο φόβος ότι οι μετανάστες κάτω από την επίδραση του ξένου περιβάλλοντος “αποβάλλωσι την σφραγίδα του εθνικού χαρακτήρος”⁶⁰⁰. Ο εθνικός χαρακτήρας, ακόμη και αν θεωρείτο δεδομένος, δεν εγγυάτο και την εθνική κινητοποίηση καθώς “το σπέρμα των ιδεών του κοσμοπολιτισμού, ενυπάρχον εις την ανθρώπινην ψυχήν, δεν είνε ξένον προς την Ελληνικήν ψυχήν, μηδέ του αμορφώτου κόσμου, του αγροτικού και ποιμενικού και αποχειροβιώτου, τον οποίον αυτόν μάλιστα είναι ανάγκη να διαπαιδαγωγήσωμεν ίνα βαθύτερον ενστερνισθή το συναίσθημα του Εθνισμού”⁶⁰¹.

Ήταν απαραίτητο, κατά συνέπεια, να βρεθεί ένας τρόπος διατήρησης του ελέγχου του ελληνικού κράτους στους πολίτες που μετανάστευαν στην Αμερική. Εφόσον δεν ήταν εφικτή η απαγόρευση της μετανάστευσης οι

598 *Η εξ Ελλάδος Μετανάστευσις*, ο.π.: 17.

599 Στο ίδιο: 88-90.

600 Στο ίδιο: 80, 99. Laliotou, ο.π.: 59.

601 Στο ίδιο: 56.

ελληνικές κυβερνήσεις πριν αλλά κυρίως μετά το κίνημα στο Γουδί επιδίωξαν, μέσω της συγκρότησης μιας οργάνωσης, της *Πανελληνίου Ενώσεως*, να εξασφαλίσουν τακτικές οικονομικές εισφορές από τους μετανάστες που είχαν μεταβεί στις Ηνωμένες Πολιτείες, να αποτρέψουν την αφομοίωσή τους και να τους καταστήσουν φορείς της κυρίαρχης εθνικής ιδεολογίας. Η νέα οργάνωση θα συντόνιζε την ελληνική προπαγάνδα στις Ηνωμένες Πολιτείες και θα παρακολουθούσε όσους θεωρούνταν επικίνδυνοι για τα ελληνικά συμφέροντα. Μέσω της *Πανελληνίου Ενώσεως* το ελληνικό κράτος επιδίωκε να καταστεί το μοναδικό κέντρο εθνικής πολιτικής και να ελέγξει τις όποιες τάσεις θα ευνοούσαν την αυτονόμηση των μεταναστών και την αποστασιοποίηση από την επίσημη ιδεολογία. Παράλληλα θα προσπαθούσε να ενσωματώσει στη επιδιωκόμενη νοερή κοινότητα των αποδήμων Ελλήνων τους ξενόφωνους ορθοδόξους από την Οθωμανική Αυτοκρατορία που ήταν ανοιχτοί στα κηρύγματα του βουλγαρικού και του αλβανικού εθνικισμού.

Η ιδέα για τη συγκρότηση μιας οργάνωσης που να ενώνει τους απόδημους Έλληνες δεν ήταν καινούρια. Στις αρχές του 20ου αιώνα συστήθηκε στην Ελλάδα η οργάνωση *Τα Πάτρια* η οποία είχε ως στόχο την προάσπιση των εθνικών δικαιών. Η οργάνωση είχε τη φιλοδοξία να επεκτείνει την επιρροή της στους Έλληνες μετανάστες στις ΗΠΑ. Ο Σόλων Βλαστός, φρόντισε να ενημερώσει τους ιθύνοντες ότι η οργάνωσή τους δεν θα μπορούσε να κατανοήσει τους κινδύνους που απειλούσαν τον Χριστιανικό Ελληνισμό στον Νέο Κόσμο. Θα μπορούσε να αναφέρεται στις ειδικές συνθήκες που αντιμετώπιζαν οι μετανάστες με αγροτικό υπόβαθρο σε μια χώρα που βίωνε την εκβιομηχάνιση⁶⁰². Συγχρόνως όμως αποτελούσε μια διπλωματική προειδοποίηση να μην αναμειχθούν στον χώρο επιρροής του.

Το 1904 ο Μιχαήλ Αναγνωστόπουλος πρότεινε την ίδρυση της *Εθνικής Ενώσεως*, μιας οργάνωσης η οποία θα είχε ως στόχο να συσπειρώσει όλες τις

602 Contopoulos, ο.π.: 110.

ελληνικές παροικίες, αρχικά των Ηνωμένων Πολιτειών, και στη συνέχεια και του υπόλοιπου κόσμου. Η Εθνική Ένωση αποσκοπούσε να “αναζωπυρώσει το εθνικόν φρόνημα παρά τοις εν Αμερικανική Συμπολιτεία και αλλαχού Έλλησιν, [...] να συγκεντρώσει τας ενεργείας αυτών εν παντί ζητήματι αφορώντι εις την υπεράσπισιν των εθνικών ημών δικαιωμάτων και βελτίωσιν της τύχης των υπό τον ζυγόν της δουλείας διατελούντων αδελφών ημών [...] προς δε τούτοις να διαφωτίζη την εν τη Ευρώπη και τη Αμερική δημοσίαν γνώμην περί των φρικαλέων κακουργημάτων των διαπραττομένων υπό των δήθεν ελευθερωτών της Μακεδονίας”⁶⁰³. Η οργάνωση είχε έτσι ως βασικούς στόχους να ενισχύει το εθνικό φρόνημα των μεταναστών, να συγκεντρώνει χρήματα για την καταπολέμηση των βουλγαρικών ενεργειών στη Μακεδονία και να προπαγανδίζει την ελληνικότητα της περιοχής. Ίσως δεν είναι τυχαίο ότι ο Αναγνωστόπουλος πρότεινε την ίδρυση της Εθνικής Ενώσεως λίγο πριν ξεκινήσει ο Μακεδονικός Αγώνας. Πέθανε όμως το 1906, πριν οριστικοποιηθεί η οργανωτική δομή της.

Στις αρχές του 1907 τα σωματεία της Νέας Υόρκης συνήλθαν για να συμφωνήσουν στον οργανισμό της Πανελληνίου Ενώσεως, αλλά δεν κατάφεραν να καταλήξουν σε καμία απόφαση⁶⁰⁴. Μετά την αποτυχία των σωματείων ανέλαβε την πρωτοβουλία η Ατλαντίδα αλλά και αυτή απέτυχε. Τελικά οι προσπάθειες των σωματείων κατάληξαν, κατά τη διάρκεια συνεδρίου στη Νέα Υόρκη (16-18 Οκτωβρίου 1907), στη συγκρότηση της Πανελληνίου Ενώσεως⁶⁰⁵.

Η Πανελλήνιος Ένωση αποτέλεσε ομοσπονδία των περισσότερων από τα 100 λειτουργούντα τότε στην Αμερική ελληνικά σωματεία. Η έδρα της Ενώσεως μεταφέρθηκε, μετά από μερικούς μήνες, από τη Νέα Υόρκη στο Σικάγο και εξελέγη πρόεδρος ο Δ. Μανουσόπουλος και γενικός γραμματέας ο

603 “Προκήρυξις προς τους εν Αμερική και αλλαχού ελληνικούς εποικισμούς”, Ιωάννης Γ. Παπαϊωάννου, *Μιχαήλ Αναγνωστόπουλος (Michael Anagnos)*, Αθήνα 1981: 53.

604 Μαλαφούρης, *ο.π.*: 194.

605 Thomas Burgess, *Greeks in America*, Βοστώνη 1913: 63-67, 88-89, 153, 159. Κανούτας, *ο.π.*: 214-215, 221, 223. Saloutos, *ο.π.*: 246-247.

Βενετσανάκος⁶⁰⁶. Ο σκοπός της *Ενώσεως* ήταν να βοηθήσει τους μετανάστες να προσαρμοστούν στον νέο περιβάλλον και να αποκτήσουν την αμερικανική υπηκοότητα διατηρώντας τους δεσμούς τους με την Ελλάδα⁶⁰⁷. Επίσης στόχευε να καταπολεμήσει την προπαγάνδα στην Αμερική Βουλγάρων, Σέρβων, Ρώσων και Νεοτούρκων⁶⁰⁸.

Η ίδρυση της *Ενώσεως* συνέπεσε με την απόφαση της ελληνικής κυβερνήσεως να αποσταλεί ως επιτετραμμένος στην Ουάσιγκτων ο Λάμπρος Κορομηλάς, οικονομολόγος και πρώην γενικός πρόξενος Θεσσαλονίκης⁶⁰⁹. Ο Λάμπρος Κορομηλάς, από την άφιξη του στις Ηνωμένες Πολιτείες επιδίωξε να θέσει υπό τον έλεγχο του την *Πανελλήνιο Ένωσι* και πέτυχε το 1908 στη γενική συνέλευση της Βοστώνης τη ριζική αλλαγή του καταστατικού επιβάλλοντας τη συγκρότηση μιας ισχυρής κεντρικής διοίκησης και τη λειτουργία τοπικών τμημάτων στα οποία μέλη θα ήταν οι μετανάστες και όχι οι τοπικοί σύλλογοι⁶¹⁰. Με τον τρόπο αυτό επιδίωκε να αποτελέσει η οργάνωση ένα μηχανισμό για να ελέγχει το ελληνικό κράτος τους μετανάστες και την ηγεσία των ελληνικών κοινοτήτων. Ως έδρα της οργάνωσης ορίστηκε τότε η Βοστώνη εις μνήμην του Αναγνωστόπουλου, το παράρτημα Νέας Υόρκης, όμως

606 Μαλαφούρης, ο.π.: 194.

607 *Ατλαντίς*, 11, 15, 16, 19 Οκτωβρίου 1907. Σύμφωνα με το καταστατικό το τέλος εγγραφής ορίστηκε σε 1\$ ενώ σε 1\$ ανερχόταν και η μηνιαία συνδρομή. Τα μέλη δικαιούνταν, σε περίπτωση ασθένειας, 5\$ την εβδομάδα για διάστημα 3 εβδομάδων. Σε περίπτωση νοσηλείας σε νοσοκομεία ελάμβαναν 10\$ για διάστημα 10 εβδομάδων. Παράλληλα προβλέφθηκε αποζημίωση σε περίπτωση θανάτου για τις οικογένειες κυμαινόμενη ανάλογα με τα έτη που κάποιος ήταν μέλος της *Ενώσεως*. Τέλος θεσπίστηκε η ίδρυση κέντρων για την ένταξη των νέων μεταναστών, *Καταστατικόν Πανελληνίου Ενώσεως*, Νέα Υόρκη, 1910: 3, 4, 36, 37, 49, 50.

608 *Ατλαντίς*, 28 Σεπτεμβρίου 1907.

609 Ο Λάμπρος Κορομηλάς ήταν γιος του εκδότη Δημητρίου Κορομηλά και γεννήθηκε στην Αθήνα το 1854. Σπούδασε στη Νομική Αθηνών και στη συνέχεια πολιτικές και φυσικομαθηματικές επιστήμες στη Γερμανία και τη Γαλλία. Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα χρημάτισε διαδοχικά γενικός γραμματέας του Υπουργείου Οικονομικών και διευθυντής του Εθνικού Τυπογραφείου. Το 1904 διορίστηκε Γενικός Πρόξενος της Ελλάδας στη Θεσσαλονίκη και αναδείχθηκε σε έναν από τους κύριους ιθύνοντες του Μακεδονικού Αγώνα. Το 1908 διορίστηκε επιτετραμμένος της Ελλάδας στην Ουάσιγκτων. Το 1910 εξελέγη βουλευτής και ο Ελευθέριος Βενιζέλος του ανέθεσε αρχικά το Υπουργείο Οικονομικών και το 1911 το Υπουργείο Εξωτερικών. Απομακρύνθηκε από την κυβέρνηση το 1913 λόγω διαφωνιών με τον Βενιζέλο και διορίστηκε πρεσβευτής της Ελλάδας στη Ρώμη. Πέθανε στην Ουάσιγκτων το 1923. Ελένη Γαδίκια Κατσιαδάκη, «Βενιζέλος και Υπουργείο Εξωτερικών: Σύγκρουση ή Συνεργασία», *Πρακτικά Συμποσίου για τον Ελευθέριο Βενιζέλο που οργάνωσε του Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο και το Μουσείο Μπενάκη*, Αθήνα 1988: 276-81.

610 Αλέξανδρος Κιτρορέφ, «Η Νέα Διασπορά. Α' Η Μετανάστευση στις ΗΠΑ», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 5, Αθήνα 2003: 372. Μαλαφούρης, ο.π.: 195.

ήταν το σημαντικότερο λόγω του αριθμού των μελών⁶¹¹. Η Ατλαντίδα, ενώ υποστήριξε την προσπάθεια για τη συγκρότηση μιας ελληνικής οργάνωσης στις Ηνωμένες Πολιτείες, επέμεινε όμως ότι αυτή θα έπρεπε να αποτελεί ομοσπονδία των λειτουργούντων συλλόγων και κοινοτήτων και όχι οργανισμό με ισχυρή κεντρική διοίκηση. Ο Κορομηλάς επισήμαινε ως κύριο στόχο της Πανελληνίου Ενώσεως την παγίωση συστηματικών εισφορών των μεταναστών. Η ελάττωση της παραγωγικής δύναμης της χώρας, η απώλεια εμμέσων φόρων και η ανάγκη πολεμικής προετοιμασίας δικαιολογούσαν την απαίτηση μιας ετήσιας εισφοράς από τους μετανάστες⁶¹².

Στις υπόλοιπες χώρες η ελληνική κυβέρνηση είχε επιβάλει την καταβολή διαμονητηρίου τέλους στερώντας τους σε περίπτωση μη συμμόρφωσης τη διπλωματική προστασία. Το μέτρο αυτό όμως δεν μπορούσε να τελεσφορήσει στις Ηνωμένες Πολιτείες και προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στην Αμερική κυρίως από τις εφημερίδες όπως η Ατλαντίδα που ευνοούσαν την αυτονόμηση των μεταναστών από το ελληνικό κράτος⁶¹³. Ο Λάμπρος Κορομηλάς, δεν ήταν υπέρ της είσπραξης του διαμονητηρίου τέλους θεωρώντας ότι σύντομα η πλειονότητα των μεταναστών θα αποκτούσε την αμερικανική υπηκοότητα λόγω των πλεονεκτημάτων που συνεπαγόταν. Η μόνη λύση, κατά τον Κορομηλά, ώστε να περιοριστούν τα διαφυγόντα έσοδα του ελληνικού κράτους, θα ήταν να πειστούν οι μετανάστες για την ηθική υποχρέωσή τους να συμβάλουν οικονομικά στον ελληνικό προϋπολογισμό⁶¹⁴. Ως αντιστάθμισμα των εισφορών η ελληνική κυβέρνηση θα μεριμνούσε για την βελτίωση της προξενικής υπηρεσίας και την προστασία των μεταναστών από την επαγγελματική εκμετάλλευση. Το μισό ποσό από τις εισφορές θα διατίθετο για

611 Στο παράρτημα της Νέας Υόρκης συμμετείχαν μέλη και των δύο παρατάξεων. Πρόεδρος εξέλεξε ο Παντίας Ράλλης, και αντιπρόεδρος ο αιδεσιμότατος Μεθόδιος Κουρκουλής, γενικός γραμματέας ο Γ. Νικόλας, ειδικός γραμματέας ο Ν. Φλοτορίδης, ταμίας ο Ν. Γαλανός, και μέλη ο Ι. Κούνης, ο γιατρός Κ. Νίκας και ο Σ. Καλαμανίδης.

612 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λάμπρου Κορομηλά προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. εμπ. πρωτ. 256, 3/17 Δεκεμβρίου 1909.

613 Κουρτούμη-Χαντζή, *ο.π.* 117.

614 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λάμπρου Κορομηλά προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. εμπ. πρωτ. 256, 3/17 Δεκεμβρίου 1909.

τις “ανάγκες του έθνους” και το άλλο μισό για την μέριμνα των μεταναστών⁶¹⁵. Η Πανελλήνιος Ένωσις θα κάλυπτε τις ανάγκες εύρεσης εργασίας, κοινωνικής ασφάλισης και νομικής υποστήριξης των μελών ακολουθώντας το παράδειγμα ανάλογων οργανώσεων των Σέρβων της Αυστρίας, των Ιταλών και των Ρώσων⁶¹⁶. Σε διάστημα δύο ετών η οργάνωση έφτασε να έχει 20.000 μέλη και 120 τμήματα σε όλες τις πολιτείες της Αμερικής⁶¹⁷.

Πέρα όμως από την προσδοκώμενη οικονομική ωφέλεια για το ελληνικό κράτος ιδιαίτερα βάρυνε στην απόφαση για τη συγκρότηση της Ενώσεως το ενδεχόμενο ελληνοτουρκικού πολέμου. Ο Λάμπρος Κορομηλάς και οι άλλοι Έλληνες διπλωμάτες επιδίωξαν μέσω της Πανελληνίου Ενώσεως να διεγείρουν τον πατριωτισμό και την εθνική συνείδηση των μεταναστών⁶¹⁸. Η Ένωσις θα συντηρούσε τους δεσμούς των μεταναστών με τον τόπο καταγωγής τους και θα ενίσχυε το αγωνιστικό τους φρόνημα ώστε να καταταγούν στον ελληνικό στρατό σε περίπτωση πολέμου⁶¹⁹. Ο Κορομηλάς περιόδευσε το 1908 στις ελληνικές παροικίες για να εξάψει τον ενθουσιασμό των μεταναστών για τον Μακεδονικό Αγώνα⁶²⁰. Οι πρώτοι μακεδονικοί σύλλογοι είχαν ιδρυθεί νωρίτερα σε διάφορες πόλεις της Αμερικής⁶²¹. Με την παρέμβαση του Κορομηλά, εντούτοις, οι σύλλογοι απέκτησαν πιο έντονο πολιτικό χαρακτήρα⁶²².

Ένα χρόνο αργότερα, στα μέσα του 1909, άρχισαν να συγκροτούνται εθελοντικοί λόχοι σε διάφορες πολιτείες όπου οι μετανάστες ασκούσαν

615 Στο ίδιο.

616 Στο ίδιο.

617 Μαλαφούρης, ο.π.: 195.

618 Laliotou, ο.π.: 72.

619 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λάμπρου Κορομηλά προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. εμπ. πρωτ. 256, 3/17 Δεκεμβρίου 1909.

620 Μαλαφούρης, ο.π.: 197.

621 Το 1901 ιδρύθηκε στην Ουάσιγκτων ο Σύλλογος Βελβεντινών, το 1903 στο Lowell, Massachussets ο Σύλλογος Ζουπανιωτών (σημ. Πενταλοφιδών Βοΐου), το 1903 στη Φιλαδέλφεια ο Σύλλογος Βελβεντινών Φιλοπατρία και Ελευθερία, το 1903 στο Σικάγο ο Σύλλογος Νέου Σκόπου Σερρών, το 1905 στη Νέα Υόρκη ο Σύλλογος Λιτοχωριτών ο Όλυμπος, το 1906 στη Νέα Υόρκη ο Σύλλογος Μερασσανιωτών (σημ. Μορφιωτών Βοΐου), το 1907 στο Lowell ο Σύλλογος Μπορσιωτών (σημ. Κορυφιωτών Βοΐου) ο Άγιος Δημήτριος, το 1909 στη Βοστώνη ο Σύλλογος Ναουσαίων ο Άγιος Δημήτριος, το 1910 στη Νέα Υόρκη ο Σύλλογος Καστοριέων η Ομόνοια. Λάζαρος Αθ. Παπαϊωάννου, Η Παμμακεδονική Ένωση Αμερικής, Πενήντα Χρόνια Ζωής και Δράσης, Κοζάνη 1999: 53.

622 Στο ίδιο: 197. Τότε ιδρύθηκε στη Νέα Υόρκη ο Μακεδονικός Σύλλογος Μεγας Αλέξανδρος με χίλια περίπου μέλη.

στρατιωτικά⁶²³. Ο πρώτος *Ελληνικός Εθελοντικός Λόχος* ιδρύθηκε στη Νέα Υόρκη υπό τη διοίκηση του έφεδρου ανθυπολοχαγού του ελληνικού στρατού Παναγιώτη Φωκά⁶²⁴. Τον ίδιο χρόνο ιδρύθηκε στο Σικάγο και ο *Ελληνικός Σύνδεσμος Διαπλάσεως Εφήβων* ο οποίος χρησιμοποιούσε μια αίθουσα στο Hull House για διαλέξεις, θεατρικές παραστάσεις και πατριωτικές συγκεντρώσεις⁶²⁵. Ο Σύνδεσμος μεριμνούσε παράλληλα για την αθλητική και στρατιωτική άσκηση των μελών. Σύντομα ανάλογοι λόχοι ιδρύθηκαν στο Ely Nevada, στο Seattle Washington, στη Νέα Ορλεάννη, Luisianna, το Memphis Tennessee και το Buffalo New York⁶²⁶.

Με τον πολλαπλασιασμό των εθελοντικών λόχων και των τμημάτων της *Πανελληνίου Ενώσεως* εντεινόταν η προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης να ενισχύσει τον έλεγχό της στους μετανάστες. Η κυβέρνηση σκόπευε να αξιοποιήσει τα έσοδα από την *Πανελλήνιο Ένωσι* για τις ενέργειες του Υπουργείου Εξωτερικών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία⁶²⁷. Το Υπουργείο Εξωτερικών, αντίθετα από τις συστάσεις του Κορομηλά, επέμεινε στην άμεση είσπραξη του διαμονητηρίου τέλους, γεγονός που προκάλεσε έντονες αντιδράσεις μεταξύ των μεταναστών. Δυσανεστημένοι από τη συμπεριφορά των άμισθων προξένων και την αδιαφορία του ελληνικού κράτους για τα προβλήματά τους δεν αισθάνονταν την υποχρέωση να καταβάλλουν συστηματικά εισφορές λόγω του πατριωτισμού τους⁶²⁸. Η μετανάστευση σε ένα μεγάλο βαθμό σήμαινε, γι' αυτούς, απαλλαγή από την ανικανότητα της

623 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λάμπρου Κορομηλά προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. εμπ. πρωτ.256, 3/17 Δεκεμβρίου 1909.

624 Μαλαφούρης, ο.π.: 197.

625 Μαλαφούρης, ο.π.: 197.

626 Στο ίδιο: 198.

627 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών προς τον Έλληνα επιτετραμμένο στην Ουάσιγκτων Λάμπρο Κορομηλά, αρ. πρωτ. 668, 21 Απριλίου 1910, "υπέρ των ημετέρων εν τη αλυτρώτω ενεργειών".

628 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λάμπρου Κορομηλά προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 2161, 5 Φεβρουαρίου 1910, "Αι ελπίδες του Υπουργείου στηρίζονται κυρίως επί της φιλοπατρίας των Ελλήνων. Ατυχώς η φιλοπατρία είναι φυτόν έχον ανάγκην καλλιεργείας ιν' αποδώσῃ αξίους λόγου καρπούς ή υλικούς ή ηθικούς –οίτινες άλλως είναι οι πολυτιμότετοι. Ημεῖς εξακολουθούμεν να φρονώμεν ότι η φιλοπατρία είναι χόρτον άγριον, μη δεόμενον φροντίδος, όπερ δύναται αεννάως να θερίζεται",

ελληνικής πολιτικής ηγεσίας και την αυξημένη φορολόγηση⁶²⁹. Παρά τη συναισθηματική σύνδεση με τον τόπο καταγωγής τους αντιμετώπιζαν το ελληνικό κράτος ως μηχανισμό απομύζησης από τον οποίο χείρονταν που είχαν απαλλαγή⁶³⁰.

Παράλληλα η προσπάθεια του Κορομηλά να καταστήσει την *Πανελλήνιο Ένωση* μηχανισμό ελέγχου των μεταναστών από το ελληνικό κράτος απειλούσε άμεσα τον ρόλο του Σόλωνα Βλαστού ως ηγέτη των Ελλήνων της Αμερικής. Ο Σόλων Βλαστός, εκμεταλλευόμενος τις αντιδράσεις των Ελλήνων της Αμερικής, άρχισε να προβάλλει για πρώτη φορά το επιχείρημα της διάκρισης συμφερόντων μεταξύ των Ελλήνων του Βασιλείου της Ελλάδος και των μεταναστών. Υποστήριξε ότι η προάσπιση των εθνικών συμφερόντων δεν θα έπρεπε να είναι ο μοναδικός στόχος της οργάνωσης αλλά θα όφειλε σε ίση μοίρα να τεθεί η προστασία των μεταναστών από αδίστακτους εκμεταλλευτές⁶³¹. Με την ευκαιρία του ιδρυτικού συνεδρίου της οργάνωσης η *Ατλαντίδα* είχε τονίσει ότι οι μετανάστες θα έπρεπε να γίνουν χρηστοί πολίτες των Ηνωμένων Πολιτειών⁶³². Ο Σόλων Βλαστός εξέφραζε την αντίδραση του στην προσπάθεια του ελληνικού κράτους να ελέγξει τους μετανάστες χωρίς ωστόσο να απομακρύνεται από την διακηρυγμένη πολιτική προάσπισης της ιδεολογίας της Μεγάλης Ιδέας. Κατά τον Βλαστό η *Πανελλήνιος Ένωσης* θα έπρεπε να προασπίζει τα συμφέροντα του συνόλου του ελληνισμού γιατί στο βαθμό που ο Πανσλαβισμός κατέστρεφε τους Έλληνες της Ρωσίας, της Βουλγαρίας και της Ανατολικής Ρωμυλίας και της Ρουμανίας οι Έλληνες της

629 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1907, Πόρισμα των επιτοπίων επισκοπήσεων της καταστάσεως των εν ταις Ηνωμέναις Πολιτείαις της Αμερικής βιούντων Ελλήνων, αρ. πρωτ. 162, 4 Ιανουαρίου 1907, “Εκ των κεκτημένων μικράν τινα περιουσίαν και των πλέον προοδευτικών, οι πλείστοι εγκαθίστανται οριστικώς εν ταις Ηνωμέναις Πολιτείαις, διά τον λόγον ότι προτιμώσι να εργάζωνται εκεί ένθα ευκολώτερον στάδιον εργασίας και δράσεως ευρίσκουσιν, ή να επιστρέψωσιν εις την Ελλάδα και να ευρεθώσιν αντιμετώποι περιωρισμένου κύκλου εργασιών, κακοδιοικήσεως και καταθλιπτικής φορολογίας”.

630 ΙΑΥΕ, Φ. Β12/1908, Επιστολή του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λάμπρου Κορομηλά προς τον Υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Σκουζέ, 12/35 Μαρτίου 1908, “Ούτως ανεργάτιστοι ερρίφθησαν εις στενωπούς και καταγώγια, εργαζόμενοι ως είλωτες, παίγνια του πρώτου τυχόντος κακοήθους, μη αντιλαμβανόμενοι εκ της εδώ ζωής άλλο τι ή ότι είνε απηλλαγμένοι των ελληνικών νόμων και της γειτονίας του δανειστού των. Ουδέν απολύτως συνέχει αυτούς ειμή μόνον η μνήμη του χωρίου των”.

631 *Ατλαντίς*, 23 Ιανουαρίου, 26, 27, 28 Οκτωβρίου 1908.

632 *Ατλαντίς*, 10, 26, 27, 28 Οκτωβρίου 1908.

Αμερικής παρέμειναν οι μόνοι στους οποίους μπορούσε να στηρίξει τις ελπίδες του ο ελληνισμός⁶³³. Επέμενε όμως ότι η Ατλαντίδα θα υπηρετούσε πάντα τα συμφέροντα του Ελληνισμού στην Αμερική και τον υπόλοιπο κόσμο και ως εκ τούτου είχε το δικαίωμα να στηλιτεύει την αδικία και να υπηρετεί τους μετανάστες⁶³⁴.

Χωρίς να αποστασιοποιείται, έτσι, από τον κυρίαρχο εθνικιστικό λόγο επισήμαινε ότι η *Πανελλήνιος Ένωσις* θα έπρεπε να αποτελεί μια αυτόνομη οργάνωση των Ελλήνων της Αμερικής. Ο Βλαστός στην προσπάθειά του να μειώσει το κύρος του νέου Έλληνα πρεσβευτή τον επέκρινε, όπως και τον Μπότση δέκα χρόνια πριν, ότι αντί να ασχολείται με την προώθηση των ελληνικών προϊόντων στην αμερικανική αγορά αναμειγνυόταν στα κοινοτικά ζητήματα με διορισμό ιερέων της αρεσκείας του, προώθούσε τη δημιουργία επισκοπής Αμερικής και υποστήριζε την επιβολή περιοριστικής μεταναστευτικής νομοθεσίας από το Ελληνικό Κράτος⁶³⁵. Στο βαθμό που ο Σόλων Βλαστός είχε στηρίξει την επιτυχία του στην αντιπροσώπευση των μεταναστών η διακοπή της μεταναστευτικής ροής ήταν πράγματι απειλή των ζωτικών του συμφερόντων. Απέδωσε κατά συνέπεια την ανησυχία του Κορομηλά για τις συνθήκες διαβίωσης πολλών μεταναστών και την ικανότητά τους να αντεπεξέλθουν στις απαιτήσεις της αμερικανικής κοινωνίας λόγω ελλιπούς κατάρτισης ως υπεροψία ενός αναίσθητου και αλαζόνα αριστοκράτη που περιφρονούσε το λαό⁶³⁶. Το βασικό του, όμως, επιχείρημα για να κερδίσει την υποστήριξη των μεταναστών ήταν η παρουσίαση του διαμονητηρίου τέλους ως κατ'αποκοπήν φόρου που επέβαλλε το ελληνικό κράτος στους μετανάστες.

Ο Κορομηλάς επέλεξε να έρθει σε ανοιχτή αντιπαράθεση με τον Βλαστό έχοντας την υποστήριξη του διοικητικού συμβουλίου της *Πανελληνίου Ενώσεως* και ορισμένων κοινοτήτων, μεταξύ των οποίων της Αγίας Τριάδας

633 *Ατλαντίς*, 28 Οκτωβρίου 1908.

634 *Ατλαντίς*, 28 Νοεμβρίου 1908.

635 *Ατλαντίς*, 2, 3, 5 Δεκεμβρίου 1908.

636 *Ατλαντίς*, 5 Φεβρουαρίου 1909, Αλέξανδρος Κρίκος, *ο.π.*: 57 κεξ.

στη Νέα Υόρκη⁶³⁷.

Στη διαφωνία μεταξύ του Σόλωνα Βλαστού και της Πανελλήνιου Ενώσεως διακρίνεται το κοινωνικό υπόβαθρο της διαμάχης μεταξύ των δύο ηγετικών ομάδων των Ελλήνων της Αμερικής. Η εφημερίδα Πανελλήνιος η οποία κυκλοφόρησε στις 8 Απριλίου 1908 επίσης στήριζε τα σχέδια του Κορομηλά και την πολιτική ενίσχυσης της Πανελληνίου Ενώσεως και προβολής της Μεγάλης Ιδέας⁶³⁸. Χρηματοδότες της ήταν σε μεγάλο βαθμό οι επίτροποι της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας: ο αιδεσιμότατος Μεθόδιος Κουρκουλής, ο Πέτρος Μηνεκάκης, ο Δημήτριος Πολυμέρης και ο Κωνσταντίνος Γαλανόπουλος, η μερίδα που είχε τη στήριξη των εμπόρων στην κοινότητα της Νέας Υόρκης. Αντίθετα, η κοινότητα του Ευαγγελισμού στη Νέα Υόρκη και τα μικρότερα σωματεία, τόσο εθνοτοπικά όσο και επαγγελματικά (όπως ο σύλλογος ανθοπωλών και ζαχαροπλαστών) ήταν υπό την προστασία του Σόλωνα Βλαστού ο οποίος και αντετίθεντο στη διάλυσή τους, που επιδίωκε η Πανελλήνιος Ένωσης.

Σε επιστολή του στην Πανελλήνιο, ο φοιτητής της Νομικής Σωτήριος Νικολάου υπογράμμιζε την αντιπαλότητα ανάμεσα στην ομάδα με επικεφαλής τον Σόλωνα Βλαστό και την ομάδα των μεγαλοαστών της Βοστώνης και της Νέας Υόρκης που αποτελούσαν το διοικητικό συμβούλιο της Πανελληνίου Ενώσεως⁶³⁹. Ο Βλαστός έστησε την επιτυχία του στην παροχή προστασίας προς τους μετανάστες κατά το διάστημα που δεν υπήρχε οργάνωση των Ελλήνων της Αμερικής. Για το σκοπό αυτό φρόντισε να απαξιώσει στα μάτια των μεταναστών την ήδη κλονισμένη αξιοπιστία των Ελλήνων πολιτικών και του βασιλιά Γεωργίου Α' μετά τον πόλεμο του 1897, χαρακτηρίζοντάς τους ως

637 Κανούτας, ο.π.: 174-176, Ατλαντίς, 16 Ιανουαρίου, 4, 6 Φεβρουαρίου 1909. FRUS, 1908: 400. Επιστολή του Elihu Root προς τον Λάμπρο Κορομηλά, Washington 12 Δεκεμβρίου 1908. Contopoulos, ο.π.: 114 όπου αναφέρεται και στη μαρτυρία του πατέρα του μετανάστη από την Κωνσταντινούπολη και μέλους της Πανελληνίου Ενώσεως.

638 Κανούτας, ο.π.: 174. N. W. Ayers & son, A Catalogue of American Newspapers, 1895-1911: 642. Η κυκλοφορία της το 1910 έφτασε στο σύνολο των Ηνωμένων Πολιτειών τα 9.262 φύλλα αλλά δεν κατάφερε να έχει την απήχηση της Ατλαντίδας. Τελικά η κυκλοφορία της σταμάτησε τον Απρίλιο 1913. Αναφέρεται στο Contopoulos, ο.π.: 142.

639 Επιστολή του φοιτητή της Νομικής Σωτηρίου Νικολάου, Πανελλήνιος, 13 Ιανουαρίου 1911.

“φαύλους, αχρείους, διεφθαρμένους και ληστές”⁶⁴⁰. Όταν συστήθηκε η *Πανελλήνιος Ένωσις* και το ελληνικό κράτος επιδίωξε να την ενισχύσει μέσω των διπλωματικών εκπροσώπων του, χαρακτήρισε τις κυβερνητικές εγκυκλίους “έγγραφα που κάμνουν να διπλώνουν οι μπακάληδες της σαρδέλαις”⁶⁴¹. Οι ίδιοι οι Έλληνες διπλωμάτες χαρακτηρίστηκαν “διωρισμένοι εκ των βασιλικών μαγειρειών και ελέω ποδογύρου”⁶⁴². Τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου της *Πανελληνίου Ενώσεως*, μεταξύ των οποίων ο καθηγητής διεθνούς δικαίου Θεόδωρος Ίων και τα μέλη των εμπορικών οικογενειών της Βοστώνης Μπενάκης, Συναδινός και Στεφάνου, πέρα από “διεφθαρμένοι και φαύλοι” χαρακτηρίζονταν ως “καλαμαράδες, και αρνησίθρησκοι”⁶⁴³. Αντιθέτως, οι υπό τον έλεγχο του συντεχνίες των ζαχαροπλαστών και των ανθοπωλών, επαινούνταν ως “μονάρχαι των ζαχαροπλαστείων και των ανθέων”. Αντιπαρέβαλλε δηλαδή το παραδοσιακό σχήμα των κοσμοπολιτών μορφωμένων των ανωτέρων κοινωνικών στρωμάτων και των αγνών και πατριωτών μικροαστών.

Η επιτυχία των μικροαστών εμπόρων προβαλλόταν ως κίνητρο για την προσέλκυση περισσότερων μεταναστών στη χώρα που έχει “ελευθερίαν και δουλειάν και προκοπήν δι’ όλους”. Η προσπάθεια περιορισμού της μετανάστευσης από την ελληνική κυβέρνηση, η οποία απειλούσε τον χώρο επιρροής του, έπρεπε να αποφευχθεί με κάθε μέσο. Υποστήριξε εξάλλου ότι οι “καινουριοφερμένοι” προέρχονταν από την “σκλαβωμένη Ελλάδα” και άρα δεν κινδύνευε από δημογραφική αιμορραγία το Βασίλειο της Ελλάδος. Κατά τους αντιπάλους του, μόνο με τη συνεχή ροή μεταναστών θα μπορούσε ο Βλαστός να “συστήση Ελληνικόν κράτος εν Αμερική του οποίου να άρχη ως άλλος Αλή-Πασάς Τεπελενλής”⁶⁴⁴. Πρέπει εντούτοις να σημειώσουμε ότι η πολιτική της

640 Στο ίδιο.

641 Στο ίδιο.

642 Στο ίδιο.

643 Στο ίδιο.

644 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Δημήτριου Πετρίδη στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 1093, 17 Μαρτίου 1911. Ο Δημήτριος Πετρίδης ιερέας της κοινότητας της Φιλαδέλφειας υπογράμμιζε το γεγονός ότι ο Σόλων Βλαστός, εξόγκωνε τις επαγγελματικές δυνατότητες στην Αμερική και τα κέρδη που απεκόμιζαν οι μετανάστες.

Ατλαντίδας για προσέλκυση περισσότερων μεταναστών απηχούσε την αμερικανική στάση στην περίοδο πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο αμερικανός πρόξενος στην Αθήνα George Horton διαμαρτυρήθηκε για αναφορά του Λάμπρου Κορομηλά στις άσχημες συνθήκες διαβίωσης των Ελλήνων της Αμερικής και επισήμανε την οικονομική άνθηση των μεταναστών⁶⁴⁵.

Ο Λάμπρος Κορομηλάς, μετά το κίνημα στο Γουδί, ανακλήθηκε και ανέλαβε υπουργός οικονομικών της κυβέρνησης Βενιζέλου. Τον αντικατέστησε ο Λυσίμαχος Καυταντζόγλου, που μόλις έφτασε στην Αμερική ως επιτετραμμένος εξέδωσε εγκύκλιο στην οποία ξεκαθάριζε ότι η Πρεσβεία είναι ο μόνος αντιπρόσωπος “του Βασιλέως και του Έθνους”⁶⁴⁶. Παράλληλα επισήμανε σε όλους τους προξένους της Ελλάδας την ανάγκη υποστήριξης της Πανελληνίου Ενώσεως⁶⁴⁷. Ενώ όμως ο Λάμπρος Κορομηλάς ήρθε σε σύγκρουση με την ομάδα Βλαστού και προσπάθησε να την εξασθενήσει ενισχύοντας την *Πανελλήνιο Ένωση*, ο Λυσίμαχος Καυταντζόγλου σταδιακά προσεταιρίστηκε τον Σόλωνα Βλαστό για να λειτουργήσει η *Πανελλήνιος Ένωσις* ως υπερκομματικός συνεκτικός κρίκος των Ελλήνων της Αμερικής.

Η διαμάχη μεταξύ των οπαδών και των αντιπάλων της Πανελληνίου Ενώσεως είχε λάβει ευρύτερες διαστάσεις το 1908 όταν έφτασε στην Αμερική ο ποιητής Σπυρίδων Ματσούκας, ως “εθναπόστολος” με σκοπό να συλλέξει χρήματα από τους Έλληνες της Αμερικής για τη ναυπήγηση του πολεμικού πλοίου της “Νέας Γενεάς”⁶⁴⁸. Η άφιξή του αρχικά προκάλεσε την αντίδραση

645 Ατλαντίς, 4, 5, 6 Φεβρουαρίου 1909. Κουρτούμη-Χαντζή, ο.π.: 110-111.

646 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Εγκύκλιος του Λυσίμαχου Καυταντζόγλου προς τα προξενεία της Ελλάδας στις Ηνωμένες Πολιτείες, αρ. πρωτ. 36, 6 Φεβρουαρίου 1911.

647 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Λυσίμαχου Καυταντζόγλου στον Υπουργό Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 3895, 8 Ιανουαρίου 1911.

648 Ο Σπύρος Ματσούκας γεννήθηκε στην Ύπατη το 1873. Το 1896 φοιτητής ακόμη της νομικής έπαιξε σημαντικό ρόλο στη μετάβαση εθελοντών πολεμιστών σπουδαστών στην επαναστατημένη Κρήτη. Μετά τον πόλεμο του 189 περιερχόταν στα σχολεία και απήγγελλε πατριωτικά ποιήματα. Πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους περιηγήθηκε τις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού και συγκέντρωσε χρήματα με τα οποία η Ελλάδα αγόρασε το αντιτορπιλικό “Νέα Γενεά” και εξόπλισε την ομώνυμη πυροβολαρχία. Παρακολούθησε όλες τις πολεμικές συρράξεις της περιόδου 1912-22 απαγγέλοντας ποιήματα για να αναπτερώσει το ηθικό των στρατευμένων. Ίδρυσε την οργάνωση “Λευκός Σταυρός” από το ταμείο της οποίας προικίζονταν ορφανές κόρες πολεμιστών. Πέθανε στις 25 Νοεμβρίου 1928. Θεόκτιστος Λαϊνάς, *Σπύρος Ματσούκας, ο ρουμελιώτης εθναπόστολος και ποιητής*, Αθήνα 1962.

του Σόλωνα Βλαστού. Οι επιθέσεις όμως του Ματσούκα στην *Πανελλήνιο Ένωσι* τους έφερε στο ίδιο στρατόπεδο⁶⁴⁹. Όπως ήταν αναμενόμενο και οι δύο είδαν την αναγόρευση της *Πανελληνίου Ενώσεως* ως εκπροσώπου του ελληνικού κράτους ως απειλή του ελέγχου τους επί των μεταναστών. Έτσι ο Ματσούκας αντί να ενισχύει, σύμφωνα με τις εντολές της ελληνικής κυβέρνησης, την *Πανελλήνιο Ένωσι* επιδίωκε τη διάλυσή της⁶⁵⁰. Στα εγκαίνια του παραρτήματος της *Πανελληνίου Ενώσεως* στο Σικάγο ο Ματσούκας επιτέθηκε στο διοικητικό συμβούλιο και δήλωσε: “Ποίοι είναι αυτοί οι οποίοι θέλουν να κάμουν την Ένωσιν; Είναι άνθρωποι οι οποίοι συνώμοσαν εναντίον μου, και επολέμησαν το έργο μου. Με εξύβρισαν εις Βρούκλιν, Νέαν Υόρκην και με εκάλεσαν εδώ διά να με υβρίσουν. Αυτή δεν είναι Πανελλήνιος Ένωσις αλλά Πανελλήνιος διαίρεσις. Εγώ θα την καταστρέψω και θα την κάνω”⁶⁵¹.

Την ίδια περίοδο ο Σόλων Βλαστός έστειλε επιστολή στον διευθυντή της Υπηρεσίας Μεταναστεύσεως για να μην επιτρέψει την παρουσία εκπροσώπου της *Πανελληνίου Ενώσεως* στο Ellis Island⁶⁵². Στην επιστολή αυτή καταφερόταν εναντίον των ηγετών των τμημάτων της *Πανελληνίου Ενώσεως*, των προξένων της Ελλάδας και του πρώην επιτετραμμένου Λάμπρου Κορομηλά. Τους παρουσίαζε συλλήβδην ως εκμεταλλευτές των μεταναστών και αυτοδιόριστους διοικούντες την Ένωσι. Επισήμαινε ότι ο Δημήτριος Μπότασης διατηρούσε τη θέση του προξένου λόγω της εύνοιας του παλατιού και οι λοιποί πρόξενοι διορίστηκαν λόγω της προσωπικής σχέσης τους με τον Κορομηλά⁶⁵³. Η *Πανελλήνιος Ένωσις* υπό την μορφή που είχε λειτουργούσε ως ασφαλιστική εταιρεία με σκοπό την απομύζηση των μεταναστών. Αντιστρέφοντας τις κατηγορίες των αντιπάλων του ισχυρίστηκε ότι αυτοί επιδίωξαν την αύξηση του μεταναστευτικού ρεύματος. Πολλοί από τους διοικούντες την Ένωσι ήταν

649 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Αλεξάνδρου Βούρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 000.681, 21 Δεκεμβρίου 1910.

650 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Σήμα του Υπουργού Εξωτερικών προς την Πρεσβεία Ουάσιγκτων, αρ. πρωτ. 3007, 8 Σεπτεμβρίου 1910.

651 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Νικόλαου Σαλόπουλου στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 1190, 29 Μαρτίου 1911.

652 *Πανελλήνιος*, Τρίτη 18 Απριλίου 1911.

653 Στο ίδιο.

πράκτορες ατμοπλοϊκών εταιρειών ενώ ο πρόξενος της Ελλάδας στον Άγιο Φραγκίσκο ήταν μεσίτης εργατών⁶⁵⁴. Με την επιστολή αυτή ο Βλαστός προσπάθησε ουσιαστικά να παραστήσει την Ένωσι ως σωματείο που παραβίαζε την αμερικανική νομοθεσία και να εκθέσει τις ελληνικές διπλωματικές αρχές στην κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών ως αναξιόπιστες και εμπλεκόμενες σε ένα δίκτυο παράνομων δραστηριοτήτων. Η επιστολή αυτή είχε πράγματι ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό της Πανελληνίου Ενώσεως από τον μεταναστευτικό σταθμό⁶⁵⁵.

Ο νέος επιτετραμμένος της Ελλάδας διαπίστωσε την κοινωνική διάσταση της σύγκρουσης. Σημείωσε ότι η Πανελλήνιος αντιπροσώπευε “τις συντηρητικωτέρας και μάλλον ανεπτυγμένες τάξεις” ενώ ο Ματσούκας “απέκτησε γόητρον και επιρροήν παρά τω αμαθεί όχλω”⁶⁵⁶. Την επιρροή αυτή αναγνώριζαν και οι υποστήρικτές της Πανελληνίου Ενώσεως. Όπως επισήμαινε ο ιερέας της κοινότητας της Αγίας Σοφίας Washington D.C. και μετέπειτα επίσκοπος Βοστώνης Ιωακείμ Αλεξόπουλος πολλοί δήλωναν “πώς δεν έκαμαν τον Ματσούκαν υπουργόν», πώς δεν διορίζουν τον Ματσούκα πρεσβευτή! «Ο Ματσούκας μόνον εργάζεται για την Πατρίδα και γι’ αυτό μόνο σ’ αυτόν εμπιστευόμαστε το τάλληρό μας, αλλά μόνος του κι’ αυτός δεν μπορεί να φτιάση το Ρωμαίικο, αφού όλοι οι άλλοι είνε φαγάδες και άτιμοι [...] Δεν βλέπεις κάθε ημέρα τους τα κοπανάει η «Ατλαντίδα» και γνώσι δεν μαθαίνουν, και τώρα αφού το ρήμαξαν έβαλαν και φόρο στο σιτάρι και στο αλάτι ακόμα, και αφού δεν μπορούν να μας φορολογήσουν εδώ με την Ένωσιν για να μοιράζωνται με τους καλαμαράδες· «δεν παν στο διάβολο ούλοι τους με την Ένωσί τους και με την Πατρίδα τους!”⁶⁵⁷ Οι πρωταγωνιστές των συγκρούσεων στο πλαίσιο μεμονωμένων κοινοτήτων πλέον συμμετείχαν σε μια

654 Στο ίδιο.

655 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Τηλεγράφημα του Λυσίμαχου Καυταντζόγλου στον Υπουργό

Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, 18 Απριλίου 1911.

656 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Λυσίμαχου Καυταντζόγλου στον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, αρ. εμπ. πρωτ. 8280, 5 Απριλίου 1911.

657 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Ιωακείμ Αλεξόπουλου στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 1114, 10 Μαρτίου 1911. Δημοσιεύτηκε επίσης ανώνυμα στην Πανελλήνιο, 31 Μαρτίου 1911.

γενικότερη διαμάχη με αντικείμενο την ταυτότητα των Ελλήνων της Αμερικής και τη σχέση τους με το ελληνικό κράτος⁶⁵⁸.

Οι προσκείμενοι στην Πανελλήνιο Ένωση υποστήριζαν ότι συνηγορούσαν λόγοι για την αποστολή στην Αμερική “ιεροκηρύκων και όχι χρηματοσυλλεκτών”⁶⁵⁹. Η ανόρθωση του κύρους της Ελλάδας τόσο μεταξύ των μεταναστών όσο και μεταξύ των Αμερικανών από την “εθνική επαιτεία” και την ενίσχυση από τον λαϊκιστικό λόγο του Ματσούκα της απαξίωσης της μοναρχίας και της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας που προωθούσε η Ατλαντίδα απαιτούσε συστηματική προπαγάνδα⁶⁶⁰. Ήταν ξεκάθαρη η αντίθεση ανάμεσα στη συγκράτηση των ομογενών στα πάτρια με τα “φανερώς ή ένεκα αποχρώντων λόγων συνεσχιασμένως ενδεικνυόμενα μέτρα” που επιδίωκε το καταστατικό της Πανελληνίου Ενώσεως και την αφομοίωση που θα ενίσχυε “η καταφρόνησις της πατρίδος” που συνειδητά προωθούσε η Ατλαντίδα και ο Ματσούκας. Στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή “λόγω των καταλλήλων ψυχολογικών περιστάσεων” ή θα επιβεβαιωνόταν ο σύνδεσμος των Ελλήνων της Αμερικής με την Ελλάδα ή θα οριστικοποιείτο η απώλειά τους. Τα μέλη της Πανελληνίου Ενώσεως επέμεναν στην αξιοποίηση των ιερέων για την προαγωγή της εθνικής ιδεολογίας⁶⁶¹. Η θρησκεία ακόμη και από τους λαϊκούς

658 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Ιωακείμ Αλεξόπουλου στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 1114, 10 Μαρτίου 1911, “ένεκα [...] της συντάξεώς του μετά της «Ατλαντίδος» εδημιούργησεν απανταχού σκάνδαλα μεταξύ των ομογενών και διαιρέσεις εις Ματσουκικούς ή Ατλαντιδικούς, και εις αντιματσουκικούς ή Πανελληνίους.”

659 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Αντώνη Μπενάκη στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 1113, 25 Φεβρουαρίου 1911. Την ίδια άποψη με τον Μπενάκη εξέφρασε σε επιστολή του στον Καυταντζόγλου ο γιατρός Ιωάννης Κωνστακόπουλος από τη Βοστώνη. ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Ιωάννη Κωνστακόπουλου προς τον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 1114, 20 Μαρτίου 1911. Κατ’αυτόν το μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν η ιδιορρυθμία του χαρακτήρα του Ματσούκα “Ο άνθρωπος αυτός είναι ή παρανοϊκός κατά συνέπειαν ανεύθυνος διά τας πράξεις του, ή ένας μέγας αλλά πολύ επιτήδειος εγωϊστής. Αναμφιβόλως είναι κάλλιστος τεχνίτης εις το να λαμβάνη χρήματα από τον απλοϊκόν λαόν, εάν όμως ενθουσιάζη τους ακροατάς του διά του αληθούς πνεύματος του πατριωτισμού ή υποκρινόμενος τον πατριώτην αγνοώ [...] το έργο του [...] δεν συντείνει διόλου εν Αμερική τουλάχιστον εις την προαγωγήν των καλώς εννοουμένων εθνικών συμφερόντων, διότι δημιουργεί διαιρέσεις μεταξύ των Ελλήνων, και εμποδίζει την ουσιαστικήν οργάνωσιν αυτών διά της Πανελληνίου Ενώσεως και εκθέτει την αξιοπρέπειαν του έθνους ημών ενώπιον του Αμερικανικού κόσμου”.

660 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Ιωακείμ Αλεξόπουλου στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 1114, 10 Μαρτίου 1911. Δημοσιεύτηκε επίσης ανώνυμα στην Πανελλήνιο, 31 Μαρτίου 1911.

661 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Θεόδωρου Ίωνα, προέδρου της Πανελληνίου Ενώσεως στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 11149, 8 Μαρτίου 1911.

θεωρείτο το μόνο πρόσφορο μέσο για να συγκρατηθεί η αναπόφευκτη αφομοίωση των μεταναστών. Μόνο μέσω μιας προαγωγής της ιερότητας του έθνους από την *Πανελλήνιο Ένωση* θα μπορούσε να προαχθεί ο στόχος αυτός⁶⁶². Η αξιοποίηση της θρησκείας θα ήταν ένας τρόπος να ενισχυθεί η συνοχή των Ορθοδόξων των Ηνωμένων Πολιτειών. Η αποξένωση των σλαβόφωνων και των αλβανόφωνων έδειχνε ότι οι προθέσεις της ελληνικής κυβέρνησης δεν μπορούσαν να τελεσφορήσουν χωρίς την άσκηση ελέγχου στους ιερείς. Για τον λόγο αυτό προείχε η ανάκληση των ανεξέλεγκτων πλανόδιων ιερέων, η αποστολή επισκόπου στην Αμερική και η αντικατάσταση των άμισθων προξένων από έμμισθους⁶⁶³.

Η ισχυρή επιρροή όμως του Βλαστού και του Ματσούκα στους μετανάστες ήταν για τον Καυταντζόγλου ο λόγος που επέβαλλε τη συνεργασία μαζί του, έστω και παρά την εχθρότητα των διοικούντων την *Πανελλήνιο Ένωση*. Ο Καυταντζόγλου τελικά κατάφερε να πείσει τον Ματσούκα και τον Βλαστό να βοηθήσουν το έργο της Πανελληνίου Ενώσεως⁶⁶⁴. Σύμφωνα με μια μαρτυρία υποσχέθηκε στον Σόλωνα Βλαστό να αποσύρει από το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών τον φάκελο όπου καταγράφονταν οι παρανομίες που έχει διαπράξει και οι καταδίκες του από τα αμερικανικά δικαστήρια⁶⁶⁵. Οι ηγέτες της προσκείμενης στην *Πανελλήνιο Ένωση* μερίδας αντέδρασαν στην ενωτική πολιτική του Έλληνα επιτετραμμένου. Σε επιστολή του στον Υπουργό Εξωτερικών ο Κωνσταντίνος Βοϊκλής, πρόεδρος της κοινότητας της Αγίας Τριάδας της Νέας Υόρκης, παρέβαλλε την *Πανελλήνιο Ένωση* με την “Κυβέρνηση της Ανορθώσεως” ως δύο παράλληλες διαδικασίες ωρίμανσης και ήττας των δυνάμεων του παλαιού καθεστώτος⁶⁶⁶. Συμφώνησε, όμως, με την

⁶⁶² Στο ίδιο.

⁶⁶³ ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Τηλεγράφημα του Σακελλαράκου διευθυντή της εφημερίδας *Φρουρός* στον πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων, αρ. πρωτ. 446, 23 Μαρτίου 1911, “Αδιαφορία κράτους διασαλεύει ισχυρώς τα ερείσματα έθνους”.

⁶⁶⁴ ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Τηλεγράφημα του Λυσίμαχου Καυταντζόγλου στον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, 18 Απριλίου 1911.

⁶⁶⁵ ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Κωνσταντίνου Βοϊκλή στον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, 21 Απριλίου 1911.

⁶⁶⁶ Στο ίδιο.

παρατήρηση του Βλαστού ότι τα άρθρα στο καταστατικό για την αποστολή μέρους των χρημάτων στην ελληνική κυβέρνηση και την καταβολή επιδόματος ασθενείας στα μέλη προσέκρουαν στους νόμους των Ηνωμένων Πολιτειών. Αυτός ήταν και ο λόγος που απορρίφθηκε το καταστατικό της Ενώσεως από τις αμερικανικές αρχές⁶⁶⁷. Ενώ όμως η Πανελλήνιος Ένωσις ήταν στη διαδικασία αναθεώρησης των συγκεκριμένων άρθρων, ο Βλαστός, όπως φάνηκε και από την επιστολή του, φρόντισε να καταγγείλει στην Ατλαντίδα ότι η Ένωσις παραβίαζε τους αμερικανικούς νόμους. Η προσπάθεια κατά συνέπεια του Καυταντζόγλου να εντάξει τον Βλαστό στην Ένωσις ισοδυναμούσε με υπονόμευσή της καθώς δεν υπήρχε περίπτωση συνεργασίας των μελών του διοικητικού συμβουλίου μαζί του. Στόχος του Βλαστού ήταν ή να “δεσπόση της Πανελληνίου Ενώσεως ή να την διαλύση”⁶⁶⁸.

Ο Καυταντζόγλου κατάφερε τελικά να προσεταιριστεί τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου της Πανελληνίου Ενώσεως με την εξαίρεση του προέδρου Θεόδωρου Ίωνα⁶⁶⁹. Ο αντιπρόεδρος Αντώνιος Βραχνός και ο ταμίας Αυγουστίνος Συναδινός αντελήφθησαν την ανάγκη της συμφιλίωσης και τον συνέδραμαν. Επισήμανε την ανάγκη της αλλαγής του καταστατικού και της υπέρβασης των προσωπικών παθών ως μόνο τρόπο να τελεσφορήσει το σχέδιο της συνένωσης των Ελλήνων της Αμερικής. Αναγνώρισαν ότι η απόκτηση της αμερικανικής υπηκοότητας από τους Έλληνες της Αμερικής ήταν αναπόφευκτη, καθώς οι περισσότεροι ήταν ιδιοκτήτες μικρών επιχειρήσεων και ο αμερικανικός νόμος επέβαλλε περιορισμούς στους αλλοδαπούς⁶⁷⁰. Στην επιστολή αυτή ήδη διαφαίνεται μια αλλαγή στη στάση του Καυταντζόγλου. Υποστήριξε, αντίθετα από προηγούμενη επιστολή του, ότι ο κομματικός χαρακτήρας της Πανελληνίου Ενώσεως εμπόδιζε στο παρελθόν “επιστήμονες,

⁶⁶⁷ Στο ίδιο.

⁶⁶⁸ Στο ίδιο.

⁶⁶⁹ ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Λυσίμαχου Καυταντζόγλου στον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, αρ. πρωτ. 12721, 16 Μαΐου 1911.

⁶⁷⁰ Στο ίδιο.

οικοκυραίους και τους καλλιτέρες καταστηματοάρχας” να γίνουν μέλη της⁶⁷¹.

Ο Καυταντζόγλου προσπάθησε με προσωπική επιστολή του να πείσει τον Ίωνα ότι δεν θα έπρεπε να αντιστρατεύεται στην τροποποίηση του καταστατικού και την απόκτηση της αμερικανικής υπηκοότητας από τους Έλληνες, γιατί θα ερχόταν σε αντιπαράθεση με τις αρχές των Ηνωμένων Πολιτειών. Θα έπρεπε να αντιληφθεί ότι η *Πανελλήνιος Ένωσις* “είνε η ενσάρκωσις της Μεγάλης Ιδέας, των εθνικών ονείρων και πόθων”. Δεν αποσκοπούσε να υποκαταστήσει τα εθνοτοπικά σωματεία αλλά ούτε μπορούσε να αποτελέσει μια ομοσπονδία σωματείων, όπως ήταν η επιδίωξη του Βλαστού⁶⁷². Χωρίς να αναφέρεται ονομαστικά στις προτάσεις της *Ατλαντίδας* προσπάθησε να τον πείσει για την αναγκαιότητα να μην θέτει προσκόμματα στην πολιτική του να περιλάβει η *Ένωσις* “πάντα Έλληνα αδιακρίτως, πάντα ανήκοντα εις την ένδοξον φυλήν μας, εις το Μέγα Γένος, το Βασίλειον Γένος ημών”⁶⁷³. Η επίκληση του μεγαλόστομου πεπρωμένου της φυλής έγινε με σκοπό να τον πείσει να ξεπεράσει την απέχθειά του προς τον Σόλωνα Βλαστό. Παράλληλα τον απειλούσε ότι η *Ένωσις* δεν ήταν προσωπική του ιδιοκτησία και θα έπρεπε κατά συνέπεια να υπερβεί τα προσωπικά του πάθη και να υποταχθεί στην πολιτική που χάρασσε το ελληνικό κράτος. Ο Θεόδωρος Ίων δεν αποδέχτηκε τις παρατηρήσεις του Καυταντζόγλου και τον κατηγορήσε ότι οι λόγοι του είναι απλή “απήχησις των παραληρημάτων του γνωστού συκοφάντου” (του Βλαστού). Ιδιαίτερος μάλιστα διαμαρτυρήθηκε για την απαίτηση να αποκηρύξει η *Πανελλήνιος Ένωσις* με αυστηρή (και όχι νερόβραστη) διακοίνωση την *Πανελλήνιο εφημερίδα*⁶⁷⁴.

Ο Έλληνας επιτετραμμένος παραγνώρισε το βάθος της διαίρεσης των

671 Στο ίδιο.

672 Στο ίδιο, “γείνη δήλωσις ότι η Ένωσις δεν καταπολεμεί τα σωματεία (εις τούτο επεβλήθη και υπεχώρησεν ο κ. Βλαστός όστις επεθύμει ένωσιν σωματείων και όχι ατόμων) αρθή δ’ η παρεξήγησις η υφισταμένη παρά τις αμερικανικάς αρχαίς ότι η Πανελλήνιος Ένωσις καταπολεμεί την πολιτογράφειν”.

673 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Λυσίμαχου Καυταντζόγλου προς τον πρόεδρο της *Πανελληνίου Ενώσεως* Θεόδωρο Ίωνα, αρ. πρωτ. 1359, 30 Απριλίου 1911.

674 Στο ίδιο.

Ελλήνων της Αμερικής, θεωρώντας ότι ήταν δυνατό να επιβάλλει, μέσω της επίκλησης της ελληνικής κυβέρνησης τη συνεργασία των αντιπάλων μερίδων. Ενώ στην αρχή περιέγραφε το κοινωνικό υπόβαθρο των δύο ομάδων στη συνέχεια ανήγαγε τη σύγκρουση σε προσωπικά πάθη. Τελικά λόγω της αντιπαλότητας που δημιουργήθηκε με τη διοίκηση της Πανελληνίου Ενώσεως ο Καυταντζόγλου έλαβε θέση υπέρ της μερίδας του Σόλωνα Βλαστού⁶⁷⁵. Η ουσία της πολιτικής του συνίστατο στην επιβεβαίωση της εξάρτησης των Ελλήνων της Αμερικής από το εθνικό κέντρο για την εξυπηρέτηση της Μεγάλης Ιδέας. Οι τοπικές, ταξικές ή πολιτικές διαμάχες θα έπρεπε, κατά συνέπεια, να υποχωρούν στο όνομα της εθνικής ενότητας⁶⁷⁶. Αντίπαλός του στην Αμερική ήταν όποιος δεν δεχόταν να αποδεχτεί την πολιτική του και έδειχνε τάσεις ανεξαρτησίας. Επιτέθηκε στον Θεόδωρο Ίωνα θεωρώντας ότι διαφωνεί μαζί του επειδή απλώς μισεί τον Βλαστό και έχει “υλικά συμφέροντα” στην *Πανελλήνιο* εφημερίδα⁶⁷⁷. Ο προσεταιρισμός του Σόλωνα Βλαστού σήμαινε τη δυνατότητα επηρεασμού των μικροαστών επιχειρηματιών, που αποτελούσαν την ανερχόμενη ομάδα στις ελληνικές κοινότητες. Ίσως για τον λόγο αυτό προείχε η υποστήριξή του έναντι των παλιών εμπόρων. Ο ίδιος προέβαλλε ως επιχείρημα για τον προσεταιρισμό του Βλαστού το γεγονός ότι η *Ατλαντίδα* ήταν η μεγαλύτερη ελληνική εφημερίδα των Ηνωμένων Πολιτειών, με κυκλοφορία 35.000 φύλλα⁶⁷⁸.

Παράλληλα, οι διοικούντες τα τμήματα της *Πανελληνίου Ενώσεως* που είχαν έλθει σε αντιπαράθεση με τον Βλαστό άρχισαν να αποστέλλουν επιστολές στο Υπουργείο Εξωτερικών διαμαρτυρόμενοι για την ανατροπή της

675 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Λυσίμαχου Καυταντζόγλου στον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, αρ. πρωτ. 15350, 5 Ιουνίου 1911 και επιστολή του Σόλωνα Βλαστού στον διευθυντή του Μεταναστευτικού Γραφείου Νέας Υόρκης που αναδημοσιεύτηκε στην *Πανελλήνιο*, 18 Απριλίου 1911. Είναι χαρακτηριστικό ότι επίσημες εκθέσεις του προς το Υπουργείο Εξωτερικών αποτελούν αντιγραφή κειμένων του Βλαστού.

676 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Λυσίμαχου Καυταντζόγλου στον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, αρ. πρωτ. 12721, 16 Μαΐου 1911, “οι διευθύνοντες εννοούσι να χωρίσωσι τους Έλληνες της Αμερικής εις ενωτικούς και μη, εχθρόν δε θεωρούσι τον κηρύττοντα ότι διά την Ελληνικήν Κυβέρνησιν Έλληνες μόνον υπάρχουν ουχί δε κόμματα”.

677 Στο ίδιο.

678 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Λυσίμαχου Καυταντζόγλου στον Ίωνα Δραγούμη, 8 Οκτωβρίου 1911.

πολιτικής του Λάμπρου Κορομηλά⁶⁷⁹. Όλα τα μέλη της ομάδας των αστών εμπόρων αντέδρασαν στην εχθρική αντιμετώπιση του Καυταντζόγλου απέναντι στους “αγωνιζομένους εναντίον της τερατώδους αμαθείας των ομογενών μας και της αφαντάστου κακοηθείας μιας εφημερίδος ήτις κακή τύχη είνε μεγάλως διαδεδομένη μεταξύ των ανθρώπων αυτών”⁶⁸⁰. Η αντιπαλότητα, για αυτούς, ήταν ξεκάθαρο ότι δεν οφειλόταν σε μια προσωπική αντιπάθεια αλλά σε διάσταση ανάμεσα σε αυτούς που επιδίωκαν την άνοδο του επιπέδου των μεταναστών και σε όσους εκμεταλλεύονταν την αμάθεια και τα τοπικιστικά ένστικτά τους για να τους χειραγωγήσουν. Η εμμονή του Βλαστού να καταστήσει την *Πανελλήνιο Ένωσι* ομοσπονδία τοπικών σωματείων προβαλλόταν ως δείγμα της προσπάθειας του να εκμεταλλευτεί τα ταπεινά ένστικτα των διοικούντων τα σωματεία. Για τον λόγο αυτό λοιδορούσε τη δομή της *Ενώσεως* ως “λαβυρινθώδη”⁶⁸¹. Η απαίτηση του Καυταντζόγλου να αποδοκιμάσει η *Πανελλήνιος Ένωσις* την *Πανελλήνιο* εφημερίδα ισοδυναμούσε για τους μετόχους της *Πανελληνίου* εφημερίδας, οι οποίοι ήταν συγχρόνως και υποστηρικτές της *Πανελληνίου Ενώσεως*, με μια αίτηση σε αυτοαναίρεση, και ομολογία ήττας στον αγώνα για την ηγεσία των Ελλήνων της Αμερικής⁶⁸².

Ο Βραχνός και ο Συναδινός κατάφεραν να πάρουν τον έλεγχο της *Πανελληνίου Ενώσεως* και το διοικητικό συμβούλιο, εκφράζοντας τη νομιμοφροσύνη του προς τον εκπρόσωπο της Ελλάδας, επισήμανε παράλληλα τον διακριτό ρόλο της *Ενώσεως* απέναντι στα εθνοτοπικά σωματεία και την διάθεσή να αποδεχθεί τις προτάσεις για τροποποίηση του καταστατικού “ας οι

679 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Τηλεγράφημα των διευθυντών των τμημάτων της Πανελληνίου Ενώσεως Νέας Υόρκης, Παπαγεώργη, Κωνσταντόπουλου, Βισβίνη και Newark, Αρχοντή και Πολύμερου στον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, αρ. πρωτ. 11509, 18 Μαΐου 1911.

680 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Ιωακείμ Αλεξόπουλου ιερέα της κοινότητας της Αγίας Σοφίας Ουάσιγκτων στον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, αρ. πρωτ. 13956, 23 Μαΐου 1911.

681 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του αιδεσιμότατου Ιωακείμ Αλεξόπουλου της κοινότητας της Αγίας Σοφίας Ουάσιγκτων στον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, αρ. πρωτ. 13956, 23 Μαΐου 1911.

682 *Πανελλήνιος*, 21 Αυγούστου 1911. Τις σχέσεις του Βλαστού με τον Γεννάδιο, τον οποίο απέλυσε ο εμπορικός οίκος Ράλλη λόγω της υποστήριξης της κρητικής εξέγερσης του 1866, είχε επισημάνει σε έκθεσή του στο Οθωμανικό Υπουργείο Εξωτερικών και ο Αλέξανδρος Μαυρογένης. Είναι ενδιαφέρον ότι για να αντιμετωπίσουν τις βολές του Καυταντζόγλου υποστήριξαν ότι είχε υπηρετήσει υπό τον Γεννάδιο, φίλο του Σόλωνα Βλαστού, στο Λονδίνο. Βλ. παρ.

υπέρ της Πανελληνίου Ενώσεως ειλικρινώς ενδιαφερόμενοι αρμοδίως ήθελον υποβάλει εις την Γενικήν Συνέλευσιν”⁶⁸³. Τον Αύγουστο του 1911 ο Αυγουστίνος Συναδινός εξελέγη πρόεδρος της Πανελληνίου Ενώσεως. Τα τρία τμήματα της Νέας Υόρκης υποστήριξαν τον αντίπαλό του στις εκλογές Θεόδωρο Ίωνα⁶⁸⁴. Ο Καυταντζόγλου ίσως αξιοποίησε τον ανταγωνισμό των αστών της Βοστώνης με τους αστούς της Νέας Υόρκης για τα πρωτεία, ώστε να προωθήσει την πολιτική της συμφιλίωσης⁶⁸⁵.

Οι αστοί της Βοστώνης δεν είχαν προσωπική αντιπαλότητα με τον Βλαστό. Ο Σόλων Βλαστός, ο οποίος διέκρινε τον Αντώνιο Μπενάκη ακόμη και όταν επετίθετο στους ιθύνοντες της Πανελληνίου Ενώσεως, μετά την απομάκρυνση του Θεοδώρου Ίωνα άλλαξε την στάση του και άρχισε να υποστηρίζει την οργάνωση. Επικρότησε τις αλλαγές στο καταστατικό της Πανελληνίου Ενώσεως⁶⁸⁶, και κυρίως τη μείωση της συνδρομής, ώστε να μπορέσουν οι φτωχότεροι μετανάστες να γίνουν μέλη της⁶⁸⁷. Ο Βλαστός, διακρίνοντας τους μετανάστες “εις τους καταστηματάρχας και επαγγελματίας, εις τους οπωσδήποτε καλώς αμειβομένους υπαλλήλους και εις τους γλισχρώς αμειβομένους κοινούς εργάτας (1, 0.50, 0.25 \$)” υποστήριξε ότι θα έπρεπε το ποσό της συνδρομής να είναι ανάλογο της κοινωνικής τάξης των μελών⁶⁸⁸. Κατά τον Βλαστό κύριο μέλημα της Ενώσεως όφειλε να είναι η παροχή νομικής προστασίας στους εργάτες, η προστασία τους από τους εργατομεσίτες, τους εργοδηγούς και τους διερμηνείς και η “διαφύλαξις του εθνισμού” των

683 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του διοικητικού συμβουλίου της Πανελληνίου Ενώσεως στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, 2 Ιουνίου 1911.

684 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Λυσίμαχου Καυταντζόγλου στον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, αρ. πρωτ. 25018, 9 Σεπτεμβρίου 1911.

685 Contopoulos, ο.π.: 141. Η πολεμική του Βλαστού ίσως εξέφραζε και μια απαίτηση των Ελλήνων της Νέας Υόρκης να έχουν τα πρωτεία έναντι των κοινοτήτων της Βοστώνης και του Σικάγου.

686 Η επιτροπή για την αναθεώρηση του καταστατικού αποτελείτο από τους Αυγουστίνο Συναδινό, Αντώνιο Βραχνό, και Σταμάτιο Σταματέλλο.

687 Ατλαντίς, 25 Ιουλίου 1911, “οι εργάται ούτοι αποτελούν τα επτά δέκατα τουλάχιστον του Ελληνισμού της Αμερικής και ότι η κατάσταση των είναι τόσον αξιοθρήνητος, ώστε θ’ απαιτηθή συντονωτάτη και μακρά εργασία προς βελτίωσίν της και κρατερός αγών κατά των εκμεταλλευτών, οι οποίοι δεν θα παραιτηθούν των παρανόμων και ατίμων συμφερόντων των, πριν εξοντωθούν καθ’ ολοκληρίαν”.

688 Ατλαντίς, 25 Ιουλίου 1911.

Ελλήνων της Αμερικής⁶⁸⁹. Ο Σόλων Βλαστός έδινε μεγαλύτερη έμφαση στην εξυπηρέτηση των Ελλήνων της Αμερικής έναντι των κελευσμάτων του εθνικού κέντρου. Η ουσία πάντως για τον Καυταντζόγλου ήταν ότι “λόγω της αναπτύξεώς του ο Ελληνισμός της Αμερικής δεν δύναται να κατανοήση ουδέ τον σκοπόν καν της *Πανελληνίου Ενώσεως*”⁶⁹⁰ Στον λόγο και των δύο μερίδων η πλειονότητα των Ελλήνων της Αμερικής αντιμετωπιζόταν ως μάζα ανίκανη να οργανωθεί αλλά και να επιβιώσει χωρίς προστασία και καθοδήγηση στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το ζήτημα ήταν αν η καθοδήγηση θα προερχόταν από τους παράγοντες των ελληνικών κοινοτήτων της Αμερικής ή κάποιον εντεταλμένο από το ελληνικό κράτος.

Ως διαρκής σύνδεσμος μεταξύ του διοικητικού συμβουλίου της *Πανελληνίου Ενώσεως* και της ελληνικής κυβέρνησης αλλά και ως ενωτικό στοιχείο θα λειτουργούσε ο έμμισθος γενικός διευθυντής της οργάνωσης, θέση που θα αναλάμβανε κάποιο στέλεχος της ελληνικής διοίκησης. Ως καταλληλότερος από την ελληνική κυβέρνηση επελέγη ο Κωνσταντίνος Παπαμιχαλόπουλος, νομάρχης Αττικής και Βοιωτίας. Το διοικητικό συμβούλιο αποδέχθηκε την πρόταση και ζήτησε επίσημα από τον Παπαμιχαλόπουλο να αποδεχθεί τη θέση⁶⁹¹.

Ο Παπαμιχαλόπουλος, μόλις έφτασε στην Αμερική, ξεκίνησε περιοδεία στις ελληνικές κοινότητες για να εξακριβώσει ο ίδιος τις συνθήκες που επικρατούσαν. Παράλληλα ήθελε να δημιουργήσει ρεύμα υπέρ της ανάθεσης σε αυτόν του αξιώματος του γενικού διευθυντή της *Πανελληνίου Ενώσεως*, ώστε να μη φαίνεται στους μετανάστες ότι ήταν απλώς απεσταλμένος της ελληνικής κυβέρνησης. Η γενική εικόνα που σχημάτισε ήταν εντελώς αρνητική.

689 *Ατλαντίς*, 25 Ιουλίου 1911, “καίτοι δε πολλάκις εσημειώθησαν μεμονωμένα κινήματα των εργατών προς χειραφέτησίν των έμειναν ταύτα χωρίς αποτελέσματα, επειδή απαιτείται μία ιδιαίτερα υπηρεσία, η οποία να συλλέγη και να υποβάλλη εις τας αρμοδίους αρχάς τα παράπονα των ομού μετά των απαιτούμενων αποδείξεων και να αναλάβη την διεύθυνσιν του αγώνος των εργατικών τάξεων κατά των ορδών των εκμεταλλευτών”.

690 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Λυσίμαχου Καυταντζόγλου στον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, αρ. πρωτ. 23179, 28 Ιουλίου 1911.

691 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Τηλεγράφημα του Αυγουστίνου Συναδινου και του Αντώνη Μπενάκη στον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, 18 Αυγούστου 1911.

Επισήμαινε ότι οι ιερείς, ο ελληνικός τύπος και η ματαιοδοξία για αξιώματα και θέσεις ήταν οι μεγάλες πληγές του ελληνισμού της Αμερικής⁶⁹². Για την επίλυση του εκκλησιαστικού ζητήματος θεωρούσε αναγκαία την αποστολή επισκόπου. Όσον αφορά στις εφημερίδες επιδίωξε με νουθεσίες να πείσει τους εκδότες να μειώσουν τους τόνους της αντιπαράθεσης. Πρώτη του μέριμνα ήταν η αναστολή των επιθέσεων κατά του Καυταντζόγλου από την *Πανελλήνιο* και τον *Μετανάστη* της Νέας Υόρκης και την *Αθηνά* του Σικάγου. Σε αντίθεση όμως με τον Καυταντζόγλου υποστήριζε τον προσεταιρισμό του Βλαστού μόνο ως μέσο για να διαθέτει ελευθερία κινήσεων. Δεν έτρεφε καμιά εμπιστοσύνη στον Βλαστό και επιθυμούσε να εξασφαλίσει ότι “δεν θα μοι διαταράξη τας ενεργείας, ως ποθεί και διαβουλεύεται ενδομύχως”⁶⁹³. Η διαίρεση των κοινοτήτων και η συμπεριφορά των διοικούντων θεωρούσε ότι, σε ένα μεγάλο βαθμό, ήταν απότοκος της δράσης των ιερέων και της αρθρογραφίας των εφημερίδων. Κύριος στόχος της πολιτικής του θα ήταν να δελεάσει όσους ήταν χρήσιμοι ή δυνητικά επιβλαβείς στην *Πανελλήνιο Ένωσι* με την απονομή παρασήμων⁶⁹⁴.

Η πολιτική όμως της συμφιλίωσης είχε βραχυπρόθεσμα μόνο αποτελέσματα. Από τον Φεβρουάριο του 1912 οι αστοί της Βοστώνης, σε συνεργασία με τους αστούς της Νέας Υόρκης, ήρθαν σε σύγκρουση με την *Ατλαντίδα*. Ο Καυταντζόγλου στη νέα αυτή σύγκρουση υποστήριξε τον Σόλωνα

692 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Κωνσταντίνου Παπαμιχαλόπουλου στον Παναγιώτη Δημαρά, 4/17 Ιανουαρίου 1912 “οι ιερείς! Δι’ όνομα Θεού!! Τι φρίκη! Όπου ιερείς, μίσση, πάθη, αγριότητες! Ευτυχείς αι κοινότητες – εάν έπρεπε να εκφράζεται ούτος εις χριστιανός! – ευτυχείς οι κοινότητες, αι μη έχουσαι Εκκλησίαν και ιερέα! Εκ των 70 περίπου ιερέων, μόλις 5 ή 10 εισί καλοί. Οι άλλοι μάλιστα, άρπαγες, αιτία διαιρέσεων, καταστροφών, εξευτελισμού του ελληνικού ονόματος!”.

693 Στο ίδιο.

694 Στο ίδιο, ζήτησε την απονομή παρασήμου τόσο στον Αντώνη Μπενάκη, πρόξενο στη Βοστώνη, για να ενισχύσει το κύρος του όσο και στον Δημοσθένη Τιμαγένη, πρώην πρόξενο και ηγέτη της αντίπαλης κοινοτικής μερίδας στη Βοστώνη, για να μην είναι χολωμένος. Η παρασημοφόρηση του Βλαστού είχε αποτραπεί το 1896 από τον Δημήτριο Μπόττση με κοινοποίηση στο Υπουργείο Εξωτερικών των καταδικών του από τα αμερικανικά δικαστήρια. Παράλληλα θα μπορούσε να κολακεύσει δυο τρεις πλουσίους “απλούς ανθρώπους, απαιδευτους”. Έτσι θα εξασφάλιζε τη χρηματοδότηση για να ιδρύσει Ελληνική Σχολή στη Νέα Υόρκη “ίνα σώσωμεν τας απολλωμένας εκατοντάδας χιλιάδας ελληνοπαίδων από της καταβροχθίσεως της μεγάλης αμερικανικής χοάνης”. Η κυνικότητα με την οποία αντιμετώπιζε τους ευεργέτες και τους ιερωμένους είναι χαρακτηριστική. Όπως παρατηρούσε “Άλλοτε διά δύο παρασήμων, δοθέντων μοι – λέγω μοι – διά δύο καλογήρους εσώσαμεν το Σινά από σατανικής ρωσικής αναμίξεως”.

Βλαστό. Παρά τις συγκρούσεις της Πανελληνίου Ενώσεως με τον επιτετραμμένο της Ελλάδος, το διοικητικό συμβούλιο της οργάνωσης συνέχισε να επιδιώκει την αποδοχή της ελληνικής κυβερνήσεως⁶⁹⁵. Από τη στιγμή που ανέλαβε ο Λάμπρος Κορομηλάς το Υπουργείο Εξωτερικών ήλπιζαν ότι θα πετύχουν την ανάκληση του Καυταντζόγλου.

Μόλις ξέσπασε ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος, το διοικητικό συμβούλιο αποφάσισε να μεταφέρει το κέντρο των δραστηριοτήτων του στη Νέα Υόρκη. Κήρυξε τη λήξη του εράνου για την ενίσχυση των σεισμοπαθών της Θράκης και ξεκίνησε άλλο για τις "γενικές ανάγκες της πατρίδος". Αίτηση για ενίσχυση της πολεμικής προσπάθειας της Ελλάδας έστειλε στην Πανελλήνιο Ένωση και ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών. Ο Αντώνιος Ράλλης ανέλαβε τη συγκέντρωση χρημάτων για τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό. Βασική μέριμνα, όμως, της οργάνωσης ήταν η αποστολή όσο το δυνατόν περισσότερων εφέδρων στην Ελλάδα. Η είδηση του πολέμου προκάλεσε ενθουσιασμό και πολλοί μετανάστες ήταν έτοιμοι να επιστρέψουν στην Ελλάδα για να πολεμήσουν⁶⁹⁶.

Ενώ όμως η Ένωσης ήλπιζε να παίξει στην αποστολή αυτή ρόλο επικουρικό στην ελληνική πρεσβεία, ο Λυσίμαχος Καυταντζόγλου διέδωσε πως μόνη αυτή ήταν υπεύθυνη για την εξασφάλιση εισιτηρίων. Ο κεντρικός ταμίας της Ενώσεως, Λεωνίδας Καλβοκορέσης του εμπορικού οίκου των αδελφών Ράλλη, κατέβαλε προσπάθειες για να εξασφαλίσει εισφορές από τις κοινότητες αλλά τελικά αναγκάστηκε να ζητήσει τη συνδρομή της ελληνικής κυβέρνησης. Η στάση των προξένων κυμάνθηκε αναλόγως της σχέσης τους με την Πανελλήνιο Ένωση⁶⁹⁷. Ο πόλεμος θεωρήθηκε ως μια αφορμή για την απαξίωση της

695 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Τηλεγράφημα του Αυγουστίνου Συναδινού και του Κωνσταντίνου Παπαμιχαλόπουλου στον Υπουργό Εξωτερικών Λάμπρο Κορομηλά, αρ. εμπ. πρωτ.25634, 29 Αυγούστου 1912.

696 *Los Angeles Times*, 11, 15 Οκτωβρίου 1912.

697 ΙΑΥΕ, Φ. 93.1/1912, Έκθεση του διοικητικού συμβουλίου της Πανελληνίου Ενώσεως στον Υπουργό Εξωτερικών Λάμπρο Κορομηλά, αρ. εμπ. πρωτ.27801, 11 Δεκεμβρίου 1912. Ο Δημήτριος Μπότασης στη Νέα Υόρκη, ο Ριχάρδος Φοντάνας στον Άγιο Φραγκίσκο, ο Έκτωρ Πεσμαζόγλου στον Άγιο Λουδοβίκο, και ο Hans Heidner στην Τακόμα της Washington υποστήριξαν τη συλλογή χρημάτων. Ο Αριστοτέλης Τσάκωνας, πρόξενος στη Φιλαδέλφεια, αν και θετικά διακείμενος ήταν απών. Ο Νικόλαος Σαλόπουλος, πρόξενος στο Σικάγο, και ο Δημοσθένης Τιμαγένης, ο οποίος διορίστηκε ξανά πρόξενος στη Βοστώνη, δεν αντέδρασαν στις εκκλήσεις για βοήθεια. Ο Δημήτριος Βαφειάδης, πρόξενος στο Wilmington της Βόρειας

Πανελληνίου Ενώσεως και της εξασφάλισης της εύνοιας της ελληνικής κυβέρνησης. Ο Καυταντζόγλου επιδίωξε, σύμφωνα με τους ιθύνοντες της οργάνωσης, να την εξαντλήσει οικονομικά παραπέμποντας τους εφένδρους στη μέριμνά της για την εξασφάλιση εισιτηρίων⁶⁹⁸. Παράλληλα η Ατλαντίδα με τη σύμπραξη του επιτετραμμένου διοργάνωσε δικούς της εράνους. Δημιουργήθηκε, όπως και κατά τη διάρκεια του πολέμου του 1897, σύγκρουση στο εσωτερικό των κοινοτήτων για τον φορέα που θα αναλάμβανε να διαχειριστεί τα χρήματα που συλλέγονταν για την ενίσχυση της πολεμικής προσπάθειας. Οι αντίπαλοι της Ενώσεως προσπάθησαν ακόμη και να φέρουν προσκόμματα στη σύναψη δανείου, μέσω της Πανελληνίου Ενώσεως, που ζήτησε η κυβέρνηση. Η Ατλαντίδα κατηγορήσε τους υπευθύνους της οργάνωσης ότι καταχράστηκαν τα ποσά που είχαν συλλέξει από τους εράνους.

Η δεδηλωμένη αδυναμία των εφένδρων να καλύψουν το εισιτήριο της επιστροφής τους έπρεπε, σύμφωνα με τη Πανελλήνιο Ένωσι, να τύχει της δέουσας προσοχής από την κυβέρνηση. Υποδήλωνε ότι είτε η Ατλαντίδα διέδιδε ψευδώς ότι οι Έλληνες, στη μεγάλη πλειονότητα τους, ευημερούσαν στην Αμερική, είτε ότι η εφημερίδα είχε απαξιώσει σε μεγάλο βαθμό την Ελλάδα και στα μάτια των μεταναστών. Άρα είτε λόγω απορίας είτε λόγω αδιαφορίας απαιτούσαν την καταβολή των ναύλων τους. Η κυβέρνηση θα έπρεπε να λάβει κατά συνέπεια μέτρα για να ανακόψει την αποστασιοποίηση των μεταναστών από τα πάτρια που επιδίωκε ο Βλαστός⁶⁹⁹. Κάποιοι Έλληνες της Βοστώνης

Καρολίνας, προσπάθησε να διατηρήσει καλές σχέσεις και με τις δύο ομάδες.
698 ΙΑΥΕ, Φ. 93.1/1912, Έκθεση του διοικητικού συμβουλίου της Πανελληνίου Ενώσεως στον Υπουργό Εξωτερικών Λάμπρο Κορομηλά, αρ. εμπ. πρωτ.27801, 11 Δεκεμβρίου 1912.
699 ΙΑΥΕ, Φ. 93.1/1912, Έκθεση του διοικητικού συμβουλίου της Πανελληνίου Ενώσεως στον Υπουργό Εξωτερικών Λάμπρο Κορομηλά, αρ. εμπ. πρωτ.27801, 11 Δεκεμβρίου 1912, “Τούτο όμως αντίκειται αντίκρυς εις τους υπολογισμούς και τα συμφέροντα της αντεθνικής εφημερίδος, ην [14] και ο κ. Επιτετραμμένος υποστηρίζει. Αύτη δε διά σατανικών μεθόδων (εν, αijs ομολογούμεν, κατέχει την πρώτηστην βαθμίδα της ικανότητος) το μεν διά ψευδών απατηλών, ελκυστικών αναγραφών παριστά την Αμερικνήν ως την «ρέουσιν μέλι και γάλα γην της Επαγγελίας» διά τους Έλληνας ίνα προσελκύη ό,τι πλείονας ενταύθα και πωλή φύλλα, ίνα ζη, το δε εμπνέη προς τους άπαξ ελθόντας ενταύθα αποστροφήν προς την Πατρίδα, ην παριστά ως την χώραν της Κολάσεως και της Γεέννης του πυρός, υβρίζουσα συγχρόνως επί δύο ήδη δεκάδας ετών, Βασιλέα, Βασίλισσαν, Διάδοχον, Πρίγκηπα, Πριγκηπίσσαν (μέχρι προ δύο μηνών έτι) Πολιτείαν και πολιτευομένους, Πρωθυπουργούς (μέχρι του νυν εξόχως μεγαλουργού ανδρός) υπουργούς, λαόν, χώραν το παν – ίνα εμποδίση την παλιννόστησιν, διότι τότε θα εξέφρευεν αυτή η γαλακτοφόρος αγελάς, ην αρμέγει, δηλαδή το παροικιμώδες καταστάν πλέον διά την ειρωνικήν και σαρκαστικήν παρ’αυτής

κατήγγειλαν ότι η αποστολή των εφέδρων στην Ελλάδα από την Ένωση αποτελούσε παραβίαση της ουδετερότητας των Ηνωμένων Πολιτειών. Το γεγονός, πάντως, ερχόταν να ενισχύσει τη διεκδίκηση της ανεξάρτησης των Ελλήνων των Ηνωμένων Πολιτειών από το ελληνικό κράτος, που και αυτός εξέφρασε. Η Ατλαντίδα επικρότησε την καταγγελία. Επισήμανε ότι η αποστολή των εφέδρων αποτέλεσε παραβίαση του καταστατικού της Ενώσεως. Κατηγόρησε τον Υπουργό Εξωτερικών Λάμπρο Κορομηλά ότι μετέβαλε το σωματείο σε ατομική του κομματική μηχανή, με το κύρος της ελληνικής κυβέρνησης⁷⁰⁰. Από τη στιγμή αυτή, όλο και συχνότερα ακόμη και οι ιθύνοντες της Πανελληνίου Ενώσεως υποστήριζαν ότι αποτελεί αμερικανικό σωματείο και άρα θα έπρεπε να ασχολείται μόνο με τα προβλήματα των μεταναστών.

Η οργάνωση, από το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων, γνώρισε κρίση. Σε ένα βαθμό αυτό οφειλόταν στις κατηγορίες για κερδοσκοπία των ιθυνόντων από την εικονική αύξηση των τιμών των εισιτηρίων των εφέδρων⁷⁰¹. Η κυριότερη αιτία ήταν ότι η λογική με την οποία συγκροτήθηκε δεν ανταποκρινόταν στην κοινωνικοοικονομική δομή των ελληνικών κοινοτήτων των Ηνωμένων Πολιτειών αλλά στην επιθυμία της ελληνικής κυβέρνησης να τις ελέγξει.

ταύτης συχνή αναγραφήν «νόημον κοινόν»”.

700 Ατλαντίς, 19 Φεβρουαρίου 1913.

701 Ατλαντίς, 30 Αυγούστου 1913. ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ.1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, 1 Μαρτίου 1914. Η ελληνική κυβέρνηση δεν έδωσε βάση στις κατηγορίες εναντίον της Πανελληνίου Ενώσεως. Είναι πολύ πιθανό ότι οι διοικούντες τα τοπικά τμήματα σε διάφορες πόλεις ίσως έκαναν καταχρήσεις χρημάτων.

*Ελληνόφωνοι, αλβανόφωνοι και σλαβόφωνοι ορθόδοξοι: Το
πρόβλημα των Βαλκανίων στις Ηνωμένες Πολιτείες*

Μετά την εκδήλωση του κινήματος στο Γουδί από όλες τις πηγές εκφράστηκε η άποψη ότι επίκειται σύρραξη μεταξύ της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τόσο οι ελληνικές όσο και οι οθωμανικές διπλωματικές αρχές στις Ηνωμένες Πολιτείες επιδίωξαν να κερδίσουν την υποστήριξη τόσο των μεταναστών όσο και της αμερικανικής κυβέρνησης σε ένα ενδεχόμενο πόλεμο. Συγχρόνως και οι δυο πρεσβείες, σε συνεργασία με τις διοικητικές αρχές στην Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, προσπαθούσαν να παρακολουθήσουν πιο συστηματικά τις δραστηριότητες των μεταναστών και να ελέγξουν τη διάδοση ανατρεπτικών ιδεών στο χώρο επιρροής τους.

Το 1908, μετά την επικράτηση του κινήματος των Νεοτούρκων, η Κρητική Νομοθετική Συνέλευση ανακήρυξε την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Οι ελληνικές κοινότητες της Αμερικής ζήτησαν, όπως και το 1897, την υποστήριξη των αρχών των Ηνωμένων Πολιτειών στην ένωση. Σε αντίθεση με το 1886 και το 1897, το κρητικό ζήτημα δεν αντιμετωπιζόταν πλέον μόνο ως θέμα απαλλαγής ενός χριστιανικού πληθυσμού από τη βάρβαρη μουσουλμανική κυριαρχία. Αντίθετα, ετίθετο πια θέμα προστασίας της μουσουλμανικής μειονότητας του νησιού⁷⁰². Είχε αρχίσει ευρύτερα όμως να αντιμετωπίζεται και ως τμήμα του ανταγωνισμού μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Γερμανίας για τον έλεγχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Υπήρχε η άποψη ότι η Βρετανία θα έπρεπε να υποστηρίξει την διατήρηση του status quo για να εμποδίσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία να στραφεί προς την Γερμανία για υποστήριξη. Εμφανίζονταν, μάλιστα, και παραινήσεις προς την οθωμανική κυβέρνηση να μη δίνει σημασία στις διαδόσεις για υποστήριξη της

⁷⁰² *London Times*, 9 Ιουνίου 1910.

Ελλάδας από την Αγγλία, που εκπορεύονταν από τη Βιέννη και το Βερολίνο⁷⁰³. Στο βαθμό που προχωρούσαν οι μεταρρυθμίσεις της διοίκησης από τους Νεοτούρκους η Αυτοκρατορία δεν θα είχε να φοβάται την παρέμβαση των δυτικών δυνάμεων⁷⁰⁴. Ορισμένοι Αμερικανοί ιεραπόστολοι, επίσης, εξέφραζαν τα πρώτα χρόνια μετά την επαναφορά του συντάγματος την ελπίδα ότι οι μεταρρυθμίσεις και η κατάλυση της απολυταρχίας θα καταπράυνε τα εθνικιστικά κινήματα στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας⁷⁰⁵.

Ο πρόεδρος Ταφτ των Ηνωμένων Πολιτειών δέχθηκε μια επιτροπή Ελλήνων που του ζήτησε την υποστήριξη των Ηνωμένων Πολιτειών για την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα και τους εξέφρασε τη συμπάθειά του για τον αγώνα των Κρητικών. Η οθωμανική πρεσβεία προέβη, αμέσως, σε έντονο διάβημα. Ο Οθωμανός πρεσβευτής υποστήριξε ότι η αρχή των εθνοτήτων ήταν πλέον ανεφάρμοστη και επισήμαινε την ανάγκη να διατηρήσει η Αυτοκρατορία το νησί ώστε να παραμείνει μεσογειακή δύναμη⁷⁰⁶. Ο υφυπουργός Εξωτερικών του επισήμανε ότι η κυβέρνηση δεν θα έδινε συνέχεια στο διάβημα. Ακόμη και στην περίπτωση που κάποιοι βουλευτές πρότειναν ψήφισμα υπέρ της ένωσης για να ικανοποιήσουν τους Έλληνες ψηφοφόρους δεν υπήρχε περίπτωση να εγκριθεί από την επιτροπή Εξωτερικών υποθέσεων. Κανένα ψήφισμα δεν μπορούσε να υιοθετηθεί αν δεν ήταν σύμφωνο το Υπουργείο Εξωτερικών. Παρά τις διαβεβαιώσεις αυτές η αμερικανική κυβέρνηση άτυπα αναγνώριζε την ελληνική πρεσβεία ως εκπρόσωπο των Κρητικών μεταναστών⁷⁰⁷. Το 1912 ξέσπασαν στην πολιτεία της Γιούτα μεγάλες κινητοποιήσεις των μεταλλωρύχων, λόγω των συνθηκών εργασίας και της εκμετάλλευσης από τους πράκτορες εύρεσης εργασίας. Ένας εκπρόσωπος του σωματείου ζήτησε την

703 Στο ίδιο.

704 BBA, HR.SYS., Επιστολή του οθωμανού πρεσβευτή στο Λονδίνο Τεουφίκ μπέη προς τον Υφυπουργό Εξωτερικών Οανές μπέη, αρ. πρωτ. 135.49, 6 Σεπτεμβρίου 1910.

705 Barton, ο.π.: 300.

706 BBA, HR.SYS., Επιστολή του οθωμανού πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Γιουσούφ Ζιγιά πασά προς τον Οθωμανό Υπουργό Εξωτερικών Ριφάατ πασά, αρ. πρωτ. 70.26, 16 Ιανουαρίου 1911.

707 ΙΑΥΕ, Φ. 115.1/1912, Επιστολή του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου στον Υπουργό Εξωτερικών Λάμπρο Κορομηλά, αρ. εμπ. πρωτ. 36957, 10 Δεκεμβρίου 1912.

παρέμβαση του Οθωμανού πρεσβευτή για την προστασία των κρητικών υπηκόων της Υψηλής Πύλης⁷⁰⁸. Στην αναφορά αυτή έκανε διάκριση μεταξύ των Κρητικών μεταλλωρύχων και του Έλληνα Σκλήρη, γνωστού εκμεταλλευτή των εργατών. Οι ανθρακωρύχοι μόλις το πληροφορήθηκαν έστειλαν επιστολή στον κυβερνήτη της Γιούτα. Αν και επιβεβαίωναν τις κατηγορίες κατά του Σκλήρη δήλωναν ότι “ως καθαροί Έλληνες δεν αναγνωρίζουν την τουρκική κυβέρνηση ως εκπρόσωπό τους” και ότι, όπως και στο παρελθόν, αν είχαν κάποιο αίτημα θα το απηύθυναν μέσω της ελληνικής πρεσβείας⁷⁰⁹.

Η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να επαναφέρει υπό τον έλεγχό της τόσο τους ξενόγλωσσους ορθόδοξους όσο και τους απογοητευμένους από το “παλαιό καθεστώς” Έλληνες υπηκόους. Από το 1910 άρχισαν να οργανώνονται στις ελληνικές κοινότητες Εθελοντικοί Λόχοι που λειτουργούσαν ως υποκατάστατο της στρατιωτικής θητείας για τους νεώτερους μετανάστες. Ο Τηλέμαχος Τιμαγένης, χολωμένος από την απομάκρυνσή του από τη θέση του προξένου της Ελλάδας και την υποστήριξη του Καυταντζόγλου στην αντίπαλη κοινοτική μερίδα της Βοστώνης, με επιστολή του στο αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών και την εφημερίδα *Boston Post* κατηγορήσε τον επιτετραμμένο για την οργάνωση των λόχων⁷¹⁰. Ο Τιμαγένης, ως “Αμερικανός πατριώτης”, κατήγγειλε τον Καυταντζόγλου ότι ζήτησε έναν κατάλογο όλων των Ελλήνων που ζούσαν στις Ηνωμένες Πολιτείες, ανεξαρτήτως εθνικότητας, για να συγκροτήσει τα ένοπλα τμήματα και να εισάγει οπλισμό από την Ελλάδα. Επίσης ο Καυταντζόγλου παρακίνησε τους μετανάστες να αποκτήσουν την αμερικανική υπηκοότητα γιατί μπορεί να τους αποφέρει οφέλη, διατηρώντας

708 ΙΑΥΕ, Φ. 97.1/1911, Επιστολή του E. G. Locke εκπροσώπου της Western Federation of Miners, 17 Μαΐου 1912.

709 ΙΑΥΕ, Φ. 97.1/1911, Επιστολή του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου στον Υπουργό Εξωτερικών Λάμπρο Κορομηλά αρ. εμπ. πρωτ. 36957, 10 Δεκεμβρίου 1912. Επιστολή των Κρητικών ανθρακωρύχων, 21 Αυγούστου 1912. Η επιστολή αυτή εστάλη από τους ανθρακωρύχους μετά από υπόδειξη του Έλληνα επιτετραμμένου. Διαπιστώνει όμως ότι λόγω του φόβου της απολύσεως πολλοί Κρητικοί δεν υπέγραψαν και θα μεριμνούσε να πάει ανωνύμως μαζί του επόπτης του Υπουργείου εργασίας για να συλλέξει καταθέσεις.

710 *Boston Post*, 9 Σεπτεμβρίου 1911. Πρβλ. BBA, HR.SYS., Έπιστολή του οθωμανού προξένου στη Βοστώνη Αβραάμ Φαρόκι στον πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων, αρ. πρωτ. 70.33.5, 4 Αυγούστου 1910. και αρ. πρωτ. 70.33.5, 17 Απριλίου 1912.

την αφοσίωση τους στην Ελλάδα. Ο Τιμαγένης θεώρησε ότι η προτροπή αυτή παραβιάζει τις διπλωματικές αρμοδιότητες και προσβάλλει την ιδιότητα του Αμερικανού πολίτη, “το ιερότερο δώρο που μπορεί να δοθεί σε ένα θνητό”⁷¹¹. Ο υπουργός Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών δεν έδωσε καμιά σημασία στην καταγγελία του Τιμαγένη, ο οποίος λόγω καταγγελιών για οικονομικές ατασθαλίες δεν έχαιρε αξιοπιστίας. Επισήμανε μάλιστα στον Καυταντζόγλου ότι δεν επρόκειτο να επιτεθεί ποτέ η Ελλάδα στις Ηνωμένες Πολιτείες ώστε να αποτελέσει ο εξοπλισμός των μεταναστών κίνδυνο⁷¹².

Το πιο ενδιαφέρον όμως είναι οι αντιδράσεις που προκάλεσε η καταγγελία του Τιμαγένη. Η Β' ελληνική κοινότητα της Βοστώνης, “η Μεταμόρφωση” οι σύλλογοι των Λακεδαιμονίων της Βοστώνης και ο αδελφός του Δημοσθένης Τιμαγένης εξέφρασαν την αποδοκιμασία τους⁷¹³. Η *Ατλαντίδα* επισήμανε την αντίθεση που εξέφραζαν οι εφημερίδες *Εθνική* και *Eastern and Western Review*, τις οποίες εξέδιδε ο Τιμαγένης, στους εράνους για την αγορά πολεμικού πλοίου, τα κηρύγματα του Σπύρου Ματσούκα και την ίδρυση της Πανελληνίου Ενώσεως⁷¹⁴.

Η οθωμανική κυβέρνηση δεν έμεινε αδρανής στις ενέργειες των Ελλήνων διπλωματών. Στην Αθηνά του Σικάγου, την οποία εξέδιδε ο χρηματοδοτούμενος από την οθωμανική πρεσβεία Αθανάσιος Αργυρός, εργαζόταν ο συνεργάτης του Τιμαγένη Σακελάρης⁷¹⁵. Την ίδια περίοδο ο

711 *Boston Post*, 9 Σεπτεμβρίου 1911, “America needs citizens who are Americans from beginning to end. America wants citizens who understand American citizenship. She wants citizens who know no other flag but the Stars and Stripes, and when they die to be buried in American Graves [...] My charges are prompted by a devotion to my adoptive country, for I am proud to state that I am an American citizen from beginning to end”.

712 ΙΑΥΕ, Φ. 97.1/1911, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. εμπ. πρωτ.26302, 21 Σεπτεμβρίου 1911.

713 ΙΑΥΕ, Φ. 97.1/1911, Ψήφισμα της εν Βοστώνη Ελληνικής Κοινότητος “η Μεταμόρφωσις”, 13 Σεπτεμβρίου 1911.

714 *Ατλαντίς*, 12 Σεπτεμβρίου 1911.

715 Στο ίδιο. Σύμφωνα με τον Κανούτα ο.π.: 173, ο Αθανάσιος Αργυρός, πρόεδρος του Μακεδονικού Συλλόγου της Αθήνας, έφτασε στη Νέα Υόρκη το 1906 για να συλλέξει εισφορές για τον μακεδονικό αγώνα. Ήρθε σε προστριβές, όμως, με τον Μακεδονικό Σύλλογο της Νέας Υόρκης, τον Σύλλογο των Ζαχαροπλαστών, και το Διοικητικό Συμβούλιο της Αγίας Τριάδας. Με επιστολή τους οι παραπάνω σύλλογοι στην *Ατλαντίδα* αυτοχαρακτηριζόμενοι ως “εργαζόμενοι και σκεπτόμενοι Έλληνες” εξέφρασαν την αποδοκιμασία τους κατά του “κομιτατζή Αργυρού” και της “αντιπατριωτικής εφημερίδας *Θεριοπύλαι*”. Ο Αργυρός παραιτήθηκε από την συλλογή χρημάτων και προσπάθησε να ασχοληθεί με τη δημοσιογραφία αρχικά στη Νέα Υόρκη και στη συνέχεια στο Σικάγο, όπου

ελληνομαθής Οθωμανός πρόξενος στη Βοστώνη Βεσήτ Φακρή μπέη επισκεπτόταν τους “Έλληνες Οθωμανούς” καταστηματαρχες, οι οποίοι για πρώτη φορά αναφέρονται ως κατηγορία διακριτή από τους Έλληνες, και προπαγάνδιζε τα οφέλη της ελληνοοθωμανικής συνεργασίας⁷¹⁶. Οι επαφές του Οθωμανού προξένου ίσως υποδηλώνουν ότι μέχρι τότε οι “Έλληνες Οθωμανοί” κρατούσαν μια απόσταση από τον ελληνικό εθνικισμό αλλά δεν διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες οι οποίες να τεκμηριώνουν την άποψη αυτή.

Η οθωμανική κυβέρνηση, εξάλλου, όταν πληροφορήθηκε τη σύσταση των εθελοντικών λόχων ζήτησε να σημαδεύουν οι πρόξενοι το διαβατήριό τους ώστε να συλλαμβάνονται όταν επέστρεφαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία⁷¹⁷. Για την ταύτιση των μελών των λόχων και ο βαλής (περιφερειάρχης) Μοναστηρίου ζήτησε τα άρθρα των εφημερίδων που περιείχαν στοιχεία και ομαδικές φωτογραφίες για να εντοπίσει τους καταγόμενους από τη δυτική Μακεδονία⁷¹⁸. Και το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών όμως στις αρχές του 1912 ξεκίνησε τη συστηματική παρακολούθηση των μεταναστών από τη Μακεδονία και τη Θράκη που αναχωρούσαν από το λιμάνι του Πειραιά. Την ευθύνη ανέλαβε το Γραφείο Περιθάλψεως της *Επιτροπής Ευαγών Σκοπών*, το οποίο είχε ως δεδηλωμένο στόχο να μεριμνά για τις ανάγκες των μεταναστών και να τους προστατεύει από την εκμετάλλευσή⁷¹⁹. Το Υπουργείο ήλπιζε να

εξέδωσε την Αθηνά.

716 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 30094, 24 Οκτωβρίου 1911, “επιζητεί την σύναψιν σχέσεων μεθ’ υμών επισκεφθείς δε πολλούς των Ελλήνων Οθωμανών υπηκόων εις τα καταστήματα των εκφράζεται ευνοϊκώς υπέρ Ελληνοτουρκικής προσεγγίσεως κατακρίνων τους ιθύνοντας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως μη νοήσαντας ταλήθῃ της Τουρκίας συμφέροντα”.

717 BBA, HR.SYS., BBA, HR.SYS., Έπιστολή του πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Γιουσούφ Ζιγιά πασά προς τον Οθωμανό Υπουργό Εξωτερικών Ασέν μπέη, αρ. πρωτ. 70.33.2, 1 Απριλίου 1912.

718 BBA, HR.SYS., Έπιστολή του οθωμανού Υπουργού Εξωτερικών Ριφάατ πασά στον πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Γιουσούφ Ζιγιά πασά, αρ. πρωτ. 70.26, 4 Αυγούστου 1910.

719 ΙΑΥΕ, Φ. 93.2/1912, Έκθεση για την εξέλιξη του Γραφείου Περιθάλψεως που υπέβαλλε το Αρχηγείο Χωροφυλακής στο Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. εμπ. πρωτ. 1083, 12 Ιανουαρίου 1912. Η Πανελλήνιος Οργάνωσις, υπό τη διεύθυνση του αντιστράτηγου Δαγκλή, είχε αναλάβει, από το 1907, διαδεχόμενη τα κομιτάτα την ευθύνη του συντονισμού του μακεδονικού αγώνα. Παράλληλα επεδίωκε την “ομοιόμορφον και υπεύθυνον εφαρμογήν του προγράμματος της εξωτερικής πολιτικής της επιβαλλούσης την διοργάνωσιν των ελληνικών δυνάμεων εν τε τη Τουρκία και τω εν διασπορά ελληνισμώ”. Η Επιτροπή Ευαγών Σκοπών αποτελούσε την μετεξέλιξη της μετά την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Η προτεραιότητα δόθηκε τότε στην “ειρηνική προπαγανδιστική εργασία” και την οργάνωση της αντικατασκοπείας για την περιστολή της δράσης οθωμανών πρακτόρων.

προσελκύει μετανάστες που αναχωρούσαν από άλλα λιμάνια στον Πειραιά, ώστε να εξετάζει τα φρονήματά τους, να παίρνει πληροφορίες για την κατάσταση στον τόπο καταγωγής τους, να συντάσσει στατιστικές πληθυσμού και να “κατηχεί εθνικώς τους απερχομένους ή επανερχομένους”⁷²⁰. Οι αξιωματικοί που εργάζονταν στο γραφείο, μέσω του δικτύου που είχαν συγκροτήσει, μέσω των ομογενών και των μεταναστών κατέστρωναν σχέδια που θα εφαρμόζονταν εάν ξεσπούσε πόλεμος με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στην περίπτωση αυτή “το εν Τουρκία ελληνικό έθνος”, θα εξεγειρόταν και θα επιχειρούσε την παρεμπόδιση της συγκοινωνίας και τροφοδοσίας του τουρκικού στρατού⁷²¹.

Πολλοί όμως μετανάστες εξέφραζαν παράπονα για τη συμπεριφορά των εντεταλμένων από την *Επιτροπή Ευαγών Σκοπών*, οι οποίοι αντί να τους διευκολύνουν κατά την παραμονή τους στον Πειραιά μηχανεύονταν τρόπους για να τους εκμεταλλευτούν. Με τον τρόπο αυτό δημιουργούσαν σε αυτούς, αντίθετα από το επιδιωκόμενο, αρνητικά συναισθήματα για το ελληνικό κράτος⁷²². Η Επιτροπή συνεργαζόταν με την *Πανελλήνιο Ένωσι* στις Ηνωμένες Πολιτείες, η οποία είχε αναλάβει τον έλεγχο και την κινητοποίηση των μεταναστών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στο πλαίσιο της προσπάθειας αυτής το 1912 ο «Επίκουρος Σύνδεσμος των Ηπειρωτών», που είχε ως προορισμό την παροχή υλικής συνδρομής στα ελληνικά σχολεία της Ηπείρου και της Αλβανίας, συγχωνεύθηκε με την *Πανελλήνιο Ένωσι*⁷²³. Η ελληνική κυβέρνηση ευνοούσε την συγχώνευση των εθνοτοπικών οργανώσεων με τα τμήματα της Πανελληνίου Ενώσεως. Πολλές φορές όμως οι προσπάθειες της νέας κυβέρνησης δεν ετύγχαναν της επιδοκιμασίας των μελών των

⁷²⁰ Στο ίδιο.

⁷²¹ Στο ίδιο.

⁷²² ΙΑΥΕ, Φ. 93.3/1912, Έγγραφο της Μακεδονικής Αδελφότητας Πειραιώς “Αριστοτέλης ο Σταγειρίτης”, στο Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. εμπ. πρωτ. 158, 29 Σεπτεμβρίου 1912, “Ούτω γογγυστικώς διατεθειμένοι απέρχονται εντεύθεν οι συμπατριώται μας αντί να είναι εμπνεόμενοι μετά θερμού ενθουσιασμού προς την Ελευθέραν Ελλάδα”.

⁷²³ ΙΑΥΕ, Φ. 93.1/1912, Επιστολή του Γενικού Διευθυντή της Πανελληνίου Ενώσεως Κωνσταντίνου Παπαμιχαλόπουλου στον Υπουργό Εξωτερικών, αρ. εμπ. πρωτ. 18285, 3 Ιουνίου 1912. Η *Πανελλήνιος Ένωσις* ανέλαβε να χρηματοδοτήσει αντί της Επιτροπής τα σχολεία της Ηπείρου ως μέσο προώθησης της ελληνικής πολιτικής στο βιλαέτιο Ιωαννίνων.

οργανώσεων, οι οποίες στο παρελθόν λειτουργούσαν αυτόνομα⁷²⁴. Η σύγκρουση της ηγεσίας της Πανελληνίου Ενώσεως με τον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου και οι αντιδράσεις στην ελληνοαλβανική προσέγγιση, στις Ηνωμένες Πολιτείες, είναι ενδεικτικές της αδυναμίας να επιβληθεί μια νέα πολιτική γραμμή στα υπάρχοντα κέντρα τοπικής εξουσίας και τις υπηρεσίες του κράτους.

⁷²⁴ Οι αξιωματικοί του στρατιωτικού επιτελείου δεν αντιλαμβάνονταν τη χρησιμότητα της Επιτροπής Ευαγών Σκοπών. Η λογική της συνεργασίας μεταξύ της “Εξωτερικής” και της “Επιτελικής” υπηρεσίας του στρατού, μεταξύ δηλαδή του Επιτελείου και της Αντικατασκοπείας δεν λειτούργησε όπως αναμενόταν.

α. Από τις ορθόδοξες παροικίες στις εθνικές κοινότητες

Οι πρώτοι Έλληνες μετανάστες στην τελευταία δεκαετία του δεκάτου ενάτου αιώνα δεν αισθάνονταν την ανάγκη να αποχωριστούν από την κοινή ομάδα των ορθοδόξων χριστιανών. Ενώ κατά τα πρώτα έτη οι σλαβόφωνοι, οι ελληνόφωνοι και οι αραβόφωνοι ορθόδοξοι, τελούσαν τις θρησκευτικές τελετές τους στις ίδιες εκκλησίες στις περισσότερες παροικίες σταδιακά οι Έλληνες μετανάστες άρχισαν να βλέπουν με δυσπιστία τους Σύριους Ορθοδόξους ιερείς και δεν ήθελαν να καταφεύγουν σε αυτούς για την τέλεση των μυστηρίων⁷²⁵. Θεωρούσαν ότι οι αραβόφωνοι μετανάστες ήταν όργανα της Ρωσίας⁷²⁶. Η εκλογή Άραβα πατριάρχη Αντιοχείας το 1898, λόγω της ρωσικής επιρροής, πρέπει να συνέβαλε σε αυτή τη στάση⁷²⁷. Η χειροτόνηση από τον Ρώσο Μητροπολίτη Αμερικής ενός ελληνόφωνου Σύριου επισκόπου τη στιγμή που δεν υπήρχε Έλληνας επίσκοπος επέτεινε αυτή την ανησυχία⁷²⁸. Τόσο οι Έλληνες διπλωμάτες όσο και οι κληρικοί επισήμαιναν την ανάγκη εκλογής επισκόπου για τις εκκλησίες της Αμερικής⁷²⁹.

Ως αντίδραση το Πατριαρχείο το 1908 παραχώρησε την κηδεμονία των εκκλησιών της διασποράς στην Εκκλησία της Ελλάδος⁷³⁰. Ο πατριάρχης Ιωακείμ στον τόμο επισήμαινε ότι “ένιαι εκκλησίαι ουδέ σταθερά όλως τα του σημείου τούτου είχαν της πνευματικής εξαρτήσεως, αλλ’ άλλοτε άλλως εν τούτω επολιτεύοντο, ότε μεν προς τον καθ’ημάς πατριαρχικόν θρόνον, ότε δε

725 Στην Αγία Τριάδα της Νέας Ορλεάνης που ιδρύθηκε το 1867 εκκλησιάζονταν όχι μόνο οι λίγοι Έλληνες βαμβακέμποροι, αλλά και όσοι Έλληνες ναυτικοί τύχαινε να βρίσκονται στο λιμάνι και οι λίγοι Αραβόφωνοι ορθόδοξοι από τη Συρία και Σέρβοι και Ρώσοι μετανάστες. Μεταξύ των μελών του διοικητικού συμβουλίου ήταν, ως εκ τούτου, μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ένας Σλαύος και ένας Σύριος, βλ. Κανούτας, *ο.π.*: 161. Thomas E. Fidzgerald, *The Orthodox Church*, Ουέστπορτ Κονέκτικατ, 1995: 23. Κοινές εκκλησίες είχαν αρχικά όλοι οι ορθόδοξοι στη Νέα Υόρκη, το Σικάγο, τις κοινότητες του Sault Saint Marie, Traverse City, Grand Rapids και της άνω χερσονήσου του Michigan, το Galveston, Texas, το San Francisco, California και το Seattle, Washington, βλ. Κανούτας, *ο.π.*: 194.

726 Ατλαντίς, 18 Ιουνίου 1901. Michael Contopoulos, *ο.π.*: 130.

727 Για την επιρροή της ρωσικής Αυτοκρατορικής Ορθόδοξης Εταιρείας της Παλαιστίνης στην εκλογή Άραβα πατριάρχη Αντιοχείας βλ. Derek Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine 1843-1914*, Οξφόρδη 1969: 113.

728 Νέον Αστν Αθήνας, 25 Νοεμβρίου 1905, Πατρίς Αθήνας 14 Ιουλίου 1908, Νέα Ημέρα Τερζέστης 21 Ιουνίου 1906, Οι Καιροί Αθήνας 20 Ιουνίου 1906.

729 Ιωακείμ Αλεξόπουλος, *Μελέτη περί εκκλησιαστικής διοργανώσεως του εν Αμερική ελληνισμού*, Νέα Υόρκη 1919.

730 *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, τ. 32, 1908: 280-4.

προς την ιεράν Σύνοδον της Ελλάδος, έστι δ'ότε και προς άλλους πατριαρχικούς θρόνους αναφερόμεναι [...] ούτε η υπό του καθ'ημάς πατριαρχικού θρόνου εις το αυτοκέφαλον αναχθείσα μετά καθωρισμένων ορίων αγιωτάτη εκκλησία της Ελλάδος, ούτε άλλη τις Εκκλησία ή θρόνος ηδύνατο κανονικώς πέραν των ορίων της οικείας περιφερείας επεκτείνειν την εαυτού εξουσίαν [...] ου μικραί δε εσχάτως μάλιστα διά την αοριστίαν ήρξαντο προερχόμεναι και άλλαι δυσχέρειαι, πολλών εν διάφοραις κοινότησι τη αοριστία και ως ειπείν ελευθερία ταύτη εις επίτευξιν χρωμένων σκοπών ου ζηλωτών επί βλάβη της συμπνοίας και της ενότητος και του κοινού συμφέροντος⁷³¹. Η παραχώρηση παρουσιαζόταν ως προσπάθεια να κατευναστούν οι κοινοτικές συγκρούσεις, να τεθούν οι κοινότητες της Αμερικής υπό τον σαφή έλεγχο μιας πνευματικής αρχής και ως μέσο για να αποτραπεί η επιρροή άλλων εκκλησιών, στη δεδομένη φάση του Πατριαρχείου Αντιοχείας και της Εκκλησίας της Ρωσίας.

Η πράξη αυτή συνέπεσε με την προσπάθεια του ελληνικού κράτους να προσεταιριστεί και να ελέγξει μέσω της *Πανελληνίου Ενώσεως* τους ορθόδοξους μετανάστες. Το Πατριαρχείο με την πράξη του συναινούσε στην αναγωγή του ελληνικού κράτους σε πολιτικό εθνικό κέντρο όλων των Ελλήνων⁷³². Από τη στιγμή που ο ρόλος του Πατριαρχείου δεν νομιμοποιείτο πλέον από την οθωμανική εξουσία και ο “οικουμενισμός” του Πατριαρχείου περιοριζόταν στο “ρωμαϊκό έθνος”, το οποίο όλο και περισσότερο εξελληνιζόταν, η εκκλησία νομιμοποιούσε τον οικουμενισμό μέσω της ελληνικότητάς της⁷³³. Εγγυητής της ελληνικότητας δεν μπορούσε να είναι παρά μόνο το ελληνικό κράτος. Από την άποψη αυτή η παραχώρηση της εποπτείας των εκκλησιών της διασποράς στην Εκκλησία της Ελλάδας είναι ένα φαινόμενο που συνδέεται στενά με τις εξελίξεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη μεταβολή της ισορροπίας των σχέσεων του Οικουμενικού Πατριαρχείου με το

731 Στο ίδιο: 181.

732 Αναγνωστοπούλου, ο.π.: 481.

733 Στο ίδιο: 482.

ελληνικό κράτος. Το ελληνικό κράτος νομιμοποιούσε, μέσω της παραχώρησης των εκκλησιών της διασποράς, την ελληνικότητα του συνόλου των ορθόδοξων μεταναστών και της ορθόδοξης εκκλησίας της Αμερικής εφόσον προηγουμένως είχε εγγυηθεί την ελληνικότητα του Πατριαρχείου⁷³⁴. Ο πατριαρχικός τόμος έθετε, εντούτοις, ως πρώτο όρο για την παραχώρηση τον διορισμό επισκόπου για τις εκκλησίες της διασποράς, ο οποίος θα έπρεπε μετά τον διορισμό του να μεταβαίνει στην Κωνσταντινούπολη “λαμβάνειν την επευλογίαν του οικουμενικού πατριάρχου, προς δε και το διά τας εκκλησίας ταύτας άγιον Μύρον” ενώ οι ιερείς θα έπρεπε να μνημονεύουν και τον Οικουμενικό Πατριάρχη παράλληλα με τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών⁷³⁵. Παράλληλα κάθε εκκλησία της διασποράς όφειλε να στέλνει κάθε χρόνο στο Πατριαρχείο ένα ποσό για τις ανάγκες του⁷³⁶. Το Πατριαρχείο παραχωρούσε έτσι την εποπτεία των εκκλησιών της διασποράς στην Εκκλησία της Ελλάδος αλλά χωρίς να απεμπολεί την πνευματική εξάρτησή τους από το Πατριαρχείο. Η Εκκλησία της Ελλάδος παρουσιαζόταν ως μεσεγγυητής των εκκλησιών του εξωτερικού και οι εκκλησίες της διασποράς υπάγονταν σε ένα καθεστώς ανάλογο με αυτό των Νέων Χωρών της Ελλάδας μετά το 1928. Η μη τήρηση του όρου αυτού αποτέλεσε το 1922 την πρόφαση για την άρση του τόμου του 1908 από τον πατριάρχη Μελέτιο Μεταξάκη και την υπαγωγή εκ νέου των εκκλησιών της διασποράς στο Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Συγχρόνως με την παραχώρηση της εποπτείας των εκκλησιών της Αμερικής στην Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδας οι ρωσικές εκκλησιαστικές αρχές κατάφεραν να ψηφιστεί νόμος που να θέτει όλες τις ορθόδοξες εκκλησίες της Πολιτείας της Νέας Υόρκης υπό τη δική τους δικαιοδοσία⁷³⁷. Παράλληλα, μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων, η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ρωσίας ζήτησε επίσημα από το Πατριαρχείο να

734 Στο ίδιο: 483.

735 *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, τ. 32, 1908: 182.

736 Στο ίδιο: 182.

737 *Ατλαντίς*, 22 Απριλίου 1908, 19, 20, 21 Απριλίου 1909.

αναλάβει αυτή την εποπτεία των ελληνικών εκκλησιών της διασποράς⁷³⁸. Ο Σόλων Βλαστός κατάφερε τότε να κινητοποιήσει τους Έλληνες όλων των Ηνωμένων Πολιτειών, οι οποίοι απέστειλαν στον κυβερνήτη της Πολιτείας της Νέας Υόρκης ένα τυποποιημένο τηλεγράφημα που καταδίκασε το μέτρο, ως προσπάθεια να τεθούν οι εκκλησίες μιας ελεύθερης χώρας υπό τον έλεγχο του τσάρου της Ρωσίας⁷³⁹. Η κινητοποίηση είχε ως αποτέλεσμα ο κυβερνήτης Charles Evans Hughes (μετέπειτα Υπουργός Εξωτερικών) να θέσει βέτο στον νόμο. Σε πρωτοσέλιδο άρθρο η Ατλαντίδα, χαρακτήρισε την εξέλιξη ως θρίαμβο του ελληνισμού εναντίον του Πανσλαβισμού, και απόφαση που εγγυάτο τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των μεταναστών. Υπογράμμιζε ότι η τσαρική Ρωσία δεν ήταν σε θέση να ασκήσει στις Ηνωμένες Πολιτείες τις πιέσεις που ασκούσε στο Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης και Ιεροσολύμων⁷⁴⁰. Η αναβολή διορισμού επισκόπου για τις εκκλησίες της Αμερικής, την οποία επεδίωκε, κατά την Ατλαντίδα, και ο πρεσβευτής Λάμπρος Κορομηλάς, αποδιδόταν από ορισμένους στην επίδραση της βασίλισσας Όλγας. Συνεχίζοντας τις φήμες που κυκλοφορούσαν από την περίοδο των Ευαγγελικών στην Ελλάδα, και αξιοποιώντας την περίσταση για να ασκήσουν κριτική στη δυναστεία υποστήριζαν ότι η ρωσικής καταγωγής βασίλισσα Όλγα ήταν όργανο του Πανσλαβισμού και εχθρός της Μεγάλης Ιδέας⁷⁴¹.

Στα επόμενα χρόνια οι κοινότητες των μεταναστών έγιναν μια προκεχωρημένη θέση στο μέτωπο των αντιπάλων βαλκανικών εθνικισμών. Η πολύγλωσση πραγματικότητα των οθωμανικών πόλεων με την αμφισβητούμενη εθνική ένταξη επεκτάθηκε στις πόλεις των Ηνωμένων Πολιτειών. Ακόμη και οι αμερικανικές αρχές δεν είχαν σαφή αντίληψη της διάκρισης μεταξύ των Μικρασιατών και των Σύριων ορθοδόξων και της “ευρωπαϊκής καυκασιανής” ταυτότητάς τους. Το 1907, όταν ψηφίστηκε ο Νόμος για τον Αποκλεισμό των

738 Ατλαντίς, 19 Απριλίου 1909.

739 Ατλαντίς, 4 Μαΐου 1909.

740 Ατλαντίς, 11, 17, 18, 19, 20, 25 Μαΐου 1909.

741 Ατλαντίς, 12, 25 Απριλίου 1909.

Ασιατών Μεταναστών (Oriental Exclusion Act), υποστηρίχθηκε ότι οι Έλληνες από τη Μικρά Ασία θα έπρεπε να θεωρηθούν όπως και οι Σύριοι “Ανατολίτες” και θα έπρεπε να απελαθούν, αλλά τελικά δεν επικράτησε αυτή η ερμηνεία⁷⁴².

Η δημιουργία μικρών επιχειρήσεων από τους μετανάστες ήταν η αφετηρία για τη δημιουργία μιας μικροαστικής ελληνικής τάξης. Η τάξη αυτή των επιχειρηματιών έπαιξε ένα ρόλο στον εξοβελισμό των ξενόφωνων αλλά αργότερα και των εργατών από τις ελληνικές κοινότητες. Το γεγονός ότι οι εργάτες δεν κατάφεραν να ανταποκριθούν στην εικόνα του επιτυχημένου αυτοδημιούργητου μετανάστη, καθώς και η συμμετοχή τους σε συνδικαλιστικές κινήσεις, θεωρήθηκαν ως απειλή για την αποδοχή των Ελλήνων της Αμερικής από την αμερικανική κοινωνία. Η συγκρότηση αυτής της αντίληψης ξεκίνησε από το 1910 και κυριάρχησε στην ελληνοαμερικανική ιδεολογία, η οποία συγκροτήθηκε μετά το 1922. Η έννοια του Έλληνα, όπως φαίνεται από τον λόγο ορισμένων κοινοτικών παραγόντων, δεν είχε μόνο γλωσσική, πολιτισμική αλλά και κοινωνική χροιά. Τα μέλη των εργατικών τάξεων χαρακτηρίζονται ως Αλβανοί, Βούλγαροι ή Τούρκοι και αντίστροφα οι μεγαλοαστοί ως Εβραίοι. Οι χαρακτηρισμοί όμως αυτοί δεν είχαν κατά βάση εθνικό αλλά ταξικό περιεχόμενο. Δεν είναι, όμως, δυνατό να κατανοήσουμε τις συγκρούσεις στο εσωτερικό των κοινοτήτων αν αγνοήσουμε τις πολλαπλές εξαρτήσεις, εντάξεις και αποκλεισμούς στα πρώτα χρόνια του μαζικού μεταναστευτικού ρεύματος.

Η εθνική ένταξη των μεταναστών δεν ήταν δεδομένη και δεν ήταν αποτέλεσμα μόνο προσωπικής επιλογής. Ήταν μια απόφαση που σχετιζόταν με τη λειτουργία κοινωνικών δικτύων, μέσω των οποίων επιτυγχανόταν η ενσωμάτωση στην αμερικανική κοινωνία. Οι Τουρκόφωνοι από την επαρχία της Προύσας, μιας από τις επαρχίες με μεγάλο αριθμό μεταναστών, γνώριζαν ότι δεν είναι “Τούρκοι” αλλά αισθάνονταν απλώς “Χριστιανοί”⁷⁴³.

742 “To Protest the Plan”, *Grand Rapids Press*, 1 Νοεμβρίου 1907. Stavros K. Frangos, *Greeks in Michigan*, Ηστ Λάνσινγκ, 2004: 25.

743 ΙΑΥΕ, Φ. Β/53, Έκθεση του προξένου Προύσας Λ. Χρυσανθόπουλου, αρ. πρωτ. 18238, 11 Ιουλίου 1911. Εν τη αρχή της παρούσης μου εξέφρασα την γνώμη ότι η ανάπτυξης του εθνικού φρονήματος βαίνει κατ’αντίστοιχον λόγον προς την εκμάθησιν της ελληνικής

Ακόμη όμως και οι ελληνόφωνοι από την Ανατολική Θράκη, αν και δεν κινδύνευαν από την βουλγαρική προπαγάνδα, δεν είχαν καθόλου ανεπτυγμένη την εθνική συνείδηση. Σύμφωνα με τον Έλληνα πρόξενο στην Αδριανούπολη “Πάντες ανεξαιρέτως λαλούσι την ελληνικήν γλώσσαν και πρεσβεύουσι το ορθόδοξον δόγμα, ουχ ήττον μεγίστην έχουσιν ανάγκην όπως υποστώσι την ευεργετικήν επίδρασιν της μετά των λοιπών της Αμερικής Ελλήνων συχνής αναστροφής. Δυστυχώς οι Θράκες έχουσι εις ελάχιστον βαθμόν ανεπτυγμένην την εθνικήν συνείδησιν, το πατριωτικόν αίσθημα και θ’αναγεννώντο πραγματικώς οι εν Αμερική Θράκες αν ενεβαπτίζοντο εις την πατριωτικήν κολυμβήθρα του Ματσούκα [...] Λόγω της πατρίου αυτών Ελληνικής γλώσσης και της καθαράς ούτων ελληνικής καταγωγής, ουδένα διατρέχουσι κίνδυνον προσηλυτισμού εκ μέρους των προπαγανδιστών, δεν δυνατοί τις όμως ν’αρνηθή ότι χρήζουσι διαπαιδαγωγήσεως εθνικής και κατηχήσεως όπως αγαπήσωσι την πατρίδαν των πλειότερον έτι ως βλέπουσι πράττοντας τούτο τους εξ άλλων μερών έλκοντας την καταγωγήν τρανά καθ’εκάστην παρέχοντας δείγματα της προς τον βωμόν της γενέτειράς των λατρείας”⁷⁴⁴.

Την ίδια εικόνα για τους χριστιανούς της Θράκης μετέφερε ο Στυλιανός Γονατάς το 1907 σε εμπιστευτική έκθεση προς το Υπουργείο Εξωτερικών. Οι κάτοικοι της θρακικής υπαίθρου κατά τον Γονατά βρίσκονταν “εις αθλίαν κατάστασιν εθνικής ουδετερότητος μέχρι μάλιστα του σημείου ώστε αρκετόν μέρος τούτων να αρκήται εις την θρησκευτικήν και μόνον

γλώσσης. Την γνώμην ταύτην, τολμηράν ίσως, εσχημάτισα επισκεφθείς διάφορα εκ των ανωτέρω χωρίων. Οι κάτοικοι των ελληνοφώνων τοιούτων έχουσι πλήρη συνείδησιν της εθνικής των υποστάσεως, υπάρχουσε δε πλησίον της Απολλωνιάδος (εκκλησιαστική περιφέρεια Νικαίας) τα χωρία «Πειστικά» οι κάτοικοι των οποίων καυχώμενοι ότι είναι Σπαρτιάται την καταγωγήν, μεταχειρίζονται γλώσσαν κατά πολύ ομοιάζουσαν προς την σημερινήν λακωνικήν διάλεκτον, εν ω τουναντίον οι των Τουρκοφώνων χωρίων δεν έχουσι πλήρη συνείδησιν της καταγωγής των· ερωτώμενοι οι τελευταίοι ούτοι απαντώνσιν ότι δεν είναι Τούρκοι ότι είναι Χριστιανοί, όχι όμως και ότι είναι Έλληνες, όπως αδιστάκτως θέλουσιν απαντήσει οι εκ Δεμερδεσίου ή Παλλαδαρίου καταγόμενοι. Συνεπεία δε τούτου είναι ότι οι μεν πρώτοι μισούσι τον Τούρκον, τον απεχθάνονται, καταλλήλου ευκαιρίας δοθείσης τον φονεύουσιν, εν ω οι δεύτεροι δεν τον αγαπώσι μεν, αλλά και δεν τον καταδιώκουσιν, απλώς τον ανέχονται, ενίοτε δε και εκ φόβου τον περιθάλλουσιν.

744 ΙΑΥΕ, Φ. Β/44/1910, Έκθεση του Έλληνα προξένου στην Αδριανούπολη Λέοντα Σ. Ματλή, αρ. πρωτ. 1812, 5 Ιουλίου 1910.

διάκρισιν μεταξύ Χριστιανών και Μωαμεθανών ή Εβραίων και να αδιαφορή ή να αγνοή την εθνικήν διάκρισιν μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων ή Ρώσων”⁷⁴⁵. Επισήμαινε μάλιστα ότι ακόμη και ο διωγμός του 1906 εναντίον των Ελλήνων της Ανατολικής Ρωμυλίας “ουδόλως τον φανατισμόν αυτών κατά των Βουλγάρων εξήγειρεν”.

Ακόμη και μια γυναίκα η οποία μετανάστευσε από τις Σαράντα Εκκλησιές στην Αμερική περιέγραφε την αρχική ανακούφιση των Ελλήνων όταν ο χριστιανικός βουλγαρικός στρατός κατέλαβε την πόλη στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο⁷⁴⁶. Στην Αμερική τόσο οι Θράκες όσο και μετανάστες από άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σταδιακά αφομοίωσαν το ιδίωμα του ελληνικού εθνικισμού. Ακόμη και οι λίγοι Τουρκοκρητικοί που εγκαταστάθηκαν στη Νέα Υόρκη έπαιρναν χριστιανικά ονόματα για να ενταχθούν στην ελληνική κοινότητα⁷⁴⁷. Οι Έλληνες διπλωμάτες, ενώ φοβούνταν ότι οι σλαβόφωνοι και οι αλβανόφωνοι μετανάστες θα μετατρέπονταν στην Αμερική σε φορείς του βουλγαρικού και του αλβανικού εθνικισμού, ήλπιζαν ότι οι Ρωμιοί κατά την παραμονή τους στην Αμερική θα υιοθετούσαν τον ελληνικό αλυτρωτισμό μέσω του συγχρωτισμού με τους μετανάστες από την Ελλάδα. Πράγματι, σταδιακά κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι τουρκόφωνοι και ελληνόφωνοι μετανάστες από την Οθωμανική Αυτοκρατορία ταυτίστηκαν πλήρως με τη Μεγάλη Ιδέα.

Αντίθετα από τους ελληνόφωνους και τουρκόφωνους Ρωμιούς οι αλβανόφωνοι και οι σλαβόφωνοι⁷⁴⁸, οι οποίοι στον τόπο καταγωγής τους είχαν

745 Παρασκευάς Κονόρτας, *Οθωμανικές Θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο 17ος-αρχές 20ου αιώνα*, Αθήνα 1998: 314.

746 Ellis Island Archive, αρ. πρωτ. EI-049, Συνέντευξη της Δουκαίνης Μπαμπαγιάνη Μπάκου από τις Σαράντα Εκκλησιές η οποία μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1919 σε ηλικία 15 ετών.

747 BBA, HR.SYS., Έπιστολή του οθωμανού πρεσβευτή στην Ουάσιγκτων Αλέξανδρου Μαυρογένη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Σάιντ πασά, αρ. πρωτ. 6921, 1 Μαρτίου 1894.

748 Ο όρος σλαβόφωνοι στην παρούσα μελέτη έχει αποκλειστικά γλωσσική χροιά και δεν ταυτίζεται με την χροιά που του δόθηκε από την ελληνική διοίκηση από την περίοδο του Μεσοπολέμου. Χαρακτηρίζει τους μετανάστες πριν ενταχθούν στην ελληνική ή τη βουλγαρική κοινότητα των Ηνωμένων Πολιτειών. Χρησιμοποιείται για να δηλώσει ένα “πληθυσμό παρά μια εθνοτική ή άλλη ομάδα προικισμένη με αυτοσυνείδηση”, Αναστασία Καρακασίδου, *Μακεδονικές Ιστορίες και Πάθη 1870-1990*, Αθήνα 2000: 69. Ο όρος Μακεδόνες χρησιμοποιήθηκε από τους Βούλγαρους αλλά δεν είχε στην Αμερική εθνικό αλλά γεωγραφικό πρόσημο. Βλ. σχετικά Loring Danforth, *Η Μακεδονική Διαμάχη, ο εθνικισμός σε έναν υπερεθνικό κόσμο*, Αθήνα 1999: 95. Οι Βούλγαροι εθνικιστές της Αμερικής

αποδεχθεί την πνευματική κηδεμονία του Πατριαρχείου κατά την παραμονή τους στις Ηνωμένες Πολιτείες, υποστήριξαν την ανάγκη απαλλαγής από την οθωμανική πολιτική και την ελληνική πνευματική και θρησκευτική κυριαρχία. Σε ένα ξένο περιβάλλον η ομιλούμενη γλώσσα αποτέλεσε ένα ισχυρότερο δεσμό από τις όποιες εξαρτήσεις του τόπου καταγωγής τους. Οι Έλληνες διπλωμάτες, εντούτοις, αξιοποιώντας την εμπειρία των Βαλκανίων, ήλπιζαν ότι μέσω της προπαγάνδας θα κατάφερναν να μετατρέψουν τη “ρευστή συνείδηση” σε ελληνική και να ανατρέψουν την πρόοδο των ξένων εθνικιστών στους μετανάστες⁷⁴⁹.

διέκριναν αυτούς που κατάγονταν από το “Βασίλειο” και τους Μακεδόνες.

749 Για τη χρήση της “ρευστής συνείδησης” στα Βαλκάνια βλ. Έλλη Σκοπετέα, “Βαλκανικές Εθνικές Συνειδήσεις στις Παραμονές των Βαλκανικών Πολέμων”, *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-14*, Αθήνα 1993: 237.

β. Η κοινότητα της Βοστώνης και το αλβανικό ζήτημα

Κατά τα τέλη του 1905 ο Μιχαήλ Αναγνωστόπουλος πήρε την πρωτοβουλία, λόγω της αύξησης των ορθοδόξων της Βοστώνης, να συσταθεί ελληνική κοινότητα. Αγοράστηκε για τον σκοπό αυτό οικόπεδο όπου οικοδομήθηκε το κοινοτικό κέντρο, στο οποίο εκτός από την εκκλησία στεγάστηκε και το ελληνικό σχολείο. Στις πρώτες εκλογές για το Διοικητικό Συμβούλιο της κοινότητας εξελέγη πρόεδρος ο Αναγνωστόπουλος. Αντίπαλος του στις εκλογές ήταν ο Έλληνας πρόξενος Τηλέμαχος Τιμαγένης, ανηψιός του Ιωάννη Ροδοκανάκη.

Η κοινότητα Βοστώνης ζήτησε, ίσως λόγω της παρουσίας μεγάλου αριθμού Οθωμανών ορθοδόξων, την αποστολή ιερέα από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Διορίστηκε τότε ιερέας Βοστώνης ο Νέστωρ Σουσλίδης, πρώην ιερέας της ελληνικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη⁷⁵⁰. Μετά τον θάνατο του Αναγνωστόπουλου εξελέγη πρόεδρος της κοινότητας ο Ιωάννης Παρμενίδης, νέος πρόξενος της Ελλάδας, ο οποίος αμέσως ήρθε σε σύγκρουση με τον Σουσλίδη και τελικά παραιτήθηκε από το κοινοτικό αξίωμα. Η φιλοχρηματία του Σουσλίδη δημιούργησε αντιδράσεις σε ένα μέρος της κοινότητας. Ο Σουσλίδης όμως είχε την υποστήριξη του Τηλέμαχου Τιμαγένη, ενοχλημένου λόγω της μη εκλογής του ως προέδρου της κοινότητας και της αντικατάστασής του στο προξενικό αξίωμα⁷⁵¹. Η κοινοτική έριδα δεν διέφερε από αυτή άλλων κοινοτήτων. Στην περίπτωση όμως της Βοστώνης η σύγκρουση των δύο ομάδων έλαβε εθνικό και ταξικό χαρακτήρα. Ο Σουσλίδης για να αντιμετωπίσει τις κατηγορίες για φιλοχρηματία και οικονομικές καταχρήσεις ήρθε σε σύγκρουση με την ηγεσία της κοινότητας και τους ορθοδόξους που δεν κατάγονταν από το Ελληνικό Βασίλειο. Επιστράτευσε τον “πατριωτισμό” ως όπλο εναντίον των αντιπάλων του. Χαρακτήρισε τους αλβανόφωνους και

750 ΙΑΥΕ, Φ. 92.1/1911, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 10263, 28 Απρ. 1911.

751 Στο ίδιο.

σλαβόφωνους ως Αλβανούς και Βούλγαρους και τους ηγέτες της κοινότητας ως Εβραίους⁷⁵². Στη στάση του αυτή είχε την υποστήριξη της μειοψηφούσας μερίδας της κοινότητας που αποτελούσαν οι μικροαστοί καταστηματοάρχες από την Πελοπόννησο⁷⁵³.

Η κοινοτική διαμάχη στη Βοστώνη συνέβη την ίδια περίοδο που κορυφωνόταν η σύγκρουση του Σόλωνα Βλαστού με την ηγεσία της Πανελληνίου Ενώσεως. Ο Σουσιλίδης απηχούσε στη φάση αυτή τον λόγο του Σόλωνα Βλαστού, ο οποίος σημείωνε στην Ατλαντίδα ότι “Βλάχοι και Αλβανοί, Θράκες και Μακεδόνες, όχι μόνον Έλληνες δεν είναι, αλλά λαοί όλως διόλου ανεξάρτητοι αλλήλων, ότι είναι φυλαί ανόμοιοι, ότι είναι γένη διάφορα διαφέροντα το εν του άλλου όχι μόνον κατά τα φρονήματα και τας ιδέας, τον χαρακτήρα και την φύσιν, αλλά και κατά την γλώσσαν και κατά την καταγωγήν”⁷⁵⁴. Τα άτομα που απάρτιζαν την ηγεσία της κοινότητας, ο Σταμάτιος Σταματέλλος, ο Αντώνιος Μπενάκης και ο Συναδινός συγχρόνως ήταν και στο διοικητικό συμβούλιο της Πανελληνίου Ενώσεως που είχε την περίοδο αυτή έδρα τη Βοστώνη.

Η σύγκρουση, κατά συνέπεια, αν και είχε ως αφετηρία μια τοπική διαμάχη, απηχούσε τη γενικότερη σύγκρουση στο πλαίσιο των ελληνικών κοινοτήτων της Αμερικής. Οι κατηγορίες της αντιπατριωτικής δράσης και της αντεθνικής δράσης επιστρατεύονται για να ακυρωθεί η προσπάθεια συγκρότησης, με την υποστήριξη του ελληνικού κράτους, από τους αστούς και τους εμπόρους ενός αντίπαλου πόλου στην ομάδα των μικροαστών από το Βασίλειο της Ελλάδας που ήλεγχε ο Βλαστός⁷⁵⁵. Για τους μη αμφισβητούμενης

752 Στο ίδιο, “λέγει δημοσία ότι «την πλειοψηφίαν έλαβε το νυν συμβούλιον τη βοήθεια Αλβανών και Βουλγάρων όχι Ελλήνων αληθών Χριστιανών ότι δε τοιαύτην πλειοψηφίαν ούτος δεν αναγνωρίζει !!!” Δήλωσή του Νέστορος Σουσιλίδη σε συνάντησή με τον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου.

753 Στο ίδιο, “η απομάκρυνσίς του επιβάλλεται εξ εθνικών λόγων, εκ λόγων αξιοπρεπείας, εκ λόγων σεβασμού προς τους εν τη Χερσονήσω του Αίμου αδελφούς ημών, τους υποδούλους Έλληνας, ους ως ερίφια ο εναγής ούτος ιερέυς προσέβαλε και προσβάλλει χωρίζων αυτούς από των προβάτων, των εκ Πελοποννήσου κυρίως Ελλήνων ων τον τοπικισμόν ασυστόλως εκμεταλλεύεται προς πλουτισμόν”.

754 Πανελλήνιος, 5 Μαρτίου 1911, Επιστολή του Ιωάννη Κατσαΐνου.

755 ΙΑΥΕ, Φ. 92.1/1911, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 10263, 28 Απρ. 1911, “Είχον ακούσει Κύριε Υπουργέ παρά πολλών αξιοπίστων μαρτύρων, εμπόρων πονούντων την πατρίδα, όλων σχεδόν των Ελλήνων

καταγωγής, όπως τον γενικό γραμματέα της Πανελληνίου Ενώσεως Σταμάτιο Σταματέλλο, υιοθετήθηκε ο χαρακτηρισμός του Εβραίου ή Εβραιόφιλου, συνώνυμο του κοσμοπολίτη κεφαλαιοκράτη⁷⁵⁶. Ο χαρακτηρισμός αυτός είχε χρησιμοποιηθεί και στο παρελθόν από τον Βλαστό και θα χρησιμοποιούνταν και κατά τον Διχασμό. Οι κατηγορίες αυτές δεν σήμαιναν την αποστασιοποίηση από το ιδανικό της Μεγάλης Ιδέας, η εκπλήρωση της οποίας αποτέλεσε διακηρυγμένο στόχο και των δύο ομάδων. Όταν όμως στο πλαίσιο των κοινοτήτων μειοψηφούσαν οι “αυτόχθονες”, όπως και κατά τη διαμάχη του 1844, οι “ετερόχθονες” έπαυαν να είναι αλύτρωτοι αδελφοί και μετατρέπονταν σε εθνικούς εχθρούς. Τη στιγμή που το ελληνικό κράτος προσπαθούσε να στοιχειοθετήσει τις διεκδικήσεις του στις οθωμανικές επαρχίες στη βάση της θρησκευτικής και πολιτιστικής ένταξης, οι παράγοντες των ελληνικών κοινοτήτων απέκλειαν από το σώμα των Ελλήνων όσους δεν κατάγονταν από το Ελληνικό Βασίλειο⁷⁵⁷.

Η σύσταση της αλβανικής εκκλησίας δεν σήμανε τη διακοπή των επαφών των αλβανόφωνων με τους ελληνόφωνους. Οι ηγέτες των Αλβανών προσήπταν στον ελληνικό κλήρο την αποξένωση και από τους Έλληνες⁷⁵⁸. Η

επιστημόνων της Βοστώνης ότι πολλάκις και εξ άμβωνος έτι ο Σουσλίδης εξύβρισε τους μη συμπαθείς προς αυτόν διακειμένους ως αλβανούς, αλλ’ ουδέποτε ηδυνάμην να υποθέσω ότι θα έλεγε ταύτα ενώπιόν μου και ενώπιον προκρίτου Αλβανού παρόντος την στιγμήν εκείνην”. Όπως επισήμανε και ο Σερραφείμ Κανούτας, ο.π.: σ. 197 “τα άτοπα, σκάνδαλα και έκτροπα-μεταχειριζόμεθα τας ηπιωτέρας λέξεις-άτινα διεπράχθησαν εν Βοστώνη εν ονόματι του “πατριωτισμού” και υπό μερικών “πατριωτών” είναι τόσον πολλά”.

756 ΙΑΥΕ, Φ. 92.1/1911, Επιστολή του Νέστορα Σουσλίδη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, 10 Δεκεμβρίου 1910, “προς γενικόν σκάνδαλον των ομογενών συζή μετά Εβραίας, και ετεροδοξών δοκιμάζει να διασαλεύη τας θρησκευτικάς συνειδήσεις των Ορθοδόξων ομογενών, διά να έχη αυτούς μετά ταύτα υποχειρίους και ευαλώτους. Έρημος παντός εθνικού αισθήματος και ενδιαφέροντος, κατορθώνει να προσποιήται τον πατριώτην εις τοιούτον βαθμόν, ώστε επέτυχεν εσχάτως να προσληφθή και ως γραμματεύς εν τω ενταύθα προξενείον ημών”. ΙΑΥΕ, Φ. 92.1/1911, Επιστολή του Δημοσθένους Τιμαγένη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, αρ. πρωτ. 000.169, 10 Ιανουαρίου 1911, “ο ενταύθα Πρόξενος κ. Μπενάκης, παραπλανηθείς υφ’ ενός Εβραιοϋπανδρευμένου, ο οποίος είχε το κοινόν σκάνδαλον μεταξύ των ομογενών της παροικίας, ο οποίος προσπαθεί πάντοτε διά καταχθονίων ενεργειών να καταστρέψη (3) παν εθνικόν και θρησκευτικόν καλόν εν τη Κοινότητι”.

757 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 4345, 24 Φεβρουαρίου 1911, “ο ελληνισμός της Αμερικής αποτελούμενος το πλείστον εξ ανθρώπων πεποτισμένων τοπικισμού, αμοιρούντων τελείως πνευματικής μορφώσεως μη όντων δε εις κατάστασιν να διαγνώσωσι τας ιδίας ανάγκας, πόσον μάλλον τας προς την Μεγάλην Πατρίδα υποχρεώσεις των, τους τε Αλβανούς και τους ξενογλώσσους Μακεδόνας ιδία, θεωρεί ξένους και δη Βουλγάρους προς μεγίστην βλάβην των ημετέρων συμφερόντων”.

758 ΙΑΥΕ, Φ. 92.1.1/1911, Επιστολή του Δημητρίου Κ. Μίγκα στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, 15 Απριλίου 1911, “Ταύτα Εξοχώτατε περί του Αιδεσιμωτάτου Νέστορος Σουσλίδου όστις ως προορισμόν της ιεράς του αποστολής θεωρεί να χωρίζη τους Έλληνες από τους Αλβανούς

κριτική για φιλαργυρία του ελληνικού κλήρου που προσήπταν οι Βούλγαροι στη Μακεδονία επαναλαμβανόταν και για τους κληρικούς που βρίσκονταν στις Ηνωμένες Πολιτείες⁷⁵⁹.

Κάποιοι αλβανόφωνοι συνέχισαν να είναι μέλη του διοικητικού συμβουλίου της ελληνικής κοινότητας Βοστώνης και μετά την ίδρυση αλβανικής εκκλησίας, γεγονός που συνεπάγεται ότι ένα μέλος των αλβανοφώνων ορθοδόξων παρέμεινε στην κοινότητα. Το ίδιο συνέβαινε και με κάποιους σλαβόφωνους⁷⁶⁰. Σε αυτούς στήριξε η ελληνική πρεσβεία την πολιτική επανενσωμάτωσης των αλβανόφωνων στην ελληνική κοινότητα⁷⁶¹. Ο Νέστωρ Σουσλίδης αναγκάστηκε να συμμορφωθεί με την πολιτική που προωθούσε η Ελλάδα⁷⁶². Η ελληνική πρεσβεία αποτάθηκε στο Πατριαρχείο για να μεταθέσει τον Σουσλίδη. Καθώς όμως είχε παραχωρήσει την εποπτεία των εκκλησιών της Αμερικής στην Εκκλησία της Ελλάδας ήταν πλέον στη δικαιοδοσία της Ιεράς Συνόδου να τον ανακαλέσει⁷⁶³. Οι εκκλήσεις της κοινότητας δεν βρήκαν ανταπόκριση⁷⁶⁴. Το προηγούμενο της κρίσης της Νέας Υόρκης ίσως συνετέλεσε

ως τα κριάρια από τα αρνία και να εξαγριώνει τους τυχόν Αλβανούς την καταγωγήν κατά των Ελλήνων, της Ελληνικής Ιδέας, της Ελληνικής Πατρίδος καθιστών τούτους εν μια λέξει ασπόνδους εχθρούς του ελληνισμού. Η διαγωγή αυτή του Αιδεσιμ. Σουσλίδου υπήρξεν αφορμή της ιδρύσεως εν Βοστώνη της Αλβανικής μας εκκλησίας. Δεν ηδύνατο άραγε το Πατριαρχείον ή η Ελληνική Κυβέρνησις να αποστείλῃ εἰς Ἀμερικὴν Ἑλληνας ἱερεῖς συναισθανομένους την ἀνάγκην της συναδελφώσεως Ἑλλήνων και Ἀλβανῶν ἀντὶ της ἐπιβλαβούς διχοτομήσεώς τους”.

759 Πανελλήνιος, 5 Μαρτίου 1911 “οι ιερείς σας και εν γένει ο ελληνικός κλήρος διά της απληστίας των και διά της φιλαργυρίας των, κάμνουν τόσα κακά κατά της Εκκλησίας σας και του Γένους σας όσα όλοι ημείς οι Βούλγαροι δεν θα εκάμνομεν και εάν ηγούμεθα εις εν άτομον και εάν εδαπανώμεν όλα μας τα χρήματα διά μιάς”. Επιστολή του Ιωάννη Κατσαΐνου.

760 ΙΑΥΕ, Φ. 92.1.1/1911, Επιστολή του William R. Hartland μεταφραστή στο μεταναστευτικό γραφείο Βοστώνης στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, 10 Απριλίου 1911, “Εγώ είμαι -εκ γονέων- κατά το ήμισυ Βούλγαρος, αλλά τα αισθήματά μου και οι πόθοι μου είνε, -εσαεί- υπέρ της Ελλάδος”.

761 ΙΑΥΕ, Φ. 92.1.1/1911, Τηλεγράφημα του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 26653, 30 Μαρτίου 1911, “les Albanais et les Macedoniens avaient déclaré même à moi qu’ils ne doivent pas se mêler communauté grecque. Fort protégé Metropole d’Athènes produisit scission Communauté grecque et fait une guerre acharnée Union Panhellénique; sa rapacité fait honte”.

762 ΙΑΥΕ, Φ. 92.1.1/1911, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 7882, 26 Μαρτίου 1911, “συνεμμορφώθη πιστώς εις τας οδηγίας της Β. Πρεσβείας διά τα ζητήματα της Εθνικής προπαγάνδας και λόγον εξεφώνησε απ’άμβωνος δι’ου συνιστά την συμφιλίωσιν και κοινοπραξίαν προς τους Αλβανούς αναπτύξας τους συνδέοντας ημάς δεσμούς προς το αδελφόν Έθνος”.

763 ΙΑΥΕ, Φ. 92.1.1/1911, Τηλεγράφημα της Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 829, 15 Ιανουαρίου 1911.

764 ΙΑΥΕ, Φ. 92.1.1/1911, Επιστολή του Χαράλαμπου Δημητρακόπουλου, Προέδρου, και του Ιωάννη Βουδούρη, Γραμματέα της Ελληνικής Κοινότητας Βοστώνης, στο Υπουργείο Εξωτερικών.

στη διστακτικότητα της Ιεράς Συνόδου. Η κοινότητα, κάνοντας χρήση του δικαιώματος της ως ιδιωτικού σωματείου, απέλυσε τον Σουσλίδη. Οι μειοψηφούντες τότε, με επικεφαλής τον Δημοσθένη Τιμαγένη, συγκρότησαν την “Β’ Ελληνική Παροικία Βοστώνης – η Μεταμόρφωσις”. Ο Τιμαγένης προσπάθησε με τον τρόπο αυτό να εκβιάσει τον επαναδιορισμό του ως προξένου Βοστώνης⁷⁶⁵. Για να κερδίσουν την υποστήριξη της κυβέρνησης εισήγαγαν στο καταστατικό τον όρο ότι το ελληνικό κράτος έχει την ιδιοκτησία της ακίνητης περιουσίας της κοινότητας⁷⁶⁶. Ο Σουσλίδης παράλληλα συνέχισε τις εκκλήσεις συμφιλίωσης προς τους Αλβανούς⁷⁶⁷.

Οι προσπάθειες συγχώνευσης των δύο κοινοτήτων δεν τελεσφόρησαν και η Ιερά Σύνοδος αναγνώρισε την εκλογή του Θεοδώρου Προυσιανού ως ιερέα της ελληνικής κοινότητας⁷⁶⁸. Όταν στο τέλος του 1911 ο Καυταντζόγλου αποστασιοποιήθηκε από την *Πανελλήνιο Ένωση* και προσέγγισε την ομάδα του Σόλωνα Βλαστού άρχισε να ευνοεί την κοινότητα της Μεταμόρφωσης. Η Ιερά Σύνοδος τελικά έπαυσε τον Σουσλίδη, η σύγκρουση όμως συνεχίστηκε. Η εκκρεμότητα και οι διαστάσεις που ελάμβανε ανάγκασε τον επιτετραμμένο Αλέξανδρο Βούρο να αποστείλει επιστολή στον ίδιο τον Βενιζέλο⁷⁶⁹. Του ζήτησε να ασκήσει την επιρροή του στον Μητροπολίτη Αθηνών ώστε να διοριστεί ο Σουσλίδης ιερέας στην κοινότητα Lowell και να εκλείψει η αιτία της διαμάχης. Η *Ατλαντίδα*, με αφορμή την αποπομπή του Σουσλίδη, κατηγόρησε την

765 ΙΑΥΕ, Φ. 92.1.1/1911, Επιστολή του Λάμπρου Κορομηλά στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, Απρίλιος 1911. “Ο Τιμαγένης είναι ο αξιών να διορισθή πρόξενος ίνα ικανοποιηθή διότι άλλοτε επαύθη και πολλά κατά του Μπενάκη ενεργεί αγνοών ότι ο Μπενάκης παρακαλή να τον απαλλάξει η Κυβέρνησις του Προξενικού βάρους. Επιπροσθέτω ότι η προξενική υπηρεσία του Τιμαγένους δεν απέβη υπέρ των εν Βοστώνη ελληνικών”.

766 Ανάλογη διαμάχη με αντικείμενο την κατοχή του προξενικού τίτλου και τον έλεγχο της κοινότητας ξέσπασε την ίδια περίοδο στην παροικία της Αμβέρσας. Και εκεί διόριστηκε πρόξενος ο Χ. Νικολαΐδης με αντάλλαγμα να μεταβιβάσει την ιδιοκτησία της κοινοτικής εκκλησίας στο ελληνικό κράτος. Βλ. Λίνα Βεντούρα, *ο.π.*: 103-5.

767 ΙΑΥΕ, Φ. 92.1.1/1911, Επιστολή του Νέστορος Σουσλίδη στον Υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδος Ιωάννη Γρυπάρη, αρ. πρωτ. 20070, 17 Νοεμβρίου 1911, “Συνεπεία της συνεννοήσεως ταύτης εκήρυξα το περί συναδελφώσεως Ελλήνων και Αλβανών εθνικόν κήρυγμα εν μέσω του ενθουσιασμού των ημετέρων και των Αλβανών· θα εξακολουθήσω το έργον τακτικώς και συστηματικώς· εις τινας δε των εμπίστων μοι Αλβανών συνέστησα όπως διαδίδωσιν και ενισχύωσιν εν ιδιαιτέροις Αλβανικοίς κύκλοις τας περί της συναδελφώσεως ταύτης εθνικάς ιδέας του Έλληνος ιερέως”.

768 ΙΑΥΕ, Φ. 92.1.1/1911, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 29.534, 29 Οκτωβρίου 1911.

769 ΙΑΥΕ, Φ. ΖΓ175/1915, Επιστολή του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Αλεξάνδρου Βούρου στον Ελευθέριο Βενιζέλο, αρ. πρωτ. 48856, 2/15 Δεκεμβρίου 1914.

Εκκλησία της Ελλάδος ότι ενέδωσε σε πιέσεις και ίσως δωροδοκία “επαγγελματιών πατριωτών” της Αμερικής και των πολιτικών που τους υποστήριζαν και καταχράστηκε τη δικαιοδοσία που της παραχώρησε το Πατριαρχείο στις εκκλησίες της διασποράς το 1908⁷⁷⁰. Κατά τον Βλαστό το Πατριαρχείο δεν μπορούσε να διορίσει επίσκοπο για τις εκκλησίες της Αμερικής λόγω των παρεμβάσεων της ρωσικής και της οθωμανικής κυβέρνησης⁷⁷¹. Για τον λόγο αυτό παραχώρησε την εποπτεία των εκκλησιών της διασποράς στην Εκκλησία της Ελλάδας. Η αναβολή αποστολής Έλληνα επισκόπου στην Αμερική αναιρούσε το νόημα της παραχώρησης αφού άφηνε τις εκκλησίες έκθετες στις επιβουλές των Πανσλαβιστών και ανάγκαζε τους ιερείς να συμμετέχουν στις κοινοτικές διαμάχες για να διατηρήσουν τη θέση τους⁷⁷².

770 ΙΑΥΕ, Φ. 227.Α.Α.Κ.1/1914. Ατλαντίς, Απόκομμα χωρίς ημερομηνία.

771 Στο ίδιο.

772 Στο ίδιο.

γ. Οι αλβανόφωνοι της Αμερικής και η προοπτική της ελληνοαλβανικής
συνεργασίας

Για τους αλβανόφωνους ορθόδοξους η μετανάστευση στην Αίγυπτο, τη Ρουμανία και την Αμερική λειτούργησε ως καταλύτης για την καλλιέργεια αλβανικής εθνικής συνείδησης⁷⁷³. Η μεταναστευτική εμπειρία συνέβαλε βαθμιαία στη διαγραφή της κοινωνικής διάκρισης μεταξύ των χριστιανών και των μουσουλμάνων, που κυριαρχούσε στον καζά της Κορυτσάς, από όπου καταγόταν η πλειοψηφία, και την καλλιέργεια του ενδιαφέροντος για την αλβανική κουλτούρα και τις παραδόσεις⁷⁷⁴. Αρχικά όμως μόνο οι χριστιανοί αλβανόφωνοι βρίσκονταν στην πρωτοπορία του εθνικού κινήματος ενώ οι μουσουλμάνοι έδιναν προτεραιότητα στην θρησκευτική ταυτότητα. Ο Οθωμανός πρόξενος στη Βοστώνη παρατηρούσε το 1914 ότι οι Αλβανοί ίδρυσαν κοινότητα στη Βοστώνη με αρχηγούς τον Κονιτσαλή Φαϊκ Μπέη και τον ιερέα Φαν Νόλη (Rahib Fan Estelyan Noli) αλλά οι “Μουσουλμάνοι Αλβανοί δεν ήθελαν να έχουν καμιά σχέση με την κοινότητα της οποίας τα μέλη ήταν μόνο άπιστοι χριστιανοί (hristyan kaferesi)”⁷⁷⁵. Επισήμαινε παράλληλα ότι “οι χριστιανοί Αλβανοί δέχονταν την επιρροή των Ρωμιών και Ελλήνων ορθοδόξων (Rum ve Yunan Ortodokslari)”⁷⁷⁶. Αυτό ίσως εξηγεί και τη αμφιθυμία πολλών χριστιανών αλβανοφώνων στην προοπτική ενσωμάτωσης της Βορείου Ηπείρου στην Ελλάδα.

Η μελέτη της συγκρότησης της Αλβανικής κίνησης της Αμερικής παρουσιάζει ενδιαφέρον στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης επειδή αφενός, σε ένα μεγάλο βαθμό, προέκυψε ως αντίδραση στην αντιμετώπιση των αλβανόφωνων από τους μετανάστες από το Βασίλειο της Ελλάδας και

773 ΙΑΥΕ, Φ. Β/44/1910, Έκθεση του προξένου Μοναστηρίου Κωνσταντίνου Δημαρά, αρ. πρωτ. 269, 12 Μαρτίου 1910. Όπως είχε επισημανθεί αρκετά νωρίς, αν και το σύνολο των αλβανόφωνων ορθοδόξων που διέμεναν στην Αίγυπτο απολάμβανε της ελληνικής διπλωματικής προστασίας, ελάχιστοι είχαν ελληνική εθνική συνείδηση.

774 *Albanian Struggle*, ο.π.: vii.

775 BBA, HR.SYS., Έκθεση του οθωμανού προξένου στη Βοστώνη Αβραάμ Φαρόκι, αρ. πρωτ. 27.99.42, 6 Ιανουαρίου 1914.

776 Στο ίδιο.

αφετέρου αποτέλεσε την αφετηρία να εξεταστεί από τους Έλληνες διπλωμάτες το ενδεχόμενο συγκρότησης ενός δυαδικού ελληνοαλβανικού κράτους ως προμαχώνα προς τη “σλαβική απειλή”⁷⁷⁷. Η προσπάθεια ελληνοαλβανικής συνεργασίας απέτυχε, σε ένα βαθμό, λόγω της απροθυμίας του ελληνικού κράτους να αποδεχτεί την αδυναμία πολιτιστικής αφομοίωσης των ξενόφωνων ορθοδόξων και να επαναπροσδιορίσει την εξωτερική πολιτική σε μια βάση συνεργασίας με τις άλλες εθνικές ομάδες των Βαλκανίων. Ακόμη και οι υποστηρικτές της πολιτικής της ελληνοαλβανικής προσέγγισης εμφορούνταν από την αντίληψη ότι οι Έλληνες αποτελούσαν το “Βασίλειον Γένος”, την ανώτερη πολιτιστικά ομάδα των Βαλκανίων. Στο λόγο τους φαίνεται ότι αμφιταλαντεύονταν ανάμεσα στη συνεργασία με τους μετανάστες από τις άλλες εθνικές ομάδες των ευρωπαϊκών οθωμανικών επαρχιών και την αφομοίωσή τους στο ελληνικό έθνος στο οποίο ανήκαν “Έλληνες ελεύθεροι, Έλληνες επί ζυγόν, αδιακρίτως καταγωγής, γλώσσης ή θρησκείας” μέσω της *Πανελληνίου Ενώσεως*⁷⁷⁸. Η προσπάθεια ενσωμάτωσης των “μη ελληνόφωνων” εντάχθηκε στη δυναμική της σύγκρουσης μεταξύ του Διοικητικού Συμβουλίου της *Πανελληνίου Ενώσεως* και του Σόλωνα Βλαστού και έδειξε την αδυναμία των εκπροσώπων του ελληνικού κράτους να επιβληθούν στις ηγετικές ομάδες των ελληνικών κοινοτήτων και να τις υποχρεώσουν να υιοθετήσουν την πολιτική στάση που αυτοί προέκριναν.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η πλειονότητα των αλβανοφώνων

777 ΑΙΔ, Gennadius library, Οικογενειακή Αλληλογραφία, Φ. 33-4, Επιστολή του Ίωνα Δραγούμη προς τον Maurice Barres, « ...pour arrêter l'invasion des barbares, c'est à dire des Slaves, nous devrions leur opposer une entente entre grecs, Albanais et Arméniens. L'Albanie et l'Arménie sont nos deux ailes, l'aile gauche et l'aile droite », 17 Οκτωβρίου 1903. *Νουμάς*, 25 Φεβρουαρίου 1912, “Προκήρυξη του Ίωνα Δραγούμη προς τους σκλαβωμένους και τους ελευθερωμένους Έλληνες”, «δεν είναι τάχα καλλίτερα να κάνουν ελεύθερο κράτος δικό τους, κυρίαρχο, που να είναι μαζί με την Ελλάδα ενωμένο κατά τη λεγόμενη δυαδική ένωση; Δηλαδή ένας βασιλιάς και δύο κράτη; Αλλά και έτσι να μη γίνει (αν και συμφέρει και σε κείνους και σε μας) ας μείνει η Αρβανιτιά, αν μπορεί, κράτος ανεξάρτητο και κυρίαρχο, φτάνει να συνεργάζεται αδιάκοπα και στενά με την Ελλάδα που και γειτονική της πέφτει και συγγενική της είναι και κοινά έχει συμφέροντα ».

778 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Επιστολή του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, Αρ. Εμπ. Πρωτ. 4345, 24 Φεβρουαρίου 1911, “Επραξα ήδη τούτο εν Ουασίγκτωνι ομιλήσας διά μακρών επί τη ευκαιρία της ετησίας συνελεύσεως του τμήματος της Πανελληνίου Ενώσεως περί των υποχρεώσεων ας έχει πας Έλλην, άξιος του ονόματός του, άξιος να ανήκη εις το «Βασίλειον Γένος», επέμεινα δε να κληθώσι εις αυτήν πάντες, είτε μέλη της Ενώσεως είτε μη, Έλληνες ελεύθεροι, Έλληνες επί ζυγόν, αδιακρίτως καταγωγής, γλώσσης ή θρησκείας”.

εγκαταστάθηκε στη Βοστώνη και τις δορυφορικές της πόλεις, όπου προσελήφθησαν ως ανειδίκευτοι εργάτες σε εργοστάσια υφαντουργίας, υποδηματοποιίας και μεταλλουργίας⁷⁷⁹. Οι ωσμώσεις στο πλαίσιο της αρχικά ενιαίας ελληνικής ορθόδοξης κοινότητας Βοστώνης ήταν σημαντικές για τη χειραφέτηση των ορθοδόξων Αλβανοφώνων από την ελληνική πολιτισμική επίδραση και στα χρόνια πριν τους βαλκανικούς πολέμους η Βοστώνη έγινε το κέντρο της αλβανικής εθνικιστικής κίνησης. Το γεγονός ότι οι περισσότεροι ηγέτες της αλβανικής κίνησης είχαν σπουδάσει στην Ελλάδα διευκόλυνε τις επαφές με τους ελληνόφωνους μετανάστες και τους Έλληνες διπλωμάτες αλλά ήταν και η βασική αιτία της δυσπιστίας τους απέναντι στις προθέσεις του ελληνικού κράτους.

Το 1906 εκδόθηκε στη Βοστώνη η εβδομαδιαία εφημερίδα *Έθνος* (*Kombi*). Η έκδοσή της έθεσε τον θεμέλιο λίθο του αλβανικού εθνικιστικού κινήματος στις Ηνωμένες Πολιτείες. Εκδότης της ήταν ο Σωτήριος Πέτσης ο οποίος είχε κάνει σπουδές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών αλλά δεν αποφοίτησε λόγω της συμμετοχής του στην αλβανική εθνικιστική κίνηση. Όταν έφτασε μεσήλικας στη Βοστώνη κατάφερε λόγω της φήμης που είχε αποκτήσει να βρει χρηματοδότηση για την έκδοση της εφημερίδας του. Η έδρα του *Έθνους* (*Kombi*) ήταν στις βιομηχανικές συνοικίες όπου κατοικούσαν οι Αλβανοί εργάτες, γεγονός που συνετέλεσε στην αύξηση της κυκλοφορίας της. Το πολιτικό της πρόγραμμα ταυτιζόταν με αυτό των ηγετών της Αλβανικής κίνησης στην Ευρώπη και υποστήριζε την αυτονομία της Αλβανίας στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Την ίδια χρονιά με τον Πέτση έφτασε στη Βοστώνη ο Στυλιανός Φαν Νόλη. Είχε γεννηθεί το 1882 στο Ιμπρίκ Τεπέ, ένα αλβανόφωνο χριστιανικό

⁷⁷⁹ ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Απόρρητη έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 32949, 30 Οκτωβρίου 1911, “οι ενταύθα Αλβανοί μεγάλην επιρροήν εξασκούν και εις τας αποφάσεις των εν Αλβανία ή αλλαχού ιθυόντων την εθνικήν αυτών προπαγάνδαν”. ΙΑΥΕ, Φ. 92.1.1/1911, Έκθεση του Έλληνα προξένου στη Βοστώνη Αντωνίου Μπενάκη, αρ. πρωτ. 1264, 13 Απριλίου 1911, “οι ενταύθα Αλβανοί είναι ούτως ειπείν η ευπαιδευτώτερα και συστηματικώτερον οργανωμένη μερίς του Αλβανικού Έθνους”.

χωριό της Ανατολικής Θράκης⁷⁸⁰. Στη Βοστώνη ο Νόλη ένωσε τις προσπάθειές του με τον Πέτση για την οργάνωση των μεταναστών. Καθώς οι περισσότεροι μετανάστες ήταν αναλφάβητοι, η εφημερίδα αποτέλεσε το αναγνωστικό και το μέσο εξοικείωσης με το κοινό λατινικό αλφάβητο. Η προφορική γλώσσα, μέσω της τυπογραφίας, απέκτησε όψη και αυτό βοήθησε στην αναβάθμισή της στα μάτια τους και στη μεγαλύτερη ταύτιση με αυτή. Όπως και στις άλλες μεταναστευτικές κοινότητες η εθνικιστική ιδεολογία αποτέλεσε και ένα μέσο άμυνας στους εξευτελισμούς που βίωναν καθημερινά στην αμερικανική κοινωνία⁷⁸¹.

Το 1907 και το 1908, συγχρόνως με την προετοιμασία και την εκδήλωση του κινήματος των Νεοτούρκων, ιδρύθηκε και η εθνική οργάνωση των Αλβανών της Αμερικής, η Besa-Besen⁷⁸². Το 1908 συγκροτήθηκε και η Αλβανική Ορθόδοξη εκκλησία της Αμερικής με αφορμή την άρνηση του κοινοτικού ιερέα της Βοστώνης Νέστορα Σουσιλίδη να τελέσει τη νεκρώσιμη ακολουθία για κάποιον αλβανόφωνο εργάτη⁷⁸³. Ο Φαν Νόλη συγκάλεσε μια σύσκεψη των Αλβανών χριστιανών από όλες τις πόλεις της Νέας Αγγλίας, η οποία αποφάσισε τη σύσταση εθνικής αλβανικής εκκλησίας με επικεφαλής τον Φαν Νόλη. Την ίδια χρονιά που η ρωσική εκκλησία επιδίωξε να θέσει υπό τον

780 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Έκθεση του προξένου Αδριανούπολης Κωνσταντίνου Δημαρά, αρ. πρωτ. 30835, 6 Νοεμβρίου 1911. Ο Νόλη τελείωσε ελληνικό γυμνάσιο και για ένα διάστημα έζησε στην Κόρινθο όπου εργάστηκε ως ψάλτης. Το 1903 μετακόμισε στην Αίγυπτο όπου το πρώι διδασκε σε ελληνικό σχολείο και το απόγευμα εργαζόταν ως υποβολέας σε θέατρο. Κατά την παραμονή του στην Αίγυπτο γνώρισε κάποιους Αλβανούς εμπόρους, οι οποίοι τον έφεραν σε επαφή με την εθνικιστική κίνηση. Αυτοί τον έπεισαν να εγκατασταθεί στην Αμερική και κάλυψαν τα έξοδα του ταξιδιού του. Οι συχωριανοί του δεν ταυτίστηκαν ποτέ με την αλβανική ιδεολογία και μετά τη μικρασιατική καταστροφή ως ανταλλάξιμοι εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα. Ο πατέρας του παρότι διατήρησε στενές σχέσεις μαζί του δεν έδειχνε “αλβανικά φρονήματα” και προσπαθούσε να μη δίνει υπόνοιες. Εξελέγη μάλιστα πρόεδρος της φοροεπιτροπής του χωριού.

781 Albanian Struggle, ο.π.: 39.

782 Στο ίδιο: 41.

783 ΙΑΥΕ, Φ. 92.1.1/1911, Επιστολή του Δημήτριου Κ. Μιγκα στον Λυσίμαχο Καυτανζόγλου, 15 Απριλίου 1911, “συνέπεσε να αποθάνη εις των συμπατριωτών μας διαμένων εν Worcester Mass. Μετέβην μετά τινων άλλων όπως ζητήσω του αιδεσιμωτάτου και έλθη διά την νεκρώσιμον ακολουθίαν του αποθανόντος. Προ πάσης άλλης λέξεως ο Αιδεσιμώτατος Σουσιλίδης μας λέγει Σεις είσθε Αλβανοί και σχηματικοί και δεν έρχομαι. Εν τούτοις δεν παρέλειψε να μας ερωτήσει πόσα θα του εδίδωμεν του είπομεν τα σιδηροδρομικά και δέκα δολλάρια. Εις απάντησιν μας λέγει ότι δεν έρχομαι με ολιγώτερα των τεσσαράκοντα δολλαρίων ώστε Αιδεσιμώτατε του λέγωμεν διά τα 10 δολλάρια είμεθα κατά την ιδέαν σας Αλβανοί διά τα 40 όμως δεν είμεθα; Μας απαντά αυτό είνε δική μου δουλειά. Απογοητευθέντες εκ (3) της τοιαύτης διαγωγής του Έλληνας ιερέως Σουσιλίδου απετάθημεν εις τον Σύριον ιερέα της Βοστώνης όστις ήλθεν προθύμως χωρίς να μας μεμφθή ως Αλβανούς αναλόγως του χρηματικού ποσού που θα ελάμβανε”.

έλεγχό της και την ελληνική εκκλησία της Νέας Υόρκης ο Ρώσος αρχιεπίσκοπος Πλάτων χειροτόνησε τον Φαν Νόλη πρεσβύτερο. Η ίδρυση της αλβανικής εκκλησίας συμβόλισε την πολιτιστική χειραφέτηση των Αλβανών. Δεν στράφηκε, όμως, το σύνολο των Αλβανοφώνων στη νέα εκκλησία από την έναρξη της λειτουργίας και ένα μέρος τους συνέχισε να αποτελεί μέρος της ελληνικής κοινότητας.

Ακόμη και μετά την ίδρυση της Αλβανικής Εκκλησίας οι ελληνικές διπλωματικές αρχές συνέχισαν την προσπάθεια να πείσουν τους ηγέτες των Αλβανών ότι το αμοιβαίο συμφέρον ευνοούσε τη συνεργασία και όχι την αντιπαράθεση. Οι Βούλγαροι αντιμετώπιζονταν ως ο μεγαλύτερος κίνδυνος για τον Ελληνισμό, ενώ οι Αλβανοί θεωρούνταν αδελφό έθνος του ελληνικού⁷⁸⁴. Η μυθολογούμενη κοινή καταγωγή από τους Πελασγούς και η συμμετοχή των Αρβανιτών στην ελληνική επανάσταση προανήγγειλαν τον κοινό προορισμό⁷⁸⁵. Καθώς μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους το ελληνικό κράτος δεν απέκλειε την ιδέα μιας δυαδικής ελληνο-αλβανικής μοναρχίας στο πρότυπο της Αυστροουγγαρίας, οι Αλβανορθόδοξοι της Βοστώνης θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα υπολογίσιμο σύνδεσμο με την αλβανική εθνική κίνηση.

Στο διάστημα από το 1908 μέχρι το 1912 οι Αλβανοί ηγέτες αμφιταλαντεύονταν μεταξύ της προοπτικής δυναμικής επιδίωξης της ανεξαρτησίας της Αλβανίας και της συνεργασίας με τις αρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι ηγέτες της αλβανικής κίνησης αντιμετώπισαν την επανάσταση των Νεοτούρκων αρχικά ως ευκαιρία για την εφαρμογή του πολιτικού προγράμματος της αυτονομίας της Αλβανίας στο πλαίσιο της Αυτοκρατορίας. Το 1909 όμως οι Νεότουρκοι ξεκίνησαν ένα νέο κύμα καταπιεστικών μέτρων και οι ηγέτες της αλβανικής κίνησης που είχαν επιστρέψει στη χώρα δραπέτευσαν στο εξωτερικό ή φυλακίστηκαν⁷⁸⁶. Την ίδια

784 Έλλη Σκοπετέα, "Οι Έλληνες και οι εχθροί τους. Η κατάσταση του έθνους στις αρχές του εικοστού αιώνα", *Ιστορία της Ελλάδας στον εικοστό αιώνα*, τ. Α, Αθήνα 1999: 21.

785 "Προκήρυξη του Αρβανιτικού Συνδέσμου της Αθήνας", *Ελληνισμός*, Αθήνα 1899: 200. "Ο Έλληνας πριν γείνει Έλληνας ήταν Αρβανίτης, δηλαδή Πελασγός. Έλληνας θα είπη: Αρβανίτης πολιτισμένος".

786 *Albanian Struggle*, ο.π.: 45.

χρονιά έφτασε στην Αμερική ο Φαΐκ μπέη Κόνιτσα με πρόσκληση της Besa-Besen και μετά από υπόδειξη του ίδιου του Νόλη που χρειαζόταν ένα βοηθό στο έργο του⁷⁸⁷. Στη Βοστώνη ανέλαβε την έκδοση της εβδομαδιαία εφημερίδα *Ήλιος (Dielli)* σε αντικατάσταση του *Έθνους (Kombi)*.

Η άφιξη του Κόνιτσα αποτέλεσε την ευκαιρία για να προωθηθεί η ιδέα της ελληνοαλβανικής συνεργασίας. Μετά την επικράτηση των Νεοτούρκων μια ομάδα Αλβανών της Βοστώνης, με επικεφαλής τον Σωτήριο Πέτση, εκδότη του *Έθνους (Kombi)*, επέστρεψε στην Αλβανία. Μετά την αναχώρηση του Σωτηρίου Πέτση ο Φαν Νόλη έμεινε ο μόνος ηγέτης της αλβανικής κοινότητας της Βοστώνης, υποχώρησε η εχθρότητα προς τους Έλληνες και το κλίμα στην αλβανική κοινότητα ευνοούσε τη συνεργασία. Την ευκαιρία αυτή αξιοποίησε ο Λυσίμαχος Καυταντζόγλου για να προσεγγίσει τον Κόνιτσα και να του προτείνει να επιχορηγήσει το ελληνικό κράτος τις εκδοτικές του δραστηριότητες⁷⁸⁸.

Οι διώξεις των Νεοτούρκων κατά των Αλβανών εθνικιστών έστρεψαν την οργή των Αλβανών εθνικιστών κατά της οθωμανικής κυβέρνησης και το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως έπαψε να θεωρείται ο μεγαλύτερος πολέμιος της αλβανικής κίνησης⁷⁸⁹. Έτσι το ελληνικό κράτος μπορούσε να αξιοποιήσει την ελληνοαλβανική συνεργασία για να φανεί ότι ηγείται των λαών

787 Στο ίδιο: 47. Ο Κόνιτσα σε αντίθεση με τον Νόλη καταγόταν από παλιά οικογένεια γαιοκτημόνων. Είχε τελειώσει το σχολείο των Ιησουιτών στη Σκόδρα και το γυμνάσιο στην Κωνσταντινούπολη. Σπούδασε φιλολογία στα πανεπιστήμια της Ντιζόν και του Παρισιού και πήρε τελικά το διδακτορικό του από το Χάρβαρντ το 1912 με ειδικότητα στις ρωμανικές γλώσσες. Το 1897 είχε ξεκινήσει την έκδοση στις Βρυξέλλες του περιοδικού *Albania*. Το περιοδικό αργότερα μετέφερε τον τόπο έκδοσής του στο Λονδίνο. Το μηνιαίο αυτό περιοδικό, στα γαλλικά, τα αγγλικά και τα αλβανικά περιείχε άρθρα αλβανικής λαογραφίας, ιστορίας, λογοτεχνίας και πολιτικής. Η κυκλοφορία του περιοδικού επί μία δωδεκαετία ήταν ιδιαίτερα σημαντική κατά την πρώτη φάση του αλβανικού εθνικού κινήματος. Η κυβέρνηση της Αυστρο-Ουγγαρίας χρηματοδοτούσε το περιοδικό και φρόντιζε για τη διανομή του στους Αλβανούς φοιτητές των Αυστριακών πανεπιστημίων. Ο θείος του Κόνιτσα Mahir Pasha επίσης του έστελνε μια ετήσια επιχορήγηση. Η δολοφονία του από τους Νεοτούρκους μετά το 1907 ήταν μια από τις αιτίες για να αποδεχθεί την πρόσκληση να πάει στη Βοστώνη. Ο Κόνιτσα όμως έμεινε στη Βοστώνη ως τον Μάρτιο του 1910.

788 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 4345, 24 Φεβρουαρίου 1911, “Η εις Μοναστήριον μετάθεσις της έδρας της Κόμπι και η επί τινα χρόνον έλλειψις αλβανικής εφημερίδος συνετέλεσαν ωσαύτως ουκ ολίγον όπως μειωθή κατά πολύ η αλβανική κίνησις καίτοι δε ιδρύθη νέα εφημερίς υπό του εν Βοστώνη αλβανικού σωματείου, τα άρθρα της δεν διακρίνονται επί φανατισμώ και μίσος κατά παντός ελληνικού ως τα της Κόμπι”.

789 Στο ίδιο

της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ότι ελέγχει τους ηγέτες της αλβανικής κίνησης στην Αμερική⁷⁹⁰. Ο Καυταντζόγλου υποστήριζε ότι η αλβανική εθνική κίνηση δεν στρεφόταν εναντίον της Ελλάδας αλλά των μέσων που κυρίως ο ελληνικός κλήρος χρησιμοποίησε για να την καταπνίξει. Εφόσον είχε αναπτυχθεί διακριτή αλβανική εθνική συνείδηση και η επιδίωξη της πολιτισμικής αφομοίωσης των Αλβανών φαινόταν μάταιη, ζητούμενο της ελληνικής πολιτικής θα έπρεπε να είναι ο προσεταιρισμός των Αλβανών επ'ωφελεία της Ελλάδας⁷⁹¹. Η προϋπηρεσία του Καυταντζόγλου στο Δυρράχιο και το Ελβασάν του είχε επιτρέψει να καλλιεργήσει τις σχέσεις του με Αλβανούς μπέηδες και αποτελούσε δίαυλο για την προσέγγιση των συγγενών τους στην Αμερική. Το δυσκολότερο όμως ήταν η αλλαγή της κατεστημένης νοοτροπίας στο Υπουργείο Εξωτερικών, η οποία επιδίωκε την αφομοίωση όλων των ορθόδοξων κατοίκων των οθωμανικών επαρχιών στο ελληνικό έθνος⁷⁹². Εντούτοις, από το 1910 είχαν αρχίσει επαφές μεταξύ του αρβανίτη αντισυνταγματάρχη Αλέξανδρου Κοντούλη και του Ισμαήλ Κεμάλ, και το 1911 η ελληνική κυβέρνηση έστειλε τον Κοντούλη στη Σκόδρα με μυστική αποστολή να υποκινήσει σε λιποταξία τους χριστιανούς που υπηρετούσαν στον οθωμανικό στρατό⁷⁹³. Ο κύριος στόχος της Ελλάδας ήταν να καταστεί η μελλοντική Αλβανία “προμαχών του Ελληνισμού κατά των εκ Βορρά απειλούντων αυτόν κινδύνων”⁷⁹⁴.

790 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 20240, 11 Ιουλίου 1911, “επεδίωξα κυρίως χάριν αυτού του γοήτρου της Ελλάδος, να έλθωσιν οι αρχηγοί της Αλβανικής Ιδέας ενταύθα, προς ημάς, να φανή απέναντι ου μόνον των εκ της χερσονήσου του Αίμου ενταύθα μεταναστών αλλά και των ξένων έτι ότι η Ελλάς προϊίσταται και ηγείται των εν τη Οθωμανική Αυτοκρατορία Λαών, οίτινες προς αυτήν ως προστάτιδα και αρωγόν αποβλέπουσι, το δε και ίνα εκθέσω τους Αλβανούς αρχηγούς απέναντι και ημών και τρίτων επιδιωξάντων, ευτυχώς όμως ολίγον αργά, να προσεταιρισθώσιν αυτούς”.

791 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. εμπ. πρωτ. 29446, 2 Οκτωβρίου 1911, “Ο Φάϊκ Βέης δεν είνε μισέλλην, είνε πρώτον και κύριον Αλβανός, φιλών την πατρίδα του και την γλώσσαν της είπερ τις και άλλος, καταφερόμενος δε ουχί κατά της Ελλάδος αλλά κατά των μέσων άτινα μέχρι σήμερον μετεχειρίσθημεν, ιδίως ο ημέτερος κλήρος, προς κατάπνιξιν του εθνικού φρονήματος των Αλβανών και της εξελίξεως της εθνικής αυτών ιδέας”.

792 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Επιστολή του Λυσίμαχου Καυταντζόγλου στον Αντώνιο Σαχτούρη, 8 Οκτωβρίου 1911.

793 Νίκη Πολυχρονοπούλου-Κλαδά, *Στρατηγός Αλέξανδρος Κοντούλης (1858-1933) και το γενικό ευρετήριο του αρχείου του*, Αθήνα 2000: 41.

794 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Απόρρητη έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 32949, 30 Οκτωβρίου 1911.

Κατά τη διάρκεια του 1910 και του 1911 ξέσπασαν εξεγέρσεις στη Βόρεια Αλβανία με την ενίσχυση του Μαυροβουνίου και το 1911 σχηματίστηκε ένα σώμα από Αλβανούς της Βοστώνης, το οποίο αναχώρησε για να συμμετάσχει στην εξέγερση⁷⁹⁵. Ο Φαΐκ Κόνιτσα ζήτησε να συμβάλουν οι Έλληνες της Αμερικής στον έρανο για τους εξεγερμένους Αλβανούς, επισημαίνοντας ότι η εξασθένιση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που επιδίωκαν οι Αλβανοί θα ευνοούσε και την Ελλάδα⁷⁹⁶. Ο Καυταντζόγλου, έχοντας προσεταιριστεί τον Σπυρίδωνα Ματσούκα και τον Σόλωνα Βλαστό, πέτυχε να υποστηρίξουν την προσπάθεια του για την προσέγγιση των Αλβανών της Αμερικής⁷⁹⁷. Και ο Νέστορας Σουσιλίδης, ακολουθώντας τη μεταστροφή του Βλαστού, άρχισε να κηρύσσει τη συναδέλφωση των Ελλήνων και των Αλβανών⁷⁹⁸.

Η ελληνική κυβέρνηση αντιμετώπισε με διστακτικότητα την πολιτική προσέγγισης του Κόνιτσα, δεν απέρριψε όμως την αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας στους αμάχους, με τον όρο τα συγκεντρωθέντα χρήματα να μη διατεθούν για “ανθελληνική και αντιπατριαρχική προπαγάνδα”⁷⁹⁹. Παρά τις προτροπές όμως του Καυταντζόγλου, οι Έλληνες μετανάστες δεν ήταν διατεθειμένοι να συνδράμουν οικονομικά την αλβανική εξέγερση. Σε ένα βαθμό αυτό οφειλόταν στην αντιπολίτευση των εφημερίδων που πρόσκεινταν στην

795 *Albanian Struggle*, ο.π.: 48. Τα μέλη του εθελοντικού σώματος της Βοστώνης υιοθέτησαν την κόκκινη σημαία με το μαύρο δικέφαλο και στις κάπες τους είχαν κεντημένο το σύνθημα “Ελευθερία ή Θάνατος”.

796 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Επιστολή του Φαΐκ μπέη Κόνιτσα στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, 13 Μαΐου 1911.

797 Λοξίας Σικάγου, 1 Ιουλίου 1911, Ο Ματσούκας δήλωσε ότι “ο Φαΐκ Βέης Κόνιτσα δεν είναι ξένος. Είναι αντιπρόσωπος των αδελφών Αλβανών, οι οποίοι γενναίως αγωνίζονται εναντίον της Τυραννίας”. και ο Βλαστός έγραψε *Ατλαντίς*, 25 Απριλίου 1911, “λαός αγωνιζόμενος σήμερα προς αποτίναξιν του επαχθούς τουρκικού ζυγού και αποτελεσματικώς και ηρωϊκώς αποπειρώμενος να συντρίψη τας νέας αλύσεις, ας του ετοιμάζει ο νεοτουρκισμός, δεν είναι δυνατόν παρά να τύχη της επιδοκιμασίας, της ενθαρρύνσεως και της ηθικής και υλικής ενισχύσεως των ομαιμόνων Ελλήνων”.

798 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Επιστολή του Νέστορα Σουσιλίδη στον επιτετραμμένο Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, “Οι Αλβανοί οι προσελθόντες την προπαρελθούσαν Κυριακήν και ακροασθέντες του λόγου μου και των ιδεών μου περί συναδελφώσεως Ελλήνων και Αλβανών έμειναν ευχαριστημένοι και ενθουσιασμένοι, διακηρύττοντες ότι αυτά είνε αι ιδέαι και των ορθώς σκεπτομένων και εξεχόντων Αλβανών”.

799 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Επιστολή του Υπουργού Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη προς τον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, αρ. εμπ. πρωτ.20240, 29 Ιουλίου 1911, “το προϊόν αυτών δεν θέλει χρησιμοποιείσθαι εις επαναστατικούς ή άλλους μισελληνικούς και αντιπατριαρχικούς σκοπούς εν τοις διαμερίσμασι της ημετέρας επιρροής, αλλ’ότι θέλει διατίθεσθαι εν αυτή τη Αλβανία υπέρ αναγκών εξυπηρετουσών ειλικρινώς το αλβανικόν ζήτημα”.

Πανελλήνιο Ένωσι, στις πρωτοβουλίες του Καυταντζόγλου μετά την προσέγγιση με τον Βλαστό. Η κύρια αιτία όμως ήταν η απροθυμία των καταγόμενων από το Βασίλειο της Ελλάδας να ενισχύσουν ένα αγώνα που δεν αντιλαμβάνονταν τι σχέση είχε με την Ελλάδα. Σε επιστολή του προς τον Καυταντζόγλου ο Σπυρίδων Ματσούκας ανέφερε ότι η εκδήλωση στο Σικάγο υπέρ των Αλβανών απέτυχε «μετά τας εναντίον των Αλβανών επιγραφάς των Ελληνικών εφημερίδων Αθηνά και Πανελλήνιος και τας εξ Αθηνών ειδήσεις ότι οι Αλβανοί ζητούν να κατακτήσουν και την Ήπειρον». Οι Λάκωνες του Σικάγου απόρρησαν “έχομεν ανάγκη ημείς την Ήπειρο; τί να τους κάμουμε τους Αρβανίτς”⁸⁰⁰. Παρά τις παροτρύνσεις του Έλληνα προξένου “όλοι σχεδόν οι εκ Λακεδαιμόνος Λακωνικής και Γορτυνίας καταστηματαρχαι οι οποίοι και είναι οι αρχαιότεροι και καλλίτερον αποκατεστημένοι ενταύθα” αντί να παραστούν στη συγκέντρωση υπέρ του αλβανικού αγώνα προτίμησαν να παραστούν σε ομιλία των βουλευτών του ελληνικού κοινοβουλίου Φυκιώρη και Οικονόμου⁸⁰¹. Και σε αυτή την περίπτωση, όπως και στη Βοστώνη, οι ανερχόμενοι μετανάστες από το Βασίλειο της Ελλάδας δεν αποδέχονταν την πολιτική προσεταιρισμού των ξενόγλωσσων. Την ίδια περίοδο η εφημερίδα *Πανελλήνιος* εξαπέλυε μύδρους κατά του Κόνιτσα παρουσιάζοντάς τον ως εχθρό του ελληνισμού και συνένοχο των συμμοριών που λυμαίνονταν τα χριστιανικά χωριά⁸⁰².

Οι Οθωμανοί διπλωμάτες στις Ηνωμένες Πολιτείες παρακολουθούσαν με ανησυχία την ανάπτυξη του Αλβανικού Εθνικού Κινήματος. Επιδίωκαν να αποκλείσουν την πιθανότητα μιας ελληνο-αλβανικής συνεργασίας και να ελέγξουν τη δραστηριότητα των αλβανικών οργανώσεων⁸⁰³. Η οθωμανική

800 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Επιστολή του Σπύρου Ματσούκα στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, 12 Σεπτεμβρίου 1911, “τι είναι αυτά Ματσούκα έχομεν ανάγκη ημείς την Ήπειρο – τί να τους κάμουμε τους Αρβανίτς. Λυπήσου τα λεπτά του κόσμου. Τί να κάμω εγώ έπειτα κ. Επιτετραμμένε αφού αυτά λέγονται εις κύκλον *λακωνικών*”.

801 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Επιστολή του Έλληνα προξένου στο Σικάγο Νικολάου Σαλόπουλου στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, αρ. εμπ. πρωτ.29447, 12 Σεπτεμβρίου 1911.

802 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Επιστολή του Φάικ Κόνιτσα στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, 30 Σεπτεμβρίου 1911.

803 BBA, HR.SYS., Έπιστολή του οθωμανού προξένου στη Βοστώνη Αβραάμ Φαρόκι στον πρεσβευτή στην Ουάσιγκτον Γιουσούφ Ζιγιά πασά, αρ. πρωτ. 70.33.3, 23 Μαρτίου 1912 και αρ. πρωτ. 70.33.5, 17 Απριλίου 1912.

κυβέρνηση χρηματοδοτούσε και τον Αθανάσιο Αργυρό, εκδότη αρχικά των *Θερμοπυλών* της Νέας Υόρκης και στη συνέχεια της *Αθηνάς* του Σικάγου, ο οποίος αντιτάχθηκε για τον σκοπό αυτό στην ελληνοαλβανική συνεργασία⁸⁰⁴. Παράλληλα, μάλλον μετά από υπόδειξη της οθωμανικής πρεσβείας, δημοσιεύθηκαν άρθρα στις αμερικανικές εφημερίδες που εξήραν την κατάπνιξη των αλβανικών εξεγέρσεων, επαινούσαν την επιείκεια που έδειχνε το κράτος προς τους επαναστάτες και επισήμαιναν ότι οι Νεότουρκοι θα επέβαλλαν σύγχρονη και αποτελεσματική διοίκηση στις άναρχες αλβανικές επαρχίες και οι Αλβανοί θα αποκτούσαν έτσι την πολιτική παιδεία που στερούνταν⁸⁰⁵.

Καθώς το ενδεχόμενο ενός Βαλκανικού Πολέμου φαινόταν όλο και πιο πιθανό, η ελληνική κυβέρνηση έδωσε εντολή στις διπλωματικές αρχές στην Αίγυπτο και τη Ρουμανία να προσεγγίσουν τους εκεί αλβανικούς συλλόγους. Οι αλβανικοί σύλλογοι της Αιγύπτου έδειξαν δυσπιστία για τις προθέσεις της ελληνικής κυβέρνησης και απαίτησαν ως ένδειξη καλής θέλησης την εισαγωγή της αλβανικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία και τις εκκλησίες των αλβανοφώνων επαρχιών, αίτημα που η Ελλάδα δεν ήταν διατεθειμένη να δεχτεί⁸⁰⁶. Η ελληνική κυβέρνηση συνέστησε στον Φαΐκ Κόνιτσα να πείσει τους Αλβανούς να δείξουν αυτοσυγκράτηση, επειδή η Ιταλία και η Αυστρο-Ουγγαρία μπορεί να εκμεταλλεύονταν την εξέγερσή τους για να καταλάβουν την Αλβανία⁸⁰⁷. Δεν θεωρείτο σκόπιμο να προβληθεί δημόσια η ιδέα ενός

804 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 5778, 20 Φεβρουαρίου 1912, “δύναμαι δε να ομολογήσω μετά λύπης μου ότι αι υπό των ενταύθα Μακεδόνων γενόμεναι υποδείξεις και εκφρασθείσαι υπόνοιαι τη Β. Πρεσβεία περί του εκ Νιγρίτης της Μακεδονίας Αργυρού περί ων ανέφερον τω Β. Υπουργείω διά του υπ.αριθ. 2200 της 30 Σ/βρίου 1911 εγγράφου μου, απεδείχθησαν εν μέρει βάσιμοι διότι έχω αποδείξεις ότι ο ύποπτος ούτος πατριώτης κατά τον παρελθόντα Αύγουστον φανατικώς πολεμήσας και διά του λόγου και διά του καλάμου του την Ελληνοαλβανικήν προσέγγισιν προσέφερε τας υπηρεσίας του ουχί ως εξέφρασαν υπόνοιαι οι συμπατριώται του τη Βουλγαρική Προπαγάνδα αλλά τη Τουρκική Πρεσβεία”.

805 *New York Times* 9 Ιουνίου 1910.

806 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Έκθεση του προξένου Αλεξανδρείας Αντωνίου Σαχτούρη, αρ. πρωτ. 4553, 8 Φεβρουαρίου 1912.

807 *Νουμάς*, 25 Φεβρουαρίου 1912, “Προκήρυξη του Ίωνα Δραγούμη προς τους σκλαβωμένους και τους ελευθερωμένους Έλληνες”, “Ο Γερμανισμός φυλάγει με πρόσκοπο την Αυστρία για να χάψει το Αρβανίτικο έθνος...Οι Αρβανίτες δεν πρέπει να γελαστούν και να παν με κείνους. Εμείς το κακό τους δεν το θέλουμε, δεν έχουμε συμφέρον να το θελήσουμε, μα κι αν το θέλαμε δεν θα το καταφέρναμε γιατί δεν είμαστε τόσο πολλοί στα Βαλκάνια ούτε τέτοιοι όπως οι Σλαύοι. Εμείς δεν απλυνόμαστε σε τόπους που δεν είναι από αιώνες και χιλιόχρονα δικοί μας. Εμείς την Αρβανιτιά τη βλέπουμε σαν πρόχωμα αθάνατο για το έθνος μας. Αλλά και τους Ιταλούς πρέπει να τους φοβούνται οι Αρβανίτες που δεν έχουν καλούς

δυσδικού κράτους επειδή η Ελλάδα δεν επιθυμούσε να εμπλακεί μόνη σε πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο Βενιζέλος, εντούτοις, πριν τη σύναψη της βαλκανικής συμμαχίας, ευνοούσε την ελληνοαλβανική πολιτική συνεργασία ως μέσο πίεσης για εξασφάλιση μεταρρυθμίσεων από την οθωμανική κυβέρνηση⁸⁰⁸. Η ελληνική κυβέρνηση επιδίωκε μέσω του *Πολιτικού Συνδέσμου* με επικεφαλής τον Αθανάσιο Σουλιώτη-Νικολαΐδη τη σύμπληξη ενιαίας πολιτικής ομάδας των Ελλήνων, Βουλγάρων, Σέρβων, Αρμενίων, Αλβανών και Αράβων βουλευτών στο Οθωμανικό κοινοβούλιο με στόχο την κατοχύρωση της ισοπολιτείας και εθνικής αυθυπαρξίας των “μη τουρκικών εθνών” της Αυτοκρατορίας⁸⁰⁹. Ενώ ευνοούσε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τη συνεργασία στο πλαίσιο του κόμματος “Ελευθερία και Συνεννόηση” όλων των “μη τουρκικών εθνών”, δεν επιθυμούσε να ενισχύσει ανοιχτά τον αλβανικό εθνικό αγώνα και να συμπήξει μια προνομιακή σχέση με τους Αλβανούς εθνικιστές, όπως επιδίωκε ο Λυσίμαχος Καυταντζόγλου.

Πέρα όμως από τη διστακτικότητα της ελληνικής κυβέρνησης, οι εσωτερικές διαφωνίες στο εσωτερικό της αλβανικής κίνησης στην Αμερική έθεταν προσκόμματα στην ελληνοαλβανική συνεργασία. Μετά από διαφωνίες με τον Φαν Νόλη ο Φαΐκ Κόνιτσα έφυγε από τη Βοστώνη και εγκαταστάθηκε στο Saint Louis, όπου εξέδωσε νέα εφημερίδα την *Τρομπέτα της Κρόγιας* (*Trumpete E Krujes*), το 1911. Η εφημερίδα αυτή δε γνώρισε όμως επιτυχία και η Βοστώνη παρέμεινε το κέντρο της αλβανικής εθνικιστικής κίνησης.

σκοπούς για τη χώρα τους...”.

808 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Οδηγίες της κυβέρνησης προς την Πρεσβεία της Ελλάδας στη Ουάσιγκτων, κοινοποιούμενη στις πρεσβείες Κωνσταντινουπόλεως και Βιέννης και το προξενείο Αλεξάνδρειας, αρ. πρωτ. 3857, 22 Φεβρουαρίου 1912, “οι Έλληνες είναι διατεθειμένοι να παράσχωσι την συνδρομήν αυτού τοις γείτοσι και συγγενεύσιν Αλβανοίς. Τούτο πρέπει να γίνει γνωστόν τοις εξέχουσι των Αλβανών ίνα αναλόγως διαφωτίσωσι τον αμόρφωτον εισέτι λαόν περί της ανάγκης και του συμφέροντος της μετά των Ελλήνων της Τουρκίας συνεννοήσεως και συνεργασίας αυτού. Οι Έλληνες της Τουρκίας έχουν ήδη καταστρώσει το πολιτικόν αυτών πρόγραμμα όπερ, ως εξυπηρετούν και των λοιπών εν Τουρκία εθνοτήτων τα συμφέροντα, ενεκολπώθησαν και οι Βούλγαροι και οι Αρμένιοι δηλώσαντες σύμπραξιν. Μετ’ ου πολύ δε και αυτοί οι Άραβες θα προσέλθωσιν εις το πρόγραμμα τούτο των εθνοτήτων, ούτινος ο διπλός σκοπός δύναται να συνοψισθή εις εξής: διατήρησις και εξασφάλισις της εθνικής υποστάσεως των εθνοτήτων ελευθέρως αναπτυσσομένων εν τη Οθωμανική Αυτοκρατορία, και εξασφάλισις της υπό του Οθωμανικού συντάγματος παραχωρουμένης άπασι τοις Οθωμανοίς πολίταις, αδιακρίτως φυλής και θρησκείματος ισοπολιτείας”.

809 Αθανάσιος Σουλιώτης Νικολαΐδης, *Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως*, Αθήνα 1984: 178-80. Αναγνωστοπούλου, ο.π.: 488-493.

Το 1912 ανέλαβε νέος εκδότης του *Ήλιου* (Dielli) ο Χρήστος Φλιόκης, απόφοιτος Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, που είχε εργαστεί για δέκα χρόνια ως δικηγόρος στο Μεσολόγγι και είχε διωχθεί για παράνομη εξαγωγή όπλων στην Αλβανία⁸¹⁰. Ούτε αυτός ήταν αρνητικός στην προοπτική συνεργασίας με την Ελλάδα. Στο μεταξύ όμως τόσο η Αυστρο-Ουγγαρία όσο και η Ιταλία προσπαθούσαν να ανακτήσουν τη συμπάθεια των Αλβανών, εφαρμόζοντας τα μέτρα που είχε υιοθετήσει και η Ελλάδα. Με όργανο τους αλβανικής καταγωγής μετανάστες από τη Νότια Ιταλία και τη Σικελία η Ιταλία προσπαθούσε να προσεγγίσει τους Αλβανούς μετανάστες⁸¹¹. Η ελληνική πρεσβεία χρειαζόταν να καταβάλει προσπάθεια για να αποτρέψει τους Αλβανούς ορθοδόξους και κάποιους Ηπειρώτες από τη συμμετοχή σε εκδηλώσεις της Ιταλικής πρεσβείας⁸¹². Οι Ιταλοί, όπως και οι Έλληνες, επικαλούνταν το επιχείρημα της συμμετοχής των Αλβανών στον αγώνα για την ένωση της χώρας⁸¹³. Οι Αυστριακοί ανέθεσαν στον καθηγητή Πεκμέζη της Προξενικής Ακαδημίας της Βιέννης την έκδοση μεταφράσεων και βιβλίων στην αλβανική, ενώ η οθωμανική κυβέρνηση, από τη μεριά της, υποσχέθηκε την ίδρυση Ανώτερης Αλβανικής Σχολής για την οποία προόριζε ως διευθυντές τον Μπαϊράμ Τοπούλ και τον Μιδάτ μπέη Φράσαρη⁸¹⁴.

Η ελληνική κυβέρνηση, παρά τις ενδείξεις για την αποτελεσματικότητα της προπαγάνδας των Ιταλών και των Αυστριακών, έθετε ως όρο για την

810 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Εμπιστευτική έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 10815, 16 Μαρτίου 1912.

811 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 6773, 27 Φεβρουαρίου 1911.

812 Στο ίδιο, “Ψυχή του συλλαλητηρίου τούτου και των ιταλοαλβανικών ενεργειών είχε ο καθηγητής Ιριάννης Σικελός εκδότης άλλοτε εφημερίδος εν Νοτίω Αμερική, επιδιώκων τανύν την ίδρυσιν φύλλου και εν Νέα Υόρκη βασιζόμενος πλην της βοηθείας των Αλβανών και εις την υποστήριξιν των ιταλικών αρχών και ιδία των της μεσημβρινής Ιταλίας και Σικελίας Ιταλών ων πλείστοι εισί ενταύθα έχοντες αλβανικήν καταγωγήν, δι ην και επαίρονται. Ως μανθάνω θα προσπαθήσῃ ο καθηγητής Ιριάννης να έλθῃ εις συνεννόησιν προς τους εν Βοστώνη ηγέτας των Αλβανών, δηλαδή σκοπεῖ να πράξῃ ότι διά της υπ’ αριθ. 95 από 23 παρελθόντος μηνός εκθέσεώς μου έσχον την τιμήν να προτείνω τη Ύ.Ε.”. Οι σχέσεις των Ιταλών με τους Αλβανούς δεν ήταν πρόσφατες καθώς οι Αλβανοί συμμετείχαν σε όλους τους αγώνες της ιταλικής ανεξαρτησίας από το 1848 ως το 1860, βλ. Αντώνης Λιάκος, *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα 1985: 160-2.

813 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Έκθεση του στρατηγού Ριτσιόττι Γαριβάλδη, αρ. εμπ. πρωτ. 8271, 6 Απριλίου 1911.

814 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Εμπιστευτική έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 10815, 16 Μαρτίου 1912.

χρηματοδότηση του Φαΐκ Κόνιτσα να πληροφορηθεί το πρόγραμμα των διαλέξεων και των εκδόσεων που προετίθετο να κάνει και απαίτησε να υποβάλλονται τα κείμενα του προς έγκριση στον Έλληνα επιτετραμμένο⁸¹⁵. Η διστακτικότητα αυτή ενίσχυσε την πεποίθηση των Αλβανών ότι η στάση της Ελλάδας δεν έχει ουσιαστικά αλλάξει και κατά συνέπεια ήταν προτιμότερη η αναζήτηση υποστήριξης από τους Ιταλούς και τους Αυστριακούς, καθώς οι δυνάμεις αυτές δεν επιδίωκαν την αφομοίωσή τους⁸¹⁶. Ο Φαΐκ Κόνιτσα διαβλέποντας ότι το κλίμα ήταν αρνητικό, συμφώνησε ότι έπρεπε να δοθεί έμφαση στην άμβλυνση της αρνητικής εικόνας της Ελλάδας στους Αλβανούς μέσω εκδόσεων και διαλέξεων. Πρότεινε να επανεκδώσει το περιοδικό *Albania* ως μέσο προώθησης της πολιτικής της προσέγγισης, καθώς δε μπορούσε να ασκήσει αποτελεσματικό έλεγχο στα άρθρα που δημοσιεύονταν στον *Ήλιο* (*Dielli*)⁸¹⁷.

Το καλοκαίρι του 1912 αποτέλεσε το σημείο κορύφωσης των ζυμώσεων. Στις 29 Μαΐου είχε υπογραφεί η ελληνο-βουλγαρική συμμαχία και επέκειτο η κήρυξη του πολέμου. Το Υπουργείο Εξωτερικών ανέλαβε ο Λάμπρος Κορομηλάς. Έθεσε ως προτεραιότητα τη συγκρότηση Ελληνοαλβανικής Επιστημονικής Επιτροπής, τη δημιουργία έδρας αλβανικών σπουδών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και τη μετάφραση εκδόσεων που αποδείκνυαν την κοινή καταγωγή Ελλήνων και Αλβανών από τους Πελασγούς⁸¹⁸. Στις Ηνωμένες Πολιτείες τον Ιούλιο του 1912 ιδρύθηκε, μετά από πρότασή του Χρήστου Φλιόκη, η *Παναλβανική Ομοσπονδία Αμερικής Εστία* (*Vatra*) με έδρα τη Βοστώνη. Γενικός γραμματέας εξελέγη ο Φαΐκ Κόνιτσα, ο οποίος πλειοψήφησε

815 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Επιστολή του Υπουργού Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 10815, 16 Μαρτίου 1912.

816 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Έκθεση του Έλληνα προξένου στην Αλεξάνδρεια Αντωνίου Σαχτούρη, αρ. πρωτ. 24334, 22 Ιουλίου 1912.

817 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Επιστολή του Φαΐκ Κόνιτσα στον Λυσίμαχο Καυταντζόγλου, 9 Αυγούστου 1912.

818 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Έκθεση του Έλληνα προξένου στην Αλεξάνδρεια Αντωνίου Σαχτούρη, αρ. πρωτ. 24334, 22 Ιουλίου 1912. Ο αλβανός γιατρός από την Κορυτσά Τουρτούλης πρότεινε να χρηματοδοτήσει την Ελληνοαλβανική Επιστημονική Επιτροπή και, σε περίπτωση που αυτή δεν συγκροτούνταν, τη μετάφραση σε δυο γλώσσες του βιβλίου του Θωμόπουλου, *τα Πελασγικά*. Βλ. και ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Απάντηση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λάμπρου Κορομηλά στον Αντώνιο Σαχτούρη, αρ. πρωτ. 1772, 8 Σεπτεμβρίου 1912.

στις εκλογές έναντι του Φλιόκη. Ανέλαβε συγχρόνως και τη διεύθυνση του Ήλιου (*Dielli*), η οποία έγινε το επίσημο όργανό της Ομοσπονδίας⁸¹⁹. Με την ανάληψη της ηγεσίας των Αλβανών της Αμερικής από τον Φαΐκ Κόνιτσα, η προοπτική της ελληνοαλβανικής συνεργασίας ενισχύθηκε. Ακόμη και ο Φαν Νόλη συμφώνησε με την προοπτική αυτή⁸²⁰. Η αναγνώριση όμως περιορισμένης αυτονομίας στην Αλβανία από την Οθωμανική κυβέρνηση μετά την κατάληψη των Σκοπίων από τους Αλβανούς επαναστάτες ανέτρεψε την προοπτική της ελληνοαλβανικής συνεργασίας⁸²¹. Ο Λάμπρος Κορομηλάς στα τέλη Ιουλίου έδωσε εντολές για την είσοδο ελληνικών σωμάτων ατάκτων στην Ήπειρο⁸²². Η απόφαση της Οθωμανικής κυβέρνησης να διορίσει Αλβανό βαλή (διοικητή) στα Ιωάννινα προκάλεσε ιδιαίτερη ανησυχία στην Ελλάδα.⁸²³

Μετά το ξέσπασμα του Α' Βαλκανικού Πολέμου τον Οκτώβριο του 1912 οι αλβανικές οργανώσεις της Ρουμανίας, της Βουλγαρίας και της Αιγύπτου έθεσαν τότε το αίτημα διεκδίκησης της ανεξαρτησίας της Αλβανίας, ο Φαν Νόλη και ο Φαΐκ Κόνιτσα όμως δεν πίστευαν ότι ο οθωμανικός στρατός θα μπορούσε να ηττηθεί. Σε συλλαλητήριο στις 7 Οκτωβρίου 1912 στη Βοστώνη ζήτησαν από τους αλβανούς μετανάστες να καταταγούν στον οθωμανικό στρατό. Η έκκληση αυτή δεν είχε καμιά απήχηση στους μετανάστες, αλλά οι Αλβανοί που υπηρετούσαν στον οθωμανικό στρατό μετά την παραχώρηση αυτονομίας στην Αλβανία υιοθέτησαν νομιμόφρονα στάση. Όταν έφτασαν τα νέα για την ήττα του οθωμανικού στρατού η *Εστία* (*Vatra*) συγκάλεσε νέα συνάντηση, στην οποία ο Κόνιτσα επισήμανε τον κίνδυνο διαμελισμού της Αλβανίας από την Ελλάδα και τη Σερβία. Επιδιώκοντας να κερδίσουν διεθνή υποστήριξη αποφασίστηκε να σταλούν ψηφίσματα στους αυτοκράτορες της Αυστρίας και της Γερμανίας, τον βασιλιά της Ιταλίας, τον Πάπα, τους

819 ΙΑΥΕ, Φ. 115.8/1912, Απόρρητη έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λυσίμαχου Καυταντζόγλου, αρ. πρωτ. 2662, 20 Αυγούστου 1912.

820 Στο ίδιο.

821 Basil Kondis, *Greece and Albania 1908-1914*, Θεσσαλονίκη 1976: 70-1.

822 Helen Gardikas Katsiadakis, *Greece and the Balkan Imbroglio, Greek Foreign Policy 1911-1913*, Αθήνα 1995: 104.

823 Στο ίδιο: 106.

Υπουργούς Εξωτερικών της Γαλλίας και της Ρωσίας και τον Πρόεδρο Ταφτ των Ηνωμένων Πολιτειών.

Στις 28 Νοεμβρίου ο Ισμαήλ Κεμάλ κήρυξε την ανεξαρτησία της Αλβανίας στην Αυλώνα και ύψωσε τη σημαία με τον δικέφαλο που έφεραν οι εθελοντές από τη Βοστώνη. Αμέσως ζήτησε συνάντηση με τον νομάρχη Κέρκυρας και διαμαρτυρήθηκε για τον βομβαρδισμό της πόλης από τα ελληνικά στρατεύματα⁸²⁴. Η Εστία (*Vatra*) έστειλε στην πρεσβευτική διάσκεψη του Λονδίνου ως αντιπρόσωπο τον Φαΐκ Κόνιτσα. Στις 20 Δεκεμβρίου η διάσκεψη αναγνώρισε την προσωρινή κυβέρνηση της Αλβανίας και τον Μάϊο του 1913 με τη συνθήκη του Λονδίνου αναγνωρίστηκε η ανεξαρτησία της Αλβανίας, αλλά η οριστική διευθέτηση των συνόρων μετατέθηκε για αργότερα.

Στις 4 Ιουλίου κατά τη διάρκεια του ετησίου συνεδρίου της Εστίας (*Vatra*), εορτάστηκαν μαζί η επέτειος της αμερικανικής και η ανακήρυξη της αλβανικής ανεξαρτησίας. Στο συνέδριο αυτό εξελέγη πρόεδρος ο Χρήστος Δάκος, ο οποίος ανέλαβε και τη διεύθυνση του Ήλιου (*Dielli*). Κυριότερος στόχος ήταν πλέον να αντικρούσουν τα επιχειρήματα της Ελλάδας για την ελληνικότητα της Κορυτσάς, από όπου κατάγονταν οι περισσότεροι μετανάστες⁸²⁵. Η πρεσβευτική συνδιάσκεψη υιοθέτησε τελικά την ομιλούμενη γλώσσα ως κριτήριο χάραξης των νοτίων συνόρων της Αλβανίας, όπως υποστήριζε στα ψηφίσματά της και η Εστία (*Vatra*), και κατακύρωσε την περιοχή της Κορυτσάς και του Αργυροκάστρου στην Αλβανία.

Η προοπτική, πάντως, του δυαδικού κράτους συνέχισε να προβάλλεται καθώς η Ελλάδα επιθυμούσε να παίξει τον ρόλο του προστάτη του αλβανικού κράτους⁸²⁶. Παράλληλα όμως οι εκπρόσωποι ηπειρωτικών σωματείων στην Αμερική συνέχισαν να διαμαρτύρονται για τη συμπερίληψη των επαρχιών

824 ΙΑΥΕ, Φ. 66.2/1912, Τηλεγράφημα του Ισμαήλ Κεμάλ στον νομάρχη Κερκύρας Κ.

Βαρατάση, Δεκέμβριος 1912, “Η μετά τέσσαρας αιώνας υψωθείσα αλβανική σημαία ηξίου αδελφικόν χαιρετισμόν ουχί βολίδας εξ Ελλάδος”.

825 ΙΑΥΕ, Φ. 66.2/1912, Ανυπόγραφο μνημόνιο υποστήριξης των ελληνικών θέσεων, Δεκέμβριος 1912. Albanian Struggle, ο.π.: σ. 53.

826 Ο Αντώνιος Σακτούρης σκόπευε να περιοδεύσει σε πόλεις της Αλβανίας για να προωθήσει την ιδέα του ελληνοαλβανικού κράτους.

Κορυτσάς και Αργυροκάστρου στην Αλβανία⁸²⁷. Οι βιαιοπραγίες, όμως, εναντίον των μουσουλμάνων αμάχων από τους ατάκτους κατά τον βορειοηπειρωτικό αγώνα ενίσχυσαν την εχθρότητα των Αλβανών προς την Ελλάδα και έθεσαν οριστικά τέρμα στις προοπτικές ελληνοαλβανικής συνεργασίας⁸²⁸. Όπως επισήμαινε ο Αλέξανδρος Κοντούλης “Τα λυπηρά ταύτα γεγονότα απετέλεσαν την κατακλείδα την πολλαπλών αιτίων, άτινα εδημιούργησαν το κατά παντός ελληνικού μίσος των Αλβανών Μουσουλμάνων και εδηλητηρίασαν το αίσθημα της κοινής Αλβανικής γνώμης προς την Ελλάδα”⁸²⁹.

Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης η Αμερική μετατράπηκε σε σημαντικό κέντρο του ελληνοαλβανικού ανταγωνισμού για την περιοχή της Βορείου Ηπείρου. Η εθνική ένταξη μιας μερίδας των αλβανόφωνων μεταναστών δεν ήταν δεδομένη ή σταθερή και το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών προσπάθησε να αξιοποιήσει την ορθόδοξη πίστη ως συνδετικό κρίκο για να τους ενσωματώσει στην *Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση* και να αντιμετωπίσει την αλβανική προπαγάνδα.

827 ΙΑΥΕ, Φ. 227/1914, Τηλεγράφημα ομάδας Ηπειρωτών του Manchester N.H. στον Υπουργό Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας Sir Edward Grey, 30 Δεκεμβρίου 1912.

828 ΑΦΔ, 105/52, Έκθεση του Αλέξανδρου Κοντούλη προς του Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 245, 25 Φεβρουαρίου 1926, “Αποχωρήσαντος του Ελληνικού στρατού, την τάξιν και παγίωσιν του αυτονομιακού τούτου καθεστώτος ανέλαβον οι ιεροί λόχοι υπό ανωτέρους αξιωματικούς του Ελληνικού στρατού. Ως στρατιωτικός δε διοικητής της περιφέρειας Κορυτσάς και Κολώνιας διωρίσθη ο ανώτερος αξιωματικός του Πυροβολικού Γεώργιος Τσόντος, υπό το ψεδώνυμον Βάρδας, Κηρύττεται τότε διωγμός κατά του μουσουλμανικού αλβανικού στοιχείου, το οποίον υπέστη τα πάνδεινα! Πολλά χωρία της περιφέρειας Αργυροκάστρου και Κορυτσάς απετεφρώθησαν και μέγα μέρος του μουσουλμανικού πληθυσμού εσφάγη διά του τραγικώτερου τρόπου, αι δε πόλεις Τεπελένι και Λεσκοβίκι κατεστράφησαν εκ θεμελίων. [...] Αι ωμότητες αύται εύρον ηχώ και εις το αγγλικόν κοινοβούλιον”. Για τη δράση των ατάκτων κατά τη διάρκεια του Βορειοηπειρωτικού Αγώνα του 1914 βλ. Τάσος Κωστόπουλος, *Πόλεμος και Εθνοκάθαρση, Η Ξεχασμένη Πλευρά μιας Δεκαετούς Εθνικής Εξόρμησης 1912-1922*, Αθήνα 2007: 76-84. Το κείμενο της έκθεσης του Κοντούλη παρατίθεται στις σελίδες 82-3.

829 Στο ίδιο.

δ. Το Μακεδονικό Ζήτημα στις Ηνωμένες Πολιτείες

Όπως αναφέραμε παραπάνω η μετανάστευση από τα βιλαέτια Μοναστηρίου και Θεσσαλονίκης εντάθηκε λόγω του Μακεδονικού Αγώνα. Αν και πολλοί σλαβόφωνοι μετανάστες αναχωρούσαν από τη Μακεδονία με φρονήματα “πατριαρχικά”, όπως επισήμαιναν οι ελληνικές διπλωματικές αρχές, η διαμονή τους στην Αμερική χρησίμευε ως μέσο εκβουλαρισμού⁸³⁰. Όσοι συμμετείχαν στην βουλγαρική εθνική κίνηση, τόσο μέσω των επιστολών και της δράσης τους κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στην Αμερική, όσο και της δράσης τους όταν επέστρεφαν στη Μακεδονία, συνέβαλλαν στη διάδοση των εθνικιστικών ιδεών στα χωριά τους⁸³¹. Ενώ λοιπόν αρχικά οι Έλληνες διπλωμάτες αντιμετώπισαν τη μετανάστευση ως ένα τρόπο αποδυνάμωσης των βουλγαρικών συμμοριών, η επάνοδος των μεταναστών με καλύτερη οικονομική επιφάνεια και παγιωμένη βουλγαρική εθνική συνείδηση τους διέψευσε. Κρίθηκε λοιπόν αναγκαίο να παρακολουθούνται οι δραστηριότητες τόσο των μεταναστών όσο και των συγγενών τους ώστε να αντιστραφεί το κλίμα.

Η προσπάθεια των Βουλγάρων, όμως, ήταν καλά οργανωμένη. Στη Νέα Υόρκη Βούλγαροι διερμηνείς διευκόλυναν τους μετανάστες κατά την αποβίβασή τους και μέλη της οργανώσεως εγγυόνταν για την ηθική τους και κατέβαλλαν χρηματικές εγγυήσεις για όσους κινδύνευαν να απελαθούν. Ιερείς, απεσταλμένοι της Βουλγαρικής κυβέρνησης προσείλκυαν τους σλαβόφωνους στις θεωρούμενες ως μη σχισματικές ρωσικές εκκλησίες όπου λειτουργούσαν νυχτερινά βουλγαρικά σχολεία⁸³². Στις πόλεις όπου διέμεναν οι περισσότεροι Μακεδόνες, Βούλγαροι τραπεζίτες παρείχαν στους μετανάστες χαμηλότοκα

830 ΙΑΥΕ, Φ. Β.44/1910, Έκθεση του προξένου Μοναστηρίου Κωνσταντίνου Δημαρά, αρ. πρωτ. 269, 12 Μαρτίου 1910, “οι χωρικοί μας μεταβαίνουντες εις Αμερικνήν με αισθήματα κατά το μάλλον ή ήττον Πατριαρχικά, επιστρέφοντες κηρύττονται οι αμείλικτοι διώκται παντός Πατριαρχικού και επομένως Ελληνικού”.

831 Gounaris, ο.π.: 158. Σε αντίθεση με άλλες περιφέρειες ένα σημαντικό ποσοστό μεταναστών από τη Μακεδονία επέστρεφαν και με τα χρήματα που είχαν κερδίσει αγόραζαν γαίες στον τόπο καταγωγής τους.

832 ΙΑΥΕ, Φ. Β.44/1910, Έκθεση του προξένου Μοναστηρίου Κωνσταντίνου Δημαρά, αρ. πρωτ. 269, 12 Μαρτίου 1910.

δάνεια, τους εξασφάλιζαν εργασία και προκατέβαλλαν στις οικογένειές τους στη Μακεδονία εμβάσματα⁸³³. Έλληνες από την περιοχή του Μοναστηρίου προσπάθησαν να οργανώσουν ένα ανάλογο δίκτυο στη Νέα Υόρκη αλλά δεν φάνηκαν ειλικρινείς και αφού εκμεταλλεύτηκαν ορισμένους έχασαν κάθε αξιοπιστία⁸³⁴. Κύριο μέλημα σύμφωνα με τους Έλληνες διπλωμάτες θα έπρεπε να είναι η εξασφάλιση εποπτών “κατόχων των Μακεδονικών γλωσσών” οι οποίοι θα προσείλκυαν τους μετανάστες στις ελληνικές οργανώσεις και η υιοθέτηση των μεθόδων οικονομικής και κοινωνικής αλληλεγγύης των Βουλγάρων⁸³⁵.

Το σημαντικότερο πλεονέκτημα που διέθεταν οι Βούλγαροι στην Αμερική ήταν η συσπείρωση των μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες ανάλογα με την ομιλούμενη γλώσσα. Όσοι δεν μιλούσαν τα αγγλικά εξαρτιόνταν από τους διερμηνείς για την επίλυση των διοικητικών προβλημάτων και την εξεύρεση εργασίας, και οι Μακεδόνες είχαν την ανάγκη σλαβόφωνων διερμηνέων. Οι ελληνόφωνοι αισθάνονταν ξένοι προς τους σλαβόφωνους και δεν κατέβαλλαν καμία προσπάθεια να τους ενσωματώσουν. Αντίθετα οι Βούλγαροι έβρισκαν πρόσφορο έδαφος λόγω του συναισθήματος του ξεριζώματος ώστε να προβάλουν τη γλωσσική κοινότητα απέναντι στη θρησκευτική⁸³⁶. Σε ένα νεωτερικό πολιτικό πλαίσιο, όπου η θρησκεία δεν έπαιζε πρωτεύοντα ρόλο, ο παράγοντας της γλώσσας αναγορευόταν σε κυρίαρχο και η εκμάθηση της ελληνικής ήταν άχρηστη για την κοινωνική ανέλιξη. Το συναισθήμα της ελευθερίας και της απαλλαγής από τις κοινωνικές συμβάσεις του οθωμανικού χώρου τρόμαζε τις ελληνικές αρχές. Στις Ηνωμένες Πολιτείες η ελληνική κυβέρνηση δεν μπορούσε να αξιοποιήσει την πίεση που ασκείτο στους πατριαρχικούς σλαβόφωνους στη Μακεδονία από τα ελληνικά σώματα και τους μητροπολίτες του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

833 Στο ίδιο

834 Στο ίδιο

835 Στο ίδιο.

836 ΙΑΥΕ, Φ. Β.44/1910, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λάμπρου Κορομηλά, αρ. πρωτ. 661, 19 Ιανουαρίου 1910.

Πέρα από τους πρακτικούς λόγους, στην απομάκρυνση των σλαβόφωνων Μακεδόνων από την Ελλάδα συνέβαλε και το πλήγμα που υπέστη το στρατιωτικό γόητρο της Ελλάδας μετά την ήττα του 1897. Αν και η δράση των ελληνικών σωμάτων κατά τον μακεδονικό αγώνα ενίσχυσε το κύρος του ελληνικού στρατού, μετά το κίνημα των Νεοτούρκων η αδυναμία της Ελλάδας να επιτύχει την προσάρτηση της Κρήτης ενίσχυσε την άποψη ότι το Βασίλειο της Ελλάδας δεν ήταν σε θέση να καταλάβει τη Μακεδονία. Αντίθετα, η πολιτική και κοινωνική απελευθέρωση που επαγγελλόταν η *Ενιαία Επαναστατική Μακεδονική Οργάνωση* και η εμπιστοσύνη στη στρατιωτική ισχύ της Βουλγαρίας ωθούσαν τους σλαβόφωνους να εναποθέσουν στη Βουλγαρία τις ελπίδες τους για απελευθέρωση από την οθωμανική κυριαρχία⁸³⁷. Οι ελληνικές αρχές δεν ανησυχούσαν μόνο για την καλλιέργεια της βουλγαρικής εθνικής ταυτότητας στους μακεδόνες μετανάστες αλλά και ταξικής συνείδησης, αφού πολλοί στην Αμερική ασπάζονταν τη σοσιαλιστική και την αναρχική ιδεολογία⁸³⁸.

Συγκροτήθηκε έτσι ένα δίκτυο παρακολούθησης των κινήσεων των μεταναστών και των οικογενειών τους. Οι μητροπολίτες του Οικουμενικού Πατριαρχείου συνέταξαν καταλόγους των μεταναστών και της μερίδας που υποστήριζαν στη Μακεδονία, ενώ η ελληνική πρεσβεία παρακολουθούσε τις κινήσεις τους στην Αμερική. Ως επιπλέον μέσο φρονηματισμού προτάθηκε από τον πρόξενο Μοναστηρίου η αποστολή ενός “Μακεδονοπλαρχηγού” για να συνεχίσει την προπαγανδιστική του εργασία στις Ηνωμένες Πολιτείες⁸³⁹. Το προσόν του “καλώς κατηχέιν” όμως δεν μπορούσε να έχει τα ίδια αποτελέσματα στους μετανάστες. Αντίθετα, οι Βούλγαροι είχαν συγκροτήσει

837 Στο ίδιο, “Ενταύθα ευρισκόμενοι μακράν της σφαίρας του αγώνος, αναπνέοντες ελεύθερον αέρα, αισθανόμενοι ότι δεν έχουν να δώσουσι άμεσον λόγον διά τας πράξεις των ή τα αισθήματά των, ελκύονται εκ των ηδέων λόγων των βουλγάρων προπαγανδιστών, οίτινες τοις υπόσχονται ελευθερίαν, απαλλαγήν από του τουρκικού ζυγού, απαλλαγήν από του πατριαρχικού ζυγού, από της ξένης γλώσσης και επικράτησιν της ιδίας των γλώσσης”.

838 Στο ίδιο. Αν και σε αυτή την περίπτωση θεωρούνταν ακίνδυνοι από εθνικής απόψεως, από τις ελληνικές αρχές.

839 ΙΑΥΕ, Φ. Β.44/1910, Έκθεση του προξένου Μοναστηρίου Κωνσταντίνου Δημαρά, αρ. πρωτ. 1096, 18 Μαΐου 1910.

στην Αμερική παραρτήματα των μακεδονικών οργανώσεων, τα οποία εισέπρατταν εισφορές και σε περίπτωση απείθειας των μεταναστών τιμωρούσαν τους συγγενείς τους στη Μακεδονία⁸⁴⁰. Ο Έλληνας επιτετραμμένος θεώρησε ότι μόνη λυσιτελής απόφαση θα ήταν η ενίσχυση της νεοπαγούς Πανελληνίου Ενώσεως η οποία ως αποτελεσματικός μηχανισμός κοινωνικής μέριμνας των μεταναστών θα μπορούσε να αντιμετωπίσει το οργανωμένο βουλγαρικό δίκτυο⁸⁴¹.

Οι προσπάθειες των ελληνικών διπλωματικών αρχών δεν τελεσφόρησαν και η δράση των βουλγαρομακεδονικών οργανώσεων συνεχίστηκε, δημιουργώντας στις επόμενες δεκαετίες προβλήματα στην ελληνική προπαγάνδα στις Ηνωμένες Πολιτείες και τριβές στην Ελληνική Κοινότητα της Αμερικής.

840 ΙΑΥΕ, Φ. Β/44, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λάμπρου Κορομηλά, αρ. πρωτ. 661, 19 Ιανουαρίου 1910.

841 ΙΑΥΕ, Φ. Β/44, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Λάμπρου Κορομηλά, αρ. πρωτ. 1948, 21 Ιουνίου 1910.

Συμπεράσματα

Το πρώτο τέταρτο του εικοστού αιώνα αποτέλεσε μια περίοδο μετάλλαξης τόσο για την Ελλάδα όσο και για τις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι Ηνωμένες Πολιτείες αναδείχθηκαν σε υπερδύναμη και άρχισαν να παρεμβαίνουν ενεργά στη διεθνή σκηνή. Σε αντίθεση με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις δεν επιδίωξαν την πολιτική κατοχή αποικιών, αλλά διεκδίκησαν, μέσω του δόγματος της “Ανοιχτής Θύρας” την ισότιμη αντιμετώπισή των αμερικανικών εταιρειών σε όλες τις χώρες και την κατάργηση κάθε είδους προτιμησησικών καθεστώτων και προνομιακών εκχωρήσεων. Την ίδια περίοδο συγκροτήθηκε η Προοδευτική Κίνηση, η οποία επιδίωκε την παρέμβαση του κράτους για να επιλύσει τα έντονα κοινωνικά προβλήματα που προκάλεσε η εκβιομηχάνιση και η αστυφιλία ώστε να προληφθεί η κοινωνική έκρηξη. Συγχρόνως η έναρξη της “νέας μετανάστευσης” έθεσε κοινωνικά το ζήτημα της δυνατότητας ενσωμάτωσης των μεταναστών από την ανατολική και τη νότια Ευρώπη.

Οι μετανάστες από την Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αναγκάστηκαν με την άφιξή τους στις Ηνωμένες Πολιτείες να έρθουν αντιμέτωποι με μια κοινωνία σε φάση μετάλλαξης. Η μετανάστευση αποτέλεσε μια εμπειρία εθνικοποίησης και μια πρόκληση να οριοθετήσουν τη συλλογική ταυτότητά τους στο πλαίσιο μιας ξενοφοβικής κοινωνίας. Οι μετανάστες, σε ένα μεγάλο ποσοστό αναλφάβητοι και αστράτευτοι, δεν είχαν υποστεί τους μηχανισμούς ιδεολογικής ομοιομορφίας του ελληνικού κράτους, ενώ αντίθετα οι δυσκολίες στις μεταφορές συνέβαλλαν στην ισχύ των τοπικών ιδιαιτεροτήτων. Η ίδρυση, αρχικά, μεικτών (ελληνο-σλαβο-αραβικών) ορθόδοξων αδελφοτήτων και εκκλησιών στις περισσότερες κοινότητες εξέφραζε την χαμηλή διείσδυση στα χαμηλά στρώματα του κινδύνου του πανσλαβισμού, που κυριαρχούσε μετά την ίδρυση της βουλγαρικής εξουσίας, και την ισχύ της κοινής ορθόδοξης χριστιανικής ταυτότητας. Βαθμιαία οι μετανάστες στις ΗΠΑ εξοικειώθηκαν με

την ιδεολογία του εθνικισμού, η ελληνική εθνική ταυτότητα όμως δεν οδήγησε στην υπέρβαση του τοπικισμού.

Πριν ξεκινήσει το μαζικό κύμα μετανάστευσης από την Ελλάδα είχε συγκροτηθεί στη Νέα Υόρκη μια παροικία από Έλληνες εμπόρους. Όταν ιδρύθηκε η ελληνική κοινότητα της Νέας Υόρκης, οι έμποροι ήρθαν σε σύγκρουση με τους μετανάστες για τον έλεγχό της. Οι αντίπαλες ηγετικές ομάδες της Νέας Υόρκης βαθμιαίας επιδίωξαν να ασκήσουν την επιρροή τους στο σύνολο των Ελλήνων της Αμερικής. Ο Σόλων Βλαστός εκδότης της εφημερίδας *Ατλαντίς* επιδίωξε να ηγηθεί των μεταναστών και να αποτελέσει τον εκπρόσωπό τους τόσο απέναντι στην ελληνική κυβέρνηση όσο και στο αμερικανικό πολιτικό σύστημα. Ο Βλαστός συνδύαζε, στον λόγο του, την εξύμνηση της φαντασιακής Ελλάδας μέσω της προσήλωσης στη Μεγάλη Ιδέα με την καταγγελία της ανίκανης πολιτικής ηγεσίας της Ελλάδας. Συγχρόνως υποστήριζε την ένταξη των μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία.

Η ελληνική κυβέρνηση, προσπάθησε ιδιαίτερα από το 1907 να ελέγξει τους μετανάστες μέσω της οργάνωσης της *Πανελληνίου Ενώσεως*. Ήλπιζε ότι με αυτό τον τρόπο θα απέτρεπε τον εξαμερικανισμό τους, θα τους εξανάγκαζε να συνεισφέρουν τακτικά στον ελληνικό προϋπολογισμό και θα καλλιεργούσε το αίσθημα πατριωτισμού ώστε να επιστρέψουν για να υπηρετήσουν στον ελληνικό στρατό σε περίπτωση πολέμου. Παράλληλα επιδίωκε μέσω της *Πανελληνίου Ενώσεως* να εντάξει τους ξενόφωνους ορθόδοξους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Ελληνική Κοινότητα και να προβάλλει στην αμερικανική κοινή γνώμη και την κυβέρνηση τις ελληνικές θέσεις στο Ανατολικό Ζήτημα. Η οργάνωση εναντιώθηκε στην πολιτογράφηση των μεταναστών και κατηγόρησε την *Ατλαντίδα* για την προσπάθειά της να τους αποτρέψει από το να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Η προσπάθεια αυτή δεν είχε το αναμενόμενο αποτέλεσμα γιατί οι Έλληνες διπλωμάτες δεν έλαβαν υπόψη τη διαφορά των ελληνικών κοινοτήτων της Αμερικής από αυτές άλλων χωρών, και κυρίως της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 20ου αιώνα οι Έλληνες της Αμερικής διακρίνονταν σε τρεις ομάδες: τη μικρή ομάδα των μεγαλοαστών εμπόρων των μεγάλων πόλεων της Ανατολικής Ακτής, τους μικροαστούς επιχειρηματίες και εμπόρους, οι οποίοι σε ένα βαθμό επωφελούνταν από την πώληση ελληνικών προϊόντων στους μετανάστες, και τέλος τους εγκατεστημένους ή πλάνητες εργάτες των βιομηχανικών κέντρων και τους μεταλλωρύχους των δυτικών πολιτειών.

Οι επιτετραμμένοι του ελληνικού κράτους στις Ηνωμένες Πολιτείες, πολλοί από τους οποίους είχαν υπηρετήσει σε πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δεν μπόρεσαν να αντιληφθούν τη διαφορά μεταξύ των ελληνικών κοινοτήτων της Αμερικής και των κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πίστευαν ότι μπορούν να ελέγξουν την πολιτική συμπεριφορά των μεταναστών με τον ίδιο τρόπο που οι πρόξενοι της Ελλάδας παρενέβαιναν στις κοινότητες των Ρωμιών. Επιδίδωκαν τον προσεταιρισμό των αλβανόφωνων και των σλαβόφωνων αλλά δεν έτρεφαν καμιά εκτίμηση στην ανερχόμενη μικροαστική τάξη των Ελλήνων της Αμερικής. Δεν συνειδητοποιούσαν ότι σταδιακά η τάξη αυτή ανέπτυξε μια αυτονομία απέναντι στην Ελλάδα, ούτε αντιλαμβάνονταν την επίδραση του αμερικανικού περιβάλλοντος και τις πιέσεις για αφομοίωση.

Ο Λάμπρος Κορομηλάς στηρίχθηκε στην ομάδα των παλαιών αστών και των επιστημόνων για να συγκροτήσει την *Πανελλήνιο Ένωσι*. Περιφρονώντας τις υπάρχουσες οργανώσεις προσπάθησε αντικαταστήσει τα εθνοτοπικά σωματεία με τα τμήματα της *Πανελληνίου Ενώσεως*. Οι ηγέτες των προϋπαρχόντων σωματείων ήταν οι πιο επιτυχημένοι μικροαστοί επαγγελματίες κάθε κοινότητας. Ήδη μεταξύ τους υπήρχαν τοπικιστικοί ανταγωνισμοί και διαμάχες για την ηγεσία των κοινοτήτων. Ήταν λογικό ότι δεν δέχονταν να παραχωρήσουν τη θέση που κατείχαν στην τοπική κοινωνία στους εκπροσώπους της οργάνωσης και να αποτελέσουν απλώς τμήμα ενός συγκεντρωτικού μηχανισμού υπό τον έλεγχο του ελληνικού κράτους. Από την

άλλη, οι εθνοτοπικοί και οι επαγγελματικοί σύλλογοι εξέφραζαν τους μετανάστες, καθώς στηρίζονταν στους απτούς δεσμούς της περιορισμένης κοινής καταγωγής και της συντεχνίας. Η εθνικιστική ρητορεία δεν απουσίαζε από το λόγο κανενός. Η Ελλάδα αποτελούσε, όμως, μια αφηρημένη αναφορά. Η προβολή της νοερής κοινότητας στο επίπεδο της τοπικής οργάνωσης τους ξένιζε και τους θύμιζε την επιβολή του ελληνικού κράτους. Όσο πιστοί ήταν στα “ιδανικά του ελληνισμού”, άλλο τόσο εχθρικοί ήταν στην ελληνική πολιτική ηγεσία και στην προσπάθεια παρέμβασης της Ελλάδας στη ζωή τους στην Αμερική.

Η επιρροή του Σόλωνα Βλαστού εξηγείται επειδή κατανόησε τη νοοτροπία των μεταναστών και την ενσωμάτωσε στο λόγο της Ατλαντίδας. Ο Λυσίμαχος Καυταντζόγλου προσπάθησε να τον προσεταιριστεί για να ενισχύσει την επιρροή του ελληνικού κράτους. Ήλπιζε έτσι να εξασφαλίσει τη συστηματική χρηματική ενίσχυση της πολεμικής προετοιμασίας του ελληνικού κράτους από τους μετανάστες. Επιδίωκε παράλληλα τη σύμπραξη ενός μέρους των αστών για να πετύχει την ενότητα των Ελλήνων της Αμερικής και τη λήθη των παθών του παρελθόντος. Η αντίθεση όμως μεταξύ των δύο αντιπάλων ομάδων δεν περιοριζόταν στην προσωπική αντιπάθεια μεταξύ του Σόλωνα Βλαστού και ορισμένων παλιών εμπόρων. Αποτελούσε εκδήλωση της διαφοράς νοοτροπίας μεταξύ των κοσμοπολιτών αστών και των μικροαστών που εγκατέλειψαν την Ελλάδα λόγω της υπανάπτυξης και της κακοδιοίκησης. Η αφηρημένη έννοια του εθνικού συμφέροντος δεν μπορούσε να συμβιβάσει τις δύο αυτές ομάδες.

Η αφομοίωση των αλβανόφωνων και των σλαβόφωνων μεταναστών ήταν εξίσου αναγκαία για την ελληνική κυβέρνηση ώστε να αποτρέψει η διάδοση της αλβανικής και της βουλγαρικής εθνικιστικής ιδεολογίας στους Ρωμιούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να αποτρέψει την αμφισβήτηση των ελληνικών “εθνικών δικαίων” στην αμερικανική κοινή γνώμη.

Η αποτυχία της πολιτικής συμφιλίωσης του Καυταντζόγλου συνέβαλε

στην εξασθένιση της *Πανελληνίου Ενώσεως* και οδήγησε στην αναζωπύρωση των παθών. Στη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, με αφορμή τον Διχασμό στην Ελλάδα, η αντιπαράθεση μεταξύ των δύο παρατάξεων στην Αμερική απέκτησε ιδεολογική χροιά, χωρίς, ωστόσο, να χάνει τον τοπικό της χαρακτήρα.

Κεφάλαιο 2

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ Α' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα δεν συμμετείχαν από την αρχή στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Εντούτοις, η τριετία 1914-1917 αποτελεί μια περίοδο κρίσης τόσο για την Ελλάδα όσο και για τις Ηνωμένες Πολιτείες και τις ελληνικές κοινότητες της Αμερικής. Οι δυνάμεις της Αντάντ και οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες προσπάθησαν να πετύχουν αν όχι την ενεργή υποστήριξη τουλάχιστον την τήρηση ευμενούς ουδετερότητας από μέρους τους. Η συμμετοχή τους ή όχι στον πόλεμο αποτέλεσε μείζον πολιτικό διακύβευμα στο εσωτερικό τους. Οι διιστάμενες απόψεις για την ανάγκη εισόδου στον πόλεμο και τα οφέλη που θα απεκόμιζαν από κάθε συνασπισμό πυροδότησαν τον Διχασμό στην Ελλάδα και μια έντονη πολιτική διαμάχη στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το κεφάλαιο αυτό επικεντρώνεται στην αντανάκλαση των πολιτικών εξελίξεων της Ελλάδας και των ΗΠΑ στις ελληνικές κοινότητες της Αμερικής. Πιο συγκεκριμένα, πραγματεύεται τον τρόπο που οι μετανάστες αντιλαμβάνονταν τα πολιτικά τεκταινόμενα τόσο της χώρας προέλευσης όσο και της χώρας υποδοχής της και πώς σταδιακά άρχισε να διαμορφώνει μια αυτόνομη ταυτότητα. Ιδιαίτερη σημασία δίνεται επίσης στο γεγονός ότι ο Διχασμός για τους Έλληνες μετανάστες δεν αποτέλεσε απλώς προβολή της κατάστασης στην Ελλάδα αλλά μετεξέλιξη της προϋπάρχουσας διαμάχης στις ελληνικές κοινότητες της Αμερικής.

Η πολιτική κατάσταση στις Ηνωμένες Πολιτείες

Η πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα αποτέλεσε την περίοδο ωρίμανσης του αμερικανικού καπιταλισμού. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ξεπέρασαν τις οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις του Εμφυλίου Πολέμου και άρχισαν δυναμικά την προσπάθεια διεύρυνσης στις διεθνείς αγορές. Με την κατάληψη της Κούβας και των Φιλιππίνων άρχισαν πλέον να διεκδικούν την αναγνώρισή τους ως μεγάλης δύναμης. Σε αντίθεση όμως με τις παλιές αποικιακές δυνάμεις της Ευρώπης, πολιτικό δόγμα της Αμερικής ήταν η πολιτική της “ανοικτής θύρας”, το αίτημα δηλαδή να μην παρεμβάλλονται προσκόμματα στις εξαγωγές, μέσω καθορισμού ζωνών επιρροής. Απέρριπταν, κατά συνέπεια, τη λογική διανομής του κόσμου από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις.

Η κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου προκάλεσε αίσθηση στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η κοινή γνώμη αντιμετώπισε αρνητικά την παραβίαση της ουδετερότητας του Βελγίου από τη Γερμανία και τις βιαιότητες κατά του αμάχου πληθυσμού. Η γερμανική αντίληψη περί επιβολής του «δικαίου της ισχύος» και υποταγής της ατομικής ελευθερίας στη μυστικιστική υπόσταση του Κράτους ήταν ασύμβατη με τις αμερικανικές πολιτικές αξίες⁸⁴². Η διακήρυξη της ουδετερότητας των Ηνωμένων Πολιτειών ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις της κοινής γνώμης αλλά δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε και τις ευαισθησίες ορισμένων πληθυσμιακών ομάδων που επηρέασαν την απόφαση αυτή. Οι Αμερικανοί πολίτες γερμανικής καταγωγής, αν και δεν υποστήριζαν την συμμετοχή των ΗΠΑ στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, ήταν αντίθετοι στην ευνοϊκή προς την Αντάντ ουδετερότητα που τηρούσε η κυβέρνηση. Από την άλλη, το ιρλανδικό λόμπυ εξέφραζε ανοιχτά τη συμπάθειά του προς τη Γερμανία⁸⁴³. Η αντίθεση των απόψεων των γηγενών Αμερικανών

842 Edmund Noble, “An American View of the war”, *Eastern and Western Review* Μάιος 1915.

843 *Ατλαντίς*, 25 Απριλίου 1916, “Εγένετο το σφάλμα να μην παταχθώσιν ανάκαθεν κατακέφαλα οι Γερμανοί εκείνοι οι οποίοι έθεσαν εν δευτέρα μοίρα τα συμφέροντα της

και των μη αφομοιωμένων μεταναστών, καθώς και ο επακόλουθος κίνδυνος των τελευταίων για την ασφάλεια της χώρας αποτέλεσε μείζον διακύβευμα της εσωτερικής πολιτικής ως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια.

Κατά κύριο λόγο όμως, στη λήψη της απόφασης για τήρηση ουδετερότητας οδήγησε η ανάγκη προστασίας του δια θαλάσσης εμπορίου, χωρίς η στάση αυτή να κρύβει την υποστήριξη προς τη Μεγάλη Βρετανία. Η εξάπολυση του πολέμου των υποβρυχίων από τη Γερμανία ως απάντηση στον ηπειρωτικό αποκλεισμό ενίσχυσε τη συμπάθεια της κοινής γνώμης προς την Αντάντ. Ιδιαίτερα η βύθιση του υπό βρετανική σημαία πλοίου Λουζιτάνια, στο οποίο επέβαιναν 128 Αμερικανοί, παρά λίγο να οδηγήσει στη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων με τη Γερμανία. Ένας άλλος παράγοντας που συνέβαλε στην προσέγγιση των ΗΠΑ με την Αντάντ ήταν οι χρηματοπιστωτικές σχέσεις. Μεταξύ του 1914 και του 1917 οι δυτικοί σύμμαχοι συνήψαν από τις αμερικανικές τράπεζες δάνεια ύψους 2,3 δισεκατομμυρίων δολλαρίων, ενώ οι Γερμανοί που πλήττονται από τον ηπειρωτικό αποκλεισμό μόνο ύψους 30 εκατομμυρίων δολλαρίων (στο ποσό αυτό δεν συμπεριλαμβάνεται η αγορά πολεμικού υλικού από τις δυνάμεις της Αντάντ). Στην πρώτη φάση, λοιπόν, του πολέμου, τόσο η αμερικανική οικονομία όσο και οι Αγγλογάλλοι, ευνοήθηκαν από την ουδετερότητα των Ηνωμένων Πολιτειών⁸⁴⁴.

Ο Woodrow Wilson επανεξελέγη το 1916 με το σύνθημα “Μας κράτησε

Αμερικής απέναντι των συμφερόντων της Φάδερλαντ [...] Εις την επιζημιωτάτην ταύτην ανοχήν οφείλεται το σκανδαλώδες γεγονός ότι ενώ ο Αμερικανικός λαός, εξαιρέσει των Γερμανικής καταγωγής πολιτών και μέρους των Ιρλανδών, αποδοκιμάζει απολύτως τους σκοπούς και τας μεθόδους της Γερμανίας, ως λαός φιλελεύθερος, ήμερος και φιλειρηνικός ευρέθησαν πλείστοι πολιτευόμενοι, οι οποίοι εξέφρασαν δημοσία όλως αντίθετα συναισθήματα ή ενήργησαν κατά τρόπον φιλογερμανικόν [...] Πρέπει να εξεγείρη ο πατριωτικός Αμερικανικός τύπος την κοινήν γνώμην [...] Οι Γερμανοί υπονομεύουν τον Αμερικανικόν πατριωτισμόν”.

⁸⁴⁴ Ατλαντίς 11 Αυγούστου 1915, “Διά τους Αμερικανούς όσον παρατείνεται ο Ευρωπαϊκός πόλεμος τόσο το καλύτερον. Η οικονομική και εμπορική δυσπραγία των εμπολέμων και των ουδετέρων κρατών, η παραλυσία της ευρωπαϊκής βιομηχανίας, η διακοπή του εξωτερικού και εσωτερικού εμπορίου της Γερμανίας, της Αυστρίας, της Ρωσσίας και της Τουρκίας και άλλων κρατών, τα πάντα συντελούν διά την οικονομικήν και εμπορικήν ενίσχυσιν της πανευδαίμονος ταύτης χώρας, ήτις απορροφά καθ’ ημέραν όλα εκείνα τα στοιχεία, τα οποία συνετέλεσαν εις την βιομηχανικήν και γεωργικήν ανάπτυξιν των μεγάλων της Ευρώπης κρατών. Εξ Αμερικής μόνον δύναται να τροφοδοτηθή εκ νέου η Ευρώπη, αφού παρά τας καταβληθείσας μέχρι σήμερον τεραστίας και υπερανθρώπους προσπάθειας τα Δαρδανέλλια μένουσι, και, κατά τα φαινόμενα, θα μείνουν επ’ αρκετόν ακόμη καιρόν απόρρητα”. Βλ. και Lacroix, ο.π.: 344.

μακρυά από τον πόλεμο” (“He kept us out of the war”). Η νίκη του όμως με μεγάλη διαφορά από τον αντίπαλό του οφειλόταν περισσότερο στα “προοδευτικά” νομοθετικά μέτρα που είχε λάβει (όπως η καθιέρωση του οκταώρου στα χαλυβουργικά εργοστάσια και τους σιδηροδρόμους) και λιγότερο στην τήρηση της ουδετερότητας⁸⁴⁵. Ένα χρόνο μετά την επανεκλογή του οι Ηνωμένες Πολιτείες κήρυξαν τον πόλεμο στη Γερμανία στο όνομα όχι μόνο του οικονομικού συμφέροντος αλλά και των δημοκρατικών ιδεωδών.

Στο τέλος του 1916 κατέρρευσε η τελευταία μεσολαβητική προσπάθεια του Wilson μεταξύ των εμπολέμων. Η αποκάλυψη μιας γερμανικής συνωμοσίας που αποσκοπούσε να προκαλέσει επίθεση του Μεξικού και της Ιαπωνίας εναντίον των ΗΠΑ (τηλεγράφημα Zimmermann) έκαμψε τις αντιστάσεις και των πιο μετριοπαθών⁸⁴⁶. Η εντατικοποίηση όμως, τον Φεβρουάριο του 1917, των επιθέσεων των γερμανικών υποβρυχίων κατά των εμπορικών και επιβατικών πλοίων κοντά στις βρετανικές νήσους, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη εάν έχουν σημαία εμπολέμων ή ουδετέρων κρατών, ήταν το γεγονός που οδήγησε τον Wilson να ζητήσει από το Κογκρέσο την κήρυξη πολέμου κατά της Γερμανίας. Οι περισσότεροι κεφαλαιούχοι (Andrew Carnegie, ιδιοκτήτης της U.S. Steel, Henry Ford, ιδιοκτήτης της Ford Motors, Billy Durant, διευθυντής της General Motors) ήταν υπέρ της συνέχισης της ουδετερότητας⁸⁴⁷. Ο Wilson, όμως, ενδιαφερόταν περισσότερο για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των ουδετέρων χωρών και της προώθησης της δημοκρατίας. Φοβόταν συγχρόνως ότι η επικράτηση της Γερμανίας θα μπορούσε να απειλήσει μακροπρόθεσμα την αμερικανική διείσδυση στη διεθνή αγορά⁸⁴⁸. Σε κάθε περίπτωση, οι Ηνωμένες Πολιτείες επιθυμούσαν να διακρίνουν τη θέση τους από τους ιμπεριαλιστικούς στόχους των αποικιοκρατικών δυνάμεων της Αντάντ. Επιδίωκαν να δικαιολογήσουν τη συμμετοχή τους ως μια προσπάθεια επιβολής ενός νέου

845 *Eastern and Western Review* Δεκέμβριος 1916: 4, “Our President” (Editorial).

846 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 636.

847 Lacroix, *ο.π.*: 345.

848 Στο ίδιο: 346.

διεθνούς δικαίου και ενός συστήματος συλλογικής ασφάλειας που θα προστάτευε τους πιο αδύναμους λαούς και θα στηριζόταν στην αρχή της αυτοδιάθεσης. Για το λόγο αυτό οι Ηνωμένες Πολιτείες, συμμετείχαν στον πόλεμο ως εταίρος των δυτικών συμμάχων (και όχι ως σύμμαχος, για να καταστήσουν σαφή τη διάσταση των μεταξύ τους σκοπών). Επίσης, λόγω της παρουσίας των σχολείων και των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων του *Αμερικανικού Συμβουλίου Ιεραποστολών Εξωτερικού* (*American Board of Commissioners for Foreign Missions-ABCFM*) στη Βουλγαρία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία οι ΗΠΑ δεν κήρυξαν τον πόλεμο στις δύο αυτές χώρες⁸⁴⁹.

⁸⁴⁹ Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918*, Αθήνα 2005: 322.

Οι ελληνικές κοινότητες της Αμερικής στην αρχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Στην Ελλάδα, οι Βαλκανικοί πόλεμοι “ξέπλυναν το άγος της ήττας του 1897”. Το ελληνικό βασίλειο προσάρτησε την Κρήτη, την Ήπειρο, τη Νότια Μακεδονία και τα νησιά του ΒΑ Αιγαίου, λύνοντας έτσι και το Κρητικό και το Μακεδονικό ζήτημα που απασχόλησαν την ελληνική πολιτική από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Σε ένα ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο, αποτέλεσμα του πολέμου ήταν να ξεπεράσει η αναπτυσσόμενη αστική τάξη του ελληνικού βασιλείου το σύνδρομο μειονεξίας που την διακατείχε. Η σημαντικότερη όμως επίπτωση αυτών των πολέμων ήταν η ταύτιση των αστών των παροικιών και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με το Ελληνικό Βασίλειο.

Η πολιτική των Νεοτούρκων αποξένωσε τους Ρωμιούς, που είχαν ταυτίσει το συμφέρον τους με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, και έθεσε ουσιαστικά τέλος στην πολιτική του ελληνοοθωμανισμού⁸⁵⁰. Το 1914, με αφορμή την κατάληψη των νησιών του ανατολικού Αιγαίου από την Ελλάδα και το προσφυγικό ρεύμα μουσουλμάνων από τη Μακεδονία, ξεκίνησαν διωγμοί εναντίον των ορθοδόξων πληθυσμών της δυτικής Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης. Οι διωγμοί αυτοί, σε αντίθεση με τις πιέσεις που ασκήθηκαν πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους, δεν αποσκοπούσαν στην εγκατάλειψη της ελληνικής υπηκοότητας από τους ορθοδόξους αλλά στην εκδίωξή τους από τη χώρα. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν αρχικά διατεθειμένος να διαπραγματευθεί την ανταλλαγή του αγροτικού χριστιανικού πληθυσμού του βιλαετίου Αϊδινίου με τον μουσουλμανικό της Μακεδονίας και της Ηπείρου⁸⁵¹. Επιδίωκε όμως τη διατήρηση του αστικού πληθυσμού, ώστε να

⁸⁵⁰ Αναγνωστοπούλου, ο.π.: 522-3.

⁸⁵¹ ΙΑΥΕ, Φ. Α.21/1914, Υπόμνημα της επιτροπής για την ανταλλαγή πληθυσμών, αρ. πρωτ. 2559, 30 Ιουνίου 1914, “οι περί ανταλλαγής αγροτικών πληθυσμών και αγροτικών περιουσιών γενικοί κανονισμοί της Συμφωνίας ανάγονται εις την μέλλουσαν τυχόν ανταλλαγήν μεταναστών, από της οποίας θα εξαιρεθώσιν αυστηρώς οι αστοί”. Βλ. επίσης Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, Παρίσι 1962: 54-5.

προστατεύσει τα ελληνικά οικονομικά συμφέροντα στην περιοχή. Η κήρυξη του Α' παγκοσμίου πολέμου ματαίωσε την ανταλλαγή που θα ενίσχυε την εθνική ομοιογένεια της Μακεδονίας και θα διασφάλιζε την ελληνική οικονομική παρουσία στη Μικρά Ασία.

Η συμμετοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πόλεμο ως συμμάχου των Κεντρικών Δυνάμεων και οι κλιμακούμενοι διωγμοί των ορθοδόξων πληθυσμών των παραλίων οδήγησαν τον Βενιζέλο να εγκαταλείψει τη συμβιβαστική πολιτική. Υποστήριξε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να συμμαχήσει με την Αντάντ για να προσαρτήσει τη δυτική Μικρά Ασία. Με τον τρόπο αυτό θα διασφάλιζε τα ήδη επενδεδυμένα στις συγκεκριμένες περιοχές κεφάλαια και θα προσείλκυε νέα από τις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού⁸⁵². Η προσπάθεια του Βενιζέλου αποτελούσε συνέχεια της πολιτική του Τρικούπη για την παροχή κινήτρων στους Έλληνες του εξωτερικού να επενδύσουν στην Ελλάδα⁸⁵³. Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, όμως, η ταύτιση των αστών της διασποράς με το ελληνικό κράτος δεν ήταν δεδομένη και οι αστοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν αντιμετώπιζαν το ελληνικό κράτος ως απαραίτητο κρίκο στις σχέσεις τους με το διεθνές κεφάλαιο.

Το σκηνικό αυτό άλλαξε, όταν οι διωγμοί κατά των χριστιανών και η συμμαχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις Κεντρικές Δυνάμεις κατέστησαν αναπόφευκτη την ταύτιση των Ρωμιών με το σώμα των αλύτρωτων Ελλήνων⁸⁵⁴. Η ανάπτυξη των Ελλήνων αστών της διασποράς συνδεόταν με την επέκταση του αγγλικού κεφαλαίου. Στη συγκεκριμένη συγκυρία, η πολιτική του Ελευθέριου Βενιζέλου είχε ως έρεισμα την ταύτιση των αιτημάτων των αστών του Ελληνικού Κράτους και της διασποράς, καθώς και των Ρωμιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με την πολιτική διαμελισμού της Οθωμανικής

852 Χρήστος Χατζησήφ, "Η εξωστρέφεια της ελληνικής οικονομίας στις αρχές του 20ου αιώνα και οι συνέπειές της στην εξωτερική πολιτική", *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-14*, Αθήνα 1993: 143-160. Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, "Ο Διχασμός ως ταξική σύγκρουση", *Μελέτες και Κείμενα για την Περίοδο 1909-1940*, Αθήνα 1981: 59-60.

853 Θανάσης Μποχώτης, "Εσωτερική Πολιτική", *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου Αιώνα*, τ. Α2, Αθήνα 1999: 91-92.

854 Αναγνωστοπούλου, ο.π.: 535.

Αυτοκρατορίας που υιοθέτησε η Αντάντ.

Από την άλλη η κατάλυση του “παλαιού καθεστώτος” από το Κίνημα στο Γουδί και οι επιτυχίες του ελληνικού στρατού με αρχιστράτηγο τον διάδοχο, και μετά τη δολοφονία του Γεωργίου Α', βασιλιά Κωνσταντίνο ανέτρεψε το αντιμοναρχικό κλίμα της προηγούμενης δεκαετίας. Οι μικροαστοί του ελληνικού βασιλείου, και κυρίως όσοι άνδρες συμμετείχαν στους Βαλκανικούς Πολέμους, ταυτίστηκαν με τον Κωνσταντίνο. Προοδευτικά, όσο η μεσαία και μεγάλη αστική τάξη εκφραζόταν από την πολιτική συμμετοχής στον πόλεμο που υποστήριζε ο Βενιζέλος, οι μικροαστοί και οι αγρότες ευνοούσαν την πολιτική τήρησης ουδετερότητας του Κωνσταντίνου. Πρέπει βέβαια να επισημάνουμε ότι η πολιτική ουδετερότητας που υποστήριζαν οι Αντιβενιζελικοί δεν επενδυόταν με ένα λόγο άρνησης της Μεγάλης Ιδέας. Υπερτονιζόταν, όμως, ότι η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο ενείχε κινδύνους για την ακεραιότητα της χώρας και δεν υπήρχαν σαφείς διαβεβαιώσεις για την μελλοντική επέκταση.

Πέρα λοιπόν από την πολιτική αντιπαράθεση του Βενιζέλου με τον βασιλιά Κωνσταντίνο ο διχασμός αποτέλεσε την κυριότερη εκδήλωση της αντίθεσης μεταξύ όσων έδιναν προτεραιότητα στην ανάγκη εσωτερικής αναδιοργάνωσης της χώρας και όσων προέκριναν την περαιτέρω επέκταση του ελληνικού βασιλείου. Ο Διχασμός στην Ελλάδα σηματοδότησε τη μεταβολή των ομάδων που υποστήριζαν αντίστοιχα την πολιτική του “Προτύπου εν τη Ανατολή Βασιλείου” και της εκπλήρωσης της Μεγάλης Ιδέας του 19ου αιώνα, με τους εκσυγχρονιστές μεγαλοαστούς πλέον να υποστηρίζουν το ιδανικό της επέκτασης και τα μικροαστικά και αγροτικά στρώματα να προτάσσουν την ανάγκη αναδιοργάνωσης της χώρας και αφομοίωσης των νέων χωρών⁸⁵⁵.

Σε μια πρώτη εκτίμηση, ο Διχασμός στις ελληνικές κοινότητες της Αμερικής αποτέλεσε απλή αντανάκλαση της πολιτικής κατάστασης στην

855 *Εθνικός Κήρυξ*, 3 Ιουνίου 1916.

Ελλάδα, στο βαθμό που οι μετανάστες δεν είχαν ακόμη χειραφετηθεί πολιτικά. Όπως και στην Ελλάδα, στον ελληνικό τύπο της Αμερικής, αν και ήταν κοινή η επίκληση στη Μεγάλη Ιδέα, διέφερε η εκτίμηση για την πολιτική που θα οδηγούσε στην εκπλήρωσή της. Η Ατλαντίδα υποστήριξε τις θέσεις των Κωνσταντινικών (ή Νομοταγών) ενώ ο Εθνικός Κήρυκας ιδρύθηκε για να αποτελέσει το δημοσιογραφικό όργανο των Φιλελευθέρων⁸⁵⁶.

Η πολιτική δραστηριότητα στις ελληνικές κοινότητες της Αμερικής, όμως, δεν αποτελούσε μόνο αντανάκλαση των τεκταινομένων στην Ελλάδα. Σε ένα μεγάλο ποσοστό οι οπαδοί των Φιλελευθέρων και των Νομοταγών της Αμερικής ταυτίστηκαν με τα μέλη και τους αντιπάλους της Πανελληνίου Ενώσεως. Η διαμάχη που σοβούσε ήδη στο εσωτερικό των κοινοτήτων, λόγω τοπικιστικών και κοινωνικών διαφορών, απέκτησε έτσι πολιτικό χαρακτήρα. Η έναρξη του Διχασμού όμως συνέπεσε με μια καμπή στην κοινωνική συγκρότηση των κοινοτήτων. Στην περίοδο αυτή άρχισε να ισχυροποιείται η μικροαστική τάξη των ελληνικών κοινοτήτων της Αμερικής, η οποία αισθανόταν ότι τα συμφέροντά της βρίσκονταν στις Ηνωμένες Πολιτείες και αντιδρούσε στην επέμβαση της ελληνικής κυβέρνησης στα κοινοτικά ζητήματα. Η Ατλαντίδα, πέρα από τη στήριξη της αντιβενιζελικής μερίδας, αποτέλεσε τον εκφραστή της ομάδας που υποστήριζε την ενσωμάτωση των μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία⁸⁵⁷. Η ίδρυση της Ελληνοαμερικανικής Εθνικής Ένωσης, η οποία προπαγάνδιζε την απόκτηση της αμερικανικής υπηκοότητας με την υποστήριξη του Σόλωνα Βλαστού, αποτελεί ένδειξη της στάσης αυτής. Η νέα αυτή οργάνωση ήρθε σε ευθεία αντιπαράθεση με την ως τότε αποθάρρυνση της πολιτογράφησης από την Πανελλήνιο Ένωση. Έτσι, παράλληλα με τη στάση των μεταναστών απέναντι στα πολιτικά κόμματα της Ελλάδας, για πρώτη φορά στο εσωτερικό των κοινοτήτων τέθηκε ως διακύβευμα η θέση των Ελλήνων στο πλαίσιο της αμερικανικής κοινωνίας.

856 Εφημερίδα που άρχισε να κυκλοφορεί μετά το κλείσιμο της Πανελληνίου Εφημερίδος με σκοπό να αποτελέσει το δημοσιογραφικό όργανο της Πανελληνίου Ενώσεως.

857 Laliotou, ο.π.: 151.

Γενικότερα μπορούμε να πούμε ότι για τους μετανάστες των Ηνωμένων Πολιτειών ο Διχασμός αποτέλεσε την αφετηρία της πολιτικής ωρίμανσης. Η διαδοχική εναλλαγή στην εξουσία στην Ελλάδα των Φιλελευθέρων και των Κωνσταντινικών, κατά την επόμενη δεκαετία, επέβαλε την αυτόνομη οργάνωση της εκάστοτε αντιπολιτευόμενης μερίδας στην Αμερική και την αντιπαράθεσή της με τους εκπροσώπους του ελληνικού κράτους. Έθεσε έτσι τις βάσεις για την αυτονόμηση των μεταναστών και τη σταδιακή συγκρότηση, μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, της ελληνικής εθνοτικής ομάδας.

α. Οι Έλληνες μετανάστες και η πρόκληση του εξαμερικανισμού

Το 1915 είχε συμπληρωθεί ένα τέταρτο του αιώνα από την έναρξη του ρεύματος της μαζικής μετανάστευσης. Στις μεγάλες πόλεις είχε ήδη αναπτυχθεί μια ελληνική μικροαστική τάξη που σε σημαντικό βαθμό ήλεγχε ορισμένες κατηγορίες καταστημάτων όπως τα ανθοπωλεία, τα οπωροπωλεία, τα ζαχαροπλαστεία και τα εστιατόρια⁸⁵⁸. Υπήρχε ωστόσο μια σαφής διάκριση, για τους συγχρόνους, ανάμεσα στην ομάδα των καταστηματαρχών που κατάφερε να προσελκύσει «αμερικανική πελατεία» και να ενσωματωθεί στην αστική τάξη των πόλεων⁸⁵⁹ και την ομάδα των καταστηματαρχών που στήριζαν την ύπαρξή τους στις εργατικές κοινότητες των βιομηχανικών πόλεων και των χαμηλότερων στρωμάτων⁸⁶⁰ και αποτελούσαν το σημείο αναφοράς των «ελληνικών πόλεων» (“Greek towns”) όπως ονομάζονταν οι ελληνικές συνοικίες.

Στην πρόοδο των Ελλήνων εμπόρων συνέτεινε η εκμετάλλευση των ομογενών υπαλλήλων από τους επιχειρηματίες, που τους επέτρεψε να ανταγωνιστούν τα αντίστοιχα αμερικανικά καταστήματα⁸⁶¹. Κυρίως ώθησε όμως η λειτουργία των Ελλήνων εργατών ως χαμηλά αμειβόμενου και κατά βάση απεργοσπαστικού δυναμικού. Οι κακές σχέσεις που διατηρούσαν οι Έλληνες, για τον λόγο αυτό, με τους συναδέλφους τους των άλλων εθνοτήτων τους εξανάγκαζε σε περιορισμό στους εθνοτικούς θύλακες και τις επιχειρήσεις

858 Αλέξανδρος Κιτροέφ, “Οι Έλληνες στις ΗΠΑ 1909-1922”, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 6, Αθήνα 2003: 326.

859 Πρβλ. τη διάκριση στη σειρά ανταποκρίσεων του Ηρακλή Παπαμανώλη, συντάκτη της Ατλαντίδας, από τις ελληνικές παροικίες της Ανατολικής ακτής και του Νότου το 1915. Σε κάθε κοινότητα απαριθμούνται οι οικογένειες και οι καταστηματάρχες, όπου και πάλι γίνεται διάκριση ανάμεσα σε αυτούς που έχουν ελληνική και αμερικανική πελατεία. Ατλαντίς, 26 Αυγούστου 1915. Στην Ουάσιγκτων αναφέρεται ότι οι Ομογενείς κυριαρχούν στα εστιατόρια “με αμερικανικές εργασίες” της πόλης. Ο συντάκτης επισημαίνει ότι η επιτυχία τους οφείλεται και στον φιλοπρόοδο χαρακτήρα τους αλλά και στην επένδυση πολλών χρημάτων.

860 Ατλαντίς, 16 Σεπτεμβρίου 1915. «Πολλά κέντρα των μαύρων “μαυράδικα” καλούμενα, διατηρούν αρκετοί Έλληνες», Ανταπόκριση του Ηρακλή Παπαμανώλη από το Charleston της Νότιας Καρολίνας, Ατλαντίς, 10 Σεπτεμβρίου 1915. «Τα πλείστα των ελληνικών καταστημάτων δεν έχουνσι πελάτας εκατομμυριούχους Αμερικανούς. Οι πελάται των ανήκουσι εις τας εργατικές τάξεις, εξ εκείνων οίτινες εργάζονται εις τα εργοστάσια»,

861 Κρίκος, ο.π.: 42.

που δραστηριοποιούνταν εκεί⁸⁶².

Η ομάδα των πρώτων μεταναστών πάντως είχε, σε ένα ποσοστό, εγκλιματιστεί στο αμερικανικό περιβάλλον. Αρκετοί είχαν αποκτήσει μικρές επιχειρήσεις και είχαν παντρευτεί ή είχαν μεταφέρει τις οικογένειές τους στην Αμερική. Η οικονομική άνοδος των καταστηματαρχών εκφράστηκε και με την ίδρυση επαγγελματικών σωματείων των ανθοπωλών, των ζαχαροπλαστών, των ιδιοκτητών εστιατορίων και στιλβωτηρίων σε διάφορες πόλεις. Δεν μπορεί να αγνοήσει κανείς, όμως, το χάσμα ανάμεσα στους «καλώς αποκατεστημένους» καταστηματάρχες της πρώτης ομάδας των μεταναστών που είχαν εγκατασταθεί στις Ηνωμένες Πολιτείες την πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα και τους νεοαφιχθέντες χειρώνακτες ή πλανόδιους εμπόρους⁸⁶³.

Παράλληλα με τους καταστηματάρχες, και οι Έλληνες εργάτες και υπάλληλοι σταδιακά άρχισαν να οργανώνονται συνδικαλιστικά⁸⁶⁴. Στις περισσότερες περιπτώσεις όμως τα σωματεία αυτά είχαν ως μέλη μόνο Έλληνες καθώς δεν είχε γίνει, ακόμη, αντιληπτή η ανάγκη συμμετοχής στο μαζικό εργατικό κίνημα⁸⁶⁵. Οι ελληνικές εφημερίδες εξάλλου προπαγάνδιζαν τις δυνατότητες που προσέφερε η Αμερική και τη σημασία της ατομικής προσπάθειας για κοινωνική ανέλιξη⁸⁶⁶. Βεβαίως η Ατλαντίδα υποστήριζε τη συμμετοχή σε εργατικά σωματεία, στο βαθμό που δεν οδηγούσε σε διάβρωση

862 Alice Scourby, *The Greek Americans*, Βοστώνη 1984: 154.

863 Το 1915 ο απεσταλμένος της ελληνικής κυβέρνησης στην Διεθνή Έκθεση του Αγίου Φραγκίσκου Κλεάνθης Βασσαρδάκης κατήγγειλε στον Αμερικανικό τύπο ότι ορισμένα ελληνικά καφενεία λειτουργούσαν ως χαμαιτυπεία. Η καταγγελία αυτή και οι συλλήψεις καταστηματαρχών προκάλεσαν την επιδοκιμασία των εμπόρων της ελληνικής κοινότητας και του *Εθνικού Κήρυκα* αλλά συνάντησαν την αντίδραση των καταστηματαρχών της ελληνικής συνοικίας και της Ατλαντίδας.

864 Ατλαντίς 31 Οκτωβρίου 1915, «Τους εν Στορς της Γιούτας Έλληνες εργάτες θα μιμηθούν και άλλαι εργατικά ομάδες, αι οποίαι διά της ιδρύσεως εργατικών συνδέσμων θα απαλλαγούν από της αδίκου φορολογίας των δήθεν τμημάτων του εκπνέοντος σωματείου».

865 Ατλαντίς 18 Νοεμβρίου 1915. Κατά την απεργία στα εργοστάσια της Nashua, N. H. οι Έλληνες εργάτες αρνήθηκαν να εγγραφούν στην United Textile Workers και την American Federation of Labour και με επικεφαλής τον Π. Οικονομόπουλο ζήτησαν τη λήξη της απεργίας.

866 Ατλαντίς, 19 Αυγούστου 1915, «Ουδαμού του κόσμου υπάρχουν τόσες νυκτερινές ή της ημέρας σχολαί, χάριν των εργατικών τάξεων, και δη των ξένων, όσαι εν ταις Ηνωμέναις Πολιτείαις. Άνευ της αγγλικής γλώσσης (οι Έλληνες εργάται) δεν δύνανται να προοδεύσουν εις τας εργασίας των εν τη πλουσία και ευδαίμονι δημοκρατία, την οποίαν σκιάζει η ωραία και περήφανος Αστερόεσσα».

των φρονημάτων των εργατών από την σοσιαλιστική προπαγάνδα⁸⁶⁷, ενώ και οι ιερείς προσπάθησαν να περιορίσουν τη διάδοση αντιχριστιανικών και κατ'επέκταση αντεθνικών θεωριών στο ποίμνιό τους⁸⁶⁸. Για τους φορείς του εθνικού λόγου, η υιοθέτηση της ταξικής πάλης θα έθετε υπό αμφισβήτηση τόσο την ηγεσία των κοινοτήτων όσο και την εσωτερική τους συνοχή.

Ο μεγαλύτερος κίνδυνος ήταν ότι οι εργάτες, συναναστρεφόμενοι με Βούλγαρους και “Οθωμανούς” συναδέλφους τους, θα υποκαθιστούσαν τους προαιώνιους εθνικούς εχθρούς με τους ταξικούς αντιπάλους. Η έννοια “Οθωμανός” πλέον χρησιμοποιείται ως συνώνυμη του μουσουλμάνου από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι Έλληνες εργάτες προτρέπονταν να μην συγχρωτίζονται με τους “Οθωμανούς”⁸⁶⁹ οι οποίοι σε αντίθεση προς τους Έλληνες απεργοσπάστες ήταν άξιοι περιφρόνησης⁸⁷⁰. Η απήχηση των

867 Ατλαντίς, 1 Αυγούστου 1915, «Μερικοί [...] επιζητούν να εγείρουν θόρυβον περί το όνομα των δημηγορούντες εις τα καφφενεία και τα διάφορα κέντρα κατά της κοινωνίας, κατά της θρησκείας, κατά παντός αγνού και ιερού θεσμού τον οποίον έχουν δημιουργήσει οι Χριστιανικοί και οι Ηθικοί νόμοι. Είναι λυπηρόν ο κάθε τεμπέλης, ο κάθε έκφυλος, ο κάθε ανισόρροπος, ο κάθε αστοιχείωτος και αμόρφωτος, να ενσπείρη ζιζάνια εις τας ψυχάς των ομογενών και να σταλάζη εις τον νουν και τα αισθήματά των το δηλητήριο του αθεϊσμού ή της αντιβασιλικότητος ή του κακώς νοουμένου σοσιαλισμού». Ατλαντίς, 1 Σεπτεμβρίου 1915, «Προσέξατε μήπως φανερωθή κανένας ψευτοπατριώτης και σας πει σε λίγο καιρό να αναμιχθήτε εις απεργίες. Αυτό θα είναι καταστροφή», Ανταπόκριση του Ηρακλή Παπαμανώλη από το Hopewell, Virginia.

868 Ατλαντίς, 17 Ιουλίου 1915, Άρθρο του αρχιμανδρίτη Βαρθολομαίου Καραχάλιου, ιερέα του Holyoke, Mass, «Δυστυχώς όμως τινες των Ελλήνων έρμαια εν τω αχανεί τούτω Νέω Κόσμω νοσηράς δοκησιοφίας και παραπαιουσών και πεπλανημένων σκέψεων και δηλητηριασμένων θεωριών, οίτινες επεδίωκον την δόξαν εις ό,τι θα ηδύνατο να ανατρέψη και τα καλώς κείμενα, διά την περαιτέρω συντήρησιν του κοινωνικού και κοινοτικού καθεστώτος, όπερ δεν δύναται να υπάρξει έρημον ιδεωδών και ιδανικών του μέλλοντος και θείων εμπνεύσεων, ούτοι, λεγω, δύνανται να θεωρηθώσι ως αποστάται και της θείας θρησκείας και της Παντοδυνάμου πίστεως και της Ελληνικής καταγωγής. Ούτοι, οι αποστάται, ας ανανήψωσι τους νοητούς οφθαλμούς και ας παρατηρήσωσι καλώς τι επετέλεσε σήμερα η προσευχή και η πίστις των γνησίων Ορθοδόξων Ελλήνων και πώς επανέφερεν εκ των πυλών του θανάτου την πολύτιμον ζώνην του μεγαλοπράγμονος ημών βασιλέως, ίνα συνεχίση τον μέγα απελευθερωτικόν ημών αγώνα και στήση τον θρόνον Του επί της βασιλίδος των πόλεων. Το μέγα θαύμα μας **εδίδαξε ότι είναι αδύνατον να υπάρξωμεν άνευ πίστεως εις τον Θεόν και με ψευδείς περί θρησκείας θεωρίας και αν η παντοδύναμος πίστις και η αυθόρμητος προσευχή των απανταχού της γης Ελλήνων κατώρθωσε να εξευμενίση το θείον και να χαρίση την υγείαν τω ευσεβεστάτω βασιλεί ημών, οι απόστολοι του Ευαγγελίου, οι ιερείς της ορθοδόξου ελληνικής εκκλησίας, οι αντιπρόσωποι του έθνους και της θρησκείας πρέπει να μην αφήσωσιν ανεκμετάλλευτον την ευκαιρίαν ταύτην. Ας επωφεληθώσι της καταλληλοτάτης ταύτης περιστάσεως και ας αγωνισθώσι να επαναφέρωσι τον λαόν της παροικίας εις την αρχαίαν πίστιν του Θεού των πατέρων μας από της οποίας έχει δυστυχώς απομακρυνθή».**

869 Ατλαντίς, 8 Ιουλίου 1915, Ανταπόκριση του Ηρακλή Παπαμανώλη από το Peabody, Mass., «**συστηματικόν χαρτοπαίγνιον γίνεται παρά των εν Peabody διαμενόντων υπεροχταχοσίων Οθωμανών, την μετά των οποίων στενήν συναναστροφήν του ομογενούς στοιχείου δεν βρίσκομεν ορθήν**».

870 Ατλαντίς, 23 Ιουλίου 1915, Ανταπόκριση του Ηρακλή Παπαμανώλη από το Manchester, New Hampshire, “κατά το 1902 εγένετο απεργία εις το μόνον κατά την εποχήν εκείνην υποδηματοποιείον, ο δε ομογενής Παναγιώτης Τσόπας κατόρθωσε να εισαγάγη εις το εργοστάσιον αρκετούς ομογενείς τους οποίους οδήγησεν εκ Nashua [...] οι εργοστασιάρχαι

κηρυγμάτων για εθνική περιχαράκωση περιοριζόταν αναπόφευκτα όταν οι μετανάστες εγκατέλειπαν την προοπτική επιστροφής στην Ελλάδα⁸⁷¹. Οι Έλληνες και οι Βούλγαροι που εργάζονταν στα ορυχεία του Colorado συγκρότησαν κοινό τάγμα που συμμετείχε στον Α' Βαλκανικό πόλεμο και συμμετείχαν από κοινού στη μεγάλη απεργία του 1914⁸⁷². Ένας από τους ηγέτες των απεργών ήταν ο Λούις Τίκας (Ηλίας Σπαντιδάκης), μέλος των *Ενωμένων Μεταλλωρύχων (United Mine Workers)*, ο οποίος δολοφονήθηκε από την εθνοφυλακή⁸⁷³. Ο Τίκας στο λόγο του προς τους απεργούς παρέβαλε τον «βιομηχανικό πόλεμο» ενάντια στο κεφάλαιο με τον αγώνα των προγόνων τους στην επανάσταση του 1821 και των ιδίων κατά τους Βαλκανικούς πολέμους ενάντια στους «Τούρκους»⁸⁷⁴. Αξιοποίησε ένα ιδίωμα που τους ήταν οικείο για να περάσει ένα μήνυμα που αναφερόταν σε μια πραγματικότητα που βίωναν αλλά αδυνατούσαν πλήρως να αντιληφθούν. Η πρακτική της μετάφρασης της ταξικής πάλης με αναφορά στις συνθήκες της Ευρώπης αξιοποιείτο και από άλλους συνδικαλιστές από μεταναστευτικές ομάδες που αναφέρονταν στους εργοδότες κατά περίπτωση ως “Τσάρους” ή “Καίτζερ” και στους αστυνομικούς ως “Κοζάκους”⁸⁷⁵.

Οι μετανάστες βίωναν τους κραδασμούς της ελληνικής πολιτικής και του αλυτρωτισμού παράλληλα με την πίεση για ενσωμάτωση στο αμερικανικό περιβάλλον. Βρισκόταν σε μια μεταβατική φάση όπου “έχει συνδυασθή η Ελληνική ιδεολογία με την Αμερικανικήν πρακτικότητα, την ελευθερίαν και άλλας νέας αντιλήψεις της ζωής, δίχως όμως να έχη ακόμη εξασφαλισθή ωρισμένη ατομική κατεύθυνσις. Ουχ’ ήττον όμως αι αποκλειστικώς Ελληνικαί

ενθουσιασθέντες εκ της εργατικότητος και ηπιότητος των Ελλήνων εργατών edείκνουν μεγίστην προτίμησιν εις αυτούς, τούτο δε ηύξησε το κατά των ημετέρων πάθος των Ιρλανδών, οίτινες ήρχισαν να γίνονται θρασύτεροι εις τας επιθέσεις των”, *Ατλαντίς*, 23, 27 Αυγούστου 1915, “Οι απεργοί ήσαν Έλληνες αφήσαντες τας θέσεις των εκ του βυρσοδεψείου, διότι δεν τοις παρεχώρησαν την ζητηθείσαν αύξησιν του μισθού των, οι δε ανταπεργοί Τούρκοι καταλαμβάνοντες τας θέσεις των”.

871 Scourby, *ο.π.*: 154.

872 Patterson, *ο.π.*: 12.

873 Mary Harris Jones, *Autobiography of Mother Jones*, Νέα Υόρκη 2004, 116-7.

874 Παπανικόλας, *ο.π.*: 124.

875 Barrett, *ο.π.*: 1017.

ιδεολογία δεν δύνανται πλέον να κερδίσουν ολοκληρωτικώς με το μέρος των τους ανθρώπους εκείνους”⁸⁷⁶. Η ταξική σύγκρουση, ο τοπικισμός, οι τοπικές συνθήκες και η ήδη σοβούσα διαμάχη για την ηγεσία των κοινοτήτων μεταξύ της *Πανελληνίου Ενώσεως* και των μικροαστών εμπόρων που εξέφραζε η *Ατλαντίς* ήταν οι αιτίες της μεγάλης σύγκρουσης που κράτησε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1930. Η διαμάχη μεταξύ Φιλελευθέρων και Νομοταγών στις Ηνωμένες Πολιτείες και οι διυστάμενες ερμηνείες του αλυτρωτισμού δεν ήταν απλώς αποτέλεσμα του Διχασμού στην Ελλάδα. Αντίθετα, είναι κατά βάση ένα τοπικό φαινόμενο, απόρροια των ωσμών στις ελληνικές κοινότητες της Αμερικής⁸⁷⁷.

Η σύγκρουση όμως αυτή, παράλληλα με την αφομοιωτική δράση του αμερικανικού περιβάλλοντος, συνέβαλλε στην εξασθένηση του θρησκευτικού συναισθήματος καθώς και του ενδιαφέροντος για την κοινοτική δράση. Το 1915 ήδη η αποχή από τον εκκλησιασμό⁸⁷⁸ αντιμετωπιζόταν ως εξίσου σημαντικό πρόβλημα με τις ενδοκοινοτικές συγκρούσεις. Ο Αλέξανδρος Κρίκος παρατηρούσε ότι οι Έλληνες ήταν “μεταξύ των αθεοτάτων, έχοντες ως πιστούς συμμάχους τους Ιταλούς, ιδίως τους Σικελούς”. Το θρησκευτικό οικοδόμημα στην Αμερική, κατά τον Κρίκο, δεν είχε καταρρεύσει επειδή ήταν συνδεδεμένο με τα “εθνικά ιδεώδη” και υποστηριζόταν από το ελληνικό κράτος⁸⁷⁹. Η εκκλησία δεν αποτελούσε στην πλειονότητα των κοινοτήτων στοιχείο συνοχής αλλά χώρο εκδήλωσης της αντιπαλότητας μεταξύ των τοπικών φατριών. Για

⁸⁷⁶ Κρίκος, ο.π.: 76.

⁸⁷⁷ ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΚ13/1919, Έκθεση του απεσταλμένου στις Ηνωμένες Πολιτείες καθηγητή Ανδρέα Ανδρεάδη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, 3 Σεπτεμβρίου 191, “Τα πάθη ήσαν παλαιότερα και ήσαν ανάλογα εκείνων άτινα απαντά τις εις άλλας παροικίας με μείζονα όμως βιαιότητα λόγω του αρτισπαγούς των κοινοτήτων, της ελλείψεως ανεγνωρισμένων κορυφών και του λαϊκωτέρου χαρακτήρα ον έσχεν ανέκαθεν η εις Αμερικνήν μετανάστευσις. Αι εφημερίδαι ή η εφημερίς εις ας επεδόθησαν τα πάθη ταύτα τα εξεμεταλλεύθησαν μάλλον ή τα εγέννησαν. Τα δε εν Ελλάδι πολιτικά γεγονότα τα ήγαγον απλώς εις το κατακόρυφον”.

⁸⁷⁸ *Ατλαντίς*, 25 Αυγούστου 1915, Ανταπόκριση από το Pittsburgh, Pa., «πολλών ομογενών μη μεταβαινόντων εις την εκκλησίαν μας και διδόντων ούτω κακόν παράδειγμα εις τους μικροτέρους. Είναι λυπηρόν να βλέπη τις εκκλησιαζομένους καθ'εκάστην κυριακήν μόνον 50 ή 60 ομογενείς. Αι τοιούτου είδους τάσεις των ομογενών συντελούν εις την κατάργησιν των ιερών μας συνηθειών και ως εκ τούτου πρέπει να γίνει χαλίνωσις των τάσεων αυτών, αίτινες κακόν μόνον έχουν να επιφέρουν».

⁸⁷⁹ Στο ίδιο: 85-6.

τον λόγο αυτό μόνο μια μειονότητα των μεταναστών ήταν μέλη των κοινοτήτων⁸⁸⁰. Οι διαξιφισμοί μεταξύ τοπικών αντιπάλων απομάκρυναν σταδιακά την πλειονότητα των μεταναστών από τις κοινότητες, γεγονός που δικαιολογεί τις συχνές επισημάνσεις στις στήλες των ελληνικών εφημερίδων της Αμερικής για τον κίνδυνο των μεικτών γάμων και του εξαμερικανισμού.

Οι αποκαταστημένοι μετανάστες αδιαφορούσαν για την ίδρυση ελληνικών σχολείων⁸⁸¹ και έστελναν τα παιδιά τους στα αμερικανικά⁸⁸². Η ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης και η απόφαση ότι τα παιδιά τους θα ζήσουν στην Αμερική βάρυναν περισσότερο από τη μέριμνα για «ελληνική διαπαιδαγώγηση». Η ομάδα αυτή αντιπαρέβαλε την εμπειρία κακοδιοίκησης και φτώχειας της Ελλάδας με την σχετική ευημερία και την ευταξία των Ηνωμένων Πολιτειών, εικόνα που ενίσχυαν και τα άρθρα της Ατλαντίδας ήδη από την πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα⁸⁸³. Η αρνητική εικόνα που επικρατούσε για τους Έλληνες μετανάστες, μεταξύ των Αμερικανών ή των παλαιότερων εθνικών ομάδων μεταναστών συνέβαλλε και αυτή στην προσπάθεια αποστασιοποίησης όσων ανέρχονταν κοινωνικά. Σε μια κοινωνία που όχι μόνο διευκόλυνε αλλά ασκούσε πιέσεις στους μετανάστες για να

880 Ατλαντίς, 7 Δεκεμβρίου 1915, «Εκ των ομογενών των απαρτιζόντων μιαν παροικίαν ελάχιστοι είναι εγγεγραμμένοι ως μέλη, ούτε δέκα τοις εκατόν. Εις τα δάκτυλα της μίας χειρός εκείναι αι οποίοι παρυσιάζουσι εγγραφή μελών 25-30%. Ενώ είναι έμφυτον το τε θρησκευτικόν και εθνικόν συναίσθημα, ομολογείται δε παρ' εκάστου η ανάγκη συντηρήσεως εκκλησίας και σχολείου [...] ανευρίσκει τις μια γενικὴν απροθυμίαν του ομογενοῦς στοιχείου των διαφόρων παροικιών ὅπως εγγραφῶσι μέλη και εξακολουθῶσι ως τοιαῦτα πληρώνοντα τακτικῶς και ανελλιπῶς τας συνδρομὰς των».

881 Ατλαντίς, 20 Ιουλίου 1915, Ανταπόκριση του Ηρακλή Παπαμανώλη από τη Nashua, New Hampshire, «δεν σκέπτονται ὅτι μίαν ἡμέραν θα ἰδοῦν τα παιδιά των αγράμματα εις την ελληνικὴν, με ξένα ἤθη και ἔθιμα, επαναστατοῦντα κατ' αυτών, των ιδίων γονέων των, ἔξω από την Εθνικὴν Ελληνικὴν Οἰκογένειαν, ἔξω από τον κύκλον των αγνῶν ελληνικῶν εθνῶν και εθίμων [...] τώρα που το παιδί είναι μικρό εἰμφορεῖ να γεμίσει η καρδιά του από την Ελληνικὴν Ἰδέαν».

882 Ατλαντίς, 16 Ιουλίου 1915, Ανταπόκριση του Ηρακλή Παπαμανώλη από το Haverhill της Μασσαχουσέτης, «Δυστυχῶς πολλοὶ γονεῖς αποστέλλουσι τα τέκνα των εις τα αμερικανικά σχολεία [...] Ὁ τρόπος της μορφώσεως ο παρεχόμενος υπό των αμερικανικῶν σχολείων είναι τελειότατος και η μέθοδος και η διδασκαλία θαυμασία, ἀλλὰ διὰ πάντα Ἕλληνα γονέα ἱερὸν μέλημα δέον να αποτελεί η Ε λ λ η ν ι κ ῆ δ ι α π α ι δ α γ ῶ γ η σ ι ς των τέκνων του και να ἔρχεται επιβοηθητικὴν εις αυτά η αμερικανικὴ τοιαύτη. Ἐχωμεν την ιερὰν υποχρέωσιν να δώσωμεν εις την φιλοξενούσαν ἡμὰς χώραν καλοῦς Αμερικανούς πολίτας, ἀλλὰ οι πολῖται οὔτοι πρέπει προ πάντων να είναι κ α λ ο ῖ Ἕ λ λ η ν ε ς».

883 ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Επιστολή του Ἑλλήνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Ὑπουργὸ Εξωτερικῶν Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 1206, 11/24 Νοεμβρίου 1917, «Ἐγκατελειμμένοι εις την τύχην αυτών, άνευ ουδεμίας προνοίας οὔτε εκ μέρους της πολιτείας, οὔτε εκ μέρους της εκκλησίας, ζώντες εις περιβάλλον ξένον ανώτερον κατὰ τον πολιτισμόν, μη ἔχοντες ἐξ Ελλάδος ἢ αναμνήσεις κακοδιοικήσεως, χάνουσι βαθμηδὸν και κατ'ὀλίγον την ιδέαν της επανόδου».

αφομοιωθούν δεν είναι παράξενο ότι όσοι αποκαθίσταντο οικονομικά μετέφεραν και τη νομιμοφροσύνη τους στις Ηνωμένες Πολιτείες⁸⁸⁴.

⁸⁸⁴ ΙΑΥΕ, Φ. Β.46/1915, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Αγαμέμνονα Σλήμαν, αρ. πρωτ. 40397, 5 Νοεμβρίου 1914, «έχωμεν κυρίως να παλαίσωμεν συντόνως και εκ του συστάδην εναντίον του κινδύνου του «Εξαμερικανισμού». Είνε γεγονός οδυνηρόν να βλέπη τις εις τας συγκεντρώσεις Ελλήνων, τον Αμερικανικόν Ύμνον, όστις βεβαίως πρέπει να ανακρούεται, να χειροκροτείται περισσότερον και ζωηρότερον από τον ελληνικόν. Αισθάνεται τις ότι ο Έλλην αρχίζει να αγαπά περισσότερον την πλουσίαν θετήν Μητέραν από την πτωχήν Μάνναν του».

β. Η αντιμετώπιση των μεταναστών από την ελληνική κυβέρνηση

Στις αρχές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου η θέση των μεταναστών μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ελλάδας ήταν ρευστή. Η ελληνική κυβέρνηση δεν ήταν σε θέση να αντιληφθεί εάν για την πλειονότητα των μεταναστών η μετάβαση στην Αμερική ήταν μια διευρυμένη εποχική μετανάστευση ή αν αποσκοπούσε σε μόνιμη εγκατάσταση. Όπως επισήμανε η Ιωάννα Λαλιώτου “στις εθνικές αυτοαναπαράστάσεις της εποχής τα στοιχεία της εθνικής ταυτότητας οργανώνονταν σε αντιθετικά ζεύγη: η επιθυμία να μεταναστεύσουν σε αντίθεση προς τον πατριωτισμό, η εγγενής κλίση για την αλλαγή και την πρόοδο σε αντίθεση προς τα πατροπαράδοτα ιδεώδη και τις αρχές της εθνικής κουλτούρας, η πολιτισμική προσαρμοστικότητα σε αντίθεση προς την ισχυρή εθνική συνείδηση”⁸⁸⁵. Οι Έλληνες διπλωμάτες στις Ηνωμένες Πολιτείες προσπάθησαν αρχικά να διερευνήσουν αν μέσω της παροχής κινήτρων θα ήταν δυνατή η παλιννόστηση των μεταναστών. Για όσους εγκαθίσταντο μόνιμως στην Αμερική αναζητούνταν τρόποι ώστε να επιτευχθεί η διατήρηση των δεσμών τους με την Ελλάδα και η αξιοποίηση της επιρροής τους στην κοινή γνώμη των Ηνωμένων Πολιτειών υπέρ των εκάστοτε ελληνικών διεκδικήσεων.

Οι εκπρόσωποι του ελληνικού κράτους αντιμετώπισαν με περιφρόνηση τους πρώτους μετανάστες λόγω του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου τους και δεν έδωσαν προτεραιότητα στην επίλυση των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν. Αντίθετα μερίμνησαν για να επιτύχουν με διάφορους τρόπους τη συστηματική φορολόγησή τους και να εξασφαλίσουν την τακτική προσέλευσή τους για επιστράτευση. Οι Έλληνες της Αμερικής ήταν πρόθυμοι να συνεισφέρουν σε εράνους για εθνικούς και φιλανθρωπικούς σκοπούς και να καταταγούν εθελοντικά στον στρατό σε περίπτωση πολέμου⁸⁸⁶. Δεν ήταν, όμως,

⁸⁸⁵ Laliotou, ο.π.: 67.

⁸⁸⁶ Ellis Island Archive, αρ. πρωτ. NPS-9, Συνέντευξη του Αριστομένη Δ. Παπαβασιλάου, ο οποίος μετανάστευσε από το Μαυρομάτι Ιθώμης Μεσσηνίας στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1908 σε ηλικία 18 ετών.

διατεθειμένοι να υποστούν μια έστω έμμεση συστηματική φορολογία με τη μορφή των πιστοποιητικών ιθαγένειας ή να εγκαταλείψουν, σε ένα μεγάλο ποσοστό, τις δουλειές τους για να υπηρετήσουν τη στρατιωτική τους θητεία στον ελληνικό στρατό. Ακόμη όμως και η εθελοντική προσέλευση σε περίπτωση πολέμου ετίθετο υπό αμφισβήτηση λόγω της ταλαιπωρίας που υπέστησαν οι εθελοντές των Βαλκανικών Πολέμων. Τότε πολλοί επίστρατοι αναγκάστηκαν να καταβάλουν, κάτω από αδιαφανείς διαδικασίες, αυξημένα τέλη για τα απαιτούμενα πιστοποιητικά διαμονής στις ελληνικές προξενικές αρχές⁸⁸⁷ και να πληρώσουν οι ίδιοι τα ακτοπλοϊκά εισιτήρια για την Ελλάδα. Αλλά και η ίδια η εμπειρία της στρατιωτικής ζωής συνετέλεσε στην απροθυμία των απομάχων να επιστρέψουν για να υπηρετήσουν πάλι στον στρατό⁸⁸⁸. Έκτοτε μια μεγάλη μερίδα μεταναστών οι οποίοι δεν επέστρεψαν στην Ελλάδα για να καταταχθούν στον στρατό κηρύχθηκαν λιποτάκτες⁸⁸⁹. Η στρατολογική κατάσταση των μεταναστών αποτέλεσε ένα μόνιμο πρόβλημα κατά την επόμενη δεκαετία.

Το ενδεχόμενο συμμετοχής της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο έθεσε πιο πιεστικά το ζήτημα των λιποτακτών, καθώς για την ελληνική κυβέρνηση ήταν απαραίτητη σε περίπτωση τακτικής επιστράτευσης η εξασφάλιση της προσέλευσης των εφέδρων, στρατευσίμων και εθελοντών⁸⁹⁰. Η αδυναμία επιστροφής τους και η σύλληψή τους (ακόμη και αν επέστρεψαν με αμερικανικό διαβατήριο) αποτέλεσε ένα μείζον ζήτημα στο οποίο οι διαδοχικές

887 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, Προξενείον Νέας Υόρκης, 1 Μαρτίου 1914, «ο ίδιος κ. Μαντζαβίνος, εκτελών χρέη αμίσθου Γραμματέως, εκαυχήθη εις φίλον του, κατά το διάστημα της επιστρατείας ωφελήθη 10.000 δολάρια και άλλοι δε μοι ανέφερον ότι ούτος ηγόρασε και αγροτικόν τμήμα εν Φιλαδελφεία και ότι ουκ ολίγα δαπανά και εις τον κατ'ιδίαν βίον του».

888 Δημήτριος Στ. Μασκαλέρης, “Περί μεταναστεύσεως εν τω δήμω Τεγέας της Αρκαδίας”, *Η Ελληνική Μετανάστευσις*, ο.π.: 97, “Φυσικόν δε ήτο να αισθανθώσι το βάρος του καμάτου και κατ'ακολουθίαν την απέχθειαν προς τους πολέμους, ων την πείραν πικράν είχαν λάβει ήδη, καίτοι προ ολίγου με το μέτωπον πολύ υψηλά επέστρεψον τυγχάνοντες της γενικής εκτιμήσεως και του θαυμασμού πάντων”.

889 ΙΑΥΕ, Φ. 48.4/1921, Επιστολή του Παντελή Α. Σιόρη προς την Γ' εν Αθήναις Εθνικήν Συνέλευσιν, 24 Μαΐου 1921. Υπολογίζεται ότι επέστρεψαν για να πολεμήσουν στους Βαλκανικούς Πολέμους 45.000 από τους περίπου 200.000 Έλληνες που βρίσκονταν τότε στις ΗΠΑ.

890 ΙΑΥΕ, Φ. Β.46/1915, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Αγαμέμνονα Σλήμαν, αρ. πρωτ. 40397, 5 Νοεμβρίου 1914.

ελληνικές κυβερνήσεις δεν έδωσαν λύση. Η προσπάθεια να εξαναγκαστούν οι ανυπότακτοι να επιστρέψουν υπό την απειλή κατάσχεσης της περιουσίας τους ή απέλασης των συγγενών τους είχε ως μόνο αποτέλεσμα την οριστική αποξένωση πολλών μεταναστών από την Ελλάδα⁸⁹¹.

Το μόνο μέσο που στα πρώτα χρόνια του πολέμου υποκατέστησε, εν μέρει, την επιθυμία της ελληνικής κυβέρνησης να είναι ετοιμοπόλεμοι οι μετανάστες ήταν οι εθελοντικοί λόχοι. Ανταποκρίθηκαν με επιτυχία στη δοκιμασία των Βαλκανικών πολέμων δημιουργώντας έναν ορατό δεσμό μεταξύ Ελλάδας και ελληνικών κοινοτήτων Αμερικής. Αποτέλεσαν δε το αντίστοιχο των Συνδέσμων Επιστράτων στην Ελλάδα, οι οποίοι καλλιεργούσαν τη λατρεία στο πρόσωπο του συμπολεμιστή αρχιστράτηγου Κωνσταντίνου⁸⁹². Οι εθελοντικοί λόχοι αποτέλεσαν κατά τον Διχασμό τους πυρήνες των Συλλόγων Νομοταγών⁸⁹³. Επιπλέον, η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών και οι αρχές των πολιτειών, επειδή δεν αντιμετώπιζαν απειλή από την Ελλάδα, θεωρούσαν τους εθελοντικούς λόχους ως ένα είδος εθνοφρουράς που θα μπορούσε να αξιοποιήσει η χώρα σε περίπτωση εξωτερικής απειλής⁸⁹⁴. Οι εθελοντικοί λόχοι συμμετείχαν στις αμερικανικές γιορτές και επετείους και όταν το 1916 εντάθηκαν οι σχέσεις με το Μεξικό πολλά μέλη τους κατατάχθηκαν στον αμερικανικό στρατό. Με τον τρόπο αυτό, παράλληλα, καταβαλλόταν

891 ΙΑΥΕ, Φ. Β.41/1916, Έκθεση του Έλληνα υποπρόξενου στη Μαγνησία Παναγοπούλου, αρ. πρωτ. 175, 18 Οκτωβρίου 1916, «δυνάμει νόμου εσχάτως δημοσιευθέντος και όσον ούπω εφαρμοσθησμένου διατάσσεται η απέλασις των οικογενειών των φυγοστράτων επεκτεινομένου και επί των οικογενειών των από ετών αποδημησάντων θεωρουμένων και τούτων ως ανυποτάκτων [...] πλείστοι είναι οι και από της εποχής του συντάγματος και εντεύθεν εις Αμερικνή και αλλαχού μεταναστεύσαντες όπως αποφύγωσι την στρατολογία».

892 Ατλαντίς 3 Ιανουαρίου 1916, Επιστολή του διοικητή του εθελοντικού λόχου της Νέας Υόρκης Νικολάου Δογάνη από τη Δράμα, «Είμεθα έτοιμοι διά την προσταγήν του βασιλέως μας και μόνον αυτού. Μας εδόθη μηνιαίον επίδομα το οποίον άπαντες προσεφέραμεν υπέρ ανεγέρσεως αδριάντος του Βασιλέως μας».

893 Για την προσωπολατρεία στο πλαίσιο των Επιστράτων βλ. Γιώργος Μαυρογορδάτος Θ., *Εθνικός Διχασμός και Μαζική Οργάνωση*, 1. Οι Επίστρατοι του 1916, Αθήνα 1996: 55-6.

894 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, Προξενείον Βοστώνης, 1 Μαρτίου 1914, «Ενεκα της ιδιάζουσής στρατιωτικής διοργανώσεως των Ηνωμένων Πολιτειών εννοούνται μεγάλως υπ' αυτών τα τοιαύτα ημιεπίσημα (Semi Military) στρατιωτικά σωματεία, άτινα θεωρούνται ως ενισχύοντα τας στρατιωτικές δυνάμεις της χώρας και δυνάμενα να χρησιμεύσωσιν εν ώρα ανάγκης εις την άμυναν του εδάφους αυτής. Διά τον λόγον τούτον αι Αμερικανικαί Αρχαί πάντοτε είδον με ευμενές όμμα τον σχηματισμόν και των εξ Ελλήνων εθελοντικών λόχων και πάσαν εχορήγησαν συνδρομήν προς εκγύμνασιν αυτών και όταν ούτοι έτυχε να λάβωσι μέρος εις δημοσίαν τινα τελετήν, αι Αμερικανικαί Αρχαί και το κοινόν ου μόνον δεν εσκανδαλίσθησαν αλλ' επευφήμησαν και χειροκρότησαν αυτούς».

προσπάθεια να βελτιωθεί η αρνητική, κατά βάση, εικόνα που είχε για τους Έλληνες μετανάστες ο αμερικανικός πληθυσμός.

Η αποκλειστική μέριμνα της πλειονότητας των Ελλήνων αμίσθων προξένων για την χρηματική εκμετάλλευσή των μεταναστών και η έλλειψη συντονισμένης στρατηγικής της ελληνικής κυβέρνησης προσαρμοσμένης στην υπερατλαντική πραγματικότητα οδήγησε στην αποστασιοποίηση των μεταναστών από την Ελλάδα⁸⁹⁵ και εξέθετε συχνά το ελληνικό κράτος στις αμερικανικές αρχές. Σταδιακά μόνο έγινε αντιληπτό ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες αποτελούσαν ένα χώρο διαφορετικό από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αφενός οι Έλληνες μετανάστες και κυρίως όσοι κατάφεραν να σταδιοδρομήσουν στην Αμερική δεν ήταν διατεθειμένοι να δεχθούν τον έλεγχο των εκπροσώπων της Ελλάδας, αφετέρου η αμερικανική κυβέρνηση δεν ευνοούσε τις παρεμβάσεις ενός ξένου κράτους στις Ηνωμένες Πολιτείες. Κατά συνέπεια έγινε σταδιακά αντιληπτό ότι η άμεση ανάμειξη του Ελληνικού κράτους στην οργάνωση των συλλόγων και των κοινοτήτων των Ελλήνων της Αμερικής ήταν αντίθετη προς το συμφέρον της προσπάθειας συγκράτησης των μεταναστών «στα πάτρια»⁸⁹⁶.

895 Ο Λάμπρος Κορομηλάς ήρθε σε αντιπαράθεση με τον Σόλωνα Βλαστό. Ο διάδοχός του Λυσίμαχος Καυταντζόγλου μετά από μια προσπάθεια συμβιβασμού αποστασιοποιήθηκε από την *Πανελλήνιο Ένωση* και τελικά ήρθε σε ανοιχτή αντιπαράθεση με το διοικητικό συμβούλιό της κατά το διάστημα των Βαλκανικών Πολέμων. Ο Αγαμέμνων Σλήμαν ήταν προσκείμενος στον Σόλωνα Βλαστό, όπως φανερώνει και η υποστήριξή του από την *Ατλαντίδα* όταν ανακλήθηκε κατηγορούμενος για καταχρήσεις. Ο Σ. Κιουζές-Πεζάς που στάλθηκε από την ελληνική κυβέρνηση να επιθεωρήσει τις ελληνικές προξενικές αρχές και να περιοδεύσει στις ελληνικές κοινότητες προσπάθησε να τηρήσει μια ισορροπία ανάμεσα στις δύο παρατάξεις των Ελλήνων της Αμερικής.

896 ΙΑΥΕ, Φ. Β.46/1915, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου την Ουάσιγκτων Αγαμέμνονα Σλήμαν, αρ. πρωτ. 40346, 24 Οκτωβρίου 1914, «Το “συνέρχεσθαι” το μέγιστον προτέρημα συνάμα δε και ελάττωμα του Έλληνος διά των αιώνων, δέον επίσης να απασχολήση ημάς διά μακρών. Ίδρυσις Ελληνικών Κοινοτήτων απανταχού της Αμερικής επί της αυτής βάσεως. Επιτήρησις αλλ’ ουχί ανάμιξις της Αντιπροσωπείας του Κράτους εις τα των Ελληνικών Συλλόγων και Σωματείων, είνε μεγάλα θέματα».

γ. Η Πανελλήνιος Ένωσης και η Ελληνοαμερικανική Εθνική Ένωσης

Ο αριθμός των μελών της Πανελληνίου Ενώσεως το 1910 ήταν 18.000 κατανεμημένος σε 125 τμήματα, ενώ το 1915 είχε περιοριστεί σε 5.000 σε 42 τμήματα⁸⁹⁷ ή σε 24 τμήματα, κατά μια άλλη εκτίμηση⁸⁹⁸. Η βασική αιτία της παρακμής της Ενώσεως ήταν ότι δεν κατάφερε να ανταποκριθεί στις ανάγκες των Ελλήνων της Αμερικής. Όπως φαίνεται από τον απολογισμό του 1913, τα έσοδα από τις αρχές του 1912 μέχρι τον Οκτώβριο του 1913 ανήλθαν σε 640.000 δολλάρια. Από αυτά μόνο 40.000 ξοδεύτηκαν για τις τοπικές ανάγκες και τα υπόλοιπα κάλυψαν σε ένα μεγάλο ποσοστό τα εισιτήρια των Ελλήνων εφέδρων και λειτουργικά έξοδα⁸⁹⁹. Το επόμενο έτος τα έσοδα ανήλθαν σε 60.000 δολλάρια και τα διοικητικά έξοδα σε 30.000⁹⁰⁰. Όταν ο Στέφανος Κιουζές Πεζάς ζήτησε να ελέγξει τα βιβλία του έγινε η υπόδειξη ότι «η Πανελλήνιος Ένωσης ως Αμερικανικόν Σωματείον δεν εννοεί να υποβληθεί εις οιονδήποτε έλεγχον εκ μέρους ξένης Κυβερνήσεως»⁹⁰¹.

Η Ελληνική Κυβέρνηση αναγνώριζε τη συνεισφορά της Ενώσεως κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων «συντελέσασα διά των Τμημάτων αυτής εις την έξαρσιν του Εθνικού φρονήματος των εν Αμερική Ελλήνων και καταστήσασα αυτούς προθυμότερους εις θυσίας χρήματος και αίματος» αλλά επεσήμαινε ότι οι διοικούντες «παρεγνώρισαν την θέσιν των [...] ώστε ενόμισαν ότι ήτο εν Αμερική ο επίσημος Αντιπρόσωπος του Κράτους». Ο αντιπρόσωπος της Ελληνικής Κυβέρνησης, αν και έθιγε το ζήτημα των οικονομικών ατασθαλιών, ενοχλήθηκε κυρίως από την αυτονόμηση της Πανελληνίου Ενώσεως και την προσπάθεια του Διοικητικού Συμβουλίου να προβάλει την εικόνα ενός Σωματείου ανεξάρτητου πλέον από το ελληνικό κράτος. Οι

897 Κρίκος, ο.π.: 76.

898 Ατλαντίς, 29 Σεπτεμβρίου 1915. Η Ατλαντίς υποστηρίζει ότι 24 τμήματα συμμετείχαν στο συνέδριο της Πανελληνίου Ενώσεως τον Σεπτέμβριο του 1915.

899 Κρίκος, ο.π.: 78.

900 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, Προξενείον Νέας Υόρκης, 1 Μαρτίου 1914.

901 Στο ίδιο.

διοικούντες, από την άλλη, είχαν δεχτεί μέσω της Ατλαντίδας επικρίσεις επειδή λειτούργησαν κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων ως άτυπο στρατολογικό γραφείο, πράγμα ανεπίτρεπτο για αμερικανική οργάνωση και ασύμβατο με την αμερικανική ουδετερότητα στον συγκεκριμένο πόλεμο. Η προσπάθεια να χρησιμεύσει η *Πανελλήνιος Ένωσης* ως «ανεπίσημος οργανισμός», κατά το πρότυπο του Μακεδονικού Κομιτάτου κατά τον Μακεδονικό Αγώνα, για να ελέγξει τους μετανάστες και να τους υποχρεώσει σε τακτική καταβολή εισφορών απέτυχε⁹⁰².

Οι μετανάστες είχαν εγκαταλείψει το ελληνικό κράτος και δεν επιθυμούσαν να υποστούν τον έλεγχο του σε μια χώρα όπου δεν μπορούσαν οι μηχανισμοί του να υποβάλλουν την εξουσία του και όπου δεν χρειάζονταν την προστασία των αντιπροσώπων του. Αυτό δεν απέκλειε την ανάγκη για ένα μηχανισμό που θα βοηθούσε τους πρόσφατους μετανάστες να ενταχθούν στην αμερικανική κοινωνία. Σε αυτό οφείλεται, μάλλον, το γεγονός ότι, κατά τα πρώτα έτη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, αναπτύσσονταν ακόμη τα τμήματα της *Πανελληνίου Ενώσεως* που είχαν οργανωθεί σε καθαρά βιομηχανικές πόλεις με μέλη κυρίως “απλοϊκούς εργάτες”, καθώς οι “εις τας μεγαλουπόλεις ανεπτυγμένοι Έλληνες [...] καταστηματάρχαι, επιστήμονες [...] κυττάζουν τη δουλειά των”⁹⁰³. Η *Πανελλήνιος Ένωσης*, τελικά, παρά τις καλές προθέσεις της

902 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, Προξενείον Νέας Υόρκης, 1 Μαρτίου 1914, «Τοιαύτα Σωματεία δύνανται να ιδρύωνται και έρανοι πατριωτικοί δύνανται να εισπράττωνται εν στιγμαίς εθνικών κρίσεων και εθνικού ενθουσιασμού μόνον, αλλ'ο ενθουσιασμός δεν δύναται να είναι μόνιμος και ψυχολογική κατάστασις ενός ατόμου ή και ολοκλήρου Έθνους, ώστε να λαμβάνηται ως βάσις υπολογισμών και ως αφετηρία εις πράξεις μεγάλων ποσών προς επιτέλεσιν υψηλών πατριωτικών σκοπών και δη άνευ ουιουδήποτε εξαναγκαστικού μέσου».

903 Ατλαντίς, 19 Οκτωβρίου 1915, «Τα πλείστα εκ των χρημάτων τα οποία έλαβε το κέντρον προήλθον από παροικίας πόλεων ολίγων απεχουσών της Νέας Υόρκης εν ταις οποίαις όλοι σχεδόν των ομογενών είναι εργάται: Stamford, Thompsonville Conn., Utica N.Y., Wilmington Del., New Haven Conn., Meriden, Bridgeport, Brockton, Haverhill, Holyoke, Ipswich, Lawrence, Marlboro, Peabody, Springfield, Waltham, Biddeford, Lewiston, Dover, Sommersworth, Binghampton [...] Εις την Φιλαδέλφειαν, το Σικάγον, την Βοστώνην, την Μοντρεάλην, την Λόουελ και πολλά άλλα μέρη ένθα υπάρχουνσιν ανεπτυγμένοι Έλληνες καταστηματάρχαι, επιστήμονες κυττάζοντες την δουλειά των, τα παχειά λόγια του ενός ή του άλλου συμφεροντολόγου δεν πιάνουν τόπον και φυσικώς ούτε δολλάρια. Μόνο εις μίαν πόλιν, την του Αγίου Φραγκίσκου ηυδοκίμησε το τμήμα, η δε πρόδοσις και ευδοκίμησις του οφείλεται αποκλειστικώς εις την δραστηριότητα και ενεργητικότητα του διευθυντού και Τριπόδη, όστις ό,τι και να είπουν εναντίον του, έδειξε τί δύναται να κάμη. Αφού οι εις τας μεγαλουπόλεις ανεπτυγμένοι Έλληνες απεκήρυξαν το σωματείον πεισθέντες ότι ουδένα ευεργετικόν σκοπόν εκτελεί εκτός της ρουσφετολογίας, οι εργάται, οι απλοϊκοί των βιομηχανικών κωμοπόλεων θα εξακολουθήσουν να γείωνται θύματα του ενός ή του άλλου

Κεντρικής Διοίκησης, δεν κατάφερε να ανταποκριθεί στις ανάγκες ούτε των νεοφερμένων ούτε των παλιών μεταναστών.

Αντίθετα σε διάφορες περιπτώσεις καταχραστές και εργατομεσίτες έγιναν πρόεδροι των τμημάτων της Πανελληνίου Ενώσεως για να εξασφαλίσουν τον έλεγχό τους στις τοπικές κοινότητες και τη συνέχιση της εκμετάλλευσης των εργατών ως ημιεπίσημοι εκπρόσωποι του ελληνικού κράτους. Σε δύο από τις πόλεις της Νέας Αγγλίας, το Lowell, Massachussets και το Manchester, New Hampshire οι πρόεδροι των κοινοτήτων και συγχρόνως των τμημάτων της Πανελληνίου Ενώσεως αξιοποίησαν τη θέση τους για να καταχραστούν τα χρήματα του ταμείου της εκκλησίας χωρίς ο πρόεδρος της Πανελληνίου Ενώσεως (και για ένα διάστημα πρόξενος της Ελλάδας στη Βοστώνη) Αυγουστίνος Συναδινός να το αντιληφθεί ή να τους απομακρύνει απασχολημένος καθώς ήταν με την εργασία του ως αντιπροσώπου του εμπορικού οίκου Χωρέμη – Μπενάκη⁹⁰⁴. Το Lowell έγινε στα επόμενα χρόνια κέντρο των νομοταγών. Στις δυτικές πολιτείες με κέντρο τη Utah δρούσε ο Λεωνίδα Σκλήρης, εργατομεσίτης⁹⁰⁵ και επικεφαλής δικτύου ταξιδιωτικών πρακτόρων που περιφέρονταν στα χωριά της Ελλάδος προπαγανδίζοντας τις δυνατότητες που ανοίγονταν στην Αμερική και υποθηκεύοντας τα κτήματά των ενδιαφερομένων σε αντάλλαγμα του εισιτηρίου. Ο Σκλήρης είχε συνάψει συμφωνία με τους διευθυντές των εταιρειών των σιδηροδρόμων και των ορυχείων να τους παρέχει εργάτες έναντι χαμηλότερου ημερομισθίου. Ο αδελφός του ήταν πρόεδρος του τμήματος της Πανελληνίου Ενώσεως στο Salt Lake City, Utah. Ο έμμισθος αντιπρόεδρος της οργάνωσης Θεόδωρος Ίων υποστήριζε παρά τις καταγγελίες για εκμετάλλευση των εργατών ότι ο Σκλήρης προστατεύει τους Έλληνες εργάτες, τους παρέχει εργασία και τους

εκμεταλλευτού; [...] Διά της καταργήσεως ενός τοιούτου ασχημονούντος Κέντρου θα επέλθη ο αληθής συνασπισμός των Ελλήνων, και θα παύσουν αι κατακραυγαί διά την εκμετάλλευσιν του πτωχού εργάτου και η κατασπατάλησις του χρήματός του».

904 ΙΑΥΕ, Φ. 227 Α.Α.Κ. 1/1914, Έκθεσις Επιθεωρήσεως των εν Αμερική Προξενικών Αρχών του Στέφανου Κιουζέ Πεζά, Βοστώνης, 1 Μαρτίου 1914.

905 Παπανικόλας, ο.π.: 63-67. Αναφέρεται στη δράση του Σκλήρη και τις αντιδράσεις των Ελλήνων εργατών βλ.

καθοδηγεί.

Οι παραπάνω αναφορές εκφράζουν τη διάσταση ανάμεσα στην προβολή της Μεγάλης Ιδέας και τις επαγγελίες για παροχή υπηρεσιών στους μετανάστες και τις πρακτικές των διοικούντων τα τμήματα⁹⁰⁶. Η έλλειψη επαφής των μεγαλοαστών εμπόρων και επιστημόνων του Κέντρου με τη δράση των τμημάτων και η ανορθολογική διαχείριση των χρημάτων περιόρισαν την εμβέλεια δράση της και την εμπιστοσύνη των εργατών. Η πλεονεξία των διοικούντων και η διαπλοκή με τους τοπικούς εκμεταλλευτές των εργατών οδήγησε στην εξασθένησή της⁹⁰⁷.

Η Ατλαντίδα πρότεινε την αναδιοργάνωση της *Πανελληνίου Ενώσεως* ως ομοσπονδίας ελληνικών σωματείων και κοινοτήτων με χαλαρή κεντρική οργάνωση, όπως λειτουργούσε αρχικά. Τα τμήματα θα ήταν ανεξάρτητα και η *Ένωση* θα διοικείτο από τους διευθυντές των τμημάτων εκ περιτροπής με ένα μόνο μόνιμο γραμματέα. Θα εξοικονομούνταν έτσι χρήματα για τις τοπικές ανάγκες των ελληνικών κοινοτήτων. Μόνο σε περίπτωση συλλογής χρημάτων για εθνικούς ή κοινωφελείς σκοπούς θα καλούνταν με εγκύκλιο τα τμήματα να συνεισφέρουν⁹⁰⁸. Η αντίληψη αυτή εξέφραζε ίσως την ρεπουμπλικανική αντίληψη για την εγγενή δυσκαμψία της κεντρικής διοίκησης και την ανάγκη να παραχωρούνται περισσότερες εξουσίες στις πολιτείες. Απηχούσε όμως και την έλλειψη εμπιστοσύνης των μεταναστών στην ανίκανη και διεφθαρμένη ελληνική κεντρική διοίκηση και τον ισχυρό τοπικισμό που τους χαρακτήριζε.

Καθώς οι προτάσεις της Ατλαντίδας απορρίφθηκαν από τους ιθύνοντες της Ενώσεως, τον Ιανουάριο του 1916 ιδρύθηκε η *Ελληνοαμερικανική Εθνική*

906 Ατλαντίς 29 Σεπτεμβρίου 1915, «Τον δεκάριχο τον οποίον εξεφώνησε ο γιατρός πληροφορούμεθα ότι τον έρραψε κατά μέγα μέρος ο καλαμαρόπαπας, ως εκ τούτου ανεμείχθη η Βυζαντινή Αυτοκρατορία υπέρ της οποίας υποτίθεται ότι εργάζονται οι δикέφαλοι Αφρικτύονες».

907 Ατλαντίς 17 Σεπτεμβρίου 1915, «Τι είναι όμως ο γλωσσάς ή ο τάδε ιδιοκτήτης χαρτοπαικτικών κέντρων, καφενείων και σφαιριστηρίων εις τας πόλεις όπου οι ομογενείς εργάται ανέρχονται εις πολλές εκατοντάδας ή χιλιάδας. Απλούστατα είναι οι “διευθυνταί” και “υποδιευθυνταί” των δήθεν “τμημάτων” της “Πανελληνίου Ενώσεως”, είναι οι λεγόμενοι στύλοι του Σωματείου, το οποίον εκπνεύσαν από πολλού, προσπαθεί διά των ενέσεων των τμημάτων να παρατείνει τεχνητώς την ζωή του».

908 Ατλαντίς, 19 Οκτωβρίου 1915.

Ένωση (*Greek-American National Union*) με πρόεδρο τον Ευριπίδη Κεχαγιά και την υποστήριξη του Σόλωνα Βλαστού. Η καινούρια Ένωση δεχόταν ως πλήρη μέλη μόνο όσους είχαν πολιτογραφηθεί ενώ όσοι είχαν πάρει τα πρώτα χαρτιά δεν είχαν δικαίωμα ψήφου. Στους στόχους της ήταν να ενθαρρύνει τους μετανάστες να μάθουν αγγλικά, να ενημερωθούν για το πολιτικό σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών και τελικά να πάρουν την αμερικανική υπηκοότητα. Θα παρείχε πληροφορίες, βοήθεια και προστασία στους «αξιούς βοήθειας» μετανάστες και θα διατηρούσε άσυλο όπου θα μπορούσαν να κατοικήσουν προσωρινά μέχρι να βρουν εργασία. Τέλος, θα συνέβαλλε στην ανάπτυξη στενότερων εμπορικών σχέσεων μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ελλάδας⁹⁰⁹. Το Σωματείο αποσκοπούσε να «καταστήσει και τον εν Αμερική Έλληνα παράγοντα εν τη πολιτική της ευδαίμονος ταύτης χώρας»⁹¹⁰. Ήταν η πρώτη παναμερικανική οργάνωση με μεικτό διοικητικό συμβούλιο από Έλληνες και Αμερικανούς.

Η φθίνουσα Πανελλήνιος Ένωσις μέσω του Εθνικού Κήρυκα (δημοσιογραφικού οργάνου της) διεκτραγωδούσε τη μοίρα της πλειονότητας των μεταναστών, οι οποίοι φυτοζωούσαν, ξόδευαν τις λιγοστές οικονομίες τους στις κραιπάλες και επέστρεφαν κατ'ανάγκη στην Ελλάδα θύματα της φυματίωσης και άλλων ασθενειών που έπλητταν τους εργάτες. Διακήρυττε την ανάγκη της μη αφομοίωσης, της διατήρησης της προσδοκίας επιστροφής ώστε να καταστούν επωφελείς στην Ελλάδα αφού η προοπτική ευδοκίμησης στην Αμερική ήταν ανέφικτη. Παράλληλα επιτίθετο εναντίον των μεταναστών από τις Νέες Χώρες που είχαν πολιτογραφηθεί Αμερικανοί και δεν πολέμησαν στους Βαλκανικούς Πολέμους⁹¹¹. Η Ελληνοαμερικανική Εθνική Ένωση αντίθετα εξήρε την πρόοδο των Ελλήνων της Αμερικής και αποσκοπούσε να τους προετοιμάσει για να ενταχθούν στο νέο περιβάλλον. Για την Πανελλήνιο

909 *Ατλαντίς*, 23 Ιανουρίου 1916.

910 *Ατλαντίς*, 25 Ιανουρίου 1916.

911 *Ατλαντίς*, 18 Σεπτεμβρίου 1915, «Θα ιδήτε εκεί πώς υβρίζεται η Αμερικανική πολιτογράφησης και πώς υβριζόμεθα όλοι εμείς εκ των απελευθερωθεισών επαρχιών κατ'αγόμενοι».

Ένωσι οι μετανάστες ήταν «επισκέπτες εργάτες», για την *Ελληνοαμερικανική Εθνική Ένωση* ήταν μελλοντικοί Αμερικανοί πολίτες. Και οι δύο οργανώσεις εκδήλωναν την ανεξαρτησία τους από το ελληνικό κράτος. Η *Πανελλήνιος Ένωσις* όμως φιλοδοξούσε να είναι ο ημιεπίσημος αντιπρόσωπος της ελληνικής κυβερνήσεως, ενώ η *Ελληνοαμερικανική Εθνική Ένωση* είχε ως σημείο αναφοράς μόνο την Αμερικανική πολιτική. Οι δύο στάσεις, της αφομοίωσης και της επιστροφής στην Ελλάδα, δεν πρωτοεμφανίζονταν στις ελληνικές κοινότητες της Αμερικής την περίοδο αυτή. Ήδη από την ίδρυσή της η *Πανελλήνιος Ένωσις* κατηγορούσε την Ατλαντίδα ότι προπαγάνδιζε την πολιτογράφηση των μεταναστών. Η επιλογή όμως για τους περισσότερους μετανάστες δεν μπορούσε να γίνει τη δεδομένη στιγμή. Το κοινό στο οποίο απευθύνονταν οι δύο οργανώσεις ήταν διαφορετικό. Η *Πανελλήνιος Ένωσις* είχε καταφέρει μετά το 1912 να έχει διείσδυση στους εργάτες των βιομηχανικών πόλεων, ενώ η καινούρια οργάνωση απευθυνόταν στους καταστηματάρχες και τα ανερχόμενα αστικά στρώματα που είχαν συνδέσει την άνοδό τους με την παραμονή τους στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Τις ηγετικές ομάδες των δύο οργανώσεων αντίστοιχα αποτελούσαν άτομα με διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο. Στη Νέα Υόρκη οι προσκείμενοι στην *Πανελλήνιο Ένωσι* ήταν μέλη της κοινότητας της Αγίας Τριάδας, ενώ ο Ευριπίδης Κεχαγιάς ήταν πρόεδρος της κοινότητας του Ευαγγελισμού στην Κάτω πόλη, γεγονός που υπογραμμίζει τη συνέχεια της αντιπαράθεσης μεταξύ των παρατάξεων που σχηματίστηκαν μετά την ίδρυση της κοινότητας⁹¹². Στην ηγεσία της *Πανελληνίου Ενώσεως* βρίσκονταν οι εναπομείναντες μεγαλοαστοί του παροικιακού κεφαλαίου, όπως οι Αδελφοί Ράλλη, οι οικογένειες Χωρέμη και Μπενάκη με διασυνδέσεις στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας και εμπορικά συμφέροντα στην υπό βρετανική προστασία Αίγυπτο και τη Βρετανική Αυτοκρατορία⁹¹³. Ο μετέπειτα αρχισυντάκτης του

⁹¹² *Εθνικός Κήρυκας*, 31 Αυγούστου 1919.

⁹¹³ *Ατλαντίς* 2 Οκτωβρίου 1915, «ο ταμίας Κος Καλβοκορέσης είναι γνωστόν ότι εξελέγη τοιούτος καθό, ως εδηλώθη, εκ των συνεταίρων του καταστήματος των Κων Αδελφών

Εθνικού Κήρυκα πρωτοπρεσβύτερος Δημήτριος Καλλίμαχος κλήθηκε από την Πανελλήνιο Ένωση μετά από πρόταση ομογενών της Αιγύπτου⁹¹⁴. Όπως και ο Μεθόδιος Κουρκουλής, ιερέας της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας στη Νέα Υόρκη και πρώην αντιπρόεδρος της Πανελληνίου Ενώσεως, είχε χρηματίσει ιεροκήρυκας της θρησκευτικής αδελφότητας «Ευσέβεια» της Σμύρνης. Το πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο της Ελληνοαμερικανικής Εθνικής Ένωσης, αντίστοιχα, απάρτιζαν οι μεγαλέμποροι καπνού Ευριπίδης Κεχαγιάς και Νικόλαος Μάρκογλου και ο δικηγόρος Νικόλαος Μπίστης, άνθρωποι των οποίων η οικονομική και επαγγελματική δραστηριότητα ήταν αποκλειστικά συνδεδεμένη με τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Δεν μπορούμε εντούτοις να ισχυριστούμε ότι η μερίδα που υποστήριξαν οι οπαδοί και οι αντίπαλοι της Πανελληνίου Ενώσεως κατά τον Διχασμό ήταν απόρροια αποκλειστικά της κοινωνικής τάξης των μελών. Παράγοντες όπως ο τόπος καταγωγής των μεταναστών και η εξάρτησή τους από τοπικούς πάτρωνες σε κάθε κοινότητα σαφώς έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο. Λόγω των ποικίλων αυτών μεταβλητών η ένταξη στη μία ή την άλλη παράταξη δεν ήταν διαχρονική ούτε υπόκειτο απαραίτητα σε γενικούς

Ράλλη, πάντοτε δε ετονίσθη ότι όπισθεν της Πανελληνίου Ενώσεως ιστάται ο εμπορικός οίκος Ράλλη».

914 Ο Δημήτριος Καλλίμαχος γεννήθηκε στη Μάδυτο της Θρακικής χερσονήσου το 1879. Αποφοίτησε το 1902 από τη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Στην Αθήνα συνεργάστηκε με τις εφημερίδες “Μεταρρύθμισις” και “Ακρόπολις” και από το 1902 ως το 1904 διηύθυνε το περιοδικό “Ελληνισμός”, όργανο της ομώνυμης εταιρείας. Από το 1904 ως το 1906 ως ιεροκήρυκας της οργάνωσης “Ανάπλασις” γύρισε σχεδόν όλη την Ελλάδα και ίδρυσε νυχτερινές “Σχολές του Λαού”. Ως απεσταλμένος της ίδιας οργάνωσης μετέβη και στην Παλαιστίνη και την Αίγυπτο. Εκεί ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Φώτιος τον προσέλαβε ως γραμματέα του Πατριαρχείου, θέση στην οποία παρέμεινε από το 1906 ως το 1914. Κατά την παραμονή του στην Αίγυπτο συνεργάστηκε με τα πατριαρχικά περιοδικά “Πάνταινος” και “Εκκλησιαστικός Φάρος”. Κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους ως εθελοντής ιεροκήρυκας της Ε’ Μεραρχίας συμμετείχε σε εννιά μάχες και ήταν πολεμικός ανταποκριτής της Ακροπόλεως. Τον Δεκέμβριο του 1914, μετά από πρόσκληση της Πανελληνίου Ενώσεως, πήγε στην Αμερική για να αναλάβει τα καθήκοντα του εθνοκήρυκα και γενικού επιθεωρητή της οργάνωσης. Το 1915 ανέλαβε αρχισυντάκτης του Εθνικού Κήρυκα ανεπίσημου οργάνου της Πανελληνίου Ενώσεως, θέση που διατήρησε επί 27 έτη. Τον Οκτώβριο του 1942 παραιτήθηκε από τον Εθνικό Κήρυκα και έγινε συντάκτης και στη συνέχεια αρχισυντάκτης του εβδομαδιαίου Ελεύθερου Τύπου. Από το 1919 ως το 1921 εξέδιδε και το περιοδικό Εθνική Αναγέννησις με τη συνεργασία του Αριστοτέλη Φουτρίδη και του Ραφαήλ Δήμου. Δίδαξε για ένα διάστημα στην ιερατική σχολή του Αγίου Αθανασίου, την οποία ίδρυσε στην Αστόρια ο Μελέτιος, και το 1922 μετά την εκλογή του ως πατριάρχη Κωνσταντινούπολης τον ακολούθησε σε περιοδεία στην Ευρώπη για την υποστήριξη των ελληνικών θέσεων. Χρημάτισε για πολλά χρόνια μέλος της Αμερικανικής Λέσχης Κληρικών και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ομοσπονδίας Αμερικανικών Εκκλησιών της Μείζονος Νέας Υόρκης. Μαλαφούρης, ο.π.: 407-8. Laliotou, ο.π.: 152.

κανόνες. Είναι όμως δυνατό πέρα από την επίδραση των προσωπικών αντιδικιών και των δικτύων κοινωνικοποίησης, να διακρίνουμε στη διαμάχη την αντανάκλαση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης των Ελλήνων της Αμερικής και την προσπάθεια να καλλιεργήσουν οι ηγετικές ομάδες δεσμούς με τους παράγοντες της αμερικανικής πολιτικής. Κυρίως όμως με αφορμή τον Διχασμό η προϋπάρχουσα διαμάχη μεταξύ των οπαδών και των αντιπάλων της *Πανελληνίου Ενώσεως* οδήγησε στην παγίωση των δύο αντιπάλων παρατάξεων με δημοσιογραφικά όργανα αντίστοιχα την *Ατλαντίδα* και τον *Εθνικό Κήρυκα*.

Η επιτυχία και η απήχηση της *Ατλαντίδας* και η αυξανόμενη δυσπιστία των Ελλήνων της Αμερικής απέναντι στους περιοδεύοντες εξ επαγγέλματος πατριώτες της *Πανελληνίου Ενώσεως* υπεδείκνυαν την αναγκαιότητα ύπαρξης ενός ισχυρού αντίπαλου δημοσιογραφικού οργάνου ως μέσου επιρροής. Η *Πανελλήνιος Ένωσις* είχε επιδιώξει ανεπιτυχώς και στο παρελθόν να χρησιμοποιήσει εφημερίδες για να αντιμετωπίσει την επιρροή της *Ατλαντίδας*. Στην προκείμενη περίπτωση όμως η συγκυρία ευνοούσε το εγχείρημα και το 1915 εκδόθηκε ο *Εθνικός Κήρυκας*, ο οποίος αποτέλεσε αρχικά το δημοσιογραφικό όργανο της *Πανελληνίου Ενώσεως* της οποίας υιοθέτησε και το λογότυπό της, τον δικέφαλο αετό, πριν επιβληθεί ως εκφραστής των Φιλελευθέρων⁹¹⁵. Σε αντίθεση προς την *Ατλαντίδα*, η οποία συνδύαζε την προσήλωση στη Μεγάλη Ιδέα με την υποστήριξη της ενσωμάτωσης των μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία και την προβολή των ιδεωδών της αμερικανικής Προοδευτικής Κίνησης, ο *Εθνικός Κήρυκας* εξέφραζε ένα ακραία εθνικιστικό και μισαλλόδοξο λόγο και αποθάρρυνε την απόκτηση της αμερικανικής υπηκοότητας από τους μετανάστες. Ο συνδυασμός του σωβινισμού και του αντισημιτισμού με τον κοινωνικό συντηρητισμό στον λόγο

⁹¹⁵ *Εθνικός Κήρυξ*, 8 Απριλίου 1919, “Προ της ιδρύσεως του Εθνικού Κήρυκος είχε γίνει σκέψις μεταξύ διαφόρων ομογενών όπως αναλάβη η Πανελλήνιος Ένωσις την έκδοσιν μιας Ελληνικής εφημερίδος. Επειδή όμως εχρειάζοντο αρκετά κεφάλαια και η Πανελλήνιος Ένωσις δεν ήτο εις θέσιν να διαθέσῃ τὸ απαιτούμενον ποσόν [...] ἡ ὑπὸ μελέτην εφημερίς ιδρύθη ὑπὸ τοῦ ρέκτου μεγαλοεπιχειρηματίου καὶ γενικοῦ τότε γραμματέως τῆς Πανελληνίου Ενώσεως κ. Πέτρου Τάτσην”.

του *Εθνικού Κήρυκα* συνδέεται, μάλλον, με το γεγονός ότι αρχισυντάκτης του ήταν ο πρωτοπρεσβύτερος Δημήτριος Καλλίμαχος. Σε αντίθεση με τον Σόλωνα Βλαστό ο οποίος διαμορφώθηκε ιδεολογικά και πολιτικά στις Ηνωμένες Πολιτείες στο κλίμα έντονου κοινωνικού προβληματισμού του τέλους του 19ου αιώνα, ο Δημήτριος Καλλίμαχος μετά το τέλος των σπουδών του δραστηριοποιήθηκε ως εξ επαγγέλματος περιοδεύων εθνοκήρυκας. Πρέπει να επισημανθεί, ότι η ταύτιση της *Ατλαντίδας* και του *Εθνικού Κήρυκα* με τους Αντιβενιζελικούς και τους Φιλελευθέρους δεν ήταν κατά βάση ιδεολογική. Πέρα από άτυποι μεσολαβητές μεταξύ των μεταναστών και της ελληνικής κυβέρνησης, ο Σόλων Βλαστός και ο Πέτρος Τατάνης, εκδότες των δύο εφημερίδων, αποσκοπούσαν να καταστούν μεσάζοντες των εμπορικών συναλλαγών της ελληνικής κυβέρνησης με αμερικανικές εταιρείες⁹¹⁶.

Ο Διχασμός στην Ελλάδα επέτρεψε στις δύο εφημερίδες να αποκτήσουν σαφή ιδεολογικό χαρακτήρα και στην ομάδα των μεγαλοαστών που ηγούνταν της *Πανελληνίου Ενώσεως* να ενισχύσουν την επιρροή τους τη στιγμή που το σωματείο διαλυόταν και το κύρος τους αμφισβητείτο από τους ανερχόμενους επιχειρηματίες. Ο αλυτρωτισμός και το διακύβευμα της εκπλήρωσης της Μεγάλης Ιδέας συνέβαλλε σε μεγάλο βαθμό στην πύκνωση

916 *Εθνικός Κήρυξ*, 19 Φεβρουαρίου 1916, Ο ιδιοκτήτης του *Εθνικού Κήρυκα* και γραμματέας της *Πανελληνίου Ενώσεως* Πέτρος Τατάνης είχε αναλάβει την αγορά εξοπλισμού για λογαριασμό της Κυβέρνησης Βενιζέλου που οι αντιβενιζελικοί αρνήθηκαν να πληρώσουν, *Ατλαντίς* 4, 5 Φεβρουαρίου 1916 και *Εθνικός Κήρυξ* Φεβρουαρίου 1916 ενώ ο Σόλων Βλαστός είχε προσπαθήσει χωρίς αποτέλεσμα να μεσολαβήσει, έναντι προμήθειας για τη σύναψη δανείου της κυβέρνησης Βενιζέλου *Εθνικός Κήρυξ* Φεβρουαρίου 1916. Αναφερόμενη στον *Εθνικό Κήρυκα* η *Ατλαντίς* ανέφερε ότι «εκήρυξε πόλεμον καθ' όλων των μη Βενιζελικών κυβερνήσεων, όχι διότι θεωρεί την πολιτικήν των ως επιζήμιον εις το έθνος, αλλά διότι από τας κυβερνήσεις ταύτας δεν περιμένει τίποτε.», *Ατλαντίς* 5 Φεβρουαρίου 1916. Ο Κλεάνθης Βασσαρδάκης αντιπρόσωπος της Ελλάδας στην Διεθνή Έκθεση του Αγίου Φραγκίσκου σε επιστολή του στον *Εθνικό Κήρυκα* ανέφερε ότι «1. Εδημοσίευσαν εις τας αθηναϊκάς εφημερίδας ότι ανελάμβανον την εκτέλεσιν εμπορικών παραγγελιών 2. μοι εγένοντο προτάσεις εκ μέρους των διά προμηθείας 3. Εκάλεσαν εις τα γραφεία των διαφόρους μεσίτας ίνα τοις δώσουσι δείγματα και τιμολόγια [...] Ο κ. Βλαστός ουδεμίαν είχε εξουσιοδοτήσειν υπό της κυβερνήσεως να συνομολογήση δάνειον [...] Πρότεινε να πληρώνονται διά επιταγών της Guarantee Trust Company εμπορεύματα αγοραζόμενα υπό των κ. κ. Βλαστού και Συντροφίας. Η εταιρεία αυτή θα επλήρωνε εις την τράπεζαν το ήμισυ μεν εντός τριών μηνών και το έτερον ήμισυ εντός εξ μηνών μετά τόκον εξ τοις εκατόν και ημίσεως τοις εκατόν διά την προμήθειαν της τραπεζής. Ο κ. ΣΟΛΩΝ ΒΛΑΣΤΟΣ ΑΠΗΤΕΙ ΝΑ ΛΑΒΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΣ ΠΡΟΜΗΘΕΙΑΝ ΔΥΟ ΚΑΙ ΗΜΙΣΥ ΤΟΙΣ ΕΚΑΤΟΝ [...] Απέρριψα τας προτάσεις του κ. Βλαστού». Βλ. επίσης, Σλήμαν Αγαμέμνων, Υπόμνημα Αγαμέμνονος Σλήμαν τέως πρεσβευτού εν Ουασινγκτόν, Αθήνα 1915: 39.

των τάξεων των Φιλελευθέρων της Αμερικής. Οι Φιλελεύθεροι όμως, αντίθετα από την Πανελλήνιο Ένωση, αποτέλεσαν ένα χαλαρό δίκτυο κοινωνικοποίησης που ανταποκρινόταν καλύτερα στις συνθήκες που διαμορφώνονταν στις ελληνικές κοινότητες της Αμερικής.

δ. Οι ηγετικές ομάδες των ελληνικών κοινοτήτων σε αναζήτηση νομιμοποίησης από την ελληνική κυβέρνηση και το Οικουμενικό Πατριαρχείο και το διακύβευμα της ελληνικής συμμετοχής στον πόλεμο

Αν και με αφορμή τον Διχασμό η προϋπάρχουσα σύγκρουση μεταξύ της Ατλαντίδας και της Πανελληνίου Ενώσεως απέκτησε σαφή πολιτικό χαρακτήρα, στη βάση της διαμάχης παρέμεινε το ζήτημα της νομιμοποίησης της ηγεσίας των μεταναστών. Οι ηγετικές ομάδες έπρεπε αναζητήσουν την νομιμοποίησή τους, σε συμβολικό επίπεδο, είτε από την ελληνική κυβέρνηση είτε από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Ανάλογα με τις προσβάσεις που διέθεταν οι δύο παρατάξεις, κατά περίοδο, διακήρυσσαν ότι οι ελληνικές κοινότητες θα έπρεπε να αναγνωρίζουν την υπεροχή του ενός ή του άλλου εθνικού κέντρου στις υποθέσεις τους.

Στην αρχή του Α' Παγκόσμιου Πολέμου το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως είχε πάψει να αποτελεί κέντρο μιας οικουμενικότητας ορισμένης στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το 1908 είχε παραχωρήσει την εποπτεία των εκκλησιών της διασποράς στην Εκκλησία της Ελλάδας. Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους το Πατριαρχείο στράφηκε στο ελληνικό κράτος παραχωρώντας του τους μηχανισμούς εξουσίας επί των Ελλήνων της Μικράς Ασίας αλλά και της εκπροσώπησής τους στο πλαίσιο της οθωμανικής εξουσίας⁹¹⁷. Συμβολικά στα επόμενα δέκα χρόνια μπορούμε να μιλάμε για μια ενιαία μεγαλοϊδεατική αντίληψη της ελληνικότητας, η οποία εκφράζεται από δύο κέντρα. Η ταύτιση της ελληνικής κυβέρνησης και του Οικουμενικού Πατριαρχείου με την πολιτική του αλυτρωτισμού δεν σήμαινε ότι οι παρατάξεις των Ελλήνων της Αμερικής έπαψαν να αξιοποιούν τους διαύλους τους στα δύο συμβολικά κέντρα του ελληνισμού για να νομιμοποιήσουν την εξουσία τους και να πλήξουν το κύρος των αντιπάλων τους. Οι δύο παρατάξεις συνέχισαν έτσι τις πρακτικές νομιμοποίησης τις

917 Αναγνωστοπούλου, ο.π.: 536.

οποίες είχαν υιοθετήσει από τα τέλη του 19ου αιώνα.

Ο Σόλων Βλαστός από το 1895 επιδίωκε να παρασημοφορηθεί από την ελληνική κυβέρνηση. Ο πρόξενος της Ελλάδας στη Νέα Υόρκη όμως Δημήτριος Μπότασης, συνεργάτης των αδελφών Ράλλη, πέτυχε να εμποδίσει την απονομή του παρασήμου. Ο Βλαστός τότε προσέγγισε το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' απένειμε στον Σόλωνα Βλαστό τον τιμητικό τίτλο του Εξάρχου. Ο Βλαστός προέβαλε την τιμητική διάκριση ως θρησκευτικό αξίωμα που νομιμοποιούσε τον ρόλο του ως υπερασπιστή της ορθοδοξίας και τιμητή των κοινοτικών ζητημάτων στην Αμερική⁹¹⁸. Εξάλλου, τον Ιανουάριο του 1916 παρασημοφορήθηκε από τον βασιλέα Κωνσταντίνο για τη συνεισφορά του κατά τους Βαλκανικούς πολέμους⁹¹⁹. Απέκτησε έτσι διπλή νομιμοποίηση και άρχισε να απειλεί με επιτίμια τους ιερείς που πρόσκειντο στην *Πανελλήνιο Ένωσι*⁹²⁰.

Η εξάρτηση των ηγετικών ομάδων των ελληνικών κοινοτήτων και των “εθνικών κέντρων” ήταν αμφίδρομη. Η αύξηση του αριθμού των μεταναστών και ο πολλαπλασιασμός των ελληνικών κοινοτήτων της Αμερικής ανήγαγε τους Έλληνες της Αμερικής σε σημαντική πηγή εσόδων για τα εθνικά κέντρα. Τόσο η ελληνική κυβέρνηση όσο και το Οικουμενικό Πατριαρχείο χρειάζονταν την οικονομική ενίσχυση και την πολιτική υποστήριξη των Ελλήνων της Αμερικής.

918 ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Έκθεση του καθηγητή Αμίλκα Αλιβιζάτου προς τον Υπουργό Στρατιωτικών, αρ. πρωτ. 9152, 28/11 Ιουλίου 1918, “Ο Βλαστός λαβών τον ψιλόν εκείνον τίτλον του εξάρχου παρά του Οικ. Πατριάρχου εποιήσατο αυτού την μάλλον ελεεινήν κατάχρησιν, διότι εις μεν τους απλοϊκούς Έλληνες, διά της δημοσιεύσεως μεγάλους γράμμασι εν τη εφημερίδι του απονεμητηρίου Πατριαρχικού Γράμματος, παρουσίαζεν εαυτόν ως ιδιαιτέρως εθνικώς τιμηθέντα και δη διά εξουσίας εκκλησιαστικής, ην πολλάκις αντικανονικώς και παρανόμως εξήσκησεν, εις δε τους Αμερικανούς παρουσίαζεν εαυτόν ως επίσκοπον της Ελληνικής Εκκλησίας, χωρίς καθόλου να αποτρέπεται από της ελεεινής ταύτης προς τους ξένους απάτης, τουλάχιστον εκ του όλου απρεπούς εις σοβαρόν άνθρωπον φέροντα μάλιστα τοιούτους τίτλους βίου ον εν Νέα Υόρκη υπό τα σκώμματα ημετέρων και ξένων διάγει”.

919 Ατλαντίς, 6 Φεβρουαρίου 1916, «Ο Βασιλεύς τιμά τους Έλληνες της Αμερικής. Ο χρυσός σταυρός του Σωτήρος εις τον κ. Σόλωνα Βλαστόν [...] Η υπό του Βασιλέως απονεμηθείσα εν ονόματι της Πατρίδος τιμή, επακολουθούσα μετά την υπό της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας διά του Οικουμενικού Πατριάρχου Ιωακείμ Γ' επιβάλλει εις τον Ελληνισμόν της Αμερικής και εις την Ατλαντίδα υπέρ ποτέ άλλοτε όπως έχωσιν ως κοινόν σύνθημα των «ΥΠΕΡ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ».

920 Ατλαντίς 17 Φεβρουαρίου 1916, «Τα μ ε σ α τα οποία διατείνονται τα ανθρωπάκια του ανθελληνικού Σωματείου ότι είχαν εις τας Αθήνας και διά των οποίων εξεβίαζον και ετρομοκράτουν τους ιερείς αυτούς εξέλειψαν διά παντός. Όσον δεν νωρίτερον το κατανόησιν οι τε λαϊκοί και οι κληρικοί εκείνοι οίτινες ετάχθησαν υπό την σημαίαν της ανταρσίας τόσον το καλλίτερον».

Η αποτυχία της ελληνικής κυβέρνησης να φορολογήσει άμεσα τους μετανάστες επέτρεψε στους ηγέτες των δύο παρατάξεων να διαπραγματευτούν, στο πλαίσιο ενός διεθνικού δικτύου, την αποστολή οικονομικών ενισχύσεων έναντι συμβολικής νομιμοποίησης⁹²¹. Αξιοποίησαν έτσι τη δυνατότητά τους να συνεισφέρουν οικονομικά στις δύσκολες περιστάσεις, για να αναγορευθούν σε ημιαυτόνομους φορείς εξουσίας. Για το σκοπό αυτό οι δύο παρατάξεις πλειοδοτούσαν σε εράνους, προβάλλοντας τη σημασία των ελληνικών κοινοτήτων της Αμερικής για τον ελληνισμό και την ορθοδοξία. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις αρχές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου η *Ατλαντίδα* ξεκίνησε έρανο για τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας αποστέλλοντας χρήματα στον πατριάρχη μέσω της Standard Oil. Αντίθετα, αρνήθηκε να συνεισφέρει στον έρανο του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και του δημάρχου Αθηναίων, υποστηρίζοντας ότι δεν επιθυμεί να ενισχύσει πολιτικά τον Εμμανουήλ Μπενάκη⁹²². Η *Πανελλήνιος Ένωσις* αντίθετα ξεκίνησε μέσω του *Εθνικού Κήρυκα* έρανο για τις οικογένειες των επιστράτων, υποστηρίζοντας ότι προέχει η ενίσχυση αυτών που θα πολεμήσουν για την απελευθέρωση των «υποδούλων αδελφών»⁹²³. Η στάση τους άλλαξε όταν οι Επίστρατοι μετατράπηκαν σε όργανο του Κωνσταντίνου και το Πατριαρχείο μετά το 1918 των Βενιζελικών.

Ο *Εθνικός Κήρυκας* από την ίδρυσή του υποστήριξε την πολιτική του Βενιζέλου για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο με την Αντάντ. Καθώς οι μεγαλοαστοί, οι οποίοι ήλεγχαν την *Πανελλήνιο Ένωσι*, ήταν εξαρτημένοι από το βρετανικό κεφάλαιο, η υποστήριξη των Δυτικών Συμμάχων ήταν αυτονόητη. Ανέτρεπε όμως την πολιτική που είχαν ακολουθήσει ως το 1912 στο

921 Για τα διεθνή δίκτυα βλ. Λίνα Βεντούρα, «Διασπορά, Παγκοσμιοποίηση και Συλλογικότητες», *Σύγχρονα Θέματα*, 92, Ιανουάριος-Μάρτιος 2006: 37.

922 *Ατλαντίς*, 4 Ιανουαρίου 1916, Η *Ατλαντίς* απέρριψε την έκκληση του Μητροπολίτη Αθηνών για έρανο με το πρόσχημα ότι πρόκειται για ενίσχυση που πάει «στα κομιτάτα του κ. Μπενάκη.» Επισήμανε μάλιστα ότι στο το παρελθόν τα χρήματα είχαν δοθεί με κομματικά κριτήρια.

923 *Εθνικός Κήρυξ*, 6 Φεβρουαρίου 1916, «τί εθνικήν δολοφονίαν επενεργεί όταν προς κορεσμόν του πάθους της και της ιδιοτέλειάς της διαιρή τον ελληνισμόν εις υπόδουλους και μη εις τον υφ'ημών διεξαγόμενον πατριωτικώτατον έρανον ζητούσα όπως οι Έλληνες μη συνεισφέρουν διά τας οικογενείας εκείνων, οίτινες εγκατέλειψαν αυτούς απροστατεύτους και μένουν εν επιφυλακή έτοιμοι όπως με πρώτην ευκαιρίαν ορμήσωσι και θυσιάζοντες την ζωήν των ελευθερώσωσι τους υποδούλους αδελφούς των άπαξ διά παντός;».

Ανατολικό Ζήτημα. Οι εκπρόσωποι του ελληνικού μεταπρατικού κεφαλαίου στα πρώτα πενήντα χρόνια της ανεξαρτησίας της Ελλάδας αντιμετώπιζαν με καχυποψία τον ελληνικό επεκτατισμό, εκφράζοντας μια στάση η οποία αντιτίθετο στον εθνικισμό των διευθυντικών στρωμάτων και της μικροαστικής τάξης του Ελληνικού Βασιλείου⁹²⁴. Πλήρως ενσωματωμένοι στη βρετανική αστική τάξη ως τους Βαλκανικούς Πολέμους δεν είχαν δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το ελληνικό κράτος. Οι αδελφοί Ράλλη είχαν απολύσει τον Ιωάννη Γεννάδιο από την εταιρεία τους για τη συγγραφή ενός άρθρου που απαντούσε σε επικρίσεις κατά της Ελλάδας και κατά τη διάρκεια του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 είχαν τηρήσει μια μάλλον συγκρατημένη στάση απέναντι στις ενθουσιώδεις εκδηλώσεις των πρώτων Ελλήνων μεταναστών.

Η πολιτική των Νεοτούρκων απέναντι στις χριστιανικές εθνότητες, η προτίμησή τους προς το γερμανικό κεφάλαιο και η συμμαχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις Κεντρικές Δυνάμεις μετέβαλαν τη στάση των αστών της διασποράς. Οι κοσμοπολίτες που μέχρι το 1912, ακολουθώντας την πολιτική του βασιλιά Γεωργίου Α', ήταν συγκρατημένοι απέναντι στις εκδηλώσεις του ελληνικού αλυτρωτισμού μετατράπηκαν σε κύριους φορείς του. Οι οπαδοί του προτάγματος του «προτύπου βασιλείου» μετατράπηκαν σε κήρυκες της Μεγάλης Ιδέας. Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους οι κύκλοι της αστικής τάξης της διασποράς όχι μόνο περιστοιχίζουν τον Βενιζέλο και χρηματοδοτούν το αλυτρωτικό πρόγραμμά του αλλά για πρώτη φορά προωθούν την οργάνωση μιας πολιτικής εξουσίας στην οποία συμμετέχουν άμεσα και οι ίδιοι και η οποία θα επεκταθεί προοπτικά στις ζώνες που ελπίζουν να ελέγξουν όχι μόνο οικονομικά πια αλλά και πολιτικά⁹²⁵. Ενώ κατά τον 19ο αιώνα οι αστοί της Διασποράς είχαν χρηματοδοτήσει την κατασκευή ευαγών ιδρυμάτων, πλέον υποστήριζαν ότι μόνη προτεραιότητα θα έπρεπε να είναι η χρηματοδότηση του

924 Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός Ρόλος των Εκπαιδευτικών Μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα 1977: 364.

925 Στο ίδιο: 370.

στρατού και οι ασθενείς, ενώ οι γέροι και οι ψυχικά ασθενείς χαρακτηρίζονται ως βάρος για το έθνος⁹²⁶. Η αλλαγή αυτή βεβαίως αντικατόπτριζε την αλλαγή της βρετανικής πολιτικής στο ζήτημα της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η προοπτική διαμελισμού των εδαφών της μεταξύ των νικητών δημιουργούσε τις προοπτικές για τη συγκρότηση ενός ισχυρού ελληνικού κράτους που θα λειτουργούσε πελατειακά απέναντι στην Βρετανία⁹²⁷. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος εξέφραζε για πρώτη φορά μια πολιτική συμμαχίας με τις φιλελεύθερες δυτικές δυνάμεις, την οποία υποστήριζε η εμπορική αστική τάξη της Ελλάδας και το ισχυρό ελληνικό παροικιακό κεφάλαιο⁹²⁸.

Αντίθετα, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος δεν έκρυβε τον θαυμασμό του για τα οικονομικά επιτεύγματα της Γερμανίας και το πολιτικό της σύστημα και φαινόταν να παραβιάζει το πνεύμα της συνταγματικής διακυβέρνησης. Η πολιτειακή διάσταση του ζητήματος που υπερέβαινε την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής προκάλεσε το ενδιαφέρον της αμερικανικής κοινής γνώμης. Οι Αμερικανοί ερμήνευαν τον πόλεμο ως την αντιπαράθεση των φιλελευθέρων ιδανικών και της милитарιστικής ωμής επιβολής. Στο πλαίσιο αυτό ο Διχασμός ερμηνεύτηκε ως σύμπτωμα της συνολικής ιδεολογικής πάλης για το μέλλον της Ευρώπης. Παρεκτροπές από τον πολιτικό φιλελευθερισμό και παραβίαση των πολιτικών δικαιωμάτων της αντιπολίτευσης σημειώθηκαν σε όλες τις χώρες της Αντάντ και τις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου⁹²⁹. Ο Βενιζέλος, εντούτοις, λόγω της υποστήριξης της Αντάντ, μπορούσε να προβληθεί ως υπερασπιστής της δημοκρατίας απέναντι στην «αντιδραστική δύναμη της απολύτου εν Ελλάδι μοναρχίας»⁹³⁰ που

926 *Εθνικός Κήρυξ*, 3 Ιουνίου 1916, «με τα εκατομμύρια των δύο πολεμικών υπουργείων εγένετο πρότασις να ανεγείρωμεν νοσοκομεία και γηροκομεία και λωβοκομεία και τρελλοκομεία. Εσκέπτοντο διά τους σακάτηδες, διά τους αχρήστους που ήσαν βάρος πλέον διά το Έθνος και δεν ετόλμων να διαλωγίζονται διά τους ζωντανούς, διά τα εκατομμύρια των στεναζόντων υπό τον ανηλεή τουρκικόν ζυγόν».

927 Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision, Greece in Asia Minor 1919-1922*, Λονδίνο 1973: 15.

928 Ηλίας Νικολακόπουλος – Νίκος Οικονόμου, «Το εκλογικό βάπτισμα του βενιζελισμού, εκλογές 1910-1912», *Πρακτικά Συμποσίου για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Αθήνα 1986: 64.

929 Ioannis Tassopoulos, *The Constitutional Problem of Subversive Advocacy in the United States and Greece*, Αθήνα 1993: 108.

930 *Ατλαντίς*, 20 Μαρτίου 1916, «Η εφημερίς «*Ηλίου*» (New York Sun) επί των δηλώσεων του Βενιζέλου έγγραφε τα ακόλουθα: Εάν ο αγών ούτος μεταξύ δημοκρατίας και μονοκρατίας περιωρίζετο εις την Ελλάδα, το αποτέλεσμά του θα ήτο αρκετά ενδιαφέρον, καθόσον όμως

παραγνώρισε την θέληση της πλειοψηφίας του λαού⁹³¹.

Ο Εθνικός Κήρυκας δεν στράφηκε εναντίον του Κωνσταντίνου για την αποπομπή του Βενιζέλου. Αντιμετώπισε τον βασιλιά ως θύμα των συμβούλων του και των παλαιοκομματικών πολιτικών που προσπαθούσαν να ανατρέψουν τις μεταρρυθμίσεις των Φιλελευθέρων. Αντιστρέφοντας τις κατηγορίες ότι ο Βενιζέλος ήθελε να καταλύσει τη μοναρχία κατηγόρησε τους Αντιβενιζελικούς ότι αυτοί ήταν “αναρχικοί”, αφού με τη στάση τους αποσκοπούσαν να καταρρακώσουν το κύρος της μοναρχίας. Διακήρυξε παράλληλα τις παραδοσιακές σχέσεις των μεγαλοαστών με την ελληνική δυναστεία σε αντίθεση με τους όψιμους υποστηρικτές της (όπως για παράδειγμα ο Σόλων Βλαστός), που πριν το κίνημα στο Γουδί ήταν αντιμοναρχικοί⁹³²

Η όψιμη μεταστροφή του Βλαστού σε φιλομοναρχικό δεν οφειλόταν μόνο στη νομιμοποίηση που του παρείχε ο Κωνσταντίνος με την παρασημοφόρησή του. Αντίθετα, η Ατλαντίδα ακολούθησε την μεταστροφή των μικροαστικών στρωμάτων της Παλαιάς Ελλάδας σε φιλομοναρχικά μετά τους

η κρίσις η οποία αντιμετωπίζει τους Έλληνες είναι η αυτή ως εκείνη η οποία είτε συνταράσσει ή αναμένει τους διαφόρους λαούς της Ευρώπης, η σημασία των εν Αθήναις εξελισσομένων επί του παρόντος τυγχάνει γενικού ενδιαφέροντος και γενικής εφαρμογής. Αι προσπάθειαι του Βενιζέλου όπως αναγκάση την αντιδραστικήν δύναμιν της απολύτου εν Ελλάδι μοναρχίας εις υποταγήν εις την προοδευτικήν δημοκρατίαν της χώρας εκείνης θα παρακολουθείται με συμπαθητικήν έγκρισιν, από το μέρος τούτο του κόσμου. Ο μεταξύ μονοκρατίας και δημοκρατίας αγών, ο οποίος έχει εξωθήσει την Ελλάδα εις τα πρόθυρα εμφυλίου πολέμου, υφίσταται εις διάφορα στάδια αναπτύξεως εις πολλά έθνη μικρά και μεγάλα, σήμερον και οπότε τερματισθή ο παρών πόλεμος, πολλοί εκ των λαών του Παλαιού κόσμου, θα ευρεθώσιν εις την παρούσαν κατάστασιν της Ελλάδος εξηναγκασμένοι να εκλέξωσιν μεταξύ του δημοκρατικού πολιτεύματος ή είδους μοναρχίας το οποίον να περιορίζη αυστηρώς την εξουσίαν του θρόνου».

931 Άρθρο της *Evening Post* που αναδημοσίευσε ο Εθνικός Κήρυξ, 23 Ιανουαρίου 1916, «Διά δευτέραν φοράν εντός ολίγων μηνών ο Βασιλεύς της Ελλάδος έκαμεν έκκλησιν προς την δημοσίαν γνώμην των Ηνωμένων Πολιτειών διά τας κατά της χώρας του αυθαιρεσίας των Συμμάχων. Αν ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος είναι τόσον καλώς πληροφορημένος περί του από εβδομηκονταετίας Μεξικανικού μας πολέμου, όπως αποδεικνύει τούτο διά του υπαινιγμού του θα γνωρίζη βεβαίως ότι η έκκλησίς του δεν θα έχει το αποτέλεσμα όπερ προσδοκά. Ο Βασιλεύς της Ελλάδος πρέπει να γνωρίζη ποία είναι της χώρας ταύτης τα αισθήματα προς το Βέλγιον και γνωρίζων ταύτα θα ίδη ως μάταιον να κάμνη παραλληλισμόν μεταξύ των Γερμανών εν Ναμούρ και Δισάν και των εν Θεσσαλονίκη και Κερκύρα Συμμάχων [...] Οι Σύμμαχοι δεν κατήλθον εις την Ελλάδα διά πυρός και σιδήρου. Κατήλθον τη προσκλήσει του Ελληνικού λαού του οποίου και ο Βασιλεύς παραδέχεται αι συμπάθειαι ήσαν κατά ογδοήκοντα τα εκατόν υπέρ αυτών, και τη παρακλήσει της Ελληνικής Κυβερνήσεως ήτις ήτο συσσωματωμένη εν τω προσώπῳ του Βενιζέλου, του λατρευομένου πολιτικού και του δημιουργού της Νέας Ελλάδος».

932 Εθνικός Κήρυξ, 5 Απριλίου 1916, «Αναρχικοί και αντιβασιλικοί είναι τα περί την Αυλήν ερπετά και όλοι οι αυλοκόλακες τους οποίους υπονοεί ο Βενιζέλος, όλοι εκείνοι, οι οποίοι επί έτη μακρά κατερράκωσαν το γόητρον της δυναστείας και οι οποίοι τώρα ζητούν διά ποταπά συμφέροντα και πάθη με δολοπλοκίας και ραδιουργίας να στήσουν οδόφραγμα μεταξύ του Βασιλέως και των καλλίστων παραγόντων της εθνικής προόδου».

Βαλκανικούς πολέμους. Οι νίκες του ελληνικού στρατού αύξησαν τη δημοτικότητα του αρχιστράτηγου διαδόχου και στη συνέχεια βασιλιά Κωνσταντίνου στις κατώτερες τάξεις και διέγραψαν από τη συλλογική μνήμη την ευθύνη για την ήττα του 1897. Η στάση όμως των δυνάμεων της Αντάντ απέναντι στην Ελλάδα, ήταν αυτή που κυρίως δημιούργησε μια μαζική πολιτική νομιμοποίησης της πολιτικής του Κωνσταντίνου⁹³³.

Τον όψιμο αυτό μοναρχισμό του αναγνωστικού της κοινού εξέφρασε η *Ατλαντίδα* υποστηρίζοντας έμμεσα το συνταγματικό δικαίωμα του Κωνσταντίνου να διορίζει και να παύει κυβερνήσεις και να έχει κυρίαρχο λόγο στην εξωτερική πολιτική⁹³⁴. Συγχρόνως, όσο η κατάσταση στην Ελλάδα ήταν αμφίρροπη τηρούσε μετριοπαθή στάση και συνέχισε να εκφράζει τον θαυμασμό της για τον Βενιζέλο ή και να προβάλλει την εκτίμηση του Βενιζέλου προς τον Σόλωνα Βλαστό⁹³⁵. Παρακινούσε μάλιστα τους Βενιζελικούς της Αμερικής να μην πέσουν θύματα της *Πανελληνίου Ενώσεως* και του οργάνου της, του *Εθνικού Κήρυκα*, που για ιδιοτελείς σκοπούς προσπαθούσαν να τους προσεταιρισθούν. Η *Ατλαντίδα* υποστήριζε την ουδετερότητα ως εργαλείο άσκησης πίεσης, ώστε η Αντάντ να αναγνωρίσει τις ελληνικές διεκδικήσεις, και επισήμαινε ότι προτεραιότητα ήταν η τήρηση «εθνικής πολιτικής» με μόνο γνώμονα τα ελληνικά συμφέροντα. Παρουσίαζε τη διαφωνία Βενιζέλου και Κωνσταντίνου ως αποτέλεσμα απλώς διαφορετικής εκτίμησης της κατάστασης. Καθώς ο αμερικανικός τύπος αναπαρήγαγε τις απόψεις για την γερμανοφιλία του Κωνσταντίνου, η *Ατλαντίδα* προσπάθησε να υποβαθμίσει τις κατηγορίες

933 Μποχώτης, ο.π.: 88.

934 *Ατλαντίς* 12 Ιουνίου 1916, «Εκείνο το οποίο μένει να φανή δεν είναι αν η πράξις του βασιλέως ήτο συνταγματική αλλ' αν ήτο δικαιολογημένη εκ των περιστάσεων και σύμφωνος προς τα συμφέροντα της Ελλάδος. Και αν τυχόν δεν δικαιωθή εκ των γεγονότων η Βασιλική πράξις, εκείνον το οποίο θα αποδειχθή δεν θα είναι ότι ο Βασιλεύς εξήλθεν εκ του γράμματος του Συντάγματος αλλ' ότι το Σύνταγμα είναι πλημμελές και χρήζει τροποποιήσεως, όπως καθορισθή σαφώς το δικαίωμα της διαλύσεως της Βουλής υπό του Βασιλέως».

935 *Ατλαντίς* 4 Ιανουαρίου 1916. Κατά την *Ατλαντίδα* ο Βενιζέλος δήλωσε ότι «Είστε ο μόνος Έλλην όστις ήλθεν εις βοήθειάν μου καθ'ον χρόνον ευρισκόμην εις τας αρχάς του σταδίου μου. Διά το ωραίον χρηματικόν ποσόν που μου επέμφατε τότε σας εκφράζω την ευγνωμοσύνην μου [...] Εις άλλας συνεντεύξεις εδήλωσε ότι πολλάί εκ των εφημερίδων μεταχειρίζονται το όνομά του όχι διότι οι διευθυνταί αυτών είναι φίλοι του αλλ' απλώς όπως εκμεταλλευθώσι την δημοτικότητά του».

για έλλειψη πατριωτισμού προβάλλοντας τη συμβολή και των δύο πλευρών στη νίκη των Βαλκανικών Πολέμων. Η κρισιμότητα της κατάστασης, κατά τη *Ατλαντίδα*, επέβαλλε στον βασιλιά την χάραξη πολιτικής, με γνώμονα μόνο το εθνικό συμφέρον, ώστε να μη γίνει η χώρα έρμαιο των ξένων δυνάμεων και των πρακτόρων τους⁹³⁶. Για τον λόγο αυτό στηλίτευε τις εφημερίδες της Αθήνας και των δύο παρατάξεων που δημοσίευαν προπαγανδιστικά άρθρα υπέρ του ενός ή του άλλου εμπόλεμου συνασπισμού.

Η *Ατλαντίδα*, ακολουθώντας την πλειονότητα των αμερικανικών εφημερίδων και τις απόψεις της κοινής γνώμης, καταδίκασε τις πράξεις βίας κατά των αμάχων που διέπραξαν οι στρατοί των Κεντρικών Αυτοκρατοριών⁹³⁷. Διακήρυσσε παράλληλα ότι η τήρηση ουδετερότητας που υποστήριζε ο Κωνσταντίνος δεν διέφερε από τη στάση των Ηνωμένων Πολιτειών. Για να ενισχύσει μάλιστα αυτή την άποψη η *Ατλαντίδα* υποστήριξε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να ζητήσει την αμερικανική στήριξη για να αποκρούσει τις πιέσεις που δεχόταν από τους δύο συνασπισμούς. Όπως τόνιζε μόνο ενωμένες οι ουδέτερες χώρες θα ήταν σε θέση να επιβάλουν στους εμπόλεμους τη λήξη του πολέμου με διαιτησία⁹³⁸.

936 *Ατλαντίς*, 20 Ιουνίου 1916, «Αυτός ο Βενιζέλος γνωρίζων πολύ περισσότερα των εν ονόματι αυτού θορυβούντων, αποφεύγει να επιχειρήσει την ανατροπή της Κυβερνήσεως, περιοριζόμενος εις την υποστήριξιν της πολιτικής του [...] Βενιζελικοί και αντιβενιζελικοί πρέπει να ταχθούν παρά το πλευρόν της Κυβερνήσεως και να ενισχύσουν αυτήν εις την παθητικήν αντίστασιν κατά των ξένων. Εκείνοι οι οποίοι θα υποχωρήσουν εις το τέλος, αν όλοι οι Έλληνες πράξουν τώρα το καθήκον των, θα είναι οι Σύμμαχοι. Και όταν οι Σύμμαχοι υποχωρήσουν, τότε γινόμεθα πάλιν συμμαχόφιλοι χωρίς κίνδυνον των εθνικών μας συμφερόντων».

937 *Ατλαντίς*, 19 Ιανουαρίου 1916, «Εννοεί κάλιστα ο ελληνικός λαός ότι καλοί ή κακοί οι Σύμμαχοι είναι άγιοι εν συγκρίσει προς τους Γερμανούς, τους σφαγιαστές του Βελγίου, τους εν όπλοις αδελφούς των μισητών Βουλγάρων και των απεχθών Τούρκων [...] Εξηχρεωμένοι ως είναι εκ του γερμανικού παραδείγματος και της κακής πρωτοβουλίας της Αγγλίας οι Σύμμαχοι είναι μολταυτά οι μόνοι άξιοι της βοήθειας της Ελλάδος, όχι μόνον διότι δεν επιβουλεύονται την ανεξαρτησίαν της και το έδαφός της, όχι μόνον διότι δεν απειλούν το μέλλον της διά της επιβουλής της βουλγαρικής ηγεμονίας εν τω Αίμω, όχι μόνον διότι δεν είναι συνένοχοι των Τούρκων εις την εξόντωσιν του εν Τουρκία ελληνισμού αλλά και διότι είναι οι νικηταί του μέλλοντος οι οποίοι δύνανται και έχουν την διάθεσιν να ανταμείψουν την Ελλάδα διά την βοήθειάν της. Η παθητική στάσις της Ελλάδος απέναντι της προκλητικής Αντάντ έχει κάποιον σοβαρόν λόγον, όστις, καίτοι προφανής φαίνεται διαφεύγων την οξυδέρκειαν των Γερμανών».

938 *Ατλαντίς*, 5 Απριλίου 1916, «Δι' όλας ομού τας ουδετέρας χώρας η νίκη των Συμμάχων θα συνεπήγετο το πολύ ζημίαν, ενώ η Γερμανική νίκη διά πολλάς εξ αυτών θα εσήμαινεν άμεσον, πλήρη και ανεπανόρθωτον καταστροφήν. Η δε εκ της νίκης των Συμμάχων ζημία των ουδετέρων είναι απλή πιθανότης, δυναμένη να μη πραγματοποιηθής, ενώ η εκ της Γερμανικής νίκης καταστροφή είναι βεβαιότης ανατίρρητος [...] Διати δεν ενούντα διά κοινής συνεννόσεως όλοι αι ενδιαφερόμενοι ουδέτεροι χώροι όπως επέμβωσι πάσαι ομού εις τον πόλεμον υπέρ των συμφερόντων αυτών; [...] Αντί των Συμμάχων θα εγίνοντο ούτω

Καθώς η προοπτική λήξης των εχθροπραξιών φαινόταν απίθανη ο Βλαστός δήλωνε ότι η Ελλάδα θα πολεμούσε στο πλευρό των Συμμάχων της Αντάντ εναντίον των φυλετικών εχθρών, των «Τούρκων» και των Βουλγάρων. Επισήμαινε όμως ότι η Ελλάδα δεν έπρεπε να συρθεί ως «αποικία» από την Αντάντ στον πόλεμο⁹³⁹, αλλά να συμμετάσχει ως ισότιμος σύμμαχος με εγγυήσεις για την εδαφική ακεραιότητά της και την ικανοποίηση των διεκδικήσεών της. Επειδή όποιος συνασπισμός και να κέρδιζε τον πόλεμο θα διαταρασσόταν η ισορροπία δυνάμεων στα Βαλκάνια, η νίκη της Αντάντ δεν θα σήμαινε απαραίτητα την δικαίωση της Ελλάδας.

Οι βλέψεις ορισμένων συμμάχων ή υποψηφίων συμμάχων και των δύο συνασπισμών αποτελούσαν απειλή για την Ελλάδα. Οι διεκδικήσεις των Βουλγάρων στη Μακεδονία και των Οθωμανών στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου ήταν δεδομένες. Η κατάληψη, όμως, της Κωνσταντινούπολης από τη Ρωσία θα αποτελούσε εξίσου αρνητική προοπτική με την ενίσχυση της Βουλγαρίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς θα σήμαινε τον οριστικό θάνατο της Μεγάλης Ιδέας και τον εκσλαβισμό του Πατριαρχείου. Η Ιταλία, εξάλλου, ακολουθούσε εχθρική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα και εξέφραζε ανοιχτά την άρνησή της για τη παραχώρηση της Βορείου Ηπείρου και των Δωδεκανήσων. Συγχρόνως, η αόριστη παροχή υποσχέσεων από την Αντάντ για παραχωρήσεις στη Μικρά Ασία δεν ήταν επαρκής. Πολύ περισσότερο στο βαθμό που ζητείτο ως αντάλλαγμα η παραχώρηση της Ανατολικής Μακεδονίας στη Βουλγαρία. Η προσπάθεια προσεταιρισμού της Βουλγαρίας σε βάρος της Ελλάδας και της Σερβίας θεωρήθηκε ως απόδειξη της μικρής σημασίας που δινόταν από τους Δυτικούς συμμάχους στην Ελλάδα. Η Ατλαντίδα απηχούσε, στο σημείο αυτό, τα επιχειρήματα των αντιβενιζελικών εφημερίδων της

διατηρείται οι ηγούμενοι ουδέτεροι».

939 Ατλαντίς, 5 Αυγούστου 1916, «Τα Βαλκανικά κράτη πρέπει να συρθούν εις το Σφαγείον ως Ινδοί και Σενεγαλέζοι και Κάφροι είτε θέλουν είτε δεν θέλουν [...] Αλλά από τότε οι Σύμμαχοι ήρχισαν να αντιγράφουν την Γερμανίαν εις τας θεωρίας των περί του δικαίου των εθνών; Ή μήπως νομίζουν ότι με την τακτικήν των αυτήν θα αποκτήσουν νέους φίλους και συναγωνιστάς εις τα πεδία του μεγάλου πολέμου;».

Ελλάδας οι οποίες απαιτούσαν την εγγύηση από την Αντάντ της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδας. Ο αντιβενιζελικός τύπος της Ελλάδας αντιπροσώπευε την περίοδο αυτή έναν εσωστρεφή εθνικισμό προσανατολισμένο στη διατήρηση των κεκτημένων και στη δημιουργία ισχυρού βαλκανικού κράτους⁹⁴⁰.

Η άρνηση των Συμμάχων να δεσμευτούν σε συγκεκριμένες παραχωρήσεις καθώς και ο αποκλεισμός των ελληνικών παραλίων από την Αντάντ συνέβαλαν σε ένα μεγάλο βαθμό στη μεταστροφή μιας μεγάλης μερίδας της ελληνικής κοινής γνώμης εναντίον τους, αφού παρέπεμπαν στους ναυτικούς αποκλεισμούς του 19ου αιώνα και έθιγαν την αξιοπρέπεια και την εθνική ανεξαρτησία της Ελλάδας. Ο ακαθόριστος χαρακτήρας της έννοιας “προστασίας” της Ελλάδας από την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία επέτρεψε στους Φιλελεύθερους και τους Νομοταγείς να την αξιοποιήσουν για να ενισχύσουν τα επιχειρήματά τους υπέρ ή κατά της επέμβασης της Αντάντ κατά τη διάρκεια του Διχασμού⁹⁴¹. Η Ατλαντίδα σταδιακά άρχισε να προβάλλει τη διαχρονική εχθρότητα των Μεγάλων Δυνάμεων για τις ελληνικές διεκδικήσεις, εχθρότητα που είχε εκφραστεί στην άρνηση να επιτραπεί η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Η διάχυτη αντιπάθεια προς τους ισχυρούς που αδικούν τη χώρα ήταν το ισχυρότερο επιχείρημα υπέρ της τήρησης ουδετερότητας⁹⁴². Ο “αντιμπεριαλιστικός” αυτός λόγος δεν ήταν δύσκολο να βρει απήχηση στην κοινή γνώμη και σταδιακά όλο και μεγαλύτερη ομάδα ευχόταν την τιμωρία

940 Δέσποινα Παπαδημητρίου, “Ο εθνικισμός στον βενιζελικό και τον αντιβενιζελικό τύπο και η εσωτερική διαμάχη, 1914-1917”, *Πρακτικά Συμποσίου για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Αθήνα 1986: 99.

941 Κατερίνα Γαρδίκια, *Προστασία και εγγυήσεις: στάδια και μύθοι της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης (1821-1920)*, Θεσσαλονίκη 1999: 64-5.

942 Ατλαντίς 30 Μαρτίου 1916, «Ας αναλογισθούν τας συνεπείας της αρνήσεώς των όπως επιτρέψουν την ένωσιν της Κρήτης μετά της Ελλάδος [...] Ο παρών πόλεμος είναι η τιμωρία της Ευρώπης διά την απαγόρευσιν της ενώσεως της Κρήτης μετά της Ελλάδος, όταν η τελευταία δεν ήτο εις θέσιν να επιβάλη τα δίκαιά της διά του ξίφους. Αν η Κρήτη ηνούτο μετά της Ελλάδος προ του 1912, δεν θα προσεχώρει η Ελλάς εις την Βαλκανικήν Συμμαχίαν και δεν θα εγένοντο οι Βαλκανικοί πόλεμοι, διότι η Βουλγαρία και η Σερβία ουδέποτε θα ετόλμων να επιτεθώσι κατά της Τουρκίας άνευ της συμπράξεως της Ελλάδος [...] Οι Βαλκανικοί πόλεμοι προυκάλεσαν τον τρομερώτατον Πανευρωπαϊκόν πόλεμον [...] ουδείς έβλαψε τον ελληνισμόν χωρίς να τιμωρηθή απηνώς. Η κατάρα του Ελληνισμού, όστις ουδέποτε ηδίκησε και τους πάντας ευηργέτησε, εισακούεται υπό του Υψίστου».

των εμπολέμων που καταπατούσαν τα δικαιώματα των μικρών χωρών⁹⁴³. Στην περίπτωση της Ελλάδας, οι στερήσεις που υφίστατο ο πληθυσμός λόγω του αποκλεισμού και ο περιορισμός της εθνικής κυριαρχίας συνιστούσαν την επιβεβαίωση της ανηθικότητας όλων των εμπολέμων⁹⁴⁴. Η επίκληση της εκδίκησης του Θεού της Ελλάδας ίσως απηχούσε και τα κηρύγματα κάποιων αμερικανικών προτεσταντικών ομάδων κατά της αλαζονείας των ισχυρών.

Μέχρι όμως την εκδήλωση του κινήματος της Εθνικής Άμυνας η Ατλαντίδα προσπαθούσε να διαχωρίσει τη στάση του Βενιζέλου από όσους προσπαθούν να εκμεταλλευτούν το όνομά του για να εξυπηρετήσουν αλλότρια συμφέροντα⁹⁴⁵. Αναδημοσίευε άρθρα τόσο βενιζελικών όσο και αντιβενιζελικών εφημερίδων για να δηλώσει την αποστασιοποίησή της από την εμπάθεια που χαρακτήριζε τον τύπο των Αθηνών. Η μονοπώληση της υποστήριξης στον Βενιζέλο από την Πανελλήνιο Ένωση και τον Εθνικό Κήρυκα απειλούσε να περιορίσει την επιρροή της Ατλαντίδας και να ενισχύσει τους αντιπάλους της. Έτσι, ακόμη και μετά την εκδήλωση του κινήματος της Θεσσαλονίκης, εξέφραζε την ελπίδα να καταφέρει η προσωρινή κυβέρνηση να πείσει τους Συμμάχους για τη σημασία της Ελλάδας στον αγώνα τους⁹⁴⁶. Στο βαθμό που η Αντάντ ήταν υπεύθυνη για την εφεκτική στάση της κυβέρνησης των Αθηνών, η

943 Ατλαντίς, 30 Μαρτίου 1916, «Πνίγονται μάλλον εις κατακλυσμούς αιμάτων θάττον ή βράδιον, τιμωρούμενοι υπό του Ελληνικού Θεού, εκείνοι οι οποίοι αδικούσι και καχοποιούσι τον Ελληνισμόν. Ο Θεός της Ελλάδος είναι εκδικητικός».

944 Ατλαντίς, 27 Απριλίου 1916, Ανταπόκριση του Αδαμάντιου Πολυζωΐδη από την Αθήνα, «Οι Γερμανοί οι οποίοι φονεύουν τους ανθρώπους μας εις την Θεσσαλονίκην και οι Σύμμαχοι, οι οποίοι φονεύουν την εθνικήν μας αξιοπρέπειαν εις την Μάλταν, και τας Πάτρας και την Κέρκυραν και την Μήλον και παντού όπου τους καπνίση να υβρίσουν την Ελληνικήν σημαίαν τάσσονται από τον Ελληνισμόν εις την ιδίαν κατηγορίαν. Θα ειπήτε ότι εις την Αμερικήν τα βλέπετε αλλοιώς τα πράγματα. Ελάτε όμως εδώ να ιδήτε λίγο την κατάστασιν και τα ξαναλέμε».

945 Ατλαντίς, 12 Ιουνίου 1916, «Καθήκον του κ. Βενιζέλου είναι να δηλώση σαφώς και απεριφράστως εις τους Συμμάχους ότι είναι αντίθετος προς το σχέδιόν των και ότι δεν θα εδέχετο να τεθή επί κεφαλής κυβερνήσεως η οποία θα προέκυπτεν εκ της επεμβάσεως ιδιοτελών ξένων εις τα εσωτερικά της Ελλάδος [...] Καθήκον της παρούσης κυβερνήσεως είναι να έλθη εις συνεννόησιν προς τον κ. Βενιζέλον, αδιαφορούσα αν θα παραμείνη συνεπεία της συνεννόησεως εις την αρχήν [...] Αν δύναται να σώση την Ελλάδα και τα Ελληνικά συμφέροντα νέα κυβέρνησις, την κυβέρνησιν ταύτην πρέπει να δώσωμεν ημείς οι ίδιοι εις την Ελλάδα, αποκλείοντες τους ξένους και ματαιούντες τα σχέδιά των».

946 Ατλαντίς, 26 Νοεμβρίου 1916, «Άς μη καταφύγουν εις νέας προφάσεις οι Σύμμαχοι. Εκείνο το οποίον χρειάζεται, εκείνο το οποίον θα εξασφαλίση ίσως την επιτυχίαν των εις την Βαλκανικήν δεν είναι αι προφάσεις αλλά είναι η σύμπραξις όλων των στρατιωτικών δυνάμεων της Ελλάδος εις τον συμμαχικόν αγώνα. Άς ρίψουν μαζί μας εν βλέμμα εις τον χάρτην της Ρουμανίας, ας ίδουν που ευρίσκονται οι Γερμανοί, ας συλλογισθούν τι ημπορεί να συμβή εντός ολίγων ημερών, και ας αποφασίσουν περί του πρακτέου ως προς την Ελλάδα».

Ατλαντίδα επέμενε ότι εναπόκειται στους Δυτικούς Συμμάχους να εξοπλίσουν τον ελληνικό στρατό ώστε ο Κωνσταντίνος να συναινέσει στην εγκατάλειψη της ουδετερότητας. Στο πλαίσιο αυτής της ισορροπημένης στάσης, η Ατλαντίδα στηλίτευσε τους επιστράτους για την επίθεση στις γαλλικές δυνάμεις τον Νοέμβριο του 1916 στην Αθήνα και τους προπηλακισμούς κατά των Βενιζελικών⁹⁴⁷. Επeseήμανε την ευθύνη του επίσημου ελληνικού κράτους που δεν κατάφερε να ελέγξει την κατάσταση και υπέθαλψε τον φανατισμό που οδήγησε στα επεισόδια⁹⁴⁸. Η Ατλαντίδα επισήμαινε μετά τα γεγονότα του Νοεμβρίου ότι “η επίσημος Ελλάς δεν είναι διατεθειμένη να αναμιχθή εις τον πόλεμον. Θέλει να παραμείνη εις την ουδετερότητα, αφήνοντας εις το μέλλον να κανονίση την απόφασίν της, πάντοτε μεν εις το πλευρόν της Ανταντ αλλά και άνευ των κινδύνων, ους απειλούν αι προαγγελλόμεναι τεσσαράκοντα τέσσαρες μεραρχίαι του στρατηγού Μακένσεν. Κατόπιν τούτων η προσοχή πάντων στρέφεται προς το έτερον τμήμα της Ελλάδος, όπερ έχει την έδραν του εις την Θεσσαλονίκην”. Δικαίωne έτσι εμμέσως την άρνηση του Κωνσταντίνου και του πληθυσμού της Παλαιάς Ελλάδας να πολεμήσει λόγω φόβου προς την γερμανική στρατιωτική ισχύ, αφήνοντας όμως να διαφανεί ότι ίσως από την

947 Γιώργος Μαργαρίτης, “Η εμπόλεμη Ελλάδα, Βαλκανικοί Πόλεμοι, Μακεδονικό Μέτωπο, Ουκρανία”, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 6, Αθήνα 2003: 77-8. Thanos Veremis – Helen Gardikas Katsiardakis, “Protagonist in Politics, 1912-20”, *Eleutherios Venizelos: The Trials of Statesmanship* Εδιμβούργο 2006: 125.

948 Ατλαντίς, 26 Νοεμβρίου 1916, «Παρέλασις θριαμβευτική καθ'ην στιγμήν το πλείστον της Μακεδονίας ευρίσκεται υπό την πτέρναν των ασπονδοτέρων εχθρών του Ελληνισμού, των Βουλγάρων, δεν είχε τον λόγον της. Επί τέλους και αυτή η κατάσχεσις του στόλου μας και αυτός ο επιβληθείς έλεγχος εις την αστυνομίαν, εις τους λιμένας και εις τους σιδηροδρόμους, άτινα κατέλυσον πάσαν κυριαρχίαν του Κράτους, δεν ήσαν πράγματα δίδοντα αφορμήν εις παρελάσεις και θορύβους ασυνέτους, ους δημιουργούν οι τιτλοφορούμενοι επίστρατοι. Μετά τας τοιαύτας ασυνέτους αποδοκιμασίας δεν εχρειάζετο μαντική δύναμις διά να προΐδη τις τι θα επηκολούθει [...] (Αποβιβάστηκαν συμμαχικά αγγήματα) Η ωραία αυτή ανάμιξις των εφεδρικών συλλόγων, οι οποίοι απεκατέστησαν το επίσημον Κράτος, εγένοντο μέχρι τούδε αφορμή ανυπολογίστων κακών και απείρων εξευτελισμών του Επίσημου Κράτους και του Βασιλέως [...] Ενθαρρυνόμενοι εκ της αδυναμίας της αστυνομίας, όπως επιβληθή και εμποδίση τας παρεκτροπάς των ηπείλουν πάντας τους αντιφρονούντας και παρημποδίζον πάσαν άλλην εκδήλωσιν πλην των εκδηλώσεων εναντίον των Συμμάχων [...] (Ο Κωνσταντίνος πρότεινε να αποχωρήση ο ελληνικός στρατός από την Θεσσαλία και να γίνει μερική αποστράτευση. Έτσι αποτράπηκε η κατοχή της Αθήνας) [...] Απορεί αληθώς κανείς με τον τρόπον της διαχειρίσεως των τοιούτων λεπτών ζητημάτων. Δεν εχρειάζετο βεβαίως έκτακτος διορατικότης όπως κατανοήση τις που ηδύναντο να φθάσωσι τα πράγματα. Και αφού ηδύναντο να αντιληφθώσι τούτο, προς τι δεν επρολαμβάνοντο όλαι εκείναι αι παρεκτροπαί του όχλου και αυταί αι προκλητικαί διαδηλώσεις, αι οποίαι έφερον την επέμβασιν του ναυάρχου Φουρνιέ, και την κατάργησιν πάσης αστυνομικής και διοικητικής πρωτοβουλίας, υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως [...]».

προσωρινή κυβέρνηση προκύβουν πρωτοβουλίες που θα μετέβαλλαν την κατάσταση. Οι δύο κυβερνήσεις παρουσιάζονταν ως δύο διαπραγματευόμενοι με διαφορετική στάση αλλά με κοινό πατριωτικό υπόβαθρο και ενιαίο στόχο την εκπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας

Συνοφίζοντας, μέχρι την αποπομπή του Κωνσταντίνου τον Ιούνιο του 1917 η αντιπαράθεση του *Εθνικού Κήρυκα* και της *Ατλαντίδας* στην Αμερική περιορίστηκε σε συστάσεις προς τον Κωνσταντίνο και τον Βενιζέλο. Δεν αμφισβητήθηκε άμεσα ο πατριωτισμός ούτε του Βενιζέλου ούτε του Κωνσταντίνου, και θεωρείτο δεδομένη η συμμαχία της Ελλάδας με τους Δυτικούς Συμμάχους. Η διαφωνία έγκειτο στη στιγμή εξόδου στον πόλεμο και τις εγγυήσεις που έδινε η Αντάντ. Και οι δύο αναγνώριζαν ότι η Ελλάδα σε κάποια φάση θα ήταν αναγκασμένη να πολεμήσει εναντίον των φυλετικών εχθρών, των «Τούρκων» και των Βουλγάρων. Για την *Ατλαντίδα* η στάση αναμονής απέτρεπε τους κινδύνους και ενίσχυε την διαπραγματευτική ικανότητα της Ελλάδας· ενώ για τον *Εθνικό Κήρυκα* η «διστακτικότητα» του Κωνσταντίνου κινδύνευε να ακυρώσει το νόημα της ελληνικής συμμετοχής και να οδηγήσει στην κατάλυση της ελληνικής κυριαρχίας από τους εμπόλεμους⁹⁴⁹. Και οι δύο αναγνώριζαν τον κίνδυνο από την επέκταση της Ρωσίας⁹⁵⁰ και της Ιταλίας. Η *Ατλαντίδα* ζητούσε εκ των προτέρων εγγυήσεις για τη συγκράτηση των Ρώσων και των Ιταλών, ενώ ο *Εθνικός Κήρυκας* υποστήριζε ότι μόνο η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο θα μπορούσε να συγκρατήσει τις επεκτατικές διαθέσεις τους. Στο λόγο της *Ατλαντίδας* μπορούμε να διακρίνουμε μια προσπάθεια να δικαιολογήσει τις διαδοχικές αναβολές της

949 *Εθνικός Κήρυξ*, 30 Μαρτίου 1916, «Και ενώ ο εις των συνδυασμών μας απειλεί με οριστική της Θεσσαλονίκης κατάληψιν, αν δυνήθῃ να προελάσῃ, ο ἄλλος προβαίνει εις την βαθμιαίαν κατάργησιν της πολιτικής μας ελευθερίας και ταυτοχρόνως μας αρνείται το δικαίωμα να προσαρτήσωμεν την Βόρειον Ἑπείρον. **Ἡ αναστηθεῖσα φαυλοκρατία κατῴρθωσε να μετατρέψῃ εις πτώμα τον γίγαντα και να προαισθάνεται την τύχην της Ελλάδος ομοίαν με της Πολωνίας βαθμιαίως διαμελισθείσης**».

950 *Εθνικός Κήρυξ*, 19 Απριλίου 1916, «Ἡ ελληνική ἀποψις των ρωσικῶν θριάμβων [...] 4 εκατομμύρια υποδούλων που εναγώνιοι εγκαρτεροῦν ἐπὶ αἰῶνας πέντε ὄχι να ἴδουν μεταβολὴν της τυραννίας, ἀλλὰ να χαιρετήσουν την κυανόλευκον ὑπὸ τας πτυχάς της οποίας μόνον θα εξασφαλίσουν την κινδυνεύουσαν τώρα ἰσχυρότερον ἐθνικὴν των οντότητα».

εξόδου στον πόλεμο και να επιχειρηματολογήσει πειστικά για να ανατρέψει την πεποίθηση για φιλογερμανισμό του Κωνσταντίνου. Αντίθετα, ο *Εθνικός Κήρυκας* αντιμετώπιζε την πολιτική κρίση στην Ελλάδα ως ευκαιρία για να αποσείσει τις κατηγορίες για χρηματικές ατασθαλίες και εκμετάλλευση των εργατών από την *Πανελλήνιο Ένωση* και να συσπειρώσει ένα μέρος των Ελλήνων της Αμερικής στους συλλόγους των Φιλελευθέρων.

ε. Η Μεγάλη Ιδέα και τα όρια της ελληνικότητας

Τον Ιανουάριο του 1916 οι ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού, συμπεριλαμβανομένων των κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οργάνωσαν ένα συνέδριο στο Παρίσι όπου καταδίκασαν την πολιτική του Κωνσταντίνου και προέτρεψαν την ελληνική κυβέρνηση να συμμετάσχει στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ⁹⁵¹. Για πρώτη φορά η άρχουσα τάξη της διασποράς φάνηκε διατεθειμένη να διαδραματίσει τον ρόλο μιας εθνικής αστικής τάξης, ως προοίμιο μιας μόνιμης διασύνδεσης της οργανωμένης πολιτικής εξουσίας με τη διεσπαρμένη οικονομική κυριαρχία⁹⁵².

Η παρέμβαση αυτή των ομογενών προκάλεσε αντιδράσεις στην Ελλάδα και τις κοινότητες της Αμερικής. Το πολιτικό κατεστημένο και η αστική τάξη της Παλαιάς Ελλάδας αισθανόταν ήδη δυσφορία επειδή έπρεπε να μοιραστεί τα προνόμιά της με τους κατοίκους των Νέων Χωρών⁹⁵³. Κατά συνέπεια η προοπτική περαιτέρω επέκτασης του ελληνικού κράτους και η ανάμειξη των Ελλήνων αστών της διασποράς στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας τους προκαλούσε δυσφορία. Στην Αμερική οι κοινότητες όπου η *Πανελλήνιος Ένωσις* είχε ισχυρή παρουσία αντιπροσωπεύτηκαν στο συνέδριο. Ο κατάλογος των πόλεων που επέλεξαν να εκπροσωπηθούν επιβεβαιώνει την εκτίμηση της Ατλαντίδας ότι η *Πανελλήνιος Ένωσις* διατηρούσε ισχυρή παρουσία μόνο μεταξύ των εργατών στις βιομηχανικές πόλεις των Βορειοδυτικών Ηνωμένων Πολιτειών⁹⁵⁴. Ο εντεταλμένος αντιπρόσωπος της *Πανελληνίου Ενώσεως*, Δημήτριος Πετροκόκκινος, βέβαια δεν ήταν Έλληνας της Αμερικής αλλά ομογενής της Ρωσίας, γεγονός που επέτρεψε στην Ατλαντίδα να αμφισβητήσει την εκλογή του. Σε αντίθεση με την πάγια στήριξη

951 ΙΑΥΕ, Φ. Α52/1915, Επιστολή του Έλληνα πρεσβευτή στο Παρίσι Άθω Ρωμανού προς τον πρωθυπουργό Στέφανο Σκουλούδη, αρ. εμπ. πρωτ. 86, 22/4 Ιανουαρίου 1916.

952 Τσουκαλάς, ο.π., 370.

953 Veremis – Gardikas Katsiardakis, ο.π.: 119.

954 *Εθνικός Κήρυξ* 27 Ιανουαρίου 1916, «Αι κοινότητες και τα Σωματεία των παροικιών Νέας Υόρκης, Σικάγου, Βοστώνης, Σινσινάτης, Πενσακόλας, Μάσον Σίτυ, Κάντον Οχάϊο και Ηστ Πίττσπουργ συμμετέσχον εις το Πανελλήνιον συνέδριον».

στην απόκτηση της αμερικανικής υπηκοότητας, την οποία δεν θεωρούσε άρνηση της ελληνικής ταυτότητας, υποστήριξε ότι ένας Ρώσος υπήκοος δεν μπορούσε να θεωρείται Έλληνας⁹⁵⁵.

Και οι Μικρασιάτες της Ελλάδας έσπευσαν (ίσως κατόπιν πιέσεων) να καταδικάσουν τη συμμετοχή εκπροσώπων τους στο Συνέδριο των Παρισίων και να εκφράσουν την εμπιστοσύνη τους στην ελληνική κυβέρνηση: “Οιοσδήποτε παρέστη ως αντιπρόσωπος εις παρασυναγωγάς ιδιωτών προς ρύθμισιν της πολιτικής του κράτους, όπερ μόνον δικαιούται να δίδη κελεύσματα εις τας διαφόρους εθνικάς ομάδας και τα μέλη του Εθνικού συνόλου και μόνον να δίδη την κατεύθυνσιν εις την πολιτικήν του, δεν είναι αντιπρόσωπός μας. Κατά ταύτα αποκηρύττομεν πάσαν ενέργειαν ξένην προς την προτεθείσαν αρχήν της νομιμοφροσύνης και της εθνικής πειθαρχίας και τάσσομεν ημάς αυτούς υπό την σκέπην, την μέριμναν και το κέλευσμα της Ελληνικής Πολιτείας, ην εκπροσωπούσιν αι εκάστοτε Κυβερνήσεις”⁹⁵⁶.

Το συνέδριο αποτέλεσε την αφορμή να εκδηλωθεί για μια ακόμη φορά ο προβληματισμός που υπήρχε από την ψήφιση του πρώτου συντάγματος της Ελλάδας το 1844 για τη σχέση μεταξύ “αυτοχθόνων” και “ετεροχθόνων” Ελλήνων⁹⁵⁷. Η Μεγάλη Ιδέα που από το 1844 προβαλλόταν ως γνώμονας της

955 Ατλαντίς, 18 Ιανουαρίου 1916.

956 *Εθνικός Κήρυξ*, 10 Μαρτίου 1916, «Αποκηρύττομεν πάντα αυτόκλητον σφετεριστήν του τίτλου της ημετέρας αντιπροσωπείας και στηλιτεύομεν πάσαν προσπάθειαν τείνουσαν να φέρη ρυθμιστάς της τύχης μας αλλοτρίους, όπως και πάσαν τοπικιστικήν αντίληψιν καθόσον είμεθα πρώτιστα Μικρασιάται Έλληνες και κατόπιν Περγαμηνοί, Φωκιανοί, Κυδωνιάται, Σμυρναίοι κτλ. οφείλοντες να σκεπτώμεθα μόνον ως τέκνα απολύτως αφοσιωμένα εις την κοινήν και ένδοξον Πατρίδα μας. Οιοσδήποτε παρέστη ως αντιπρόσωπος εις παρασυναγωγάς ιδιωτών προς ρύθμισιν της πολιτικής του κράτους, όπερ μόνον δικαιούται να δίδη κελεύσματα εις τας διαφόρους εθνικάς ομάδας και τα μέλη του Εθνικού συνόλου και μόνον να δίδη την κατεύθυνσιν εις την πολιτικήν του, δεν είναι αντιπρόσωπός μας. Κατά ταύτα αποκηρύττομεν πάσαν ενέργειαν ξένην προς την προτεθείσαν αρχήν της νομιμοφροσύνης και της εθνικής πειθαρχίας και τάσσομεν ημάς αυτούς υπό την σκέπην, την μέριμναν και το κέλευσμα της Ελληνικής Πολιτείας, ην εκπροσωπούσιν αι εκάστοτε Κυβερνήσεις. Είναι έργον εθνικώς επιζημιώτατον να κομματιζώμεθα, πολλώ δε μάλλον, παραγνωρίζοντες τας υποχρεώσεις ημών τας εθνικάς, να ομιλώμεν περί ξένων και να υπηρετώμεν μάλιστα εις πράξεις στρεφόμενας κατά της αξιοπρεπείας του Κράτους. Οι ταύτα πράττοντες ελάχιστα ευτυχώς εκ του προσφυγικού κόσμου, είναι άξιοι της στηλιτεύσεως. Μυτιλήνη 11 Ιαν. 1916».

957 Ο λόγος εναντίον των ετεροχθόνων απηχούσε στερεότυπα που είχαν διατυπωθεί ήδη κατά τις συζητήσεις για την ψήφιση του πρώτου ελληνικού συντάγματος Βλ. Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, *Από το Γένος στο Έθνος, η Θεμελίωση του Ελληνικού Κράτους, 1821-1862*, Αθήνα 2005: 418. Βλ. επίσης Ιωάννης Δημάκης, *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων*, Αθήνα 1991 και Ελπίδα Βόγλη, *Έλληνες το Γένος*, Αθήνα 2007.

ελληνικής πολιτικής δέχτηκε για πρώτη φορά συντεταγμένη κριτική από σημαντική μερίδα των Ελλήνων πολιτικών αλλά και ψηφοφόρων. Παράλληλα αμφισβητήθηκε το δικαίωμα των Ομογενών να έχουν λόγο στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας. Οι Φιλελεύθεροι παρουσίαζαν τους Έλληνες του εξωτερικού ως την διαχρονική πρωτοπορία του έθνους από τον καιρό της Φιλικής Εταιρείας και προέβαλλαν τη συμμετοχή τους στις εθνοσυνελεύσεις για να αποδείξουν ότι πάντα θεωρούνταν τμήμα του ελληνικού έθνους με δικαίωμα λόγου στην πολιτική του ελληνικού κράτους⁹⁵⁸.

Αντίθετα οι Αντιβενιζελικοί τους παρέστησαν ως κοσμοπολίτικη ελίτ που είχε χάσει την εθνική της συνείδηση και απλώς λειτουργούσε τη δεδομένη στιγμή ως όργανο των ξένων συμφερόντων. Η αδιάφορη στάση που είχαν τηρήσει κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων και η ελλιπής γνώση της ελληνικής χρησιμοποιήθηκε ως επιβεβαίωση της ντροπής που αισθάνονταν για τη χώρα καταγωγής τους. Έκριναν έτσι ως υποκριτικό το όψιμο ενδιαφέρον τους για τα ελληνικά πολιτικά πράγματα. Σε συνέντευξη του στην *Ατλαντίδα*, με αφορμή το Συνέδριο των Παρισίων, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος διέκρινε τους Έλληνες της Αμερικής από τους ομογενείς της Ευρώπης λόγω των στενών δεσμών τους με την Ελλάδα και τον ηρωισμό που επέδειξαν στο μέτωπο. Η επίθεση δεν στρεφόταν κατά των εργατών Ελλήνων της Αμερικής αλλά αυτών της Δυτικής Ευρώπης που λόγω μορφωτικού επιπέδου και οικονομικής δύναμης μπορούσαν να αμφισβητήσουν την ισχύ των αντιβενιζελικών πολιτικών.

Μετά το Συνέδριο των Παρισίων οι δύο αντίπαλες ηγετικές ομάδες στην Αμερική, με άρθρα στην *Ατλαντίδα* και τον *Εθνικό Κήρυκα*, ενέτειναν την προσπάθεια προσεταιρισμού των μεταναστών, ιδιαίτερα αυτών από τις «αλύτρωτες επαρχίες». Η *Ατλαντίδα* προέβαλλε τον έρανο για την ενίσχυση

⁹⁵⁸ *Εθνικός Κήρυξ* 20 Ιουνίου 1916, «Εις πάσας τας εθνοσυνελεύσεις αι ελληνικαί παροικίαι κληθείσαι υπό της πολιτείας εξεπροσωπήθησαν κατά τα ψηφισθέντα συντάγματα. Διότι διά των συνθηκών ο μέχρι του 1863 Βασιλεύς της Ελλάδος διεθνώς ανεγνωρίσθη «Βασιλεύς των Ελλήνων» εις εκδήλωσιν της εθνικής αλληλεγγύης».

των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως απόδειξη του ενδιαφέροντός της για τα θύματα των διωγμών. Αντίθετα ο *Εθνικός Κήρυκας* απέρριψε την αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας θεωρώντας ότι οι διωγμοί κατά του «ελληνικού εμπορίου» κατάφεραν το χαριστικό πλήγμα στην πολιτική του ελληνοοθωμανισμού και η προοπτική ανάπτυξης των Ελλήνων στο πλαίσιο του Οθωμανικού κράτους είχε εκλείψει⁹⁵⁹.

Οι Φιλελεύθεροι, για να απαντήσουν στις κατηγορίες για κοσμοπολιτισμό των Ελλήνων της διασποράς, επιτέθηκαν κατά της εκλογικής βάσης του Δημητρίου Γούναρη, ηγέτη του κόμματος των Εθνικοφρόνων. Η στήριξή του από τους «Τούρκους» και τους Εβραίους της Μακεδονίας έθετε σε αμφισβήτηση τον πατριωτισμό του⁹⁶⁰. Κατά τους Φιλελεύθερους, αντί η ελληνική κυβέρνηση να προβεί σε αντίποινα για τους διωγμούς των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, περιέβαλλε με την εύνοιά της τους Τούρκους της Ελλάδας. Η απόδοση σε Τούρκους πρόσφυγες των Βαλκανικών Πολέμων που επανήλθαν στην Ελλάδα των κτημάτων τους στη Μακεδονία αποτέλεσε ένα σημαντικό επιχείρημα εναντίον της κυβερνήσεως. Προέβαλλαν ότι η Ελληνική Κυβέρνηση θεωρούσε Έλληνες τους «αλλόθρησκους» της Μακεδονίας και όχι τους ομογενείς και τους “αλύτρωτους” υποτάσσοντας το εθνικό

959 *Εθνικός Κήρυξ*, 2 Φεβρουαρίου 1916, «Δεν δύναται μεν τις να αρνηθή ότι δεν ήτο υγιής η βάσις αυτή, η ευνοούσα την ειρηνικήν ανάπτυξιν των αλυτρώτων αδελφών μας, αλλ'εφόσον η Τουρκία δεν έδιδε καμμίαν σημασίαν εις την επιθυμίαν μας [...] και εκήρυττεν από ιδιοτροπίαν πολλάκις από ιδιοτροπίαν πόλεμον κατά του ελληνικού εμπορίου, η εμμονή εις την κατ'αρχήν συμφέρουσαν πολιτικήν ταύτην της αλληλεγγύης Ελλάδος και Τουρκίας θα ήτο ακατανόητος εξευτελιστική και αναξία κράτους, θέλοντος να διατηρήση εξωτερικήν πολιτικήν [...] Ήτο φυσικώτερον να ευρεθώμεν παρά το πλευρόν των Τούρκων παρά των Βουλγάρων, διότι ο Βούλγαρος είναι ο αρχαιότερος πατροπαράδοτος εχθρός μας και διότι με αυτόν τον εχθρόν διεκδικούντα την κληρονομίαν μας είμεθα προωρισμένοι να διεξαγάγωμεν μακρούς αγώνας μέχρι της οριστικής επικρατήσεως μιας εκ των δύο φυλών. [...] τώρα οπότε ο Ρωσικός κολοσσός απειλεί την Κωνσταντινούπολιν και αυτήν την περαιτέρω ζώήν της Τουρκίας, η καλλιέργεια φιλικών σχέσεων με τους σφαγείς του Ελληνισμού είναι οικτροτάτη ειρωνία».

960 *Εθνικός Κήρυξ*, 6 Απριλίου 1916, «Πρέπει να αποβλέψωμεν εις τον όγκον των αλλοθρήσκων στοιχείων. Οι Μουσουλμάνοι, οι Βούλγαροι και οι Εβραίοι είναι στοιχεία πολύτιμα διά τον καταρτισμόν και την στερέωσιν του κόμματος του βαπτισθέντος εις Εθνικόν, διότι μοχθεί υπέρ της ακεραιότητος του κράτους, επιβουλευομένου υπό του αντιδυναστικού και αναρχικού και προδοτικού Κρητός [...] Τα ιδιαίτερα μας συμφέροντα απήτουν να ρίψωμεν πάλιν τους πρόσφυγας εις τους δρόμους και να δώσωμεν τα κτήματα εις τους μουσουλμάνους οι οποίοι επανέρχονται τώρα να ζητήσουν τα υπάρχοντά των. Καίτοι είναι εκπρόθεσμοι, καίτοι έπρεπε να δοθή ανάλογον κτύπημα εις την Τουρκίαν, εν τούτοις επεβάλλετο να κρημνίσωμεν και τούτον τον θεσμόν του προδίδοντος την Πατρίδα Κρητός».

συμφέρον στην ψηφοθηρική λογική. Οι Φιλελεύθεροι και η αστική τάξη της διασποράς ανέλαβαν να προασπίσουν τα συμφέροντα των Αλύτρωτων Ελλήνων και αποκήρυσσαν μια κυβέρνηση η οποία δεν εκπροσωπούσε τους “γνήσιους Έλληνες” αλλά τους εσωτερικούς εχθρούς⁹⁶¹.

Οι φερόμενοι ως φορείς του φιλελεύθερου εκσυγχρονισμού θεωρούσαν απόλυτα λογικό ότι η ελληνική κυβέρνηση θα έπρεπε να εκπροσωπεί τον ελληνισμό και όχι τους πολίτες του ελληνικού κράτους ανεξαρτήτως εθνικότητας και θρησκείας. Σύμφωνα με τον *Εθνικό Κήρυκα* “αφού ο Κρης δεν έχει πλέον φωνήν εις το Κοινοβούλιον, θα είμεθα ηλίθιοι, αντιπολιτεύσεως ουσιαστικώς μη υπαρχούσης, να μη ενισχύσωμεν τους Μουσουλμάνους, δυναμένους να διαθέσουν μυριάδας ψήφων υπέρ της ζωτικότητος του ατροφικού κόμματος. Και οι πρόσφυγες οι γυμνητεύοντες, οι άστεγοι; Αυτοί οι Τουρκομερίται είναι άχρηστοι. Δεν έχουν ψήφον”⁹⁶². Η πόλωση μεταξύ των δύο παρατάξεων οξύνθηκε και από δημοσιεύματα του αντιβενιζελικού τύπου τα οποία καταφέρονταν εναντίον των ομογενών: “Και όμως τον Ελληνικόν αυτόν κόσμον των εντίμων βιοπαλαιστών ευρέθησαν εφημερίδες των Αθηνών -από εκείνας που εξυμνούν τους Νεοτούρκους και εκθειάζουν τας Βουλγαρικής νίκας- να αποκαλέσουν όχλον αγραμμάτων μεταναστών. Αρνήθηκαν εις τους Έλληνας της Αμερικής να έχουν γνώμην επί των εθνικών μας ζητημάτων. Και έφερον ως επιχείρημα ότι δεν πληρώνουν φόρους [...] δεν είναι οι ίδιοι που απεκάλεσαν τους Έλληνας της Αιγύπτου φελλάχους και του Λονδίνου μπακάληδες και την Μικράν Ασίαν επικίνδυνον διά την ασφάλειαν της Ελλάδος αποικίαν; Είναι αυτοί που μοιράζουν σήμερα τα τιμημένα ελληνικά παράσημα στους Ραββίνους της Θεσσαλονίκης, τους Ελληνομάχους Νεοτούρκους της Δράμας και εις κάθε φαύλον υβριστήν του

961 Την άποψη αυτή η οποία υιοθετεί την ταύτιση των ελλήνων πολιτών με τους “Έλληνες το γένος” ασπάζεται και ο Γιώργος Μαυρογορδάτος ο οποίος υποστηρίζει ότι “τη στιγμή που κρινόταν αν η Ελλάδα θα πολεμήσει την Τουρκία και τη Βουλγαρία, συνιχτούσε ασφαλώς υπέρτατη ειρωνία να ψηφίζουν συμπαγείς μάζες Τούρκων και Βουλγάρων στις ελληνικές εκλογές”, “Πολιτικές Εξελίξεις από το Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή”, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 6, Αθήνα 2003: 19. Βλ. επίσης Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, Χρήστος Χατζηιωσήφ επιμ., *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Αθήνα 1988: 11.

962 *Εθνικός Κήρυξ*, 6 Απριλίου 1916.

ελληνικού κράτους και των αρχών του”⁹⁶³. Η ταξική διαφορά μεταξύ των αστών των παροικιών και των εργατών μεταναστών παρασιωπείτο, με στόχο να προβληθεί μια ισχυρή ενιαία “εθνική βούληση”. Το γεγονός ότι οι ομογενείς της Δυτικής Ευρώπης δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα και δεν πλήρωναν φόρους δεν είχε σημασία, τη στιγμή που κύριο διακύβευμα ήταν η εκπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας.

Στον λόγο αυτό διακρίνουμε ήδη τα σπέρματα του διώξεων εναντίον των “εσωτερικών εχθρών”, η οποία ακολούθησε μετά την έξωση του Κωνσταντίνου και την αναβίωση της “Βουλής των Λαζάρων”, με πρόσχημα την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του ελληνισμού⁹⁶⁴. Ο Εθνικός Κήρυκας προέβαλλε ως επιπλέον απόδειξη του αυτοχθονισμού των αντιβενιζελικών τη διακοπή από αστυνομικά όργανα και «κουμπουροφόρους» του μνημοσύνου των Αλύτρωτων για τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο στην εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου στην Αθήνα. Οι πρωτοστατούντες στα επεισόδια αντιβενιζελικοί αποκάλεσαν τους οργανωτές του μνημοσύνου “Τούρκους” και ξυλοκόπησαν τον Μαρμαρινό μετέπειτα πρόεδρο της Εθνικής Επιτροπής Αλυτρώτων Νικόλαο Κυριακίδη. Το γεγονός, το οποίο προκάλεσε αντιδράσεις και μεταξύ των Μαρμαρινών της Αμερικής, είναι χαρακτηριστικό της ρευστότητας του περιεχομένου των εθνικών χαρακτηρισμών ανάλογα με την πολιτική στάση. Η διαμάχη για το περιεχόμενο της ελληνικότητας, η οποία είχε εκδηλωθεί στην Αμερική ήδη πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους με αφορμή τη συμμετοχή στις ελληνικές κοινότητες των αλβανόφωνων και των σλαβόφωνων, έλαβε νέες διαστάσεις το 1915 με αφορμή την οριοθέτηση του σώματος των Αλύτρωτων Ελλήνων.

963 *Εθνικός Κήρυξ*, 10 Φεβρουαρίου 1916. Τον όρο αποικία για τη ζώνη της Δυτικής Μικράς Ασίας που διεκδικούσε ο Βενιζέλος χρησιμοποίησε ο Ιωάννης Μεταξάς, βλ. Ιωάννης Μεταξάς, *Το Προσωπικόν του Ημερολόγιον*, τ. 2, Αθήνα 1952: 391-2. Βλ. επίσης Παπαδημητρίου, *ο.π.*: 97.

964 Veremis – Gardikas Katsiardakis, *ο.π.*: 126.

στ. Η ένταξη των Ρωμιών μεταναστών στο σώμα των Αλύτρωτων
Ελλήνων

Μέχρι την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου υπάρχουν μόνο σποραδικές μνείες για μετανάστες από τη Μικρά Ασία και τη Θράκη στην Αμερική. Οι Έλληνες διπλωμάτες δεν αναφέρονταν στις εκθέσεις τους στους τοπικούς συλλόγους, ίσως επειδή επιδίωκαν να τους αποδυναμώσουν και να εντάξουν τα μέλη τους στα τμήματα της *Πανελληνίου Ενώσεως*. Οι εθνοτοπικοί σύλλογοι, από την άλλη, όταν δεν εμπλέκονταν σε κοινοτικές διαμάχες δεν απασχολούσαν τον τύπο. Στις εφημερίδες ο μόνος μικρασιατικός σύλλογος που αναφέρεται στην πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, σε μια αγγελία, είναι η *Σμυρναϊκή Ένωσις Νέας Υόρκης* η οποία όμως δεν γνωρίζουμε αν συνέχισε να λειτουργεί μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους⁹⁶⁵.

Το 1910 ιδρύθηκε ο μακροβιότερος μικρασιατικός σύλλογος της Νέας Υόρκης, η *Κρηναϊκή Αδελφότης* η "*Ερυθραία*". Αρχικά ονομαζόταν *Ομόνοια* και είχε 100 μέλη, το σύνολο των Κρηναίων της Νέας Υόρκης⁹⁶⁶. Σταδιακά συμπεριέλαβε όλους τους καταγόμενους από τη χερσόνησο της Ερυθραίας μετανάστες αυξάνοντας τα μέλη της σε 250, και μετονομάστηκε σε *Κρηναϊκή Αδελφότης* η "*Ερυθραία*". Κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους το σωματείο έστειλε προσωπικά στον Βενιζέλο σημαντική χρηματική ενίσχυση⁹⁶⁷. Μετά το 1915 άρχισαν να δημοσιεύονται στις εφημερίδες αγγελίες και άλλων συλλόγων Θρακών και Μικρασιατών. Αναφέρονταν όμως μόνο στη σύσταση και συχνά τη διάλυση των σωματείων ή ενημέρωναν τα μέλη για τον χρόνο των γενικών συνελεύσεων. Δεν διαθέτουμε καμιά πληροφορία ούτε για τον αριθμό των μελών κάθε συλλόγου. Οι αγγελίες των συλλόγων μας επιτρέπουν απλώς να συμπεράνουμε ότι οι περισσότεροι Ρωμιοί μετανάστες κατάγονταν από την Ανατολική Θράκη, την περιοχή των Στενών, το σαντζάκιο της Σμύρνης και τον

965 *Ατλαντίς*, 3 Ιουλίου 1907.

966 Ευθυμίου, *ο.π.*: 156.

967 Στο *ίδιο*: 157.

καζά του Αϊβαλί⁹⁶⁸. Από το εσωτερικό της Μικράς Ασίας αναφέρονται μόνο σύλλογοι μεταναστών από τη Σινασό και το Νέβσεχιο (Νεάπολη) της Καππαδοκίας, καθώς και το Ντιγιάρμπακιρ του Κουρδιστάν, ενώ αντίθετα λειτουργούσαν πάνω από 60 σύλλογοι Ποντίων. Στα πρώτα χρόνια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ωστόσο, οι σύλλογοι με την πιο έντονη πολιτική δράση ήταν η *Κρηναϊκή Αδελφότητα* η "*Ερυθραία*" και ο *Σύλλογος Μαδυτίων* ο "*Ελλήσποντος*" της Νέας Υόρκης.

Η μόνη περίοδος κατά την οποία οι Ρωμιοί της Μικράς Ασίας και της Θράκης απασχόλησαν έντονα τον ελληνικό τύπο της Αμερικής ήταν η διετία 1915-16. Ο αγώνας για την απελευθέρωση των Αλύτρωτων Ελλήνων αποτέλεσε για τους Φιλελευθέρους τη βασική νομιμοποίηση της σύγκρουσής τους με τον βασιλιά Κωνσταντίνο. Η ταύτιση, εντούτοις, των Ρωμιών μεταναστών με την αλυτρωτική πολιτική των Φιλελευθέρων δεν ήταν από την αρχή προφανής. Όταν η *Ατλαντίδα* έσπευσε να χαιρετήσει την αναχώρηση μιας ομάδας Μαρμαρινών για την Ελλάδα ως πρόδρομο «της αυριανής μεγάλης μικρασιατικής φάλαγγας», οι αναχωρούντες διευκρίνισαν ότι «μόνος σκοπός να συναντηθούν μετά των οικογενειών των οποίων αγνοούν την τύχη [...] δεν είναι αλήθεια ότι απήλθον όπως ενόπλως υπερασπίσουν τας οικογενείας των»⁹⁶⁹.

Τον Ιούνιο του 1916 εκδηλώθηκε η πρώτη προσπάθεια για την σύμπληξη μιας Ενώσεως Μικρασιατικών Συλλόγων με πρωτοβουλία των της Κρηναϊκής Αδελφότητας η *Ερυθραία* και της Αδελφότητος Μαδυτίων ο *Ελλήσποντος* της Νέας Υόρκης⁹⁷⁰. Η *Κρηναϊκή Αδελφότητα* επιδίωξε να δώσει πολιτικό χαρακτήρα στην πρωτοβουλία. Το κείμενο της πρώτης προκήρυξης κάνει σαφώς μνεία στην ανάγκη αξιοποίησης της παρουσιαζόμενης ευκαιρίας «προς

968 Βλ. στο παράρτημα τον αναλυτικό πίνακα των συλλόγων από την Ανατολική Θράκη και τη Μικρά Ασία.

969 *Ατλαντίς*, 30 και 31 Ιουλίου 1915.

970 *Ατλαντίς*, 1 Ιουνίου 1916 και *Εθνικός Κήρυξ* 3 Ιουνίου 1916, «σκοπός του οποίου θα είναι να ληφθή πρόνοια προς ανακούφισιν και αποκατάστασιν των εν Τουρκία πασχόντων αδελφών μας» παράλληλα όμως επισημαίνεται ότι «Η παρουσιαζόμενη ευκαιρία είναι μοναδική προς εκπλήρωσιν των ονείρων με τα οποία εγαλουχήθημεν εξ απαλών ονύχων».

εκπλήρωσιν των ονείρων με τα οποία εγαλουχήθημεν εξ απαλών ονύχων». Στο πλαίσιο της πόλωσης του Διχασμού αποτελούσε σαφώς κίνηση ενίσχυσης της πολιτικής των Φιλελευθέρων. Η απόρριψη από τον βασιλιά Κωνσταντίνο το 1915 της προσφοράς της Δυτικής Μικράς Ασίας, ως αντάλλαγμα της συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο με την Αντάντ⁹⁷¹, έστρεψε τους μετανάστες από την δυτική Μικρά Ασία στους Φιλελευθέρους.

Αντίθετα οι μετανάστες από την Ανατολική Θράκη, η οποία δεν περιλαμβανόταν στις διεκδικήσεις των Φιλελευθέρων και μάλιστα ήταν πιθανό να παραχωρηθεί από την Αντάντ στη Βουλγαρία, ήταν λογικό να είναι αποστασιοποιημένοι⁹⁷². Η διαμαρτυρία για τον περιορισμό της πρόσκλησης στους Μικρασιάτες αντί των «εν Τουρκία Ελλήνων» μπορεί να συνάδει με την συνειδητοποίηση από τους Θράκες ότι η πολιτική κινητοποίηση τη δεδομένη στιγμή δεν θα τους προσέφερε τίποτα. Η προοπτική μάλιστα κατάληψης των Στενών από τη Ρωσία, σε περίπτωση νίκης των Συμμάχων, ίσως συνέβαλλε στην ενίσχυση της στάσης τους αυτής. Οι παραπάνω λόγοι συνέβαλλαν στη διαφωνία του θρακικού σωματείου με τον πολιτικό χαρακτήρα της πρωτοβουλίας⁹⁷³. Μετά την ανοιχτή επίθεση του *Συλλόγου των Μαδυτίων* η *Κρηναϊκή Αδελφότητα* δήλωσε ότι θα συνεχίσει τον αγώνα, συνεργαζόμενη μόνο με μικρασιατικά σωματεία⁹⁷⁴. Η διαφωνία ίσως εκφράζει επίσης το ισχυρό ακόμη τοπικιστικό πνεύμα ή και τη διαφορά της κοινωνικής στάθμης των μελών των δύο σωματείων⁹⁷⁵. Η αντίδραση των Μαδυτίων, εντούτοις, προκαλεί

971 Llewellyn Smith, *ο.π.*: 54-55.

972 Στο ίδιο: 20. Ο Βενιζέλος είχε δηλώσει στη Βουλή στις 2/15 Μαρτίου 1913 ότι η σπονδυλική στήλη της Ελλάδας ήταν πολύ αδύνατη για να αντέξει τη Θράκη. Βλ. επίσης Gardikas Katsiadakis, *ο.π.*: 183.

973 *Εθνικός Κήρυξ*, 7 και 9 Ιουνίου 1916, «η επιτροπή ωφείλει να αποτανθή όχι εις τους Μικρασιάτες μόνον, ως εκ παραδρομής έγραψεν ο κος Λαγούρας, αλλά εις όλους τους συλλόγους τους αντιπροσωπεύοντας τα συμφέροντα των εν Τουρκία Ελλήνων. Οι σύλλογοι θα διορίζουν ανά δύο αντιπροσώπους, αυτοί δε εις γενικήν συνεδρίασιν θα συσκεφθώσιν τίνι τρόπω δυνάμεθα να βοηθήσωμεν τους δεινοπαθούντας αδελφούς μας και όχι να ιδρύσωμεν σύνδεσμον».

974 *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη, 10 Ιουνίου 1916, και 12 Ιουνίου 1915. «Εκκλησις της Κρηναϊκής Αδελφότητας προς τα εν Αμερική Μικρασιατικά Σωματεία», Στον Εθνικό Κήρυκα δημοσιεύεται την ίδια μέρα μόνο το τελευταίο μέρος της προκήρυξης που αναφέρεται στη διαφωνία με τον Σύλλογο Μαδυτίων. Ίσως η επιλογή του όρου «Ελευθέρου Βασιλείου» στην έκκληση να χρησιμοποιείται ως παρήχηση του «Ελευθερίου Βενιζέλου».

975 Ο Σύλλογος των Μαδυτίων είχε την έδρα του στην Κάτω Πόλη (Down Town) όπου κατοικούσαν οι φτωχότεροι μετανάστες. Οι Μικρασιάτες αντίθετα, αν κρίνουμε από τις

εντύπωση καθώς επίτιμος πρόεδρος του συλλόγου τους ήταν ο Δημήτριος Καλλίμαχος, διευθυντής του *Εθνικού Κήρυκα*. Είναι αξιοσημείωτο και για τον λόγο αυτό το γεγονός ότι τα επιχειρήματα που προέβαλλαν εναντίον της δημοσίευσης της *Κρηναϊκής Αδελφότητας* θυμίζουν τις αντιρρήσεις της *Ατλαντίδας* εναντίον του συγκεντρωτικού χαρακτήρα της *Πανελληνίου Ενώσεως*. Διαφωνούσαν τόσο με την ίδρυση συνδέσμου όσο και με τον πολιτικό χαρακτήρα της προκήρυξης. Υποστήριζαν απλώς τη διεξαγωγή γενικής συνέλευσης των υπαρχόντων σωματείων με σκοπό την αποστολή βοήθειας. Την ίδια περίοδο, ίσως με αφορμή την πρωτοβουλία της *Κρηναϊκής Αδελφότητας*, συγκλήθηκαν γενικές συνελεύσεις και άλλων μικρασιατικών σωματείων, δεν ιδρύθηκε ωστόσο Σύνδεσμος των Μικρασιατών⁹⁷⁶. Το γεγονός ότι οι προκηρύξεις αυτές δημοσιεύονταν και στις δύο ελληνικές εφημερίδες ίσως δηλώνει ότι ο τοπικός πατριωτισμός ή τα συμφέροντα στο πλαίσιο επαγγελματικών ή κοινωνικών δικτύων δεν είχαν υποταχθεί στην πόλωση μεταξύ Βενιζελικών και Αντιβενιζελικών, αλλά και ότι η ταύτιση των δύο μεγάλων ελληνικών εφημερίδων της Αμερικής με μια συγκεκριμένη παράταξη στην Ελλάδα δεν ήταν δεδομένη.

Την άποψη αυτή επιβεβαιώνει και η στάση των «υποδούλων Ελλήνων» στις αρχές του 1916, κατά την πρώτη φάση της κοινοτικής σύγκρουσης στο Springfield, Massachusetts. Αντιτάχθηκαν στην πρόσληψη Κρητικού ιερέα από το προσκείμενο στην *Πανελλήνιο Ένωσι* διοικητικό συμβούλιο της Κοινότητας για να ικανοποιηθούν οι Κρητικοί μιας γειτονικής παροικίας⁹⁷⁷. Κατήγγειλαν μάλιστα ότι το Κοινοτικό Συμβούλιο του Αγίου Γεωργίου (της επίσημης

διευθύνσεις των σωματείων τους κατοικούσαν, στην καλύτερη περιοχή του Chelsea κοντά στην κεντρική αγορά των λουλουδιών. Η περιοχή αυτή συγκέντρωνε Έλληνες μικροεμπόρους και ανθοπώλες, αλλά και Ιταλούς, Ισπανούς και Ούγγρους. Ellis Island Archive, αρ. πρωτ. EI-129, Συνέντευξη του Χρήστου Δακίδη από τη Μακεδονία ο οποίος μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1915 σε ηλικία 6 ετών.

976 *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη, 27 Ιουνίου 1916, Αγγελία Αδελφότητος των Περαιμίων "η Φανερωμένη" για «συνέλευση διά λόγους αφορώντας την πατρίδα και ημάς αυτούς», και του «Συλλόγου Δικελιωτών "ο Αταρνεύς"».

977 AAA, Κοινότητα Springfield, Επιστολή του Διοικητικού Συμβουλίου της κοινότητας του Ευαγγελισμού προς τον Επίσκοπο Ροδοστόλου Αλέξανδρο, 3 Νοεμβρίου 1918. Επιστολή του Διοικητικού Συμβουλίου της κοινότητας του Ευαγγελισμού προς τον Μητροπολίτη Αθηνών Μελέτιο, αρ. πρωτ. 35, 2/15 Σεπτεμβρίου 1918.

κοινοτικής εκκλησίας) τους αποκάλεσε «Τούρκους»⁹⁷⁸. Υπάρχει βέβαια και η περίπτωση το γεγονός να οφειλόταν σε διαμάχη μεταξύ όσων κατάγονταν από την Μάδυτο και τη Σμύρνη και όσων κατάγονταν από την Καππαδοκία. Η διαμάχη αυτή πρέπει να συνεχίστηκε και στα επόμενα χρόνια, εφόσον στον *Εθνικό Κήρυκα* αναφέρεται ότι το κοινοτικό συμβούλιο του Αγίου Γεωργίου εξέφραζε την περηφάνεια του για την υποστήριξη σύσσωμου του συλλόγου των Μαδυτίων, ενώ η *Ατλαντίδα* ακόμη και το 1919 δημοσίευε εκκλήσεις των «καταγομένων από τις επαρχίες Αγκύρας και Ικονίου» του Springfield⁹⁷⁹. Σε επιστολή προς τον επίσκοπο Ροδοστόλου μάλιστα το Διοικητικό Συμβούλιο της κοινότητας Ευαγγελισμός, η οποία διαδέχτηκε την Αγία Τριάδα, κατήγγελλε την δράση των «εξ επαγγέλματος Φιλελεύθερων» της κοινότητας⁹⁸⁰.

Η ίδια αντίθεση μεταξύ «Ελλαδιτών» και «Υποδούλων» εκδηλώθηκε και σε άλλες κοινότητες της Νέας Αγγλίας. Στο Worcester, Massachussets, η «διάκριση μεταξύ των ελευθέρων και των υποδούλων Ελλήνων» απείλησε την «κοινοτική υπόσταση»⁹⁸¹. Την ίδια περίοδο οι καταγόμενοι από τις Νέες Χώρες, οι Μικρασιάτες και οι Θράκες οι οποίοι διέμεναν στο Lowell, Massachussets αντέδρασαν έντονα σε άρθρο του *Εθνικού Κήρυκα* που τους κατηγορούσε ότι δεν πολέμησαν στους Βαλκανικούς πολέμους⁹⁸². Και στις

978 *Ατλαντίς*, 29 Ιουνίου 1916, «Σύμπασα η κοινότης κατά των θορυβοποιών της Πανελληνίου Ενώσεως. Ο αιδεσιμώτατος Λιακόπουλος δεν κατεδέχθη να γείνη ιδρυτής στάντζων των δύο κομπανιών. Αυτοί και μόνον έκαμον διάκρισιν υποδούλων και ελευθέρων Ελλήνων. Μόνον αυτοί ωνόμασαν τους υποδούλους Έλληνες Τούρκους και την εκκλησίαν της Αγίας Τριάδος τουρκικήν διότι οι υπόδουλοι, πιστοί όντες εις τους ιερούς κανόνες και προς την κεφαλήν της εκκλησίας ακολουθούν τον κανονικόν ιερέαν».

979 *Εθνικός Κήρυξ*, 18 Αυγούστου 1917. *Ατλαντίς*, 22 Ιουνίου 1919. Η κοινότητα του Ευαγγελισμού εκπροσωπούσε και τον Μικρασιατικό Σύλλογο *Ανατολικός Αστήρ*. Βλ. AAA, Κοινότητα Springfield, Πρακτικά των Συνελεύσεων και Συνεδριάσεων της Ελληνικής Ορθοδόξου Εκκλησίας Ευαγγελισμός εν Springfield Massachussets τη 2α Ιουνίου (20 Μαΐου 1918).

980 AAA, Κοινότητα Springfield, Επιστολή του Δημητρίου Πανταζίδη προς τον Επίσκοπο Ροδοστόλου Αλέξανδρο, αρ. πρωτ. 879, 26 Σεπτεμβρίου 1919.

981 *Ατλαντίς*, 16 Δεκεμβρίου 1915, «Προσκαλούνται οι ομογενείς της παροικίας Γούστερ, καταγόμενοι εκ Δελβίνου της Βορείου Ηπείρου, οι Λέσβιοι, οι Θράκες, οι Μικρασιάται εις έκτακτον γενικήν συνέλευσιν εις την συνήθη αίθουσα δι'επείγουσαν και λίαν ενδιαφέρουσαν υπόθεσιν. (Η μεικτή επιτροπή) [...] Απο τινος χρόνου μερικά μέλη της κοινότητος φαίνονται δυσηρεστήμενα, διότι πνεύμα τοπικιστικόν αρχίζει να ψυχραίνει τον ζήλον μερικών. Αι εν τη Διασπορά κοινότητές μας έχουν ανάγκην ομοφωνίας και συνεργασίας όλων των μελών των, επομένως δεν πρέπει να γίνηται διάκρισις μεταξύ των ελευθέρων και των υποδούλων Ελλήνων, διότι η τοιαύτη κατάστασις καταστρέφει και παραλύει πάσαν κοινοτικήν υπόστασιν».

982 *Ατλαντίς*, 18 Σεπτεμβρίου 1915, «Αυτός ο δήθεν ανίκανος καθ'ον χρόνον ημείς οι Ηπειρώται, ημείς οι Μακεδόνες, ημείς οι Μυτιληναίοι, ημείς οι Θράκες, ημείς οι εκ της Μικρασίας καταγόμενοι εχύναμεν το αίμα μας εις τα βουνά και τας κοιλάδας της Μεγάλης

πόλεις αυτές οι παραινήσεις για σεβασμό των υποδούλων είχαν ως εκφραστή την Ατλαντίδα.

Προφανώς, παρά τις ταξικές διαφορές και την αυξανόμενη επίδραση του Διχασμού, μεγάλη βαρύτητα στα τεκταινόμενα στις ελληνικές κοινότητες συνέχιζε να παίζει ο ισχυρός τοπικισμός. Η λειτουργία μεταναστευτικών δικτύων είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάσταση πληθυσμών από την ίδια περιοχή ή ακόμη και πόλη της Ελλάδας ή των «αλύτρωτων επαρχιών» σε συγκεκριμένες πόλεις των Ηνωμένων Πολιτειών. Δημιουργήθηκαν έτσι συγκρούσεις για τον έλεγχο της τοπικής κοινότητας ανάμεσα στις τοπικές αυτές φράξιες. Η επέκταση του ελληνικού κράτους μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους οδήγησε στον επαναπροσδιορισμό της έννοιας του «υπόδουλου». Ο Διχασμός, όμως, μόνο μετά την εκδίωξη του Κωνσταντίνου συνετέλεσε στο να αποκτήσει η διάκριση αυτή έντονη πολιτική χροιά.

Ειδικότερα μπορούμε να μιλήσουμε για δύο διαφορετικές ερμηνείες της Μεγάλης Ιδέας που συγκροτήθηκαν στη φάση αυτή: α. βασιλική Μεγάλη Ιδέα που είχε ως στόχο την κατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως και την ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, συνδυάζοντας το παραδοσιακό περιεχόμενο του όρου με τον ενισχυμένο ρόλο του μονάρχη κατά το πρότυπο του Γερμανικού κράτους και β. η Μεγάλη Ιδέα των Φιλελευθέρων που είχε ως στόχο την επέκταση της Ελλάδας στην Ιωνία, περιοχή όπου ήδη είχαν επενδυθεί μεγάλα ελληνικά κεφάλαια και υπήρχε ισχυρή ελληνική αστική τάξη. Ο εξευμενισμός της Βουλγαρίας με την παραχώρηση της Σερβικής και της Ελληνικής ανατολικής Μακεδονίας στο πλαίσιο της ιδεολογίας των Φιλελευθέρων ήταν αποδεκτή παράπλευρη απώλεια σε μια περιοχή δευτερεύοντος ενδιαφέροντος. Με τη λογική αυτή συνάδει η προβολή του τουρκικού και εβραϊκού χαρακτήρα της ανατολικής Μακεδονίας⁹⁸³ σε αντίθεση

μας Ελλάδος, έρχεται σήμερα με την φυλλάδα του να μας υβρίση και να μας λέγη ότι η Πατρίς δεν μας θέλει! Όχι μόνον τούτο αλλά να μας αποκαλή σχεδόν «α τ ί μ ο υ ς»». 983 *Εθνικός Κήρυξ* 23 Ιανουρίου 1916, «η Καβάλα δεν είναι Βουλγαρική. Είναι τουρκική ως επί το πλείστον περιέχουσα πλείστους Ισπανοπορτογάλλους Ιουδαίους και απογόνους Ενετών».

με την ελληνικότητα της Ιωνίας, και την προτεραιότητα των Αλύτρωτων έναντι των αλλοεθνών πολιτών. Η κατάληψη της Ιωνίας συνεπαγόταν, για τους Φιλελεύθερους, την ενίσχυση της αστικής τάξης μέσω του ελέγχου του μικρασιατικού εμπορίου και την ανάληψη από την Ελλάδα ως εκπροσώπου της Βρετανίας του ελέγχου της Ανατολικής Μεσογείου, ενώ έμμεσα θα συνέβαλλε στον πολιτικό εκσυγχρονισμό του κράτους. Μετά την αποχώρηση του Κωνσταντίνου (Ιούνιος 1917) οι Αντιβενιζελικοί προσπάθησαν να αντισταθμίσουν τις κατηγορίες σε βάρος τους με την προβολή των εδαφικών διεκδικήσεων που οι Φιλελεύθεροι έθεταν σε δεύτερη μοίρα ή θεωρούσαν ανέφικτες. Η αντίθεση εκδηλώθηκε σαφέστερα κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου της Ειρήνης, όταν η Ατλαντίδα πρωτοστάτησε στην άσκηση πίεσης για την προσάρτηση της Κωνσταντινουπόλεως στην Ελλάδα και την ανεξαρτησία του Πόντου, σε αντίθεση με τον Εθνικό Κήρυκα που τήρησε μια πιο συγκρατημένη στάση στα ζητήματα αυτά.

Συμπεράσματα

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε μια περίοδο έντονου προβληματισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες για τη θέση των μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία. Οι μετανάστες κλήθηκαν να αποδείξουν τη νομιμοφροσύνη τους απέναντι στο αμερικανικό κράτος και την απεξάρτησή τους από τον τόπο καταγωγής τους. Οι Έλληνες μετανάστες, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί πρόσφατα στην Αμερική, στη μεγάλη πλειονότητά τους διατηρούσαν στενούς δεσμούς με την Ελλάδα. Ήταν κατά συνέπεια φυσικό ο Διχασμός να προκαλέσει έντονες αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό των κοινοτήτων. Η ταύτιση όμως, από τη μια της ηγεσίας της Πανελληνίου Ενώσεως και της εφημερίδας που εξέδωσε, του Εθνικού Κήρυκα, με τους Φιλελεύθερους και από την άλλη της Ελληνοαμερικανικής Εθνικής Ενώσεως και της Ατλαντίδας με τους Νομοταγείς, ήταν αποτέλεσμα της αναζήτησης νομιμοποίησης των ηγετικών ομάδων.

Η ιδεολογική διαφορά μεταξύ των δύο μερίδων δεν συνίστατο στην επιφανειακή ταύτιση με τους Βενιζελικούς ή τους Αντιβενιζελικούς αλλά στη θέση τους στο ζήτημα της ενσωμάτωσης των Ελλήνων μεταναστών. Η Ατλαντίδα υποστήριζε την αυτονόμηση των Ελλήνων των Ηνωμένων Πολιτειών και την απόκτηση της αμερικανικής υπηκοότητας, εκφράζοντας την αναδυόμενη μικροαστική τάξη των ελληνικών κοινοτήτων που θεωρούσε την παραμονή της στην Αμερική ως μόνιμη. Ο Εθνικός Κήρυκας αντίθετα εξέφραζε μια ελίτ η οποία αντλούσε την ισχύ της από το ελληνικό κράτος και φοβόταν ότι η αφομοίωση των μεταναστών θα της στερούσε τον ρόλο ύπαρξης. Σε ένα δεύτερο επίπεδο ο Διχασμός στις Ηνωμένες Πολιτείες έφερε σε αντιπαραθεση τους καταγόμενους από το Βασίλειο της Ελλάδος και τη Θράκη με τους Μικρασιάτες στο ζήτημα των ορίων της ελληνικότητας και του περιεχομένου της Μεγάλης Ιδέας. Οι καταγόμενοι από την Ελλάδα συναρτούσαν την

εκπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας με την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Αντίθετα, σε ένα μεγαλύτερο ποσοστό οι Μικρασιάτες, όπως και οι μεγαλοαστοί οι συνδεδεμένοι με το βρετανικό κεφάλαιο, υποστήριζαν το βενιζελικό πρόταγμα της κατάληψης της Μικράς Ασίας. Παρά τις διαφωνίες, στην περίοδο που ακολούθησε οι ελληνικές κυβερνήσεις προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν τις ελληνικές κοινότητες της Αμερικής με σκοπό να ασκήσουν πίεση υπέρ των ελληνικών εδαφικών διεκδικήσεων και να αντικρούσουν τα επιχειρήματα των υποστηρικτών των Αλβανών, των Βουλγάρων και των “Τούρκων”. Η ανάδυση των Ηνωμένων Πολιτειών ως μεγάλης δύναμης μετέβαλλε τους Έλληνες της Αμερικής από μια περιφερειακή ομάδα σε σημαντικό όργανο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

Κεφάλαιο 3

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗ ΜΕΓΓΕΝΗ ΤΟΥ ΑΛΥΤΡΩΤΙΣΜΟΥ

Ο «Μεγάλος Πόλεμος», όπως αρχικά ονομάστηκε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, άλλαξε την τροχιά ολόκληρου του πλανήτη, αφού με το πέρας του νέα δυναμική έμελλε να αναδυθεί όχι μόνο στον εσωτερικό πυρήνα των εμπολέμων χωρών αλλά και σημαντικότερα σε διεθνές επίπεδο. Σε αυτό το πλαίσιο, οι Ηνωμένες Πολιτείες, η πολιτική των οποίων αναλύεται σε αυτό το κεφάλαιο, άρχισαν σταδιακά να αναδύονται ως ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες διαμόρφωσης του πολιτικο-οικονομικού σκηνικού τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Εγγύς Ανατολή. Η ανάδειξή τους σε δύναμη πρώτου μεγέθους δεν ήταν αποτέλεσμα μόνο της «σωτήριας» στρατιωτικής επέμβασής τους στο πλευρό της Αντάντ κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Η παροχή δανείων στους Δυτικούς Συμμάχους από τις αμερικανικές τράπεζες ήταν αυτή που κυρίως αναβάθμισε το πολιτικό μέγεθος των Ηνωμένων Πολιτειών στο διεθνές προσκήνιο, υποχρεώνοντας τις ευρωπαϊκές χώρες να λάβουν υπόψη τη νέα αντίληψη για το διεθνές σύστημα που υποστήριζε ο πρόεδρος Wilson. Το Συνέδριο της Ειρήνης αποτέλεσε, λόγω των παραπάνω, ένα πεδίο όπου δοκιμάστηκε τόσο η αντοχή των νέων ιδεών απέναντι στην ισχύ της μυστικής διπλωματίας, όσο και η διάθεση των Ηνωμένων Πολιτειών να αναλάβουν ηγετικό ρόλο στο υπό σχεδιασμό πολιτικό σύστημα. Η ήττα των Δημοκρατικών τόσο στις βουλευτικές όσο και στις προεδρικές εκλογές απέδειξε ότι ο διεθνισμός του προέδρου Wilson δεν αντικατόπτριζε τη θέληση της πλειοψηφίας των Αμερικανών και οδήγησε στην κατάρρευση της Κοινωνίας των Εθνών που επρόκειτο να αποτελέσει το νέο μηχανισμό επιβολής των αρχών του διεθνούς δικαίου.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τα τελευταία έτη
της προεδρίας του Wilson

Η αμερικανική συμμετοχή στον πόλεμο αποτέλεσε καμπή για την εξέλιξη των γεγονότων. Μετά την Οκτωβριανή επανάσταση (1917) και την υπογραφή της συνθήκης ειρήνης του Μπρεστ Λιτόφσκ ανάμεσα στη Γερμανία και τη Ρωσία, η σύμπραξη των Ηνωμένων Πολιτειών ενίσχυσε τις εξασθενημένες δυνάμεις της Αντάντ στο Δυτικό Μέτωπο, αλλά κυρίως συνέβαλλε στη βελτίωση του ηθικού των Δυτικών Συμμάχων. Η συμβολή των αμερικανικών δυνάμεων ήταν αποφασιστικής σημασίας στη δεύτερη μάχη του Marne και του Somme και κυρίως στην τελική επίθεση στον τομέα Meuse-Argonne⁹⁸⁴ όπου είχαν και τις περισσότερες απώλειες το φθινόπωρο του 1918. Η πολεμική εμπλοκή των Ηνωμένων Πολιτειών είχε, όμως, πολύ σημαντικότερες επιπτώσεις στο εσωτερικό της χώρας.

Από την είσοδο κιόλας των ΗΠΑ στον Πόλεμο (6 Απριλίου 1917), η κυβέρνηση κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για να προσαρμόσει την οικονομία στις νέες ανάγκες που γεννήθηκαν, καθώς και να οργανώσει τον στρατό. Έτσι, ως αποτέλεσμα των πρακτικών αναγκών που δημιούργησε ο πόλεμος, η περίοδος αυτή αποτέλεσε και την κορύφωση του Προοδευτικού Κινήματος. Πιο συγκεκριμένα, ο πόλεμος επέβαλλε την ενίσχυση της ομοσπονδιακής διοίκησης, επιτρέποντάς της έτσι να παρέμβει στον βιομηχανικό τομέα και να ρυθμίσει τις εργασιακές σχέσεις επιβάλλοντας την ικανοποίηση μιας σειράς αιτημάτων των συνδικάτων. Σε κοινωνικό επίπεδο η συμμετοχή στον πόλεμο έθεσε το ζήτημα της νομιμοφροσύνης των πολιτογραφημένων μεταναστών προς τις Ηνωμένες Πολιτείες, της σταθερότητας του πολιτικού συστήματος και των πολιτικών δικαιωμάτων των Αφροαμερικανών και των γυναικών. Αποτέλεσε έτσι την αφορμή να τεθούν τα ζητήματα που καθόρισαν την εξέλιξη των Ηνωμένων Πολιτειών μέχρι το τέλος του εικοστού αιώνα.

984 David Stevenson, *Cataclysm, the First World War as Political Tragedy* Νέα Υόρκη 2004: 350, 358.

Το μέτρο για την υποχρεωτική στράτευση αποτέλεσε την πρώτη δοκιμασία για την κοινωνική συνοχή των Ηνωμένων Πολιτειών και την προθυμία των πολιτών να δεχθούν την ενίσχυση της ομοσπονδιακής κυβέρνησης. Ο νόμος για τη στρατολογία (*Selective Service Act*) ψηφίστηκε το 1917 και 24 εκατομμύρια άνδρες εγγράφηκαν στα στρατολογικά μητρώα⁹⁸⁵. Από αυτούς μόνο 4,5 εκατομμύρια κλήθηκαν τελικά για κατάταξη⁹⁸⁶. Το μέτρο αυτό προκάλεσε σοβαρές αντιδράσεις, καθώς πολλοί θεώρησαν την υποχρεωτική θητεία ως μια μορφή παραβίασης της συνταγματικά κατοχυρωμένης ατομικής τους ελευθερίας. Εντούτοις, επικράτησε η άποψη ότι ο στρατός θα συνέβαλλε στη σφυρηλάτηση της εθνικής συνείδησης, φέροντας σε επαφή άτομα από ποικίλα κοινωνικά στρώματα και με διαφορετικό μορφωτικό επίπεδο και καταγωγή⁹⁸⁷. Όμως, ο συναγελασμός των Αμερικανών όλων των κοινωνικών τάξεων στον στρατό δεν πραγματοποιήθηκε. Αντίθετα από τον ισπανοαμερικανικό πόλεμο, όπου οι συμμετέχοντες ήταν κυρίως εθελοντές από ανώτερα κοινωνικά στρώματα των αστικών κέντρων, στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο οι περισσότεροι στρατιώτες ήταν φτωχοί αναλφάβητοι από αγροτικές περιοχές. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των τεστ νοημοσύνης, περίπου το 50% όσων κλήθηκαν για κατάταξη είχαν χαμηλό πνευματικό επίπεδο, το 30% ήταν αναλφάβητοι ενώ το 30% απαλλάχθηκαν της θητείας λόγω κάποιας φυσικής αναπηρίας⁹⁸⁸. Οι Αφροαμερικανοί επιστρατεύθηκαν, αλλά τοποθετήθηκαν σε χωριστές μονάδες και τους ανατέθηκαν κυρίως βοηθητικά καθήκοντα και χειρωνακτικές εργασίες, θέτοντας, ακόμη μια φορά, το ζήτημα των φυλετικών διακρίσεων⁹⁸⁹. Μόνο λίγοι συμμετείχαν στις μάχες του δυτικού μετώπου υπό γαλλική διοίκηση.

Αν και το μέτρο της υποχρεωτικής στράτευσης δεν συνέβαλε στην

985 Jennifer Burns, "The Great War", *American History from the Civil War to the Present*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Μπέρκλεϋ Καλιφόρνια 2006.

986 Lacroix, *ο.π.*: 345.

987 Burns, *ο.π.*

988 Στο ίδιο.

989 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 644

ενίσχυση της εθνικής συνοχής όπως αναμενόταν, το υπέρογκο κόστος του πολέμου αναπόφευκτα οδήγησε στον συγκεντρωτισμό και την ενίσχυση της ομοσπονδιακής κυβέρνησης.

Στην αρχή του πολέμου η κυβέρνηση είχε υπολογίσει τις απαιτούμενες πολεμικές δαπάνες σε 3 δισεκατομμύρια δολάρια αλλά τελικά το κόστος ξεπέρασε τα 32 δισεκατομμύρια δολάρια⁹⁹⁰. Για να αυξήσει τα έσοδα η κυβέρνηση επέβαλε για πρώτη φορά τον ομοσπονδιακό φόρο εισοδήματος και εισήγαγε στην αγορά πολεμικά ομόλογα, (Liberty Bonds) ανάγοντας την αγορά τους σε απόδειξη πατριωτισμού⁹⁹¹. Επιπροσθέτως, για να επανδρώσει τις οικονομικές υπηρεσίες προσέλαβε εθελοντές ειδικούς υπαλλήλους με συμβολικούς μισθούς. Στη λογική αυτή ιδρύθηκε η *Επιτροπή Βιομηχανικού Συντονισμού* (War Industries Board) με επικεφαλής τον δισεκατομμυριούχο Bernard M. Baruch⁹⁹² και στόχο τον γενικό συντονισμό της βιομηχανικής παραγωγής. Η *Επιτροπή Βιομηχανικού Συντονισμού* δεν στηριζόταν στην εθελοντική συνεργασία των βιομηχάνων με το κράτος αλλά επέβαλλε την οργάνωση της παραγωγής ώστε να ικανοποιηθούν οι ανάγκες του στρατού. Όταν ο βιομήχανος Henry Ford αρνήθηκε να σταματήσει την παραγωγή αυτοκινήτων για να παράγει τανκς, το *Συμβούλιο Πολεμικών Βιομηχανιών* του επέβαλε να συνεργαστεί απειλώντας τον με εθνικοποίηση της επιχείρησής του. Το 1917, επίσης, οι σιδηρόδρομοι τέθηκαν υπό τον έλεγχο της *Εθνικής Ένωσης Σιδηροδρόμων* (National Railways Association) ώστε να αντιμετωπιστεί η έλλειψη γαιανθράκων και να εξασφαλιστεί ο ανεφοδιασμός τόσο των αστικών κέντρων όσο και του στρατού. Τέλος η *Επιτροπή Διαμεσολάβησης Εργασιακών Σχέσεων* (War Labor Board) σε αντάλλαγμα της υπόσχεσης των συνδικάτων ότι δεν θα χρησιμοποιήσουν το δικαίωμα της απεργίας, επέβαλε το οκτάωρο, απαγόρευσε την παιδική εργασία και μερίμνησε για τη βελτίωση των συνθηκών στον εργασιακό χώρο. Ικανοποιήθηκαν έτσι τα βασικά αιτήματα των

990 Burns, *ο.π.*

991 Stevenson, *ο.π.*: 302.

992 Lacroix, *ο.π.*: 368.

κοινωνικών μεταρρυθμιστών που συμμετείχαν στο κίνημα του προοδευτισμού⁹⁹³. Πριν τη λήξη της δεύτερης θητείας του προέδρου Wilson, ψηφίστηκαν οι τελευταίοι νόμοι που ανταποκρίνονταν στις διεκδικήσεις των Προοδευτικών. Αν και με το τέλος του πολέμου ήρθη ο έλεγχος των σιδηροδρόμων από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση με βάση ένα νόμο που ψηφίστηκε το 1920 (*Esch-Cummins Act*) η *Επιτροπή Διαπολιτειακού Εμπορίου* (*Interstate Commerce Commission*) απέκτησε δικαίωμα ελέγχου των τιμολογίων και της χρηματοδότησης των εταιρειών των σιδηροδρόμων. Η 18η τροπολογία του συντάγματος (18th amendment) απαγόρευσε την πώληση αλκοολούχων ποτών και η 19η παραχώρησε γενικό δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες, ακολουθώντας το παράδειγμα αρκετών πολιτειών από τις αρχές του αιώνα⁹⁹⁴.

Παράλληλα με τον έλεγχο της οικονομίας, η κυβέρνηση οργάνωσε μια ισχυρή υπηρεσία προπαγάνδας, την *Επιτροπή Ενημέρωσης του Κοινού* (*Committee on Public Information*). Η επιτροπή αυτή, στην προσπάθειά της να εκλαϊκεύσει τους στόχους του πολέμου, δαιμονοποίησε τους Γερμανούς παρουσιάζοντάς τους ως αιμοσταγείς Ούννους⁹⁹⁵. Προκάλεσε έτσι ένα κύμα ξеноφοβίας με θύματα τους γερμανικής καταγωγής Αμερικανούς, που είχε ως αποτέλεσμα να απαγορευτεί η χρήση δημοσίως της γερμανικής γλώσσας και αποτέλεσε την αφετηρία για τη σταδιακή αποθάρρυνση της εκδήλωσης εθνοτικών χαρακτηριστικών δημοσίως. Η ξеноφοβία αυτή, κυρίως στις κεντροδυτικές και τις νότιες πολιτείες, σε πολλές περιπτώσεις ήταν αφορμή για το λυντσάρισμα των μεταναστών.

Η κυβέρνηση ψήφισε το 1917 τον νόμο *Περί Κατασκοπίας* (*Spy Act*), που συμπληρώθηκε το 1918 από τον νόμο *Περί Υποκίνησης Ανταρσίας* (*Sedition Act*)⁹⁹⁶. Με βάση τον νόμο περί υποκίνησης ανταρσίας καταδικάστηκε σε

993 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 643.

994 Louise M. Young, “Women’s Place in American Politics: The Historical Perspective”, *The Journal of Politics*, 3, Αύγουστος 1976: 31.

995 Jonathan Lighter, “The Slang of the American Expeditionary Forces in Europe, 1917-1919: An Historical Glossary”, *American Speech*, τ. 47, αρ. 1-2, Άνοιξη-Καλοκαίρι 1972: 66.

996 Paul L. Murphy, “Sources and Nature of Intolerance in the 1920s”, *The Journal of American History*, τ. 51, αρ. 1, Ιούνιος 1964: 63.

δεκαετή κάθειρξη ο υποψήφιος για το προεδρικό αξίωμα το 1913 σοσιαλιστής ηγέτης Eugene Debs (ημ. θαν. 1925), επειδή εκφράστηκε εναντίον της εξόδου των Ηνωμένων Πολιτειών στον πόλεμο⁹⁹⁷. Ο νόμος *Περί Κατασκοπίας* υιοθετούσε μια ευρεία ερμηνεία του όρου στοχοθετώντας όσους εναντιώνονταν δημοσίως στη συμμετοχή των Ηνωμένων Πολιτειών στον πόλεμο και ασκούσαν κριτική στην υποχρεωτική στράτευση. Συγχρόνως ιδρύθηκε η *Ένωση Προστασίας της Αμερικής* (*American Protection League*), ιδιωτική οργάνωση χρηματοδοτούμενη από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, η οποία προσέλαβε 250.000 πληροφοριοδότες με σκοπό να παρακολουθούν υπόπτους για ανατρεπτική δραστηριότητα⁹⁹⁸. Η νομοθεσία αυτή, όμως, αξιοποιήθηκε και κατά την περίοδο του “κόκκινου τρόμου”, δηλαδή μετά το 1918, για να διωχθούν οι θεωρούμενοι ως προπαγανδιστές του μπολσεβικισμού. Ύστερα από μια σειρά βομβιστικών επιθέσεων το 1919 ο γενικός εισαγγελέας A. Mitchell Palmer διέταξε την προληπτική σύλληψη 4.000 υπόπτων (Palmer raids), 500 από του οποίους τελικά απελάθηκαν για “αναρχική δράση” (Anarchist actions). Παράλληλα επιβλήθηκαν περιορισμοί και στην είσοδο αναλφάβητων μεταναστών το 1917 και “αναρχικών” το 1918. Από το 1920, οι αλλοδαποί “αναρχικοί” και όσοι θεωρούνταν ότι υποκινούσαν ανατρεπτικές δραστηριότητες παρά την απαγόρευση του συντάγματος μπορούσαν να απελαθούν ακόμη και αν διέμεναν νόμιμα στη χώρα⁹⁹⁹.

Η κοινωνική κρίση επιδεινώθηκε μετά το τέλος του πολέμου. Η σταδιακή άρση του κεντρικού ελέγχου της οικονομίας και η ανάγκη επανένταξης των στρατιωτών στην παραγωγική διαδικασία προκάλεσε μια ελαφριά οικονομική κρίση στις αρχές του 1919. Η λήξη, εξάλλου, των πολεμικών παραγγελιών της κυβερνήσεως οδήγησε σε μαζικές απολύσεις. Το 1919 και το 1920 χαρακτηρίστηκαν από την αύξηση του κόστους ζωής και την ένταση των κοινωνικών διεκδικήσεων που εκφράστηκαν με μια σειρά απεργιών

997 Howard Zinn, *A People's History of the United States 1492-Present*, Νέα Υόρκη 2003: 368.

998 Stevenson, *ο.π.*: 374.

999 Zinn, *ο.π.*: 375.

(2.665 μόνο κατά τη διάρκεια του 1919 με τη συμμετοχή 4.000.000 εργαζομένων). Οι σημαντικότερες απεργίες ήταν η γενική απεργία του Seattle με πρωτοβουλία των εργατών των ναυπηγείων, των χαλυβουργών και των ανθρακωρύχων, καθώς και των αστυνομικών της Βοστώνης¹⁰⁰⁰.

Το τεταμένο κλίμα επέτεινε μια σημαντική δημογραφική ανακατάταξη που έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια του πολέμου. Πάνω από 300.000 Αφροαμερικανοί μετανάστευσαν από το νότο στον βορρά για να καλύψουν τις θέσεις στα εργοστάσια που άφησαν όσοι επιστρατεύθηκαν, ελπίζοντας σε μια βελτίωση όχι μόνο της οικονομικής αλλά και της κοινωνικής τους θέσης¹⁰⁰¹. Αυτή η εσωτερική μετανάστευση οδήγησε στην εκδήλωση ενός κύματος επιθετικού ρατσισμού και στις βόρειες πολιτείες, που μετά τον πόλεμο επεκτάθηκε και στους μετανάστες από τη νότια και την ανατολική Ευρώπη. Οι φυλετικές ταραχές ξεκίνησαν το 1917 στο East Saint Louis και κορυφώθηκαν το 1919 στο λεγόμενο “Κόκκινο Καλοκαίρι” (Red Summer) του Σικάγου¹⁰⁰². Οι λευκοί θεώρησαν ότι κινδύνευαν από τον επαγγελματικό ανταγωνισμό των μαύρων που υποκαθιστούσαν τους μετανάστες στις χαμηλόμισθες εργασίες. Ο φόβος, παράλληλα, ότι η συμμετοχή των Αφροαμερικανών στον πόλεμο θα μπορούσε να οδηγήσει στη διεκδίκηση περισσότερων δικαιωμάτων οδήγησε στην αύξηση των μελών της Ku Klux Klan, η οποία είχε υιοθετήσει την πρακτική του λυντσαρίσματος για να τρομοκρατεί τους Αφροαμερικανούς¹⁰⁰³.

Η ογκούμενη αντίδραση στην εξωτερική πολιτική του προέδρου Wilson και την κοινωνικοοικονομική αστάθεια εκφράστηκε στις μεταπολεμικές εκλογικές αναμετρήσεις. Μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1918, οι Δημοκρατικοί έχασαν την πλειοψηφία και στα δύο σώματα του Κογκρέσου,

1000 Lacroix ο.π.: 348.

1001 Sam Bass Warner, Jr., *The Urban Wilderness: A History of the American City*, Μπέρκλεϋ 1995: 173.

1002 Stanley B. Norvell; William M. Tuttle, Jr., “Views of a Negro During “The Red Summer” of 1919”, *The Journal of Negro History*, τ. 51, αρ. 3, Ιούλιος 1966: 209.

1003 James W. Clarke, “Without Fear or Shame: Lynching, Capital Punishment and the Subculture of Violence in the American South”, *British Journal of Political Science*, τ. 28, αρ. 2, Απρίλιος 1998: 285.

γεγονός που αποτελούσε τροχοπέδη για την υιοθέτηση της ενεργής ανάμειξης των Ηνωμένων Πολιτειών στα διεθνή ζητήματα, όπως επιδίωκε ο πρόεδρος. Η ρεπουμπλικανική πλειοψηφία της Γερουσίας απέρριψε τη συνθήκη των Βερσαλλιών και τη συμμετοχή των Ηνωμένων Πολιτειών στην Κοινωνία των Εθνών και απέρριψε την ανάληψη εντολής στην Αρμενία. Η πολιτική κυριαρχία των οπαδών της επιστροφής στον απομονωτισμό ενισχύθηκε με την εκλογή στις εκλογές του 1920 του ρεπουμπλικανού Warren G. Harding (ημ. θαν. 1923) στο προεδρικό αξίωμα.

Το τέλος του πολέμου σηματοδότησε για την αμερικανική μεσαία τάξη μια επιστροφή στις παραδοσιακές αξίες και τον κονφορμισμό, καθώς επικράτησε η άποψη ότι ο “αμερικανισμός” απειλείτο από τους μπολσεβίκους και τον κομμουνισμό¹⁰⁰⁴. Οι νόμοι *Περί Κατασκοπίας και Ανατρεπτικής δράσης* και το εθνικιστικό ξενοφοβικό κλίμα που καλλιεργήθηκε κατά την περίοδο αυτή έρχονταν, εντούτοις, σε αντίθεση με τη διακήρυξη του προέδρου Wilson, ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες μπήκαν στον πόλεμο με σκοπό “να καταστήσουν τον κόσμο ασφαλή για τη δημοκρατία”¹⁰⁰⁵. Υπονόμευσαν έτσι την προσπάθειά του να συγκροτήσει ένα ευρύ κοινωνικό μέτωπο υπέρ του σχεδιαζόμενου διεθνούς οργανισμού που θα εγγυάτο τη μεταπολεμική ειρήνη και της ανάληψης ενός διεθνούς ρόλου από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η αποτυχία του προγράμματος των 14 σημείων του Wilson οδήγησε στην πεποίθηση ότι απέτυχε η Προοδευτική Κίνηση συνολικά.

Εν συντομία, η περίοδος 1917-1920 αποτέλεσε μια περίοδο αλλεπάλληλων αλλαγών που ουσιαστικά μετέβαλε τον χαρακτήρα του αμερικανικού κράτους. Οι ανακατατάξεις που προκάλεσε η συμμετοχή στον πόλεμο οδήγησαν στην ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας, την εφαρμογή

1004 Robert K. Murray, *Red Scare: A Study in National Hysteria*, Μιννεάπολις 1955: 255.

1005 “The world must be made safe for democracy. Its peace must be planted upon the tested foundations of political liberty. We have no selfish ends to serve. We desire no conquest, no dominion. We seek no indemnities for ourselves, no material compensation for the sacrifices we shall freely make. We are but one of the champions of the rights of mankind. We shall be satisfied when those rights have been made as secure as the faith and the freedom of nations can make them”, Sixty-Fifth Congress, 1 Session, Senate Document No. 5.

μεταρρυθμίσεων και επαναπροσδιόρισαν τον ρόλο του κράτους ως μεσολαβητή μεταξύ των κοινωνικών ομάδων και εγγυητή της κοινωνικής ηρεμίας. Ο φόβος, εντούτοις, της κομμουνιστικής επανάστασης είχε ως αποτέλεσμα τη συγκρότηση ενός μηχανισμού παρακολούθησεων και τις μαζικές διώξεις των θεωρούμενων ως ανατρεπτικών στοιχείων. Η αστάθεια του μεταπολεμικού κόσμου και η ανασφάλεια για την εσωτερική συνοχή ήταν σε ένα μεγάλο βαθμό υπεύθυνες για τη μεταπολεμική αναδίπλωση των Ηνωμένων Πολιτειών και την απροθυμία ανάληψης ενός διεθνούς ρόλου στο πλαίσιο ενός συλλογικού συστήματος ασφαλείας.

Η ανάγκη συγκρότησης της ελληνικής προπαγάνδας στις Ηνωμένες Πολιτείες

Τον Ιούνιο 1917, μετά την έξωση του Κωνσταντίνου, ο Ελευθέριος Βενιζέλος επέστρεψε στην Αθήνα για να αναλάβει την κυβέρνηση του ενωμένου ελληνικού κράτους. Στηρίζοντας κατ' ουσίαν την εξουσία του στις συμμαχικές δυνάμεις και κυβερνώντας χωρίς λαϊκή νομιμοποίηση, ξεκίνησε την προσπάθεια συγκρότησης αξιόμαχου στρατού για να παρατάξει στο Μακεδονικό Μέτωπο. Η αδυναμία της κυβέρνησης να επιβληθεί στο εσωτερικό και οι αρνητικές εντυπώσεις από την επίθεση των επιστράτων κατά των Γάλλων ναυτών τον Νοέμβριο του 1916 είχαν πλήξει το κύρος της Ελλάδας στους Συμμάχους¹⁰⁰⁶. Ως αποτέλεσμα του Διχασμού, οι υποσχέσεις της Αντάντ για εδαφική επέκταση τις Ελλάδας στη Μικρά Ασία είχαν ακυρωθεί και λόγω της κατοχής τμημάτων του ελληνικού κράτους από τη Βουλγαρία και την Ιταλία αμφισβητείτο ακόμη και η ακεραιότητα των εδαφών που είχαν προσαρτηθεί με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου. Η Ιταλία υποστήριζε την προσάρτηση της Θεσπρωτίας (Τσαμουριάς) στην Αλβανία και την αυτονόμηση της υπόλοιπης Ηπείρου, υποθάλποντας τις αυτονομιστικές τάσεις των Κουτσόβλαχων¹⁰⁰⁷. Παράλληλα, η κόπωση των Συμμάχων από την παράταση του πολέμου διευκόλυνε τις ιδέες για σύναψη χωριστής ειρήνης με τους περιφερειακούς συμμάχους της Γερμανίας.

Η είσοδος των Ηνωμένων Πολιτειών στον πόλεμο είχε μεταβάλει τόσο τις συνθήκες στο μέτωπο όσο και το διεθνές διπλωματικό τοπίο. Οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν αποτελούσαν απλώς ένα σύμμαχο της Αντάντ. Καθώς η συνέχιση της πολεμικής προσπάθειας των Συμμάχων εξαρτάτο πλέον από τα αμερικανικά δάνεια, οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν σε θέση να υπαγορεύουν σε μεγάλο βαθμό τους όρους διεξαγωγής του πολέμου και να διεκδικούν την

1006 Γιώργος Μαργαρίτης, "Η εμπόλεμη Ελλάδα, Βαλκανικοί Πόλεμοι, Μακεδονικό Μέτωπο, Ουκρανία", *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 6, Αθήνα 2003: 77-8.

1007 Αγγελική Θεοδοσίου Σφήκα, *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, Αθήνα 2004: 325-326.

διευκρίνιση των πολεμικών στόχων¹⁰⁰⁸. Η κινητοποίηση, κατά συνέπεια, της ελληνικής κυβέρνησης ώστε να πετύχει την υποστήριξη της αμερικανικής κυβέρνησης αποκτούσε πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Στο οικονομικό πεδίο, οι Αμερικανοί απαίτησαν τον εξορθολογισμό των δαπανών. Όσον αφορά τους πολεμικούς στόχους, απέριψαν τη μυστική διπλωματία, απαίτησαν ως τεκμήριο κάθε εδαφικής μεταβολής την αρχή των εθνοτήτων και διεκδίκησαν την αποδοχή από την Αγγλία και τη Γαλλία της αρχής της “ανοιχτής θύρας” στο διεθνές εμπόριο. Και οι δύο απαιτήσεις των Αμερικανών επρόκειτο να δημιουργήσουν προβλήματα στην Ελλάδα¹⁰⁰⁹.

Ήδη πριν την αποπομπή του Κωνσταντίνου, ο Αμερικανός γενικός πρόξενος στην Αθήνα εξέφραζε τη δυσφορία του για την επιβολή αδειών εισαγωγής από τους Βρετανούς στα προϊόντα που εισάγονταν στην Ελλάδα, ερμηνεύοντάς την ως έκφραση της επιθυμίας τους να θέσουν υπό τον έλεγχό τους θαλάσσιο εμπόριο της Μεσογείου¹⁰¹⁰. Μετά την επίσημη κήρυξη του πολέμου από την Ελλάδα, η ελληνική κυβέρνηση επιδίωξε να εξασφαλίσει δάνειο από τις Ηνωμένες Πολιτείες για τις άμεσες ανάγκες του ελληνικού προϋπολογισμού, ώστε να μπορέσει να ξεκινήσει την επιστράτευση. Η αμερικανική κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να χορηγήσει δάνεια μόνο για άμεσες πολεμικές δαπάνες και παρέπεμψε την Ελλάδα στην Διασυμμαχική Επιτροπή που επρόκειτο να εκτιμήσει συνολικά τις οικονομικές ανάγκες των Συμμάχων¹⁰¹¹. Χωρίς αποτέλεσμα κατέληξε και η προσπάθεια εξασφάλισης εφοδίων από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Το Αμερικανικό Γενικό Επιτελείο εξέφραζε αμφιβολίες αφενός για τη χρησιμότητα των επιχειρήσεων στα

1008 Kathleen Burk, “J. M. Keynes and the Exchange Rate Crisis of July 1917”, *Economic History Review*, 32, Αύγουστος 1979: 409. Όπως ανέφερε ο Πρόεδρος Ουίλσον σε επιστολή του στον συνταγματάρχη House “Η Αγγλία και η Γαλλία δεν συμμερίζονται τις απόψεις μας στα ζητήματα της ειρήνης. Όταν τελειώσει ο πόλεμος μπορούμε να τις αναγκάσουμε να συμπλεύσουν μαζί μας, αφού μέχρι τότε, πέραν των άλλων, θα εξαρτώνται οικονομικά από εμάς”.

1009 Λεονταρίτης, ο.π.: 245.

1010 State Department Papers, Έκθεση του προξένου των Ηνωμένων Πολιτειών Wendel προς τον Υπουργό Εξωτερικών Lansing, 5 Οκτωβρίου 1917, 868.50/6/ αρ. 247.

1011 Λεονταρίτης, ο.π.: 245.

Βαλκάνια, στον βαθμό που και η Βρετανία επιδίωκε τη μεταφορά δυνάμεων από τη Μακεδονία στα άλλα μέτωπα του πολέμου, και αφετέρου για το αξιόμαχο του υπό συγκρότηση ελληνικού στρατού¹⁰¹². Τελικά, όμως, αυτό που βάρυνε περισσότερο στην άρνηση της Αμερικανικής κυβερνήσεως ήταν η μνεία στις συμφωνίες που η Ελλάδα είχε υπογράψει με τη Βρετανία και τη Γαλλία, σύμφωνα με τις οποίες ο τρόπος και ο ρυθμός εξόφλησης του δανείου θα εξαρτάτο από τους όρους της συνθήκης ειρήνης και τα κέρδη της Ελλάδος. Ο όρος αυτός αποτελούσε για τους Αμερικανούς μνεία της μυστικής διπλωματίας την οποία επιδίωκαν να εξαλείψουν και ερχόταν σε αντίθεση με τις αρχές που είχαν εκφράσει όταν μπήκαν στον πόλεμο¹⁰¹³. Η άρνηση αυτή, σε συνάρτηση με την αδυναμία της Αγγλίας και της Γαλλίας να χρηματοδοτήσουν, χωρίς την αμερικανική ενίσχυση, την ελληνική επιστράτευση μείωναν ακόμη περισσότερο την σημασία της Ελλάδας ως συμμάχου. Τελικά με τη συμφωνία των Παρισίων του Φεβρουαρίου 1918 ο Βενιζέλος εξασφάλισε την οικονομική βοήθεια την οποία θεωρούσε αναγκαία για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο, αλλά με όρους αρκετά ασαφείς, οι οποίοι στα επόμενα χρόνια δυσχέραναν την καταβολή των χρημάτων¹⁰¹⁴.

Οι αμφιβολίες για τη δυνατότητα της Ελλάδας να συμβάλει στην πολεμική προσπάθεια των Συμμάχων περιόριζαν τη βαρύτητα των διπλωματικών ελιγμών της ελληνικής κυβερνήσεως. Παράλληλα, άφηναν περιθώρια στην Αντάντ για την ανάληψη πρωτοβουλιών που θα διευκόλυναν την προσέλευση της Βουλγαρίας στο συμμαχικό στρατόπεδο με κίνητρο την παραχώρηση ελληνικών και σερβικών εδαφών.

Η ύπαρξη ισχυρών φιλοβουλγαρικών κύκλων τόσο στη Βρετανία όσο και στις ΗΠΑ διευκόλυνε την προπαγάνδα για την αδικία που είχε υποστεί η Βουλγαρία μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Πρότειναν, λοιπόν, ανοιχτά να προσελκύσει η Αντάντ τη Βουλγαρία με κίνητρο την παραχώρηση της Σερβικής

¹⁰¹² Στο ίδιο: 256

¹⁰¹³ Στο ίδιο: 282.

¹⁰¹⁴ Ιωάννα Πεπελάση-Μινόγλου, "Ο Βενιζέλος και το ξένο κεφάλαιο (1918-1932)", *Πρακτικά Συμποσίου για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Αθήνα 1986: 150-1.

Μακεδονίας και της κατεχόμενης από τους Βούλγαρους Ελληνικής Ανατολικής Μακεδονίας¹⁰¹⁵. Η Βουλγαρία διεκδικούσε επίσης τη Θεσσαλονίκη, αλλά οι Σύμμαχοι δεν απέκλειαν και τη μετατροπή της σε ελεύθερο λιμάνι.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες, λόγω της παρουσίας των εκπαιδευτικών και θρησκευτικών ιδρυμάτων του Αμερικανικού Συμβουλίου Ιεραποστολών Εξωτερικού (American Board of Commissioners for Foreign Missions-ABCFM) δεν είχαν κηρύξει τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βουλγαρία, παρά τις πιέσεις της Σερβίας και της Ελλάδας. Κατά συνέπεια, τόσο ο Αμερικανός πρόξενος στη Σόφια Dominic I. Murphy όσο και ο Βούλγαρος πρεσβευτής στην Ουάσιγκτον Στέφανος Παναρέτωφ λειτουργούσαν ως διάυλοι μεταξύ των Συμμάχων και της Βουλγαρικής Κυβέρνησης. Ο Murphy ως εκπρόσωπος των Ηνωμένων Πολιτειών υποστήριζε ανοιχτά το δίκαιο των βουλγαρικών διεκδικήσεων. Ο Παναρέτωφ, τέως καθηγητής του Robert College της Κωνσταντινούπολης, και ως εκ τούτου συνδεδεμένος με τους υπευθύνους του ABCFM, έχαιρε μεγάλης εκτίμησης στην Αμερικανική πρωτεύουσα και ενίσχυε την παραδοσιακή εντύπωση των Αμερικανών ότι η βουλγαρική ελίτ ήταν δημιούργημα της αμερικανικής εκπαιδευτικής δραστηριότητας στα Βαλκάνια. Την εύνοια αυτή αξιοποιούσε για να προβάλλει στον αμερικανικό τύπο τις βουλγαρικές διεκδικήσεις. Η ελευθερία ενός εκπροσώπου των Κεντρικών Δυνάμεων να ασκεί προπαγάνδα σε μια από τις πρωτεύουσες των Συμμάχων προκάλεσε την αντίδραση των διπλωματών της Ελλάδας και της Σερβίας, αλλά χωρίς αποτέλεσμα¹⁰¹⁶.

Η ευμένεια ορισμένων αμερικανικών κύκλων απέναντι στη Βουλγαρία είχε ήδη εκδηλωθεί στη μεροληπτική Έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για τις αιτίες και τα αποτελέσματα των Βαλκανικών Πολέμων¹⁰¹⁷. Την έκθεση προλόγισε ο διευθυντής του Κληροδοτήματος Carnegie για τη Διεθνή Ειρήνη,

¹⁰¹⁵ Λεονταρίτης, ο.π.: 316.

¹⁰¹⁶ ΙΑΥΕ, Φ. Α4/1917, Επιστολή του Ιωάννη Γενναδίου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 9121, 19 Νοεμβρίου/2 Δεκεμβρίου 1917.

¹⁰¹⁷ *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars* Carnegie Endowment for International Peace, Division of Intercourse and Education, Publication No. 4, Ουάσιγκτον 1914.

καθηγητής Nicholas Murray Buttler του πανεπιστημίου Columbia της Νέας Υόρκης. Η έκθεση κατέληγε στο συμπέρασμα ότι δεν επρόκειτο να επικρατήσει η ειρήνη στα Βαλκάνια, αν δεν αποκαθίσταντο οι αδικίες σε βάρος της Βουλγαρίας. Η πεποίθηση αυτή, κοινή άλλωστε στους κύκλους των εμπειρογνομόνων, διευκόλυνε τους Συμμάχους να παραβλέψουν τη συμμαχία της Βουλγαρίας με τις Κεντρικές Δυνάμεις.

Τον Σεπτέμβριο του 1917 η Αμερικανική Κυβέρνηση συνέστησε μια επιτροπή εμπειρογνομόνων (Enquiry) για να προτείνει αναγκαίες ρυθμίσεις στο μεταπολεμικό εδαφικό καθεστώς¹⁰¹⁸. Η επιτροπή, λαμβάνοντας υπόψη τον εθνολογικό χάρτη του Σέρβου καθηγητή Jovan Cvijic, αλλά κυρίως οικονομικές παραμέτρους, πρότεινε να παραχωρηθεί στη Βουλγαρία η Ελληνική Ανατολική Μακεδονία και η Τουρκική Ανατολική Θράκη ως τη γραμμή Αίνου Μηδείας και στη Σερβία η Ελληνική Κεντρική και Δυτική Μακεδονία με τη Θεσσαλονίκη υπό καθεστώς ελευθέρου λιμανιού¹⁰¹⁹. Η Ελλάδα ως αποζημίωση θα λάμβανε όλη τη Νότια Αλβανία ως τον Γενούσο (Σκούμπη) ποταμό. Η επιτροπή ανέφερε σαφώς ότι οι οικονομικές παράμετροι είχαν βαρύνουσα σημασία, η οποία μπορούσε να έχει ως αποτέλεσμα, σε κάποιες περιπτώσεις, την παράκαμψη της αρχής των εθνοτήτων ώστε να εξασφαλιστεί σταθερή ειρήνη. Η πρόταση για τα βαλκανικά σύνορα, εντούτοις, δέχτηκε επικρίσεις στο εσωτερικό της Enquiry για την επιφανειακή εξέταση των ζητημάτων. Ο καθηγητής Albert Lybyer που τη συνέταξε έφερε το στίγμα του φιλοβούλγαρου και κατηγορήθηκε από τον προϊστάμενό του στην επιτροπή William S. Ferguson, καθηγητή αρχαίας ελληνικής ιστορίας στο Harvard, για την υποστήριξη των βουλγαρικών θέσεων και την επιφανειακή ανάλυση των ελληνοσερβικών σχέσεων¹⁰²⁰.

1018 State Department Papers, A Suggested Statement of Peace Terms, Memorandum on Balkan Frontiers, r. 462.

1019 *The Balkan Policy of the Peace Conference as seen in 1919 and 1945*, Published by the Central Committee of the Macedonian Political Organization of the United States and Canada, Ινδιανάπολις Οκτώβριος 1945: 7-19. Βλ. χάρτη αρ. 7.

1020 Jonathan Macaulay Nielsen, *American Historians in War and Peace, Patriotism, Diplomacy and the Paris Peace Conference 1919*, Ντιμπιούκ Αϊόβα 1994: 94. Ενδεικτικό της μεροληψίας του Lybyer προς τη Βουλγαρία είναι ότι και μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο έδωσε στη

Αν και οι συγκεκριμένες προτάσεις της Επιτροπής σχετικά με τα ζητήματα της Νοτιοανατολικής Ευρώπης άσκησαν μικρή επιρροή στη στάση της αμερικανικής αντιπροσωπείας στο Συνέδριο της Ειρήνης, εξέφραζαν ωστόσο τη βασική αρχή των Αμερικανών, (όπως εκφράστηκε και στα 14 σημεία) για την διευκόλυνση του διεθνούς εμπορίου μέσω της παραχώρησης, σε όσες χώρες ήταν δυνατό, διεξόδου στη θάλασσα. Η διακήρυξη των 14 σημείων αναφερόταν: α) στην ανάγκη εφαρμογής της αρχής των εθνοτήτων στα Βαλκάνια, την ανάγκη εκκένωσης των εδαφών της Σερβίας, του Μαυροβουνίου και της Ρουμανίας (αλλά όχι της Ελλάδας) και της παραχώρησης διεξόδου στη θάλασσα στη Σερβία (11ο σημείο) και β) αναγνώριζε την ακεραιότητα των κατά πλειοψηφία τουρκικών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αναφέροντας το δικαίωμα αυτόνομης ανάπτυξης των υπολοίπων εθνοτήτων και τονίζοντας την ανάγκη να είναι τα Στενά ανοιχτά στο διεθνές εμπόριο (12ο σημείο)¹⁰²¹. Στα σχόλια που επεξηγούσαν τα 14 σημεία ο συνταγματάρχης Edward Mandell House πρότεινε την παραχώρηση στη Βουλγαρία της Ανατολικής Θράκης μέχρι τη γραμμή Αίνου-Μηδείας ή και Ραιδεστού-Μηδείας και της περιοχής της Σερβικής Μακεδονίας που προέβλεπε η Σερβοβουλγαρική συνθήκη συμμαχίας του 1912¹⁰²².

Οι σύμμαχοι μέχρι την ανακωχή με τις Κεντρικές Δυνάμεις (Οκτώβριος 1918) δεν απέκλειαν τη σύναψη χωριστής ειρήνης με τη Βουλγαρία. Κύκλοι της

“Μακεδονική Πολιτική Επιτροπή” των Ηνωμένων Πολιτειών την άδεια για επανέκδοση του υπομνήματός του 1919. Στον πρόλογο της έκδοσης υποστήριξε την παραχώρηση της Δυτικής Θράκης στη Βουλγαρία ώστε να αποκτήσει διέξοδο στο Αιγαίο. Κατά τη γνώμη του ο έλεγχος της Βουλγαρίας από τους Σοβιετικούς ήταν δευτερεύουσας σημασίας μπροστά στην ανάγκη αποκατάστασης μιας αδικίας και εξέφραζε τη διαφωνία του με τον αποκλεισμό των Σλάβων από το Αιγαίο που είχε επιτύχει το 1919 ο Lloyd George. *The Balkan Policy of the Peace Conference as seen in 1919 and 1945*, ο.π.: 4.

1021 Arthur S. Link et al., eds., *The Papers of Woodrow Wilson* τ. 45, 1984: 536. XI. Rumania, Serbia, and Montenegro should be evacuated; occupied territories restored; Serbia accorded free and secure access to the sea; and the relations of the several Balkan states to one another determined by friendly counsel along historically established lines of allegiance and nationality; and international guarantees of the political and economic independence and territorial integrity of the several Balkan states should be entered into. XII. The Turkish portions of the present Ottoman Empire should be assured a secure sovereignty, but the other nationalities which are now under Turkish rule should be assured an undoubted security of life and an absolutely unmolested opportunity of an autonomous development, and the Dardanelles should be permanently opened as a free passage to the ships and commerce of all nations under international guarantees.

1022 FRUS, 1918, Supplement 1: The World War, τ. 1: 405-413.

βρετανικής κυβέρνησης πρότειναν τη συνολική επαναχάραξη των Βαλκανικών συνόρων με τη υιοθέτηση της συνοριακής γραμμής της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου που συνεπαγόταν παραχώρηση στη Βουλγαρία του Κιλκίς, της Έδεσσας, της Φλώρινας και της Καστοριάς¹⁰²³. Στο τέλος του Ιανουαρίου 1918 ξεκίνησαν συνομιλίες στην Ελβετία μεταξύ του καθηγητή John Herron, εκπροσώπου των Ηνωμένων Πολιτειών, και του Βούλγαρου επιχειρηματία Τόντορ Σίπκωφ. Κατά τις συνομιλίες αυτές οι Βούλγαροι προσπάθησαν να πετύχουν την οικονομική στήριξη των Ηνωμένων Πολιτειών προτείνοντας να καταστούν το μέσο της Αμερικανικής διείσδυσης στην Ανατολή. Την ίδια περίοδο και ο Παναρέτωφ, ενθαρρυσμένος από την ενεργή ανάμειξη των Ηνωμένων Πολιτειών στις ευρωπαϊκές υποθέσεις, διακήρυξε στην Ουάσιγκτων ότι η Βουλγαρία θα μπορούσε να αποτελέσει τον αντιπρόσωπό τους στα Βαλκάνια. Παρά τις συντονισμένες προσπάθειες των Βρετανών και των Αμερικανών και τη διάθεσή τους να προβούν σε εδαφικές παραχωρήσεις, οι απόπειρες προσεταιρισμού της Βουλγαρίας δεν είχαν αποτέλεσμα.

Η κατάρρευση του Μακεδονικού μετώπου ανάγκασε τη βουλγαρική κυβέρνηση να ζητήσει ανακωχή τον Σεπτέμβριο του 1918, προκαλώντας αλυσιδωτές αντιδράσεις που οδήγησαν στη συνθηκολόγηση των Κεντρικών Δυνάμεων. Κατά τη διάρκεια του πολέμου η Ελλάδα είχε προσπαθήσει να πείσει την αμερικανική κυβέρνηση να κηρύξει τον πόλεμο στη Βουλγαρία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ώστε να αποτρέψει μια πιθανή μεσολάβηση των Ηνωμένων Πολιτειών για ευνοϊκή μεταχείριση των δύο χωρών. Στη συγκεκριμένη φάση η Ελλάδα ως εμπόλεμος υποστήριξε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες, εφόσον δεν είχαν κηρύξει τον πόλεμο στη Βουλγαρία, δεν είχαν δικαίωμα να συμμετάσχουν στις διαπραγματεύσεις. Η ελληνική κυβέρνηση κατάφερε έτσι να αποτρέψει την σύναψη χωριστής ειρήνης που ευνοούσαν οι Ηνωμένες Πολιτείες με το επιχείρημα ότι η Βουλγαρία δεν συνθηκολόγησε

1023 Λεονταρίτης, ο.π., 349. Για τα σύνορα της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου βλ. χάρτη αρ. 6.

επειδή ηττήθηκε αλλά εγκατέλειψε της Κεντρικές Δυνάμεις μετά από αμερικανική παρέμβαση¹⁰²⁴.

Η συνθηκολόγηση της Βουλγαρίας επέτρεψε στην ελληνική κυβέρνηση να αρχίσει να προβάλλει τις διεκδικήσεις της στη Μικρά Ασία. Η αποχώρηση της Ρωσίας από τον πόλεμο είχε ανατρέψει τους στρατηγικούς σχεδιασμούς για τη διανομή των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Ηνωμένες Πολιτείες κλήθηκαν να καλύψουν το κενό της Ρωσίας και να αναλάβουν ενεργό ρόλο στη Μέση Ανατολή.

Η Ελληνική κυβέρνηση ήταν ενήμερη αυτών των ζυμώσεων. Για τον Βενιζέλο η εφαρμογή του επεκτατικού προγράμματός του θα αποτελούσε τη δικαίωση της σύγκρουσης με τον Κωνσταντίνο. Η εξασφάλιση εντούτοις σε πρώτη φάση εγγυήσεων για την αναγνώριση της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδας αποτελούσε προϋπόθεση της πολιτικής του επιβίωσης. Η ελληνική κυβέρνηση αντιλήφθηκε ότι έπρεπε, εφόσον ήθελε να προωθήσει τις απόψεις της στην αμερικανική κυβέρνηση και την κοινή γνώμη, να οργανώσει έναν αποτελεσματικό μηχανισμό προπαγάνδας και να προβάλει τις ελληνικές διεκδικήσεις ως συμβατές με την αρχή των εθνοτήτων. Για να αντικρούσουν την πολιτική κατευνασμού προς τη Βουλγαρία και ίσως την Οθωμανική Αυτοκρατορία οι Έλληνες υποστήριξαν ότι η άρνηση ικανοποίησης των ελληνικών διεκδικήσεων αντί να εξασφαλίσει την ειρήνη θα αποτελούσε αιτία νέων συγκρούσεων στη Νοτιοανατολική Ευρώπη¹⁰²⁵, και επιχείρησαν να αξιοποιήσουν για μια ακόμη φορά το χρέος της Δύσης προς την Ελλάδα¹⁰²⁶. Ο Έλληνας επιτετραμμένος στην Ουάσιγκτων Γεώργιος Ρούσσος πρότεινε την αποστολή των καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών Ανδρέα Ανδρεάδη, Γεώργιου Σωτηριάδη και Σίμου Μενάρδου για να δώσουν διαλέξεις σε

1024 ΙΑΥΕ, Φ. Α12/1918, Επιστολή του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 9099, 29 Σεπτεμβρίου/12 Οκτωβρίου 1918.

1025 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Τηλεγράφημα του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 41, 24 Δεκεμβρίου 1918.

1026 *The Christian Science Monitor*, 15 Μαρτίου 1919.

αμερικανικά πανεπιστήμια, με σκοπό να κινητοποιήσουν τα φιλελληνικά αισθήματα των καθηγητών κλασσικών σπουδών¹⁰²⁷. Παράλληλα, η ελληνική προπαγάνδα προσπάθησε να ενισχύσει την ήδη υπάρχουσα στην κοινή γνώμη πεποίθηση ότι οι Βούλγαροι ως σύμμαχοι των Γερμανών έπρεπε να τιμωρηθούν¹⁰²⁸.

Οι φορείς της ελληνικής προπαγάνδας προσπάθησαν να καταπολεμήσουν κάθε ιδέα για αμερικανική εντολή σε εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και υπερεκτίμησαν την επιρροή των συμβούλων του προέδρου Wilson και των ιεραποστόλων του ABCFM, την επιρροή των οποίων επιδίωξαν να αντιμετωπίσουν μέσω του προσεταιρισμού των αμερικανικών εκκλησιών, του Τύπου και της Γερουσίας. Τέλος, πεπεισμένοι ότι και ο ίδιος ο Wilson ήταν αντίθετος στην ικανοποίηση των ελληνικών διεκδικήσεων, καθώς και ότι επιδίωκε τον έλεγχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, συντάχθηκαν με τους Ρεπουμπλικανούς, θεωρώντας ότι η απομονωτική πολιτική που υποστήριζαν ήταν προς το συμφέρον της Ελλάδας.

Αντίθετα, ο Βενιζέλος στο Παρίσι και οι Έλληνες γενικοί διοικητές Μακεδονίας και Σμύρνης προσπάθησαν να προσεταιρισθούν αντίστοιχα τον Wilson και τους ιεραποστόλους και επιδίωξαν να αντιμετωπίσουν τις φοβίες των εκπροσώπων του ABCFM απέναντι στην ελληνική διοίκηση, δίνοντας εγγυήσεις για τη διευκόλυνση του εκπαιδευτικού έργου τους στην ελληνική επικράτεια. Ο Βενιζέλος είχε αντιληφθεί ότι η αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης στη λογική του Wilson δεν ταυτιζόταν με τη χάραξη των συνόρων με μοναδικό κριτήριο το σεβασμό της γραμμής διαχωρισμού των πληθυσμών. Ο Wilson, με γνώμονα την αμερικανική εμπειρία και τον ρόλο του εμφυλίου στην καλλιέργεια εθνικής συνείδησης, πίστευε ότι η εθνική συγκρότηση ήταν

1027 ΙΑΥΕ, Φ. Β35/1918, Τηλεγράφημα του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 7882, 30 Αυγούστου 1918.

1028 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ 13/1919, Επιστολή του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 1184, 30/13 Δεκεμβρίου 1918.

αποτέλεσμα μιας ιστορικής διαδικασίας¹⁰²⁹. Ομάδες με διαφορετική φυλετική ή εθνοτική προέλευση, με διαφορετικές γλώσσες και έθιμα θα μπορούσαν να αποτελέσουν τμήμα του ίδιου έθνους εφόσον σταδιακά αποκτούσαν μια κοινή ιστορική ταυτότητα¹⁰³⁰. Για τον Wilson η αρχή των εθνοτήτων ερμηνευόταν ως ανάγκη ύπαρξης ισχυρών δημοκρατικών, οικονομικά βιώσιμων εθνικών κρατών και όχι ως αυτοδιάθεση κάθε μικρής εθνότητας. Λόγω αυτής της πεποίθησής του αντιτάχθηκε σθεναρά στον αποκλεισμό της Βουλγαρίας από το Αιγαίο και υποστήριξε την προσάρτηση της Ιωνίας στην Ελλάδα. Ο Βενιζέλος τον έπεισε ότι η Ελλάδα νομιμοποιείτο ιστορικά ως δημοκρατικό κράτος και θα αποτελούσε φορέα φιλελεύθερων ιδανικών στην Εγγύς Ανατολή και πρόμαχο του νέου διεθνούς συστήματος στο πλαίσιο της Κοινωνίας των Εθνών. Για τον λόγο αυτό δεν ήταν αντίθετος με την ελληνική κατάληψη της Δυτικής Μικράς Ασίας, έστω και αν η περιοχή περιέκλειε ισχυρό μουσουλμανικό στοιχείο. Σε αντίθεση με τις απόψεις των τεχνικών συμβούλων του, ο Wilson πείστηκε ότι ο ρόλος της Ελλάδας ως “παράγοντα πολιτισμού” ήταν σημαντικότερος από τη διατήρηση της εδαφικής ενότητας της Μικράς Ασίας. Ο Βενιζέλος, προκειμένου να προσεταιριστεί τις αγγλοσαξονικές χώρες και να υποστηρίξει τις ελληνικές διεκδικήσεις, μετέτρεψε τις πεπαλαιωμένες διακηρύξεις περί “ιστορικών δικαίων” του ελληνισμού σε δίκαια του ελληνισμού ως ιστορικού φορέα των φιλελεύθερων ιδανικών στην περιοχή.

1029 Lloyd E. Ambrosius, “Dilemmas of National Self-Determination: Woodrow Wilson’s Legacy”, *L’Etablissement des Frontières en Europe après les Deux Guerres Mondiales, Actes des colloques de Strasbourg et de Montréal (juin et septembre 1995)*, Στρασβούργο 1995: 24-5.

1030 Woodrow Wilson, *Public Papers*, Πρίνστον 1992, τ. 1: 310-59, 396-415, τ. 2: 1-23.

Οι φορείς της ελληνικής προπαγάνδας στις Ηνωμένες Πολιτείες

Όπως αναφέραμε προηγουμένως ο Διχασμός και η διαμάχη των ελληνοαμερικανικών κομμάτων δεν επέτρεπαν στις υπάρχουσες οργανώσεις των Ελλήνων της Αμερικής να προωθήσουν τις ελληνικές θέσεις. Η ελληνική πρεσβεία ενθάρρυνε κατά συνέπεια τη συγκρότηση τοπικών σωματείων των μεταναστών από τις αλύτρωτες επαρχίες ώστε να υπερβαίνουν τις υπάρχουσες διαιρέσεις και να εμφανίζονται ως άμεσα ενδιαφερόμενοι εκπρόσωποι των αλύτρωτων πληθυσμών. Η στάση των γερμανικής καταγωγής Αμερικανών είχε προκαλέσει την ανοιχτή εχθρότητα απέναντι στους μετανάστες που προσπαθούσαν να επηρεάσουν τους Αμερικανούς πολιτικούς παρακινούμενοι από τη χώρα καταγωγής τους. Για αυτό τον λόγο, ήταν απαραίτητο να παρουσιάζονται οι κινήσεις των Ελλήνων της Αμερικής ως αυθόρμητες ενέργειες. Η διαμάχη, όμως, μεταξύ του Σόλωνα Βλαστού, εκδότη της *Ατλαντίδας*, και του Πέτρου Τατάνη, εκδότη του *Εθνικού Κήρυκα*, εμπόδισε τη συντονισμένη και συγκροτημένη προβολή των ελληνικών διεκδικήσεων. Οι Σύνδεσμοι Αλυτρώτων, τους οποίους ίδρυσε το 1919 ο Νικόλαος Κυριακίδης ως τμήματα της *Εθνικής Επιτροπής Αλυτρώτων*, η οποία λειτουργούσε στην Αθήνα, αδράνησαν πολύ σύντομα, σε ένα μεγάλο ποσοστό λόγω της συμμετοχής της ηγεσίας τους στη διαμάχη των παρατάξεων της Αμερικής. Έτσι η *Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση* αναδείχθηκε σε κύριο εκφραστή των μεταναστών από τις “αλύτρωτες επαρχίες”. Η ελληνική προπαγάνδα προσπάθησε συγχρόνως να κινητοποιήσει Αμερικανούς θρησκευτικούς ηγέτες και διανοούμενους, με επιρροή στην κοινή γνώμη και την κυβέρνηση, υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων. Έτσι εντάθηκαν οι επαφές ορθοδόξων και διαμαρτυρομένων ιεραρχών και ιδρύθηκε αρχικά ο *Αμερικανο-ελληνικός Σύνδεσμος* και στη συνέχεια ο *Σύνδεσμος των Φίλων της Ελλάδας στην Αμερική*.

α. Ο Αμερικανο-ελληνικός Σύνδεσμος (American Hellenic Society)

Ο Αμερικανο-ελληνικός Σύνδεσμος ιδρύθηκε τον Νοέμβριο του 1917 με πρωτοβουλία του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου¹⁰³¹. Σκοπός του Συνδέσμου ήταν να συγκεντρώσει κατά βάση Έλληνες και Αμερικανούς φιλέλληνες επιστήμονες και καθηγητές πανεπιστημίου¹⁰³². Ο Σύνδεσμος επιδίωκε να κερδίσει την υποστήριξη της αμερικανικής κοινής γνώμης, προβάλλοντας τη συμμαχία της Ελλάδας με “τους υπερασπιστές της ελευθερίας οι οποίοι πολέμησαν τις δυνάμεις του αυταρχισμού και της στρατιωτικής ισχύος”¹⁰³³.

Ως πρόεδρος επελέγη ο καθηγητής Nicholas Murray Buttler του πανεπιστημίου Columbia, και αντιπρόεδροι ο Charles W. Elliot πρόεδρος του Πανεπιστημίου Harvard, και ο Jakob G. Schurman, πρόεδρος του Πανεπιστημίου Cornell¹⁰³⁴. Ο Buttler είχε χρηματίσει και πρόεδρος της επιτροπής Carnegie, η οποία είχε συντάξει την έκθεση για τις επιπτώσεις των Βαλκανικών Πολέμων. Με δεδομένο ότι η Ελλάδα είχε αμφισβητήσει την αντικειμενικότητα των γραφομένων στην έκθεση, η επιλογή ήταν λανθασμένη. Σε περίπτωση που ο Buttler υποστήριζε τις ελληνικές θέσεις θα εμφανιζόταν ως έμμισθο όργανο της ελληνικής πρεσβείας¹⁰³⁵. Τελικά, στην προσπάθειά του να συμβιβάσει τις προηγούμενες απόψεις του με την τωρινή του θέση, περιόρισε τη δυνατότητα παρέμβασης του Αμερικανο-ελληνικού Συνδέσμου και οδήγησε τον σύλλογο σε αδράνεια λίγο μετά την ίδρυσή του¹⁰³⁶. Παράλληλα, καθώς ο Buttler ήταν ρεπουμπλικανός και ασκούσε δριμεία κριτική στην πολιτική του προέδρου, δεν ήταν σε θέση να αποτελέσει τον

1031 Μπάμπης Ι. Μαρκέτος, *Οι Ελληνοαμερικανοί, Ιστορία της ελληνικής ομογένειας στις ΗΠΑ*, Αθήνα 2006: 95.

1032 Στο ίδιο. Στο Διοικητικό Συμβούλιο συμμετείχαν ο καθηγητής Θεόδωρος Ίων τέως πρόεδρος της Πανελληνίου Ενώσεως, και ο Λεωνίδας Καλβοκορέσης διευθυντής του παραρτήματος στη Νέα Υόρκη του εμπορικού οίκου των Αδελφών Ράλλη και τέως ταμίας της Πανελληνίου Ενώσεως.

1033 Πρόλογος του Carroll N. Brown στο Auguste Gauvain, *The Greek Question*, Νέα Υόρκη 1918.

1034 Saloutos, *ο.π.*: 170.

1035 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Έκθεση του απεσταλμένου στις Ηνωμένες Πολιτείες καθηγητή Ανδρέα Ανδρεάδη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, 3 Σεπτεμβρίου 1919.

1036 Στο ίδιο.

διάυλο με την αμερικανική κυβέρνηση που επιθυμούσε η Ελλάδα¹⁰³⁷. Επί της ουσίας, δεν ενδιαφέρθηκε για τη λειτουργία του συλλόγου και ανέθεσε την οργάνωση του στον πρώην Βρετανό διπλωμάτη Clive Owen, ο οποίος ζούσε στη Νέα Υόρκη γράφοντας σκανδαλοθηρικά και πολιτικά άρθρα. Οι Έλληνες επιτετραμμένοι στην Αμερική δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της θέσης. Ο Γεώργιος Ρούσος δεν μιλούσε αγγλικά και ο διάδοχός του Νικόλαος Τσαμαδός δεν φρόντισε να έρθει σε επαφή με τους Αμερικανούς παράγοντες¹⁰³⁸.

Ο Owen κατάφερε έτσι να καταστεί ο ουσιαστικός επιτετραμμένος της Ελλάδος. Πέτυχε να καταλάβει τη θέση του αντιπροέδρου στη θέση του καθηγητή Brown και να επιβάλει τον παραμερισμό των διανοουμένων από το Σύνδεσμο με το επιχείρημα ότι προείχε ο προσεταιρισμός παραγόντων του χρηματιστηρίου. Και στην περίπτωση αυτή περιόρισε τις επαφές του στους υποστηρικτές του ρεπουμπλικανικού κόμματος, τη στιγμή που οι Βούλγαροι είχαν προσεταιριστεί τον Cleveland Dodge, κύριο χρηματοδότη του προέδρου Wilson¹⁰³⁹. Παράλληλα, δεν προσέγγισε τα μέλη του τραστ των καπνοβιομηχάνων ώστε να κάμψει τις όποιες αντιδράσεις τους για την παραχώρηση της Θράκης και της Σμύρνης στην Ελλάδα¹⁰⁴⁰. Αρνήθηκε να δεχθεί οποιαδήποτε αναθεώρηση της έκθεσης της επιτροπής Carnegie και επέμεινε να σταματήσει ο Brown να δημοσιεύει άρθρα που απαντούσαν στις απόψεις των Βουλγάρων για να μην εκτεθεί ο Buttler¹⁰⁴¹. Τέλος δεν φρόντισε να επανδρώσει το γραφείο πληροφοριών του Συνδέσμου, με αποτέλεσμα η ελληνική κυβέρνηση να μην έχει, όπως φιλοδοξούσε, επιρροή στην αμερικανική αντιπροσωπεία στο Συνέδριο της Ειρήνης με υπομνήματα υπέρ των ελληνικών θέσεων¹⁰⁴².

Παρά τα προβλήματα δυσλειτουργίας τα οποία δημιουργούσε στον

1037 Στο ίδιο.

1038 Στο ίδιο.

1039 Στο ίδιο.

1040 Στο ίδιο.

1041 Στο ίδιο.

1042 Στο ίδιο.

Αμερικανο-ελληνικό Σύνδεσμο η λανθασμένη επιλογή των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου του από τους Έλληνες διπλωμάτες, το 1918 τυπώθηκαν μια σειρά εκδόσεων για την προβολή των ελληνικών διεκδικήσεων. Κυκλοφόρησαν στη Νέα Υόρκη *Μια Έκκληση του Ελληνικού Λαού προς τους Αμερικανούς*¹⁰⁴³, *Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας* του Carl Dietrich¹⁰⁴⁴, *Η Καταδίωξις των Ελλήνων στην Τουρκία μετά την Έναρξη του Ευρωπαϊκού Πολέμου* των Carol Brown και Θεόδωρου Ίωνα¹⁰⁴⁵, το *Υπόμνημα των Ελληνικών Διεκδικήσεων* το οποίο είχε υποβάλει ο Ελευθέριος Βενιζέλος στο Συνέδριο της Ειρήνης και η Έκθεση της Επιτροπής του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού για τις συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα, την Τουρκία και τη Βουλγαρία κατά τη διάρκεια του πολέμου¹⁰⁴⁶ και η ελληνική Λευκή Βίβλος με σειρά εγγράφων τα οποία αποδείκνυαν τις επαφές του Κωνσταντίνου με τις Κεντρικές Δυνάμεις κατά το διάστημα 1913-1917¹⁰⁴⁷.

Έτσι ουσιαστικά η προσπάθεια να αποκτήσει προσβάσεις η ελληνική κυβέρνηση στο αμερικανικό κοινό αναλήφθηκε από την *Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση Αμερικής*.

β. Η Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση Αμερικής και η Κεντρική Επιτροπή Αλυτρώτων

Αμέσως μετά την ανακωχή του Μούδρου ξεκίνησε η οργάνωση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας ώστε να εκδηλώσουν ως άμεσα ενδιαφερόμενοι το αίτημά τους για αυτοδιάθεση. Τον Νοέμβριο του 1918 ιδρύθηκε στη Σμύρνη ο *Μικρασιατικός Σύνδεσμος* που τέθηκε στη διάθεση του Υπουργείου Εξωτερικών, με σκοπό να συμβάλει στην εκπλήρωση “των μεγάλων εθνικών

1043 *An Appeal to America by the People of Greece*, Νέα Υόρκη 1918.

1044 Carl Dietrich, *Hellenism in Asia Minor*, Νέα Υόρκη 1918.

1045 Carroll Brown – Theodore Ion, *Persecution of the Greeks in Turkey since the Beginning of the European War*, Νέα Υόρκη 1918. Ο Θεόδωρος Ίων ήταν καθηγητής διεθνούς δικαίου, σύμβουλος του Ελευθερίου Βενιζέλου και είχε διατελέσει πρόεδρος της *Πανελληνίου Ενώσεως*.

1046 *Report of the American Red Cross Commissions Upon their Activities in Macedonia, Thrace, Bulgaria, the Aegean Islands and Greece*, Νέα Υόρκη 1918.

1047 Μαρκέτος, ο.π.: 96-7.

πόθων του Γένους διά την ελληνική Μικρασίαν”¹⁰⁴⁸. Για τον σκοπό αυτό απευθύνθηκε στους “πεπολιτισμένους λαούς” μέσω των Πανεπιστημίων, φιλολογικών, επιστημονικών και καλλιτεχνικών σωματείων της Ευρώπης και της Αμερικής¹⁰⁴⁹. Το παράδειγμα αυτό ακολούθησαν μεμονωμένα σωματεία Μικρασιατών στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο Ανατολικός Αστήρ του Springfield Massachussets, ο οποίος ιδρύθηκε το 1917¹⁰⁵⁰ και οι Σμυρναίοι του Sommerville Massachussets¹⁰⁵¹ απέστειλαν τηλεγραφήματα στον πρόεδρο Wilson διεκδικώντας την ένωση της Ιωνίας με την Ελλάδα.

Παρά τις επιθυμίες, όμως, της Ελληνικής Κυβέρνησης δεν κατέστη δυνατό να συγκροτηθεί μια ισχυρή Μικρασιατική Οργάνωση στις Ηνωμένες Πολιτείες. Τον Ιανουάριο του 1919 έφτασε στις Ηνωμένες Πολιτείες ο Νικόλαος Κυριακίδης, γόνος ισχυρής οικογένειας της Προκονήσου και πρόεδρος της *Κεντρικής Επιτροπής Αλυτρώτων*¹⁰⁵². Ο Κυριακίδης περιόδευσε στις βιομηχανικές πόλεις της ανατολικής ακτής και των κεντρικών πολιτειών και του Καναδά και ίδρυσε *Συνδέσμους Αλυτρώτων*¹⁰⁵³. Εξέφρασε, όμως, την απογοήτευσή του επειδή το κήρυγμά του δεν είχε την απήχηση που ανέμενε: “Ατυχώς οι συμπατριώται μας δεν εννοούν να κινηθούν, ιδιαιτέρως δε οι πλούσιοι, οι οποίοι και βραδείς είναι και εγωϊστάι συγχρόνως”¹⁰⁵⁴. Τον Μάρτιο του 1919, εντούτοις, οι “Εκπρόσωποι των εν Αμερική Αλυτρώτων” υπέβαλαν υπόμνημα στο Συνέδριο της Ειρήνης στο οποίο υποστήριζαν τις ελληνικές διεκδικήσεις όπως περιγράφονταν στο υπόμνημα του Ελευθέριου Βενιζέλου με την προσθήκη της Κωνσταντινούπολης¹⁰⁵⁵. Η ταύτιση του Κυριακίδη με την παράταξη της *Πανελληνίου Ενώσεως* προκάλεσε έντονη αμφισβήτηση της δράσης του από την *Ατλαντίδα*, και μετά τα μέσα του 1919 οι σύνδεσμοι που

1048 ΙΑΥΕ, Φ. Β49.1/1918, Επιστολή του προεδρείου του Μικρασιατικού Συνδέσμου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 12361, 13 Δεκεμβρίου 1918. Το προεδρείο αποτελείτο από τους Α. Αθηνογένη, Μ. Αργυρόπουλο, Κ. Α. Στυλιανόπουλο.

1049 Στο ίδιο.

1050 *Εθνικός Κήρυξ*, 20 Σεπτεμβρίου 1917, 20 Μαρτίου 1919, 14 Ιουνίου 1919.

1051 *Εθνικός Κήρυξ*, 18 Μαρτίου 1919.

1052 Νικόλαος Κυριακίδης, *Εθνική Οδοιπορία στην Αμερική*, Αθήνα 1924.

1053 Saloutos, ο.π.: 172.

1054 Κυριακίδης, ο.π.: 246.

1055 *Εθνικός Κήρυξ*, 11, 12, 13, 14, 15 Μαρτίου 1919. Το υπόμνημα υπέγραψαν ο γραμματέας του Βενιζέλου Κυριάκος Τσολαΐνός και οι Γ. Νικολάου, Γ. Βιλλαράς, Ι. Στεφανίδης.

ίδρυσε μάλλον αδράνησαν και διαλύθηκαν¹⁰⁵⁶. Η προσπάθεια να συντονιστεί η δράση μεταναστών από διαφορετικές περιοχές με συνδετικό κρίκο την ιδιότητα του “αλύτρωτου” δεν ευδοκίμησε μακροπρόθεσμα.

Την εκπροσώπηση της ελληνικής αλυτρωτικής προπαγάνδας στην Αμερική ανέλαβε η *Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση Αμερικής*¹⁰⁵⁷, με τις θυγατρικές της οργανώσεις την *Εθνική Πανμακεδονοθρακική Ένωση*¹⁰⁵⁸ και τον *Σύνδεσμο των Φίλων της Ελλάδας στην Αμερική*. Η οργάνωση ιδρύθηκε τον Μάρτιο του 1918 με έδρα τη Βοστώνη και αρχικά είχε σκοπό να αντικρούσει την προπαγάνδα της αλβανικής οργάνωσης *Εστία (Vatra)* και να προωθήσει τις ελληνικές θέσεις στο βορειοηπειρωτικό ζήτημα¹⁰⁵⁹. Η ελληνική πρεσβεία δεν θέλησε να εμφανίζεται ως ιθύνων της οργάνωσης, ούτως ώστε η οργάνωση να έχει μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων και να μην αντιμετωπίσει αντιδράσεις¹⁰⁶⁰ ως όργανο της ελληνικής προπαγάνδας. Για τον ίδιο σκοπό έγινε σύσταση να αποστασιοποιηθεί η *Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση Αμερικής* από τα ελληνικά σώματα ατάκτων, τα οποία το 1914 είχαν προβεί σε σφαγές του αλβανικού πληθυσμού, προκαλώντας την οργή της αμερικανικής κοινής γνώμης¹⁰⁶¹.

Η *Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση Αμερικής*, λόγω της αδυναμίας συγκρότησης άλλων υπερτοπικών οργανώσεων, στο κρίσιμο διάστημα μέχρι την αποχώρηση του προέδρου Wilson από τις διαπραγματεύσεις του Συνεδρίου της Ειρήνης αποτέλεσε τον κυριότερο μηχανισμό ελληνικής προπαγάνδας στις

1056 *Ατλαντίς*, 22 Ιουνίου 1919.

1057 *Ατλαντίς*, 25 Μαρτίου 1919, “Η Πανηπειρωτική Ένωσις δεν περιωρίσθη μόνον εις τα αφορώντα την Βόρειον Ήπειρον, αλλά κατιδούσα την ανάγκην της επεκτάσεως της πατριωτικής δράσεώς της, και διά τας άλλας αλυτρώτους χώρας, αφού δυστυχώς δεν έχομεν άλλο μέγα σωματεῖον εν Αμερική δυνάμενον να διαθέσῃ ἐξ ἴσου με εκείνην κατάλληλα πρόσωπα, χρήματα και άλλα πνευματικά και υλικά μέσα”.

1058 *Εθνικός Κήρυξ*, 15 Ιουλίου 1919.

1059 ΙΑΥΕ, Φ. Β49.1/1918, Τηλεγράφημα του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 2676, 16 Μαρτίου 1918. Τα αρχικά μέλη ήταν 3000 κατανεμημένα σε τμήματα σε αρκετές πολιτείες.

1060 ΙΑΥΕ, Φ. Β49.1/1918, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Νικολάου Πολίτη στον επιτετραμμένο στην Ουάσιγκτων Γεώργιο Ρούσσο, αρ. πρωτ. 2676, 16 Μαρτίου 1918.

1061 ΙΑΥΕ, Φ. Β49.1/1918, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Νικολάου Πολίτη στον επιτετραμμένο στην Ουάσιγκτων Γεώργιο Ρούσσο, αρ. πρωτ. 7051, 5/18 Μαρτίου 1918, “Ιδιαιτέρως εις σύνδεσμον Ἀκρω δέον συστήσῃτε ἀπαλείψῃ ὄνομα (Τσόντου) Βάρδα ὅπερ ἐνθυμίζει γενόμενα ὄργια κατὰ τον ἡπειρωτικὸν αγώνα και ἀνήκει σήμερον εις ἐπικηρυγμένον ληστήν”. Βλ. παραπάνω στο Α' Κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

Ηνωμένες Πολιτείες. Σε αντίθεση με τον συγκεντρωτικό χαρακτήρα της *Πανελληνίου Ενώσεως*, η *Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση* λειτουργούσε ως ομοσπονδία ηπειρωτικών σωματείων. Μέσα στο 1919 αποτελείτο από 26 σωματεία, τα οποία λειτουργούσαν, κυρίως, σε πόλεις ανατολικά του Μισισσιππή¹⁰⁶².

Ο γενικός γραμματέας της Νικόλαος Κασσαβέτης¹⁰⁶³, φοιτητής στο πανεπιστήμιο Harvard, ακολουθώντας της οδηγίες της ελληνικής κυβέρνησης, προσπάθησε να σχηματίσει ένα ενιαίο μέτωπο των Ελλήνων της Αμερικής πέρα από κομματικές διαμάχες. Η ανεξαρτησία της από τις ηγετικές ομάδες, που ανέτρεπε το μονοπώλιο του *Εθνικού Κήρυκα* ως παράγοντα εθνικοφροσύνης, και η συνακόλουθη εύνοια της *Ατλαντίδας*, προκάλεσε την εχθρότητα του εκδότη του *Εθνικού Κήρυκα* Πέτρου Τατάνη προς τον Κασσαβέτη. Αν και παρενέβησαν οι Έλληνες διπλωμάτες στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο Πέτρος Τατάνης δεν πείστηκε να σταματήσει τις επιθέσεις κατά του σωματείου. Ο Νικόλαος Κασσαβέτης, ακολουθώντας τις οδηγίες της ελληνικής κυβέρνησης, αν και δήλωνε Φιλελεύθερος διατηρούσε καλές σχέσεις με τον Σόλωνα Βλαστό υποστηρίζοντας ότι οι Έλληνες της Αμερικής θα έπρεπε να προβάλλουν ενωμένοι τις ελληνικές διεκδικήσεις. Στον *Εθνικό Κήρυκα* δημοσιεύτηκαν αρκετές “αυθόρμητες” επιστολές Ηπειρωτών οι οποίες καταδίκάζαν τον Κασσαβέτη επειδή δεν επέκρινε την πολιτική στάση της *Ατλαντίδας*¹⁰⁶⁴.

Και σε αυτή την περίπτωση, όπως άλλωστε και στην προώθηση των επαφών μεταξύ της ορθόδοξης και των διαμαρτυρομένων εκκλησιών, τα ιδιοτελή συμφέροντα των ηγετικών ομάδων στάθηκαν πιο ισχυρά από την ανάγκη προβολής των ελληνικών διεκδικήσεων¹⁰⁶⁵. Ο Τατάνης αδιαφορούσε για

1062 Saloutos, *ο.π.*: 171.

1063 Ο Νικόλαος Κασσαβέτης γεννήθηκε στη Λάρισα το 1893. Έφτασε στην Αμερική σε ηλικία 14 ετών και αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή του Harvard. Κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο υπηρέτησε στον αμερικανικό στρατό ως διερμηνέας και μετά το τέλος του πολέμου ήταν υπεύθυνος της ελληνικής προπαγάνδας στις Ηνωμένες Πολιτείες ως πρόεδρος της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ενώσεως* και της *Ενώσεως των Φίλων της Ελλάδας στην Αμερική*. Το 1919 δημοσίευσε το βιβλίο *The Question of Northern Epirus at the Peace Conference*. John Cassavetes, *Cassavetes on Cassavetes*, Λονδίνο 2001: 1-6.

1064 *Εθνικός Κήρυξ*, 4, 5, 8, 19, 15, 18 Μαΐου 1920.

1065 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ 13/1919, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Μιχαήλ Τσαμαδού στον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 2380, 18/31 Οκτωβρίου

την προώθηση της ελληνικής προπαγάνδας και έβλεπε την ταύτισή του με τους Φιλελευθέρους ως μέσο για να υπερισχύσει του Βλαστού και δυνητικά να εξασφαλίσει το ρόλο του διαμεσολαβητή για τις παραγγελίες της ελληνικής κυβέρνησης στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως συνέβη πριν τον πόλεμο. Για τον σκοπό αυτό προτίμησε να καταδικάσει τον Κασσαβέτη όταν διαπίστωσε ότι η *Πανηπειρωτική Ένωση* δεν λειτουργούσε ως έρεισμα για την απαξίωση της *Ατλαντίδας* ως προδοτικού οργάνου.

Σε ό,τι αφορά ειδικότερα τη διεκδίκηση της Βορείου Ηπείρου, η στάση του *Εθνικού Κήρυκα* εξασθένιζε την προσπάθεια προσέγγισης των αλβανοφώνων και την προβολή του ελληνικού χαρακτήρα της Βορείου Ηπείρου αλλά και γενικότερα των ελληνικών διεκδικήσεων που επιδίωκε η *Πανηπειρωτική Ένωση*. Όταν η *Πανηπειρωτική Ένωση* συγκάλεσε Πανελλήνιο Συνέδριο στη Βοστώνη στις 22 Απριλίου 1920 εν όψει της συνάντησης των Συμμάχων στο Σαν Ρέμο για να συμφωνήσουν τους όρους της συνθήκης ειρήνης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ο *Εθνικός Κήρυκας* κράτησε επικριτική στάση και κατηγόρησε τον Κασσαβέτη ότι εκτός των άλλων παρέλειψε την αναφορά στο ζήτημα της Κορυτσάς για να μην προκαλέσει τις αντενέργειες της αλβανικής προπαγάνδας¹⁰⁶⁶. Ο Τατάνης δεν δίστασε να προβάλλει την ισχύ των αλβανικών οργανώσεων για να πλήξει το κύρος του Κασσαβέτη. Η αδυναμία της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ένωσης* όμως να προσεταιριστεί την πλειονότητα των Αλβανοφώνων δεν οφειλόταν στην αδράνειά της αλλά στην αδυναμία της επιβολής της ελληνικής ταυτότητας μέσω της επίκλησης της κοινής ορθόδοξης πίστης στη μερίδα των μεταναστών που είχε αποκτήσει αλβανική ταυτότητα.

1919, “Η Πανηπειρωτική Ένωση δεν έχει κανέν οργανον διά να διενεργήση “συστηματικόν ανταγωνισμόν” εναντίον των έργων του Εθνικού Κήρυκος. Δυστυχώς τα έργα του Εθνικού Κήρυκος είναι ανύπαρκτα, εάν εξαίρεση κανείς βεβαίως το γεγονός ότι είναι ένθερμος υποστηρικτής του προέδρου μας και της πολιτικής του [...] η Πανηπειρωτική Ένωση είναι σωματείον άνευ πολιτικής αποχρώσεως, έχει άρα μέλη ανήκοντα και εις τας δύο πολιτικάς μερίδας, είνε ανάγκη συνεπώς, οσάκις πρόκειται να γίνωσι δημοσιεύσεις, να δίδοντα αυτά και εις τας δύο εφημερίδας, άνευ διακρίσεως τινος, διότι άλλως δεν θα εκπληρούται ο εθνικός σκοπός ον επιδιώκει πρωτίστως η Ένωση. Είνε εντελώς αναληθές ότι αύτη ενεργεί τη υποδείξει της Ατλαντίδος και ότι τείνει να καταστρέψει την ύπαρξιν άλλων πατριωτικών σωματείων, οία η American Hellenic Society και η Πανελλήνιος Ένωσης”.

1066 *Εθνικός Κήρυξ*, 29 Απριλίου 1920.

Οι Αλβανοί εκπρόσωποι στο Συνέδριο της Ειρήνης ανέφεραν την ύπαρξη 52 ορθοδόξων αλβανικών ναών στις Ηνωμένες Πολιτείες¹⁰⁶⁷. Για να αντικρούσει τον ισχυρισμό αυτό η *Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση* ζήτησε από τα μέλη της να εξασφαλίσουν βεβαιώσεις από τις κατά τόπους δημοτικές ή αστυνομικές αρχές για την ανυπαρξία αλβανικής εκκλησίας στην πόλη τους¹⁰⁶⁸. Παράλληλα, καθώς η ομιλούμενη γλώσσα βάρυνε ιδιαίτερα ως κριτήριο για την τύχη μιας περιοχής, κρίθηκε αναγκαίο να σταλούν ψηφίσματα από τους μετανάστες της περιοχής της Κορυτσάς, του Σταρόβου και του Λεσκοβικίου, τόσο χριστιανούς όσο και μουσουλμάνους, που να δηλώνουν την επιθυμία τους για ένωση με την Ελλάδα¹⁰⁶⁹. Για να φανούν μάλιστα ως αυθόρμητα τα ψηφίσματα, η συλλογή των υπογραφών έπρεπε να γίνει “εν πάση μυστικότητι”, αφού η ελληνική κυβέρνηση δεν επιθυμούσε να προβάλει ότι διατηρούσε συγχροτημένο μηχανισμό προπαγάνδας στην Αμερική¹⁰⁷⁰.

Στο βαθμό που και οι Ηνωμένες Πολιτείες συμφωνούσαν να παραχωρηθεί η περιοχή του Αργυροκάστρου στην Ελλάδα το κύριο βάρος της προπαγάνδας έπεσε στην απόδειξη του ελληνικού φρονήματος των κατοίκων της περιοχής της Κορυτσάς. Ήδη η “*Εστία*” (*Vatra*) συγκέντρωνε υπογραφές για την αλβανικότητα της περιοχής, δηλώνοντας στους υπογράφοντες ότι εργάζονται για την ανέγερση νοσοκομείου στο Λεσκοβίκι¹⁰⁷¹. Πολλοί αλβανόφωνοι, εντούτοις, επειδή θεωρούσαν τη χριστιανική θρησκεία ως σημαντικότερο στοιχείο ταυτότητας από τη γλώσσα και συμμετείχαν σε ελληνικά δίκτυα κοινωνικοποίησης, εντάσσονταν στις βορειοηπειρωτικές

1067 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ.13/1919, Σύμφωνα με την ετήσια έκθεση του Ρώσου Αρχιεπισκόπου Αμερικής που χειροτονούσε τους Αλβανούς ιερείς το 1914 λειτουργούσαν μόνο τέσσερις αλβανικές εκκλησίες στη Βοστώνη, τη Φιλαδέλφεια, το Saint Louis και το Winchester. Τηλεγράφημα του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Τσαμαδού στον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 4601, 3/16 Μαΐου 1919.

1068 ΙΑΥΕ, Φ. Α5VII/1919, 11η, 13η, εγχύκλιος της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ένωσης*, 28 Μαΐου 1919.

1069 ΙΑΥΕ, Φ. Α5VII/1919, 10η εγχύκλιος της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ένωσης*, 22 Μαΐου 1919.

1070 ΙΑΥΕ, Φ. Α5VII/1919, 16η εγχύκλιος της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ένωσης*, 6 Μαΐου 1919.

1071 ΙΑΥΕ, Φ. Α5VII/1919, 23η εγχύκλιος της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ένωσης*, 8 Ιουνίου 1919.

οργανώσεις¹⁰⁷². Συχνά όμως τα μέλη της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ένωσης* δεν φέρονταν με ιδιαίτερη ευγένεια στους προσερχόμενους για εγγραφή Βορειοηπειρώτες, προκαλώντας την αντίδραση της κεντρικής διοίκησης και την αποστασιοποίηση των αλβανοφώνων¹⁰⁷³.

Η *Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση*, πέρα από την προβολή των ελληνικών διεκδικήσεων, είχε αναλάβει τον έλεγχο των εθνικών φρονημάτων των Βορειοηπειρωτών. Κάθε Βορειοηπειρώτης που επιθυμούσε να πάρει ελληνικό διαβατήριο για να επιστρέψει στον τόπο του έπρεπε να είναι εγγεγραμμένος στην Ένωση για διάστημα ενός μήνα αρχικά και στη συνέχεια τριών μηνών¹⁰⁷⁴. Πέρα από τον εξαναγκασμό σε υπογραφή ψηφισμάτων και τη συλλογή εισφορών ο βασικός λόγος ήταν ο περιορισμός των αλβανοφρόνων μεταναστών, που θα επέστρεφαν για να ψηφίσουν σε περίπτωση δημοψηφίσματος για την τύχη της περιοχής¹⁰⁷⁵.

Οι Αλβανοί ήταν εξίσου δραστήριοι στην αποστολή τηλεγραφημάτων στον πρόεδρο Wilson¹⁰⁷⁶ και λόγω της υποστήριξης των ιεραποστόλων της Κορυτσάς πιο αποτελεσματικοί¹⁰⁷⁷. Ο Μεχμέτ Κόνιτσα, αδελφός του Φαΐκ Μπέη Κόνιτσα και αντιπρόσωπος των Αλβανών της Αμερικής συνταξίδεψε με τον

1072 *Εθνικός Κήρυξ*, 20 Ιουνίου 1919, επιστολή των καταγόμενων από την κωμόπολη Δάρδα της επαρχίας Κορυτσάς. *The Albanian Struggle in the Old World and the New* ο.π.: 61, το γεγονός αναγνωρίζαν και οι ηγέτες της *Εστίας (Vatra)* που τους αποκαλούσαν “Ελληνόφρονες Αλβανούς”.

1073 ΙΑΥΕ, Φ. Α5VII/1919, 23η εγκύκλιος της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ένωσης*, 8 Ιουνίου 1919, “Παρακαλείσθε να μη υβρίζετε τους προσερχομένους προς εγγραφήν, να τους μεταχειρίζεσθε όλους με γλυκύτητα και αδελφικόν τρόπον”.

1074 ΙΑΥΕ, Φ. Α5VII/1919, 23η εγκύκλιος της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ένωσης*, 8 Ιουνίου 1919. Οι καταγόμενοι από την Νότιο Ήπειρο έπαιρναν αμέσως το πιστοποιητικό ελληνοφροσύνης αφού βέβαια πλήρωναν την ετήσια συνδρομή. Οι Βορειοηπειρώτες έπρεπε να δημοσιεύσουν την εγγραφή τους στις δύο ημερήσιες εφημερίδες της Νέας Υόρκης και να ζητήσουν την ένωση της Βορείου Ηπείρου με την Ελλάδα.

1075 ΙΑΥΕ, Φ. Α5VII/1919, 24η εγκύκλιος της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ένωσης*, 11 Ιουλίου 1919. Εξάλλου, παρά τις δημόσιες δηλώσεις ούτε οι ίδιοι οι οργανωτές πίστευαν ότι η παραχώρηση στην Ελλάδα ήταν επιθυμητή από μια μεγάλη μερίδα του πληθυσμού. Φοβούνταν ότι η Ιταλία, ακόμη και αν η Βόρειος Ήπειρος παραχωρείτο στην Ελλάδα, θα μπορούσε μέσω των σχολείων που χρηματοδοτούσε να ενισχύσει την αλβανική ταυτότητα των πληθυσμών της περιοχής και σε κατάλληλη στιγμή να προκαλέσει επανάσταση.

1076 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ.13/1919, Τηλεγράφημα του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Τσαμαδού στον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 4766, 8/29 Μαΐου 1919.

1077 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ.13/1919, Τηλεγράφημα του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Μιχαήλ Τσαμαδού στον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 4601, 3/16 Μαΐου 1919. Σστη Dielli δημοσιεύτηκε επιστολή των μελών της αμερικανικής αντιπροσωπείας στο Παρίσι Westerman και Kelly που ευχαριστούσαν τον Αλβανό εκπρόσωπο Κωνσταντίνο Τσεκρέζη επειδή δόθηκαν τα ονόματά τους σε δρόμους της Κορυτσάς ενώ διαβεβαίωναν ότι αν και αρμοδιότητά τους ήταν το Μικρασιατικό ζήτημα δεν θα δέχονταν ανάλογη τιμή από τις ελληνικές αρχές της Σμύρνης.

πρόεδρο Wilson στο πλοίο για την Ευρώπη και είχε την ευκαιρία να του εκθέσει τα αλβανικά αιτήματα¹⁰⁷⁸. Τον Σεπτέμβριο του 1919 οι Γαλλικές δυνάμεις αποχώρησαν από την Κορυτσά και πρότειναν να παραδώσουν την πόλη στις ελληνικές αρχές. Η Αμερικανική αντιπροσωπεία απέτρεψε την κατάληψη μετά από τηλεγράφημα ιεραποστόλου που περιέγραφε το κλίμα πανικού που επικράτησε όταν ανακοινώθηκε η επικείμενη άφιξη του ελληνικού στρατού, και την εσπευσμένη εκκένωση της πόλεως τόσο από τους Μουσουλμάνους όσο και από τους Χριστιανούς κατοίκους της¹⁰⁷⁹. Το γεγονός αυτό ενίσχυσε την πεποίθηση της αμερικανικής αντιπροσωπείας για τον αλβανικό χαρακτήρα της πόλης και οδήγησε την Πανηπειρωτική Ένωση να εντείνει την προπαγάνδα για την ελληνική συνείδηση των Αλβανοφώνων Χριστιανών. Σε επιστολή της προς την τοπική εφημερίδα του Worcester, πόλη όπου κατοικούσαν αρκετοί Αλβανοί μετανάστες, ο Σύνδεσμος των Φίλων της Ελλάδας στην Αμερική, παράρτημα της Πανηπειρωτικής Ένωσης, υποστήριζε ότι οι Μουσουλμάνοι Αλβανοί δεν είχαν άλλη συνείδηση πέρα από τη θρησκευτική και οι αυτοαποκαλούμενοι Αλβανοί Χριστιανοί ήταν αλβανόφωνοι Έλληνες της Βορείου Ηπείρου. Προσηλυτίστηκαν στην αλβανική ιδέα, όταν έφτασαν στην Αμερική, από την *Εστία* (*Vatra*) και τους πράκτορες της Αυστροουγγαρίας και της Ιταλίας που τους χρησιμοποίησαν ως όργανα για να αποτρέψουν την επέκταση της Ελλάδας στην Αδριατική¹⁰⁸⁰. Η Αμερικανική αντιπροσωπεία, συνεπικουρούμενη από τις εκθέσεις των εμπειρογνομόνων της, δεν έδινε βάση στους ελληνικούς ισχυρισμούς. Εντούτοις, τόσο η Αμερικανική όσο και η Γαλλική και η Αγγλική αντιπροσωπεία δεν είχαν αντίρρηση για την παραχώρηση στην Ελλάδα του Αργυροκάστρου, του Δελβίνου και της Χειμάρρας, όπου υπήρχε σημαντικός ελληνόφωνος πληθυσμός¹⁰⁸¹.

1078 ΙΑΥΕ, Φ. Α/5.1/1919, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στη Βέρνη Απόστολου Αλεξανδρή στον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 493, 11 Μαρτίου 1919.

1079 ΙΑΥΕ, Φ. Α5VII.1/1919, Τηλεγράφημα του γραφείου του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πρεσβεία της Ουάσιγκτων, 6 Σεπτεμβρίου 1919.

1080 *Worcester Post* 20 Σεπτεμβρίου 1919.

1081 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΚ.13/1919, Τηλεγράφημα του γραφείου του Ελ. Βενιζέλου στην πρεσβεία της Ουάσιγκτων, αρ. πρωτ. 9332, 8/21 Σεπτεμβρίου 1919.

Η Πανεπειρωτική Ένωση, παρά τη συντονισμένη εργασία για την προβολή των ελληνικών διεκδικήσεων, δεν κατάφερε να περιορίσει τη δραστηριότητα της Εστίας (Vatra) ούτε να αποκλείσει την επάνοδο των Αλβανοφρόνων¹⁰⁸². Σταδιακά τα τοπικά σωματεία άρχισαν να μην ανταποκρίνονται στις εκκλήσεις του Κέντρου, να μην αποστέλλουν τις πληροφορίες που ζητούνταν και να καθυστερούν τις συνδρομές¹⁰⁸³. Η απροθυμία των Ελλήνων της Αμερικής να δεχθούν να καταβάλλουν τακτικές συνδρομές και οι διαφωνίες στο εσωτερικό των τμημάτων ίσως ήταν η βασική αιτία της σταδιακής παρακμής της Ενώσεως.

1082 ΙΑΥΕ, Φ. Α5VII/1919, 26η εγκύκλιος της Εθνικής Πανεπειρωτικής Ένωσης, 2 Σεπτεμβρίου 1919.

1083 ΙΑΥΕ, Φ. Α5VII/1919, 15η εγκύκλιος της Εθνικής Πανεπειρωτικής Ένωσης, 22 Απριλίου 1919, “Η Πανεπειρωτική Ένωσις σας θεωρείς ως στρατολογημένους, ωσάν στρατιώτας οι εν ώρα μάχης αρνούνται υπηρεσίαν”,

Η Ελλάδα και η υπό συγκρότηση αγγλοσαξονική Οικουμένη

Από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα η Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες βρίσκονταν στην ίδια οικονομική φάση με κύρια χαρακτηριστικά την έντονη εκβιομηχάνιση και ανάπτυξη της αγοράς και την αστυφιλία. Παράλληλα αντιμετώπιζαν τη συγκρότηση ενός ισχυρού εργατικού κινήματος. Στη πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, ενώ ακόμη οι Αμερικανοί διατράνωναν την εμμονή τους στον απομονωτισμό, είχε συγκροτηθεί ένα πυκνό δίκτυο πολιτικών και διανοουμένων που μετακινούνταν στις δύο όχθες του Ατλαντικού και λειτουργούσαν ως φορείς ιδεών και προβληματισμού για τα κοινωνικά ζητήματα. Πολλές ιδέες που επηρέασαν την Προοδευτική Κίνηση στις Ηνωμένες Πολιτείες για την κοινωνική πρόνοια, τη δημοτική οργάνωση, το ζήτημα της μετανάστευσης και τη θέση των γυναικών είχαν αρχικά δοκιμαστεί στη Βρετανία.

Η συμμετοχή των Ηνωμένων Πολιτειών στον πόλεμο κατά της Γερμανίας, που συμβολικά επούλωσε το τραύμα της αμερικανικής επανάστασης, αποτέλεσε την πολιτική έκφραση της διαδικασίας προσέγγισης με τη Βρετανία και έθεσε τη βάση για την συνεννόηση των δύο χωρών στο Συνέδριο της Ειρήνης. Η κοινή γνώμη στην Αμερική αναγνώριζε ότι η μελλοντική ειρήνη εξαρτάτο από την αγγλοαμερικανική συνεργασία¹⁰⁸⁴. Η αμερικανική κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να αναγνωρίσει τη βρετανική πρωτοκαθεδρία στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου στο βαθμό που εξασφαλιζόνταν τα αμερικανικά εμπορικά και οικονομικά συμφέροντα, συμπεριλαμβανομένης της εξόρυξης πετρελαίου. Ο πρόεδρος Wilson ήταν δεδηλωμένος αγγλόφιλος. Εμπνεόταν από την βρετανική πολιτική παράδοση από την περίοδο της ακαδημαϊκής του σταδιοδρομίας και πίστευε ότι η φιλελεύθερη δημοκρατία ήταν κατεξοχήν αγγλοσαξονικό δημιούργημα¹⁰⁸⁵. Η

1084 Woodward and Butler, eds., *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, First Series, τ. 5: 584. Επιστολή του βρετανού επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτον Wiseman στον λόρδο Derby, 2 Ιουλίου 1919,

1085 Woodrow Wilson, *Constitutional Government in the United States*, Έντισον Νιου Τζέρσυ 2001:

σκέψη του όμως είχε επηρεαστεί εξίσου από το κίνημα του “κοινωνικού ευαγγελίου” (social gospel), της νομιμοποίησης, μέσω της χριστιανικής διδασκαλίας, των αναγκαίων κοινωνικών μεταρρυθμίσεων υπέρ των κατωτέρων στρωμάτων¹⁰⁸⁶. Για τον Wilson, σε αυτά τα συμφραζόμενα, το αποικιοκρατικό “χρέος του λευκού ανθρώπου” ερμηνευόταν ως η υποχρέωση της Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών να διαπαιδαγωγήσουν πολιτικά τον κόσμο και να επιβάλουν την κατάργηση της μυστικής διπλωματίας και την ηθική στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων. Η διεθνής ισορροπία θα στηριζόταν στη συγκρότηση δημοκρατικών εθνικών κρατών¹⁰⁸⁷. Τις μεταξύ τους σχέσεις θα ρύθμιζε η Κοινωνία των Εθνών. Ανέκυψαν εντούτοις τρία ζητήματα που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν προσκόμματα στην προοπτική της αγγλοαμερικανικής συνεργασίας για την επιβολή του διεθνούς δικαίου στο πλαίσιο του μεταπολεμικού διακανονισμού: η ελευθερία των θαλασσών, η διανομή αποικιών και εντολών και οι πολεμικές αποζημιώσεις.

Η ελευθερία των θαλασσών, αν και προκάλεσε μια έντονη αντιπαράθεση μεταξύ των δύο κυβερνήσεων πριν την ανακωχή, δεν τέθηκε στο Συνέδριο της Ειρήνης ως ζήτημα, επειδή η νέα τάξη πραγμάτων που θα εγκαθίδρυε η Κοινωνία των Εθνών εξασφάλιζε, κατά τον Wilson, την έννοια των δικαιωμάτων των ουδετέρων χωρών. Η Βρετανία αρχικά φοβόταν την ανάπτυξη ενός αμερικανικού πολεμικού στόλου ισοδύναμου ή ισχυρότερου από το Βρετανικό ναυτικό, αλλά το ζήτημα λύθηκε από την ανεπίσημη ναυτική συμφωνία στις 10 Απριλίου 1919. Τη συμφωνία διευκόλυνε η εμπειρία του 19ου αιώνα, κατά τη διάρκεια του οποίου οι στόλοι των δύο δυνάμεων λειτούργησαν συμπληρωματικά στη διατήρηση της ασφάλειας στον βόρειο

105-6. Υποστήριζε την υιοθέτηση μεταρρυθμίσεων. Επέμενε ιδιαίτερα στην ανάγκη μεγαλύτερης διαφάνειας στη νομοθετική διαδικασία του Κογκρέσου στο πρότυπο της βρετανικής βουλής.

1086 Warner, *ο.π.*: 174. William R. Hutchison, “The Americanness of the Social Gospel; An Inquiry in Comparative History”, *Church History*, τ. 44, αρ. 3, Σεπτέμβριος 1975: 374-5.

Maurice C. Latta, “The Background for the Social Gospel in American Protestantism”, *Church History*, τ. 5, αρ. 3, Σεπτέμβριος 1936: 258-260.

1087 Ambrosius, *ο.π.*: 23.

Ατλαντικό¹⁰⁸⁸.

Η ιδέα για το σύστημα των εντολών (mandat) ήταν τόσο βρετανικής όσο και αμερικανικής προέλευσης. Προέκυψε όμως διαφωνία, λόγω της επιθυμίας της Αυστραλίας και της Νότιας Αφρικής κτήσεων της Βρετανίας, να προσαρτήσουν πρώην γερμανικές αποικίες. Η Βρετανία τελικά δέχτηκε ότι οι κτήσεις της δεν θα προσαρτούσαν τις γερμανικές αποικίες αλλά θα ελάμβαναν εντολή σε αυτές από την Κοινωνία των Εθνών¹⁰⁸⁹. Στο ζήτημα των πολεμικών αποζημιώσεων η αμερικανική στάση ήταν να πληρώσουν οι κεντρικές δυνάμεις ένα ποσό που θα υπολογιζόταν βάσει των οικονομικών δυνατοτήτων τους και να αποφευχθεί η επιβολή στους ηττημένους χρεών που θα εμπόδιζαν την ανάκαμψη της οικονομίας τους. Οι Ηνωμένες Πολιτείες αρνήθηκαν όμως να προβούν σε ένα διακανονισμό των ευρωπαϊκών δανείων, ώστε να δεχθούν με τη σειρά τους η Βρετανία και η Γαλλία να περιορίσουν τις απαιτήσεις τους για υπέρογκες αποζημιώσεις από τις κεντρικές δυνάμεις¹⁰⁹⁰. Η εμμονή των Αμερικανών στην οικονομική αυτονομία και η αδιαφορία του προέδρου Wilson για την οικονομική διάσταση του σχεδίου για διαρκή ειρήνη δεν επέτρεψε και την υιοθέτηση της βρετανικής πρότασης για ένα διεθνές πρόγραμμα εμπορικής και βιομηχανικής αποκατάστασης που θα εγγυάτο τη μεταπολεμική οικονομική σταθερότητα και ανάκαμψη¹⁰⁹¹.

Οι δύο χώρες συνέπλευσαν στα περισσότερα ζητήματα εδαφικών αλλαγών στο Συνέδριο της Ειρήνης. Τόσο ο Wilson όσο και οι Αμερικανοί που συμμετείχαν στις επιτροπές του συνεδρίου θεωρούσαν ότι, ενώ με τους Βρετανούς μοιράζονταν μια κοινή οπτική, με τους Γάλλους υπήρχε χάσμα, επειδή “ήταν εγωιστές στην προώθηση του εθνικού τους συμφέροντος και ασυνείδητοι στις μεθόδους που χρησιμοποιούσαν”¹⁰⁹². Ωστόσο οι Βρετανοί και

1088 Seth P. Tillman, *Anglo-American Relations at the Paris Peace Conference of 1919*, Πρίνστον Νιου Τζέρσυ 1961: 402.

1089 Nielsen, *ο.π.*: 198.

1090 Seth P. Tillman, *ο.π.*: 403.

1091 Στο ίδιο: 403.

1092 Nielsen, *ο.π.*: 143.

οι Αμερικανοί διαφωνούσαν στο ζήτημα των λιμανιών της Ανατολικής Ευρώπης¹⁰⁹³. Οι Ηνωμένες Πολιτείες υποστήριζαν σταθερά ότι τα σημαντικά λιμάνια της Ανατολικής Ευρώπης θα έπρεπε να παραχωρηθούν στις χώρες που αποτελούσαν την ενδοχώρα τους. Η Βρετανία αντίθετα προτιμούσε τον αποκλεισμό των σλαβικών χωρών από τη θάλασσα. Μετά την ήττα της Γερμανίας και την Οκτωβριανή Επανάσταση επανέκαμψε ο φόβος του ρωσικού επεκτατισμού, ενισχυμένος από την κοινωνική απειλή που αποτελούσε ο κομμουνισμός, όπως εκδηλωνόταν στις επαναστάσεις στη Γερμανία και την Ουγγαρία. Σύμφωνα με τον Lloyd George “ο Μπολσεβικισμός είναι ηφαίστειον το οποίο εκπέμπει λάβαν, την οποίαν η Ευρώπη και η Αμερική έχουν καθήκον να εμποδίσουν του να κατακαύση τον λοιπόν κόσμο”¹⁰⁹⁴. Η Βρετανία επέστρεψε έτσι στην πολιτική ανάσχεσης της Ρωσίας που κατηύθυνε τη βρετανική διπλωματία ολόκληρο τον 19ο αιώνα, φοβούμενη ότι οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης θα μπορούσαν να μετατραπούν σε δορυφόρους μιας ανορθωμένης, κομμουνιστικής πλέον Ρωσίας¹⁰⁹⁵. Ο έλεγχος της πρόσβασης σε αυτές από τη Γερμανία, την Ιταλία και την Ελλάδα θα αποτελούσε ένα πρόσκομμα στη διείσδυση αυτή, ή στη χειρότερη περίπτωση θα απέτρεπε τη χρήση τους ως βάσης ενός εχθρικού στόλου¹⁰⁹⁶. Ο Wilson αντίθετα πίστευε ότι, αν οι Δυτικοί Σύμμαχοι αδικούσαν τους σλαβικούς λαούς, θα ευνοούσαν τη συγκρότηση ενός κομμουνιστικού σλαβικού μπλοκ υπό την ηγεσία της Ρωσίας το οποίο θα απειλούσε τη Δύση¹⁰⁹⁷.

Η παραχώρηση της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα αποτέλεσε τμήμα του ανωτέρω προβληματισμού. Κατά τους Αμερικανούς η Βουλγαρία δεν αποτελούσε νομοτελειακά μέσο της καθόδου της Γερμανίας ή της Ρωσίας στη

1093 Tillman, *ο.π.*: 203, 331, 386.

1094 *Εθνικός Κήρυξ*, 19 Απριλίου 1919.

1095 David Lloyd George, *The Truth about the Peace Treaties* Λονδίνο 1938: 807-808.

1096 Ο πρωθυπουργός της Ιταλίας Ορλάντο είχε προειδοποιήσει τον Lloyd George για τον ενδεχόμενο παγκόσμιο κίνδυνο που θα συνιστούσε η σλαβική δύναμη υπό τον έλεγχο της Ρωσίας, Arthur Walworth, *Wilson and his Peacemakers, American Diplomacy at the Paris Peace Conference, 1919*, Νέα Υόρκη 1986: 338, 357. Ο Wilson αντίθετα πίστευε ότι η ικανοποίηση των ιταλικών διεκδικήσεων θα ενέτεινε αυτόν τον κίνδυνο, FRUS, PPC, τ. 5: 87, 149, 151.

1097 Walworth, *ο.π.*: 345.

Μεσόγειο, αλλά φυσικό ανάχωμα στην κάθοδο αυτή. Η συμμαχία της Βουλγαρίας με τις Κεντρικές Δυνάμεις ήταν αποτέλεσμα της καταφανούς αδικίας που υπέστη με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (28 Ιουλίου 1913). Η διατήρηση της διεξόδου στο Αιγαίο θα ήταν ο ασφαλέστερος τρόπος πρόσδεσής της στις ναυτικές δυτικές δυνάμεις. Το ίδιο συνέβαινε και με τη Γιουγκοσλαβία και την Πολωνία που διεκδικούσαν αντίστοιχα το Φιούμε και το Ντάντσιχ. Η Βρετανία, μετά τις μάταιες προσπάθειες να προσελκύσει τη Βουλγαρία στο πλευρό της Αντάντ κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου, φαίνεται ότι είχε θέσει ως προτεραιότητα τον αποκλεισμό της από το Αιγαίο για να αποφευχθεί η χρήση του Δεδέ Αγάτς (Αλεξανδρούπολης) ως βάσης εχθρικού στόλου σε μελλοντικό πόλεμο.

Στο ζήτημα του μελλοντικού καθεστώτος των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αντίθετα, τόσο ο πρόεδρος Wilson, όσο και ο Lloyd George είχαν την ίδια στάση. Η Ελλάδα και η Αρμενία, οι δύο χριστιανικές χώρες, θα αποτελούσαν τους πόλους ισορροπίας της νέας τάξης πραγμάτων στην περιοχή, ενώ το διεθνές κράτος των Στενών θα εξασφάλιζε την ελευθερία της ναυσιπλοΐας και θα ήλεγχε την είσοδο του Ευξείνου Πόντου. Η Αρμενία, ειδικότερα, θα αποτελούσε, κατά τους Βρετανούς, και ανάχωμα στη διείσδυση των Σοβιετικών στη Μέση Ανατολή¹⁰⁹⁸. Παρά τις συμφωνίες που είχε υπογράψει η Βρετανία για τη διανομή των εδαφών της Εγγύς Ανατολής στην αρχή του πολέμου, προσπάθησε να αποκλείσει, με πρόσχημα την αραβική αντίδραση, τη Γαλλία από τη Συρία. Παράλληλα αρνήθηκε τις προτάσεις για ένα συμβιβασμό που θα αναγνώριζε στους Γάλλους τον οικονομικό έλεγχο της Μικράς Ασίας, μέσω της Επιτροπής του Οθωμανικού χρέους¹⁰⁹⁹. Στο πλαίσιο του ιδεατού άξονα με τις Ηνωμένες Πολιτείες που θα την εξασφάλιζε από μελλοντικές απειλές είτε από τη Σοβιετική Ένωση είτε από την

1098 Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, Μιννεάπολις Μινεσότα 1971: 242.

1099 A. E. Montgomery, "The Making of the Treaty of Sevres", *The Historical Journal*, τ. 15, αρ. 4, Δεκέμβριος 1972: 778.

επανεξοπλισμένη Γερμανία, η Βρετανία στην πρώτη φάση των διαπραγματεύσεων της ειρήνης προσπάθησε να στρέψει τις Ηνωμένες Πολιτείες εναντίον της Γαλλίας και της Ιταλίας¹¹⁰⁰.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στήριξε στον Αμερικανοβρετανικό άξονα την πολιτική επέκτασης της Ελλάδας στη Μικρά Ασία, αν και προσπάθησε να τηρήσει ισορροπίες με τη Γαλλία και να βρει σημεία επαφής με την Ιταλία. Η στρατιωτική παρουσία των Ηνωμένων Πολιτειών στην Αρμενία θα αποτελούσε εγγύηση για τις ελληνικές δυνάμεις στη Δυτική Μικρά Ασία και η Ελλάδα με τη σειρά της θα εξασφάλιζε την επικοινωνία της Βρετανίας με τις κτήσεις στην Εγγύς Ανατολή¹¹⁰¹. Αν και η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης υποστηρίχθηκε κυρίως από τη Γαλλία, ο Βενιζέλος μετά την επιστροφή του στην Αθήνα, στράφηκε κυρίως προς τη Βρετανία και να εδραιώσει την εξουσία του. Η βρετανική κυβέρνηση, μάλιστα, αντιτάχθηκε στην ανακήρυξη της δημοκρατίας στην Ελλάδα από φόβο ότι αυτό θα ενίσχυε τη γαλλική επιρροή¹¹⁰². Ο Γάλλος υπουργός ναυτιλίας εξέφρασε τη δυσφορία του για τον έλεγχο της εμπορικής κίνησης του Πειραιά από τους Βρετανούς και ζήτησε από τον Γάλλο πρεσβευτή στην Αθήνα να επισημάνει στον Βενιζέλο ότι “η σημερινή ελληνική κυβέρνηση δεν θα έπρεπε να λησμονεί ότι οφείλει την ίδια την ύπαρξή της στη δική μας δυναμική επέμβαση εναντίον του καθεστώτος του Κωνσταντίνου και ότι η απελευθέρωση των κατεχόμενων από τους Βούλγαρους ελληνικών εδαφών οφείλεται κυρίως στις δικές μας προσπάθειες”¹¹⁰³. Η ταύτιση των ελληνικών διεκδικήσεων με τη βρετανική πολιτική οδήγησε στη σταδιακή απώλεια της εύνοιας της Γαλλίας¹¹⁰⁴. Αξιωματούχος του γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών τόνιζε ότι “ο Βενιζέλος ήταν ανέκαθεν μάλλον

1100 David Fromkin, *A Peace to end all Peace*, Νέα Υόρκη 2001: 389.

1101 Herbert Adams Gibbons, *Venizelos Βοστώνη-Νέα Υόρκη* 1923: 304, “To David Lloyd George, who considered Venizelos the greatest statesman the Greeks had thrown up since the days of Pericles’ [...] the Greeks could serve Britain’s interests by replacing the Turks as the protectors of her imperial communications with India”. Eric Goldstein, “The Eastern Question: the Last Phase”, *The Paris Peace Conference, 1919, Peace without Victory* Λονδίνο 2001: 143.

1102 Veremis – Gardikas Katsiardakis, *ο.π.*: 129 και Llewellyn Smith, *ο.π.*: 136.

1103 Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, *ο.π.*: 482.

1104 Frank Simonds, “Greece and England”, *New York Tribune* 1 Ιουλίου 1920.

αγγλόφιλος και δεν εκτιμούσε ιδιαίτερα τις θυσίες στις οποίες υποβλήθηκε η Γαλλία υπέρ της πατρίδας του”¹¹⁰⁵.

Η ολοένα μεγαλύτερη εξάρτηση του Βενιζέλου από τη Βρετανία εξώθησε τους Γάλλους να αντιμετωπίζουν πάγια το ελληνικό ζήτημα ως συστατικό στοιχείο του ανταγωνισμού τους με τους Βρετανούς¹¹⁰⁶. Μετά τις πρώτες αντιδράσεις των μουσουλμάνων παγκοσμίως για την απόβαση και την προώθηση του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία, κυρίως η Γαλλία ξεκίνησε ένα αγώνα για να κερδίσει επιρροή στον μουσουλμανικό κόσμο σε βάρος της Βρετανίας¹¹⁰⁷. Η βρετανική στήριξη προς την Ελλάδα παράλληλα ενίσχυσε την αντιπαλότητα της Ιταλίας, η οποία δεν επιθυμούσε την ενίσχυση της Ελλάδας. Η σταδιακή γαλλική μεταστροφή υπέρ της «Τουρκίας»¹¹⁰⁸ ήταν ήδη αντιληπτή από τα μέσα του 1919¹¹⁰⁹ και αξιοποιείτο για να δικαιολογηθεί η ειδική σχέση της Ελλάδας με τη Βρετανία. Ο Βενιζέλος δεν είχε αντιληφθεί σε ποιο βαθμό η διάσταση μεταξύ των συμφερόντων της Βρετανίας και της Γαλλίας, αλλά και των υπολοίπων δυνάμεων, μπορούσαν να υπονομεύσουν μακροπρόθεσμα τις ελληνικές διεκδικήσεις¹¹¹⁰. Η επάνοδος του Κωνσταντίνου αποτέλεσε απλώς το έναυσμα της μεταστροφής της γαλλικής πολιτικής, βασική αιτία της οποίας ήταν η θεωρούμενη από τη Γαλλία μονομερής εξάρτηση της Ελλάδας από τη Βρετανία.

Σε συμβολικό επίπεδο, η επιδιωκόμενη ειδική σχέση της Ελλάδας με τις αγγλοσαξονικές χώρες αντικατοπτρίστηκε στην αναζωπύρωση της κίνησης για την ένωση της Ορθόδοξης με την Αγγλικανική εκκλησία της Βρετανίας και

1105 Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, ο.π.: 662 υποσ. 50.

1106 Στο ίδιο: 483.

1107 Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός Εκσυγχρονισμός, Ισλαμ και Τουρκοκύπριοι στη δαιδαλώδη διαδρομή του Κεμαλισμού*, Αθήνα 2004: 120.

1108 Αναδημοσίευση από την εφημερίδα *Temps*, *Εθνικός Κήρυξ*, 25 Μαρτίου 1920, “Ο κ. Μιλλεράν έχει όπισθέν του την συμπαγή μάζαν της Γαλλικής γνώμης, η οποία απαιτεί την διατήρησιν Τουρκίας ανεξαρτήτου και βιωσίμου”.

1109 *Εθνικός Κήρυξ*, 18 Μαΐου 1919, “Ο κ. Λαβαρέτ ανταποκριτής του Παρισινού “Χρόνου” δηλοί ότι η Τουρκία είναι μεν χαμένη αλλ’όχι όπως την φαντάζονται οι Έλληνες, ότι η Κωνσταντινούπολις ουδέποτε θα γίνη ελληνική και ότι η Μεγάλη Ιδέα δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθή”.

1110 Michael Llewellyn Smith, “Venizelos’ Diplomacy, 1910-23: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement”, *Eleutherios Venizelos: The Trials of Statemanship* Εδιμβούργο 2006: 175. Goldstein, ο.π.: 144-5.

την Επισκοπιανή εκκλησία της Αμερικής. Η ενωμένη εκκλησία θα αποτελούσε την συμβολική επικύρωση της αγγλοσαξονικής κυριαρχίας, ταυτίζοντας την ορθόδοξη Οικουμένη με τη Βρετανική Αυτοκρατορία. Θα προσέφερε έτσι στη Βρετανία την αναδρομική αυτοκρατορική νομιμοποίηση που επιδίωκε και η Ρωσία, μέσω της κατάκτησης της Κωνσταντινουπόλεως.

Τελικά όμως η θεμελιακή κοινότητα στόχων και ενδιαφερόντων μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας κατά το Συνέδριο της Ειρήνης δεν μεταφράστηκε σε κοινή στρατηγική και σε ένα συνολικό διακανονισμό της μεταπολεμικής τάξης πραγμάτων. Σε αυτό συνέβαλε τόσο η ασθένεια του προέδρου Wilson όσο και ο ρεπουμπλικανικός έλεγχος της Γερουσίας που απέτρεψε την αμερικανική συμμετοχή στην Κοινωνία των Εθνών και την ανάληψη της εντολής στην Αρμενία ή το Κράτος των Στενών¹¹¹¹. Ανέτρεψε όμως, σε ένα μεγάλο ποσοστό, και τον σχεδιασμό του Βενιζέλου για την εξασφάλιση των ελληνικών κτήσεων από ένα σύστημα διεθνών συμμαχιών¹¹¹². Η Γαλλία και η Ιταλία, τις οποίες η Βρετανία προσπάθησε να παραγκωνίσει από τη Μέση Ανατολή, με αφορμή την επάνοδο του Κωνσταντίνου, άρχισαν να ενισχύουν ανοιχτά τους Κεμαλικούς. Χωρίς αυτό να συνιστά τη βασική αιτία της ήττας της Ελλάδας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο αποτέλεσε την ανατροπή της στρατηγικής του Ελευθέριου Βενιζέλου που οδήγησε στην ελληνική απόβαση στη Σμύρνη.

¹¹¹¹ Στο ίδιο: 178.

¹¹¹² Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, "Πολιτικός ηγέτης σε πολεμική περίοδο", *Ελευθέριος Βενιζέλος, 12 Μελετήματα*, Αθήνα 1999: 87.

α. Η προοπτική της ένωσης της ορθόδοξης με την αγγλικανική εκκλησία και η συγκρότηση της χριστιανικής διεθνούς ως αντίβαρο στην κομμουνιστική διεθνή

Τον Ιούλιο του 1918 αναχώρησε για την Αμερική μια αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον Μητροπολίτη Αθηνών Μελέτιο Μεταξάκη¹¹¹³, που ως εμφανή στόχο είχε την τακτοποίηση των ζητημάτων των ελληνικών εκκλησιών και την προώθηση της ένωσης των εκκλησιών. Παράλληλα, ο Μελέτιος επιδίωκε να ανακινήσει κατάλληλα όλο το ελληνικό ζήτημα και να κινητοποιήσει, μέσω κοινωνικών επαφών, υπέρ της Ελλάδας όσο το δυνατόν περισσότερους επιστήμονες, πολιτικούς και δημοσιογράφους¹¹¹⁴. Με τη λογική αυτή είχαν επιλεγεί από την ελληνική κυβέρνηση και τα μέλη της αποστολής. Ο αρχιμανδρίτης Αλέξανδρος Παπαδόπουλος, διευθυντής της Ριζαρείου Σχολής και καθηγητής Θεολογίας, και ο Αμίλκας Αλιβιζάτος, υφηγητής του Κανονικού Δικαίου και τμηματάρχης του Υπουργείου Εκκλησιαστικών, θα αναλάμβαναν τις θεολογικές συζητήσεις με τους Αμερικανούς κληρικούς, ενώ ο επίσκοπος Ροδοστόλου θα επισκεπτόταν τις ορθόδοξες εκκλησίες και θα επιθεωρούσε τον ελληνικό κλήρο της Αμερικής. Μαζί τους μετέβη στην Αμερική, αλλά διατηρώντας ανεξαρτησία κινήσεων, και ο Μαρμαρινός Νικόλαος Κυριακίδης, πρόεδρος της *Κεντρικής Επιτροπής Αλυτρώτων*. Ο Αρχιμανδρίτης Αλέξανδρος Παπαδόπουλος, εξάλλου, ως τέως αρχειοφύλακας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως που είχε συμβάλει στην κατάρτιση πληθυσμιακών στατιστικών στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, μετέφερε ενημερωτικό υλικό και ανέλαβε να προβάλλει το ζήτημα της ορθόδοξης εκκλησίας στην Οθωμανική

1113 Ο Μελέτιος Μεταξάκης γεννήθηκε στην Κρήτη και μετά τη χειροτονία του υπηρέτησε ως γραμματέας του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Έφυγε από τα Ιεροσόλυμα το 1908 μαζί με τον μετέπειτα Μητροπολίτη Αθηνών Χρυσόστομο, λόγω διαφωνιών με τον Πατριάρχη Δαμιανό. Το 1910 χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Κιτίου στην Κύπρο. Μετά την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου το 1917 εξελέγη Μητροπολίτης Αθηνών. Εκθρονίστηκε μετά την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920 και μετέβη στην Αμερική. Το 1921 εξελέγη Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως αλλά αναγκάστηκε να αποσυρθεί μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Το 1926 εξελέγη Πατριάρχης Αλεξανδρείας. Πέθανε το 1935. Saloutos, *ο.π.*: 281.

1114 ΙΑΥΕ, Φ. Β35/1918, Επιστολή του Υπουργού Εξωτερικών Νικολάου Πολίτη στον επιτετραμμένο στην Ουάσιγκτον Γεώργιο Ρούσσο, αρ. πρωτ. 6159, 6 Ιουλίου 1918.

Αυτοκρατορία, της δράσης του κλήρου καθώς και των διωγμών που υπέστησαν οι χριστιανοί επί σειρά ετών. Με την επίσημη ιδιότητά του ο Μητροπολίτης Αθηνών επιδίωκε να συναντήσει τον πρόεδρο Wilson με πρόσχημα την οργάνωση του ορθόδοξου κλήρου αλλά με απώτερο στόχο την προβολή των ελληνικών διεκδικήσεων.

Τα μέλη της αποστολής είχαν σαφείς οδηγίες να αποφύγουν την πρόταση συγκεκριμένων λύσεων για τα επίμαχα ζητήματα και να περιοριστούν, στηριζόμενοι στην έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, να διεκδικήσουν την αυτοδιάθεση των Ελλήνων της Βουλγαρίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίοι ήλπιζαν να εισακουστούν από τις Φιλελεύθερες Δυτικές Δυνάμεις. Η νέα προσέγγιση της ελληνικής προπαγάνδας ήταν να προβληθεί ο νομοταγής, προοδευτικός και εκπολιτιστικός χαρακτήρας των Ελλήνων αντιστιχτικά προς τις βιαιότητες των Τούρκων και των Βουλγάρων, αποφεύγοντας την συνήθη προβολή των “ιστορικών περγαμηνών” της Ελλάδας που κούραζε και δημιουργούσε υποψίες σωβινισμού¹¹¹⁵. Μόνο τονίζοντας την πολιτιστική υπεροχή του ελληνισμού ως φορέα των φιλελεύθερων ιδεωδών στην Ανατολή ήταν δυνατή η ανατροπή της υπεροχής της βουλγαρικής προπαγάνδας στις Ηνωμένες Πολιτείες και η κατάκτηση της εύνοιας της κοινής γνώμης. Επίσης, μέσω της καλλιέργειας φιλικών δεσμών των μελών της αποστολής με σημαίνοντες Αμερικανούς, το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ήλπιζε ότι θα πολλαπλασιάζονταν οι αμερικανοελληνικοί σύνδεσμοι, ασκώντας έτσι σταθερή πίεση υπέρ των ελληνικών συμφερόντων στην αμερικανική κυβέρνηση.

Στο πλαίσιο αυτής της στρατηγικής ο Μελέτιος προσπάθησε να εκμαιεύσει την δέσμευση των Υπουργού Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών ότι θα κηρύξουν τον πόλεμο στη Βουλγαρία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο Αμερικανός υπουργός, παρότι αναγνώρισε τη διπροσωπία των Βουλγάρων, επέμεινε ότι η διατήρηση διπλωματικών σχέσεων συνέβαλλε στην προστασία

¹¹¹⁵ Στο ίδιο.

των Χριστιανών, έστω και αν έβλαπτε τα συμφέροντα της Αμερικής¹¹¹⁶. Αν και η επίσκεψη του Μελέτιου δεν είχε την προσδοκώμενη επίδραση στην αμερικανική κυβέρνηση, προκάλεσε έντονες αντιδράσεις τόσο από την Οθωμανική Κυβέρνηση όσο και από τον Σόλωνα Βλαστό. Η κυβέρνηση των Νεοτούρκων πίεσε το Πατριαρχείο να δημοσιεύσει δήλωση ότι ο Μητροπολίτης Αθηνών δεν αντιπροσωπεύει τον υπόδουλο ελληνισμό και ότι η παρουσία του στην Αμερική προσκρούει στα δικαιώματα του Οικουμενικού Πατριαρχείου¹¹¹⁷.

Την άποψη αυτή υποστήριξε και ο Σόλων Βλαστός, διαβλέποντας στην αποστολή επισκόπου (και μάλιστα από την κυβέρνηση Βενιζέλου) στην Αμερική τον περιορισμό του δικού του κύρους στους μετανάστες ως Εξάρχου του Οικουμενικού Πατριαρχείου, τίτλου που κατά την άποψή του ισοδυναμούσε με αρχηγό της ελληνικής εκκλησίας στην Αμερική¹¹¹⁸. Εκφράζοντας και σε αυτή την ευκαιρία την άποψή του για την αυτονομία των Ελλήνων της Αμερικής από την Ελλάδα, κατηγόρησε τον Μελέτιο ότι επιδιώκει, βάσει του ψηφισθέντος νόμου του 1908 για την επισκοπή Αμερικής, την επέκταση της εξουσίας του ελληνικού κράτους στο αμερικανικό έδαφος¹¹¹⁹. Οι κινήσεις αυτές δεν είχαν αποτέλεσμα, καθώς ο Πατριάρχης επικαλέστηκε τη δήλωση που είχε κάνει το 1914 στον επιτετραμμένο των Ηνωμένων Πολιτειών στην Κωνσταντινούπολη Henry Morgenthau, όπου επιβεβαίωνε την εκχώρηση των δικαιωμάτων επί των εκκλησιών της διασποράς στην εκκλησία της Ελλάδας. Είναι δηλωτικές ωστόσο της σημασίας που αποδόθηκε στην επίσκεψη του Μελετίου και της άρνησης των Ελλήνων της Αμερικής να δεχτούν τον άμεσο έλεγχο οιασδήποτε ελληνικής αρχής. Ενώ το 1915 ο Σόλων Βλαστός

1116 ΙΑΥΕ, Φ. Β35/1918, Τηλεγράφημα του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 7505, 18 Αυγούστου 1918.

1117 *Εστία*, 13 Σεπτεμβρίου 1918, *Ελεύθερος Τύπος*, 13 Σεπτεμβρίου 1918.

1118 ΙΑΥΕ, Φ. Β35/1918, Τηλεγράφημα του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 2719, 15 Αυγούστου 1918, “η αποστολή μητροπολίτου προσκρούση κατά μεγάλων δυσκολιών του εν λόγω τίτλου δίδοντος κύρος Βλαστό παρά αγραμμάτοις”. ΙΑΥΕ, Φ. Β35/1918, Τηλεγράφημα του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς την Πρεσβεία Βέρνης, αρ. πρωτ. 7442, 20 Αυγούστου 1918.

1119 ΙΑΥΕ, Φ. Β35/1918, Τηλεγράφημα του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 8019, 29 Αυγούστου 1918.

διακήρυσσε την ανάγκη αποστολής επισκόπου για να οργανώσει τις εκκλησίες της Αμερικής, το 1918 την ερμήνευσε ως ανάμειξη ενός ξένου κράτους στις υποθέσεις αμερικανικών σωματείων.

Πέρα όμως από τις αντιδράσεις για τη δικαιοδοσία της Εκκλησίας της Ελλάδας στις εκκλησίες της Διασποράς, η επίσκεψη πέτυχε να ανοίξει διαύλους επικοινωνίας της ορθόδοξης με την Επισκοπιανή εκκλησία, δηλαδή την αγγλικανική εκκλησία της Αμερικής, για την προώθηση των ελληνικών διεκδικήσεων. Ο επίσκοπος Harrisburg, James H. Darlington μίλησε σε συγκέντρωση της ελληνικής παροικίας Νέας Υόρκης για τις οφειλές της αγγλικανικής εκκλησίας προς την ορθόδοξη, εξέφρασε τον πόθο για την ένωση των εκκλησιών και ευχήθηκε υπέρ της εκπληρώσεως των ελληνικών πόθων¹¹²⁰.

Η μνεία στους ελληνικούς πόθους δεν είναι απλώς τυπική έκφραση αλληλεγγύης. Εντασσόταν στην προσπάθεια να επιτευχθεί η ένωση της Ορθόδοξης και της Αγγλικανικής εκκλησίας, η οποία με τη σειρά της θα επισφράγιζε σε συμβολικό επίπεδο την κοινότητα συμφερόντων μεταξύ της Ελλάδας και της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Επιστρέφοντας από την Αμερική ο Μελέτιος συναντήθηκε με τον Αρχιεπίσκοπο του Canterbury, από τον οποίο ζήτησε την υποστήριξη για την επάνοδο της Αγίας Σοφίας στη χριστιανική λατρεία. Πρότεινε τη διεξαγωγή μιας Συνόδου της Ορθόδοξης, της Αγγλικανικής και της Επισκοπιανής Εκκλησίας και την πανηγυρική ανακήρυξη της ενώσής τους σε μια τελετή στους Αγίους Τόπους που είχε μόλις απελευθερώσει η Βρετανία¹¹²¹. Η κατοχή της Ιερουσαλήμ ήδη κατά τον Μεγάλο Κωνσταντίνο νομιμοποιούσε θρησκευτικά την οικουμενικότητα της Αυτοκρατορίας¹¹²². Σε συνέντευξή του μάλιστα στην εφημερίδα *Morning Post* τόνισε ότι η απελευθέρωση της Ιερουσαλήμ αποτελούσε το σύμβολο της

1120 ΙΑΥΕ, Φ. Β35/1918, αρ. πρωτ. 8019, Τηλεγράφημα του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, 29 Αυγούστου 1918.

1121 ΙΑΥΕ, Φ. Β35/1918, Τηλεγράφημα του Έλληνα πρεσβευτή στο Λονδίνο Δημήτριου Κακλαμάνου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 2727, 14 Νοεμβρίου 1918.

1122 Panayotis J. Vatikiotis, "The Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem between Hellenism and Arabism", *Middle Eastern Studies*, τ. 30, αρ. 4, Οκτώβριος 1994: 921. Goldstein, ο.π.: 142.

απελευθέρωσης του συνόλου των υποδούλων χριστιανών από τον οθωμανικό ζυγό. Η Βρετανία αξιοποίησε την κατάληψη της Ιερουσαλήμ και την εξάλειψη της ρωσικής επιρροής για να καταστεί μέσω της ενώσης των εκκλησιών με την έγκριση της Ορθόδοξης εκκλησίας σε προστάτη των Αγίων Τόπων.

Η ελληνική κυβέρνηση από τη μεριά της αξιοποίησε την προοπτική αυτή για να εξασθενίσει το επιχείρημα ότι η έξωση του Χαλίφη από την Κωνσταντινούπολη θα προκαλούσε αντιδράσεις στους Μουσουλμάνους των αποικιών. Οι Αμερικανοί κληρικοί σε ψήφισμα προς τον Βρετανό πρωθυπουργό Lloyd George τάχθηκαν υπέρ της απομακρύνσεως των «Τούρκων» από την Ευρώπη, καλώντας τη βρετανική κυβέρνηση να μην υποχωρήσει στις διαμαρτυρίες των Μουσουλμάνων της Βρετανικής Αυτοκρατορίας για την προσβολή του κύρους του Σουλτάνου Χαλίφη¹¹²³. Για να στηρίξει την παραχώρηση στην Ελλάδα της Κωνσταντινούπολης ο επίσκοπος της επισκοπιανής εκκλησίας James D. Darlington ανέλαβε να εξασφαλίσει την εκδήλωση υποστήριξης προς την Ελλάδα από τις εκκλησίες της Αμερικής. Στις 8/21 και 15/28 Απριλίου 1919 οργανώθηκαν διαδοχικά στη Νέα Υόρκη και τη Φιλαδέλφεια συγκεντρώσεις στις οποίες Αμερικανοί κληρικοί και αρχιεραββίνοι έκαναν έκκληση στον πρόεδρο Wilson να υποστηρίξει τις ελληνικές διεκδικήσεις και ιδιαιτέρως την επιστροφή της Αγίας Σοφίας στη χριστιανική λατρεία¹¹²⁴.

Παράλληλα εξελισσόταν ο διεκκλησιαστικός διάλογος. Τον Απρίλιο του 1919 επισκέφθηκε την Αθήνα Επιτροπή Αμερικανών Θεολόγων με επικεφαλής τον επισκοπιανό επίσκοπο Σικάγου Charles P. Anderson, με σκοπό να επιδώσει στην Εκκλησία της Ελλάδας πρόσκληση Συμμετοχής στο *Παγκόσμιο Εκκλησιαστικό Συνέδριο* στο οποίο θα συζητείτο η συνεργασία και η ένωση των Εκκλησιών¹¹²⁵. Ο τοποτηρητής του Οικουμενικού Πατριαρχείου Δωρόθεος

1123 *Εθνικός Κήρυξ*, 19 Μαρτίου 1920.

1124 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΚ 13/1919, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Μιχαήλ Τσαμαδού στον Ελευθέριο Βενιζέλο, αρ. πρωτ. 6500, 1/14 Μαΐου 1919.

1125 *Ατλαντίς*, 17 Μαΐου 1919.

συνέδεσε την προσπάθεια αυτή με την ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών¹¹²⁶. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι, πέρα από την ενίσχυση των ελληνικών διεκδικήσεων και της βρετανικής αυτοκρατορικής ιδεολογίας, η προβολή της θρησκευτικής οικουμενικότητας ως πνευματικού επιστεγάσματος της Κοινωνίας των Εθνών προβαλλόταν, στη συγκεκριμένη περίοδο, ως ιδεολογικό αντίβαρο στον απειλητικό κομμουνιστικό διεθνισμό.

Η άρνηση της Καθολικής Εκκλησίας να συμμετάσχει στο συγκαλούμενο με πρωτοβουλία της επισκοπιανής-αγγλικανικής εκκλησίας συνέδριο, ίσως εξέφραζε και την διογκούμενη αντίδραση της Γαλλίας και της Ιταλίας απέναντι στην αγγλοσαξονική κυριαρχία¹¹²⁷. Η στάση του Πάπα θεωρήθηκε ότι “διευκολύνει την προσέγγισιν των δύο ελευθεριωτέρων, δημοκρατικωτέρων, εκπολιτιστικωτέρων δογμάτων, του της Ορθοδόξου και της Επισκοπιανής Εκκλησίας” ενισχύοντας την άποψη ότι η προσδοκώμενη ένωση κατά βάση αποσκοπούσε να εξασφαλίσει στην αγγλοσαξονική οικουμένη θρησκευτική νομιμοποίηση¹¹²⁸.

Οι εκπρόσωποι των ηγετών των διαμαρτυρομένων εκκλησιών της Νέας Υόρκης συγκρότησαν Ομοσπονδία των Εκκλησιών της Νέας Υόρκης, στην οποία την ορθόδοξη εκκλησία εκπροσώπησε ο πρωτοπρεσβύτερος Δημήτριος Καλλίμαχος, αρχισυντάκτης του *Εθνικού Κήρυκος*¹¹²⁹. Με αφορμή την επίσκεψη του αγγλικανού επισκόπου Bury στις Ηνωμένες Πολιτείες η Ομοσπονδία των Εκκλησιών συγκάλεσε σύσκεψη¹¹³⁰. Σε αυτήν ο επίσκοπος Bury αναφέρθηκε στους δεσμούς μεταξύ του αγγλικού και του αμερικανικού έθνους, τους οποίους καθιστούσε ισχυρότερους “η καλλιέργεια των αυτών ιδεωδών”, ενώ η αμερικανικής καταγωγής ρωσίδα πριγκίπισσα Καντακουζηνού ζήτησε την στήριξη των εκκλησιών στον αγώνα του ρωσικού λαού με επικεφαλής τον Ντενικίν και τον Κολτσάκ να ανατρέψει το κομμουνιστικό

1126 *Εθνικός Κήρυξ*, 13 Μαρτίου 1919.

1127 *Εθνικός Κήρυξ*, 13 Ιουνίου 1919.

1128 *Εθνικός Κήρυξ*, 31 Οκτωβρίου 1919.

1129 *Εθνικός Κήρυξ*, 16 Μαΐου 1920.

1130 *Εθνικός Κήρυξ*, 14 Μαΐου 1920.

καθεστώς. Στην ίδια συνάντηση παρέστη και ο Καλλίμαχος, ο οποίος εξήρε το έργο της Young Men Christian Association (YMCA) (Χριστιανική Αδελφότης Νέων ΧΑΝ) που ξεκίνησε με την ενεργό στήριξη της Εκκλησίας της Ελλάδας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου τη δράση της στην Ελλάδα.

Στις προσφωνήσεις των συμμετασχόντων στη συνάντηση μπορούμε να διακρίνουμε ως βασικό λόγο προσέγγισης των δύο εκκλησιών την ανάγκη προβολής από την εκκλησία μιας χριστιανικής φιλελεύθερης ιδεολογίας και ανάσχεσης της κομμουνιστικής προπαγάνδας τόσο στους στρατιώτες όσο και στον υπόλοιπο πληθυσμό, μέσω της δράσης της ΧΑΝ. Από τον Αύγουστο του 1918 ως τον Μάιο του 1920 η ΧΑΝ ίδρυσε 28 “σπίτια του στρατιώτου” για τους Έλληνες στρατιώτες¹¹³¹. Ο διευθυντής της περιόδευσε στην Ελλάδα το 1919 για να επιθεωρήσει την ανάπτυξη των παραρτημάτων της οργάνωσης¹¹³².

Οι ελληνικές αρχές δεν απέκρυπταν ότι η οργάνωση είχε σκοπό να αποτρέψει την διάδοση των κομμουνιστικών ιδεών στους στρατιώτες¹¹³³ και να παράσχει στους νέους “ύδωρ υγιαινούσης φιλοσοφίας δυνατής να εφαρμοσθή εις τον καθ’ημέραν βίον”¹¹³⁴. Έτσι, η ΧΑΝ μετατράπηκε σε κεντρικό μηχανισμό ανάσχεσης της κομμουνιστικής επιρροής τόσο στην Αμερική όσο και στην Ευρώπη ώστε να προστατεύσει τις δύο ομάδες που θεωρούνταν πιο ευάλωτες: τους στρατιώτες και τους μετανάστες. Στην Αμερική, για την καλύτερη λειτουργία του μηχανισμού της οργάνωσης και την προσέλκυση των Ελλήνων μεταναστών, ζητήθηκε η σύμπραξη των ηγετών της ελληνικής κοινότητας. Ιδρύθηκε για τον σκοπό αυτό Γενική Επιτροπή για τη Νέα Υόρκη στην οποία συμμετείχαν εξέχοντες Έλληνες της πόλης¹¹³⁵. Σύμφωνα με το σχέδιο που

1131 *Εθνικός Κήρυξ*, 14 Μαΐου 1920.

1132 *Εθνικός Κήρυξ*, 5 Φεβρουαρίου 1920.

1133 *Εθνικός Κήρυξ*, 10 Ιουλίου 1920, “η Χριστιανική Αδελφότης των Νέων εγκατέστησε πολλά σπίτια συντελέσαντα εις την ανύψωσιν του ηθικού των στρατιωτών κατά των Μπολσεβίκων εις την Τσεχοσλοβακίαν, την Ρουμανίαν και την Ελλάδα”, Ομιλία του βουλευτή Ιωαννίνων Κωνσταντίνου Μελά προς τους συντάκτες των αθηναϊκών εφημερίδων.

1134 *Εθνικός Κήρυξ*, 5 Φεβρουαρίου 1920.

1135 *Εθνικός Κήρυξ*, 11 Νοεμβρίου 1920, Προσεκλήθησαν ο ιδιοκτήτης του Εθνικού Κήρυκα Πέτρος Τατάνης, ο πρωτοπρεσβύτερος Δημήτριος Καλλίμαχος, ο πρόεδρος της Πανελληνίου Ενώσεως γιατρός Σοφοκλής Δαδάκης, ο καθηγητής διεθνούς δικαίου Θεόδωρος Ίων, ο καπνοβιομήχανος Ευρυπίδης Κεχαγιιάς, ο ιερέας της Αγίας Τριάδας Μεθόδιος Κουρκουλής, ο Γ. Καρανικόλας, ο Σ. Στεφανίδης, ο Γ. Μικρούτσικος, ο γιατρός Πλάτων Νίκας, ο καθηγητής Κάρολος Μπράουν, οι διαμαρτυρόμενοι ιερείς Ιωάννης Ξενίδης, επικεφαλής του

καταστρώθηκε, η ΧΑΝ θα διέθετε συνοδούς οι οποίοι θα παρελάμβαναν τους μετανάστες από το Ellis Island και θα τους συνόδευαν ως τον σιδηροδρομικό σταθμό ή την κατοικία τους, αν παρέμεναν στη Νέα Υόρκη, “προς πρόληψιν πάσης επικοινωνίας με ριζοσπαστικά εργατικά στοιχεία”¹¹³⁶.

Τόσο οι πυκνές επαφές ιεραρχών με σκοπό την ένωση των εκκλησιών όσο και η ταχεία ανάπτυξη των παραρτημάτων της ΧΑΝ και η προσπάθεια της να δραστηριοποιηθεί στις συνοικίες των μεταναστών εκφράζουν την προσπάθεια να συγκροτηθεί αφενός μια κοινή φιλελεύθερη χριστιανική ιδεολογία και αφετέρου να αποτελέσει αυτή ένα μέσο ανάσχεσης της διάδοσης των κομμουνιστικών ιδεών. Ο φόβος ότι οι στρατιώτες που επέστρεφαν από τη Ρωσία και τον Καύκασο είχαν μολυνθεί από επικίνδυνες ιδέες ήταν εξίσου σημαντικός με τη μεταφορά του ιού της ισπανικής γρίπης! Ήταν τόσο έντονος ο φόβος για την ανατροπή του πολιτικού συστήματος που το Κογκρέσο ενέκρινε τα επόμενα χρόνια νόμους που έθεταν περιορισμούς στην είσοδο μεταναστών παρά τις επιθυμίες των βιομηχάνων για την εξασφάλιση φτηνού εργατικού δυναμικού¹¹³⁷.

ελληνικού τμήματος της Near East Relief, T. Lacy, Philip Henry, B. Fansworth, J. Anderson.
1136 *Εθνικός Κήρυξ*, 30 Οκτωβρίου 1920.

1137 *Ατλαντίς* 12 Μαΐου 1919, “Άπαξ επεκράτησεν η πεποίθησις ότι μετά την οριστικήν ειρήνην τα αναρχικά στοιχεία θα παρασυρθούν εις τας Αμερικανικάς αρχάς υπό του μεταναστευτικού ρεύματος κατεστρώθησαν διάφορα σχέδια προς αποσόβησιν πάσης τοιαύτης περιπτώσεως. Φαίνεται όμως ότι περισσότερας ευνοίας τυγχάνει, επί του παρόντος τουλάχιστον, το νομοσχεδιον του Μπώρνετ, όπερ προβλέπει τον περιορισμόν της μεταναστεύσεως επί μίαν τετραετίαν, ως και την νόμιμον απέλασιν των εν Αμερική ευρισκομένων ήδη μη επιθυμητών αλλοδαπών”.

β. Η επίδρασή του *Αμερικανικού Συμβουλίου Ιεραποστολών Εξωτερικού* (*American Board of Commissioners for Foreign Missions-ABCFM*) στη διαμόρφωση της αμερικανικής στάσης στα ζητήματα των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής

Το *Αμερικανικό Συμβούλιο Ιεραποστολών Εξωτερικού* (*American Board of Commissioners for Foreign Missions, ABCFM*) αποτελούσε από τις αρχές του 19ου αιώνα έναν εκπρόσωπο της Αμερικής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Είχε δε πραγματοποιήσει σημαντικό εκπαιδευτικό και φιλανθρωπικό έργο στις περιοχές όπου δραστηριοποιείτο. Η δημιουργία σχολείων και νοσοκομείων, ιδιαίτερα στη Βουλγαρία, την ανατολική Μικρά Ασία, την Αρμενία και το Κουρδιστάν κάλυψε υπαρκτές ανάγκες στις οποίες η Οθωμανική διοίκηση αλλά και η ηγεσία του Ρωμαίικου και του Αρμένικου μιλλέτ δεν ανταποκρινόταν. Λόγω της δράσης τους οι ιεραπόστολοι κέρδισαν τη συμπάθεια ενός μέρους των κατοίκων των επαρχιών που επωφελούνταν από την εκπαιδευτική, υγειονομική και φιλανθρωπική τους δραστηριότητα. Οι ιεραπόστολοι, αρχικά, ευνόησαν τη μεταρρύθμιση της ορθόδοξης και της αρμενικής εκκλησίας καθώς θεωρούσαν τους ορθοδόξους και τους αρμένιους μονοφυσίτες κατ' όνομα χριστιανούς (*nominal christian*), επειδή επέμεναν στην τήρηση του τελετουργικού τη στιγμή που παρέβλεπαν τις ηθικές επιταγές του ευαγγελίου. Μετά το 1850 οι ομάδες που αποδέχτηκαν τη διδασκαλία τους, λόγω των διακρίσεων και των διωγμών που υφίσταντο από τα μέλη του μιλλέτ τους, προέβησαν στη συγκρότηση του Προτεσταντικού Μιλλέτ¹¹³⁸.

Οι Έλληνες διπλωμάτες και οι ορθόδοξοι ιεράρχες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετώπισαν το ABCFM ως φορέα χειραφέτησης των βαλκανικών εθνοτήτων από την εξελληνιστική επίδραση του Πατριαρχείου, μέσω της συγκρότησης εθνικών ελίτ. Μετά την ανεξαρτησία της Βουλγαρίας θεώρησαν τη συγκρότηση προτεσταντικών εκκλησιών και σχολείων στη Μικρά

1138 William Goodell, *Forty years in the Turkish Empire*, Νέα Υόρκη 1883: 483-485.

Ασία ως κίνδυνο για την προσέλκυση των μικρασιατών Ρωμιών στο ελληνικό εθνικό πρόγραμμα. Τα γεγονότα διέφευσαν τους φόβους για τη συγκρότηση μιας “προτεσταντικής εθνότητας” όπως φάνηκε από τη στάση των Αρμενίων και των Ρωμιών ευαγγελικών στα αντίστοιχα εθνικά κινήματα¹¹³⁹. Η απεθνικοποίηση των ευαγγελικών δεν ήταν ο στόχος του ABCFM. Σε μια κοινωνία όμως που το εθνικό αίσθημα θεωρείτο ως υποτελής του θρησκευτικού, οι ορθόδοξοι ιεράρχες και οι Έλληνες διπλωμάτες αντιμετώπιζαν τους Ευαγγελικούς (προτεστάντες) Ρωμιούς ως εξωμότες και προδότες του ελληνισμού.

Οι Έλληνες διπλωμάτες στις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν πεπεισμένοι για την πάγια ανθελληνική στάση των ιεραποστόλων και την καταλυτική επιρροή τους στην Αμερικανική κυβέρνηση. Κατά τους Έλληνες διπλωμάτες, οι ιεραπόστολοι της Βουλγαρίας πρόβαλλαν σε κάθε ευκαιρία την εντύπωση ότι οι Βούλγαροι θαύμαζαν τους Αμερικανούς και ήταν εμποτισμένοι με τα αμερικανικά ιδεώδη¹¹⁴⁰. Είναι γεγονός ότι οι καθηγητές του Robert College ήταν περήφανοι γιατί είχαν εκπαιδεύσει πολλούς από τους Βούλγαρους πολιτικούς, στην επιρροή των οποίων όφειλαν την απρόσκοπτη λειτουργία του ιδρύματος κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου¹¹⁴¹. Είναι επίσης σαφές ότι οι καθηγητές των αμερικανικών πανεπιστημίων που είχαν ασχοληθεί με τα ζητήματα των Βαλκανίων, οι ερευνητές που είχαν κάνει επιτόπια έρευνα στην περιοχή, όπως άλλωστε και μια μεγάλη μερίδα των Βρετανών εμπειρογνομόνων, ήταν πεπεισμένοι για τη βασιμότητα των βουλγαρικών διεκδικήσεων στο μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας, καθώς είχαν διαπιστώσει

1139 White, ο.π.: 106-7. Στο κολλέγιο Ανατόλια της Μερζιφούντας λειτουργούσε ο σύλλογος “Πόντος” υπό την εποπτεία των Ελλήνων καθηγητών. Οι καθηγητές του Κολλεγίου Θεοχαρίδης Δημήτριος, Ευσταθιάδης Χαράλαμπος, Λαμπριανίδης Δημήτριος, Παυλίδης Παύλος και οι μαθητές Παυλίδης Αναστάσιος και Ανανιάδης Συμεών συνελήφθησαν για πολιτική δράση από τις κεμαλικές αρχές λόγω της συμμετοχής τους στον σύλλογο και καταδικάσθηκαν σε θάνατο από το Δικαστήριο Ανεξαρτησίας (Istiklal Mahkemesi) της Αμάσειας, Χρήστος Σαμουηλίδης, *Μαύρη Θάλασσα*, Αθήνα 1970: 304.

1140 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΚ 13/1919, Επιστολή του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 1184, 30/13 Δεκεμβρίου 1918, “έθνος σχηματισμένον επί αμερικανικού προγράμματός και διανοητικότητος”.

1141 Lynn A. Scipio, *My Thirty Years in Turkey* Ριντς Νιου Χάμσαϊρ 1955: 120.

ότι οι ελληνικοί πληθυσμοί πλειοψηφούσαν μόνο στα παράλια του Αιγαίου και της Προποντίδας.

Σε αντίθεση, όμως, με ό,τι πίστευαν οι Έλληνες διπλωμάτες η υποστήριξη από τους ιεραποστόλους του ABCFM που εργάζονταν στη Βουλγαρία και την Αλβανία, στις βουλγαρικές και τις αλβανικές θέσεις δεν είχε την έγκριση του κεντρικού συμβουλίου της οργάνωσης στις Ηνωμένες Πολιτείες, το οποίο δεν ενέκρινε την ανάμειξη των λειτουργιών του σε πολιτικά ζητήματα. Για να τονίσει την στάση αυτή απέλυσε τρεις ιεραποστόλους στη Βουλγαρία και έναν στην Αλβανία, οι οποίοι είχαν λάβει ενεργά μέρος στην προβολή αντίστοιχα των βουλγαρικών και αλβανικών διεκδικήσεων¹¹⁴².

Τον Φεβρουάριο του 1919 οι ελληνικές αρχές της Θεσσαλονίκης συνέλαβαν δύο καθηγητές της Αμερικανικής Αγροτικής Σχολής και κάποιους Βουλγαρομακεδόνες εργαζομένους στη σχολή¹¹⁴³. Παρά την απελευθέρωσή τους μετά από παρέμβαση του Αμερικανού προξένου, το γεγονός ερμηνεύτηκε ως επιβεβαίωση της ανικανότητας και της μισαλλοδοξίας των ελληνικών αρχών και προκάλεσε πολύ άσχημη εντύπωση στην αμερικανική κοινή γνώμη¹¹⁴⁴. Η ελληνική διοίκηση, σύμφωνα με τους επικριτές της, εκτός της έλλειψης σεβασμού σε ένα ευαγές ίδρυμα σύμμαχης χώρας καταπατούσε και τα δικαιώματα των μειονοτήτων των Νέων Χωρών. Με αφορμή το γεγονός ο Βενιζέλος μεθόδευσε μια προσπάθεια εξευμενισμού¹¹⁴⁵ αρχικά και προσεταιρισμού εν συνεχεία των ιεραποστόλων του ABCFM. Στη λογική αυτή, ο Γενικός Διοικητής Μακεδονίας Αναστάσιος Αδοσίδης πρότεινε την πλήρη απαλλαγή από κάθε φορολογία των ιδρυμάτων στις Νέες Χώρες με υπόσχεση

¹¹⁴² Grabill, *ο.π.*: 187.

¹¹⁴³ ΙΑΥΕ, Φ. Α5.VII2/1919, Τηλεγράφημα του Εμ. Ρέπουλη στον Ελευθέριο Βενιζέλο, αρ. πρωτ. 1230, 16 Φεβρουαρίου 1919. Η σύλληψη ήταν απόφαση των τοπικών αστυνομικών αρχών και η ελληνική κυβέρνηση είχε πλήρη άγνοια των γεγονότων. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης ειδοποίησε τον Βενιζέλο ότι πληροφορήθηκε τα γεγονότα από το δικό του τηλεγράφημα.

¹¹⁴⁴ *New York Herald*, 17 Μαΐου 1919. Ο δημοσιογράφος William T. Ellis παρουσίασε το γεγονός ως “ένδειξη της ισχύος του κινήματος υπέρ της αυτονομίας της Μακεδονίας, έκφραση αγνωμοσύνης απέναντι στους ανθρώπους που αφιέρωσαν τη ζωή τους στην επίλυση των προβλημάτων των κατοίκων της περιοχής και κυρίως ως απόδειξη του γεγονότος ότι οι Έλληνες ήταν ένας πρωτόγονος, οπισθοδρομικός λαός των Βαλκανίων που χρειάζεται μαθήματα διακυβέρνησης”.

¹¹⁴⁵ ΙΑΥΕ, Φ. Α5.VII2/1919, Τηλεγράφημα του Ελευθέριου Βενιζέλου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1755, 12 Φεβρουαρίου 1919.

επέκτασης της ρύθμισης σε όσες περιοχές προσαρτούσε η Ελλάδα¹¹⁴⁶. Και ο γενικός γραμματέας του ABCFM James Barton επανέλαβε την πάγια πολιτική νομιμοφροσύνης των ιδρυμάτων προς την κυβέρνηση της χώρας όπου έδρευαν. Πρότεινε μάλιστα την ίδρυση δύο ιδρυμάτων ανώτερης εκπαίδευσης στη Θεσσαλονίκη και τη Σμύρνη¹¹⁴⁷.

Ιδιαίτερα σημαντική για την ελληνική κυβέρνηση στη φάση αυτή ήταν η υποστήριξη του προξένου Θεσσαλονίκης και μετέπειτα προξένου Σμύρνης Georges Horton. Ο Horton, στηριγμένος σε πληροφορίες και υπομνήματα των ελληνικών αρχών, έστειλε εκθέσεις για τα θέματα των Βαλκανίων στην αμερικανική αντιπροσωπεία στο Παρίσι που απηχούσαν τις ελληνικές θέσεις. Την ίδια περίοδο η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να κερδίσει την υποστήριξη των Αμερικανών που βρίσκονταν στη Μακεδονία και των εμπειρογνομόνων που ήταν αποσπασμένοι στην αμερικανική αντιπροσωπεία στο Παρίσι. Για το σκοπό αυτό παρασημοφορήθηκαν δύο Αμερικανοί αξιωματικοί του Ερυθρού Σταυρού: οι ταγματάρχες Clifford Webster Barnes και Horace Oakley οι οποίοι όταν επέστρεψαν στην Αμερική έδωσαν σειρά διαλέξεων για τις βουλγαρικές θηριωδίες στην Ανατολική Μακεδονία¹¹⁴⁸. Ακόμα, για να αντιμετωπίσει τη δράση των Βουλγάρων αποφοίτων του Robert College και των φιλοβούλγαρων Αμερικανών καθηγητών, ορισμένοι των οποίων συμμετείχαν στην αμερικανική αντιπροσωπεία¹¹⁴⁹ η *Εκτελεστική Επιτροπή Αλυτρώτων* ζήτησε από την Ένωση (Ελλήνων) πρώην μαθητών της *Ροβερτείου Σχολής* της Αθήνας να συντάξει εκθέσεις για τις σφαγές των «Τούρκων» και των Βουλγάρων¹¹⁵⁰ και να κάνει έκκληση στον πρόεδρο Wilson

1146 ΙΑΥΕ, Φ. Α5.VII2/1919, Τηλεγράφημα του Αναστάσιου Αδοσίδη προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 2030, 5 Μαρτίου 1919.

1147 ΙΑΥΕ, Φ. Α5.VII2/1919, Τηλεγράφημα του υπεύθυνου του γραφείου τύπου Θεσσαλονίκης Στυλιανού Πρωτονοτάριου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Διομήδη, αρ. πρωτ. 6853, 12 Ιουλίου 1919.

1148 ΙΑΥΕ, Φ. Α5.VII2/1919, Τηλεγράφημα του Γενικού Προξένου στο Σικάγο προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 6812, 14 Μαΐου 1919.

1149 ΙΑΥΕ, Φ. Β38.2/1919, Τηλεγράφημα του Σαραντίδη προς τον Νικόλαο Κυριακίδη, αρ. πρωτ. 9476, 29 Μαρτίου 1919. Ο Σαραντίδης πρόεδρος της *Εκτελεστικής Επιτροπής Αλυτρώτων* επισήμαινε τις φιλοβουλγαρικές αντιλήψεις του Dr Brown πρώην καθηγητή του Robert College και του Yunct τεχνικού συμβούλου της Αμερικανικής Αντιπροσωπείας στο Παρίσι.

1150 ΙΑΥΕ, Φ. Β38.2/1919, Τηλεγράφημα του Νικολάου Κυριακίδη προς τον Έλληνα

και τους συμβούλους του Westermann και Lybyer ζητώντας υποστήριξη στα αιτήματα των αλύτρωτων Ελλήνων¹¹⁵¹.

Σε σχέση με την τύχη των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οι ιεραπόστολοι που επάνδρωναν τα φιλανθρωπικά και εκπαιδευτικά ιδρύματα του ABCFM δεν είχαν ενιαία στάση. Μετά την επαναφορά του συντάγματος από το κίνημα των Νεοτούρκων, το ABCFM θεώρησε ότι μπορούσε να συμβάλει στον εκσυγχρονισμό της Αυτοκρατορίας. Ο James Barton, διευθυντής, τότε, του Robert College δημοσίευσε το βιβλίο *Daybreak in Turkey*, στο οποίο εξέφραζε την ελπίδα για αναδιοργάνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως πολυεθνικού κράτους με σεβασμό στα δικαιώματα όλων των κοινοτήτων. Η εμπειρία εκατό ετών στην περιοχή και η θετική εμπειρία από τη συνύπαρξη των εθνοτήτων της αυτοκρατορίας στα σχολεία είχαν δημιουργήσει την ελπίδα ότι ήταν εφικτή η αναδιοργάνωση του κράτους με συνεκτικό κρίκο τον “συνταγματικό πατριωτισμό”. Η πολιτική που ακολούθησαν οι Νεότουρκοι διέψευσε τις ελπίδες του Barton. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος είχε ως αποτέλεσμα το κλείσιμο πολλών ιδρυμάτων του ABCFM, ενώ οι ιεραπόστολοι των ανατολικών βιλαετίων ήταν αυτόπτες μάρτυρες της γενοκτονίας των Αρμενίων. Ο James Barton, όταν συντασσόταν η έκθεση της Enquiry στις αρχές του 1918, σύμφωνα με τις απόψεις που είχε εκφράσει μετά το κίνημα των Νεοτούρκων, υποστήριξε στο υπόμνημά του *Προτεινόμενη Μορφή Διακυβέρνησης για την Οθωμανική Αυτοκρατορία* (*Suggested possible form of Government for the Ottoman Empire*) τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως χαλαρής συνομοσπονδίας έξι τμημάτων: των Αραβικών επαρχιών, της Γεωργίας, της Αρμενίας, του Εβραϊκού κράτους, της Τουρκικής Μικράς Ασίας και της Ελληνικής περιοχής της Σμύρνης. Η εμπειρία του όμως ως προέδρου της *Αμερικανικής Επιτροπής για την περίθαλψη στη Συρία και την Αρμενία* (*American Committee for Armenian and Syrian Relief*, μετέπειτα

επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτον Νικόλαο Τσαμαδό, αρ. πρωτ. 3269, 29 Μαρτίου 1919.
1151 ΙΑΥΕ, Φ. Β38.2/1919, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Νικολάου Πολίτη προς τον πρόεδρο της Ενώσεως πρώην Μαθητών της Ροβερτείου Σχολής Δάνο, αρ. πρωτ. 2536, 18 Μαρτίου 1919.

American Committee for Relief in the Near East) και οι επαφές του με εκπροσώπους των Αρμενίων στις Ηνωμένες Πολιτείες συνετέλεσαν στο να αλλάξει άποψη.

Διαμορφώθηκαν έτσι στο πλαίσιο του ABCFM, μετά τον πόλεμο, δύο απόψεις για τη διαχείριση των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο James Barton, πρόεδρος πλέον του ABCFM και της *Near East Relief*, ο διευθυντής του κολλεγίου της Μερζιφούντας George White, η Mary Graham, ιεραπόστολος στη Σεβάστεια και ο William Peet, ταμίας του ABCFM στην Κωνσταντινούπολη ευνοούσαν τη χειραφέτηση των χριστιανικών λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ οι διευθυντές του *Robert College*, Caleb Gates, του *Constantinople Women College*, Mary Patrick, και του *International College of Smyrna*, Alexander McLachlan υποστήριζαν την ανάληψη αμερικανικής εντολής στο σύνολο της Αυτοκρατορίας και πίστευαν ότι τυχόν παραχωρήσεις εδαφών στην Ελλάδα και την Αρμενία θα οδηγούσαν σε νέα αιματοχυσία¹¹⁵².

Ο πρόεδρος του Robert College, Caleb Gates εκτιμούσε ότι καθώς οι Χριστιανοί αποτελούσαν μειονότητα σε όλες της επαρχίες της Μικράς Ασίας, ιδιαίτερα μετά τη γενοκτονία των Αρμενίων και τους διωγμούς κατά των Ρωμιών, για να σώσει κανείς τους Αρμένιους και τους Ρωμιούς έπρεπε να σώσει τους «Τούρκους»¹¹⁵³. Η γενοκτονία των Αρμενίων και τα αντίποινα του ρωσικού στρατού εναντίον των Μουσουλμάνων αμάχων ενίσχυσαν την πεποίθηση του ότι οποιαδήποτε προσπάθεια διανομής των εδαφών της Μικράς Ασίας θα είχε ως αποτέλεσμα την επανάληψη των σφαγών και τον διωγμό των μειονοτήτων. Πέρα από την συντριπτική μουσουλμανική πλειοψηφία στα βιλαέτια που θα απάρτιζαν το μελλοντικό αρμενικό κράτος και τις συγκρούσεις που θα προκαλούσε ο διαχωρισμός τους από τη Μικρά Ασία, η περιοχή θα ήταν απομονωμένη από τις βασικές οδούς επικοινωνίας και μετά τις καταστροφές του πολέμου οι φυσικοί πόροι της δεν θα επαρκούσαν ούτε

1152 Grabill, *ο.π.*: 202.

1153 State Department Papers, Peace Commission Papers, Επιστολή του Caleb Gates στον Albert Lybyer, αρ. πρωτ. 867B.00/104, 2 Μαρτίου 1919. Παρατίθεται στο Grabill, *ο.π.*: 174.

για τις ανάγκες της διοίκησης¹¹⁵⁴.

Η πρώτη ομάδα απαρτιζόταν από τους ιεραποστόλους που εργάζονταν στην Ανατολή και είχαν προσωπική εμπειρία των διωγμών, των σφαγών και της κατάστασης των προσφύγων; ενώ η δεύτερη από αυτούς που είχαν περάσει τον πόλεμο στην κοσμοπολίτικη ατμόσφαιρα της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης και συνέχισαν την εργασία τους χωρίς πολλά προβλήματα. Η νίκη των συμμάχων ευνοούσε κατά τους οπαδούς της δεύτερης άποψης την προοπτική ανασυγκρότησης του κράτους με παροχή τοπικής αυτονομίας στις μειονότητες, χωρίς να αποκλείεται η αυτοδιάθεση των χριστιανικών πληθυσμών στο βαθμό που στο μέλλον αποτελούσαν την πλειοψηφία στις ανατολικές και τις δυτικές επαρχίες. Μετά τις σφαγές και τις εκτοπίσεις του Πολέμου, όμως, η άμεση απόσχιση της Δυτικής Αρμενίας και της Ιωνίας ήταν ανεφάρμοστη. Η άποψη αυτή βέβαια δεν θα μπορούσε να βρει σύμφωνες τις κυβερνήσεις της Αρμενίας και της Ελλάδας, που ήλπιζαν στην άμεση ανατροπή των πληθυσμιακών δεδομένων μέσω ανταλλαγών πληθυσμών και την ομογενοποίηση των εδαφών που ήλπιζαν ότι θα τους κατακυρωθούν. Σε αντίθεση βέβαια προς τους ιεραποστόλους είχαν παραγνωρίσει τον κίνδυνο του τουρκικού εθνικιστικού κινήματος.

Η ίδια διχογνωμία για την τύχη των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επικρατούσε και στους κόλπους των Αμερικανών διπλωματών. Η επίσημη ερμηνεία που το αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών έδωσε στο 12ο σημείο της διακήρυξης του προέδρου Wilson προέβλεπε ότι στις περιοχές της Δυτικής Μικράς Ασίας, όπου επικρατούσαν οι Έλληνες, έπρεπε να εγκαθιδρυθεί ειδικό καθεστώς με την Ελλάδα ως εντολοδόχο¹¹⁵⁵. Ορισμένοι προέκριναν μετά τη γενοκτονία των Αρμενίων και τους διωγμούς κατά των Ρωμιών, βάσει της αλληλεγγύης απέναντι στους χριστιανικούς λαούς, τον άμεσο διαμελισμό της Μικράς Ασίας με την παραχώρηση στην Αρμενία των

¹¹⁵⁴ Στο ίδιο.

¹¹⁵⁵ FRUS, 1918, Supplement 1: *The World War* τ. 1: 405-413, “Anatolia should be reserved for the Turks. The coastlands, where Greeks predominate, should be under special international control, perhaps with Greece as mandatory”.

ανατολικών βιλαετίων¹¹⁵⁶ και στην Ελλάδα του βιλαετίου Αϊδινίου, τη συγκρότηση ενός τουρκικού κράτους στο υπολειπόμενο τμήμα και τη διεθνοποίηση των Στενών. Ο James Barton, πρότεινε την εγκατάστασή του Σουλτάνου στο Ικόνιο ή την Προύσα¹¹⁵⁷, ώστε και συμβολικά να επικυρωθεί η έξωση των Μουσουλμάνων από την Ευρώπη. Άλλοι πάλι αποδέχονταν μόνο τη διεθνοποίηση των Στενών και προτιμούσαν να παραμείνει ολόκληρη η Μικρά Ασία τμήμα του τουρκικού κράτους με παραχώρηση ενισχυμένων εγγυήσεων στις χριστιανικές μειονότητες¹¹⁵⁸. Η προοπτική να αναλάβουν οι Ηνωμένες Πολιτείες την εντολή σε ολόκληρο το οθωμανικό κράτος ή στη Μικρά Ασία και τη Θράκη, ώστε να εξασφαλίσουν την προστασία των χριστιανικών πληθυσμών και την αναδιοργάνωσή του, προκάλεσε πανικό στους Έλληνες διπλωμάτες και τους επικεφαλής της ελληνικής προπαγάνδας στην Αμερική, οι οποίοι διείδαν στο σχέδιο μια οργανωμένη συνωμοσία των μισσιονάριων να εξαλείψουν την ορθοδοξία και τον ελληνισμό.

1156 Τα έξι βιλαέτια που αποτελούσαν την γεωγραφική Αρμενία ήταν Van, Bitlis, Diyarbakir, Mamuret Ul-Aziz, Erzurum, Sivas. Κάποιοι προσέθεταν και το βιλαέτιο των Αδάνων, όπου κατά την περίοδο των Σταυροφοριών βρισκόταν το κράτος της Μικράς Αρμενίας ώστε να έχει η Αρμενία έξοδο στη Μεσόγειο.

1157 ΙΑΥΕ, Φ. Α5.VII2/1919, Τηλεγράφημα του υπεύθυνου του γραφείου τύπου Θεσσαλονίκης Στυλιανού Πρωτονοτάριου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 6853, 12 Ιουλίου 1919.

1158 ΙΑΥΕ, Φ. Α15/1918, Επιστολή του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 9385, 4/17 Οκτωβρίου 1918.

γ. Το ζήτημα της Δυτικής Θράκης

Η προσάρτηση της Δυτικής Θράκης περιλαμβανόταν στο πρόγραμμα ελάχιστων ελληνικών διεκδικήσεων που είχε καταθέσει ο Νικόλαος Πολίτης τον Σεπτέμβριο του 1918¹¹⁵⁹. Η περιοχή κατά συνέπεια δεν αντιμετωπιζόταν από την ελληνική κυβέρνηση απλώς ως δίοδος προς την Ανατολική Θράκη. Οι Έλληνες διπλωμάτες όμως ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα είχαν επισημάνει ότι η περιοχή είχε μουσουλμανική πλειοψηφία, ενώ στο σαντζάκιο του Δεδέ Αγάτς (Αλεξανδρούπολης) οι Βούλγαροι πλειοψηφούσαν των Ελλήνων¹¹⁶⁰.

Οι λόγοι της διεκδίκησης της περιοχής ήταν κατά βάση οικονομικοί. Ο Βενιζέλος εξαρτούσε την ισορροπία δυνάμεων στα Βαλκάνια και την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας με τον έλεγχο των λιμανιών της περιοχής. Επί της ουσίας υιοθετούσε τη λογική της Αγγλίας και της Γαλλίας, οι οποίες στη συμφωνία Sykes-Picot μοιράστηκαν τα παράλια της Συρίας, της Παλαιστίνης και της Μεσοποταμίας περιορίζοντας το υπό μελέτη αραβικό κράτος στην ενδοχώρα. Πίστευε ότι με την παραχώρηση εμπορικής διεξόδου θα εξασφάλιζε τη συνεργασία της Σερβίας και της Βουλγαρίας και επί της ουσίας θα τις εξανάγκαζε να συνάψουν προνομιακές σχέσεις με την Ελλάδα. Παράλληλα ο αποκλεισμός της Βουλγαρίας από το Αιγαίο θα απέκλειε την πρόσβαση στο Αιγαίο στις δυνάμεις της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που θα απειλούσαν στο μέλλον τις Δυτικές Δυνάμεις¹¹⁶¹. Οι οικονομικές

1159 ΙΑΥΕ, Φ. Α/15/1918, Έπιστολή του Υπουργού Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη στον επιτετραμμένου στο Λονδίνο Δημήτριο Κακλαμάνο, αρ. πρωτ. 7420, 21 Αυγούστου/ 3 Σεπτεμβρίου 1919. Στο ίδιο υπόμνημα η Ελλάδα διεκδικούσε επίσης τη Βόρειο Ήπειρο, τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο.

1160 ΙΑΥΕ, Φ. 111/1911, Έκθεση του Γενικού Προξένου Αδριανούπολης περί του προξενείου Δεδέ Αγάτς, αρ. πρωτ. 13863, 19 Μαΐου 1911. Σύμφωνα, εξάλλου, με τα στοιχεία της απογραφής που διενήργησε η γαλλική διοίκηση στις 22 Απριλίου 1920 ο πληθυσμός της Δυτικής Θράκης ανερχόταν σε 204.690 κατοίκους, από τους οποίους 74.750 ήταν Τούρκοι, 11.048 Πομάκοι, 54.092 Βούλγαροι και 56.114 Έλληνες, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, *Μετακινήσεις Σλαβοφώνων Πληθυσμών (1912-1930), ο Πόλεμος των Στατιστικών*, Αθήνα 2003: 109.

1161 ΙΑΥΕ, Φ. Α/5/1919, Έπιστολή των Ελλήνων από τη Στενήμαχο της Ανατολικής Ρωμυλίας εγκατεστημένων στη Βοστώνη προς την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, αρ. πρωτ. 2551, 11 Μαρτίου 1919, “ήδη βλέπομεν ου μόνον συνηγορίαν υπέρ των δικαίων του Ελληνισμού γενικώς αλλά και ιδιαιτέρως υπό των διαπρεπεστέρων ιστορικών αρθρογράφων (ως π.χ. της μοναδικής αυθεντίας του κ. Frank Simmonds) εκφραζομένους ευχάς όπως «η Βουλγαρία, το άπιστον αυτό έθνος περιορισθή εδαφικώς εις βαθμόν ώστε εν τω μέλλοντι μη γίνεται όργανον της τυχόν ανορθουμένης Ρωσσίας ή Ιταλίας, προς διατάραξιν και πάλιν της

εκτιμήσεις αφενός, η μεικτή εθνική σύσταση της περιοχής και η θετική αντιμετώπιση των Σλαύων συνολικά στις Ηνωμένες Πολιτείες αφετέρου¹¹⁶², ήταν οι λόγοι που υποστηρίχθηκε τόσο έντονα από τους Αμερικανούς διπλωμάτες και τον πρόεδρο Wilson η διατήρηση της ακεραιότητας της Βουλγαρίας. Η διαφορετική αντίληψη για το καθεστώς των πολυεθνικών πληθυσμιακά λιμανιών της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα του Συνεδρίου της Ειρήνης στο Παρίσι και το μελλοντικό καθεστώς της Θράκης στάθηκε αφορμή τριβών της ελληνικής με την αμερικανική αντιπροσωπεία.

Ο επιτετραμμένος των Ηνωμένων Πολιτειών στη Βουλγαρία Dominic I. Murphy έστειλε εκθέσεις στην αμερικανική αντιπροσωπεία στο Συνέδριο της Ειρήνης που τεκμηριώναν την ανάγκη διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας της Βουλγαρίας και την ανάγκη παραχώρησης επιπλέον της Νότιας Δοβρουτζάς και μέρους της Μακεδονίας. Τις απόψεις αυτές εξέθεσε και ο ίδιος όταν έφτασε στο Παρίσι και κατάφερε να επηρεάσει την αμερικανική αντιπροσωπεία υπέρ των βουλγαρικών θέσεων¹¹⁶³. Την ίδια περίοδο οι Βουλγαρομακεδόνες της Αμερικής υπέβαλαν ψηφίσματα ζητώντας την υποστήριξη του προέδρου Wilson στην αυτονομία της Μακεδονίας¹¹⁶⁴. Οι Έλληνες διπλωμάτες απέδωσαν την Αμερικανική υποστήριξη προς τη Βουλγαρία στο γεγονός ότι οι Βούλγαροι προσέγγισαν πρώτοι τις Ηνωμένες Πολιτείες με στατιστικές και δεδομένα που τους συνέφεραν και, όπως στην περίπτωση των Αλβανών, μερίμνησαν ώστε να εμποδίσουν την επιστροφή στην

παγκοσμίου ειρήνης»”.

1162 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Έκθεση του επιτετραμμένου στις Ηνωμένες Πολιτείες Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 1184, 30/13 Δεκεμβρίου 1918, “Είνε περίεργον και δυσεξήγητον διατί οι Σλαυικοί λαοί χαίρουσι μεγάλων συμπαθειών ενταύθα. Την αγάπην προς τους Σλαύους αντελήφθη εις όλους τους Αμερικανούς, χωρίς να δυνήθω να την εξηγήσω. Ορμεμφύτως φαίρονται οι Αμερικανοί προς αυτούς, συμπαθούντες αυτομάτως υπέρ αυτών. Άνευ των Γιουγκοσλαύων οι Σέρβοι θα ήσαν αντιπαθείς ενταύθα. Η προς τους πρώτους αγάπη επροκάλεσεν και την προς τους Σέρβους συμπάθειαν”.

1163 ΙΑΥΕ, Φ. Α5.1/1919, Έκθεση του επιτετραμμένου στη Βέρνη Απόστολου Αλεξανδρή στον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 316, 16 Φεβρουαρίου 1919.

1164 ΙΑΥΕ, Φ. Β/35/1919, Έκθεση του στρατιωτικού διοικητή Κοζάνης Φλωρίνης Β. Καλλιχαμάνη προς το Β' Γραφείο του Γενικού Επιτελείου, αρ. πρωτ. 1341, 3 Φεβρουαρίου 1919.

Ελλάδα των Βουλγαροφρόνων μεταναστών¹¹⁶⁵. Ο βομβαρδισμός των αντιπροσωπειών των Μεγάλων Δυνάμεων με αντικρουόμενες στατιστικές και τηλεγραφήματα από τους διεκδικητές κάθε περιοχής είχαν μειώσει την ισχύ τους ως μέσου πειθούς. Οι διπλωμάτες του συνεδρίου αντιμετώπιζαν με επιφύλαξη τα αντικρουόμενα στατιστικά δεδομένα των ενδιαφερόμενων χωρών και είχαν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις εκθέσεις δικών τους εντεταλμένων ερευνητών ή διπλωματών¹¹⁶⁶.

Στον βαθμό που δεν μπορούσε να αμφισβητήσει την ύπαρξη ισχυρών αλλογενών πληθυσμών τόσο στη Μακεδονία όσο και στη Θράκη, η Ελλάδα για να ενισχύσει τη διαπραγματευτική της θέση έπρεπε να πείσει για τον σεβασμό των μειονοτικών δικαιωμάτων τόσο των μουσουλμάνων όσο και των Εβραίων των Νέων Χωρών, προκειμένου να ενισχύσει τις διεκδικήσεις της σε περιοχές με μεικτό πληθυσμό. Τον Μάιο του 1919 περιόδευσε στην Αλβανία και τη Μακεδονία ο ταγματάρχης Charles Wellington Furlong με σκοπό να μελετήσει τα προβλήματα της περιοχής από στρατιωτική, εθνολογική και οικονομική άποψη. Ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για την κατάσταση των Εβραίων της Μακεδονίας και τη δυνατότητα των μουσουλμάνων να τελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα¹¹⁶⁷. Η επίσκεψή του εντάσσεται σε μια σειρά επιτόπιων ερευνών που ζήτησε ο πρόεδρος Wilson με σκοπό να εξακριβώσει την κατάσταση, ώστε να αντιμετωπίσει με επιστημονικά δεδομένα τις αξιώσεις τόσο των αντιμαχομένων βαλκανικών χωρών όσο και τις ιμπεριαλιστικές τάσεις

1165 ΙΑΥΕ, Φ. Α5.1/1919, Έκθεση του επιτετραμμένου στη Βέρνη Απόστολου Αλεξανδρή στον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 494, 10 Μαρτίου 1919, “η Αμερική από φύσεως doctrinaire εζήτησε να σπουδάσει ό,τι ηγνώνει και ότι ήτο κεκλημένη να κρίνει, «δι’ιδίων ησύχων μελετών» καθ’ην ώραν ουδείς άλλος σύμμαχος ενησχολείτο με τα ζητήματα αυτά. Τούτο δε, διότι εθεώρει όχι μόνον αδύνατον την ώριμην μελέτην κατά την ώραν της συνδιασκέψεως, αλλά και μη ασφαλή των παρουσιαζομένων τότε documentations εχουσών κατ’αυτήν χαρακτήρα υποβολιμαίων, αποσκοπούντα την παραπλάνησιν των αδαών. Είχε δε το φιλότιμον πείσμα να μη περάσει ως θύμα της αγνοίας της. Ποίοι όθεν ήσαν οι επιδέξιοι οι κατορθώσαντες να προμηθεύσουν τας «ασφαλείς ηρέμους μελέτας (!) τω κ. House. Φοβούμαι, εξ όσων μανθάνω, ότι ήσαν οι Βούλγαροι, οι μεθοδικώτερον έκπαλαι εργασθέντες ημών, ταχέως δε αντιληφθέντες της αξίας της αμερικανικής συνδρομής”.

1166 *New York Herald*, 17 Μαΐου 1919, άρθρο του William T. Ellis.

1167 ΙΑΥΕ, Φ. Α5.VII2/1919, Τηλεγράφημα του υπεύθυνου του γραφείου τύπου Θεσσαλονίκης Στυλιανού Πρωτονοτάριου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Διομήδη, αρ. πρωτ. 5210, 29 Μαΐου 1919.

των μεγάλων δυνάμεων. Η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να προσεταιριστεί τους μουσουλμάνους βουλευτές του Βουλγαρικού κοινοβουλίου. Παρουσίασε μάλιστα και ψήφισμα με το οποίο ζητούσαν την παραχώρηση της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα¹¹⁶⁸.

Ενώ αρχικά ο πρόεδρος Wilson είχε δεχτεί την παραχώρηση τόσο της Δυτικής όσο και της Ανατολικής Θράκης στην Ελλάδα μέχρι τη γραμμή Αίνου-Μηδείας, που θα αποτελούσε το όριο του Κράτους των Στενών, μετά την επάνοδο του στις Ηνωμένες Πολιτείες το καλοκαίρι του 1919 μετέβαλε τη στάση του. Σε αμερικανικές εφημερίδες της περιόδου δημοσιεύτηκαν αρκετά άρθρα που αναφέρονταν στις ελληνικές βιαιοπραγίες κατά τους βαλκανικούς πολέμους όπως περιγράφονταν στην έκθεση της επιτροπής Karnegie και υποστηρίζονταν τα βουλγαρικά δίκαια στη Θράκη και τη Μακεδονία¹¹⁶⁹. Το κλίμα αυτό, σε συνδυασμό με τις εισηγήσεις των συμβούλων του, τον έπεισαν ότι η Βουλγαρία έπρεπε να διατηρήσει τη Δυτική Θράκη, παρά τις δηλώσεις του για την εκτίμηση που έτρεφε στον Βενιζέλο, θεωρώντας ως ανεπαρκή την παραχώρηση οικονομικής διεξόδου από την Ελλάδα¹¹⁷⁰. Ακόμη και αν παραχωρείτο η Ανατολική Θράκη στην Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες επέμειναν ότι έπρεπε, τουλάχιστον, να διατηρήσει η Βουλγαρία πλήρη κυριαρχία στον σιδηροδρομικό διάδρομο προς το Δεδέ Αγάτς, που θα ανακηρυσσόταν ελεύθερη πόλη στο πρότυπο του Ντάντσιχ ή του Φιούμ¹¹⁷¹. Η περιοχή του Δεδέ Αγάτς είχε βουλγαρική πλειοψηφία, γεγονός που ίσως είχε μεγαλύτερη σημασία για τους νέους Αμερικανούς εμπειρογνώμονες που συμμετείχαν στην επιτροπή εδαφικών υποθέσεων από τη διακοπή της συνέχειας του ελληνικού εδάφους. Ο Coolidge σε αντίθεση με τον Westermann δεν πίστευε ότι η ελληνική διεκδίκηση τόσο στη δυτική όσο και στην ανατολική

1168 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Τηλεγράφημα της ελληνικής αντιπροσωπείας στο Παρίσι προς τον καθηγητή Ανδρέα Ανδρεάδη στη Ουάσιγκτων, αρ. πρωτ. 4812, 8/21 Μαΐου 1919. Οι Μουσουλμάνοι βουλευτές διέψευσαν ότι υπέγραψαν ποτέ ανάλογο κείμενο.

1169 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Τσαμαδού προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 4812, 28/12 Μαΐου 1919.

1170 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Έκθεση του απεσταλμένου στις Ηνωμένες Πολιτείες καθηγητή Ανδρέα Ανδρεάδη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, 3 Σεπτεμβρίου 1919.

1171 FRUS, PPC, τ. VII: 608-611, 671-673. Βλ. χάρτη αρ. 9.

Θράκη διέθετε πληθυσμιακή ή οικονομική νομιμοποίηση και η στέρηση από τη Βουλγαρία της εξόδου στο Αιγαίο θα αποτελούσε ένα επιπλέον παράγοντα αστάθειας στη Βαλκανική¹¹⁷². Πέρα από τις οικονομικές παραμέτρους οι Αμερικανοί διπλωμάτες, το καλοκαίρι του 1919, υποστήριξαν ότι η σύνθεση του πληθυσμού ολόκληρης της Δυτικής Θράκης είχε μεταβληθεί μετά τις αναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών που ακολούθησαν τους Βαλκανικούς Πολέμους με αποτέλεσμα η περιοχή να έχει πλέον βουλγαρική πλειοψηφία¹¹⁷³ και ότι δεν έπρεπε να ανατραπεί η ισορροπία που είχε καθιερώσει η Συνθήκη του Βουκουρεστίου. Η μεταστροφή των Ηνωμένων Πολιτειών ίσως όμως να αποτελούσε και μια αντίδραση στα έκτροπα κατά τις πρώτες μέρες της ελληνικής κατοχής στη Σμύρνη, που φάνηκε να δικαιώνουν την άποψη ότι η Ελλάδα δεν ήταν σε θέση να κυβερνήσει αλλογενείς πληθυσμούς. Η ελληνική κυβέρνηση είχε την υποψία ότι στην αμερικανική στάση στο ζήτημα της Θράκης ίσως είχαν επιδράσει οι βιομήχανοι που επεξεργάζονταν τα καπνά της περιοχής¹¹⁷⁴. Κατά τις πληροφορίες όμως που κατάφερε να συλλέξει ο Έλληνας πρόξενος στη Νέα Υόρκη, οι καπνοβιομήχανοι ήταν αντίθετοι στην προσάρτηση της δυτικής Μικράς Ασίας στην Ελλάδα, όχι όμως και της Δυτικής Θράκης¹¹⁷⁵. Η ελληνική πρεσβεία προσπάθησε να μεταπείσει τον πρόεδρο, καταφεύγοντας στη μεσολάβηση δημοκρατικών γερουσιαστών¹¹⁷⁶.

Η Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση προσπάθησε να κινητοποιήσει τη φιλικά διακείμενη προς την Ελλάδα Γερουσία και τον Αμερικανικό Τύπο για να αντιμετωπίσει τη μεταστροφή της αμερικανικής στάσης εναντίον της ελληνικής διεκδίκησης της Δυτικής Θράκης. Στις 11 Αυγούστου 1919 η Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση και η Κοινότητα Βοστώνης οργάνωσαν ένα

1172 Nielsen, *ο.π.*: 192.

1173 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Τηλεγράφημα της ελληνικής αντιπροσωπείας στο Παρίσι προς τον Έλληνα Πρόξενο στη Νέα Υόρκη Ψαρούδα, αρ. πρωτ. 7848, 8 Αυγούστου 1919.

1174 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Τηλεγράφημα της ελληνικής αντιπροσωπείας στο Παρίσι προς τον Έλληνα Πρόξενο στη Νέα Υόρκη Ψαρούδα, αρ. πρωτ. 7849, 8 Αυγούστου 1919.

1175 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Τηλεγράφημα του Έλληνα Πρόξενου στη Νέα Υόρκη Ψαρούδα προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 8178, 5/18 Αυγούστου 1919.

1176 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Τηλεγράφημα της ελληνικής αντιπροσωπείας στο Παρίσι προς τον Έλληνα Πρόξενο στη Νέα Υόρκη Ψαρούδα, αρ. πρωτ. 7849, 8 Αυγούστου 1919.

συλλαλητήριο με τη συμμετοχή Ελληνοαμερικανών βετεράνων, αντιπροσωπειών από τις κοινότητες της Νέας Αγγλίας με σκοπό να διεκδικήσουν την υποστήριξη του Αμερικανού προέδρου για την προσάρτηση της Βορείου Ηπείρου, της Θράκης και των Δωδεκανήσων και να ευχαριστήσουν τους γερουσιαστές Henry Cabbot Lodge, Frank B. Brandegee και William King¹¹⁷⁷ και τις αμερικανικές εφημερίδες για την ευνοϊκή στάση τους απέναντι στις ελληνικές διεκδικήσεις.

Τόσο σε αυτό το συλλαλητήριο, όσο και στα επόμενα που οργανώθηκαν, συμμετείχαν ο Μίραν Σεβασλής ως εκπρόσωπος των Αρμενίων και ο κοινωνιολόγος Κάρολος Φλάισερ ως εκπρόσωπος των Εβραίων. Οι μουσουλμανικές ομάδες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εμφανίζονταν από κοινού για να διεκδικήσουν την αυτοδιάθεσή τους, προβάλλοντας τον θρησκευτικό χαρακτήρα της σύγκρουσης. Το συλλαλητήριο της Βοστώνης ακολούθησε από τις 19 ως τις 23 Αυγούστου παναμερικανικό συνέδριο στην Ουάσιγκτον¹¹⁷⁸. Ο πρόεδρος Wilson αρνήθηκε να δεχθεί αντιπροσωπεία των συμμετεχόντων και ζήτησε να του υποβάλουν σε υπόμνημα τις θέσεις τους. Οι διοργανωτές επισήμαναν με αφορμή το γεγονός αυτό την αδιαφορία πολλών κοινοτήτων και συλλόγων για τη συγκέντρωση και υπογράμμισαν ότι η αρνητική στάση πολλών Αμερικανών στις ελληνικές διεκδικήσεις οφειλόταν στην άρνηση των Ελλήνων να μάθουν τα αγγλικά και να προσπαθήσουν να ξεφύγουν από τον αποκλεισμό των συνοικιών τους και να συμμετάσχουν στα αμερικανικά και πολιτικά δρώμενα¹¹⁷⁹. Η κινητοποίηση των κοινοτήτων για την υποστήριξη των ελληνικών διεκδικήσεων μπορεί να ευαισθητοποιούσε ένα

1177 *Εθνικός Κήρυξ*, 11, 12, 13 Αυγούστου 1919.

1178 *Εθνικός Κήρυξ*, 3 Σεπτεμβρίου 1919.

1179 *Εθνικός Κήρυξ*, 5 Σεπτεμβρίου 1919, “Η υπό των Ελλήνων της Αμερικής τελεία εκμάθησις της Αγγλικής γλώσσης θα συντελέσῃ ταχύτερον και αποτελεσματικώτερον από κάθε άλλον μέσον εις την κατανόησιν του Αμερικανικού πνεύματος και των αρχών αυτού, εις την τελειοτέραν επικοινωνίαν των διανοιών των δύο τούτων λαών και αδελφοποίησιν των καρδιών αυτών, εις την σαφεστέραν κατανόησιν του Αμερικανικού τρόπου του σκέπτεσθαι, λέγειν και πράττειν, και εν γένει θέλει επιταχύνῃ την στενωτέραν ένωσιν των Αμερικανικών και Ελληνικών δυνάμεων διά της διαλευκάνσεως πάσης τυχόν παρεξηγήσεως και πεπλανημένης αντιλήψεως, οίτινες ως επί το πλείστον δημιουργούσι το χάσμα του χωρισμού και παρουνσιάζουσιν ως αποτέλεσμα πολλάκις το λυπηρόν φαινόμενον της μισαλλοδοξίας”, Άρθρο του Ανδρέα Ι. Βλάχου, δικηγόρου και αντιπροσώπου της ελληνικής κοινότητας Σικάγου στο συνέδριο.

μέρος της αμερικανικής κοινής γνώμης, αλλά ενεργοποιούσε και τα ξενοφοβικά χαρακτηριστικά μιας ισχυρής μερίδας, καθώς παρουσίαζε τους Έλληνες να αντιτάσσονται στην πολιτική του προέδρου Wilson και να αρνούνται να εξαμερικανιστούν. Στην κορύφωση αυτή της ελληνικής αλυτρωτικής προπαγάνδας διακρίνονται ήδη τα στοιχεία που οδήγησαν σταδιακά στα επόμενα χρόνια στην συγκρότηση της ελληνοαμερικανικής κοινότητας με συνδετικό κρίκο την ορθόδοξη εκκλησία και όχι την εξάρτηση από την Ελλάδα.

Οι προσπάθειες αυτές δεν κατάφεραν να μεταβάλουν την στάση της αμερικανικής αντιπροσωπείας. Σε τηλεγράφημά του στις 28 Αυγούστου 1919, ο πρόεδρος Wilson επανειλάμβανε ότι η αντίρρησή του για την παραχώρηση της Θράκης στην Ελλάδα δεν είχε ως κίνητρο την εύνοιά του προς τη Βουλγαρία αλλά την προσπάθεια αποτροπής ενός μελλοντικού πολέμου¹¹⁸⁰. Αναγνώριζε την ανάγκη να υποστηριχθεί η κυβέρνηση Βενιζέλου στο εσωτερικό και για τον λόγο αυτό πρότεινε, ως συμβιβαστική λύση, να προσαρτήσει η Ελλάδα τους καζάδες της Ξάνθης και της Κομοτηνής που είχε διεκδικήσει και το 1913, να παραχωρηθεί στη Βουλγαρία σιδηροδρομικός διάδρομος προς το Δεδέ Αγάτς και να αποτελέσει η Ανατολική Θράκη τμήμα του Κράτους των Στενών. Κατά τη γνώμη του μια περιοχή με μεικτό πληθυσμό θα αποτελούσε αφορμή πολέμου σε όποια από τις χώρες και αν παραχωρείτο¹¹⁸¹. Η στάση του αυτή όμως παρερμηνεύθηκε ως απόπειρα να παρεμβληθεί η Βουλγαρία ως διηνεκές εμπόδιο στην προσάρτηση της Κωνσταντινούπολης από την Ελλάδα¹¹⁸². Παρά το γεγονός ότι οι απόψεις των Αμερικανών δεν ήταν δεσμευτικές, καθώς δεν είχαν κηρύξει τον πόλεμο στη Βουλγαρία, τελικά η Δυτική Θράκη για να

1180 FRUS, PPC, τ. VIII: 50-51.

1181 *Ατλαντίς*, 9 Ιουνίου 1919, “Είναι δυνατόν να αποτελέσουν διά την Ελλάδα μίαν νέα Αλσατία και Λωρραίνη. Η Ελληνοβουλγαρική ειρήνη θα απειλήται πάντοτε εκ του γεγονότος ότι η Ελλάς θα είναι η κατέχουσα τα μέρη αυτά”, Δηλώσεις του Lybyer στον Νικόλαο Κυριακίδη.

1182 *Εθνικός Κήρυξ*, 7 Σεπτεμβρίου 1919, “Κάποιος Άγγλος φίλος μου μου εξέφρασεν την εξής ιδέαν [...] Μια ισχυρά Βουλγαρία συνορεύουσα με το κράτος της Κωνσταντινουπόλεως και φίλη των Αμερικανών θα χρησιμεύη ως αιώνιον εμπόδιον των Ελληνικών Πόθων διά την Εθνικήν των πρωτεύουσαν [...] η οποία προώρισται να γείνη η πρωτεύουσα των Ιεραποστόλων. Εάν οι Αμερικανοί δεχθούν το Mandat επί της Κωνσταντινουπόλεως και στείλουν εκεί άνδρας πολιτικούς εξ Αμερικής έχει καλώς. Εάν όμως εμπιστευθούν την Κυβέρνησιν της Κωνσταντινουπόλεως εις τους Ιεραποστόλους και τους Εβραίο-Αμερικάνους τότε προτιμότερα θα είναι πάσα άλλη λύσις”.

καμφθούν οι αντιδράσεις των Ηνωμένων Πολιτειών παραχωρήθηκε στις Δυνάμεις συνολικά με τη συνθήκη του Νειϊγύ¹¹⁸³. Η τύχη της περιοχής παρέμεινε σε εκκρεμότητα μέχρι το καλοκαίρι του 1920, οπότε και κατακυρώθηκε στην Ελλάδα με τη συνθήκη των Σεβρών.

¹¹⁸³ FRUS, *PPC*, τ. VIII: 35-37.

δ. Η πρόταση για ένα πολυεθνικό Οθωμανικό κράτος και οι πιέσεις για
τριχοτόμηση της Μικράς Ασίας

Η Αμερικανική αντιπροσωπεία στο Παρίσι σε αντίθεση με τη Θράκη δεν αμφισβητούσε την ελληνική πληθυσμιακή υπεροχή στο σαντζάκιο της Σμύρνης και τον καζά του Αϊβαλή¹¹⁸⁴. Έθετε υπό συζήτηση αν η περιοχή έπρεπε να προσαρτηθεί στην Ελλάδα ή να της παραχωρηθεί καθεστώς αυτονομίας, καθώς η Σμύρνη αποτελούσε από τα μέσα του 18ου αιώνα το κύριο εξαγωγικό λιμάνι της Μικράς Ασίας¹¹⁸⁵. Το ζήτημα βέβαια αποτελούσε τμήμα της συνολικής ρύθμισης για το καθεστώς των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και συνάρτηση των επιμέρους διεκδικήσεων των διαφόρων δυνάμεων. Σε πρώτη φάση, όμως, ο πρόεδρος Wilson αντιμετώπισε την αποστολή του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη ως ανάχωμα στον ιταλικό ιμπεριαλισμό. Στην άποψη αυτή συνέβαλαν ιδιαίτερα και οι εκθέσεις του Αμερικανού προξένου στη Σμύρνη Georges Horton που επέκρινε έντονα την ιταλική επεκτατική πολιτική¹¹⁸⁶. Η λειτουργία του αμερικανοβρετανικού άξονα, σε συνδυασμό με τη γοητεία και την πειθώ που ασκούσε στους δύο ηγέτες ο Ελευθέριος Βενιζέλος, οδήγησε στην έγκριση να αποβιβαστεί ελληνικός στρατός στη Μικρά Ασία. Η κίνηση αυτή συμβάδιζε τόσο με τη θέση της Ελλάδας ως πελατειακού κράτους της Μεγάλης Βρετανίας στην Εγγύς Ανατολή όσο και με την αρχή των εθνοτήτων και την προσπάθεια ανάσχεσης του ιταλικού ιμπεριαλισμού από τον πρόεδρο Wilson. Ο Wilson στο ζήτημα της ελληνικής απόβασης δεν ακολούθησε την άποψη των συμβούλων του και υποστήριξε την επίσπευση της ελληνικής απόβασης, αναγνωρίζοντας ότι η περιοχή έπρεπε να προσαρτηθεί στην Ελλάδα¹¹⁸⁷.

1184 Βλ. χάρτη αρ. 8.

1185 Elena Frangakis-Syrett, "Le développement d'un port méditerranéen d'importance internationale: Smyrne (1700-1914), *Smyrne, la ville oubliée? 1830-1930, Mémoires d'un grand port ottoman*, Παρίσι 2006: 23-27.

1186 ΙΑΥΕ, Φ. Α5.VII2/1919, Τηλεγράφημα του υπεύθυνου του γραφείου τύπου Θεσσαλονίκης Στυλιανού Πρωτονοτάριου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Διομήδη, αρ. πρωτ. 4002, 23 Απριλίου 1919.

1187 FRUS, PPC, τ. V: 484, "MR LLOYD GEORGE said he thought it ought to be decided that M. Venizelos should be allowed to land two or three Divisions at Smyrna to protect his fellow

Παράλληλα, με σκοπό να υπερκεράσει το πνεύμα των μυστικών συνθηκών για τη διανομή των εδαφών, πρότεινε τη σύσταση μιας επιτροπής από εμπειρογνώμονες που θα κατέληγε μετά από επιτόπια έρευνα σε ένα πόρισμα, λαμβάνοντας υπόψη τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες παράλληλα με τις επιθυμίες των πληθυσμών της περιοχής. Λόγω της απροθυμίας των υπολοίπων δυνάμεων να στείλουν εκπροσώπους, η αρχικά προγραμματισμένη ως διασυμμαχική επιτροπή αποτελείτο τελικά μόνο από Αμερικανούς. Έμεινε γνωστή ως επιτροπή King-Crane από τους επικεφαλής της Henry Churchill King, καθηγητή βιβλικών σπουδών και πρόεδρο του Oberlin College, και τον Charles R. Crane, επιχειρηματία μέλος της Διοικούσας Επιτροπής (Board of Trustees) του Robert College, πρόεδρο της Διοικούσας Επιτροπής (Board of Trustees) του Constantinople Women's College και ταμία της Near East Relief¹¹⁸⁸. Καθώς κανείς από τους δύο δεν ήταν ειδικός σε θέματα της Εγγύς Ανατολής στην επιτροπή, προσκολλήθηκε ως ειδικός τεχνικός σύμβουλος ο καθηγητής Albert Howe Lybyer του πανεπιστημίου του Σικάγου και παλαιότερα καθηγητής στο Robert College, ο οποίος είχε συντάξει και το υπόμνημα για τα Βαλκάνια στο πλαίσιο της Enquiry¹¹⁸⁹.

Ο Lybyer, πριν την αναχώρηση της επιτροπής, υπέβαλε στον πρόεδρο Wilson ένα υπόμνημα για την κατάσταση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Σε αυτό υποστήριζε ότι δεν έπρεπε να ανακοινωθεί η ανάληψη εντολής στην Αρμενία πριν σταλούν στρατεύματα, γιατί αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα τη σφαγή των εναπομεινάντων Αρμενίων, αντιτασσόταν στην παραχώρηση στην

coyntrymen in Turkey. PRESIDENT WILSON pointed out that the report of the Greek Commission was now unanimously in favour of giving this area to Greece. M. CLEMENCEAU said he was ready to allow M. Venizelos to send troops [...] MR LLOYD GEORGE [...] asked for a decision that M. Venizelos might be authorized to send troops on board ship to Smyrna to be kept there ready for landing in case of necessity. PRESIDENT WILSON asked why they should not be landed at once? The men did not keep in good condition on board ship. MR LLOYD GEORGE said he had no objection". Στον Wilson προσήπταν πολλοί την ευθύνη του για τον ελληνοτουρκικό πόλεμο, πρβλ. Thomas A. Bailey, *Woodrow Wilson and the Lost Peace* Νέα Υόρκη 1945: 265-266.

1188 Harry N. Howard, *The King-Crane Commission, an American Inquiry in the Middle East*, Βηρυτός 1963: 40. Στην επιτροπή επίσης συμμετείχαν ο λοχαγός William Yale ως τεχνικός σύμβουλος για τις νότιες και ο καθηγητής George Redington Montgomery για τις βόρειες περιφέρειες της Τουρκίας καθώς και ο καθηγητής Robert J. Kerner ως γραμματέας.

1189 Βλ. παρ. η ανάγκη συγκρότησης της ελληνικής αλυτρωτικής προπαγάνδας.

Ελλάδα της δυτικής Μικράς Ασίας, καθώς δεν είχε τη δύναμη να τη διατηρήσει, και πρότεινε την αποχώρηση των ιταλικών δυνάμεων για να αποφευχθούν ταραχές¹¹⁹⁰. Ανάλογες απόψεις εξέφρασε και ο Henry Morgenthau, πρώην πρεσβευτής των Ηνωμένων Πολιτειών στην Κωνσταντινούπολη, μέχρι τη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Σε ένα υπόμνημα για το «τουρκικό ζήτημα» πρότεινε να αναλάβουν οι Ηνωμένες Πολιτείες την εντολή στην Αρμενία, την «Τουρκική Μικρά Ασία», τη ζώνη της Σμύρνης και το Κράτος των Στενών με κοινό κυβερνήτη και χωριστές διοικήσεις¹¹⁹¹, επισημαίνοντας ότι η ιταλική, γαλλική, και ελληνική κυριαρχία σε μέρος της Μικράς Ασίας θα αποτελούσε απειλή για την εύρυθμη λειτουργία των αμερικανικών ιδρυμάτων στην περιοχή¹¹⁹².

Η αναχώρηση της επιτροπής επισπεύσθηκε μετά την ελληνική απόβαση στη Σμύρνη στις 15 Μαΐου 1919 και τα επεισόδια που ακολούθησαν ώστε να προληφθούν ενδεχόμενες επιπλοκές και μεγαλύτερες ταραχές¹¹⁹³. Παράλληλα, συγκροτήθηκε μια διασυμμαχική επιτροπή για να εξετάσει τις ευθύνες. Οι συζητήσεις, ωστόσο, συνεχίστηκαν τόσο στις επιτροπές για τα εδαφικά ζητήματα όσο και στο συμβούλιο των αρχηγών των συμμάχων κρατών. Το γεγονός προκάλεσε μεγάλη ανησυχία στην ελληνική αντιπροσωπεία γιατί θα μπορούσε να έχει επιπτώσεις στη συνέχιση της ελληνικής στρατιωτικής παρουσίας στη Μικρά Ασία. Οι ανταποκρίσεις από τη Μικρά Ασία περιέγραφαν με μελανά χρώματα την κατάσταση του μουσουλμανικού πληθυσμού στην υπό ελληνική κατοχή ζώνη, προκαλώντας αρνητική εντύπωση ακόμη και στους φιλελληνικούς αμερικανικούς κύκλους¹¹⁹⁴. Ενισχύθηκε έτσι η

1190 Albert H. Lybyer, *Suggestions in Regard to the Turkish Situation*, 20 Μαΐου 1919. Howard, ο.π.: 79.

1191 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΚ13/1919, Χειρόγραφη επιστολή προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 5649, 6 Ιουνίου 1919. Προσπαθώντας να απολογηθεί υποστήριξε ότι ο σκοπός του δεν ήταν να υποτιμήσει τους Έλληνες και ότι η συναίνεση του προέδρου Wilson ήταν ενδεικτική του γεγονότος ότι δεν έδωσε ιδιαίτερη σημασία στο υπόμνημά του.

1192 Caleb Gates, *Not to me only*, Πρίνστον Νιου Τζέρσυ 1940: 260. Επιστολή του Henry Morgenthau στον πρόεδρο Wilson, 21 Μαΐου 1919,

1193 Howard, ο.π.: 81.

1194 ΙΑΥΕ, Φ. Α5VII/1919, Επιστολή του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου

άποψη όσων θεωρούσαν τους “ιθαγενείς” λαούς ανίκανους για αυτοκυβέρνηση και τόνιζαν την ανάγκη ενός ισχυρού εντολοδόχου.

Η διασυμμαχική επιτροπή στην οποία συμμετείχε ο ναύαρχος Mark L. Bristol πρότεινε την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μικρά Ασία και την αντικατάστασή του από μονάδες των συμμάχων και την αποκατάσταση της οθωμανικής διοίκησης. Ο Albert H. Lybyer αμφισβήτησε ότι η Νεώτερη Ελλάδα είχε αποκτήσει το βαθμό ανάπτυξης που απαιτείτο ώστε να αναλάβει την εντολή σε μια περιοχή με ξένο και μάλιστα εχθρικό πληθυσμό¹¹⁹⁵. Επειδή το όριο της κατοικούμενης από τους Έλληνες περιοχής δεν διέθετε φυσική αμυντική γραμμή και η διεκδικούμενη από τον Βενιζέλο περιοχή παρά τα φυσικά της σύνορα είχε συντριπτική «τουρκική» πλειοψηφία, προέβλεπε ότι δεν επρόκειτο να υπάρξει ειρήνη στην περιοχή εφόσον παρέμενε ο ελληνικός στρατός. Συγχρόνως υποστήριζε ότι ακόμη και η παραχώρηση αυτονομίας στην περιοχή της Σμύρνης¹¹⁹⁶ θα προκαλούσε τους «Τούρκους», καθώς θα ερμηνευόταν ως αφετηρία της προσάρτησης στην Ελλάδα. Και οι δύο συμερίζονταν την εντύπωση ότι δεν έπρεπε η συνθήκη ειρήνης που θα επέβαλλαν οι Δυτικές Δυνάμεις να ερμηνευθεί από τους Μουσουλμάνους ως απόδειξη της εκδικητικότητας των Χριστιανών, αλλά να δημιουργεί τις προϋποθέσεις συνύπαρξης των εθνοτήτων της περιοχής. Για τον σκοπό αυτό θα έπρεπε να αποφευχθούν οι παραχωρήσεις σε μειονότητες που θα φαίνονταν ως προοίμιο μελλοντικής απόσπασης επαρχιών. Στους κύκλους των Αμερικανών

προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 2472, 31 Οκτωβρίου 1919.

¹¹⁹⁵ Albert H. Lybyer, “Turkey under the Armistice”, *Journal of International Relations*, 12, Απρίλιος 1922: 456, “The pleasant insinuating ways of Venizelos more and more obscured the facts that his position even in Greece rested upon Allied bayonets and that the Greeks far from being the heroes and philosophers of classic lore were no more civilized than the neighbors and enemies they despised and belittled”. Marjorie Housepian, “George Horton and Mark L. Bristol”, *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Τόμος Τέταρτος, Αφιέρωμα στη Μικρασιατική Καταστροφή, Αθήνα 1983: 139, την ίδια αρνητική άποψη για τους σύγχρονους Έλληνες εξέφρασε και ο αντιναύαρχος Mark Bristol, ύπατος αρμοστής των Ηνωμένων Πολιτειών στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος προέβλεπε ότι η παραχώρηση εδαφών στην Αρμενία και την Ελλάδα θα προκαλούσε την επανάληψη των γεγονότων των Βαλκανίων σε χειρότερη μορφή, καθώς δεν θα συμμετείχαν οι Σέρβοι ή οι Βούλγαροι, τους οποίους θεωρούσε πιο αξιόπιστους.

¹¹⁹⁶ Albert H. Lybyer, *Anatolia: Draft of Opinion*, *Lybyer Papers*. Ο Lybyer είχε εκφράσει έντονο ενδιαφέρον για να επιλεγεί ως αξιωματούχος της αμερικανικής διοίκησης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, βλ. Grabill, ο.π.: 198.

εμπειρογνομόνων ήταν ισχυρή η άποψη ότι ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι σύμβουλοί του αποτελούσαν μια φωτισμένη μειοψηφία που μόλις επαρκούσε για τη διοίκηση της Ηπείρου και της Μακεδονίας. Κατ' αυτούς η Ελλάδα ήταν ανίκανη να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις διοίκησης και ακόμη περισσότερο στρατιωτικού ελέγχου της Μικράς Ασίας¹¹⁹⁷. Στην αρνητική αντιμετώπιση των ελληνικών διεκδικήσεων από τους Αμερικανούς συμβούλους συνέβαλλε και η αρνητική εικόνα της αμερικανικής κοινής γνώμης για τους Έλληνες μετανάστες οι οποίοι παρουσιάζονταν ως ανάξιοι απόγονοι του κλασικού πολιτισμού¹¹⁹⁸.

Ο πρόεδρος Wilson αντίθετα θεωρούσε ότι οι ανάληψη της διοίκησης της Δυτικής Μικράς Ασίας από την Ελλάδα θα αποτελούσε το έναυσμα για να βελτιώσει τον διοικητικό της μηχανισμό ώστε να ανταποκριθεί με επιτυχία στις αυξημένες απαιτήσεις¹¹⁹⁹, διαφεύδοντας την πεποίθηση ότι ήταν έρμαιο των φιλοβούλγαρων και φιλοαλβανών ιεραποστόλων, των φιλοϊταλών και των Εβραίων συμβούλων του¹²⁰⁰. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος γνώριζε από το 1918 ότι

1197 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Επιστολή του απεσταλμένου στις Ηνωμένες Πολιτείες καθηγητή Ανδρέα Ανδρεάδη προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο, αρ. πρωτ. 7535, 20/1 Ιουνίου 1919, “διέδιδον επί μακρόν ότι ο κ. Βενιζέλος είναι μοναδικόν φαινόμενον και ότι όσον ούτος είναι διαπρεπής, τόσον απαξάπαντες οι συμπατριώται του είναι ευτελείς και διεφθαρμένοι [...] η ενταύθα πολυκέφαλος προπαγάνδα ήρχισε να κυκλοφορή διαδόσεις ότι οι περί υμάς Υπουργοί και Πρέσβεις είναι είδος “Κυριακάτικης ενδυμασίας” ην επιδεικνύομεν κατά τα εν τω εξωτερικώ ταξίδια, αλλ’ότι κατ’οίκον φέρομεν κατερρακωμένην περιβολήν [...] Η Ελλάς έχει μεγαλοφυά Πρωθυπουργόν και 3-4 διαπρεπείς υπουργούς και πρέσβεις αλλ’ούτοι μόλις αρκούσι διά την εσωτερικήν αυτής διοίκησιν. Είναι άρα αδύνατον ν’αναθέσητε εις την Ελλάδα νέα εδάφη και ιδίως να τη αναθέσητε εντολοδοσίαν [...] έχει γίνει συστηματική εργασία διαβολής, και ότι το δηλητήριο εισήλθε εις τον οργανισμόν. Το θλιβερώτερον είναι ότι ως προς τα της Ελληνικής Διοικήσεως και αυτοί οι φίλοι μας δεικνύονται εφεκτικοί”.

1198 ΙΑΥΕ, Φ. 48.4/1921, Έκθεση του προξένου στο Seattle, Was. Χρήστου Λιλιόπουλου, 1/14 Οκτωβρίου 1920, “Απορούμεν πώς η Αμερική, η οποία δεν έχει ενώπιόν της ή τους εν αυτή Έλληνας, δεν ευρίσκεται δε λόγω της γεωγραφικής της θέσεως εις στενήν κοινωνικήν επαφήν μετά της Ευρώπης όπως γνώριση και άλλους Έλληνας και δυνηθή ούτω να μορφώση διάφορον περί του έθνους μας γνώμην, δίδει και την Αδριανούπολιν εις την Βουλγαρίαν και την Σμύρνην εις τους Τούρκους και την Κορυτσάν εις του Αλβανούς!..Δεν εννοώ βεβαίως ότι δεν υπήρχον διά την στάσιν αυτήν της Αμερικής και άλλοι λόγοι ανεξάρτητοι της υπολήψεως των Ελλήνων παρά τοις Αμερικανοίς, ούτοι όμως έλαβον περισσήν υποστήριξιν και από αυτά τα επεισόδια μεταξύ των Ελλήνων της χώρας ταύτης [...] Η δε εντύπωσις την οποίαν οι Αμερικανοί γενικώς έχουσι περί των Ελλήνων δεν μας κολακεύει δι όλου, παρά τα πομπώδη άρθρα περί του μεγαλείου του Ελληνισμού της Αμερικής”.

1199 FRUS, PPC, τ. V: 585, “PRESIDENT WILSON said that the Greeks had hitherto never been taken, as it were, into the family of nations. He thought that if they were given what Venizelos had claimed -which he stated very frankly, and with great ability – he felt that a new spirit would be put into the Greek nation. He felt that under leaders such as Venizelos they might make a success. It was, he thought, true of nations as of men, that when given a big job, they would rise to the occasion”.

1200 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Επιστολή του απεσταλμένου στις Ηνωμένες Πολιτείες καθηγητή Ανδρέα Ανδρεάδη προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο, αρ. πρωτ. 7535, 20/1 Ιουνίου 1919, “Εν Αμερική είχομεν να παλαιώσωμεν κατά των φιλοβούλγαρων και φιλαλβανών (ιδία ιεροκηρύκων) των φιλιταλών και των πολυαριθμων ιταλών και πρακτόρων της ιταλικής

υπήρχαν δύο απόψεις στην Αμερικανική πολιτική, οι οποίες υποστήριζαν αντίστοιχα τον διαμελισμό και τη διατήρηση της ενότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹²⁰¹.

Οι εκπρόσωποι της ελληνικής προπαγάνδας, όμως, δεν κατάφεραν να αντιληφθούν ότι στην πραγματικότητα δεν υπήρχε το ενιαίο ανθελληνικό μέτωπο όπως και συγκροτημένη αμερικανική πολιτική πάνω στο ανατολικό ζήτημα. Το γεγονός ότι ο πρόεδρος, οι εμπειρογνώμονές του, η διοίκηση του ABCFM και το προσωπικό των ιδρυμάτων υπό τον έλεγχό του συνδέονταν δεν σήμαινε ότι είχαν τις ίδιες εκτιμήσεις. Ο πρόεδρος Wilson, γνωρίζοντας ότι έχει να αντιμετωπίσει ένα εχθρικό Κογκρέσο, είχε επιφυλάξεις για την ανάληψη οιασδήποτε ευθύνης από τις Ηνωμένες Πολιτείες και δεν λάμβανε υπόψη τις εισηγήσεις των τεχνικών συμβούλων ούτε καν του Υπουργού Εξωτερικών, γεγονός που προκαλούσε έντονες τριβές στο εσωτερικό της αμερικανικής αντιπροσωπείας¹²⁰². Ο ίδιος, σε πρώτη φάση, υπέθεσε ότι η Ελλάδα θα προσαρτούσε την περιοχή της Σμύρνης¹²⁰³ και θα αναλάμβανε την εντολή στο υπόλοιπο βιλαέτιο του Αϊδινίου, η Ιταλία θα αναλάμβανε την εντολή στη Νότια Μικρά Ασία, η Γαλλία στη Βόρεια Μικρά Ασία, αφήνοντας εκκρεμή την ανάληψη εντολής στην Αρμενία και την Κωνσταντινούπολη. Ανέφερε την άποψη των εμπειρογνομόνων ότι ίσως θα έπρεπε να αναλάβει μία χώρα την εντολή στη Μικρά Ασία και μία στις αραβικές περιοχές αλλά δεν επέμεινε και τελικά ζήτησε απλώς να έχει μεγαλύτερη ανεξαρτησία το βόρειο τμήμα της Μικράς Ασίας¹²⁰⁴.

προπαγάνδας, τέλος κατά των περί τον Μοργκεντάου και Σαν εβραίων”.

1201 ΙΑΥΕ, Φ. Α15/1918, Επιστολή του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 9385, 4/17 Οκτωβρίου 1918.

Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, ο.π.: 484.

1202 Grabill, ο.π.: 193, 198.

1203 FRUS, PPC, τ. V: 583, “PRESIDENT WILSON considering first the part of Anatolia that needed supervision, he would like Smyrna and the adjacent district, as proposed in the report of the Greek Commission, to be united to Greece in complete sovereignty. The same would apply to the Dodecanese. In addition he would like to give Greece a mandate for the remainder of the territory claimed by M. Venizelos”. Βλ. επίσης στο ίδιο: 622-623, 756-766

1204 FRUS, PPC, τ. V: 583, “PRESIDENT WILSON said that his idea was that the southern parts of Anatolia, should be economically developed, involving a question of administration. In northern Anatolia, however, the mandate should be limited to advice and guidance”.

Το ζήτημα ξανατέθηκε με αφορμή τις διαμαρτυρίες των Μουσουλμάνων της Ινδίας για την έλλειψη σεβασμού στο πρόσωπο του Χαλίφη. Οι εκπρόσωποί τους υπενθύμισαν στον πρόεδρο Wilson τη δέσμευσή του για την παροχή ανεξαρτησίας στις περιοχές με «τουρκικό» πληθυσμό που περιλαμβανόταν στο δωδέκατο σημείο της διακήρυξής του¹²⁰⁵. Ο Wilson δεν πίστευε όμως ότι η ρήτρα αυτή αναφερόταν στη ζώνη της Σμύρνης ή τις περιοχές του μελλοντικού αρμενικού κράτους. Η ανάληψη εντολής από τις Ηνωμένες Πολιτείες στα Στενά και την Αρμενία θα τις ενέπλεκαν στις υποθέσεις της Μέσης Ανατολής ενώ θα διευκόλυναν τη Βρετανία, καθώς οι αμερικανικές δυνάμεις θα αποτελούσαν ανάχωμα στη επέκταση της Σοβιετικής επιρροής στην «Τουρκία»¹²⁰⁶. Ειδικότερα ο George White, διευθυντής του Αμερικανικού Κολλεγίου της Μερζιφούντας, ο οποίος είχε γνωρίσει πρόσφατα τον Μουσταφά Κεμάλ στον Πόντο, ήταν ο μόνος που διέβλεπε τον άμεσο κίνδυνο από το εθνικιστικό κίνημα για τους Αρμενίους και τους Έλληνες της Μικράς Ασίας και ζητούσε την άμεση ανάληψη από τις Ηνωμένες Πολιτείες κατά προτεραιότητα της εντολής στην Αρμενία και δευτερευόντως μόνο στην υπόλοιπη Μικρά Ασία¹²⁰⁷.

Ο Wilson αγνόησε τα υπομνήματα για την ανάγκη διατήρησης της ακεραιότητας της Μικράς Ασίας και τάχθηκε στο συμβούλιο των ηγετών υπέρ του διαμελισμού της, ακολουθώντας τις απόψεις των ιεραποστόλων James Barton, George White, Mary Graham και William Peet. Όπως φάνηκε από τις απόψεις που εξέφρασε στις συνεδριάσεις, αξιοποιούσε τη σύσταση των επιτροπών και τα υπομνήματα των συμβούλων τους ως διαπραγματευτικό χαρτί και απόδειξη για την εμμονή του στην κατάργηση της μυστικής διπλωματίας ερήμην των λαών. Έτσι στη συνάντηση του συμβουλίου των ηγετών των τεσσάρων μεγάλων δυνάμεων (26 Ιουνίου 1919) υποστήριξε ότι έπρεπε να δοθεί ανεξαρτησία στην Αρμενία, τη Συρία και την Παλαιστίνη και

1205 FRUS, PPC, τ. V: 708.

1206 Fromkin, *ο.π.*: 398. Grabill, *ο.π.*: 242.

1207 Howard, *ο.π.*: 187.

να απομακρυνθεί ο Σουλτάνος από την Κωνσταντινούπολη¹²⁰⁸, καθώς οι «Τούρκοι» δεν αποτελούσαν το ισχυρότερο πληθυσμιακό στοιχείο. Την άποψη για την απομάκρυνση του Σουλτάνου υποστήριξε και ο Morgenthau¹²⁰⁹. Ο πρόεδρος Wilson μάλιστα συμφώνησε να προτείνει στη Γερουσία να αναλάβουν οι Ηνωμένες Πολιτείες την εντολή στην περιοχή των Στενών¹²¹⁰. Κατά τη γνώμη του κυριότερη πηγή προβλημάτων, σύμφωνα και με το υπόμνημα του Lybyer, ήταν η ιταλική παρουσία στη νότια Μικρά Ασία που προκαλούσε το μουσουλμανικό αίσθημα παγκοσμίως. Παρά την επιθυμία του να συμβάλει στη λύση του ζητήματος κατανοούσε ότι η κυριαρχία των Ρεπουμπλικανών στο Κογκρέσο θα δημιουργούσε προσκόμματα στην προοπτική ανάληψης εντολών από τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Μετά την επιστροφή του στην Αμερική ανακοίνωσε τηλεγραφικά ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν θα ήταν σε θέση να δεσμευτούν άμεσα για τις ευθύνες που θα αναλάμβαναν στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εξέφρασε όμως και πάλι την επιθυμία του να αναλάβει η Αμερική την εντολή για τα Στενά καθώς και για το μελλοντικό Αρμενικό κράτος¹²¹¹. Οι συζητήσεις ειδικά για το υπό μελέτη *Διεθνές Κράτος των Στενών* συνεχίστηκαν τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1919, χωρίς όμως να ληφθούν οριστικές αποφάσεις¹²¹². Στο υπόμνημα που υπέβαλε ο Lybyer για το Κράτος των Στενών¹²¹³ υποστήριζε ότι αν και ο πληθυσμός της περιοχής ήταν κατά πλειοψηφία τουρκικός, υπό το νέο καθεστώς οι Έλληνες και οι Δυτικοευρωπαίοι θα αποκτούσαν σταδιακά την πλειοψηφία¹²¹⁴.

1208 FRUS, PPC, τ. VI: 675-677.

1209 ΙΑΥΕ, Φ. Α5.VII2/1919, Τηλεγράφημα του υπεύθυνου του γραφείου τύπου Θεσσαλονίκης Στυλιανού Πρωτονοτάρη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 6853, 12 Ιουλίου 1919.

1210 FRUS, PPC, τ. VI: 711-713.

1211 FRUS, PPC, τ. VII: 14, 193, 194-198, 200-201.

1212 FRUS, PPC, τ. VII: 234-235, 242-248, 353, 355, 434-442. IX, 342-344.

1213 Albert H. Lybyer, *Boundaries of the Constantinople State*, Lybyer Papers. Παρατίθεται στο Howard, ο.π.: 214.

1214 ΙΑΥΕ, Φ. Β53/1918, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 9926, 15 Οκτωβρίου 1918. Ο Lybyer ενώ απέρριπτε την παραχώρηση της Θράκης στην Ελλάδα λόγω της τουρκικής πλειοψηφίας της περιοχής πρότεινε την προσάρτηση στη Βουλγαρία της περιοχής δυτικά της γραμμής Αίνου-Μηδείας που θα αποτελούσε το όριο του κράτους των Στενών ώστε να αποζημιωθεί για την μη ικανοποίηση των διεκδικήσεων της στη Μακεδονία.

Η τελική έκθεση της επιτροπής King-Crane συμφωνούσε με τη δεύτερη πρόταση. Πρότεινε την ανάληψη από τις Ηνωμένες Πολιτείες συνολικά της εντολής στην Αρμενία, τη Μικρά Ασία και το Κράτος των Στενών, όπως προέβλεπε και το υπόμνημα του Morgenthau. Σε αντίθεση όμως με το υπόμνημα του Morgenthau πρότεινε την παραχώρηση αυτονομίας στην περιοχή της Σμύρνης¹²¹⁵. Παρά τις επαφές που είχε με τους Εθνικιστές της Άγκυρας και την πεποίθηση ότι δεν πρέπει να προκληθεί ο μουσουλμανικός φανατισμός, η επιτροπή King-Crane στο τελικό μνημόνιό της δεν αναγνώρισε τη σοβαρότητα του κεμαλικού κινήματος. Η τελική έκθεση δεν δημοσιεύτηκε παρά τρία χρόνια αργότερα και είναι αμφίβολο αν τελικά την παρέλαβε και ο πρόεδρος Wilson¹²¹⁶. Ωστόσο κάποια στοιχεία για τα πορίσματά της διέρρευσαν σύντομα στον τύπο.

Οι Ρεπουμπλικανοί, αν και δεν απέκλειαν την ανάληψη της εντολής στο κράτος των Στενών¹²¹⁷, θα προτιμούσαν να αποσείσουν την ευθύνη προς όφελος της Ελλάδας¹²¹⁸. Το ζήτημα της ανάμειξης των Ηνωμένων Πολιτειών στην Εγγύς Ανατολή μετατράπηκε σε διακύβευμα της εσωτερικής διαμάχης για τον ρόλο της Αμερικής στις υποθέσεις του Παλαιού Κόσμου. Ο πρόεδρος Wilson, ερχόμενος σε αντιπαράθεση με την επικρατούσα τάση στις Ηνωμένες Πολιτείες, έκανε σημαία της πολιτικής του τον διεθνή ρόλο της Αμερικής, επιβεβαίωση του οποίου ήταν η Κοινωνία των Εθνών, θέτοντας υπό το πρίσμα αυτό οποιαδήποτε ανάληψη ευθύνης στην Εγγύς Ανατολή. Στο Κογκρέσο αντίθετα, αν και διατηρούσαν επιφυλάξεις για την Κοινωνία των Εθνών, δεν απέρριπταν κάποιας μορφής “ανθρωπιστική αποστολή” στα εδάφη της Οθωμανικής

Επαναλάμβανε ουσιαστικά την άποψη που εξέφρασε στο υπόμνημα για τις βαλκανικές υποθέσεις για την ανάγκη εξευμενισμού της Βουλγαρίας και της προτεραιότητας των γεωγραφικών και οικονομικών παραγόντων στη χάραξη των συνόρων. Ίσως σε αυτόν αναφέρεται ο επιτετραμμένος στην Ουάσιγκτον όταν αναφέρεται σε ένα σύμβουλο στο περιβάλλον του προέδρου Wilson που ως φίλος του Βούλγαρου επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτον δεν ήταν φιλικά διακείμενος προς την Ελλάδα.

1215 FRUS, PPC, τ. XII: 841-848.

1216 Howard, *ο.π.*: 258.

1217 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτον Μιχαήλ Τσαμαδού προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 5703, 31 Ιουνίου 1919.

1218 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτον Μιχαήλ Τσαμαδού προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, Ιούνιος 1919. Δηλώσεις του Ρεπουμπλικανού γεροϋσιαστή Lodge προς τον καθηγητή Ανδρεάδη.

Αυτοκρατορίας, έστω και αν οι Δημοκρατικοί προτιμούσαν να αναλάβουν οι Ηνωμένες Πολιτείες την εντολή στο Κράτος των Στενών ενώ οι Ρεπουμπλικανοί στην Αρμενία. Η *Επιτροπή για την Ανεξαρτησία της Αρμενίας* (*Committee for the Independence of Armenia*), στην οποία συμμετείχαν ο κύριος χρηματοδότης του Wilson Cleveland Dodge, οι Ρεπουμπλικανοί γεροϋσιαστές Henry Cabbot Lodge και Charles Evans Hughes, υπουργός Εξωτερικών μετά το 1920, υποστήριζαν την αποστολή αμερικανικών στρατευμάτων στην Αρμενία το καλοκαίρι του 1919, πριν γενικευθούν οι συγκρούσεις στη Μικρά Ασία. Ο Henry Cabbot Lodge, ηγέτης της ρεπουμπλικανικής πλειοψηφίας στη Γερουσία και κυριότερος πολέμιος της ιδρυτικής συνθήκης της Κοινωνίας των Εθνών, υποστήριζε εντούτοις την αμερικανική επέμβαση στην Αρμενία¹²¹⁹ ως αποστολή επιβεβλημένη απέναντι σε έναν υπό διωγμό χριστιανικό λαό, και συγχρόνως πρωτοστάτησε στην υιοθέτηση ψηφισμάτων στο Κογκρέσο υπέρ του συνόλου των ελληνικών διεκδικήσεων.

Τον Αύγουστο του 1919 μια ακόμη επιτροπή με επικεφαλής το στρατηγό Harbord περιόδευσε το εσωτερικό της Μικράς Ασίας, την Αρμενία, το βόρειο Κουρδιστάν και τη Γεωργία. Αποτελείτο από στρατιωτικούς και είχε ως συγκεκριμένο στόχο να εξακριβώσει τη δυνατότητα και το κόστος μιας αμερικανικής εντολής. Η επιτροπή βρισκόταν στη Σεβάστεια κατά το διάστημα του Συνεδρίου των Τούρκων Εθνικιστών. Ο Στρατηγός Harbord συναντήθηκε με τον Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος δε φάνηκε αρνητικός, ή μάλλον για λόγους τακτικής, δεν απέρριψε μια αμερικανική εντολή¹²²⁰. Σε αντίθεση με την επιτροπή King-Crane πρότεινε να αναλάβουν οι Ηνωμένες Πολιτείες την εντολή στη Μικρά Ασία και τον Καύκασο και όχι και στη Συρία και το Κουρδιστάν. Όπως όμως και οι προηγούμενες επιτροπές τα συμπεράσματα επέμεναν στην ανάγκη ενιαίας διοίκησης με πέντε περιφέρειες. Το τελικό πόρισμα στάθμιζε τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα μιας αμερικανικής εντολής και

1219 FRUS, 1919, τ. II: 824.

1220 John Balfour (Lord) Kinross, *Ataturk biography of Mustafa Kemal, father of Modern Turkey*, Λονδίνο 2001: 218-219.

υπολόγιζε σε 756.104.000 δολάρια το κόστος για τα πρώτα πέντε χρόνια της εντολής¹²²¹. Επισημαινε, όμως ότι παρά το κόστος η άρνηση ανάληψης της εντολής θα αποτελούσε προδοσία των ιδανικών για τα οποία συμμετείχαν στον πόλεμο οι Ηνωμένες Πολιτείες.

Ενώ η αλληλεγγύη προς τους χριστιανικούς λαούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε αποκτήσει ευρεία απήχηση, τόσο στην κοινή γνώμη όσο και στο Κογκρέσο, η εξασφάλιση των δικαιωμάτων τους μέσω της αναμόρφωσης της Αυτοκρατορίας ως πολυεθνικού κράτους δεν είχε ανταπόκριση. Η αντίληψη κατά συνέπεια που προωθούσαν τα υπομνήματα των επιτροπών για την ανάληψη εντολής από τις Ηνωμένες Πολιτείες στο σύνολο των μη αραβικών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν έβρισκε μεγάλη υποστήριξη στο Κογκρέσο και είναι αμφίβολο αν υποστηριζόταν και από τον ίδιο τον πρόεδρο Wilson. Η εμμονή, όμως, του Wilson στην προτεραιότητα της ψήφισης από τη Γερουσία της ιδρυτικής συνθήκης της Κοινωνίας των Εθνών¹²²² και η άρνησή του να δεχθεί οποιαδήποτε τροποποίηση ώστε να γίνει αυτή δεκτή από τη Γερουσία είχε ως αποτέλεσμα να περάσει σε δεύτερη μοίρα και τελικά να μην προωθηθεί, εγκαίρως, στο Κογκρέσο, έστω, η πρόταση για εντολή είτε στην Αρμενία είτε στο κράτος των Στενών. Το εγκεφαλικό που υπέστη στις 25 Σεπτεμβρίου 1919 σε συνδυασμό με τη ρεπουμπλικανική κυριαρχία στο Κογκρέσο και τη μεταστροφή της κοινής γνώμης εναντίον οιασδήποτε ανάληψης εντολής ουσιαστικά σήμανε την απόσυρση των Ηνωμένων Πολιτειών από το Συνέδριο της Ειρήνης¹²²³ και τη λήψη των τελικών αποφάσεων για τη συνθήκη ειρήνης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία χωρίς αμερικανική συμμετοχή.

1221 FRUS, 1919, τ. II: 841-889, “Harbord Mission Report”.

1222 State Department Archives, PPC, μικροφίλμ 393, Επιστολή του προέδρου Wilson προς τον Υπουργό Εξωτερικών Lansing, αρ. πρωτ. 860J.01/251/2. Grabill, ο.π.: 291.

1223 ΙΑΥΕ, Φ. Α5.VII/1919, Επιστολή του Έλληνα πρεσβευτή στη Βραζιλία Στέφανου Κιουζέ Πεζά, αρ. πρωτ. 11535, 2/15 Οκτωβρίου 1919. Ο Έλληνας πρεσβευτής στη Βραζιλία παρουσίαζε την ασθένεια του προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών ως ευκαιρία για εξουδετέρωση “των επιζημιωμάτων δι’ημάς συνεπειών της βουλγαροπληξίας ήτις κατείχεν αυτόν από πολλού, διά των επιτηδευμάτων εισηγήσεων και ενεργειών του εν Αμερική Βουλγάρου πρεσβευτού Παναρέτωφ και των φίλων αυτού Δόδζε και λοιπών”.

Η Αμερικανική αντιπροσωπεία πριν εγκαταλείψει το Παρίσι υπέβαλε στη Γερουσία ένα υπόμνημα για την πολιτική που θα έπρεπε να ακολουθήσουν οι Ηνωμένες Πολιτείες σχετικά με τη συνθήκη ειρήνης με την «Τουρκία»¹²²⁴. Η τελευταία αυτή εισήγηση απέρριπτε τις ελληνικές διεκδικήσεις τόσο στην Ανατολική Θράκη όσο και στη Δυτική Μικρά Ασία με βάση την αρχή των εθνотήτων. Ειδικότερα, προέβλεπαν ότι η συνέχιση της ελληνικής κατοχής στη Μικρά Ασία θα είχε καταστροφικά αποτελέσματα τόσο για την περιοχή όσο και για την Ελλάδα καθώς είχε την υποστήριξη μόνο της Βρετανίας. Κατά τη γνώμη τους, θα έπρεπε οι Ηνωμένες Πολιτείες να δώσουν στην Ελλάδα ένα δάνειο για την κάλυψη των εξόδων της κατοχής ως κίνητρο για να αποχωρήσει από τη Μικρά Ασία¹²²⁵.

Η σημαντικότερη πρόβλεψη του υπομνήματος ήταν ότι η αποχή των Ηνωμένων Πολιτειών από τις ρυθμίσεις για τη Μέση Ανατολή θα είχε ως συνέπεια την εφαρμογή των μυστικών συνθηκών του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και τη διανομή της περιοχής μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Σε αυτή την περίπτωση, τα αμερικανικά συμφέροντα θα υφίσταντο πλήγμα καθώς ο μόνος τρόπος να επιβάλουν οι Ηνωμένες Πολιτείες την πολιτική της “ανοιχτής θύρας” (που στη συγκεκριμένη περίπτωση συνδεόταν με τα ίσα δικαιώματα των αμερικανικών εταιρειών πετρελαίων) θα ήταν να διατηρούν με την πολιτική παρουσία τους στην περιοχή την πόρτα ανοιχτή¹²²⁶. Η στρατιωτική παρουσία των Ηνωμένων Πολιτειών στην περιοχή, η οποία ήταν απαραίτητη για να εξασφαλιστεί η ανεξαρτησία της Αρμενίας, δεν είχε ελπίδες υλοποίησης επειδή πέρα από την αντιπαράθεση του Δημοκρατικού προέδρου με τη ρεπουμπλικανική γερουσία μετατράπηκε σε διακύβευμα της ισχύος της εκτελεστικής εξουσίας.¹²²⁷ Η αντίδραση της Γερουσίας στην προσπάθεια επιβολής του προέδρου ήταν κυρίως μια προσπάθεια να τεθούν όρια στην

1224 State Department Archives, *Memorandum on the Policy of the United States Relative to the Treaty with Turkey*, Παρίσι, 26 Νοεμβρίου 1919. Παρατίθεται στο Howard, ο.π.: 281-5.

1225 Στο ίδιο: 283.

1226 Στο ίδιο: 284.

1227 Grabill, ο.π.: 240-1.

ενίσχυση του προεδρικού θεσμού σε βάρος του κοινοβουλευτικού που ξεκίνησε από την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα. Ο Wilson αρνήθηκε να έρθει σε συμβιβασμό παρά τις προσπάθειες που έγιναν, τόσο από μέλη της κυβερνήσεως όσο και από μέλη του νομοθετικού σώματος. Ανήγαγε την αντιπαράθεση για την κύρωση των δύο συνθηκών σε προσπάθεια απόλυτης προεδρικής επιβολής, επιδιώκοντας με μια παναμερικανική περιοδεία να κερδίσει τη λαϊκή υποστήριξη. Η προσφυγή στον λαό για να ασκηθεί πίεση στο κοινοβούλιο ερμηνεύθηκε από τη Γερουσία ως προσπάθεια ανατροπής των ισορροπιών του συντάγματος.

Η αποστολή στη Γερουσία της έκθεσης της επιτροπής Harbord είχε περισσότερο αρνητική επίδραση. Οι γερουσιαστές στάθηκαν περισσότερο στο κόστος της εντολής όπως καταγραφόταν στην έκθεση και αγνόησαν, όπως και ο Wilson, την επισήμανση ότι μόνο μια εντολή στο σύνολο των μη-αραβικών εδαφών της Αυτοκρατορίας μπορούσε να έχει αποτέλεσμα¹²²⁸. Τον Μάρτιο του 1920 η Γερουσία καταψήφισε τόσο τη Συνθήκη των Βερσαλλιών όσο και το Σύμφωνο της Κοινωνίας των Εθνών και τον Ιούνιο απέρριψε την ανάληψη της εντολής στην Αρμενία από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Πέρα από την απροθυμία για στρατιωτική εμπλοκή στον Καύκασο, οι εταιρείες Standard Oil, Ford Motors και General Electric είχαν ξεκινήσει επαφές με τη σοβιετική ηγεσία και θεωρούσαν ότι η προσάρτηση της Αρμενίας στη Σοβιετική Ένωση ήταν επικείμενη. Κατά τους κεφαλαιούχους όχι μόνο ήταν άσκοπη η αμερικανική επέμβαση αλλά μπορούσε να είναι επιβλαβής για τα συμφέροντά τους¹²²⁹.

Η οριστική άρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών να αναλάβουν οποιαδήποτε ευθύνη στην Εγγύς Ανατολή ανέτρεψε τις ισορροπίες, στις οποίες μάλλον ο Βενιζέλος, στήριζε και την ελληνική παρουσία στη Μικρά Ασία. Η Βρετανία παρέμεινε το μόνο έρεισμα της Ελλάδας για να επιβάλει τη Συνθήκη των Σεβρών. Η προσπάθεια όμως αποκλεισμού της Γαλλίας από τη Συρία και

1228 Grabill, *ο.π.*: 245

1229 Στο *ίδιο*: 246.

ανατροπής των μυστικών συμφωνιών που επιδίωξε ο Lloyd George το προηγούμενο διάστημα είχε αφυπνίσει τα παραδοσιακά αντιβρετανικά αντανακλαστικά της Γαλλίας. Όταν μετά τα μέσα του 1919 ο Lloyd George διαπίστωσε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες επρόκειτο να επιστρέψουν στην προπολεμική απομονωτική πολιτική τους προσπάθησε να ανατρέψει την προηγούμενη αντιγαλλική πολιτική του στα θέματα της Μέσης Ανατολής. Η γαλλο-βρετανική συμμαχία όμως είχε πληγεί ανεπανόρθωτα¹²³⁰.

Η αποτυχία εφαρμογής της εξωτερικής πολιτικής του Wilson κατέδειξε τα όρια του κινήματος του Προοδευτισμού και σήμανε την αποτυχία της προσπάθειας επέκτασης στις διεθνείς σχέσεις της χρήσης επιστημονικών δεδομένων. Τα υπομνήματα και οι εισηγήσεις των Αμερικανών εμπειρογνομόνων είχαν πολύ μικρότερη επίδραση στη στάση του προέδρου στο Συνέδριο της Ειρήνης από τις ισορροπίες που διαμορφώνονταν μεταξύ των ηγετών στις συνεδριάσεις. Ο Wilson, αγνοώντας τα υπομνήματα, ενεργούσε βάσει της προσωπικής του ηθικής και ερμηνείας του δικαίου. Οι ομάδες των συμβούλων λειτούργησαν απλώς συμβολικά ως φορέας κύρους για τον Αμερικανό πρόεδρο, ενισχύοντας έτσι την εικόνα του ως εκπροσώπου μιας διαφορετικής προσέγγισης στις διεθνείς σχέσεις.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος αντιλήφθηκε ότι, τουλάχιστον στο ζήτημα της Μικράς Ασίας, ο Wilson αναγνώρισε τη βασιμότητα της ελληνικής διεκδίκησης στη βάση της αρχής των εθνοτήτων και του ρόλου της Ελλάδας ως φορέα του χριστιανισμού στην Ανατολή. Στο πλαίσιο της αγγλοαμερικανικής πολιτικής η Αρμενία θα ήταν ο πόλος διείσδυσης στον Καύκασο και η δύναμη ανάσχεσης της Σοβιετικής διείσδυσης. Ο πρόεδρος Wilson κατά συνέπεια αγνόησε τελείως τα διαδοχικά υπομνήματα που απέρριπταν τον διαμελισμό της Μικράς Ασίας και επέμεναν στην ανάγκη συνολικού στρατιωτικού ελέγχου της περιοχής ως αναγκαία συνθήκη για να σωθούν οι χριστιανικοί πληθυσμοί, επισημαίνοντας

1230 Fromkin, *ο.π.*: 389.

τον κίνδυνο αποσταθεροποίησης λόγω της παρουσίας του ελληνικού στρατού.

Αντίθετα από τις οδηγίες του Βενιζέλου, τόσο οι Έλληνες διπλωμάτες όσο και οι εκπρόσωποι των αλυτρωτικών συλλόγων στην Αμερική δεν περιορίστηκαν στην ζητούμενη από την ελληνική κυβέρνηση προπαγανδιστική εργασία για την προσέγγιση της κοινής γνώμης. Αντιπαράταχθηκαν στην πολιτική του προέδρου Wilson, ο οποίος αντιμετώπιστηκε ως φερέφωνο του ABCFM μεταφέροντας τον αντιπροτεσταντικό, αντιαιρετικό λόγο της Ορθόδοξης εκκλησίας σε ένα περιβάλλον που αισθανόταν περήφανο για τη πνευματική συνεισφορά του προς τους χριστιανούς της Εγγύς Ανατολής και την ανθρωπιστική βοήθεια που παρείχε για την αποκατάσταση των προσφύγων. Επίσης, ενώ ο Βενιζέλος υποστήριζε τον θεσμό της Κοινωνίας των Εθνών, οι εκπρόσωποι της ελληνικής προπαγάνδας, επηρεασμένοι από τους Ρεπουμπλικανούς, πρότειναν την αποστασιοποίηση της Ελλάδας από τον νέο διεθνή οργανισμό. Η εκτίμηση αυτή ήταν αποτέλεσμα της αδυναμίας των Ελλήνων διπλωματών¹²³¹ να αντιληφθούν τη διαπλοκή των κέντρων εξουσίας στις Ηνωμένες Πολιτείες και να πάψουν να αντιμετωπίζουν ως κύριο αντίπαλό τους την ανθελληνική προπαγάνδα των αιρετικών διαμαρτυρομένων¹²³².

Η στάση αυτή, απόρροια και των συμβούλων που επέλεξαν, τους μετέτρεψε σε όργανα της ρεπουμπλικανικής πολιτικής για την εξασθένιση στο εσωτερικό των θέσεων του προέδρου Wilson για την Κοινωνία των Εθνών και την Εγγύς Ανατολή. Μια εβδομάδα πριν τις προεδρικές εκλογές (Νοέμβριος 1920) ο υποψήφιος των Ρεπουμπλικανών Warren Harding έστειλε χαιρετισμό στην προεκλογική συγκέντρωση της *Ελληνικής Ρεπουμπλικανικής Λέσχης Μασσαχουσέτης* (*Greek Republican Club of Massachussets*), ο πρόεδρος της οποίας ήταν συγχρόνως πρόεδρος της ελληνικής κοινότητας Βοστώνης, και διαβεβαίωσε ότι όπως ως γερουσιαστής είχε πρωτοστατήσει στα ψηφίσματα

1231 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Έκθεση του απεσταλμένου στις Ηνωμένες Πολιτείες καθηγητή Ανδρέα Ανδρεάδη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, 3 Σεπτεμβρίου 1919.

1232 Την ίδια αντίληψη για τη στάση των ιεραποστόλων απηχεί και ο Saloutos, ο.π.: 175-7.

υπέρ της ικανοποίησης του συνόλου των ελληνικών διεκδικήσεων, ως πρόεδρος εγγυάτο τη στήριξη της Ελλάδας¹²³³. Όπως απέδειξε η στάση του μετά την ανάληψη της προεδρίας, η πολιτική των ρεπουμπλικανών συνίστατο στην λεκτική στήριξη των ελληνικών θέσεων χωρίς οικονομικό ή πολιτικό αντίκρουσμα.

¹²³³ ΙΑΥΕ, Φ. 23.1.3/1921, Τηλεγράφημα του Warren Harding προς τον Νικόλαο Κουλολιά πρόεδρο του Greek Republican Club of Massachussets, αρ. πρωτ. 8562, 24 Οκτωβρίου 1920.

Ο αλυτρωτισμός ως διακύβευμα στο εσωτερικό των ελληνικών κοινοτήτων της Αμερικής

α. Η αντίδραση των φορέων της ελληνικής προπαγάνδας στο ενδεχόμενο αμερικανικής εμπλοκής στην Εγγύς Ανατολή

Το ενδεχόμενο αμερικανικής εντολής σε περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτέλεσε την αφορμή να εκδηλωθεί για μια ακόμη φορά η ιδεολογική διάσταση μεταξύ της *Ατλαντίδας* και του *Εθνικού Κήρυκα*. Η *Ατλαντίδα* φιλοδοξούσε να αποτελέσει μια αμερικανική εφημερίδα τυπωμένη στα ελληνικά ενώ ο *Εθνικός Κήρυκας* μια ελληνική εφημερίδα που τυπωνόταν στην Αμερική. Έτσι, ενώ η *Ατλαντίδα* επικροτούσε την προοπτική να αναλάβουν οι Ηνωμένες Πολιτείες την εντολή σε τμήματα ή και στο σύνολο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ο *Εθνικός Κήρυκας* δεν δίσταζε να επιτεθεί ευθέως κατά της ανθελληνικής αμερικανικής πολιτικής και των “ιδιοτελών συμφερόντων” που υπηρετούσε και να διακηρύσσει ότι η Αγγλία ήταν το κύριο στήριγμα των ελληνικών διεκδικήσεων.

Η *Ατλαντίδα* αντελήφθη ότι δίσταντο οι απόψεις για την τύχη των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και υποστήριξε ότι, σε περίπτωση που δεν ήταν εφικτό να εφαρμοστεί η αρχή της αυτοδιάθεσης στις οθωμανικές επαρχίες, η συγκρότηση ενός Ομοσπονδιακού Ανατολικού Κράτους υπό αμερικανική εποπτεία θα ήταν η ιδανική λύση του προβλήματος της Μέσης Ανατολής¹²³⁴ καθώς και ο μόνος τρόπος υπέρβασης των αντιτιθέμενων διεκδικήσεων. Εφόσον οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν είχαν οικονομικά συμφέροντα και αποικιακές φιλοδοξίες στην περιοχή -σε αντίθεση προς τις ευρωπαϊκές δυνάμεις- θα αποτελούσαν απλώς ένα εκπολιτιστικό παράγοντα που θα βοηθούσε τους κατοίκους της περιοχής να αναπτύξουν τους φυσικούς τους

¹²³⁴ *Ατλαντίς*, 30 Ιανουαρίου 1919.

πόρους και να προετοιμαστούν για να αυτοκυβερνηθούν¹²³⁵. Η παρουσία των Ηνωμένων Πολιτειών ως εντολοδόχου θα εξασφάλιζε την ειρήνη στην περιοχή γιατί δεν θα προκαλούσε τα αισθήματα των Μουσουλμάνων αποτρέποντας την εξάπλωση του μπολσεβικισμού υπό τον μανδύα του Πανισλαμισμού. Πέρα από τις δυνατότητες για την ανάπτυξη του αμερικανικού εμπορίου η αμερικανική παρουσία θα διευκόλυνε τη βρετανική πολιτική στην Μέση Ανατολή¹²³⁶. Η κατάληψη της Σμύρνης από τον ελληνικό στρατό και οι κατηγορίες του *Εθνικού Κήρυκος* οδήγησαν τον Σόλωνα Βλαστό να μεταβάλει τη στάση του και να δηλώσει ότι οι λαοί της Ανατολής δεν επρόκειτο να δεχθούν αποικιακή διοίκηση υπό το πρόσχημα εντολοδοσίας¹²³⁷. Η υποβολή από τον γερουσιαστή William King πρότασης ψηφίσματος για την ανάθεση στην Ελλάδα της εντολής στην Κωνσταντινούπολη¹²³⁸ του επέτρεψε, χωρίς να επιτεθεί στην αμερικανική πολιτική, να κατηγορήσει με τη σειρά του τον Βενιζέλο ότι παραμέλησε τη σημαντικότερη ελληνική διεκδίκηση.

Κατά την *Ατλαντίδα* οι Φιλελεύθεροι πρόβαλλαν το φόβητρο των ιεραποστόλων για να καλύψουν την ανεπάρκεια της πολιτικής του Βενιζέλου και τα λάθη της ελληνικής προπαγάνδας στις Ηνωμένες Πολιτείες, η οποία συνδέθηκε με τη ρεπουμπλικανική αντιπολίτευση αντί να αποκτήσει προσβάσεις σε κυβερνητικούς κύκλους¹²³⁹. Η αποστολή, εξάλλου, του ελληνικού στρατού στην Ουκρανία έδινε το περιθώριο να κατηγορηθεί ο Βενιζέλος ότι είναι ένα απλό όργανο των ξένων συμφερόντων αφού θυσιάζει τους Έλληνες στρατιώτες σε μια ανώφελη επιχείρηση αντί να σπεύσει να προστατεύσει τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που κινδύνευαν από τους ατάκτους¹²⁴⁰. Η *Ατλαντίδα* δεν αμφισβήτησε την αντίθεση των ιεραποστόλων στις ελληνικές διεκδικήσεις. Ύποστηριξε ότι αυτή δεν ήταν πάγια αλλά

1235 *Ατλαντίς*, 25 Μαΐου 1919.

1236 *Ατλαντίς*, 1 Ιουνίου 1919.

1237 *Ατλαντίς*, 5 Ιουνίου 1919.

1238 *Ατλαντίς*, 22 Ιουνίου 1919.

1239 *Ατλαντίς*, 4 Απριλίου 1919, “Οι Βενιζελικοί εναγκαλίσθησαν τους πολιτικούς αντιπάλους της υπό τον Πρόεδρον Wilson κυβερνήσεως και τους έκαμαν προέδρους θνησιγενών σωματείων”.

1240 *Ατλαντίς*, 22 Μαρτίου 1919.

οφειλόταν στη σύλληψη των ιεραποστόλων στη Θεσσαλονίκη και την προσέγγιση από τον Μελέτιο μόνο των Επισκοπιανών που δυσaráεστησε τις ηγεσίες των υπολοίπων προτεσταντικών δογμάτων και των Καθολικών¹²⁴¹. Η κριτική αυτή συμφωνούσε και με τις απόψεις που εξέφρασε, στις εκθέσεις του προς την ελληνική κυβέρνηση, ο Ανδρέας Ανδρεάδης για τις αστοχίες της ελληνικής προπαγάνδας.

Ο *Εθνικός Κήρυκας* αντιμετώπισε από την αρχή εχθρικά την οιαδήποτε ανάληψη εντολής των Ηνωμένων Πολιτειών σε εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Υπερεκτιμώντας την επιρροή του ABCFM και προκαταβάλλοντας τη συνολική εχθρότητα των ιεραποστόλων και των Αμερικανών διπλωματών κάλεσε τους μετανάστες σε αγώνα για να αντιμετωπίσουν το θεωρούμενο ως συγκροτημένο “ανθελληνικό” μέτωπο των ιεραποστόλων, των καθηγητών του Robert College, των εμπόρων και βιομηχάνων που ονειρεύονταν την μετατροπή της Μικράς Ασίας σε Αμερικανική αποικία¹²⁴² και τέλος της ίδιας της αμερικανικής κυβέρνησης που αποτελούσε το όργανο των σκοτεινών αυτών ανθελληνικών δυνάμεων¹²⁴³. Για να πραγματοποιήσουν οι ιεραπόστολοι το σχέδιο αυτό απέτρεψαν την κήρυξη πολέμου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βουλγαρία, ώστε να έχουν ερείσματα στους εχθρούς του ελληνισμού για να πραγματοποιήσουν τα σχέδιά τους¹²⁴⁴. Ο *Εθνικός Κήρυκας* χρησιμοποίησε ως βάση το υπόμνημα που είχε υποβάλλει ο James Barton το 1917 για να αποκαλύψει τη συνωμοσία εγκαθίδρυσης πολυεθνικού κράτους αποτροπής της προσάρτησης των χριστιανικών επαρχιών στην Αρμενία και την Ελλάδα, εφόσον οι Αρμένιοι δεν πλειοψηφούσαν στις ανατολικές επαρχίες¹²⁴⁵. Παρέβαλε ευθέως τους ιεραποστόλους με τους Γερμανούς, αναφέροντας ότι ουσιαστικά επιδίωκαν την

1241 *Ατλαντίς*, 4 Απριλίου 1919.

1242 *Εθνικός Κήρυξ*, 10 Σεπτεμβρίου 1919, “ευρέθησαν πέντε δέκα ψευτο-ιεραπόστολοι, πέντε δέκα επιχειρηματίαι, οι οποίοι διά ποταπά συμφέροντα εξωγράψισαν εις τα πνεύματα των Αμερικανών μίαν φαντασιώδη Τουρκίαν, δυναμένην ακόπως, χωρίς έξοδα, χωρίς στρατόν, χωρίς καν αστυνομίαν να καταστή μία προσοδοφόρος αποικία και κτήσις της Αμερικής”.

1243 *Εθνικός Κήρυξ*, 23 Σεπτεμβρίου 1919.

1244 *Εθνικός Κήρυξ*, 18 Σεπτεμβρίου 1919.

1245 *Εθνικός Κήρυξ*, 16 Μαΐου, 19 Σεπτεμβρίου 1919.

εξόντωση των υπολειπόμενων χριστιανών για να αποκτήσουν την εύνοια των «Τούρκων»¹²⁴⁶, και για τον λόγο αυτό περιορίζαν την ευθύνη για τις σφαγές στη νεοτουρκική τριανδρία, αρνούμενοι τη συλλογική ευθύνη και την αιμοσταγή φύση του τουρκικού λαού¹²⁴⁷. Οι ιεραπόστολοι και οι Αμερικανοί διπλωμάτες παρουσιάζονταν στα άρθρα του *Εθνικού Κήρυκα* ως σύμμαχοι των σφαγέων των χριστιανών και υπογραμμιζόταν ότι η ανάληψη οιασδήποτε υποχρέωσης των Ηνωμένων Πολιτειών σε εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα ήταν για τους Αμερικανούς μόνο πηγή εξόδων και αφορμή για τη διατήρηση μιας ισχυρής στρατιωτικής δύναμης στην περιοχή. Όταν διέρρευσε το περιεχόμενο της έκθεσης της επιτροπής King-Crane¹²⁴⁸ ξεκίνησε συστηματική προσπάθεια για αποδόμηση των επιχειρημάτων υπέρ της ανάληψης εντολής σε εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο Σύνδεσμος των Φίλων της Ελλάδας στην Αμερική, απάντησε στις προτάσεις της επιτροπής King-Crane που παρουσιάστηκαν στον τύπο με εκτενή επιστολή στην εφημερίδα *Boston Herald*¹²⁴⁹. Δίχως να αρνείται την ανάγκη να αναλάβουν οι Ηνωμένες Πολιτείες “εντολή” στην Αρμενία και την Κωνσταντινούπολη, αμφισβητούσε την αισιόδοξη άποψη ότι δεν ήταν αναγκαία η αποστολή μεγάλης στρατιωτικής δύναμης για να επιβληθεί η τάξη. Ο συντάκτης της επιστολής υποστήριζε ότι η «Τουρκία» δεν είχε αφοπλιστεί και δεν επρόκειτο να αφοπλιστεί εύκολα, έστω και αν οι Ηνωμένες Πολιτείες έστελναν 150.000 στρατιώτες στην περιοχή. Παρέβαλε μάλιστα τους Κεμαλικούς με τους ληστές και τους αντάρτες του Μεξικού, των οποίων τη διείσδυση στο αμερικανικό έδαφος οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν ήταν σε θέση να περιορίσουν. Ουσιαστικά, προσπαθούσε να ενισχύσει την τάση εσωστρέφειας που επικρατούσε στις Ηνωμένες Πολιτείες, ώστε να αποτρέψει την ανάληψη της διοίκησης από μέρους τους οποιουδήποτε τμήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού αυτό υπολόγιζε ότι θα απέβαινε σε βάρος των ελληνικών

1246 *Εθνικός Κήρυξ*, 18 Μαΐου 1919.

1247 *Εθνικός Κήρυξ*, 2 Ιουλίου 1919.

1248 *Εθνικός Κήρυξ*, 4 Σεπτεμβρίου 1919.

1249 *Boston Herald*, 20 Σεπτεμβρίου 1919.

διεκδικήσεων. Επιπλέον, δεν έκρυβε την αντιπάθειά του προς το ABCFM και τα ιδρύματά που είχε υπό την εποπτεία του στη Μικρά Ασία, καθώς “υποστήριζαν τη διατήρηση της ακεραιότητας του Οθωμανικού Κράτους”. Εκφράζοντας τον φόβο για νέες σφαγές των χριστιανών σε περίπτωση απόσπασης εδαφών, κατά τον συντάκτη της επιστολής, οι ίδιοι οι ιεραπόστολοι παρακινούσαν τους Τούρκους να προβούν σε βιαιοπραγίες¹²⁵⁰. Κατέληγε δηλώνοντας ότι ούτε οι ντόπιοι χριστιανοί ούτε οι Μουσουλμάνοι δεν επιθυμούσαν την αμερικανική διοίκηση, και οι Αμερικανοί αντιπρόσωποι απλώς παρερμήνευσαν το αίτημα των μουσουλμάνων για την παροχή βοήθειας από τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Την ίδια αρνητική αντιμετώπιση είχε και η αποστολή της επιτροπής Harbord στην Αρμενία. Η προϋπηρεσία του αντιστρατήγου Harbord στις Φιλιππίνες και το γεγονός ότι συνέγραψε ένα βιβλίο για την ολλανδική διοίκηση της Ινδονησίας θεωρήθηκαν ενδεικτικά της αντιμετώπισης των Αρμενίων ως ιθαγενών που θα έπρεπε να υπαχθούν σε αποικιακό καθεστώς¹²⁵¹.

Τη στιγμή που ο Ελευθέριος Βενιζέλος συνιστούσε την αποχή των ελληνικών εφημερίδων από κάθε επικριτικό σχόλιο στην πολιτική των Αμερικανών και τη στάση του προέδρου Wilson απέναντι στην Ελλάδα, για να μην προκληθεί ζημιά στο “εθνικό πρόγραμμα” της Ελλάδας¹²⁵², ο *Εθνικός Κήρυκας* επιτίθετο συλλήβδην εναντίον του James Barton, του Caleb Gates, διευθυντή του Robert College¹²⁵³, και των μελών των επιτροπών King-Crane και Harbord. Σε αντίθεση με τον *Εθνικό Κήρυκα* ο οποίος επιδίωκε απλώς να συσπειρώσει τους Έλληνες μετανάστες εναντίον των “αιρετικών ιεραποστόλων” και των “προδοτών αντιβενιζελικών”, η *Ατλαντίδα* δημοσίευε ενημερωτικά άρθρα για τις ελληνικές διεκδικήσεις στα αγγλικά ώστε να αποκτήσει πρόσβαση στο αμερικανικό κοινό. Η αδιαφορία του *Εθνικού Κήρυκα* για την

1250 Στο ίδιο.

1251 *Εθνικός Κήρυξ*, 18 Αυγούστου 1919.

1252 ΙΑΥΕ, Φ. Α5.VII/1919, Έπιστολή του Υπουργού Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη στην Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου, αρ. πρωτ. 2159, 17 Σεπτεμβρίου 1919.

1253 *Εθνικός Κήρυξ*, 19 Μαΐου, 2 Ιουλίου 1919.

αποτελεσματική προβολή των ελληνικών θέσεων επισημάνθηκε από τους Έλληνες διπλωμάτες και στην περίπτωση της προσπάθειας για την προσέγγιση των προτεσταντικών εκκλησιών. Οι συγκεντρώσεις που οργανώθηκαν για να εκφραστεί η υποστήριξη των διαμαρτυρομένων εκκλησιαστικών ηγετών στις ελληνικές διεκδικήσεις δεν είχαν την απήχηση που ανέμεναν οι Έλληνες διπλωμάτες στην κοινή γνώμη, λόγω της αδιαφορίας του Πέτρου Τατάνη, εκδότη του *Εθνικού Κήρυκα*, να αξιοποιήσει τις γνωριμίες του και μ'αυτό τον τρόπο να προβάλλει το γεγονός στον αγγλόφωνο τύπο¹²⁵⁴.

Σε αντίθεση με την ανοιχτή αντιπολίτευση του *Εθνικού Κήρυκα* προς τους Δημοκρατικούς, ο Νικόλαος Κασσαβέτης, ως πρόεδρος του *Συνδέσμου των Φίλων της Ελλάδας στην Αμερική*, ακολουθώντας τις οδηγίες του Ανδρέα Ανδρεάδη, συνάντησε τον πρόεδρο και γερουσιαστές του Δημοκρατικού κόμματος και πέτυχε να μεσολαβήσουν στον πρόεδρο Wilson υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων¹²⁵⁵. Ο πρόεδρος του Δημοκρατικού κόμματος Cummings δήλωσε στον Νικόλαο Κασσαβέτη ότι η στάση του προέδρου Wilson δεν έπρεπε να ερμηνευθεί ως ένδειξη φιλοβουλγαρισμού, αλλά ως αποτέλεσμα της προσπάθειάς του να μην ξαναγίνει η Βαλκανική θέρετρο πολέμου¹²⁵⁶. Και ο δημοκρατικός γερουσιαστής Swanson εξέφρασε την εκτίμηση ότι ο πρόεδρος Wilson υποστήριξε τη διεθνοποίηση της Κωνσταντινούπολης ως μεταβατικό στάδιο της παραχώρησής της στην Ελλάδα. Ως ένδειξη της εκτίμησής του προς τον Βενιζέλο, πρότεινε επιπροσθέτως να συμπεριληφθεί η Ελλάδα στο συμβούλιο των εννέα¹²⁵⁷. Παρά τις διαβεβαιώσεις των παραγόντων του

1254 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΚ 13/1919, Επιστολή του προξένου στη Νέα Υόρκη Γεωργίου Ψαρούδα προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, Οκτώβριος 1919, “Η μόνη δράσις του ήτο ότι υπεσχέθη να φέρη Αμερικανούς δημοσιογράφους διά να γράψουν, και δεν έφερε κανέναν, διότι σχεδόν καμμία εφημερίς δεν έγγραφε, και εκείνοι που έγγραφαν ολίγα τινά δεν έγγραφαν βεβαίως χάριν αυτού [...] η διά παντός μέσου εκμετάλλευσις των δήθεν πολιτικών του πεποιθήσεων με έχει κυριολεκτικώς απαυδήσει”.

1255 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Μιχαήλ Τσαμαδού προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 2204, 17/30 Σεπτεμβρίου 1919.

1256 ΙΑΥΕ, Φ. Α5.VII/1919, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Μιχαήλ Τσαμαδού προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 2204, 17/30 Σεπτεμβρίου 1919.

1257 ΙΑΥΕ, Φ. Α5.VII/1919, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Μιχαήλ Τσαμαδού προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 2204, 17/30 Σεπτεμβρίου 1919.

Δημοκρατικού κόμματος, οι ελληνικοί κύκλοι της Αμερικής διέγνωσαν την αδυναμία να ανατρέψουν ουσιαστικά τη στάση του προέδρου Wilson απέναντι στις ελληνικές διεκδικήσεις καθώς, παρά την εκπεφρασμένη εκτίμηση του προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο, διέκριναν ότι οι απόψεις των Αλβανών και των Βουλγάρων είχαν βρει μεγαλύτερη ανταπόκριση¹²⁵⁸. Η ερμηνευόμενη όμως από τους Έλληνες διπλωμάτες και παράγοντες της ελληνικής προπαγάνδας ως διπλή γλώσσα ή ως κρυμμένη αντιπαλότητα απέναντι στην Ελλάδα ουσιαστικά εξέφραζε την έλλειψη συγκροτημένης απόψεως τόσο στο εσωτερικό της κυβέρνησης όσο και του Κογκρέσου.

Η διάσταση μεταξύ του Κογκρέσου υπό την κυριαρχία των Ρεπουμπλικανών και του Δημοκρατικού προέδρου δεν περιοριζόταν στα ζητήματα που αφορούσαν την Ελλάδα. Επεκτεινόταν επιπλέον στο σύνολο της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Η αντίφαση ανάμεσα στις δηλώσεις των πολιτικών του Δημοκρατικού κόμματος και τη στάση των συμβούλων της αμερικανικής αντιπροσωπείας στο Συνέδριο της Ειρήνης ενίσχυσε την πεποίθηση των Ελλήνων διπλωματών στην Αμερική ότι η ενεργή ανάμειξη των Ηνωμένων Πολιτειών στις υποθέσεις της Εγγύς Ανατολής δεν ευνοούσε τα ελληνικά συμφέροντα. Ενώ αρχικά οι κριτικές κατευθύνονταν προς τους ιεραποστόλους και τους συμβούλους του προέδρου, στη συνέχεια εξελίχθηκαν σε μια ανοιχτή επίθεση προς τον Wilson, τον μεγαλομανή “εχθρό του ελληνισμού”, που για να εξυπηρετήσει ιδιοτελή συμφέροντα παραγνωρίζει τα εσωτερικά προβλήματα της χώρας¹²⁵⁹. Ο κίνδυνος από την αμέλεια για τα

1258 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Τσαμαδού προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 5703, 31 Ιουνίου 1919. Ο Δημοκρατικός πρόεδρος της επιτροπής Εξωτερικών υποθέσεων της Γερουσίας, αφού διαβεβαίωσε τον Ανδρέα Ανδρεάδη ότι ο πρόεδρος Wilson θεωρούσε τον Βενιζέλο τον μεγαλύτερο πολιτικό της Ευρώπης, δήλωσε ότι είχε μια αόριστη εικόνα για τις ελληνικές διεκδικήσεις, ενώ οι θέσεις των Αλβανών και των Βουλγάρων του είχαν εκτεθεί λεπτομερώς. ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Μιχαήλ Τσαμαδού προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, Ιούνιος 1919. Και μετά τη συνάντηση με τον Υφυπουργό Εξωτερικών Philip, ο Ανδρεάδης διαπίστωνε ότι οι Δημοκρατικοί δεν τολμούν να εκφράσουν θέσεις αντίθετες προς τον πρόεδρο Wilson και περιορίζονται να εκδηλώνουν την εκτίμησή τους προς τον Βενιζέλο.

1259 *Εθνικός Κήρυξ*, 23 Σεπτεμβρίου 1919, “Πιστεύει ότι θα δώση εις την Αμερικην εν αχανές κράτος προς εκμετάλλευσιν και συλλογίζεται, αν διά να πραγματοποιηθή τούτο, δέον να καταργηθή ο Ελληνισμός, καταργηθήτω ο Ελληνισμός! [...] Ο πρόεδρος Ουίλσον θα ανακαλύψη ταχέως ή βραδέως ότι εκείνα τα οποία επιτάσσει εις το ζήτημα τούτο δεν

εσωτερικά προβλήματα ίσως είναι μια ακόμη υπόμνηση της κομμουνιστικής απειλής.

Από τον Σεπτέμβριο του 1919 ο *Εθνικός Κήρυκας* άρχισε να υποστηρίζει ανοιχτά το Ρεπουμπλικανικό Κόμμα, καταγγέλλοντας τους Δημοκρατικούς ως προδότες των ιδανικών της Αμερικής¹²⁶⁰. Την ίδια στάση τήρησε και η *Ατλαντίδα*, η οποία επισήμαινε μετά τις εκλογές ότι οι Έλληνες της Αμερικής καταψήφισαν τους Δημοκρατικούς για την απολυταρχία και τις σπατάλες τους, παραβάλλοντας την πολιτική του προέδρου Wilson με την πολιτική του Βενιζέλου¹²⁶¹. Η επιστροφή στην παραδοσιακή απομονωτική πολιτική και η απόρριψη της πολιτικής εμπλοκής των Ηνωμένων Πολιτειών στην Εγγύς Ανατολή, που ευαγγελίζονταν οι Ρεπουμπλικανοί στη συγκεκριμένη φάση, ερμηνευόταν ως πιο ευνοϊκή για την Ελλάδα.

Η αμερικανική εμπλοκή στην Εγγύς Ανατολή αποτέλεσε την αφορμή να αναμειχθούν για πρώτη φορά ουσιαστικά οι ηγέτες των Ελλήνων μεταναστών της Αμερικής στο πολιτικό σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών. Έθεσε όμως για ακόμη μια φορά το ζήτημα για τον τρόπο που οριζόταν η ελληνικότητα των μεταναστών. Ενώ οι εκπρόσωποι του ελληνικού κράτους προσπαθούσαν να προσεταιρισθούν τους ορθοδόξους αλβανόφωνους Βορειοηπειρώτες, αντιμετώπιζαν με επιφύλαξη τις ελληνικές προτεσταντικές κοινότητες που συγκρότησαν μετανάστες από τη Μικρά Ασία και το ελληνικό βασίλειο στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι Έλληνες ευαγγελικοί μετανάστες υποστήριξαν την αλυτρωτική πολιτική της Ελλάδας και λειτούργησαν ως μοχλός πίεσης για να

συμφωνούν με όσα θέλει και αισθάνεται ο Αμερικανικός λαός. Δι'επουσιωδέστερα ζητήματα η Γερουσία εξεμάνη κατά των αυθαιρεσιών του. Ο τύπος αναγράφει ταύτας, διαφωτίζων το κοινόν και του κοινού η μεγάλη φωνή υφούται κεραυνοβόλος [...] Η φωνή του λαού απαιτεί από την κυβέρνησιν του ενέργειαν και μέριμναν και επίβλεψιν επί τοπικών προβλημάτων, τα οποία καθημερινώς γίνονται μεγαλείτερα και ογκωδέστερα και εγκυμονούν κινδύνους, οι οποίοι από τούδε είναι ορατοί”.

1260 *Εθνικός Κήρυξ*, 13 Σεπτεμβρίου 1919, “Η αντιπολίτευσις υπήρξε πατριωτική. Είναι η αντιπολίτευσις ήτις διηρμήνευσε την κοινήν γνώμην, κηρύττουσα ανεπισήμως αλλ'επιτακτικώς τον κατά του Τευτονισμού πόλεμον, πριν ο Πρόεδρος κηρύξη τούτον επισήμως. Κατά της αντιπολιτεύσεως ταύτης ο Πρόεδρος εξέδωκε την πρωτοφανή προκήρυξίν του προς τον λαόν, συνιστών εις τούτον να μη ψηφίση κανένα εκ των υποψηφίων της εις τας εκλογάς. Ο λαός απήντησε τότε πανηγυρικώς ψηφίσας ακριβώς παρά τας υποδείξεις του Προέδρου”.

1261 *Ατλαντίς*, 1 Ιανουαρίου 1921.

εκφράσει ο γενικός γραμματέας του ABCFM την ευχή του να επιστραφεί η Αγία Σοφία στους Έλληνες¹²⁶². Οι ελληνικές εφημερίδες της Αμερικής, αν και εξήραν το έργο της Near East Relief και τη συμβολή του υπευθύνου του ελληνικού τμήματος Ιωάννη Ξενίδη, αποσιωπούσαν το γεγονός ότι ο τελευταίος ήταν διαμαρτυρούμενος καθηγητής θεολογίας και μέλος του ABCFM. Παρά τις προσπάθειες των Ελλήνων ευαγγελικών να προωθήσουν τη σύγκλιση με τους ορθοδόξους με συνεκτικό δεσμό το πατριωτικό αίσθημα, οι εκπρόσωποι της ελληνικής προπαγάνδας επέμεναν στην άρρηκτη σύνδεση της ορθοδοξίας με τον ελληνισμό. Όταν κατά τον εορτασμό της 25ης Μαρτίου στην ελληνική ευαγγελική κοινότητα Βοστώνης ο αιδεσιμώτατος Strong, αναφερόμενος στις συλλήψεις των ιεραποστόλων στη Θεσσαλονίκη, κατηγόρησε την Ελλάδα για έλλειψη ανεξιθρησκείας, ο Νικόλαος Κασσαβέτης απάντησε ότι “εφ’όσον παραμένει έστω και ένας μόνον υπόδουλος Έλλην, ουδέποτε θα ανεχθώμεν ιεραποστόλους εντός των ορίων του κράτους μας υποσκάπτοντας τα θεμέλια του Εθνικού μας φρουρίου, της Ορθοδόξου Ανατολικής του Χριστού Εκκλησίας”¹²⁶³.

Πέραν λοιπόν της προβολής των ελληνικών διεκδικήσεων προς διαφώτιση των Αμερικανών, τα εθνικά ζητήματα μετατράπηκαν σε διακύβευμα πατριωτισμού των Ελλήνων της Αμερικής και αφορμή εκδήλωσης τοπικιστικών αντιπαραθέσεων. Το ζήτημα του Πόντου και της Κωνσταντινουπόλεως ειδικότερα αποτέλεσαν πεδίο έντονης αντιπαράθεσης τόσο μεταξύ των καταγόμενων από τις δύο περιοχές μεταναστών όσο και στο πλαίσιο των ελληνικών κοινοτήτων.

1262 *Ατλαντίς*, 25 Απριλίου 1919.

1263 *Ατλαντίς*, 25 Απριλίου 1919.

β. Το ζήτημα της Κωνσταντινουπόλεως ως διακύβευμα πατριωτισμού και κομματικής αντιπαράθεσης

Η νίκη της Αντάντ και η διαφαινόμενη δικαίωση της εξωτερικής πολιτικής του Βενιζέλου αποτέλεσε ένα ισχυρό επιχείρημα για τους Φιλελευθέρους της Αμερικής, τους οποίους υποστήριζε ο *Εθνικός Κήρυκας*. Για να μειώσουν το γεγονός αυτό οι Νομοταγείς, με όργανο την *Ατλαντίδα*, προσπάθησαν να αξιοποιήσουν τα δύο τμήματα του αλυτρωτικού προγράμματος που ο Βενιζέλος φαινόταν να θέτει σε δεύτερη μοίρα: το ζήτημα του Πόντου και το ζήτημα της Κωνσταντινουπόλεως. Αποσείοντας την κατηγορία ότι αντιτίθεντο στην εδαφική επέκταση της Ελλάδας οι Αντιβενιζελικοί περνούσαν έτσι στην αντεπίθεση. Πρέπει να επαναλάβουμε, εντούτοις, ότι η *Ατλαντίδα* ποτέ δεν αντιτάχθηκε στο επεκτατικό πρόγραμμα, το οποίο θεώρησε ως ολοκλήρωση του έργου των βαλκανικών πολέμων. Ήδη από το 1915 επέκρινε κυρίως την προθυμία του Βενιζέλου να προσφέρει στην Αντάντ την ελληνική σύμπραξη, χωρίς να εξασφαλίσει τα προσδοκώμενα κέρδη. Οι Αντιβενιζελικοί, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αμερική, διακήρυσσαν ότι ο Βενιζέλος στηριζόταν στην καλή διάθεση των νικητών και στο προσωπικό του γόητρο για να εξασφαλίσει την έγκριση των ελληνικών διεκδικήσεων. Μπορεί η απόσυρση της Ρωσίας από την πόλεμο και η καταγγελία των μυστικών συνθηκών να απομάκρυνε το ενδεχόμενο να βρεθεί η Κωνσταντινούπολη υπό την κυριαρχία των Σλάβων, δεν εξασφάλιζε όμως την παραχώρησή της στην Ελλάδα, γεγονός που θα σηματοδοτούσε την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας.

Η *Ατλαντίδα* προσπαθούσε να κεφαλαιοποιήσει το γεγονός ότι οποιαδήποτε εδαφικά ανταλλάγματα σε άλλες περιοχές δεν θα μπορούσαν να εξισορροπήσουν στο φαντασιακό επίπεδο την επαναφορά της Αγίας Σοφίας στη χριστιανική λατρεία. Το σύμβολο αυτό με τη σειρά του ενίσχυε το κύρος του νεοπαγούς μύθου για τον στρατηλάτη βασιλιά Κωνσταντίνο ΙΒ' που

επέπρωτο να ξαναπάρει την Πόλη αφού “Κωνσταντίνος την ίδρυσε και Κωνσταντίνος την έχασε”. Η αποδοχή της διεθνοποίησης των Στενών και της μετατροπής τους σε ανεξάρτητο κράτος ήταν επίσης ένα πρόσφορο επιχείρημα για την προβολή του Βενιζέλου ως οργάνου των Αγγλογάλλων, που έθετε σε δεύτερη μοίρα το μείζον εθνικό ζήτημα για να μην έλθει σε αντιπαράθεση μαζί τους. Η Ατλαντίδα απέρριψε το επιχείρημα ότι η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να είναι συγκρατημένη για να μην εξασθενίσει τις υπόλοιπες διεκδικήσεις της. Ακολουθώντας τις εκκλήσεις από τους ελληνικούς συλλόγους της Κωνσταντινούπολης προέτρεψε τις ελληνικές κοινότητες και τους συλλόγους να βομβαρδίσουν την αμερικανική αντιπροσωπεία στο Παρίσι με τηλεγραφήματα υπέρ της απόδοσης της Κωνσταντινούπολης στην Ελλάδα¹²⁶⁴.

Αυτή είναι μόνο μια πτυχή του ζητήματος. Η περιοχή των Στενών και η υπό διαμόρφωση Αρμενία αποτελούσαν τις δύο περιοχές όπου συζητείτο να αναλάβουν εντολή οι Ηνωμένες Πολιτείες. Η δραστηριοποίηση της Ατλαντίδας για την παραχώρηση της Κωνσταντινουπόλεως στην Ελλάδα ξεκίνησε αφού άρχισε να διαφαίνεται ότι το κλίμα ήταν αρνητικό για την ανάληψη από τις Ηνωμένες Πολιτείες της εντολής στο κράτος των Στενών. Η Ατλαντίδα δεν απέρριπτε την ανάθεση εντολής στις Ηνωμένες Πολιτείες ή σε κάποια άλλη δύναμη, υπό την προϋπόθεση όμως ότι θα απομακρυνόταν ο Σουλτάνος από την Κωνσταντινούπολη και δεν θα διεθνοποιούνταν τα Στενά. Η διεθνοποίηση θα ευνοούσε τη συνέχιση των ραδιοεργιών των «Τούρκων» και των Λεβαντίνων, ενώ η ύπαρξη μιας εντολοδόχου θα επέτρεπε την άσκηση κοινοβουλευτικού ελέγχου για οποιαδήποτε παρατυπία της διοίκησης και θα άφηνε επίσης ελεύθερο πεδίο στους Έλληνες να συνεχίσουν την “εκπολιτιστική των δράσιν”¹²⁶⁵. Η μνεία στην ύπαρξη “υπευθύνου εντολοδόχου” μπορεί να σήμαινε ότι ενδεχόμενη Αμερικανική εντολή θα μετέτρεπε τον Σόλωνα Βλαστό, ως “έξαρχο του Οικουμενικού Πατριαρχείου”, σε προνομιακό εκπρόσωπο

1264 *Ατλαντίς*, 17 Μαΐου 1919.

1265 *Ατλαντίς*, 25 Μαΐου 1919.

απέναντι στην αμερικανική κυβέρνηση. Το επιχείρημα για τις αντιδράσεις που θα προκαλούσε η έξωση του Σουλτάνου στις μουσουλμανικές κτήσεις της Βρετανίας και της Γαλλίας και το φάντασμα του “πανισλαμισμού” δεν ήταν παρά πρόσχημα για να διατηρήσουν έναντι ανταλλαγμάτων προς τις αποικιακές δυνάμεις οι «Τούρκοι» την Κωνσταντινούπολη¹²⁶⁶.

Ο *Εθνικός Κήρυκας* απέδιδε στους ιεραποστόλους τις προσπάθειες να αναλάβουν οι Ηνωμένες Πολιτείες την εντολή στο κράτος των Στενών¹²⁶⁷ και απολογούμενος στις επικρίσεις της *Ατλαντίδας* δήλωνε ότι η μη συμπερίληψη της Κωνσταντινούπολης στις ελληνικές διεκδικήσεις δεν σήμαινε την έλλειψη ενδιαφέροντος από τον Βενιζέλο για την Κωνσταντινούπολη. Η Ελλάδα, κατά τον *Εθνικό Κήρυκα*, διαβλέποντας τις αντιδράσεις, αν ζητούσε να προσαρτήσει την Κωνσταντινούπολη, είχε προτείνει να γίνει η πόλη η έδρα της Κοινωνίας των Εθνών και να αφεθεί η διοίκησή της στους κατοίκους της¹²⁶⁸. Ο *Εθνικός Κήρυκας* υποστήριζε ότι εάν απομακρύνονταν οι “Τούρκοι” δημόσιοι υπάλληλοι οι Χριστιανοί θα αποτελούσαν την πλειοψηφία του πληθυσμού και έτσι έμμεσα η Κωνσταντινούπολη θα γινόταν ελληνική. Όταν το σχέδιο αυτό απορρίφθηκε, η μόνη “φυσιολογική” εναλλακτική λύση ήταν να ανατεθεί η εντολή στην Κωνσταντινούπολη στην Ελλάδα από την Κοινωνία των Εθνών. Η άποψη αυτή δεν επικράτησε, κατά τον *Εθνικό Κήρυκα*, ύστερα από τις ομοβροντίες “των ιεραποστόλων, των κεφαλαιούχων, των Λεβαντίνων, των Ιταλών”¹²⁶⁹. Ενώ όμως επέκρινε στο πρόσωπο των ιεραποστόλων και των κεφαλαιούχων¹²⁷⁰ την Αμερικανική Κυβέρνηση και συγχρόνως τη Γαλλία¹²⁷¹ και

1266 *Ατλαντίς*, 8 Ιουνίου 1919.

1267 *Εθνικός Κήρυξ*, 31 Μαΐου 1919.

1268 Στο ίδιο. Η πρόταση υποστηρίχθηκε και από αμερικανικές εφημερίδες. Βλ. *Los Angeles Times*, 24 Φεβρουαρίου 1919.

1269 *Εθνικός Κήρυξ*, 20 Ιουλίου 1919.

1270 *Εθνικός Κήρυξ*, 31 Μαΐου 1919, “Οι συμφεροντολόγοι ούτοι είναι γνωστοί. Υπήρξαν πρώτον μερικοί ιεραπόστολοι, οι οποίοι εσχεδιάζον θρησκευτικο-πολιτικόν κράτος, εκτεινόμενον από Μεσογείου μέχρι Βαγδάτης, εν τω οποίω να διοικούν, έχοντες υπό την εξουσίαν των τους οικονομικούς πόρους της χώρας. Μετ’αυτών συνειργάζοντο διά το ίδιον σχέδιον διάφοροι κεφαλαιούχοι επιχειρηματίαι, οίτινες, εκποδών τεθέντων των ιεραποστόλων, επαναλαμβάνουν τον αγώνα των, όστις είναι καθαρώτατα ιδιοτελής”.

1271 *Εθνικός Κήρυξ*, 11 Απριλίου 1920, “Η Κωνσταντινούπολις, διεθνής ή ανεξάρτητος, εις ποίον την επιρροήν μοιραίως θα υπήγετο; Φυσικώ τω λόγω εκείνου, όπερ καλλίτερον θα ηδύνατο να την υπερασπίση, ούτινος το εμπόριον ευκολώτερον θα ηδύνατο διαδοθή χάρις εις την θαλάσσιαν υπεροχήν. Και το έθνος αυτό δεν θα ήτο άλλο παρά η Αγγλία. Ενώ αν η

την “αδελφή Ιταλία” και τους εκπροσώπους τους Λεβαντίνους που συνωμοτούσαν με τον Σουλτάνο, δεν αναφέρθηκε στο γεγονός ότι η Βρετανία είχε την πρωτοβουλία για την παραμονή του Σουλτάνου-Χαλίφη στην Κωνσταντινούπολη λόγω της εκδήλωσης αντιδράσεων από τους Μουσουλμάνους υπηκόους της.

Το μέγεθος της απήχησης των δύο απόψεων μπορεί να κριθεί μόνο μέσω των αντιδράσεων των συλλόγων. Ο γραμματέας της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ενώσεως* Ν. Κασσαβέτης χαιρέτισε την πρωτοβουλία της *Ατλαντίδας* και επισήμανε ότι όλοι οι γνήσιοι Φιλελεύθεροι όπως και ο ίδιος θέτουν το συμφέρον της πατρίδας πάνω από τα προσωπικά συμφέροντα¹²⁷². Ως απάντηση δημοσιεύτηκε στον *Εθνικό Κήρυκα* επιστολή του Ν. Λιβανού, ο οποίος με την ιδιότητα του προέδρου του πρωτοεμφανιζόμενου σωματείου *Κωνσταντινούπολις*, κατήγγειλε την προσπάθεια της *Ατλαντίδας* να εκμεταλλευτεί τα ζητήματα του Πόντου και της Κωνσταντινούπολης για να πλήξει το κύρος του Βενιζέλου¹²⁷³. Ο αντιπρόεδρος του Συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών *Ζωοδόχος Πηγή* Σ. Μιγγόπουλος¹²⁷⁴ απάντησε ότι το σωματείο του οποίου πρόεδρος εμφανιζόταν ο Λιβανός ήταν ανύπαρκτο και παρουσιάστηκε για να εισαγάγει τον κομματισμό σε μια εθνική κινητοποίηση. Η στάση τους αυτή προκάλεσε αντιδράσεις μέσω των στηλών του *Εθνικού Κήρυκα* με προσωπικές επιστολές Μικρασιατών και Κωνσταντινουπολιτών που εξέφραζαν τη στήριξη των συντακτών στην πολιτική του Βενιζέλου και καταδίκασαν τον Κασσαβέτη. Ο πρόεδρος του Συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών *Ζωοδόχος Πηγή* δήλωσε, με καθυστέρηση δέκα ημερών, ότι η επιστολή του Μιγγόπουλου εξέφραζε μόνο τον ίδιο και ζήτησε να παραμείνει το σωματείο “μακράν πάσης πολιτικής διαμάχης”¹²⁷⁵. Παράλληλα, δεν καταδίκασε την

Κωνσταντινούπολις έμενε Τουρκική θα ήτο ευκολώτατον εις τους Γάλλους να συναλλαγούν μετά των Τούρκων, ων η συνείδησις υπήρξε πάντοτε εύκολος λεία διά τους Ευρωπαίους χρηματιστάς”. Βλ. και *Εθνικός Κήρυξ*, 20 Ιουλίου 1919.

1272 *Ατλαντίς*, 1 Ιουνίου 1919.

1273 *Εθνικός Κήρυξ*, 10 Ιουλίου 1919.

1274 *Ατλαντίς*, 16 Ιουνίου 1919.

1275 *Εθνικός Κήρυξ*, 27 Ιουλίου 1919.

πρωτοβουλία της Ατλαντίδας. Δεν είναι σίγουρο, κατά συνέπεια, ότι οι επιστολές στον *Εθνικό Κήρυκα* εξέφραζαν την πλειονότητα των Μικρασιατών και των Κωνσταντινουπολιτών. Η νεοπαγής κοινότητα του Αγίου Ελευθερίου, η οποία συγκέντρωνε τους Μικρασιάτες, σε συνεννόηση με τους Μικρασιατικούς Σύλλογους και τον Ελληνοαμερικανικό Σύλλογο Φιλελευθέρων δημοσίευσε στην Ατλαντίδα ευχαριστήριο τηλεγράφημα προς τον Πρόεδρο Wilson για τη συμβολή του στην απελευθέρωση της Ιωνίας.¹²⁷⁶

Η ανταπόκριση των κοινοτήτων στην έκκληση της Ατλαντίδας και η στάση του Κασσαβέτη, που δρούσε σε συνεννόηση με την ελληνική κυβέρνηση, υποδηλώνουν ότι το αναγνωστικό κοινό της Ατλαντίδας περιελάμβανε και πολλούς Φιλελευθέρους, οι οποίοι, αν και διαφωνούσαν με τη στάση της εφημερίδας στο πολιτειακό ζήτημα της Ελλάδας, δεν επιθυμούσαν να ταυτιστούν με την ομάδα της *Πανελληνίου Ενώσεως* που εξέφραζε ο *Εθνικός Κήρυκας*¹²⁷⁷. Αυτό δεν συνεπάγεται ότι ο Σόλων Βλαστός δεν αξιοποίησε το ζήτημα του Πόντου και της Κωνσταντινούπολης για να αμφισβητήσει την επάρκεια των χειρισμών του Βενιζέλου.

Οι εκπρόσωποι, όμως, της ελληνικής κυβέρνησης προσπαθούσαν να συγκροτήσουν, με μεσολαβητή τον Κασσαβέτη, ένα ενιαίο μέτωπο προπαγάνδας, το οποίο η παράταξη της *Πανελληνίου Ενώσεως* που εξέφραζε ο *Εθνικός Κήρυκας* επιχείρησε να διασπάσει μετατρέποντας σε διακύβευμα όχι την υποστήριξη των ελληνικών διεκδικήσεων αλλά την αποκήρυξη από τους Φιλελευθέρους της Ατλαντίδας. Η κατίσχυση έναντι του Βλαστού είχε προτεραιότητα και η φιλελεύθερη ιδεολογία αντιμετωπιζόταν ως το ισχυρότερο όπλο για να επιτευχθεί. Ο Έλληνας επιτετραμμένος αντιπαρέβαλε την ιδιοτέλεια του εκδότη του Εθνικού Κήρυκα Πέτρου Τατάνη και την αδράνεια

¹²⁷⁶ Ατλαντίς, 23 Ιουνίου 1919.

¹²⁷⁷ ΙΑΥΕ, Φ. 21.1/1920, Επιστολή του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 3577, 3/15 Φεβρουαρίου 1920, “Είναι βέβαιον ότι η Ατλαντίς έχει πολύ μεγαλύτεραν κυκλοφορίαν του Κήρυκος. Δεν είναι όμως τούτο ενδεικτικόν ότι τα υπ’αυτής υποστηριζόμενα είναι αποδεκτά υπό της αυτής αναλογίας ως η κυκλοφορία των ομογενών [...] αγοράζεται δε από πλείστους αντιθέτους προς αυτήν αισθημάτων”.

στο θρακικό ζήτημα του Θράκα προέδρου της υπό διάλυση *Πανελληνίου Ενώσεως* Σοφοκλή Δαδάκη προς την ευνοϊκή επίδραση που είχε στην αμερικανική κοινή γνώμη η κινητοποίηση των συλλόγων με πρωτοβουλία της *Ατλαντίδας* και της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ένωσης*¹²⁷⁸.

¹²⁷⁸ ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Επιστολή του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Μιχαήλ Τσαμαδού προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 2380, 18/31 Οκτωβρίου 1919.

γ. Οι ηγεσίες των Ποντίων και η κοινοτική διαμάχη

Η περιοχή της Αρμενίας όπως και των Στενών αποτελούσαν τα υπόλοιπα της διανομής της Μικράς Ασίας στα οποία οι Ηνωμένες Πολιτείες, μετά την αλλαγή καθεστώτος στη Ρωσία, υπολόγιζαν ότι θα μπορούσαν να αναλάβουν την εντολή. Ο Πόντος δεν συμπεριλαμβανόταν στις ελληνικές διεκδικήσεις και ο Ελευθέριος Βενιζέλος ευνοούσε την ένταξη του βιλαετίου της Τραπεζούντας στην Αρμενία με την παραχώρηση ειδικού καθεστώτος. Η λύση αυτή θα απηλάσσει την Ελλάδα από την ευθύνη σε μια περιοχή στην οποία, λόγω απόστασης, θα ήταν δύσκολο να στείλει στρατεύματα, ενώ έτσι θα εξασφάλιζε την υποστήριξη των Αρμενίων στη Θράκη και την Ιωνία.

Όπως και στην περίπτωση της Κωνσταντινούπολης η *Ατλαντίδα* προσπάθησε να αξιοποιήσει την “αδιαφορία” του Βενιζέλου. Η ισχυρή παρουσία όμως του ποντιακού στοιχείου σε συγκεκριμένες πόλεις των Ηνωμένων Πολιτειών, ο διακριτός χαρακτήρας τους και η κοινωνική διαστρωμάτωσή του δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη εντονότερων συγκρούσεων. Οι δύο πρωταγωνιστές της αντιπαράθεσης ήταν ο Σάββας Κεχαγιάς από τα Κοτύωρα (Ordu), πρόεδρος του Ελληνοαμερικανικού Συλλόγου Ευξεινοποντίων ο *Πόντος*, και ο Δημήτριος Χριστοφορίδης, πρόεδρος του Συλλόγου Τραπεζουντίων – Ροδοπολιτών *Κομνηνοί*, με έδρα στην πόλη Tarrytown της πολιτείας της Νέας Υόρκης. Ο Σάββας Κεχαγιάς ήταν ο αδελφός του καπνοβιομηχάνου Ευριπίδη Κεχαγιά, προέδρου της κοινότητας του Ευαγγελισμού της Νέας Υόρκης και φίλου του Σόλωνα Βλαστού. Ο Δημήτριος Χριστοφορίδης ήταν ο εκδότης του πολιτικού περιοδικού *Χρονικά* στην Κωνσταντινούπολη το 1913, ο οποίος απελάθηκε από τις τουρκικές αρχές για την πολιτική του δράση¹²⁷⁹. Ο Σάββας Κεχαγιάς είχε την υποστήριξη της *Ατλαντίδας* και εκπροσωπούσε συλλόγους των πολιτειών της Νέας Αγγλίας

¹²⁷⁹ *Εθνικός Κήρυξ*, 19 Μαΐου 1919.

και του New Jersey¹²⁸⁰ ενώ ο Δημήτριος Χριστοφορίδης υποστηριζόταν από τον *Εθνικό Κήρυκα* και εκπροσωπούσε τους συλλόγους των βιομηχανικών πόλεων στην περιφέρεια της Νέας Υόρκης και του Canton, Ohio. Η απόπειρα για από κοινού δράση των Ποντίων της Αμερικής απέτυχε λόγω της αυτοαναγόρευσης του Κεχαγιά σε πρόεδρο της υπό συγκρότηση Ομοσπονδίας Ποντίων και της επιθυμίας του να αποσταλεί ο ζωγράφος Δημήτριος Ζαροκήλης ως εκπρόσωπός τους στο Παρίσι. Ο Χριστοφορίδης και η πλειοψηφία των σωματείων επέκριναν τη συμπεριφορά του Κεχαγιά και αντιμετώπισαν την αποστολή ειδικού εκπροσώπου ως περιττό έξοδο, τη στιγμή που τα θύματα των διωγμών είχαν άμεση ανάγκη βοήθειας. Υποστήριζαν ότι η παρουσία στο Παρίσι του Μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρυσάνθου και του Κωνσταντίνου Κωνσταντινίδη γενικού αντιπρόσωπου των Ποντίων στη Μασσαλία¹²⁸¹, επαρκούσαν για να προβληθούν οι θέσεις των Ποντίων¹²⁸².

Πέρα όμως από τις διαδικαστικές διαφωνίες, οι δύο ομάδες είχαν διαφορετική άποψη και για την ενδεικνυόμενη λύση. Ο Κεχαγιάς, συνεπικουρούμενος από τον Βλαστό, απέρριπτε την προοπτική δυαδικού κράτους με τους Αρμένιους και κατηγορούσε τον Βενιζέλο ότι εγκατέλειψε τον Πόντο για να εξασφαλίσει την παραχώρησή της Ιωνίας. Και σε αυτή την περίπτωση οι εκπρόσωποι των δύο ομάδων εξέφρασαν αντίστοιχα την άποψη για την προτεραιότητα των τοπικών ή των εθνικών συμφερόντων. Ο *Εθνικός Κήρυκας* επαίνεσε τους Ποντίους γιατί αισθάνονταν τμήμα του ευρύτερου ελληνισμού και αναγνώριζαν τη συμβολή του Βενιζέλου για την προώθηση των συμφερόντων του¹²⁸³. Η έκκληση του Κεχαγιά να συμβάλουν στα έξοδα του

1280 *Ατλαντίς*, 20 Μαΐου 1919. Εμφανιζόταν ως εκπρόσωπος των ποντιακών συλλόγων Σινωπέων ο “Διογένης”, Νέας Υόρκης, Νεοκαισαριέων “Πόντος” της Βοστώνης, “Ευαγγελισμός” του Haverhill, “Ελπίς” του Lawrence Mass., Νικοπολιτών “Αναγέννησις” του Jersey City NJ, Norwalk Conn, Κοτυωριτών Biddeford Me.

1281 Θεοφύλακτος Θεοφυλάκτου, *Γύρω από την άσβεστη φλόγα, Βιογραφικές Αναμνήσεις, Αγώνες για την ανεξαρτησία του Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1997: 65.

1282 Επιστολή του Δημητρίου Χριστοφορίδη, *Εθνικός Κήρυξ*, 11 Μαΐου 1919.

1283 *Εθνικός Κήρυξ*, 7 Μαρτίου 1919, “Ο κ. Χριστοφορίδης αναδεικνύεται Έλληνα υπό την ευρείαν σημασίαν της λέξεως. Εξερχόμενος των στενών ορίων του τοπικισμού, δεν ομιλεί ως αμέσως ενδιαφερόμενος Ευξεινοπόντιος αλλ’ως Πανέλληνα πονών όπως πονούν όλοι οι Έλληνες διά την τύχην του τμήματος εκείνου της Ελληνικής πατρίδος. Και είναι περισσότερο ευχάριστον ότι ο κ. Χριστοφορίδης διερμηνεύει την γνώμην και τα φρονήματα όλων των εκ Ροδοπόλεως και Καπούκιοι καταγομένων ομογενών της Αμερικής”.

αντιπροσώπου που θα έστελνε στο Παρίσι δεν είχε το προσδοκώμενο αποτέλεσμα¹²⁸⁴, σε αντίθεση με τους εράνους της ομάδας του Χριστοφορίδη για την αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας, προκαλώντας κατηγορίες για ολιγωρία στα πατριωτικά ζητήματα¹²⁸⁵. Οι πενιχρές εισπράξεις του εράνου του Κεχαγιά αποδόθηκαν στην προσπάθεια της αρμενικής προπαγάνδας να προκαλέσει διαιρέσεις μεταξύ των Ποντίων¹²⁸⁶. Κατηγόρησαν επίσης τον Χριστοφορίδη ότι εκφράζει μόνο τους Ροδοπολίτες, τους κατοίκους της ενδοχώρας της Τραπεζούντας, οι οποίοι παριστάνονταν ως μειωμένης εθνικής ευαισθησίας¹²⁸⁷, απατεώνες και εκμεταλλευτές στη συγκεκριμένη περίπτωση του ονόματος του Βενιζέλου¹²⁸⁸. Κάλεσαν μάλιστα τους καταγόμενους από το Hamidiye και το Akdağ Maden του Δυτικού Πόντου που κατοικούσαν στο Canton, Ohio (την μητρόπολη των Ποντίων της Αμερικής, όπως αναφεραμε) να μην παρασυρθούν¹²⁸⁹.

Ίσως η αντιπαράθεση να είναι απότοκη της διαφοροποίησης των ελληνόφωνων της Τραπεζούντας και της Ροδοπόλεως από τους Τουρκόφωνους του Δυτικού Πόντου¹²⁹⁰. Οι Τουρκόφωνοι προκειμένου να αποδείξουν την ελληνικότητά τους επεδείκνυαν μεγαλύτερη αδιαλλαξία στο ζήτημα της καθαρής αυτοδιάθεσης του Πόντου με τη συγκρότηση μιας αμιγώς ελληνικής δημοκρατίας. Η Ατλαντίδα επεδείκνυε μια ευαισθησία για τα δικαιώματα των Τουρκόφωνων της Καππαδοκίας και του Δυτικού Πόντου¹²⁹¹, οι οποίοι έρχονταν

1284 Ατλαντίς, 13 Απριλίου 1919, Επιστολή του Σωκράτη Χ. Κανέτη, “Η χρηματική συμβολή, την οποίαν προσέφερον μέχρι σήμερα οι ευάριθμοι χιλιάδες των Ποντίων είναι αναξία μνείας”.

1285 Στο ίδιο.

1286 Ατλαντίς, 25 Μαρτίου 1919, Ατλαντίς, 13 Απριλίου 1919, Επιστολή του Π. Ν. Βελισσαρίδη γραμματέα του συλλόγου η “Αναγέννησις” Νικοπολιτών Jersey City New Jersey, “Πταίει η αρμενική προπαγάνδα επί κεφαλής της οποίας είναι εις Αρμένιος δικηγόρος και πταΐουν οι εναγκαλιζόμενοι τον Αρμένιον υπερασπιστήν των συμπατριωτών του”.

1287 Ατλαντίς, 11 Μαΐου 1919, Επιστολή του Θεοδώρου Πεστεκίδη, Toledo O., “Εάν οι κ.κ. Ροδοπολίται θέλουν να αρμενέψουν είναι ελεύθεροι ακόμη και να τουρκέψουν”.

1288 Ατλαντίς, 22 Μαΐου 1919, “Χειρότερα και από μερικούς παπλωματάδες της Ροδοπόλεως, οίτινες επώλουν εις τους Τούρκους των μερών μας εφαπλώματα μεστά παντός μολύσματος και υπόπτου προελεύσεως ερίου, διατεινόμενοι ότι προήρχοντο εκ “Μέκκας” και εκμεταλλευόμενοι αναισχύντων τον προς τα θρησκευτικά φανατισμόν των Τούρκων, ήρχισε και αυτός να ρυπαίνει το όνομα του πρωθυπουργού του έθνους μας, προτείνων αυτό ως προπύργιον διά την οχύρωσιν των ναυαγισάντων σχεδίων του”, Επιστολή του Π. Ν. Βελισσαρίδη γραμματέα του συλλόγου η “Αναγέννησις” Νικοπολιτών Jersey City New Jersey.

1289 Ατλαντίς, 13 Απριλίου 1919, Επιστολή του Σωκράτη Χ. Κανέτη.

1290 Βλ. χάρτη αρ. 11.

1291 Εθνικός Κήρυξ, 21 Απριλίου 1919, Επιστολή του Δημητρίου Χριστοφορίδη, “Μας φαίνεται

σε αντιπαράθεση με τους κατά τεκμήριο Βενιζελικούς Κρητικούς. Ο ίδιος ο Χριστοφορίδης δήλωνε ότι εξέφραζε “την φωνήν Τραπεζούντος και Ροδοπόλεως, δηλαδή των τριών τετάρτων του Πόντου”¹²⁹². Κατάφερε μάλιστα να εξασφαλίσει την υποστήριξη των θέσεών του σε γενική συνέλευση που συγκάλεσε στο Canton. Οι εκπρόσωποι των ποντιακών σωματείων του Canton (35), της Νέας Υόρκης και της Νέας Αγγλίας (16) εξέφρασαν την υποστήριξή τους στην πολιτική του Βενιζέλου και υποστήριξαν ότι “το ζήτημα του Πόντου δεν είναι ελληνικό κομματικό ζήτημα αλλά διεθνές”¹²⁹³. Οι σύλλογοι αυτοί δεν είχαν εμφανιστεί στο παρελθόν και κατά πάσα πιθανότητα ιδρύθηκαν ή

ότι οι φοβεροί πατριώται ευρόντες την παραλίαν του Ευξείνου άξενον ετοιμάζουν τας πατριωτικές των αποσκευάς διά το εσωτερικόν της Μικράς Ασίας”. Πρβλ και την υποστήριξη στους τουρκόφωνους Καππαδόκες κατά την πρώτη φάση της κοινοτικής διαμάχης στο Springfield, Massachussets στο 2ο κεφάλαιο.

1292 *Εθνικός Κήρυξ*, 9 Απριλίου 1919, Επιστολή του Δημητρίου Χριστοφορίδη.

1293 *Εθνικός Κήρυξ*, 17 Απριλίου 1919. Στη γενική συνέλευση των Ευξεινοποντιακών σωματείων που συγκάλεσε στο Canton Ohio ο Χριστοφορίδης συμμετείχαν οι 1. Ιωάννης Μαγκρίδης, πρόεδρος της κοινότητας Ευξεινοποντίων "Αγία Τριάς" 2. Αιδεσιμώτατος Λεωνίδας Αδαμάντιος, εφημέριος. 3. Χαρίλαος Αχιλλέως πρόεδρος "Νεολαίας Μεταλλείου", Μελανθία Σεβαστείας. 4. Β. Βελισσαρίδης, πρόεδρος συλλόγου "Κομνηνοί" Τραπεζούντιων και Ροδοπολιτών Canton Ohio. 5. Γεώργιος Μακρίδης, αντιπρόσωπος Λειβεράς Τραπεζούντος. 6. Ιωάννης Γρηγοριάδης, πρόεδρος συλλόγου "Άγιος Κωνσταντίνος" Μελανθία Σεβαστείας. 7. Ηλίας Κυριλλίδης, αντιπρόσωπος αδελφότητας, "Ασαρτζούκ" Σεβαστείας. 8. Αντώνιος Καρυπίδης, αντιπρόσωπος αδελφότητας "Φυάξης" Σεβαστείας. 9. Γεώργιος Σαρηγιαννίδης, αντιπρόσωπος αδελφότητας "Ταχταλή" Τοκάτης. 10. Αναστάσιος Αμοιρίδης, αντιπρόσωπος αδελφότητας "Κοπετός" Κολωνείας. 11. Ευστ. Τσιτιρίδης, αντιπρόσωπος αδελφότητας "Άγιος Γεώργιος" Κηρυκείου Κερασούντος. 12. Ευστ. Ιωάννου, αντιπρόσωπος αδελφότητας "Εργιαπά" Νεοκαισαρείας. 13. Φίλιππος Παπαδόπουλος, αντιπρόσωπος του συλλόγου "Άγιος Κωνσταντίνος" Κολωνίας. 14. Νικόλαος Χαράλαμπος, αντιπρόσωπος αδελφότητας "Ισχυλίου" Έρπας. 15. Χαράλαμπος Κριαρίδης, αντιπρόσωπος αδελφότητας Νικοπολιτών "Νικόπολις". 16. Ζαχαρίας Παπαδόπουλος, αντιπρόσωπος ομάδας εκ Τοκάτης. 17. Αδαμάντιος Λιμενίδης, αντιπρόσωπος συλλόγου "Ινδαλλα" Ορδούς. 18. Κωνσταντίνος Χαράλαμπος, αντιπρόσωπος αδελφότητας Νεοκαισαριέων. 19. Χαράλαμπος Τζιβανίδης, πρόεδρος συλλόγου "Χειρ Βοηθείας" Σεμένιον Ορδούς. 20. Κ. Χαλκίδης, αντιπρόσωπος ομάδας εκ Φασσιανού. 21. Ηλίας Κορασίδης, αντιπρόσωπος αδελφότητας "Προαστείων" Κολωνείας. 22. Γεώργιος Παυλίδης, αντιπρόσωπος αδελφότητας "Αρδούχη", Ορδούς. 23. Κ. Τριανταφυλλίδης, αντιπρόσωπος ομάδας εκ Κερασούντος. 24. Χαράλαμπος Παυλίδης, πρόεδρος συλλόγου "Άγιος Δημήτριος" Μελανθίας. 25. Αναστάσιος Αναστασιάδης, αντιπρόσωπος ομάδας εκ Πάφρας. 26. Ελευθέριος Πεφτουλίδης, αντιπρόσωπος αδελφότητας "Σαμψούντα". 27. Περικλής Ψωμιάδης, αντιπρόσωπος συλλόγου "Εύξεινος Πόντος" Ορδούς. 28. Ηλίας Ηλιάδης, αντιπρόσωπος αδελφότητας "Αχουρλή" Κερασούντος. 29. Ελευθέριος Σιδηρόπουλος, αντιπρόσωπος αδελφότητας "Αρματωλοί" Ορδούς. 30. Ιωάννης Κουρεύς, αντιπρόσωπος αδελφότητας "Απαίσι" Σεβαστείας. 31. Ιωάννης Λαζαρίδης, αντιπρόσωπος αδελφότητας "Συνανλί" Ορδούς. 32. Ιωάννης Πουλιτζανίδης, αντιπρόσωπος ομάδας εκ Ποζάτης Κερασούντος. 33. Χρήστος Σταυριγιαννίδης, αντιπρόσωπος ομάδας εκ των χωρίων Σούρμενα. 34. Νικόλαος Παπαδόπουλος, αντιπρόσωπος ομάδας εκ Νεοχωρίου Ορδούς. 35. Γεώργιος Ιωακheimίδης, πρόεδρος συλλόγου "Παναγία" Πυρήνου και Κηζήλδερε. 36. Δημήτριος Χριστοφορίδης, πρόεδρος αδελφότητας "Κομνηνοί" Τραπεζούντιων και Ροδοπολιτών, πολιτείας Νέας Υόρκης, και ειδικός απεσταλμένος των αδελφοτήτων "Κάτω Χαρτοκόπιον", "Άνω Χαρτοκόπιον" Bridgeport Conn., "Λαραχάνη" Norwich Conn., "Καπούκιοι" Hastings NY, "Γαλλιάνα" New York City, "Άγαρσα", "Μουντανόν", "Δανίαχα", "Σάντα", "Σανάια", "Σκαλίτσα" εις τας πολιτείας Νέας Υόρκης, Κονεκτικούς και Νέας Ιερσέης. Των ειρημένων αδελφοτήτων τα μέλη κατάγονται εκ της πόλεως Τραπεζούντος και της περιφέρειάς. 37. Χρήστος Κουρτσόπουλος, αντιπρόσωπος εκ Mount Vernon Νέας Υόρκης των αδελφοτήτων "Κοστορτόν", "Σπήλαια", "Χάβα", "Χαβαδζινιδίν" επαρχίας Ροδοπόλεως.

έκαναν αισθητή την παρουσία τους στο πλαίσιο της προβολής του Ζητήματος του Πόντου. Η Ατλαντίδα επισήμανε με τη σειρά της τον διαιρετικό χαρακτήρα των κινήσεων της αντίπαλης ομάδας που υπέταξε τον πατριωτισμό στην ελληνική κομματική διαμάχη και περιόρισε τη δυνητική επιρροή της ελληνικής προπαγάνδας. Οι κατηγορίες που εκτοξεύονται από τις δύο παρατάξεις στις εφημερίδες δεν εκφράζουν καμιά πρωτοτυπία και αναρωτιέται κανείς αν οι συντάκτες των επιστολών απηχούν μιμητικά τις στερεότυπες απόψεις των εφημερίδων ή αν οι εφημερίδες αναδιατύπωναν το περιεχόμενο των επιστολών ώστε να εκφράζουν σαφέστερα τη δική τους επίσημη θέση. Την ερμηνεία αυτή διατύπωσε ο Χριστοφορίδης για τους υποστηρικτές του Κεχαγιά¹²⁹⁴, αλλά θα μπορούσε σε μεγάλο βαθμό να ισχύει και για την αντίπαλη ομάδα.

Η Ατλαντίδα επιτίθετο στον Χριστοφορίδη και όσους τον ακολουθούσαν με τις ίδιες κατηγορίες που απηύθυνε στους ιθύνοντες και τα μέλη της Πανελληνίου Ενώσεως. Ο Χριστοφορίδης παρουσιαζόταν άλλοτε μαζί με τον δάσκαλο Χαράλαμπο Θεοδώρου ως “καλαμαράδες που θολώνουν τα νερά χωρίς να καταλαβαίνουν τι τους γίνεται”¹²⁹⁵ και άλλοτε όπως και ο πρόεδρος της κοινότητας Canton Ιωάννης Μαχαιρίδης¹²⁹⁶ ως εργάτης ανίκανος να αντιληφθεί πολιτικά θέματα¹²⁹⁷. Στη μια περίπτωση ήταν εκμεταλλευτής των αφελών και στην άλλη ανίκανος να εκπροσωπήσει τους Ποντίους, σε αντίθεση με τον ευκατάστατο Σάββα Κεχαγιά και τον εκπρόσωπό του στο Παρίσι Ζαροκήλη, απόφοιτο του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας. Οι εργάτες είχαν απλώς την υποχρέωση να χρηματοδοτούν την εθνωφελή προσπάθεια του

1294 *Εθνικός Κήρυξ*, 21 Απριλίου 1919, “Η επιστολή έχει ως εκδότην δημοσιογραφικόν τινά Δαλαϊλάμαν, ως πρώτον οπισθογράφον τον γνωστόν εξ απορρήτων Γενικόν Πρόεδρον και ως δεύτερον και τελευταίον οπισθογράφον τον Σωκράτην Καννέτην, ο οποίος πειθηνίως “χάριν της πατρίδος”, εφορτώθη την ευθύνην, όχι μόνον των ιδικών του ανοησιών, αλλά και των ανοησιών των άλλων”, Επιστολή του Δημητρίου Χριστοφορίδη.

1295 *Ατλαντίς*, 11 Μαΐου 1919, Επιστολή του Γ. Ηλιάδη (Κοτοπρίτη).

1296 *Ατλαντίς*, 22 Μαΐου 1919, Επιστολή του Π. Ν. Βελισσαρίδη γραμματέα του συλλόγου η “Αναγέννησις” Νικοπολιτών Jersey City New Jersey, “Πάλιν όμως είναι αξιέπαινος ο κ. Ι. Μαχαιρίδης ότι έχει γραμμένο το όνομά του σύμφωνα με τους κανόνες της γραμματικής, την οποίαν (κρίμα ο κακόμοιρος) δεν ηυτύχησε να αποτελειώσει, εγκαταλείψας αυτήν εις τα σπάργανά της”.

1297 *Ατλαντίς*, 22 Μαΐου 1919, Επιστολή του Αλεξάνδρου Κεχαγιά, “ο κ. Χριστοφορίδης κατεγίνετο εις το σκούριασμα της φαιάς ύλης εν τω εγκεφάλω του υπό του εκνευριστικού ήχου των εργοστασίων”.

ευπατρίδη Κεχαγιά, αφού ήταν ανίκανοι να αντιληφθούν την πολιτική κατάσταση και έπεφταν θύματα του κάθε επιτήδειου που αξιοποιούσε, όπως και ο *Εθνικός Κήρυκας*, τη φιλελεύθερη ιδεολογία ως προκάλυμμα ιδιοτελών σκοπιμοτήτων. Ο Χριστοφορίδης, αντίθετα, επαίρετο για τη στήριξη των εργατών λόγω της “φυσικής ευθυκρισίας, της θυμοσοφίας και του ανυπόκριτου που τους διακρίνει”¹²⁹⁸.

Στα τέλη του 1919 η άποψη ότι οι Πόντιοι της Αμερικής θα έπρεπε να περιοριστούν στην αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας αφήνοντας την αντιμετώπιση του πολιτικού ζητήματος στον Κωνσταντίνο Κωνσταντινίδη και τον Χρύσανθο Τραπεζούντας έγινε τελικά αποδεκτή και από τις δύο μερίδες¹²⁹⁹. Η ενίσχυση του κεμαλικού κινήματος όμως είχε ήδη αρχίσει να προκαλεί τη φυγή του πληθυσμού¹³⁰⁰. Οι Πόντιοι εναπέθεταν τις ελπίδες τους στο άνοιγμα ενός δεύτερου μετώπου κατά των Κεμαλικών στον Πόντο. Η κατάληψη της περιοχής από τις ελληνικές δυνάμεις ήλπιζαν ότι θα εξασφάλιζε την ίδρυση της ανεξάρτητης δημοκρατίας του Πόντου, η οποία θα αποτελούσε “το ισχυρότερο τείχος το οποίον θα ηδύνατο να συντρίψει όλα τα κύματα του Πανσλαυισμού και του Μπολσεβικισμού τα οποία ακάθεκτα εκσπώσιν επί της Βορείου Μικρασιατικής παραλίας”¹³⁰¹. Οι Πόντιοι του Jersey City, New Jersey πρότειναν τη συγκρότηση εθελοντικού σώματος για να συμμετάσχει στην απελευθέρωση του Πόντου¹³⁰². Οι Γάλλοι και οι Ιταλοί όμως, κατά τον Εθνικό Κήρυκα, απέρριψαν την ανάληψη από την Ελλάδα της διοίκησης στην Κωνσταντινούπολη και της εντολής στον Πόντο¹³⁰³. Για το συντονισμό των

1298 *Εθνικός Κήρυξ*, 19 Μαΐου 1919, Επιστολή του Δημητρίου Χριστοφορίδη, “Ημείς, δημοκρατικοί εκ χαρακτήρος και πιστεύοντες εις το “όλοι οι άνθρωποι γεννώνται ίσοι”, επήγαμε και βρήκαμε τους πατριώτας μας, πτωχοί ημείς εις το πτωχικό τους κέντρο και εγυματίσαμε εκεί που γευματίζουν οι μεροδουλευταί. Ημείς δεν επιζητούμεν μεγαλεία. Τίποτε δεν μας ευχαριστεί όσον η ψυχική απλότης του λαού και τίποτα δεν εκτιμώμεν περισσότερο όσον την φυσικήν ευθυκρισίαν του λαού, το θυμόσοφόν του, το ανυπόκριτόν του και την ένστικτον ενόρασιν της αληθείας που έχει”.

1299 *Εθνικός Κήρυξ*, 2 Νοεμβρίου 1919, Επιστολή του Δημητρίου Χριστοφορίδη.

1300 *Εθνικός Κήρυξ*, 19 Δεκεμβρίου 1919, Επιστολή του Π. Κυνηγόπουλου, προέδρου της Επιτροπής προσφύγων του Πόντου, προς την Αδελφότητα Νικοπολιτών η “Ανακούφισις”, Jersey City NJ, “Αι εθνικαί τουρκικαί οργανώσεις προξενούν πανικόν εις τα πλήθη των χριστιανών και ένεκα τούτου αθρόοι καταφεύγουν ενταύθα εν Κωνσταντινουπόλει”.

1301 *Εθνικός Κήρυξ*, 7 Σεπτεμβρίου 1920.

1302 *Εθνικός Κήρυξ*, 19 Σεπτεμβρίου 1920.

1303 *Εθνικός Κήρυξ*, 20 Σεπτεμβρίου 1920.

ενεργειών συγκλήθηκε Πανευξεινοποντιακή συνέλευση στο γραφείο του Σάββα Κεχαγιά¹³⁰⁴.

Η ήττα του Ελευθερίου Βενιζέλου στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 προκάλεσε έντονες αντιδράσεις των Ποντίων. Οι Πόντιοι του Jersey City, NJ απέστειλαν τηλεγραφήματα στον πρωθυπουργό της Αγγλίας Lloyd George και της Γαλλίας Georges Leygues ζητώντας να αποτρέψουν την επάνοδο του Κωνσταντίνου στον θρόνο¹³⁰⁵. Από την άλλη, οι Πόντιοι του Canton Ohio έδωξαν τον κοινοτικό ιερέα επειδή έψαλε το πολυχρόνιο στον Κωνσταντίνο παρά το γεγονός ότι “τα φρονήματα των Ποντίων και εν γένει των μελών της εκκλησίας είναι φιλελεύθερα”¹³⁰⁶. Κάποιοι άλλοι όμως μέσω των στηλών της *Ατλαντίδας* εξέφρασαν την ικανοποίησή τους για την επικείμενη επιστροφή του στην Ελλάδα¹³⁰⁷. Η προσάρτηση της Αρμενίας από τη Σοβιετική Ένωση και η αρμενοτουρκική συνθήκη ειρήνης του Καρς απέκλεισαν την πιθανότητα της ποντιακής αυτοδιάθεσης, στρέφοντας τους Ποντίους της Αμερικής οριστικά στην εξασφάλιση ανθρωπιστικής βοήθειας και υποστήριξης για την προστασία του πληθυσμού από τις κεμαλικές αρχές και τους ατάκτους.

1304 Στο ίδιο.

1305 *Εθνικός Κήρυξ*, 19 Δεκεμβρίου 1920.

1306 AAA, Κοινότητα Canton, Επιστολή του Διοικητικού Συμβουλίου της κοινότητας Αγίας Τριάδας προς τον Επίσκοπον των εν Αμερική και Καναδά Ελληνικών Ορθοδόξων Εκκλησιών Αλέξανδρον, αρ. πρωτ. 2546, 10 Φεβρουαρίου 1921.

1307 *Εθνικός Κήρυξ*, 10 Δεκεμβρίου 1920.

δ. Το ζήτημα των Δωδεκανήσων και της Κύπρου

Τα Δωδεκάνησα και η Κύπρος, σε αντίθεση με τη Θράκη, τη Δυτική Μικρά Ασία και τη Βόρειο Ήπειρο, αν και περιλαμβάνονταν στο ελληνικό αλυτρωτικό πρόγραμμα κατέχονταν από συμμάχους της Ελλάδας. Η παραχώρησή τους στην Ελλάδα, κατά συνέπεια, δεν θα μπορούσε να είναι παρά αποτέλεσμα της καλής διάθεσης της Ιταλίας και της Βρετανίας. Ο επιτετραμμένος των Ηνωμένων Πολιτειών στην Αθήνα Droppers, με υπόμνημά του προς την αμερικανική κυβέρνηση, ενώ θεωρούσε την παραχώρηση της Δυτικής Μικράς Ασίας και της Θράκης στην Ελλάδα ως αφορμή μελλοντικών συγκρούσεων, υποστήριζε την ελληνική διεκδίκηση των Δωδεκανήσων και της Βορείου Ηπείρου¹³⁰⁸.

Μέχρι το 1914 δεν καταβλήθηκε καμιά συστηματική προσπάθεια για την ίδρυση Πανδωδεκανησιακής οργάνωσης και την προώθηση στην αμερικανική κοινή γνώμη του αιτήματος για την ένωση των Δωδεκανήσων με την Ελλάδα. Η διασπορά των περισσότερων Δωδεκανησίων στις κεντρικές και τις δυτικές πολιτείες, όπου απασχολούνταν στην κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών, σε εργοστάσια και σε ανθρακωρυχεία, δυσχέραινε τον συντονισμό τους¹³⁰⁹. Το 1912 έγιναν αποτυχημένες απόπειρες για την ίδρυση *Ροδιακής Λεγεώνας* με σκοπό την οργάνωση αντάρτικων ομάδων για να συμμετάσχουν στους Βαλκανικούς Πολέμους και στη συνέχεια για την ίδρυση της οργάνωσης *Ροδιακή Οικογένεια* με στόχο την απαλλαγή από την ιταλική κατοχή¹³¹⁰.

Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ιδρύθηκαν τοπικά σωματεία των νησιωτών αλλά κανένα δεν είχε πολιτικό χαρακτήρα. Στις 2

1308 FRUS, PPC, τ. II: 275, Τηλεγράφημα του Αμερικανού επιτετραμμένου Droppers στον Υπουργό Εξωτερικών, 4 Δεκεμβρίου 1918.

1309 Μανώλης Αθανασιάδης, *Η δωδεκανησιακή νεολαία Αμερικής και η συμβολή της στην απελευθέρωση της Δωδεκανήσου*, έκδοση Εθνικού Δωδεκανησιακού Συμβουλίου Αμερικής, Αθήνα 1987: 15, "Στα ανθρακωρυχεία εργάζονταν κυρίως οι Καρπάθιοι και οι Ρόδιοι, στα εργοστάσια οι Ρόδιοι, στα ξενοδοχεία και εστιατόρια οι Νισύριοι και οι Κώοι και στη σπογγαλιεία οι Καλύμνιοι, οι Συμιακοί και οι Χαλκίτες".

1310 Μανώλης Αθανασιάδης, *Παρουσία και Δράση των Ροδίων στην Αμερική*, Αθήνα 1983: 9-10.

Μαρτίου 1918 με πρωτοβουλία του προέδρου του *Συνδέσμου των Κώων* στη Νέα Υόρκη Νικόλαου Μανούση¹³¹¹ ιδρύθηκε η *Εθνική Ένωσις Δωδεκανησίων Αμερικής*. Στη δράση της οργάνωσης έδωσαν ώθηση τα γεγονότα του Πάσχα του 1919 στα Δωδεκάνησα. Μετά την Ανάσταση οι ιερείς διακήρυξαν στις εκκλησίες την ένωση των Δωδεκανήσων με την Ελλάδα. Οι Ιταλοί αντέδρασαν με φόνους και βιαιότητες κατά του άμαχου πληθυσμού προκαλώντας τη διεθνή κατακραυγή¹³¹². Η *Εθνική Ένωσις Δωδεκανησίων* οργάνωσε συλλαλητήριο¹³¹³ στο οποίο υιοθετήθηκε ψήφισμα προς τους ηγέτες των μεγάλων δυνάμεων στο Παρίσι ζητώντας, επικαλούμενοι τα 14 σημεία του προέδρου Wilson, την απελευθέρωση των Δωδεκανήσων¹³¹⁴. Καθώς όμως η Ιταλία ήταν μέλος της Αντάντ δεν ήταν δυνατό να υποχρεωθεί να παραχωρήσει τα Δωδεκάνησα στην Ελλάδα. Εντούτοις, οι ιταλικές βιαιοπραγίες κατά των αμάχων Δωδεκανησίων ήταν ένας ακόμη από τους λόγους που οδήγησαν τον πρόεδρο Wilson να συναινέσει στην κατάληψη της Σμύρνης από την Ελλάδα.

Η Ιταλία, σύμφωνα με τους όρους της συμφωνίας Βενιζέλου – Τιττόνι (29 Ιουλίου 1919), παραχώρησε τα Δωδεκάνησα εκτός από την Ρόδο και το Καστελόριζο στην Ελλάδα¹³¹⁵ και ανέλαβε να υποστηρίξει την ελληνική διεκδίκηση στη Βόρειο Ήπειρο, τη Θράκη και την Ιωνία έναντι αναγνώρισης των ιταλικών βλέψεων στην κοιλάδα του Μαιάνδρου και την Αλβανία. Η Ρόδος θα παραχωρείτο στην Ελλάδα μετά από δημοψήφισμα, εφόσον παραχωρούσε και η Βρετανία την Κύπρο, όχι όμως πριν την παρέλευση πενταετίας. Η συμφωνία, πέρα από την εξασφάλιση της Δωδεκανήσου, αποτελούσε μια προσπάθεια του Βενιζέλου να βρει επιπλέον ερείσματα μετά τα έκτροπα του ελληνικού στρατού κατά τις πρώτες μέρες της ελληνικής κατοχής στη Ζώνη της Σμύρνης, που περιόριζαν το κύρος της ελληνικής διοίκησης¹³¹⁶.

1311 Νικόλαος Μανούσης, *Η γόνιμος δράσις των Δωδεκανησίων της Αμερικής*, Αθήνα 1947: 5-7.

1312 *Εθνικός Κήρυξ*, 27 Μαΐου 1919.

1313 *Ατλαντίς*, 9, 12 Μαΐου 1919. *Εθνικός Κήρυξ*, 10, 23 Μαΐου 1919.

1314 *Εθνικός Κήρυξ*, 12 Μαΐου 1919.

1315 Σκεύος Ζερβός, *Το ζήτημα της Δωδεκανήσου και τα διπλωματικά αυτού έγγραφα*, Αθήνα 1926: 91.

1316 Σφήκα, ο.π.: 289.

Μετά τη συμφωνία αυτή το ζήτημα των Δωδεκανήσων φαινόταν να λύνεται και η *Εθνική Ένωσις Δωδεκανησίων* αδρανοποιήθηκε. Τον Ιούλιο του 1920, όμως, η Ιταλία επικαλέστηκε την ενίσχυση του κεμαλικού κινήματος και τη μη ικανοποίηση των μικρασιατικών διεκδικήσεών της για να καταγγείλει τη συμφωνία. Η *Εθνική Ένωσις Δωδεκανησίων* απέστειλε έκκληση τόσο στον πρόεδρο Wilson όσο και στους δύο προεδρικούς υποψηφίους των επερχομένων εκλογών, ζητώντας την άσκηση πιέσεως από τις Ηνωμένες Πολιτείες για την απελευθέρωση της Δωδεκανήσου¹³¹⁷. Στις 17 Μαΐου η Αμερικανική Γερουσία είχε ήδη υιοθετήσει ψήφισμα που πρότεινε ο Ρεπουμπλικανός Henry Cabbot Lodge, με το οποίο ζητούσε την προσάρτηση της Βορείου Ηπείρου και των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα¹³¹⁸.

Τελικά, μετά από πιέσεις της Βρετανίας και της Γαλλίας υπογράφηκε η συνθήκη Βενιζέλου – Bonin¹³¹⁹ συγχρόνως με τη Συνθήκη των Σεβρών στις 10 Αυγούστου του 1920, με την οποία η Ιταλία παραχωρούσε τα Δωδεκάνησα, εκτός της Ρόδου και του Καστελλορίζου, στην Ελλάδα. Όπως και η προηγούμενη συμφωνία, προέβλεπε την παραχώρηση της Ρόδου μετά από δημοψήφισμα και με την προϋπόθεση την ταυτόχρονη παραχώρηση της Κύπρου από τη Βρετανία. Παρέτεινε όμως το διάστημα πριν το ενδεχόμενο δημοψήφισμα σε δεκαπέντε χρόνια και εξαρτούσε την εφαρμογή της συμφωνίας από την κύρωση της Συνθήκης των Σεβρών. Η κινητοποίηση των Δωδεκανησίων σταμάτησε, με δεδομένη την επικείμενη παραχώρηση των νησιών στην Ελλάδα, και η *Εθνική Ένωσις Δωδεκανησίων* διαλύθηκε. Μόνο μετά την οριστική παραχώρηση των Δωδεκανήσων στην Ιταλία με τη συνθήκη της Λωζάννης ιδρύθηκε το 1924 μια νέα αλυτρωτική οργάνωση, η *Επιτροπή Δωδεκανησίων Αμερικής*¹³²⁰.

Η μετανάστευση από την Κύπρο ξεκίνησε στην αρχή του Α'

1317 *Εθνικός Κήρυξ*, 6 Αυγούστου 1920.

1318 Congressional Record, τ. 59, Τμήμα VB, Συνεδρία 17 Μαΐου 1920: 7100.

1319 Ζερβός, ο.π.: 96.

1320 Αθανασιάδης, *Η δωδεκανησιακή νεολαία*, ο.π.: 16.

Παγκοσμίου Πολέμου και είχε οικονομικά κυρίως κίνητρα¹³²¹. Λόγω της καθυστέρησης του μαζικού μεταναστευτικού ρεύματος η *Κυπριακή Αδελφότητα* ιδρύθηκε στις 14 Ιανουαρίου 1917¹³²². Ο Ελευθέριος Βενιζέλος δεν ενθάρρυνε την εκδήλωση πιέσεων για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Η στενή σχέση της Βρετανίας με την Ελλάδα και η εύνοια του Lloyd George προς τις ελληνικές διεκδικήσεις καθιστούσαν απλώς ζήτημα χρόνου την Ένωση¹³²³. Ως εκ τούτου, πέρα από ένα ψήφισμα προς τον Lloyd George¹³²⁴, η *Κυπριακή Αδελφότητα* δεν πήρε την πρωτοβουλία για την οργάνωση μαζικών εκδηλώσεων. Μόνο η κυπριακή αδελφότητα *Παναγία Κύκκου* του Pittsburgh έστειλε ένα τηλεγράφημα προς τον πρόεδρο Wilson, το οποίο αναδημοσιεύτηκε στην *Ατλαντίδα*, αλλά χωρίς να δοθεί μεγαλύτερη έκταση στο γεγονός¹³²⁵. Η ελληνική κυβέρνηση δεν επιθυμούσε στη φάση αυτή να ανακινήσει κυπριακό ζήτημα.

1321 *Εθνικός Κήρυξ*, 17 Απριλίου, 7 Μαΐου 1916.

1322 *Εθνικός Κήρυξ*, 24 Νοεμβρίου 1917.

1323 Συνέντευξη του Ελευθερίου Βενιζέλου προς τον βουλευτή του Νομοθετικού Συμβουλίου της Κύπρου Νεόφυτο Νικολαΐδη, *Εθνικός Κήρυξ*, 18 Μαρτίου 1920.

1324 *Εθνικός Κήρυξ*, 19 Ιανουαρίου 1919.

1325 *Ατλαντίς*, 23 Ιουνίου 1919.

Οι ελληνικές κοινότητες μεταξύ της Ελλάδας και της Αμερικής

Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος μετέβαλλε ριζικά την κοινωνική δομή των κοινοτήτων. Στα τέλη του 1917 η συντριπτική πλειονότητα των μεταναστών ήταν ανύπαντροι άνδρες, ετεροαπασχολούμενοι σε χαμηλόμισθες εργασίες και σε μεγάλο ποσοστό αναλφάβητοι. Όσοι κατάφεραν να αποκτήσουν μια μικρή περιουσία επιδίωκαν να εξαργυρώσουν την κοινωνική τους άνοδο με το αξίωμα του προέδρου της τοπικής κοινότητας. Η σύγκρουση μεταξύ των παραγόντων που ενδιαφέρονταν για την προσωπική τους προβολή ήταν αναπόφευκτο να επηρεάσει το σύνολο των μελών της κοινότητας λόγω των πελατειακών δικτύων. Τη σύγκρουση επέτειναν οι ανεπαρκείς και κερδοσκοπικοί ιερείς, οι οποίοι στην πλειονότητά τους μετανάστευαν, όπως και οι λαϊκοί, με στόχο τον γρήγορο πλουτισμό¹³²⁶.

Η διαμάχη μεταξύ του Σόλωνα Βλαστού και της Πανελληνίου Ενώσεως για την ηγεσία των Ελλήνων της Αμερικής είχε κυρίως προσωπικά κίνητρα και απέκτησε τόση έκταση, πέρα από το κοινωνικό και ιδεολογικό της υπόβαθρο που αναπτύχθηκε παραπάνω, επειδή οι αντίπαλες ηγετικές ομάδες των τοπικών κοινοτήτων συντάσσονταν με τη μία ή την άλλη παράταξη για να νομιμοποιήσουν τις ηγετικές φιλοδοξίες τους. Τα αίτια της διαίρεσης των κοινοτήτων προϋπήρχαν του Διχασμού στην Ελλάδα¹³²⁷. Ο Διχασμός απλώς

1326 ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Έκθεση του επιτετραμμένου στις Ηνωμένες Πολιτείες Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 1206, 11/24 Νοεμβρίου 1917, "Οι ιερείς κατά ενενήκοντα εκατοστά, ερχόμενοι ενταύθα προς χρηματισμόν και μόνον, χρησιμοποιούσι την ιερατικήν αυτών επιβολήν απλώς και μόνον όπως εκβιάζουσι τους Χριστιανούς εις παροχήν αμοιβής ως αυτοί, κατά τας περιστάσεις, ορίζουσι αυτήν και γίνονται στοιχεία διαλύσεως εθνικής, απείθαρχοι πολλάκις απαισίως διεφθαρμένοι, προυκάλουν κοινοτικές διαιρέσεις όπως νέμονται, υποστηριζόμενοι υπό μιάς μερίδος, το εκκλησίασμα αυτών. Διά την κατάστασιν ταύτην του κλήρου ευθύνεται τα μάλα η Ιερά Σύνοδος, αποστείλασα πολλάκις ιερείς αξέστους άνευ σεβασμού προς το σχήμα αυτών, στίγματα πραγματικά του κλήρου".

1327 ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Έκθεση του Προέδρου Υπουργού στο Σικάγο Στεφάνου Κιουζέ Πεζά προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. εμπ. πρωτ. 11961, 3/16 Οκτωβρίου 1918. "Εξ αρχής και επανειλημμένως ετόνισα ότι οι εν Νέα Υόρκη ομογενείς είνε βαθύτατα διηρημένοι κυρίως διά λόγους προσωπικούς και όχι πολιτικούς. Αυτοί πολύ ολίγον ενδιαφέρονται κατά βάθος διά τα πολιτικά ζητήματα. Ούτε ο Βλαστός, ο εκδότης της Ατλαντίδος, ενδιαφέρεται και πολύ διά το πρόσωπον του πρώην Βασιλέως, ούτε ο Τατάνης, ο εκδότης του Εθνικού Κήρυκος, ενδιαφέρεται κατ'ουσίαν διά τον Βενιζελισμόν. Τα ζητήματα αυτά είνε δι'αυτούς απλαί προφάσεις, χρησιμεύοντα μόνον προς κορεσμόν των προσωπικών αυτών παθών, και απόδειξις είναι: Ότι η διαίρεσις των εν Νέα Υόρκη ομογενών εις φίλους και εχθρούς του Βλαστού υπήρχε πολύ πριν ή γεννηθή η

αποτέλεσε την αφορμή για να αποκτήσει ιδεολογικό επίχρισμα η διαμάχη μεταξύ των δύο παρατάξεων των Ελλήνων της Αμερικής, με τις οποίες συντάσσονταν οι εκάστοτε αντίπαλες ηγεσίες των κοινοτήτων¹³²⁸.

Η κύρια αιτία όμως των συνεχών προβλημάτων στις κοινότητες και τους συλλόγους ήταν η αδυναμία των μεταναστών να αντιληφθούν έμπρακτα την ιδέα της αλληλεγγύης και της συλλογικής προσπάθειας. Πολλοί σύλλογοι, εξάλλου, αντιμετώπιζαν προβλήματα και τελικά διαλύονταν επειδή τα μέλη, μετά τον πρώτο ενθουσιασμό, δεν κατέβαλλαν τακτικά τις εισφορές τους λόγω ανέχειας, έλλειψης εμπιστοσύνης στους διαχειριστές ή και συνολικής απόρριψης της ιδέας της “φορολόγησης”, που τους θύμιζε την κακοδιοίκηση του ελληνικού κράτους. Η αδυναμία να αντιληφθούν οι μετανάστες την έννοια της συστηματικής συλλογικής δράσης και να υπερβούν την ατομική τους φιλοδοξία είχε επιπτώσεις και στην προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης να συγκροτήσει ισχυρές οργανώσεις για να προωθήσει την αλυτρωτική προπαγάνδα στις Ηνωμένες Πολιτείες¹³²⁹. Η αποτυχία της *Πανελληνίου Ενώσεως*, η αδυναμία να συγκροτηθεί Κεντρικός Μικρασιατικός Σύλλογος και η μετατροπή της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ένωσης* σε αντικείμενο διαμάχης των δύο παρατάξεων είναι χαρακτηριστικά της παθογένειας αυτής, αλλά κυρίως της αδυναμίας επιβολής των μηχανισμών του ελληνικού κράτους στους Έλληνες της Αμερικής¹³³⁰.

τελευταία διαφωνία μεταξύ του κ. Πρωθυπουργού και του πρώην Βασιλέως, ως εξάγεται εκ της περί Νέας Υόρκης λεπτομερούς εκθέσεώς μου, ην υπέβαλον εις το Υπουργείον κατά το 1914”.

1328 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Έκθεση του απεσταλμένου στις Ηνωμένες Πολιτείες καθηγητή Ανδρέα Ανδρεάδη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, 3 Σεπτεμβρίου 1919, “Τα πάθη ήσαν παλαιότερα και ήσαν ανάλογα εκείνων άτινα απαντά τις εις άλλας παροικίας με μείζονα όμως βιαιότητα λόγω του αρτιοπαγούς των κοινοτήτων, της ελλείψεως ανεγνωρισμένων κορυφών και του λαϊκωτέρου χαρακτήρα, ον έσχεν ανέκαθεν η εις Αμερικάν μετανάστευσις. Αι εφημερίδαι ή η εφημερίς εις ας επεδόθησαν τα πάθη ταύτα τα εξεμεταλλεύθησαν μάλλον ή τα εγέννησαν. Τα δε εν Ελλάδι πολιτικά γεγονότα τα ήγαγον απλώς εις το κατακόρυφον”.

1329 ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Έκθεση του επιτετραμμένου στις Ηνωμένες Πολιτείες Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 25648, 11/24 Νοεμβρίου 1917, “Σχεδόν όλοι, εργάται εξελιθέντες, αποκτώντες μικράν περιουσίαν, ουδεμίαν προς θυσίας έχουσι διάθεσιν, προκειμένου περί γενικού συμφέροντος, το οποίον είναι ξένον προς αυτούς [...] Δεν είναι τούτο εκπληκτικόν, δεν έχει δημιουργηθή τάξις πολιτών ενδιαφερομένη διά την εθνικής ιδέαν, θυσιάζουσα δι’αυτήν, όπως επιβληθή διά των θυσιών αυτών επί της λαϊκής αντιλήψεως”.

1330 ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Έκθεση του επιτετραμμένου στις Ηνωμένες Πολιτείες Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 1206, 4/17 Μαρτίου

Το γεγονός αυτό φάνηκε κατά την κήρυξη γενικής επιστράτευσης από την κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου μετά την έξωση του Κωνσταντίνου. Ο αριθμός των ανυπότακτων, που ήταν ήδη υψηλός μετά τους βαλκανικούς πολέμους, αυξήθηκε ακόμη περισσότερο. Η πλήρης αντιστροφή του κλίματος ενθουσιασμού που επικρατούσε κατά την κήρυξη των Βαλκανικών Πολέμων ήταν, σε ένα βαθμό, απόρροια των αρνητικών εμπειριών των απομάχων, τόσο από την ελλιπή οργάνωση της μεταφοράς τους στην Ελλάδα όσο και από την εμπειρία του πολέμου. Για κάποιους η αιτία της ανυποταξίας ήταν η ιδεολογική απόρριψη του πολέμου των κεφαλαιοκρατών¹³³¹ Βενιζελικών αλλά για τους περισσότερους ήταν ένδειξη της σταδιακής συνειδητοποίησης του μόνιμου χαρακτήρα της μετοικεσίας τους.

Η σταδιακή μετατροπή των Ελλήνων μεταναστών σε μικροεπαγγελματίες απομάκρυνε την ιδέα της επανόδου στην Ελλάδα. Η αποστασιοποίηση αυτή ενίσχυσε τη σταθερή θέση του Σόλωνα Βλαστού για την αυτονομία των Ελλήνων της Αμερικής¹³³². Η Ατλαντίδα, πέρα από την αντιπολιτευτική στάση της στον Βενιζέλο¹³³³, διακήρυξε ότι οι μετανάστες δεν θα έπρεπε να εγκαταλείψουν τις εργασίες τους για να επιστρέψουν στην

1918, “Παρά τω Έλληνι δεν υφίσταται η αντίληψις της αυθορμήτου υπακοής εις τους νόμους. Μόνον εφ’ όσον είναι δυνατόν να εκβιασθή η εφαρμογή του νόμου γίνεται ούτος σεβαστός”.

1331 ΙΑΥΕ, Φ. Α5.12/1918, Επιστολή του Παναγιώτη Δημόπουλου προς τον εξάδελφό του Παναγιώτη Παπανικολάου στη Μεγαλόπολη που κράτησε η λογοκρισία, Βοστώνη 15 Αυγούστου 1918, “Μου γράφεις ότι με καλεί ο Βενιζέλος. Να του πης εκ μέρους μου να πάη στο διάβολον το τετράποδο κτήνος. Όταν θέλη πόλεμον ας πάρη ένα γκαρα να πάη να πολεμήση και όχι να βάζη τον εργατικό κόσμο ευτού να φονεύεται διά να βγάλη αυτός χρήματα μαζί με την κομπανία του. Οι Έλληνες της Αμερικής καίτοι κατ’ ανάγκην στρατολογούνται εδώ, ουδέποτε θα έλθουν στην Ελλάδα εφ’ όσον κυβερνά το γουρούνι ο Βενιζέλος. Πρόκειται τώρα να στρατολογήσουν και εμέ εδώ αλλ’ εφ’ όσον είμαι ζωντανός ουδέποτε θα πολεμήσω υπέρ κτηνανθρώπων κυβερνητών”. Ο υπουργός Εξωτερικών απορεί πως δεν κράτησε την επιστολή η αμερικανική λογοκρισία και ζήτησε να μεριμνήσει η ελληνική πρεσβεία ώστε να μην δοθεί αναβολή στράτευσης στον αμερικανικό στρατό στον αποστολέα.

1332 ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Έκθεση του επιτετραμμένου στις Ηνωμένες Πολιτείες Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 1206, 4/17 Μαρτίου 1918, “Διδάσκεται άλλως αναφανδόν σήμερον υπό τον περί την Ατλαντίδα, το συμφέρον του Έλληνος να κόψη πάντα δεσμόν προς την γενέτειραν, να γίνη Αμερικανός, ότι αι οργανώσεις του είναι εγχώριοι και συνεπώς ουδέν δικαίωμα επεμβάσεως έχει η Ελληνική αρχή η ξένη προς αυτάς”.

1333 ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Έκθεση του τμηματάρχη του Υπουργείου Εξωτερικών Σ. Αλιβιζάτου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 1206, 16 Ιανουαρίου 1919, “ασπασθείς τας αρχάς του καθεστώτος εκείνου υπέβαλε την όλως φυσικήν στιγμιαίαν δυσανασχέτησιν των εν Αμερική Ελλήνων επί τω λόγω της κηρυχθείσης γενικής επιστρατεύσεως, εγκαταλείπει των εργασιών των και επανόδω εις την Ελλάδα προς στράτευσιν”.

Ελλάδα, υπακούοντας στο διάταγμα γενικής επιστράτευσης, αλλά τους παρότρυνε να καταταγούν στον αμερικανικό στρατό, εφόσον καλούνταν¹³³⁴. Η απροθυμία της πλειονότητας των μεταναστών να καταταγούν σε οποιονδήποτε στρατό αποδείχθηκε εντούτοις από την προσέλευση τους στις κατά τόπους ελληνικές και οθωμανικές διπλωματικές αρχές για να λάβουν πιστοποιητικά ιθαγένειας. Η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε να ζητήσει από την αμερικανική την υποχρεωτική κατάταξη των Ελλήνων στον Αμερικανικό στρατό¹³³⁵. Η στάση της Ατλαντίδας στο ζήτημα της επιστράτευσης, πέρα από προτροπή για εξαμερικανισμό, ήταν απάντηση στις κατηγορίες του *Εθνικού Κήρυκα* για φιλογερμανική προπαγάνδα λόγω της στήριξης της πολιτικής του Κωνσταντίνου.

Τόσο οι Έλληνες διπλωμάτες όσο και οι διαμορφωτές της κοινής γνώμης των Ελλήνων της Αμερικής αναγνώριζαν ότι οι μετανάστες ήταν πλέον υπόλογοι στις αμερικανικές αρχές. Η Αμερικανική Κυβέρνηση, αν και δεν αντιμετώπισε ως απειλή τις κατηγορίες για φιλογερμανισμό μιας μερίδας των Ελλήνων, ευνοούσε την εξασθένιση των εθνοτικών θεσμών και σταδιακά επέβαλλε την αφομοίωση των μεταναστών με την αποθάρρυνση ακόμη και της χρήσης ξένων γλωσσών στους δημόσιους χώρους, ενώ υπήρξε πρόταση για τη συνολική απαγόρευση του ξενόγλωσσου τύπου. Τόσο η Ατλαντίδα όσο και ο *Εθνικός Κήρυκας* συμμετείχαν στην ιδρυθείσα το 1919 *Ένωση Εκδοτών Ξενόγλωσσου Τύπου*, η οποία τάχθηκε υπέρ της πολιτογράφησης και της “συγχώνευσης όλων των φυλετικών στοιχείων της χώρας σε ένα ενιαίο εθνικό σώμα”¹³³⁶. Η Ατλαντίδα, σε μια σειρά αγγλόφωνων άρθρων, τόνιζε ιδιαίτερα τη συμβολή της στην εξοικείωση των μεταναστών με τους αμερικανικούς θεσμούς και προέβαλλε τις προτροπές της προς τους Έλληνες να ενισχύσουν τον

¹³³⁴ Ατλαντίς, 5 Οκτωβρίου 1918.

¹³³⁵ ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Έκθεση του επιτετραμμένου στις Ηνωμένες Πολιτείες Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 1206, 4/17 Μαρτίου 1918.

¹³³⁶ Ατλαντίς, 16 Μαΐου 1919, “One of the greatest Americanizing forces in the country, namely the Foreign Language American press is called upon to play a most important part in fusing all the various racial elements of the land in a single national body”.

Στρατό της Σωτηρίας (*Salvation Army*) και να στείλουν τα παιδιά τους στους προσκόπους, επισημαίνοντας όμως ότι οι αμερικανικές αρχές θα έπρεπε να απλοποιήσουν τη διαδικασία απονομής της υπηκοότητας¹³³⁷. Οι πιέσεις αυτές για εξαμερικανισμό, που συμβάδιζαν και με την ενίσχυση της ομοσπονδιακής εξουσίας κατά τον πόλεμο και το κύμα ξενοφοβίας, προκάλεσαν τη δυσφορία των Ελλήνων και καλλιέργησαν ένα συναίσθημα ανασφάλειας. Από την άλλη όμως, η επιβολή του οχτάωρου, η αύξηση των ημερομισθίων και η βελτίωση των συνθηκών εργασίας συνέβαλε στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου και τη βελτίωση της κοινωνικής θέσης των μεταναστών. Στο πολιτικό επίπεδο η εθελοντική ή υποχρεωτική κατάταξη 60.000 Ελλήνων στον αμερικανικό στρατό είχε ως αποτέλεσμα την κατακόρυφη αύξηση των πολιτογραφήσεων.

Το 1921 οι Έλληνες με αμερικανική υπηκοότητα έφτασαν τους 120.000 σε σύνολο 450.000 περίπου μεταναστών¹³³⁸. Ο αριθμός των 400.000 ή 450.000 Ελλήνων δεν επιβεβαιώνεται από τα στοιχεία της απογραφής του 1920. Σύμφωνα με την αμερικανική στατιστική υπηρεσία, στις Ηνωμένες Πολιτείες κατοικούσαν 228.055 ελληνικής καταγωγής άτομα, 52.083 είχαν γεννηθεί στην Αμερική.

Τα αποτελέσματα των παράλληλων αυτών διεργασιών φάνηκαν στη μεταβολή της ηλικιακής και της δημογραφικής κατανομής, και τελικά της κοινωνικής δομής, των ελληνικών κοινοτήτων της Αμερικής μετά τον πόλεμο. Το 1919 από τους 400.000 Έλληνες, 250.000 ήταν άνδρες άνω των 17 ετών, 50.000 γυναίκες άνω των 17 ετών και 90.000 παιδιά και των δύο φύλων¹³³⁹. Στο σύνολο των ανδρών 40.000 ήταν παντρεμένοι στην Αμερική, 10.000 από αυτούς με Αμερικανίδες και άλλοι 30.000 είχαν τις οικογένειές τους στην Ελλάδα με την προοπτική είτε να επιστρέψουν και οι ίδιοι είτε να τις φέρουν

¹³³⁷ *Ατλαντίς*, 12 Ιουνίου 1919.

¹³³⁸ ΙΑΥΕ, Φ. 48.4/1921, Μυστική έκθεση του Παντελή Α. Σιόρη προς την Γ' εν Αθήναις Εθνική Συνέλευση, αρ. πρωτ. 835, 25 Μαΐου 1921.

¹³³⁹ *Εθνικός Κήρυξ*, 12 Οκτωβρίου 1919, Διάλεξη του μετέπειτα Μητροπολίτη Βοστώνης Ιωακείμ Αλεξόπουλου στη YMCA Νέας Υόρκης.

όταν εξοικονομούσαν τα απαραίτητα χρήματα στην Αμερική¹³⁴⁰. Από τους 180.000 ανύπαντρους άνδρες 80.000 ήταν από 17 έως 22 ετών και “ηλικιωμένοι” άνω των 46 ετών, ενώ 100.000 ήταν από 23 έως 45 ετών¹³⁴¹. Αντίστοιχα, από τις 50.000 Ελληνίδες 20.000 ήταν ανύπαντρες από 17 ετών και άνω¹³⁴². Στο επίπεδο της κοινωνικής διαστρωμάτωσης αυξήθηκε ο αριθμός των βιομηχάνων, των μεγαλεμπόρων και των επιστημόνων, οι οποίοι για πρώτη φορά αποτέλεσαν μια ευάριθμη ελληνοαμερικανική ηγετική ομάδα, ενώ η παρουσία μεγάλου αριθμού οικογενειών έδινε στην εγκατάσταση αρκετών Ελλήνων μόνιμο χαρακτήρα¹³⁴³. Όσον αφορά στην απασχόληση των Ελλήνων μεταναστών, 80.000 απασχολούνταν σε εργοστάσια, σιδηροδρομικές γραμμές και μεταλλεία, 40.000 ήταν ιδιοκτήτες καταστημάτων και 140.000 υπάλληλοι στα ελληνικά καταστήματα¹³⁴⁴.

Η αποστράτευση προκάλεσε την απόλυση ενός σημαντικού αριθμού εργατών που είχαν προσληφθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου για να καλύψουν τα κενά των βιομηχανιών. Οι απολυθέντες εργάτες είχαν όμως στο μεταξύ συγκεντρώσει ένα αξιόλογο κεφάλαιο. Ένα μέρος τους το αξιοποίησαν για να συστήσουν δικές τους επιχειρήσεις. Ενισχύθηκε έτσι η ενδιάμεση κατηγορία των μικρών επαγγελματιών (ξενοδόχων, ζαχαροπλαστών και ανθοπωλών)¹³⁴⁵. Αν και οι εργάτες και οι μισθωτοί αποτελούσαν ακόμη την πλειονότητα των Ελλήνων της Αμερικής, αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός των μικροαστών, που ήδη αποτελούσαν διακριτή ομάδα από τα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 20ου αιώνα ενώ παράλληλα αναδύθηκε μια μεσοαστική ελληνική τάξη¹³⁴⁶.

Ένα ποσοστό όσων είχαν αρκετές αποταμιεύσεις και αρκετοί που

1340 Στο ίδιο.

1341 Στο ίδιο.

1342 Στο ίδιο.

1343 Saloutos, ο.π.: 236.

1344 *Εθνικός Κήρυξ*, 12 Οκτωβρίου 1919, Διάλεξη του μετέπειτα Μητροπολίτη Βοστώνης Ιωακείμ Αλεξόπουλου στη YMCA Νέας Υόρκης.

1345 ΙΑΥΕ, Φ. Α/ΑΑΚ13/1919, Έκθεση του απεσταλμένου στις Ηνωμένες Πολιτείες καθηγητή Ανδρέα Ανδρεάδη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, 3 Σεπτεμβρίου 1919.

1346 Alice Scourby, “Mobility and Ethnicity: The Case of Greek-Americans”, *Immigrant Institutions, The Organization of Immigrant Life*, Νέα Υόρκη – Λονδίνο 1991: 49.

κατάγονταν από τη Θράκη και την Ιωνία επέστρεψαν στην Ελλάδα με προοπτική τη μόνιμη εγκατάσταση, αλλά οι επικρατούσες συνθήκες και η εμπειρία τους στην Αμερική δυσχέραναν την επανένταξή τους. Η Ατλαντίδα προειδοποίησε τους μετανάστες ότι οι συνθήκες στην Ευρώπη ήταν ακόμη ασταθείς¹³⁴⁷ και ότι με την μετατροπή των χρημάτων τους σε δραχμές διακινδύνευαν την απώλεια των οικονομιών τους¹³⁴⁸, ενώ ο *Εθνικός Κήρυκας* εκθείαζε τις επαγγελματικές δυνατότητες για τους επανακάμπτοντες στην Ελλάδα προτρέποντας τους Έλληνες να επιστρέψουν¹³⁴⁹. Ενώ ένα βασικό κίνητρο της επανόδου ήταν η απαλλαγή από τη ρατσιστική αντιμετώπιση των Αμερικανών προς αυτούς, επιστρέφοντας στην Ελλάδα διαπίστωσαν ότι οι συμπατριώτες τους τους θεωρούσαν Αμερικάνους¹³⁵⁰. Καθώς ούτε οι κρατικές υπηρεσίες δεν τους διευκόλυναν να προσαρμοστούν στην ελληνική πραγματικότητα, αρκετοί επέστρεψαν στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η διάδοση των αρνητικών εμπειριών όσων επέστρεψαν στην Ελλάδα ανέκοψε τον ενθουσιασμό αρκετών που φιλοδοξούσαν να επιστρέψουν. Συνετέλεσε παράλληλα στην ενίσχυση της αντίληψης ότι οι Έλληνες της Αμερικής αποτελούν πλέον μια διακριτή ομάδα του ελληνισμού. Πολλοί επέστρεψαν από την Ελλάδα με την οικογένειά τους ή παντρεύτηκαν κατά την εκεί παραμονή τους. Με την αύξηση των γάμων και την εγκατάσταση των οικογενειών των μεταναστών στην Αμερική άρχισε να αποκαθίσταται η δυσαναλογία των δύο φύλων στο εσωτερικό των κοινοτήτων.

1347 *Ατλαντίς*, 11 Ιουλίου 1919, “Οι αναχωρούντες εντεύθεν ομοιάζουν προς τους εξερχομένους από ωραίον και ανθοβριθή κήπον και διευθύνοντες τα βήματά των προς χέρσον αγρόν πλήρη ακάνθων και τριβόλων. Όλοι οι φθάνοντες εις Ελλάδα και αλλαχού μετανάσται μετανοούν διά την ασυνεσίαν την οποίαν είχαν όπως εγκαταλείψουν υπό τας παρούσας συνθήκας τας Αμερικανικάς ακτάς”.

1348 *Εθνικός Κήρυξ*, 24, 25 Φεβρουαρίου, 1 Ιουλίου 1920.

1349 *Εθνικός Κήρυξ*, 8, 9 Μαΐου 1920.

1350 *ΙΑΥΕ*, Φ. 48.4/1921, Έκθεση του προξένου στο Seattle, Washington Χρήστου Λιλιόπουλου, 1/14 Οκτωβρίου 1920, “Δυστυχώς ο εξ Αμερικής επιστρέφων Έλλην είναι, ως μη έδει, και εν αυτή τη πατρίδι του εις τας μετά του Ελληνικού κοινού σχέσεις του εξ ίσου ξένος όσον και εν τη χώρα ταύτη. Είναι ο «Αμερικανός» εις τας πόλεις και εις αυτό ακόμη το χωρίον του, ενώ εις την Αμερικήν είναι Greek. Ο μετ’αυτού συγχρωτισμός των εν Ελλάδι, εξαιρέσει βεβαίως των συγγενών του, είναι την φοράν αυτήν επιφυλακτικός πάντοτε, ως ει επρόκειτο περί ξένου καθ’ολοκληρίαν, συνδέεται δε και με ποιάν τινα περιφρόνησιν εις πολλάς περιστάσεις”.

Αν οι μικροαστοί και σταδιακά οι αναδυόμενοι μεσοαστοί των ελληνικών κοινοτήτων σταδιακά προσπαθούσαν να οριοθετήσουν την ταυτότητά τους στο πλαίσιο των αμερικανικών μεσοαστικών αξιών, ένα μικρό ποσοστό των εργατών συμμετείχε στο συνδικαλιστικό κίνημα και δεχόταν την επιρροή των σοσιαλιστικών ομάδων. Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου οι Αμερικανοί σοσιαλιστές και οι *Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου* (*Industrial Workers of the World*) άρχισαν να προσεγγίζουν πιο έντονα τους μετανάστες εργάτες. Σε αντίθεση προς την επίσημη προπαγάνδα προέβαλλαν τον Αμερικανισμό, όχι ως υιοθέτηση των μεσοαστικών αξιών αλλά ως διεκδίκηση ενός “αμερικανικού επιπέδου ζωής”, με την καθιέρωση του οκτάωρου, την αύξηση των μισθών και τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας¹³⁵¹.

Το 1916 ιδρύθηκε το ελληνική τμήμα του *Αμερικανικού Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος*, που από το 1917 ως το 1924 εξέδιδε την εφημερίδα *Οργάνωσις*. Είχε τμήματα στο Brooklyn NYC, το Σικάγο, το Detroit, Michigan, το Zeigler και το Youngstown, Ohio και μικρότερους πυρήνες στο Springfield και το Lowell, Massachussets και το McKeesport, Pennsylvania¹³⁵². Η ηγεσία του κόμματος συνδεόταν με τις οργανώσεις του Πλάτωνα Δρακούλη και του Νικόλαου Γιαννιού στην Ελλάδα¹³⁵³. Ο συνδυασμός του σοσιαλισμού και του εθνικισμού στη σκέψη τόσο του Δρακούλη όσο και του Γιαννιού τους καθιστούσε ιδανικούς συνομιλητές της ελληνικής κυβέρνησης σε μία φάση που οι Σοσιαλιστές εθεωρείτο ότι θα έπαιζαν ρυθμιστικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις της ειρήνης. Ο Βενιζέλος, για να αξιοποιήσει τις επαφές του Δρακούλη με τους ελληνικούς σοσιαλιστικούς κύκλους της Αμερικής, τον έστειλε το φθινόπωρο του 1918 να προπαγανδίζει την αλυτρωτική πολιτική της Ελλάδας¹³⁵⁴.

1351 Barrett, *ο.π.*: 1009.

1352 Kostis Karpozilos, “Pre-Communist Greek Immigrant Radicalism in the United States”, *Journal of Hellenic Diaspora*, τ. 30, αρ. 2, 2004: 34-35.

1353 Στο ίδιο: 35.

1354 Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, Αθήνα 1978: 213.

Ενώ όμως οι πρωτοσοσιαλιστικές ομάδες του Δρακούλη και του Γιαννιού μπορούσαν να συνδιαλλαγούν, σε ένα βαθμό, με τα αστικά πολιτικά κόμματα, η Οκτωβριανή Επανάσταση συνέβαλε στη ριζοσπαστικοποίηση του σοσιαλιστικού κινήματος της Αμερικής. Διαφωνώντας με την αντικομμουνιστική στάση του Αμερικανικού Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος, από το 1917, οι πιο ριζοσπάστες Έλληνες σοσιαλιστές εντάχθηκαν στο Εργατικό κόμμα και εξέδωσαν την εφημερίδα *Φωνή του Εργάτου*¹³⁵⁵. Σε μια περίοδο που η ξеноφοβία συνδυαζόταν με τον φόβο για την ανατρεπτική δράση των μπολσεβίκων, η έστω περιορισμένη συμμετοχή των Ελλήνων εργατών σε σοσιαλιστικές ομάδες αντιμετωπιζόταν από τα ανώτερα στρώματα των κοινοτήτων ως κίνδυνος να στιγματιστούν όλοι οι Έλληνες ως επικίνδυνοι.

Το κύμα των μεγάλων απεργιών του 1919 προκάλεσε αγωνία στην ηγεσία των κοινοτήτων¹³⁵⁶. Η *Ένωση Εκδοτών Ξενογλωσσου Τύπου* κηρύχθηκε “κατά του μπολσεβικισμού όλων των ειδών”¹³⁵⁷. Ο *Εθνικός Κήρυκας* έβριθε προτροπών προς τους Έλληνες να μην παρασυρθούν από την μπολσεβικική προπαγάνδα, καταχωρούσε σχεδόν καθημερινά ολοσέλιδες αντικομμουνιστικές διαφημίσεις και διακήρυξε την απόφασή του να συνεργαστεί με το *Διαφυλετικό Συμβούλιο (Interracial Council)*, εκφράζοντας μάλιστα την προθυμία να παρακολουθεί και να καταγγέλλει στις αρχές όσους είχαν αριστερά φρονήματα¹³⁵⁸. Ο Νικόλαος Κασσαβέτης, γενικός γραμματέας της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ένωσης*, ημιεπίσημος εκπρόσωπος της ελληνικής προπαγάνδας στις Ηνωμένες Πολιτείες, προειδοποιούσε τους Έλληνες εργάτες ότι “και Βούλγαροι ακόμη εργάζονται διά να μαράνουν τον πατριωτισμόν σας,

1355 Karpozilos, *ο.π.*: 28.

1356 ΙΑΥΕ, Φ. Α.5.VII.2/1919, Έκθεση του προξένου στο Chicago, Ill. Κωνσταντίνου Ξανθόπουλου με αφορμή τις εκδηλώσεις για την εργατική πρωτομαγιά του 1919 στο Σικάγο, αρ. πρωτ. 656, 19/2 Μαΐου 1919, “Σχετικώς προς την εκ μέρους των Μπολσεβίκων ασκουμένην εν ταις ΗΠΑ προπαγάνδαν παρατηρώ ότι αι θεωρείαι αύται ήλκυσαν και τινας εκ των ημετέρων ομογενών του Δυτικού Τμήματος της Πόλεως, οίτινες από τινος χρόνου εσχμάτισαν και ιδιαίτερον αυτόθι σοσιαλιστικόν κέντρον. Εν τω κέντρω τούτω και ο εσχάτως επισκεφθείς και την ημετέραν πόλιν κ. Πλ. Δρακούλης ωμίλησε περί των αρχών του σοσιαλισμού εν γένει και περί του εν Ελλάδι σοσιαλισμού ιδιαιτέρως”.

1357 *Εθνικός Κήρυξ*, 6 Μαρτίου, 13 Ιουλίου 1919.

1358 *Εθνικός Κήρυξ*, 21 Οκτωβρίου 1919, “ο Εθνικός Κήρυξ απησχολήθη πολλάκις, προκαλών απλούστατα οιονδήποτε να επιδείξη Ελληνικής καταγωγής ταραχοποιούς και υπονομευτάς του καθεστώτος, συνιστών εκείνο το οποίον απαιτεί κοινός νους”.

να δηλητηριάσουν τα αισθήματά σας και να σας παραστήσουν εις τα όμματα των αρχών ως ταραχοποιούς και αναρχικούς και ως υπονομευτάς της τάξεως” και επέσειε τη δίκαιη τιμωρία της απέλασης, καθώς “η Αμερική, ορθώς ποιούσα, έχει αποφασίσει να κτυπήση κάθε ξένον στοιχείον που υπονομεύει την ησυχίαν της”¹³⁵⁹. Οι Κομμουνιστές εξοβελίζονται από το υγιές σώμα του έθνους και ταυτίζονται με τους προαιώνιους εχθρούς, τους Βούλγαρους οι οποίοι, όπως στις διαπραγματεύσεις της ειρήνης, παρουσιάζονται ως το όχημα για τη διάδοση του μπολσεβικισμού. Συγχρόνως προτρέπονται οι ομογενείς μετανάστες να ασπαστούν την αμερικανική φιλελεύθερη πολιτική ιδεολογία και να κωφεύσουν στις παραπλανητικές προτροπές όσων κρύβονται “υπό το προσωπείον του δήθεν προστάτου των συμφερόντων” τους. Ο εξαμερικανισμός δεν συνίστατο, σύμφωνα με τον Κασσαβέτη, μόνο στην υιοθέτηση του αμερικανικού τρόπου ζωής και της αγγλικής γλώσσας, αλλά προϋπέθετε πρωτίστως την αποδοχή των “αμερικανικών αξιών”, δηλαδή την απόρριψη των κομμουνιστικών ιδεών. Οι κομμουνιστές εμφανίζονταν συγχρόνως ως προδότες της Ελλάδας και ως εχθροί της θετής πατρίδας τους της Αμερικής.

Προσπαθώντας να αποσείσουν τις υπόνοιες για κομμουνιστικές τάσεις των Ελλήνων μεταναστών τόσο ο Ανδρέας Ανδρεάδης¹³⁶⁰, ειδικός απεσταλμένος του Ελευθερίου Βενιζέλου, όσο και ο διαμαρτυρόμενος κληρικός Ιωάννης Ξενίδης¹³⁶¹, επικεφαλής του ελληνικού τμήματος της *Near East Relief*, υποστήριζαν, παραπέμποντας στο ιδανικό του Τόμας Τζέφερσον για την αμερικανική δημοκρατία, ότι οι Έλληνες, προερχόμενοι από μια κοινωνία μικροϊδιοκτητών, είχαν ανοσία στην κομμουνιστική ιδεολογία.

Οι διαμορφωτές της κοινής γνώμης των Ελλήνων της Αμερικής δεν επέσειαν μόνο το φόβητρο της απέλασης και της προδοσίας αλλά προσπαθούσαν να πείσουν τους μετανάστες ότι οι συνθήκες εργασίας και

1359 *Εθνικός Κήρυξ*, 12 Φεβρουαρίου 1919.

1360 Συνέντευξη του καθηγητή Ανδρέα Ανδρεάδη στους *New York Times* 11 Μαΐου 1919.

1361 Xenides, *ο.π.*: 50.

διαβίωσης στη Σοβιετική Ένωση χειροτέρευσαν αντί να βελτιωθούν, αφού τον τσαρικό δεσποτισμό διαδέχθηκε η σοβιετική τυραννία, όπου οι εργάτες δεν είχαν κανένα κατοχυρωμένο δικαίωμα. Είναι, εντούτοις, σημαντική η διαφορά στον τρόπο πρόσληψης των αντιαμερικανικών ενεργειών από τα δημοσιογραφικά όργανα των δύο παρατάξεων των Ελλήνων της Αμερικής.

Ενώ ο *Εθνικός Κήρυκας* απέρριπτε τις συλλογικές συμβάσεις¹³⁶² και ακόμη και το δικαίωμα της απεργίας¹³⁶³ και επαινούσε τους απεργοσπάστες, η *Ατλαντίδα* ως συνεπής εκφραστής του Αμερικανικού Προοδευτισμού υποστήριζε τη συμμετοχή των Ελλήνων στο πλευρό των Αμερικανών στις απεργίες¹³⁶⁴. Η συμμετοχή των Ελλήνων στα συνδικάτα ήταν στοιχείο που συντελούσε στον εξαμερικανισμό, πολιτική που υποστήριζε ο Σόλων Βλαστός. Η *Ατλαντίδα* κατέκρινε μόνο τα βίαια μέσα και την “παρεκτροπήν προς τον σοσιαλισμόν των άκρων, τον μπολσεβικισμόν και την αναρχία”, καθώς υποστήριζε την ανάγκη “αρμονικής συνεργασίας κεφαλαιοκρατών και εργατών”¹³⁶⁵, την ιδεολογία την οποία πρέσβευε τόσο ο Theodore Roosevelt όσο και ο Wilson. Σε αντίθεση με τον *Εθνικό Κήρυκα*, ο οποίος έδινε έμφαση στην ελληνική πολιτική, συσχετίζοντας σκόπιμα όλους τους αντιπάλους του Βενιζέλου στην Ελλάδα με τους Μπολσεβίκους, τους Νεοτούρκους και τους Βούλγαρους λόγω της εκλογικής συνεργασίας της Σοσιαλιστικής οργάνωσης *Φεντερασιόν* της Θεσσαλονίκης με τον Γούναρη¹³⁶⁶ και τόνιζε το αντιθρησκευτικό μένος των Μπολσεβίκων, η *Ατλαντίδα* αναγνώριζε ότι οι εργατικές κινητοποιήσεις στην Αμερική ήταν απόρροια κοινωνικών

¹³⁶² *Εθνικός Κήρυξ*, 13 Απριλίου 1919.

¹³⁶³ *Εθνικός Κήρυξ*, 4 Νοεμβρίου 1919, “Η κοινή γνώμη, τουτέστιν ο λαός, γνωρίζει ότι κατά μέγα μέρος αι σημεριναί ανυπόφοροι ανάγκαι της ζωής οφείλονται εις τας απεργίας [...] Άλλοτε οι εργάται ήσαν ευχαριστημένοι με τα ημερομίσθια και με τους όρους της ζωής των [...] οι εργάται απήργησαν όχι διότι δεν αντημείβοντο επαρκώς αλλά διότι άλλοι αντημείβοντο περισσότερον και ειργάζοντο ολιγώτερον”.

¹³⁶⁴ *Ατλαντίς*, 22 Ιουνίου 1919, “Η εν Ανσονία της Κονεκτικούτης απεργία των εργατών των εργοστασίων ορειχάλκου εξακολουθεί, συγκαταλεγόμενων μεταξύ των απεργών και εκατόν περίπου Ελλήνων, οίτινες προθύμως συνεμερίσθησαν την απόφασιν των συναδέλφων των [...] Οι εργάται δύνανται να επιτύχουν την εκπλήρωσιν των αιτημάτων των πολύ καλλίτερον διά της νομίμου οδού και των ειρηνικών διαβημάτων. Οι καταφεύγοντες εις τα άκρα είναι επόμενον να αντιμετωπίζουν τα ίδια μέτρα και σταθμά”.

¹³⁶⁵ *Ατλαντίς*, 23 Ιουνίου 1919.

¹³⁶⁶ *Εθνικός Κήρυξ*, 31 Αυγούστου 1919, 7 Οκτωβρίου 1920.

προβλημάτων, μεταφέροντας τη συζήτηση στο αμερικανικό πολιτικό πεδίο. Στη λογική αυτή της προτεραιότητας των τεκταινομένων στις Ηνωμένες Πολιτείες, η Ατλαντίδα επισήμανε τη διαμάχη στη Γερουσία μεταξύ των οπαδών της λήψης ακραίων μέτρων για την αντιμετώπιση των κομμουνιστών και των υποστηρικτών της επίδειξης μετριοπάθειας¹³⁶⁷. Ο Εθνικός Κήρυκας προσπαθούσε να εξισορροπήσει την αντίθεσή του προς την αφομοίωση των μεταναστών, υιοθετώντας τη μεταπολεμική αντικομμουνιστική υστερία, ενώ η Ατλαντίδα ως κεκηρυγμένη οπαδός του εξαμερικανισμού δεν είχε την ανάγκη να δώσει εύσημα νομιμοφροσύνης προς το αμερικανικό κράτος¹³⁶⁸.

Η συμμετοχή των Ελλήνων στο συνδικαλιστικό κίνημα, πέρα από ένδειξη κοινωνικής ωρίμανσης, δηλώνει ότι είχαν αρχίσει να θεωρούν την παραμονή τους στην Αμερική μόνιμη. Το γεγονός αυτό αναγνώρισαν και οι Έλληνες διπλωμάτες προτείνοντας την ανάγκη επαναπροσδιορισμού της πολιτικής της Ελλάδας απέναντι στους μετανάστες. Με δεδομένη τον σαφή περιορισμό της ανοχής της αμερικανικής κυβέρνησης προς τους εθνοτικούς θεσμούς μετά τον πόλεμο, η μόνη δυνατότητα να διατηρηθεί θεσμικά ένας σύνδεσμος των Ελλήνων της Αμερικής με την Ελλάδα ήταν η συσπείρωση τους γύρω από την εκκλησία. Έτσι, κατά τα επόμενα χρόνια το ενδιαφέρον του ελληνικού κράτους και κατά συνέπεια το πεδίο σύγκρουσης μεταξύ των δύο παρατάξεων της Αμερικής μεταφέρθηκε στην οργάνωση και τον έλεγχο της Αρχιεπισκοπής Αμερικής.

¹³⁶⁷ Ατλαντίς, 12 Μαΐου 1919.

¹³⁶⁸ ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Έκθεση του επιτετραμμένου Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 9152, 28/11 Ιουλίου 1918, “Η Ατλαντίς οφείλει την ακόμη ύπαρξίν της εις το ότι ανέκαθεν edίδαξεν την Αμερικανοποίησιν των Ελλήνων και εις τούτο οφείλει τας μεγάλας υποστηρίξεις τας οποίας έχει”.

Συμπεράσματα

Η οικονομική εξάρτηση των χωρών της Αντάντ από τις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ενίσχυσε τη δυνατότητα παρέμβασης των Αμερικανών στο συνέδριο των Βερσαλιών. Ο πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών Woodrow Wilson συμμετείχε στο Συνέδριο της Ειρήνης στο Παρίσι με στόχο να επιβάλλει τις απόψεις του για την κατάργηση της μυστικής διπλωματίας, την επιβολή μιας νέας ηθικής στις διεθνείς σχέσεις και ενός συλλογικού συστήματος ασφαλείας που θα εκπροσωπούσε η Κοινωνία των Εθνών. Οι εκπρόσωποι της ελληνικής προπαγάνδας εργάστηκαν συστηματικά ώστε να προβάλλουν, μέσω των μεταναστών που κατάγονταν από τις “αλύτρωτες περιοχές”, την επιθυμία τους να ενωθούν οι τόποι καταγωγής τους με την Ελλάδα. Το συντονισμό της προπαγανδιστικής δράσης στην Αμερική ανέλαβε η *Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση*, η οποία ανέλαβε την εκπροσώπηση και των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παράλληλα ιδρύθηκε και ο *Ελληνοαμερικανικός Σύνδεσμος* με στόχο να επηρεάσει σημαίνοντες Αμερικανούς υπέρ των ελληνικών απόψεων.

Το κυριότερο, όμως, μέσο της ελληνικής κυβέρνησης για να πετύχει την αμερικανική υποστήριξη ήταν η ένωση της ορθόδοξης με την αγγλικανική εκκλησία, την οποία ανέλαβε να προωθήσει ο Μητροπολίτης Αθηνών Μελέτιος Μεταξάκης. Αξιοποιώντας την προσέγγιση της Βρετανίας με τις Ηνωμένες Πολιτείες ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήλπιζε να καταστήσει την Ελλάδα προνομιακό εταίρο ενός υπό συγκρότηση αγγλοσαξονικού άξονα στην Ανατολική Μεσόγειο. Η μονομερής αυτή εξάρτηση απομάκρυνε την Ελλάδα από τη Γαλλία και δημιούργησε το υπόβαθρο για την γαλλική υποστήριξη στους Τούρκους εθνικιστές μετά το 1920. Ο πρόεδρος Wilson, αν και ήταν ευνοϊκά διατεθειμένος απέναντι στις ελληνικές διεκδικήσεις στη Μικρά Ασία και την περιοχή του Αργυρόκαστρου, δεν συμφωνούσε με την παραχώρηση

στην Ελλάδα της Θράκης και της περιοχής της Κορυτσάς. Παρά τις εισηγήσεις των συμβούλων του υπέρ της ανάληψης εντολής από τις Ηνωμένες Πολιτείες στο σύνολο της Μικράς Ασίας, ο Wilson θεωρούσε τα χριστιανικά κράτη της Ελλάδας και της Αρμενίας ως τον κύριο παράγοντα σταθερότητας στην περιοχή. Τις απόψεις του Wilson για τη στήριξη των χριστιανικών λαών της Ανατολής, στήριζε και μια μεγάλη μερίδα της ηγεσίας του ABCFM. Η λανθασμένη ταύτιση, από τους φορείς της ελληνικής προπαγάνδας στις Ηνωμένες Πολιτείες, των θέσεων του Wilson στο Ανατολικό Ζήτημα με τις θέσεις των συμβούλων του είχε ως αποτέλεσμα να δεχθεί επιθέσεις από μεγάλη μερίδα των Ελλήνων της Αμερικής. Αντίθετα από τις υποδείξεις της ελληνικής κυβέρνησης οι ανεπίσημοι εκπρόσωποι της Ελλάδας ταυτίστηκαν με τους Ρεπουμπλικανούς αντιπάλους του Wilson, οι οποίοι ήταν αντίθετοι στην ανάμειξη των Ηνωμένων Πολιτειών στις υποθέσεις της Εγγύς Ανατολής και τη συμμετοχή στην Κοινωνία των Εθνών.

Η κινητοποίηση για τον προσεταιρισμό των Αμερικανών υπέρ των ελληνικών θέσεων δεν λειτούργησε κατευναστικά στη διαμάχη μεταξύ των οπαδών και των αντιπάλων της Πανελληνίου Ενώσεως, οι οποίοι μετά τον Διχασμό είχαν αναβαπτιστεί σε Φιλελευθέρους και Νομοταγείς. Ο *Εθνικός Κήρυκας* προσπάθησε, χωρίς αποτέλεσμα, να αξιοποιήσει τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ για να πετύχει την απαγόρευση της Ατλαντίδας, ως εφημερίδας που ευνοούσε τη νίκη των Κεντρικών Δυνάμεων. Η Ατλαντίδα αντίστοιχα, αν και διαχώρισε την αντιπολίτευση στην εσωτερική πολιτική των Φιλελευθέρων από τη στήριξη των ελληνικών διεκδικήσεων, προέβαλλε τη διεκδίκηση της προσάρτησης στην Ελλάδα της Κωνσταντινούπολης και του Πόντου για να πλήξει το διαπραγματευτικό κύρος του Βενιζέλου. Παράλληλα, ενώ ο *Εθνικός Κήρυκας* δεν δίστασε να επιτεθεί στο πρόεδρο Wilson και την αμερικανική κυβέρνηση για την ανθελληνική του στάση, η Ατλαντίδα έστρεψε τα πυρά της εναντίον αυτών που δεν κατάφεραν

να προβάλλουν με πειστικό τρόπο τις ελληνικές διεκδικήσεις στην αμερικανική κυβέρνηση.

Η διαφορετική αυτή τοποθέτηση εξέφραζε την αντιπαράθεση των δύο εφημερίδων στο ζήτημα του εξαμερικανισμού των μεταναστών. Οι διώξεις κατά των Γερμανοαμερικανών στη διάρκεια του πόλεμου και η αντικομμουνιστική υστερία που κορυφώθηκε το 1919 προκάλεσε ένα έντονο ξενοφοβικό κλίμα στην αμερικανική κοινωνία. Η αμερικανική κυβέρνηση τάχθηκε υπέρ του εξαμερικανισμού των μεταναστών και της χαλάρωσης των δεσμών με τη χώρα κατάγωγής τους. Ο *Εθνικός Κήρυκας* εξέφρασε την αντίθεσή του στην αφομοίωση των μεταναστών, ενώ η *Ατλαντίδα* υπερασπίστηκε τη βαθμιαία συγχώνευση των μεταναστών στο εθνικό σώμα των Αμερικανών. Το διακύβευμα της σχέσης των Ελλήνων της Αμερικής με την Ελλάδα κυριάρχησε στα επόμενα χρόνια και έλαβε ευρύτερες διαστάσεις με αφορμή την αποστολή συνοδικού επιτρόπου των εκκλησιών της Αμερικής και την προοπτική ίδρυσης Αρχιεπισκοπής Αμερικής.

Κεφάλαιο 4

Η ΑΥΤΟΝΟΜΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

Η επάνοδος των ΗΠΑ στην απομονωτική πολιτική

Η επάνοδος των Ρεπουμπλικανών στην εξουσία με την εκλογή του Warren Harding σηματοδότησε την υπαναχώρηση των συλλογικών ιδανικών και την επάνοδο στην προβολή των παραδοσιακών αμερικανικών αξιών της “αναζήτησης της ευτυχίας και της εξασφάλισης της ατομικής ευημερίας”. Η επικράτηση του Harding έναντι του Δημοκρατικού υποψηφίου James B. Cox ήταν αποτέλεσμα της σύγκλισης μιας σειράς δυναμικών. Ο Harding είχε την υποστήριξη των ισχυρών κεφαλαιοκρατών, γεγονός που συνέβαλε τόσο στην επιλογή του ως υποψηφίου των Ρεπουμπλικανών όσο και στην εκλογή του ως προέδρου¹³⁶⁹. Παράλληλα η εκλογή του εξέφρασε την κόπωση πολλών Αμερικανών από “υπερανθρώπους που δεν δέχονταν καμμία συμβουλή”, όπως θεωρούσαν τον Wilson, και εξέφραζε την βαθιά επιθυμία της κοινής γνώμης για επιστροφή στην προπολεμική “ομαλότητα”¹³⁷⁰.

Η πλήρης επικράτηση, όμως, των Ρεπουμπλικανών τόσο στις εκλογές για το Κογκρέσο του 1918 όσο και στις προεδρικές του 1920 ήταν σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα της αντίδρασης στη μεταπολεμική οικονομική κρίση. Η Ατλαντίδα, συνεπής υποστηρικτής του ρεπουμπλικανικού κόμματος παρατηρούσε ότι “βεβαίως υπάρχουν πολλά εργοστάσια τα οποία είναι κλειστά, και υπάρχει εις πολλούς κλάδους έλλειψις κινήσεως και εργασιών, αλλά υπάρχει ταυτοχρόνως και η συναίσθησις ότι η κατάσταση αυτή είναι προσωρινή και θα βελτιωθή [...] Τα σημερινά προβλήματα, τα οποία είναι αποκλειστικώς προβλήματα οικονομικού χαρακτήρος, θα λυθούν την στιγμήν

¹³⁶⁹ Karl Shriftgiesser, *This was Normalcy*, Βοστώνη 1948: 4.

¹³⁷⁰ Wesley M. Bagby, “The “smoke filled room” and the Nomination of Warren Harding, *The Mississippi Valley Historical Review* τ. 41, αρ. 4, Μάρτιος 1955: 668, 674.

κατά την οποίαν η διοίκησις της χώρας θα επανέλθη εις χείρας ειδικών και πεπειραμένων ανδρών, τους οποίους έχει εν τόση αφθονία το θριαμβεύσαν κόμμα των Ρεπουμπλικανών”¹³⁷¹. Συνολικά οι ψηφοφόροι εξέφρασαν με την ψήφο τους στον Harding την αντίδραση στην εμπλοκή στον πόλεμο και τις ακρότητες του “Κόκκινου Τρόμου”, καθώς και την επιθυμία να απεμπλακούν οι Ηνωμένες Πολιτείες από τα προβλήματα του Παλαιού Κόσμου και τον διεθνιστικό ιδεαλισμό του Wilson¹³⁷².

Εκφράζοντας τη μεταπολεμική αυτή εσωστρεφή ροπή της αμερικανικής κοινωνίας στην ομιλία που εκφώνησε ο Harding κατά την ορκωμοσία του δήλωσε ότι “πρέπει να υπερασπίσουμε πρώτα την Αμερική, να σκεφτούμε πρώτα την Αμερική, να εξυμνήσουμε πρώτα την Αμερική”¹³⁷³. Η πολιτική των Ρεπουμπλικανών, αντικατοπτρίζοντας το ξενοφοβικό κλίμα που καλλιεργήθηκε από την έναρξη του πολέμου, στηρίχθηκε στον αποκλεισμό των χαρακτηριζόμενων ως “αντιαμερικανικών αντιλήψεων”. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την άσκηση έντονων πιέσεων στους μετανάστες να εγκαταλείψουν τα εξωτερικά στοιχεία της εθνικής τους ταυτότητας, φτάνοντας σε κάποιες πολιτείες στην απαγόρευση της διδασκαλίας ξένων γλωσσών σε παιδιά μικρής ηλικίας¹³⁷⁴. Ο Harding, εντούτοις, σε αντίθεση με τον Wilson έδειξε ευαισθησία για τα αστικά δικαιώματα και τις πολιτικές ελευθερίες και έδωσε χάρη στον φυλακισμένο σοσιαλιστή ηγέτη Eugene Debbbs¹³⁷⁵.

Παρά την υψηλή δημοτικότητα του, κατά τη διάρκεια της προεδρίας

1371 *Ατλαντίς*, 1 Ιανουαρίου 1921.

1372 Frederick Lewis Allen, *Only Yesterday: An Informal History of the Nineteen-Twenties* Νέα Υόρκη 1931: 124-125

1373 Congressional Record, Πρακτικά 4 Μαρτίου 1921, Λόγος του Warren Harding κατά την ορκωμοσία του ως Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών..

1374 Οι νόμοι αυτοί που ψηφίστηκαν σε κεντροδυτικές πολιτείες, αποσκοπούσαν στην παρεμπόδιση της διδασκαλίας των γλωσσών των μεταναστών, και κυρίως των Γερμανικών στα κατηχητικά σχολεία. Οι ενδιαφερόμενοι όμως προσέφυγαν στο ανώτατο δικαστήριο και πέτυχαν την ακύρωσή τους. U.S. Supreme Court, BARTELS v. STATE OF IOWA, 262 U.S. 404 (1923), 262 U.S. 404 BARTELS v. STATE OF IOWA. αρ. 134. BOHNING v. STATE OF OHIO. αρ. 181. POHL v. SAME. αρ. 182. NEBRASKA DISTRICT OF EVANGELICAL LUTHERAN SYNOD OF MISSOURI, OHIO, AND OTHER STATES et al. v. McKELVIE et al. αρ. 440. αρ. 134, Argued and Submitted Nov. 28, 1922.

1375 Gary Alan Fine, “Reputational Entrepreneurs and the Memory of Incompetence: Melting Supporters, Partisan Warriors, and Images of President Harding”, *The American Journal of Sociology*, τ. 101, αρ. 5, Μάρτιος 1996: 1169.

του ο Harding συνδέθηκε μετά τον θάνατό του με μια σειρά σκανδάλων με εμπλεκόμενα άτομα του περιβάλλοντός του και θεωρήθηκε υπεύθυνος για τη διάδοση της διαφθοράς¹³⁷⁶. Την πολιτική σταθερότητα εγγυήθηκε εντούτοις η συμμετοχή στην κυβέρνηση ορισμένων ισχυρών προσωπικοτήτων όπως του Charles E. Hughes, Υπουργού Εξωτερικών, του Andrew Mellon, Υπουργού Οικονομικών, του Henry C. Wallace, Υπουργού Γεωργίας, και κυρίως του Herbert Hoover, Υπουργού Εμπορίου¹³⁷⁷. Ο Harding πέθανε τον Αύγουστο του 1923 και αντικαταστάθηκε από τον αντιπρόεδρο Calvin Coolidge.

Στις προεδρικές εκλογές του 1924 οι Δημοκρατικοί, διχασμένοι μεταξύ των απομονωτιστών του Νότου και των Διεθνιστών του Βορρά, επέλεξαν τελικά ως συμβιβαστικό υποψήφιο τον δικηγόρο John W. Davis από τη Νέα Υόρκη. Σημαντικότερο όμως στοιχείο των εκλογών ήταν ή αυτόνομη συμμετοχή του Προοδευτικού κόμματος με υποψήφιο τον γνωστό για τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις του ως κυβερνήτη του Wisconsin, Robert M. La Follette. Ο Coolidge επανεξελέγη τελικά, αλλά το ποσοστό που έλαβε ο La Follette (5 εκατομμύρια ψήφων) έδειξε ότι οι προοδευτικές ιδέες δεν είχαν πάψει να έχουν απήχηση σε μια μεγάλη μερίδα πολιτών. Όπως και ο προκάτοχός του ο Coolidge, έδωσε προτεραιότητα στην οικονομία. Δεν ασχολήθηκε με τα προβλήματα των αγροτών και εξέφρασε κυρίως τα συμφέροντα των μεγάλων επιχειρήσεων, κατάφερε όμως να περιορίσει το δημόσιο χρέος¹³⁷⁸.

Στην εξωτερική πολιτική, κατά τη δεκαετία του '20, ο νέος απομονωτισμός των Ηνωμένων Πολιτειών δεν εξέφραζε τόσο την αδιαφορία για τα τεκταινόμενα στον υπόλοιπο κόσμο όσο την απόρριψη των διεθνών συστημάτων ασφαλείας και προέβαλλε την αυτονομία της αμερικανικής διπλωματικής δράσης¹³⁷⁹. Οι Ρεπουμπλικανοί, μετά την απόρριψη από τη

1376 Στο ίδιο: 1170-72. Gary M. Maranell, "The Evaluation of Presidents: An extension of the Schlesinger Polls", *The Journal of American History*, τ. 57, αρ. 1, Ιούνιος 1970: 110.

1377 Robert Murray, *The Politics of Normalcy: Governmental Theory and Practice in the Harding-Coolidge Era*, Νέα Υόρκη 1973: 38.

1378 Lacroix, ο.π.:351.

1379 Congressional Record, Πρακτικά 4 Μαρτίου 1921: 2, Λόγος του Warren Harding κατά την ορκομωσία του ως προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών, "In expressing aspirations, in

Γερουσία της συμμετοχής στην Κοινωνία των Εθνών, επανήλθαν στην πολιτική μονομερούς δράσης που είχαν υιοθετήσει οι Ηνωμένες Πολιτείες από τις αρχές του αιώνα ως την κήρυξη του πολέμου στις Κεντρικές Δυνάμεις.

Σε αντίθεση με την προεδρία του Wilson, ο οποίος αξίωνε να έχει την εποπτεία της εξωτερικής πολιτικής, ο Harding ανέθεσε τη διεύθυνση της εξωτερικής πολιτικής στον Υπουργό Εξωτερικών Charles E. Hughes. Οι Ηνωμένες Πολιτείες συνέχισαν να έχουν ενεργή συμμετοχή στο διεθνές προσκήνιο, με εξαίρεση την έλλειψη διπλωματικών σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση, και διατήρησαν το καθεστώς του παρατηρητή στην Κοινωνία των Εθνών. Το 1921 διοργάνωσαν με επιτυχία τη Συνδιάσκεψη της Ουάσιγκτον για τον ναυτικό αφοπλισμό, στην οποία καθορίστηκαν οι αναλογίες για το μέγεθος του στόλου των μεγάλων δυνάμεων (ΗΠΑ, Μεγάλης Βρετανίας, Ιαπωνίας, Γαλλίας, Ιταλίας), συμφωνήθηκε η ισορροπία των στόλων των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας στον Ατλαντικό αφενός, των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ιαπωνίας στον Ειρηνικό αφετέρου, και δόθηκαν εγγυήσεις για την εδαφική ακεραιότητα της Κίνας¹³⁸⁰.

Η κυβέρνηση των Ρεπουμπλικανών είχε αντιληφθεί την αναγκαιότητα της ρύθμισης των πολεμικών αποζημιώσεων και των χρεών για την εξασφάλιση της μακροχρόνιας παγκόσμιας οικονομικής σταθερότητας. Η Επιτροπή Πολεμικών Αποζημιώσεων (War Dept Commission) πήρε την έγκριση της αμερικανικής κυβέρνησης και του Κογκρέσου για την διαγραφή ενός μέρους των πολεμικών χρεών των ευρωπαϊκών δυνάμεων και συμφώνησε με τη Βρετανία για την καταβολή του υπολοίπου σε δόσεις με επιτόκιο 3 ως 3,5% σε διάστημα 62 ετών¹³⁸¹. Στην ίδια λογική, το σχέδιο Dawes που πρότεινε ο

seeking practical plans, in translating humanity's new concept of righteousness and justice and its hatred of war into recommended action we are ready most heartily to unite, but every commitment must be made in the exercise of our national sovereignty".

1380 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 692. *Ατλαντίς* 31 Δεκεμβρίου 1921, "Οι Ρεπουμπλικανοί εξήτησαν να ειρηνεύσουν τον κόσμο διά της της εφαρμογής του αλτρουϊστικωτέρου προγράμματος αφοπλισμού το οποίον επρότεινε ποτέ οιαδήποτε χώρα. Δυστυχώς οι γαλλικά επιρροαί δεν επέτρεψαν την εφαρμογήν του ειρηνικού προγράμματος της Αμερικής [...] και οι εξοπλισμοί θα συνεχισθώσι".

1381 Melvyn Leffler, "The Origins of Republican War Debt Policy, 1921-1923: A Case Study in the Applicability of the Open Door Interpretation", *The Journal of American History*, τ. 59, αρ.

μετέπειτα Αμερικανός αντιπρόεδρος στην Επιτροπή Πολεμικών Αποζημιώσεων μείωσε το μέγεθος των δόσεων των πολεμικών αποζημιώσεων που θα πλήρωνε η Γερμανία και επέτρεψε την ανάκαμψη της γερμανικής οικονομίας¹³⁸². Οι Ηνωμένες Πολιτείες εξάλλου πρότειναν τον Αύγουστο του 1928 το σύμφωνο Briand-Kellog, που υπογράφηκε από δεκαπέντε χώρες και προέβλεπε την αποκήρυξη του πολέμου ως μέσου επίλυσης των διεθνών διαφορών. Η εμπλοκή αυτή των Αμερικανών στη διεθνή σκηνή εξέφραζε την αυτοπεποίθηση των Ηνωμένων Πολιτειών μετά τον πόλεμο και τη βεβαιότητα για την πολιτική και οικονομική υπεροχή τους που τους επέτρεπε να παίρνουν πρωτοβουλίες αυτόνομα χωρίς να δεσμεύονται από τις διαδικασίες ενός οργανισμού όπως η Κοινωνία των Εθνών¹³⁸³.

Ο απομονωτισμός είναι πιο εμφανής στην οικονομική πολιτική των Ρεπουμπλικανών. Ο Harding ήταν υπέρμαχος της μη παρέμβασης του κράτους στις δυναμικές της αγοράς και της επιβολής υψηλών δασμών στα εισαγόμενα προϊόντα, ώστε να προστατευθεί η εγχώρια παραγωγή¹³⁸⁴. Οι ιδιωτικές εταιρείες απέκτησαν και πάλι τον έλεγχο των σιδηροδρόμων (νόμος του Φεβρουαρίου 1920), όπως και του εμπορικού στόλου. Με μια σειρά νόμων, Emergency Tariff (1921) και Fordney-McCumber Tariff (1922), επιβλήθηκαν απαγορευτικά υψηλοί δασμοί στα ευρωπαϊκά προϊόντα¹³⁸⁵. Η πολιτική αυτή μακροπρόθεσμα είχε αρνητικά αποτελέσματα τόσο για την ευρωπαϊκή όσο και για την αμερικανική οικονομία, και ιδίως για τους Αμερικανούς αγρότες¹³⁸⁶. Οι υψηλοί εισαγωγικοί δασμοί περιόρισαν δραστικά τις εξαγωγές στις Ηνωμένες Πολιτείες και συνέβαλαν στην αδυναμία των ευρωπαϊκών χωρών να εξοφλήσουν τα δάνεια που πήραν από τις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τη

3, Δεκέμβριος 1972: 599-600.

1382 Derek H. Aldcroft, *From Versailles to Wall Street 1919-1929* Λονδίνο 1987: 84.

1383 James Brown-Scott, "The Foreign Policy of the United States", *The American Journal of International Law*, τ. 15, αρ. 2, Απρίλιος 1922: 233.

1384 Robert K. Murray, *The Harding Era: Warren G. Harding and his Administration*, Μινεάπολις 1969: 278.

1385 Charles M. Dollar, "The South and the Fordney-McCumber Tariff of 1922: A Study in Regional Politics", *The Journal of Southern History*, τ. 39, Φεβρουάριος 1973: 45.

1386 John D. Hicks, *Republican Ascendancy, 1921-1933*, Νέα Υόρκη 1960: 57-58.

διάρκεια του πολέμου, ανατρέποντας στην πράξη την εκπεφρασμένη επιθυμία της αμερικανικής κυβέρνησης να συμβάλει στη σταθεροποίηση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος¹³⁸⁷. Η πολιτική της επιβολής υψηλών εισαγωγικών δασμών αποτέλεσε μια από τις κύριες αιτίες για την οικονομική κρίση του 1929¹³⁸⁸.

Η μεταπολεμική εσωστρέφεια κυρίως εκφράστηκε στον φόβο για την εισαγωγή ανατρεπτικών ιδεών. Η αντικομμουνιστική υστερία των προηγούμενων ετών οδήγησε στο να καταστεί ο ξένος συνώνυμο του ανατρεπτικού. Κυριότερη ένδειξη του εντεινόμενου συναισθήματος απειλής και της επακόλουθης ξενοφοβίας είναι η αναβίωση της Ku Klux Klan (KKK) το 1915 και η ενίσχυσή της τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Η μυστική οργάνωση ανασυστήθηκε στην Ατλάντα τον Νοέμβριο του 1915, μετά την προβολή της ταινίας “Η Γένεση ενός Έθνους” του David W. Griffith, που υμνούσε τις αξίες ενός μυθικού Νότου μετά το τέλος του Εμφυλίου και τη δράση της KKK¹³⁸⁹. Ο ιδρυτής της Αόρατης Αυτοκρατορίας “συνταγματάρχης” William Joseph Simmons ήταν κήρυκας της Μεθοδιστικής Εκκλησίας του Νότου¹³⁹⁰. Ο αριθμός των μελών της KKK γνώρισε αλματώδη αύξηση μετά το τέλος του Α’ Παγκοσμίου Πολέμου και έφτασε τα 3-5 εκατομμύρια το 1924-25, πριν παρακμάσει μετά τα μέσα της δεκαετίας¹³⁹¹.

Το φιλελεύθερο περιοδικό *The Nation* αντιμετώπιζε την KKK ως οργάνωση αντίστοιχη των Ιταλών Φασιστών και συνέδεε την ανάπτυξή της με το γενικότερο ρεύμα εθνικισμού και πατριωτισμού που είχε οδηγήσει στις

1387 Leffler, *ο.π.*: 588-9.

1388 W. A. Sollohub, “The Plight of Foreign Trade”, *The American Economic Review*, τ. 22, αρ. 3, Σεπτέμβριος 1932: 404.

1389 Guy B. Johnson, “A Sociological Interpretation of the New Ku Klux Movement”, *Journal of Social Forces*, τ. 1, αρ. 4, Μάιος 1923: 440.

1390 Richard T. Schaefer, “The Ku Klux Klan: Continuity and Change”, *Phylon*, 1960, τ. 32, αρ. 2, 2^ο τέταρτο 1971: 146.

1391 Rick Selzer, Grace M. Lopez, “Ku Klux Klan: Reasons for Support or Opposition among White Respondents”, *Journal of Black Studies*, τ. 17, αρ. 1, Σεπτέμβριος 1986: 92. Rory Mc Veigh, “Structural Incentives for Conservative Mobilization: Power Devaluation and the Rise of the Ku Klux Klan, 1915-1925”, *Social Forces*, τ. 77, αρ. 4, Ιούνιος 1999: 1463. David Chalmers, *Hooded Americanism: The History of the Ku Klux Klan*, Ντέραμ 1987, Schaefer, *ο.π.*: 150. Carnes – Garraty, *ο.π.*: 674.

αντικομμουνιστικές διώξεις του εισαγγελέα Palmer το 1919¹³⁹². Ενδεικτική της επιρροής των Φασιστών ήταν η πορεία προς την Ουάσιγκτον 40.000 μελών της ΚΚΚ το 1925, η οποία αποτέλεσε απήχηση της πορείας του Μουσολίνι προς τη Ρώμη¹³⁹³. Η ΚΚΚ κατέκρινε την έκλυση των ηθών που είχαν προκαλέσει οι μοντέρνες ιδέες, ο υλισμός και ο σοσιαλισμός και επιδίωκε την επιστροφή στις αυστηρές προτεσταντικές αρχές¹³⁹⁴.

Η νέα ΚΚΚ περιόρισε την έννοια της λευκότητας και κατά συνέπεια των πολιτικών δικαιωμάτων στους αγγλοσάξονες διαμαρτυρόμενους, χρησιμοποιώντας μάλιστα φονταμενταλιστές ιερείς για να διαδώσει το μήνυμά της και να προσηλυτίσει οπαδούς¹³⁹⁵. Σε αντίθεση με την ΚΚΚ της μετεμφυλιακής περιόδου, που επιδίωκε με την τρομοκρατία να εμποδίσει την πολιτική χειραφέτηση των Αφροαμερικανών, η μεταπολεμική ΚΚΚ στόχευε συνολικά όσους αντιμετώπιζε ως απειλή για τους αμερικανικούς θεσμούς, τα ήθη και τις παραδόσεις. Τα θύματα της οργάνωσης δεν περιορίζονταν, κατά συνέπεια πλέον, στους Μαύρους αλλά περιελάμβαναν τους Καθολικούς, τους Εβραίους και τους Νοτιοευρωπαίους μετανάστες. Η οργάνωση αντιμετώπιζε τους Καθολικούς, λόγω της ισχυρής παρουσίας τους, ως απειλή για το πολιτικό σύστημα, ως ενεργούμενα ενός ξένου κέντρου, της παπικής εξουσίας και ανυπάκουους πολίτες και συγχρόνως καταδίκαζε τους Εβραίους είτε ως αδίστακτους καπιταλιστές είτε ως εκπροσώπους της διεθνούς συνωμοσίας και ως επικίνδυνους σοσιαλιστές επαναστάτες¹³⁹⁶.

Έτσι η ΚΚΚ προέβαλλε τον αμερικανικό πατριωτισμό και την πλήρη απόρριψη των ξένων φυλών, αντιλήψεων και ιδεωδών, για να αντιμετωπίσει την πολιτική κινητοποίηση των μεταναστών και την άνοδο των εργατικών

1392 Oswald Garrison Villard, "Mussolini and the Klan", *Nation*, CXIX, 2 Ιουλίου 1924: 5. John P. Diggins, "Flirtation with Fascism: American Pragmatic Liberals and Mussolini's Italy", *The American Historical Review*, τ. 71, αρ. 2, Ιανουάριος 1966: 500.

1393 Lacroix, *ο.π.*: 355.

1394 Johnson, *ο.π.*: 443.

1395 Kathleen M. Blee, "Women in the 1920s' Ku Klux Klan Movement", *Feminist Studies*, τ. 17, αρ. 1, Spring 1991: 62.

1396 Richard T. Schaefer, "The Ku Klux Klan: Continuity and Change", *Phylon*, 1960, τ. 32, αρ. 2, 2ο Τέταρτο, 1971: 147.

συνδικάτων και των αριστερών οργανώσεων, αλλά συγχρόνως και την εισροή των ξένων ανειδίκευτων εργατών που έπαιρναν τις θέσεις των Αμερικανών. Οι μετανάστες που απασχολούνταν ως ανειδίκευτοι εργάτες στις βιομηχανίες θεωρούνταν οργανωτές των συνδικάτων και προπαγανδιστές των σοσιαλιστικών ιδεών και της ιδέας του κοινού αγώνα των εργατών και των αγροτών¹³⁹⁷.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η συγκρότηση γυναικείων τμημάτων της ΚΚΚ και ο μαζικός προσηλυτισμός γυναικών, οι οποίες είχαν πλέον ενισχυμένο ρόλο μετά την καθολική απόκτηση του δικαιώματος ψήφου. Οι γυναίκες που συμμετείχαν στην ΚΚΚ θεωρούσαν χρέος τους την προάσπιση των παραδοσιακών ηθών και της αυστηρής επιβολής της ποτοαπαγόρευσης αλλά παράλληλα αντιμετώπιζαν ως ασύμβατα με την πρόσφατη χειραφέτησή τους τον εγκλεισμό και την κακομεταχείριση των γυναικών και των παιδιών των μεταναστών¹³⁹⁸. Η επιρροή της οργάνωσης ήταν τόσο ισχυρή που απέτρεψε το 1924 την εκλογή καθολικού προεδρικού υποψηφίου στη συνέλευση του Δημοκρατικού Κόμματος και την υιοθέτηση ψηφίσματος που θα καταδίκαιε τις δραστηριότητές της¹³⁹⁹. Ο ηγέτης της ΚΚΚ, που έφερε τον τίτλο “αυτοκρατορικός μάγος”, Hiram Evans παρέστη αυτοπροσώπως στη συνέλευση του Ρεπουμπλικανικού κόμματος επικεφαλής εξηκονταμελούς αντιπροσωπείας για να αποτρέψει την υιοθέτηση ψηφίσματος που θα καταδίκαιε την οργάνωση¹⁴⁰⁰. Και ο πρόεδρος Calvin Coolidge εξάλλου αρνήθηκε να καταδικάσει τις πρακτικές της ΚΚΚ, ακόμη και όταν κλήθηκε να προβεί σε μία σχετική δήλωση¹⁴⁰¹.

Αν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η αντικομμουνιστική αντίδραση, με τη μορφή των διώξεων του 1919, ήταν σπασμωδική και περιορισμένης χρονικά

1397 Rory Mc Veigh, “Structural Incentives for Conservative Mobilization...”, *ο.π.*: 1476.

1398 Blee, *ο.π.*: 66-67.

1399 Rory Mc Veigh, “Power Devaluation, the Ku Klux Klan and the Democratic National Convention of 1924, *Sociological Forum*, τ. 16, αρ. 1, Μάρτιος 2001: 6.

1400 Στο ίδιο: 4.

1401 Στο ίδιο: 5.

εμβέλειας, ο ξενοφοβικός εθνικισμός τον οποίο προωθούσε η Ku Klux Klan με στόχο τους ξένους ανειδίκευτους εργάτες συνέβαλε άμεσα στην ψήφιση της νομοθεσίας για τον περιορισμό της μετανάστευσης¹⁴⁰². Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα οργανώσεις με ισχυρότερη την Ένωση για τον Περιορισμό της Μετανάστευσης (Immigration Restriction League), με μέλη από ισχυρές οικογένειες της Νέας Αγγλίας, υποστήριζαν τον αποκλεισμό ορισμένων κατηγοριών μεταναστών ως ανεπιθύμητων¹⁴⁰³. Οι απαιτήσεις όμως των βιομηχάνων για συνεχή ροή φτηνού εργατικού δυναμικού δεν επέτρεψαν την ψήφιση περιοριστικών νόμων μέχρι τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια.

Το 1921 και το 1924 ψηφίστηκαν οι δύο νόμοι για την επιβολή ποσοστώσεων (quotas) στον αριθμό των μεταναστών από κάθε χώρα. Οι νόμοι αυτοί ακολουθούσαν τη λογική του νόμου για τον αποκλεισμό των Κινέζων μεταναστών (Chinese Exclusion Act) του 1882, τη συμφωνία κυρίων με την ιαπωνική κυβέρνηση του 1907 για την παρεμπόδιση της μετανάστευσης από την Ιαπωνία και την υιοθέτηση της απαγόρευσης εισόδου στους αναλφάβητους μετανάστες τον Φεβρουάριο του 1917¹⁴⁰⁴.

Ο πρώτος περιοριστικός νόμος (Johnson Quota Act) ψηφίστηκε με την έγκριση του προέδρου Harding στις 19 Μαΐου 1921 και προέβλεπε τον περιορισμό των μεταναστών από κάθε εθνότητα στο 3% όσων κατοικούσαν στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1910. Περιορίζε έτσι τον ετήσιο αριθμό των μεταναστών σε 315.000 από 800.000 περίπου¹⁴⁰⁵. Ο δεύτερος περιοριστικός νόμος (Johnson-Reid Law ή National Quotas Act) υιοθετήθηκε από το Κογκρέσο το 1924 και περιορίζε τον αριθμό των μεταναστών από κάθε εθνότητα στο 2% όσων κατοικούσαν στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1890, και επιπλέον υιοθετούσε

1402 Mc Veigh, ο.π.: 14.

1403 Tichenor, ο.π.: 76-7.

1404 *The Statutes at Large of the United States of America from December, 1915, to March, 1917*, vol. XXXIX, part 1, *Public Acts and Resolutions*, 874-877, 64th Congress, 2nd Session, Chapter 29, Public Act αρ. 301. Sam McSeveney, "Immigrants, the Literary Test, and Quotas: Selected American History College Textbooks' Coverage of the Congressional Restriction of European Immigration, 1917-1929", *The History Teacher*, τ. 21, αρ. 1, Νοέμβριος 1987: 42.

1405 *The Statutes at Large of the United States of America from April, 1921, to March, 1923*, vol. XLII, part 1, *Public Acts and Resolutions*, 5-7, 67th Congress, 1st Session, Chapter 8, Public Act no. 5.

ένα ετήσιο ανώτατο όριο 150.000 μεταναστών¹⁴⁰⁶.

Οι νόμοι αυτοί στόχευαν στον αποκλεισμό όσων προέρχονταν από την Ανατολική και τη Νότια Ευρώπη, από όπου το μαζικό κύμα ξεκίνησε την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα, δεν έθιξαν όμως τη μετανάστευση από τις άλλες χώρες της Βόρειας και της Νότιας Αμερικής¹⁴⁰⁷. Η επιβολή, εντούτοις, των μέτρων αυτών σε μια περίοδο ανάπτυξης της οικονομίας απηχούσε το μέγεθος του συλλογικού φόβου για την απειλή που αντιπροσώπευαν οι μετανάστες και την έλλειψη αυτοπεποίθησης για τη δυνατότητα αφομοίωσης των ξένων στην αμερικανική κοινωνία. Σύμφωνα με τη στατιστική του 1930 οι μετανάστες αποτελούσαν τα τρία τέταρτα του πληθυσμού της Νέας Υόρκης και της Βοστώνης, τα δύο τρίτα του Σικάγο και πάνω από το πενήντα τις εκατό του πληθυσμού της Philadelphia, του Pittsburgh, του Youngstown, του Detroit, της Minneapolis και του San Francisco¹⁴⁰⁸.

Οι μετανάστες από σύμβολο της ελπίδας και ενσάρκωση του αμερικανικού ονείρου μετατράπηκαν σε αποδιοπομπαίους τράγους, πηγή κινδύνων, φορείς ανατροπής και η πολιτική του χωνευτηριού (melting pot) που ευαγγελιζόταν την αφομοίωση των ξένων στο αμερικανικό έθνος τέθηκε υπό αμφισβήτηση¹⁴⁰⁹. Η ιδεολογική αυτή στροφή εξέφραζε όμως πάνω απ' όλα την ενίσχυση του ρατσιστικού ρεύματος που ενέγραφε το αμερικανικό πολιτικό και κοινωνικό σύστημα στις φυλετικές προδιαγραφές των Αγγλοσαξόνων. Ενώ κατά την περίοδο της προεδρίας του Ουίλσον υπήρχε η αισιοδοξία ότι η διάδοση της αγγλοσαξονικής φιλελεύθερης δημοκρατίας στον υπόλοιπο κόσμο ήταν εφικτή και θα αποτελούσε το μέτρο για τη λύση των διεθνών προβλημάτων, πλέον οι μη αγγλοσάξονες και κυρίως οι αλλόδοξοι μετανάστες

1406 Mae M. Ngai, "The Architecture of Race in American Immigration Law: A Reexamination of the Immigration Act of 1924", *The Journal of American History*, τ. 86, αρ. 1, Ιούνιος 1999: 67-68. John Higham, *Strangers in the Land, Patterns of American Nativism, 1860-1925*, Νέα Υόρκη 1963: 311.

1407 McSeveney, *ο.π.*: 45.

1408 Gerstle, *ο.π.*: 1060.

1409 Henry-Pratt Fairchild, *The Melting Pot Mistake*, Βοστώνη 1926.

αντιμετωπίζονται ως κίνδυνος για το πολιτικό σύστημα¹⁴¹⁰. Ακόμη και οι πιο φιλελεύθεροι, οι οποίοι στην ακμή της Προοδευτικής Κίνησης ήταν υπέρμαχοι της προάσπισης της εθνικής ποικιλομορφίας, μετά την απογοήτευση του πολέμου υιοθέτησαν την άποψη ότι οι εθνοτικές σχέσεις και οι εθνικές συγκρούσεις δεν διέπονταν από την λογική και ως εκ τούτου δεν μπορούσαν να ρυθμιστούν με γνώμονα επιστημονικούς κανόνες. Κατά συνέπεια, και στο εσωτερικό των Ηνωμένων Πολιτειών οι εθνοτικές ταυτότητες έπρεπε να εξαλειφθούν ή τουλάχιστον να πάψουν να αποτελούν αντικείμενο πολιτικού διαλόγου, ώστε να δοθεί έμφαση στη μελέτη της οικονομικής βάσης των κοινωνικών προβλημάτων και του ταξικού αγώνα, όπου η έρευνα και η κοινωνική δράση μπορούσε να οδηγήσει σε ουσιαστικά αποτελέσματα¹⁴¹¹.

Είναι εντούτοις σημαντικό ότι η ξενοφοβική εσωστρέφεια, αν και εντάθηκε κατά την οικονομική κρίση και το κύμα των απεργιών του 1919, συνεχίστηκε ως τα μέσα της δεκαετίας του '20 σε μια περίοδο οικονομικής ανόδου. Η ηλεκτροκίνηση και η μαζική εκμηχάνιση της παραγωγής οδήγησε στην αύξηση της παραγωγικότητας και συγχρόνως διευκόλυνε την πτώση των τιμών του οικιακού ηλεκτρονικού εξοπλισμού και των αυτοκινήτων¹⁴¹². Με τη σειρά της, η πτώση των τιμών σε συνδυασμό με την παροχή καταναλωτικών δανείων από τις τράπεζες οδήγησε για πρώτη φορά σε μαζικές πωλήσεις οικιακών συσκευών και αυτοκινήτων¹⁴¹³. Η προβολή της ζωής των μεσαίων και ανωτέρων στρωμάτων και η ευρεία διάδοση της διαφήμισης στα νέα μέσα μαζικής ενημέρωσης και ψυχαγωγίας, τα εικονογραφημένα έντυπα, το ραδιόφωνο και τον κινηματογράφο δημιούργησε την εικόνα μιας γενικευμένης ευημερίας¹⁴¹⁴.

Η ευημερία της δεκαετίας του '20 περιοριζόταν εντούτοις στα μεσαία και τα ανώτερα στρώματα, ενώ τα εισοδήματα των εργατών και των αγροτών

1410 Προβλ. κεφ. 3. σ.

1411 Gerstle, *ο.π.*: 1057.

1412 M. W. Lee, *Macroeconomics, Fluctuations, Growth and Stability*, Χόμγουοντ Ιλλινόις 1971: 145-6.

1413 Aldcroft, *ο.π.*: 196.

1414 Carnes – Garraty, *ο.π.*: 667-9.

παρέμειναν χαμηλά. Ειδικά οι αγρότες υπέφεραν, λόγω της έλλειψης αποτελεσματικής κρατικής παρέμβασης για τη λύση χρόνιων προβλημάτων, όπως της υπερπαραγωγής και της υπερχρέωσης, όπως και της κάμψης των τιμών των αγροτικών προϊόντων. Τα παραπάνω προβλήματα επιδεινώθηκαν από τη διακοπή των αγροτικών επιδοτήσεων¹⁴¹⁵. Η εντεινόμενη δυσφορία, κυρίως στις μεσοδυτικές πολιτείες, οδήγησε στη συγκρότηση της *Ομάδας Πίεσης των Αγροτών (Farm Bloc)*, η οποία αποτέλεσε το παράλληλο ανάλογων αγροτικών κινήσεων τόσο στον Καναδά όσο και στη Μεγάλη Βρετανία¹⁴¹⁶.

Ενώ οι Ηνωμένες Πολιτείες στο εξωτερικό έδιναν την εικόνα μιας ισχυρής και σταθερής χώρας, υπήρχαν ενδείξεις για μια επικείμενη οικονομική κρίση ήδη πριν το κραχ του 1929¹⁴¹⁷. Η πλασματική εικόνα μιας κοινωνίας γενικευμένης ευημερίας επρόκειτο να καταρρεύσει απότομα λόγω των συσσωρευμένων δομικών προβλημάτων της οικονομίας.

1415 Bradley Phillips, "The Farm Bloc", *Journal of Social Forces*, τ. 3, αρ. 4, Μάιος 1925: 714.

1416 Στο ίδιο.: 718.

1417 Aldcroft, ο.π.: 200.

Η στάση των Ηνωμένων Πολιτειών στην Εγγύς Ανατολή κατά την προεδρεία του Warren Harding

α. Η πολιτική των Ρεπουμπλικανών στο Ανατολικό Ζήτημα

Ο πρόεδρος Wilson, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, υποστήριξε την προοπτική αμερικανικής εντολής σε εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επιδιώκοντας την προστασία των Αρμενίων, αλλά λόγω της κυριαρχίας των Ρεπουμπλικανών στο Κογκρέσο δεν πέτυχε την αποδοχή από τη Γερουσία της εντολής στην Αρμενία. Ο πρόεδρος Harding, αντίθετα, απέριπτε οποιαδήποτε ανάμειξη των Ηνωμένων Πολιτειών στην Εγγύς Ανατολή και έθεσε ως προτεραιότητα την εφαρμογή της πολιτικής της “ανοιχτής θύρας”, και κυρίως την εξασφάλιση των δικαιωμάτων έρευνας και εξόρυξης πετρελαίου των αμερικανικών εταιρειών στο Ιράκ και την Παλαιστίνη, που βρίσκονταν υπό βρετανική εντολή.

Πριν την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου η Οθωμανική κυβέρνηση είχε συμφωνήσει να εκχωρήσει στην κοινοπραξία Turkish Petroleum Company, όπου συμμετείχαν Γερμανοί, Βρετανοί και Ολλανδοί, το δικαίωμα εκμετάλλευσης των πετρελαίων των βιλαετιών της Βαγδάτης και της Μοσούλης¹⁴¹⁸. Η συμφωνία τροποποιήθηκε μετά το τέλος του πολέμου, οπότε οι Βρετανοί συμφώνησαν στη συνδιάσκεψη του San Remo να παραχωρηθούν στη Γαλλία τα ποσοστά των Γερμανικών εταιρειών στην Turkish Petroleum Company¹⁴¹⁹. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, μέχρι το τέλος του πολέμου, δεν είχαν εκδηλώσει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα πετρέλαια της Εγγύς Ανατολής, επειδή τα κοιτάσματα της Αμερικής επαρκούσαν για τις ως τότε ανάγκες τους¹⁴²⁰.

1418 Joe Stork, “Middle East Oil and the Energy Crisis: Part 1”, *Middle East Research and Information Project Report*, αρ. 20, Σεπτέμβριος 1973: 6. Jacob C. Hurewitz, *Middle East Dilemmas, The Background of United States Policy*, Νέα Υόρκη 1953: 163.

1419 Edward Mead Earle, “*The Turkish Petroleum Company-A study in Oleaginous Diplomacy*”, *Political Science Quarterly*, τ. 39, αρ. 2, Ιούνιος 1924: 270. Για τις διαφωνίες μεταξύ των βρετανικών εταιρειών για την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων βλ. G. Gareth Jones, “The British Government and the Oil Companies 1912-1924: The Search for an Oil Policy”, *The Historical Journal*, τ. 20, αρ. 3, Σεπτέμβριος 1977: 647-672.

1420 John A. DeNovo, “The Movement for an Aggressive American Oil Policy Abroad, 1918-

Η χρήση της πετρελαιοκίνησης στη ναυτιλία, σε συνδυασμό με τη διάδοση του υποβρυχίου, του τανκ, του αυτοκινήτου και και του αεροπλάνου, δημιούργησαν μεγαλύτερη ζήτηση για πετρέλαιο, την οποία τα τότε γνωστά κοιτάσματα των Ηνωμένων Πολιτειών υπολογιζόταν ότι δεν θα μπορούσαν να καλύψουν για μεγάλο διάστημα¹⁴²¹. Η εκτίμηση αυτή οδήγησε στην αντιπαράθεση των Ηνωμένων Πολιτειών με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις για τα δικαιώματα έρευνας και εξόρυξης πετρελαίων στα εδάφη που ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η αμερικανική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε για τους περιορισμούς που επέβαλλαν στις ξένες εταιρείες οι Βρετανοί και το Κογκρέσο ψήφισε νόμο (Minerals Leasing Law) που επέβαλλε περιορισμούς στο δικαίωμα έρευνας και εκμετάλλευσης ορυκτών υλών στους υπηκόους χωρών που επέβαλλαν ανάλογους περιορισμούς σε Αμερικανούς¹⁴²². Για τους ίδιους λόγους οι Αμερικανοί κατήγγειλαν και την πετρελαϊκή συμφωνία του San Remo μεταξύ της Βρετανίας και της Γαλλίας τον Απρίλιο του 1920 ως “ασύμβατη με τις αρχές της ισότητας και των ίσων ευκαιριών που συμφωνήθηκαν στο Συνέδριο των Παρισίων”¹⁴²³.

Η αμερικανική κυβέρνηση δεν αναγνώρισε τα δικαιώματα εκμετάλλευσης της Royal Dutch Shell Company και της Turkish Petroleum στο Ιράκ και προχώρησε μετά από πρόταση της Deutsche Bank σε διαπραγματεύσεις, με σκοπό να αποκτήσουν αμερικανικές εταιρείες τον έλεγχο της σιδηροδρομικής γραμμής που οδηγούσε στη Βαγδάτη, ο οποίος συνεπαγόταν και την εκχώρηση της εκμετάλλευσης του υπεδάφους¹⁴²⁴. Παράλληλα, προσπαθούσε να προωθήσει τα αιτήματα αμερικανικών εταιρειών, μεταξύ των οποίων της ομάδας με επικεφαλής τον αντιναύαρχο Chester (Chester Concession), που είχε προσπαθήσει να πετύχει μια εκχώρηση από την

1920”, *The American Historical Review*, τ. 61, αρ. 4., Ιούλιος 1956: 855.

1421 Στο ίδιο.: 857.

1422 Στο ίδιο.: 871.

1423 FRUS, 1920, τ. II: 655, 658-659.

1424 FRUS, 1920, τ. III: 767-774, Proposal by the Deutsche Bank to Obtain Control of the Anatolian and Bagdad Railways for American Interests through Control of the Swiss Bank fur Orientalische Eisenbahnen-Negotiations between the Deutsche Bank and the Sinclair Interests.

Οθωμανική κυβέρνηση το 1909¹⁴²⁵.

Το ζήτημα των δικαιωμάτων των αμερικανικών εταιρειών στις περιοχές υπό βρετανική και γαλλική εντολή αποτέλεσε την κύρια μέριμνα της αμερικανικής διπλωματίας ως το τέλος του ελληνοτουρκικού πολέμου. Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις, χωρίς να αμφισβητούν τα δικαιώματα των αμερικανικών εταιρειών, υποστήριζαν ότι η συζήτηση θα έπρεπε να διεξαχθεί στο πλαίσιο της Κοινωνίας των Εθνών, η οποία ήταν υπεύθυνη για την ανάθεση των εντολών. Το γεγονός ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν συμμετείχαν στον διεθνή οργανισμό, η διαφωνία για το καθεστώς του βιλαετίου της Μοσούλης και ο ελληνοτουρκικός πόλεμος περιέπλεκαν το ζήτημα¹⁴²⁶. Ορισμένοι Βρετανοί αξιωματούχοι μάλιστα υποψιάζονταν ότι οι Αμερικανοί είχαν υποκινήσει το Κεμαλικό κίνημα και τις αντιβρετανικές εξεγέρσεις στο Ιράκ¹⁴²⁷. Τόσο όμως οι αμερικανικές πετρελαϊκές εταιρείες όσο και η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών δεν αντιτίθεντο στη βρετανική εντολή στο Ιράκ. Ο πρόεδρος της Standard Oil του New Jersey δήλωσε στο αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών ότι μόνο η βρετανική κυριαρχία εγγυάτο τη διατήρηση της τάξης μεταξύ των εθνοτικών ομάδων του Ιράκ¹⁴²⁸. Και ο Allen Dulles, Διευθυντής του Τμήματος Εγγύς Ανατολής (Near Eastern Division) του αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών πίστευε ότι η αποχώρηση των Βρετανών και των Γάλλων από τη Μέση Ανατολή θα αποτελούσε πλήγμα και για τα αμερικανικά συμφέροντα¹⁴²⁹. Αλλά και ο Guy Wellman, ο δικηγόρος των αμερικανικών εταιρειών που ζητούσαν την απόκτηση μερίσματος στα πετρέλαια του Ιράκ, πίστευε ότι οι πελάτες του θα ήταν σε ευνοϊκότερη θέση αν συνεργάζονταν με τους Βρετανούς παρά αν αναγκάζονταν να ενεργήσουν αυτόνομα¹⁴³⁰. Και το Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών, όμως, πίστευε ότι η Βρετανία δεν διέθετε

1425 FRUS, 1921, τ. II: 71-94, 99-108, 890-916.

1426 FRUS, 1921, τ. I: 87-95.

1427 Fromkin, *ο.π.*: 535.

1428 William Stivers, *Supremacy and Oil: Irak, Turkey and the Anglo-American World Order, 1918-1930*, Ιθάκη Νέας Υόρκης και Λονδίνο 1982: 127.

1429 Στο ίδιο: 126.

1430 Στο ίδιο: 123-126.

τα αναγκαία κεφάλαια για να εκμεταλλευτεί τον πετρελαϊκό πλούτο του Ιράκ και είχε ανάγκη την αμερικανική σύμπραξη¹⁴³¹. Τελικά, το καλοκαίρι του 1922, ο εκπρόσωπος της Standard Oil του New Jersey δήλωσε στο αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών ότι, εκ μέρους επτά πετρελαϊκών εταιρειών, επρόκειτο να διαπραγματευτεί τη συμμετοχή στην βρετανική κοινοπραξία για την εκμετάλλευση των πετρελαίων του Ιράκ¹⁴³². Οι συζητήσεις όμως δεν ολοκληρώθηκαν πριν την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης¹⁴³³.

Όσον αφορά στη Μικρά Ασία, η αμερικανική κυβέρνηση τον Δεκέμβριο του 1921, μετά από πρόταση του αντιναύαρχου Bristol, έστειλε τον εμπορικό ακόλουθο της Υπατης Αρμοστείας στην Κωνσταντινούπολη Jullian E. Gillespie για διερευνητικές επαφές και κατόπτευση των πολιτικών και οικονομικών συνθηκών στη Άγκυρα¹⁴³⁴. Ο Gillespie ενημέρωσε την αμερικανική κυβέρνηση ότι η ηγεσία του κεμαλικού κινήματος δεν αποτελείτο από κομμουνιστές αλλά από “μορφωμένους Τούρκους με δυτικές ιδέες, παιδεία και κουλτούρα” και χρησιμοποιούσε την απειλή του κομμουνισμού και του πανισλαμισμού για να εξαναγκάσει τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις σε υποχωρήσεις¹⁴³⁵. Όπως είχε ήδη άλλωστε επισημάνει και νωρίτερα ένας άλλος Αμερικανός διπλωμάτης, “οι Χριστιανοί και οι Εβραίοι οι αποκαλούμενες “προοδευμένες” φυλές της Ανατολής, είναι πιο επιρρεπείς στην κομμουνιστική προπαγάνδα από τους πρωτόγονους Τούρκους”¹⁴³⁶. Η εθνικιστική κυβέρνηση επιθυμούσε την επένδυση αμερικανικών κεφαλαίων, καθώς οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν είχαν πολιτική

1431 Στο ίδιο: 90.

1432 FRUS, 1922, τ. II: 117-134, 258-31, France: Negotiations to ensure by Treaty the Rights of the United States in Territories under French Mandate, Great Britain: Negotiations to ensure by Treaty the Rights of the United States in Territories under British Mandate.

1433 FRUS, 1922, τ. II: 218-228, France: Negotiations to ensure by Treaty the Rights of the United States in Syria and Lebanon. FRUS, 1923, τ. II, 1-8, Great Britain: Negotiations to ensure by Treaty the Rights of the United States in Territories under British Mandate.

1434 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Report on Trip to Ankara.

1435 Στο ίδιο.

1436 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Εμπιστευτικό υπόμνημα για τον κίνδυνο του Μπολσεβικισμού στην Ανατολή του Cornelius van H. Engert δευτέρου γραμματέα της αμερικανικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, 15 Ιουνίου 1920, “It is to be feared, however, that real Bolshevism might ultimately find a more fertile soil among the so-called “advanced” races of the Orient – i.e. the Christians and Jews – than the primitive Turks”.

ανάμειξη στην Εγγύς Ανατολή¹⁴³⁷.

Η αμερικανική κυβέρνηση, αν και δεν προχώρησε σε συμφωνίες ανάλογες με αυτές που υπέγραψαν η ιταλική και η γαλλική κυβέρνηση με την Κυβέρνηση της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης, δεν εμπόδισε Αμερικανούς επιχειρηματίες να μεταβούν στην Άγκυρα προκειμένου να εξασφαλίσουν εκχωρήσεις. Ο πρόεδρος του τμήματος εξωτερικού εμπορίου του αμερικανικού εμπορικού επιμελητηρίου C. D. Snow, σε επιστολή του προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, επισήμαινε ότι οι Αμερικανοί επιχειρηματίες έδειχναν αυξημένο ενδιαφέρον για επενδύσεις στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου και του Ευξείνου Πόντου και ζητούσε από την αμερικανική κυβέρνηση να μεριμνήσει ώστε να έχουν ίση μεταχείριση με τους Ευρωπαίους¹⁴³⁸. Ο εκπρόσωπος της Standard Oil της Νέας Υόρκης στην Κωνσταντινούπολη συναντήθηκε με τον Υπουργό Εξωτερικών της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης Γιουσούφ Κεμάλ, με σκοπό να διερευνήσει τις προοπτικές για την εκμετάλλευση των πετρελαίων της Ανατολικής Μικράς Ασίας¹⁴³⁹. Για να κάμψει τη διστακτικότητα της αμερικανικής κυβέρνησης ο επιχειρηματίας Robert Mc Dowel υπέβαλε μνημόνιο στο αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών, όπου υποστήριζε ότι οι Αμερικανοί θα έπρεπε να κινηθούν εγκαίρως, εάν επιθυμούσαν να αντιμετωπίσουν την ευρωπαϊκή διείσδυση στην Τουρκία, και επαναλάμβανε ότι η κεμαλική ηγεσία, επειδή αποτελείτο από “μικροκαπιταλιστές”, έδειχνε ζωηρό ενδιαφέρον για τη συμμετοχή των

1437 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Report on Trip to Ankara.

1438 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Επιστολή του προέδρου του τμήματος εξωτερικού εμπορίου του αμερικανικού εμπορικού επιμελητηρίου C. D. Snow προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 20 Μαρτίου 1922. Ο συνταγματάρχης Lawrence Martin, γεωγράφος της επιτροπής Harbord, επισήμαινε την κατακόρυφη αύξηση των εισαγωγών χρωμίου από τη Δυτική Μικρά Ασία και μαγγανίου από την Υπερκαυκασία στις Ηνωμένες Πολιτείες μετά το 1910, 19 Δεκεμβρίου 1921.

1439 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Report on Trip to Ankara. Σύμφωνα μάλιστα με πληροφορίες που δημοσιεύθηκαν σε γαλλική εφημερίδα της Κωνσταντινουπόλεως η Standard Oil άρχισε να εφοδιάζει τους Τούρκους εθνικιστές με πετρέλαιο. Βλ. σχετικά ΙΑΥΕ, Φ. 1.5/1922, Επιστολή της Υπάτης Αρμοστείας Κωνσταντινουπόλεως, αρ. εμπ. πρωτ. 5017, 18 Μαΐου 1922. *Revue Commerciale d'Orient*, 7/20 Μαΐου 1922.

Αμερικανών στην ανάπτυξη της χώρας¹⁴⁴⁰. Η κυβέρνηση της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης βέβαια συνέδεε ευθέως τις εκχωρήσεις στις αμερικανικές εταιρείες για την κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών, λιμενικών εγκαταστάσεων και την εκμετάλλευση του υπογείου πλούτου με την αναγνώριση της κατάργησης των διομολογήσεων¹⁴⁴¹.

Ο Υπουργός Εξωτερικών Charles Evans Hughes αρνήθηκε, εντούτοις, να παράσχει κάλυψή σε εκχωρήσεις “μη αναγνωρισμένης κυβέρνησης στη Μικρά Ασία” εφόσον διαρκούσε ο ελληνοτουρκικός πόλεμος, και κατηγόρησε τον Mc Dowell για ιδιοτελή κίνητρα¹⁴⁴². Η αμερικανική κυβέρνηση δεν επιθυμούσε να αναγνωρίσει την κυβέρνηση της Άγκυρας με δέλεαρ την παραχώρηση οικονομικών εκχωρήσεων και υπογράμμιζε την προτεραιότητα που η αμερικανική κυβέρνηση έδινε στη διατήρηση των διομολογήσεων¹⁴⁴³. Πέρα από την εξασφάλιση των δικαιωμάτων των αμερικανικών εταιρειών που δραστηριοποιούνταν στην Εγγύς Ανατολή, οι Ηνωμένες Πολιτείες ενδιαφέρονταν να διασφαλίσουν τη συνέχιση των διομολογήσεων όχι μόνο στα εδάφη που θα παρέμεναν υπό την κυριαρχία του Σουλτάνου, αλλά και στις περιοχές που θα περιέρχονταν στις Δυτικές Δυνάμεις¹⁴⁴⁴.

Παράλληλα, η αμερικανική κυβέρνηση θεωρούσε αναγκαίο να εξασφαλιστούν τα δικαιώματα των Αρμενίων και των Ελλήνων στις περιοχές

1440 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Υπόμνημα του Robert Mc Dowell, Washington D.C., Αύγουστος 8, 1921, “The sincerity of the Nationalists Government can be relied on this matter because the members of the Government, including the Assembly, are mostly small capitalists who wish to develop the resources of Anatolia for their own interests, and recognize in America the best means to this end”. Ο Robert Mc Dowell είχε διατελέσει τα προηγούμενα χρόνια κατάσκοπος των Βρετανών στον Καύκασο και υπάλληλος στη Near East Relief.

1441 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Υπόμνημα του Υπουργείου Εξωτερικών της Κυβέρνησης της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης, Άγκυρα, 17 Μαΐου 1337 (1921).

1442 FRUS, 1922, τ. II: 974, Επιστολή του Alvey A. Adey γραμματέα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς τον αντιναύαρχο Bristol, Υπάτο Αρμοστή των Ηνωμένων Πολιτειών στην Κωνσταντινούπολη, Ουάσιγκτων, 6 Ιουλίου 1922.

1443 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Επιστολή του Alvey A. Adey, γραμματέα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes, προς τον αντιναύαρχο Bristol, Υπάτο Αρμοστή των Ηνωμένων Πολιτειών στην Κωνσταντινούπολη, Ουάσιγκτων 21 Σεπτεμβρίου 1921.

1444 FRUS, 1920, τ. III: 757-761. Επιστολή του Υπάτου Αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη αντιναύαρχου Mark Bristol προς τον Υπουργό Εξωτερικών Robert Lansing, 19 Ιανουαρίου 1920.

που θα αποτελούσαν το νέο τουρκικό κράτος, αν και δεν ήταν σε θέση να δεσμευτεί ότι θα ελάμβανε συγκεκριμένα μέσα για τον σκοπό αυτό¹⁴⁴⁵. Ο αντιναύαρχος Bristol, παρότι δεν συμμεριζόταν την ενθουσιώδη στάση του Mc Dowell για τη σταθερότητα και την ειλικρίνεια των προθέσεων της εθνικιστικής κυβέρνησης, προειδοποιούσε την αμερικανική κυβέρνηση ότι το κίνημα του Κεμάλ ήταν “εθνικό κίνημα” και αν οι Αμερικανοί περίμεναν τη σύναψη της ειρήνης για να πάρουν επιχειρηματικές πρωτοβουλίες θα βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση έναντι άλλων χωρών¹⁴⁴⁶. Ο αντιναύαρχος Bristol, σε συνεργασία με τον Mc Dowell, εργάστηκε για το συντονισμό των Αμερικανών επιχειρηματιών σε μία κοινοπραξία ώστε να πετύχουν εκχωρήσεις από την κυβέρνηση της Άγκυρας¹⁴⁴⁷.

Από την άνοιξη του 1922 άρχισαν να διαρρέουν στον ιταλικό τύπο ειδήσεις για την εξασφάλιση εκχωρήσεων από αμερικανικές εταιρείες στη Μικρά Ασία¹⁴⁴⁸. Οι πληροφορίες αυτές, οι οποίες δημοσιεύτηκαν και στις ελληνικές και τις αμερικανικές εφημερίδες, δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα, αλλά ήταν δηλωτικές του κλίματος ανταγωνισμού που είχε αναπτυχθεί, ειδικά μετά τις συμφωνίες της Ιταλικής και της Γαλλικής κυβέρνησης με τους Τούρκους Εθνικιστές, και του αυξανόμενου φόβου για την οικονομική διείσδυση των Ηνωμένων Πολιτειών στην Εγγύς Ανατολή¹⁴⁴⁹. Στην Ελλάδα η Πατρίς συνδύασε τις πληροφορίες για τις εκχωρήσεις με την έλλειψη αναγνώρισης της ελληνικής κυβερνήσεως, για να επισημάνει την απώλεια της

1445 FRUS, 1920, τ. III: 774-809.

1446 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Εμπιστευτική έκθεση του Υπατού Αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη αντιναυάρχου Mark Bristol προς τον Υπουργό και τον Υφυπουργό Εξωτερικών, 26 Οκτωβρίου 1921, “It is very desirable that the Department realize that the Turkish Nationalist organization comes nearer to being a national organization than anything else that has previously existed in Turkey”.

1447 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Επιστολή του Edgar B. Howard προς τον Allen W. Dulles, διευθυντή του Τμήματος Εγγύς Ανατολής (Near Eastern Division) του αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών, 1 Μαΐου 1922.

1448 *Il Messaggero*, 7 Μαρτίου 1922.

1449 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, “The utter disregard of American interests by the Allies here in the Near East is, I am sure, not believed by our people in the Department at home”, Επιστολή του αντιναυάρχου Bristol προς τον Υπουργό και τον Υφυπουργό Εξωτερικών, 9 Μαΐου 1922.

αμερικανικής υποστήριξης προς την Ελλάδα¹⁴⁵⁰.

Η άρνηση της κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών να μη θέσει υπό την αιγίδα της πρωτοβουλίες Αμερικανών επιχειρηματιών στη Μικρά Ασία ήταν συνεπής προς την διακηρυγμένη ουδετερότητα και την πολιτική μη ανάμειξης στην Εγγύς Ανατολή. Ο πρόεδρος Harding, σε αντίθεση με τον Wilson, δεν θεωρούσε χρέος την υποστήριξη των χριστιανικών χωρών της Εγγύς Ανατολής έναντι των Μουσουλμάνων, ούτε ήταν διατεθειμένος να λάβει μέτρα για την προστασία των μειονοτήτων. Η αμερικανική κυβέρνηση σταδιακά υιοθέτησε μια πολιτική ίσων αποστάσεων, προβάλλοντας ότι οι Αρμένιοι και οι Οθωμανοί Έλληνες εισέπρατταν τα επίχειρα των πράξεών τους. Ο διεθνισμός των Δημοκρατικών έδωσε τη θέση του στην προώθηση των αμερικανικών επιχειρηματικών συμφερόντων. Εξάλλου, μετά τη ένταξη της Αρμενίας στη Σοβιετική Ένωση, οι Τούρκοι Εθνικιστές φαίνονταν να αποτελούν το μόνο ισχυρό ανάχωμα στην κομμουνιστική διείσδυση. Η αμερικανική κυβέρνηση κατέβαλλε μεγάλες προσπάθειες για να εξασφαλίσει τα δικαιώματα των αμερικανικών εταιρειών στην Εγγύς Ανατολή, δεν θεωρούσε όμως ότι πριν ξεκαθαρίσει η κατάσταση στη Μικρά Ασία ήταν σκόπιμο να εκτεθεί πολιτικά.

Όταν προτάθηκε η αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών τον Φεβρουάριο του 1922, κατά τη συνδιάσκεψη του Λονδίνου, ο James Barton ζήτησε από τον Harding να λάβει η αμερικανική κυβέρνηση μέτρα για την προστασία των “Οθωμανών Ελλήνων” και των Αρμενίων. Ο Harding όμως απάντησε στον James Barton και στον Henry Jessup, ο οποίος υπέβαλε ανάλογο αίτημα ότι το δημόσιο αίσθημα στις Ηνωμένες Πολιτείες δεν ευνοούσε την ανάμειξη σε υπερατλαντικές υποθέσεις και κατά συνέπεια θα ήταν άσκοπο να προβεί η αμερικανική κυβέρνηση σε διαβήματα εφόσον δεν ήταν διατεθειμένη να προβεί στη χρήση βίας¹⁴⁵¹.

1450 Πατρίς, 21 Φεβρουαρίου 1922, “Η Ελλάς ελάχιστον ενδιαφέρον προκαλεί σήμερα εν Αμερική. Αφότου ο Ελληνικός λαός έρριψε τον κ. Βενιζέλον ο Αμερικανικός λαός έχασε πάσαν πίστιν προς το μέλλον του εν Ανατολή”.

1451 IAYE, Φ. 14.3/1923, Επιστολή του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς τον James L. Barton πρόεδρο της Near East Relief, 5 Απριλίου 1922.

Μετά την είσοδο των Κεμαλικών δυνάμεων στη Σμύρνη η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας των Μεθοδιστών έκανε έκκληση στον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes να αποβιβάσει στρατό για να αποτρέψει τη σφαγή του χριστιανικού πληθυσμού. Ο πρόεδρος Harding, με αφορμή την παραπάνω έκκληση, δήλωσε ότι του “ήταν πολύ δύσκολο να συγκρατήσει την υπομονή του με τους ιερωμένους οι οποίοι κηρύσσουν την ειρήνη, μέχρι να τους δοθεί η ευκαιρία να κηρύξουν τον πόλεμο στους αλλόθρησκους”¹⁴⁵². Σε ένα λόγο που εκφώνησε στη Βοστώνη, ο Υπουργός Εξωτερικών επισήμανε ότι “ενώ δεν μπορεί να δικαιολογηθεί η τουρκική βαρβαρότητα, από την άλλη μια ορθή εκτίμηση της κατάστασης οφείλει να λάβει υπόψη το γεγονός της εισβολής του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία και των φρικτών γεγονότων που έλαβαν χώρα κατά την υποχώρησή του, το κάψιμο πόλεων, τη γενική ερήμωση και τις βιαιοπραγίες κατά του αμάχου πληθυσμού”¹⁴⁵³. Τόνισε ότι και οι δύο πλευρές προέβησαν σε ακρότητες, γεγονός που δικαιολογούσε την αποστασιοποίηση των Ηνωμένων Πολιτειών, καθώς μάλιστα δεν είχαν κηρύξει τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στο βαθμό που οι Δυτικοί Σύμμαχοι, οι οποίοι ήταν αναμεμειγμένοι στην κατάσταση, δεν αποφάσισαν να παρέμβουν, δεν ήταν ευθύνη των Ηνωμένων Πολιτειών να στείλουν στρατό στην περιοχή¹⁴⁵⁴. Η αμερικανική κυβέρνηση, τόνισε ο Hughes, δεν είχε τη δικαιοδοσία, χωρίς την άδεια του Κογκρέσου, να στείλει στρατεύματα στην περιοχή και ως εκ τούτου περιόρισε τις προσπάθειές της στην προστασία των αμερικανικών συμφερόντων στην Τουρκία¹⁴⁵⁵.

Η αμερικανική κυβέρνηση περιορίστηκε να στείλει δύο αμερικανικά πολεμικά στο λιμάνι της Σμύρνης για να προστατεύσουν τους Αμερικανούς πολίτες και τις ιδιοκτησίες τους και μετά την πυρπόληση της πόλης διέθεσε

1452 FRUS, 1922, τ. II: 931, Επιστολή του προέδρου Warren Harding προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 20 Ιουλίου 1922.

1453 FRUS, 1923, τ. II: 947-8, Επιστολή του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς τον Αμερικανό πρεσβευτή στο Παρίσι Myron Timothy Herrick, 1 Νοεμβρίου 1922.

1454 Στο ίδιο.

1455 FRUS, 1922, II: 940, Επιστολή του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς τον επίσκοπο James Cannon, 2 Οκτωβρίου 1922.

πέντε πολεμικά πλοία για τη μεταφορά των προσφύγων στην Ελλάδα¹⁴⁵⁶. Η πολιτική της εγκατάλειψης των χριστιανικών πληθυσμών της Εγγύς Ανατολής συναντούσε, εντούτοις, έντονες αντιδράσεις από την κοινή γνώμη.

Οι Αμερικανοί επιχειρηματίες, οι οποίοι ενδιαφέρονταν για επενδύσεις στη Μικρά Ασία, είχαν αντιληφθεί ότι η εχθρότητα της κοινής γνώμης και της Γερουσίας προς τους Μουσουλμάνους Τούρκους θα αποτελούσε ανάχωμα στις προσπάθειές τους να κερδίσουν την στήριξη της κυβέρνησης. Από την άνοιξη του 1922 οι Τούρκοι εθνικιστές άρχισαν να στέλνουν αντιπροσώπους στις Ηνωμένες Πολιτείες για να μεταβάλουν το αντιτουρκικό κλίμα¹⁴⁵⁷. Με σκοπό να κερδίσουν τη συμπάθεια του αμερικανικού τύπου και της κοινής γνώμης, ξόδεψαν μεγάλα ποσά και προσπάθησαν να οργανώσουν ομάδες μεταναστών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ώστε να αντικρούσουν τις κατηγορίες των Αρμενίων και των Ελλήνων. Επικεφαλής της τουρκικής προπαγάνδας ήταν ο έμπορος Ζιγιά Μπέης, γιος διπλωμάτη, ενώ τον Απρίλιο του 1923 έφτασε στην Αμερική ο Αλή Φουάτ ως επίσημος εκπρόσωπος των Τούρκων Εθνικιστών, ο οποίος περιόδευσε τις Ηνωμένες Πολιτείες¹⁴⁵⁸. Ο αντιναύαρχος Colby Chester δημοσίευσε ένα άρθρο, στο οποίο δήλωνε ότι “οι σφαγές των Αρμενίων ήταν ένας μύθος και απλώς η κυβέρνηση των Νεοτούρκων τους μετέφερε από τις αφιλόξενες περιοχές που κατοικούσαν στις εύφορες κοιλάδες της Συρίας, απ’ όπου επέστρεψαν ευτυχείς μετά το τέλος του πολέμου”¹⁴⁵⁹.

Την ίδια περίοδο η Clair Price, η δημοσιογράφος που ταξίδεψε στην Άγκυρα και στήριξε τον αγώνα των Τούρκων Εθνικιστών, δημοσίευσε μια σειρά άρθρων στο περιοδικό *Current History*, στα οποία κατηγορούσε το ABCFM ότι αποξένωσε τους Αρμενίους από τους Τούρκους και επιδίωξε να

1456 Henry P. Beers, “United States Naval Detachment in Turkish Waters, 1919-1924”, *Military Affairs*, τ. 7, αρ. 4, Χειμώνας 1943: 218.

1457 ΙΑΥΕ, Φ. 1.3/1922, Τηλεγράφημα της ελληνικής Υπατης Αρμοστείας Κωνσταντινουπόλεως προς την ελληνική πρεσβεία στην Ουάσιγκτων, αρ. πρωτ. 4230, 23 Απριλίου 1922.

1458 Επιστολή του προξένου στη Νέα Υόρκη Λέοντα Ματλή προς το Υπουργείο Εξωτερικών, ΙΑΥΕ, Φ. 16.3/1922, αρ. εμπ. πρωτ. 4006, 8 Απριλίου 1923. Ali Fuad, *Amerikada Türkler Gördüklerim*, Κωνσταντινούπολη (Ιστάνμπολ) 1341 (1923).

1459 Colby N. Chester, “Turkey Reinterpreted”, *Current History*, 16, Απρίλιος-Σεπτέμβριος 1922: 939-947.

τους χρησιμοποιήσει ως μέσο για να ελέγξει την Οθωμανική Αυτοκρατορία¹⁴⁶⁰. Τόνισε παράλληλα ότι η υποστήριξη προς τον αγώνα των Αρμενίων, μέσω του περιοδικού της Near East Relief, ήταν επαρκής λόγος για να απελαθούν από την Τουρκία όλοι οι λειτουργοί της οργάνωσης¹⁴⁶¹. Η Price θεωρούσε τους ηγέτες του κεμαλικού κινήματος αμέτοχους στις σφαγές των Αρμενίων και πίστευε ότι οι ιεραπόστολοι και οι εργαζόμενοι στις ανθρωπιστικές αποστολές θα έπρεπε να έρθουν σε επαφή με την κυβέρνηση της Άγκυρας, να σταματήσουν την υποστήριξη των Αρμενίων, να αντιληφθούν ότι το σύστημα των μιλλέτ ήταν η αιτία που οι εθνικιστές αντιμετώπιζαν τους χριστιανούς ως όργανα ενός εχθρικού πολιτικού προγράμματος και να αποδεχθούν τον εκτουρκισμό της Μικράς Ασίας¹⁴⁶².

Οι ισχυρισμοί του υπό συγκρότηση φιλοκεμαλικού λόμπυ δεν ευσταθούσαν, καθώς, σε αντίθεση προς τον James Barton, πολλά μέλη τους ABCFM ήδη το 1919 είχαν υποστηρίξει με τον αντιναύαρχο Bristol την ανάγκη της ανάληψης εντολής στο σύνολο της Μικράς Ασίας και συμφωνούσαν ότι η οργάνωση έπρεπε να αποστασιοποιηθεί από την φιλοαρμενική πολιτική. Χωρίς να αμφισβητούν τους διωγμούς κατά των Αρμενίων, τόσο ο Caleb Gates, διευθυντής του Robert College, όσο και ο Alexander Mc Lachlan, διευθυντής του International College της Σμύρνης, υποστήριζαν την τήρηση ίσων αποστάσεων μεταξύ των χριστιανών και των μουσουλμάνων¹⁴⁶³. Ο Alexander Mc Lachlan μάλιστα δήλωσε ότι οι δυνάμεις των Τούρκων Εθνικιστών μετά την είσοδό τους στη Σμύρνη δεν προέβησαν σε σφαγές, αντίθετα από τον ελληνικό στρατό το 1919, και ότι την πόλη την έκαψαν Αρμένιοι μεταμφιεσμένοι σε Τούρκους σε μια προσπάθεια να προκαλέσουν διεθνή επέμβαση¹⁴⁶⁴.

1460 Clair Price, "Mustafa Kemal and the Americans", *Current History*, 17, 1922-1923: 116-125.

1461 Στο ίδιο.

1462 Στο ίδιο.

1463 Gates, *ο.π.*: 260.

1464 Alexander Mc Lachlan, *A Potpourri of Sidelights and Shadows of Turkey* ανέκδοτα απομνημονεύματα, 1938: 7-27, 52-53, 81-82. Αναφέρεται στο Grabill, *ο.π.*: 263.

β. Η αμερικανική στάση κατά τη συνδιάσκεψη της Λωζάννης

Η προσπάθεια τήρησης ίσων αποστάσεων από την αμερικανική κυβέρνηση συνεχίστηκε και μετά την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μικρά Ασία και παρά τις εκκλήσεις των Βρετανών για την ανάγκη συντονισμένης δράσης των Δυτικών Δυνάμεων. Ο Βρετανός πρεσβευτής στην Ουάσιγκτων επισήμανε στον Αμερικανό Υπουργό Εξωτερικών ότι “η καθυστέρηση της Συνθήκης των Σεβρών οφειλόταν στον πρόεδρο Wilson και οι δυσκολίες που ανέκυψαν οφείλονταν στην καθυστέρηση αυτή”¹⁴⁶⁵. Οι Βρετανοί ανέλαβαν την εντολή στην Παλαιστίνη και το Ιράκ με την ελπίδα ότι οι Αμερικανοί θα αναλάμβαναν την εντολή σε κάποια άλλη περιοχή αλλά τελικά έμειναν μόνοι τους”¹⁴⁶⁶. Ο Hughes αρνήθηκε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες έφεραν την ευθύνη για την κατάληξη των γεγονότων και κατηγορήσε τη Βρετανία ότι το μόνο που την ενδιέφερε ήταν η “διατήρηση της αυτοκρατορικής ισχύος της”, ζήτημα που δεν απασχολούσε τους Αμερικάνους¹⁴⁶⁷. Εντούτοις και ο ίδιος επισήμανε ότι στις αρχές του 1919, όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες διέθεταν ισχυρή στρατιωτική δύναμη στην Ευρώπη, θα μπορούσαν να παρέμβουν στην Εγγύς Ανατολή και κατηγορήσε όσους χειρίστηκαν την κατάσταση ότι παρακίνησαν τους Αρμένιους και τους Έλληνες να καταλάβουν οθωμανικά εδάφη και στη συνέχεια τους εγκατέλειψαν¹⁴⁶⁸.

1465 FRUS, 1922, τ. II, 952-955 Υπόμνημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes μετά από τη συνάντηση με τον Βρετανό πρεσβευτή στις ΗΠΑ Sir Auckland Geddes, 10 Νοεμβρίου 1922, “He said that the Secretary had no idea of the influential position that President Wilson had occupied; that it was in deference to his wishes, who was the spokesman for the United States, that the Allies had deferred making settlement with Turkey; that the Allies had desired to go ahead, but that they had delayed for months, because of hope of American support; that the present difficulties were largely the result of that delay. The Ambassador said that the British public had the feeling that they were being deserted by America, and that this was a very important factor in the situation.

1466 Στο ίδιο.

1467 Στο ίδιο, “The Secretary said that what troubled the dreams of the British statesmen was their maintenance of their imperial power, the question of India, the question of Egypt, of the Suez Canal, and their relations to the Near East in connection with their vast imperial domain. The Secretary said he did not criticise this attitude. He was quite ready to admit that the British Empire was a supporter of civilization. The Secretary said he must point out, however, that whatever these imperial ambitions and difficulties were, that the American Government was not associated with these imperial aspirations and difficulties”.

1468 Charles Evans Hughes, “Recent Questions and Negotiations” An address before the meeting of the Council of Foreign Relations held at the Ritz-Carlton Hotel, New York City, on the evening of Wednesday, Ιανουάριος 23, 1924, *The American Journal of International Law*, τ. 18,

Ο Hughes δήλωσε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα έστελναν παρατηρητές στην ειρηνευτική συνδιάσκεψη της Λωζάννης, οι οποίοι θα παρενέβαιναν για να προστατεύσουν τα αμερικανικά συμφέροντα, αλλά καθώς δεν ήταν εμπόλεμοι δεν θα υπέγραφαν τη συνθήκη ειρήνης¹⁴⁶⁹. Ο λόρδος George Nathaniel Curzon, Υπουργός Εξωτερικών της Βρετανίας, ενώ αρνήθηκε στον Λένιν την εκπροσώπηση της Σοβιετικής Ένωσης στις εργασίες της συνδιάσκεψης, υποστήριξε ότι “οι Ηνωμένες Πολιτείες ως ναυτική δύναμη θα έπρεπε να συμμετάσχουν στη συζήτηση για το καθεστώς των Στενών τόσο για τη διασφάλιση των δικών τους συμφερόντων όσο και του γενικού συμφέροντος” και τόνιζε ότι “ήλπιζε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν διατεθειμένες να μοιραστούν την ευθύνη της διατήρησης των Στενών ως ανοιχτής θύρας”. Τόνιζε επίσης τη συμφωνία Βρετανίας και Ηνωμένων Πολιτειών για την ανάγκη διατήρησης των διομολογήσεων¹⁴⁷⁰. Ως αποτέλεσμα αυτών των διεργασιών τελικά η Σοβιετική Ένωση προσκλήθηκε να συμμετάσχει μόνο στις συζητήσεις για το καθεστώς των Στενών.

Κατά την έναρξη των εργασιών της Συνδιάσκεψης της Λωζάννης, ο επικεφαλής της αμερικανικής αντιπροσωπείας πρεσβευτής Richard Washburn Child επανέλαβε ότι η αμερικανική αντιπροσωπεία δεν επρόκειτο να λάβει μέρος στις διαπραγματεύσεις, να υπογράψει κανένα έγγραφο, να αναλάβει οιοσδήποτε υποχρεώσεις αλλά επρόκειτο να είναι παρούσα σε όλες τις συνεδριάσεις και είχε την απαίτηση να αντιμετωπίζεται ως ισότιμη προς τις άλλες αντιπροσωπείες. Η ομάδα των Αμερικανών παρατηρητών αποτελείτο από τον Υπατο Αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη αντιναύαρχο Mark Bristol, τον πρεσβευτή στη Ρώμη Richard Washburn Child και τον πρεσβευτή στη Βέρνη Joseph Clark Grew. Οι Αμερικανοί παρατηρητές στην ειρηνευτική συνδιάσκεψη ήταν εντούτοις εντεταλμένοι να υπογράψουν μια διμερή συνθήκη

αρ. 2, Απρίλιος 1924: 239.

1469 FRUS, 1923, τ. II: 881-882, 884 κεξ, Επιστολή του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς τον Αμερικανό πρεσβευτή στο Παρίσι Myron Timothy Herrick, 1 Νοεμβρίου 1922.

1470 Howard, ο.π.: 303.

φιλίας και εμπορίου με την τουρκική κυβέρνηση, η οποία θα περιελάμβανε ρυθμίσεις για ζητήματα που θα απασχολούσαν και την ειρηνευτική συνδιάσκεψη. Για τον σκοπό αυτό δεν επιθυμούσαν να δώσουν στην τουρκική αντιπροσωπεία την εντύπωση ότι συντάσσονται ανοιχτά με τις απόψεις των Δυτικών Συμμάχων¹⁴⁷¹. Οι Ηνωμένες Πολιτείες αναπόφευκτα ενεπλάκησαν στις διαπραγματεύσεις, αλλά επιδίωξαν να αξιοποιήσουν τις διενέξεις μεταξύ των Δυτικών Συμμάχων και της Τουρκίας για να προωθήσουν τα αμερικανικά οικονομικά συμφέροντα. Ο ναύαρχος Bristol, πέρα από τη γνώση των ζητημάτων της περιοχής πιστευόταν ότι λόγω του φιλοτουρκισμού του θα είχε τη δυνατότητα να πετύχει ευνοϊκές ρυθμίσεις στις διμερείς συνομιλίες¹⁴⁷². Και οι Τούρκοι όμως προσπάθησαν να αξιοποιήσουν τη διάσταση στα οικονομικά ζητήματα μεταξύ των Αμερικανών και των Δυτικών Συμμάχων για να πετύχουν την κατάργηση των διομολογήσεων¹⁴⁷³.

Ο Αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών συνόψιζε ως εξής τις προτεραιότητες των Ηνωμένων Πολιτειών: α. διατήρηση των διομολογήσεων οι οποίες αποτελούν απαραίτητες εγγυήσεις για την προστασία των συμφερόντων των μη Μουσουλμάνων, β. παροχή εγγυήσεων για την προστασία των φιλανθρωπικών, εκπαιδευτικών και θρησκευτικών ιδρυμάτων, γ. εξασφάλιση της ισότητας ευκαιριών για τις εμπορικές επιχειρήσεις χωρίς διακρίσεις ή παροχή ειδικών προνομίων, δ. αποζημιώσεις σε Αμερικανούς πολίτες για απώλειες που υπέστησαν ως αποτέλεσμα αυθαίρετων ή παράνομων πράξεων ε. μέτρα για την προστασία των μειονοτήτων, ε. εγγυήσεις για την ελευθερία των Στενών, στ. κατοχύρωση της δυνατότητας αρχαιολογικής έρευνας και μελέτης¹⁴⁷⁴.

1471 Joseph C. Grew, *Turbulent Era, A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945* Καίμπρητς Μασσαχουσέτης 1952: 517.

1472 Στο ίδιο: 539, "He is very pro-Turk [...] and for that reason, if for no other, his talks with Ismet carry weight".

1473 Στο ίδιο.: σ. 522.

1474 FRUS, 1923, τ. II: 885, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς την αμερικανικό πρεσβευτή στο Παρίσι Myron Timothy Herrick, 26 Οκτωβρίου 1922. New York Times, 1 Νοεμβρίου 1922.

Σχετικά με το καθεστώς των Στενών, το Αμερικανικό Γενικό Επιτελείο Ναυτικού υπέβαλε ένα υπόμνημα, όπου, αντίθετα από τις βρετανικές εκτιμήσεις, εξέφραζε την άποψη ότι “κανείς διακανονισμός που θα έθετε προσκόμματα στην έξοδο μιας δύναμης του μεγέθους της Ρωσίας στη θάλασσα δεν θα μπορούσε να αποτελέσει μόνιμη και σταθερή λύση” και υποστήριζε “την ελευθερία διάπλου των στενών από τα πολεμικά πλοία όλων των χωρών”, επισημαίνοντας ταυτόχρονα ότι “η αποστρατικοποίηση των Στενών και των γειτονικών νησιών θα συνεπαγόταν τον έλεγχο τους από τον βρετανικό στόλο”¹⁴⁷⁵. Ο Ρώσος αντιπρόσωπος Τσίτσεριν επιδίωξε να απαγορεύσει την είσοδο στα Στενά των πολεμικών πλοίων χωρών που δεν βρέχονταν από τη Μαύρη Θάλασσα, επιδιώκοντας να αποτρέψει την προοπτική επίθεσης των Δυτικών Συμμάχων στη Σοβιετική Ένωση. Ο Αμερικανός παρατηρητής Child αντίθετα υποστήριξε ότι “τα πολεμικά πλοία είναι όργανα αποτροπής αταξίας και διατήρησης της ειρήνης” και επέμεινε ότι “οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν θα ήταν ικανοποιημένες αν τα πολεμικά σκάφη τους δεν είχαν δικαίωμα διάπλου σε περιοχές που βρίσκονταν αμερικανικά εμπορικά πλοία και Αμερικανοί πολίτες”¹⁴⁷⁶. Όπως παρατήρησε ο Τσίτσεριν όμως ήταν οξύμωρο ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες υποστήριζαν ακριβώς το αντίθετο για τη Διώρυγα του Παναμά και οι Βρετανοί για τη Διώρυγα του Σουέζ¹⁴⁷⁷. Τελικά η Τουρκία και οι Δυτικές Δυνάμεις συμφώνησαν για το νέο καθεστώς των Στενών στα τέλη Ιανουαρίου του 1923. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν υπέρ της ελευθερίας διάπλου των εμπορικών σκαφών που εγγυάτο η συνθήκη και δεν αντιτασσόταν στους περιορισμούς που επέβαλλε στα πολεμικά πλοία, αρνήθηκαν όμως να υπογράψουν ή να συμμετάσχουν στη Διεθνή Επιτροπή των Στενών, την αποτελεσματικότητα της οποίας αμφισβητούσαν¹⁴⁷⁸.

1475 FRUS, 1923, τ. II: 893-897, Υπόμνημα του John Rodgers προς τον Υπουργό Ναυτικών Edwin C. Denby, 10 Νοεμβρίου 1922.

1476 Great Britain, Foreign Office, Turkey no. 1 (1923): *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923, Records of Proceedings and Draft Terms of Peace*, CMD, 1814: 145-146.

1477 Howard, ο.π.: 466.

1478 FRUS, 1923, τ. II: 935-936. Η αποτυχία του συστήματος συλλογικής ασφαλείας της Κοινωνίας των Εθνών είχε ως αποτέλεσμα την κατάργηση της Διεθνούς Επιτροπής των Στενών το 1936 με τη συμφωνία του Montreux, δικαιώνοντας αναδρομικά την αμερικανική

Στα ζητήματα ελληνικού ενδιαφέροντος, η αμερικανική αντιπροσωπεία δραστηριοποιήθηκε υπέρ των ελληνικών θέσεων, προκαλώντας τις αντιδράσεις του Αμερικανού Υπουργού Εξωτερικών. Όσον αφορά στην προστασία των μειονοτήτων, ο Hughes είχε δώσει εντολή στον Αμερικανό αντιπρόσωπο να τονίσει στους Τούρκους την “αρνητική εντύπωση που θα προκαλούσε στην παγκόσμια κοινή γνώμη η εκδίωξη υπεράνω του ενός εκατομμυρίου ανθρώπων από την Ανατολική Μικρά Ασία κάτω από σκληρότατες συνθήκες, που θα οδηγούσαν στην απώλεια ζωών”¹⁴⁷⁹. Ο Αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών θεωρούσε ανεφάρμοστη την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών και επέμεινε και μετά την υπογραφή της σχετικής σύμβασης να επιτρέψει η κυβέρνηση της Άγκυρας σε όσους “Οθωμανούς Έλληνες” και Αρμένιους επιθυμούσαν να επιστρέφουν στις εστίες τους¹⁴⁸⁰. Επισήμαινε όμως ότι η αμερικανική κυβέρνηση, πέρα από την άσκηση ισχυρής διπλωματικής πίεσης, δεν ήταν διατεθειμένη να απειλήσει την Τουρκία με κήρυξη πολέμου, ώστε να αποτρέψει την απέλαση ακόμη και των εναπομεινάντων Χριστιανών της Κωνσταντινούπολης¹⁴⁸¹. Όταν η τουρκική αντιπροσωπεία όμως ζήτησε να συμπεριληφθούν και αυτοί στην ανταλλαγή των πληθυσμών, η Αμερικανική Ειδική Αποστολή στη Λωζάννη διαφώνησε με την απέλαση, ειδικά στον βαθμό που θα συνεπαγόταν τη μετακίνηση “του αστικού πληθυσμού της Κωνσταντινουπόλεως που απασχολείτο κυρίως με τη βιοτεχνία και το εμπόριο σε ένα αγροτικό περιβάλλον”¹⁴⁸².

θέση στο ζήτημα κατά τη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης. Βλ. σχετικά Charles G. Fenwick, “The New Status of the Straits”, *The American Journal of International Law*, τ. 30, αρ. 4, Οκτώβριος 1936: 703.

1479 FRUS, 1923, τ. II: 885, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς τον Αμερικανό πρεσβευτή στο Παρίσι Myron Timothy Herrick, 26 Οκτωβρίου 1922. FRUS, 1922, τ. II: 959, Τηλεγράφημα του αντιναύαρχου Mark Bristol, Υπατου Αρμοστή των Ηνωμένων Πολιτειών στην Κωνσταντινούπολη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 15 Νοεμβρίου 1922. Για την πιο πρόσφατη βιβλιογραφία βλ. Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης επιμ., *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών - Πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης*, Αθήνα 2006.

1480 FRUS, 1923, τ. II: 1014, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς την Ειδική Αποστολή στη Λωζάννη, 1 Ιουνίου 1923, βλ. και FRUS, 1923, τ. II: 1019-1020. FRUS, 1923, τ. II: 1015-1016 Τηλεγράφημα του Αμερικανού απεσταλμένου στη Λωζάννη Joseph C. Grew προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 6 Ιουνίου 1923.

1481 FRUS, 1922, τ. II: 965-966, Επιστολή του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes στον Βρετανό πρεσβευτή στις ΗΠΑ Sir Auckland Geddes.

1482 FRUS, 1923, II: 916, Τηλεγράφημα της Ειδικής Αποστολής στη Λωζάννη προς τον

Η Αμερικανική Ειδική Αποστολή διαμαρτυρήθηκε για το ενδεχόμενο απομάκρυνσης του Πατριαρχείου από την Κωνσταντινούπολη, “εκφράζοντας τις απόψεις μεγάλης μερίδας των Αμερικανών πολιτών”¹⁴⁸³. Το Υπουργείο Εξωτερικών, όμως, κατόπιν επιστολής του Αμερικανού Υπατου Αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη Frederic R. Dolbeare, θεώρησε ότι η συγκεκριμένη δήλωση υπερέβαινε τις οδηγίες που έλαβε η αποστολή και ότι η παρουσία του Πατριαρχείου ήταν άσχετη με τον σεβασμό των δικαιωμάτων των μειονοτήτων καθώς το Πατριαρχείο ήταν συγχρόνως πολιτικός και θρησκευτικός θεσμός¹⁴⁸⁴. Η Αμερικανική Ειδική Αποστολή εντούτοις επέμεινε ότι, παρά τα γραφόμενα στον τουρκικό τύπο για τον πολιτικό ρόλο του Πατριαρχείου, το Υπουργείο Εξωτερικών θα έπρεπε να λάβει υπόψη του ότι ο σεβασμός της θρησκευτικής ελευθερίας των μειονοτήτων συνεπαγόταν την προστασία των θρησκευτικών αρχηγών τους και η θέση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως θα αποτελούσε προηγούμενο και για τα αμερικανικά ιδρύματα στην Τουρκία¹⁴⁸⁵.

Οι Αμερικανοί παρατηρητές, παρά την δεδηλωμένη επιθυμία τους να μην αναμειχθούν στις διαπραγματεύσεις, συνέβαλαν στην αποδοχή από τον Ισμέτ πασά της πρότασης του Βενιζέλου για παραχώρηση του Καραγάτς έναντι της απαλλαγής της Ελλάδας από την καταβολή πολεμικών αποζημιώσεων¹⁴⁸⁶.

Όσον αφορά την προστασία των χριστιανικών μειονοτήτων στο τουρκικό κράτος μετά την ελληνοτουρκική σύμβαση περί υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών, έπρεπε να διευθετηθεί το θέμα των Αρμενίων

Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 7 Νοεμβρίου 1922. Βλ. επίσης Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, “Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ανταλλαγή των Πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας”, *Πρακτικά Συμποσίου για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Αθήνα 1986: 121-4. Βλ. επίσης Pentzopoulos, *ο.π.*

1483 FRUS, 1923, τ. II: 924, Τηλεγράφημα της Ειδικής Αποστολής στη Λωζάννη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 16 Δεκεμβρίου 1922.

1484 FRUS, 1923, τ. II: 924, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς την Ειδική Αποστολή στη Λωζάννη, 21 Δεκεμβρίου 1922.

1485 FRUS, 1923, τ. II: 924, Τηλεγράφημα της Ειδικής Αποστολής στη Λωζάννη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 23 Δεκεμβρίου 1922. Grew, *ο.π.*: 533-534.

1486 FRUS, 1923, τ. II, 1010-1012, Τηλεγράφημα του Αμερικανού απεσταλμένου στη Λωζάννη Joseph C. Grew προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 27 Μαΐου 1923. Grew, *ο.π.*: 576-578.

προσφύγων. Ο Αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών αναγνώριζε ότι η ίδρυση “Αρμενικής Εστίας”, μιας περιοχής με ειδικό καθεστώς, στην Κιλικία ή τον Καύκασο ίσως ήταν ανεφάρμοστη¹⁴⁸⁷. Οι Αμερικανοί παρατηρητές εντούτοις υπέβαλλαν επισήμως την πρόταση για τη σύστασή της υπό την πίεση μιας ενδεχόμενης έκκλησης του λόρδου Curzon προς τον αμερικανικό λαό, η οποία θα εξέθετε την ολιγωρία της αμερικανικής κυβέρνησης¹⁴⁸⁸. Ο Αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών όμως επισήμανε, όπως και στην περίπτωση του Ορθόδοξου Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ότι η αμερικανική αποστολή θα έπρεπε να προσπαθεί στις δηλώσεις της να κάνει διάκριση μεταξύ του ενδιαφέροντος ανθρωπιστικών οργανώσεων, οι οποίες οδήγησαν στο σχέδιο του James Barton για την “Αρμενική Εστία” της Κιλικίας¹⁴⁸⁹ και της επίσημης υποστήριξης της αμερικανικής κυβέρνησης στο σχέδιο¹⁴⁹⁰. Η αμερικανική κυβέρνηση δεν παρότρυνε να επισημάνει ότι η υιοθέτηση από την Τουρκία του σχεδίου θα συνέβαλλε στη βελτίωση των διμερών σχέσεων, αλλά πρότεινε την παραχώρηση από τη Γαλλία της περιοχής της Αλεξανδρέττας, η οποία, μαζί με την τουρκική περιοχή του Osmaniye, θα ετίθετο υπό τουρκική επικυριαρχία ως “Αρμενική Εθνική Εστία”¹⁴⁹¹.

Λόγω της άρνησης της τουρκικής αντιπροσωπείας να δεχτεί τη διατήρηση των διομολογήσεων και των προηγούμενων οικονομικών εκχωρήσεων η συνδιάσκεψη της Λωζάννης τελικά διακόπηκε στις 4 Φεβρουαρίου του 1923. Ο Ισμέτ πασάς δήλωσε στον αντιναύαρχο Bristol, επιστρέφοντας στην Τουρκία, ότι, ενώ στην Άγκυρα επικρατούσε αρνητική διάθεση απέναντι στη Βρετανία η κυβέρνηση της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης αντιμετώπιζε πιο ευνοϊκά τις

1487 FRUS, 1923, τ. II: 902-903, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς την Ειδική Αποστολή στη Λωζάννη, 24 Νοεμβρίου 1922.

1488 FRUS, 1923, τ. II: 934, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς την Ειδική Αποστολή στη Λωζάννη, 26 Δεκεμβρίου 1922. FRUS, 1923, τ. II: 939-941, Τηλεγράφημα της Ειδικής Αποστολής στη Λωζάννη προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 30 Δεκεμβρίου 1922, 1 Ιανουαρίου 1923.

1489 FRUS, 1923, τ. II: 934-946, Υπόμνημα για την ίδρυση Αρμενικής Εθνικής Εστίας που υποβλήθηκε από την Αρμενική Επιτροπή Αμερικής.

1490 FRUS, 1923, τ. II: 942-943, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς την Ειδική Αποστολή στη Λωζάννη, 2 Ιανουαρίου 1922.

1491 FRUS, 1923, τ. II: 946-947, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς την Ειδική Αποστολή στη Λωζάννη, 6 Ιανουαρίου 1923.

Ηνωμένες Πολιτείες, λόγω της μετριοπαθούς στάσης τους στα ζητήματα των διομολογήσεων, του καθεστώτος των Στενών και της υποστήριξής τους στην πολιτική της “ανοιχτής θύρας”¹⁴⁹².

Στις 31 Μαρτίου το αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών εξέφρασε στον Βρετανό πρεσβευτή την αντίθεσή του στους οικονομικούς όρους της προτεινόμενης συνθήκης, την οποία είχαν απορρίψει οι Τούρκοι, καθώς δεν καταργούσαν τις παλιές εκχωρήσεις¹⁴⁹³. Στο μεταξύ η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας, με σκοπό να εντείνει τη διαφωνία μεταξύ των Δυτικών Δυνάμεων, κύρωσε τη συμφωνία με τον όμιλο Αμερικανών επιχειρηματιών με επικεφαλής τον ναύαρχο Chester, η οποία προέβλεπε την κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών στην ανατολική Μικρά Ασία έναντι της εκχώρησης δικαιωμάτων αποκλειστικής εκμετάλλευσης του υπεδάφους, συμπεριλαμβανομένων των πετρελαϊκών αποθεμάτων, σε απόσταση 20 χιλιομέτρων εκατέρωθεν των γραμμών¹⁴⁹⁴. Πριν την επανέναρξη των συνομιλιών στη Λωζάννη ο Allen W. Dulles, Διευθυντής του Τμήματος Εγγύς Ανατολής (Near Eastern Division) του αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών έγραψε στον Υπουργό Εξωτερικών Hughes ότι οι Δυτικοί Σύμμαχοι δεν μοιράζονταν τα στοιχεία που διέθεταν με την αμερικανική αντιπροσωπεία και εξέφραζε την αγωνία του για τη σύγκρουση των οικονομικών συμφερόντων των Ηνωμένων Πολιτειών με τα συμφέροντα των ευρωπαϊκών δυνάμεων¹⁴⁹⁵.

Οι Αμερικανοί διπλωμάτες ερμήνευαν τη γαλλική αντίθεση στη συμφωνία με την Οθωμανο-Αμερικανική Αναπτυξιακή Εταιρεία ως έκφραση της επιθυμίας να διατηρηθεί η διανομή των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε σφαίρες οικονομικής επιρροής που προέβλεπε η συμφωνία

1492 FRUS, 1923, τ. II: 970-971, Τηλεγράφημα του Αμερικανού υποπρόξενου στην Κωνσταντινούπολη Robert W. Imbrie προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 15 Φεβρουαρίου 1923.

1493 FRUS, 1923, τ. II: 970-971, Υπόμνημα του αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών προς τον Βρετανό πρεσβευτή στην Ουάσιγκτον, 31 Μαρτίου 1923.

1494 FRUS, 1921, τ. II: 919-920. FRUS, 1923, τ. II: 1172-1252.

1495 FRUS, 1923, τ. II: 974-980, Επιστολή του Allen W. Dulles προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 4 Απριλίου 1923.

Sykes-Picot του 1916 και η Τριμερής Συμφωνία του 1920¹⁴⁹⁶. Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις ήθελαν να εξασφαλίσουν με τη νέα συνθήκη ότι εκχωρήσεις για δημόσια έργα ή δικαιώματα εκμετάλλευσης που είχαν εγκριθεί από το οθωμανικό κοινοβούλιο ή είχαν αρχίσει να υλοποιούνται πριν τις 29 Οκτωβρίου 1914 σε οθωμανικές ή πρώην οθωμανικές επαρχίες παρέμεναν έγκυρες.

Με τη ρύθμιση αυτή, οι Βρετανοί επιθυμούσαν να διατηρήσει η Turkish Petroleum Company τον έλεγχο των πετρελαίων της Μοσούλης, χωρίς να χρειαστεί να υπογράψουν νέα συμφωνία με την κυβέρνηση του Ιράκ ή τη νέα τουρκική κυβέρνηση σε περίπτωση που η Κοινωνία των Εθνών παραχωρούσε την περιοχή στην Τουρκία¹⁴⁹⁷, και παράλληλα να εξασφαλίσουν το συμβόλαιο της εταιρείας Armstrong-Vickers για την κατασκευή λιμενικών εγκαταστάσεων στην περιοχή των Στενών¹⁴⁹⁸. Οι Γάλλοι ήθελαν να εξασφαλίσουν τα δικαιώματα της εταιρείας Regie Générale des Chemins de Fer, η οποία είχε αναλάβει την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Σαμφούντας Σεβάστειας και του λιμανιού της Σαμφούντας¹⁴⁹⁹. Τα παραπάνω έργα περιλαμβάνονταν όμως και στο συμβόλαιο της Κυβέρνησης της Άγκυρας με την Οθωμανο-Αμερικανική Αναπτυξιακή Εταιρεία (Chester concession).

Η αμερικανική κυβέρνηση, αν και αναγνώριζε, από άποψη αρχής, την ανάγκη σεβασμού των συμβολαίων δεν επιθυμούσε τον αποκλεισμό των αμερικανικών εταιρειών από την κατασκευή δημοσίων έργων στην Τουρκία και

1496 Στο ίδιο, "Under these various arrangements France endeavored to consolidate a position of economic predominance in Northern and Eastern Anatolia, Italy in Southwestern Anatolia, and England to secure a free hand in Mesopotamia, together with a predominant position in Constantinople and the Straits. It is not to be overlooked that it is quite possible that some side agreement of this nature has been reached at London and that the formal and public reply of the Allies to the Turks will not tell the whole story of their London decisions".

1497 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Επιστολή του Αμερικανού απεσταλμένου στη Λωζάννη Joseph C. Grew προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 16 και 19 Ιουνίου 1923.

1498 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Interests in Turkey of Armstrong-Vickers.

1499 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Επιστολή του Αμερικανού απεσταλμένου στη Λωζάννη Joseph C. Grew προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 29 Μαΐου 1923. Η γαλλική αντίδραση έφτασε και στον τύπο των Ηνωμένων Πολιτειών, "Φαίνεται ότι ο Τσέστερ θα φανή ευτυχέστερος του Μπουγιν. Δεν έχει μόνον φιλοτουρκισμόν σφοδρότερον, αλλά όπως αναγράφουν αι Γαλλικά εφημερίδες, διαθέτει και αρκετόν χρυσίον, το οποίον καθιστά δελεαστικώτερας τας προτάσεις του", *Εθνικός Κήρυξ*, 6 Απριλίου 1923.

κυρίως την εκμετάλλευση των πετρελαϊκών κοιτασμάτων, και επισήμαινε ότι η ανανέωση των προπολεμικών εκχωρήσεων ίσως άνοιγε το δρόμο σε μελλοντικές διεκδικήσεις γερμανικών και ρωσικών εταιρειών¹⁵⁰⁰. Από την άλλη όμως δεν υποστήριζε την Οθωμανο-Αμερικανική Αναπτυξιακή Εταιρεία, γιατί τα συμφέροντά της έρχονταν σε σύγκρουση με την υπό διαπραγμάτευση συμφωνία της Standard Oil για αμερικανική συμμετοχή στην βρετανική κοινοπραξία που θα εκμεταλλευόταν τα πετρέλαια της Μοσούλης¹⁵⁰¹. Η διαπραγμάτευση ενέπλεκε κατά συνέπεια την κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών στον ανταγωνισμό μεταξύ δύο αμερικανικών εταιρειών. Δεδομένης της ισχύος της Standard Oil μάλλον η αμερικανική κυβέρνηση χρησιμοποιούσε την εκχώρηση προς την Οθωμανο-Αμερικανική Αναπτυξιακή Εταιρεία περισσότερο ως διαπραγματευτικό χαρτί έναντι των Βρετανών.

Η τουρκική αντιπροσωπεία, από την άλλη, αξιοποίησε τις αμερικανικές αντιδράσεις στον μονοπωλιακό χαρακτήρα των εκχωρήσεων για να διεκδικήσει την ακύρωση όλων των προπολεμικών εκχωρήσεων¹⁵⁰². Ο Ισμέτ πασάς επιθυμούσε να παραχωρήσει δικαιώματα μη μονοπωλιακού χαρακτήρα στην Armstrong-Vickers και την Regie Générale des Chemins de Fer και να υποβάλει τη συμφωνία με την Turkish Petroleum σε διεθνή διαιτησία, ώστε να αποφύγει τη συμπερίληψή της στην τελική συνθήκη¹⁵⁰³. Ο Joseph Grew δήλωσε ανοιχτά στον Ισμέτ πασά ότι δεν θα έπρεπε να υποχωρήσει στις βρετανικές πιέσεις για τις εκχωρήσεις στην Turkish Petroleum Company και τις υπόλοιπες εταιρείες, καθώς η Βρετανία και η Γαλλία θα ήταν εκτεθειμένες απέναντι στην παγκόσμια κοινή γνώμη αν ξεκινούσαν πολεμικές επιχειρήσεις για να

1500 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς την αμερικανική πρεσβεία στο Παρίσι, 28 Ιουνίου 1923.

1501 *Εθνικός Κήρυξ*, 14 Απριλίου 1923.

1502 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Επιστολή του Αμερικανού απεσταλμένου στη Λωζάννη Joseph C. Grew προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 14 Ιουλίου 1923.

1503 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Επιστολή του Αμερικανού απεσταλμένου στη Λωζάννη Joseph C. Grew προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 16 Ιουλίου 1923.

στηρίζουν τα συμφέροντα συγκεκριμένων εταιρειών¹⁵⁰⁴. Τελικά η Βρετανία και η Γαλλία υποχώρησαν στις αντιδράσεις των Αμερικανών και των Τούρκων και δεν συμπεριλήφθηκε στη Συνθήκη της Λωζάννης καμιά μνεία στις προπολεμικές εκχωρήσεις αλλά απλές δηλώσεις για την κυβερνητική στήριξη των δικαιωμάτων των βρετανικών και γαλλικών εταιρειών¹⁵⁰⁵. Η κινητοποίηση της κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών για την υποστήριξη της διείσδυσης αμερικανικών εταιρειών στην Τουρκία δεν είχε βραχυπρόθεσμα αποτελέσματα. Λόγω της ασταθούς πολιτικής κατάστασης οι μεγάλες αμερικανικές επιχειρήσεις δίσταζαν να επενδύσουν στην Τουρκία και οι τυχοδιώκτες που ήταν διατεθειμένοι να πάρουν το ρίσκο δεν ήταν σε θέση να συγκεντρώσουν τα αναγκαία κεφάλαια για μεγάλα έργα¹⁵⁰⁶. Η εκχώρηση προς την Οθωμανο-Αμερικανική Αναπτυξιακή Εταιρεία ήταν κατά βάση μια πολιτική κίνηση, προκειμένου να προκληθεί ρήξη μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων και των Ηνωμένων Πολιτειών στη Λωζάννη, καθώς η Κυβέρνηση της Άγκυρας από την αρχή αμφέβαλλε ότι η συγκεκριμένη κοινοπραξία ήταν σε θέση να φέρει σε πέρας το έργο που αναλάμβανε¹⁵⁰⁷.

Μόλις ξανάρχισαν οι διαπραγματεύσεις (Απρίλιος 1923) στη Λωζάννη ξεκίνησαν οι συνομιλίες μεταξύ της τουρκικής και της αμερικανικής αντιπροσωπείας για τη σύναψη της διμερούς συνθήκης για τις μεταξύ τους σχέσεις. Ο Υπουργός Εξωτερικών Hughes είχε αντιληφθεί ότι δεν ήταν δυνατό να διατηρηθούν οι διομολογήσεις, ήλπιζε όμως να πετύχει η αμερικανική αντιπροσωπεία κάποιο συμβιβασμό που να διασφαλίζει τα αμερικανικά συμφέροντα, εφόσον η τουρκική κυβέρνηση αναγνώριζε την ωφελιμότητα της

1504 Grew, *ο.π.*: 583-584.

1505 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Επιστολή του Αμερικανού απεσταλμένου στη Λωζάννη Joseph C. Grew προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 17 Ιουλίου 1923.

1506 FRUS, 1923, τ. II: 1246-1248, “The present situation in Turkey is a standing invitation to the commercial adventurer and repels the conservative American business man”, Τηλεγράφημα του Αμερικανού Υπάτου Αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη Mark Bristol προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 27 Οκτωβρίου 1923.

1507 FRUS, 1923, τ. II: 1248-1250, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς τον Αμερικανό Υπάτο Αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη Mark Bristol, 29 Οκτωβρίου 1923.

αμερικανικής παρουσίας στην Τουρκία¹⁵⁰⁸. Πρότεινε συγκεκριμένα την αντικατάσταση των διομολογήσεων, με την παραχώρηση αμοιβαία της ρήτρας του “πλέον ευνοούμενου κράτους”¹⁵⁰⁹, αλλά επιθυμούσε και εγγυήσεις την εξασφάλιση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων και της ομαλής λειτουργίας των αμερικανικών σχολείων, ώστε να μη συναντήσει η συνθήκη αντιδράσεις από την αμερικανική κοινή γνώμη¹⁵¹⁰. Ως σημαντική διασφάλιση ο Hughes θεωρούσε το διορισμό Αμερικανού νομικού συμβούλου στην Τουρκία σε περίπτωση που καταργείτο το καθεστώς ετεροδικίας των ξένων πολιτών που προέβλεπαν οι διομολογήσεις¹⁵¹¹. Τελικά οι Τούρκοι συμφώνησαν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν ήταν υποχρεωμένες να συμμετάσχουν στη Διεθνή Επιτροπή των Στενών, αν και ο Ισμέτ πασάς εξέφρασε την ελπίδα ότι θα συμμετείχαν όταν το έκριναν κατάλληλο¹⁵¹².

Η Αμερικανοτουρκική Συνθήκη της Λωζάννης προέβλεπε την προστασία των φιλανθρωπικών και θρησκευτικών ιδρυμάτων, την αντικατάσταση των δικαστικών διομολογήσεων με τον διορισμό ξένων νομικών συμβούλων, εγγυάτο την ελεύθερη ναυσιπλοΐα στα Στενά και τον Βόσπορο, και τέλος έδινε σε αμερικανικά ερευνητικά ιδρύματα την άδεια διεξαγωγής αρχαιολογικών ανασκαφών στην Τουρκία¹⁵¹³. Η συνθήκη, εντούτοις, δεν ρύθμιζε τα ζητήματα ιθαγένειας και δεν προέβλεπε εγγυήσεις για την προστασία των μειονοτήτων¹⁵¹⁴. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μείνουν εκκρεμείς οι απαιτήσεις για αποζημιώσεις των Αρμενίων και των Ρωμιών που είχαν

1508 FRUS, 1923, τ. II: 981-986, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς τον Αμερικανό Υπάτο Αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη Mark Bristol, 23 Μαρτίου 1923. Βλ. και FRUS, 1923, τ. II: 1051-1052.

1509 FRUS, 1923, τ. II: 1065-1066, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς τον Αμερικανό απεσταλμένο στη Λωζάννη Joseph C. Grew, 19 Μαΐου 1923.

1510 FRUS, 1923, τ. II: 1074, Τηλεγράφημα του Αμερικανού απεσταλμένου στη Λωζάννη Joseph C. Grew προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 2 Ιουνίου 1923. FRUS, 1923, τ. II: 1087-1088, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς τον Αμερικανό απεσταλμένο στη Λωζάννη Joseph C. Grew, 11 Ιουνίου 1923.

1511 FRUS, 1923, τ. II: 981-986, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς τον Αμερικανό απεσταλμένο στη Λωζάννη Joseph C. Grew, 19 Απριλίου 1923.

1512 FRUS, 1923, τ. II: 1144-1147, Πρακτικά της συνάντησης της 6ης Αυγούστου 1923.

1513 FRUS, 1923, τ. II: 1153-1166, Γενική Συνθήκη μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και της Τουρκίας.

1514 FRUS, 1923, τ. II: 1149-1150, Τηλεγράφημα του Αμερικανού απεσταλμένου στη Λωζάννη Joseph C. Grew προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 6 Αυγούστου 1923.

αποκτήσει την αμερικανική υπηκοότητα. Ο Νικόλαος Κασσαβέτης, μάλιστα, ανέλαβε να διεκδικήσει νομικά την αποζημίωση των Ελληνοαμερικανών για την καταστροφή ή την καταπάτηση των περιουσιών τους στην Τουρκία¹⁵¹⁵. Η αμερικανική κυβέρνηση γνώριζε ότι ειδικά η απουσία εγγυήσεων για τις χριστιανικές μειονότητες θα προκαλούσε δυσχέρειες στην κύρωσή της συνθήκης από τη Γερουσία.

Ο αντιναύαρχος Bristol ανέφερε ότι οι Αμερικανοί επιχειρηματίες και εκπρόσωποι του ABCFM στην Τουρκία ευνοούσαν την κύρωση της συνθήκης, γιατί σε αντίθετη περίπτωση δεν θα ήταν δυνατή η συνέχιση της φιλανθρωπικής, εκπαιδευτικής και οικονομικής δραστηριότητας των Αμερικανών¹⁵¹⁶. Και ο James Barton και ο Caleb Gates, αναγνωρίζοντας την ανάγκη προστασίας των ιδρυμάτων και των λειτουργών του ABCFM, εγκατέλειψαν τη διαφωνία τους και υποστήριξαν την κύρωση της συνθήκης¹⁵¹⁷. Ο James Barton, ειδικότερα, ξεπερνώντας τη διαφωνία του με τον Caleb Gates και τον Mark Bristol, υποστήριξε ότι, παρά την αδυναμία να επιβάλουν οι Ηνωμένες Πολιτείες στην Τουρκία εγγυήσεις για την προστασία των χριστιανών και την επανεγκατάσταση των Αρμενίων στις εστίες τους, μόνο η εξομάλυνση των διμερών σχέσεων θα επέτρεπε στο ABCFM να συνεχίσει τη δράση του.

Η αμερικανική κυβέρνηση όμως αντιλαμβανόταν ότι λόγω του αντιτουρκικού κλίματος που επικρατούσε τόσο στην κοινή γνώμη όσο και στη Γερουσία, χωρίς την αναγνώριση από την Τουρκία τουλάχιστον των απαιτήσεων των Αμερικανών πολιτών για αποζημιώσεις και της απόκτησης της αμερικανικής υπηκοότητας από τους πρώην Οθωμανούς υπηκόους θα

1515 *Εθνικός Κήρυξ*, 4 Αυγούστου 1923.

1516 FRUS, 1923, τ. II: 1149-1151, Τηλεγράφημα του Αμερικανού Υπατου Αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη Mark Bristol προς τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evans Hughes, 8 Δεκεμβρίου 1923. Στη συνάντηση συμμετείχαν εκπρόσωποι του Constantinople College, του Robert College, του American Hospital, της Y. W. C. A., του American Board of Commissioners for Foreign Missions, του Εμπορικού Επιμελητηρίου, της Standard Oil, της American Express, των αμερικανικών ασφαλιστικών εταιρειών, και της American Foreign Trade Corporation.

1517 FRUS, 1923, τ. II :241-242, Επιστολή του James Barton προς τον Charles Evans Hughes, 24 Νοεμβρίου 1923.

δυσχεραινόταν περαιτέρω η κύρωση της συνθήκης¹⁵¹⁸. Παρά την κατάργηση των διομολογήσεων η Τουρκία συνέχιζε να φοβάται την ανατρεπτική δράση των πολιτογραφηθέντων Αμερικανών, αλλά κυρίως την πιθανότητα οι Αρμένιοι και οι Ελληνοαμερικανοί που θα επέστρεφαν στην Τουρκία να μονοπωλήσουν την εμπορική δραστηριότητα, αποκλείοντας τους Μουσουλμάνους¹⁵¹⁹.

Το κύριο επιχείρημα της αμερικανικής κυβέρνησης για να επιτύχει την κύρωση της συνθήκης ήταν ότι εφόσον οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν επιθυμούσαν να στείλουν στρατό για να εξασφαλίσουν την ανεξαρτησία της Αρμενίας και τη διατήρηση των διομολογήσεων ήταν υποχρεωμένες, όπως και οι ευρωπαϊκές δυνάμεις, να αποδεχθούν ότι η Τουρκία ήταν ένα ανεξάρτητο κράτος, με το οποίο όφειλαν να διαπραγματευθούν επί ίσοις όροις αποδεχόμενοι την πλήρη κυριαρχία του¹⁵²⁰. Ο πρόεδρος της Αμερικανικής Επιτροπής για την Ανεξαρτησία της Αρμενίας (American Committee for the Independence of Armenia-ACIA) James Jerard απάντησε στον Charles Evans Hughes ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν από το 1919 ως το 1922 αναλάβει ηθικές υποχρεώσεις απέναντι στους Αρμένιους και προπάντων ότι η αμερικανοτουρκική συνθήκη της Λωζάννης δεν περιελάμβανε εγγυήσεις για την προστασία των μειονοτήτων, όπως προέβλεπαν οι οδηγίες που είχε δώσει στον Grew η κυβέρνηση κατά την έναρξη των διαπραγματεύσεων¹⁵²¹.

Η Γερουσία, τελικά, λόγω των πολύ ισχυρών αντιδράσεων των προτεσταντικών εκκλησιών και της πίεσης των ελληνοαμερικανικών και των αρμενοαμερικανικών οργανώσεων δεν επικύρωσε τη συνθήκη και οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Τουρκίας δεν επαναλήφθηκαν παρά στα τέλη του 1927 μετά από την ενδιάμεση συμφωνία

1518 FRUS, 1923, τ. II: 1183, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς τον Υπάτο Αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη Mark Bristol, 3 Δεκεμβρίου 1923.

1519 FRUS, 1923, τ. II: 1196-1198, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών Charles Evans Hughes προς τον Υπάτο Αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη Mark Bristol, 31 Δεκεμβρίου 1923.

1520 Hughes, ο.π.: 240. Πρβλ. Philip Marshal Brown, "From Sevres to Lausanne", *The American Journal of International Law*, τ. 18, αρ. 1, Ιανουάριος 1924: 113-116.

1521 ΙΑΥΕ, Φ. Α5VIII/1924, Επιστολή του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Μιχαήλ Τσαμαδού προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. εμπ. πρωτ. 1500, 26 Ιανουαρίου 1924.

που υπογράφηκε από τον ναύαρχο Bristol και τον Τούρκο Υπουργό Εξωτερικών Tewfik Rustu Aras στις 17 Φεβρουαρίου 1927¹⁵²².

¹⁵²² Leland-James Gordon, “Turkish-American Treaty Relations”, *The American Political Science Review*, τ. 22, αρ. 3, Αύγουστος 1928: 721. Hurewitz, *ο.π.*: 178.

γ. Οι παρατάξεις των Ελλήνων της Αμερικής κατά τον Μικρασιατικό Πόλεμο

Η ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 είχε ως αποτέλεσμα τη μεταστροφή της στάσης των χωρών της Αντάντ προς την Ελλάδα. Η κυβέρνηση της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης αντιμετώπισε την εχθρότητα των Δυτικών Δυνάμεων, οι οποίες αποστασιοποιήθηκαν από τις συμμαχικές υποχρεώσεις τους απέναντι στην Ελλάδα. Μετά την επιστροφή του Κωνσταντίνου, η Γαλλία και η Μεγάλη Βρεταννία δήλωσαν στην ελληνική κυβέρνηση ότι δεν θα κατέβαλλαν τις υπόλοιπες δόσεις του δανείου που είχε συνάψει η Ελλάδα τον Φεβρουάριο του 1918¹⁵²³.

Η Αμερικανική Κυβέρνηση, σεβόμενη τις αποφάσεις των συμμάχων της στον πόλεμο, αρνήθηκε να αναγνωρίσει επίσημα τη νέα ελληνική κυβέρνηση και διέκοψε με τη σειρά της την καταβολή των χρημάτων του δανείου¹⁵²⁴. Αντίθετα από τις προσδοκίες των Αντιβενιζελικών, η άρνηση της αναγνώρισης δεν ήταν απλώς το τελευταίο ανθελληνικό μέτρο των Δημοκρατικών και η ρεπουμπλικανική κυβέρνηση του προέδρου Harding, η οποία ορκίστηκε το 1921, συνέχισε την ίδια πολιτική στο πολιτειακό ζήτημα¹⁵²⁵. Στη στάση τους αυτή συνέβαλε η άρνηση του Κωνσταντίνου να αναγνωρίσει τη βασιλεία του Αλεξάνδρου. Η μη αναγνώριση της νομιμότητας του Αλεξάνδρου, όμως, ακύρωνε όλες τις νομοθετικές πράξεις και τις διεθνείς συμφωνίες που αυτός είχε υπογράψει, θέτοντας υπό αμφισβήτηση την αναγνώριση του οικονομικού χρέους της Ελλάδας προς τους Συμμάχους¹⁵²⁶. Η μεγαλύτερη όμως διάψευση ήταν η πλήρης αποστασιοποίηση του νέου Αμερικανού προέδρου από τις προηγούμενες υποσχέσεις για υποστήριξη των ελληνικών διεκδικήσεων¹⁵²⁷.

1523 67th Congress, 2nd Session, Senate Document αρ. 86, *Loans to Foreign Governments*, Washington, 1921: 221.

1524 Μαρκέτος, ο.π.: 115.

1525 *Ατλαντίς*, 5 Ιανουαρίου 1921, “Ο πρόεδρος Χάρδιγκ θα ευρίσκεται εις τον Λευκόν Οίκον την 4ην προσεχούς Μαρτίου. Και από την στιγμήν εκείνην το Ελληνικόν Κράτος δύναται να είναι βέβαιον ότι θα έχη πάσαν υποστήριξιν από την επίσημον Αμερικήν”.

1526 FRUS, 1921, τ. I: 138-154.

1527 ΙΑΥΕ, Φ. 14.3.1/1923, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου Αλέξανδρου Βούρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. εμπ. πρωτ. 3476, 3/16 Απριλίου 1921.

Οι Έλληνες της Αμερικής, οι οποίοι στήριξαν τους Ρεπουμπλικανούς, τάχθηκαν εναντίον της αμερικανικής ανάμειξης στην Εγγύς Ανατολή και αντιμετώπισαν τον πρόεδρο Wilson ως ανθέλληνα, συνειδητοποίησαν σταδιακά ότι οι ελληνικές δυνάμεις δεν ήταν ικανές να επιβάλουν στους Τούρκους εθνικιστές την αποδοχή της συνθήκης των Σεβρών και κατά συνέπεια ότι η αμερικανική πολιτική αποδέσμευση από την Εγγύς Ανατολή δεν ήταν απαραίτητα προς το συμφέρον της Ελλάδας¹⁵²⁸.

Τον Δεκέμβριο του 1920 ο *Εθνικός Κήρυκας* κήρυξε την έναρξη ενός νέου αγώνα, ο οποίος έφερε αντιμέτωπους τους “έξω Έλληνες με την Κωνσταντινούπολη ως Εθνικόν Κέντρον” και το “Ελληνικόν Βασίλειον”. Οι Φιλελεύθεροι, όπως στο παρελθόν οι Αντιβενιζελικοί, αναζήτησαν νομιμοποίηση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο¹⁵²⁹. Καθώς η Κωνσταντινούπολη ήταν υπό τον έλεγχο της Αντάντ και ο τοποτηρητής του Πατριαρχείου ήταν Βενιζελικός, το κίνημα της Εθνικής Άμυνας είχε τη δυνατότητα να οργανωθεί χωρίς προσκόμματα. Παράλληλα και ο τύπος της Αμερικής διάκειτο αρνητικά απέναντι στο νέο καθεστώς στην Ελλάδα, γεγονός που δυσχέραινε τη δράση των Νομοταγών αλλά και των διπλωματών των μετανοεμβριανών ελληνικών κυβερνήσεων στις Ηνωμένες Πολιτείες¹⁵³⁰. Οι Φιλελεύθεροι της Αμερικής, αξιοποιώντας το ευνοϊκό προς αυτούς κλίμα στις Ηνωμένες Πολιτείες, αντιπαρέθεσαν τη βαρύτητα της νομιμοποίησης του “Εθνους” έναντι της ψήφου των Ελλήνων πολιτών και προειδοποίησαν ότι η Εθνική Άμυνα θα συνέτριβε την “φαύλην τυραννίαν”¹⁵³¹. Παράλληλα προέβαλλαν ότι η συνέχιση της

1528 *Ατλαντίς*, 5 Ιανουαρίου 1921, “Πολεμήσασα διά του Προέδρου κ. Ουίλσονος τα Ελληνικά δίκαια εις την Θράκην και μεροληπτικώς συνταχθείσα με το παράνομον καθεστώς το οποίον επέβαλον εις την Ελλάδα αι ξέναι λόγχαι, η Αμερικανική σημερινή Κυβέρνησις δεν ήτο δυνατόν να εμβραθύνη εις την σημασίαν της Ελληνικής λαϊκής ψήφου της 14 Νοεμβρίου και της 5 Δεκεμβρίου. Η λαϊκή ψήφος των Ελλήνων δεν είχε καμμίαν σημασίαν διά τον κ. Ουίλσονα όστις αδιαφορήσας προς την εναντίον του ετυμηγορίαν του Αμερικανικού λαού εις το 1918, μετέβη μόλταυτα εις την Ευρώπην ως διερμηνεύς του φρονήματος των Αμερικανών ότινες τον είχαν αποδοκιμασει εις εκείνας τας εκλογάς”.

1529 *Εθνικός Κήρυξ*, 18 Δεκεμβρίου 1920.

1530 *ΙΑΥΕ*, Φ. 21.4/1922, Επιστολή του Ιωάννη Δουλίδη προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 2 Ιουνίου 1921, “Ο Αμερικανικός τύπος σχεδόν αρνείται να δημοσιεύση ανακοινωθέντα του Προξενείου άτινα αληθώς περιέχονται λίαν βραδέως ενώ η Βενιζελική προπαγάνδα κατορθώνει καθημερινώς να δημοσιεύη άρθρα κατά της κυβερνήσεως και ιδίως του Βασιλέως”.

1531 *Εθνικός Κήρυξ*, 21 Δεκεμβρίου 1920, “Ημείς οι έξω Έλληνες με την Κωνσταντινούπολην

δανειοδότησης της βασιλικής κυβέρνησης από τις Δυτικές Δυνάμεις θα σήμαινε την αποδοκιμασία του Βενιζέλου και την έγκριση της πολιτικής του Κωνσταντίνου¹⁵³². Αυτό δεν σήμαινε ότι οι Φιλελεύθεροι της Αμερικής δεν υποστήριζαν τις ελληνικές θέσεις. Στις 22 Φεβρουαρίου 1921 επιτροπή Φιλελευθέρων επισκέφτηκε τον αποχωρούντα Υπουργό Εξωτερικών Bainbridge Colby και τους πρεσβευτές της Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ιαπωνίας και του Βελγίου και τους υπέβαλε ένα υπόμνημα διαμαρτυρίας κατά της σχεδιαζόμενης αναθεώρησης της συνθήκης των Σεβρών¹⁵³³.

Τον Μάιο του 1921 ο πρώην Έλληνας επιτετραμμένος στην Ουάσιγκτων Μιχαήλ Τσαμαδός πήγε στην Αμερική με σκοπό να βοηθήσει τον Μελέτιο στην οργάνωση της Αρχιεπισκοπής Αμερικής και να οργανώσει καλύτερα τους Συλλόγους Φιλελευθέρων¹⁵³⁴. Ο πρώην πρόξενος στον Άγιο Φραγκίσκο Κλέανθης Βασσαρδάκης επίσης περιόδευσε στις μεγαλύτερες κοινότητες για να συγκεντρώσει χρήματα με σκοπό την ίδρυση Πολιτικού Γραφείου των Φιλελευθέρων στην Ουάσιγκτων. Ο Βασσαρδάκης υποστήριξε ότι το Πολιτικό Γραφείο θα προσπαθούσε να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο για τα εθνικά συμφέροντα από την έλλειψη αναγνώρισης της ελληνικής κυβέρνησης από τις Ηνωμένες Πολιτείες¹⁵³⁵. Ο ιδιαίτερος γραμματέας του Βενιζέλου Κυριάκος Τσολαΐνός κατέλαβε τη θέση του γραμματέα της Ομοσπονδίας Φιλελευθέρων και την έκδοση του περιοδικού *Δελτίου των Φιλελευθέρων*¹⁵³⁶. Η συντονισμένη δράση των ηγετών των Φιλελευθέρων στην Αμερική και του Μελέτιου κατάφερε να μεταβάλει ακόμη και τη στάση των προηγουμένως Νομοταγών εκδοτών της *Καθημερινής* και του *Ελληνικού Αστέρ* του Σικάγου¹⁵³⁷.

ως Εθνικόν Κέντρον και με τους δοκιμασμένους στρατηγούς μας, Ζυμβρακάκη, Ιωάννου, Παρασκευόπουλον, Δαγκλήν, Τζαβέλλαν, Κονδύλην και τους άλλους εκείνους που μεταβαίνουν αθρόοι εις την πρωτεύουσαν του Ελληνισμού [...] πολύ συντόμως θα κατέλθωμεν εις τας Αθήνας και θα συντρίψωμεν την φαύλην τυραννίαν”.

1532 Μαρκέτος, ο.π.: 115.

1533 *New York Times* 22 Φεβρουαρίου 1921. Saloutos, ο.π.: 196.

1534 ΙΑΥΕ, Φ. 21.4/1922, Επιστολή του Ιωάννη Δουλίδη προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 2 Ιουνίου 1921.

1535 ΙΑΥΕ, Φ. 14.3/1923, Επιστολή του επιτετραμμένου Αλέξανδρου Βούρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1603, 23/6 Δεκεμβρίου 1921.

1536 ΙΑΥΕ, Φ. 14.3/1923, Επιστολή του επιτετραμμένου Αλέξανδρου Βούρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1603, 23/6 Δεκεμβρίου 1921.

1537 ΙΑΥΕ, Φ. 21.4/1922, Επιστολή του Ιωάννη Δουλίδη προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 2

Τον Οκτώβριο του 1921 ο Βενιζέλος με τη νέα σύζυγό του ταξίδεψε, ανεπίσημα, στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η Αμερικανική κυβέρνηση για να μην προκληθούν αντιδράσεις προσπάθησε, χωρίς επιτυχία, να τον αποτρέψει¹⁵³⁸. Ο αντιναύαρχος Bristol είχε ενημερώσει ότι οι Αντιβενιζελικοί εξύφαιναν απόπειρα δολοφονίας εναντίον του¹⁵³⁹. Ο Βενιζέλος δεν έκανε δημόσιες δηλώσεις αλλά προέτρεψε τους Φιλελευθέρους της Αμερικής να οργανωθούν καθώς ήδη η Ελλάδα είχε χάσει, λόγω της διεθνούς της απομόνωσης, τη Βόρειο Ήπειρο και τα Δωδεκάνησα και κινδύνευε να χάσει και τη Μικρά Ασία και τη Θράκη¹⁵⁴⁰. Ως μόνο τρόπο να περισωθεί μέρος των νέων κτήσεων της Ελλάδας έβλεπε την παραίτηση του Κωνσταντίνου υπέρ του διαδόχου Γεωργίου¹⁵⁴¹. Παρά την αρχική διστακτικότητα της αμερικανικής κυβέρνησης, ο Βενιζέλος έγινε τελικά δεκτός από τον Υπουργό Εξωτερικών Charles Evan Hughes και τον πρόεδρο της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων της Γερουσίας Henry Cabbot Lodge και αναχώρησε για την Ευρώπη τον Μάιο του 1922¹⁵⁴².

Η επίσκεψη του Βενιζέλου συνέβαλε στη συσπείρωση των Φιλελευθέρων των Ηνωμένων Πολιτειών και ενίσχυσε την θέση του Μελέτιου στην Ελληνική Κοινότητα της Αμερικής. Σε συντονισμό με την Εθνική Άμυνα της Κωνσταντινούπολης οι Φιλελεύθεροι της Αμερικής προέβαλαν έντονα την ανάγκη ανακήρυξης της δημοκρατίας στην Ελλάδα¹⁵⁴³. Σε τηλεγράφημά του προς τον πρόεδρο Harding ο Πέτρος Τατάνης, εκδότης του *Εθνικού Κήρυκα* υποστήριξε ότι η Ατλαντίδα δεν αντιπροσώπευε ούτε τα μορφωμένα ούτε τα προοδευτικά στοιχεία και πολύ περισσότερο την πλειοψηφία των Ελληνοαμερικανών, οι οποίοι εκτιμούσαν βαθύτατα τους δημοκρατικούς

Ιουνίου 1921.

1538 Charles Evan Hughes to London Embassy, Σεπτέμβριος 2 and 23, 1921. Μαρχέτος, ο.π.: 118. Saloutos, ο.π.: 197.

1539 Saloutos, ο.π.: 197-198.

1540 ΙΑΥΕ, Φ. 14.3.1/1923, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου Αλέξανδρου Βούρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. εμπ. πρωτ. 4517, 2/15 Μαΐου 1921.

1541 Στο ίδιο.

1542 ΙΑΥΕ, Φ. 14.3.1/1923, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου Αλέξανδρου Βούρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 3476, 3/16 Απριλίου 1921.

1543 Επιστολή του επιτετραμμένου Αλέξανδρου Βούρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, ΙΑΥΕ, Φ. 14.3/1923, αρ. πρωτ. 2283, 2/15 Μαρτίου 1921.

θεσμούς των Ηνωμένων Πολιτειών¹⁵⁴⁴. Με δεδομένες τις αντιδράσεις αυτές, ο μεγαλύτερος φόβος της ελληνικής κυβέρνησης ήταν ότι στόχος της επίσκεψης του Βενιζέλου ήταν η διοργάνωση κινήματος στον στρατό της Μικράς Ασίας και η συγκρότηση στη Σμύρνη “Κυβερνήσεως Αλύτρωτου Ελληνισμού”¹⁵⁴⁵. Έτσι, όταν τον Αύγουστο του 1922 έφθασαν στην Αμερική ο Αθηνογένης και ο Βεϊνόνγλου ως αντιπρόσωποι της Μικρασιατικής Άμυνας, η ελληνική κυβέρνηση συνέστησε στον Έλληνα επιτετραμμένο να τους συνδράμει στο διαφωτιστικό τους έργο αλλά να αρνηθεί τη σύμπραξη για τη διενέργεια εράνων, επειδή είχε πληροφορίες την σύμπραξή τους με τους αξιωματικούς της Εθνικής Άμυνας της Κωνσταντινουπόλεως¹⁵⁴⁶.

Παρά τις προσπάθειες του επιτετραμμένου Αλέξανδρου Βούρου και των Νομοταγών, η αμερικανική κυβέρνηση δεν θέλησε να διαφοροποιηθεί από τη στάση των Δυτικών Συμμάχων απέναντι στον Κωνσταντίνο. Η ελληνική κυβέρνηση, εξάλλου, δεν κατάφερε να συγκροτήσει στις Ηνωμένες Πολιτείες ως τις αρχές του 1922 μια ισχυρή οργάνωση Νομοταγών, ώστε να αντιμετωπίσει τις κινήσεις των Φιλελευθέρων, και ουσιαστικά ο μόνος εκπρόσωπός της στις Ηνωμένες Πολιτείες παρέμεινε η Ατλαντίδα. Επισημαίνοντας την έλλειψη ατόμων που θα μπορούσαν να αναλάβουν τον αντιπερισπασμό στη δημοκρατική προπαγάνδα των Φιλελευθέρων, ο Έλληνας επιτετραμμένος πρότεινε ότι θα έπρεπε να στείλει η ελληνική κυβέρνηση έναν “οργανωτή” από την Ελλάδα¹⁵⁴⁷. Τελικά, στις αρχές του 1922, ιδρύθηκε η *Εθνική Ένωσης των Ορθοδόξων Ελλήνων*, η οποία όμως δεν κατάφερε να αποκτήσει την απήχηση που ανέμενε η ελληνική πρεσβεία και να πετύχει την αναγνώριση της ελληνικής κυβέρνησης από τις Ηνωμένες Πολιτείες¹⁵⁴⁸.

1544 Μαρκέτος, ο.π.: 120. Saloutos, ο.π.: 200.

1545 ΙΑΥΕ, Φ. 14.3.1/1923, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου Αλέξανδρου Βούρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1603, 23/6 Δεκεμβρίου 1921.

1546 ΙΑΥΕ, Φ. 14.3.1/1923, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου Αλέξανδρου Βούρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. εμπ. πρωτ. 805, 2/15 Αυγούστου 1922. ΙΑΥΕ, Φ. 14.3.1/1923, Τηλεγράφημα του Υπατού Αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη Νικόλαου Τριανταφυλλάκου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. εμπ. πρωτ. 6297, 20/2 Ιουλίου 1922.

1547 ΙΑΥΕ, Φ. 14.3/1923, Επιστολή του επιτετραμμένου Αλέξανδρου Βούρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1603, 23/6 Δεκεμβρίου 1921.

1548 *Ατλαντίς*, 29 Απριλίου, 18, 20, 31 Μαΐου, 1 Ιουνίου 1922.

Στις 18 Ιανουαρίου 1922 η Ελληνοαμερικανική Εθνική Ένωση Μασσαχουσέτης (*Greek American National Union of Massachussets*), η οποία είχε ιδρυθεί με τη συμπαράσταση του Σόλωνος Βλαστού, έστειλε ανάλογου περιεχομένου τηλεγράφημα στον πρόεδρο της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων της Γερουσίας Γερουσιαστή Henry Cabbot Lodge¹⁵⁴⁹. Ο Lodge ζήτησε πληροφορίες από τον Hughes για την πορεία του ζητήματος αλλά τελικά το διάβημα αυτό, όπως και η αποστολή πανομοιότυπων τηλεγραφημάτων στον πρόεδρο Harding από Νομοταγείς, μετά από υπόδειξη της Ατλαντίδας, δεν πέτυχε την αναγνώριση της ελληνικής κυβέρνησης¹⁵⁵⁰. Κανένα αποτέλεσμα δεν είχε και η επιστολή του Δημητρίου Βλαστού και του Αδαμάντιου Πολυζωΐδη, με την οποία εξέφραζαν την παραδοσιακή αφοσίωση της Ατλαντίδας στο ρεπουμπλικανικό κόμμα και την αντίθεση της εφημερίδας στην “βασιλοφροσύνη, τον ιμπεριαλισμό, τον δεσποτισμό και τον μπολσεβικισμό”¹⁵⁵¹.

Μια τελευταία προσπάθεια καταβλήθηκε από τον Ιωάννη Γεννάδιο, ο οποίος μετέβη στις Ηνωμένες Πολιτείες με πρόσχημα να παρακολουθήσει τη διεθνή συνδιάσκεψη για τον ναυτικό αφοπλισμό, αλλά στην πραγματικότητα για να παρουσιάσει τις ελληνικές θέσεις σε περίπτωση που ετίθετο προς συζήτηση το ζήτημα του ελληνοτουρκικού πολέμου¹⁵⁵². Στις 25 Απριλίου 1922 τον δέχτηκε ανεπίσημα ο Υπουργός Εξωτερικών Charles Evans Hughes. Ο Γεννάδιος του δήλωσε ότι η ελληνική κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να δεχτεί όποιους πολιτικούς ή οικονομικούς όρους έθεταν οι Ηνωμένες Πολιτείες προκειμένου να αναγνωρίσουν την ελληνική κυβέρνηση. Για να κερδίσει την εύνοια των Αμερικανών μάλιστα χάρισε τη βιβλιοθήκη του στην Αμερικανική

1549 Τηλεγράφημα του Νικόλαου Γ. Βενιόπουλου προς τον Charles Evans Hughes.

Παρατίθεται στο Saloutos, *ο.π.*: 199.

1550 Στο *ίδιο*: 199.

1551 Στο *ίδιο*: 201, “We are too deeply inculcated with GOP (Grand Old Party) Republicanism ever we first cast our ballot, to be safely immune from Royalism, Imperialism, Despotism and Bolshevism”.

1552 ΙΑΥΕ, Φ. 38.1/1927, Έκθεση του Ιωάννη Γενναδίου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Ιουνίου 1923.

Σχολή Κλασικών Σπουδών της Αθήνας¹⁵⁵³. Αν και δεν κατάφερε να πείσει την αμερικανική κυβέρνηση να αποκαταστήσει πλήρεις διπλωματικές σχέσεις με την Ελλάδα, κατάφερε να αναδιοργανώσει την ελληνική προπαγάνδα στις Ηνωμένες Πολιτείες και να πείσει τους ηγέτες των προτεσταντικών εκκλησιών να ασκήσουν πιέσεις ώστε να συμμετάσχει Αμερικανός εκπρόσωπος στη διεθνή επιτροπή που θα διερευνούσε τις βιαιοπραγίες εναντίον αμάχων στη Μικρά Ασία¹⁵⁵⁴.

Οι προσπάθειες των Ελλήνων διπλωματών και των Νομοταγών των Ηνωμένων Πολιτειών δεν κατάφεραν να μεταβάλουν τη στάση της αμερικανικής κυβέρνησης. Σε μια ομιλία το 1924 ο Hughes επανέλαβε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν αναγνώρισαν την βασιλική ελληνική κυβέρνηση αρχικά λόγω της άρνησης του Κωνσταντίνου να αρνηθεί ότι ο Αλέξανδρος άσκησε νόμιμα τα καθήκοντά του γεγονός που ίσως έθετε υπό αμφισβήτηση την επιστροφή των χρημάτων του πολεμικού δανείου¹⁵⁵⁵. Εξάλλου, πέρα από τη φιλογερμανική στάση του κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Κωνσταντίνος προωθούσε επεκτατική πολιτική στη Μικρά Ασία με σκοπό να ενισχύσει τη θέση του στον θρόνο¹⁵⁵⁶. Η αναγνώριση της ελληνικής κυβέρνησης θα αποτελούσε, κατά τον Hughes, έγκριση της πολιτικής του και θα έφερνε τις Ηνωμένες Πολιτείες σε σύγκρουση με τις Δυτικές Δυνάμεις. Προπάντων όμως θα αποτελούσε ανάμειξη των Αμερικανών στις υποθέσεις της Εγγύς Ανατολής, πολιτική που οι Ρεπουμπλικανοί επιθυμούσαν να αποφύγουν¹⁵⁵⁷.

Η ελληνική κυβέρνηση πληροφορήθηκε από δημοσιογραφικούς κύκλους ότι υπήρχε σιωπηρή συμφωνία η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών να ακολουθεί τη στάση της Αγγλίας και της Γαλλίας στο ελληνικό ζήτημα και οι

1553 Στο ίδιο: “Και αυτή η δώρησις της βιβλιοθήκης μου, η αντηχήσασα καθ’όλην την Αμερικήν και δημιουργήσασα νέον ισχυρόν και άρρικτον δεσμόν μετά της Ελλάδος, εγένετο με σκοπόν ωφελείας των εθνικών ημών συμφερόντων”. *Laliotou, ο.π.*: 161.

1554 ΙΑΥΕ, Φ. 38.1/1927, Έκθεση του Ιωάννη Γενναδίου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Ιουνίου 1923.

1555 Hughes, *ο.π.*: 244.

1556 Στο ίδιο.

1557 Στο ίδιο.

ευρωπαϊκές δυνάμεις αντίστοιχα να μην διαφοροποιούνται από την αμερικανική πολιτική στο Μεξικό¹⁵⁵⁸. Η ήττα του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία και η κυβερνητική αλλαγή στην Ελλάδα δικαίωναν κατά τον Hughes την πολιτική που είχε ακολουθήσει η Αμερικανική Κυβέρνηση. Η εκτέλεση των έξι προκάλεσε νέα επιδείνωση των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ της Ελλάδας και των Ηνωμένων Πολιτειών και οι κανονικές διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών επαναλήφθηκαν μόνο το 1924 μετά την αποκατάσταση της σταθερότητας και την εκλογή δημοκρατικής κυβέρνησης.

¹⁵⁵⁸ ΙΑΥΕ, Φ. 14.3.30/1923, Επιστολή του υποδιευθυντή των *New York Times* προς τον δημοσιογράφο Elmer Davis, 7 Αυγούστου 1922.

δ. Ο ελληνοτουρκικός ανταγωνισμός για τον ρόλο του προκεχωρημένου
φυλακίου της Δύσης

Παρά τις διακηρύξεις για την επικείμενη ελληνική νίκη, οι συμφωνίες των Κεμαλικών αρχικά με τους Σοβιετικούς και στη συνέχεια με τους Ιταλούς και τους Γάλλους προκαλούσαν έντονες ανησυχίες στην ελληνική κυβέρνηση. Η *Ατλαντίδα*, προσπαθώντας να αξιοποιήσει τον φόβο του Κομμουνισμού, που επικρατούσε στις Ηνωμένες Πολιτείες, προέβαλλε τον ελληνικό στρατό ως πρόμαχο του χριστιανισμού απέναντι στη συντονισμένη προσπάθεια Μουσουλμάνων και Μπολσεβίκων να καταλύσουν τις δυτικές δημοκρατίες και κατηγορούσε τους Γάλλους ότι, τυφλωμένοι από το αντιαγγλικό μένος τους, συντάχθηκαν με τους εχθρούς της Δύσης¹⁵⁵⁹. Ήδη από το 1919 ο *Εθνικός Κήρυκας* υποστήριζε ότι τα μέλη της *Τουρκικής Εστίας* (*Türk Ocağı*) εκπαιδεύονταν από “μπολσεβίκους αξιωματικούς”¹⁵⁶⁰. Στις αρχές του 1922 η *Ατλαντίδα* κατηγορούσε τους Τούρκους Εθνικιστές ότι σε συνεργασία με τους Μπολσεβίκους υποκινούσαν ανταποικιακά κινήματα στις ευρωπαϊκές κτήσεις με μουσουλμανικό πληθυσμό. Κατά την *Ατλαντίδα* η εκδίωξη των χριστιανών από τη Μικρά Ασία θα αποτελούσε προηγούμενο για την εκδίωξη των Ευρωπαίων από την Ασία και την Αφρική¹⁵⁶¹.

Η ελληνική προπαγάνδα προσπαθούσε να προβάλλει ότι ο ελληνοτουρκικός πόλεμος δεν ήταν μόνο διμερής σύρραξη στην οποία οι Δυτικές δυνάμεις μπορούσαν να παραμείνουν ουδέτερες, αλλά αγώνας για την

1559 *Ατλαντίς*, 15 Μαΐου 1921, “Ο εχθρός τον οποίον αντιμετωπίζει όχι μόνον η Ελλάς αλλά και ολόκληρος η Αντάντ εις την Εγγύς Ανατολήν δεν είναι ο Κεμαλισμός αλλά ο Τουρκο-Μπολσεβίκικος συνασπισμός, όστις εις την υποθετικήν περίπτωσιν κατά την οποίαν θα ενίκα βεβαίως δεν θα άφηνε εις συμμαχικάς χείρας την Κωνσταντινούπολιν, ούτε θα έσπευδε να πληρώση τα δισεκατομμύρια τα οποία εδάνεισεν η Γαλλία εις τους Τσάρους κατά την παλαιάν των Γαλλο-Ρωσικών ερώτων εποχήν”.

1560 *Εθνικός Κήρυξ* 18 Μαΐου 1919.

1561 *Journal des Debats*, 9 Απριλίου 1922, αναδημοσιεύτηκε στην *Ατλαντίδα*, 27 Απριλίου 1922. Το άρθρο επισήμαινε την υποκίνηση κινήματων από τους Κεμαλικούς στις γαλλικές αποικίες της Ασίας και της Αφρικής: “Οι Αγκυριστάι εν συμφωνία μετά των Σοβιέτ προπαθούν να δημιουργήσουν δυσχερείας εις όλας τας Ευρωπαϊκάς Δυνάμεις τας εχούσας κτήσεις εν Ασία και Αφρική. Βλέπουν την Γαλλίαν με το αυτόν βλέμμα ως και την Αγγλίαν. Το κίνημα το οποίον εγεννήθη εις Τύνιδα είναι έργον των [...] Τούρκοι ολίγον ή πολύ Μπολσεβίκοι συγκεντρώνονται εις ολόκληρον την βόρειον Αφρική. Δίδουν ως παράδειγμα εις τους Μουσουλμάνους την ανακήρυξιν της ανεξαρτησίας της Αιγύπτου, και δι’ αυτούς η ανεξαρτησία δεν είναι ή το πρώτον βήμα. Η εκδίωξις των Χριστιανών είναι το δεύτερον”.

προάσπιση των δυτικών οικονομικών συμφερόντων και επενδύσεων στην Ασία και την Αφρική. Στο βαθμό που οι Κεμαλικοί επιδίωκαν την ανατροπή των σχέσεων κυριαρχίας στην Ανατολή, μόνο η ελληνική παρουσία στην Ιωνία θα μπορούσε να εγγυηθεί τα αμερικανικά συμφέροντα στην περιοχή¹⁵⁶². Οι ανεπίσημες επαφές Αμερικανών με τους Τούρκους Εθνικιστές και οι υποσχέσεις για εκχωρήσεις στην Οθωμανοαμερικανική Αναπτυξιακή Εταιρεία αποδυνάμωσαν το επιχείρημα ότι οι Κεμαλικοί ήταν ενεργούμενα των Σοβιετικών. Η προοπτική δημιουργίας, όμως, μέσα από το εθνικιστικό κίνημα ενός “μουςουλμανικού αλλά δυτικότροπου ως προς τις αρχές και αντικομμουνιστικού ως προς την ιδεολογία του τουρκικού κράτους, μπορούσε να εγγυηθεί την αποκατάσταση μιας ισορροπίας στην περιοχή συμφέρουσας για τη Δύση τόσο απέναντι στο Σοβιετική Ένωση όσο και απέναντι στους Μουςουλμάνους”¹⁵⁶³. Οι Έλληνες της Αμερικής βαθμιαία συνειδητοποίησαν ότι η αλληλεγγύη των χριστιανικών χωρών προς την Ελλάδα δεν ήταν δεδομένη. Έτσι, τις παραμονές της Μικρασιατικής Καταστροφής επανήλθαν στον ελληνικό τύπο της Αμερικής οι κατηγορίες προς τους αδίστακτους κεφαλαιοκράτες¹⁵⁶⁴. Η έκκληση προς τα αισθήματα του αμερικανικού λαού με την προβολή των κεμαλικών βιαιοπραγιών μέσα από τις μαρτυρίες των λειτουργών της Near East Relief, που είχαν απελαθεί από τους Κεμαλικούς, αποτέλεσαν τα τελευταία μέσα για να επιτύχει η Ελλάδα την υποστήριξη της αμερικανικής κυβέρνησης¹⁵⁶⁵.

Τον Φεβρουάριο του 1922 τα *Ηνωμένα Σωματεία Θράκης και Μικράς Ασίας* απέστειλαν έκκληση στις Μεγάλες Δυνάμεις εκ μέρους των 50.000 Θρακών και 100.000 Μικρασιατών της Αμερικής, διαμαρτυρόμενα για την

1562 *Ατλαντίς*, 24 Ιουλίου 1921, “Η Αμερική ζητούσα την σύμπραξιν της Ελλάδος εν τη αναπτύξει των οικονομικών συμφερόντων της εις την Ανατολήν θα γίνη δεκτή με πάσαν εγκαρδιότητα. Ταυτοχρόνως δε θα προσφέρει μίαν πρώτης τάξεως υπηρεσίαν εις τα συμφέροντά της τα οποία μόνον διά της συμπράξεως του Ελληνισμού δύνανται να προαχθούν και ενισχυθούν”.

1563 Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός Εκσυγχρονισμός*, ο.π.: 118.

1564 *Ατλαντίς*, 4 Ιουνίου 1922, Δηλώσεις του Mark Ward στη *New York Tribune*

1565 Στο ίδιο.

πιθανότητα αναθεώρησης της συνθήκης των Σεβρών σε βάρος της Ελλάδας¹⁵⁶⁶. Με σκοπό να συντονίσουν τη δράση τους αποτελεσματικότερα, συγκρότησαν την *Επιτροπή της Θρακικής και Μικρασιατικής Αμύνης* στη Νέα Υόρκη¹⁵⁶⁷. Η συμμετοχή πολλών Ελλήνων στον αμερικανικό στρατό αξιοποιήθηκε ως μέσο πίεσης προς την αμερικανική κυβέρνηση να μην αποδεχτεί την απόσπαση εδαφών από την Ελλάδα¹⁵⁶⁸.

Και οι Πόντιοι των Ηνωμένων Πολιτειών ξεπερνώντας τις τοπικιστικές και ηγετικές διαφωνίες τους με ενιαία εκπροσώπηση του Σάββα Κεχαγιά και του Δημήτριου Χριστοφορίδη, έκαναν έκκληση σε συλλαλητήρια στη Νέα Υόρκη και το Canton για την προστασία των χριστιανών της Ανατολής, έχοντας αντιληφθεί ότι η πιθανότητα δημιουργίας ποντιακού κράτους είχε εκλείψει¹⁵⁶⁹. Ο επίσκοπος Ροδοστόλου έγραψε στην κοινότητα Canton ότι “ανάγκη επιτακτική συστήσητε Ευξεινοποντίοις τάχιστα συνέλθωσι πάνδημον συλλαλητήριον επιβάλωσι ψηφίσματα Hughes, γερουσιασταίς βουλευταίς πολιτείας σας, ζητήσωσι προστασίαν υπέρ σφαζομένων εν Ανατολή χριστιανών και παύσιν δεινοπαθημάτων των”¹⁵⁷⁰. Ο Μελέτιος ξεκίνησε μια περιοδεία στην οποία προέτρεπε, λόγω της κρίσιμότητας της κατάστασης, όλους τους Έλληνες, ανεξαρτήτως πολιτικών φρονημάτων, να καταταγούν στον ελληνικό στρατό¹⁵⁷¹. Στο τέλος Μαΐου του 1922 ο *Εθνικός Κήρυκας* ξεκίνησε έρανο για την ενίσχυση του ελληνικού στρατού¹⁵⁷².

1566 *Ατλαντίς*, 27 Φεβρουαρίου 1922. Τη διαμαρτυρία υπέγραψαν: ο Σύλλογος Σαρανταεκλησιωτών ο “Καρποδαίμων”, ο Σύλλογος Καλλιπολιτών η “Λυσιμάχεια”, ο Σύλλογος Γανοχωριτών η “Ομόνοια”, ο Σύλλογος Μαδυτιών ο “Ελλησποντος”, ο Σύλλογος Στρανδζαλήδων ο “Άγιος Γεώργιος”, ο Σύλλογος Σκοπινών ο “Ορφεύς”, ο Σύλλογος των εκ Σκόπου Κυριών ο “Σκόπος”, ο Σύλλογος Αγαθουπολιτών ο “Αυλαίας”, ο Αλληλοβοηθητικός Σύλλογος Αγαθουπολιτών, ο Σύλλογος Μηλιωτών η “Αθηνά”, ο Σύλλογος Ηρακλειτισιωτών η “Ομόνοια”, ο Σύλλογος Αδριανουπολιτών, ο Πανιώνιος Σύλλογος των Σμυρναίων, ο Σύλλογος Μικρασιατών ο “Ομηρος”, η Κρηναϊκή Αδελφότης η “Ερυθραία”.

1567 *Ατλαντίς*, 4 Απριλίου 1922.

1568 *Ατλαντίς*, 30 Μαρτίου 1922.

1569 *Ατλαντίς*, 19, 21 Νοεμβρίου 1921.

1570 AAA, Κοινότητα Canton, Τηλεγράφημα του Συνοδικού Επιτρόπου επίσκοπου Ροδοστόλου Αλέξανδρου προς τον ιερέα της κοινότητας Αγίας Τριάδας Πολύκαρπο Κριθινάκη, αρ. πρωτ. 908, 21 Νοεμβρίου 1921.

1571 “In response to the Patriarch’s appeal, volunteers are being recruited. Entertainments are being organized, the proceeds of which are going to the Smyrna fund. Subscriptions collected in Constantinople alone have amounted to \$50,000”, *New York Times*, 4 Μαΐου 1922. Saloutos, *ο.π.*: 202.

1572 Saloutos, *ο.π.*: 202.

Η είδηση της καταστροφής της Σμύρνης διέσπασε το συγκυριακά ενιαίο ελληνικό μέτωπο, επαναφέροντας στο προσκήνιο το πολιτειακό ζήτημα. Η *Ελληνική Λέσχη Φιλελευθέρων Σικάγου* ζήτησε την άμεση κατάργηση της βασιλείας και την εξορία της βασιλικής οικογένειας¹⁵⁷³. Το διάστημα μέχρι την ανακωχή των Μουδανίων ο *Εθνικός Κήρυκας* ξεκίνησε τη συλλογή χρημάτων για την ενίσχυση των προσφύγων και επανέλαβε τις εκκλήσεις προς τους Έλληνες της Αμερικής να καταταγούν στον ελληνικό στρατό ώστε να σωθεί η Θράκη¹⁵⁷⁴. Παράλληλα διοργανώθηκαν συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας για τη δολοφονία του Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσοστόμου, στις οποίες οι Έλληνες της Αμερικής κατήγγειλαν την εχθρική προς την Ελλάδα στάση της Γαλλίας¹⁵⁷⁵.

Πλήγμα προς το κύμα συμπάθειας προς την Ελλάδα ήταν η δίκη και η εκτέλεση των έξι η οποία προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στον αμερικανικό τύπο. Οι αντιδράσεις αυτές στιγμάτισαν τη φήμη της Ελλάδας και οδήγησαν πολλούς Έλληνες της Αμερικής να αποστασιοποιηθούν από τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα¹⁵⁷⁶. Το ξενοφοβικό κλίμα ίσως επέτεινε την επιθυμία να διαφοροποιηθούν από μια πράξη που τους εξέθετε στα μάτια των Αμερικανών. Ο *Εθνικός Κήρυκας*, εντούτοις, επικρότησε την εκτέλεση των προδοτών¹⁵⁷⁷. Ο Νικόλαος Πλαστήρας, σε μήνυμά του προς την εφημερίδα, εξέφρασε την ευγνωμοσύνη της Ελλάδας προς τους Έλληνες της Αμερικής για την ηθική και υλική τους συμπαράσταση¹⁵⁷⁸. Παρά τις εκκλήσεις όμως, οι Έλληνες της Αμερικής δεν ανταποκρίθηκαν στον βαθμό που αναμενόταν από την ελληνική κυβέρνηση¹⁵⁷⁹. Κάποια μικρασιατικά σωματεία, ωστόσο, έστειλαν ενισχύσεις στους συμπατριώτες τους και βοήθησαν στην εγκατάστασή τους στην Ελλάδα¹⁵⁸⁰. Παρά τις μεγαλόστομες διακηρύξεις, το ποσοστό των ανυπότακτων

1573 *Εθνικός Κήρυξ*, 8 Σεπτεμβρίου 1922. *Saloutos, ο.π.*: 202-3.

1574 *Εθνικός Κήρυξ*, 3, 4, 6 και 8 Οκτωβρίου 1922.

1575 Στο ίδιο.

1576 *Saloutos, ο.π.*: 205.

1577 *Εθνικός Κήρυξ*, 29 Νοεμβρίου 1922.

1578 *Εθνικός Κήρυξ*, 11 Δεκεμβρίου 1922. *Saloutos, ο.π.*: 205.

1579 *Εθνικός Κήρυξ*, 20 Φεβρουαρίου, 19 Μαρτίου, 24 Μαΐου 1923. *Saloutos, ο.π.*: 206.

1580 Η *Καππαδοκική Ένωση Αμερικής*, μετεξέλιξη του Συλλόγου Συνασιτών, έστειλε 400\$ για την περίθαλψη των προσφύγων και βρισκόταν σε συνεχή επικοινωνία με τους Συνασίτες του Πειραιά και της Κωνσταντινούπολης για την επιλογή της θέσης της Νέας Σινασού. Ματούλα

αυξανόταν ενώ η συμμετοχή στους εράνους για τους πρόσφυγες ήταν περιορισμένη¹⁵⁸¹.

Ο δημοσιογράφος του *Εθνικού Κήρυκα* Θαλής Κουτούπης πρότεινε να εκλέγουν οι Έλληνες της Αμερικής βουλευτές στην ελληνική Βουλή ώστε να αποκτήσουν κίνητρο για να συνεισφέρουν πιο ενεργά στην αποκατάσταση των προσφύγων¹⁵⁸². Πέρα από την αύξηση των οικονομικών εισφορών που θα συνεπαγόταν το μέτρο αυτό, θα συνέβαλε, μετά την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας, στο να καλυφθεί στο συλλογικό φαντασιακό το κενό του μείζονος ελληνισμού¹⁵⁸³. Η πρόταση αυτή αποτέλεσε εξάλλου μια ακόμη ένδειξη ότι οι Έλληνες της Αμερικής είχαν συνειδητοποιήσει ότι αποτελούσαν πλέον μια διακριτή συγκροτημένη ομάδα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και όχι μια ομάδα προσωρινών αποδήμων. Οι εκπρόσωποι των μεταναστών, εντούτοις, πίστευαν ότι ήταν σε θέση να συμβάλουν στην εγκαθίδρυση του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα, επειδή είχαν την εμπειρία του αμερικανικού πολιτικού συστήματος¹⁵⁸⁴. Στις 11 και 12 Μαΐου του 1923 οι Δημοκρατικοί Φιλελεύθεροι των Ηνωμένων Πολιτειών και του Καναδά συγκάλεσαν συνέδριο στο Σικάγο, με σκοπό να οργανώσουν καλύτερα τη σύμπραξη τούς με τους Δημοκρατικούς της Ελλάδας και να αντιμετωπίσουν την τουρκική προπαγάνδα¹⁵⁸⁵.

Για να αντιμετωπίσουν την υποχωρητικότητα της αμερικανικής κυβέρνησης απέναντι στους Τούρκους κατά τις διαπραγματεύσεις της

Κουρουπού – Ευαγγελία Μπαλτά, *Ελληνορθόδοξες Κοινότητες Καππαδοκίας, 1. Περιφέρεια Προκοπίου, Πηγές στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών*, Αθήνα 2001: 126.

1581 *Εθνικός Κήρυξ*, 4 Απριλίου 1923, Άρθρο του Ανάργυρου Πέππα, “Εξητμίσθη ο εθνισμός του και αφηρέθη η Ελληνοπρέπειά του και απόδειξις τούτου, πού είναι οι εξ Αμερικής Έλληνες στρατιώται, πού είναι αι μεγάλοι δωρεαί διά διάφορα φιλανθρωπικά ιδρύματα, πού τέλος είναι τα γενναία αποτελέσματα των εράνων προς ανακούφισιν και περίθαλψιν των δυστυχών θυμάτων της Τουρκικής βαρβαρότητος και θηριωδίας; Και τι τέλος τι εναπέμεινεν εκ του όλου εθνισμού και της Ελληνοπρέπειας; Μόνον η κομματική διαμάχη”.

1582 *Εθνικός Κήρυξ*, 13 Μαρτίου 1923. *Saloutos*, ο.π.: 206.

1583 *Εθνικός Κήρυξ*, 24 Φεβρουαρίου 1923, “Ο ελληνισμός της Αμερικής μετά την εξαφάνισιν του εθνισμού μας από της Μικράς Ασίας και του Πόντου, είναι η μόνη δύναμις ήτις οφείλει να συνέχ η αδιάσπαστον την εθνικήν ιδέαν και να την καλλιεργή μετά φανατισμού και πίστεως”. Πρβλ και *Εθνικός Κήρυξ*, 5 Ιανουαρίου, 1923.

1584 *Saloutos*, ο.π.: 206.

1585 *Καθημερινή* (Σικάγου), 5 Μαΐου και 16 Ιουνίου 1923. *Saloutos*, ο.π.: 208.

Λωζάννης, εκπρόσωποι προτεσταντικών εκκλησιών και μέλη της ελληνοαμερικανικής και της αρμενοαμερικανικής κοινότητας απέστειλαν επιστολή στον πρόεδρο Harding, με την οποία ζητούσαν να επαναλάβουν οι Ηνωμένες Πολιτείες τις διπλωματικές σχέσεις με την Ελλάδα, να παράσχουν μεγαλύτερη βοήθεια για την αποκατάσταση των προσφύγων και να επιμείνουν στην ίδρυση Εθνικής Εστίας των Αρμενίων¹⁵⁸⁶. Ζητούσαν μάλιστα να μην κυρώσει η Γερουσία οποιαδήποτε συνθήκη με την Τουρκία πριν επιστρέψουν οι Τούρκοι Εθνικιστές στην Αρμενική Δημοκρατία τα εδάφη που της αφαίρεσαν μετά τον πόλεμο¹⁵⁸⁷. Και οι κάτοικοι της Τενέδου έκαναν έκκληση στον πρόεδρο Harding να τους επιτρέψει να μεταναστεύσουν στις Ηνωμένες Πολιτείες για να σωθούν¹⁵⁸⁸.

Η προσπάθεια αυτή συνεχίστηκε και μετά την υπογραφή της αμερικανοτουρκικής συνθήκης της Λωζάννης. Η ελληνική κυβέρνηση όμως είχε συνειδητοποιήσει ότι, αν και μπορούσε να εκμεταλλευτεί την αντίδραση από κοινωνικούς φορείς στη συνθήκη της Λωζάννης, δεν μπορούσε να επηρεάσει την πολιτική της ρεπουμπλικανικής κυβέρνησης, η οποία δεν ήταν διατεθειμένη να παρέμβει στις τουρκικές αρχές για να προστατεύσει τα δικαιώματα των χριστιανικών μειονοτήτων. Απηχώντας τις απόψεις της αμερικανικής κυβερνήσεως για το Οικουμενικό Πατριαρχείο, όπως είχαν εκφραστεί και στη συνδιάσκεψη της Λωζάννης, η *Washington Post* υποστήριζε ότι η Αμερική δεν ενδιαφερόταν για τη διατήρηση οιασδήποτε θρησκείας και εκκλησίας στην

1586 ΙΑΥΕ, Φ. 30.2/1923, Υπόμνημα προς το Υπουργείο Τύπου, αρ. πρωτ. 20162, 10 Ιουλίου 1923, “Η αντιπροσωπεία αποτελούμενη εκ του Επισκόπου Ουίλιαμ Μακ Δόουελ της Επισκοπικής Εκκλησίας των Μεθοδιστών, του κ. Ιακώβου Φρήμαν, της Επισκοπικής Εκκλησίας των Διαμαρτυρομένων, του κ. Άλλεν, πρώην διοικητού του Κάνσας, του Δόκτορος Ε. Ουότσων, γραμματέως του Ομοσπονδιακού εκκλησιαστικού συμβουλίου, του δόκτορος Ουίλλιαμ Κ. Έμχαρτ, Γραμματέως της Επισκοπικής προτεσταντικής επιτροπής βοθηιών της Εγγύς Ανατολής, του δόκτορος Μπάκλεϋ Άχeson, εκτελεστικού γραμματέως της επιτροπής των βοηθημάτων της Εγγύς Ανατολής και του Δόκτορος Γεωργίου Ρ. Μοντγκόμερυ, μέλους του Αρμενοαμερικανικού Συλλόγου [...] Μεταξύ των υπογραφόντων είναι και οι εξής Έλληνες: ο καθηγητής Ξενίδης (μέλος της επιτροπής των βοηθημάτων της Εγγύς Ανατολής), ο κ. Θεόδωρος Ίων, ο κ. Τσαμαδός (διπλωματικός αντιπρόσωπος της Ελλάδος) και ο κ. Βασσαρδάκης. Αρμένιοι δε είναι οι Μ. Τ. Καλαϊτζιάν και Βαρτάν Μελκόν. Ωσαύτως υπέγραψεν ο Σύριος Χαμπίπ Γ. Ισφάν”.

1587 Στο ίδιο.

1588 Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, v. 63, Industrial Matters, Ουάσιγκτων 1969, Τηλεγράφημα των κατοίκων της Τενέδου προς τον πρόεδρο Harding, 3 Αυγούστου 1923.

Αμερική την ίδια, πόσο μάλλον σε κάποιο άλλο μέρος του κόσμου. Συγκεκριμένα, με αφορμή το ζήτημα που δημιουργήθηκε για την υπαγωγή του πατριάρχη Κωνσταντίνου Στ' στους ανταλλάξιμους, η εφημερίδα αναγνώριζε το δικαίωμα της κυβέρνησης της Τουρκίας να “εξορίση ξένον, οιαδήποτε και αν η επίσημος θέσις ην κατέχει, ότι πρεσβευταί αποστέλλονται οπίσω εις την χώραν των όταν καταστώσιν επιθετικοί και τέλος ότι η Αμερική ενασκούσα το δικαίωμα τούτο, δεν δύναται να το απαρνηθή εις τρίτους”¹⁵⁸⁹.

Η ελληνική κυβέρνηση είχε πληροφορίες ότι ο αντιναύαρχος Mark Bristol, σε συνεργασία με το αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών, είχε οργανώσει μια εκστρατεία για την παρουσίαση της προόδου της Τουρκίας μέσω του πρακτορείου Associated Press, ώστε να διευκολύνει την κύρωση της Αμερικανοτουρκικής Συνθήκης της Λωζάννης¹⁵⁹⁰. Ο Νικόλαος Κασσαβέτης ανέλαβε να συντονίσει την κινητοποίηση εναντίον της κύρωσης της συνθήκης. Σε εγκύκλιό του προς τις ελληνικές κοινότητες και τα σωματεία επισήμαινε ότι επρόκειτο για έναν αγώνα μεταξύ αυτών που πρόδωσαν τους συμμάχους Έλληνες και Αρμενίους για να αποκομίσουν την εκμετάλλευση των πετρελαιοφόρων κοιτασμάτων της Μικράς Ασίας και των Αμερικανών που πίστευαν “εις το δίκαιον και όχι εις το χρήμα, εις την τιμήν της Αμερικής και όχι εις τον πλουτισμόν ολίγων εκατομμυριούχων, εις τον ανθρωπισμόν και όχι εις την εκμετάλλευσιν”. Η εγκύκλιος στοχοθετούσε όπως και κατά τις συνομιλίες του Παρισιού τους ιεραποστόλους και τους επιχειρηματίες ως αντιπάλους των δικαίων του ελληνισμού¹⁵⁹¹.

Συγκροτήθηκαν έτσι για να προβάλουν τις δύο αντίπαλες θέσεις η *Αμερικανική Επιτροπή εναντίον της Συνθήκης της Λωζάννης* (*American Committee Opposed to Lausanne Treaty*) και η *Γενική Επιτροπή Αμερικανικών*

1589 ΙΑΥΕ, Φ. Α5V5/1925, Επιστολή του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Δημητρίου Ι. Σιμόπουλου, αρ. πρωτ. 3566, 6 Φεβρουαρίου 1925.

1590 ΙΑΥΕ, Φ. 21.1/1926, Έκθεση του αρθρογράφου των New York Times Salmon προς το τμήμα τύπου του Υπουργείου Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 4454, 15 Ιανουαρίου 1926.

1591 ΙΑΥΕ, Φ. 51/1927, Εγκύκλιος προς άπασας τας ελληνικάς κοινότητας εν Αμερική και όλα τα ελληνικά σωματεία, .

*Ιδρυμάτων και Ενώσεων υπέρ της Κύρωσης της Συνθήκης της Λωζάννης (General Committee of American Institutions and Associations in favor of the Ratification of the Treaty with Turkey)*¹⁵⁹². Στην επιτροπή εναντίον της κύρωσης συμμετείχαν μεταξύ άλλων οι Δημοκρατικοί γερουσιαστές William King και Claude Augustus Swanson, οι πρώην Αμερικανοί πρεσβευτές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία Abraham I. Elkus και Oscar S. Strauss, ο πρόεδρος της Αμερικανικής Επιτροπής για την Ανεξαρτησία της Αρμενίας (*American Committee for the Independence of Armenia-ACIA*) και ταμίας του Δημοκρατικού Κόμματος James Gerard, και οι εκκλησίες των Επισκοπιανών, των Πρεσβυτεριανών, των Μεθοδιστών και των Βαπτιστών. Την επιτροπή υπέρ της κύρωσης συγκρότησαν στα μέσα του 1926 το *ABCFM*, το *Εθνικό Συμβούλιο Κογκρεσιοναλιστικών Εκκλησιών (National Council of Congregational Churches)*, η *Ένωση Κολλεγίων Εγγύς Ανατολής (Near Eastern College Association)*, η *YMCA*, η *YWCA*, το *Εμπορικό Επιμελητήριο των Ηνωμένων Πολιτειών (Chamber of Commerce of the United States)*, το *Συμβούλιο Τουρκο-Αμερικανικών Σχέσεων (Council of Turkish American Relations)*, και η *Ομοσπονδία Αμερικανικών Εμπορικών Επιμελητηρίων της Εγγύς Ανατολής (Federated American Chambers of Commerce of the Middle East)*¹⁵⁹³.

Η κύρωση της συνθήκης μετατράπηκε σε αντικείμενο έντονης δημόσιας διαμάχης κατά τα δύο επόμενα χρόνια, με συνεχείς αντεγκλήσεις τόσο στο Κογκρέσο όσο και στον τύπο. Το Δημοκρατικό Κόμμα στο πρόγραμμα που υιοθέτησε πριν τις προεδρικές εκλογές του 1924 επισήμανε, μετά από παρέμβαση του William King και του James Gerard, ότι η Συνθήκη της Λωζάννης πρόδιδε την Αρμενία για να στηρίξει τα συμφέροντα της κοινοπραξίας του αντιναυάρχου Chester και ζητούσε τη δημιουργία αρμενικού κράτους, όπως προέβλεπε η διαιτησία του προέδρου Wilson¹⁵⁹⁴. Ο William King

1592 Mark Malkasian, "The Disintegration of the American Cause in the United States 1918-1927", *International Journal of Middle East Studies*, τ. 16, αρ. 3, Αύγουστος 1984: 360.

1593 Στο ίδιο.

1594 *Armenian Review*, 27, Καλοκαίρι 1974: 92, "We condemn the Lausanne Treaty. It barters legitimate American rights and betrays Armenia for the Chester Oil concession. We favor the

επισήμανε στη Γερουσία ότι η προτεινόμενη συνθήκη ενέκρινε τον έλεγχο της τουρκικής κυβέρνησης στα αμερικανικά σχολεία και την κατάργηση της θρησκευτικής διδασκαλίας, καταλύοντας τόσο τον θρησκευτικό όσο και τον αμερικανικό τους χαρακτήρα¹⁵⁹⁵. Παράλληλα αθώωνε τους Κεμαλικούς για τα εγκλήματα που διέπραξαν και εγκατέλειπε χιλιάδες χριστιανές γυναίκες στα τουρκικά χαρέμια¹⁵⁹⁶. Για να προβάλλει τον αντιχριστιανικό χαρακτήρα της συνθήκης, τόνιζε την αντίθεση σε αυτή των ηγετών της Εκκλησίας των Μεθοδιστών, των Βαπτιστών, των Επισκοπιανών καθώς και της Μεταρρυθμισμένης Εκκλησίας. Ο King, σε επιστολή του προς τον James Barton τόνιζε ότι η συνθήκη επέτρεπε στους Τούρκους, στο πλαίσιο της ισότιμης μεταχείρισης, να ιδρύσουν σχολεία στις Ηνωμένες Πολιτείες με σκοπό να προσηλυτίσουν τους χριστιανούς και τους εβραίους στο ισλάμ¹⁵⁹⁷.

Σε απάντηση μια ομάδα γερουσιαστών υπό τον Cleveland Dodge επισήμανε ότι καμία από τις εκκλησίες που υπέγραφαν την έκκληση δεν γνώριζαν τις συνθήκες στην Τουρκία και διαμαρτυρόταν για τη σύνδεση της συνθήκης με την εξυπηρέτηση εμπορικών συμφερόντων¹⁵⁹⁸. Η Αμερικανική Βιβλική Εταιρεία, το ABCFM, η YMCA, η YWCA επισήμαιναν την εύνοια που είχε δείξει η τουρκική κυβέρνηση στα αμερικανικά ιδρύματα και τόνιζαν τους κινδύνους για την εύρυθμη λειτουργία τους αν δεν κυρωνόταν η συνθήκη¹⁵⁹⁹. Οι υπέρμαχοι της κύρωσης της συνθήκης εξέδωσαν ένα συλλογικό τόμο, όπου μεταξύ άλλων συμμετείχαν με κείμενα ο Charles Evans Hughes, ο James Barton, ο Caleb Gates, ο Mark Bristol και ο γερουσιαστής William E. Borah, πρόεδρος της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων της Γερουσίας και πολέμιος από το 1920 της συμμετοχής των Ηνωμένων Πολιτειών στην Κοινωνία των

protection of American rights in Turkey and the fulfillment of President Wilson's arbitral award respecting Armenia", "Senator William H. King's Resolution Bearing on Armenian Question".

1595 *New York Times*, 13 Ιανουαρίου 1927.

1596 Στο ίδιο.

1597 Στο ίδιο.

1598 Στο ίδιο.

1599 *New York Times*, 3 Ιανουαρίου 1927.

Ο εκπρόσωπος της Αρμενικής κοινότητας της Αμερικής Vahan Cardashian υποστήριξε ότι ο Charles Evans Hughes χρησιμοποίησε τις εκχωρήσεις στην Οθωμανο-Αμερικανική Αναπτυξιακή Εταιρεία για να πιέσει τους Βρετανούς να δεχθούν την Standard Oil στην κοινοπραξία που εκμεταλλευόταν τα πετρέλαια του Ιράκ¹⁶⁰¹. Πρέπει να επισημανθεί, όμως, ότι όταν διεξήχθη η τελική συζήτηση για τη συνθήκη η εκχώρηση προς την Οθωμανο-Αμερικανική Αναπτυξιακή Εταιρεία είχε ακυρωθεί και το βιλαέτιο της Μοσούλης είχε κατακυρωθεί στο Ιράκ. Η αμερικανική κυβέρνηση, κατά συνέπεια, μετά τη συμφωνία με τους Βρετανούς δεν υποστήριζε την κύρωση της συνθήκης για να στηρίξει συγκεκριμένα οικονομικά συμφέροντα αλλά περισσότερο για να εδραιώσει ένα ευνοϊκό πλαίσιο για τη μελλοντική δραστηριοποίηση των αμερικανικών εταιρειών στην Τουρκία.

Οι υπέρμαχοι της κύρωσης της συνθήκης πίστευαν ότι τα αμερικανικά φιλανθρωπικά και εκπαιδευτικά ιδρύματα θα βοηθούσαν την κυβέρνηση της Τουρκίας να αναπτύξει την υλικοτεχνική και διοικητική υποδομή της χώρας και θα δημιουργούσαν ένα ευνοϊκό κλίμα για τη δραστηριοποίηση των Αμερικανών επιχειρηματιών¹⁶⁰². Πέρα από διακύβευμα οικονομικής επιρροής, όπως και το 1919 η κύρωση της αμερικανοτουρκικής συνθήκης της Λωζάννης αποτέλεσε την ευκαιρία να εκδηλωθεί ο προβληματισμός για τις σχέσεις της χριστιανικής Δύσης με τη Μουσουλμανική Ανατολή αλλά και τους κινδύνους από τη διάδοση του Κομμουνισμού. Οι οπαδοί της κύρωσης της συνθήκης τόνιζαν την ανάγκη προσέγγισης με τις ισλαμικές χώρες και επισήμαιναν ότι τα αμερικανικά ιδρύματα θα μπορούσαν να συμβάλουν στον εκσυγχρονισμό της τουρκικής κοινωνίας και τη διαμόρφωση μιας εκδυτικισμένης άρχουσας τάξης.

1600 *The Treaty with Turkey, why it should be ratified*, Νέα Υόρκη 1926.

1601 Gregory L. Aftandilian, *Armenia, Vision of a Republic, the Independence Lobby in America 1918-1927*, Βοστώνη 1981: 58.

1602 Thomas A. Bryson, "Admiral Mark L. Bristol, an Open-Door Diplomat in Turkey", *International Journal of Middle East Studies*, τ. 5, αρ. 4, Σεπτέμβριος, 1974: 461.

Αντίθετα, όσοι αντιτάσσονταν στην αμερικανοτουρκική προσέγγιση είχαν ως πρόταγμα την αντιμετώπιση του ισλαμικού κινδύνου και θεωρούσαν τους Τούρκους ως βάρβαρους σφαγείς, ανίκανους να εκπολιτιστούν. Προπάντων όμως έβλεπαν την διαίρεση των χριστιανικών δυνάμεων ενώπιον του ισλαμικού κινδύνου ως ένδειξη της διάβρωσης από τον υλισμό και την πίστη στις σύγχρονες επιστημονικές ανακαλύψεις που υποβάθμιζε τον ρόλο της εκκλησίας¹⁶⁰³. Η χριστιανική διδασκαλία παρουσιαζόταν ως το μόνο όπλο που θα μπορούσε να εμποδίσει τη διάδοση του κομμουνισμού στη Δύση¹⁶⁰⁴. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τον Horton, η παροχή αποκλειστικά κοσμικής εκπαίδευσης από τα αμερικανικά σχολεία στην Τουρκία θα είχε ως μόνο αποτέλεσμα την βαθμιαία ενίσχυση των ιδεολογικών εχθρών της Δύσης. Η σταυροφορία για την απόρριψη της Συνθήκης της Λωζάννης δεν ήταν απλώς μια έκφραση αλληλεγγύης στους χριστιανούς της Ανατολής, αλλά ένδειξη συγκρότησης ενός ισχυρού μετώπου εναντίον των ιδεολογικών εχθρών που απειλούσαν την ανατροπή της αμερικανικής δημοκρατίας. Η Ελλάδα και οι χριστιανοί της Τουρκίας θα αποτελούσαν τον κυματοθραύστη αυτής της απειλής, και για τον λόγο αυτό τα αμερικανικά ιδρύματα θα έπρεπε ανοιχτά να προωθούν τον εκχριστιανισμό της Τουρκίας¹⁶⁰⁵.

Η αμερικανική κυβέρνηση, το ABCFM και η YMCA-YWCA αντίθετα, πέρα από την εξυπηρέτηση των αμερικανικών οικονομικών συμφερόντων, πίστευαν ότι μόνο η σταθεροποίηση και ο εκσυγχρονισμός της Τουρκίας από τις Δυτικές χώρες θα δημιουργούσε ένα αποτελεσματικό ανάχωμα στις εξωτερικές ιδεολογικές απειλές. Όπως και το 1919 διέφεραν οι απαντήσεις στο ερώτημα ποιες ήταν οι χώρες που θα αποτελούσαν το ανάχωμα της Δύσης στην μουσουλμανική αλλά και την υλιστική κομμουνιστική απειλή. Οι δυνάμεις της ελληνικής προπαγάνδας στις Ηνωμένες Πολιτείες επέλεξαν να παρουσιάσουν την Ελλάδα ως τη μόνη χώρα που θα μπορούσε να αντισταθεί

1603 George Horton, *Η Μάστιγα της Ασίας*, Αθήνα 2006: 248.

1604 Στο ίδιο.: 222.

1605 Στο ίδιο.: 190.

στη διπλή απειλή. Η αμερικανική κυβέρνηση, αντίθετα, προσπάθησε να περιορίσει την επιρροή που οι εικόνες από τη σφαγή της Σμύρνης και η εκδίωξη των Ελλήνων και των Αρμενίων από τη Μικρά Ασία είχαν στην αμερικανική κοινή γνώμη και το Κογκρέσο, με σκοπό να προβάλει την κεμαλική Τουρκία ως παράγοντα προόδου στην Ανατολή. Η ηγεσία των Ρεπουμπλικανών αξιοποίησε για τον σκοπό αυτό την απροθυμία των Αμερικανών ψηφοφόρων να συμμετάσχουν οι Ηνωμένες Πολιτείες σε μια υπερπόντια εκστρατεία. Από την άλλη όμως, τα περιορισμένα αμερικανικά οικονομικά συμφέροντα στην Τουρκία και η προβολή της κεμαλικής Τουρκίας ως παράγοντα προόδου στην Ανατολή δεν ήταν δυνατόν να υπερκεράσουν την παραδοσιακή υποστήριξη στους χριστιανούς της Ανατολής και να ανατρέψει την εικόνα του βάρβαρου Τούρκου, ώστε να πετύχει η αμερικανική κυβέρνηση την κύρωση της Συνθήκης της Λωζάννης.

Η πολιτική προσέγγισης της Τουρκίας της αμερικανικής κυβέρνησης κατά τη δεκαετία του '20 δεν οδήγησε στα επιθυμητά αποτελέσματα. Η κρατικιστική οικονομική πολιτική των Τούρκων Εθνικιστών δεν ευνοούσε τις μεγάλες επενδύσεις από ξένους οικονομικούς παράγοντες. Η συνέχιση, εντούτοις, κατά τον Μεσοπόλεμο της λειτουργίας των αμερικανικών σχολείων και των νοσοκομείων στην Τουρκία ενίσχυσε τον φιλοαμερικανισμό της τουρκικής ηγεσίας που οι Ηνωμένες Πολιτείες αξιοποίησαν κατά τον Ψυχρό Πόλεμο¹⁶⁰⁶.

1606 Bryson, ο.π.: 466.

ε. Η μετάλλαξη της ελληνικής προπαγάνδας στις Ηνωμένες Πολιτείες από φορέα αλυτρωτισμού σε όργανο προάσπισης της ελληνικότητας των Νέων Χωρών

Μετά τη συνθήκη της Λωζάννης οι μόνες περιοχές με ελληνικό πληθυσμό που δεν είχε ενσωματώσει η Ελλάδα ήταν η Βόρειος Ήπειρος, τα Δωδεκάνησα και η Κύπρος. Η ελληνική κυβέρνηση όμως δεν επιθυμούσε να ανακινήσει μετά τη μικρασιατική καταστροφή ζητήματα που θα την έφεραν σε αντιπαράθεση με τις δυτικές δυνάμεις, και ως εκ τούτου δεν ευνοούσε την κινητοποίηση των Δωδεκανησίων και των Κυπρίων. Αντίθετα, επιδίωξε να διατηρήσει σε εγρήγορση τους Βορειοηπειρώτες των Ηνωμένων Πολιτειών. Η *Εθνική Πανηπειρωτική Ένωση* όμως ήδη από τα τέλη του 1920 είχε αρχίσει να φθίνει και ο Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως απηύθυνε εγκύκλιο στα Ηπειρωτικά σωματεία της Αμερικής, καλώντας τα να μη διαλυθούν και να επιμείνουν στον αγώνα για την ένωση της Βορείου Ηπείρου με την Ελλάδα¹⁶⁰⁷.

Η έλλειψη ενίσχυσης από το ελληνικό κράτος δεν εμπόδισε τη δραστηριοποίηση των Δωδεκανησίων των Ηνωμένων Πολιτειών. Το 1924 ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του Ιακώβου Καζαβή η βραχύβια *Επιτροπή Δωδεκανησίων της Αμερικής*¹⁶⁰⁸. Η οργάνωση εργάστηκε για τον συντονισμό των Δωδεκανησίων της Αμερικής και την ενημέρωση των Αμερικανών για την κατάσταση στα νησιά. Όταν ο Υπουργός Οικονομικών της Ιταλίας Volpi επισκέφθηκε τις Ηνωμένες Πολιτείες, η *Επιτροπή Δωδεκανησίων της Αμερικής*, χωρίς καμία συνεννόηση με την ελληνική πρεσβεία, του επέδωσε υπόμνημα διαμαρτυρίας¹⁶⁰⁹. Η αυτόνομη κινητοποίηση των Δωδεκανησίων παρουσιάζει ενδιαφέρον, γιατί έδωσε την αφορμή να τεθούν τα ζητήματα των Δωδεκανήσων, αλλά και της Κύπρου, σε διαφορετικό πλαίσιο.

1607 ΙΑΥΕ, Φ. Β49/1924, Ανώνυμη αναφορά προς το Α' Πολιτικό Τμήμα του Υπουργείου Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 13588, 18 Απριλίου 1924.

1608 Αθανασιάδης, ο.π.: 16.

1609 ΙΑΥΕ, Φ. Α5V5/1925, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Χ. Ι. Σιμόπουλου, αρ. πρωτ. 17377, 13 Νοεμβρίου 1925.

Ο Καζαβής σε άρθρο του στον *Εθνικό Κήρυκα* υποστήριξε ότι η απελευθέρωση των Δωδεκανήσων αποτελούσε κατά βάση αίτημα ενός λαού που δεν εννοούσε να αποτελέσει προγεφύρωμα του ιταλικού ιμπεριαλισμού για την κατάκτηση της Ανατολής. Κατηγόρησε όμως τους Σοσιαλιστές ότι ευνοούσαν την ανεξαρτησία των Δωδεκανήσων και όχι την ένωσή τους με την Ελλάδα, “διότι φοβούνται πως η εις την σημερινήν Ελλάδα απόδοσίς των, θα αποτελέση νέαν πηγὴν εκμεταλλεύσεώς από τους Έλληνες κεφαλαιοκράτας και υποδούλωσιν των νησιωτῶν εις την Ελληνικὴν μπουρζουαζίαν”. Η εφημερίδα *Εμπρός*, το ὄργανο των Ελλήνων Κομμουνιστῶν της Αμερικής, απάντησε στον Καζαβή ότι τόσο τα Δωδεκάνησα ὡς και η Κύπρος ἦταν θύματα αποικιακῆς εκμετάλλευσης και για τον λόγο αὐτό οι Ιταλοί και οι Βρετανοί Σοσιαλιστές δεν θα υποστήριζαν ποτέ την αυτοδιάθεσή τους. Οι Έλληνες κομμουνιστές της Αμερικής θεωρούσαν ὅτι πραγματικὴ αυτοδιάθεση θα αποτελούσε η απαλλαγὴ τόσο ἀπὸ την αποικιακὴ κυριαρχία ὡς και ἀπὸ την εκμετάλλευση της “εντοπίας και ελληνικῆς αστικῆς τάξεως των εμπόρων και τσορμπατζήδων”, η οποία θα μπορούσε να πραγματοποιηθεῖ μόνο στο πλαίσιο μιας Σοβιετικῆς Ομοσπονδίας της Μεσογείου¹⁶¹⁰. Το σύνθημα της αυτοδιάθεσης δεν θα ἔπρεπε να γίνει υλικό για εκμετάλλευση των “αστῶν πατριωτῶν”¹⁶¹¹.

Για πρώτη φορά μια, ἔστω περιθωριακὴ, ομάδα των Ελλήνων της Αμερικής αμφισβητοῦσε τη λογικὴ της αλυτρωτικῆς ιδεολογίας, ὡπως προωθείτο ἀπὸ τους εκπροσώπους του ελληνικοῦ κράτους και ἔθετε τα ζητήματα των Δωδεκανήσων και της Κύπρου ὡς περιπτώσεις αντιαποικιακοῦ αγώνα και εκμετάλλευσης των εργατῶν και αγροτῶν ἀπὸ τη ντόπια και ξένη αστικὴ τάξη. Η συγκρότηση της ελληνοαμερικανικῆς εθνοτικῆς ομάδας και η ἑνταξὴ των Ελλήνων κομμουνιστῶν στο αμερικανικὸ κίνημα επέτρεψε ἔτσι την ἀνάδυση ἀπόψεων για το εθνικὸ ζήτημα που ἀπείχαν ἀπὸ την γραμμὴ που προωθούσαν οι επίσημοι εκπρόσωποι του ελληνικοῦ κράτους.

¹⁶¹⁰ *Εμπρός*, 5 Σεπτεμβρίου 1925.

¹⁶¹¹ Στο ἴδιο.

Η προώθηση του αλυτρωτικού προγράμματος δεν αποτελούσε προτεραιότητα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Αντίθετα, η αναζωπύρωση της Βουλγαρομακεδονικής κίνησης στις Ηνωμένες Πολιτείες από τα μέσα του 1921 καθιστούσε επιτακτική την προβολή της ελληνικότητας των βορείων επαρχιών της Ελλάδας. Ο πρεσβευτής της Βουλγαρίας Στέφανος Παναρέτωφ προσκλήθηκε να μιλήσει στο θερινό σεμινάριο του Πολιτικού Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου του Delaware του 1921 για τις υποθέσεις της Εγγύς Ανατολής και λίγους μήνες αργότερα επισκέφθηκαν επίσημα τις Ηνωμένες Πολιτείες ο βασιλιάς της Βουλγαρίας Μπόρις και ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Σταμπολίσκυ¹⁶¹². Στις διαμαρτυρίες της ελληνικής πρεσβείας, επειδή δεν προσκλήθηκε Έλληνας αντιπρόσωπος, η διεύθυνση του κολλεγίου απάντησε ότι είχε απευθύνει πρόσκληση στον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος είχε αποποιηθεί. Ο Νικόλαος Κασσαβέτης, εκ μέρους της *Πανηπειρωτικής Ενώσεως* και ο Αδαμάντιος Πολυζωίδης, ο αρχισυντάκτης της *Ατλαντίδας*, ζήτησαν να εγγραφούν ως ομιλητές αλλά η αίτησή τους δεν έγινε δεκτή λόγω καθυστερημένης υποβολής. Τελικά η ελληνική πρεσβεία αναγκάστηκε να ζητήσει από φιλικά προσκείμενους στην Ελλάδα Αμερικανούς δημοσιογράφους και καθηγητές να παρέμβουν για να αντικρούσουν ανθελληνικές θέσεις¹⁶¹³.

Με αφορμή τις προειδοποιήσεις για συντονισμένη εκστρατεία των Βουλγάρων η ελληνική κυβέρνηση ανέθεσε στον πρόξενο στη Βοστώνη Λέοντα Ματλή, ο οποίος είχε θητεύσει και στη Μακεδονία πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους, να παρακολουθεί τις κινήσεις των βουλγαρικών κοινοτήτων της Αμερικής. Ο Ματλής πληροφορήθηκε ότι από το 1918 ως τις αρχές του 1922 δεν υπήρχε συντονισμένη δραστηριοποίηση των Βουλγαρομακεδόνων στην Αμερική. Η βουλγαρική κυβέρνηση είχε προσπαθήσει να κινητοποιήσει τους

1612 ΙΑΥΕ, Φ. 7.3/1923, Επιστολή του προξένου στη Βοστώνη Λέοντα Ματλή, αρ. πρωτ. 877, 21/3 Αυγούστου 1921.

1613 ΙΑΥΕ, Φ. 7.3/1923, Έκθεση του επιτετραμμένου Αλέξανδρου Βούρου, αρ. πρωτ. 1091, 31/13 Αυγούστου 1921.

σλαβόφωνους μετανάστες, αλλά οι προσπάθειές της δεν στέφθηκαν από μεγάλη επιτυχία. Αν και ιδρύθηκε η *Μακεδονική Αδελφότητα Φλώρινα* στην Indianapolis, Indiana και η *Μακεδονική Αδελφότητα Καστοριά* στο Fort Wayne, Indiana οι Βούλγαροι μετανάστες, οι οποίοι κατά τα δύο τρίτα κατάγονταν από την Ελληνική και τη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία, έδειξαν απροθυμία να συνδράμουν τον αγώνα¹⁶¹⁴. Οι Βούλγαροι, κατά τον Έλληνα πρόξενο, ήταν φιλόργυροι και νωχελικοί εκ φύσεως και επειδή κατάγονταν από αγροτικές και εργατικές τάξεις δεν είχαν “καλλιεργημένον το αίσθημα του πατριωτισμού”¹⁶¹⁵. Κυρίως όμως φοβούνταν ότι η ανάμειξή τους σε προπαγανδιστικές κινήσεις θα είχε ως αποτέλεσμα διώξεις των οικογενειών τους στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία και κυρίως αποκλεισμό της επιστροφής στον τόπο τους¹⁶¹⁶.

Ο Ματλής έκρινε ότι ήταν αναγκαία η συγκρότηση μιας *Παμμακεδονικής Ενώσεως*, ομοσπονδίας ελληνομακεδονικών σωματείων στο πρότυπο της *Εθνικής Πανηπειρωτικής Ενώσεως*, ώστε να εξουδετερωθεί η δράση των βουλγαρομακεδονικών αδελφοτήτων¹⁶¹⁷. Η *Παμμακεδονική Ένωση* θα παρακολουθούσε τους “Βουλγαρόφωνους” και τους “Ξενόφωνους” από την Ελλάδα και θα προσπαθούσε να τους προσηλυτίσει στην “ελληνική ιδέα”¹⁶¹⁸. Ο Ματλής επισήμαινε όμως την ανάγκη να επιλεγούν για την ηγεσία της Ενώσεως τα κατάλληλα πρόσωπα, ώστε να μην καταρρεύσει η προσπάθεια λόγω προσωπικών ή κομματικών διαφωνιών¹⁶¹⁹.

Πριν ξεκινήσει η συνδιάσκεψη της Λωζάννης τα βουλγαρομακεδονικά

1614 ΙΑΥΕ, Φ. 7.3/1923, Επιστολή του προξένου στη Βοστώνη Λέοντα Ματλή, αρ. εμπ. πρωτ. 3391, 3/16 Μαρτίου 1922.

1615 Στο ίδιο.

1616 Στο ίδιο.

1617 ΙΑΥΕ, Φ. 7.3/1923, Επιστολή του προξένου στη Βοστώνη Λέοντα Ματλή, αρ. εμπ. πρωτ. 5087, 8/21 Απριλίου 1922. Στη Νέα Υόρκη λειτουργούσαν τα ισχυρότερα σωματεία των Κοζανιτών, των Ναουσσαίων και των Σιατιστέων, ενώ στη Φιλαδέλφεια των Μοναστηριωτών. Ο Ματλής πρότεινε ως έδρα της Ενώσεως τη Νέα Υόρκη και ζήτησε να μετατεθεί εκεί ώστε να συντονίσει την προσπάθεια. Η ελληνική κυβέρνηση ενέκρινε το αίτημά του.

1618 ΙΑΥΕ, Φ. 7.3/1923, Τηλεγράφημα του προξένου στη Νέα Υόρκη Λέοντα Ματλή, αρ. εμπ. πρωτ. 7199, 7200, 29 Νοεμβρίου 1922.

1619 ΙΑΥΕ, Φ. 7.3/1923, Τηλεγράφημα του προξένου στη Νέα Υόρκη Λέοντα Ματλή, αρ. εμπ. πρωτ. 7199, 7200, 29 Νοεμβρίου 1922.

σωματεία των Ηνωμένων Πολιτειών και του Καναδά οργάνωσαν στο Fort Wayne, Indiana, μια από τις πόλεις με μεγάλη συγκέντρωση Βουλγαρομακεδόνων, την ιδρυτική συνδιάσκεψη της *Μακεδονικής Πολιτικής Οργάνωσης*, όπου αποφάσισαν να στείλουν υπομνήματα στις κυβερνήσεις των Δυτικών Συμμάχων και των Ηνωμένων Πολιτειών, διεκδικώντας την αυτονομία της Μακεδονίας¹⁶²⁰. Οι σύνεδροι θεώρησαν ότι η ιδέα της ανεξαρτησίας θα έβρισκε ανταπόκριση στις άλλες εθνότητες της Μακεδονίας και θα συναντούσε μεγαλύτερη απήχηση στην αμερικανική κοινή γνώμη. Η ευνοϊκή αντιμετώπιση από τους Αμερικανούς της συνεργασίας των υποκινητών της Βουλγαρομακεδονικής κίνησης στην Αμερική με Τούρκους, Αλβανούς και Κουτσόβλαχους ήταν που προκαλούσε και τη μεγαλύτερη ανησυχία στην ελληνική κυβέρνηση¹⁶²¹. Η αναζωπύρωση της φιλοβουλγαρικής προπαγάνδας κατά τη Διάσκεψη της Λωζάννης εκδηλώθηκε και με την προβολή του αιτήματος για την παραχώρηση στη Βουλγαρία της κυριαρχίας στο διάδρομο της Αλεξανδρούπολης¹⁶²².

Αν και η ανταλλαγή των πληθυσμών ενίσχυσε την πληθυσμιακή ομοιογένεια της Ελληνικής Μακεδονίας, οι Έλληνες διπλωμάτες είχαν πληροφορίες για τη λειτουργία παραρτήματός της *Μακεδονικής Πολιτικής Οργάνωσης*, το οποίο βρισκόταν σε επικοινωνία με τις Οργανώσεις της Βουλγαρίας και της Αμερικής. Η *Μακεδονική Πολιτική Κίνηση* της Αμερικής εξέδωσε στην Indianapolis, Indiana το αγγλόφωνο περιοδικό *Macedonia* για να ενημερώσει την αμερικανική κοινή γνώμη για τις πιέσεις που ασκούσε το ελληνικό κράτος στον “Μακεδονικό πληθυσμό” και τον αγώνα για την ανεξαρτησία της Μακεδονίας¹⁶²³. Μετά την ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο

1620 Altankov, *ο.π.*, 69. Danforth, *ο.π.*, 95. ΙΑΥΕ, Φ. 7.3/1923, Τηλεγράφημα του προξένου στη Νέα Υόρκη Λέοντα Ματλή, αρ. εμπ. πρωτ. 11419, 16/29 Οκτωβρίου 1922.

1621 ΙΑΥΕ, Φ. 7.3/1923, Επιστολή του προξένου στη Βοστώνη Λέοντα Ματλή, αρ. εμπ. πρωτ. 3708, 15/28 Μαρτίου 1922.

1622 Ellinor F. B. Grogan, “The Bulgarian Aspect of the Near Eastern Treaty”, *Journal of the British Institute of International Affairs*, τ. 2, αρ. 1, Ιανουάριος 1923: 35-37.

1623 *Macedonia*, τ. 1, Ιανουάριος 1932, αρ. 1: 1. Η *Μακεδονική Πολιτική Ένωση* δεν δεχόταν ότι αποτελούν έθνος διαφορετικό από το βουλγαρικό αλλά υποστήριζε ότι ο μόνος τρόπος να πάψει η διαμάχη των βαλκανικών κρατών ήταν να αποτελέσει η Μακεδονία ανεξάρτητο πολυεθνικό κράτος. Βλ. επίσης Fritz-Konrad Kruger, “Is Macedonia qualified for statehood”,

υπήρχε διάχυτος ο φόβος ότι η Ελλάδα κινδύνευε να χάσει και τη Μακεδονία. Ήταν επόμενο οι ελληνικές αρχές να φοβούνται ότι η Μακεδονική Οργάνωση διατηρούσε στελέχη τα οποία θα ηγούνταν στη μελλοντική επανάσταση στην Ελληνική Μακεδονία¹⁶²⁴. Αναγκαστικά η ελληνική προπαγάνδα στις Ηνωμένες Πολιτείες στράφηκε στην προάσπιση των κεκτημένων, θέτοντας ως προτεραιότητα τη συγκρότηση μιας ισχυρής Ελληνομακεδονικής Οργάνωσης.

Η υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης και η ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας δεν οδήγησε στην αποδυνάμωση του ρόλου των Ελλήνων της Αμερικής ως φορέα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Ο Ιωάννης Γεννάδιος επισήμανε ότι “οφείλομεν, αντί πάσης θυσίας και πάσης δαπάνης και διά παντός τρόπου ν’ αναζωπυρώσωμεν τον παλαιόν εκ παραδόσεως φιλλεληνισμόν των Αμερικανών και προσεταιρισθώμεν την συμπάθειαν και εύνοιαν Δυνάμεως ήτις δι’αλμάτων καταλαμβάνει την πρωτεύουσαν εν τη οικουμένη θέσιν, και ήτις μοιραίως θα επιδρά εις το εξής τελεσφόρως επί της φοράς των παγκοσμίων πραγμάτων”¹⁶²⁵.

Η Ελλάδα πλέον ήταν δύναμη που υποστήριζε το εδαφικό status quo στα Βαλκάνια, σε αντίθεση προς την αναθεωρητική Βουλγαρία, αλλά ενδιαφερόταν και για την προάσπιση των δικαιωμάτων των χριστιανών της Τουρκίας. Η μεταβολή αυτή των προτεραιοτήτων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μετέβαλε και τον χαρακτήρα της δράσης της ελληνικής προπαγανδας. Κατά τον Μεσοπόλεμο, έτσι, οι Έλληνες διπλωμάτες και οι ελληνοαμερικανικές οργανώσεις στις Ηνωμένες Πολιτείες εστίασαν την προσοχή της στην προάσπιση της ελληνικότητας της Μακεδονίας, του ζητήματος που από την πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα αποτέλεσε την

Macedonia, τ. 1, Ιανουάριος 1932, αρ. 1: 2-5. Εντούτοις, στα τέλη της δεκαετίας του 1920 συγκροτήθηκε από κομμουνιστές η *Μακεδονική Λαϊκή Ένωση*, η οποία υποστήριζε τη γραμμή της Κομιντέρν για τη λύση του Μακεδονικού στο πλαίσιο μιας Βαλκανικής Ομοσπονδίας, Altankov, *ο.π.*: 62-63.

1624 ΙΑΥΕ, Φ. 7.3/1923, Τηλεγράφημα του Β' Πολιτικού Τμήματος του Υπουργείου Εξωτερικών προς την Επιτελική Υπηρεσία Στρατού, αρ. πρωτ. 31621, 20 Νοεμβρίου 1923.

1625 ΙΑΥΕ, Φ. 30.6.2/1922, Τηλεγράφημα του Ιωάννη Γενναδίου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Γεώργιο Μπαλτατζή, αρ. πρωτ. 14271, 21/4 Μαΐου 1922.

αφορμή της οργάνωσης της ελληνικής προπαγάνδας στην Αμερική αλλά και την προστασία της ελληνικής μειονότητας της Τουρκίας. Αντίθετα, τα ζητήματα της Κύπρου και των Δωδεκανήσων προβλήθηκαν από μετανάστες που κατάγονταν από εκεί χωρίς την παρότρυνση και παρά τις υποδείξεις του ελληνικού κράτους, που δεν επιθυμούσε στη φάση αυτή να διαταράξει τις σχέσεις του με τη Βρετανία και την Ιταλία. Η συνολική αυτονόμηση των Ελληνοαμερικανών επέτρεψε την δραστηριοποίηση αλυτρωτικών ομάδων, χωρίς απαραίτητα την επέμβαση και τη στήριξη του ελληνικού κράτους.

Η αυτονόμηση των Ελλήνων της Αμερικής

α. Η Αρχιεπισκοπή Αμερικής από όργανο ελέγχου του ελληνικού κράτους σε σύμβολο της ελληνοαμερικανικής εθνοτικότητας

Οι Έλληνες διπλωμάτες, ήδη στα τέλη του 1917, είχαν συνειδητοποιήσει ότι το ξενοφοβικό κλίμα που είχε επικρατήσει στις Ηνωμένες Πολιτείες είχε οδηγήσει στην υιοθέτηση από την Αμερικανική Κυβέρνηση μιας πολιτικής πλήρους αφομοίωσης (εξαμερικανισμού) των μεταναστών. Η αποτυχία της *Πανελληνίου Ενώσεως*, κατά συνέπεια, δεν αντιμετωπιζόταν μόνο ως αποτέλεσμα των οικονομικών ατασθαλιών και της διοικητικής ανεπάρκειας των στελεχών της αλλά και ως αναπόφευκτη συνέπεια της αρνητικής αντιμετώπισης από τις αμερικανικές αρχές όλων των εθνοτικών οργανώσεων¹⁶²⁶. Τα προσκόμματα που προέβαλλαν οι κατά τόπους αμερικανικές αρχές στις αιτήσεις για την ίδρυση σχολείων ήταν ενδεικτικά της προσπάθειας διάβρωσης των εθνοτικών δικτύων¹⁶²⁷. Από την άλλη, διαφεύδοντας τους φόβους για μαζικό προσηλυτισμό, σύμφωνα με τον μετέπειτα επίσκοπο Βοστώνης Ιωακείμ, σε σύνολο 400.00 Ελλήνων μόνο 500 ήταν διαμαρτυρόμενοι¹⁶²⁸.

Οι Έλληνες διπλωμάτες κατέληξαν κατά συνέπεια ότι ο μόνος θεσμός

1626 ΙΑΥΕ, Φ. Β 35.4/1918, Επιστολή του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 1206, 11/24 Νοεμβρίου 1917, “Η ανάγκη δε της χρησιμοποιήσεως της εκκλησίας και μόνης της εκκλησίας καθίσταται επιτακτικότερα εκ της δράσεως ην κατωτέρω εξηγώ της απορροφητικής εργασίας, ήτις μετά ζήλου από τινος ενεργείται. Δι όλων των μέσων επιδιώκεται η αμερικανοποίησις των ξένων, διευκολύνεται η αίτησις της Αμερικανικής υπηκοότητος, ηθική βία εξασκείται υπό των ιδιωτών και των αρχών όταν τούτο είναι δυνατόν και εν γένει παν μέσον χρησιμοποιείται όπως η Αμερικανοποίησις συντελεσθή ταχύτατα”. Φ. Β35.4/1918, Έκθεση του επιτετραμμένου Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 9152, 28/11 Ιουλίου 1918, “Ως εκ τούτου Σωματεία χαρακτηρισθέντα ως εθνικόν έχοντα τον σκοπόν δεν θα έχωσι την απαιτούμενην ελευθερίαν ενεργείας εν τω μέλλοντι”.

1627 Στο ίδιο, “Έχω την εντύπωσιν ότι θα ευρεθώμεν αργότερον προ μέτρων καταθλιπτικών όσον αφορά ιδίως τα σχολεία. Η αντίδρασις ήρχισεν από τούδε εκδηλούμενη, οι ορθόδοξοι Σύροι ζητήσαντες άδειαν προς ίδρυσιν σχολείου, έλαβον αρνητικήν απάντησιν, επί τω λόγω ότι υπάρχει αφθονία τοιούτων ενταύθα και είναι περιττή πάσα δαπάνη προς τοιούτον σκοπόν”.

1628 *Εθνικός Κήρυξ*, 12 Οκτωβρίου 1919, Διάλεξη του μετέπειτα Μητροπολίτη Βοστώνης Ιωακείμ Αλεξόπουλου στη YMCA Νέας Υόρκης. Από αυτούς ένα μεγάλο ποσοστό ήταν Ευαγγελιστές Ρωμιοί που μετανάστευσαν από τη Μικρά Ασία. Βλ. Xenides, ο.π.: 133-136.

που θα μπορούσε να συγκρατήσει τους δεσμούς των μεταναστών με την Ελλάδα ήταν η εκκλησία. Ο σεβασμός του αμερικανικού κράτους προς τους θρησκευτικούς θεσμούς αφενός, και ο ισχυρός συναισθηματικός δεσμός των μεταναστών προς την ορθόδοξη εκκλησία σε συνδυασμό με το χαμηλό πνευματικό επίπεδο των μεταναστών αφετέρου, αποτελούσαν τους βασικούς λόγους για να δώσει έμφαση η ελληνική κυβέρνηση στην οργάνωση των εκκλησιών της Αμερικής¹⁶²⁹. Η Αρχιεπισκοπή ήταν ο μόνος θεσμός ο οποίος, παρακάμπτοντας τις αντιδράσεις της αμερικανικής κυβέρνησης, θα μπορούσε να ιδρύσει απογευματινά σχολεία στα οποία τα παιδιά θα διδάσκονταν ελληνικά και ιστορία¹⁶³⁰.

Ένας από τους λόγους που το Οικουμενικό Πατριαρχείο, με τον τόμο του 1908, έδωσε στην Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδας τη δικαιοδοσία στις εκκλησίες της διασποράς ήταν η ανάγκη διορισμού επισκόπου για τις ελληνικές εκκλησίες της Αμερικής. Ο κανονισμός της Επισκοπής Αμερικής, παρότι ψηφίστηκε από την ελληνική βουλή, τελικά δεν εφαρμόστηκε ποτέ¹⁶³¹. Σε αυτό συνέβαλαν οι πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα, αλλά και η αναγνώριση από την αμερικανική κυβέρνηση στην Εκκλησία της Ρωσίας της εποπτείας όλων των ορθόδοξων εκκλησιών της Αμερικής¹⁶³². Η συνειδητοποίηση όμως, από την κυβέρνηση Βενιζέλου, μετά το 1917, της αξίας των Ελλήνων της Αμερικής και της Ορθόδοξης Εκκλησίας ως μέσων προώθησης των ελληνικών διεκδικήσεων συνέβαλε στην προώθηση του ζητήματος της οργάνωσης των εκκλησιών της Αμερικής.

1629 ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Έκθεση του επιτετραμμένου Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 9152, 28/11 Ιουλίου 1918, “Το θρησκευτικόν αίσθημα παραμένει μέχρι σήμερον πάντοτε ζωηρόν εις την καρδίαν του και ως εκ τούτου ευχερώς βοηθεί την Κοινότητα προς τον σκοπόν τούτον. Το σχολείον, η φιλανθρωπία, η αλληλεγγύη είναι αφηρημέναι ιδέαι αι οποίαι δεν τον συγκινοῦσι. Οι εδώ μετανάσται είνε ως επί το πλείστον εκ της Παλαιάς Ελλάδος, οι οποίοι ούτε κατά την δουλείαν είχαν το υπέρ του σχολείου αίσθημα λίαν ζωηρόν εκ της εξασφαλίσεως δε της παιδείας διά του Κράτους δεν έσχε ευκαιρείαν όπως οξύνη τοιούτον τι συναισθημα”.

1630 ΙΑΥΕ, Φ. 41.2.1/1926, Έκθεση του επιτετραμμένου Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 3964, 10 Νοεμβρίου 1918.

1631 Ν.Δ. 1461 περί *Εκκλησιαστικής Διοικήσεως εν Αμερική Ελλήνων Ορθοδόξων*.

1632 Ο Contopoulos, ο.π.: 133, υποστηρίζει ότι αυτή είναι και μία από τις αιτίες που καθυστέρησαν ως το 1918 την ίδρυση της Αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής.

Ένας από τους στόχους της επίσκεψης του Μητροπολίτη Αθηνών Μελέτιου στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1918 ήταν η οργάνωση της Ελληνορθόδοξης Αρχιεπισκοπής Αμερικής. Η Ιερά Σύνοδος εξέδωσε σχετική απόφαση στις 18 Ιουλίου 1918 και εξουσιοδότησε τον Μελέτιο στο πλαίσιο της αποστολής του να προβεί στις σχετικές διαδικασίες. Στο βαθμό που η Εκκλησία της Ελλάδας λειτουργούσε με βάση τους νόμους του ελληνικού κράτους, η επισκοπή Αμερικής θα διέπετο από τον νόμο που είχε ψηφίσει η Βουλή. Ο διορισμός του αρχιεπισκόπου Αμερικής από την ελληνική κυβέρνηση, στην περίπτωση αυτή, ήταν πιθανό να θεωρηθεί ως παραβίαση του θεμελιακού, για την αμερικανική συνταγματική τάξη, δικαιώματος των κυβερνώνμενων να έχουν λόγο στη διακυβέρνηση¹⁶³³. Στο βαθμό που η αρχιεπισκοπή θα είχε ως ποίμνιο και Αμερικανούς πολίτες και ως χώρο δικαιοδοσίας τις Ηνωμένες Πολιτείες η ελληνική κυβέρνηση δεν μπορούσε να έχει καμία ανάμειξη.

Ο επιτετραμμένος της Ελλάδας υποστήριξε ότι για να γίνει αποδεκτό από τις αμερικανικές αρχές το καταστατικό θα έπρεπε να φανεί ότι η Αρχιεπισκοπή Αμερικής ακολουθεί τους παραδοσιακούς κανόνες της ορθόδοξης εκκλησίας και όχι ένα νόμο του ελληνικού κράτους. Παράλληλα, το μεταφρασμένο στα αγγλικά καταστατικό θα έπρεπε να εγκριθεί από τουλάχιστον μία πολιτεία ώστε η Αρχιεπισκοπή να θεωρηθεί αμερικανικό ίδρυμα¹⁶³⁴. Οι απόψεις αυτές προσέκρουσαν στην αντίδραση του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, καθώς έθεταν υπό αίρεση την βασική αιτία αποστολής επισκόπου, που ήταν ο έμμεσος έλεγχος των μεταναστών. Η ελληνική κυβέρνηση δεν ήταν διατεθειμένη να δεχθεί την ίδρυση Αυτοκέφαλης

1633 ΙΑΥΕ, Φ. Β 35.4/1918, Τηλεγράφημα του επιτετραμμένου Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 208, 16 Σεπτεμβρίου 1918, “Επί πλέον ανάγκη όπως εις όμματα Αμερικανών μη φαίνεται ορθόδοξος Εκκλησία υπηρεσίαν Ελληνικού Κράτους”.

1634 ΙΑΥΕ, Έκθεση του επιτετραμμένου Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, Φ. 41.2.1/1926, αρ. πρωτ. 3964, 10 Νοεμβρίου 1918, “Επειδή κατά το Αμερικανικόν σύνταγμα πας νόμος δέον να προέρχεται παρά του λαού ή τουλάχιστον να γίνεται δεκτός υπό του λαού, μη εξαιρουμένων και των περί της Θρησκείας νόμων, πρέπει να μη φανή ότι κάμνομεν νέαν νομοθεσίαν, αλλ’ότι την υπάρχουσαν έκπαλαι εκκλησιαστικήν νομοθεσίαν προσαρμόζομεν διά την εν Αμερική Αρχιεπισκοπήν προς τας επιτοπίους συνθήκας. Προς τούτο η διδασκαλία της εκκλησίας μας και οι κανόνες και θεμελιώδεις διατάξεις γενικού οργανισμού των Κοινοτήτων, πρέπει να μεταφρασθώσιν εις την Αγγλικήν γλώσσαν και να συνδεθώσιν ως σύνολον”.

Εκκλησίας Αμερικής, η οποία θα ευνοούσε την ανεξάρτητη οργάνωση των Ελλήνων της Αμερικής¹⁶³⁵. Η Αρχιεπισκοπή θα ήταν πρωτίστως ένα νέο μέσο για την εξυπηρέτηση των αναγκών του ελληνικού κράτους και όχι των μεταναστών¹⁶³⁶. Είναι χαρακτηριστικό της στάσης του ελληνικού κράτους, ότι αφού ο Έλληνας επιτετραμμένος συνέκρινε τα διοικητικά συστήματα των καθολικών και διαμαρτυρομένων εκκλησιών της Αμερικής, πρότεινε την υιοθέτηση για την Εκκλησία της Αμερικής του συστήματος που ίσχυε “εν τη Υποδούλω Ελλάδα” με σκοπό ο αρχιεπίσκοπος να ελέγχει τους Λαϊκούς¹⁶³⁷. Αποτέλεσμα των διστάμενων συμφερόντων μεταξύ της ελληνικής και της αμερικανικής κυβέρνησης ήταν ο διορισμός Συνοδικού Επιτρόπου και όχι Αρχιεπισκόπου της Εκκλησίας της Αμερικής. Μετά από μια πρώτη εκτίμηση της καταστάσεως ο Μελέτιος πρότεινε τη θέση του Συνοδικού Επιτρόπου στον αρχιμανδρίτη Χρυσόστομο Παπαδόπουλο, ο οποίος όμως αρνήθηκε. Η Ιερά Σύνοδος, με πρότασή του Μελέτιου, ανέθεσε τότε τη θέση στον Αλέξανδρο τιτουλάριο επίσκοπο Ροδοστόλου από τη Νικομήδεια της Μικράς Ασίας¹⁶³⁸.

Όπως ήταν επόμενο, στο φορτισμένο από τον Διχασμό πολιτικό κλίμα η ανάληψη των καθηκόντων από τον Αλέξανδρο αντιμετωπίστηκε ως προσπάθεια της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων να ελέγξει τις κοινότητες της Αμερικής και

1635 ΙΑΥΕ, Φ. Β 35.4/1918, Κρυπτογράφημα προς τον επιτετραμμένο Γεώργιο Ρούσσο, αρ. εμπ. πρωτ. 8595, 22 Σεπτεμβρίου 1918, “Ενδεικνυομένη εν τούτοις αυτή επέκτασις δικαιοδοσίας δεν δύναται κατ’ουδένα λόγον παρεμποδίση ίδρυσιν Αρχιεπισκοπής ήτις κατά την γνώμην μας δέον κατ’ουσίαν εξαρτάται από Συνόδου ουδέ συμφέρει εις σκοπόν μας χειραφετήσωμεν απολύτως Αρχιεπισκοπήν ήτις ούτω θα διέφευγε πιθανώς βραδύτερον και την της Πρεσβείας επιρροήν”.

1636 ΙΑΥΕ, Φ. 41.2.1/1926, Έκθεση του επιτετραμμένου Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 3964, 10 Νοεμβρίου 1918, “Τα μεγάλα σχέδια περί μελλούσης εν Αμερική Ορθοδοξίας δεν δύνανται επί του παρόντος ούτε να επιδειχθώσι, ούτε καν να εξετασθώσι, διότι μόνον η μελλοντική εξέλιξις δύναται να καταστήση ταύτα δυνατά. Επί του παρόντος κατά την κρίσιν μου μόνον περί Ελλάδος πρέπει να σκεπτόμεθα και διά την εξυπηρέτησιν των αναγκών αυτής και μόνης θα φροντίζωμεν”.

1637 ΙΑΥΕ, Φ. 26.6/1921, Υπόμνημα επί της Οργανώσεως του εν Αμερική Ελληνισμού, “Διά την ημετέραν εκκλησίαν καλόν θα ήτο να εφηρμόζετο το εν τη Υποδούλω Ελλάδι, καταλλήλως τελειοποιούμενον δι’όσων επί μέρους ευρίσκωμεν καλών και προσφόρων ταις ενταύθα συνθήκαις”.

1638 ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Τηλεγράφημα της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδας προς την Ελληνική Πρεσβεία στην Ουάσιγκτων, αρ. εμπ. πρωτ. 9874, 17 Οκτωβρίου 1918. Ο Έλληνας επιτετραμμένος Γεώργιος Ρούσσος πίστευε ότι ο Μελέτιος ως “εnthουσιώδης Έλλην, προοδευτικός, άνθρωπος θελήσεως και επιβολής” ήταν ο μόνος κατάλληλος να αναλάβει τη θέση του επισκόπου Αμερικής. Βλ. και ΙΑΥΕ, Φ. Β 35.4/1918, Επιστολή του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 1206, 11/24 Νοεμβρίου 1917.

να εξουδετερώσει τους πολιτικούς της αντιπάλους. Η Ατλαντίδα, η οποία από το 1915 θεωρούσε απαραίτητη την αποστολή επισκόπου ώστε να σταματήσουν οι κοινοτικές έριδες, κατηγορήσε τον Αλέξανδρο για την απόπειρα να παρέμβει στις ανεξάρτητες κοινότητες της Αμερικής¹⁶³⁹. Ο ισχυρισμός αυτός, στο κλίμα ξενοφοβίας που επικρατούσε μετά την έναρξη του πολέμου, δεν ήταν μόνο απλή πράξη αντιπολίτευσης στον Βενιζέλο αλλά εξέφραζε την αντίδραση των ελληνικών κοινοτήτων στην προσπάθεια ελέγχου τους από την ελληνική κυβέρνηση. Τις αντιδράσεις επέτεινε ο απότομος χαρακτήρας του επισκόπου Αλεξάνδρου που ήρθε σε σύγκρουση με την ηγεσία πολλών κοινοτήτων.

Μετά την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920 ο Μελέτιος καθαιρέθηκε από το αξίωμα του Μητροπολίτη Αθηνών, στο οποίο επανήλθε ο Θεόκλητος. Ο Αλέξανδρος αρχικά έδειξε συμβιβαστική στάση και εξεδήλωσε την επιθυμία να αποδεχθεί το νέο καθεστώς, εφόσον εξασφάλιζε την αναγνώρισή του αξιώματός του¹⁶⁴⁰. Όταν, όμως, η Ιερά Σύνοδος κάλεσε τον Αλέξανδρο σε απολογία, αυτός αρνήθηκε να υπακούσει στις εντολές ενός “καθαιρεμένου αρχιεπίσκοπου” όπως αποκάλεσε τον Θεόκλητο¹⁶⁴¹. Τον Φεβρουάριο του 1921 έφτασε στην Αμερική και ο Μελέτιος, ο οποίος, θεωρώντας ότι παρέμενε ο νόμιμος Μητροπολίτης Αθηνών, ζήτησε την υποστήριξη των ελληνικών κοινοτήτων της Αμερικής¹⁶⁴². Ο Μελέτιος, βέβαια, σε μια προσπάθεια συμβιβασμού με το νέο πολιτικό καθεστώς δήλωσε, με τη σειρά του, στον Έλληνα επιτετραμμένο ότι αναγνώριζε ως νόμιμη την επαναφορά του Κωνσταντίνου στον θρόνο αλλά απέρριπτε την ανάμειξη της ελληνικής κυβερνήσεως στις υποθέσεις της Εκκλησίας της Ελλάδας, καθώς μόνο Μείζων Σύνοδος θα μπορούσε να τον καταδικάσει¹⁶⁴³. Όπως και ο Αλέξανδρος, υποστήριξε ότι η παρουσία του ήταν το μόνο μέσο που

1639 Ατλαντίς, 5 Απριλίου 1919.

1640 ΙΑΥΕ, Φ. 21.4/1922, Τηλεγράφημα του προξένου Νεα Υόρκης Παπαγιαννόπουλου, αρ. εμπ. πρωτ. 15931, 12/25 Δεκεμβρίου 1920.

1641 Saloutos, ο.π.: 284.

1642 ΙΑΥΕ, Φ. 21.4/1922, Υπόμνημα του Μητροπολίτη Αθηνών Μελέτιου προς τον επιτετραμμένο της Ελλάδας στην Ουάσιγκτων Αλέξανδρο Βούρο, αρ. πρωτ. 5261, 23 Απριλίου 1921.

1643 Στο ίδιο.

συγκρατούσε την “οξύτητα της πολιτικής διαιρέσεως” στις ελληνικές κοινότητες¹⁶⁴⁴. Ο Μελέτιος γνώριζε ότι νομικά η ελληνική κυβέρνηση δεν μπορούσε να εμποδίσει τη λειτουργία μιας ανεξάρτητης ελληνικής εκκλησίας και αξιοποιούσε τον φόβο του Υπουργείου Εξωτερικών για την αυτονόμηση των ελληνικών κοινοτήτων και την επιτάχυνση του εξαμερικανισμού. Συγχρόνως επέσεισε την απειλή για τις επιπτώσεις που θα είχε η εκκλησιαστική διαμάχη στην υποστήριξη των προτεσταντικών εκκλησιών της Αμερικής στην Ελλάδα¹⁶⁴⁵.

Στις 20 Φεβρουαρίου 1921 ο Αλέξανδρος εξέδωσε μια εγκύκλιο όπου δήλωνε ότι στο εξής αναγνώριζε μόνο το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως ανώτερη εκκλησιαστική αρχή, καθώς η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας ήταν αντικανονική¹⁶⁴⁶. Και στην ανακοίνωση αυτή δεν αποκήρυσε την ελληνική κυβέρνηση, αλλά μόνο την ανάμειξή της στα εσωτερικά της εκκλησίας¹⁶⁴⁷. Με την πράξη του αυτή δεν θεωρούσε ότι παρέβαινε το γράμμα του Τόμου του 1908 αλλά λάμβανε προσωρινά μέτρα για την αντιμετώπιση μιας έκτακτης κατάστασης¹⁶⁴⁸. Ο Ιερατικός Σύνδεσμος των Ελλήνων Κληρικών Αμερικής ενέκρινε την απόφαση του Αλεξάνδρου και τηλεγράφησε στον τοποτηρητή του Οικουμενικού Πατριαρχείου Δωρόθεο ότι στο εξής έθετε τις εκκλησίες της Αμερικής υπό την δικαιοδοσία του¹⁶⁴⁹. Ο Δωρόθεος θεώρησε ότι η πράξη αυτή δεν αντέβαινε στον τόμο του 1908, νομιμοποιώντας τη θέση του Αλέξανδρου στο εσωτερικό των ελληνικών κοινοτήτων¹⁶⁵⁰.

1644 Στο ίδιο.

1645 Στο ίδιο.

1646 *Εκκλησιαστικός Κήρυξ*, I, 2 Σεπτεμβρίου 1921: 2-9, “Ημείς ως Αρχή Εκκλησιαστική κανονική, υπό κανονικής Συνόδου διωρισμένη και εγχατεστείμένη ενταύθα, ουδεμίαν κοινωνίαν Εκκλησιαστικήν θα έχωμεν προς τος εν Ελλάδι κρατήσαν Εκκλησιαστικό Καθεστώς. Δηλούμεν δε ότι μέχρι του συμφώνως προς κανόνας Εκκλησίας καθορισμού καταστάσεως, ως μόνην κανονικήν ημών Αρχήν θα αναγνωρίσωμεν το Οικουμενικόν Πατριαρχείον και προς αυτό διά πάσαν υπόθεσιν της εν Αμερικής Εκκλησίας θα επικοινωνούμεν”.

1647 AMM, Επιστολή του Μητροπολίτη Αθηνών Μελέτιου προς τον Έλληνα πρόξενο στη Νέα Υόρκη, 12/25 Μαρτίου 1921.

1648 *Εκκλησιαστικός Κήρυξ*, I, 2 Σεπτεμβρίου 1921: 2-9.

1649 ΙΑΥΕ, Φ. 21.4/1922, Υπόμνημα του Συνοδικού Επιτρόπου Αλεξάνδρου προς τον Υπουργό των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Θ. Ζαΐμη, 21 Απριλίου 1921. Ο Αλέξανδρος υποστήριξε ότι είχε την υποστήριξη των δύο τρίτων των κληρικών της Αμερικής.

1650 ΙΑΥΕ, Φ. 21.4/1922, Τηλεγράφημα του Έλληνα προξένου στα Ιεροσόλυμα Δρακόπουλου,

Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας κήρυξε τον Μελέτιο, τον Αλέξανδρο και όσους ιερείς τους υποστήριζαν ως σχισματικούς, δήλωσε ότι τα μυστήρια που θα τελούσαν θα θεωρούνταν άκυρα και διόρισε νέο Συνοδικό Επίτροπο τον επίσκοπο Σπάρτης Γερμανό Τρωϊανό¹⁶⁵¹. Οι κοινότητες, που ήδη στο προηγούμενο διάστημα είχαν χωριστεί σε δύο ομάδες με πολιτικά κριτήρια, απέκτησαν και δύο αντίπαλες θρησκευτικές ηγεσίες. Οι δύο τοποτηρητές ζήτησαν την αναγνώριση των αμερικανικών αρχών και ξεκίνησε σε διάφορες πόλεις μια σειρά δικών μεταξύ των αντιπάλων ηγεσιών για την κυριότητα της κοινοτικής περιουσίας¹⁶⁵². Ο Γερμανός προσπάθησε μάλιστα με όργανο τον τόμο του 1908 να πείσει τα αμερικανικά δικαστήρια ότι είναι η μόνη νόμιμη αρχή των εκκλησιών της Αμερικής¹⁶⁵³. Ορισμένοι πρότειναν ως μέσο εκτόνωσης της πολιτικής κρίσης την ανακήρυξη Αυτοκέφαλής Ορθόδοξης Αρχιεπισκοπής Αμερικής, μια ανάλογη απόφαση όμως απαιτούσε την έγκριση της Εκκλησίας της Ελλάδας για να είναι νόμιμη¹⁶⁵⁴. Η ύπαρξη δύο αντιπάλων επισκόπων στην Αμερική ενίσχυε το πολιτικό ρήγμα στο εσωτερικό των κοινοτήτων. Κυρίως όμως προκαλούσε φόβους στην ελληνική κυβέρνηση ότι μειωνόταν το κύρος της ορθόδοξης εκκλησίας ενώπιον των Διαμαρτυρομένων και ότι ανατρεπόταν η εικόνα των Ελλήνων ως “παραγόντων πολιτισμού και προόδου” στην Εγγύς Ανατολή¹⁶⁵⁵.

Την 1η Σεπτεμβρίου του 1921 ο Μελέτιος συγκάλεσε Κληρικολαϊκή

αρ. εμπ. πρωτ. 4769, 21/6 Μαρτίου 1921.

1651 ΙΑΥΕ, Φ. 21.4/1922, Υπόμνημα του Συνοδικού Επιτρόπου Αλεξάνδρου προς τον Υπουργό των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Θ. Ζαΐμη, 21 Απριλίου 1921. Ο Αλέξανδρος υποστήριξε ότι εφόσον η Ιερά Σύνοδος αναγνώριζε τον διορισμό του αναγνώριζε και τον Μελέτιο ως Αρχιεπίσκοπο Αθηνών. Σε αντίθετη περίπτωση δεν είχε δικαιοδοσία να τον καλέσει, υπαγόταν στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Saloutos, ο.π.: 285.

1652 ΙΑΥΕ, Φ. 21.4/1922.

1653 ΑΑΑ, Κοινότητα Βοστώνης, Επιστολή του δικηγορικού γραφείου Gordon προς τον Συνοδικό Έξαρχο Μητροπολίτη Γερμανό, 27 Αυγούστου 1921.

1654 Saloutos, ο.π.: 286. Την πρωτοβουλία για την κίνηση αυτή είχαν ο Ανδρέας Βλάχος, δικηγόρος στο Σικάγο και ο Σπύρος Κωτάκης, εκδότης και αρχισυντάκτης της *Καθημερινής* του Σικάγου.

1655 ΙΑΥΕ, Φ. 21.4/1922, Επιστολή του Υπουργού Εξωτερικών Γεώργιου Μπαλτατζή προς τον Υπουργό των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Θ. Ζαΐμη, αρ. πρωτ. 12181, 30 Απριλίου 1921, “το οικτρόν θέαμα της διαιρέσεως του κλήρου ιδία θα μεταβάλλη την αγαθήν ιδέαν την επικρατούσαν αυτόθι περί των Ελλήνων ως παραγόντων του πολιτισμού και της προόδου εν Ανατολή”.

Συνέλευση στη Νέα Υόρκη, με την οποία επισημοποίησε την ίδρυση της Συνοδικής Επιτροπείας με Συνοδικό Επίτροπο τον Αλέξανδρο¹⁶⁵⁶. Στην πράξη του αυτή είχε την υποστήριξη του Ελευθέριου Βενιζέλου, ο οποίος ζήτησε από τα λαϊκά μέλη του Πατριαρχικού Συμβουλίου Παπά, Σταυρίδη, Καραθεοδωρή και Μποδοσάκη-Αθανασιάδη να μεσολαβήσουν ώστε “το Πατριαρχείον πιστοποιήση κατά τρόπον σαφή και ανεπίδεκτον παρερμηνείας ότι η κανονική αρχή των εν Αμερική Ελληνικών Εκκλησιών, μετά του Οικουμενικού Πατριαρχείου εν κανονική επικοινωνία διατελούσα, είναι ο Μητροπολίτης Αθηνών Μελέτιος και ο βοηθός Αυτού επίσκοπος Ροδοστόλου”¹⁶⁵⁷. Η Συνοδική Επιτροπεία αναγνωρίστηκε νομικά από την Πολιτεία της Νέας Υόρκης στις 17 Σεπτεμβρίου 1921¹⁶⁵⁸.

Την ίδια περίοδο ο Έλληνας Ύπατος Αρμοστής στην Κωνσταντινούπολη, μετά το θάνατο του Δωροθέου, εξεμαίευσε από τον νέο τοποτηρητή του Πατριαρχείου, τον Μητροπολίτη Καισαρείας Νικόλαο, δήλωση ότι ο Μελέτιος δεν δρούσε στην Αμερική κατά τις οδηγίες της και η Εκκλησία της Ελλάδας διατηρούσε τη δικαιοδοσία στις εκκλησίες της διασποράς¹⁶⁵⁹. Την εγκύκλιο αυτή αναίρεσε η Ιερά Σύνοδος του Πατριαρχείου, δηλώνοντας ότι ο Μελέτιος ήταν ο νόμιμος Μητροπολίτης Αθηνών και ότι σχεδίαζε την ανάκληση του τόμου του 1908¹⁶⁶⁰. Το Υπουργείο Εξωτερικών ζήτησε από τους φιλικά προσκείμενους στον βασιλιά Κωνσταντίνο μητροπολίτες Μηθύμνης, Δράμας και Τραπεζούντας να μεσολαβήσουν για να αλλάξει τη στάση της η Ιερά Σύνοδος

1656 AMM, Εναρκτήριο Λόγος του Μητροπολίτη Αθηνών Μελετίου στο Α' Κληριολογικό Συνέδριο. Θεόδωρος Ν. Κονταργύρης, *Ο Απόδημος Ελληνισμός της Αμερικής*, Αθήνα 1964: 100.

1657 AMM, Επιστολή του Κυριάκου Τσολαϊνού προς τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Μελέτιο, 15/28 Αυγούστου 1921.

1658 Ευθυμίου, ο.π.: 93. Τα κληρικά μέλη του μεικτού συμβουλίου της Συνοδικής Επιτροπείας ήταν ο συνοδικός επίτροπος επίσκοπος Ροδοστόλου Αλέξανδρος, οι πρεσβύτεροι Δημήτριος Καλλίμαχος, Στέφανος Μακαρώνης και Γερμανός Πολυζώϊδης. Τα λαϊκά μέλη ήταν ο Λεωνίδας Καλβοκορέσης, ο Παναγιώτης Παντέας, ο Γεώργιος Κοντομανλής και ο Αλέξανδρος Αλεξίου.

1659 ΙΑΥΕ, Φ. 21.4/1922, Εγκύκλιος της Ιεράς Συνόδου του Πατριαρχείου που ο τοποτηρητής Καισαρείας Νικόλαος έστειλε στον Ύπατο Αρμοστή της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Νικόλαο Βότση, αρ. πρωτ. 6192, 23 Αυγούστου 1921.

1660 ΙΑΥΕ, Φ. 21.4/1922, Τηλεγράφημα του Επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Αλέξανδρου Βούρου, αρ. εμπ. πρωτ. 1254, 9/22 Σεπτεμβρίου 1921.

του Πατριαρχείου¹⁶⁶¹. Ο Έλληνας Ύπατος Αρμοστής πέτυχε νέα αναίρεση της αποφάσεως αλλά η κατάσταση έλαβε νέα τροπή όταν ο Μελέτιος στις 25 Νοεμβρίου 1921 εξελέγη Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως¹⁶⁶².

Η έως τότε τοπική διαμάχη για τον έλεγχο των εκκλησιών της Αμερικής έγινε τμήμα της διαμάχης μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και των αξιωματικών της Εθνικής Άμυνας που είχαν ως κέντρο την Κωνσταντινούπολη. Η ελληνική κυβέρνηση αρνήθηκε να αναγνωρίσει την εκλογή του Μελετίου και συγκάλεσε σύνοδο των μητροπολιτών των Νέων Χωρών που τον αποκήρυσσαν ως αντικανονικό¹⁶⁶³. Ο πρόεδρος Harding αντίθετα δέχθηκε επίσημα τον Μελέτιο στις 20 Δεκεμβρίου 1921, ενώ πριν αναχωρήσει για την Κωνσταντινούπολη τελέστηκε δοξολογία στον επισκοπιανό καθεδρικό του Αγίου Ιωάννου στη Νέα Υόρκη με τη συμμετοχή ιεραρχών της επισκοπιανής, της ρωσικής, της αρμενικής και της συριακής ορθόδοξης εκκλησίας¹⁶⁶⁴. Η εκλογή του Μελετίου θεωρήθηκε ιδιαίτερης σημασίας από τους αμερικανικούς κύκλους. Οι δεσμοί που είχε καλλιεργήσει με τους διαμαρτυρόμενους ιεράρχες ήδη κατά την πρώτη επίσκεψή του στην Αμερική και ιδιαίτερα η δράση του για την ένωση της επισκοπιανής με την ορθόδοξη εκκλησία έδιναν στην εκλογή του ιδιαίτερη βαρύτητα. Η παρουσία του στο Πατριαρχείο πολλοί πίστευαν ότι θα ενίσχυε την ελληνική θέση στο ανατολικό ζήτημα και ταυτοχρόνως θα συνέβαλλε στη σύσφιξη των δεσμών της Ελλάδας με τις Ηνωμένες Πολιτείες¹⁶⁶⁵. Τελικά, παρά τις διαμαρτυρίες της ελληνικής κυβέρνησης ενθρονίστηκε στον Οικουμενικό θρόνο στις 8 Φεβρουαρίου 1922¹⁶⁶⁶.

Την 1η Μαρτίου 1922 ανακάλεσε τον τόμο του 1908, θέτοντας τις εκκλησίες της διασποράς ξανά υπό τον έλεγχο του Οικουμενικού Πατριαρχείου,

1661 ΙΑΥΕ, Φ. 21.4/1922, Τηλεγράφημα του Υπουργού Εξωτερικών προς τον Ύπατο Αρμοστή της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Νικόλαο Βότση, αρ. πρωτ. 10580, 17/7 Σεπτεμβρίου 1921.

1662 ΙΑΥΕ, Φ. 21.4/1922, Έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών προς τον Επιτετραμμένο στην Ουάσιγκτων Αλέξανδρο Βούρο, αρ. πρωτ. 12272, 5 Νοεμβρίου 1921.

1663 Ατλαντίς, 10, 12, 31 Δεκεμβρίου 1921.

1664 *New York Times* 19 Δεκεμβρίου 1921. Saloutos, ο.π.: 288.

1665 *New York Times* 7 Νοεμβρίου, 10, 21, 22, 24, και 27 Δεκεμβρίου 1921.

1666 Saloutos, ο.π.: 288.

και στις 11 Μαΐου 1922 ανακήρυξε τη σύσταση της Αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής¹⁶⁶⁷. Ο Μελέτιος παρουσίασε τη σύσταση της Αρχιεπισκοπής ως μέτρο αποκατάστασης της τάξεως “επειδή αι ανά την Αμερικήν Βόρειον και Νότιον ορθόδοξοι παροικίαι ασύντακτοι και ασυγκράτητοι, έστι δ’ όπου και εν αποκλίσεις από της παραδεδομένης υπό των Πατέρων κανονικής τάξεως διατελούσαι”¹⁶⁶⁸. Ο Μελέτιος ως πατριάρχης αποκτούσε τη εξουσία να ορίσει την “κανονικότητα” και να αμφισβητήσει τις παρεμβάσεις της ελληνικής κυβερνήσεως στον χώρο της δικαιοδοσίας του. Αντίθετα όμως από τον τόμο του 1908, ο τόμος του 1922 ανέφερε ρητά ότι πέρα από την υπακοή στους ιερούς κανόνες οι εκκλησίες της Αμερικής οφείλουν να ιδρύονται και να λειτουργούν “κατά τας απαιτήσεις των νόμων εκάστης των πολιτειών”¹⁶⁶⁹.

Τέθηκαν έτσι οι βάσεις μιας ορθόδοξης εκκλησίας νομιμοποιημένης από τις αμερικανικές αρχές και όχι από την ελληνική κυβέρνηση. Ο τόμος του 1922 ανέτρεψε τη λογική με την οποία η ελληνική κυβέρνηση προώθησε την ίδρυση της Αρχιεπισκοπής. Η Αρχιεπισκοπή μετατρεπόταν σε μέσο αυτονόμησης των κοινοτήτων της Αμερικής από την επιρροή του ελληνικού κράτους. Η απόφαση του Μελέτιου μπορεί να ήταν αποτέλεσμα της αντιπαράθεσής του με τις αντιβενιζελικές κυβερνήσεις, αλλά είχε ως αποτέλεσμα τη συγκρότηση ενός ελληνοαμερικανικού συμβολικού κέντρου. Με την ιδιότητα του Αρχιεπισκόπου πλέον ο Αλέξανδρος συγκάλεσε τον Αύγουστο 1922 τη δεύτερη κληρικολαϊκή συνέλευση, η οποία συνέταξε το καταστατικό της Αρχιεπισκοπής¹⁶⁷⁰. Ο θεσμός των κληρικολαϊκών κυβερνήσεων επρόκειτο, μετά το τέλος των εκκλησιαστικών διαιρέσεων, να αποτελέσει το μόνο συλλογικό ελληνοαμερικανικό όργανο.

Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και το στρατιωτικό κίνημα, η ελληνική κυβέρνηση ανακάλεσε επίσημα τον Γερμανό. Οι κοινότητες όμως που τον υποστήριζαν, με την ενθάρρυνση της Ατλαντίδας, πήραν την πρωτοβουλία

1667 *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, τ. 46, αρ. 20, 21 Μαΐου 1922: 218-220.

1668 Στο ίδιο: 218.

1669 Στο ίδιο: 220.

1670 Ευθυμίου, ο.π.: 94.

για την οργάνωση μιας Αυτοκέφαλης Αρχιεπισκοπής Αμερικής, την οποία ανακήρυξαν στο Lowell, Massachussets¹⁶⁷¹. Η Ατλαντίδα θεωρούσε την κήρυξη αυτοκέφαλης εκκλησίας στην Αμερική ως το κυριότερο μέσο εξασφάλισης της αυτονομίας των Ελλήνων της Αμερικής¹⁶⁷².

Την ίδια περίοδο ο Μητροπολίτης Νεαπόλεως του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, ο οποίος είχε μεταβεί στην Αμερική για να διενεργήσει έρανο, ενίσχυσε την κίνηση προτείνοντας την εξάρτηση της Αυτοκέφαλης Αρχιεπισκοπής Αμερικής από το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων¹⁶⁷³. Για το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, όπως και για το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, μετά την Ανταλλαγή των Πληθυσμών, ήταν ζωτική η αναζήτηση ενός νέου χώρου δικαιοδοσίας. Στην υιοθέτηση του κινήματος από το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων συνέβαλε εντούτοις, πέρα από τα οικονομικά αίτια, η προσωπική αντιδικία του Πατριάρχη Ιεροσολύμων Δαμιανού με τον Μελέτιο, που είχε ξεκινήσει όταν ο Μελέτιος υπηρετούσε στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων κατά την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα¹⁶⁷⁴. Ο Μελέτιος αποκήρυξε το κίνημα και την εισπήδηση του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Αμερική και ζήτησε την παρέμβαση της ελληνικής κυβερνήσεως για να ανακληθεί ο Μητροπολίτης Νεαπόλεως. Ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων αναγκάστηκε τελικά, μετά την παρέμβαση της ελληνικής

1671 *Εθνικός Κήρυξ*, 15, 24 Ιανουαρίου 1923.

1672 *Ατλαντίς*, 11 Νοεμβρίου 1924, “Η Ελληνορθόδοξος Εκκλησία ήτις δεν έχει ανώτατον αρχηγόν του τύπου του Υπάτου εν Ρώμη Ποντίφηκος, και ήτις σύμφωνα με τους διέποντας αυτήν κανόνες είναι ανεξάρτητος και αυτοκέφαλος εις κάθε χώραν όπου υπάρχουν πολυάριθμοι Έλληνορθόδοξοι, δεν έχει καμμίαν ανάγκην να μετάσχη της πολεμικής την οποίαν υφίσταται η Καθολική ενταύθα Εκκλησία. Τουναντίον ημπορεί να οργανωθή Αμερικανικώτατα όπως ωργανώθη η Αυτοκέφαλος Εκκλησία της Ελλάδος και όλων των Ορθοδόξων Κρατών, και να λειτουργήση υπό την σκέπην των Αμερικανικών πολιτικών νόμων και των ιδίων της Ιερών Κανόνων, άλλο τόσον ομαλά, αν όχι και ομαλότερα από τας εν Ανατολή αδελφάς Εκκλησίας”.

1673 ΙΑΥΕ, Φ. 39.2/1923, Επιστολή του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Μιχαήλ Τσαμαδού προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 2801, 3/16 Ιανουαρίου 1923, “Εις την ίδρυσιν Ανεξαρτήτου Ορθοδόξου εκκλησίας εν Αμερική εργάζεται η εν Νέα Υόρκη εκδιδομένη εφημερίς “Ατλαντίς” η οποία και θα επρότεινε εις τον Επίσκοπον Γερμανόν να τεθή επί κεφαλής της τιαούτης εκκλησίας. Ο Επίσκοπος Γερμανός, δεν εδέχθη, φαίνεται, τας γενομένας αυτώ προτάσεις, καίτοι εις ουδεμίαν διάψευσιν προέβη των αποδοθειςών αυτώ διαθέσεων υπό της Ατλαντίδος, διά τούτο και η τελευταία αυτή εφημερίς, διά την οποίαν είνε ζήτημα ζωτικώτατον η ύπαρξις διαρκούς διαιρέσεως μεταξύ των Ελλήνων της Αμερικής, απετάνθη προς τον Πατριάρχην Ιεροσολύμων Δαμιανόν”.

1674 ΙΑΥΕ, Φ. 39.2/1923, Επιστολή του προξένου στα Ιεροσόλυμα Δημητρίου Κ. Μπενετάτου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 6623, 21 Μαρτίου 1923.

κυβέρνησης, να αποστασιοποιηθεί από το κίνημα¹⁶⁷⁵.

Βάσει των εκκλησιαστικών κανόνων αυτοκέφαλη εκκλησία μπορούσε να ανακηρυχθεί μόνο σε χώρες όπου η πλειοψηφία του πληθυσμού ήταν ορθόδοξοι και η συγκρότηση “Αμερικανικής Ορθοδόξου Εκκλησίας” αποτελούσε, κατά τον Μελέτιο, εκδήλωση εθνοφυλετισμού, του ιδίου κανονικού παραπτώματος δηλαδή που διαπράχθηκε με την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας¹⁶⁷⁶. Ο Μελέτιος επιτάχυνε, κατά το πρώτο εξάμηνο του 1923, την εκλογή των επισκόπων Βοστώνης, Σικάγου και Αγίου Φραγκίσκου, ώστε να ενισχυθεί το κύρος της Αρχιεπισκοπής Αμερικής με τη λειτουργία τοπικής Ιεράς Συνόδου. Η χειροτονία των επισκόπων αποτέλεσε την αφορμή να στραφεί και ο *Εθνικός Κήρυκας* εναντίον του Αλεξάνδρου, επειδή ο Δημήτριος Καλλίμαχος δεν χειροτονήθηκε επίσκοπος, όπως επιθυμούσε¹⁶⁷⁷.

Η *Ατλαντίδα* και ο *Εθνικός Κήρυκας*, χωρίς να σταματήσουν τη μεταξύ τους αντιπαράθεση, εξέφρασαν τη δυσaréσκειά τους για την ανάδυση ενός πόλου εξουσίας που επιδίωκε να τους υπερκεράσει. Ο Δημήτριος Καλλίμαχος κατηγορούσε τον Αλέξανδρο ότι επιχειρούσε να εγκαθιδρύσει “απολυταρχία”, επειδή κατέστησε τους επισκόπους κυρίαρχους των μεικτών συμβουλίων¹⁶⁷⁸. Η δημοκρατική κυβέρνηση της Ελλάδας, εξάλλου, και ο νέος Μητροπολίτης Αθηνών Χρυσόστομος, ο οποίος είχε συνοδεύσει τον Μελέτιο στο ταξίδι του στην Αμερική το 1918, δεν ήταν πεπεισμένοι για την αναγκαιότητα υπαγωγής των εκκλησιών της διασποράς στο Οικουμενικό Πατριαρχείο μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης¹⁶⁷⁹. Η διαμάχη εντάθηκε όταν στις 13 Σεπτεμβρίου 1923

1675 ΙΑΥΕ, Φ. 39.2/1923, Τηλεγράφημα του προξένου στα Ιεροσόλυμα Δημητρίου Κ.

Μπενετάτου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. εμπ. πρωτ. 32609, 7/20 Δεκεμβρίου 1922.

1676 ΙΑΥΕ, Φ. 39.2/1923, Εγκύκλιος του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μελετίου προς τον κλήρο και τον λαό της Αμερικής, 17/30 Δεκεμβρίου 1922, “Το κανονικόν παράπτωμα προς ο φέρονται οι ζητούντες αυτοκέφαλον είναι αυτό εκείνο όπερ προεκάλεσε την καταδίκην και αποκοπήν Βουλγάρων από ορθοδοξίας και μάλιστα υπό βαρυτέραν μορφήν”. Βλ. και *Εθνικός Κήρυξ*, 8 Ιανουαρίου 1923.

1677 ΙΑΥΕ, Φ. Β35/1924, Επιστολή του επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Μιχαήλ Τσαμαδού προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. εμπ. πρωτ. 6813, 30 Ιουνίου 1923, “Ο κ. Καλλίμαχος ηδύνατο πάντοτε να ελπίζη να γίνη ο ίδιος Επίσκοπος ενόσω δεν συνεπληρούντο αι θέσεις αύται. Αι ενέργειαι του Εθνικού Κήρυκος, έχουσι ως μόνον ελατήριον την εναντίον του Αρχιεπισκόπου αντιπολίτευσιν”.

1678 *Εθνικός Κήρυξ*, 16, 24 Ιουλίου 1923.

1679 *Εθνικός Κήρυξ*, 2 Αυγούστου 1923.

έφτασε στην Αμερική ο τέως Μητροπολίτης Χαλδίας Βασίλειος, ο οποίος, τέθηκε επικεφαλής της Αυτοκέφαλής Αρχιεπισκοπής Αμερικής.

Σταδιακά όμως και οι δύο μεγάλες ελληνόφωνες εφημερίδες της Νέας Υόρκης άρχισαν να παίρνουν αποστάσεις τόσο από τη εκκλησιαστική διαμάχη όσο και από τη σύγκρουση μεταξύ Βενιζελικών και Αντιβενιζελικών στην Ελλάδα. Τον Οκτώβριο του 1925 έφτασε στη Νέα Υόρκη αποστολή από το Παρίσι με επικεφαλής τον Πέτρο Γιάνναρο, άλλοτε διευθυντή της *Εσπερινής* και *Πρωϊνής* της Αθήνας, με σκοπό να προωθήσει την αναγνώριση της Ανεξάρτητης Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Αμερική¹⁶⁸⁰. Την ίδια περίοδο επισκέφθηκε την Αμερική και ο μελλοντικός βασιλιάς Γεώργιος Β΄ και ο καπνοβιομήχανος της Φιλαδέλφειας Στεφάνου παρέθεσε δεξίωση προς τιμήν του. Ωστόσο, αν και προσκλήθηκαν αντιπρόσωποι των δύο εφημερίδων, δεν παρέστησαν¹⁶⁸¹. Η *Ατλαντίδα* ανέφερε ότι “ο κατάλληλος τόπος διά την λύσιν των ελληνικών ζητημάτων είναι η Ελλάς” και ότι “οι εν Αμερική ούτε την Ελλάδα ωφελούν ούτε οι ίδιοι κερδίζουν προκαλούντες ταραχάς και θορύβους εις το αμερικανικόν έδαφος”¹⁶⁸². Λόγω της αποστασιοποίησης της *Ατλαντίδας* ο Αναστάσιος Θεοφιλάτος εξέδωσε νέα νομοταγική εφημερίδα, τον *Αγώνα*, η οποία όμως είχε περιορισμένο κοινό¹⁶⁸³. Και ο *Εθνικός Κήρυξ* όμως δεν εμφανιζόταν πλέον ως κατεξοχήν βενιζελική εφημερίδα¹⁶⁸⁴.

Η πλειονότητα των Ελλήνων της Αμερικής είχε κουραστεί από την πολιτικολογία και τις έντονες διαμάχες της προηγούμενης δεκαετίας. Οι προσωπικές και φιλαρχικές διενέξεις συνεχίστηκαν, η διαμάχη όμως σταδιακά έχασε τον έντονο ελληνοκεντρικό πολιτικό της χαρακτήρα, λόγω και των

1680 ΙΑΥΕ, Φ. Α5V5/1925, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Χ. Ι. Σιμόπουλου, αρ. πρωτ. 5786, 20 Οκτωβρίου 1925. Ο Γιάνναρος ισχυρίστηκε ότι εκπροσώπωσε τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη ως Πληρεξούσιο του Παναγίου τάφου. Στην αποστολή συμμετείχαν επίσης ο γιος του Αλέξανδρος, ο γιατρός Χ. Βασιλόπουλος και ο Γεώργιος Τριαντόπουλος.

1681 ΙΑΥΕ, Φ. Α5V5/1925, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Χ. Ι. Σιμόπουλου, αρ. πρωτ. 18186, 30 Νοεμβρίου 1925.

1682 ΙΑΥΕ, Φ. Α5V5/1925, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Χ. Ι. Σιμόπουλου, αρ. πρωτ. 5786, 20 Οκτωβρίου 1925.

1683 Στο ίδιο.

1684 ΙΑΥΕ, Φ. Α5V5/1925, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Χ. Ι. Σιμόπουλου, αρ. πρωτ. 17377, 13 Νοεμβρίου 1925.

πιέσεων για εξαμερικανισμό των μεταναστών. Η αντιπαράθεση ανάμεσα στους δύο ιεράρχες συνεχίστηκε μέχρι το 1930, οπότε το Οικουμενικό Πατριαρχείο διόρισε νέο Αρχιεπίσκοπο Αμερικής τον Αθηναγόρα και σε συμφωνία με την Εκκλησία της Ελλάδος μετέθεσε τους ηγέτες και των δύο εκκλησιαστικών μερίδων σε μητροπόλεις της Ελλάδας¹⁶⁸⁵.

Το εκκλησιαστικό σχίσμα, στις αρχές της δεκαετίας του '20, αποτέλεσε τη δεύτερη μετάλλαξη της εσωτερικής διαμάχης για τον έλεγχο των ελληνικών κοινοτήτων της Αμερικής μεταξύ του Σόλωνα Βλαστού και της παράταξης της *Πανελληνίου Ενώσεως*. Σε μια περίοδο που προωθείτο ο εξαμερικανισμός των μεταναστών, διαμάχες που αφορούσαν τα πολιτικά ζητήματα μιας τρίτης χώρας δεν ήταν πλέον ανεκτές από την αμερικανική κοινωνία. Η αντιπαλότητα μεταξύ των δύο παρατάξεων, προσαρμοζόμενη στις νέες πολιτικές συνθήκες, περιβλήθηκε θρησκευτική χροιά.

Η Αρχιεπισκοπή, όμως, δεν ήταν διατεθειμένη να λειτουργήσει υπό την εποπτεία των δύο εφημερίδων και η νέα ελληνοαμερικανική μεσοαστική τάξη ήταν έτοιμη να διεκδικήσει αυτόνομο ρόλο, χωρίς την ανάγκη, έστω τυπικής, νομιμοποίησης από τα εθνικά κέντρα που είχαν οι ηγέτες των δύο παραδοσιακών παρατάξεων. Όπως είχε προβλέψει δέκα χρόνια νωρίτερα ο Αλέξανδρος Κρίκος η “Ελληνοϊδεολογία” δεν είχε θέση στην Αμερική και η ελληνική εκκλησία της Αμερικής ακολούθησε αυτόνομη πορεία¹⁶⁸⁶.

Από το 1927 οι δύο αντίπαλες κοινότητες της Νέας Υόρκης, οι οποίες εκπροσωπούσαν τις δύο παλιές παρατάξεις των Ελλήνων της Αμερικής, μετά την αποτέφρωση την ναών του Ευαγγελισμού και της Αγίας Τριάδας, έλαβαν την απόφαση να συνενωθούν σε μία ενιαία κοινότητα, η οποία ονομάστηκε Ελληνική Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία (Hellenic Eastern Orthodox Church)¹⁶⁸⁷. Η συνένωση έθεσε τέρμα στη διαμάχη, η οποία ξεκίνησε στα τέλη

1685 Ευθυμίου, ο.π.: 101. Αλέξανδρος Κιτρορέφ, “Οι Έλληνες στις ΗΠΑ 1922-1940”, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 7, Αθήνα 2003: 356.

1686 Ευθυμίου, ο.π.: 91-2.

1687 Στο ίδιο: 98.

του 19ου αιώνα, και εξέφρασε τη μεταβολή στην ισορροπία δυνάμεων στο εσωτερικό της κοινότητας της Νέας Υόρκης. Κυρίως όμως επιβεβαίωσε τη μεταβολή του χαρακτήρα των ελληνικών κοινοτήτων και σηματοδότησε το τέλος της πρώτης περιόδου της ιστορίας των Ελλήνων της Αμερικής.

β. Η συγκρότηση των ελληνοαμερικανικών οργανώσεων

Παρά την εξασθένηση και τη διάλυση των περισσότερων τμημάτων της, μετά τη γενική επιστράτευση στις Ηνωμένες Πολιτείες, η *Πανελλήνιος Ένωσης* συνέχισε να υφίσταται ως οργανισμός μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1920. Η κεντρική διοίκηση διακήρυξε ότι βασική αιτία της μείωσης των τμημάτων ήταν η αδυναμία της οργάνωσης, λόγω του πολέμου και του Διχασμού, να επικεντρώσει την προσοχή της στις ανάγκες των μεταναστών¹⁶⁸⁸ και δήλωνε ότι στο εξής η Οργάνωση θα εξυπηρετούσε “αποκλειστικώς συμφέροντα του Έλληνα μετανάστου εν Αμερική”¹⁶⁸⁹.

Οι αμερικανικές αρχές εντούτοις δεν ευνοούσαν την ανάπτυξη οργανώσεων που θα συνέβαλλαν στην διατήρηση της επιρροής της χώρας καταγωγής στους μετανάστες. Την ανάγκη αυτονομίας των Ελλήνων της Αμερικής προέβαλλε και η Ατλαντίδα, η οποία με την αρθρογραφία της για τις οικονομικές ατασθαλίες της κεντρικής διοίκησης είχε καταφέρει ισχυρό πλήγμα στην αξιοπιστία της *Πανελληνίου Ενώσεως*¹⁶⁹⁰. Η ξеноφοβία που είχε επικρατήσει στις Ηνωμένες Πολιτείες ενίσχυε τον ρόλο του Σόλωνα Βλαστού απέναντι στις αμερικανικές αρχές ως εγγυητή του εξαμερικανισμού των μεταναστών¹⁶⁹¹. Η Ατλαντίδα διακήρυξε ότι ο Έλληνας της Αμερικής “φεύγων

1688 *Εθνικός Κήρυξ*, 23 Φεβρουάριου 1919.

1689 *Εθνικός Κήρυξ*, 6 Μαΐου 1919.

1690 ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Έκθεση του επιτετραμμένου Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 9152, 28/11 Ιουλίου 1918, “Οιαδήποτε απόπειρα προς αναστήλωση του γοήτρου αυτής θ’ απαιτήσει εργασίαν κολοσιαίαν με αποτελέσματα όλως αβέβαια, αν όχι αρνητικά. Άμα σχηματισθώσι λαϊκαί πεποιθήσεις, μόνον διά μακράς και συνεχούς διδασκαλίας δύνανται αύται να διαλυθώσι και τούτο άνευ εκ των προτέρων βεβαιότητος. Το εγχείρημα δε τούτο καθίσταται έτι δυσκολότερον εκ του πολέμου τον οποίον θα εξακολουθήση η Ατλαντίς, η μόνον φιμωθείσα εκ της λογοκρισίας και η οποία είνε πάντοτε έτοιμη, άμα εκλείψωσι τα εμπόδια, ν’ αρχίση εκ νέου τον κατά της Πανελληνίου αγώνα, έχουσα βοηθούς και τας αρχάς αι οποίαι θα επιχειρήσωσι δραστηρίως, ως και νυν επιχειρούσι, να στηρεύωσι τα μέσα δι’ων οι μετανάσται εξακολουθούσι να συνδέωνται προς την γενέτειράν αυτών”.

1691 Στο ίδιο, “Έπανελημμένως η λογοκρισία επέσυρε την προσοχήν των διευθυνόντων αυτάς, όπως ασχολούνται αποκλειστικώς διά ζητήματα της Αμερικής και να μη ενδιαφέρονται διά τας ξένας χώρας. Σήμερον δεν έχομεν τύπον ελληνικόν. Μόνον παρεμπιπτόντως γράφει ο “Εθνικός Κήρυξ” περί Ελληνικών πραγμάτων. Υπερακόντισε μάλιστα τας προσδοκίας της λογοκρισίας καταληφθείς υπό δηλίας και αφήκεν ούτως ανενόχλητον την Ατλαντίδα να υπονομεύση δι’ ύπουλου τρόπου όλας τας ενταύθα αρχάς του Βασιλείου. Η Ατλαντίς οφείλει την ακόμη ύπαρξίν της εις το ότι ανέκαθεν εδίδαξεν την Αμερικανοποίησιν των Ελλήνων και εις τούτο οφείλει τας μεγάλας υποστηρίξεις τας οποίας έχει”.

τους επαχθείς φόρους της γενέτειράς του, ήρχετο εδώ όπως αποκατασταθή και γινόμενος Αμερικανός πολίτης δυνηθή να ευδοκιμήσει” και κατηγορούσε τόσο την *Πανελλήνιο Ένωσι* όσο και τη Συνοδική Επιτροπή ότι είχαν ως στόχο να καταχραστούν τα χρήματα των μεταναστών και να εμποδίσουν την πολιτογράφηση των Ελλήνων¹⁶⁹².

Η εκστρατεία της *Ατλαντίδας* και οι πιέσεις της αμερικανικής κυβέρνησης ανάγκασαν την *Πανελλήνιο Ένωσι* να μεταβάλει τη στάση της και να θέσει ως στόχο “ο Έλλην μετανάστης να αποβή ικανός να αποκτήσει την Αμερικανικήν ιθαγένειαν, να διδαχθή και μάθη τα ιδεώδη, τα ήθη και τας ηθικάς περί ζωής αντιλήψεις του Αμερικανού [...] να κατανοήση τι σημαίνει και τι επιδιώκει ο Αμερικανισμός”¹⁶⁹³. Η κεντρική διοίκηση κατέβαλε μια προσπάθεια να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες, διατηρώντας εντούτοις ως στόχο την υποχώρηση του τοπικισμού των μεταναστών και την καλλιέργεια του “Πανελληνιακού συναισθήματος”¹⁶⁹⁴. Τόνιζε παράλληλα ότι η πνευματική αναβάθμιση των μεταναστών δεν αποσκοπούσε μόνο στην ευδοκίμησή τους στην αμερικανική κοινωνία αλλά και στην άμβλυνση της αρνητικής εικόνας που είχαν οι Αμερικανοί για το ελληνικό έθνος συνολικά, η οποία διαμόρφωνε τη στάση τους έναντι των ελληνικών διεκδικήσεων¹⁶⁹⁵. Η ομολογία όμως της διοίκησης ότι η οργάνωση αποσκοπούσε να ενισχύσει το ελληνικό συναίσθημα και να υπηρετήσει μέσω της πολιτογράφησης την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας επιβεβαίωνε την πεποίθηση της αμερικανικής κυβέρνησης ότι οι εθνοτικές οργανώσεις αποτελούσαν όργανα ξένων δυνάμεων και κατά συνέπεια απειλούσαν το αμερικανικό πολιτικό σύστημα.

Πολλοί Έλληνες μετανάστες, μετά τους διωγμούς κατά των Γερμανοαμερικανών και τις συλλήψεις και απελάσεις των θεωρούμενων ως ανατρεπτικών αλλοδαπών, φοβούνταν ότι η συμμετοχή στην *Πανελλήνιο*

1692 *Ατλαντίς*, 3 Μαΐου 1919.

1693 *Εθνικός Κήρυξ*, 2 Ιουλίου 1919.

1694 “Η εις το μέλλον ύπαρξίς μας ως έθνους μας επιβάλλει να σκεπτώμεθα Πανελληνιακώς παρά τοπικιστικώς”, *Εθνικός Κήρυξ*, 23 Σεπτεμβρίου 1919.

1695 Στο ίδιο.

Ένωσι ίσως δημιουργούσε υποψίες στις αρχές¹⁶⁹⁶. Δηλωτικό της παρακμής της οργάνωσης είναι ότι στο συνέδριο του 1919 συμμετείχαν εκπρόσωποι μόνο 12 τμημάτων από τις βορειοανατολικές πολιτείες¹⁶⁹⁷. Πέρα όμως από τις πιέσεις των αμερικανικών αρχών και την έλλειψη εμπιστοσύνης προς τους οικονομικούς διαχειριστές της Πανελληνίου Ενώσεως, η παρακμή ήταν επακόλουθο της κοινωνικής εξέλιξης αρκετών μεταναστών.

Η διοίκηση της Πανελληνίου Ενώσεως αντιμετώπιζε τους Έλληνες της Αμερικής απλώς ως τμήμα του ελληνικού έθνους, χωρίς να αντιλαμβάνεται ότι στην πλειονότητά τους δεν είχαν υποστεί την εθνική προπαγάνδα του ελληνικού σχολείου και δεν είχαν υπηρετήσει στον ελληνικό στρατό. Αντίθετα, μέσω μιας μεθοδικής προπαγάνδας καλούνταν να εσωτερικεύσουν και να ενστερνιστούν τα εθνικά σύμβολα των Ηνωμένων Πολιτειών. Πέρα από τη σύνδεση με τον τόπο καταγωγής τους, το “πανελληνιακό συναίσθημα”, αν και κυριαρχούσε ως ιδεολογικό πρόταγμα, δεν ήταν αυτονόητο, όπως δήλωνε και η παρουσία ενός μεγάλου ποσοστού ανυπότακτων. Η Πανελλήνιος Ένωσις επιδίωκε να ελέγξει τη νοερή κοινότητα των Ελλήνων της Αμερικής, η οποία δεν υπήρξε και δεν επρόκειτο ποτέ να υπάρξει με τη μορφή και τη συνοχή που την οραματίστηκαν οι ιδρυτές της. Η ελληνική προπαγάνδα, στερούμενη των μηχανισμών ομοιογενοποίησης του εθνικού κράτους δεν κατάφερε να εξαλείψει τις τοπικές ταυτότητες¹⁶⁹⁸. Η αποδοχή της συνεργασίας με τα σωματεία και τις κοινότητες στο συνέδριο του 1919, και ένα χρόνο αργότερα η υιοθέτηση της ομοσπονδιακής οργάνωσης, την οποία προέκρινε από την αρχή και η

1696 ΙΑΥΕ, Φ. Α5V5/1925, Έκθεση του Έλληνα επιτετραμμένου στην Ουάσιγκτων Χ. Ι.

Σιμόπουλου, αρ. πρωτ. 5786, 20 Οκτωβρίου 1925, “Ο πόλεμος ανέπτυξε μεγάλο σωβινισμό, οι εξαμερικανιστικά προπαγάνδαι εργάζονται συντόμως, ο δε έλλην απειθής εις τας ιδίας αρχάς είναι νομοταγέστερος εν τη ξένη”.

1697 *Εθνικός Κήρυξ*, 23 Σεπτεμβρίου 1919, 1. New York City, New York, 2. Newark, New Jersey, 3. Lowell, Massachussets, 4. Boston, Massachussets, 5. Brockton, Massachussets, 6. Haverhill, Massachussets, 7. New Haven, Connecticut, 8. Bridgeport, Connecticut, 9. Nashua, New Hampshire, 10. Pittsburgh, Pennsylvania, 11. Newcastle, Pennsylvania, 12. Wheeling, W. Virginia.

1698 *Εθνικός Κήρυξ*, 10 Αυγούστου 1923, Άρθρο του Γεωργίου Παπαγεωργίου, “Ο Έλλην όχι μόνον δεν προσλαμβάνει Αμερικανούς υπαλλήλους, αλλά συμβαίνει και κάτι χειρότερον π.χ. εάν ο ιδιοκτήτης ενός καταστήματος κατάγεται εκ Σπάρτης, προτιμά να έχη Σπαρτιάτας, ο εξ Ευρυτανίας, Ευρυτάνας, ο Θεσσαλός, Θεσσαλούς, ο Θραξ, Θράκας και ούτω καθεξής. Βλέπεις πάλιν τους υπαλλήλους να λένουν, ότι εγώ δεν εργάζομαι εις το τάδε μέρος, διότι ο ιδιοκτήτης είναι από την δεινά επαρχίαν”.

Ατλαντίδα, εξέφραζε την αδυναμία υπέρβασης του τοπικισμού των μεταναστών¹⁶⁹⁹.

Οι μετανάστες, στο σύνολό τους, αν και προθυμοποιούνταν να συνεισφέρουν σε περιπτώσεις ανάγκης, δεν ανέχονταν τη συστηματική απομύζηση από έναν άτυπο πράκτορα του ελληνικού κράτους που δεν μεριμνούσε για τις ανάγκες τους. Οι κατώτερες τάξεις, ο “κάτω κόσμος” ήταν “ικανός εν ενθουσιασμό ευρισκόμενος να προβή εις θυσίας, κατά το λοιπόν διάστημα μένει απαθής, δηλητηριαζόμενος με την αντεθνικήν διδασκαλίαν, ήτις διδάσκει την δυσπιστίαν προς πάντας και διά παν”¹⁷⁰⁰. Η ελληνική καταγωγή, από την άλλη, δεν ήταν ικανή να εξαλείψει τα διστάμενα συμφέροντα και τη δυσπιστία μεταξύ των εργατών, των μικροαστών και των λίγων επιχειρηματιών ώστε να τους επιτρέψει να συνυπάρξουν στο πλαίσιο της οργάνωσης, όπως φιλοδοξούσε η διοίκηση. Η ταξική διαφορά δεν ήταν τόσο εύκολο να γεφυρωθεί, με την επίκληση των ιδανικών του ελληνικού έθνους. Όπως επισήμαινε ο *Εθνικός Κήρυκας* “Αλλά πώς θα κατορθωθή, ημείς οι Έλληνες μετανάσται εις την Αμερικήν παρουσιάζώμεθα κοινωνικώς ευπρόσωποι ως Έλληνες πεπολιτισμένοι [...] αν δεν συναναστρεφώμεθα προς αλλήλους, αν δεν δώση και δεν ενώση ο επιστήμων την χείρα του με εκείνην του πρώτου βιοπαλαιστού, ο έμπορος μετά του σερβιτόρου, και ο πλουτίσας εφοπλιστής καταδεκτικώτατα μετά του γυρολόγου φρουτοπόλου;”¹⁷⁰¹.

Η Πανελλήνιος Ένωσις δεν κατάφερε να ανταποκριθεί στις ανάγκες των εργατών για την παροχή ιατρικής περίθαλψης, η οποία ήταν και ο βασικός λόγος συμμετοχής τους στην οργάνωση, και να καλύψει τις ανάγκες των νεοφερμένων για προστασία από εκμεταλλευτές εργатоμεσίτες και επαγγελματική καθοδήγηση¹⁷⁰². Τη λειτουργία αυτή μετά τον πόλεμο κάλυψαν σε ένα βαθμό τα ελληνόφωνα τμήματα της ΧΑΝ (YMCA), τα οποία, πέρα από

1699 *Εθνικός Κήρυξ*, 25 Σεπτεμβρίου 1919, 2 Οκτωβρίου 1920.

1700 ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Έκθεση του επιτετραμμένου Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό

Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 9152, 28/11 Ιουλίου 1918.

1701 *Εθνικός Κήρυξ*, 23 Σεπτεμβρίου 1919.

1702 *Εθνικός Κήρυξ*, 24 Σεπτεμβρίου 1919.

αναχώματα έναντι της κομμουνιστικής προπαγάνδας, λειτουργούσαν και ως χώροι εγκλιματισμού των μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία. Σημαντικό ρόλο για τον εγκλιματισμό των γυναικών μεταναστών έπαιξαν τα Διεθνή Ινστιτούτα (International Institutes), τα οποία λειτουργούσαν σε πάνω από εξήντα αμερικανικές πόλεις υπό την εποπτεία των τμημάτων της XEN (YWCA)¹⁷⁰³. Το προσωπικό του ελληνικού τμήματος της XAN (YMCA) στη Νέα Υόρκη, του οποίου πρόεδρος ήταν ο Πέτρος Τατάνης, παρείχε νομικές συμβουλές, μεριμνούσε για όσους κινδύνευαν να απελαθούν, διευκόλυνε την αποστολή εμβασμάτων, έγραφε επιστολές για αναλφάβητους μετανάστες, έκανε μεταφράσεις, μεσολαβούσε για την εισαγωγή των ασθενών στα νοσοκομεία, και λειτουργούσε ως γραφείο ευρέσεως εργασίας¹⁷⁰⁴. Παράλληλα στην αίθυσά του δίνονταν διαλέξεις Ελλήνων επιστημόνων και παραδίδονταν μαθήματα αγγλικών καθώς και πολιτικής αγωγής για όσους επιθυμούσαν να πολιτογραφηθούν¹⁷⁰⁵. Τα τμήματα της XAN, και κυρίως τα Διεθνή Ινστιτούτα, εκτός του ότι συνέβαλλαν στον εγκλιματισμό των μεταναστών, κατέβαλλαν έντονες προσπάθειες για την εξοικείωση των Αμερικανών με τους μετανάστες και την καταπολέμηση των ξενοφοβικών εκδηλώσεων με την προβολή της κουλτούρας τους¹⁷⁰⁶.

Αν οι εργάτες εξασφάλισαν την υποστήριξη, την οποία θα τους παρείχε θεωρητικά η Πανελλήνιος Ένωσις, από αμερικανικούς φορείς, οι κοινωνικά ανερχόμενοι μετανάστες δεν θεωρούσαν ότι η συμμετοχή σε ένα εθνικό δίκτυο τους παρείχε την κοινωνική καταξίωσή που επιδίωκαν. Το 1918 ο Έλληνας επιτετραμμένος επισήμαινε σχετικά με τους “κατέχοντες το χρήμα” ομογενείς ότι “η εθνική αυτών συνείδησις δεν είχε προηγημένη” και τόνιζε ότι το μόνο που τους ενδιέφερε ήταν η προβολή τους¹⁷⁰⁷. Στο ξενοφοβικό κλίμα της

1703 Raymond A. Mohl, Neill Betten, “Ethnic Adjustment in the Industrial City: The International Institute of Gary, 1919-1940”, *International Migration Review*, τ. 6, αρ. 4, Χειμώνας 1972: 369.

1704 *Εθνικός Κήρυξ*, 24 Νοεμβρίου 1923.

1705 *Στο ίδιο*.

1706 Mohl - Betten, ο.π.: 373.

1707 ΙΑΥΕ, Φ. Β35.4/1918, Έκθεση του επιτετραμμένου Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 9152, 28/11 Ιουλίου 1918, “Οι κατέχοντες το χρήμα

μεσοπολεμικής Αμερικής οι μεσοαστοί ήλπιζαν ότι με την απεμπόληση των Εξωτερικών ελληνικών χαρακτηριστικών και την επίδειξη του εξαμερικανισμού τους θα ξέφευγαν από την αρνητική εικόνα που επικρατούσε για τους Έλληνες μετανάστες¹⁷⁰⁸. Όπως επισήμανε η Ιωάννα Λαλιώτου “οι μεταναστευτικές εκδηλώσεις του εαυτού και του έθνους είναι έκδηλα εξωστρεφείς αφού επικαθορίζονται από την αναφορά τους στην οικονομία του εθνικισμού της πλειονότητας, μέσα στην οποία εγγράφονται”¹⁷⁰⁹.

Οι Έλληνες διπλωμάτες θεωρούσαν αναπόφευκτη την απώλεια της ελληνικής γλώσσας στη δεύτερη γενιά, αλλά πολλοί μετανάστες πρώτης γενιάς ήδη είχαν πάψει να τη χρησιμοποιούν¹⁷¹⁰. Αρκετοί επέκριναν τους πλούσιους, οι οποίοι, αν και έδειχναν έντονο ενδιαφέρον για τα εκκλησιαστικά ζητήματα, δεν μεριμνούσαν να προσλάβουν δασκάλους για να διδάξουν στα παιδιά τους τα ελληνικά¹⁷¹¹. Η κατηγορία αυτή δεν ευσταθούσε, καθώς πολλοί, αν και χρησιμοποιούσαν τα αγγλικά στο δημόσιο χώρο, δίδασκαν στα παιδιά τους τα ελληνικά¹⁷¹². Για μια μεγάλη ομάδα όμως η ορθόδοξη θρησκεία και όχι η

είνε εντελώς απορροφημένοι από τας εργασίας αυτών, η δε εθνική αυτών συνείδησις δεν είναι προηγμένη. Ουδέν προσφέροντες, έχουσι εν τούτοις την απαίτησιν ουδέποτε να παραβλέπωνται. Πάσα σχέσις ημών προς άλλους θεωρείται ως παραγνώρισις της προσωπικότητος αυτών. Έτοιμοι πάντοτε προς επίκρισιν πάσης ενεργείας, χάνονται άμα ζητηθή η σύμπραξις αυτών. Εκτός εξαίρέσεων επί των δακτύλων αριθμουμένων, είναι διαλυτικά στοιχεία, διότι την υφήλιον περικλείουν εντός της σκιάς αυτών, μη επιτρέποντες όμως ουδεμίαν άλλην πρωτοβουλίαν. Αλλά και οι εξαίρέσεις δεν λαμβάνουσι ενεργόν μέρος, διότι φοβούνται την εξύβρισιν, ήτις τους αναμένει μόλις κινηθώσι από την Ατλαντίδα”.

1708 ΙΑΥΕ, Φ. 41.2.1/1926, Έκθεση του επιτετραμμένου Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 3964, 10 Νοεμβρίου 1918, “Από της εισόδου εις τον μέγαν πόλεμον ο εξαμερικανισμός και των Ελλήνων και των άλλων μεταναστών επιδιώκεται υπ’αυτής της Αμερικής, δι’ηθικής πίεσεως και δι’άλλων μέσων. Υπάρχουσι δε δυστυχώς Έλληνες, οίτινες υπενδίδοντες εις την πίεσιν αυτήν χάριν των υλικών των συμφερόντων, ουχί μόνον αυτοί επιδεικτικώς δεικνύουσι τον Αμερικανισμόν των αλλά και τους άλλους παρασύρουσιν εις την χοάνην του εξαμερικανισμού, αρχίζοντες από της πολιτογραφήσεως, την οποίαν συστηματικώς επιδιώκει η Αμερική”.

1709 Laliotou, ο.π.: 121.

1710 ΙΑΥΕ, Φ. 41.2.1/1926, Έκθεση του επιτετραμμένου Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 3964, 10 Νοεμβρίου 1918, “Πολλοί οικογένειαι καθαρώς ελληνικαί έχουσι ήδη ως μητρικήν των, ούτως ειπείν, γλώσσαν την αγγλικήν, τα δ’εξ αυτών γεννώμενα τέκνα έχουσι και την συνείδησιν Αμερικανικήν. Είναι πεποίθησις αυτών τούτων των Ελλήνων της Αμερικής, των εις την ανωτέρω κατηγορίαν υπαγομένων, ότι μετά μίαν γενεάν θα εξαμερικανισθώσιν τελείως”.

1711 *Εθνικός Κήρυξ*, 5 Ιουνίου 1923, Άρθρο του Αντώνιου Δαρλάκου, “Στην Ελλάδα πολλοί πλούσιοι παίρνουν δάσκαλο να μάθη τα παιδιά τους ξένες γλώσσες. Εδώ σπάνιον φαινόμενον να βρήτε πλούσιον Έλληνα να πάρη δάσκαλον να μάθη τα παιδιά του την Ελληνικήν γλώσσαν, ενώ τον βλέπομεν να πρωτοστατή εις κάθε εθνικό ή εκκλησιαστικόν ζήτημα”.

1712 *Εθνικός Κήρυξ*, 20 Νοεμβρίου 1923, “Ας διδάσκη λοιπόν έκαστος τα παιδιά του, -και πρέπει να τα διδάσκη- όσα Ελληνικά μπορεί, αλλά ας μη φοβήται και ας μη τα αναχαιτίζη από την Αμερικανικήν ανατροφήν. Είναι η ανατροφή διά την οποίαν πληρώνουν αδρά διά να την αποκτήσουν όσοι έχουν τα μέσα εις την γενέθλιον πατρίδα μας”, Άρθρο του

γλώσσα αποτελούσε το κυριότερο στοιχείο συλλογικής αναφοράς.

Το ελληνικό κράτος, αν και δεν είχε πάψει να ελπίζει στην επάνοδο των μεταναστών ή να υπολογίζει στην οικονομική συμβολή τους, είχε αντιληφθεί ότι οι Έλληνες της Αμερικής είχαν αποκτήσει αυθυπαρξία και δεν θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται ως “αποικιακός ελληνισμός”¹⁷¹³. Πολλοί, εντούτοις, πίστευαν ακόμη πως οι Έλληνες της Αμερικής ήταν υποχρεωμένοι να ενισχύουν οικονομικά την Ελλάδα, ως αντιστήκωμα της στρατιωτικής θητείας που δεν υπηρέτησαν¹⁷¹⁴. Αυτή η στάση όμως δημιουργούσε πλέον έντονες αντιδράσεις στους Έλληνες της Αμερικής, καθώς είχε ισχυροποιηθεί η μερίδα που δεν δεχόταν να διατηρεί με το ελληνικό κράτος μια σχέση υποτέλειας¹⁷¹⁵. Ίσως ενδεικτική της μεταβολής των σχέσεων με την Ελλάδα είναι η εκλογή για πρώτη φορά ελληνικής καταγωγής βουλευτή στην πολιτεία της West Virginia¹⁷¹⁶.

Πολλοί μετανάστες είχαν πειστεί ότι η παραμονή τους στην Αμερική ήταν μόνιμη, αλλά δεν ήταν σίγουροι ότι ήταν ευπρόσδεκτοι ως πολίτες με ίσα δικαιώματα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Μετά τη μικρασιατική καταστροφή το κυριότερο ζήτημα που απασχολούσε τους Έλληνες της Αμερικής ήταν η στάση απέναντι στις πιέσεις για εξαμερικανισμό. Για πολλούς Έλληνες η Αμερική από γη της επαγγελίας έγινε ένας τόπος “απάνθρωπης αδιαφορίας, αδιάκοπης εξοντωτικής εργασίας και ανθρώπων εχθρικών σε διαφορετικά έθιμα και

Σεραφείμ Κανούτα.

1713 ΙΑΥΕ, Φ. 41.2.1/1926, Έκθεση του επιτετραμμένου Γεωργίου Ρούσσου προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη, αρ. πρωτ. 3964, 10 Νοεμβρίου 1918, “Ο ελληνισμός της Αμερικής δεν πρέπει να θεωρείται ως αποικιακός ελληνισμός, έχων εξασφαλισμένη την αυτοτέλειαν αυτού και αυθυπαρξίαν”.

1714 *Εθνικός Κήρυξ*, 28 Νοεμβρίου 1923, Άρθρο του Αστερίου Αστερίου, “Ασχέτως λοιπόν με τα μεγάλα, μέγιστα κακά που έκαμαν οι Έλληνες της Αμερικής στην Πατρίδα μας διά της μη συμμετοχής των εις τους εθνικούς αγώνες μας και το οποίον οφείλεται βέβαια εις τον αναπτυχθέντα φιλοτομαρισμόν κατά μέγα μέρος και έπειτα εις τας εξαμερικανιστικές ιδέας που μας συμβουλεύουν -όμως διά της αποστολής αθρόου συναλλάγματος γερού νομίσματος δολλαρίων, εις την Πατρίδα, χάριν των αναγκών των εκεί εγκαταλειφθέντων οικείων, κατώρθωσαν οι Έλληνες της Αμερικής να διορθώσουν κάπως τα οικονομικά της Ελλάδος”.

1715 *Ατλαντίς*, 21 Αυγούστου 1924, “Άκου έχουν την αξίωσιν να αυτοδιοικούνται οι μετανάσται αντί να στέλλουν δολλάρια και να λουφάζουν; Αυτή είναι η επικρατούσα εκεί κάτω ψυχολογία περί του εν Αμερική ομογενούς στοιχείου. Μας αγνοούν τελείως, μας περιφρονούν πάντοτε, μένουν ξένοι προς την ζωήν και τους αγώνες μας, και τότε μόνον συγκινούνται όταν ζητούν δολλάρια [...] Η γενικώς επικρατήσασα εκεί κάτω αντίληψις είναι ότι ο Ελληνικός κόσμος της Αμερικής πρέπει να στέλνη διαρκώς δολλάρια και να λήη πέκει εφφέντημ”.

1716 *Εθνικός Κήρυξ*, 12 Οκτωβρίου 1919, Διάλεξη του μετέπειτα Μητροπολίτη Βοστώνης Ιωακείμ Αλεξόπουλου στη YMCA Νέας Υόρκης..

παραδόσεις”¹⁷¹⁷. Η ενίσχυση του ρατσισμού και της δράσης της Κου Κλουξ Κλαν σε τοπικό επίπεδο δεν συνδεόταν μόνο με τον γενικότερο φόβο για την ανατρεπτική δράση των ξένων, αλλά και ειδικότερα με την αρνητική εικόνα των ελληνικών παροικιών. Η εθνοτική περιχαράκωση, η άγνοια της αγγλικής γλώσσας και η έλλειψη επαφών με τους ντόπιους, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο της πλειονότητας των Ελλήνων, η εγκληματικότητα και οι συχνοί βίαιοι διαπληκτισμοί στις ελληνικές συνοικίες είχαν οδηγήσει στην εχθρική αντιμετώπιση των Ελλήνων σε πολλές πόλεις των Ηνωμένων Πολιτειών. Το καφενείο, κατεξοχήν χώρος συνάθροισης των μεταναστών, αποτελούσε τον κύριο στόχο των επιθέσεων των αμερικανικών αλλά και των ελληνικών εφημερίδων ως κέντρο ανηθικότητας λόγω του χαρτοπαιγνίου, των υπόπτου ηθικής τραγουδιστριών οι οποίες σύχναζαν εκεί και των καυγάδων που συχνά προκαλούσαν την παρέμβαση της αστυνομίας¹⁷¹⁸.

Οι ανερχόμενοι Έλληνες ασπάζονταν την άποψη των Αμερικανών ότι “το καφενείο δημιουργεί εκφύλους τύπους, φθισικούς, φονείς, ασέμνους, κουτσαβάκηδες”¹⁷¹⁹ και αισθάνονταν ότι όσοι σύχναζαν σε αυτό εξέθεταν το σύνολο των Ελλήνων. Ενδεικτική του κλίματος σε πολλές επαρχιακές πόλεις είναι η δήλωση της εφημερίδας *Daily News* του Canton, Ohio: “Τους Έλληνες πρέπει να τους συναθροίσωμεν, να τους βάλωμεν όλους μαζί σ’ ένα σιδερένιο κλουβί και να τους στείλωμεν εις την Ελλάδα”¹⁷²⁰. Οι “φιλοπρόοδοι και καλώς αποκατεστημένοι” Έλληνες αισθάνονταν υπόλογοι για τις παραβατικές πρακτικές στις ελληνικές συνοικίες και επιθυμούσαν να εκφράσουν τη

1717 Helen Zeese Papanikolas, “Toll and Rage in a New Land: The Greek Immigrants in Utah”, *Utah Historical Quarterly*, 38, Άνοιξη 1970: 102.

1718 *Εθνικός Κήρυξ*, 21 Νοεμβρίου 1923, Άρθρο του Σεραφείμ Κανούτα, “Αι τελευταίαι αιματηρόταται σκηναί εις τα χαρτοπαίγνια του Σικάγου, οι φόνοι και οι τραυματισμοί που εξηνάγκασαν την αστυνομίαν να κλείση τα ελληνικά καφενεία, και όλαι εκείναι αι ακοσμίαι, αι οποίαι έδωκαν αφορμάς εις τον Αμερικανικόν τύπον να διεκτραγωδήση τον πολιτισμόν της ελληνικής κουμπούρας και άλλα παρόμοια επεισόδια, λαμβάνοντα χώραν συχνότατα εις άλλας ελληνικάς παροικίας, αποτελούν αληθή πληγήν διά τον Ελληνισμόν, δυσφημούμενον κατά τον σκληρότερον τρόπον”, *Εθνικός Κήρυξ*, 10 Ιουλίου 1923. “Το καφενείο είναι η στασιμωτέρα επιχείρησις. Και όταν εισάγεται εις αυτό η χαρτοπαιξία και το καφέ-αμάν, αποβαίνει το φοβερώτερον κέντρον εξαχρειώσεως. Αυτή είναι η φιλοδοξία σας, ω Έλληνες της Αμερικής”. Για το ίδιο θέμα προβλ και *Εθνικός Κήρυξ*, 4, 15, 16, 18, Αυγούστου 1923.

1719 Άρθρο του Γεωργίου Πετρινού, *Εθνικός Κήρυξ*, 19 Ιουλίου 1923.

1720 *Εθνικός Κήρυξ*, 26 Μαρτίου 1923.

διαφοροποίησή τους από την πλειονότητα των φτωχών μεταναστών, που τους εξέθετε στα μάτια των Αμερικανών¹⁷²¹. Σε μια κοινωνία, η οποία, παρά την τυπική χειραφέτηση των μαύρων, είχε υιοθετήσει καθεστώς φυλετικών διακρίσεων, οι Έλληνες μετανάστες δεν θεωρούνταν εκ προοιμίου μέρος της κυρίαρχης ομάδας των λευκών¹⁷²². Για να ενταχθούν προέβαλλαν την ανάγκη για τον περιορισμό της ελληνικής γλώσσας στον ιδιωτικό χώρο, μεγαλύτερο συγχρωτισμό με Αμερικανούς και ίδρυση επιχειρήσεων με αμερικανική πελατεία¹⁷²³.

Η τάση αυτή είχε εμφανιστεί από τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας, το ρατσιστικό και ξενοφοβικό κλίμα που επικράτησε όμως μετά τον πόλεμο καθιστούσε για την ομάδα των ανερχόμενων κοινωνικά Ελλήνων επιτακτικό τον εξοβελισμό των εθνοτικών χαρακτηριστικών. Μελετητές οι οποίοι έχουν ασχοληθεί με τις τάσεις αστικοποίησης των μεταναστών κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου εκτιμούν ότι η μεγάλη συγκέντρωση μεταναστών πρώτης γενιάς στις μεγαλουπόλεις των βορειοανατολικών πολιτειών αποτελούσε μια μορφή άμυνας της πληθυσμιακής αυτής ομάδας απέναντι στο ρατσισμό¹⁷²⁴. Η Ku Klux Klan προωθούσε συστηματικά το εμπάργκο επιχειρήσεων εβραϊκής ιδιοκτησίας ή ιδιοκτησίας μεταναστών, οι οποίοι δεν

1721 *Εθνικός Κήρυξ*, 23 Αυγούστου 1923, Άρθρο του Σεραφείμ Κανούτα, “Ας μη λησμονώμεν, ότι, αν υπάρχουν μερικοί χιλιάδες πράγματι φιλοπρόοδοι και καλώς αποκατεστημένοι Έλληνες εν Αμερική, οι οποίοι πράγματι τιμούν το ελληνικόν όνομα, υπάρχουν πολύ περισσότεροι φυτοζωούντες, και ουκ ολίγοι οι οποίοι προσβάλλουν το καλόν όνομα των φιλησύχων και προοδευτικών”.

1722 *Εθνικός Κήρυξ*, 19 Ιουλίου 1923, Άρθρο του Γεωργίου Πετρινού, “Προ των ομμάτων της Αμερικανικής Κοινής Γνώμης έχομεν χάσει κάθε εκτίμησιν και συμπάθειαν, θεωρούμενοι κατώτεροι και των Τούρκων και των Κινέζων ακόμα”.

1723 *Εθνικός Κήρυξ*, 19 Νοεμβρίου 1923, Άρθρο του Σεραφείμ Κανούτα, “Την ελληνικήν γλώσσαν φρονώ ότι οφείλομεν να ομιλώμεν εις τα σπίτια μας και εις τους καθαρώς ελληνικούς κύκλους και συναναστροφάς, ή και εις τα μαγαζιά, τα έχοντα καθαράν Ελληνικήν πελατείαν [...] Ποίος εξ ημών των διανοουμένων δεν εμακάριζε και δεν εξήλευε τον τόσον προύρωσ εκλείψαντα καθηγητήν Φουτρίδην, ότι κατόρθωσε να μη εξαρτά την τύχην του εκ του στενού κύκλου των ομοφύλων του; Και ποιος δεν μακαρίζει τους ομογενείς επιχειρηματίας, οι οποίοι εκμαθόντες, κατά το μάλλον και ήττον την γλώσσαν του τόπου και εξοικειωθέντες με τα ήθη και έθιμα ενταύθα, ίδρυσαν εργασίας σταθεράς και επικερδείς, με Αμερικανικήν πελατείαν; Η γενέθλιος ημών πατρίς και η κοινωνία, εν γένει ημπορεί να ωφεληθή περισσότερον από αυτούς, παρά από εκείνους που συζητούν μέρανύχτα στα καφενεία Ελληνικά πολιτικά, εκ φόβου, μη ξεχάσουν την γλώσσαν των και τα Ελληνικά έθιμα”.

1724 Αλέξανδρος Κιτρορέφ, “Οι Έλληνες στις ΗΠΑ 1922-1940”, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 6, Αθήνα 2003: 354. Saloutos, ο.π.: 248.

είχαν Αμερικανούς υπαλλήλους και μεικτή πελατεία¹⁷²⁵. Πολλοί πίστευαν ότι η γκετοποίηση των μεταναστών συνέβαλλε στη ρατσιστική αντιμετώπιση και υποστήριζαν ότι ο Έλληνας “οφείλει να κρημνίση το ταχύτερον το φοβερόν Σινικόν τείχος το οποίον ανήγειρε μεταξύ αυτού και του Αμερικανικού στοιχείου. Οφείλει να δράση ως Αμερικανός και όχι ως Έλλην”¹⁷²⁶. Η Ατλαντίδα παρατηρούσε ότι η υπέρμετρη προβολή της ελληνικής ταυτότητας θα μπορούσε να οδηγήσει σε νέες επιθέσεις κατά των ελληνικών καταστημάτων και εκδηλώσεις ξενοφοβικού φανατισμού¹⁷²⁷. Περισσότερο από την προβολή της νομιμοφροσύνης προς τις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν η ανάγκη νομιμοποίησης των Ελλήνων ως λευκών και άρα πολιτών πρώτης κατηγορίας που οδήγησε στην ίδρυση της *American Hellenic Progressive Association (AHEPA)*.

Η *AHEPA* ιδρύθηκε το 1922 με πρωτοβουλία δύο πλανόδιων εμπορικών παραγγελιοδόχων, του Γεώργιου Α. Νικολόπουλου (George Polos) και του Ιωάννη Αγγελόπουλου, οι οποίοι διαπίστωσαν τον κίνδυνο που διέτρεχαν οι Έλληνες των νοτίων πολιτειών από τη δράση της Ku Klux Klan¹⁷²⁸. Στις 26 Ιουλίου 1922, στην αίθουσα του κοινοτικού σχολείου της Atlanta, Georgia έγινε γενική συνέλευση των Ελλήνων της πόλης, στην οποία αποφασίστηκε να ιδρυθεί μια παναμερικανική οργάνωση, της οποίας σκοπός θα ήταν “η καλλιέργεια και η προαγωγή γνησίου και ανόθευτου αμερικανισμού μεταξύ των Ελλήνων των Ηνωμένων Πολιτειών, η διαπαιδαγώγησις των Ελλήνων συμφώνως με τους δημοκρατικούς θεσμούς, η αφοσίωσις εις το Πολίτευμα της Αμερικής και η εν γένει προαγωγή της αλληλοβοηθείας μεταξύ

1725 Schaefer, *ο.π.*: 148.

1726 *Εθνικός Κήρυξ*, 4 Απριλίου 1923, Άρθρο του Σεραφείμ Κανούτα, “Ο Έλλην αν θέλη να δράση και να προοδεύση ενταύθα και να ίσταται επί σταθερών βάσεων, οφείλει να κρημνίση το ταχύτερον το φοβερόν Σινικόν τείχος το οποίον ανήγειρε μεταξύ αυτού και του Αμερικανικού στοιχείου. Οφείλει να δράση ως Αμερικανός και όχι ως Έλλην. Ούτως εργαζόμενος και δρών δύναται να φανή περισσότερο χρήσιμος εις την γενέθλιόν του χώραν, οποτεδήποτε θελήσῃ”.

1727 *Ατλαντίς*, 6 Νοεμβρίου 1924, “Οι ομογενείς μετανάσται οι οποίοι εργαζονται εδώ και οι οποίοι αγαπούν την Αμερικήν δεν έχουν καμμίαν όρεξιν να ίδουν επαναλαμβανόμενας εις βάρος των καταστημάτων και των σπητιών και των εργασιών των τας ταραχάς της Όμαχας και τας άλλας εκρήξεις αντιξενικού φανατισμού την οποίαν κάθε μωρολόγος προπαγανδιστής ερχόμενος έξωθεν προκαλεί με τας εγκληματικάς του ανοησίας”.

1728 Saloutos, *ο.π.*: 249. Μαλαφούρης, *ο.π.*: 206. Μαρχέτος, *ο.π.*: 131.

των ομογενών”¹⁷²⁹. Για να γίνει κάποιος μέλος έπρεπε να είναι Αμερικανός πολίτης ή να τηρεί τις προϋποθέσεις για να πολιτογραφηθεί, να ανήκει στη λευκή φυλή και να πιστεύει στη θεϊκή υπόσταση του Χριστού¹⁷³⁰. Η ΑΗΕΡΑ έτσι αναλάμβανε να εγγυηθεί τη λευκότητα, τη θρησκευτικότητα και την νομιμοφροσύνη των μελών, επιδιώκοντας την αποδοχή τους στην αμερικανική μεσοαστική τάξη. Συγχρόνως αποφασίστηκε ότι οι συνελεύσεις των τμημάτων θα διεξάγονταν στα αγγλικά, ώστε να μην μετατραπούν σε “συζητήσεις καφεενείου”¹⁷³¹. Για να αποκτήσουν, μάλιστα, μεγαλύτερο κύρος οι συγκεντρώσεις, η ΑΗΕΡΑ υιοθέτησε το τελετουργικό της τεκτονικής οργάνωσης των Shriners¹⁷³².

Τα μέλη, με τις πρακτικές αυτές, προσπαθούσαν να αποστασιοποιηθούν από τις συμπεριφορές που κατέκριναν οι Αμερικανοί και να αποτελέσουν τη νομιμοποιημένη συμβολικά ηγετική ομάδα της ελληνοαμερικανικής κοινότητας. Κάποιοι ιερείς υποστήριζαν ότι η οργάνωση θα έπρεπε να αποτελέσει τον κοσμικό βραχίονα της Αρχιεπισκοπής Αμερικής, ρόλο τον οποίο έπαιζε η οργάνωση *Ιππότες του Κολόμβου* για την καθολική εκκλησία¹⁷³³. Η ΑΗΕΡΑ, εντούτοις, λόγω της αύξησης του αριθμού των προσηλυτισμών Ελλήνων από προτεσταντικές εκκλησίες, διαχώρισε την ελληνικότητα από την ορθοδοξία¹⁷³⁴. Οι αλλόδοξοι και οι αλλόθρησκοι, εφόσον αισθάνονταν Έλληνες, αποτελούσαν τμήμα του ελληνικού έθνους¹⁷³⁵. Η ΑΗΕΡΑ

1729 Στο ίδιο: 206. Στην ίδια γενική συνέλευση συγκροτήθηκε η Υπάτη Στοά ως ανώτατη διοίκηση της οργάνωσης και εξελέγησαν οι εξής: Υπάτος Πρόεδρος ο Νικόλαος Β. Τσατσάς, Υπάτος Γραμματέας και Ταμίας ο Χαρ. Αγγελόπουλος, Υπάτος Κοσμήτωρ ο Ιωάννης Αγγελόπουλος και Υπάτοι Κυβερνήτες ο Π. Σταμάτος, ο Δημήτριος Βλάσσης, ο Γεώργιος Νικολόπουλος και ο Γεώργιος Κάμπελ. Το καταστατικό της οργάνωσης επικυρώθηκε από την πολιτεία της Georgia στις 25 Σεπτεμβρίου 1922.

1730 Saloutos, ο.π.: 249.

1731 Στο ίδιο: 253.

1732 Μαλαφούρης, ο.π.: 209.

1733 Saloutos, ο.π.: 251.

1734 “The fanatical cry of the old Panhellenists, “Pas Hellen Prepei na Einai Orthodoxos” is outdated. We are Greeks, but we did not inherit our present religion from our ancestors, the ancient Greeks, as we did our blood and traits. Is Brother no more a Greek because he is a convert to the Episcopalian denomination? Am I What? for being a Presbyterian? There are thousand of true-blooded Greeks who are members of other churches. Must we deny their race owing to that? Finally the AHEPA is not a doctrinaire cult”, *Περιοδικό Archon*, I, Αύγουστος 1927: 4-5. Saloutos, ο.π.: 254. Ellis Island Archive, αρ. πρωτ. DP-23, Συνέντευξη της Ιουλίας Μπαρλά-Groulx η οποία μετανάστευσε από τη Μεγαλόπολη Αρκαδίας στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1917 σε ηλικία 13 ετών.

1735 *Εθνικός Κήρυξ*, 4 Ιουλίου 1923, Άρθρο του Μιχαήλ Κέπετζη, “Ο τρόπος της προπαγάνδας

αναγνώριζε έτσι την διευρυνόμενη διάσπαση των Ελλήνων της Αμερικής και επισήμαινε ότι η ορθόδοξη θρησκεία δεν επαρκούσε για να δημιουργήσει ή να συγκρατήσει το εθνικό συναίσθημα των μεταναστών, και κυρίως των απογόνων τους. Προέβαλλε μάλιστα την απόφαση αυτή ως ένδειξη της αποστασιοποίησης από τις πρακτικές της *Πανελληνίου Ενώσεως*, και της επιστροφής στις αξίες των Αρχαίων Ελλήνων.

Ο εξοβελισμός των εξωτερικών νεοελληνικών χαρακτηριστικών και η προβολή της καταγωγής από την αρχαία Ελλάδα συνιστούσε για τους ιδρυτές της *AHEPA*, οι οποίοι ζούσαν στις Νότιοανατολικές Ηνωμένες Πολιτείες, τον αποτελεσματικότερο τρόπο για την ένταξη των Ελλήνων στην κυρίαρχη ομάδα των λευκών¹⁷³⁶. Το κυρίαρχο κλίμα ευνοούσε την προβολή της εξιδανικευμένης ελληνικότητας ως συστατικού στοιχείου της αμερικανικής ταυτότητας. Τα μέλη της *AHEPA* διεκδίκησαν έτσι “τον διακριτό χαρακτήρα τους ως εθνικά εθνοτικά υποκείμενα με αναφορά στον εθνικισμό των Ηνωμένων Πολιτειών και όχι της Ελλάδας”¹⁷³⁷. Ο πρόεδρος Calvin Coolidge σε προσφώνησή του προς την *Ένωση Κλασικών Σπουδών* του Πανεπιστημίου της Pennsylvania δήλωσε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν διάδοχος των Ελλήνων και των Ρωμαίων και κατά συνέπεια η μελέτη των κλασικών κειμένων αποτελούσε το θεμέλιο της πολιτιστικής ταυτότητας της σύγχρονης Αμερικής¹⁷³⁸. Πολλοί Αμερικανοί βέβαια αμφισβητούσαν την καταγωγή των συγχρόνων Ελλήνων από τους αρχαίους και δεν αποδέχονταν τους Έλληνες μετανάστες ως διαδόχους του κλασικού πολιτισμού¹⁷³⁹. Η χρήση όμως των συμβόλων του κλασικού πολιτισμού

απαιτεί όπως γίνεται αυτή προ παντός υπέρ του εθνισμού, χωρίς να συνδέεται κατ'ανάγκην και το θρησκευτικόν ζήτημα. Όταν ο προπαγανδίζων απευθύνεται εις Ορθοδόξους, είναι ελεύθερος, αν θέλη, να συνδέση τα δύο ζητήματα. Δεν δικαιούμεθα όμως να παρίδωμεν, ότι σήμερον υπάρχουν πλείστοι Έλληνες, θερμότατοι πατριώται, έχοντες διαφόρους θρησκευτικάς ανάγκας, δοξάζοντες τον Ίψιστον π.χ. όπως οι Ευαγγελισταί (Προτεστάνται) ή άλλοι αλλόδοξοι Χριστιανοί. Ας σεβασθώμεν όθεν την θρησκευτικήν συνείδησιν ενός εκάστου και, θέλοντες να διατηρήσωμεν προ παντός Έλληνας, μη κινδυνεύσωμεν να τους χάσωμεν, θέλοντες να τους κάμωμεν καταναγκαστικώς και Ορθοδόξους”.

1736 Yiorgos Anagnostou, “Forget the Past, Remember the Ancestors! Modernity, “Whiteness”, American Hellenism, and the Politics of Memory in Early Greek America”, *Journal of Modern Greek Studies*, 22, 2004: 26.

1737 Laliotou, ο.π.: 121.

1738 Walter Benn Michaels, “The Vanishing American”, *American Literary History*, τ. 2, αρ. 2, Καλοκαίρι 1990: 229.

1739 Yiorgos Anagnostou, “Model Americans, Quintessential Greeks: Ethnic Success and

αποτέλεσε για την *AHEPA* το μόνο επιχείρημα για τη αποδοχή των Ελλήνων ως λευκών Αμερικανών.

Η οργάνωση εκπροσωπούσε τη μεσοαστική τάξη των Ελλήνων της Αμερικής, η οποία είχε να κερδίσει τα περισσότερα από την ενσωμάτωση στην αμερικανική κοινωνία¹⁷⁴⁰. Η ανάγκη αυτής της νομιμοποίησης απέναντι στην ισχυρή παρουσία της ΚΚΚ οδήγησε στη γρήγορη ανάπτυξη της *AHEPA* στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της στο Νότο. Στον πρώτο χρόνο της λειτουργίας της ιδρύθηκαν 32 τμήματα και εγγράφηκαν 1300 μέλη. Εντούτοις, από τα πρώτα τμήματα τα οποία ιδρύθηκαν στον πρώτο χρόνο της λειτουργίας της *AHEPA*, μόνο τρία βρίσκονταν σε πόλεις των βορείων πολιτειών¹⁷⁴¹. Γρήγορα όμως ιδρύθηκαν τμήματα σε όλη την έκταση των Ηνωμένων Πολιτειών. Το 1924 η *AHEPA* διέθετε 49 τμήματα και ο αριθμός των μελών είχε ανέλθει σε 2.800, ενώ το 1928 είχε 192 τμήματα και 17.516 μέλη¹⁷⁴².

Το πρώτο συνέδριο της *AHEPA* έγινε στις 15 Οκτωβρίου 1923 στην Atlanta, όταν η οργάνωση, δεκαπέντε μήνες μετά την ίδρυσή της, αριθμούσε 1300 μέλη και 32 τμήματα. Στο συνέδριο αυτό αποφασίστηκε να μεταφερθεί η έδρα της οργάνωσης στη Φιλαδέλφεια¹⁷⁴³. Το δεύτερο συνέδριο οργανώθηκε στην Ουάσιγκτων, στις 21 Σεπτεμβρίου 1924 και καθιέρωσε το φέσι ως διακριτικό των μελών. Στο συνέδριο αυτό αποφασίστηκε η μεταφορά της έδρας της οργάνωσης στην Ουάσιγκτων, όπου παρέμεινε έκτοτε¹⁷⁴⁴. Η οργάνωση υπέβαλε ψήφισμα στις αμερικανικές αρχές υπέρ της κατάργησης του ξενόγλωσσου τύπου¹⁷⁴⁵. Η απόφαση αυτή προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στον ελληνικό τύπο της Αμερικής, και τελικά στο τρίτο ετήσιο συνέδριο στο Σικάγο τον Οκτώβριο του 1925 αναιρέθηκε¹⁷⁴⁶. Στο επόμενο, συνέδριο τον

Assimilation in Diaspora”, *Diaspora*, 12, Μάρτιος 2003: 298.

1740 Αλέξανδρος Κιτρορέφ, “Οι Έλληνες στις ΗΠΑ 1922-1940”, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 6, Αθήνα 2003: 355. Μαρκέτος, *ο.π.*: 134.

1741 Μαρκέτος, *ο.π.*: 134.

1742 Saloutos, *ο.π.*: 250.

1743 Μαλαφούρης, *ο.π.*: 208.

1744 Στο ίδιο: 209.

1745 Στο ίδιο: 209.

1746 Στο ίδιο: 209.

Σεπτέμβριο του 1926 στη Φιλαδέλφεια, Pennsylvania εγκρίθηκε η ίδρυση της θυγατρικής οργάνωσης, των “Υιών του Περικλέους” με μέλη νέους ηλικίας 12 μέχρι 21 χρονών και αποφασίστηκε η οργάνωση ετήσιας εκδρομής στην Ελλάδα¹⁷⁴⁷.

Η ένθερμη υιοθέτηση του εξαμερικανισμού και της χρήσης της αγγλικής γλώσσας από την *AHEPA* προκάλεσε την συγκρότηση της *GAPA* (*Greek American Progressive Association*), η οποία προσπαθούσε να συνδυάσει τη διατήρηση της συλλογικής εθνοτικής ταυτότητας με την ταυτόχρονη προβολή της νομιμοφροσύνης προς τις πολιτικές αξίες των Ηνωμένων Πολιτειών. Η *GAPA* ιδρύθηκε ένα χρόνο μετά την *AHEPA*, στις 17 Δεκεμβρίου 1923, στο East Pittsburgh, Pennsylvania¹⁷⁴⁸. Αντίθετα από την *AHEPA*, η ηγεσία της *GAPA* δίδασκε στα μέλη της ότι η “εξάσκησις των θρησκευτικών καθηκόντων, το να εμμένουν δηλαδή εις την πατρώαν πίστιν και να κληροδοτούν αυτήν καθώς και τα ελληνικά ήθη και έθιμα εις τους απογόνους των δεν είναι πράγματα τα οποία προσκρούουν εις την ιδεολογίαν και τους θεσμούς της αγαπητής μας Αμερικανικής πατρίδος, αλλ’ απ’εναντίας συντελούν εις το να μας καταστήσουν νομοταγέστερους και χρηστότερους Αμερικανούς πολίτας”¹⁷⁴⁹. Συγχρόνως, αναγνωρίζοντας τη σημασία των μητέρων για τη διαπαιδαγώγηση της νέας γενιάς, ίδρυσε πρώτη γυναικείες στοές, τις *Εστιάδες*, παράλληλα με τις *Στοές Εφήβων και Νεανίδων*¹⁷⁵⁰.

Η διαφοροποίηση των δύο ελληνοαμερικανικών οργανώσεων φάνηκε και από την υιοθέτηση στο όνομα της *GAPA* σε πρώτη θέση του όρου *Greek*, ο οποίος παρέπεμπε στη σύγχρονη Ελλάδα, σε αντίθεση με την *AHEPA*, η οποία χρησιμοποιούσε στο όνομα της τον όρο *Hellenic*, ως αναφορά σε μια αποκαθαρμένη ελληνικότητα, και μάλιστα σε δεύτερη θέση μετά το *American*. Η *GAPA* εξάλλου αντιμετώπισε την ορθόδοξη πίστη ως βασικό διακριτικό

1747 Στο ίδιο: 209.

1748 Saloutos, ο.π.: 254.

1749 Μαλαφούρης, ο.π.: 214.

1750 Μαλαφούρης, ο.π.: 215.

γνώρισμα της ελληνικότητας¹⁷⁵¹. Η εμμονή στη διατήρηση των Εξωτερικών ελληνικών χαρακτηριστικών ήταν αποτέλεσμα του γεγονότος ότι τα μέλη της GAPA ανήκαν στα χαμηλότερα στρώματα των Ελλήνων της Αμερικής, οι οποίοι δεν είχαν καταφέρει να ανέλθουν κοινωνικά ή να αφομοιωθούν στην αμερικανική κοινωνία¹⁷⁵². Η ηγεσία της GAPA παράλληλα υπαναχώρησε στο ζήτημα της πολιτογράφησης, όπως απαιτούσε το ξενοφοβικό κλίμα της μεσοπολεμικής Αμερικής. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο *Εθνικός Κήρυξ*, αν και αρχικά υποστήριξε τους σκοπούς της ΑΗΕΡΑ¹⁷⁵³, στη συνέχεια, με πρωτοστατούντα τον Δημήτριο Καλλίμαχο, τάχθηκε υπέρ της GAPA¹⁷⁵⁴. Ο Καλλίμαχος πίστευε ότι υπήρχαν πτυχές της ελληνικής κουλτούρας, οι οποίες ήταν συμβατές με την αγγλοαμερικανική κουλτούρα. Θεωρούσε ότι “ήταν χρέος των Ελλήνων των Ηνωμένων Πολιτειών να ανασύρουν από την αφάνεια τις πτυχές αυτές, τις οποίες ονόμαζε “ελληνισμό”, και να τις αναδείξουν σε κεντρικά σημεία της σύγχρονης ελληνικής κουλτούρας”¹⁷⁵⁵. Η GAPA, εντούτοις, αν και το 1928 είχε πάνω από 50 τμήματα σε διάφορα μέρη των Ηνωμένων Πολιτειών, δεν κατάφερε να αποκτήσει την απήχηση της ΑΗΕΡΑ¹⁷⁵⁶.

Η δεκαετία του 1920 αποτέλεσε μια μεταβατική περίοδο, κατά την οποία οι παραδοσιακές ελίτ και οι ως τότε αναδειχθέντες ηγέτες των κοινοτήτων προσπάθησαν να βρουν ένα ρόλο προσαρμοσμένο στις νέες συνθήκες, ενώ διαφορετικές κοινωνικές ομάδες επιδίωξαν να δώσουν συλλογικά απαντήσεις για τη θέση των Ελλήνων μεταναστών ή των “Αμερικανών πολιτών ελληνικής καταγωγής” στην αμερικανική κοινωνία. Στα μέσα του 1923 η *Πανελλήνιος Ένωσις* μετά από άλλα δύο χρόνια αδράνειας

1751 Saloutos, ο.π.: 255. Μαρκέτος, ο.π.: 136.

1752 Στο ίδιο: 254. Αλέξανδρος Κιτρορέφ, “Οι Έλληνες στις ΗΠΑ 1922-1940”, ο.π.: 355.

Μαρκέτος, ο.π.: 136.

1753 *Εθνικός Κήρυξ*, 15 Φεβρουαρίου 1923, “Ο σκοπός του νέου σωματείου είναι καλός, διότι εκτός της πολιτογραφήσεως των μελών αυτού περιλαμβάνεται και η ανάπτυξις καλλιτέρων σχέσεων μεταξύ Αμερικανών και Ελλήνων [...] . Ο Αμερικανοελληνικός Σύνδεσμος εκτός του Κέντρου της Ατλάντας, έχει τμήματα εν Μπέρμιγχαμ, Αλαμπάμα, Σαρλότ Β. Καρολίνας, Τσάρλεστον Ν. Καρολίνας και ήδη εργάζεται προς ίδρυσιν τοιούτων εν Τζάξονβιλ Φλώριδος, Τάμπα Φλώριδος, Αυγούστα Γεωργίας, Σαβάννα Γεωργίας”.

1754 Μαρκέτος, ο.π.: 137.

1755 Laliotou, ο.π.: 153.

1756 Saloutos, ο.π.: 256.

ενεργοποιήθηκε με νέο στόχο να λειτουργήσει ως “ένωση των Ελληνικής καταγωγής Αμερικανών πολιτών, ουδεμίαν έχουσαν σχέσιν με τας πολιτικές και κομματικές διαμάχας της πατρίδος μας”¹⁷⁵⁷. Η διοίκηση της Πανελληνίου Ενώσεως και πάλι έθετε ως προτεραιότητα την καταπολέμηση του τοπικισμού που παριστούσε τους Έλληνες στα μάτια των Αμερικανών ως συνονθύλευμα χωρίς συνοχή, δεν απαντούσε όμως στις κατηγορίες για οικονομικές ατασθαλίες¹⁷⁵⁸.

Η έκκληση της δεν βρήκε ανταπόκριση και μια μερίδα, η οποία συγκέντρωνε και ηγετικά μέλη της Πανελληνίου Ενώσεως, υποστήριξε τη συγκρότηση μιας νέας ισχυρής Ελληνοαμερικανικής πολιτικής οργανώσεως. Η νέα οργάνωση θα διεκδικούσε αφενός το δικαίωμα λόγου των Ελλήνων της Αμερικής στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας και αφετέρου θα αποτελούσε μια ομάδα πίεσης υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων στο αμερικανικό πολιτικό σύστημα¹⁷⁵⁹. Όσοι υποστήριζαν την ανάγκη μιας “Ελληνικής Πολιτικής Ομοσπονδίας” επιδίωκαν να αξιοποιήσουν το πολιτικό κεφάλαιο της στρατολόγησης Ελλήνων στον αμερικανικό στρατό για να δείξουν τη νομιμοφροσύνη τους προς το πολιτικό σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών, σε αντίθεση προς τους ύποπτους ως κομμουνιστές Εβραίους και τους γερμανόφιλους Ιρλανδούς, με απώτερο στόχο να εξασφαλίσουν τη διατήρηση της ελληνικής τους ταυτότητας¹⁷⁶⁰. Η παραπάνω ομάδα εξακολουθούσε να αντιμετωπίζει τους Έλληνες της Αμερικής ως σύνολο με συνεκτικό στοιχείο την

1757 *Εθνικός Κήρυξ*, 9 Μαΐου 1923.

1758 *Εθνικός Κήρυξ*, 26 Νοεμβρίου 1923, “Θα μάθουν και οι Αμερικανοί, ότι και οι Μεσσήνιοι και Μυτιληναίοι και οι Αθηναίοι και οι Θεσσαλοί και οι Θηβαίοι και οι Μακεδόνες και οι Γορτύνιοι και οι Κορίνθιοι και πόσοι άλλοι, όπως ημείς εξακολουθούμεν να επιμένωμεν να ονομάζωμεν τους εαυτούς μας, όλοι είναι Έλληνες. Να απαλλάξωμεν επί τέλους και τον κόσμον απ’ αυτό το αναχρονιστικόν και εθνοκτόνον θέαμα ένας τόσον μικρός λαός να θέλη να γνωρίζεται με τόσα μικρά και άνευ ουδεμιάς πλέον σημασίας ονόματα”.

1759 *Εθνικός Κήρυξ*, 13 Δεκεμβρίου 1923, Άρθρο του Δημήτριου Χριστοφορίδη προέδρου της Αδελφότητας Τραπεζουντίων Ροδοπολιτών.

1760 *Εθνικός Κήρυξ*, 26 Ιουνίου 1923, Άρθρο του Κωνσταντίνου Καλλιόντζη, “Οι Έλληνες δεν είναι ξένοι όπως οι Εβραίο-Καθολικοί θέλουσι να μας παραστήσωσι χάριν ατομικών συμφερόντων, αλλά τέκνα μιας κοινής πατρίδος, υπέρ της οποίας εν καιρώ τω δέοντι θα δείξουν τα φιλοπάτριδα αυτών αισθήματα ως και εν τω παρελθόντι εστρατεύθησαν υπέρ της εβδομήκοντα και πέντε χιλιάδας και επολέμησαν εν τη πρώτη γραμμή, ο δε πρώτος αριστεύσας εν τω πολέμω τούτω ήτο Έλλην εκ Σμύρνης, ο αείμνηστος ήρωας Γεώργιος Ντιλμπόης. Θα παρακαλέσω όλας τας ελληνικάς παροικίας να ιδρύσουν Πολιτικές Λέσχας (Political Clubs) και είτα όλοι ομού να αποτελειώσουν το Greek Political Federation”.

“κοινή εθνική συνείδηση”¹⁷⁶¹.

Αντιτιθέμενη προς την τάση αυτή η νέα αστική τάξη, συνεχίζοντας το έργο της Ελληνοαμερικανικής Εθνικής Ένωσης για να αντιμετωπίσει την αρνητική εικόνα των Ελλήνων στην αμερικανική κοινωνία, λόγω της εθνοτικής περιχαράκωσης του παρελθόντος, της εγκληματικότητας και του χαμηλού πνευματικού επιπέδου, επιδίωξε την πλήρη αυτονομία σε συμβολικό επίπεδο από τη σύγχρονη Ελλάδα. Η ισχυρότερη κοινωνικά αυτή ομάδα επέμενε ότι η πολιτογράφηση των Ελλήνων θα έπρεπε να συνοδεύεται από την εγκατάλειψη στη δημόσια σφαίρα όλων των Εξωτερικών ελληνικών χαρακτηριστικών και την επιδίωξη της αποδοχής από την αμερικανική κοινωνία μέσω της συγκρότησης μεικτών οργανώσεων. Το επιχείρημα για την ανάγκη της ισχυρής παρουσίας του ελληνισμού στην Αμερική που προέβαλλε ο Εθνικός Κήρυκας συνιστούσε στην ουσία έκφραση της αγωνίας μιας ηγετικής ομάδας, η οποία στις νέες συνθήκες έχανε τον ρόλο διαμεσολάβησης και εκμετάλλευσης των μεταναστών στην προηγούμενη περίοδο. Είναι χαρακτηριστική η αντίδραση των δύο ομάδων στην ψήφιση του νομοσχεδίου για τον περιορισμό της μετανάστευσης. Ο Νικόλαος Κασσαβέτης θεωρούσε την περιοριστική νομοθεσία αποτέλεσμα πιέσεων των συνδικάτων, λόγω της μικρής συμμετοχής των Ελλήνων μεταναστών στο εργατικό κίνημα¹⁷⁶². Κατά τη γνώμη του το νομοσχέδιο δεν έπληττε τόσο όσους θα επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν στο μέλλον, όσο τους Έλληνες εμπόρους, επειδή θα έχαναν το φτηνό εργατικό δυναμικό και τους πελάτες, οι οποίοι προέρχονταν από τους νέους μετανάστες¹⁷⁶³. Αντίθετα, η Ατλαντίδα υποστήριξε ότι ο περιορισμός της μετανάστευσης συνέβαλλε στη μείωση της ανεργίας¹⁷⁶⁴.

1761 Στο ίδιο.

1762 Εθνικός Κήρυξ, 2 Ιουνίου 1923, “Αι εργατικά οργανώσεις κρίνουν ότι πάσα ομάς εργατών, ήτις δεν αφομοιούται αμέσως με τα προγράμματα των Εργατικών ενώσεων είναι ανεπιθύμητη και πρέπει να αποκλείεται από την Αμερική”.

1763 Εθνικός Κήρυξ, 2 Ιουνίου 1923.

1764 Ατλαντίς, 31 Δεκεμβρίου 1921, “Χάρis εις την αυστηρότητα των μεταναστευτικών μέτρων ταχύτερα επήλθεν η βελτίωσις της θέσεως του άνευ εργασίας κόσμου, ούτινος ο αριθμός σημαντικώς ηλαττώθη κατά τους τελευταίους ιδίως μήνας. Όταν δε φαντασθή κανείς τι θα εγένετο αν εις τον αριθμόν των ήδη άνευ εργασίας διατελούντων προσετίθεντο και αι χιλιάδες των εξ Ευρώπης ερχομένων, δεν δύναται παρά να εγκρίνη το μέτρον το οποίον

Η ψήφιση των νόμων για τον περιορισμό της μετανάστευσης το 1921 και το 1924, με αφορμή την υποτιθέμενη απειλή από τους ξένους, επιδίωξε αφενός να ορίσει με απτό τρόπο την αμερικανική εθνική κοινότητα και αφετέρου να ελέγξει απόλυτα την κίνηση των ανθρώπων¹⁷⁶⁵. Στη λογική αυτή το αμερικανικό κράτος ταξινομήσε τους μετανάστες των Ηνωμένων Πολιτειών σε εθνοτικές ομάδες, οριοθετώντας συλλογικότητες για τις δικές του ανάγκες. Το κράτος, με τον τρόπο αυτό, όρισε κατηγορίες, ταξινομικά σχήματα και τρόπους κοινωνικής καταγραφής και απογραφής τους οποίους χρησιμοποιούσαν γραφειοκράτες, δικαστές και εκπαιδευτικοί και στους οποίους έπρεπε να αναφέρονται οι μη κρατικοί φορείς¹⁷⁶⁶. Η συγκρότηση της ελληνοαμερικανικής εθνοτικής ομάδας στο πλαίσιο αυτό ήταν σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα ετεροκαθορισμού, μέσω της απόδοσης συγκεκριμένων χαρακτηριστικών από την κυρίαρχη εθνοτική ομάδα των Αγγλοσαξόνων¹⁷⁶⁷. Με την υιοθέτηση των ποσοστώσεων, η ελληνική καταγωγή από πολιτισμικό χαρακτηριστικό μετατράπηκε σε στοιχείο που στο εξής όριζε τη δυνατότητα μετακίνησης των μεταναστών από και προς την Αμερική. Σε ένα βαθμό κατάφερε έτσι η αμερικανική μεταναστευτική πολιτική να περιγράψει έμπρακτα τα όρια της κοινότητας και το πλαίσιο αναφοράς των τοπικών ηγετικών ομάδων.

Για πρώτη φορά έτσι το αμερικανικό κράτος παρενέβαινε στις συζητήσεις για τα όρια δράσης της κοινότητας. Ο Σεραφείμ Κανούτας υποστήριζε την ανάγκη διάκρισης της εθνοτικής από την πολιτική ταυτότητα και αντιτάχθηκε στην ίδρυση μιας ελληνικής πολιτικής οργάνωσης στις Ηνωμένες Πολιτείες. Σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο μια ελληνοαμερικανική πολιτική οργάνωση δεν θα εξασφάλιζε στα μέλη της περισσότερα δικαιώματα από όσα τους εγγυάτο η ιδιότητά τους ως Αμερικανών πολιτών, ενώ αντίθετα

τόσον σωτήρια αποτελέσματα είχε εν τη πρακτική εφαρμογή του”.

1765 Timothy Mitchell, “The Limits of the State: Beyond Statist Approaches and their Critics”,

American Political Science Review, τ. 85, αρ. 1, Μάρτιος 1991: 94.

1766 Brubaker, *ο.π.*: 43.

1767 Conzen – Gerber – Morawska – Pozzetta – Vecoli, *ο.π.*: 12.

θα προκαλούσε αμφιβολίες για τη νομιμοφροσύνη τους απέναντι στις Ηνωμένες Πολιτείες και θα τους έφερνε σε αντιπαράθεση με άλλες εθνοτικές ομάδες, όπως είχε δείξει και η μαζική χρήση των Ελλήνων ως απεργοσπαστών στο παρελθόν¹⁷⁶⁸. Η προτεινόμενη πολιτική οργάνωση, δεν αποσκοπούσε κατά τον Κανούτα να ανταποκριθεί στις ανάγκες των ιδίων των Ελλήνων της Αμερικής αλλά να υπηρετήσει τα συμφέροντα της Ελλάδας και να ικανοποιήσει μια ομάδα “κομματαρχών” και ορισμένους εκμεταλλευτές¹⁷⁶⁹. Η προβολή της εκπροσώπησης στην Ελληνική Βουλή, αλλά και της ανάγκης για ανάμειξη στα πολιτικά πράγματα της Αμερικής, ήταν απλώς ένα πρόσχημα για να δικαιολογήσει την ηγετική λειτουργία μιας ομάδας που δεν θα είχε υπό άλλες συνθήκες λόγο ύπαρξης. Ο Κανούτας διέβλεπε δηλαδή ότι από την ίδρυσή της θα έπασχε από την παθογένεια που είχε οδηγήσει και στη διάλυση της *Πανελληνίου Ενώσεως*. Συγχρόνως, λόγω του μικρού αριθμού των Ελλήνων που είχαν πολιτογραφηθεί, η οργάνωση δεν θα ήταν σε θέση να αποτελέσει μια ισχυρή ομάδα πίεσης υπέρ των ελληνικών συμφερόντων¹⁷⁷⁰. Ενδεικτικό του μικρού πολιτικού βάρους των Ελλήνων στις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν ότι μόνο 500 από τους 1958 Οθωμανούς υπηκόους είχαν πολιτογραφηθεί κατά το 1921-22¹⁷⁷¹. Εξάλλου, αντίθετα από τις φήμες για 75.000 στρατευθέντες και κατά

1768 *Εθνικός Κήρυξ*, 20 Αυγούστου 1923, Άρθρο του Σεραφείμ Κανούτα, “Εκκρύχτην κατά της προταθείσης ιδέας περί ιδρύσεως “Μεγάλης Ελληνοαμερικανικής Πολιτικής Ενώσεως” διότι ένας τοιούτος Σύλλογος -αν υποτεθή ότι κατηρτίζετο- θα εξυπηρετεί πιθανώς μικροσυμφέροντά τινα και μικροφιλοδοξίας ολίγων, αλλά δεν θα προήγε τα εμπορικά συμφέροντα της μεγάλης πλειοψηφίας του εν Αμερική Ελληνισμού, ούτε θα εβελτίωνε την θέσιν των εργατών απέναντι των εργοστασίων [...] Όπου οι Έλληνες εργάται απειπειράθησαν να δράσουν μόνοι των και κατά των γενικών συμφερόντων των εργατών (ως στραίικ μπρέικερς, επί παραδείγματι) γνωρίζομεν όλοι τι συνέβη. Με ποίαν περιφρόνησιν τους αντίκρυσαν οι άλλοι και πόσοι εξυλοκοπήθησαν ή εφονεύθησαν. Τα συμφέροντα ημών ως Αμερικανών πολιτών είναι κοινά με τα συμφέροντα των λοιπών πολιτών και κανείς δεν απειπειράθη να μας στερήσει ταύτα. Εκτός, ίσως, ημείς οι ίδιοι, που θέλομεν να χωρίσωμεν αυτά και να προσπαθήσωμεν να εξυπηρετήσωμεν ιδιοτελείς ή αλλοτρίους σκοπούς, παρά τον όρκον, ον εδώσαμεν, όταν εγείναμεν Αμερικανοί πολίται, ότι θα υποστηρίξωμεν και θα υπερασπίσωμεν τους θεσμούς και τους νόμους της χώρας ταύτης, ήτις ήνοιξε τας αγκάλας της και μας εδέχθη ως πολίτας και τέκνα αυτής ισότημα”.

1769 *Εθνικός Κήρυξ*, 4 Αυγούστου 1923, Άρθρο του Σεραφείμ Κανούτα, “Περί μίαν τοιαύτην οργάνωσιν θα έσπευδον να ταχθώσιν οι παντός είδους εκμεταλλευταί του μετανάστου και οι έχοντες δοσοληψίας με την ποινικήν δικαιοσύνη, οι μεν ίνα ευκολώτερον εκμεταλλεύωνται τους ομοφύλους των, οι δε με την ιδέαν ότι μπορούν μέσω κομματαρχίσκων να προστατεύωνται όχι εις τα “νόμιμα” αυτών συμφέροντα, αλλά εις τα “παράνομα”. Είναι δε γνωστόν πόσον ο Έλλην “που έχει τα μέσα” αγαπά να εκμεταλλεύεται τον άλλον, τόσον εν Ελλάδι, όσον και ενταύθα”.

1770 Στο ίδιο.

1771 *Εθνικός Κήρυξ*, 25 Αυγούστου 1923.

συνέπεια πολιτογραφηθέντες Ελληνοαμερικανούς, υπόχρεοι στράτευσης στον αμερικανικό στρατό ήταν μόνο 22.090, χωρίς να υπάρχουν πληροφορίες για το πόσοι πράγματι υπηρέτησαν¹⁷⁷².

Τελικά δεν ιδρύθηκε ελληνική πολιτική οργάνωση στις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά στις 16 Ιουλίου 1924 ανακοινώθηκε στη Νέα Υόρκη η ίδρυση της *Ελληνοαμερικανικής Ένωσης Daniel Webster (American-Hellenic Union, Daniel Webster)*¹⁷⁷³. Κύριος στόχος των ιδρυτών της ήταν το νέο σωματείο να αποτελέσει “Σύλλογο διανοουμένων εμπόρων, επιχειρηματιών, λογίων και επιστημόνων, ενούντων τας δυνάμεις των, όπως ανυψώσουν το γόητρόν μας εν τη χώρα, όπως διαφωτίσουν τους Έλληνες περί των θεσμών και όπως γνωρισθούν όλαι αι τάξεις μας, είτε ανήκουν εις τον Λόγιον, των Κερδών Ερμήν, τον Ασκήπιόν, ή την Θέμιδα”¹⁷⁷⁴. Κυρίως όμως αποσκοπούσε να αποτελέσει ένα χώρο κοινωνικής συναναστροφής μορφωμένων Ελλήνων και Αμερικανών με στόχο την επίτευξη της “κοινής ευημερίας και προόδου”¹⁷⁷⁵. Οι ιδρυτές εξέφραζαν έτσι τη νομιμοφροσύνη τους προς τις “αμερικανικές αξίες”, και τόνιζαν ότι τα μέλη δεν θα επιλέγονταν με κριτήριο την κοινωνική τάξη, εφόσον στην Αμερική κριτήριο ήταν μόνο η αξία των ατόμων και όχι η οικονομική τους επιφάνεια¹⁷⁷⁶.

Η νέα οργάνωση, δεν είχε πολιτικό χαρακτήρα και επιδίωξε από την αρχή να αποστασιοποιηθεί από τις πρακτικές της *Πανελληνίου Ενώσεως*, δηλώνοντας ότι δεν αποσκοπούσε στην περίθαλψη των μελών και ότι

¹⁷⁷² Στο ίδιο.

¹⁷⁷³ *Εθνικός Κήρυξ*, 16 Ιουλίου 1923.

¹⁷⁷⁴ Άρθρο του Νικολάου Βαβούλη, *Εθνικός Κήρυξ*, 21 Ιουλίου 1923.

¹⁷⁷⁵ *Εθνικός Κήρυξ*, 21 Ιουλίου 1923, “Είναι προωρισμένη να συνδέση περισσότερον την Ελληνικήν προς την Αμερικανικήν ψυχήν, ν’αναπτύξη τους δεσμούς της αλληλεγγύης και συνεργασίας και να υποβοηθήση την ένωσιν των ηθικών και υλικών μας δυνάμεων. Επιστήμονες, λόγιοι, καλλιτέχναι, άνθρωποι εν γένει των γραμμάτων, του εμπορίου και των επιχειρήσεων, όλα τα υγιά και προοδευτικά στοιχεία της Αμερικής εν στενή επαφή και συνεργασία με τους Αμερικανούς φίλους των Ελλήνων, καλούνται να υπηρετήσουν έναν άγιον σκοπόν κοινής ευημερίας και προόδου”. Η “κοινή ευημερία” ίσως παραπέμπει στην “pursuit of happiness” της Αμερικανικής Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας

¹⁷⁷⁶ *Εθνικός Κήρυξ*, 21 Ιουλίου 1923, “Πρέπει να συμπεριλάβη όλους τους Έλληνες διανοουμένους, εμπόρους, επιχειρηματίας, αδιάφορον εάν είναι πλούσιοι ή πτωχοί, αδιάφορον εις ποίαν κοινωνικήν τάξιν ανήκουν. Κοινωνικάί τάξεις δεν υφίστανται εις την Δημοκρατούμενην ταύτην χώραν, όπου τιμώνται ιδιαιτέρως μόνον αι αξίαι”.

φιλοδοξούσε να αποτελέσει μια χαλαρή ομοσπονδία σωματείων, χωρίς λειτουργικά έξοδα και ισχυρό “Κέντρο”¹⁷⁷⁷. Ιδεολογικά αποτελούσε, κατά συνέπεια, διάδοχο της *Ελληνοαμερικανικής Εθνικής Ένωσης* (*Greek American National Union*) εφόσον διακήρυσσε ότι θα μεριμνούσε για την προστασία των μεταναστών και τη διευκόλυνση όσων επιθυμούσαν να πολιτογραφηθούν. Παράλληλα όμως έθετε ως πρώτη προτεραιότητα “την άρσιν οιασδήποτε προκαταλήψεως, η οποία ίσως θα ηδύνατο να υπάρχει περί ημών εν τη χώρα ταύτη”¹⁷⁷⁸. Χωρίς να έρχεται σε αντιπαράθεση με τους ιδρυτές της *AHEPA* και της *GAPA*, η *Ελληνοαμερικανική Ένωση Daniel Webster* επιδίωκε να αποτελέσει έναν πόλο εξαμερικανισμού περιορισμένο στα πιο μορφωμένα μέλη των ελληνικών παροικιών.

Όπως φάνηκε από την παραπάνω ανάλυση, σε αντίθεση με την *Πανελλήνιο Ένωση*, οι οργανώσεις οι οποίες συγκροτήθηκαν μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτέλεσαν ένα ενδιάμεσο μηχανισμό στη διαδικασία ταξινόμησης και πειθάρχησης του σώματος των μεταναστών στα προτάγματα του αμερικανικού εθνικισμού¹⁷⁷⁹. Η αφομοίωση των μεταναστών δεν προϋπέθετε απαραίτητα τη διάλυση των εθνοτικών οργανώσεων, αλλά τη μετατροπή τους σε φορέα αποπολιτικοποίησης των ξένων πολιτισμικών χαρακτηριστικών και ανασηματοδότησής τους στο πλαίσιο της αμερικανικής κοινωνίας. Σε κάθε περίπτωση, οι οργανώσεις δεν εξέφραζαν απαραίτητα τα χαρακτηριστικά των μεταναστών, αλλά τους προσέδιδαν ένα συλλογικό χαρακτήρα ο οποίος εξυπηρετούσε τις ηγετικές ομάδες. Οι οργανώσεις αυτές προσδιόριζαν τα αποδεκτά όρια της συλλογικής διαφορετικότητας και

¹⁷⁷⁷ *Εθνικός Κήρυξ*, 22 Ιουλίου 1923.

¹⁷⁷⁸ *Εθνικός Κήρυξ*, 11 Αυγούστου 1923, “Σκοπεύει την ανάπτυξιν του πνεύματος της αλληλεγγύης, την διαφώτισιν και εξύψωσιν του Έλληνος μετανάστου διά διαλέξεων, διδομένων παρ’ Ελλήνων και Αμερικανών και διά φυλλαδίων και άλλων δημοσιευμάτων εις τον Αμερικανικόν και Ελληνικόν τύπον, την καλλιέργειαν του φιλελληνισμού εν τη χώρα ταύτη, την υποβοήθησιν της πολιτογραφήσεως, την ενίσχυσιν και προστασίαν των μεταναστών, την ανάπτυξιν των ηθικών και οικονομικών σχέσεων μεταξύ του Ελληνικού και Αμερικανικού κόσμου, την ευπρόσωπον παράστασιν του ομογενοῦς στοιχείου και την άρσιν οιασδήποτε προκαταλήψεως, η οποία ίσως θα ηδύνατο να υπάρχει περί ημών εν τη χώρα ταύτη”, Άρθρο του Ιωάννη Λειβαδίτη.

¹⁷⁷⁹ Για την έννοια της “πειθαρχίας” βλ. Michel Foucault, *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, Νέα Υόρκη 1995: 164.

επιτηρούνταν με τη σειρά τους από τους κρατικούς φορείς. Έτσι, η λειτουργία της επιτήρησης των δυνητικά επικίνδυνων ξένων επιμερίστηκε στο πλαίσιο ενός δικτύου σχέσεων, το οποίο ασκούσε σιωπηρά τον έλεγχο αντί για την κεντρική εξουσία¹⁷⁸⁰. Στο πλαίσιο αυτό οι μετανάστες κλήθηκαν να εσωτερικεύσουν μια ιδεολογική αναπαράσταση της κοινωνίας. Η ισχύς του κράτους εντούτοις δεν ήταν σε θέση να αποτρέψει τη δημιουργία κοινωνικών κινημάτων και εναλλακτικών δικτύων, τα οποία αμφισβητούσαν τις επίσημες και πρότειναν εναλλακτικές ταυτίσεις των μελών¹⁷⁸¹.

Οι Έλληνες της Αμερικής δεν ανταποκρίθηκαν με τον ίδιο τρόπο στις επιρροές και τις πιέσεις αρχικά του ελληνικού και στη συνέχεια του αμερικανικού κράτους, και η συμμετοχή σε συλλογικές συσσωματώσεις διαφοροποιήθηκε ανάλογα με την τάξη. Οι ηγετικές ομάδες, οι οποίες συγκροτήθηκαν στις αρχές του εικοστού αιώνα, αξιοποίησαν διαφορετικές εκδοχές του ελληνικού εθνικισμού, νομιμοποιημένες από το ελληνικό κράτος και το Οικουμενικό Πατριαρχείο, για να κινητοποιήσουν τους μετανάστες και να αυξήσουν την επιρροή τους. Αντίθετα, οι ηγετικές ομάδες οι οποίες απέκτησαν ισχύ στην Αμερική στην τρίτη δεκαετία του εικοστού αιώνα συγκρότησαν μια ελληνοαμερικανική ιδεολογία συμβατή με τις αμερικανικές μεσοαστικές αξίες και την ξενοφοβία που κυριαρχούσε και προσπάθησαν να διαφοροποιηθούν από τις κατώτερες τάξεις των μεταναστών, οι οποίοι προκαλούσαν αρνητικά σχόλια. Επανεπινόησαν έτσι την έννοια της ελληνικότητας, επανερμήνευσαν τα σύμβολα της και προσδιόρισαν τα όριά της ελληνοαμερικανικής κοινότητας στο πλαίσιο μιας διαλεκτικής σχέσης με την κυρίαρχη κουλτούρα και τις άλλες εθνοτικές ομάδες των Ηνωμένων Πολιτειών. Το σύστημα των ελληνοαμερικανικών αξιών ενίσχυσε την αλληλεγγύη των δυνητικών μελών, κινητοποίησε την υπό συγκρότηση εθνοτική ομάδα ώστε να υπερασπίσει τις πολιτισμικές της αξίες αλλά και να προωθήσει τα αιτήματά

1780 Στο ίδιο: 177.

1781 Brubaker, ο.π.: 43.

της για αναγνώρισή του status των μελών της¹⁷⁸². Παράλληλα επιδίωξε να εξασθενήσει τις αντιδράσεις των φορέων της κυρίαρχης εθνοτικής κουλτούρας (ethculture), προβάλλοντας τη συμβατότητα της περιφερειακής εθνοτικής κουλτούρας με τις αμερικανικές αξίες και ιδανικά¹⁷⁸³. Η ένταξη στην αμερικανική μεσοαστική τάξη απαιτούσε τον “αποβαρβαρισμό”, δηλαδή τον εξοβελισμό των στοιχείων που παρέπεμπαν στη βαλκανική Ελλάδα και την προβολή των Αρχαίων Ελλήνων ως αποκλειστικής πηγής νομιμοποίησης¹⁷⁸⁴.

Πέρα από την ίδρυση των ελληνοαμερικανικών οργανώσεων, οι ουσιαστικότερες ενδείξεις όμως της προόδου του εξαμερικανισμού ήταν η αύξηση του αριθμού των πολιτογραφήσεων και η έμφαση που ο *Εθνικός Κήρυκας* και η *Ατλαντίδα*, εκπρόσωποι των παλιών ηγετικών ομάδων, άρχισαν να δίνουν στα πολιτικά γεγονότα της Αμερικής.

Το 1910 από τα 111.249 άτομα τα οποία είχαν δηλώσει Έλληνες στην απογραφή των Ηνωμένων Πολιτειών 14.931 (9.985 γεννημένα στην Αμερική και 4.946 πολιτογραφημένα), ποσοστό 13,4 % του συνόλου είχαν την αμερικανική υπηκοότητα. Το 1920 από τα 228.055 άτομα τα οποία είχαν δηλώσει Έλληνες 80.212 (52.083 γεννημένα στην Αμερική και 28.129 πολιτογραφημένα), ποσοστό 35,1 % του συνόλου είχαν την αμερικανική υπηκοότητα. Το 1930 τέλος από τα 303.751 άτομα τα οποία είχαν δηλώσει Έλληνες 129.225 (9.985 γεννημένα στην Αμερική και 75.474 πολιτογραφημένα), ποσοστό 67,3 % του συνόλου είχαν την αμερικανική υπηκοότητα¹⁷⁸⁵. Οφείλουμε, εντούτοις, να παρατηρήσουμε ότι η αύξηση του ποσοστού των πολιτογραφημένων οφείλεται κυρίως στα παιδιά των μεταναστών, τα οποία αποτελούν σε όλες τις απογραφές την πλειονότητα των Αμερικανών πολιτών ελληνικής καταγωγής. Η ανάδυση, παρά ταύτα, της δεύτερης γενιάς, η οποία δεν είχε γεννηθεί στην

1782 Conzen – Gerber – Morawska- Pozzetta - Vecoli, ο.π.: 6.

1783 Στο ίδιο: 6.

1784 Η διαδικασία παραπέμπει σε ένα βαθμό στην προσπάθεια “αποβαρβαρισμού” και μετατροπής των συγχρόνων Ελλήνων σε όντα αντάξια του Περικλή και του Σωκράτη που επιδίωξαν οι λόγιοι του διαφωτισμού. Βλ. Μπένεντικτ Άντερσον, *Φαντασιακές Κοινότητες*, Στοχασμοί για τις Απαρχές και τη Διάδοση του Εθνικισμού, Αθήνα 1997: 116-7.

1785 Koken – Constant – Canoutas, ο.π.: 190.

Ελλάδα, ήταν καταλυτική για τον εξαμερικανισμό των μεταναστών.

Η ενεργότερη ανάμειξη στα πολιτικά ζητήματα της Αμερικής και η οργάνωση ελληνοαμερικανικών Ρεπουμπλικανικών και Δημοκρατικών Συλλόγων υποστηριζόταν από τους περισσότερους ως αναγκαία για την προώθηση των συμφερόντων των Ελλήνων της Αμερικής¹⁷⁸⁶. Στις προεδρικές εκλογές του 1920 και οι δύο εφημερίδες είχαν υποστηρίξει τον Ρεπουμπλικανό μετέπειτα πρόεδρο Warren Harding. Το 1924 η *Ατλαντίδα* συνέχισε την να υποστηρίζει τον Ρεπουμπλικανό πρόεδρο Calvin Coolidge, ενώ ο *Εθνικός Κήρυκας* τάχθηκε υπέρ του Δημοκρατικού υποψηφίου John William Davis. Οι δύο εφημερίδες, ανταποκρινόμενες στις πιέσεις για εξαμερικανισμό αλλά και στην αύξηση του αριθμού των “Αμερικανών πολιτών ελληνικής καταγωγής”, μετέφεραν το πεδίο αντιπαράθεσης στην αμερικανική πολιτική. Η διαμάχη δεν περιοριζόταν στα ζητήματα εξωτερικής και μεταναστευτικής πολιτικής αλλά επεκτεινόταν και στην οικονομία. Η υποστήριξη των δύο εφημερίδων όμως αντικατόπτριζε, και σε αυτή την περίπτωση, τη θέση τους για τη σχέση των Ελλήνων της Αμερικής με την Ελλάδα.

Ο Δημοκρατικός υποψήφιος John William Davis είχε ταχθεί υπέρ της επανόδου στον διεθνισμό του προέδρου Wilson, υποστηρίζοντας τη συμμετοχή των Ηνωμένων Πολιτειών στην Κοινωνία των Εθνών και την εγκατάλειψη της απομονωτικής πολιτικής. Παράλληλα, στο εσωτερικό υποσχόταν να αντιμετωπίσει τη διαφθορά, η οποία είχε στιγματίσει την προεδρία του Harding, και να περιορίσει τις πιέσεις για εξαμερικανισμό των μεταναστών¹⁷⁸⁷. Ο *Εθνικός Κήρυκας* κατηγορούσε τον πρόεδρο Coolidge ότι αρνείτο να φορολογήσει τα κέρδη των μεγάλων επιχειρήσεων, χωρίς να προτείνει όμως

1786 *Εθνικός Κήρυξ*, 26 Μαΐου 1923, “Ο ελληνισμός της Αμερικής πρέπει να οργανωθεί πολιτικώς ουχί ως ακόλουθος της μιας ή της άλλης εκ των πολιτικών μερίδων της χώρας, αλλ’αμφοτέρων”. Πρβλ και *Εθνικός Κήρυξ*, 3, 17 Οκτωβρίου 1924.

1787 *Εθνικός Κήρυξ*, 18 Οκτωβρίου 1924, “Ο κ. Κούλιτζ υποστήριξε ότι η μεγαλειτέρα βοήθεια την οποίαν ημπορούν οι μετανάσται να παράσχουν εις τας γενέτειράς των είναι να παύσουν να σκέπτωνται και να ενδιαφέρονται δι’αυτάς [...] ο κ. Νταίβις κατέστησε σαφές ότι δεν ανήκει εις την τάξιν των Αμερικανών πολιτικών οι οποίοι πιστεύουν και υποστηρίζουν ότι οι ερχόμενοι εις Αμερικάνη μετανάσται οφείλουν να διακόπτουν πάσαν σχέσιν και πάντα δεσμόν με την γενέτειράν των”.

μέτρα για την ενίσχυση των κατωτέρων οικονομικών στρωμάτων¹⁷⁸⁸. Ο Νικόλαος Κασσαβέτης πήρε την πρωτοβουλία για τη συγκρότηση Δημοκρατικών Συλλόγων των Ελληνοαμερικανών ψηφοφόρων, και προσφώνησε σε συγκέντρωση των Ελλήνων τον Δημοκρατικό υποψήφιο κυβερνήτη της Νέας Υόρκης Alfred Smith¹⁷⁸⁹.

Η Ατλαντίδα ενέκρινε την απομονωτική πολιτική και παράλληλα υποστήριξε τα μέτρα των Ρεπουμπλικανών για περιορισμό της παρέμβασης του κράτους στην οικονομία και τη μείωση του δημοσίου τομέα, με την ιδιωτικοποίηση πολλών υπηρεσιών¹⁷⁹⁰. Παράλληλα επεσήμαινε ότι οι Ρεπουμπλικανοί είχαν συγκρατήσει την ασυδοσία των κεφαλαιοκρατών, εξασφάλισαν τη μείωση της ανεργίας και των ωρών εργασίας και πέτυχαν την αύξηση των εισοδημάτων και της αγοραστικής δύναμης των εργατών¹⁷⁹¹. Προπάντων όμως υιοθετούσε πλήρως την άποψη των Ρεπουμπλικανών ότι οι μετανάστες δεν θα έπρεπε να έχουν διπλή νομιμοφροσύνη, ώστε να αποφευχθούν οι συγκρούσεις αντίπαλων εθνοτικών ομάδων, οι οποίες οδήγησαν και στη διάλυση της Αυστροουγγαρίας¹⁷⁹².

1788 *Εθνικός Κήρυξ*, 24 Οκτωβρίου 1924, “Ο κ. Κούλιτζ εξέφρασε και την γνώμην ότι είναι ήκιστα πρακτική και ωφέλιμος η προβαλλομένη παρά πολλών αξίωσις περί επιβολής βαρύτερας φορολογίας εις τας προσόδους των μεγάλων βιομηχανών και των πλουσίων εν γένει, διότι συμβαίνει εν τέλει να επιβαρύνηται δι’ αὐτῶν ὁ λαὸς μόνον, αναγκαζόμενος να πληρώνῃ ἀκριβώτερα δι’ ὅλα τα εἶδη τα χρειώδη διὰ τὸν βίον του [...] Το Ρεπουμπλικανικὸν κόμμα, εἴτε δὲν διαθέτει τὰ ἀνάλογα φάρμακα, εἴτε δὲν ἔχει τὴν διάθεσιν να τὰ ἐφαρμόσῃ”.

1789 *Εθνικός Κήρυξ*, 31 Οκτωβρίου 1924.

1790 *Ατλαντίς*, 31 Δεκεμβρίου 1921, “Αἱ πολεμικαὶ ἀνάγκαι εἶχον δημιουργήσῃ μίαν πληθύν δημοσίων υπηρεσιῶν συνεπαγομένων μεγάλας δαπάνας καὶ ἀδικαιολόγητον σπατάλην τοῦ Δημοσίου χρήματος. Το Ρεπουμπλικανικὸν κόμμα ἔθεσε φραγμὸν εἰς τὰς σπατάλας ἐκεῖνας καὶ ἐμετρίασε σημαντικῶς τὰ δημόσια ἐξόδα. Κατήργησε τὰ πλείστα καταπιεστικὰ μέτρα τα ὁποῖα εἶχεν ἐφαρμόσῃ ἡ Κυβέρνησις τοῦ κ. Ουίλσον ἐν τῇ υπερβολῇ τοῦ πολεμικοῦ τοῦ ζήλου. Καὶ τέλος τὸ Ρεπουμπλικανικὸν κόμμα ἔφερε τὴν εἰρήνην”.

1791 *Ατλαντίς*, 20 Οκτωβρίου 1921, “ὅχι μόνον οἱ ἐργάται ἐργάζονται τακτικῶς καὶ λαμβάνουν καλοὺς μισθοὺς, μισθοὺς τῷ ὄντι μεγαλειτέρους ἢ ἄλλοτε ἀλλὰ καὶ αἱ συνθήκαι τοῦ βίου των εἶναι κατὰ πολὺ ἀνώτεραι ἄλλων ἐποχῶν καὶ ἄλλων χωρῶν [...] Αἱ ἐργατικαὶ συνθήκαι εἶναι καλλίτεραι, αἱ ἐργάσιμοι δὲ ὥραι ὀλιγώτεραι. Οἱ μισθοὶ των ἐργατῶν ἀγοράζουν σήμερον περισσότερα καὶ καλλίτερα πράγματα ἢ ἄλλοτε, τὸ σπουδαιότερον δὲ εἶναι ὅτι αἱ οἰκονομίαι των ἐργατῶν καὶ αἱ ἐν ταῖς Τραπεζίαις καταθέσεις των αὐξάνουν [...] Ἡ κυβέρνησις δὲν πρέπει νὰ εἶναι ψυχρὰ καὶ ἀδυσώπητος μηχανὴ ἀλλὰ ἀνθρωπιστικὴ δύναμις [...] προπάντων δὲ νὰ προστατεύῃ τοὺς ἀδικουμένους καὶ τοὺς ἀδυνάτους ἐκ των ἐνοχλήσεων καὶ των ἐπιβολῶν των ἰσχυρῶν”.

1792 *Ατλαντίς*, 11 Νοεμβρίου 1921, “Ἀν κάθε ξένος ἐλθὼν ἐνταύθα κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκατονταετίαν ἤθελε νὰ μείνῃ ἐσσεὶ ξένος, δὲν θὰ εἴχομεν τὸ ὁμογενὲς καὶ συμπαγὲς ἐθνικὸν καὶ πολιτικὸν οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον λέγεται Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι. Ἡ μεγάλη αὐτὴ Ἀμερικὴ θὰ ἦτο μίᾳ δευτέρᾳ Αὐστροουγγαρίᾳ εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἀλληλοετρώγοντο αἱ διάφοροι φυλετικαὶ ομάδες ὅπως κάμνουν καὶ εἰς τὸν παλαιὸν κόσμον”.

Στο τέλος του 1924 διαπιστώνουμε έτσι ένα διευρυνόμενο ενδιαφέρον των παραγόντων των ελληνικών κοινοτήτων για την πολιτική κατάσταση στις Ηνωμένες Πολιτείες. Συγχρόνως και τα αμερικανικά πολιτικά κόμματα προχώρησαν στη συγκρότηση συλλόγων Ελληνοαμερικανών ψηφοφόρων. Η διαμάχη ανάμεσα σε αυτούς που ερμήνευαν τον εξαμερικανισμό ως απόλυτη υιοθέτηση των αμερικανικών πολιτικών αξιών και σε αυτούς που προέκριναν την κατάργηση κάθε επίδειξης εθνοτικής διαφοροποίησης στον δημόσιο χώρο συνεχίστηκε για μεγάλο διάστημα. Στο πλαίσιο της παραπάνω διαφωνίας, η ενδεικνυόμενη μορφή της συλλογικής οργάνωσης των Ελλήνων της Αμερικής αποτελούσε το σημαντικότερο διακύβευμα. Είχε επικρατήσει όμως η άποψη ότι η μετοικεσία στην Αμερική είχε μόνιμο χαρακτήρα και ότι μέριμνα των ελληνοαμερικανικών οργανώσεων θα έπρεπε να είναι η προάσπιση των συμφερόντων αποκλειστικά των Ελλήνων της Αμερικής. Ο Νικόλαος Κασσαβέτης, δριμύς επικριτής του πολιτισμικού εξαμερικανισμού, επισήμαινε ότι “θέλομεν οργάνωσιν πολιτικήν όχι διά τας Ελληνικάς εκλογάς αλλά διά την προστασίαν και προαγωγήν των συμφερόντων μας εν χώρα ταύτη. Θέλομεν εμπορικά επιμελητήρια διά την προστασίαν και προαγωγήν των Ελληνοαμερικανικών μας επιχειρήσεων¹⁷⁹³. Όσο κι αν διέφερε το υπόβαθρο και η ερμηνεία του εξαμερικανισμού των μελών των μεγάλων οργανώσεων που ιδρύθηκαν μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν κοινή η πεποίθηση ότι αφορούσαν μια ομάδα με συμφέροντα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Πέρα από τη συλλογική αναφορά στην κοινή καταγωγή, λειτούργησαν κατά κύριο λόγο ως φορείς ένταξης των μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία και για το λόγο αυτό η ίδρυσή τους σηματοδότησε τη συγκρότηση της ελληνοαμερικανικής εθνοτικής ομάδας.

1793 *Εθνικός Κήρυξ*, 8 Μαΐου 1923.

Συμπεράσματα

Η εκλογή του Ρεπουμπλικανού υποψηφίου στις προεδρικές εκλογές του 1920, την οποία στήριξαν για διαφορετικούς λόγους οι δύο παρατάξεις των Ελλήνων της Αμερικής, δεν οδήγησε σε ευνοϊκότερη στάση των Ηνωμένων Πολιτειών απέναντι στην Ελλάδα. Η αντίθεση των Ρεπουμπλικανών στην πολιτική εμπλοκή των Ηνωμένων Πολιτειών στις υποθέσεις της Εγγύς Ανατολής εξασθένησε το σύστημα συμμαχιών, στο οποίο είχε στηρίξει ο Ελευθέριος Βενιζέλος την κατοχή από την Ελλάδα της Ιωνίας. Η αμερικανική κυβέρνηση, ακολουθώντας τη στάση των άλλων δυτικών συμμάχων, δεν αναγνώρισε την κυβέρνηση της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης, η οποία προέκυψε μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου 1920 στην Ελλάδα. Παράλληλα, χωρίς να υποστηρίζει ανοιχτά τους Τούρκους εθνικιστές, δεν εμπόδισε τις επαφές αμερικανικών οικονομικών παραγόντων με την ηγεσία των Κεμαλικών, με σκοπό να πετύχουν εκχωρήσεις εκμετάλλευσης του υπεδάφους της Μικράς Ασίας. Οι Αμερικανοί αξιοποίησαν τις άτυπες αυτές επαφές με την κυβέρνηση της Άγκυρας για να πιέσουν τη Βρετανία και τη Γαλλία να συναινέσουν στη συμμετοχή αμερικανικών εταιρειών στην κοινοπραξία εκμετάλλευσης των πετρελαίων του Ιράκ.

Παρά τις εκκλήσεις θρησκευτικών και ανθρωπιστικών οργανώσεων, ο πρόεδρος Harding αρνήθηκε να στείλει μια ναυτική δύναμη για να εμποδίσει τη σφαγή των αμάχων από τα τουρκικά στρατεύματα μετά την κατάληψη της Σμύρνης, υποστηρίζοντας την τήρηση ίσων αποστάσεων από τους εμπόλεμους. Στο συνέδριο της Λωζάννης, ως μη εμπόλεμη χώρα, οι Ηνωμένες Πολιτείες εκπροσωπήθηκαν με παρατηρητές. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων οι Αμερικανοί παρατηρητές, αν και προέβαλλαν, ως ζήτημα αρχής, την ανάγκη σεβασμού των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, αρνήθηκαν να ασκήσουν πιέσεις στην τουρκική αντιπροσωπεία. Κυριότερη μέριμνα των Αμερικανών ήταν να εξασφαλίσουν την ίση μεταχείριση των αμερικανικών επιχειρήσεων και την

κατάργηση των προπολεμικών εκχωρήσεων προς βρετανικές και γαλλικές εταιρείες. Για τον σκοπό αυτό, μετά την υπογραφή της συνθήκης ειρήνης, υπογράφηκε και μια διμερής αμερικανοτουρκική συμφωνία η οποία ρύθμιζε τις διμερείς σχέσεις και τα δικαιώματα των αμερικανικών επιχειρήσεων και ιδρυμάτων στην Τουρκία. Την υπογραφή της συνθήκης στήριξε σύσσωμο το ABCFM και οι Αμερικανοί επιχειρηματίες, οι οποίοι σκόπευαν να επενδύσουν στην Τουρκία. Αντίθετα, οι αρμενικές και ελληνικές οργανώσεις στις Ηνωμένες Πολιτείες, με τη συμπαράσταση των προτεσταντικών εκκλησιών, αντιτάχθηκαν στην κύρωση της συνθήκης και πέτυχαν την καταψήφισή της από τη Γερουσία το 1927. Παρά τις προσπάθειές τους, εντούτοις, δεν κατάφεραν να αποτρέψουν την προσέγγιση των Ηνωμένων Πολιτειών με την Τουρκία. Η τουρκική κυβέρνηση έπεισε τους Αμερικανούς ότι η Τουρκία θα αποτελούσε παράγοντα ανάσχεσης της κομμουνιστικής διείσδυσης, συνιστώντας το προκεχωρημένο φυλάκιο της Δύσης στην Εγγύς Ανατολή.

Μετά τη συνθήκη της Λωζάννης η ελληνική προπαγάνδα στις Ηνωμένες Πολιτείες διατήρησε τη σημασία της αλλά άλλαξε χαρακτήρα. Η Ελλάδα στο εξής επιθυμούσε να εξασφαλίσει τη διασφάλιση των συνόρων της. Για τον σκοπό αυτό έθεσε ως προτεραιότητα την καταπολέμηση των διεκδικήσεων των Βουλγαρομακεδόνων των Ηνωμένων Πολιτειών για αυτονόμηση της Μακεδονίας μέσω της ίδρυσης μιας Παμμακεδονικής Ομοσπονδίας Αμερικής.

Για τους Έλληνες της Αμερικής η μεταπολεμική περίοδος αποτέλεσε τη φάση ωρίμανσης και αυτονόμησης. Η αποστολή ως συνοδικού επιτρόπου του επισκόπου Ροδοστόλου Αλεξάνδρου συνέβαλε στο να επικεντρωθεί η διαμάχη μεταξύ των δύο παρατάξεων των ελληνικών κοινοτήτων στους όρους συγκρότησης της Αρχιεπισκοπής Αμερικής και της εξουσίας που θα διέθετε να επεμβαίνει στο εσωτερικό των κοινοτήτων. Μετά την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920, η κυβέρνηση της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης διόρισε νέο συνοδικό επίτροπο τον Γερμανό Τρωϊανό. Οι Φιλελεύθεροι της Αμερικής δεν

δέχθηκαν όμως την αποπομπή του Αλεξάνδρου, και αναγνώρισαν ως ανώτερη εκκλησιαστική αρχή το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Όταν ο Μελέτιος Μεταξάκης εξελέγη πατριάρχης, ήρε τον τόμο του 1908 και ίδρυσε την Αρχιεπισκοπή Αμερικής υπό την εξάρτηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και την αποπομπή του Κωνσταντίνου οι νομοταγείς επιδίωξαν τη συγκρότηση αυτοκέφαλης εκκλησίας Αμερικής χωρίς όμως επιτυχία. Σταδιακά η διαμάχη περιορίστηκε στα εκκλησιαστικά πλαίσια και μετά τη λήξη της η Αρχιεπισκοπή αναδείχθηκε στον κυρίαρχο πόλο συσπείρωσης των Ελλήνων της Αμερικής.

Παράλληλα, πριν διαλυθεί η *Πανελλήνιος Ενώσις* το 1924, συγκροτήθηκαν δύο νέες οργανώσεις, η *AHEPA* και η *GAPA*, οι οποίες είχαν ως κύριο στόχο να καταπολεμήσουν το κύμα ρατσισμού που απειλούσε και τους Έλληνες μετανάστες. Παρά τις διαφωνίες για τα όρια της επιθυμητής αφομοίωσης στην αμερικανική κοινωνία, η αστική τάξη των Ελλήνων της Αμερικής, η οποία ενισχύθηκε μετά τον πόλεμο, δεν αντιλαμβανόταν πλέον τον εαυτό της με σημείο αναφοράς την Ελλάδα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση των ηγετικών ομάδων, οι οποίες αντλούσαν τη νομιμοποίησή τους από την Ελληνική Κυβέρνηση και το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Η διαφορά αυτή αντικατοπτρίστηκε και στον τύπο. Οι δύο μεγάλες ελληνικές εφημερίδες της Αμερικής αντιλήφθηκαν ότι δεν αποτελούσαν τα μόνα κέντρα διαμόρφωσης της κοινής γνώμης και αποδέχθηκαν ότι τα προβλήματα της Ελλάδας δεν αφορούσαν πια άμεσα τους Έλληνες της Αμερικής. Ενώ η *Ατλαντίδα*, από την ίδρυσή της, υποστήριζε τους Ρεπουμπλικανούς ο *Εθνικός Κήρυκας* μόνο μετά το 1922 πήρε θέση υπέρ των Δημοκρατικών. Οι δύο εφημερίδες ενσωματώθηκαν, έτσι, στο αμερικανικό πολιτικό πολιτικό σύστημα. Οι παράλληλες αυτές διαδικασίες ήταν ενδεικτικές της ένταξης των μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία και σηματοδότησαν τη συγκρότηση της ελληνοαμερικανικής εθνοτικής ομάδας.

Γενικά Συμπεράσματα

Στην εργασία μου προσπάθησα να αναδείξω την ανάδυση των ηγετικών ομάδων των Ελλήνων της Αμερικής, στο πλαίσιο που όριζε η ρευστότητα του πρώτου τετάρτου του εικοστού αιώνα, με αναφορά στις πολιτικές εξελίξεις τόσο στην Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, τόπους προέλευσης, όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες, τόπο εγκατάστασης των μεταναστών. Μελέτησα τις τοπικές και παναμερικανικές οργανώσεις, οι οποίες επιδίωκαν να οριοθετήσουν μια νοερή συλλογικότητα, και προσπάθησα να αναδείξω την εξέλιξη των ταυτίσεων των μεταναστών, τη σημασία των τοπικών δικτύων και τους παράγοντες που οδήγησαν στο σχηματισμό δικτύων, στη συγκρότηση και τη διάλυση μαζικών οργανώσεων και τη διαμόρφωση συλλογικών στάσεων. Κύριο μέλημα της έρευνάς μου ήταν να προβληθεί αρχικά η προσπάθεια αξιοποίησης των μεταναστών από τους βαλκανικούς εθνικισμούς και στη συνέχεια οι αντιδράσεις των παραγόντων που επιθυμούσαν να ηγηθούν των κοινοτήτων στις πιέσεις του αμερικανικού κράτους για αφομοίωση. Ερμήνευσα τις διαμάχες στο εσωτερικό των κοινοτήτων όχι ως απλή αντανάκλαση των πολιτικών γεγονότων της Ελλάδας, αλλά ως αποτέλεσμα της διαμάχης αναδυόμενων ηγετικών ομάδων σε μια περίοδο έξαρσης του εθνικισμού τόσο στην Ευρώπη όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Όπως έδειξα στο Α' κεφάλαιο, από τα τέλη του 19ου αιώνα ξεκίνησε η διαμάχη μεταξύ δύο παρατάξεων για την αναγνώριση τους ως ηγετών των Ελλήνων της Αμερικής από το Ελληνικό Κράτος και το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Πριν την εγκατάσταση των πρώτων μεταναστών, Έλληνες έμποροι από τη Βρετανία είχαν ιδρύσει στη Νέα Υόρκη υποκαταστήματα των εμπορικών τους οίκων. Οι κοσμοπολίτες αυτοί αστοί ήρθαν σύντομα σε αντιπαράθεση με τους μετανάστες για τον έλεγχο της κοινότητας της Νέας Υόρκης. Με αφετηρία την τοπική διαμάχη της Νέας Υόρκης διαμορφώθηκαν οι δύο παρατάξεις, οι οποίες επιδίωξαν να ηγηθούν

των Ελλήνων της Αμερικής. Επικεφαλής της παράταξης των εμπόρων ήταν μέλη ή συνεργάτες του εμπορικού οίκου των αδελφών Ράλλη, ενώ της παράταξης των μεταναστών ο Σόλων Βλαστός εκδότης της εφημερίδας *Ατλαντίς*.

Μετά το 1908, η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να καταστήσει, την *Πανελλήνιο Ένωση*, την ηγεσία της οποίας ανέλαβαν οι έμποροι, σε φορέα συσπείρωσης των μεταναστών. Η *Ατλαντίς* επέκρινε την ελληνική παρέμβαση στο εσωτερικό των κοινοτήτων της Αμερικής και την προσπάθεια ελέγχου των μεταναστών. Πέρα από τις προσωπικές φιλοδοξίες των ηγετών των δύο παρατάξεων, η σύγκρουση είχε ως ιδεολογικό υπόβαθρο το χαρακτήρα της σχέσης των Ελλήνων της Αμερικής με την Ελλάδα. Η παράταξη της *Πανελληνίου Ενώσεως* έβλεπε τους μετανάστες ως Έλληνες της Διασποράς και αρχικά απέκλειε την απόκτηση της αμερικανικής υπηκοότητας. Η παράταξη, με επικεφαλής τον Σόλωνα Βλαστό, αντίθετα θεωρούσε ότι οι Έλληνες της Αμερικής θα έπρεπε να ενσωματωθούν στην αμερικανική κοινωνία, αν και χρησιμοποιούσε το ιδίωμα του ελληνικού εθνικισμού, για να συσπειρώσει τους μετανάστες.

Όπως έδειξα στο Β' κεφάλαιο η διαμάχη μεταξύ των δύο παρατάξεων δεν έληξε με την παρακμή της *Πανελληνίου Ενώσεως* αλλά κορυφώθηκε στη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Αντίθετα όμως από ότι αναφέρεται στο σύνολο των μονογραφιών για τους Έλληνες της Αμερικής, η *Πανελλήνιος Ένωσης*, αν και ατόνησε, δεν διαλύθηκε πριν το 1924 και τα μέλη του κεντρικού συμβουλίου της συγκρότησαν την παράταξη των Φιλελευθέρων της Αμερικής. Ο *Εθνικός Κήρυκας* ιδρύθηκε ως δημοσιογραφικό όργανο της *Πανελληνίου Ενώσεως* και στη συνέχεια μετατράπηκε σε εφημερίδα των Φιλελευθέρων της Αμερικής. Στο πλαίσιο της σύγκρουσης μεταξύ των δύο παρατάξεων, οι εφημερίδες αποτέλεσαν το κύριο μέσο συσπείρωσης των διεσπαρμένων στην Αμερική μεταναστών και εδραίωσης της επιρροής των αντίπαλων ηγετικών ομάδων. Μέσω των εφημερίδων οι αντίπαλες παρατάξεις

προωθούσαν την έννοια της ελληνικότητας, η οποία εδραίωνε καλύτερα την εξουσία τους και αποδυνάμωνε ιδεολογικά τους αντιπάλους τους.

Ο ελληνικός αλυτρωτισμός στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο οποίος αποτέλεσε τον δεύτερο άξονα της έρευνάς μου, εντάχθηκε στο πλαίσιο αυτής της σύγκρουσης. Όπως έδειξα στο Α' Κεφάλαιο οι μεγαλοαστοί έμποροι της παροικίας, οι οποίοι το 1908 αποτέλεσαν το διοικητικό συμβούλιο της *Πανελληνίου Ενώσεως*, ήταν αρχικά συγκρατημένοι απέναντι στην εθνικιστική ρητορεία. Αντίθετα, οι μετανάστες από την Ελλάδα, σε ένα μεγάλο ποσοστό, κινητοποιούνταν από την ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας αλλά τη συνέδεαν με το μεσσιανικό ιδανικό της αποκατάστασης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και όχι με τη δράση των “ανίκανων Ελλήνων πολιτικών και του παλατιού που υπηρετούσε τα συμφέροντα των ξένων”. Η ιδεολογική αυτή διάσταση ερμηνεύει ίσως την αντίφαση μεταξύ της επιστροφής εθελοντών κατά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912 αφενός και των συνεχών αναφορών τόσο των εφημερίδων όσο και των Ελλήνων διπλωματών για απουσία “πανελληνιακού συναισθήματος” μεταξύ των μεταναστών.

Ο Σόλων Βλαστός, εκπρόσωπος της *Εθνικής Εταιρείας* στις Ηνωμένες Πολιτείες, προέβαλλε τον εαυτό του ως εκφραστή της ιδεολογίας αυτής των μεταναστών από την Ελλάδα η οποία συνδύαζε το μίσος προς το ελληνικό κράτος και την πίστη στο αυτοκρατορικό ιδεώδες για να αναγορευθεί σε άτυπο ηγέτη των Ελλήνων της Αμερικής. Από την άλλη, η πλειονότητα των μεταναστών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία φτάνοντας στις Ηνωμένες Πολιτείες ταυτίζονταν, κατά κύριο λόγο, με τον τόπο καταγωγής τους και τη θρησκευτική ομάδα στην οποία ανήκαν. Η Αμερική αποτέλεσε ένα χώρο όπου οι αντίπαλοι εθνικισμοί της Ανατολικής Ευρώπης προσπάθησαν να εντάξουν τους μετανάστες από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στη δική τους φαντασιακή κοινότητα. Η παρουσία των χριστιανών μεταναστών από την Οθωμανική

Αυτοκρατορία κατέστησε την Αμερική χώρο σημαντικό για την διαμόρφωση του αλυτρωτισμού των εθνοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Όταν ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, όπως εξήγησα στο Β΄ κεφάλαιο, οι εκπρόσωποι του παροικιακού κεφαλαίου στην Αμερική, ακολουθώντας την πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας, επιθυμούσαν τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, με κίνητρο την προσάρτηση της δυτικής Μικράς Ασίας. Αντίθετα, ο Σόλων Βλαστός και πολλοί μετανάστες, από την Ελλάδα και τη Θράκη κυρίως, υποστήριζαν την έξοδο στον πόλεμο μόνο σε περίπτωση που εξασφαλιζόταν η προσάρτηση της Κωνσταντινούπολης στην Ελλάδα.

Αντιπαρατάχθηκαν έτσι μια νεωτερική βενιζελική και μια παραδοσιακή βασιλική ερμηνεία της Μεγάλης Ιδέας. Οι Βενιζελικοί διακήρυσσαν ότι είχαν την υποστήριξη του ελληνικού έθνους που περιελάμβανε τους Έλληνες αστούς της διασποράς και τους Ρωμιούς και κατηγορούσαν τους αντιπάλους τους ότι κυβερνούσαν με τη στήριξη των “ξένων” πολιτών της Ελλάδας. Αντίθετα οι Νομοταγείς στηρίζονταν στη σχέση του μονάρχη με τους υπηκόους του, στους οποίους περιλαμβάνονταν και οι Έλληνες μετανάστες της Αμερικής και απέκλειαν από το σώμα του έθνους τους αφελληνισμένους αστούς της διασποράς. Η διαφωνία για το περιεχόμενο της ελληνικότητας επεκτάθηκε έτσι και στις ελληνικές κοινότητες της Αμερικής, φέρνοντας σε αντιπαράθεση τους εμπόρους αστούς και τους Μικρασιάτες με τους καταγόμενους από την Ελλάδα. Καθώς οι ηγέτες των δύο παρατάξεων σε γενικές γραμμές ταυτίζονταν με τους υποστηρικτές και τους αντιπάλους της *Πανελληνίου Ενώσεως*, ο Διχασμός στην Αμερική αποτέλεσε έκφανση της προϋπάρχουσας σύγκρουσης των τοπικών ελίτ και όχι απλή αντανάκλαση των πολιτικών γεγονότων της Ελλάδας. Οι ηγετικές ομάδες της Αμερικής επιθυμούσαν απλώς συμβολική νομιμοποίηση και όχι έλεγχο από τον Παλαιό Κόσμο.

Η διαμάχη των αντίπαλων ηγετικών ομάδων των Ελλήνων της

Αμερικής, με πρόσχημα τον αλυτρωτισμό, κορυφώθηκε μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Όπως έδειξα στο Γ' κεφάλαιο της εργασίας οι δύο παρατάξεις αξιοποίησαν τον ρόλο τους ως μεσολαβητή μεταξύ του ελληνικού κράτους και της αμερικανικής κυβέρνησης για να εδραιώσουν την εξουσία τους και όχι για να προβάλουν αποτελεσματικά τις ελληνικές διεκδικήσεις. Η συμμετοχή των Ηνωμένων Πολιτειών στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ενίσχυσε τη σημασία των μεταναστών για την Ελλάδα. Ο πρόεδρος Wilson επιθυμούσε να συμβάλλει στη διαμόρφωση του μεταπολεμικού εδαφικού καθεστώτος και του συστήματος των διεθνών σχέσεων. Οι εκπρόσωποι του αλυτρωτισμού των διαφόρων χωρών επιδίωξαν να αξιοποιήσουν την καταγωγή των μεταναστών από συγκεκριμένες περιοχές ως απόδειξη της συμβατότητάς των διεκδικήσεών τους με την “αρχή των εθνοτήτων”, η οποία κατά τον Αμερικανό πρόεδρο θα έπρεπε να αποτελέσει τον κύριο γνώμονα για τη διαμόρφωση των νέων συνόρων. Η προοπτική ανάληψης της εντολής (mandat) στη Μικρά Ασία και την Αρμενία από τις Ηνωμένες Πολιτείες ενίσχυσε ακόμη περισσότερο τη σημασία των Ελλήνων της Αμερικής.

Η ελληνική κυβέρνηση επιθυμούσε να αξιοποιήσει τους μετανάστες ως γέφυρα με την αμερικανική κυβέρνηση. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος προσπάθησε να παρουσιάσει την Ελλάδα ως προμαχώνα της φιλελεύθερης δημοκρατίας και του χριστιανισμού απέναντι στην απειλή του κομμουνισμού. Στο πλαίσιο αυτό αντιμετώπισε την προοπτική της ένωσης της Ορθόδοξης με την Αγγλικανική εκκλησία ως μέσο ένταξης της Ελλάδας στον υπό συγκρότηση αγγλοσαξονικό άξονα από τη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Για τον λόγο αυτό έστειλε τον Μητροπολίτη Αθηνών Μελέτιο Μεταξάκη για επαφές με την ηγεσία της αγγλικανικής εκκλησίας στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Παράλληλα, μετά την Οκτωβριανή επανάσταση, ο πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών Woodrow Wilson και ο πρωθυπουργός της Βρετανίας Lloyd George υπολόγιζαν ότι στο πλαίσιο του νέου διεθνούς συστήματος η Αρμενία και η Ελλάδα θα

ήταν τα αναχώματα κατά της καθόδου του κομμουνισμού. Αν και ο πρόεδρος Wilson υποστήριζε στο πλαίσιο της παραπάνω πολιτικής την επέκταση της Ελλάδας στη Μικρά Ασία, η αντίθεσή του στην παραχώρηση στην Ελλάδα της Θράκης και της περιοχής της Κορυτσάς προκάλεσε τις πρώτες εκφράσεις αντιαμερικανισμού στον ελληνικό τύπο. Ο *Εθνικός Κήρυκας*, παρά τις προτροπές του Ελευθερίου Βενιζέλου, κατηγόρησε τον Αμερικανό πρόεδρο ότι αντιτίθετο στις ελληνικές διεκδικήσεις ως αποτέλεσμα της ανθελληνικής στάσης των ιεραποστόλων, των Εβραίων και των επιχειρηματιών. Η *Ατλαντίδα*, από την άλλη, ερμήνευσε την αμερικανική στάση ως αποτέλεσμα της διπλωματικής ανεπάρκειας του Βενιζέλου, προβάλλοντας ως απόδειξη την αδυναμία του να εξασφαλίσει την προσάρτηση της Κωνσταντινούπολης και του Πόντου στην Ελλάδα. Οι επικεφαλής της ελληνικής προπαγάνδας συντάχθηκαν με τους Ρεπουμπλικανούς αντιπάλους του προέδρου Wilson και υποστήριξαν την άποψή τους ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν θα έπρεπε να αναλάβουν ευθύνες στην Εγγύς Ανατολή και να συμμετάσχουν στην Κοινωνία των Εθνών. Τελικά οι δύο ηγετικές ομάδες των Ελλήνων της Αμερικής, αντί να προβάλλουν συντονισμένα τις ελληνικές διεκδικήσεις, αγνόησαν τις οδηγίες της ελληνικής κυβέρνησης και αξιοποίησαν τον ελληνικό αλυτρωτισμό για να επικρατήσουν επί των κοινοτικών αντιπάλων τους.

Στο Δ' κεφάλαιο παρουσίασα τις δυναμικές της περιόδου μετά το 1920, οι οποίες οδήγησαν στη συγκρότηση της ελληνοαμερικανικής κοινότητας ως συλλογικότητας με πλαίσιο αναφοράς τις Ηνωμένες Πολιτείες και όχι την Ελλάδα. Μετά την ήττα των Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1920 στην Ελλάδα και των Δημοκρατικών στις προεδρικές εκλογές του 1920 στις Ηνωμένες Πολιτείες η αμερικανική κυβέρνηση ακολούθησε πολιτική ίσων αποστάσεων στον ελληνοτουρκικό πόλεμο και ευνόησε τις άτυπες επαφές Αμερικανών επιχειρηματιών με την ηγεσία των Τούρκων εθνικιστών. Οι Ρεπουμπλικανοί ενδιαφέρονταν αποκλειστικά για την προώθηση των αμερικανικών οικονομικών

συμφερόντων στο πλαίσιο της πολιτικής της “Ανοιχτής Θύρας”. Η αμερικανική κυβέρνηση αξιοποίησε τη βρετανοτουρκική διαμάχη για τη Μοσούλη ώστε να πετύχει την αναγνώριση της συμμετοχής αμερικανικών εταιρειών στην κοινοπραξία εκμετάλλευσης των πετρελαίων του Ιράκ. Η στάση αυτή συνεχίστηκε και στη συνδιάσκεψη της Λωζάννης, όπου οι Αμερικανοί παρατηρητές, αν και υποστήριξαν την προστασία των χριστιανικών μειονοτήτων, δεν άσκησαν πιέσεις στην τουρκική αντιπροσωπεία. Μόνη μέριμνά τους ήταν η εξασφάλιση ευνοϊκών όρων για τις εταιρείες που ενδιαφέρονταν να επενδύσουν στην Τουρκία και εγγυήσεων για την απρόσκοπτη λειτουργία των αμερικανικών εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων στο πλαίσιο μιας διμερούς συμφωνίας, η οποία τελικά υπογράφηκε στη Λωζάννη τον Αύγουστο του 1923.

Οι εκπρόσωποι των ελληνικών και των αρμενικών οργανώσεων στις Ηνωμένες Πολιτείες, με την υποστήριξη των προτεσταντικών εκκλησιών, πέτυχαν την καταψήφιση της αμερικανοτουρκικής συνθήκης της Λωζάννης στη Γερουσία. Δεν κατάφεραν όμως να ανατρέψουν τη δυναμική της καλλιέργειας στενών σχέσεων με την Τουρκία, η οποία σταδιακά πέτυχε να αναγνωριστεί ως προμαχώνας της Δύσης απέναντι στην κομμουνιστική απειλή. Στο Μεσοπόλεμο η ελληνική προπαγάνδα στις Ηνωμένες Πολιτείες προσαρμόστηκε στο τέλος του αλυτρωτισμού και έθεσε ως προτεραιότητα κυρίως την προάσπιση της ελληνικότητας της Μακεδονίας, την οποία αμφισβητούσαν οι βουλγαρομακεδονικές οργανώσεις.

Η κινητοποίηση των μεταναστών υπέρ διαφόρων ευρωπαϊκών εθνικισμών ίσως ενέτεινε το ξενοφοβικό κλίμα που επικρατούσε μεταπολεμικά στην Αμερική. Το πρώτο τέταρτο του εικοστού αιώνα αποτέλεσε τη φάση ωρίμανσης του αμερικανικού εθνικισμού. Η αμερικανική κυβέρνηση και οι παράγοντες διαμόρφωσης της κοινής γνώμης προέβαλλαν τον κίνδυνο από την παρουσία ομάδων οι οποίες ταυτιζόνταν με κάποια χώρα του Παλαιού Κόσμου και άρχισαν να ασκούν πιέσεις για τον εξαμερικανισμό των μεταναστών.

Ο τρόπος συγκρότησης της ορθόδοξης εκκλησίας στην Αμερική καθορίστηκε, όπως έδειξα στο Δ' κεφάλαιο, από τη σύζευξη της επιρροής του ελληνικού εθνικισμού και το πρόταγμα του εξαμερικανισμού. Οι ελληνικές κοινότητες στην Αμερική ιδρύθηκαν ως ιδιωτικά σωματεία, τα οποία είχαν υπό τον έλεγχό τους τις εκκλησίες. Από την αρχή έτσι δεν υπήρξε διάκριση μεταξύ ενορίας και κοσμικής ελληνικής κοινότητας. Το σύστημα αυτό αρχικά επελέγη επειδή η αμερικανική κυβέρνηση είχε αναγνωρίσει τον Ρώσο αρχιεπίσκοπο Αμερικής ως επικεφαλής της ορθόδοξης εκκλησίας και οι ελληνικές κοινότητες δεν επιθυμούσαν να τεθούν υπό ρωσική εποπτεία. Οι ελληνικές κοινότητες, ως ανεξάρτητα σωματεία, ζητούσαν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και την Εκκλησία της Ελλάδας την αποστολή ιερέων. Έτσι ανέκυψε το θέμα της θρησκευτικής εξάρτησης των κοινοτήτων της Αμερικής από το Πατριαρχείο ή την Εκκλησία της Ελλάδας. Το ζήτημα δεν ήταν απλά διοικητικό αλλά ουσιαστικά πολιτικό. Από το 1893 μέχρι το 1908 οι δύο εκκλησίες έριζαν για τον έλεγχο των κοινοτήτων της Αμερικής.

Το 1908 το Πατριαρχείο παραχώρησε στην Εκκλησία της Ελλάδας την εποπτεία επί των εκκλησιών της Διασποράς, αναγνωρίζοντας ότι οι μετανάστες αποτελούν τμήμα του ελληνικού έθνους και χώρο ελέγχου του ελληνικού κράτους. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο αποδέχθηκε με την πράξη αυτή ότι η Ελλάδα αποτελούσε τον κυρίαρχο φορέα έκφρασης εθνικού λόγου. Οι δύο παρατάξεις συνέχισαν, εντούτοις, να επιζητούν τη νομιμοποίηση τους ως ηγετών των Ελλήνων της Αμερικής από το Οικουμενικό Πατριαρχείο όποτε δεν είχαν την εύνοια της εκάστοτε ελληνικής κυβέρνησης. Μετά την έναρξη του Α' Παγκόσμιου Πολέμου η αμερικανική κυβέρνηση δεν ήταν διατεθειμένη να δεχθεί τη λειτουργία εθνοτικών οργανώσεων, οι οποίες επιδίωκαν να καλλιεργήσουν την αφοσίωση των μεταναστών στις χώρες καταγωγής τους.

Η ελληνική κυβέρνηση, συνειδητοποιώντας τη δυσκολία αξιοποίησης της Πανελληνίου Ενώσεως, αποφάσισε το 1918 να συγκροτήσει μια επισκοπή Αμερικής υπαγόμενη στην Εκκλησία της Ελλάδας, με στόχο να συγκρατήσει

μέσω της θρησκείας τους δεσμούς των μεταναστών με την Ελλάδα. Λόγω των πολιτικών εξελίξεων μετά το τέλος του πολέμου στην Ελλάδα και του ξενοφοβικού κλίματος στις Ηνωμένες Πολιτείες, η αρχιεπισκοπή αποτέλεσε φορέα αυτονόμησης της ελληνοαμερικανικής κοινότητας. Το 1922 ο πατριάρχης Μελέτιος Μεταξάκης ήρε τον τόμο του 1908 και ανακήρυξε την υπαγόμενη στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Αρχιεπισκοπή Αμερικής. Η αρχιεπισκοπή αποτέλεσε έτσι σταδιακά το μόνο μαζικό, νομιμοποιημένο στο αμερικανικό πλαίσιο συλλογικό όργανο των ελληνικής καταγωγής Αμερικανών.

Την ίδια περίοδο ιδρύθηκαν οι ελληνοαμερικανικές οργανώσεις, οι οποίες αποτέλεσαν μαζί με την Αρχιεπισκοπή το συμβολικό πλαίσιο που προσδιόρισε την ελληνοαμερικανική “εθνοτικότητα”. Μετά το τέλος του πολέμου η προβολή των μεταναστών ως φορέων ανατρεπτικών ιδεολογιών προκάλεσε μια έντονη συζήτηση μεταξύ των Ελλήνων της Αμερικής για τα επιτρεπτά όρια συλλογικής οργάνωσης στο εσωτερικό του αμερικανικού πολιτικού συστήματος. Οι οπαδοί της *Πανελληνίου Ενώσεως* υποστήριζαν, μέσω του *Εθνικού Κήρυκα*, την ίδρυση μιας νέας ελληνικής πολιτικής οργάνωσης, η οποία θα αποτελούσε μέσο υπέρβασης του τοπικισμού των μεταναστών και άσκησης πίεσης υπέρ των ελληνικών θέσεων. Παρά την αποδοχή της ανάγκης απόκτησης της αμερικανικής υπηκοότητας συνέχιζαν να θεωρούν τους Έλληνες μετανάστες ως στενά εξαρτημένους από την Ελλάδα. Για τον λόγο αυτό πρότειναν και την ανάγκη να αντιπροσωπεύονται οι μετανάστες στο ελληνικό κοινοβούλιο. Αντίθετα, η *Ατλαντίς*, σύμφωνα με την πάγια θέση της, προέβαλλε την αυτονομία των Ελλήνων της Αμερικής, η οποία θα έπρεπε να εκφραστεί με την ίδρυση αυτοκέφαλής εκκλησίας και μιας οργάνωσης με μέλη τόσο Έλληνες όσο και Αμερικανούς. Ορισμένοι αναγόρευαν σε ειδοποιό στοιχείο των Ελληνοαμερικανών την εθνική ταυτότητα, ενώ άλλοι την ορθόδοξη πίστη.

Η νέα διαμάχη μπορεί να αφορούσε ζητήματα που είχαν τεθεί κατά την ίδρυση της *Πανελληνίου Ενώσεως*, αλλά διεξαγόταν υπό άλλους όρους

εφόσον είχε μεταβληθεί το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο των κοινοτήτων. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχε συγκροτηθεί μια ισχυρή ελληνική μεσοαστική τάξη, η οποία είχε συνδέσει την ευδοκίμησή της με την Αμερική και επιδίωκε την αφομοίωση και όχι την προβολή της ελληνικής ιδιαιτερότητάς. Η νέα αυτή κοινωνική ομάδα επιθυμούσε περισσότερο να διαφοροποιηθεί από τις κατώτερες τάξεις των Ελλήνων μεταναστών, οι οποίοι συχνά προκαλούσαν αρνητικά σχόλια από τους Αμερικανούς. Συγχρόνως επιδίωκε να εκφράσει καθαρά τη νομιμοφροσύνη της προς το αμερικανικό πολιτικό σύστημα και να ορίσει μια “αμερικανική ελληνικότητα” στηριγμένη στις μεσοαστικές αξίες και τον αντικομμουνισμό. Ως αποτέλεσμα αυτών των ωσμών, στις αρχές της δεκαετίας του '20 συγκροτήθηκαν δύο ελληνοαμερικανικές οργανώσεις, η *AHEPA*, η οποία προέβαλλε την ανάγκη εξαμερικανισμού των μεταναστών, και η *GAPA* η οποία υποστήριζε την ανάγκη διατήρησης των ελληνικών εθνοτικών χαρακτηριστικών. Η ίδρυση των δύο νέων ισχυρών οργανώσεων και η συγκρότηση της Αρχιεπισκοπής Αμερικής έθεσαν υπό αμφισβήτηση τη θέση των παλιών ηγετικών ομάδων και των ελληνικών εφημερίδων ως επιτηδευματιών της ταυτότητας των Ελλήνων της Αμερικής. Και ο ελληνικός τύπος της Αμερικής όμως αναγκάστηκε να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα. Η *Ατλαντίδα* και ο *Εθνικός Κήρυκας* μετά το 1924 άρχισαν να δίνουν μεγαλύτερη σημασία στις πολιτικές εξελίξεις της Αμερικής και τάχθηκαν αντίστοιχα υπέρ του Ρεπουμπλικανικού και του Δημοκρατικού Κόμματος. Οι διαδικασίες αυτές σηματοδότησαν την αυτονόμηση των μεταναστών από την Ελλάδα και την αφετηρία της ενεργής συμμετοχής τους στην αμερικανική πολιτική. Αποτέλεσμα των διεργασιών αυτών ήταν η συσπείρωση των “Αμερικανών ελληνικής καταγωγής” στο πλαίσιο μιας εθνοτικής ομάδας με αναφορά τον αμερικανικό και όχι τον ελληνικό εθνικισμό.

Πίνακες

Πίνακας 1.

Έλληνες, Αρμένιοι, Βούλγαροι, Σέρβοι και Μαυροβούνιοι (σε μια κατηγορία) Εβραίοι και Τούρκοι μετανάστες που έγιναν δεκτοί στις ΗΠΑ από το ευρωπαϊκό τμήμα του Οθωμανικού κράτους κατά ιθαγένεια ή εθνικότητα στα έτη 1899-1924.

(Πηγή: U.S. Department of Labor, *Annual Report of the Commissioner General of Immigration, Fiscal June 30*, των αντίστοιχων ετών). Παρατίθεται στο Κουρτούμη-Χαντζή, ο.π.: 405-6.

Έτη	ARMENIOI	ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ, ΣΕΡΒΟΙ, ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙΟΙ	ΕΒΡΑΙΟΙ	ΕΛΛΗΝΕΣ	ΤΟΥΡΚΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΤΟΥΡΚΙΑ
1899	-	-	24	25	18	80
1900	71	69	64	-	66	285
1901	163	9	82	5	92	387
1902	108	3	20	1	54	187
1903	95	540	161	260	362	1.529
1904	96	1.228	169	1.246	1.216	4.344
1905	101	1.327	83	1.198	1.664	4.542
1907	74	9.412	588	7.060	1.124	20.767
1908	182	3.319	379	5.114	1.177	11.290
1909	67	2.393	346	4.462	528	9.015
1912	349	3.146	760	7.134	368	14.481
1913	442	1.589	1.007	9.374	303	14.128
1914	353	782	1.408	3.631	1.340	8.199
1915	67	39	156	647	25	1.008
1916	28	-	23	229	8	313
1917	12	3	12	111	12	152
1920	762	2	490	565	28	1.933
1921	3.199	11	1.139	1.649	90	6.391
1922	875	11	241	279	-	1.660
1923	1.337	3	1.201	460	32	3.743
1924	307	6	269	108	24	1481

Πίνακας 2.

Έλληνες, Αρμένιοι, Σύριοι, Εβραίοι και Τούρκοι μετανάστες που έγιναν δεκτοί στις ΗΠΑ από το ασιατικό τμήμα του Οθωμανικού κράτους κατά ιθαγένεια ή εθνικότητα στα έτη 1899-1924.

(Πηγή: U.S. Department of Labor, *Annual Report of the Commissioner General of Immigration, Fiscal June 30*, των αντίστοιχων ετών). Παρατίθεται στο Κουρτούμη-Χαντζή, ο.π.: 407-8.

Έτη	ARMENIOI	ΣΥΡΙΟΙ	ΕΒΡΑΙΟΙ	ΕΛΛΗΝΕΣ	ΤΟΥΡΚΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ ΜΕΤΑΝΑΣ ΤΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΣΙΑΤΙΚΗ ΤΟΥΡΚΙΑ
1899	670	3.678	57	13	5	4.436
1900	910	2.885	50	-	115	3.962
1901	1.692	3.984	72	1	33	5.782
1902	1.041	4.937	118	-	105	6.223
1903	1.660	5.366	50	8	33	7.118
1904	1.578	3.116	144	60	174	5.235
1905	1.483	4.086	90	135	266	6.157
1907	1.668	4.153	330	1.353	383	8.053
1908	2.681	4.661	256	1.295	731	9.753
1909	2.839	3.001	344	996	190	7.508
1912	4.242	4.654	621	2.147	796	12.788
1913	7.369	8.224	1.046	5.192	1.385	23.955
1914	6.097	7.772	8.444	4.946	1.683	21.716
1915	526	1.038	324	1.460	84	3.543
1916	112	30	235	1.279	7	1670
1917	83	5	82	205	10	393
1918	13	8	2	7	3	43
1920	1.493	2.302	829	259	48	5.033
1921	5.371	4.020	1.296	553	90	11.735
1922	836	730	287	51	8	1.998
1923	658	631	417	179	158	2.183
1924	728	96	882	195	83	2.820

Πίνακας 3. Εθνοτοπικοί Σύλλογοι Αλυτρώτων

Όνομα	Διάλυση	Διεύθυνση	Πόλη	Πολιτεία	Παραρτήματα	Αναφορές	1η Μνεία	Περιοχή
Αλληλοβοηθητικός Σύλλογος Στραντζαλήδων ο "Άγιος Γεώργιος"		476 6th Ave, Brooklyn.	NYC	NY		EK 20.1.16, 6.5.19, 18.5.19, 19.1.23, 25.5.23, 12.7.23, 1.5.24, 12.9.24, 20.10.24, 15.2.25	1916	Θράκη
Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης (-ός σύλλογος Σκοπινών) Σκόπου Θράκης "ο Ορφεύς"		250 W. 25th St.	NYC	NY		EK 12.10.17, 20.1.23, 21.11.24, 5.5.28	1917	Θράκη
Αδελφότης Μηλίου Γανοχωριτών "η Αθηνά"		410 6th Ave.	NYC	NY		EK 22.11.17, 23.11.17, 27.4.28, Ατλ 11.12.24, Κανούτας 182, Κυριακίδης	1917	Θράκη
Σύλλογος 40εκκλησιωτών "ο Καρποδάμιον"			NYC	NY		Ατλ 13.12.21, EK 19.9.23, 14.8.24, 5.5.28	1921	Θράκη
Σύνδεσμος 40εκκλησιωτών "η Ευποιία"			Chicago	IL		EK 19.9.23, 29.5.28	1923	Θράκη
Σύλλογος Αγαθουπολιτών "ο Ατλας"						Κυριακίδης	1919	Θράκη
Σύλλογος Αγαθουπολιτών "ο Αυλαίος"			NYC	NY		Ατλ 15.12.21	1921	Θράκη
Σύλλογος Αγαθουπολιτών			NYC	NY		EK 27.4.28	1928	Θράκη
Αλληλοβοηθητικός Σύλλογος "ο Αίμων", Ανατολικής Ρωμυλίας (Αλληλοβοηθητικός Σύλλογος Ανατολικής Ρωμυλίας "ο Αίμος", 11.9.23)			NYC	NY		EK 20.1.23, 28.8.23, 11.9.23, 20.11.23, 20.12.23, 24.7.24, 3.11.24, 27.4.28	1923	Θράκη
Αλληλοβοηθητικός Σύλλογος "Ορσετιάς"			NYC	NY		EK 9.5.23, 18.10.23	1923	Θράκη
Γραφείο Ηνωμένων Θρακικών Σωματείων			NYC	NY		EK 1.11.23	1923	Θράκη
Σωματείο των Κωνσταντινουπολιτών "η Ζωοδόχος Πηγή" εν ΝΥ			NYC	NY		EK 27.10.17	1917	Κωνσταντινούπολη
Αλληλοβοηθητικός Σύλλογος "το Βυζάντιον"			Sunnyside	UT		EK 14.5.23	1923	Κωνσταντινούπολη
Σύνδεσμος (Ενωσις) Κωνσταντινουπολιτών "το Βυζάντιον", Byzantion Union		c/o Atheneon Social Club, 47 W. 97th str	NYC	NY		Ατλ 23.11.24, EK 27.4.28, 19.6.28, Κανούτας 183	1924	Κωνσταντινούπολη
"Προοδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών"			NYC	NY		Ζιώγας 138		Κωνσταντινούπολη
Αδελφότης Περαιμίων, "η Φανερωμένη".						Ατλ 1.9.1915, 6.9.1915, 25.9.1915, 27.6.1916, EK 26.10.17, Κυριακίδης	1915	Στενά
Μαρμαρηνοί			Portland OR, Astoria NYC.	OR		Ατλ 30.7.15, 31.7.15	1915	Στενά
Αδελφότης Γανοχωριτών "η Ομόνοια"			NYC	NY	Richmond Va.	Ατλ 29.8.15, EK 15.2.23	1915	Στενά
Σύλλογος Καλλιπολιτών "η Λυσιμάχεια"		728 9th Ave.	NYC	NY		Ατλ. 1.9.1915, EK 27.1.23, 14.4.23, 12.5.23, 2.8.23, 5.8.23, Κυριακίδης	1915	Στενά
Μαδυτηνή Αδελφότης (Σύλλογος Μαδυτιών) "Ο Ελλήσποντος"		48 Madison St.	NYC	NY	Springfield MA Atlanta GA (1913 ?)	Ατλ 3.7.1915, 11.12.24, EK 3.6.16, 10.6.16, 5.10.17, 23.11.17, 9.1.23, 1.6.23(S), 17.7.23(S), 12.12.24, Κανούτας 183, Κυριακίδης	1915	Στενά
Σύλλογος Προικονησίων εν Νέα Υόρκη "ο Μαρμαράς"		247 44th St.	NYC	NY	Philadelphia (1917)	EK 25.8.17, 13.4.1919, 25.9.24, 18.4.28, Κανούτας 182	1917	Στενά
Σωματείο Αρτακηνών "ο Άγιος Ερμόλαος"			East Pittsburgh	PA		EK 31.8.17, Κυριακίδης	1917	Στενά
Αδελφότης Σχοινοουδίων		221 W 38th St.	NYC	NY		EK 13.4.19	1919	Στενά
Αδελφότης Αφρησιανών "η Ομόνοια"						Κυριακίδης	1919	Στενά

Σωματείο Μαρμαρινών "Άγιος Νικόλαος"			Detroit MI (?)	MI	Κυριακίδης 181	1919	Στενά
Τριγλιανοί					EK 17.5.19	1919	Στενά
Σύλλογος Εξινελιωτών Τρωάδος			NYC	NY	EK 16.2.23	1923	Στενά
"Σύλλογος Εξινελιωτών Τρωάδος ο Απόλλων"			Warren	OH	EK 9.8.23	1923	Στενά
Τριγλιανοί			Lexingt on	KY	EK 30.10.23	1923	Στενά
Τενέδιοι			Toledo	OH	EK 12.5.23	1923	Στενά
Προσωρινή Επιτροπή Ιμβρίων			NYC	NY	EK 16.3.23	1923	Στενά
					Follo nsbee , West on, Rich wood , Ricka nna, Phila delph ia, Charl eston, Toled o OH		
Συλλόγου Νεοχωριτών Τρωάδος "Η Δήμητρα"					EK 8.5.24	1924	Στενά
Σύλλογος υπέρ προσφύγων Σηλυβρίας "Άγιος Σπυρίδων"			NYC	NY	EK 16.5.24, 30.8.24, 5.9.24, 14.9.24	1924	Στενά
Σύλλογος Αρτακηνών "η Νέα Αρτάκη"	368 Jackson Ave, L.I. City		NYC	NY	Ατλ 4.10.24, EK 7.10.24, 27.4.28, Κανούτας 183	1924	Στενά
Σύλλογος Τυρολοητών			NYC	NY	EK 22.10.24	1924	Στενά
Σύλλογος υπέρ των Προσφύγων Τυρολόγης "ο Άγιος Χαράλαμπος"	825 E. 163d st		NYC	NY	Ατλ 22.10.24	1924	Στενά
Πανιμβριακή Αδελφότης			NYC	NY	EK 21.4.28	1928	Στενά
Πανιμβριακός Σύλλογος Brooklyn NYC			NYC	NY	EK 26.5.1928	1928	Στενά
"Σμυρναϊκή Ένωσις Νέας Γόρκης"			NYC	NY	Ατλ 3.7.07	1907	Ιωνία
Φιλανθρωπική Αδελφότης Περγαμηνών "η Ομόνοια"	250 W. 25th St.		NYC,	NY	Ατλ 16.7.15, 18.7.15, EK 12.10.17, Κυριακίδης	1915	Ιωνία
Σύλλογος των Αλικαρνασσέων "ο Ηρόδοτος"			Boston	MA	Ατλ 27.9.15	1915	Ιωνία
Κρηναϊκή Αδελφότης "Η Ερυθραία"	886 Longwood Avenue		NYC	NY	Ατλ 10.6.1916, 11.6.1916, 12.6.1916, 30.6.1916, 28.9.24, EK 3.6.16, 10.6.16, 15.9.17, 3.10.17, 22.11.23, 26.9.24, 27.9.24, 12.12.24, Κανούτας 183	1916	Ιωνία
Αλληλοβοηθητικός Σύλλογος Δικελιωτών "ο Αταρνεύς"	554 9th Ave.		NYC	NY	Ατλ 27.6.1916, EK 14.11.17	1916	Ιωνία
Κυδωνιάτες			Readin g	PA	EK 27.9.17, 11.11.17	1917	Ιωνία
Ένωσις Κυδωνιέων			Peabod y	MA	EK 23.11.17, 30.1.19	1917	Ιωνία
Αδελφότης Περγαμηνών Νέας Γόρκης			NYC	NY	EK 2.5.19	1919	Ιωνία
Θυάτειρα-Αξάριον					EK 29.6.19	1919	Ιωνία
Σύλλογος Περγαμηνών "ο Άτταλος"	1928 239 W. 27th St.		NYC	NY	EK 1.3.23, 10.3.23, 15.3.23, 10.5.23, 22.5.23, 3.7.23, 25.8.23, 17.9.23, 25.10.23, 9.5.24, 23.5.24, 15.5.28 EK 7.1.23, 14.2.23, 4.3.23, 17.3.23, 17.4.23, 9.8.23, 16.8.23	1923	Ιωνία
Σύνδεσμος Αλατσατέων "ο Φάρος της Ερυθραίας"			Somerv ille	MA	EK 19.1.23	1923	Ιωνία
Πανώνιος Σύλλογος					EK 15.2.23, 16.4.23, 29.11.24, 21.9.30	1923	Ιωνία
Σύλλογος Παλαιών Φωκών (Παλαιοφωκαϊκή αδελφότης) "η Ελπίς"			Weirto n	WV	EK 14.5.23	1923	Ιωνία
Σμυρναίοι			Manch ester	NH	EK 12.6.23, 26.6.23, 7.7.23, 26.7.23, 21.8.23	1923	Ιωνία
Πανώνιος Σύλλογος Περιθάλφσεως (Panionian Relief League)	25 Broadway, Room (?) 538		NYC	NY			

Κεντρική Επιτροπή Προσφύγων Αδραμυττινού Κόλπου	Savannah	GA	EK 28.9.23	1923	Ιωνία
Εκ Κυμμερίου Μικράς Ασίας			EK 21.9.24	1924	Ιωνία
Σύλλογος Αξαριανών	NYC	NY	EK 27.11.24, Ατλ 28.11.24	1924	Ιωνία
Σύλλογος "η Νεάπολις" ή Νέβσεχιρ Καππαδοκίας	NYC	NY	EK 18.8.17,	1917	Καππαδοκία
Σύνδεσμος Συνασιτών "η Συνασός"	NYC	NY	EK 15.10.17, 22.11.17, 23.11.17	1917	Καππαδοκία
Καππαδοκική Ένωση Αμερικής			ΓΑΚ 139, I, 31, 14/27.7.24	1924	Καππαδοκία
Επιτροπή Τραπεζούντος, Κερασούντος, Σαμψούντος			EK 16.10.17	1917	Πόντος
Ευξεινοπόντιοι			EK 1.1.19	1919	Πόντος
Κοινότης Ευξεινοποντίων «Αγία Τριάς»	Canton	OH	EK 2.10.17, 17.4.19, 14.5.19, 8.1.23, 19.5.23, 6.5.24, 5.4.28	1919	Πόντος
«Νεολαία Μεταλλείου», Μελανθία Σεβαστείας.	Canton	OH	EK 17.4.19, 14.5.19	1919	Πόντος
Λειβερά Τραπεζούντος.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Σύλλογος «Άγιος Κωνσταντίνος» Μελανθία Σεβαστείας.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης. «Ασαρζούκ» Σεβαστείας.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
«Φυάζης» Σεβαστείας	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Ταχταλή» Τοκάτης.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Κοπετός» Κολωνείας.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Άγιος Γεώργιος» Κηρυκείου Κερασούντος.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Εργιαπά» Νεοκαισαρείας.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Σύλλογος «Άγιος Κωνσταντίνος» Κολωνίας.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Ισχυλίου» Έρπας.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης Νικοπολιτών «Νικόπολις».	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Ομάδα εκ Τοκάτης.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Σύλλογος «Ινδαλλα» Ορδούς.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης Νεοκαισαριέων.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Σύλλογος «Χειρ Βοηθείας» Σεμένιον Ορδούς.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Ομάδα εκ Φασσιανού.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Προαστείων» Κολωνείας.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Αρδούχη», Ορδούς.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Ομάδα εκ Κερασούντος.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Σύλλογος «Άγιος Δημήτριος» Μελανθίας.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Ομάδα εκ Πάφρας.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Σαμψούντα».	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Σύλλογος «Εύξεινος Πόντος» Ορδούς.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Αχουρλή» Κερασούντος.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Αρματωλοί» Ορδούς.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Απαίσι» Σεβαστείας.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Συνανλί» Ορδούς.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Ομάδα εκ Ποζάτης Κερασούντος.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Ομάδα εκ των χωρίων Σούρμενα.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Ομάδα εκ Νεοχωρίου Ορδούς.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Σύλλογος «Παναγία» Πυρήνου και Κηζήλδερε.	Canton	OH	EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Κομνηνοί» Τραπεζούντιων και Ροδοπολιτών, πολιτείας Νέας Υόρκης	NY, Conn, NJ	Canton OH	EK 17.4.19, 11.5.19, 14.5.19, 15.2.23	1919	Πόντος
Αδελφότης «Κάτω Χαρτοκόπιον» εκ της πόλεως Τραπεζούντος και της περιφέρειας.	NY, Conn, NJ		EK 17.4.19	1919	Πόντος

Αδελφότης «Άνω Χαρτοκόπιον» εκ της πόλεως Τραπεζούντος και της περιφέρειας.		NY, Conn, NJ		EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Λαχαράνη» εκ της πόλεως Τραπεζούντος και της περιφέρειας.		Norwich	CT	Ατλ 25.3.19, EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Καπούκιοι» εκ της πόλεως Τραπεζούντος και της περιφέρειας.		Hasting	NY	Ατλ 25.3.19, EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Γαλιάννα» εκ της πόλεως Τραπεζούντος και της περιφέρειας.		NYC	NY	Ατλ 25.3.19, EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Άγαρσα» εκ της πόλεως Τραπεζούντος και της περιφέρειας.		NY, Conn, NJ		EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Μουντανόν» εκ της πόλεως Τραπεζούντος και της περιφέρειας.		NY, Conn, NJ		EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Δανίαχα» εκ της πόλεως Τραπεζούντος και της περιφέρειας.		NY, Conn, NJ		EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Σάντα» εκ της πόλεως Τραπεζούντος και της περιφέρειας.		NY, Conn, NJ		EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Σανάια» εκ της πόλεως Τραπεζούντος και της περιφέρειας.		NY, Conn, NJ		EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Σκαλίτσα» εκ της πόλεως Τραπεζούντος και της περιφέρειας.		NY, Conn, NJ		EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Κοστορτόν» επαρχίας Ροδοπόλεως.		NYC		EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Σπήλαια» επαρχίας Ροδοπόλεως.		NYC		EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Χάβα» επαρχίας Ροδοπόλεως.		NYC		EK 17.4.19	1919	Πόντος
Αδελφότης «Χαβαδζινιδίν» επαρχίας Ροδοπόλεως.		NYC		EK 17.4.19	1919	Πόντος
Greek American Pontus League		NYC, Haverhill MA(?)		EK 14.5.19, 27.5.19, 28.5.19	1919	Πόντος
Αδελφότης των εν Αμερική Σινωπέων "ο Διογένης"	210 E. 38th St.	NYC	NY	Ατλ 25.3.19, EK 20.2.23	1923	Πόντος
Σύνδεσμος Ευξεινοποντίων "ο Πόντος"	1290 Washington St. (Suite 6a)	Boston	MA	Ατλ 25.3.19, EK 17.3.23	1923	Πόντος
Σύνδεσμος "Αναγέννησις" κοινότητος "Άγία Τριάδα"		Canton	OH	EK 21.6.23	1923	Πόντος
Ελληνοπόντιοι		Springfield	MA	EK 17.7.23	1923	Πόντος
Σύλλογος Ευξεινοποντίων "η Αναγέννησις"	78 Mallory ave.	Jersey City	NJ	Ατλ 25.3.19, EK 18.5.28, 19.5.28	1928	Πόντος
Σύλλογος Ευξεινοποντίων "ο Ευαγγελισμός"	65 Locke St.	Haverhill	MA	Ατλ 25.3.19,	1919	Πόντος
Σύνδεσμος Ευξεινοποντίων "η Ελπίς"	494 Common St.	Lawrence	MA	Ατλ 25.3.19,	1919	Πόντος
Σύνδεσμος Ευξεινοποντίων	8 Beakon St.	Biddeford	ME	Ατλ 25.3.19,	1919	Πόντος
Αδελφότης "οι Κομνηνοί"		Tarrytown	NY	Ατλ 25.3.19,	1919	Πόντος
Αδελφότης Χαροκοπίου		Bridgeport	CT	Ατλ 25.3.19,	1919	Πόντος
Αδελφότης "Λαχαράνη"		Norwich	CT	Ατλ 25.3.19,	1919	Πόντος
Αδελφότης "Χαβά, Κοστορτόν, Μουνταντόν"		Mount Vernon	NY	Ατλ 25.3.19,	1919	Πόντος
Σύνδεσμος των Μικρασιατών	48 Madison St.	NYC	NY	EK 3.6.16,	1916	Μικρά Ασία
Μικρασιατικού Σύλλογος "ο Ανατολικός Αστήρ"	Hibernian Hall, Worthington St.	Springfield	MA	EK 20.9.17, 23.9.17, 27.9.17, 29.9.17, 22.11.17, 26.5.19	1917	Μικρά Ασία
Μικρασιάται, Θράκες Akron OH		Akron	OH	EK 19.1.23	1923	Μικρά Ασία
Μυστικός Σύλλογος Ελλήνων, Αρμενίων, Συρίων		Toledo	OH	EK 15.2.23	1923	Μικρά Ασία
Αλληλοβοηθητικός Σύλλογος "Μεγάλη Ελλάς"		NJ	NJ	EK 18.10.23	1923	Μικρά Ασία
Μικρασιατικός Σύλλογος "η Πρόοδος"		NYC	NY	EK 26.11.24	1924	Μικρά Ασία
Σύλλογος "η Μητήρ του Προσφυγόπαιδος"		NYC	NY	Ατλ 5.10.24	1924	Μικρά Ασία
Μικρασιατική Αλληλοβοηθητική Φίλεκπαιδευτική Αδελφότης		Syracuse	NY	EK 5.10.30	1930	Μικρά Ασία
Σύλλογος Νισυρίων "ο Γνωμαγόρας"				Ατλ 29.7.15	1915	Δωδεκάνησα
Σύλλογος Δωδεκανησίων Αμερικής		NYC	NY	EK 22.1.23	1923	Δωδεκάνησα

Αλληλοβοηθητικό Σωματείο Συμαίων "ο Πανορμίτης" (Ελλ. Αγαθοεργός Σύλλογος Συμαίων "ο Πανορμίτης")		Youngs town	OH	EK 18.5.23, 11.10.23, 20.11.23, 10.6.24	1923	Δωδεκάνησ α
Συμαίοι		Akron	OH	EK 29.5.23	1923	Δωδεκάνησ α
Ροδιακός Σύλλογος Λαχανιατών "Η Ζωοδόχος Πηγή"		NYC	NY	EK 3.11.23	1923	Δωδεκάνησ α
Σύλλογος Καλυμνίων (Σωματείο Καλυμνίων "ο Πρόδρομος")	3294 Wilson Ave.	E. Youngs town	OH	EK 21.5.24, 25.8.24, 21.11.24, 19.12.24	1924	Δωδεκάνησ α
Σύνδεσμος των εν Αμερική Αστυπάλαιωτών "Η Πορταΐτισσα"		E. Youngs town	OH	EK 29.5.24	1924	Δωδεκάνησ α
Αλληλοβοηθητικόν Σωματείο Χαλκιτών "Άγιος Νικόλαος"		Tarpon Springs	FL	EK 21.8.24	1924	Δωδεκάνησ α
Δωδεκανήσιοι		Youngs town	OH	EK 4.9.24, 16.9.24, 13.4.28	1924	Δωδεκάνησ α
Ένωσις Δωδεκανησίων	1919			EK 9.9.24, 13.9.24, 26.9.24, 2.10.24, 2.10.24, 3.10.24, Κυριακίδης 116, 117	1924	Δωδεκάνησ α
Αλληλοβοηθητικός Σύλλογος Χαλκιτών, "η Χάλικη"		Weirto n	WV	EK 19.11.24	1924	Δωδεκάνησ α
Σύλλογος Δωδεκανησίων		Weirto n	WV	EK 18.5.28	1928	Δωδεκάνησ α
Κυπριακή Αδελφότης				EK 24.11.17	1917	Κύπρος
Ηπειροαλβανικός Σύλλογος				Ατλ 11.1.07	1907	Ήπειρος
"Ευεργετική Αδελφότης Χ. Πολένια" Κορυτσάς		NYC	NY	EK 23.7.23	1923	Ήπειρος
Σύλλογος Κρουσοβιτών "Η Ελπίς".		Detroit	MI	Ατλ 8.6.16	1916	Μακεδονία
Αδελφότης Μοναστηριωτών		Philade lphia	PA	EK 12.6.28	1928	Μακεδονία
Ορθόδοξοι Σύροι		Youngs town	OH	Ατλ 13.7.00	1900	Συρία
Ορθόδοξοι Σύροι		Toledo	OH	Ατλ 20.7.15, 30.7.15	1915	Συρία
Εθνική Επιτροπή Αλυτρώτων Αμερικής (42 σωματεία)				EK 3.1.19, 11.3.19, 12.3.19, 15.3.19	1919	
Σύνδεσμος Αλυτρώτων		Montre al	Que.	Κυριακίδης 228	1919	
Σύνδεσμος Αλυτρώτων		Chicag o	IL	Κυριακίδης 192	1919	
Σύνδεσμος Αλυτρώτων		Provide nce	RI	Κυριακίδης 198	1919	
Σύνδεσμος Αλυτρώτων		Worces ter	MA	EK 2.1.19	1919	
Σύνδεσμος Αλυτρώτων		Clevela nd	OH	Κυριακίδης 235	1919	
Σύνδεσμος Αλυτρώτων		Detroit	MI	Κυριακίδης 180	1919	
Σύνδεσμος Αλυτρώτων		Canton	OH	Κυριακίδης 203, 206	1919	
Σύνδεσμος Αλυτρώτων		Akron	OH	EK 30.1.19	1919	
Σύνδεσμος Αλυτρώτων Βοστώνης και περιχώρων		Boston	MA	EK 17.5.19, Κυριακίδης 170	1919	

Χάρτες

1. Οι Ηνωμένες Πολιτείες το 1895¹⁷⁹⁴.
2. Συγκέντρωση πληθυσμού και βασικές σιδηροδρομικές γραμμές των Ηνωμένων Πολιτειών το 1900¹⁷⁹⁵.
3. Ανατολικές Ηνωμένες Πολιτείες¹⁷⁹⁶.
4. Το νότιο τμήμα του Μανχάτταν της Νέας Υόρκης το 1920¹⁷⁹⁷.
5. Η νοτιοανατολική Ευρώπη πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους¹⁷⁹⁸.
6. Η εδαφική συρρίκνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁷⁹⁹.
7. Οι προτάσεις της επιτροπής εμπειρογνομόνων (Enquiry) για τα βαλκανικά σύνορα¹⁸⁰⁰.
8. Αναλογία των εθνοτικών ομάδων στα σαντζάκια της Μικράς Ασίας¹⁸⁰¹.
9. Η πρόταση των Αμερικανών αντιπροσώπων στο Συνέδριο της Ειρήνης για τα θρακικά σύνορα¹⁸⁰².
10. Η περιοχή των Στενών των Δαρδανελλίων και η Ζώνη της Σμύρνης που παραχωρήθηκε στην Ελλάδα με τη Συνθήκη των Σεβρών¹⁸⁰³.
11. Χάρτης του Πόντου¹⁸⁰⁴.

1794 http://www.vmf.state.va.us/hyman/hyman_map7.html

1795 William R. Shepherd, *The Historical Atlas*, Νέα Υόρκη 1923: 77.

1796 U.S. Geological Survey 1906, <http://www.lib.utexas.edu/maps/histus.html>

1797 "Chief Points of Interest in Lower Manhattan", Automobile Blue Book, Νέα Υόρκη 1920, http://www.lib.utexas.edu/maps/historic_us_cities.html

1798 www.multipledigression.com/turkeyeu.jpg

1799 Shepherd, *ο.π.*: 164.

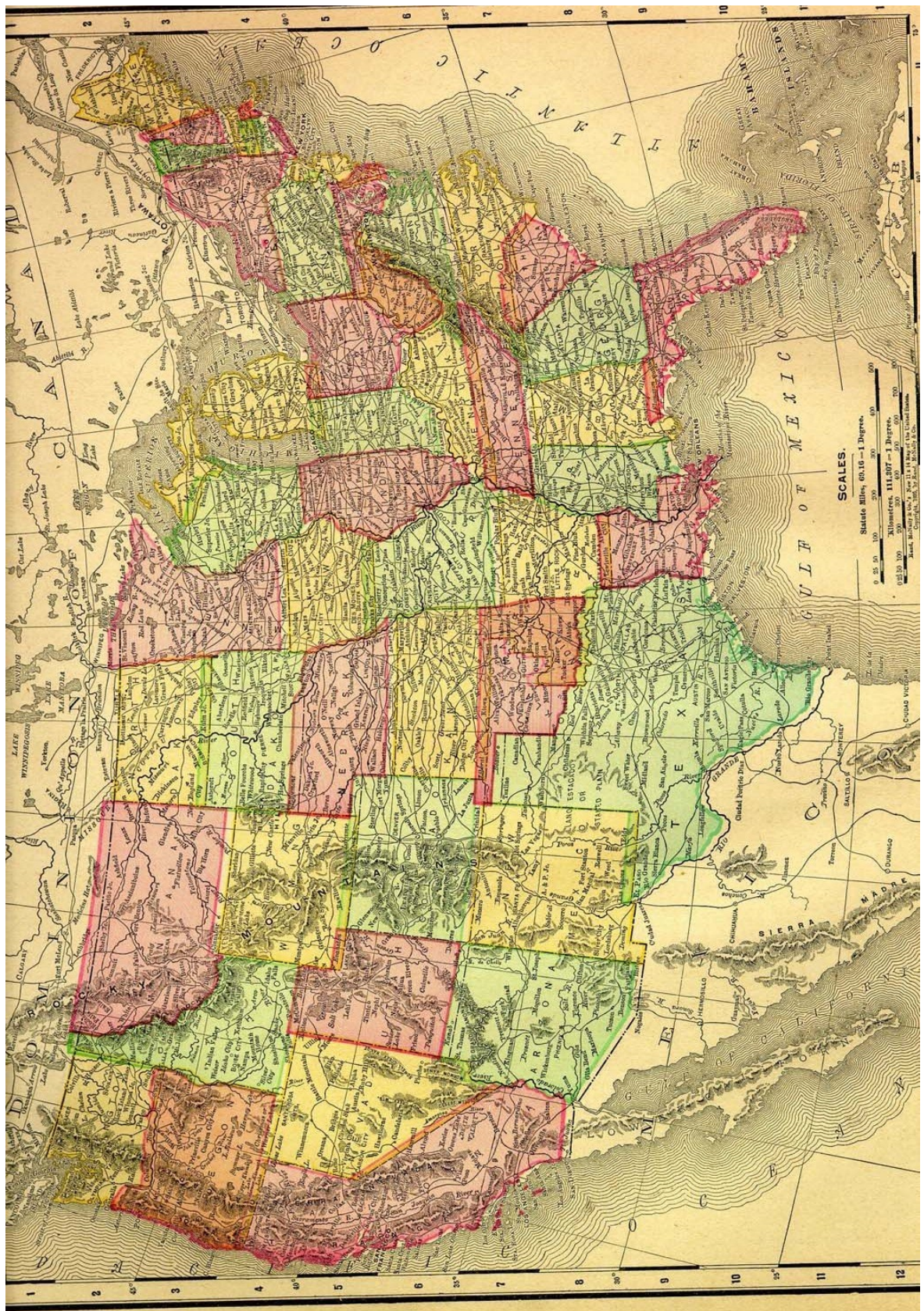
1800 State Department Papers, Paris Peace Conference, μικροφίλμ 462.

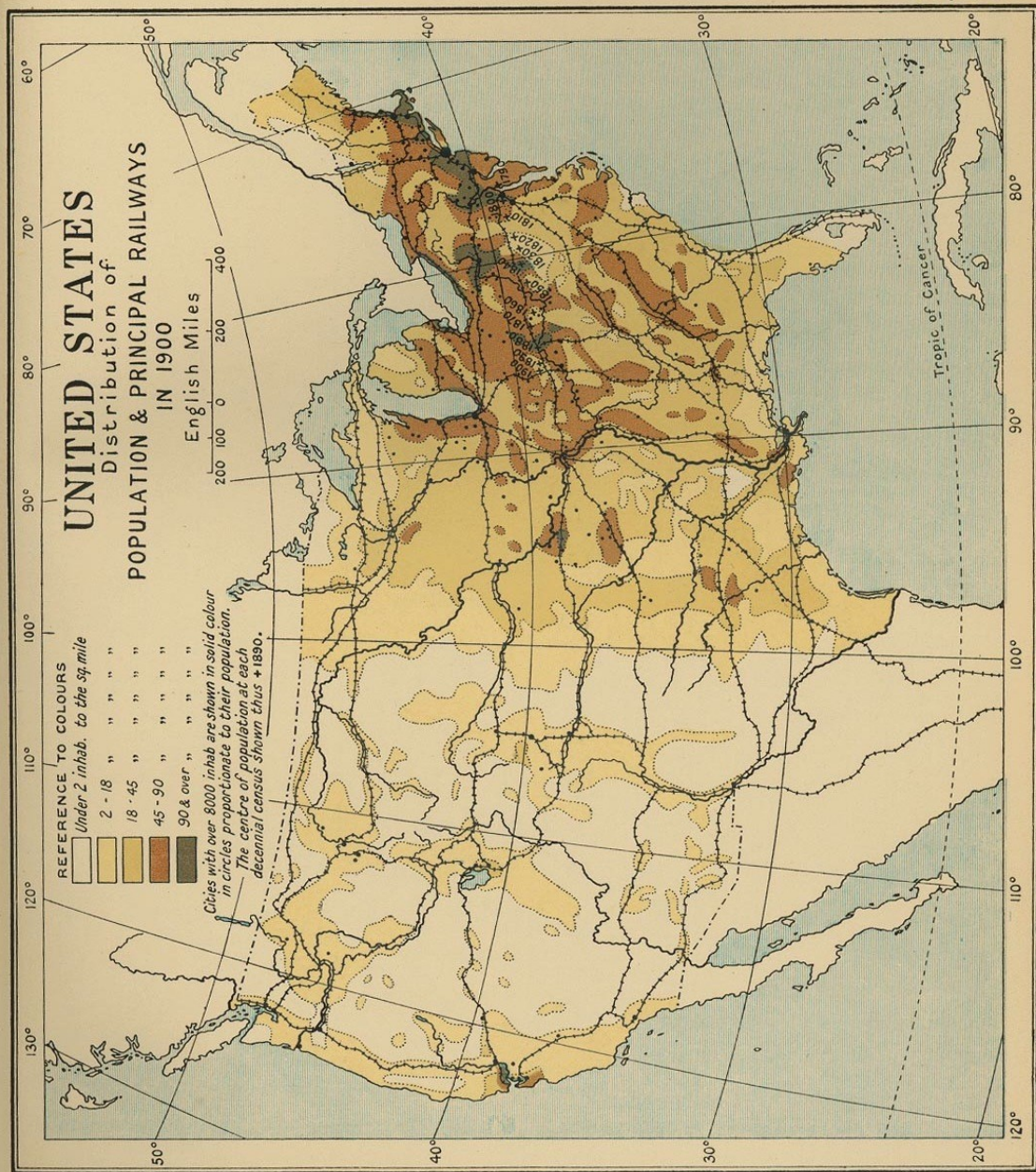
1801 Στο *ίδιο*.

1802 Στο *ίδιο*.

1803 Στο *ίδιο*.

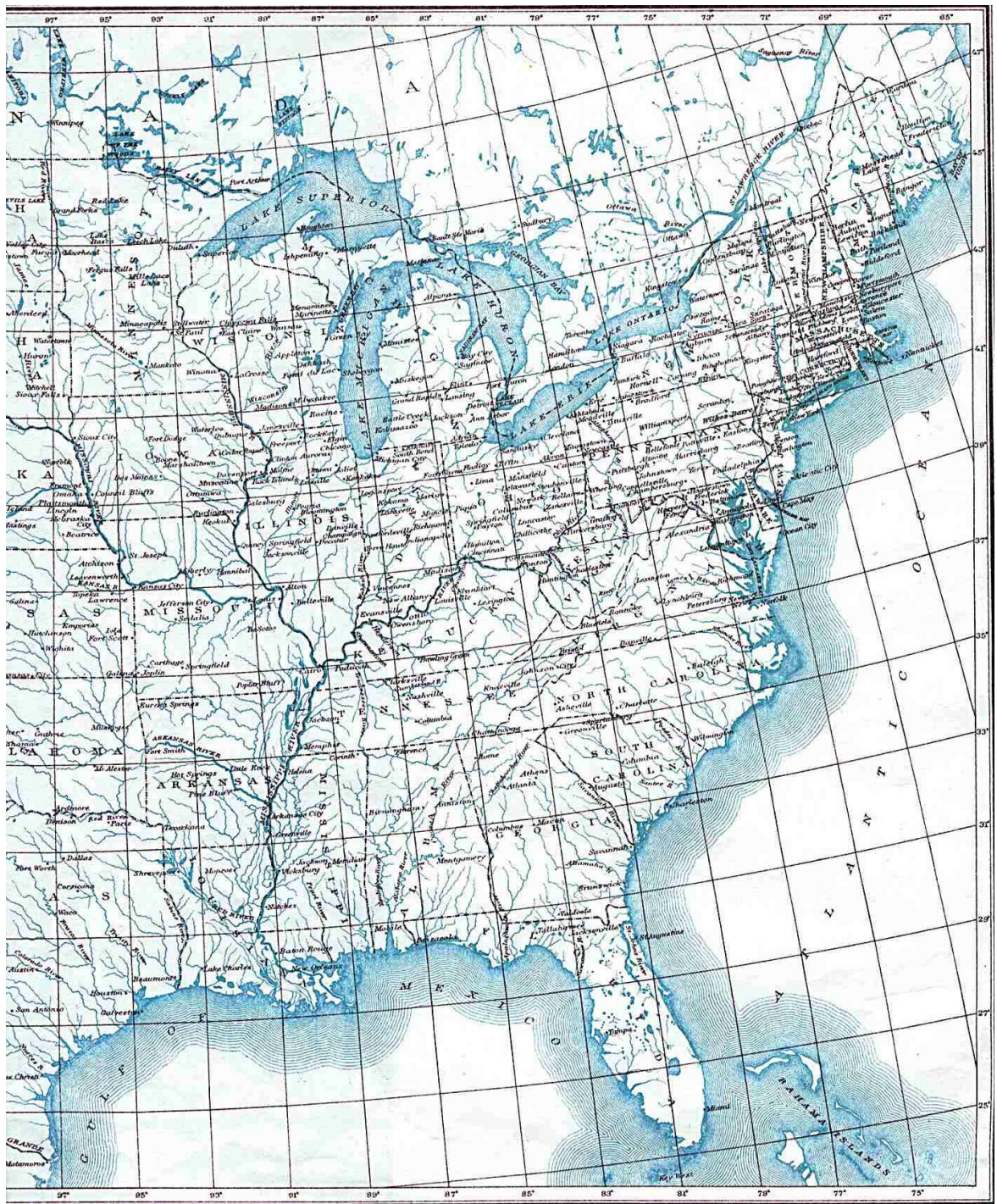
1804 <http://67.18.47.148/com/index/atlas/images/biger/pontus1.jpg>

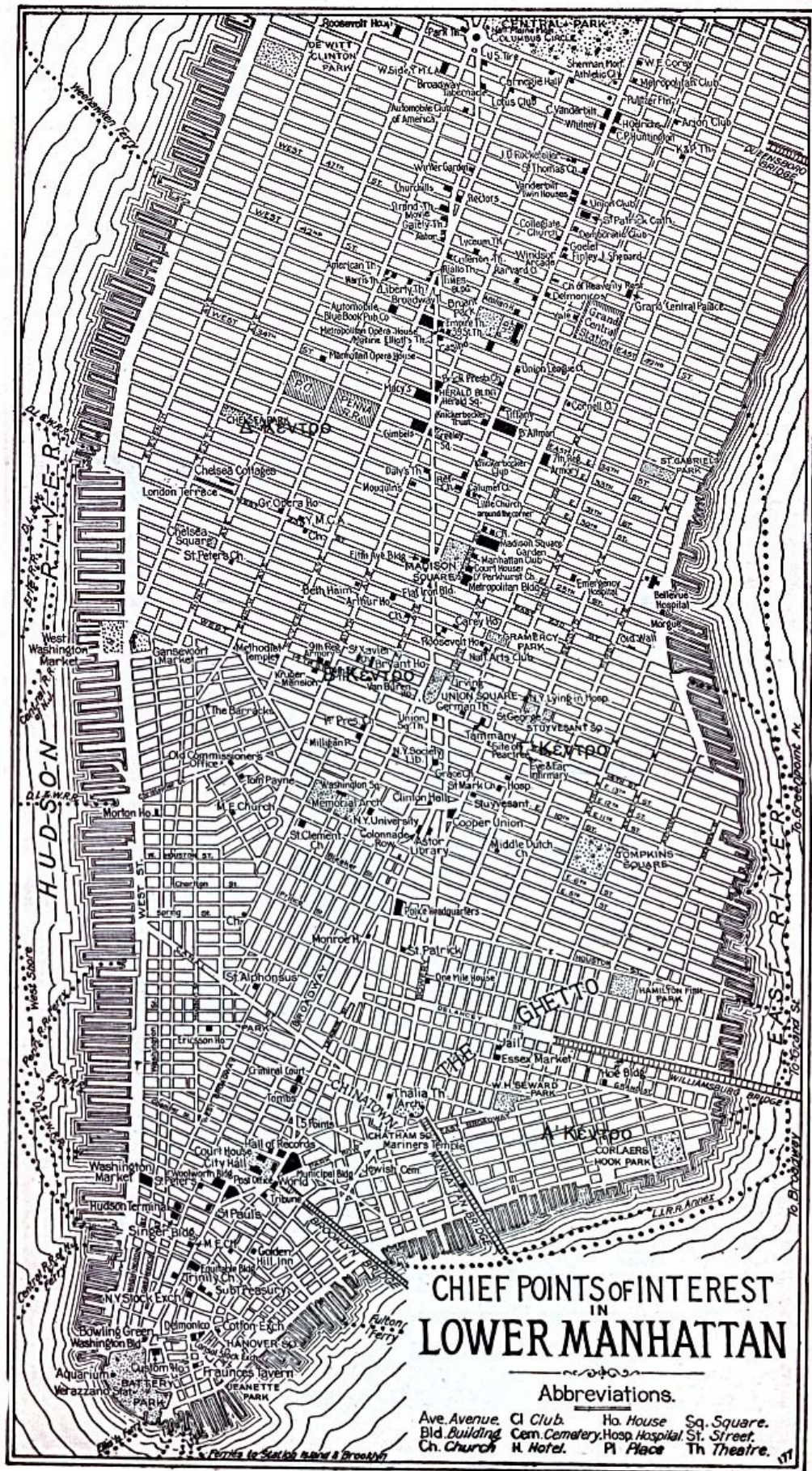

Stanford's Geog. Estab., London.

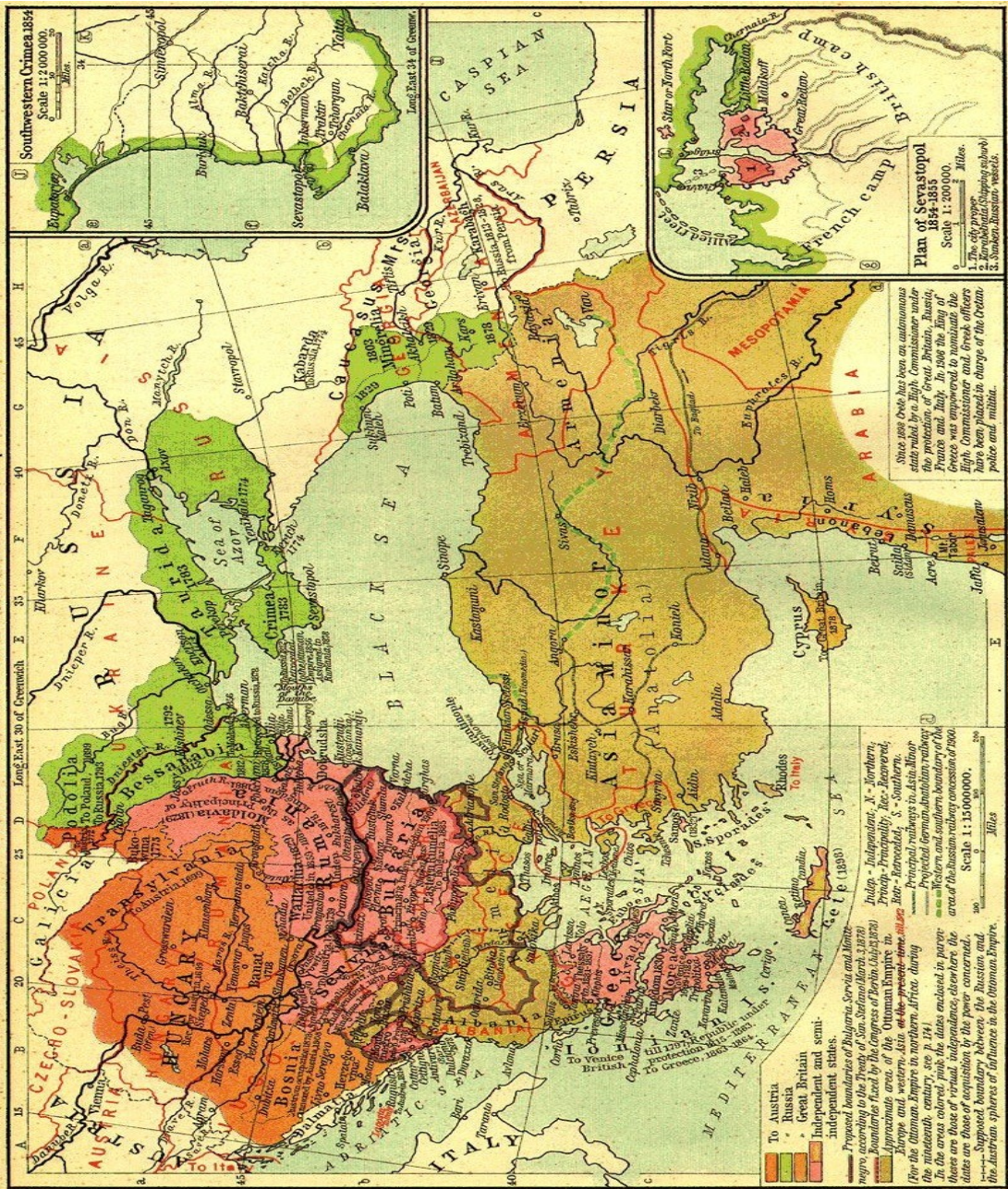
Cambridge University Press.

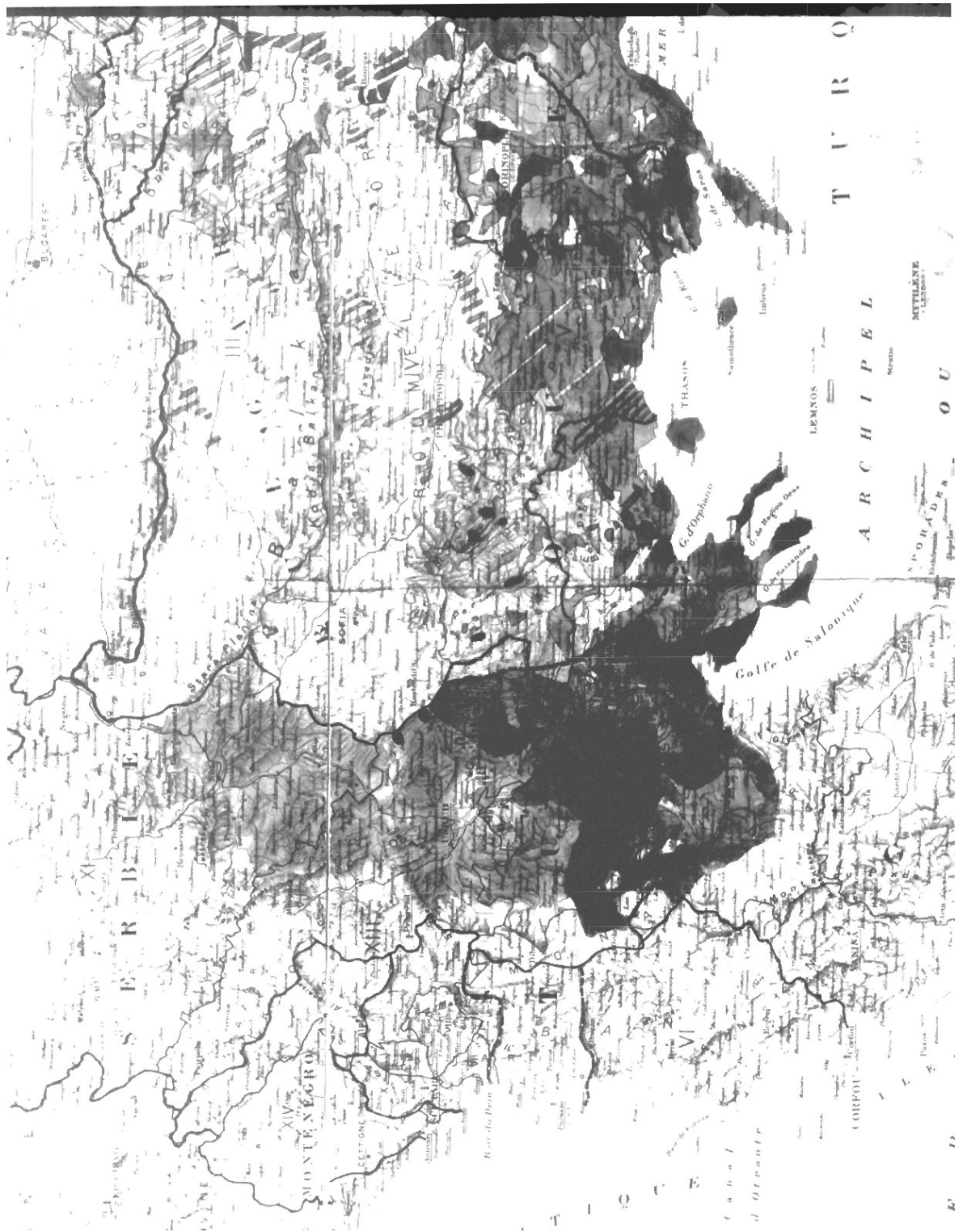

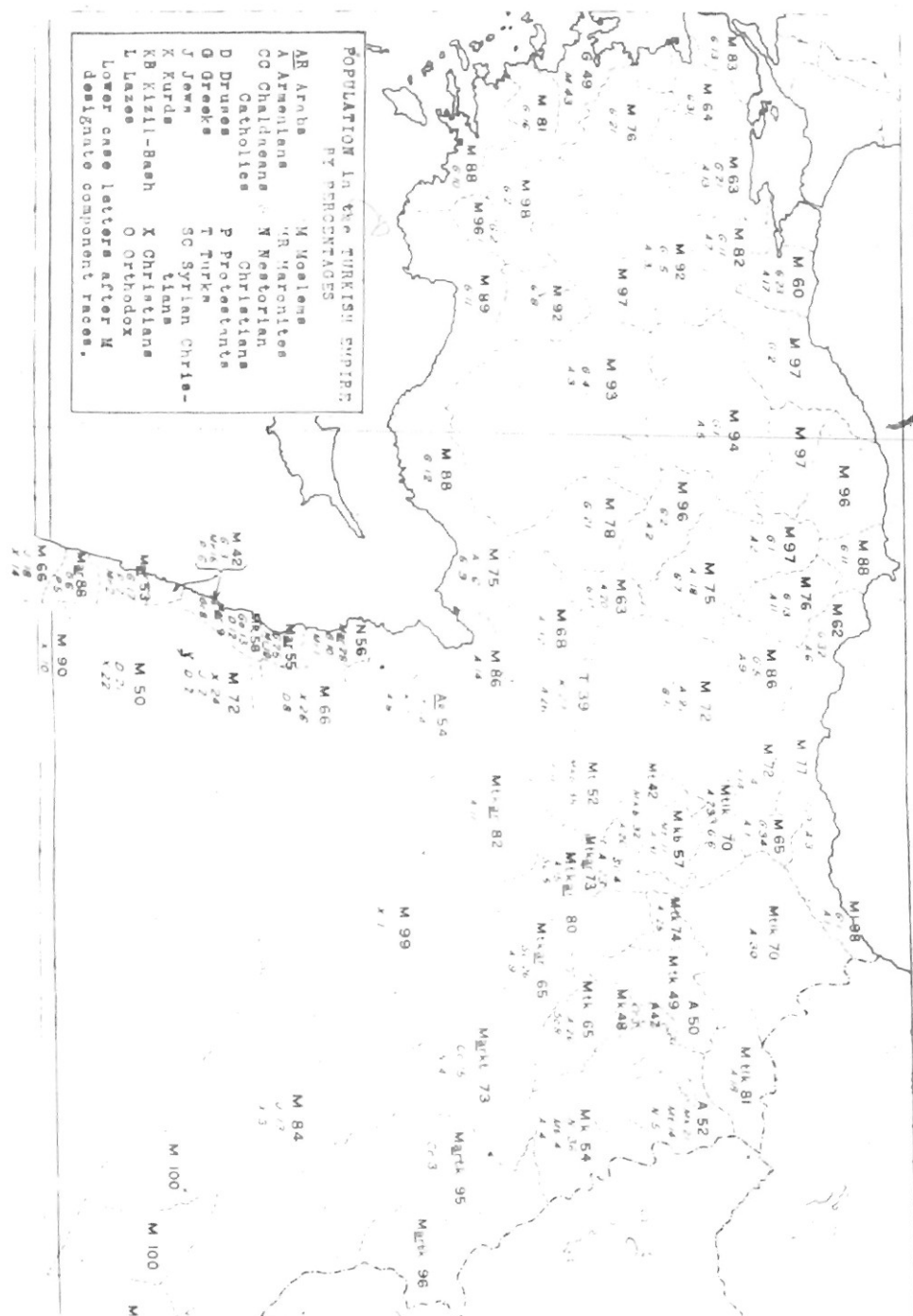

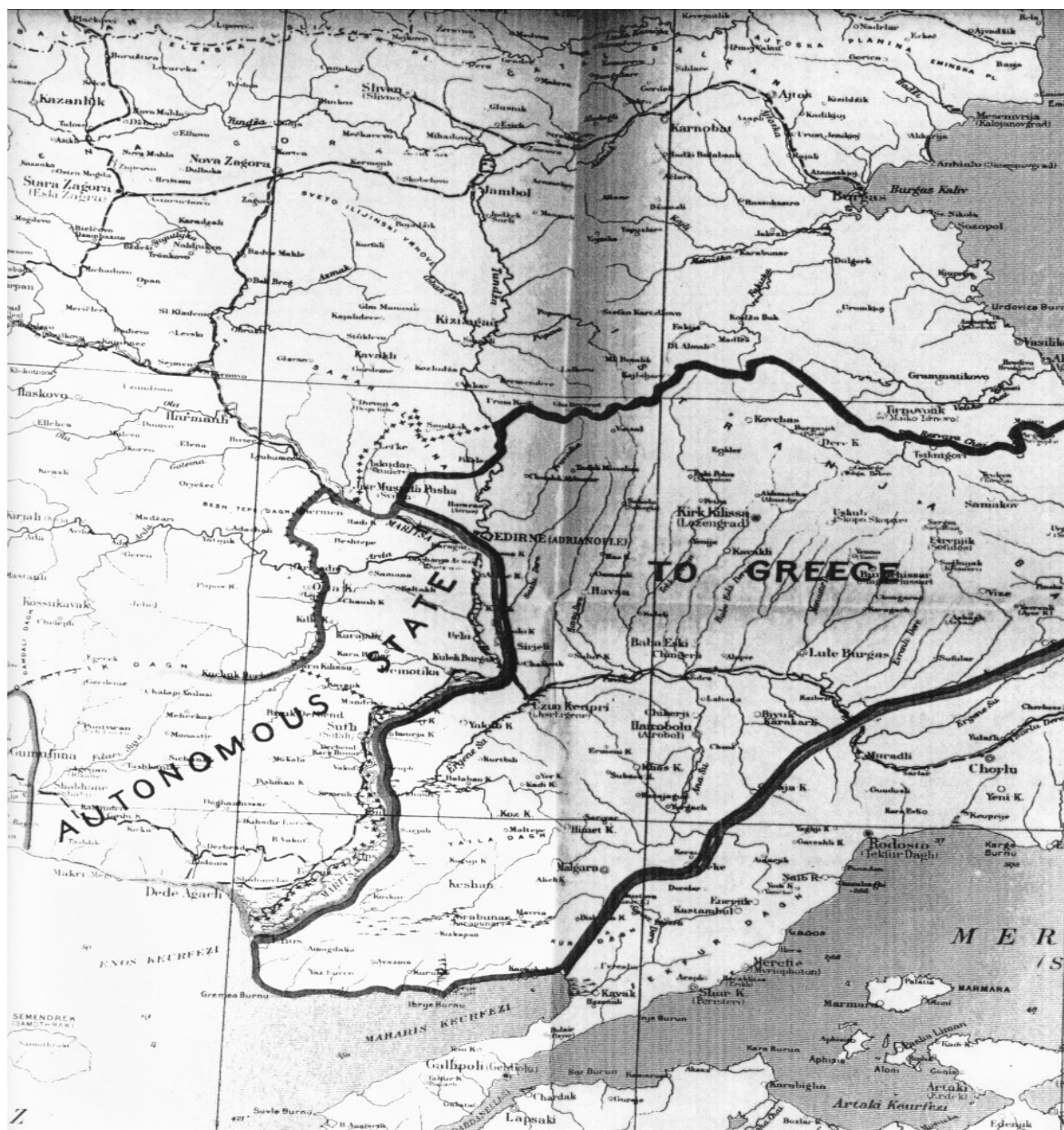
Dismemberment of the Ottoman Empire since 1683.

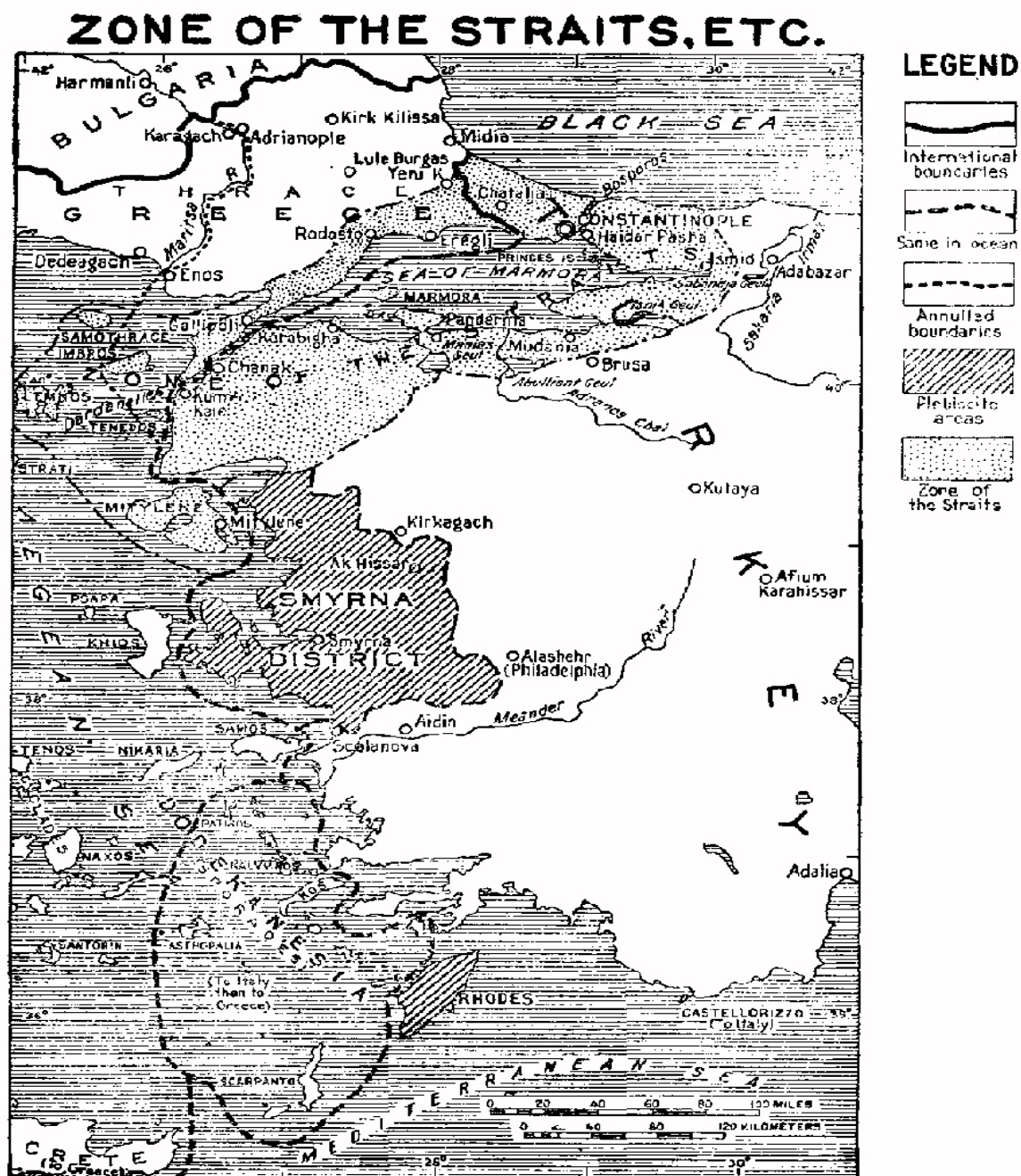

The new states and frontiers that have arisen since the War of 1914-1918 are given in dark red.

Compiled by
Col. Lawrence Martin

FIGURE 12

WESTERN TURKEY, ACCORDING TO THE TREATY OF SEVRES

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχεία

Ελλάδα

**Αρχείο του Πατριάρχη Μελέτιου Μεταξάκη στη Βικελαία Βιβλιοθήκη
Ηρακλείου (ΑΜΜ)**

Επιστολές Περιόδου 1920-1922

**Αρχείο Ίωνα Δραγούμη στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής
Σχολής Κλασικών Σπουδών (ΑΙΔ)**

Επιστολές και Άρθρα Περιόδου 1908-12

Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΙΑΥΕ)

Φάκελλοι

1887, Α12: Μετανάσται, Αποικίαι.

1887, Γ42: Εκθέσεις διαφόρων προξενικών αρχών.

1888, Α5: Έγγραφα προξενείου Νέας Υόρκης.

1888, Α12: Μετανάσται, Μετανάστευσις Ελλήνων εκ Τουρκίας.

1889, Α12: Μετανάσται.

1889, Γ42: Εκθέσεις διαφόρων προξενικών αρχών.

1889, Γ47: Πληροφορίαι περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.

1890, Α5: Αποστολή Δημητρίου Μπόταση εις Ουάσιγκτων.

1890, Α12: Μετανάσται.

1891, Α12: Μετανάσται.

- 1891, Γ47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.
- 1892, Α12: Μετανάσται.
- 1892, Γ42.1: Εκθέσεις διαφόρων προξενικών αρχών.
- 1892, Γ47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.
- 1893, Α5.1 Εκθέσεις πρεσβειών και προξενείων.
- 1893, Α12: Μετανάσται.
- 1893, Γ47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.
- 1894, Α5.1 Εκθέσεις πρεσβειών και προξενείων.
- 1894, Α12: Μετανάσται.
- 1894, Γ47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.
- 1894, Ε: Αναφοράι Γενικού Προξενείου Νέας Υόρκης.
- 1895, Α5.1 Εκθέσεις πρεσβειών και προξενείων.
- 1895, Α12: Μετανάσται.
- 1895, Γ47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.
- 1896, Α5.1 Εκθέσεις πρεσβειών και προξενείων.
- 1896, Α12: Μετανάσται.
- 1896, Γ47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.
- 1897, Α12: Μετανάσται.
- 1898, Α5.1 Εκθέσεις πρεσβειών και προξενείων (Ισπανοαμερικανικός πόλεμος).
- 1898, Α12: Μετανάσται.
- 1898, Γ47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.
- 1899, Α12: Μετανάσται.
- 1899, Γ47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.

1900, A5.1 Εκθέσεις πρεσβειών και προξενείων.

1900, A12: Μετανάσται.

1900, Γ47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.

1900, B11-12: Μετανάστευσις Ελλήνων Καυκάσου.

1901, B12: Μετανάσται.

1901, B47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.

1902, B11-12: Περί Μεταναστεύσεως.

1902, B46-47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.

1902: Προξενείον Νέας Υόρκης.

1903, A3, B11, A14: Μετανάσται.

1903, Γ46, B47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.

1904, B11,12: Μετανάσται.

1904, B47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.

1905, B46-47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.

1905, B49: Αιτήματα Ελλήνων εμπόρων.

1906, A29: Εκπαιδεύσεις – Κοινότητες.

1906, B12, 13, 14, 16: Δραπέται, Μετανάσται.

1906, E25, A81: Περί της εν γένει καταστάσεως των Ελλήνων Αγίου
Φραγκίσκου προς της πυρκαγιάς.

1906, B47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.

1906, KZ, KΘ, KH, Λ: Ελληνικόν Γενικόν Προξενείον εν Νέα Υόρκη.

1907, B12, 13, 16: Μετανάσται.

1907, B47: Πληροφορίες περί Ελλήνων διαμενόντων εν τη Αλλοδαπή.

- 1908, B12: Περί των Ελλήνων εν Αμερική.
- 1908, B47: Πληροφορίαι περί Ελλήνων διαμενοντων εν τη Αλλοδαπή.
- 1909, B12: Μετανάσται.
- 1910, A8.1: Πογκρόμ εις βάρος Ελλήνων Όμαχα.
- 1910, B44: Μετανάστευσις Ελλήνων από περιοχές εκτός ελληνικού κράτους εις τας Ηνωμένας Πολιτείας.
- 1910, B46: Ρήξις Πανελληνίου Ενώσεως εν Ηνωμέναις Πολιτείαις, Καταγγελίαι κατά Σπυρίδωνος Ματσούκα, Πολεμική Βλαστού, Διορισμός Παπαμιχαλοπούλου.
- 1911, 90: Προξενεία Μικράς Ασίας, Περί μεταναστεύσεως Ποντίων.
- 1911, 92: Κοινοτικά Βοστώνης (Ανάκλησις ιερέως Σουσλίδου), Ελληνικός Τύπος ΗΠΑ.
- 1911, 97: Δημοσιεύματα ελληνικού και αμερικανικού τύπου περί ψηφισμάτων διαμαρτυρίας Ελλήνων ομογενών εις την Αμερικήν.
- 1911, 102.4: Περί Ελλήνων Αγίου Φραγκίσκου.
- 1912, 055: Πληροφορίαι περί Ελλήνων μετανστών, Δελτίον Υπηρεσίας Μεταναστεύσεως Ηνωμένων Πολιτειών, Προσπάθειαι προς οργάνωσιν Ελλήνων μεταναστών εν ταις Ηνωμέναις Πολιτείς.
- 1912, 057: Πληροφορίαι περί Ελλήνων μεταναστών.
- 1912, 092: Επιστράτευσις Αλβανών επαναστατών.
- 1912, 093: Ομογενειακαί οργανώσεις, Προσωπικά ζητήματα Ελλήνων μεταναστών εις εν Ηνωμέναις Πολιτείαις.
- 1912, 113: Πατριωτικόν Δάνειον μέσω Πανελληνίου Ενώσεως.
- 1912, 115: Ομογένεια Ηνωμένων Πολιτειών (Υπόθεσις εθνοκήρυκα Ματσούκα, Ελληνικός τύπος Ηνωμένων Πολιτειών, Διορισμός Κωνσταντίνου Παπαμιχαλοπούλου ως διευθυντού Πανελληνίου Ενώσεως).

- 1913, 066: Δελτίον Υπηρεσίας Μεταναστεύσεως Ηνωμένων Πολιτειών.
- 1913, 57: Μετανάστευσις εκ της Δούλης Ελλάδος, Απόδημος Ελληνισμός.
- 1913, 21: Αναφορά Προξενείου Βοστώνης σχετικά με την αλβανική παροικία στις ΗΠΑ.
- 1913, 25.5: Ελληνικαί Κοινότητες Εξωτερικού.
- 1914, ΑΑΚ1: Έκθεσις επιθεωρήσεως των εν Αμερική προξενικών αρχών.
- 1915, Β41: Απέλασις οικογενειών Οθωμανών φυγοστράτων.
- 1915, Β45: Μετανάστευσις εκ περιφέρειας Φλωρίνης.
- 1915, Β46: Πανελλήνιοι Σύνδεσμοι εν τω εξωτερικώ.
- 1915, Β49: Έλληνες εις την αλλοδαπήν.
- 1916, Α5: Στάσις ελληνικών κοινοτήτων εξωτερικού έναντι ελληνικής κυβερνήσεως.
- 1916, ΖΓ175: Ζητήματα κοινοτήτων Αμερικής.
- 1916, Αρχείο Θεσσαλονίκης ΑΥ14: Αποστολή Καφαντάρη Αραβαντινού και άλλων εις Αμερικήν προς προσεταιρισμόν κοινοτήτων.
- 1918, Α5Ι2: Ζήτημα Πόντου και Αρμενίας.
- 1918, Β35: Περί Αμερικής.
- 1918, Β49: Εμπιστευτικό Πρωτόκολλο (Εθνική Πανηπειρωτική Ένωσις)
- 1918, Β53: Ελληνική προπαγάνδα, Επιτροπαί Αλυτρώτων.
- 1918, Γ108: Δημοσιεύματα, Φάκελος καθηγητού Ανδρεάδη.
- 1918, ΑΑΚ.Α1: Στάσις ελληνικών παροικιών εξωτερικού έναντι προσωρινής κυβερνήσεως.
- 1918, ΑΑΚ.5: Αρχείον Βενιζέλου: Επιστολαί Σκεύου Ζερβού.
- 1919, Α5VII: Περί Ηνωμένων Πολιτειών
- 1919, Α5.1: Ελληνικαί παροικίαι εξωτερικού

- 1919, B35: Φάκελλος Ηνωμένων Πολιτειών.
- 1919, B42: Περί Βουλγαροφρόνων Μακεδόνων.
- 1919, B45: Φάκελλος Μεταναστεύσεως.
- 1919, B38.2: Ειδικός Φάκελλος Αλυτρώτων (Δραστηριότητα, Επιτροπαί, Ψηφίσματα, Υπομνήματα Κεντρικής Επιτροπής Αλυτρώτων).
- 1919, Γ101: Δημοσιεύματα αμερικανικού και ελβετικού τύπου.
- 1920, 21.1: Περί Αμερικής.
- 1921, 9: Έγγραφο από την Πανηπειρωτική Ένωση Βοστώνης σχετικά με το αλβανικό ζήτημα.
- 1921, 23: Θέματα Β. Ηπείρου, Δωδεκανήσου, Θράκης και Μικράς Ασίας σε συνεδρίαση Ρεπουμπλικανικού Συλλόγου Ελλήνων Ουάσιγκτων.
- 1921, 26: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
- 1921, 48: Μεταναστεύσεις, Παλινόστηση στην Ελλάδα, Συνθήκες ζωής Ελλήνων στην Αμερική.
- 1922, 1: Ανταποκρίσεις του Αμερικανού δημοσιογράφου Γκίμπους από τη Μικρά Ασία.
- 1922, 3: Έκθεση προξένου Νέας Υόρκης περί Βαλκανίων και Μικράς Ασίας
- 1922, 5: Ψηφίσματα και εκθέσεις μη κρατικών φορέων για το Μικρασιατικό θέμα.
- 1922, 21: Εκκλησιαστικά ζητήματα Αμερικής.
- 1922, 22: Προβολή της Ελλάδας στις ΗΠΑ
- 1922, 30.6: Σύνδεσμος Ελλήνων σπουδαστών στη Νέα Υόρκη, Δωρεά βιβλιοθήκης Γενναδίου.
- 1922, 95: Πολιτικές Προπαγάνδας Τουρκίας.
- 1923, 14: Ίδρυση Συλλόγου Φιλελευθέρων στην Αμερική.
- 1923, 7: Δράσις των εν Αμερική Βουλγάρων, σχέδια αυτονομίης της

Μακεδονίας.

1923, 16: Τουρκική προπαγάνδα στην Αμερική.

1923, 30: Ελληνικές κοινότητες εξωτερικού.

1923, 39: Εκκλησιαστικά Αμερικής

1923, 90.4: Η κοινωνική αποκατάσταση των πληγέντων, προτάσεις ΗΠΑ

1924, A5VIII: Αμερικανοτουρκική Συνθήκη Λωζάννης.

1925, A5V5: Κομμουνιστική προπαγάνδα μεταξύ Ελλήνων ΗΠΑ, Δράσις
Νομοταγών.

1926, 17.2: Δράσις κατά της επικυρώσεως της Συνθήκης της Λωζάννης.

1926, 21: Αμερική (Περί εντάσεως της τουρκικής προπαγάνδας στην Αμερική)

1926, 42: Η αίρεση των Χιλιαστών και η δράση της στην Αμερική, Αναφορά
προξένου Ατλάντας.

1927, 18.1: Επανάληψις διπλωματικών σχέσεων Ηνωμένων Πολιτειών, Τουρκίας.

Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

Έγγραφα του Αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών (State Department
Papers)

Foreign Relations of the United States, (FRUS), τ. 1896-1924.

Paris Peace Conference, τ. I-IX,

Paris Peace Conference, μικροφίλμ 383, 384, 393, 462.

Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-
1929, Ουάσιγκτων 1969.

**United States Department of the Interior, National Park Service, Ellis Island
Oral History Project**

Συνεντεύξεις μεταναστών

EI-049, Δουκαΐνη Μπαμπαγιάνη Μπάκου, γενν. στις 12 Δεκεμβρίου 1905 στις
Σαράντα Εκκλησιές της Θράκης.

EI-129, Χρήστος Δακίδης, γενν. στις 31 Μαρτίου 1909 στη Μακεδονία.

EI-336, Άγγελος και Ιωάννης Χόνδρος, γενν. στις 20 Ιουνίου 1927 και 22
Αυγούστου 1932 στην Καρυά Λακωνίας.

Σοφία Φεργή, γενν. στο Πλατιανό Προύσας της Μικράς Ασίας.

AKRF-85, Παναγιώτης Χλέτσος, γενν. το 1888 στη Λύχνα της Λήμνου.

EI-572, Μαρία Δέτσιου Σπανού, γενν. το 1901 στην Τσαριτσάνη Λάρισσας.

DP-39, Γεώργιος Μονέζης, γενν. στις 24 Αυγούστου 1912 στην Χίο.

AKRF-70, Γκαμπριέλ Ντασά, γενν. το 1901 στη Θεσσαλονίκη.

AKRF-91, Ευτέρπη Μπούκη Δουκάκη, γενν. το 1903 στη Λάρισα.

AKRF-86, Μαριάνθη Δημήτρη Χλετσου, γενν. το 1895 στη Λήμνο.

AKRF-106, Αναστασία Καλογαράδου Αργιανά, γενν. στις 28 Αυγούστου 1903
στην Κεφαλλονιά.

NPS-9, Αριστομένης Δ. Παππαβισάλου, γενν. το 1890 στο Μαυρομάτι Ιθώμης
Μεσσηνίας.

EI-379, Κωνσταντίνος Μόσχος, γενν. στις 22 Απριλίου 1922 στη Φοινίκη
Φιλιάτων Θεσπρωτίας.

DP-23, Ιουλία Μπαρλά Groulx, γενν. το 1904 στη Μεγαλόπολη Αρκαδίας.

EI-081, Άννα Σπανού Σοφρανού, γενν. στις 14 Νοεμβρίου 1899 στην Άκοβα
Αρκαδίας.

EI-378, Άγγελος Κοτσίδας, γενν. στις 15 Μαρτίου 1900 στην Πλησάνη
Θεσπρωτίας.

EI-173, Δημήτριος Απανομίτη, γενν. στις 22 Αυγούστου 1895 στις Αφέτες
Μαγνησίας.

EI-174, Μαίρη Απανομίτη, γενν. στις 27 Μαΐου 1902 στις Αφέτες Μαγνησίας.

EI-367, Περσεφόνη Λιανίδη Μίλου, γενν. στις 11 Ιουνίου 1912 στα Δουβιανά, Πρεβέζης.

EI-368, Κάρολος Μίλος, γενν. στις 24 Ιανουαρίου 1912 στα Δουβιανά, Πρεβέζης.

Αρχείο Ελληνορθόδοξης Αρχιεπισκοπής Αμερικής (AAA)

Αρχεία Κοινοτήτων

Springfield, Massachussets.

Boston, Massachussets.

Brooklyn, New York City.

Canton, Ohio.

Akron, Ohio.

Τουρκία

Πρωθυπουργικό Αρχείο της Κωνσταντινούπολης (Başbakanlık Arşivi-BBA)

Φάκελλοι

BBA	HR.SYS	68	1	1851	
BBA 1441/6	HR.SYS	45	5	1874 9	29
BBA 2384/1	HR.SYS	57	15	1877 5	15
BBA 2385/1	HR.SYS	57	15	1877 5	15
BBA 47973/	HR.SYS	57	15	1877 6	20
BBA 3242/1	HR.SYS	47	21	1879 7	3
BBA 4916	HR.SYS	59	19	1885 8	28
BBA 5056/26	HR.SYS	59	30	1886 4	1

BBA 5064/32	HR.SYS	59	31	1886 4	20
BBA 5459	HR.SYS	59	46	1888 10	14
BBA 5687	HR.SYS	60	17	1889 7	10
BBA 6003/72	HR.SYS	60	49	1891 6	24
BBA 6495/49	HR.SYS	62	6	1893 3	27
BBA 7155	HR.SYS	69	21	1893 12	18
BBA 7394/3	HR.SYS	2739	10	1894 12	4
BBA 7931/3	HR.SYS	64	34	1895 10	14
BBA 8286	HR.SYS	69	26	1896 2	7
BBA 8438/2	HR.SYS	65	41	1896 4	17
BBA 8624/3	HR.SYS	65	60	1896 7	31
BBA 8660/3	HR.SYS	65	63	1896 8	18
BBA 8684	HR.SYS	65	67	1896 8	25
BBA 8578	HR.SYS	65	55	1896 6	24
BBA 8892	HR.SYS	69	34	1896 12	7
BBA 9138	HR.SYS	70	2	1897 5	1
BBA 9139/1	HR.SYS	70	3	1897 5	1
BBA 9347/1	HR.SYS	66	56	1897 10	22
BBA 9233	HR.SYS	66	48	1897 7	11
BBA 7862/2	HR.SYS	50	31	1898 9	17
BBA 9845/65	HR.SYS			1899 7	18
BBA	HR.SYS	67	42	1908 8	30
BBA	HR.SYS	70	33	1910 5	19
BBA	HR.SYS	67	44	1910 3	4
BBA 1066/20	HR.SYS	70	26	1911 1	16

BBA 11646	HR.SYS	70	30	1911 8	17
BBA 5864/3	HR.SYS	135	49	1910 9	6

Τύπος

Ελληνόφωνα έντυπα Αμερικής

Ατλαντίς Νέας Υόρκης

Πανελλήνιος Νέας Υόρκης

Εθνικός Κήρυξ Νέας Υόρκης

Εβδομαδιαίος Εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυξ

Εκκλησιαστικός Κήρυξ

Εμπρός Νέας Υόρκης

Καθημερινή Σικάγου

Ελληνικός Αστήρ Σικάγου

Αγγλόφωνα έντυπα Αμερικής

New York Times

Los Angeles Times

Misssionary Herald

Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions

The Missionary Review of the World

Αυτοτελείς Μελέτες και Άρθρα

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Adams Gibbons Herbert, *Venizelos Βοστώνη και Νέα Υόρκη* 1923.

Addams Jane, *Twenty Years At Hull House with Autobiographical Notes*, Νέα Υόρκη 1910.

Aftandilian Gregory L., *Armenia, Vision of a Republic, the Independence Lobby in America 1918-1927*, Βοστώνη 1981.

Albanian Historical Society of Massachussets, *The Albanian Struggle in the Old World and the New Βοστώνη* 1939.

A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774 – 1875 Statutes at Large, Βοστώνη 1845-67.

Abbott Grace, “A Study of the Greeks in Chicago”, *American Journal of Sociology*, τ. 15, αρ. 3, Νοέμβριος 1909.

Aldcroft Derek H., *From Versailles to Wall Street 1919-1929* Λονδίνο 1987.

Allen Frederick Lewis, *Only Yesterday: An Informal History of the Nineteen-Twenties*, Νέα Υόρκη 1931.

Altankov Nikolai G., *The Bulgarian-Americans*, Πάλο Άλτο Καλιφόρνια 1979.

Ambrosius Lloyd E., “Dilemmas of National Self-Determination: Woodrow Wilson’s Legacy”, *L’Etablissement des Frontières en Europe après les Deux Guerres Mondiales, Actes des colloques de Strasbourg et de Montréal (juin et septembre 1995)*, Στρασβούργο 1995.

American Missionary and Philanthropic Enterprises in Turkey, ed. Foreign Policy Association, January 5, 1927.

An Appeal to America by the People of Greece, Νέα Υόρκη 1918.

Anagnostou Yiorgos, “Forget the Past, Remember the Ancestors! Modernity, “Whiteness”, American Hellenism, and the Politics of Memory in Early Greek America”, *Journal of Modern Greek Studies*, 22, 2004.

- Anagnostou Yiorgos, "Model Americans, Quintessential Greeks: Ethnic Success and Assimilation in Diaspora", *Diaspora*, 12, Μάρτιος 2003.
- Appleman Williams William, *The Tragedy of American Diplomacy*, Νέα Υόρκη 1972.
- Archdeacon Thomas J., *Becoming American, An Ethnic History*, Νέα Υόρκη 1983.
- Archdeacon Thomas J., "Problems and Possibilities in the Study of American Immigration and Ethnic History", *International Migration Review*, τ. 19, αρ. 1, Άνοιξη 1985.
- Bagby Wesley M., "The "smoke filled room" and the Nomination of Warren Harding, *The Mississippi Valley Historical Review* τ. 41, αρ. 4, Μάρτιος 1955.
- Barrett James R., "Americanization from the Bottom Up: Immigration and the Remaking of the Working Class in the United States, 1880-1930", *The Journal of American History*, τ. 79, αρ. 3, Discovering America: A Special Issue, Δεκέμβριος 1992.
- Barton James L., *Daybreak in Turkey*, Βοστώνη 1908.
- Bayly Christopher Alan, *The Birth of the Modern World, 1780-1914*, Οξφόρδη 2004.
- Beers Henry P., "United States Naval Detachment in Turkish Waters, 1919-1924", *Military Affairs*, τ. 7, αρ. 4, Χειμώνας 1943.
- Benlisoy Stefo, "İstanbul'da Yaşayan Nevşehirli Ortodokslar Tarafından Kurulan, Papa Yeorgios nam Cemiyet-i İslahiyyesi", *Tarih ve Toplum*, Αύγουστος, 2003.
- Blee Kathleen M., "Women in the 1920s' Ku Klux Klan Movement", *Feminist Studies*, τ. 17, αρ. 1, Spring 1991.
- Bliss Daniel, "Commerce and Missions", *Encyclopedia of Missions και Annual Report of the American Board*, 1876.
- Bodnar John, *The Transplanted: A History of Immigrants in Urban America*, Μπλούμινγκτον Ιντιάνα 1987.
- Botassi Demetrius N. and Dilke Sir Charles W., "The Uprising of Greece", *North American Review*, CLXIV, Απρίλιος 1897.

- Bourdieu Pierre, “Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field”, *Sociological Theory*, τ. 12, αρ. 1, Μάρτιος 1994.
- Brown Carroll – Ion Theodore, *Persecution of the Greeks in Turkey since the Beginning of the European War*, Νέα Υόρκη 1918.
- Brown Philip Marshal, “From Sevres to Lausanne”, *The American Journal of International Law*, τ. 18, αρ. 1, Ιανουάριος 1924.
- Brown-Scott James, “The Foreign Policy of the United States”, *The American Journal of International Law*, τ. 15, αρ. 2, Απρίλιος 1922.
- Brubaker Rogers, *Ethnicity Without Groups*, Καίημπριτζ Μασσαχουσέτης και Λονδίνο 2004.
- Bryson Thomas A., “Admiral Mark L. Bristol, an Open-Door Diplomat in Turkey”, *International Journal of Middle East Studies*, τ. 5, αρ. 4, Σεπτέμβριος, 1974.
- Burgess Thomas, *Greeks in America*, Βοστώνη 1913.
- Burk Kathleen, “J. M. Keynes and the Exchange Rate Crisis of July 1917”, *Economic History Review*, 32, Αύγουστος 1979.
- Burns Jennifer, “The Progressive Era”, *American History from the Civil War to the Present*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Μπέρκλεϋ Καλιφόρνια 2006.
- Buxbaum Edwin Clarence, *The Greek-American Group of Tarpon Springs, Florida. A Study of Ethnic Identification and Acculturation*, Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε στο πανεπιστήμιο της Pennsylvania, 1967.
- Carnes Mark C. – Garraty John A., *The American Nation, A History of the United States since 1865*, Νέα Υόρκη 2006.
- Cassavetes John, *Cassavetes on Cassavetes*, Λονδίνο 2001.
- Cassavetes Nicholas, *The Question of Northern Epirus at the Peace Conference*, Λονδίνο 1919.
- Chandler Alfred D. Jr., “The Role of Business in the United States: A Historical Survey”, *Daedalus*, 98, Χειμώνας 1969.
- Chester Colby N., “Turkey Reinterpreted”, *Current History*, 16, Απρίλιος-

Σεπτέμβριος 1922.

Clarke James W., "Without Fear or Shame: Lynching, Capital Punishment and the Subculture of Violence in the American South", *British Journal of Political Science*, τ. 28, αρ. 2, Απρίλιος 1998.

Clogg Richard, *Η Ελληνική Διασπορά στον 20ο αιώνα*, Αθήνα 2004.

Contopoulos Michael, *The Greek Community of New York City. Early Years to 1910*, Νέα Υόρκη 1992.

Conzen Kathleen Neils, "Immigrants, Immigrant Networks and Ethnic Identity: Historical Issues", *The Journal of American History*, τ. 66, αρ. 3, Δεκέμβριος 1979.

Conzen Kathleen Neils, David A. Gerber, Ewa Morawska, George E. Pozzetta, and Rudolph J. Vecoli, "The Invention of Ethnicity: Perspective from the U.S.A.", *Journal of American Ethnic History*, αρ. 12, Φθινόπωρο 1992.

Cooke Samuel T., "The Greeks in the United States", *Eastern and Western Review*, III, Νοέμβριος 1910.

Copan Andrew T., *Education and Greek Immigrants in Chicago 1892-1973, A Study in Ethnic Survival*, Νέα Υόρκη 1990.

Costa Janeen Arnold, "The History of Migration and Political Economy in Rural Greece: A Case Study", *Journal of Modern Greek Studies*, τ. 6, αρ. 2, Οκτώβριος 1988.

Couvares Francis G. e.a. ed., "The New Immigration", *Interpretations of American History, Patterns and Perspectives*, Νέα Υόρκη 2000.

Couvares Francis G. e.a. ed., "The Progressive Movement", *Interpretations of American History, Patterns and Perspectives*, Νέα Υόρκη 2000.

Crèvecoeur Hector St. John de, *Letters of an American Farmer*, 1782, Νέα Υόρκη 1963.

Crunden Robert M., *Ministers of Reform: The Progressives' Achievements in American Civilization, 1889-1920*, Νέα Υόρκη 1982.

Curran Thomas J., "Assimilation and Nativism", *International Migration Digest*, τ.

3, αρ. 1, Άνοιξη 1966.

Danforth Loring, *Η Μακεδονική Διαμάχη, ο εθνικισμός σε έναν υπερεθνικό κόσμο*, Αθήνα 1999.

David Chalmers, *Hooded Americanism: The History of the Ku Klux Klan*, Ντέραμ 1987.

Davis Philip, *Immigration and Americanization*, Βοστώνη 1920.

Dennis James S., *Christian Missions and Social Progress*, Νέα Υόρκη 1898-1906.

De Novo John A., “The Movement for an Aggressive American Oil Policy Abroad, 1918-1920”, *The American Historical Review*, τ. 61, αρ. 4., Ιούλιος 1956.

Dietrich Carl, *Hellenism in Asia Minor*, Νέα Υόρκη 1918.

Dobbert Georges A., “German Americans between New and Old Fatherland, 1870-1914”, *American Quarterly*, τ. 19, αρ. 4, χειμώνας 1967.

Dollar Charles M., “The South and the Fordney-McCumber Tariff of 1922: A Study in Regional Politics”, *The Journal of Southern History*, τ. 39, Φεβρουάριος 1973.

Doumouras Alexander, “Greek Orthodox Communities in America before World War I”, *St. Vladimir’s Seminary Quarterly*, XI, 1967.

Dwight Harrison Gray Otis, *Christianity in Turkey, A narrative of the Protestant Reformation in the Armenian Church*, Λονδίνο 1854.

Earle Edward Mead, “The Turkish Petroleum Company-A study in Oleaginous Diplomacy”, *Political Science Quarterly*, τ. 39, αρ. 2, Ιούνιος 1924.

Erhan Çağrı, “Main Trends in Ottoman-American Relations”, *Turkish-American Relations, Past, Present, Future*, Λονδίνο 2004.

Fairchild Henry Pratt, *Greek Immigration to the United States*, Νιου Χέιβεν Κονέκτικατ 1911.

Fairchild Henry-Pratt, *The Melting Pot Mistake*, Βοστώνη 1926.

Fenwick Charles G., “The New Status of the Straits”, *The American Journal of International Law*, τ. 30, αρ. 4, Οκτώβριος 1936.

- Fidzgerald Thomas E., *The Orthodox Church*, Ουέστπορτ Κονέκτικατ 1995.
- Fine Gary Alan, “Reputational Entrepreneurs and the Memory of Incompetence: Melting Supporters, Partisan Warriors, and Images of President Harding”, *The American Journal of Sociology*, τ. 101, αρ. 5, Μάρτιος 1996.
- Foucault Michel, *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, Νέα Υόρκη 1995.
- Frangakis-Syrett Elena, “Le développement d’un port méditerranéen d’importance internationale: Smyrne (1700-1914)”, *Smyrne, la ville oubliée? 1830-1930, Mémoires d’un grand port ottoman*, Παρίσι 2006.
- Frangos Stavros K., *Greeks in Michigan*, Ηστ Λάνσινγκ Μίσιγκαν 2004.
- Fromkin David, *A Peace to end all Peace*, Νέα Υόρκη 2001.
- Fuad Ali, *Amerikada Türkler Gördüklerim*, Κωνσταντινούπολη (Ιστάνμπουλ) 1341 (1923).
- Gareth Jones G., “The British Government and the Oil Companies 1912-1924: The Search for an Oil Policy”, *The Historical Journal*, τ. 20, αρ. 3, Σεπτέμβριος 1977.
- Gardikas Katsiadakis Helen, *Greece and the Balkan Imbroglio, Greek Foreign Policy 1911-1913*, Αθήνα 1995.
- Gates Caleb, *Not to me only*, Πρίνστον Νιου Τζέρσυ 1940.
- Gauvain Auguste, *The Greek Question*, Νέα Υόρκη 1918.
- Georgakas Dan, *Greeks at Work in America*, Νέα Υόρκη 1992.
- Georgakas Dan, “The America beyond Ellis Island”, *Greek American Families: Traditions and Transformations*, Νέα Υόρκη 1999.
- Gerstle Gary, “The Protean Character of American Liberalism”, *The American Historical Review*, τ. 99, αρ. 4, Οκτώβριος 1994.
- Gerstle Gary, “Theodore Roosevelt and the Divided Character of American Nationalism”, *The Journal of American History*, τ. 86, αρ. 3, The Nation and Beyond: Transnational Perspectives in United States History: A special Issue, Δεκέμβριος 1999.

- Goldstein Eric, "The Eastern Question: the Last Phase", *The Paris Peace Conference, 1919, Peace without Victory* Λονδίνο 2001.
- Goodell William, *Forty years in the Turkish Empire*, Νέα Υόρκη 1883.
- Goodwyn Lawrence, *The Populist Moment: A Short History of the Agrarian Revolt in America*, Νέα Υόρκη 1978.
- Gordon Leland James, *American Relations with Turkey 1830-1930, An Economic Interpretation*, Φιλαδέλφεια 1932.
- Gordon Leland-James, "Turkish-American Treaty Relations", *The American Political Science Review*, τ. 22, αρ. 3, Αύγουστος 1928.
- Gordon Milton Myron, *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins*, Οξφόρδη 1964.
- Gounaris Basil C., "Emigration from Macedonia in the Early Twentieth Century", *Journal of Modern Greek Studies*, 7, 1989.
- Grabill Joseph L., *Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, Μιννεάπολις Μινεσότα 1971.
- Green Nancy L. – Weil François, *Citoyenneté et Emigration, Les politiques du départ*, Παρίσι 2006.
- Grew Joseph C., *Turbulent Era, A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945*, Καίμπρητζ Μασσαχουσέτης 1952.
- Grogan Ellinor F. B., "The Bulgarian Aspect of the Near Eastern Treaty", *Journal of the British Institute of International Affairs*, τ. 2, αρ. 1, Ιανουάριος 1923.
- Hamlin Cyrus, *Among the Turks*, Νέα Υόρκη 1881.
- Handlin Oscar, *The Uprooted: The Epic Story of the Great Migrations that made the American People*, Βοστώνη 1951.
- Hansen Marcus Lee, "The Problem of the Third Generation Immigrant," Address to the Augustana Historical Society, Rock Island, Illinois, 15 Μαΐου 1937, *Augustana College Library Occasional Papers*, αρ. 16, Ροκ Άιλαντ Ιλλινόις 1987.
- Harris Jones Mary, *Autobiography of Mother Jones*, Νέα Υόρκη 2004.
- Hays Samuel P., "The Politics of Reform in Municipal Government in the

- Progressive Era”, *Pacific Northwest Quarterly*, 55, Οκτώβριος 1964.
- Helm Elijah, “The British Cotton Industry”, *British Industries*, ed. William James Ashley, Λονδίνο 1907.
- Hicks John D., *Republican Ascendancy, 1921-1933*, Νέα Υόρκη 1960.
- Higham John, *Strangers in the Land, Patterns of American Nativism, 1860-1925*, Νέα Υόρκη 1963.
- Hobson John A. - Pott James and Co., *Imperialism, A Study*, Νέα Υόρκη 1902.
- Holy Trinity Church, *Forty Years of Greek Life in Chicago, 1897-1937*, Σικάγο 1937.
- Homberger Eric, *The Historical Atlas of New York City, A Visual Celebration of 400 Years of New York City's History* Νέα Υόρκη 2005.
- Hopwood Derek, *The Russian Presence in Syria and Palestine 1843-1914*, Οξφόρδη 1969.
- Horton George, *Η Μάστιγα της Ασίας*, Αθήνα 2006.
- Housepian Marjorie, “George Horton and Mark L. Bristol”, *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Τόμος Τέταρτος, Αφιέρωμα στη Μικρασιατική Καταστροφή, Αθήνα 1983.
- Howard Harry N., *The King-Crane Commission, an American Inquiry in the Middle East*, Βηρυτός 1963.
- Hughes Charles Evans, “Recent Questions and Negotiations” An address before the meeting of the Council of Foreign Relations held at the Ritz-Carlton Hotel, New York City, on the evening of Wednesday, Ιανουάριος 23, 1924, *The American Journal of International Law*, τ. 18, αρ. 2, Απρίλιος 1924.
- Hunt Michael H., *Ideology and U.S. Foreign Policy*, Νιου Χάιβεν 1987.
- Hurewitz Jacob C., *Middle East Dilemmas, The Background of United States Policy*, Νέα Υόρκη 1953.
- Hutchinson William R., “The Americanness of the Social Gospel; An Inquiry in Comparative History”, *Church History*, τ. 44, αρ. 3, Σεπτέμβριος 1975.
- Jacobson Mathew Frye, *Barbarian Vertues, The United States encounters Foreign*

- Peoples at home and abroad, 1876-1917*, Νέα Υόρκη 2000.
- Johnson Guy B., “A Sociological Interpretation of the New Ku Klux Movement”, *Journal of Social Forces*, τ. 1, αρ. 4, Μάιος 1923.
- Kallen Horace M., *Culture and Democracy in the United States: Studies in the Group Psychology of the American Peoples*, Νέα Υόρκη 1970.
- Karas Nicholas V., *The Greek Triangle of the Acre then and now*, Λόουελλ 1984.
- Karpat Kemal H., “The Ottoman Emigration to America, 1860-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, 17, 1985.
- Karpozilos Kostis, “Pre-Communist Greek Immigrant Radicalism in the United States”, *Journal of Hellenic Diaspora*, τ. 30, αρ. 2, 2004.
- Kazal Russell A., “Revisiting Assimilation: The Rise, Fall, and Reappraisal of a Concept in American Ethnic History”, *The American Historical Review*, τ. 100, αρ. 2, Απρίλιος 1995.
- Kearney Richard, *Ξένοι, Θεοί και Τέρατα*, Αθήνα 2006.
- Kennedy Ruby Jo Reeves, “Single or Triple Melting Pot? Intermarriage in New Haven, 1870-1950”, *The American Journal of Sociology*, τ. 58, αρ. 1, Ιούλιος 1952.
- Kieser Hans-Lukas, *Der Verpasste Friede, Mission, Ethnie und Staat in den Ostprovinzen der Türkei, 1839-1938*, Ζυρίχη 2000.
- Kinross John Balfour (Lord), *Ataturk biography of Mustafa Kemal, father of Modern Turkey*, Λονδίνο 2001.
- Kitroeff Alexandros, “The Moskos-Georgakas Debate”, *Journal of Hellenic Diaspora*, τ. 14, αρ. 1-2, 1987.
- Koken Paul - Constant Theodore N. - Canoutas Serapheim G., *A History of the Greeks in the America*, Ανν Άρμπορ Μίσιγκαν 1995.
- Kondis Basil, *Greece and Albania 1908-1914*, Θεσσαλονίκη 1976.
- Kourvetaris George A., *First and Second Generation Greeks in Chicago*, Αθήνα 1971.
- Lacroix Jean-Michel, *Histoire des Etats Unis*, Παρίσι 2006.
- Lafeber Walter, “That ‘Splendid Little War’ in Historical Perspective”, *Texas*

- Quarterly*, 11, 1968.
- Lagoudakis Charilaos G., "Greece and Michigan", *Michigan History Magazine*, 14, 1930.
- Laliotou Ioanna, *Transatlantic Subjects. Acts of Migration and Cultures of Transnationalism between Greece and America*, Σικάγο και Λονδίνο 2004.
- Latta Maurice C., "The Background for the Social Gospel in American Protestantism", *Church History*, τ. 5, αρ. 3, Σεπτέμβριος 1936.
- Lee M. W., *Macroeconomics, Fluctuations, Growth and Stability*, Χόμγουντ Ιλλινόις 1971.
- Leffler Melvyn, "The Origins of Republican War Debt Policy, 1921-1923: A Case Study in the Applicability of the Open Door Interpretation", *The Journal of American History*, τ. 59, αρ. 3, Δεκέμβριος 1972.
- Licht Walter, *Industrializing America*, Βαλτιμόρη 1995.
- Lighter Jonathan, "The Slang of the American Expeditionary Forces in Europe, 1917-1919: An Historical Glossary", *American Speech*, τ. 47, αρ. 1-2, Άνοιξη-Καλοκαίρι 1972.
- Linderman Gerald F., *The Mirror of War. American Society and the Spanish American War*, Άνν Άρμπορ Μίσιγκαν 1974.
- Link Arthur S. et al., eds., *The Papers of Woodrow Wilson* τ. 45, 1984.
- Llewellyn Smith Michael, *Ionian Vision, Greece in Asia Minor 1919-1922*, Λονδίνο 1973.
- Llewellyn Smith Michael, "Venizelos' Diplomacy, 1910-23: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement", *Eleutherios Venizelos: The Trials of Statemanship*, Εδιμβούργο 2006.
- Lloyd George David, *The Truth about the Peace Treaties*, Λονδίνο 1938.
- Macaulay Trevelyan George, *English Social History*, Λονδίνο 1942.
- Macauley Nielsen Jonathan, *American Historians in War and Peace, Patriotism, Diplomacy and the Paris Peace Conference 1919*, Ντιμπιούκ Αϊόβα 1994.
- Malkasian Mark, "The Disintegration of the American Cause in the United States

- 1918-1927”, *International Journal of Middle East Studies*, τ. 16, αρ. 3, Αύγουστος 1984.
- Maranell Gary M., “The Evaluation of Presidents: An extension of the Schlesinger Polls”, *The Journal of American History*, τ. 57, αρ. 1, Ιούνιος 1970.
- Marraro Howard R., *American Opinion on the Unification of Italy, 1846-1861*, Νέα Υόρκη 1969.
- Mavratsas Caesar V., *Ethnic entrepreneurialism, social mobility, and embourgeoisement. The formation and intergenerational evolution of Greek-American economic culture*, Ανέκδοτη Διδακτορική Διατριβή, Boston University, 1993.
- May A.J., “Crete and the United States, 1866-1869”, *Journal of Modern History*, τ. 16, αρ. 4, Δεκέμβριος 1944.
- McCormick Thomas, *The China Market: America’s Quest for Informal Empire*, Σικάγο 1967.
- McDougal Walter A., *Freedom just around the corner, A new American History 1585-1828*, Νέα Υόρκη 2004.
- McGuire James Patrick, *The Greek Texans*, Σαν Αντόνιο Τέξας 1974.
- McLachlan Alexander, *A Potpourri of Sidelights and Shadows of Turkey*, ανέκδοτα απομνημονεύματα, 1938.
- McSeveney Sam, “Immigrants, the Literary Test, and Quotas: Selected American History College Textbooks’ Coverage of the Congressional Restriction of European Immigration, 1917-1929”, *The History Teacher*, τ. 21, αρ. 1, Νοέμβριος 1987.
- McVeigh Rory, “Structural Incentives for Conservative Mobilization: Power Devaluation and the Rise of the Ku Klux Klan, 1915-1925”, *Social Forces*, τ. 77, αρ. 4, Ιούνιος 1999.
- McVeigh Rory, “Power Devaluation, the Ku Klux Klan and the Democratic National Convention of 1924”, *Sociological Forum*, τ. 16, αρ. 1, Μάρτιος 2001.
- Michaels Walter Benn, “The Vanishing American”, *American Literary History*, τ. 2, αρ. 2, Καλοκαίρι 1990.

- Mitchell Timothy, "The Limits of the State: Beyond Statist Approaches and their Critics", *American Political Science Review*, τ. 85, αρ. 1, Μάρτιος 1991.
- Mohl Raymond A., Betten Neill, "Ehnic Adjustment in the Industrial City: The International Institute of Gary, 1919-1940", *International Migration Review*, τ. 6, αρ. 4, Χειμώνας 1972.
- Montgomery A. E., "The Making of the Treaty of Sevres", *The Historical Journal*, τ. 15, αρ. 4, Δεκέμβριος 1972.
- Montgomery R. L., "Indonesia: Many islands – multiple responses: using social identity theory and rational choice theory to understand the diffusion of religion", paper presented at the Annual Meeting of the Religious Research Association, Βοστώνη 1999.
- Morawska Eva, "The Sociology and Historiography of Immigration," στο *Immigration Reconsidered: History, Sociology, and Politics*, Virginia Yans-McLaughlin, ed., Νέα Υόρκη 1990.
- Moskos Charles C., *Greek Americans, Struggle and Success*, Νιου Μπρούκγουικ Νιου Τζέρσυ 1989.
- Murphy Paul L., "Sources and Nature of Intolerance in the 1920s", *The Journal of American History*, τ. 51, αρ. 1, Ιούνιος 1964.
- Murray Robert K., *Red Scare: A Study in National Hysteria*, Μιννεάπολις Μινεσότα 1955.
- Murray Robert K., *The Harding Era: Warren G. Harding and his Administration*, Μιννεάπολις Μινεσότα 1969.
- Murray Robert, *The Politics of Normalcy: Governmental Theory and Practice in the Harding-Coolidge Era*, Νέα Υόρκη 1973.
- Ngai Mae M., "The Architecture of Race in American Immigration Law: A Reexamination of the Immigration Act of 1924", *The Journal of American History*, τ. 86, αρ. 1, Ιούνιος 1999.
- Norvell Stanley B.; Tuttle William M., Jr., "Views of a Negro During "The Red Summer" of 1919", *The Journal of Negro History*, τ. 51, αρ. 3, Ιούλιος 1966.

- Østergaard-Nielsen Eva, *International Migration and Sending Countries, Perceptions, Policies and Transnational Relations*, Μπαϊλζινστοκ Χάμσαϊρ 2003.
- Papanikolas Helen Zeese, “Toll and Rage in a New Land: The Greek Immigrants in Utah”, *Utah Historical Quarterly*, 38, Άνοιξη 1970.
- Papastergiadis Nikos, *The Turbulence of Migration, Globalization, Deterritorialization and Hybridity*, Κάλιμπριτζ 2000.
- Park Robert Ezra, Burgess Ernest W., *Introduction to the Science of Sociology*, Σικάγο 1924.
- Park Robert Ezra, *The Immigrant Press and its control*, Νέα Υόρκη 1922.
- Patterson Georges James, *The Unassimilated Greeks of Denver*, Ντένβερ Κολοράντο 1989.
- Pentzopoulos Dimitri, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, Παρίσι 1962.
- Phillips Bradley, “The Farm Bloc”, *Journal of Social Forces*, τ. 3, αρ. 4, Μάιος 1925.
- Portes Jacques, *Etats-Unis, une histoire à deux visages*, Παρίσι 2003.
- Pratt Julius W., *America’s Colonial Experiment: How the United States Gained, Governed, and in Part Gave Away a Colonial Empire*, Νέα Υόρκη 1950.
- Price Clair, “Mustafa Kemal and the Americans”, *Current History*, 17, 1922-1923.
- Prime E.D.G., *Forty Years in the Turkish Empire or Memoirs of Rev. William Goodell*, Νέα Υόρκη 1883.
- Reicher Stephen - Hopkins Nick, *Self and the Nation: Categorization, Contestation and Mobilization*, Λονδίνο 2001.
- Report of the International Commission to to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Carnegie Endowment for International Piece, Division of Intercourse and Education, Publication No. 4, Ουάσιγκτων 1914.
- Roediger David R., *Working Toward Whiteness. How America’s Immigrants Became White*, Νέα Υόρκη 2006
- Roediger David, *The Wages of Whiteness*, Νέα Υόρκη 2007.

- Saloutos Theodore, *The Greeks in the United States*, Καίημπριτζ Μασσαχουσέτης 1964.
- Schaefer Richard T., “The Ku Klux Klan: Continuity and Change”, *Phylon*, 1960, τ. 32, αρ. 2, 2^ο τέταρτο 1971.
- Scipio Lynn A., *My Thirty Years in Turkey* Πιντζ Νιου Χάμσαϊρ 1955.
- Scourby Alice, *The Greek Americans*, Βοστώνη 1984.
- Scourby Alice, “Mobility and Ethnicity: The Case of Greek-Americans”, *Immigrant Institutions, The Organization of Immigrant Life*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο 1991.
- Selzer Rick, Lopez Grace M., “Ku Klux Klan: Reasons for Support or Opposition among White Respondents”, *Journal of Black Studies*, τ. 17, αρ. 1, Σεπτέμβριος 1986.
- Shepherd William R., *The Historical Atlas*, Νέα Υόρκη 1923.
- Shriftgiesser Karl, *This was Normalcy*, Βοστώνη 1948.
- Sklar Kathryn Kish, “The Historical Foundation of Women’s Power in the the Creation of the American Welfare State, 1880-1920” στο *Interpretations of American History, Patterns and Perspectives*, Νέα Υόρκη 2000.
- Smith Eli, *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia including a journey through Asia Minor and into Georgia and Persia with a visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, Βοστώνη και Νέα Υόρκη 1833.
- Solothub W. A., “The Plight of Foreign Trade”, *The American Economic Review*, τ. 22, αρ. 3, Σεπτέμβριος 1932.
- Sollors Werner, “Theory of American Ethnicity, or: “? S Ethnic?/Ti and American/Ti, De or United (W) States S S1 and Theor?“, *American Quarterly*, τ. 33, αρ. 3, 1981.
- Sollors Werner, “Nine Suggestions for Historians of American Ethnic Literature”, *MELUS*, τ. 11, αρ. 1, Toward a New Literary History, Άνοτζη, 1984.
- Sollors Werner, “Of Mules and Mares in a Land of Difference; or, Quadrupeds

- All?", *American Quarterly*, τ. 42, αρ. 2, Ιούνιος 1990.
- Stephanides Marios Christou, "Detroit's Greek Community", *Ethnic Groups in the City: Culture, Institutions and Power*, Λέξινγκτον Μασσαχουσέτης 1971.
- Stevenson David, *Cataclysm, the First World War as Political Tragedy*, Νέα Υόρκη 2004.
- Stillman William James, *The Autobiography of a Journalist*, Βοστώνη και Νέα Υόρκη 1901.
- Stivers William, *Supremacy and Oil: Irak, Turkey and the Anglo-American World Order, 1918-1930*, Ιθάκη Νέας Υόρκης και Λονδίνο 1982.
- Stone Frank Andrews, *Academies for Anatolia, A study of the Rationale, Program and Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board in Turkey: 1830-1980*, Νέα Υόρκη 1984.
- Stork Joe, "Middle East Oil and the Energy Crisis: Part 1", *Middle East Research and Information Project Report*, αρ. 20, Σεπτέμβριος 1973.
- The Balkan Policy of the Peace Conference as seen in 1919 and 1945*, Published by the Central Committee of the Macedonian Political Organization of the United States and Canada, Ινδιανάπολις Οκτώβριος 1945.
- The Treaty with Turkey, why it should be ratified*, Νέα Υόρκη 1926.
- Tassopoulos Ioannis, *The Constitutional Problem of Subversive Advocacy in the United States and Greece*, Αθήνα 1993.
- Tichenor Daniel J., *Dividing Lines. The Politics of Immigration Control in America*, Πρίνστον Νιου Τζέρσυ και Οξφόρδη 2002.
- Tillman Seth P., *Anglo-American Relations at the Paris Peace Conference of 1919*, Πρίνστον Νιου Τζέρσυ 1961.
- Tselos George, "Archival Sources for the History of the Greek American Community: Problems and Challenges", *Journal of Hellenic Diaspora*, τ. 16, αρ. 1-4, 1989.
- Vatikiotis Panayotis J., "The Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem between Hellenism and Arabism", *Middle Eastern Studies*, τ. 30, αρ. 4, Οκτώβριος

1994.

Vecoli Rudolph J., “Contadini in Chicago”, *The Journal of American History*, τ. 51, αρ. 3, Δεκέμβριος 1964.

Veremis Thanos – Gardikas Katsiardakis Helen, “Protagonist in Politics, 1912-20”, *Eleutherios Venizelos: The Trials of Statemanship* Εδιμβούργο 2006.

Walworth Arthur, *Wilson and his Peacemakers, American Diplomacy at the Paris Peace Conference, 1919*, Νέα Υόρκη 1986.

Warneck Gustav, *Modern Missions and Culture*, Εδιμβούργο 1883.

Warner Sam Bass, Jr., *The Urban Wilderness: A History of the American City*, Μπέρκλεϋ Καλιφόρνια 1995.

White George E., *Adventuring with Anatolia College*, Γκρίνελλ Αϊόβα 1934.

Wilson Woodrow, *Constitutional Government in the United States*, Έντισον Νιου Τζέρσυ 2001.

Wilson Woodrow, *Public Papers*, Πρίνστον Νιου Τζέρσυ 1992.

Woodham-Smith Cecil, *The Great Hunger; Ireland 1845-1849*, Νέα Υόρκη 1962.

Woodward and Butler, eds., *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Σειρά Α', τ. 5.

Xenides John P., *The Greeks in America*, Νέα Υόρκη 1922.

Young Louise M., “Women’s Place in American Politics: The Historical Perspective”, *The Journal of Politics*, 3, Αύγουστος 1976.

Zinn Howard, *A People’s History of the United States 1492-Present*, Νέα Υόρκη 2003.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αγαπίδης Ιωάννης, *Ελληνικά Ευαγγελικά Κοινότητες του Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1948.

Αθανασιάδης Μανώλης, *Παρουσία και Δράση των Ροδιών στην Αμερική*, Αθήνα 1983.

Αθανασιάδης Μανώλης, *Η δωδεκανησιακή νεολαία Αμερικής και η συμβολή*

- της στην απελευθέρωση της Δωδεκανήσου, Αθήνα 1987.
- Αλεξόπουλος Ιωακείμ, *Μελέτη περί εκκλησιαστικής διοργανώσεως του εν Αμερική ελληνισμού*, Νέα Υόρκη 1919.
- Αναγνωστοπούλου Σία, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι-1919, Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα 1997.
- Αναγνωστοπούλου Σία, *Τουρκικός Εκσυγχρονισμός, Ισλαμ και Τουρκοκύπριοι στη δαιδαλώδη διαδρομή του Κεμαλισμού*, Αθήνα 2004.
- Ανδρεάδης Ανδρέας εκδ., *Η Ελληνική Μετανάστευσις, Φροντιστήριο Δευτεροετών Φοιτητών Δημοσίας Οικονομίας και Στατιστικής Πανεπιστημίου Αθηνών*, Αθήνα 1917.
- Άντερσον Μπένεντικτ, *Φαντασιακές Κοινότητες, Στοχασμοί για τις Απαρχές και τη Διάδοση του Εθνικισμού*, Αθήνα 1997.
- Βεντούρα Λίνα, *Μετανάστευση και Έθνος, Μετασχηματισμοί στις Συλλογικότητες και τις Κοινωνικές Σχέσεις*, Αθήνα 1994.
- Βεντούρα Λίνα, *Έλληνες Μετανάστες στο Βέλγιο*, Αθήνα 1999.
- Βεντούρα Λίνα, “Μεταπολεμικές Προσεγγίσεις στην Ελληνική Μετανάστευση”, *Δ’ Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας, Ιστοριογραφία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002, Κέντρο Νεολληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Πρακτικά, τ. Β’*, Αθήνα 2004.
- Βεντούρα Λίνα, “Διασπορά, Παγκοσμιοποίηση και Συλλογικότητες”, *Σύγχρονα Θέματα*, 92, Ιανουάριος-Μάρτιος 2006.
- Βερέμης Θάνος, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική από την Ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, Αθήνα 1997.
- Βλάχος Ανδρέας Ι., “Διάλεξις περί του εν Αμερική ελληνισμού από εμπορικής, κοινωνικής και εθνικής απόψεως”, *Ελληνισμός, μηνιαία εθνική επιθεώρησις*, Έτος ΙΒ’, Τεύχος 138-9.
- Βόγλη Ελπίδα, *Έλληνες το Γένος*, Αθήνα 2007.
- Γαρδίκια Κατερίνα, *Προστασία και εγγυήσεις: στάδια και μύθοι της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης (1821-1920)*, Θεσσαλονίκη 1999.

- Δημάκης Ιωάννης, *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων*, Αθήνα 1991.
- Ευθυμίου Βασίλειος, *Σκιαγραφία των απόδημων Ελλήνων της Αμερικής και ιστορία του Καθεδρικού Νέας Υόρκης*, Νέα Υόρκη 1949.
- Ζερβός Σκεύος, *Το ζήτημα της Δωδεκανήσου και τα διπλωματικά αυτού έγγραφα*, Αθήνα 1926.
- Ζούστης Βασίλειος, *Ο εν Αμερική Ελληνισμός και η Δράσις Αυτού* Νέα Υόρκη, 1954.
- Η εξ Ελλάδος Μετανάστευσις, η Έκθεσις της Επιτροπής της Βουλής και η Σχετική Πρότασις Νόμου*, Αθήνα 1906.
- Θεοδοσίου Σφήκα Αγγελική, *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, Αθήνα 2004.
- Θεοφυλάκτου Θεοφύλακτος, *Γύρω από την άσβεστη φλόγα, Βιογραφικές Αναμνήσεις, Αγώνες για την ανεξαρτησία του Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1997.
- Καλογεράς Γιώργος, *Εθνοτικές γεωγραφίες, κοινωνικο-πολιτισμικές ταυτίσεις μιας μετανάστευσης*, Αθήνα 2007.
- Κανούτας Σεραφείμ, *Ο Ελληνισμός εν Αμερική*, Σικάγο 1918.
- Καρακασίδου Αναστασία, *Μακεδονικές Ιστορίες και Πάθη 1870-1990*, Αθήνα 2000.
- Κατσιαρδή-Hering Όλγα, “Η Ελληνική Διασπορά, το εμπόριο ως γενικευμένη εθνική εξειδίκευση”, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 1, Αθήνα 2003.
- Κισκήρα Κωνσταντία, “Τα Αμερικανικά Κολλέγια της Μικράς Ασίας”, *Πρακτικά ΙΕ’ Πανελλήνιου Ιστορικού Συνέδριου*, Θεσσαλονίκη 1995.
- Κισκήρα Κωνσταντία, “Προτεστάντες Ιεραπόστολοι στην καθ’ ημάς Ανατολή, 1819-1914: Η δράση της American Board”, *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τ. 12, Αθήνα 1997-8.
- Κιτροέφ Αλέξανδρος, “Η υπερατλαντική μετανάστευση”, *Ιστορία της Ελλάδας στον εικοστό αιώνα*, Αθήνα τ. Α, Αθήνα 1999.

- Κιτροέφ Αλέξανδρος, “Η Νέα Διασπορά. Α’ Η Μετανάστευση στις ΗΠΑ”, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 5, Αθήνα 2003.
- Κιτροέφ Αλέξανδρος, “Οι Έλληνες στις ΗΠΑ 1909-1922”, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 6, Αθήνα 2003.
- Κιτροέφ Αλέξανδρος, “Οι Έλληνες στις ΗΠΑ 1922-1940”, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 7, Αθήνα 2003.
- Κονόρτας Παρασκευάς, *Οθωμανικές Θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο 17ος-αρχές 20ου αιώνα*, Αθήνα 1998.
- Κονταργύρης Θεόδωρος Ν., *Ο Απόδημος Ελληνισμός της Αμερικής*, Αθήνα 1964.
- Κουρουπού Ματούλα – Μπαλτά Ευαγγελία, *Ελληνορθόδοξες Κοινότητες Καππαδοκίας, 1. Περιφέρεια Προκοπίου, Πηγές στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών*, Αθήνα 2001.
- Κουρτούμη-Χαντζή Τριανταφυλλιά Ν., *Η Ελληνική Μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες και η Πολιτική της Ελλάδας (1890-1924)*, Ανέκδοτη Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1999.
- Κωστόπουλος Τάσος, *Πόλεμος και Εθνοκάθαρση, Η Ξεχασμένη Πλευρά μιας Δεκαετούς Εθνικής Εξόρμησης 1912-1922*, Αθήνα 2007.
- Κρίκος Αλέξανδρος, *Η Θέσις του Ελληνισμού εν Αμερική, Ελληνισμός-Αμερικανική Κοινωνία-Κατεύθυνσις αυτού*, Αθήνα 1915.
- Κυριακίδης Νικόλαος, *Εθνική Οδοιπορία στην Αμερική*, Αθήνα 1924.
- Λεονταρίτης Γεώργιος Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918*, Αθήνα 2005.
- Λεονταρίτης Γεώργιος Β., *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, Αθήνα 1978.
- Λιάκος Αντώνης, *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα 1985.
- Λιάκος Αντώνης, *Πως στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο;*, Αθήνα 2005.
- Μαλαφούρης Μπάμπης, *Έλληνες της Αμερικής 1528-1948*, Νέα Υόρκη 1948.

- Μανούσης Νικόλαος, *Η γόνιμος δράσις των Δωδεκανησίων της Αμερικής*, Αθήνα 1947.
- Μαργαρίτης Γιώργος, “Η εμπόλεμη Ελλάδα, Βαλκανικοί Πόλεμοι, Μακεδονικό Μέτωπο, Ουκρανία”, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 6, Αθήνα 2003.
- Μαρκέτος Μπάμπης Ι., *Οι Ελληνοαμερικανοί, Ιστορία της ελληνικής ομογένειας στις ΗΠΑ*, Αθήνα 2006.
- Μαυρογορδάτος Γιώργος Θ., “Ο Διχασμός ως ταξική σύγκρουση”, *Μελέτες και Κείμενα για την Περίοδο 1909-1940*, Αθήνα 1981.
- Μαυρογορδάτος Γιώργος Θ., Χρήστος Χατζηιωσήφ επιμ., *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Αθήνα 1988.
- Μιχαηλίδης Ιάκωβος Δ., *Μετακινήσεις Σλαβοφώνων Πληθυσμών (1912-1930), ο Πόλεμος των Στατιστικών*, Αθήνα 2003.
- Μποχώτης Θανάσης, “Εσωτερική Πολιτική”, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου Αιώνα*, τ. Α2, Αθήνα 1999.
- Νικολακόπουλος Ηλίας – Οικονόμου Νίκος, “Το εκλογικό βάπτισμα του βενιζελισμού, εκλογές 1910-1912”, *Πρακτικά Συμποσίου για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Αθήνα 1986.
- Παπαγεωργίου Στέφανος Π., *Από το Γένος στο Έθνος, η Θεμελίωση του Ελληνικού Κράτους, 1821-1862*, Αθήνα 2005.
- Παπαδημητρίου Δέσποινα, “Ο εθνικισμός στον βενιζελικό και τον αντιβενιζελικό τύπο και η εσωτερική διαμάχη, 1914-1917”, *Πρακτικά Συμποσίου για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Αθήνα 1986.
- Παπαϊωάννου Ιωάννης Γ., *Μιχαήλ Αναγνωστόπουλος (Michael Anagnos)*, Αθήνα 1981.
- Παπαϊωάννου Λάζαρος Αθ., *Η Παμμακεδονική Ένωση Αμερικής, Πενήντα Χρόνια Ζωής και Δράσης*, Κοζάνη 1999.
- Παπανικόλας Ζήσης, *Αμοιρολόιτος, ο Λούις Τίκας και η σφαγή στο Λάντλοου*, Αθήνα 2002.

- Πεπελάση-Μινόγλου Ιωάννα, “Ο Βενιζέλος και το ξένο κεφάλαιο (1918-1932)”, *Πρακτικά Συμποσίου για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Αθήνα 1986.
- Πολυχρονοπούλου-Κλαδά Νίκη, *Στρατηγός Αλέξανδρος Κοντούλης (1858-1933) και το γενικό ευρετήριο του αρχείου του*, Αθήνα 2000.
- “Προκήρυξη του Αρβανιτικού Συνδέσμου της Αθήνας”, *Ελληνισμός*, Αθήνα 1899.
- Ρέπουλης Εμμανουήλ, *Μελέτη Σχεδίου Νόμου περί Μεταναστεύσεως*, Αθήνα 1912.
- Σαμουηλίδης Χρήστος, *Μαύρη Θάλασσα*, Αθήνα 1970.
- Σαραντοπούλου Οικονομίδου Μαρία, *Οι Έλληνες της Αμερικής όπως τους είδα*, Αθήνα 1916.
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, “Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ανταλλαγή των Πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας”, *Πρακτικά Συμποσίου για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Αθήνα 1986.
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελευθέριος Βενιζέλος, 12 Μελετήματα*, Αθήνα 1999.
- Σκοπετέα Έλλη, “Βαλκανικές Εθνικές Συνειδήσεις στις Παραμονές των Βαλκανικών Πολέμων”, *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-14*, Αθήνα 1993.
- Σκοπετέα Έλλη, “Οι Έλληνες και οι εχθροί τους. Η κατάσταση του έθνους στις αρχές του εικοστού αιώνα”, *Ιστορία της Ελλάδας στον εικοστό αιώνα*, τ. Α, Αθήνα 1999.
- Τσιτσελίκης Κωνσταντίνος επιμ., *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών - Πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης*, Αθήνα 2006.
- Σλήμαν Αγαμέμνων, *Υπόμνημα Αγαμέμνονος Σλήμαν τέως πρεσβευτού εν Ουασιγκτόνι*, Αθήνα 1915.
- Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός Ρόλος των Εκπαιδευτικών Μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα 1977.
- Τυπάλδος Οικονόμος Ζήσιμος, *Η δράσις ως εφημερίου της εν Νέα Υόρκη*

ελληνικής εκκλησίας, Αργοστόλι 1907.

Χατζηιωσήφ Χρήστος, “Η εξωστρέφεια της ελληνικής οικονομίας στις αρχές του 20ου αιώνα και οι συνέπειές της στην εξωτερική πολιτική”, *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-14*, Αθήνα 1993.

Χρυσόχρου Ξένια, *Πολυπολιτισμική Πραγματικότητα. Οι κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας*, Αθήνα 2005.